عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابوحذیفه
مولوی سلطان [illegible] عزیز عفی الله عنه

[illegible] العلمية

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بیشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزیز التفاسیر

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

د "المائدة" [۵۱] ایت څخه د "الأعراف" تر [۱۴۱] ایت پورې

څلورم ټوک

مولوي سلطان عزیز (عزیز) أبو حذیفه عفی الله عنه

حسن خیل مومند، د نجم المدارس پخوانی استاذ

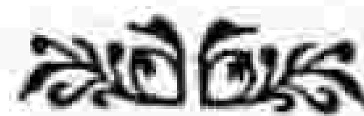
ناشر: دار الکنوز العلمیة

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پیښور - پاکستان) کې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.
- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه یې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه ورباندې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز، نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکارۍ. ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکارۍ.

څلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۶۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه ، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸) ، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه ، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پیښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵٦۵۵۳۸)

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ ٱلْيَهُودَ وَٱلنَّصَٰرَىٰٓ أَوْلِيَآءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۚ وَمَن
يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُۥ مِنْهُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى ٱلَّذِينَ فِى
قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَٰرِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ۚ فَعَسَى ٱللَّهُ أَن يَأْتِىَ
بِٱلْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِۦ فَيُصْبِحُواْ عَلَىٰ مَآ أَسَرُّواْ فِىٓ أَنفُسِهِمْ نَٰدِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ
ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَهَٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۚ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ
فَأَصْبَحُواْ خَٰسِرِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾

[۵۱] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! یهودان او نصارا (د خپلو ځانونو دپاره) کومکیان (او دوستان) مه نیسئ، دوی ځینې د ځینو نورو کومکیان دي (ستاسو کومکیان نه دي).

او ستاسو څخه چې هرڅوک هغوی (د مسلمانانو په ضد) کومکیان ونیسي نو یقیناً هغه د هغوی څخه دي (څه چې هغوی ته رسېږي ده ته به هم ورسېږي). بې شکه الله ﷻ ظالم قوم ته لارښودنه نه کوي.

[۵۲] نو ته به (د ذکر شوي اعلان څخه وروسته) هغه خلک وګورې چې د دوی په زړونو کښې مرض دی چې د هغوی په (موالاة) کښې به تاند وهي، وايي به چې مونږ ډارېږو چې د زماني حوادث به راورسېږي (او هغوی به مو په کار راشي).

نو شاید چې الله ﷻ فتحه راولي او یا د خپله جانبه یو بل کار (راولي) نو دوی (مریضان) به په هغه شي باندې چې دوی به خپلو زړونو کښې ساتلی دی پښېمانه شي.

[۵۳] او (ته به وګورې) هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی (او په زړونو کښې یې مرض نشته دوی به) ځینې ځینو نورو ته (په تعجب سره) وايي چې: ایا دغه ډله هغه کسان دي چې په الله ﷻ باندې یې قسمونه کول کلک قسمونه، چې یقیناً دوی خامخا ستاسو سره دی (خو خبره داسې نه ده) د دوی عملونه ضائع شوه نو زیانکاران وګرځېدل.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې وه چې اهل الکتاب نیټ لري چې تا د برابرې لارې څخه واړوي ترڅو ته په قضایاوو کښې په هغه څه باندې فیصلې ونه کړې چې الله ﷻ نازل کړي دي او د دوی د غوښتنو پیرو شې، په دې ایتونو کښې ټول مومنان متوجه کړی شوي دي چې د یو پلوه د اهل الکتابو د ټېر ویستلو څخه ځانونه وساتي او د بله پلوه د مسلمانانو په ضد باندې د دوی سره لاس یو نه کړي.

شان نزول

مفسرينو كرامو د ذكرو شوو ايتونو د شان نزول په باره كښې متعدد واقعات ليكلي دي[١] څه لرې نه ده چې ټول واقعات به وراندې ببرته پېښ شوي وي، خو مونږ د دغو ټولو د جملې څخه لاندې دوه واقعې ليكو، هغه دا چې:

١ـ يوه ورځې د نبي كريم ﷺ په حضور كښې عبادة بن الصامت ؓ وويلې چې زه د يهودو څخه ډېر كومكيان لرم چې د پوره قوت خاوندان دي، مګر دوی ټول مې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر ﷺ د ولايت او نصرت په خاطر پرېښي دي او د ټولو څخه بېزار يم.

د ده په مقابل كښې عبد الله بن أُبي (رئيس المنافقين) وويلې چې زه خو د يهودانو د دوستۍ څخه لاس نه اخلم او خپله بېزاري ترې نه اعلانوم ځكه چې د حوادثو څخه دارېږم، امكان لري چې په راتلونكې كښې مې په كار شي.

نوموړي ته نبي كريم ﷺ وفرمايل چې په كوم شي باندې چې ته افتخار كوې او لاس ترې نه اخلې هغه دې همدا ستا وي، نوموړي وويلې چې همدا مې قبوله ده[٢]. نو الله ﷻ د همدې ايتونو څخه نيولې آن تر [٦٧] ايت پورې اولس (١٧) ايتونه نازل كړه[٣].

٢ـ كله چې د أُحد غزا تېره شوه او مسلمانانو شكست وخوړ نو په ځينو خلكو باندې دې وېرې او دار غلبه وكړه چې اسلام د منځه تلونكی دی، په كار دي چې د خپلو ځانو دپاره په نورو خلكو كښې د نصرت ځای پيدا كړو. يوه سړي وويلې چې زه به د فلاني يهودي سره يهودي شم، او بل وويلې چې زه خو د فلاني نصراني پورې ننښلم او ورسره نصراني كېږم. نو الله ﷻ ذكر شوي ايتونه نازل كړه[٤].

د مطلب خلاصه

١ـ يعنې: ای هغو كسانو چې د ايمان مدعيان ياست! (برابره خبره ده چې واقعًا مؤمنان ياست او يا مو يوازې په خولو باندې ايمان راوړی دی)، تاسو د مؤمنانو په مقابل كښې مه د يهودو سره لاس يو كوئ او مه د نصاراوو سره، په دې تمه باندې چې د دوی انډيوالي به يو وخت ستاسو په درد باندې وخوري او د زمانې د حوادثو په مقابل كښې به مو په كار درشي، ځكه چې:

الف: د يهودو او نصاراوو د هرې ډلې اشخاص د خپلې ډلې د اشخاصو دپاره كومكيان او ناصران دي، هغوی به تر هغه وخته پورې ستاسو كومكيان جوړ نه شي ترڅو چې تاسو د خپل دين څخه لاس واخلئ او د هغوی يقين راشي چې تاسو رښتيا يا يهودان او يا نصرانيان جوړ شوي ياست.

---

(١) تفسير القاسمي ج٦ ص٢٤٣
(٢) تفسير البغوي ج٢ ص٤٤، اسباب النزول للواحدي ص١٣٣
(٣) تفسير ابن كثير ج٢ ص ٦٩
(٤) الدر المنثور ج٣ ص٩٩

ب: نو ستاسو څخه هر څوک چې ذکر شوی چال چلند وکړي هغه به خپل خان د ظالمانو څخه شمېر کړي او الله ﷻ خو ظالمانو ته هدایت نه کوي، څوک چې عقیدهٔ د هغوی سره ملګری شي نو د هغه په کفر کښې څه شک نه پاتې کېږي او که عملًا یې کومکي جوړ شي نو د الله ﷻ په غضب کښې به ورسره شریک شي، چې کله ورباندې نازل کړی شي.

۲_ ای پیغمبره! ته خو ګورې چې منافقان او خینې د کمزورو عقیدو والا مسلمانان فعلًا په یهودانو او نصاراوو پورې څومره کلک نښتي دي او د دوی د نصرت په لاس ته راوړلو کښې څومره تاند وهي چې په بده ورځ کښې به یې په کار باندې ورشي، مګر الله ﷻ ته اُمید وکړئ چې د دوی وطنونه د مسلمانانو په لاس باندې فتحه کړي او یا مسلمانان دومره قوي کړي چې حتی مکه معظمه (چې د ټول عربستان مرکز دی) په خپل تسلط کښې راولي، او بالآخره یا الله ﷻ په یهودانو او نصاراوو باندې جزیه وټاکي او یا په دوی باندې یو بل مصیبت نازل کړي چې د دوستانو د نصرت تمه یې وشکوي.

نو کله چې الله ﷻ د ذکر شوو کارونو څخه کوم یو کار وکړي نو هلته به هغه ټول خلک پښېمانه شي کوم چې د اهل الکتابو په لمنو پورې نښتي وه او په تمه وه چې په بده ورځ کښې به یې په درد باندې وخوري او دا څکه چې دوی به په خپلو سترګو باندې وګوري چې هغوی خپل څانونه د الله ﷻ د نیونې څخه نه شي بچ کولی نو بل چا ته به څنګه نجات ورکړی شي.

لنډه دا چې کله ته (ای پیغمبره!) د یهودو او نصاراوو د عدم موالاة اعلان وکړې نو ته به وګورې چې منافقان او د کمزورې عقیدې خاوندان به د الله ﷻ هدایت او توصیې ته پاملرنه ونه کړي او د کافرانو په لمنو پورې به ونښلي، مګر بالمقابل به د قوی عقیدې خاوندان او کلک مؤمنان وګورې چې دوی به د هغوی د حال څخه تعجب کوي چې عجیبه ده تر نن ورځې پورې یې قسمونه کول چې مونږ ستاسو سره یاستو او اوس یې زمونږ په مقابل کښې د کافرانو صف قوي کړ او د هغوی په صف کښې ودرېده، نو د یو پلوه یې عملونه ضائع شوه البته هغه عملونه چې زمونږ په انډیوالۍ کښې یې کړي وه، او د بله پلوه د لوی زیان او تاوان سره مخامخ شوه، چې دنیا او آخرت یې دواړه خراب شوه.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق سره د [آل عمران:۲۸] ایت لاندې د کافرانو سره د موالاة او نږدېکت درې صورتونه ښه پوره واضحه کړي دي، هیله ده چې یو ځل پرې نظر واچول شي. مګر په دې مقام کښې پرې وراضافه کوو چې:

دلته د اهل الکتابو د موالاة (نږدېکت) څخه هغوی سره د نصرت[1] او خلوص موالاة مطلب دی،

---

(۱) تفسير الطبري ج۴ ص۲۷۶

چې د مؤمنانو په مقابل کښې د کافرانو سره لاس يو کړي او د هغوی په څنګ کښې ودرېږي، لکه چې په همدې مضمون باندې د شان نزول واقعات ښه دلالت کوي.

سوال جواب

٢_ که څوک وايي چې: ايا په ذکر شوي ډول موالاة (نږدېکت) باندې سړی کافر کېږي، لکه چې ﴿ فَإِنَّهُۥ مِنْهُمْ ﴾ ورباندې دلالت کوي؛ او که څنګه؟

مونږ وايو چې: د ﴿ فَإِنَّهُۥ مِنْهُمْ ﴾ جمله په لاندې ټولو صورتونو باندې صادقېږي:

الف: که يو منافق د مؤمنانو د مقابلې دپاره د کافرانو په صف کښې ودرېږي نو د ذکرې شوې جملې معنی دا ده چې نوموړی اوس منافق نه بلکې ښکاره کافر ګڼل کېږي او منافقت يې په علني کفر باندې بدل شو.

ب: که بالفرض يو مسلمان د کافرانو په قطار کښې د دې کبله ودرېږي چې د هغوی مسلک ورته ښه ښکاري نو د ده په کفر کښې هم هيڅ شک او شبه نشته.

ج: کوم يو مسلمان چې د عقيدې د استقامت سره-سره عملًا د کافرانو په قطار کښې د مسلمانانو په ضد باندې ودرېږي هغه په لاندې حکمونو سره د کافرانو د جملې څخه ګڼل کېږي:

اول: مجاهدينو ته د هغه وژل داسې جائز دي لکه څنګه چې د ده د انډيوالانو وژل ورته جواز لري.

دوهم: د قيامت په ورځ نوموړی هم د خپلو انډيوالانو غوندې دوزخي دی، البته چې انډيوالان به يې پکښې همېشه وي او نوموړی به ترې د ايمان په برکت يو وخت وويستلی شي او جنت ته به بوتللی شي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٣_ که څوک وايي چې: الله ﷻ د يهودانو او نصاراوو حالات داسې بيان کړي دي چې يوه ډله بلې ته په سپک نظر ګوري يا په بل عبارت: يوه ډله د بلې ډلې دښمنه ده لکه چې فرمايي: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ لَيْسَتِ ٱلنَّصَـٰرَىٰ عَلَىٰ شَىْءٍ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَىٰ لَيْسَتِ ٱلْيَهُودُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ ٱلْكِتَـٰبَ ﴾ [البقرة:١١٣] يعنې: او يهودان وايي چې: نصارا په چندان (اعتمادي) دين باندې نه دي او نصارا وايي چې يهودان په چندان (اعتمادي) دين باندې نه دي او دوی (دواړه ډلې) کتاب هم لولي.

نو پوښتنه داده چې په دې مقام کښې په څه منظور يوه ډله د بلې دوسته او ناصره ګڼله شوې ده: ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾؟

مونږ وايو چې:

الف: د ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ﴾ معنی دا ده چې يهودان په خپلو منځو کښې سره دوستان او

کومکيان دي او نصارا په خپلو منځو کښې سره دوستان او کومکيان دي[١]. يا په بل عبارت: ذکره شوې جمله په يوه ډله باندې جدا جدا صادقېږي، داسې نه ده چې دواړه ډلې ورته په ګډه مصداق جوړ شي ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي.

د ذکرې شوې جملې نظير دا دی چې الله ﷻ د همدغو دواړو ډلو د حالاتو په بيان کښې داسې عبارت نازل کړی دی چې: ﴿ وَقَالُواْ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰ ﴾ [البقرة: ١١١]

يعنې: او دوی (دواړه ډلې) وايي چې: هيڅکله به جنت ته داخل نه شي مګر هغه څوک چې يا يهودي او يا نصراني وي، يعنې هره يوه ډله فقط خپل خانونه د جنت د دخول مستحق ګڼي، نه بله ډله.

ب: څه لرې نه ده چې د ذکرې شوې جملې مطلب دا وي چې دواړه ډلې هره يوه د بلې ډلې دوسته او ناصره ده مګر د مسلمانانو په مقابل کښې او بس.

او دا خو واقعيت لري چې ټول اهل الکتاب ذ اسلام په مقابل کښې يو صف دی او ټول سره يو لاس دي، لکه چې مونږ نن ورځ[٢] ګورو چې شرقيان او غربيان ټول په اتفاق سره زيار باسي چې په افغانستان کښې د اسلامي حکومت مخه ونيسي، او د همدې غرض دپاره يې خپلمنځي اختلافات يو طرف ته کړي دي.

مګر دا بېله خبره ده چې ذکرې شوې دواړه ډلې په مجموعي شکل سره وسه نه لري چې زمونږ په مقابل کښې وسلواله يوه جبهه جوړه کړي او په اتفاق سره وجنګېږي، لکه چې ښه وضاحت يې په [المائدة: ٦٤] ايت کښې را روان دی، چې دوی دواړه ډلې د قيامت د ورځې پورې په مشترکه لښکرکشۍ باندې توافق ته نه شي رسېدلی.

دَائِرَة څه معنی؟

۴ـ که څه هم د ﴿ دَآئِرَةٌ ﴾ کلمه د "دَوَرَان" څخه اخستله شوې ده او "دَوَرَان" تاوېدلو ته وايي، د همدې کبله هغې سطحې ته دائره وايي چې يوه داسې خط احاطه کړې وي چې د ټولو اطرافو نسبت يې مرکز ته يو برابر وي، او همدارنګه کله-کله په ذکر شوي محيطي خط باندې هم د دائرې اطلاق کېږي[٣]، مګر په استعمال کښې هغې زړه دردوونکې حادثې ته دائره وايي چې سړی يې د هره طرفه احاطه کړی وي او د تېښتې لاره يې ترې ورکه کړې وي[۴].

بالمقابل هغې خوشالوونکې حالت ته "دَوْلَة" وايي چې په يوه طرف کښې يې هم د مخنيوي او د منځه د وړلو اسباب نه ليده کېږي[٥].

---

(١) روح المعاني ج۶ ص١٥٧
(٢) ١٣٧٣/٨/١٢ هـ ش
(٣) روح المعاني ج۶ ص١٥٨
(۴) مفردات الراغب ص١٧۶
(٥) تفسير القاسمي ج۶ ص٢۴١

نو په دې مقام کښې يې حاصل داسې راوځي چې مونږ څکه د يهودو او يا نصاراوو سره موالاة کوو ترڅو مو په داسې ورځ کښې په کار راشي چې په هغې کښې د هره طرفه يوې زړه دردوونکې حادثې راګير کړي ياستو او د خلاصون درک مو ورک وي، چې يا راباندې قحطي او وچکالي راشي او دوی راسره کومک او قرضداري وکړي، او يا د مسلمانانو دولت مخ په ځټ شي او د پښو ولوېږي چې د دوی د سيوري لاندې ژوند وکړو.

فتحه او الهي امر څه فرق لري؟

٥ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د منافقانو د ندامت او پښېمانۍ دپاره دوه سببونو ته اشاره وکړه چې يو فتحه ده ﴿ أَن يَأْتِيَ بِٱلْفَتْحِ ﴾، او بل الهي کار دی ﴿ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِۦ ﴾، نو مفسرينو کرامو د دواړو سببونو په منځکښې ډېر فرقونه ليکلي دي او هر يوه ته يې بيل-بيل مصداقونه ذکر کړي دي[1]، مګر مونږ ته چې په دې مقام کښې کوم شی ښه ښکاره شوی دی هغه دا دی چې:

الف: د "اَلْفَتْح" کلمه اصلاً د دې دپاره وضعه شوې ده چې د يوه شي مشکلات حل شي او موانع يې د منځه يووړل شي[2]، نو په دې مقام کښې لاندې ټول صورتونه په "اَلْفَتْح" کښې شاملېږي:

اول: چې مسلمانانو ته د اهل الکتابو د مساکنو د قبضه کولو فيصله ورکړی شي، لکه چې خيبر او نور ځايونه مجاهدينو فتحه کړه.

دوهم: چې په هغوی باندې فيصله وکړه شي چې د وطنه يې وشړئ، لکه چې بني قينقاع او بني نضير د همدې فيصلې سره مخامخ شوه.

دريم: چې په هغوی باندې د اعدام فيصله وکړی شي لکه چې په بني قريظه وو باندې همدا فيصله عملي شوه (بېخ يې وويستلی شو).

څلورم: چې په هغوی باندې جزيه کېښودله شي او حتی خپل ځانونه هم د دې ذلت څخه خلاص نه کړی شي.

پنځم: چې الله ﷻ د هغوی د رسوائۍ او شرمولو فيصله وکړي لکه چې عبد الله بن مسعود ؓ په اوږد حديث کښې وايي چې يوه ورځې مونږ ته نبي کريم ﷺ اوږده خطابه وکړه او په دې خطابه کښې يې وفرمايل چې: «فَمَنْ سَمَّيْتُ فَلْيَقُمْ»[3] يعنې ما چې د چا نوم واخست نو هغه دې پورته شي، او بيا يې په نامه باندې يوه-يوه ته غږ کاوه چې: ای فلانکيه! پورته شه، ای فلانکيه! پورته شه، ای فلانکيه! پورته شه، حتی چې شپږ دېرش (٣٦) کسه يې د مجلسه پورته کړه.

په همدې حديث کښې عمر ؓ وايي چې ما يو منافق وليد چې سر يې پټ کړی وه (ډېر غمژن

---

(١) زاد المسير ج٢ ص٢٩٠
(٢) مفردات الراغب ص٣٨٣
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٣١٧

معلومېده) ما ترې پوښتنه وکړه چې ولې څه چل دی؟، هغه راته قيصه وکړه (چې مونږ خو رسوا شوو)، نو ما ورته وويلې چې: «بُعْدًا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ» يعنې: په راتلونکې کښې هم ښه ورځ ومه ګورې.

شپږم: دا ډول څه نور مثالونه هم درلودلی شي چې پخوا به تېر شوي وي او يا به راتلونکې کښې تحقق ومومي.

ب: که څه هم ټول کارونه الله ﷻ کوي مګر د مقابلې څخه څرګندېږي چې دلته به د ﴿ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِۦ ﴾ کلمه هغو ټولو کارونو ته شامله وي چې په اهل الکتابو باندې د الله ﷻ د پلوه نازل کړی شي او د بندګانو پکښې هيڅ مداخله نه وي چې په نتيجه کښې د منافقانو او هغو خلکو اُميدونه د خاورو سره برابر کړي چې هغوی ته په تمه وه. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

اول: چې الله ﷻ يې په زړونو کښې رعب واچوي او په غيبي قوت سره يې شوکت او دبدبه ماته کړي. لکه چې د بني نضيرو په زړونو کښې يې رعب اچولی وه.

دوهم: چې د هغوی په مالونو او زراعتونو باندې اسماني آفت نازل کړي حتی چې د منافقانو او نورو تمه کوونکو تمه ترې وشکېږي.

دريم: چې مشران او د سر سړي يې مړه شي چې د چا ترې سترګه نه سوزي او داسې نور کارونه چې بندګان پکښې دخل ونه لري. څه لرې نه ده چې د قيامت د ورځې پورې په ډېرو څېرو کښې تحقق ومومي.

يادونه

۶ـ ځينو مفسرينو کرامو[1] دې جملې ﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ الآية ته د نژدې جملې ﴿ فَيُصْبِحُواْ عَلَىٰ مَآ أَسَرُّواْ ﴾ الآية سره ارتباط ورکړی دی، نو د معنی حاصل يې داسې را اوځي چې: کله الله ﷻ د يهودو او نصاراوو قوت مات کړي نو خلک به لاندې دوه ګروپه جوړ شي:

الف: منافقان به د هغوی په موالاة باندې پښېمانه شي او په ډاګه به په خپل منافقت باندې د خطاکارۍ اعتراف وکړي.

ب: سوچه مؤمنان به ځينې ځينو نورو ته ووايي چې عجيبه ده دغو خلکو خو قسمونه کول چې مونږ ستاسو سره ياستو، اوس معلومه شوه چې زمونږ سره نه بلکې د يهودو او نصاراوو سره وه.

۷ـ مګر مونږ ته داسې برېښي چې ذکره شوې جمله د منافقانو د وينا ﴿ يَقُولُونَ نَخْشَىٰٓ أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ﴾ سره اړونده ده، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې کله د ايمان دعوه دارانو ته اعلان وکړی شي چې د يهودو او نصاراوو سره د اسلام په ضد موالاة مه کوئ، نو دوی به لاندې دوه ګروپه تشکيل کړي:

---

(۱) روح المعاني ج۶ ص۱۵۹؛ البحر المحيط ج۴ ص۲۹۴

اول: د چا په زړه کښې چې ناروغي وي هغوی به وايي چې مونږ د راتلونکي ژوند د خاطره د هغوی د مولاة څخه نه شو تېرېدلی، په راتلونکي کښې زمونږ په کارېږي.

دوهم: څوک چې د صفا زړه خاوندان دي هغوی به ووايي چې عجيبه ده دغې ډلې (ناروغانو) خو قسمونه کول چې مونږ ستاسو سره ياستو حال دا چې اوس د يهودو او نصاراوو څخه نه تېرېږي او کلک ورپورې نښتي دي. مونږ ځکه د جملو ذکر شوی اړوند خوښ کړ چې د شان نزول د واقعاتو سره ښه سرېښ نيسي او هم ذهن ته په زغرده ورځي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَن يَرۡتَدَّ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ فَسَوۡفَ يَأۡتِي ٱللَّهُ بِقَوۡمٖ يُحِبُّهُمۡ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ يُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوۡمَةَ لَآئِمٖۚ ذَٰلِكَ فَضۡلُ ٱللَّهِ يُؤۡتِيهِ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُمۡ رَٰكِعُونَ ﴿٥٥﴾ وَمَن يَتَوَلَّ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَإِنَّ حِزۡبَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴿٥٦﴾ ﴾

[۵۴] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! ستاسو څخه چې هرڅوک د خپل دين څخه بېرته تاو شي نو (فقط خپل ځان ته يې تاوان ورساوه، او دا ځکه چې) ډېر ژر به الله ﷻ (د اسلام د نصرت دپاره) داسې قوم راولي چې دوی به الله ﷻ خوښوي او الله ﷻ به دوی خوښوي، دوی به په مسلمانانو باندې نرمي کوونکي او په کافرانو باندې به سختي کوونکي وي، دوی به د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کوي او د ملامته کوونکي د ملامتې څخه به نه ډارېږي. دا (ذکر شوي صفات) د الله ﷻ فضل دی، هغه چا ته يې ورکوي چې کوم ته يې اراده وشي، او الله ﷻ د پراخی خاوند (او هم) د علم خاوند دی.

[۵۵] يقيناً ستاسو دوست (ناصر) الله ﷻ دی او د ده ﷻ پيغبر ﷺ (هم) او هغه کسان (هم ستاسو ناصران دي) چې ايمان يې راوړی وي هغه کسان چې لمونځونه ودروي او زکاتونه ورکوي په داسې حال کښې چې عاجزي کوونکي (او دوامداره لمونځ کوونکي) دي.

[۵۶] او هر څوک چې الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ او هغه کسان متوليان (دوستان) ونيسي چې ايمان يې راوړی دی، نو (د بل هيچا دوستی ته يې اړتيا نشته ځکه چې) يقيناً د الله ﷻ ټولګی همدوی غالب دي.

ارتباط

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوي دي چې که بالفرض تاسو د يهودو

او نصاراوو سره اړوند او ارتباط زيات قوي کړئ نو د دې خطره شته چې مرتد شئ او د ارتداد په صورت کښې به د خپل ځان څخه په غير بل هيچا ته ضرر ونه شئ رسولی.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعني: ای مؤمنانو! يهود او نصارا به ستاسو څخه په صرف کومک کولو سره تر هغې خوشاله نه شي چې ترڅو تاسو خپل دين ته شا کړئ او د هغوی معتقدات قبول کړئ.

مګر په ياد ولرئ! چې د ارتداد په صورت کښې به فقط او فقط خپل ځانونه د خسران سره مخامخ کړئ او د هغه ټولګي څخه به وويستل شئ کوم چې په الله ﷻ باندې ګران دي او د اسلام په خدمت کښې يې استعمالوي، په دې صورت کښې به د اسلام د خدمت دپاره الله ﷻ بل ټولګی په ميدان کښې ودروي، چې هغوی به لاندې صفات ولري:

الف: الله ﷻ به هغوی خوښوي او په الله ﷻ باندې به ګران وي.

ب: په هغوی باندې به الله ﷻ ګران وي او د ده ﷻ د رضا دپاره به د سر او مال څخه تېرېږي.

ج: هغوی به په مؤمنانو ورونو باندې زړونه سوزي او د دوی په ضد باندې به د هيچا سره لاسونه نه يو کوي.

د: هغوی به په کافرانو باندې اسماني تندر وي چې د هيبت څخه به يې د کافرانو اندامونه په لړزان وي.

ه: هغوی به صرف د الله ﷻ په لار کښې جهاد کوي نه به ورسره د نوم نشان غم وي او نه به يې په جهاد کښې دنياوي مال او متاع مطلب وي، او نه به بالآخره د همدې اغراضو د کبله يهودو او يا نصاراوو ته د کومک لاس ورغزوي.

و: هغوی به د هيڅ ملامته کوونکي د ملامتې څخه نه دارېږي او صرف د الله ﷻ د ملامتی څخه به خپل ځانونه ژغوري، چې ورباندې په غضب نه شي.

لنډه دا چې هغوی به د ټولو اسلام دښمنه ټولنو په مقابل کښې په جهاد باندې مصروف وي، هغوی به د مرتدانو او هم د دوی د بادارانو (يهودو او نصاراوو او نورو کافرانو) سره په اخلاص سره جهاد کوي.

۲ـ ای هغو مؤمنانو چې تاسو سمدستي د ذکرو شوو ښېړو صفاتو درلودونکي ياست خپلو اخلاقو ته په همدې ډول باندې ادامه ورکړئ، چې دا د الله ﷻ فضل دی او الله ﷻ خپل فضل هغه چا ته ورکوي چې هغه ته يې د ورکړې اراده وشي.

د الله ﷻ خزانې مالامال ډکې دي او په ورکړه باندې پکښې کمبود نه واقع کېږي مګر الله ﷻ د علم خاوند دی مستحق او غير مستحق پېژني.

۳ـ ای مؤمنانو! ستاسو ناصر او مددګار نه يهودي کېدلی شي او نه نصراني، ستاسو ناصر او کومک درکوونکی بل هيڅوک نه دی مګر يوازې الله ﷻ ستاسو اصلي کومک کوونکی او ناصر

دی. هوا په تبعي توګه مو د الله ﷻ پیغمبر هم ناصر دی چې الله ﷻ دراستولی دی، او همدارنګه مو په کومک کوونکو کښې په تبعي توګه مؤمنان هم شامل دي، مګر هغه مؤمنان نه چې یوازې په لساني اقرار باندې اکتفاء کوي بلکې هغه مؤمنان چې په ایمان باندې علاوه لاندې خاصیتونه هم ولري:

الف: چې هغوی د لمونځونو د ټولو ارکانو حفاظت کوي او خپل لمونځونه په پښو باندې ودروي او څه نواقص پکښې نه واقع کوي، بلکې ټول بدني عبادتونه کوي.

ب: چې هغوی برسېره په بدني عباداتو، په مالي عبادتونو باندې هم صرفه نه کوي او همېشه زکاتونه ورکوي.

ج: چې هغوی د یوه پلوه د لمانځه په ارکانو باندې حفاظت کوي او په اخلاص سره خیراتونه کوي، او د بله پلوه د لمانځه په اداء کولو باندې په تواضع سره پابندي کوي.

او هر څوک چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ او مؤمنان په دوستۍ سره ونیسي نو همدوی یې بس دی، چې په دې صورت کښې به نوموړی په هغه ټولګي کښې شامل شي چې الله ﷻ د هغه ټولګي مددګار دی، او داسې ټولګی چې الله ﷻ یې مددګار دی همدغه ټولګی غالب دی او بس.

توضیحات

۱ـ د تېرو شوو ایتونو څخه د نزول په وخت کښې په دوه مهمو خبرونو باندې د اشارې په توګه مسلمانانان پوه شوه چې په راتلونکې کښې به واقع شي، یو د ځینو خلکو بېرته مرتد کېدل، او بل د مرتدانو په مقابل کښې یوه مجاهده ډله ودرېدل. دغه دواړه خبرونه رښتیا واقع شوه او د قرآن کریم دپاره د اعجاز واضحه مثالونه جوړ شوه چې رښتیا یوولس قبائل مرتد شوه او اسلام ته یې شا کړه، درې قبیلې د نبي کریم ﷺ په ژوند کښې کافرې شوې او مشرانو یې د پیغمبرۍ دعوې وکړې، او اوو قبیلو د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د ابو بکر ؓ په خلافت کښې اسلام پرېښود او بالآخره یوازې یوه قبیله د عمر الفاروق ؓ په خلافت کښې کافره شوه، چې ټولې یوولس جوړېږي. موږ د مرتدو قومونو زیات تفصیل اوږدو کتابو ته سپارو[۱]، یوازې په یوه قیصه باندې اکتفاء کوو چې د اسلام د اجتماعي عدالت دپاره پکښې ډېر ښه واضحه مثال دی. هغه دا چې:

د بَجَلَه نومې مرتد عجیبه قیصه

۲ـ بَجَلَه د هغې قبیلې مشر او باچا وه چې د عمر الفاروق ؓ په خلافت کښې نصرانیت ته اوښتی وه. نوموړي ته هم نبي کریم ﷺ د هغو خطونو په جمله کښې یو خط وراستولی وه چې ټولو قبائلو ته یې ورلېږلی وه، نوموړي اسلام قبول کړ او نبي کریم ﷺ ته یې د اسلام راوړلو اطمنان هم ورکړی وه.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۶۴۴؛ تفسیر المراغي ج۶ ص۱۴۰

نوموړی په اسلام باندې ښه کلک ولاړ وه خو د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې یې اسلام پرېښود او نصرانیت یې قبول کړ او شام ته وتښتېد، عمر الفاروق ﷺ د شام احبارو او مشرانو ته د بَجَلَه په باره کښې یو لیک ورواستاوه او پکښې لیکلي یې وه چې:

"بَجَلَه" په اسلام باندې مشرف شوی وه او مونږ یې ښه پوره احترام کاوه، خو نوموړی مکې معظمې ته لاړ او هلته په طواف باندې مشغول وه چې د بني فزاره د قبیلې یوه سړي یې د څادر په یوه څنډه باندې پل کېښود. نوموړی په غُصه شو او د فزاري سړي مخ ته یې یوه څپېړه ورکړه چې پوزه یې ورباندې ماته کړه او دوه غاښونه یې ترې وغورزول. د دواړو لانجه ماته راورسېده، ما فیصله وکړه چې یا به فزاري سړی په خپله خوښه عفوه کوي او یا به د نوموړي بَجَلَه څخه قصاص اخلي، بَجَلَه په غُصه شو او ویې ویل چې زه پاچا یم او هغه عادي سړی دی، ایا هغه به ماته په مخ څپېړه راکوي؟. ما ورېلې چې دا د اسلام حکم دی په دې کښې پاچا په ګدا باندې څه بهتري نه لري، بجله تر سبا پورې مهلت وغوښت او د شپې د شپې شام ته دروتښتېده او مرتد شو[1].

دوهم خبر رښتیا شو

۳ـ رښتیا هم د مرتدانو په مقابل کښې الله ﷻ یوه مجاهده ډله (د ذکرو شوو شپږو صفاتو خاونده) ودروله چې په سر کښې یې ابو بکر الصدیق ﷺ واقع وه، د مرتدانو غاښونه یې ورمات کړه او قرآني غیبي خبر یې رښتیا کړ، حتی چې الحسن علیه الرحمة وایي: "هُمْ وَاللهِ اَبُو بَكْرٍ وَأَصْحَابُهُ"[2] یعنې: قسم دی چې ذکر شوی ټولګی د ابو بکر الصدیق ﷺ او د ده د ملګرو څخه عبارت دی. د علي ﷺ څخه هم روایت دی چې ذکره شوې مجاهده ډله د ابو بکر الصدیق ﷺ او د ده ملګري دي[3].

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: د ذکرې شوې مجاهدې ډلې څخه خو ځینو مفسرینو کرامو د ابو موسی الاشعري ﷺ قوم (اهل الیمن) مراد کړي دي چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ نوموړي صحابي ﷺ ته اشاره وکړه چې: «هُمْ قَوْمُ هَذَا»[4] دا ډله د دغه صحابي (ابو موسی الاشعري ﷺ) قوم دی، همدارنګه پکښې مفسرینو کرامو څه نور متعدد اقوال ذکر کړي دي[5]. نو پوښتنه دا ده چې تاسو ترې په څه دلیل د انحصار په توګه ابو بکر الصدیق ﷺ او د ده مجاهدین مراد کړه؟

مونږ وایو چې: زمونږ مطلب دا نه دی چې ذکر شوی ایت شریف په نوموړي خلیفه او د ده په ملګرو کښې منحصر دی بلکې مطلب مو دا دی چې ایت شریف په هغه وخت کښې په همغوی باندې صادقېده او په نورو زمانو کښې به په نورو مجاهدینو باندې صادق شوی وي او یا به لا

(۱) روح المعاني ج۶ ص۱۶۱
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ص۷۰
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۴۵
(۴) تفسیر الطبري ج۴ ص۲۸۴
(۵) روح المعاني ج۶ ص۱۶۳؛ زاد المسیر ج۲ ص۲۸۱

صادق شي، ځکه چې د ايت شريف مفهوم عام دی، څه لرې نه ده چې زمونږ په زمانه کښې يې يو مصداق د افغانستان مجاهدين وي چې الحمد لله په ډېر اخلاص سره يې د کمونستانو سره جهاد وکړ، او د فاحش شکست سره يې مخامخ کړه.

سوال جواب

٥ـ که څوک وايي چې: د ﴿ فَسَوْفَ يَأْتِي ٱللَّهُ بِقَوْمٍ ﴾ څخه د سړي ذهن ته ورځي چې د کومې مجاهدې ډلې چې الله ﷻ وعده کړې ده، هغه ډله د ايت شريف د نزول په وخت کښې موجوده نه وه، حال دا چې صحابه کرام ﷺ د ابو بکر الصديق ﷺ په شمول هلته موجود وه، نو په کار دي چې د دوی څخه په غير بله ډله مراده کړی شي؟

مونږ وايو چې: يو شی په اعتباراتو سره داسې ګڼل کېږي لکه چې متعدد وي، د همدې کبله نبي کريم ﷺ هغه خيرات ته چې بي بي بريرې رضي الله عنها ته ورکړی شوی وه د هديې لقب ورکړ، البته کله چې ذکر شوی خيرات د نوموړې بي بي رضي الله عنها په لاس باندې نبي کريم ﷺ ته ورکړی شو نو ويې فرمايل چې: «هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ»[1] دا د هغې دپاره صدقه ده او زمونږ دپاره هديه (تحفه) ده.

نو د صحابه وو کرامو ﷺ مجاهده ډله په دې اعتبار سره چې نبي کريم ﷺ يې قائد وه او عمومي قيادت يې په لاس کښې وه، د هغوی څخه په دې اعتبار سره مغايره وه چې ابو بکر الصديق ﷺ يې په سر کښې واقع وه، نه به وايي چې دا ډله الله ﷻ نوې او تازه موجوده کړې وه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٦ـ که څوک وايي چې: نظر د عربيت قانون ته په کار وه چې د ﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ په عوض "إِنَّمَا أَوْلِيَاؤُكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا" نازل شوی وی، ترڅو مبتدا او خبر دواړه جمعي جوړې شوي وی، نو د څه حکمت په بنا دغسې نازل نه شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې: ترڅو په ولايت کښې د اولياوو په تفاوت باندې دلالت وکړي، يعنې ستاسو ولي او ناصر اصلاً الله ﷻ دی، بيا مو ناصر پيغمبر ﷺ دی او په درېمه درجه کښې مو مؤمنان هم کومک کوونکي او ناصران دي؛ نو که بالفرض د ﴿ وَلِيُّكُمُ ﴾ په عوض "أَوْلِيَاؤُكُمْ" نازل شوی وی نو ذکر شوی مطلب به فوت شوی وی او الله ﷻ او پيغمبر ﷺ او بالآخره مؤمنان به ټول په يوه درجه کښې وليان او ناصران ښودلی شوي وی.

رکُوع څه معنی؟

٧ـ د ﴿ رَٰكِعُونَ ﴾ کلمه د "رکُوع" څخه اخستله شوې ده، "رکُوع" عاجزی او سرټيټولو ته وايي[2].

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٥٠
(٢) لسان العرب ج٨ ص١٣٣؛ مفردات الراغب ص٢٠٨

د لمانځه رکوع ته هم ځکه دا نوم اېښودلی شوی دی چې لمونځ کوونکی صرف الله ﷻ ته د عاجزۍ او بندګۍ د کبله ځپل سرټیټوي او د ولاړې ځخه ځمکې ته ورماتېږي.

په دې مقام کښې جمهورو مفسرینو کرامو د لمانځه رکوع مراده کړې ده او کنایهٔ یې د ټول لمانځه ځخه تعبیر کړې ده[1]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مؤمنان هغه خلک دي چې لمونځونه او زکاتونه په خپله عملي شرعي بڼه کښې اجراء کوي او په عین حال کښې په لمونځونو باندې همېشه والی هم کوي. د دې ایت نظیر الله ﷻ په بل ځای کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ إِلَّا ٱلْمُصَلِّينَ ۝ ٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَآئِمُونَ ﴾ [المعارج: ٢٢_٢٣] مګر هغه لمونځ کوونکي (بې صبره نه دي) چې دوی په خپل لمانځه باندې دوام کوونکي دي. یعنې دوی د یوه پلوه لمونځونه کوي او د بله پلوه ورباندې همېشه والی کوي.

ځینې نور مفسرین کرام د رکوع ځخه لغوي رکوع یعنې عاجزي او الله ﷻ ته د بندګۍ سرټیټونه مرادوي[2]، چې په دې تفسیر باندې یې معنی بالکل واضحه ده او ځه اشکال پکښې نشته.

اهل التشیع ځه وایي؟

٨_ اهل التشیع وایي چې د دې ایت ﴿ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ ځخه د علي ﷺ امامت او خلافت مطلب دی. نو په دې سره یې د معنی حاصل داسې راوځي چې ای مؤمنانو! ستاسو امام الله ﷻ دی او بیا د ده پیغمبر ﷺ دی او بالآخره ستاسو امام (خلیفه) هغه ځوک دی چې ایمان یې راوړی دی: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾.

دوی ځکه دا معنی اخلي چې په ځینو روایتو کښې شته چې ذکر شوی ایت شریف د علي ﷺ په باره کښې نازل شوی دی البته کله چې نوموړی ﷺ د لمانځه د رکوع په حالت کښې وه او یوه سوال کوونکي ته یې خپله د لاس زرینه ګوته خیرات ورکړه[3].

مونږ (أهل السنة والجماعة) وایو چې:

الف: د ذکر شوي ایت شریف دپاره خو مفسرینو کرامو یو بل شان نزول هم روایت کړی دی چې یوه ورځې عبد الله بن سلام ﷺ او د ده ځه نور ملګري (چې په ایمان باندې مشرف شوي وه) نبي کریم ﷺ ته ورغله او ورته یې وویل چې: ای د الله رسوله! زمونږ کورونه ستاسو ځخه په لرې مسافه کښې واقع دي، تاسو ته ژر-ژر رسیدګي نه شو کولی چې ناسته ولاړه درسره وکړو. حال دا چې هلته زمونږ قومیانو تصمیم نیولی دی چې نه راسره خبرې وکړي او نه راسره ناسته ولاړه وکړي او دا ځکه چې مونږ په ایمان باندې مشرف شوي یاستو. ای د الله رسوله! د هغوی دغه وضعه په مونږ باندې

(١) المحرر الوجيز ج٥ ص١٣٦
(٢) التفسير الكبير ج١٢ ص٢٥
(٣) احكام القرآن للجصاص ج٢ ص٤٤٦

ډېره درنه تمامېږي، نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو او نبي کریم ﷺ ولوست[١]، چې تاسو مه خپه کېږئ ستاسو قومیان تاسو ته څه ضرر نه شي رسولی، الله ﷻ او پیغمبر ﷺ او بالآخره ټول مؤمنان (د علي ﷜ په شمول) ستاسو کومکیان او ناصران دي.

ب: علاوه په دې د شان نزول خصوص خو د ایت شریف مفهوم ته تخصیص نه شي ورکولی، د همدې کېله د علي ﷜ یوه لمسي (ابو جعفر الباقر محمد بن علي بن الحسین بن علي ﷜) فرمایلي دي چې ذکر شوی ایت شریف ټولو مؤمنانو ته شامل دی او علي ﷜ هم د مؤمنانو د ډلې څخه دی[٢]، یعنې چا چې یوازې علي ﷜ ذکر کړی دی د هغوی حصر مطلب نه دی.

د اهل التشيع غلطیاوې

٩ـ په دې مقام کښې اهل الشیع د لاندې غلطیو مرتکب شوي دي:

الف: دوی د ﴿إِنَّمَا﴾ کلمه د حصر دپاره وایي، او حصر يې د ابو بکر الصدیق ﷜ او عمر الفاروق ﷜ او حضرت عثمان ﷜ په نسبت سره اخلي چې ولایت (امامت) یوازې په علي ﷜ پورې منحصر دی، حال دا چې د ایت شریف مفهوم عام دی ټولو مؤمنانو ته شامل دی، او حصر په نسبت سره یهودو او نصاراوو ته دی چې شان نزولونه ورباندې دلالت کوي.

ب: دوی د هغه "ولایة" څخه چې د ﴿وَلِيُّكُمُ﴾ کلمه ترې اشتقاقه شوې ده د امامت او خلافت معنی اخلي حال دا چې په دې مقام کښې د امامت او خلافت خبره هیڅ مطرحه نه ده او وړاندې او وروسته ټول ایتونه ولایة په معنی د نصرت او کومک سره مطرح کوي، نو د اهل التشیع په تفسیر سره د ملغلرو مزي شکېږي او د بلیغ کلام خوند او لذت د منځه ځي.

ج: دوی د ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾ په شمول په همدې یوه ایت کښې چې اوه ځایه جمعي ذکرې شوې دي او یا د جمعې ضمائر ذکر دي، ټول په مفرد (یوه کس) علي ﷜ باندې معنی کوي، حال دا چې دا ټول بې ضرورته کار دی، دوی څکه دغسې خلاف التبادر معنی اخستلو ته بدې وهلي دي ترڅو د نوموړي مکرم صحابي ﷜ د خلافت دپاره یو قرآني سند ترلاسه کړي، خو هرڅوک پوهېږي چې په دغسې بعیدو او بې ربطه تاویلونو باندې نه قرآني سند ترلاسه کېدلی شي او نه د علي ﷜ دپاره په خلافت کښې د اولیت حق ثبوت پیدا کولی شي.

که څوک غواړي چې د اهل التشیع په واهیاتو او د اهل السنة والجماعة په تحقیقاتو باندې په مفصله توګه پوه شي نو د هغوی کتابونو[٣] او هم د دوی کتابونو[٤] ته دې مراجعه وکړي.

---

(١) اسباب النزول للواحدي ص١٣٣

(٢) الدر المنثور ج٣ ص١٠٦؛ تفسیر الطبري ج۴ ص٢٨٨

(٣) تفسیر نمونه ج۴ ص۴١۵؛ ج۵ ص٢٨٨

(۴) روح المعاني ج۶ ص١۶٠ـ١٧١؛ التفسیر الکبیر ج١٢ ص٢۵ـ٣١

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَتَّخِذُوا۟ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِّنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَٱلْكُفَّارَ أَوْلِيَآءَ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾

[۵۷] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو هغه کسان (کومکیان او دوستان) مه نیسئ چې هغوی ستاسو دین په مسخرو او ټوقو سره نیسي چې دوی د هغو خلکو څخه عبارت دي چې ستاسو څخه وړاندې کتاب ورکړی شوی دی، او (هم نور) کافران دوستان (او کومکیان مه نیسئ) او د الله ﷻ څخه وډار شئ که تاسو ایمان درلودونکي یاست.

[۵۸] او کله چې تاسو لمانځه ته اواز (اذان) وکړئ نو دوی هغه (ستاسو اذان) په ټوقو او مسخرو سره نیسي، دا په دې سبب چې یقیناً دوی داسې قوم دی چې د عقل څخه کار نه اخلي.

ارتباط او شان نزول

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو ارتباط خو د وړاندېنیو ایتونو سره بالکل واضحه دی چې هلته مونږ د کافرانو د موالاة څخه منعه کړی شوي وو او دلته راته توصیه شوې ده چې ایا ستاسو غیرت او مسلماني څنګه دا خبره قبلولی شي چې هغوی ستاسو اسلامي شعائرو پورې خندنی او مسخرې کوي او تاسو ترې د مددګارۍ تمه کوئ؟

۲ـ په شان نزول کښې یې څو متعدد واقعات روایت کړی شوي دي، یوه واقعه دا ده چې کله کافرانو اذان واورېده نو نبي کریم ﷺ ته ورغونډ شوه او ویې ویل چې ای محمده! که ته د پیغمبرۍ دعوه کوې نو تا خو د ټولو پیغمبرانو څخه مخالفت وکړ او یو نوی شی دې پیدا کړ چې مونږ په پخوانیو اُمتونو کښې نه وه اورېدلی، که دا کار خیر وی نو پخوانیو امتونو کښې به یې سابقه درلودی.

لنډه دا چې دوی وویلې چې «فَمِنْ أَيْنَ لَكَ صِيَاحٌ كَصِيَاحِ الْبَعِيرِ»[۱] نو دا غرغره (اواز) دې د کومه کړه لکه د اوښ غرغره (اواز)، دا څومره بد اواز دی او څومره بد کار دی؟، نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ایت نازل کړ[۲].

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! ایا تاسو هغه چاته د مدد او کومک غوښتلو لاس وراوږدوئ چې د هغوی ستاسو د دین ټول کړه وړه بد ایسي او بلکې لا ورپورې خاندي او ټوقې ټقالې ورپورې کوي،

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۳۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۲۴

هغوی ته ستاسو دین ملعبه (لوبې) ښکاري او تاسو ته د لوبو کوونکو په نظر ګوري نو د هغوی کومک ته اُمید مه کوئ، که تاسو رښتیانی ایمان لرئ او خپل ایمان درته واقعي ایمان ښکاري نو د هغوی د موالاة څخه ځانونه بچ وساتئ.

۲ـ د دې دپاره چې تاسو ته د کافرانو مسخرې ښې جوتې شي نو د لمانځه د اذان څخه عبرت واخلئ: چې کله تاسو د الله ﷻ د یادولو دپاره بلنه وکړئ هغوی ورپورې خاندي او اذان ته د اوښ د اواز سره تشبیه ورکوي، لکه څنګه چې د اوښ غرغره بې معنی ده همدارنګه دوی ته ستاسو اذان هم بې معنی شی ښکاري، او دا ځکه چې هغوی د عقل څخه په درستو معناوو کښې استفاده نه کوي، که نه نو په اذان کښې خو د مسخرو یوه کلمه هم نشته، ټولې کلمې یې د الله ﷻ د جلالیت او د نبي کریم ﷺ د رسالت څخه نمایندګي کوي.

نو تاسو ته په کار دي چې د ذکرو شوو ساده ګانو څخه د کومک تمه ونه کړئ.

توضیحات

۱ـ د "هُزُوًا" کلمه په پټه کښې مسخرو ته ویل کېږي[1]، او د "لَعِبًا" کلمه اصلاً د "لُعَابْ" څخه اخستله شوې ده، "لُعَابْ" هغه لاړو ته وایي چې بلا اختیاره د ځا د خولې څخه رواني وي[2]، په استعمالاتو کښې د هغه کار څخه په "لَعِبْ" باندې تعبیر کېږي چې د هغه په کولو کښې کوم مطلب نه وي او محض د سات تیرۍ دپاره اجراء کېږي.

توقه تقاله شوه

۲ـ یوه ورځې په مدینه منوره کښې د نصاراوو څخه یوه نصراني په اذان باندې مسخرې کولې نو کله یې چې د مؤذن د خولې څخه واورېده چې: "اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ"، غږ یې وکړ چې: "حَرَّقِ الْكَاذِبْ" دروغژن دې اور واخلي، یوه شپه نوموړی په کور کښې د ټولې کورنۍ سره ویده وه چې د خدمتګار څخه یې د اور سپرغۍ ولوېده او ټول کور توره لوخړه شوه، نوموړی دروغژن نصراني او ټول ټبر یې پکښې لولپه شوه[3].

توقه په واقعیت بدله شوه

أبو محذوره رضی الله عنه په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې[4]: نبي کریم ﷺ د حنین د غزا څخه بېرته راستون شوی وه او مونږ د مؤذن اذان واورېده نو په مسخرو او خندنۍ په توګه مو د اذان کلمات

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴۰

(۲) مفردات الراغب ص۴۷۱

(۳) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۳۲

(۴) سنن ابن ماجه ص۵۲

حکایت کړه، کله چې نبي کریم ﷺ زما د مسخرو اذان واورېده نو خپل خان ته یې وروغوښتمه او د اذان کلمات یې راباندې په لوړ اواز سره ولوستل او بیا یې راته په برکت سره دعاء وکړه او زما په بدن باندې یې مبارک لاس راکش کړ، نو کینه او عداوت مې په مینه او محبت باندې بدل شو چې په نتیجه کښې نبي کریم ﷺ په مکه معظمه کښې د موذن په حیث وټاکلم. یا په بل عبارت: توقه مې په واقعیت بدله شوه.

﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ مَن لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ ٱلْقِرَدَةَ وَٱلْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ ٱلطَّٰغُوتَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ وَإِذَا جَآءُوكُمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَقَد دَّخَلُوا۟ بِٱلْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا۟ بِهِۦ ۚ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا۟ يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾

[۵۹] (ای پیغمبره!) ووایه چې: ای اهل الکتابو! ایا تاسو زمونږ څخه (په بل شي باندې) د عیب ګوته اینښودلی شئ؟، (تاسو ته زمونږ هیڅ کار عیب نه برېښي) مګر دا چې مونږ په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او په هغه څه باندې هم چې مونږ ته نازل شوی دی او په هغه څه باندې هم چې تاسو ته درنازل شوی دی، او (مګر دا چې) یقیناً ستاسو اکثره کسان فاسقان دي.

[۶۰] (ای پیغمبره! دوی ته) ووایه چې: ایا تاسو ته د ذکرو شوو شیانو (زمونږ د عقائدو) څخه د جزا د حیثه د الله ﷻ په نزد باندې په ډېر بد شي باندې خبر درکړم؟ (هغه دا چې) د هغو خلکو (عقائد ډېر بد دی) چې الله ﷻ ورباندې لعنت کړی دی او هم یې وریاندې (خپل) غضب نازل کړی دی او (بالآخره) چې د دوی څخه یې بیزوګان او خنزیران جوړ کړي دي.

او (هم د هغو خلکو عقائد ډېر بد دي چې) دوی د بوتانو عبادت کړی دی، او دغه خلک چې حالات یې وړاندې ذکر شوه) د رتبې د حیثه ډېر بد دي او هم د سمې لارې څخه ډېر لرې وتلي دي (او دا نه دي مګر تاسو یاست).

[۶۱] او (ای مؤمنانو!) په هر وخت کښې چې دوی (اهل الکتاب) تاسو ته درشي نو وایي چې: مونږ ایمان راوړی دی، حال دا چې (دوی دروغ وایي) دوی په کفر سره درننوځي، او دوی په دې (کفر) سره درڅخه راوځي (په حالت کښې یې هیڅ تغیر نه واقع کېږي) او الله ﷻ په هغه څه باندې ډېر ښه پوهېږي چې دوی یې (په زړونو کښې) پټوي.

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: ای پیغمبره! اهل الکتابو ته ووایه چې په څه سبب باندې تاسو زمونږ عباداتو او دیني

شعائرو پورې خاندئ او مسخرې ورپورې کوئ، مونږ خو بل داسې کار نه دی کړی چې ستاسو د مسخرو موجب جوړ شي، غير د دې چې مونږ په الله ﷻ او د ده ﷻ په ټولو کتابونو باندې ايمان راوړی دی او ستاسو اکثريت په ټولو باندې بې عقيدې ياست.

که بالفرض تاسو په خپل کتاب باندې په صحيحو معناوو کښې ايمان راوړی وی نو ضرور به مو زمونږ په کتاب باندې هم عقيده کړې وی، او دا ځکه چې ټول اسماني کتابونه يو د بل تصديق کوي، نو په همدې بنا زمونږ په شعائرو باندې خندنی کول په حقيقت کښې په ټولو اسماني اديانو پورې خندنی کول دي، او حتی تاسو په خپل دين باندې هم مسخره کوونکي جوړيږئ.

۲ـ ای پيغمبره! اهل الکتابو ته ووايه که زمونږ واقعي ايمان تاسو ته د مسخرو جوګه ښکاري او ستاسو په نظر د الله ﷻ په وړاندې د سزا موجب وي نو راشئ چې زمونږ د عقيدې څخه پرته په بله يوه عقيده باندې خبر درکړم چې د هغې عقيدې په خاوندانو باندې الله ﷻ لعنت نازل کړی دی او په غضب باندې يې ککړ کړي دي او بالآخره د هغوی څخه يې بيزوګان او خنزيران جوړ کړي دي، او هم د هغې عقيدې خاوندانو د باطلو معبودانو عبادت کړی دی.

اوس نو تاسو د خپلو خانو سره ښه چرت ووهئ چې زمونږ عقائد او ديني شعائر د مسخرو لياقت لري، او که د ذکرو شوو عقائدو خاوندان؟

زمونږ فيصله خو دا ده چې د ذکرو شوو عقائدو خاوندان ډېر بد او ډېر ګمراهان دي، او هم د خندا او مسخرو لياقت لري، دوی څوک دي؟ دوی همدا تاسو اهل الکتاب (يهود او نصارا) ياست.

۳ـ ای مؤمنانو! تاسو خو هغوی ته د تخجيل دپاره ذکره شوې مقايسوي پوښتنه ورو وړاندې کړئ ترڅو دوی ښه پوه شي چې تاسو د خندا وړنه ياست، بلکې هغوی د خندا وړ دي، مګر دا تمه مه کوئ چې دوی به خپلې کړنلارې ته تغير ورکړي او د مسخرو څخه به لاس واخلي. ځکه دوی چې تاسو ته په هر وخت کښې د ناستې ولاړې دپاره درغلي دي چې ستاسو په مجالسو کښې اشتراک وکړي او ستاسو خبرې واوري نو په هر ځل باندې د کفر سره درځي او په کفر سره درڅخه بېرته ګرځي، او په هيڅ صورت کښې خپله تګلاره نه بدلوي، او هغه څه خو لا پرېږدئ چې دوی يې په زړونو کښې ساتي په هغو باندې خو يوازې الله ﷻ پوهېږي او بس.

توضيحات:

۱ـ که څه هم مفسرينو کرامو د ﴿ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَـٰسِقُونَ ﴾ په اعراب کښې اته ډوله توجيهات کړي دي[1]، چې ټولې توجيهګانې صحت لري، او ښې معناوې ورکوي، مګر مونږ ته ډېره بې تکلفه دا توجيه ښکاري چې په دغه عبارت ﴿ أَنْ ءَامَنَّا ﴾ باندې عطف شي.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: مونږ خو نور بد نه دي کړي فقط همدا بد مو کړي دي

(۱) البحر المحيط ج۴ ص۳۰۴

چې مونږ صالحان یاستو او تاسو فاسقان یاست، نو تاسو ښه چرت ووهئ چې صالحان د مسخرو وړ دي او که فاسقان.

د عربیت یوه قاعده

۲ـ په ﴿ وَعَبَدَ ٱلطَّٰغُوتَ ﴾ کښې شل قرائتـه اوریدلي شوي دي چې ځینې متواتر دي او ځینې شاذ دي[1]. زمونږ په ورانديې چې کوم قرآن ایښي دی؛ په دې کښې "عَبَدَ" ماضي ده او "الطّاغُوت" یې مفعول واقع شوی دی چې په ﴿ لَّعَنَهُ ٱللَّهُ ﴾ باندې عطف ده.

نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: په مونږ باندې خو الحمد الله، نه الله ﷻ لعنت کړی دی او نه راباندې په غضب شوی دی او بالآخره نه یې راځخه بیزوګان او خنزیران جوړ کړي دي او نه مونږ د بوتانو او باطلو عبادت کړی دی، او په تاسو کښې ذکر شوي ټول خاصیتونه شته دي نو اوس تاسو انصاف وکړئ چې مونږ به ډېر ناکاره یاستو او که تاسو، مونږ به د خندا وړ یاستو او که تاسو، زمونږ دین به غلط وي او که ستاسو.

﴿ وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهَىٰهُمُ ٱلرَّبَّٰنِيُّونَ وَٱلْأَحْبَارُ عَن قَوْلِهِمُ ٱلْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾

[۶۲] او ته د دوی (اهل الکتابو) څخه ډېر کسان ګورې (ای پیغمبره!) چې په ګناه او تجاوز کښې او (بالآخره) په حرام خوری کښې (په جلتی سره) ځغلي، خامخا هغه بد شی دی چې دي دوی چې هغه کوي (چې په ګناهونو کښې د ځغاستلو څخه عبارت دي).

[۶۳] دوی لره ولې الله پرستانو (شیخانو) او علماوو د ګناه د ویلو څخه او د حرامو د خوړلو څخه منعه نه کړه (چې د دوی د قولي او عملي ګناهونو مخه یې نیولې وی).

خامخا هغه بد شی دی چې دي دوی چې هغه په ښه مهارت سره کوي (چې د امر بالمعروف او نهي عن المنکر د پرېښودلو څخه عبارت دی).

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د اهل الکتابو نه په عوامو کښې خیر شته او نه یې خواص د دې جوګه دي چې د خیر تمه ترې وکړی شي، د عوامو اکثریت یې په لازمو او متعدي ګناهونو باندې اخته دي او د حرام خوری څخه خو هیڅ مخ نه اړوي.

---

(۱) زاد المسیر ج۲ ص۲۹۵

اما خواص (شیخان او عالمان) یې د عوامو سره په خیانتونو او ګناهونو کښې ملګري دي او د غلو سره د جوال خوله نیسي، د همدې کبله یې نه د دروغینې خبرې څخه منعه کوي او نه یې د حرام خوړئ مخه نیسي، په قول او عمل دواړو کښې یې فسق او فجور ته خوشي کړي دي، نو عوام او خواص یې ټول په بدکاریو باندې اخته دي.

۲ـ دوی ټول (عوام او خواص) د ډېرو بدوکارونو مرتکب شوي دي، مګر تاسو پام کوئ چې د هغوی په خط السیر باندې لاړ نه شئ، تاسو ټول یو تربله د قولي او عملي ګناهونو څخه مخنیوی وکړئ، او خصوصاً ستاسو خواص خو باید چې په دې باره کښې لږ غفلت هم ونه کړي، چې ستاسو د ټولو د هلاکت باعث به جوړ شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د عامو اهل الکتابو جنایتونه یې په عمل سره تعبیر کړه چې: ﴿ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾، او د خواصو جنایات یې په صنع سره تعبیر کړه چې: ﴿ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴾؟

مونږ وایو چې:

الف: په دواړو تعبیرونو کښې تفنن في العبارة په نظر کښې نیول شوي دي[۱]، چې د علم البلاغه یوه مهمه قاعده ده، او په معنی کښې یې څه فرق نشته.

ب: عمل هغه کارکولو ته وایي چې د پوهې د خاوندانو څخه په قصدي توګه صادر شي[۲]، خو دا پکښې ضرور نه ده چې کار کوونکې دې پکښې ښه پوره مهارت ولري. د عوامو جنایات د همدې قبیلې څخه وه، ځکه چې د پوهې سره-سره یې په قصدي توګه جنایتونو ته لاس اچولی وه، مګر د شاګردانو په صفت، نه د استاذانو په صفت.

اما صنع دې ته وایي چې کارکوونکی په مهارت سره کار ترسره کړي[۳]، یا په بل عبارت: د نورو دپاره استاذ وي. د خواصو جنایات د همدې قبیلې څخه وه ځکه چې دوی د امر بالمعروف او نهي عن المنکر څخه لاس واخست او لکه چې پخوا په طاعتونو کښې استاذان وه دا ځل په جنایتونو کښې استاذان او قائدان جوړ شوه، ته به وایې چې عوامو ته همدوی د جنایتونو لاره وربه ګوته کړې وه.

د ایتونو ارشاد

۲ـ په ذکرو شوو ایتونو کښې د هرې زمانې علماوو ته سخت وعید متوجه دی، البته په هغه صورت کښې چې دوی د امر بالمعروف او نهي عن المنکر څخه لاس واخلي او بیا لا خصوصاً

(۱) البحر المحیط ج۴ ص۳۱۲
(۲) مفردات الراغب ص۳۶۰
(۳) مفردات الراغب ص۲۹۴

چې عملاً هم د جنایتکارانو په ډله کښې ورګډ شي او د هغوی جرئت بنه وراضافه کړي. لاندې وضاحت ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ»[١] يعني: يقينًا کله چې خلک ظالم وګوري نو لاسونه يې (د ظلم څخه) ونه نيسي، نژدې ده چې الله ﷻ به د خپل جانبه ټولو ته عذاب ورشامل کړي (او ټول به راګير کړي).

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: «مَا فِي الْقُرْآنِ أَشَدَّ تَوْبِيْخًا مِنْ هٰذِهِ الآيَةِ»[٢] يعني: په قرآن کريم کښې (د علماوو دپاره) د همدې ايت شريف څخه ډېر سخت توبيخ کوونکی بل ايت نشته.

﴿وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ يَدُ ٱللَّهِ مَغْلُولَةٌ ۚ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا۟ بِمَا قَالُوا۟ ۘ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَآءُ ۚ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَـٰنًا وَكُفْرًا ۚ وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۚ كُلَّمَآ أَوْقَدُوا۟ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا ٱللَّهُ ۚ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا ۚ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾﴾

[۶۴] او يهود وايي چې د الله ﷻ لاس غوراب کړی شوی دی (څه نه شي ورکولی)، د دوی لاسونه غوراب کړی شوي دي (د غاړو سره تړلي شوي دي)، او د هغې وينا په سبب چې دوی بې کوي د الله ﷻ د رحمت څخه لرې کړی شوي دي، (دغسې نه ده لکه چې دوی يې وايي) بلکې د الله ﷻ دواړه لاسونه خواره واره (خلاص) دي، څنګه يې چې خوښه وي هغسې نفقه ورکوي.

او خامخا ضرور به د دوی څخه ډېرو کسانو ته هغه شی (قرآن کريم) سرکشي او کفر ورزيات کړي چې تاته د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړی شوی دی، او مونږ د دوی (يهودو او نصاراوو) په منځکښې د قيامت د ورځې پورې دښمني او بغض (کينه) اچولې ده.

هر کله چې دوی د جنګ دپاره اور بل کړي (تياری ورته ونيسي) نو هغه (اور) به الله ﷻ مړ کړي، او دوی په ځمکه کښې د فساد دپاره تاند وهي، او الله ﷻ مفسدان نه خوښوي.

ارتباطونه

١ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د اهل الکتابو (خصوصًا د يهودو) د عملي جنايتونو مثالونه ښودلي شوي وه. او په دې ايتونو کښې د هغوی د قولي جنايتونو يو مثال بيان شوی دی يعنې دوی په هيڅ ډول جنايت باندې صرفه نه ده کړې.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٣٩

(٢) تفسير ابن کثير ج٢ ص٧۴

۲_ هلته واضحه شوې وه چې د يهودو مشائخو او علماوو عوام خلک د جنايتي وينا څخه هم نه منعه کول. دلته د جنايتي وينا نمونه ښودله شوې ده.

شان نزول

د عبد الله بن عباس رضی‌الله‌عنهما څخه روايت دی چې الله ﷻ په يهودانو باندې خپل نعمتونه ډېر پراخه کړي وه چې د دوی غونډي مالدار بل څوک نه وه[1]، مګر کله چې دوی نبي کريم ﷺ ته د دروغو نسبت وکړ او نافرماني يې ترې اختيار کړه، نو الله ﷻ ورباندې د خپلو نعمتونو کړی لږ څه ورتنګه کړه او څه سختي يې ورباندې وروستله، نو فنحاص بن عازوراء نومي يهودي ذکره شوې خبره وکړه او نورو يې ورسره د خبرې لکۍ تاوه کړه، نو الله ﷻ ايت شريف نازل کړ او د دوی سپين سترګی څخه يې يو ځل بيا پرده پورته کړه[2].

د مطلب خلاصه

۱_ يعنې: ای پيغمبره! يهودان لکه څنګه چې ستا په باره کښې د سپکو سپورو خبرو څخه ډډه نه کوي، همدارنګه د الله ﷻ په باره کښې هم ډېره زياته سپين سترګي کوي. مثلاً:
کله چې په دوی باندې د خپل تجاوز او عصيان د امله الله ﷻ څه د رزق تنګسه ورنازله کړي نو په دې عوض چې خپل ځانونه اصلاح کړي، د الله ﷻ په هکله مسخره آميزه خبرې کوي چې لاس يې تړلی شوی دی، څه ورسره نشته، خزانې يې تشې شوې دي، او يا څه لري خو بخل کوي، او زمونږ رزق نه پراخوي.

۲_ ای پيغمبره! لاسونه د يهودانو تړل شوي دي چې مسکنت او فقيرۍ ورباندې خيمه وهلې ده، که بالفرض هر شی ښه ډېر ولري هم د دوی زړونه نه مړېږي، ځکه چې الله ﷻ په دوی باندې لعنت نازل کړی دی او د خپل رحمت څخه يې لرې کړي دي.

۳_ ای پيغمبره! دغسې نه ده لکه چې يهودان يې وايي بلکې د الله ﷻ دواړه لاسونه خلاص او پراخه دي، تړلي شوي نه دي، تول مخلوق ته نفقه او روزي ورکوي البته څومره او څنګه يې چې خوښه شي، که يهودان ستا د عصيان څخه لاس واخلي په دوی باندې به هم پراخي ورنازله کړي.

۴_ ای پيغمبره! څرنګه چې الله ﷻ تاته د يهودانو د پټو اسرارو څخه خبر درکړ چې داسې-داسې خبرې کوي، نو په کار وه چې همدغه اخبار دوی د معجزې په شکل منلي وی او په تاباندې يې ايمان راوړی وی، مګر په تاباندې چې هر کله الله ﷻ څه غيبي معجزات درنازل کړي، په عوض د دې چې دوی ترې عبرت واخلي کفر او سرکشي يې لا پسې اضافه کېږي او د دښمنۍ او عداوت اور يې لا پسې تازه کېږي.

---

(۱) التفسير الکبير ج۱۲ ص۴۱
(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۵۰

مګر په ياد ولره! که دوی هرڅومره د فساد اوروڼه بل کړي او وغواړي چې تاسو مسلمانان پکښې لولپه کړي او په خمکه کښې فساد خور کړي، نو دا کار به وڼه شي کړی او په خپلمنځي اختلاف او دښمنيو باندې به يې الله ﷻ داسې اخته کړي چې تاسو به ترې هېر شئ؛ او د فساد اور به يې ستاسو په هکله مړ کړي، بلکې پخپله به پکښې توره لوخړه شي، او دا ځکه چې الله ﷻ مفسدان نه خوښوي.

توضيحات

۱ـ د ﴿ مَغْلُولَةٌ ﴾ کلمه د "غَلَل" څخه اخستله شوې ده، يو شی د بل شي په منځکښې راوستل، د "غَلَل" په نامه يادېږي، د همدې کبله هغو اوبو ته چې د ونو په منځکښې روانې وي "غَلَل" وايي[1].

او د "غُل" کلمه هم د همدغه مصدر څخه اشتقاقه شوې ده چې په معنی د زولنو او غوراب سره ده.

"يَدُ اللهِ مَغْلُولَةٌ" څه معنی؟

۲ـ نو د ذکرې شوې جملې لفظي معنی داسې کېږي: يهودان وايي چې د الله ﷻ لاس په غوراب کښې ايسار دی چې يوې خوا ته يې هم نه شي اوړدولی، مګر د هغوی دغه لفظي معنی مراده نه وه، لکه چې د شان نزول واقعه وربانډې دلالت کوي، بلکې د هغوی مطلب دا وه ـ العياذ بالله ـ چې الله ﷻ يا فقير دی څه شی نه لري او مونږ غنيان ياستو، او يا بخيل دی چې مونږ ته څه نه راکوي.

دا ډول جملې په ټولو ژبو او همدارنګه په عربي ژبه کښې هم د بخل څخه د کنايه په توګه استعمالېږي او مونږ د [البقرة:۱۱۵] ايت لاندې مشرح ليکلي دي چې په قرآن کښې د عربي ژبې او هم د عربي محاورې ټول خواص مراعات کړی شوي دي، د همدې کبله يې ټولې دنيا ته د خپلې مقابلې چلنج ورکړی شو، که نه نو د وخت معاندينو به ډېر ژر خپله کمزوري په دې بهانه باندې پټه کړې وی چې مونږ ځکه د قرآن کريم په مثل کلام نه شو جوړولی چې زمونږ کلام په عربيت بنا دی او هلته د عربيت مراعات نه دی شوی.

لنډه دا چې په محاورو کښې د لاس لنډون او اوږدوالی د بخل او سخا څخه نمايندګي کوي، دلته د الفاظو انفرادي معناوو ته نه کتل کېږي بلکې عمومي ترکيبي (کنايي) معنی يې مرادېږي او بس.

دا ډول استعمال دومره شهرت لري چې اصلي لفظي معنی ته يې د هيڅا خيال نه ورتاوېږي، ته به وايي چې همدا يې حقيقي معنی ده، حتی چې هغه سخي سړي ته هم "طَوِيْلُ الْيَدْ" (اوږد لاسی) وايي چې بالفرض بالکل لاسونه ونه لري مګر سخاوت او جوادت ولري. د ښه وضاحت دپاره لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: بي بي عائشه (أم المؤمنين رضي الله عنها) وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ مونږ (د مؤمنانو مورګانو) ته وويلې چې: «أَسْرَعُكُنَّ لَحَاقًا بِي أَطْوَلُكُنَّ يَدًا» يعنې: ستاسو څخه به په ما پسې هغه

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۵

بي بي چالاکه پیوسته شي (وفاته شي) چې په تاسو کښې د لاس د حیثه اوږده وي. عائشه رضي الله عنها وايي چې: «فَكُنَّ يَتَطَاوَلْنَ أَيَّتُهُنَّ أَطْوَلُ يَدًا» یعنې: نو دوی به سره یو تربله لاسونه په اندازه کول چې کومه یوه د لاس د حیثه اوږده ده؟، زمونږ دا خیال وه چې بي بي سَودَه رضي الله عنها به ژر وفاته شي او په نبي کریم ﷺ پسې به پیوسته شي ځکه د هغې لاسونه اوږده وه مګر وروسته څرګنده شوه چې د نبي کریم ﷺ سخاوت مطلب وه او دا ځکه چې «فَكَانَتْ أَطْوَلَنَا يَدًا زَيْنَبُ لِأَنَّهَا كَانَتْ تَعْمَلُ بِيَدِهَا وَتَصَدَّقُ»[1] په مونږ کښې اوږدلاسې (سخاوت کوونکې) بي بي زینبه رضي الله عنها وه ځکه چې نوموړې به په لاس باندې کار کاوه او ګټل شوی مال به یې صدقه کاوه نو په همدې بنا د ټولو بیبیانو څخه وړاندې وفاته شوه او په نبي کریم ﷺ پسې په چالاکۍ سره پیوسته شوه.

ب: ابو هریره رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ څخه یو اوږد حدیث روایت کړی دی[2] چې لنډ مضمون یې دا دی: د بخیل سړي او د سخي سړي مثال داسې دی چې دوه سړي وي او د اوسپنې چپنې یې اغوستې وي، چې د دواړو لاسونه یې په غاړو او سینو پورې تړلي وي، مګر کله چې دوی دواړه خیرات ته نیت وکړي نو هر یو د لاندې کیفیت سره مخامخ شي:

د سخي سړي د اوسپنې کړۍ اوږدې شي حتی چې آن تر ګوتو وغزیږي، ته به وایې چې بالکل په غوراب کښې نه دی راتاو شوی، او په خلاص لاس باندې خیرات وکړي.

اما په بخیل سړي باندې د خیرات په وخت کښې د اوسپنې غوراب ښه ورکلک شي چې لاس یې د سینې څخه لږ حرکت هم ونه کړي او کلک یې په غاړې پورې نښتی وي.

ج: څرنګه چې نبي کریم ﷺ بې حده جواد او د سخاوت خاوند وه، نو الله ﷻ ورته په ذکر شوي عبارت سره هدایت وفرمایه چې: ﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴾ [الإسراء: ٢٩] یعنې: (ای پیغمبره!) خپل لاس دې خپلې غاړې ته مه غوراب کوه، او مه یې غزوه پوره غزول، نو ته به کښېنې ملامت کړی شوی لوڅ کړی شوی (ستومانه، نادار).

د: نبي کریم ﷺ په اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «يَدُ اللهِ مَلْأَى لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ»[3] یعنې: د الله ﷻ لاس ډک دی، نفقه ورکول یې نه شي کمولی، په دوامداره توګه نازلوونکی دی شپه او ورځ.

«غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ» څه معنی؟

٣_ مفسرینو کرامو د دې جملې ﴿ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ ﴾ لاندې معناوې کړې دي[4] چې:

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٢٩١
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٨٦٢
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٦٧٧
(٤) زاد المسير ج٢ ص٢٩٨

الف: د دوی لاسونه دې وتړل شي چې د فقر يا ناداري، د کبله هيڅ شی چاته ورنه کړی شي، همداسې وشوه چې يهودان په ټوله دنيا کښې د بخل د حيثه اول نمره دي، نو په دې تقدير ذکره شوې جمله دعائيه جمله جوړېږي.

ب: د دوی لاسونه تړل شوي دي چې چا ته څه شی نه شي ورکولی. په دې تفسير سره ذکره شوې جمله د يهودانو د بخل څخه اخباريه جمله ګرځي.

ج: ځينو مفسرينو کرامو د يهودانو په اُخروي حالت باندې تفسيره کړې ده چې دوی به په دوزخ کښې غوراب کړی شي او لاسونه به يې د غاړو پورې وتړل شي.

د: او ځينو نورو په دنياوي غوراب کېدلو باندې تفسيره کړې ده، چې يهودان په دنيا کښې د نورو د لاس لاندې ژوند کوي او هر وخت د رټلو او غوراب کولو جوګه دي.

په دې باره کښې يې لاندې عجيبه قيصه ليکلې ده[1] چې:

يوه عجيبه قيصه

د عباسيانو په حکومتي دوران کښې يوه يهودي (چې سعد الدوله نومېده) د قرآن کريم څخه دغه جمله ﴿ غُلَّتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ محوه کړې وه، ته به وايې چې نوموړی يهودي اشاره کوي چې دا جمله دروغ ده، نه ګورئ چې مونږ دومره اقتدار لرو چې مونږ ورباندې خط راکش کوو او څوک مو مخه نه شي نيولی. يوه هفته لا تېره نه وه چې د وخت پاچا ورباندې په څه وجه په غُصه شو، او د هغو د نيولو امر يې ورکړ، په نتيجه کښې لاس تړلی (غوراب شوی) د پاچا حضور ته وروستلی شو او د اعدام (وژلو) امر يې ورباندې وکړ، او د ﴿ غُلَّتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ جمله ورباندې صادقه شوه.

زمونږ په نزد ذکرې شوې ټولې معناوې سره يو تربله څه منافات نه لري، چې د ﴿ غُلَّتۡ أَيۡدِيهِمۡ ﴾ څخه هغه څه مراد کړی شي چې د دې جملې اطلاق پرې کيږي. چې په عربيت کښې ورته عموم مجاز وايي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: ايا داسې به ښه نه وه چې د يهودانو دروغينه وينا ﴿ يَدُ ٱللَّهِ مَغۡلُولَةٌ ﴾ په خپل مثل وينا "بَلۡ يَدُهُ مَبۡسُوطَة" باندې جواب شوې وی، چې په دواړو کښې د "يَدُ" کلمه مفرده ده؟

مونږ وايو چې: ځرنګه چې د يوه لاس خلاصوالی او غزېدل د ورکړې څخه کنايه اخستل کېږي، نو د دوه وو لاسونو خلاصون خو د ښه وسعت او پراخی څخه کنايه ګڼل کېږي، او په عربي محاوره کښې خو مثنی هم د همدې مطلب دپاره استعمالېږي. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ثُمَّ ٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ كَرَّتَيۡنِ ﴾ [الملك: ۴] يعني: بيا-بيا په اسمانو کښې سترګې وګرځوه، ايا څه قصور پکښې شته دی.

(۱) تفسير المنار ج۶ ص۴۵۴

نو په دې مقام کښې یې معنی داسې کېږي چې: یهودان دروغ وایي، الله ﷻ بې اندازې جواد (سخي) دی چې هر ډول دنیاوي او اخروي، معنوي او مادي نعمتونه یې ورکړي دي او لا ورکړه یې په جلتۍ سره روانه ده.

یوه ډېره ضروري خبره

۵ـ په ذکر شوي تفصیل کښې زمونږ مطلب فقط همدومره وه چې د ایت شریف ترکیبي معنی مو واضحه کړه چې د یهودانو د ﴿ يَدُ ٱللَّهِ مَغْلُولَةٌ ﴾ څخه څه غرض وه او الله ﷻ د هغوی غرض په ﴿ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ ﴾ سره څنګه رد کړ؟

پاتې شوه دا خبره چې که مونږ د دې مقام څخه نظر قطعه کړو او صرف دا په نظر کښې ونیسو چې "يَدُ اللهِ" (د الله ﷻ لاس) څه معنی؟ نو وبه وایو چې:

دا پوښتنه یوازې په "يَدُ اللهِ" کښې مطرحه نه ده بلکې په هغو ټولو کلماتو کښې مطرحه ده چې مونږ یې معناوې په ممکناتو کښې پېژنو خو چې خالق الممکنات (الله ﷻ) ته یې نسبت وکړی شي نو مونږ پکښې خکه ټکني کېږو چې د ذکرو شوو کلماتو معناوې څه لوازم لري چې هغه د الله ﷻ سره مناسب نه دي، د همدې کبله علماء کرام پکښې په لاندې دوه ګروپونو باندې ویشلي شوي دي:

الف: متأخرین علماء علیهم الرحمة ذکرو شوو کلماتو ته د نصوصو په مطابق تاویل ورکوي، ترڅو د معاندینو د اعتراضاتو مخه ونیوه شي او د عوامو د څنګه-څنګه ویلو سلسله قطعه شي.

ب: سلف الصالحین علیهم الرحمة تاویل نه ورکوي او په حقائقو باندې یې بلا کیفه عقیده کوي. مثلًا وایي چې الله ﷻ لاس لري خو داسې نه لکه زمونږ لاس، الله ﷻ سترګې لري خو داسې نه لکه زمونږ سترګې او داسې نور. بلکې داسې لاس او سترګې لري چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسب وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې تفصیل ته متوجه شئ:

مونږ پښتانه وایو چې غوښه پخه شوه، یعنې په اور باندې؛ میوه پخه شوه، یعنې په لمر باندې؛ خبره پخه شوه، یعنې په شاهدانو او قسمونو باندې؛ علم پوخ شو، یعنې په زیات تدریس باندې؛ ایمان پوخ شو، یعنې په صالح اعمالو باندې؛ بالآخره دوستي پخه شوه، یعنې په زیات اخلاص باندې او داسې نور.

نو په ذکرو شوو مثالونو کښې مونږ پوخوالی پېژنو خو د هر شي د حالت سره مناسب، همدارنګه مونږ لاس او سترګې په ممکناتو کښې په کیفیاتو سره پېژنو، اما د خالق الکائنات (الله ﷻ) په هکله ورباندې بلاکیفه عقیده لرو، او کیفیت یې په ممکناتو باندې نه شو قیاسولی چې علم پرې نه لرو، او رجمًا بالغیب خبره نه شو کولی.

لنډه دا چې د متأخرینو طریقه ګټوره ده خو خطرناکه ده چې په تاویل کښې سړی خطا نه شي، او د متقدمینو طریقه بې خطره ده، په اصطلاح که هغه طریقه سپین زر وي نو دا طریقه به سره زر وي.

عداوة او بغضاء څه فرق لري؟

۶_ د "عَدَاوَة" کلمه اصلًا د "عَدْوٌ" سره په اصلي حرفونو کښې متحده ده او "عَدْوٌ" تجاوز او د اجزاوو عدم پیوستون ته وایي مگر کله چې د زړونو په متعلق استعماله شي نو د "عَدَاوَة" په نامه یادېږي[۱]. او د "بَغْضَاء" کلمه د "بُغْض" څخه جوړه شوې ده چې مقابل یې محبت دی[۲].

په دې مقام کښې چې دواړه کلمې په یوه موضوع کښې استعمالې شوې دي نو مفسرینو کرام وایي چې د "عَدَاوَة" او "بَغْضَاء" ترمنځ عموم خصوص مطلق دی، چرته چې عَدَاوَة وي هلته به ضرور بَغْضَاء (کینه) هم وي، او بَغْضَاء به وي مگر عَدَاوَة (دښمني) به ورسره نه وي[۳]، ذاسې معلومېږي چې دوی د عَدَاوَة کلمه په جنگ او جگړه باندې تفسیره کړې ده.

په هر تقدیر، په دې ایت کښې د ﴿بَيْنَهُمُ﴾ ضمیر یهودو او نصاراوو (د دواړو ډلو مجموعې) ته راجع دی[۴]، لکه څنگه چې مونږ په تېر شوي یو پنځوسم [۵۱] ایت کښې د دواړو د موالاة او تناصر څخه منعه کړی شوي وو. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! ذکرې شوې دواړه ډلې ستاسو په مقابل کښې د قیامت د ورځې پورې سره لاس نه شي یو کولی، چې د دواړو څخه مرکب لښکر جوړ شيَ او ستاسو په مقابل کښې ودرېږي.

هو! دا بېله خبره ده چې ستاسو گمراه کېدل او د منځه تلل د دواړو آرزو ده، او هر یوه ډله ورته تږې ناسته ده.

د جنگ اور یعنې څه؟

۷_ په عربو کښې رواج وه چې کله به یوې قبیلې نیت درلود چې جنگ وکړي نو په یوه لوړ ځای باندې به یې اور بل کړ چې تولې قبیلې ته به ښکارېده ترڅو د جنگ دپاره تیاری ونیسي[۵].

محدثینو کرامو په لاندې حدیث کښې د «نَارَاهُمَا» یوه ترجمه (د ذکر شوي رواج په بنا) د جنگ په تیاری باندې کړې ده چې نبي کریم ﷺ یوه ورځې وفرمایل چې: زه د هر هغه مسلمان څخه بېزار یم چې د مشرکانو په منځکښې اوسېږي، صحابه وو کرامو ﷺ عرض وکړ چې: یا رسول الله! دا ولې؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «لَا تَرَايَا نَارَاهُمَا»[۶] د دواړو اورونه سره یو تربله لیدل نه کوي یعنې توافق نه کوي، چې مسلمان د الله ﷻ دپاره جنگېږي او مشرک د شیطان په لار کښې جنگ کوي.

نو د معنی حاصل یې په دې مقام کښې په لاندې دوه ډولونو باندې رااوځي:

(۱) مفردات الراغب ص۳۳۸
(۲) مفردات الراغب ص۵۳
(۳) المحرر الوجیز ج۵ ص۱۵۱
(۴) البحر المحیط ج۴ ص۳۱۶
(۵) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۴۸
(۶) سنن ابي داوُد ج۱ ص۳۵۶

الف: کله چې اهل الکتاب تاته د جنګ تیاری ونیسي (ای پیغمبره!) نو هغه به الله ﷻ د خاورو سره برابر کړي. لکه چې همداسې وشو، د بني نضیرو، بني قینقاع او بني قریظه وو حالت د هیچا څخه پټ نه دی.

ب: د هر چا سره چې دوی د جنګ اور بل کړي مطلب ته به ونه رسېږي، لکه چې په راتلونکي یو اویا [۷۱] ایت شریف کښې یې څه وضاحت راروان دی او هم ورته د "الإسراء" سورت په اولنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده.

﴿ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ ٱلْكِتَـٰبِ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَـٰهُمْ جَنَّـٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا۟ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِم مِّن رَّبِّهِمْ لَأَكَلُوا۟ مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِم ۚ مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ ۖ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَآءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۶۵] او که چیرې یقیناً اهل الکتابو (واقعي) ایمان راوړی وی او پرهېزګاري یې کړې وی، نو خامخا به مو د دوی ګناهونه پټ کړي (رژولي) وی، او ضرور به مو د نعمتونو باغونو ته ورداخل کړي وی.

[۶۶] او که چیرې دوی تورات (په پښو) ودرولی وی او انجیل هم او (بالآخره) هغه کتاب هم چې دوی ته (په نني عصر کښې) د خپل رب د پلوه ورنازل شوی دی (یعني قرآن کریم)، نو ضرور به دوی د خپلو ځانونو د پاسه او هم د خپلو پښو د لاندې څخه (د الله ﷻ نعمتونه) خوړلي وی (پرېمانه به لاس ته ورغلي وی).

د دوی (صرف) یوه ډله (د افراط او تفریط په منځکښې) میانه روي کوي، او د دوی ډېر (اقتصاد نه کوي)، ډېر ناکاره دی هغه شی چې دوی یې کوي (یعني عدم اقتصاد).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایت کښې الله ﷻ واضحه کړې وه چې یهودان د لعنت مستحق دي او په دې ایتونو کښې مهرباني کوي چې اوس هم سر وخت دی، دوی کولی شي چې د لعنت څخه ځانونه خلاص کړي.

۲ـ هلته د هغوی د خولو څخه حکایت شوی وه چې هغوی د روزۍ د تنګسې د کبله په الله ﷻ باندې د مغلول الید نوم ږدي او دلته څرګندېږي چې د روزۍ د تنګسې سبب د همدوی د خپلو لاسونو محصول دی.

د مطلب خلاصه

یعني: تر اوسه پورې خو د توبې دروازه نه ده تړلې شوې، که اهل الکتاب په صحیحو معناوو

کښې ایمان راوړي نو مونږ به ترې هم ګناهونه ورژوو او پخوانیو سپکو سپورو خبرو ته به یې ونه ګورو او هم به یې د لعنت څخه خلاص کړو او جنتونو ته به یې ورداخل کړو.

همدارنګه که دوی په ټولو کتابونو باندې ربښتیانی ایمان راوړي او ټول کتابونه په ښنو باندې ودروي نو د روزۍ تنګسه به ترې الله ﷻ پورته کړي او د سر څخه تر پښو پورې به یې په نعمتونو کښې پټ کړي چې د اسمانه به پرې راورېږي او د ځمکې څخه به ورته راخوټېږي.

مګر د اهل الکتابو یوازې یو ټولګی په اسلامي معتدله لاره باندې روان دی او اکثریت یې خپلو بدو کارونو او پوچو خبرو ته ادامه ورکوي، او نه غواړي چې د الله ﷻ د لعنت څخه خپل ځانونه بچ کړي، که نه نو مونږ خو دوی ته د خلاصون لاره واضحه وښودله.

توضیحات

۱ـ د ﴿ أَقَامُواْ ٱلتَّوْرَىٰةَ ﴾ کلمه د "إِقَامَة" څخه اخستله شوې ده، د یو شي اقامه (په ښنو ودرول) د دې څخه عبارت دي چې ټول حقوق یې په علم او عمل سره پوره کړی شي[1].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي: که چېرې اهل الکتاب تورات، انجیل او بالآخره قرآن کریم (چې ټولو خلکو ته نازل شوی دی او د ټولو د جملې څخه دوی هم دي) عقیدةً او عملاً په ښنو ودروي نو الله ﷻ به وربانديې د دنیا او آخرت نعمتونه ورنازل کړي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: تورات او انجیل خو په قرآن کریم سره منسوخ کړی شوي دي، ایا اوس هم د اهل الکتابو څخه د هغو د تعمیل غوښتنه کېږي؟

مونږ وایو چې: د قرآن کریم د حقوقو پوره کول د تورات او انجیل د حقوقو پوره کول هم دي، چې دا د هغو دواړو مهیمن (څارونکی) دی او هغه دواړه په ده باندې بشارت ورکوونکي دي.

نو که اهل الکتاب واقعًا په خپلو کتابونو باندې حقیقي ایمان راوړي او تحریفات د نظره وغورزوي نو ضرور به د قرآن کریم حقوق هم پوره کړي او د عبد الله بن سلام غوندې به په ایمان باندې مشرف شي.

ایا په دینداری باندې رزق پراخېږي؟

۳ـ د ذکر شوي ایت شریف څخه څرګندېږي چې د الله ﷻ اطاعت او فرمانداري د روزۍ د پراخه کېدلو یو سبب دی. لاندې تائیدات هم ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ۝ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ﴾ [الطلاق: ۲، ۳] یعنې: او هر څوک چې د الله ﷻ څخه ډارېږي ده لره به د (غمونو څخه) د وتلو څه چاره

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۳۳

جوړه کړي او د داسې طرف څخه به روزي ورکړي چې (د هغه طرف څخه به یې لا) گومان هم نه وي.
ب: همدارنگه نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيُحْرَمُ الرِّزْقَ بِالذَّنْبِ يُصِيبُهُ»[١] یعني: او یقیناً سړی خامخا د روزۍ څخه د گناه په سبب محرومېږي چې ورته اصابت وکړي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې د ذکر شوي تفصیل نتیجه دا راوځي چې باید دینداره خلک هیڅکله د روزۍ د تنگۍ سره مخامخ نه شي، حال دا چې ډېر تقوی داران په گېډه باندې ماړه نه دي؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې مطلب دا دی چې په چا باندې چې الله ﷻ د غصیان او بې دینۍ د کبله روزي تنگه کړې وي، لکه چې په یهودانو باندې یې د همدې کبله تنگي وروستلې وه، نو هغه تنگي به په دینداري سره الله ﷻ په پراخۍ باندې بدله کړي، اما هغه تنگي چې د بل حکمت غوښتنه وي لکه د الله ﷻ په وړاندې د درجو پورته کیدل یا په امتحان کښې واقع کول نو دا ډول تنگي نه د دینداري سره څه منافات لري او نه یې الله ﷻ په پراخۍ باندې د بدلولو څه وعده کړې ده.

اقتصاد څه معنی؟

۵_ د ﴿ مُقْتَصِدَةٌ ﴾ کلمه د اقتصاد څخه اشتقاقه شوې ده، اقتصاد داسې تللو ته وایي چې د دوه شیانو په منځکښې صورت ونیسي، نو د طرفینو په اعتبار سره لاندې دوه ډولونه لري[٢]:

الف: هغه اقتصاد چې یو طرف یې ښه وي او بل طرف یې ناکاره وي لکه چې څوک د عدل او ظلم په منځ کښې میانه روي اختیاره کړي یعنې داسې کار وکړي چې نه سوچه عدل وي او نه سوچه ظلم وي.

ب: هغه اقتصاد چې دواړه طرفونه یې ناکاره وي لکه "جَوَادَة" چې یو طرف یې بخل دی او بل طرف یې اسراف دی، همدې ډول ته د افراط او تفریط په منځ کښې اعتدال هم وایي. په دې مقام کښې همدغه ډول مطلب دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د اهل الکتابو صرف یو ډله نه د نصاراوو په شان افراط کوي چې عیسی ؑ ته د معبودیت لقب ورکوي او نه د یهودانو په څېر تفریط کوي چې د پیغمبرانو په وژلو باندې ضرفه نه کوي، دغه ډله عبد الله بن سلام ؓ او د ده ملگري دي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ (٦٧) ﴾

(١) سنن ابن ماجه ص ۲۹۱
(٢) مفردات الراغب ص ۴۱۹

[۶۷] ای لېږلی شویه! هغه شی (خلکو ته) ورسوه چې تاته د خپل رب د طرفه درنازل کړی شوی دی، او که ته (دا) فعل ونه کړې نو تا به د خپل رب پیغام نه وي رسولی (او خپله وظیفه به دې نه وي انجامه کړې). او الله ﷻ دې (د ټولو) خلکو څخه ساتي.
یقینًا الله ﷻ کافر قوم ته هدایت نه کوي (څکه دوی حق پسې نه ګرځي).

شان نزول

د بي بي عائشې رضي الله عنها څخه روایت دی چې د ذکر شوي ایت شریف د نزول څخه وړاندې به نبي کریم ﷺ ساتل کېده (صحابه وو کرامو ﷺ به یې پیره کوله) خو کله چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ د خیمې څخه سر راوویست او پیره دارانو ته یې وویلې چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ انْصَرِفُوا فَقَدْ عَصَمَنِي اللهُ»[۱] ای خلکو! لاړ شئ (زما پیره داري مه کوئ) نو یقینًا ما الله ﷻ ساتي (زما حفاظت کوي).

په همدې هکله څه نور شان نزولونه هم مفسرینو کرامو لیکلي دي[۲]، خو مونږ د اوږدوالي د کبله رانقل نه کړه.

د مطلب خلاصه

څرنګه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د اهل الکتابو په باره کښې ډېرې خیرې خبرې نازلې شوې دي چې دوی مفسدان او بدکاران دي، نو څه لرې نه ده چې د دوی په فکر کښې ورغلي وي چې که مونږ څه تهدید څرګند کړو نو نبي کریم ﷺ به زمونږ په باره کښې څه ایتونه د ډار د کبله پټ کړي، نو الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ په کامل تبلیغ باندې مکلف کړ، او دوی یې په غوږ باندې ووهل چې ذکر شوی خیال د مغزو څخه وباسي.

یعنې: ای پیغمبره! د خپلې وظیفې انجامولو ته په کامله توګه ادامه ورکړه، ستا ساتونکی الله ﷻ دی، نه درباندې د پیریانو زور رسېږي او نه د بنیادمانو، ستا دښمنان دې دا خیال ونه کړي چې تا به د منځه یوورلی شي.

که بالفرض ته د تبلیغ دنده انجامه نه کړې او لږ قصور درڅخه پکښې واقع شي نو ته به داسې وګڼل شې لکه چې بالکل دې خپلې دندې ته شا کړې وي چې دا کار ستا د شان سره هیڅ مناسب نه دی.

پاتې شو د خلکو منل او نه منل، نو دا ستا کار نه دی الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې څوک د هدایت وړ دی او څوک یې وړ نه دی، د همدې کبله عنادي کافرانو ته هدایت نه کوي چې د هدایت استعداد یې د لاسه ورکړی دی.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۵

(۲) تفسیر القاسمي ج۶ ص۲۹۹؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۳۵

توضيحات

١_ لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ ته الله ﷻ امر کړی وه چې ټول شريعت خلکو ته ورسوه چې ته د همدې کار دپاره استولی شوی يې، نو الحمد لله نبي کريم ﷺ په ډېره زياته امانتدارۍ سره خپله وظيفه انجام کړه. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه احاديث ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ د هجرت په لسم کال د حجة الوداع په موقع تقريبًا په خپلو څلوېښتو زرو صحابه وو کرامو ﷺ[1] کښې غږ وکړ چې: «أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟ قَالُوا: نَعَمْ!» يعنې: ای صحابه وو! ايا ما تاسو ته د الله ﷻ ټول شريعت رسولی دی؟، ټولو په يوه خوله وويلې چې: هوا، بيا نبي کريم ﷺ وويلې چې: «اللَّهُمَّ اشْهَدْ فَلْيُبَلِّغْ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ»[2] ای الله! ته شاهد اوسه چې ما ستا ټول شريعت خلکو ته رسولی دی چې ټول ورباندې اقرار کوي، نو څوک چې دلته حاضر دي هغه دې غائب سړي ته ورسوي چې تر قيامته پورې زما ټول اُمت شاهدان جوړ شي چې ما ټول شريعت رسولی دی او هيڅ شی مې پټ نه دی پرېښی.

ب: بي بي عائشه (أم المؤمنين رضي الله عنها) وايي چې «مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَقَدْ كَذَبَ وَاللهُ يَقُولُ: ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ ﴾ الْآيَةَ»[3] يعنې: هر څوک چې درته ووايي چې نبي کريم ﷺ د هغه شي څخه چې په ده ﷺ باندې ورنازل شوی وه څه شی پټ کړی دی (او خلکو ته يې نه دی رسولی) نو بې شکه چې هغه دروغ وايي حال دا چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ ﴾ تر آخره پورې.

روافض دروغ وايي

٢_ روافض (چې د شيعه ګانو څخه يوه ډله ده) وايي چې نبي کريم ﷺ په تقيه باندې عمل کړی دی او ټول شريعت يې خلکو ته نه دی بيان کړی او د صحابه کرامو ﷺ څخه ډارېده[4]، ته به وايي چې دوی د علي ﷺ خلافت ته اشاره کوي چې الله ﷻ ورته امر کړی وه چې اعلان يې کړه خو نبي کريم ﷺ د حجة الوداع په خطبه کښې د ډاره اعلان نه کړ، العياذ بالله من هذا الإفتراء.

په دې مقام کښې که څوک اوږد تحقيق غواړي نو ځينو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[5] چې ښه پوره شرحه يې ورکړې ده.

الله ﷻ خپل تضمين پوره کړ

٣_ کوم تضمين چې الله ﷻ د خپل پيغمبر ﷺ د حفاظت په هکله کړی وه هغه تضمين يې ترسره

---

(١) تفسير القاسمي ج٦ ص٢٨٦
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٢٣٥
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٦٦٤
(٤) تفسير المنار ج٦ ص٤٦٤؛ تفسير القرطبي ج٦ ص٢٤٣
(٥) روح المعاني ج٦ ص١٩٣_١٩٩

کړ چې په بې شمېره مواقعو کښې ورته کافرانو قصد کړی وه چې د منځهٔ یې یوسي (او ترور یې کړي) مګر په هیڅ ځای کښې کامیاب نه شوه. ځینو مفسرینو کرامو د سوء قصد ځینې ځایونه لیکلي دي[١]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هلته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د نبي کریم ﷺ مبارک غاښ د احد په غزا کښې شهید شو او مبارک مخ یې زخمي شو، ایا دا د حفاظت په تضمین کښې شامل نه وه؟

مونږ وایو چې:

الف: ذکر شوی ایت د احد د غزا څخه وروسته نازل شوی دی[٢].

ب: مګر مونږ ته داسې ښکاري چې الله ﷻ صرف د ترور (وژلو) تضمین کړی وه او هغه یې ترسره کړ، اما د وژلو څخه راښکته خو په نبي کریم ﷺ باندې د کافرانو د لاسه د زخمي کېدلو څخه ډېر درانه غمونه ورغلي دي لکه چې په بي بي عائشې رضی الله عنها پورې یې د دروغو تهمت وتاړه، ایا دا د زخمي کېدلو څخه کم وه؟

لنډه دا چې الله ﷻ د ترور (وژلو) څخه په غیر د نورو غمونو او دردونو تضمین نه دی کړی. لاندې وضاحت ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا ﴾ [آل عمران: ١٨٦] یعني: او خامخا ضرور به د هغو خلکو څخه چې ستاسو څخه وړاندې کتاب ورکړی شوی دی او د هغو خلکو څخه هم چې هغوی (د الله ﷻ سره شریک ګرځوي)، ډېر اذیتونه واورئ.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «عِظَمُ الْجَزَاءِ مَعَ عِظَمِ الْبَلَاءِ»[٣] د اجر لویوالی د بلاء (مشقت) د لویوالي سره تړلی دی. د همدې کبله په نبي کریم ﷺ باندې زښت ډېر مصیبتونه ورغلي دي.

﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ ۗ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُم مَّا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۖ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾

[۶۸] (ای پیغمبره!) ووایه چې: ای اهل الکتابو! تاسو په هیڅ شي (اعتمادي دین) باندې نه یاست ترڅو چې تاسو تورات په (ایمان او عمل) سره ودرونئ، او انجیل هم او (بالآخره) هغه شی

(١) تفسیر القاسمي ج۶ ص۲۰۹۲
(٢) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۵۰
(٣) سنن ابن ماجه ص۲۹۲

(قرآن کریم) هم چې تاسو ته (په دې زمانه کښې) د خپل رب د پلوه درنازل کړی شوی دی.
او (مګر په یاد ولره چې) د دوی څخه ډېرو کسانو ته به خامخا هرو مرو هغه شی (قرآن کریم) چې تاته د خپل رب د پلوه درنازل کړی شوی دی سرکشي او کفر اضافه کړي (او ایمان به پرې رانه وړي)، نو ته په کافر قوم باندې مه غمژن کېږه (چې کاشکې د اوره یې نجات موندلی وی).

ارتباط، د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په وړاندې ایت کښې الله ﷻ د نبي کریم ﷺ د حفاظت تضمین وکړ او په دې ایت کښې یې ورته توصیه وکړه چې بالکل په صافه لهجه باندې اهل الکتابو ته ووایه چې ترڅو تاسو په قرآن کریم باندې ایمان رانه وړئ ترهغه ستاسو دین هیڅ شی نه دی.یا په بل عبارت تاسو بې دینه یاست، دا خبره به دوی ته ډېر زور ورکړي او ډېره سخته به ورباندې تمامه شي، بالآخره طغیان او عداوت به یې لا قوي شي خو پام کوه چې ترې ونه ډار شې، ستا په باره کښې یې هیڅ شی د لاسه نه کېږي.

۲ـ په [المائدة:۶۶] ایت کښې همدا مضمون اهل الکتابو ته د غیاب په لهجه وړاندې شوی وه چې که دوی په ټولو کتابونو باندې عقیده وکړي (لکه چې مونږ یې ورباندې کوو) نو د روزۍ تنګي به یې په پراخۍ بدله شي. او دلته همدا مضمون ورته د خطاب په توګه وړاندې کېږي چې څکه تاسو ته د خوشالۍ موندلو دپاره په قرآن باندې بلکې په ټولو کتابونو باندې ایمان راوړل ضروري دي چې فعلًا ستاسو دین هیڅ شی دی او په هیڅ درد باندې نه دوا کېږي.

قرآن کریم چا ته نازل شوی دی؟

۳ـ قرآن کریم په دې اعتبار سره نبي کریم ﷺ ته نازل شوی دی چې خاص همده ﷺ ته جبرائیل امین ؑ وحې کړی دی، او په دې اعتبار سره مؤمنانو ته نازل شوی دی چې دوی پرې ایمان راوړی دی او بالآخره په دې اعتبار سره ټولو خلکو ته عمومًا او اهل الکتابو ته خصوصًا نازل کړی شوی دی چې د منحرفو عقائدو څخه حقې عقیدې او حقې لارې ته یې رابلي.
نو څکه په وړاندېنې ایت شریف کښې د قرآن کریم د نزول اضافت یو ځل اهل الکتابو ته وکړی شو او بل ځل نبي کریم ﷺ ته وکړی شو.

۴ـ د ﴿فَلَا تَأْسَ﴾ څخه مطلب دا دی چې دومره د کافرانو په انحراف باندې مه غمژن کېږه چې په خپل ځان باندې یې بوج کړې او ژوند دې ورباندې تریخ شي، که نه نو د څه اندازه غم څخه خو خلاصی نشته.

همدا موضوع الله ﷻ په بل ځای کښې ډېره ښه واضحه کړې ده چې: ﴿لَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ أَلَّا يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ﴾ [الشعراء: ۳] یعنې: شاید چې ته د خپل ځان وژونکی وګرځې چې دوی مؤمنان نه جوړېږي (خو دا کار مه کوه).

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـُٔونَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ مَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾ ﴾

[۶۹] یقینًا هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او هغه کسان چې په یهودیت کښې داخل دي او (بالآخره) صابیان او نصارا چې په الله ﷻ باندې او په وروستنۍ ورځې باندې (په صحیحو معناوو کښې) ایمان راوړي او صالح عمل وکړي، نو نه په دوی باندې ډار شته او نه به دوی غمژن شي.

ارتباط او توضیحات

۱ــ په وړاندې ایت شریف کښې یوازې اهل الکتابو ته خطاب شوی وه چې ستاسو دین هیڅ شی دی او په دې ایت کښې اشاره شوې ده چې په نبي عصر کښې د محمدي شریعت څخه په غیر نور ټول شریعتونه لا شی دي او څه په درد نه خوري. او هم اشاره شوې ده چې د توبې دروازه د ټولو طائفو په مخ خلاصه ده چې د خپلو مزخرفو عقائدو څخه د اسلام مستقیمې عقیدې ته راتاو شي او آخرت او دنیا دواړه وګټي.

۲ــ دا دوهم ځل دی چې الله ﷻ د ټولو ادیانو خاوندانو ته د نجات لاره وښودله، اول ځل یې په [البقرة:۶۲] ایت شریف کښې او دوهم ځل په همدې ایت شریف کښې چې اوس د بحث لاندې دی، مونږ لله الحمد هلته مناسب تحلیل کړی دی چې دلته یې بیا تکرارول ضرور نه ګڼو.

د عربیت یوه قاعده

۳ــ د عربیت د قوانینو په مقتضی باید چې د ﴿ وَٱلصَّٰبِـُٔونَ ﴾ کلمه "وَالصَّابِئِينَ" نازله شوې وی مګر الله ﷻ دغسې نازله نه کړه ترڅو ټول لوستونکي دې خبرې ته متوجه کړي چې د توبې قبول یوازې په اهل الکتابو پورې خاص نه دی بلکې د هر دین پیروان چې خپل باطل دین پرېږدي او په اسلام باندې عقیده وکړي نو هغوی ټولو ته ذکره شوې وعده شامله ده.

نو په ذکر شوي تحلیل باندې په ﴿ وَٱلصَّٰبِـُٔونَ ﴾ کلمه کښې یوازې لفظي تغیر راغلی دی، اما په معنی کښې د خپلو معطوفاتو سره څه توپیر نه لري، زمونږ د همدې نظیر پوره شرحه د [النساء:۱۶۲] ایت لاندې تېره شوې ده، ولله الحمد والشکر والنعمة.

اما ځینو مفسرینو کرامو پکښې غیر متبادر د تقدیم او تاخیر او هم د حذف التزام کړی دی چې صورت یې داسې راوخي[1]: "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، وَالصَّابِئُونَ كَذَلِكَ".

مګر زمونږ په تحلیل باندې نه د خلاف التبادر ارتکاب شته او نه د معنی په فهم کښې څه تعقید وجود لري.

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۶۶۰

﴿لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَٰقَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ رُسُلًا ۖ كُلَّمَا جَآءَهُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا
تَهْوَىٰٓ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا۟ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾ وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ
فَعَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ ثُمَّ تَابَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ۚ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا
يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾﴾

[۷۰] بې شکه مونږ د بني اسرائيلو څخه کلک عهد اخستی وه او دوی ته مو ډېر رسولان وراستولي وه، (خو) هر کله به چې دوی ته یو پیغمبر د هغې شي سره ورغی چې د دوی نفسونو به نه خوښاوه (نو د هغه څخه به یې انکار وکړ نو د همدې کبله) دوی یوې ډلې (پیغمبرانو) ته د دروغو نسبت وکړ او یوه ډله وژني (ووژل).

[۷۱] او دوی ګومان وکړ چې (د پیغمبرانو په تکذیب او قتل باندې به) څه فتنه موجوده نه شي (او الله ﷻ به سزا رانه کړي)، نو دوی ړانده شوه او کاڼه شوه، بیا الله ﷻ په دوی باندې (په رحمت سره) رجوع وکړه (چې مصیبت یې ترې اوچت کړ او توبه یې ورته قبوله کړه مګر) دوی یعنې د دوی اکثره خلک بیا ړانده او کاڼه شوه. او الله ﷻ په هغه شي باندې چې دوی یې کوي بینا دی.

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې اهل الکتابو ته واضحه شوې وه چې ستاسو دين هيڅ شی نه دی، تاسو ته نجات نه شي درکولی، په دې ایتونو کښې د ذکرې شوې خبرې اثبات شوی دی چې که رښتیا دوی په خپل حق دین باندې ولاړ وی نو پیغمبران به یې ولې وژلی؟ او هم به دوی ته د زمانو په دوران کښې ولې ډول-ډول مصیبتونه رسېدلی؟ نو په دوی باندې ډېر زیات غمژن کېدل نه دي په کار.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! اهل الکتاب (بني اسرائیل) په یوه وخت کښې هم په خپل دین باندې ولاړ نه دي پاتې شوي او نه یې د خپلو تعهداتو څه پروا کړې ده، که نه نو مونږ خو د دوی څخه تعهدات اخستي دي او د تعهداتو د تعمیل دپاره مو وخت په وخت ډېر پیغمبران وراستولي دي ترڅو وخت په وخت د دوی لاس نیوی وکړي او د انحراف مخه یې ونیسي.

۲ـ مګر هر کله چې دوی ته زمونږ پیغمبر ورغلی دی او شریعت یې وروړی دی البته هغه شریعت چې د دوی د خواهشاتو سره به یې سمون نه خوړ، د هغه په مقابل کښې یې قیام کړی دی چې په نتیجه کښې یې د چا یوازې تکذیب کړی دی او څوک یې لا وژلي هم دي. اما د دې سره سره به یې ګومان کاوه چې څه فتنه به واقع نه شي او الله ﷻ به وړاندې د جرائمو په سبب څه مصیبت نازل نه کړي. یا په بل عبارت دوی ته به نه د پیغمبر ﷺ تکذیب چندان ګناه بنکارېده او نه به ورته د

هغه وژلو چندان اهميت درلود، چې د الله ﷻ څخه ډار شوي وی او دغسې کارونو ته يې لاسونه نه اچولی، بلکې رانده او کاڼه به وګرځېده.

نو د دوی (بني اسرائيلو) د راويښولو دپاره به الله ﷻ ورباندې څه مصيبت نازل کړ ترڅو دوی په خپله ګناه باندې پښيمانه شي او بل ځل دغسې کار ته اقدام ونه کړي.

۳ـ مګر دوی (لجوجو خلکو خپل عادت پرېښنبود) نو کله به چې الله ﷻ په دوی باندې په رحمت سره رجوع وکړه او مصيبت به يې ترې پورته کړ، بيا به د اول ځل په څېر په حقائقو باندې رانده شوه او د نصائحو څخه به کاڼه جوړ شوه، بلکې دا ځل به د اول څخه د دغو روندو او کڼو ډله ښه زياته وه، تا به ويل چې په دوی باندې هيڅکله مصيبت نه دی ورنازل شوی، خو دا ځل به پرې د الله ﷻ د پلوه داسې مصيبت ورنازل شو چې د قيامت د ورځې پورې به پکښې پټ وي او د خلاصون چاره به ترې ونه ګوري. او دا ځکه چې الله ﷻ د دوی په اعمالو باندې بينا دی، که بل ځل پرې انعام وکړي نو بيا به خپل سابقه عادت ته ورتاو شي.

۴ـ لنډه دا چې (بني اسرائيل) يهود دي او که نصارا د خپل دين پابند نه دي او نه يې خپل دين په ښنو باندې ودرولی دی، د همدې کبله قرآن کريم نه مني او ستا اطاعت ته غاړه نه ږدي او که ستا په وژلو باندې يې وسه وشي هم صرفه به پرې ونه کړي، نو بيا څه ضرور دی چې ته د دوی په کفر باندې دومره زيات غمژن کېږې.

توضيحات

۱ـ د ذکرو شوو ايتونو څخه څرګندېږي چې بني اسرائيل دوه ځله رانده او کاڼه ګرځېدلي دي. اما مفسرينو کرامو په دغو دوارو وارونو کښې څو تفسيرونه کړي دي. مثلاً:

الف: يو ځل رانده کاڼه شوه او د خوسي عبادت يې وکړ خو الله ﷻ يې توبه قبوله کړه، دوهم ځل بيا رانده کاڼه شوه او د الله ﷻ د رويت (ليدلو) غوښتنه يې وکړه[1]. مګر دا تفسير د کلام د سوق څخه مخالف دی ځکه چې خبره په دې کښې راروانه ده چې بني اسرائيلو د موسى ﷺ څخه وروسته څه وکړه او څه مصائب ورباندې نازل شوه، د همدې کبله د دغو واقعاتو په اول سر کښې د پيغمبر وژنې ذکر شوی دی، حال دا چې د پيغمبر وژنه خو دوی د موسى ﷺ څخه ډېره وروسته پيل کړې وه.

ب: يو ځل رانده کاڼه شوه او پيغمبران عليهم السلام يې ووژل لکه زکريا ﷺ او يحيى ﷺ، نو الله ﷻ يې د عيسى ﷺ په مبعوثيت سره سترګې رڼې کړې او غوږونه يې ورته اورېدونکي جوړ کړه، مګر بيا يې غوږونه کاڼه شوه او سترګې يې ړندې شوې حتى چې د عيسى ﷺ د وژلو سوء قصد يې وکړ خو دا ځل بيا الله ﷻ محمد ﷺ مبعوث کړ خو د ډېرو سترګې ړندې او غوږونه کاڼه پاتې شوه[2].

ج: يو ځل دوی رانده کاڼه شوه او ارميا ﷺ يې شهيد کړ، نو الله ﷻ ورباندې بخت نصر يا بابليان مسلط کړه چې تقريباً اويا (۷۰) کاله يې ورباندې حکومت وکړ او ډېر د ذلت حالات يې

(۱) التفسير الکبير ج۱۲ ص۵۸
(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۵۳

وربانديې وروستل، بيا دوی بيت المقدس ته بوتلل شوه او هلته يې د خوشالۍ استوګنه پيل کړه نو الله ﷻ د دوی د هدايت دپاره ډير پيغمبران ورواستول لکه حزقيال ﷺ حتی د ټولو په آخر کښې عيسی ﷺ ورغی، مګر دا ځل بيا دوی رانده کانه شوه او د عيسی ﷺ د وژلو نيت يې وکړ نو الله ﷻ وربانديې رومانيان مسلط کړه او د دوی کورونه يې د خاورو سره برابر کړه، ترڅو چې الله ﷻ آخر الزمان پيغمبر مبعوث کړ، مګر اکثريت يې اوس هم په پخواني جهالت باندې پاتې دي[1].

مونږ ته وروستني دواړه تفسيرونه سره څه منافي نه ښکاري، علاوه په دې د بني اسرائيلو شرارتونه څه لږ نه دي چې څوک يې د شمار لاندې راولي، څه لرې نه ده چې د همدې کبله به الله ﷻ په عامو کلماتو باندې د دوی حال بيان کړی وي چې ټولو جنايتونو ته يې شامل شي.

د عربيت يو قانون

۲ـ په ﴿ ثُمَّ عَمُواْ وَصَمُّواْ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ﴾ کښې د "كَثِيرٌ" کلمه د مخکښې مرفوع ضمير څخه د بدليت په اعتبار سره مرفوع لوستل شوې ده چې که بالفرض د فاعليت په اعتبار سره مرفوع وی نو د "عَمُواْ وَصَمُّواْ" په عوض به "عمی وصم" دواړه کلمې مفردې نازلې شوې وی.

مونږ د "أَكَلُونِي الْبَرَاغِيثُ" د قبيلې څخه ځکه ونه ګڼله چې دا ډول تعريب قليل دی او د الله ﷻ کلام بايد تر وسې-وسې په قليل او نادر قانون باندې حمل نه کړی شي.

﴿ لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ ۖ وَقَالَ ٱلْمَسِيحُ يَٰبَنِىٓ
إِسْرَٰٓءِيلَ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ ۖ إِنَّهُۥ مَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ ٱلْجَنَّةَ
وَمَأْوَىٰهُ ٱلنَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَّقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ ثَالِثُ
ثَلَٰثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّآ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۚ وَإِن لَّمْ يَنتَهُواْ عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ ٱلَّذِينَ
كَفَرُواْ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى ٱللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَّا ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ وَأُمُّهُۥ
صِدِّيقَةٌ ۖ كَانَا يَأْكُلَانِ ٱلطَّعَامَ ۗ ٱنظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ ٱلْءَايَٰتِ ثُمَّ ٱنظُرْ أَنَّىٰ
يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾ قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ۚ
وَٱللَّهُ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾ ﴾

---

(۱) تفسير القاسمي ج۶ ص۳۱۱

[۷۲] بې شکه هغه کسان کافران شوي دي چې وايي: يقينًا الله ﷻ همدا المسيح (عيسى ؑ) د بي بي مريمې رضي الله عنها زوی دی، (حال دا چې) عيسى ؑ (دوی ته) ويلي وه چې: ای بني اسرائيلو! (يوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ چې زما رب هم دی او ستاسو رب هم دی.

بې شکه شان دا دی چې هرڅوک د الله ﷻ سره شريک ودروي نو يقينًا الله ﷻ په هغه باندې جنت حرام کړی دی، او د استوګنې ځای یې اور (دوزخ) دی او ظالمانو ته هيڅ کومک کوونکی نشته.

[۷۳] بې شکه هغه کسان کافران شوي دي چې وايي: يقينًا الله ﷻ د دريو (معبودانو) دريم (معبود) دی، حال دا دی چې د عبادت لائق هيڅوک نشته مګر يو معبود دی (چې الله ﷻ دی).

او که دوی د هغې وينا څخه منعه نه شي چې دوی يې وايي، نو ضرور خامخا به هغو کسانو ته دردناک عذاب ورسېږي چې د دوی د جملې څخه کافر شوي دي.

[۷۴] ايا نو دوی الله ﷻ ته په پښېمانۍ سره نه ورتاوېږي او د ده ﷻ څخه بښنه نه غواړي. او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۷۵] المسيح بن مريم (عيسى ؑ) نه دی مګر پيغمبر دی، يقينًا د ده ؑ څخه وړاندې ډېر پيغمبران تېر شوي دي او د ده مور (بي بي مريمه رضي الله عنها) صديقه (ډېره رښتينې) وه، دوی دواړه وه چې خوراکونه يې خوړه (او انساني عادات يې درلوده).

(ای پيغمبره!) ته وګوره چې دوی (کافرانو) ته مونږ څېل ايتونه څومره واضحه بيانوو، بيا وګوره چې کوم طرف ته دوی اړول کېږي.

[۷۶] (ورته) ووايه چې ايا تاسو د الله ﷻ څخه په غير د داسې شي عبادت کوئ چې تاسو لره نه د ضرر رسولو توان لري او نه (درته) څه ګټه (رسولی شي)، او الله ﷻ همدی ﷻ اورېدونکی (او) د علم والا دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ايتونو کښې د اهل الکتابو تفريط بيان شوی وه چې دوی به پيغمبران وژل، او په دې ايتونو کښې د دوی افراط بيانېږي چې پيغمبران به يې د معبوديت درجې ته پورته کول.

يا په بل عبارت: هلته يې په عهد ماتونې کښې د تفريط مثالونه ښودلي شوي وه او دلته يې پکښې د افراط مثالونه ښودل کېږي.

۲ـ هلته واضحه شوې وه چې هغوی د هدايت په ورتلو سره څو کرته رانده او کاڼه شوه، او دلته يې يو مثال ښودلی شوی دی چې دوی ته د عيسى ؑ هدايت ورغی خو دوی پرې دومره رانده او کاڼه شوه چې حتی پخپله عيسى ؑ ته يې هم د معبود لقب ورکړ، حال دا چې هغه به ورته په چيغو-چيغو نارې وهلې چې زما عبادت مه کوئ زما د معبود (الله ﷻ) عبادت وکړئ.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعنې: ای پيغمبره! دا حُل د اهل الکتابو يعنې نصاراوو افراط څېل امت ته واوروه او د مثال

په توګه د دوی د دوه وو ډلو عقائد ورته په لانديې ډول واضحه کړه:

الف: د نصاراوو يوه ډله د دې افراط د کبله کافره شوې ده چې دوی وايي يقيناً الله ﷻ همدغه عيسى ؑ دی بل څوک نه دی، حال دا چې عيسى ؑ دوی ته په پوره ښکاره عبارتونو کښې د معبوديت څخه خپله بېزاري اعلانه کړې وه چې ای بني اسرائيلو! يوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ چې زما رب هم دی او ستاسو رب هم دی، او همدی ﷻ د عبادت مستحق او لائق دی او بس.

هرڅوک چې د همدغې عقيدې څخه افراط وکړي او په عبادت کښې د الله ﷻ سره بل څوک شريک کړي نو په هغه باندې الله ﷻ جنت حرام کړی دی او د اوسېدانې ځای يې ورته دوزخ ټاکلی دی چې هيڅوک به يې ترې خلاص نه کړی شي، نو تاسو ته په کار دي چې په مابانديې د معبود ګومان ونه کړئ، زه ستاسو غوندې د الله ﷻ د بندګانو څخه يو بنده يم چې د رسالت انعام يې راباندې کړی دی، که نه نو زه خو د بندګۍ څخه وتلی نه يم.

ب: او د نصاراوو بلې ډلې افراطي عقيده دا ده چې يقيناً الله ﷻ د درې معبودانو (الله ﷻ، عيسى ؑ، بي بي مريم رضي الله عنها) د جملې څخه يو معبود دی، چې دوی درېواړه د عبادت مستحق دي حال دا دی چې د عبادت مستحق بل هيڅوک نه دی يوازې او يوازې يو الله ﷻ دی او بس.

دوی ته په کار دي چې د دغې مزخرفې عقيدې او ښکاره کفر څخه لاس واخلي او په توحيد باندې معتقد شي، که نه نو د دردناک عذاب سره به مخامخ شي.

۲ـ ای پيغمبره! اهل الکتاب عجيبه خلک دي چې د توبې دروازه ښېرته ده او الله ﷻ هم ښښونکی او مهربان دی، خو دوی په خپل کفر باندې کلک دي، نه توبه اوباسي او نه د الله ﷻ څخه د خپلو جنايتونو ښښنه غواړي، که بالفرض دوی دا کار وکړي، نو الله ﷻ به يې هم توبه قبوله کړي او هم به د پخوانيو ګناهونو څخه ورتېر شي، او د خپلو دوستانو په قطار کښې به يې ودروي.

۳ـ ای پيغمبره! اهل الکتاب چتي په چتي په خپلو باطلو عقائدو باندې کلک دي، دوی کولی شي چې لږ څه دقت وکړي نو په خپلو خطاوو باندې به پوه شي. او دا ځکه چې:

الف: عيسى ؑ خو بل څوک نه دی مګر د الله ﷻ يو پيغمبر دی او د ده څخه پخوا ډېر پيغمبران تېر شوي دي، نو که بالفرض پيغمبري د معبوديت څخه عبارت وی نو اهل الکتابو ته په کار وه چې ټولو پيغمبرانو ته يې نوموړی لقب ورکړی وی، ځکه چې ټول پيغمبران د الله ﷻ محبوب بندګان دي او ټولو ته يې ډول-ډول معجزات ورکړي دي،ايا د يو پيغمبر په لاس د خارق العاده ښکارېدل د معبوديت معنی ورکوي؟

ب: برسېره په دې د عيسى ؑ خو مور معلومه ده چې صديقه بي بي ده، ايا معبود هم مور درلودلی شي؟ همدارنګه دوی بې خايه بي بي مريمې ته د معبوديت لقب ورکوي، ايا د يوه پيغمبر مور جوړېدل د معبوديت غوښتنه کوي؟ که بالفرض دغسې وی نو پخوانيو ټولو پيغمبرانو (د آدم ؑ څخه په غير) ميندې (مورګانې) درلودلې، نو هغوی ته د وخت خلکو ولې د معبودانو

لقب نه دی ورکړی؟ نو ای اهل الکتابو! تاسو هغوی ولې د معبودانو په نامه نه یادوئ؟.

ج: عیسی ﷺ او هم د ده مور (بي بي مريمې رضي الله عنها) خو خوړو او څښلو ته ضرورت درلود چې په دې باندې پخپله اهل الکتاب هم قائل دي، نو انصافاً ووایاست چې هغه څوک معبود کېدلی شي چې خوراک او څښاک ته اړتیا لري او د خوراک او څښاک ټول لوازم ورباندې تېرېږي راتیرېږي؟.

نو پوره واضحه ده چې جواب منفي دی، خو د دې سره-سره اهل الکتاب خپلې تګلارې ته تغیر نه ورکوي او کلک ورباندې ولاړ دي، ته به وایې چې چا یې په څټ باندې لاس ایښی دی او خوځیدلو راخوځیدلو ته یې نه پرېږدي.

۴ـ بالآخره ای پیغمبره! د اهل الکتابو د تخجیل دپاره یو ځل دا پوښتنه هغوی ته وروړاندې کړه چې ای ساده ګانو! ایا تاسو د الله ﷻ څخه په غیر د هغه څه عبادت کوئ کوم چې نه ستاسو د ضرر توان لري او نه مو د ګټو او منافعو واکدار دی؟ تاسو لږ څه په خپلو ګرېوانو کښې سرونه ښکته کړئ، دا کار هیڅ باشعوره انسان ته په کار نه دی چې واکدار پرېږدي او بې واکه ته په سجده باندې سر ښکته کړي.

۵ـ ای پیغمبره! دوی ته ذکره شوې خبره وکړه او نور یې پرېږده، الله ﷻ هم اورېدونکی دی او هم په هر شي باندې پوه دی، د دوی خبرې او چتیات اوري او په زړونو باندې یې عالم دی، موافقه جزا به ورکړي.

توضیحات

۱ـ په ذکرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ د اهل الکتابو څخه د ﴿لَقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ﴾ جمله دوه ځلې حکایت کړه او د دواړو جملو په منځکښې یې عاطف "و" هم نازل نه کړ ترڅو مونږ پوه کړي چې دا د هغوی د متعددو ډلو حالات دي، هسې نه چې یوه ډله په یو وخت کښې یوه خبره کوي او په بل وخت کښې بله خبره کوي.

په یاد ولرئ!

۲ـ په یاد ولرئ چې په ایت شریف کښې د نصاراوو د دیندارو خلکو حال بیان شوی دی، اما د دوی په اصطلاح بې دینه خلک خو د هیڅ شي پرواګیر نه دي محض په خوله باندې خپل ځانونه عیسویت ته منسوبوي.

همدا نن[1] د انګرېزانو رادیو (BBC) نشر کړه چې د انګلستان د خلکو اکثریت عیسوي مذهبه دي مګر په عملي ساحه کښې یوازې په سلو کښې څلور کسه د مذهب پابند دي، نور ټول خلک خپل ځانونه د هیڅ قید لاندې نه واقع کوي او په خپله خوښه روان دي.

(۱) ۱۳۷۳/۸/۲۴ هـ ش

صديق څوک دی؟

۳ـ مونږ د صديق په باره كښې د [النساء: ۶۹] ايت لاندې ښه پوره څېړنه كړې ده چې بيا ليكلو ته يې اړتيا نه ګورو، په دې مقام كښې يوازې همدومره خبره وراضافه كوو چې الله ﷻ بي بي مريمې رضي الله عنها ته د "صديقه" لقب وركړ، نو معلومه شوه چې پيغمبره نه وه او نه په زنانه وو كښې الله ﷻ بله كومه پيغمبره استولې ده، بلكې ټول پيغمبران په نارينه وو كښې تېر شوي دي.

كه بالفرض نوموړې بي بي پيغمبره وى (لكه چې ځينې خلک خيال كوي)[1] نو په كار وه چې د "نبيّة" لقب وركړى شوى وى، ځكه چې دا د ستاينې او تمجيد مقام دى، چې بايد ډېر لوړ صفت يې ذكر شي.

﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لَا تَغْلُوا۟ فِى دِينِكُمْ غَيْرَ ٱلْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوٓا۟ أَهْوَآءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا۟ مِن قَبْلُ وَأَضَلُّوا۟ كَثِيرًا وَضَلُّوا۟ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٧٧﴾﴾

[۷۷] (اى پيغمبره!) ووايه چې: اى اهل الكتابو! په خپل دين كښې د (شرعي حد) څخه ناحقه تجاوز مه كوئ، او د داسې قوم د خواهشاتو پيروي مه كوئ چې (د نن څخه لا) وړاندې بې لارې شوى دى. او ډېر خلک يې بې لارې كړي دي او سمه سيده لاره يې وركه كړې ده.

ارتباط

په وړاندې ايتونو كښې واضحه شوه چې اهل الكتاب د خپلو مزخرفو عقائدو د اثبات دپاره هيڅ دليل په لاس كښې نه لري او د دوى د عقائدو د ابطال په باره كښې چې الله ﷻ څه دلايل نازلوي د هغو رد هم نه شي كولى، نو څه باعث دى چې دوى په باطلو باندې دومره كلک دي؟

په دې ايت كښې د همدې سوال جواب نازل شوى دى چې بل باعث نشته صرف د پخوانيو ګمراهانو ړوند تقليد دى چې په باطلو عقائدو باندې يې كلک كړي دي.

د مطلب خلاصه

يعني: اى پيغمبره! اهل الكتابو ته ووايه چې راشئ په خپل دين كښې د افراط او تفريط په منځكښې متوسطه لاره اختياره كړئ چې قرآن كريم راوړې ده، او په ناحقه باندې د خپلو پخوانيو د خواهشاتو ړوند تقليد مه كوئ، چې پخوانيو خپله لاره وركه كړې وه او هرڅومره خلكو چې د هغوى پيروي كړې ده هغوى ټول يې بې لارې كړي دي. ايا تاسو غواړئ چې د نورو ګمراهانو په شان تاسې هم ګمراهان شئ او سمه سيده لاره پرېږدئ؟ دا خو د عقل د خاوندانو سره مناسب كار نه دى.

---

[1] تفسير القاسمي ج۶ ص۳۱۸ .

يادونه

مونږ د [النساء: ۱۷۱] ايت لاندې د "غُلُوٌّ" د کلمې تحليل کړى دى چې بيا تحليل ته يې اړتيا نه ګورو، هيله ده چې علاقمندان يو ځل هلته مراجعه وکړي.

﴿ لُعِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُۥدَ وَعِيسَى ٱبۡنِ مَرۡيَمَۚ ذَٰلِكَ
بِمَا عَصَواْ وَّكَانُواْ يَعۡتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُواْ لَا يَتَنَاهَوۡنَ عَن مُّنكَرٖ فَعَلُوهُۚ
لَبِئۡسَ مَا كَانُواْ يَفۡعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرَىٰ كَثِيرٗا مِّنۡهُمۡ يَتَوَلَّوۡنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ
لَبِئۡسَ مَا قَدَّمَتۡ لَهُمۡ أَنفُسُهُمۡ أَن سَخِطَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَفِي ٱلۡعَذَابِ هُمۡ خَٰلِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوۡ
كَانُواْ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلنَّبِيِّ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَا ٱتَّخَذُوهُمۡ أَوۡلِيَآءَ وَلَٰكِنَّ كَثِيرٗا
مِّنۡهُمۡ فَٰسِقُونَ ﴿٨١﴾ ﴾

[۷۸] د بني اسرائيلو څخه هغه کسان چې کافران شوي دي د داوُد عليه السلام په ژبه لعنت کړى شوي دي او د عيسى بن مريم عليه السلام په ژبه هم (لعنت کړى شوي دي).

دا (لعنتي کېدل) په دې سبب وه چې دوى نافرماني کوله او دوى وه چې د (شرعي حدودو څخه يې تېرېدنه کوله.

[۷۹] دوى وه چې يو تربله يې د بد عملې (منکر) څخه منعه نه کوله چې دوى به کاوه، خامخا بد شى دى هغه چې دوى به کاوه (چې د منکر څه نه منعه کول وه).

[۸۰] (اى پيغمبره!) ته به د دوى (بني اسرائيلو) څخه ډېر کسان وګورې چې هغه کسان به په دوستۍ سره نيسي چې هغوى کافران شوي دي (مشرکان دي).

خامخا بد شى دى کوم چې دوى ته خپلو نفسونو وړاندې استولى دى (هغه دا چې) په دوى باندې (په دنيا کښې) الله ﷻ غضب نازل کړى دى او (د آخرت) په عذاب کښې به همدوى همېشه وي.

[۸۱] او که چېرې دوى (بني اسرائيل) وى چې په الله ﷻ باندې يې (په صحيحو معناوو کښې) ايمان راوړى وى، او په پيغمبر (محمد ﷺ) باندې هم او په هغه شي (قرآن) باندې هم چې ده (پيغمبر) ته ورنازل کړى شوى دى، نو دوى به هغوى (کافران) دوستان نه وى نيولي، مګر د دوى څخه زيات کسان فاسقان دي (د شريعت د چوکاټ څخه وتلي دي).

ارتباط

په وړاندې ايت شريف کښې الله ﷻ اهل الکتابو ته توصيه کړې وه چې د خپلو اسلافو پيروي

مه کوئ چې هغوی پخپله هم بې لارې وه او نور خلک یې هم بې لارې کړي وه. په دې ایتونو کښې د هغوی د ضلالت او گمراهۍ څو نمونو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې را اوخي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د بني اسرائیلو د اسلافو لاندې څو مثالونه دوی ته وړاندې کړه، شاید چې دوی عبرت واخلي او د هغوی د پیروۍ څخه ځانونه په ځنګ کړي. مثالونه دا دي:

۱_ د بني اسرائیلو د اسلافو څخه د داوُد ﷺ په زمانه کښې بیزوګان جوړ شوي وه چې بحث یې په [الأعراف:۱۶۳] ایت شریف کښې راروان دی، که بالفرض دوی په سمه لاره باندې روان وی او د وخت د پیغمبر (داوُد ﷺ) اطاعت یې کړی وی نو ولې به ترې بیزوګان جوړېده او ولې به ورته نوموړي پیغمبر ښېراوې کولې.

۲_ د دوي څخه د عیسی ﷺ په زمانه کښې خنزیران جوړ شوه او د الله ﷻ په لعنت باندې ککړ شوه چې بحث ته یې په [المائدة:۱۱۲] ایت کښې اشاره شوې ده، ایا د هغو خلکو څخه هم خنزیران جوړېږي چې هغوی په سمه لاره باندې روان وي، همدارنګه په زبور او انجیل دواړو کتابونو کښې په کافرو بني اسرائیلو باندې لعنت نازل شوی وه. او دا ځکه چې:

الف: دوی د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبرانو څخه نافراني کوله او د شرعي چوکاټ څخه یې تجاوز کاوه.

ب: دوی د نهي عن المنکر څخه بالکل لاس اخستی وه، چې یوه به بل نه منعه کاوه او بلکې پخپله به هم ورسره په منکراتو کښې اندیوال جوړېده.

۳_ ای پیغمبره! ستا په زمانه کښې هم د بني اسرائیلو مشران، یا په بل عبارت د دوی نژدې اسلاف چې د مرګ څخه یې ډېر وخت نه دی تېر شوی، هم په سمه لاره باندې روان نه دي د همدې کبله الله ﷻ په دوی باندې هم په دنیا او هم په آخرت کښې په غضب دی، چې دلته پرې آفتونه نازلوي او هلته به په دوزخ کښې همېشه وي.

لنډه دا چې که بالفرض بني اسرائیلو په صحیحو معناوو کښې په الله ﷻ او په پیغمبر (محمد ﷺ) او بالآخره په قرآن کریم باندې ایمان راوړی وی، نو د کافرانو (مشرکانو) موالاة به یې نه وی کړې. خو خبره دا ده چې د دوی اکثریت فاسقان دي او د خپلو کتابونو د غوښتنو څخه هم وتلي دي چې د مسلمانانو په مقابل کښې د مشرکانو سره یې لاس یو کړی دی.

توضیحات

۱_ د داوُد ﷺ او د عیسی ﷺ په ژبه باندې د بني اسرائیلو لعنتي جوړېدل لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: یوه دا چې د دغو دواړو پیغمبرانو په زمانو کښې د دوی څخه بیزوګان او خنزیران جوړ شوي وه چې دوی دواړو ورته په خپلو وختونو کښې ښېراوې کړې وې.

ب: بله دا چې د ذکرو شوو دوارو پيغمبرانو په کتابونو (زبور، انجيل) کښې دا جمله نازله شوې وه چې "مَلْعُونٌ مَنْ يَكْفُرُ مِنْ بَنِيْ إِسْرَائِيْلَ بِاللهِ تَعَالَى"(١) يعنې د بني اسرائيلو څخه هغه څوک ملعون دی چې په الله ﷻ باندې کافر کېږي.

يادونه

٢ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی(٢) چې څرنګه د بني اسرائيلو ملعونيت په تورات او قرآن کريم کښې واضحه وه، ذکر ته يې څه اړتيا نه وه، نو چې په زبور کښې او انجيل کښې هم د دوی ملعونيت ثابت شو، د معنی حاصل يې داسې را اوځي چې: ايا هغه څوک د پيروی لياقت لري چې په څلورو وارو اسماني کتابونو کښې ورباندې لعنت ويل شوی وي؟.

٣ـ د امر بالمعروف او نهي عن المنکر په باره کښې مونږ د [آل عمران: ١٠۴، ١١٠] ايتونو لاندې څه تحقيق ليکلی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، يوازې همدومره خبره وراضافه کوو چې ځينو مفسرينو کرامو(٣) د همدې موضوع مربوط احاديث راغونډ کړي دي که علاقمندان يې ولولي ډېره ښه خبره ده.

کافران يعنې مشرکان

۴ـ په دې مقام کښې د ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾ څخه مشرکان مراد دي(۴) چې د احد د غزا څخه وروسته د يهودانو اويا کسيزه جرګه د کعب بن اشرف په مشرۍ مکې معظمې ته لاړه او هلته يې د مشرکانو سره د مسلمانانو په ضد تعهد وکړ او د دوستۍ لاس يې ورکړ تردې چې همدغه جرګه د احزابو د غزا سبب شوه، چې پوره بيان يې د [النساء: ٥١] ايت په شان نزول کښې تېر شوی دی.

﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ ٱلنَّاسِ عَدَٰوَةً لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱلْيَهُودَ وَٱلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ ۖ وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّا نَصَٰرَىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾﴾

[٨٢] (اې پيغمبره!) ته به هرو مرو ضرور د خلکو څخه هغو کسانو ته، چې ايمان يې راوړی دی، د عداوة (دښمنۍ) د حيثه ډېر کلک يهودان مونده کړې، او هغه کسان چې دوی (د الله ﷻ) سره شريک دروي.

---

(١) روح المعاني ج۶ ص٢١١
(٢) المحرر الوجيز ج٥ ص١۶٥
(٣) المحرر الوجيز ج٥ ص١۶٥؛ تفسير القاسمي ج۶ ص٣٢٧؛ الدر المنثور ج٣ ص١٢۶
(۴) تفسير الطبري ج۴ ص٣٢٠

او هرومرو ضرور به ته هغو کسانو ته کومو چې ایمان راوړی دی د دوستۍ د حیثه ډېر نژدې هغه کسان مونده کړې چې دوی وایي چې: یقیناً مونږ نصارا یاستو.

دا د دې کبله چې د دوی (نصاراوو) څخه ځیني علماء دي او (ځینې) راهبان (شیخان) دي، او (هم د دې کبله) چې دوی (ځینې) تکبر (لویي) نه کوي.

ارتباطونه

۱_ په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ فرمایلي وه چې اهل الکتاب د مشرکانو سره دوستي کوي، او دلته فرمایي چې دوی صرف د هغوی په دوستۍ باندې ولاړ نه دي، بلکې بالمقابل د مؤمنانو سره عداوت کوي، که څه هم عداوتونه یې تفاوت لري.

۲_ دلته د یهودانو او مشرکانو د اندیوالۍ او دوستۍ سبب وښودل شو، دوی څکه سره ډېر کلک دوستان دي چې دواړه جانبه د مؤمنانو سره کلکه دښمني لري.

۳_ بالاخره د اهل الکتابو د اوږد بیان څخه وروسته الله ﷻ د دوی د عداوت مراتب ښودلي دي، ترڅو هغې ډلې ته د ایمان راوړلو زیات امید وکړي شي چې د هغوی عداوت لږ څه کم دی، او د چا چې عداوت ډېر زیات دی د هغوی په ایمان نه راوړلو باندې نبي کریم ﷺ زیات غمژن نه شي.

شان نزولونه

د ذکر شوي ایت شریف او هم د راتلونکو ایتونو د شان نزول په هکله څو متعدد واقعات روایت شوي دي[1]. لاندې څو واقعات د مثال په توګه ولولئ:

الف: کله چې په مکه معظمه کښې قریشو په مسلمانانو باندې ظلم او تېری زیات کړ نو نبي کریم ﷺ دوی ته اجازه ورکړه چې حبشې ته هجرت وکړي، اول ځل چې د مهاجرینو ټولګی هلته لاړ په هغوی کښې جعفر بن ابي طالب ؓ هم شامل وه، نوموړي په حبشه کښې د هغه مملکت په پاچا باندې د قرآن کریم څو ایتونه ولوستل چې د پاچا او نورو د مجلس په خلکو باندې یې پوره اثر واچاوه او د راهبانو او علماوو په شمول یې د سترګو څخه اوښکې وبهېدلې.

ب: د حبشې پاچا د جعفر بن ابي طالب ؓ په شمول نبي کریم ﷺ ته شپېته کسیز هیئت ورواستاوه چې کله په دوی باندې نبي کریم ﷺ د "یس" سورت ولوست، نو د ټولو د سترګو څخه اوښکې رواني شوې.

دواړه واقعات سره څه منافات نه لري، کېدی شي چې د دواړو په باره کښې یې نزول موندلی وي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څوک غواړي چې د اولني هجرت قیصه مفصله ولولي او په جزئیاتو باندې یې ځان پوه کړي نو هیله ده چې ځینو اوږدو کتابونو ته[2] مراجعه وکړي.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص ۱۳۶

(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۵۵؛ تفسیر الخازن ج۲ ص۳۳۰؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۵۶

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! که څه هم اهل الکتاب (یهود او نصارا) حتی د مشرکانو په شمول ټول ستاسو سره عداوت لري خو د مراتبو په تفاوت سره.

یهود ستاسو په عداوت کښې دومره کلک او قوي دي چې حتی نژدې دي چې د مشرکانو څخه هم دوی ستاسو کلک دښمنان جوړ شي، ته به وایې چې دوی نه کتاب لوستی دی او نه یې چرته د کوم پیغمبر د پیروۍ دعوه کړې ده.

اما هغه کسان چې ځانونو ته نصارا وایي د هغوی دښمني د یهودو په نسبت لږ څه کمزورې ده، او مؤمنان (تاسو) یې هومره بد نه ایسي لکه چې د یهودانو بد ایسي.

یا په بل عبارت ستاسو دوستان خو د کافرانو یوه ډله هم نه شي کېدلی، اما دوستۍ ته لږ څه ورنژدې صرف همدغه نصارا دي او بس.

۲ـ د ذکرې شوې تفرقې وجه دا ده چې که څه هم د نصاراوو کفر ډېر قوي دی او د توحید څخه ډېر لرې واقع دي مګر کینه او عداوت یې لږ دی، دوی د علم او عبادت سره زیاته مینه لري او تواضع او نرمي پکښې زیاته ده.

د همدې کبله په دوی کښې دومره علماء شته چې هومره په یهودانو کښې نشته، او هم په دوی کښې د راهبانو ډله شته چې د الله ﷻ د رضا دپاره په عبادت کښې ډېر مشکلات ګالي، که څه هم د دوی عبادت د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی او دوی د عبادت لاره خطا کړې ده، مګر دوی خو د الله ﷻ په رضاء پسې تاند وهي، اما په یهودانو کښې دغسې ډله نشته.

۳ـ د ذکر شوي بیان نتیجه دا را اوځي چې دوی به ډېر کسان په اسلام باندې مشرف شي او دوی ته د یهودو په نسبت زیات امید په کار دی، د همدې کبله د حبشې نصارا په ډله ییزه توګه په اسلام باندې مشرف شوه او د قرآن کریم په اورېدلو سره یې د اوښکو څخه سترګې ډکې شوې، مګر دغسې ډله ییز ایمان راوړنه په یهودو کښې نه ده تېره شوې او نه به تېره شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په کار وه چې یا د ﴿ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ ٱلنَّاسِ عَدَٰوَةً ﴾ په عوض "لَتَجِدَنَّ اَبْعَدَ النَّاسِ مَوَدَّةً" نازل شوې وې چې ترڅو د راتلونکې جملې ﴿ وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً ﴾ سره په ښکاره توګه مقابله واقع شوې وی، او یا بل العکس راتلونکې جمله داسې "وَلَتَجِدَنَّ اَضْعَفَهُمْ عَدَاوَةً" نازله شوې وی چې د اولنۍ جملې سره یې ښه تقابل راغلی وی، نو په دې کښې څه حکمت دی چې د پورتنیو دواړو عبارتونو څخه یو هم نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې:

الف: په ذکرو شوو دواړو جملو کښې به د معترض وړاندیز په هغه وخت کښې په ځای وی چې دوهمې جملې هم د اولنۍ په شان د کافرانو (نصاراوو) عداوت بیانولی. خو خبره داسې نه ده، په

دوهمه جمله کښې د مسلمانو نصاراوو د دوستۍ اندازه ښودلې شوې ده. نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې په ټولو کافرانو کښې د مؤمنانو سره یهود او مشرکان کلک عداوت لري، او په ټولو قومونو کښې د دوی سره مسلمانان نصارا نژدې دوستي لري.

اما کافران (نصارا) خو د یهودانو څخه په عداوت کښې څه کم نه دي، مسلمانان وژني او ښارونه او جوماتونه یې تخریبوي او داسې نور[1].

مګر مونږ ته دا جواب د منلو وړ نه دی، ځکه چې مسلمانان نصارا (لکه نجاشي او د ده ملګري) خو په ﴿ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ کښې شامل دي، او په دې باندې علاوه مسلمان یهودان هم د نجاشي او د ده د ملګرو څخه په دوستۍ کښې څه کمزوري نه دي، نو ایا دا خبره د منلو وړ ده چې نصراني مسلمان د مؤمنانو سره نژدې دوست وي او د یهودي مسلمان (لکه عبد الله بن سلام او د ده د ملګرو) د دوستۍ دې هیڅ تذکر ونه کړی شي.

ب: نو ښه دا ده چې په جواب کښې ووایو چې څکه د ذکرو شوو دواړو عبارتونو څخه یو هم د نزول دپاره خوښ نه کړی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې ترڅو الله ﷻ دې ته اشاره وکړي چې د یهودانو او مشرکانو عداوت په نهایي لوړه رتبه کښې واقع دی، ته به وایې چې د مودت (دوستۍ) پکښې یو وړوکی بڅری هم نشته او سوچه عداوت دی.

او د نصاراوو عداوت دومره کمزوری دی چې ته به وایې چې عداوت نه دی بلکې د دوستۍ (مودت) یوه کمزورې رتبه ده، نو که بالفرض د معترض د وړاندیز کوم یو عبارت نازل شوی وی نو ذکره شوې اشاره به فوته شوې وی، بلکې په اول عبارت باندې به دواړه د مودت ډولونه جوړ شوي وی، او په دوهم عبارت باندې به دواړه د عداوت انواع ګرځیدلي وی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي دوهم جواب په بنا په کار دي چې کافران نصرانیان تکبر ونه کړي او د قرآن کریم د تلاوت په وخت کښې یې باید په مخونو باندې اوښکې رواني شي، حال دا چې خبره داسې نه ده، نو څرګنده شوه چې په دوهمه جمله کښې مسلمانان نصرانیان مراد دي؟

مونږ وایو چې: دا سوال خو به هله واردېدلی چې تواضع او د زړه نرمي الله ﷻ د ټولو نصاراوو دپاره ثابته کړې وی خو خبره داسې نه ده، لکه چې په ﴿ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ ﴾ کښې ورباندې د "من" توری شاهدي وایي.

نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې: په کافرو نصرانیانو کښې داسې-داسې خلک هم شته چې په لا شعوري توګه یې ټول نصرانیان د څه اثر څخه نه خالي کېږي، اما په یهودانو او مشرکانو کښې دغسې هیڅوک نشته چې عوام یې د څه ناڅه اثر لاندې راشي.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۵۱؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۵۶

خو په یاد ولرئ!

۳ــ خو په یاد ولرئ چې الله ﷻ د نصاراوو د عداوت د کمبود سبب د راهبانو او قسیسانو موجودیت ښودلی دی.

نو په هره زمانه کښې چې په دوی کښې ذکره شوې ډله قوي کېږي نو عداوت به یې کمېږي او چې ذکره شوې ډله پکښې کمزورې کېږي او یا بالکل د منځه ځي نو د دوی عداوت به هم یا زیاتېږي او یا به دومره قوت مونده کوي چې تقریباً د یهودانو عداوت ته به رسېږي. خو نن ورځ په هغوی کښې ذکره شوې ډله نشته نو ځکه یې عداوت د یهودانو څخه کم نه دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ــ که څوک وایي چې: په کفر کښې خو د یهودانو څخه نصارا ډېر غلیظ او بدتر دي چې د تثلیث د غلیظې عقیدې مرتکبین دي، نو په کار وه چې د دوی عداوت په نسبت سره یهودانو ته زیات وی؟

مونږ وایو چې: رښتیا د نصارا وو کفر ډېر غلیظ دی مگر دنیاوي حرص یې کم دی او حسد او بدنیتي پکښې سپکه ده، اما یهودان په دنیا باندې ډېر حارصان دي او حسد او کینه یې زیاته ده، رښتیا چې د دنیا محبت د هرې گناه سر دی.

قسیس څه معنی؟

۵ــ د ﴿قِسِّيسِينَ﴾ کلمه د "قِسِّيس" جمعه ده چې د "قَاس" دپاره د مبالغې صیغه ده لکه څنگه چې صدیق د صادق مبالغه ده، د "قَاس" کلمه د "قِسّ" څخه اشتقاق شوې ده، "قِسّ" په شپه کښې د یوه شي پلټنې ته وایي[۱]، مگر په استعمال کښې د "قِسِّيس" کلمه د نصاراوو دیني او علمي مشر ته لقب گرځېدلې ده[۲].

لنډه دا چې د نصاراوو علماء درې لقبونه لري[۳] چې تفصیل یې دا دی:

الف: د نصاراوو د ټولو څخه لوی عالم ته "أُسْقُفّ" وایي.

ب: دوهمه درجه عالم یې د "قِسِّيس" په نامه یادېږي.

ج: او د ټولو څخه د ټیټې درجې عالم ته د "شماس" لقب ورکول کېږي.

هوا! ځینې علماء کرام وایي چې "قِسِّيس" عجمي لفظ دی چې په رومي ژبې کښې د عالم معنی ورکوي[۴]. که داسې وي نو د اشتقاق تحلیل ته هیڅ حاجت نه پاتې کېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۸

(۲) البحر المحیط ج۴ ص۳۴۱

(۳) تفسیر المراغي ج۷ ص۴

(۴) روح المعاني ج۷ ص۳

راهب چا ته وايي؟

۶ـ د "رُهْبَان" كلمه د راهب جمعه ده چې د "رَهْبَة" څخه اخستل شوې ده، "رَهْبَة" ډار او وېرې ته وايي، مګر ذکره شوې کلمه د نصاراوو په عبادت کوونکو کښې استعمالېږي، البته هغه عبادت کوونکي چې د دنيا لذتونه يې په ځانو باندې حرام کړي دي او د دوی په ګومان يې عبادتونه په ډول-ډول عذابونو کښې نغښتي دي آن تر دې چې ځينې کسان يې خپل ځانونه خصيانوي او ځينې يې په خپلو غاړو کښې د اوسپنې زنځيرونه (غوراب) اچوي او داسې نور[1].

که څوک غواړي چې د رهبانانو په احوالاتو باندې ډېر ښه خبر شي نو د سلمان الفارسي ﷺ قيصه دې ولولي چې د دوی حالات يې پوره شرحه کړي دي[2].

لنډه دا چې دا ډول عبادت په اسلام کښې جائز نه دی، نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «لِكُلِّ نَبِيٍّ رَهْبَانِيَّةٌ وَرَهْبَانِيَّةُ هَذِهِ الْأُمَّةِ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ»[3] يعني د هر پيغمبر دپاره رهبانيت وه او د دې امت رهبانيت في سبيل الله جهاد دی او بس.

په همدې ځای باندې د شپږمې سپارې پښتو ترجمه او تفسير ختم شو، والحمد لله ﷻ.

اللَّهُمَّ ثَبِّتْنَا عَلَى دِينِكَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

۱۳۷۳/۸/۲۷ هـ ش

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۳

(۲) الدر المنثور ج۳ ص۱۳۲، ۱۳۸

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۳۰

﴿ وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ
الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا
مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَن يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾ ﴾

[۸۳] او کله چې دوی هغه څه واوري چې پیغمبر ﷺ ته ورنازل کړی شوی دی (یعنې قرآن)، ته د دوی سترګې ګورې چې اوښکې تویوي (بهېږي) د هغه شي د وجې څخه چې دوی پېژندلی دی چې د حق څخه عبارت دی.

دوی وايي چې: ای زمونږ ربه! مونږ ایمان راوړی دی نو ته مونږ د شهادت ورکوونکو څخه ولیکه.

[۸۴] او مونږ لره څه دي چې مونږ به په الله ﷻ او په هغه شي باندې ایمان رانه وړو چې مونږ ته راغلی دی چې د حق څخه عبارت دی، او (مونږ لره څه دي چې مونږ دې خبرې ته) تمه (ونه) کړو چې مونږ خپل رب د صالح قوم سره (جنت ته) داخل کړي.

[۸۵] نو الله ﷻ دوی ته د دوی د وینا د کبله داسې جنتونه اجر ورکړ چې لاندې ترې ویالې (لښتې) بهېږي، دوی به پکښې همېشه وي. او دغه د نیکي کوونکو جزا ده.

[۸۶] او هغه کسان چې دوی کافر شوي دي او زمونږ ایتونو ته یې د دروغو نسبت کړی دی، نو دوی د سوزوونکي اور اندېوالان (دوزخیان) دي.

ارتباط او شان نزول

۱ ـ دغو ایتونو د وړاندېني ایت موضوع تعقیبه کړې ده چې په نصاراوو کښې راهبان او علماء شته دي چې دوی د یو پلوه تکبر او لویي نه کوي او د بله پلوه کله چې ایتونه ورباندې ولوستلی شي د سترګو څخه یې اوښکې روانېږي. او برسېره په دې لکه څنګه چې د هغوی حالاتو څخه تواضع او نرمي معلومېږي همدارنګه د هغوی ژبې هم په واقعیت باندې چلېږي او حقائق ښکاره کوي.

۲ ـ اما د شان نزول دوه مثالونه یې هلته تېر شوي دي څنګه چې دا ایتونه د هغه ایت تتمه ده، نو بیا لیکلو ته یې ضرورت نه ګورو خو فقط لاندې یو مطلب ورباندې وراضافه کوو[۱]:

کله چې مسلمانان د مکې معظمې څخه په هجرت کولو باندې بریالي شوه او په څو ټولګیو کښې

(۱) سیرت ابن هشام ج۱ ص۳۵۶

حبشې ته ورسېده (چې د ماشومانو څخه په غیر د دوی شمار درې اتیا کسانو ته پوره شو) نو قریش په دې خبره باندې سخت غمژن شوه چې مسلمانانو ته پناځای مونده شو. مشوره یې وکړه چې په هر صورت سره چې امکان ولري باید د مسلمانانو ژوند هلته تریخ کړو او حتی دې ته یې مجبور کړو چې بېرته مکې ته راستانه شي او زمونږ د لاس لاندې د کړاوونو سره ژوند وکړي.

نو په نتیجه کښې یې دوه کسانو ته ډېرې تحفې او هدایا ورکړې، ترڅو یې په حبشه کښې د پاچا سره د خبرو کولو څخه وړاندې په دیني مشرانو باندې ووېشي چې ترڅو هغوی هم پاچا ته مشوره ورکړي چې مهاجرین بېرته وطن ته را وشړي.

کله چې دغه نقشه توله عملي شوه او ذکرو شوو دواړو کسانو د پاچا په حضور کښې خپل عرض وړاندې کړ چې مهاجرین بېرته مکې ته وشړئ، یا په بل عبارت: مونږ ته یې تسلم کړئ. نو دیني مشرانو د دوی وړاندیز تائید کړ او تحفې بې اثره پاتې نه شوې.

مګر پاچا د ښه تحقیق دپاره مهاجرین راوغوښتل چې ایا رښتیا دوی د حق دین څخه باطل دین ته اوښتي دي، لکه چې د قریشو نمایندګان یې ادعا کوي او که څنګه؟.

په استنطاق کښې جعفر الطیار ﷺ وویلې چې: مونږ بوت پرستان وو او مرداري به مو خوړې، لورګانې به مو ژوندۍ خخولې او ډول ډول ظلمونه به مو کول، خو الله ﷻ مونږ ته داسې یو سړی د پیغمبر په صفت راواستاوه چې د جمله بداخلاقیو څخه یې منعه کړو او په صلة الرحم او زړه سوي باندې یې راته ارشاد وکړ (او داسې نورې خبرې یې وکړې) اما دغو خلکو چې دوه نمایندګان یې دلته ناست دي په مونږ باندې بې اندازې ظلمونه او تېرې پیل کړه چې بېرته خپل پلارني دین (بوت پرستی) ته ورتاو شو، نو مونږ مجبور شوو چې ستا مملکت ته راغلو (ای پاچا!) ترڅو د دوی د ظلم څخه نجات مونده کړو، خو د مکې قریش مو دلته هم په ارام باندې نه پرېږدي او غواړي چې تا راته په غُصه کړي چې د وطنه مو وشړې.

پاچا (النجاشي) وویلې چې: ایا هغه څه درسره شته چې پیغمبر ﷺ د الله ﷻ دپلوه راوړي دي، که درسره وي نو مونږ ته یې ولوله.

جعفر الطیار ﷺ د سورت مریم د اول څخه څو ایتونه قرائت کړه چې په اورېدلو سره یې د پاچا سترګې د اوښکو څخه ډکې شوې او مبارکه ګیره یې پرې لمده شوه او چارچاپېر تول دیني مشران په ژړا شوه.

بیا پاچا وویلې قسم دی چې دا لوستلی شوی کلام او هغه کلام چې عیسی ﷺ راوړی دی د یوې ډیوې څخه منشأ اخلي.

بیا یې د قریشو نمایندګانو ته مخ ورواړاوه چې لاړ شئ، قسم دی چې دغه مهاجر به زه هیڅکله تاسو ته تسلیم نه کړم.

بله ورځ نمایندګانو په مهاجرینو باندې دوهمه ادعا وکړه چې دوی د عیسی ﷺ په هکله بدې بدې خبرې کوي، ترڅو پاچا په غُصه کړي چې هغه هم تر هغه وخت عیسوي مذهبه وه.

نو بله ورځ بیا مهاجرین د استنطاق دپاره د پاچا حضور ته وغوښتل شوه او د عیسی ﷺ په باره کښې یې ترې د توضیحاتو مطالبه وکړه، په دې ورځ هم جعفر الطیار ﷺ د پاچا د قناعت دپاره د عیسی ﷺ په باره کښې اسلامي عقیده بیانه کړه چې: عیسی ﷺ د الله ﷻ پیغمبر دی او د الله ﷻ بنده دی چې په معجزانه ډول سره بي بي مریمې رضي الله عنها (پېغلې) ته ورکړی شوی دی.

نو په دې ورځ هم پاچا قانع شو او د ځمکې څخه یې یو وړوکی خلی راپورته کړ او ویې ویل قسم دی چې عیسی ﷺ د همدغه بیان څخه د دې خلي په اندازه هم پورته نه دی. نو امر یې وکړ چې د نمایندګانو تحفې بېرته ورمستردې کړئ او رخصت ورکړئ چې خپل وطن ته بېرته نااُمیده لاړ شي.

پاچا په ایمان مشرف شو

۲ـ د حبشې پاچا (النجاشي) په اسلام باندې مشرف شو او نبي کریم ﷺ ته یې د ایمان راوړلو څخه د لیک په ذریعهٔ خبر ورکړ چې: "أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَأَشْهَدُ أَنَّ عِيسَى بْنَ مَرْيَمَ رَسُولُ اللهِ وَعَبْدُهُ" زه شاهدي وایم چې د عبادت لایق د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک نشته او محمد ﷺ د الله ﷻ پیغمبر دی او هم شاهدي وایم چې عیسی بن مریم د الله ﷻ پیغمبر او د الله ﷻ بنده دی.

ذکر شوی لیک یې په شپېته کسیز هیئت کښې د خپل زوی (آزهی) په لاس باندې نبي کریم ﷺ ته ورواستاوه، خو تقدیري خبره وه ذکر شوی هیئت ټول په دریاب کښې غرق شو او اصلي ځای ته ونه رسېده[1].

بیا د حبشې پاچا یو بل هیئت د جعفر الطیار ﷺ په معیت سره نبي کریم ﷺ ته واستاوه، کله چې په دوی باندې نبي کریم ﷺ د قرآن کریم څو ایتونه ولوستل نو د دوی سترګې د اوښکو څخه ډکې شوې او بیا جاري شوې[2] او ذکرې شوې ویناوې یې وکړې چې په ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده، چې خلاصه یې دا ده:

د مطلب خلاصه

۱ـ او کله چې دوی هغه څه واوري چې د الله ﷻ پیغمبر ته ورنازل کړی شوي دي چې قرآن کریم او نبوي احادیث دي، نو دستي حق پېژني او زړونه یې نرمښت مونده کوي چې په همدې سبب باندې یې د سترګو څخه اوښکې بهېږي.

دوی الله ﷻ مخاطب جوړوي چې: ای الله! مونږ په تاباندې او ستا په نازل کړی شوي کتاب باندې ایمان راوړی دی، نو زمونږ ایمان قبول کړې او د شاهدانو د ټولګي په شمار کښې مو محاسبه کړې، ترڅو د قیامت په ورځ په همدې ډلګۍ کښې د ځمکې څخه راپورته شو او هلته هم ستا د پیغمبرانو او کتابونو په حقانیت باندې اقرار وکړو او شاهدي ورباندې ورکړو.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۵۷

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۸۶؛ الدر المنثور ج۳ ص۱۳۰

۲ـ دوی په خپلو منځو کښې وایي چې عجیبه موقع په لاس راغله چې د الله ﷻ د پیغمبر په ملاقات باندې مشرف شوو او آخر الزمان پیغمبر مو مونده کړ، نو مونږ ته به هیڅ مناسبه نه وي چې دا موقع د لاسه ورکړو او پوره ګټه تري وانه خلو، او دا ځکه چې مونږ ته څه مناسبه ده چې په الله ﷻ باندې عقیده ونه کړو، او یا په هغه حق باندې معتقد نه شو چې همدا زمونږ دپاره راغلی دی.
او مونږ ته به څه مناسبه وي چې مونږ خپل رب ته تمه ونه کړو چې د صالحانو په ټولګي کښې مو شامل کړي او څه چې هغوی ته ورکوي هغه مونږ ته هم راکړي.

۳ـ نو الله ﷻ د دغسې خلکو وینا او ایمان راوړل او بالآخره د هغوی تمه چرته د نظره غورزوي چې هیڅ ارزښت ورنه کړي او بې اجره یې پرېږدي، بلکې همدوی ته جنتونه ورکوي چې ویالې به پکښې بهېږي او دوی به پکښې همېشه وي، او دا ځکه چې دوی نیکي کوونکي دي او الله ﷻ نیکي کوونکو ته دغه جزا او اجر ټاکلی دی.

۴ـ بالمقابل چې څوک د حق په اورېدلو او د حق په لیدلو باندې د تاثیر لاندې نه راځي، زړه یې نرمښت نه مونده کوي او په عناد او تعصب کښې لاهو وي او بالآخره خپل کفر ته ادامه ورکوي او زمونږ د ایتونو تکذیب کوي نو دغو خلکو ته مو دوزخ تیار کړی دی او دوی د سوزوونکي اور انډیوالان دي، داسې انډیوالان چې هیڅکله به یې د اور سره انډیوالي پرې نه کړی شي.

توضیحات

۱ـ که څه هم په ﴿ وَإِذَا سَمِعُوا ﴾ کښې مستتر ضمیر د نصاراوو دیني مشرانو ته راجع دی (چې په وړاندېنې ایت کښې ترې په راهبانو او قسیسانو سره تعبیر کړی شوی دی) او د مفهوم په اعتبار سره عام دی مګر په دې مقام کښې ترې د هغو یوه خاصه ډله مطلب ده چې د قرآن کریم د اورېدلو سره یې ژړلي وه او په ایمان باندې مشرف شوي وه.
په عربي محاوره او بلکې په ټولو محاوراتو کښې دا دستور دی چې د یوه خاص ټولګي کړه وړه ټول قوم ته نسبتېږي، همدا موضوع د [البقرة:۷۲] ایت لاندې ښه واضحه شوې ده، د همدې کبله د ذکرې شوې ایمانداري ډلې څخه په عامو تعبیراتو سره اخبار وکړی شو چې ټولو دیني مشرانو ته پکښې ضمیر راجع کړی شو.

په یاد ولرئ!

۲ـ خو په یاد ولرئ چې ذکر شوي ایتونه د نزول څخه وروسته د واقعاتو په اعتبار سره معجزات ګڼل کېږي چې بالغیب اخبار کټ مټ واقع شو، لکه چې د ابو بکر الصدیق ﷺ په خلافت کښې د نصاراوو یوه ډله د څه غرض دپاره مدینې منورې ته راغلې وه، خو چې کله په هغوی باندې قرآن ولوستل شو نو ټول په ژړا شوه او سترګې یې د اوښکو څخه ډکې شوې[1].

---

[1] المحرر الوجیز ج۴ ص۱۷۱

فیض څه معنی؟

۳_ د ﴿ تَفِيضُ﴾ کلمه د "فَيْض" څخه اخستله شوې ده، "فَيْض" دېته وایي چې یو لوښی د اوبو څخه ډک شي او د ډکوالي د کبله یې اوبه په څنډو باندې راتویې شي[۱].

نو دلته یې د معنی حاصل داسې راوځي چې: د قرآن په اورېدلو سره د هغوی سترګې د اوښکو څخه ډکې شوې او بیا ترې ښکته راتوی شوې.

البته چې دا حالت په هغه وخت کښې په سړي باندې عارضېږي چې زړه یې د زیات تاثیر لاندې راشي. یو پښتون شاعر (عبد الرحمن مومند) وایي[۲]:

وسیلاب ته د ډنډوکي څه حاجت وي :: چې زړه ژاړي سترګې څه رنګ ژړا نه که

ارشاد

۴_ د وړاندېني بیان څخه څرګندېږي چې په علماوو کرامو باندې ژړا غلبه کوي مګر بې هوشه کېږي نه، او نه چیغې او کوکې وهي، غمژن کېږي خو ځانونه نه وژني[۳]، که بالفرض د حق د پېژاندلو په سبب سره سړی بې هوشه کېدلی او یا یې چیغې وهلی نو ذکر شوی ټولګي به دا کار کړی وی.

شهادت ورکوونکي څوک دي؟

۵_ د ﴿ مَعَ ٱلشَّـٰهِدِينَ ﴾ څخه مفسرین کرام لاندې ډولونه شهادت ورکوونکي مرادوي:

الف: د نبي کریم ﷺ ټول اُمت د "شاهدانو" په نامه یاد شوی دی ځکه چې ذکر شوي ژړېدونکي ټولګي ته د خپلو کتابونو د پلوه ثابته وه چې "مختار الأمم" اُمت به د قیامت په ورځ په نورو اُمتونو باندې شهادت ورکوي چې دوی ته خپلو-خپلو پیغمبرانو په رښتیا سره الهي شریعتونه رسولي دي[۴].

ب: هر څوک چې د نبي کریم ﷺ او قرآن کریم په حقانیت باندې شاهدي ورکوي هغوی ټول دلته مطلب دي[۵].

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُحَرِّمُوا۟ طَيِّبَـٰتِ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا۟ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَـٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِىٓ أَنتُم بِهِۦ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۶۸
(۲) د عبد الرحمن مومند دیوان
(۳) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۵۸
(۴) تفسیر المظهري ج۳ ص۱۵۶
(۵) روح المعاني ج۶ ص۵

[۸۷] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو (په خپلو ځانونو باندې) هغه (پاکیزه) څیزونه مه حراموئ چې الله ﷻ درته حلال کړي دي، او تاسو (د شرعي حد څخه) تجاوز مه کوئ. یقیناً الله ﷻ د حد څخه تجاوز کوونکي نه خوښوي.

[۸۸] او د هغه شیانو څخه خورئ چې الله ﷻ درته روزي کړي دي حلال پاکیزه. او د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې تاسو پرې معتقد یاست (چې بې شکه هرڅه د ده ﷻ په واک اختیار کښې دي).

ارتباط او شان نزولونه

څرنگه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د نصاراوو د عداوت د کمبود وجه دا ښودلې شوې وه چې په هغوی کښې راهبان شته چې د دنیا لذیذ او خوندور خوراک او څښاک یې په ځانونو باندې حرام کړی دی او بې د شرعي موجبه خپل ځانونه د مشقاتو سره مخامخ کوي.

نو د دې خطر موجود وه چې د دې اُمت ځینې متقیانو ته رهبانیت ښه ښکاره شي لکه چې همداسې وشوه. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې: نبي کریم ﷺ ته یو سړی ورغی او ورته یې وویلې چې: یا رسول الله! کله چې د غوښې څخه زه څه استفاده وکړم نو ښځو ته مې زړه راجگ شي او شهوت مې ونیسي، نو ما په خپل ځان باندې غوښه حرامه کړه. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[۱].

ب: یوه ورځې درې کسانو صحابه وو کرامو ﷺ د نبي کریم ﷺ د عبادت پوښتنه وکړه چې په شپه او ورځ کښې څومره عبادت کوي، نو کله چې دوی ته د نبي کریم ﷺ عبادت وښودل شو نو لکه چې دوی لږ وگاڼه، او بیا یې په خپلو منځو کښې سره فیصله وکړه چې نبي کریم ﷺ خو د الله ﷻ معصوم پیغمبر دی که عبادت لږ وکړي هم نو څه باک یې دی، مونږ ته په کار دي چې ډېر عبادت وکړو او دا ځکه چې مونږ د گناه څخه معصوم نه یاستو. نو درېواړو په لاندې ډول سره تصمیم ونیوه:

یوه وویلې چې زه به ټوله شپه عبادت کوم او نه به ویده کېږم. دوهم وویلې چې زه به ټول عمر روژه نیسم او نه به بوزه کېږم. درېم وویلې چې زه به د زنانه وو څخه خپل ځان په څنگ وساتم او په ټول عمر کښې به واده نه کوم.

نو نبي کریم ﷺ راغی دوی ته یې وویلې چې: ایا تاسو درېواړو داسې داسې تصامیم نیولي دي؟ «أَمَا وَاللهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ لَكِنِّي أَصُومُ وَأُفْطِرُ وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي»[۲] یعنې: خبردار! قسم دی چې زه د الله ﷻ څخه په تاسو کښې زیات ډارېدونکی یم او همده ﷻ لره ستاسو څخه ډېر تقوی دار یم، مگر روژه نیسم او بوزه کېږم هم، او لمونځ کوم او ویده کېږم هم، او (بالآخره) زنانه هم په نکاح اخلم، نو څوک چې زما د طریقې څخه میلان وکړي نو هغه زما څخه نه دی.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۵

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۵۷

ج: په یوه اوږده حدیث کښې یوه ورځې سلمان ﷺ ابو الدرداء ﷺ ته وویلې چې: «إِنَّ لِرَبِّكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِاهلكَ عَلَيْكَ حَقًّا فَأَعْطِ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ» یعنې: یقیناً په تاباندې خپل رب ﷻ حق لري او خپل ځان دې هم درباندې حق لري او (بالآخره) د خپل کور والا هم درباندې حق لري، نو هر یوه حقدار ته خپل حق ورکړه.

أبو الدرداء ﷺ نبي کریم ﷺ ته ورغی او د سلمان ﷺ خبره یې ورته حکایت کړه چې داسې-داسې یې ویلې، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «صَدَقَ سَلْمَانُ»[۱] سلمان ﷺ رښتیا ویلي دي.

په دې موضوع کښې زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو کرامو[۲] راغونډ کړي دي، وجزاهم الله خیر الجزاء.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو په خپلو ځانونو باندې هغه خوندور او لذیذ شیان مه حراموئ چې الله ﷻ ستاسو دپاره حلال کړي دي، حال دا چې دا کار د شرعي حدودو څخه تجاوز دی او الله ﷻ هر ډول تجاوز کوونکی نه خوښوي برابره خبره ده چې په خوندورو شیانو کښې تجاوز وکړي چې د اسراف مرتبې ته یې ورسوي او یا حرام شیان په ځانو باندې حلال جوړ کړي.

۲ـ ای مؤمنانو! تاسو الله ﷻ ته داسې عبادت مه کوئ چې شریعت درته نه وي ښودلی بلکې د خپلو ځانو څخه مو اختراع کړی وي، نو همېشه د شریعت ارشاد په یاد ولرئ چې پاکیزه حلال شیان خورئ چې الله ﷻ د همدې استفادې دپاره در روزي کړي دي.

او د همغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې ایمان مو پرې راوړی دی او په هغه عبادت باندې کلک شئ چې الله ﷻ درته ښودلی دی، ستاسو تقوی او دینداري په همدغې طریقې باندې تحقق موندلی شي او بس، نه په رهبانیت او نه په غیر شرعي ریاضت باندې.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ محمدي (ﷺ) اُمت ته رهبانیت د لاندې حکمتونو د کبله نه دی مشروع کړی:

الف: ترڅو د دوی زړونه او دماغونه کمزوري نه شي او د الله ﷻ په مصنوعاتو او مخلوقاتو کښې لکه څنګه چې مناسبه ده فکر وکړي او د الله ﷻ د قدرتونو مثالونه پکښې رابښکاره کړي.

ب: انسان په ځمکه کښې خلیفه درولی شوی دی او خلیفه ته په کار دي چې د ځمکې د نعمتونو څخه د یو پلوه استفاده وکړي او د بله پلوه یې اباده کړي او ښکاره ده چې د ځمکې ابادي راهبان نه شي کولی، د همدې کبله په محمدي (ﷺ) اُمت کښې اختراعات په نسبت سره پخوانیو اُمتونو ته زیات دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۶۴

(۲) تفسیر الطبري ج۵ ص۸؛ الدر المنثور ج۳ ص۱۴۹

په ياد ولرئ!

۲ـ خو په ياد ولرئ چې د اختراعاتو دپاره سالم عقل په سالم بدن کښې په کار دی، مگر دا په کار نه دي چې مخترع بايد کافر وي، بلکې د مسلمان عقل د کافر د عقل څخه په څو چنده قوي دی خو په کار يې نه دی اچولی حال دا چې کافران ترې کار اخلي. د اسلام په اولنيو قرنونو کښې مخترعين مسلمانان وه، بلکې د دنيا حِرَف او اکساب کفايي فرض دي لکه چې مونږ د [البقرة: ۲۲۰] ايت لاندې څه شرحه ورکړې ده، والحمد لله ﷻ.

تحريم څه معنى؟

۳ـ د ﴿لَا تُحَرِّمُوا﴾ کلمه د تحريم څخه اشتقاقه شوې ده، او د تحريم ډولونه مونږ د [المائدة: ۲۶] ايت لاندې ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه گورو مگر په دې مقام کښې د بندگانو تحريم مطلب دی چې مفسرينو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسير کړی دی[۱]:

الف: تاسو په هغه شي باندې د حرام عقيده مه کوئ کوم چې الله ﷻ تاسو ته حلال کړی وي.

ب: تاسو په ذکر شوي شي باندې د حرام اطلاق مه کوئ او د حرام نوم ورباندې مه ږدئ.

ج: تاسو بل چا ته په حلال شي باندې فتوى مه ورکوئ چې دا حرام دی.

د: تاسو په حلالو شيانو کښې د حراموالي التزام مه کوئ چې يا ترې قَسم وکړئ او يا يې په خپلو ځانونو باندې عدم استفاده نذر کړئ.

ه: تاسو د خپل حلال مال سره حرام مال مه گډوډوئ چې بالکل ونه پېژاندل شي او په نتيجه کښې درباندې خپل حلال مال هم حرَام جوړ شي، ترڅو چې ترې حرام مال جدا کړئ.

و: تاسو د حلالو مالونو د استفادې څخه داسې اجتناب مه کوئ لکه چې د حرامو څخه اجتناب کوئ. يا په بل عبارت: د حلالو مالونو عدم استفادې ته دومره کلک عزم مه کوئ، ته به وايې چې دا حلال نه دی بلکې حرام دی، البته په دې غرض چې ستاسو د تقوى درجه پورته وخېژي او بنه متقيان او د الله ﷻ څخه ډېر ډارېدونکي جوړ شئ.

تبصره

۴ـ که څه هم د ذکرو شوو ټولو شپږو معناوو اراده کول سره څه منافات نه لري او د مجاز د عموم په طريقه باندې ايت شريف ټولو ته شاملېدلی شي، مگر د سياق او سباق سره او بالآخره د شان نزول د واقعاتو سره شپږمه معنى په زړه پورې ښکاري[۲]، اما لاندې تحريمونه په دې مقام کښې هيڅ مطرح نه دي:

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۲ ص۷۱؛ تفسير القاسمي ج۶ ص۳۴۷

(۲) البحر المحيط ج۴ ص۳۸۹

الف: ارشادي تحریم، چې يو مشفق أستاذ خپل مخلص شاګرد ته د خوب د کثرت تحريم توصيه کړي چې په خپلو درسونو کښې جد او جهد وکړه.

ب: طبي تحریم، چې کوم يو ډاکټر په مريض باندې د څينو شيانو خوراک او څښاک بند کړي.

ج: عقلي تحريم، چې د يوه شي په خوراک باندې سړی د هلاکت سره مخامخ کېږي، البته کله چې ذکر شوی خوراکي شی په خطرناک ځای کښې موجوديت ولري او داسې نور.

اعتداء څه معنی؟

۵ـ د ﴿ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْ ﴾ کلمه د "اعتداء" څخه اخستله شوې ده او "اعتداء" تجاوز ته وايي، مګر په دې مقام کښې مفسرينو کرامو په لاندې معناوو باندې تفسيره کړې ده:

الف: اعتداء مه کوئ چې حلال شی د حرامو رتبې ته ورسوئ. په دې تقدير دا جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تاکيد واقع کېږي[۱].

ب: لکه څنګه چې په تاسو باندې لازمه ده چې حلالو ته د حرامو لقب ورنه کړئ، همدارنګه تاسو ته په کار دي چې بالعکس حرام شی حلال ونه ګڼئ[۲].

ج: حلال شيان خورئ او څښئ مګر د شرعي حدودو څخه تجاوز مه کوئ[۳] چې اسراف پکښې وکړئ. لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْ ﴾ [الأعراف: ۳۱] يعني: او خورئ او څښئ او إسراف مه کوئ.

درېواړه معناوې يوه د بلې څخه ښه ده، په اوله معنی کښې تاکيد دی او په نورو دواړو کښې تاسيس دی، که څه هم د تاسيس څخه تاکيد بهتر وي مګر په دې مقام کښې تاکيد ډېر مزناک دی.

د ايت شريف ارشاد

۶ـ ذکر شوي ايتونه مونږ ته ارشاد کوي چې بايد د الله ﷻ د نعمتونو څخه په مشروعه طريقه باندې استفاده وکړو او په مقابل کښې يې د خپلې وسې او توان په اندازه شکر وکړو. يا په بل عبارت: بايد خپل ځانونه د الله ﷻ عبادت او نيکو کارونو ته په حلالو خوراکونو باندې تقويه کړو او خپل تشويشونه پرې پورته کړو، ترڅو په فارغ زړه سره د الله ﷻ اطاعت وکړو.

هو! که په کوم يوه مباح شي کښې د عصيان خطر وي چې سړی به پکښې واقع شي نو د هغه پرېښودل (په داسې حال کښې چې د اباحت صفت يې په عقيده کښې څه تغير ونه مومي) هيڅ باک نه لري. لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لَا بَأْسَ

(۱) زاد المسير ج۲ ص۳۱۲
(۲) تفسير القرطبي ج۶ ص۲۶۳
(۳) روح المعاني ج۷ ص۹

بِهِ حَذَرًا لِمَا بِهِ الْبَأْسُ»[١] بنده به دې خبرې ته چې د متقیانو څخه وشمېرل شي تر هغه ونه رسېږي ترڅو چې هغه څه ترک کړي چې په هغه کښې څه باک نه وي، د دې ډار د کبله چې په دې کښې باک شته دی. یعنې: د دې ډار د کبله چې چرته به په ګناه کښې واقع شم.

یوه عجیبه قیصه

٧ـ حسن البصري علیه الرحمة ته یو سړی ورغی او لاندې سوال جواب یې ورسره وکړ[٢]:

سړی: زما یو ګاونډي دی چې فالوده نه خوري.

حسن البصري علیه الرحمة: ولې په څه دلیل؟

سړی: هغه وایي چې زه یې شکر نه شم اداء کولی.

حسن البصري علیه الرحمة: ایا ستا ګاونډي اوبه څښي؟

سړی: هو.

حسن البصري علیه الرحمة: یقینًا چې ستا ګاونډی ناپوه دی، څکه چې د الله ﷻ نعمت خو په هغه باندې په سړو اوبو کښې ډېر دی د فالودې څخه.

﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِىٓ أَيْمَـٰنِكُمْ وَلَـٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلْأَيْمَـٰنَ ۖ فَكَفَّـٰرَتُهُۥٓ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَـٰكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَـٰثَةِ أَيَّامٍ ۚ ذَٰلِكَ كَفَّـٰرَةُ أَيْمَـٰنِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ ۚ وَٱحْفَظُوٓا۟ أَيْمَـٰنَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَـٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾﴾

[٨٩] (ای مؤمنانو!) الله ﷻ تاسو په قسمونو کښې په لغو (قسم) باندې نه نیسي مګر قسمونو لره مو په خپلو غوټه کولو باندې نیسي (البته کله چې په غوټه کړی شوې خبره باندې ونه درېږئ).

نو د دغه (منعقد قسم) کفاره په لسو مسکینانو باندې طعام خوړل دي د هغو متوسطو څېزونو څخه چې تاسو یې په خپلو فامیلونو باندې خورئ، او یا د دوی (لسو مسکینانو) جامه ده، او یا د یوې رقبې (غلام) ازادول دي.

نو هر هغه څوک چې (د ذکرو شوو درې کَفّارو څخه یوه هم) مونده نه کړي (د قدرت لاندې یې رانه شي) نو (د ده کفاره) درې (پیوسته) روژې دي، دا ستاسو د سوګندونو کفاره ده کله چې تاسو سوګندونه وکړئ. او خپل سوګندونه وساتئ.

دغه شان الله ﷻ تاسو ته خپل ایتونه (واضحه) بیانوي شاید چې تاسو شکر وکړئ.

---

(١) سنن ابن ماجه ص٣١١

(٢) تفسیر القرطبي ج٦ ص٢٦٢

ارتباط او شان نزول

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې کله وړاندېنی ایت شریف نازل شو چې په خپلو خانونو باندې پاکیزه حلال شیان مه حراموئ، نو صحابه کرام ﷺ نبي کریم ﷺ ته ورغله او ورته یې وویلې چې: «كَيْفَ نَصْنَعُ بِأَيْمَانِنَا» یعنې: ای د الله ﷻ پیغمبره! مونږ اوس په قسمونو باندې څنګه وکړو؟، نو ذکر شوی ایت شریف نازل شو[۱]، او دوی ته یې د قسمونو څخه د خلاصون طریقه وښودله چې د قیامت د ورځې پورې د ټولو مسلمانانو دپاره لارښوونه ده.

برسېره په دې د یوه حلال شي په خپل ځان باندې حرامول بدون د قسم څخه هم د قسم معنی ورکوي. د همدې کبله کله چې نبي کریم ﷺ د بي بي زینب (أم المؤمنین رضي الله عنها) په کور کښې په خپل ځان باندې د شاتو خوراک حرام کړی وه نو الله ﷻ ایت شریف نازل کړ چې: ﴿ قَدْ فَرَضَ ٱللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَـٰنِكُمْ ﴾ [التحریم: ۲]، یعنې ای پیغمبره! ته ولې په خپل ځان باندې حلال شیان حراموې؟ یقیناً الله ﷻ ستاسو دپاره د قسمونو څخه د خلاصون چاره ټاکلې ده چې کفاره ده نو کفاره ورکړه او د قسم څخه ځان خلاص کړه.

همدا د احنافو علیهم الرحمة مذهب دی چې بدون د قسم څخه هم د حلالو شیانو تحریم په معنی کښې قسم دی[۲].

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! د نن څخه وروسته تاسو په خپلو ځانونو باندې حلال لذیذ شیان مه حراموئ او که د نن څخه وړاندې مو حرام کړي وي هغه بېرته خپل اصلي محور (تحلیل) ته ورواړوئ.

هو! که ستاسو څخه کوم یوه د حلالو شیانو څخه قسم کړی وي نو باید په لاندې تفصیل باندې عمل وکړي:

۱ـ که ستاسو د خولو څخه قسم بې اختیاره وتلی وه او د تاکید قصد مو نه وه بلکې د دې کبله ستاسو د خولو څخه وتلی وه چې ورسره عادت شوي یاست نو په دې ډول قسم کښې په تاسو باندې څه کفاره نشته او الله ﷻ مو وربانډې نه نیسي، مګر کوښښ وکړئ چې دا عادت پرېږدئ او د الله ﷻ د نامه څخه تکیه کلام جوړ نه کړئ.

۲ـ الله ﷻ تاسو په منعقد قسم باندې نیسي، چېووایې: په الله ﷻ باندې مې دې قسم وي چې دا فلانی لذیذ حلال شی به ونه خورم؛ البته په هغه صورت کښې چې تاسو په خپل قسم باندې وفا ونه کړئ او پکښې حانث شئ (حلال شی وخورئ).

نو که تاسو د حلالو شیانو د خوراک څخه قسم کړی وي باید خپل ځانونه حانث کړئ او د الله ﷻ د نیونې څخه په لاندې ډول ځانونه خلاص کړئ او کفاره ورکړئ:

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۶۴

(۲) الفقه الإسلامي وادلته ج۲ ص۲۸۶؛ هداية كتاب الأيمان ج۲ ص۱۷۷

الف: لسو تنو مسکینانو ته داسې متوسط خوراک ورکړئ کوم چې په خپل فامیل باندې خوروئ، دا خوراک باید د کمیت په لحاظ هم متوسط وي چې په ځلبرشتو ساتونو کښې باید هر یوه ته دوه خلې ورکړې شي لکه سبا او بېګاه، او یا بېګاه او چرګ بانګ.

همدارنګه باید د کیفیت په لحاظ سره هم میانه وي چې نه ډېر قیمتي وي او نه ډېر ارزان وي.

ب: او یا د خپلو فامیلونو د لباس په نسبت لسو تنو مسکینانو ته متوسطې جامې وکړئ، دا هم باید په کم او کیف کښې میانه حالې جامې وي.

ج: او یا یو تن غلام یا وینځه ازاده کړئ.

د: که بالفرض د ذکرو شوو شیانو څخه مو یو شی هم مونده نه کړ او وسه مو ورته نه کېده نو بیا پیوسته (پرلپسې) درې روژې ونیسئ.

۳ـ ای مؤمنانو! د قسمونو ذکره شوې کفاره یوازې هغو خلکو پورې خاصه نه ده چې هغوی حلال شیان په خپلو ځانونو باندې په قسم سره حرام کړي وه، بلکې دا ستاسو ټولو د قسمونو کفاره ده په هغه وخت کښې چې تاسو قسم وکړئ او بیا پکښې حانث شئ او یا ځانونه حانث کړئ.

۴ـ مګر ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ د نامه څخه د غشو ویشتلو نښه مه جوړوئ چې په هره وړه او غټه خبره باندې قسمونه کوئ، خو چې کله مو قسم وکړ په هغه باندې ښه په کلکه ودرېږئ او هغه ترسره کړئ او ښه حفاظت یې وکړئ.

هو! که حانث کېدلو ته مجبور شوئ او یا مو د مجبوریت څخه په غیر ځانونه حانث کړه او بالآخره یا درته حانث کېدل ګټور ښکاره شوه او یا درته د شریعت د پلوه د حانث کېدلو توصیه متوجه وه، نو په دغو ټولو صورتونو کښې د خپلو قسمونو حفاظت په کفارو سره وکړئ او بې اهمیته ورته مه ګورئ.

۵ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ په دغه ډول سره تاسو ته خپل ایتونه درنازلوي او احکام درته واضحه کوي، ترڅو تاسو په یوه حادثه کښې هم متحیر پاتې نه شئ، او په هره وړه او غټه خبره کښې شرعي حکم ولرئ. دا د یو پلوه، او د بله پلوه الله ﷻ په دغسې ډول باندې تاسو ته اسان احکام درنازلوي ترڅو تاسو شکر وکړئ.

یا په بل عبارت: الله ﷻ ستاسو څخه په دې نه راضي کېږي چې حلال شیان په ځانونو باندې حرام کړئ بلکې په دې درڅخه راضي کېږي چې د نعمتونو څخه استفاده وکړئ او د خپل توان په اندازه شکر اداء کړئ.

توضیحات

۱ـ مونږ ـلله الحمدـ د [البقرة:۲۲۵] ایت لاندې د قسم درې ډولونه (یمین اللغو، یمین الغموس او یمین المنعقد، او موارد یې) پوره بیان کړي دي چې بیا لیکلو ته یې حاجت نه ګورو.

قَسم خاص د الله ﷻ په نامه

۲_ ټول علماء کرام متفق دي چې د الله ﷻ د نومونو څخه په هر نامه باندې قسم کول جائز دي او همدا شرعي قَسم دی، که بالفرض څوک د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د مخلوق په نامه باندې قسم وکړي لکه پیغمبران، کعبه او داسې نور. نو هغه سړی یقینًا ګناهګار دی او قَسم یې څه شرعي اعتبار نه لري.

او که د قَسم کولو په وخت کښې مخلوق ته د الله ﷻ په تعظیم باندې معتقد شي نو ګناه لا څه چې کافر کېږي پرې هم. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللهِ فَقَدْ كَفَرَ أَوْ أَشْرَكَ»[1] هر څوک چې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل چا په نامه باندې قَسم وکړي نو یقینًا هغه کفر وکړ او یا یې شرک وکړ.

چې د الله ﷻ نوم کنایةً ذکر شي

۳_ د قَسم په هکله دا ضرور نه ده چې د الله ﷻ د نومونو څخه یو نوم په صراحت سره ذکر شي بلکې کله-کله د الله ﷻ نوم کنایةً ذکر کېږي او قَسمورباندې شرعي قَسم ګڼل کېږي. لاندې مثالونه ولولئ[2]:

الف: که ده (چې څوک خپل خان وښایي) دا کار وکړ نو دی به یهودي یا نصراني او یا مجوسي وي.

ب: که ده دا کار وکړ نو دی به د اسلام څخه بېزاره وي او داسې نور.

نو په ذکرو شوو دواړو جملو کښې که څه هم د الله ﷻ نوم نه دی یاد شوی مګر په عُرف او عادت کښې داسې ګڼل کېږي لکه چې د الله ﷻ په نامه باندې یې قَسم یاد کړی وي، نو که په خپل قسم باندې یې وفا وکړه ډېره ښه ده او که نه نو باید چې کفاره ورکړي، مګر دا حکم په یمین المنعقد کښې دی، اما په یمین الغموس کښې چې په دروغو باندې ذکر شوی قسم وکړي ګنهکار دی مګر کافر نه دی.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ حَلَفَ بِمِلَّةٍ سِوَى الْإِسْلَامِ كَاذِبًا فَهُوَ كَمَا قَالَ»[3] هرڅوک چې د اسلام څخه په غیر په بل دین باندې په دروغو قَسم وکړي نو هغه همغسې دی لکه چې ده وویل. یعنې: که ځان یې یهودي ګڼلی وه نو هغه یهودي شو او که ځان ته یې د نصراني لقب ورکړی وه نصراني وګرځېده (کافر شو).

مونږ وایو چې: څرنګه چې ایمان د زړه شی دی نو ترڅو پورې چې څوک کفري عقیده خپله نه کړي

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص ۲۸۰.
(۲) بدائع الصنائع ج۳ ص۸: الفقه الإسلامي وادلته ج۳ ص۳۸۴
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۱۴۲

كفر ته نه اوځي، اما په ځينو ګناهونو باندې تغليظًا د كفر اطلاق كېږي لكه چې د لمانځه تارک ته هم دا لقب وركړى شوى دى. نبي كريم ﷺ فرمايي چې: «فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ كَفَرَ»[۱] يعنې: زمونږ او د كافرانو په منځكښې فقط لمونځ دى نو څوک چې لمونځ ترک كړي نو يقينًا هغه كافر شو.

همدارنګه ګناه ده او كفر نه دى[۲] چې څوک په دروغو سره ووايي چې الله ﷻ شاهد دى چې دا خبره داسې ده حال دا چې واقعيت هغسې نه وي. نو دا ډول دروغينه خبره په حقيقت كښې دروغين سوګند دى چې يمين الغموس ورته وايي.

يو نظير

۵_ په بالكنايه د الله ﷻ په نامه سوګند يو نظير دا دى چې څوک ووايي چې زه به خپله دغه جامه په كعبه شريفه باندې ووهمه، نو دا جمله بالكنايه د تصدق څخه عبارت ده يعنې زه به دا جامه خيرات كړم.

ايا توريه په قسم كولو كښې څه اثر لري؟

۶_ توريه دې ته وايي چې داسې لفظ استعمال كړى شي چې دوه معناوې ولري، يوه فهم ته نژدې وي او بله د فهم څخه لرې وي، مخاطب خيال وكړي چې نژدې معنى مراده ده، حال دا چې د متكلم لرې معنى مراده وي[۳].

نو پوښتنه دا ده: چې څوک په قسم كښې توريه استعماله كړي نو د مخاطب فهم ته اعتبار دى او كه د متكلم نيت او اراده اعتبار لري؟

جواب يې دا دى چې: د الله ﷻ په وړاندې خو صرف د متكلم نيت اعتبار لري او دا څكه چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي: «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ»[۴] يعنې: يقينًا ټول عملونه په نيتونو سره دي او قسم كول هم يو عمل دى، او الله ﷻ ته پټ او ښكاره ټول يو برابر دي.

اما د بندګانو په اعتبار سره پكښې دوه ډوله احاديث روايت شوي دي چې د يوه څخه معلومېږي چې د مخاطب فهم معتبر دى او د بل څخه څرګندېږي چې د متكلم نيت اعتبار لري، احاديث دا دي:

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي: «يَمِينُكَ عَلَى مَا يُصَدِّقُكَ عَلَيْهِ صَاحِبُكَ»[۵] ستا قسم په هغه شي (معنى) باندې واقع كېږي چې په هغې باندې ستا انډيوال (مخاطب) ستا تصديق كوي. يعنې: د مخاطب فهم ته اعتبار دى.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۰
(۲) الفقه الإسلامي وأدلته ج۳ ص۳۸۴
(۳) مختصر المعاني. فن البديع ص۴۵۶
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۲
(۵) صحيح مسلم ج۲ ص۴۸

ب: سويد ﷺ وايي چې يوه ورځې مونږ د کوره ووتلو چې نبي کريم ﷺ ته مو د ورتللو نيت درلود او زمونږ سره وائل بن حجر ﷺ هم ملګری وه چې په لاره کښې دښمن ونيوه (او غوښتل يې چې زمونږ څخه يې جدا کړي) مګر ما ورته قسم وکړ چې دا زما ورور دی (هغه څوک نه دی چې تاسو يې په لټه کښې ياست) نو ژما په قسم سره يې زمونږ د ملګري لاره پرېښودله. کله چې مونږ نبي کريم ﷺ ته وروړسېدو نو ما ورته ذکره شوې ټوله قيصه بيانه کړه چې ما په قسم کښې توريه وکړه او خپل ملګری مې د دښمن څخه راخلاص کړ نو نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «صَدَقْتَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ»[١] رښتيا دې ويلي دي هر مسلمان د بل مسلمان ورور دی. يعنې نبي کريم ﷺ په توريه باندې ملامته نه کړم چې د ورور څخه مخاطب نسبي ورور مراد کړ او ما ترې ديني ورور اراده کړ.

تبصره

٧ـ د ذکرو شوو دواړو ډوله نو احاديثو تطبيق احناف عليهم الرحمة داسې کوي چې که قسم کوونکی (متکلم) په قسم کولو کښې ظالم وه او غوښتل يې چې د دوه مخو کلماتو په استعمال سره په چا باندې ظلم وکړي او د دې سره سره خپل ځان ته برائت هم ورکړي نو په دغسې موضوع کښې د مخاطب فهم معتبر دی او په توريه باندې قسم کوونکی د دروغيني قسم په خوړلو سره د ګناه څخه برائت او نجات نه شي موندلی.

بالمقابل که قسم کوونکی مظلوم وه او د ظالم څخه د نجات په خاطر يې په قسم کولو کښې دوه مخې کلمې استعمالې کړې نو د همده نيت اعتبار لري او په توريه باندې د ګناه څخه برائت او نجات موندلی شي[٢].

"إن شاء الله" د قسم د انعقاد مخه نيسي

٨ـ که څوک د قسم کولو سره متصل "إِنْ شَاءَ الله" ووايي نو قسم يې انعقاد نه مومي. نبي کريم ﷺ (چې تقريباً په خپل عمر شريف کښې يې څه د پاسه اتيا قسمونه کړي دي) په ټولو قسمونو کښې يې په لاندې تفصيل سره معامله کړې ده[٣]:

الف: د ځينو قسمونو سره يې د "إِنْ شَاءَ الله" کلمه متصله ويلې ده چې منعقد نه شي.

ب: په ځينو کښې يې د انعقاد څخه وروسته خپل ځان حانث کړی دی او کفاره يې ورکړې ده. لکه د عسلو (شاتو) په قيصه کښې.

ج: په ځينو باندې يې د خپل قسم سره سم وفا کړې ده.

اما په لاندې درې مقامونو کښې الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته امر کړی دی چې قسم وکړي:

---

(١) سنن ابي داوٗد ج٢ ص١٠٨

(٢) بدائع الصنائع ج٣ ص٢٠

(٣) تفسير القاسمي ج٦ ص٢٥٨ نقلاً عن زاد المعاد.

اول: ﴿ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ﴾ [یونس:۵۳] یعنې: ورته ووایه چې: هو! په خپل رب مې دې قسم وي چې دا (د قیامت راتگ) حق دی.

دوهم: ﴿ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ ﴾ [سبا: ۳] یعنې: ورته ووایه چې دغسې نه ده (لکه چې تاسو خیال کوئ) په خپل رب مې دې قسم وي چې د قیامت ورځ به تاسو ته راشي.

دریم: ﴿ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ﴾ [التغابن: ۷] یعنې: ورته ووایه چې دغسې نه ده (لکه چې تاسو خیال کوئ) په خپل رب مې دې قسم وي چې تاسو به (د قبرونو څخه) راپورته کړی شئ.

اطعام څه معنی؟

۹_ د "إِطْعَام" د کلمې مجرد "طُعَام" دی. "طُعَام" د یوه شي خوړلو ته وایي، او کله چې ترې "إِطْعَام" جوړ شي نو په یو بل چا باندې د یوه شي د خوړلو معنی ورکوي.

په دې مقام کښې د ﴿ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَـٰكِينَ ﴾ د معنی حاصل داسې راوځي چې په لسو تنو مسکینانو باندې څه خوراکي شیان وخوروئ (هغوی پرې ماړه کړئ).

نو د احنافو علیهم الرحمة په نزد باندې ذکره شوې معنی په لاندې دوه صورتونو سره إجراء کېدلی شي[۱]:

الف: چې مسکینانو ته خوراکي شیان په وړاندې کېښودلی شي ترڅو پرې ماړه شي او پخپله باندې یې بس کړي. دغه ډول ته إباحت الطعام وایي.

ب: چې هغوی ته خوراکي شیان ورکړی شي، نور نو د هغوی خوښه چې په هرځای کښې پرې خپل ځانونه مړوي. دغه ډول ته تملیک وایي.

شوافع علیهم الرحمة وایي چې صرف په تملیک باندې کفاره جواز لري او په اباحت باندې نه شي اداء کېدلی، لکه څنګه چې د زکات په ورکړه کښې تملیک ضرور دی او په اباحت باندې نه اداء کېږي همدارنګه کفاره هم درواخلئ.

مګر (په دې لحاظ سره نه چې مونږ احناف یاستو بلکې د انصاف په لحاظ سره) مونږ ته د احنافو علیهم الرحمة اجتهاد قوي ښکاري او دا څکه چې:

اول: د زکات په باره کښې الله ﷻ د "إِطْعَام" کلمه نه ده نازله کړې بلکې د "الإِيتَاء" کلمه یې نازله کړې ده چې په معنی د ورکړې سره ده او ورکړه خو د تملیک معنی ورکوي، نو په إباحت سره جواز نه لري. نو یو په بل قیاسول صحیح نه دي.

دوهم: الله ﷻ د کفارې اطعام د هغه إطعام سره تشبیه کړې دی چې سړی یې خپل عیال ته ورکوي، او ښکاره ده چې خپل عیال ته خو سړی په إباحت او تملیک دواړو ډولونو سره خوراک ورکوي نو باید چې په کفاره کښې هم دواړه ډولونه جواز ولري.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۵۷

سوال جواب

١٠ـ که څوک وايي چې: د إباحت په صورت کښې خو د موړوالي اندازه معيار دی، اما د تمليک په صورت کښې بايد څومره خوراک ورکړي چې مسکينان ورباندې ماړه شي؟ حال دا چې ځينې خلک په لږ شي مړيږي او ځينې خېټور وي اسانه نه مړيږي.

موږ وايو چې: د يوه مسکين دپاره بايد د غنمو نيمه پيمانه ورکړي (چې د افغانستان په وزن خورد کم يو چارک غنم کېږي) او دا ځکه چې:

الف: نبي کريم ﷺ کعب بن عجرة ﷺ ته په اورده حديث کښې فرمايلي دي: «أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ وَاحْلِقْ رَأْسَكَ»[١] يعني: او يا شپږو مسکينانو ته طعام ورکړه د هر مسکين دپاره د طعام نيمه پيمانه، او خپل سر دې وخربيه.

ذکره شوې قيصه موږ د [البقرة:١٩٦] ايت لاندې مفصله ليکلې ده چې نوموړي صحابي ﷺ د حديبيه په صلحه کښې د عمرې احرام تړلی وه او د إحرام د اوږدوالي د کبله سپږو په تکليف کړی وه چې نبي کريم ﷺ ورته د سر د خريلو اجازه ورکړه او د کفارې هدايت يې ورته وکړ.

څرنګه چې ټول علماء کرام متفق دي چې په کفاراتو کښې د طعام اندازه تفاوت نه لري[٢]، نو په ذکر شوي حديث شريف سره لکه څنګه چې د محرم دپاره د کفارة الجناية اندازه وټاکله شوه همدارنګه پرې د کفارة اليمين د طعام اندازه هم ټاکله کېږي.

ب: په ذکر شوي مقدار باندې د عمر الفاروق ﷺ، علي ﷺ او د عائشې رضي الله عنها او د څه نورو صحابه وو ﷺ او تابعينو عمل هم روايت شوی دی، حتی چې عمر الفاروق ﷺ خپل غلام ته (چې "يَرْفَا" نومېده) ويلي وه چې کله-کله زه قسم وکړم چې فلاني خيلو ته به څه شی ورنه کړم خو بيا راته ورکول ښه ښکاره شي او څه شی ورکړم، نو هر کله چې ما دغسې کار وکړم (او په قسم کښې حانث شوم) نو ته لسو مسکينانو ته طعام ورکړه «نِصْفُ صَاعٍ مِنْ حِنْطَةٍ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ»[٣] هر مسکين ته د غنمو نيمه پيمانه او د خرماوو يوه پيمانه.

د احنافو عليهم الرحمة په نزد لکه چې د غنمو يا خرماوو جنس ورکول جائز دي همدارنګه جائزه ده چې د ذکرو شوو اجناسو قيمتونه ورکړي[٤]، او دا ځکه مسکين سړی خو يوازې خوراک ته محتاج نه وي بلکې نور ضروريات هم لري چې هغه په قيمت سره ډېره ښه پوره کېږي.

اوسط طعام کوم يوه ته وايي؟

١١ـ څرنګه چې عادةً سړی خپل فاميل ته درې وخته خوراک او څښاک ورکوي نو متوسط

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص٦٤٨
(٢) احکام القرآن للجصاص ج٢ ص٤٥٨
(٣) بدائع الصنائع ج٥ ص١٠٢
(٤) الفقه الإسلامي وادلته ج٣ ص٤٩٣

خوراک او څښاک په دوه وخته باندې تحقق موندلی شي، نو د قسم د کفارې (کفارة اليمين) دپاره باید یوه مسکین ته دوه وخته خوراک ورکړی شي چې لاندې ټول صورتونه پکښې شاملېږي[۱]:

الف: چې لسو مسکینانو ته دوه وخته سبا او بېګاه او یا چرګ بانګ او ماښام خوراک ورکړی شي.

ب: چې شل مسکینان یو وخت ماړه کړی شي.

ج: چې یو مسکین لس ورځې او شپې موړ وساتي که څه هم دغه عدد په کال کښې پوره کړي.

د: چې یو مسکین ته شل ورځې یوازې بېګاه او یا یوازې چرګ بانګ خواړه ورکړي.

په طعام کښې کتغ ضرور نه دی

۱۲_ څرنګه چې په ایت شریف ﴿فَكَفَّـٰرَتُهُۥٓ إِطۡعَامُ عَشَرَةِ مَسَـٰكِينَ﴾ کښې د ﴿إِطۡعَامُ﴾ کلمه مطلقه نازله شوې ده چې کتغ (لنګولی) ورسره وي او که نه، نو ځکه احناف عليهم الرحمة وايي چې که وچه ډوډۍ ورکړي هم کفاره پرې خلاصېږي[۲].

په کومه جامه باندې کفاره خلاصېږي؟

۱۳_ څرنګه چې الله ﷻ په کفاره کښې مطلقه جامه ذکره کړې ده نو په هغو ټولو جامو باندې کفاره خلاصېږي چې په عُرف کښې پرې سړی د بربنډ د نامه څخه خلاصون مومي لکه اوږد کميس، لوی څادر، چپنه او داسې نور چې بدن ورباندې پټېږي.

اما هغه جامې چې اغوستونکی يې بربنډ ګڼل کېږي نو په هغې سره کفاره نه خلاصېږي، لکه یوازې پټې، یوازې خولۍ او داسې نور چې فقهاوو کرامو ښه پوره واضحه کړې دي[۳].

مګر په یاد ولرئ چې په جامه کښې تملیک شرط دی او د طعام په شان په إباحت باندې پرې کفاره نه خلاصېږي، ترڅو د فقیر ملکیت وګرځي.

یا په بل عبارت: د خوراکي شیانو څخه صرف په خوراک سره د مالک ملکیت قطعه کېږي اما په جامې کښې تر هغه باقي دی چې ترڅو یې مسکین ته تملیک نه کړي.

عدم وجدان یعنې څه؟

۱۴_ په ایت شریف کښې په روژو سره د کفارې خلاصون په عدم وجدان باندې شرط کړی شوی دی چې: ﴿فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ﴾ یعنې: نو هر څوک چې د ذکرو شوو درېواړو څخه یو هم مونده نه کړي نو هغه دې درې ورځې روژې ونیسي، چې تفصيل يې فقهاوو کرامو داسې کړی دی[۴].

---

[۱] بدائع الصنائع ج۵ ص۱۰۵

[۲] احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۵۸

[۳] بدائع الصنائع ج۵ ص۱۰۵؛ احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۶۰

[۴] حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۱۳۱

امام الشافعي علیه الرحمة وايي چې: هرڅوک چې دومره روزي لري چې پخپله يې وخوري او هم يې خپل عيال ته ورکړي، او علاوه په دې، لسو مسکينانو ته هم کفايت کوي نو دغه سړي ته په روژو سره د کفارې خلاصون جواز نه لري،بايد په إطعام سره يې خلاصه کړي.

اما امام ابو حنيفه علیه الرحمة وايي چې: عدم وجدان د دې څخه عبارت دی چې څوک د نصاب خاوند نه وي، يعنې دومره مال ونه لري چې په هغه باندې زکات لازمېږي نو دغسې سړي ته په روژو سره کفاره خلاصول جائز دي.

په روژو کښې تتابع شرط ده

۱۵_ که څه هم په ايت شريف کښې ﴿ فَصِيَامُ ثَلَـٰثَةِ أَيَّامٍ ﴾ جمله نازله شوې ده او د "مُتَتَابِعَاتٍ" تکی ورسره نشته، د همدې کبله ځينې علماء کرام وايي چې د کفارة اليمين په روژو کښې تتابع (پيوستون) ضرور نه دی مگر بهتر دی[۱].

اما احناف علیهم الرحمة وايي چې: د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په قرائت کښې ورسره د "مُتَتَابِعَاتٍ" کلمه شته دی[۲]. ځرنگه چې دغه قرائت ټولو صحابه وو کرامو رضی الله عنهم ته مقبول وه او د دوی ترمنځ يې شهرت درلوذ نو د مشهور حديث حکم يې واخيست، او قاعده دا ده چې په مشهور حديث سره په کتاب الله باندې زيادت جائز دی. نو ځکه دوی په روژه کښې تتابع ضرور گڼلې ده که په منځکښې يې څه فاصله واقع شوه نو بايد چې روژې بيا د سره ونيسي.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَـٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَـٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝٩٠ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيْطَـٰنُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ فِى ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ ۝٩١ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ وَٱحْذَرُوا۟ ۚ فَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا ٱلْبَلَـٰغُ ٱلْمُبِينُ ۝٩٢ ﴾

[۹۰] ای هغو کسانو چې ايمان يې راوړی دی! بې شکه شراب او جواري او (بالآخره) بوتان او د (هو او نه) غشی (دا ټول) پليت دي، د شيطان د عمل څخه دي نو اجتناب ترې وکړئ، شايد چې تاسو فلاح (کاميابي) مونده کړئ.

[۹۱] يقيناً شيطان غواړي چې ستاسو په منځو کښې د شرابو او جوارۍ په سبب دښمني او حسد واچوي او (هم) مو د الله جل جلاله د يادولو څخه او د لمانځه څخه واړوي.

(۱) تفسير الطبري ج۵ ص۳۱
(۲) بدائع الصنائع ج۵ ص۱۱۱

نو ایا تاسو (د ذکرو شوو مفاسدو سره سره د شرابو او قماربازۍ څخه) منعه کېدونکي یاست؟ (بلکې ترې منعه شئ او لاس ترې واخلئ).

[۹۲] او د الله ﷻ اطاعت وکړئ او (هم) د پیغمبر ﷺ پیروي وکړئ او ودار شئ (چې د تخلف په صورت کښې درباندې عذاب نازل نه شي).

نو که تاسو (د اطاعت څخه) مخونه واړول نو تاسو پوه شئ (چې دا کار همدا تاسو ته ضرر دی او بس څکه چې) یقیناً زمونږ په پیغمبر ﷺ باندې (فقط) څرګنده رسونه ده (او دا په ښه وجه باندې ترسره شوه).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ توصیه کړې وه چې پاکیزه حلال شیان په ځانونو باندې مه حراموئ او که داسې کار مو کړی وي نو په کفارة الیمین سره یې جبیره وکړئ، او په دې ایتونو کښې توصیه کوي چې تاسو د هغو شیانو څخه هم ځانونه بچ وساتئ چې الله ﷻ درباندې حرام کړي دي. لکه شراب او نور، چې دا پاکیزه شیان نه دي بلکې نجس او پلیت دي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو خو د الله ﷻ د عبادت دپاره ځینې پاکیزه حلال شیان په ځانونو باندې حرام کړي وه ترڅو ډېر عبادت وکړئ او الله ﷻ درڅخه راضي شي، مګر د الله ﷻ د رضا د موندلو دغه لاره غلطه ده بلکې سمه لاره یې دا ده چې شرعي حرام شیان په ځانونو باندې حرام کړئ او کامل اجتناب ترې وکړئ چې د همدغو د جملې څخه لاندې څلور شیان هم دي چې:

شراب خوري مه کوئ، او قماربازي مه کوئ، او هم د بوتانو د عبادت څخه ځانونه وساتئ، او په غشو باندې فالونه مه نیسئ. او دا څکه چې په دغو څلور واړو کښې لاندې مفاسد شته دي:

الف: دا ناپاکه او پلیت شیان دي که څه هم نظر ځینو اذهانو ته پکښې پاکيزګي ښکاري.

ب: دا شیطاني اعمال دي چې په دنیا او آخرت کښې د مشکلاتو اسباب دي.

ج: د دغو شیانو څخه اجتناب کول ستاسو د کامیابۍ او فلاح لاره ده.

د: خصوصاً په شرابو او قمار کښې ستاسو کینې او عداوتونه نغښتي دي او شیطان غواړي چې په همدغو دواړو سره ستاسو په منځو کښې جګړې او دنګلې واچوي چې ترڅو ارام ژوند ونه کړئ.

ه: خصوصاً همدغه دواړه تاسو هم د الله ﷻ د یادولو څخه غافلوي او هم مو لمونځونه د یاده وباسي، حال دا چې دغه دواړه دوله غفلتونه ستاسو دپاره زهر قاتل دي چې د ډېرو ګناهونو باعث جوړېږي.

۲ـ نو ای مؤمنانو! چې کله تاسو ذکر شوي ټول مفاسد په اذهانو کښې ونیسئ او هغه حوادثو ته ښه خیر شئ چې روزمره تاسو ته د همدغو شیانو څخه درپېښېږي نو د دې خبرې جواب راکړئ چې: ایا تاسو ترې لاس اخستونکي یاست؟ بلکې لاس ترې واخلئ!.

۳ـ ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ اطاعت وکړئ او هم د نبي کريم ﷺ هدايات او لارښونې عملي کړئ، او د تخلف په صورت کښې وډار شئ چې څه آفت به دربانديې نازل کړی شي.

او دا څکه چې زمونږ په لېږلي شوي پيغمبر باندې د احکامو د رسونې څخه په غير بل هيڅ شی نشته، نو ستاسو تخلف پخپله تاسو ته ضرر دی او همدارنګه ستاسو محاسبه هم د هغه په غاړه نه ده بلکې دا زمونږ کار دی. نو د الله ﷻ د محاسبې دپاره تياری ونيسئ.

توضيحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۱۹] ايت لاندې ښه مشرح ليکلي دي چې "مَيْسِر" څه ته وايي او څه مفاسد لري؟ او هم مو ليکلي دي چې شراب په څلورو مرحلو کښې حرام کړی شوي دي، او د هرې يوې مرحلې د نزول اسباب مو هم بېل-بېل واضحه کړي دي. او بالآخره دا مو هم ليکلي دي چې دغه ايت شريف چې اوس د بحث لاندې دی په څلورمه مرحله کښې نازل شوی دی چې شراب يې په قطعي توګه حرام کړي دي. نو د ذکر شوي بحث بيا ليکلو ته ضرورت نه ګورو يوازې دومره زياتوو چې:

وړاندېنيو دريوو مرحلو د شرابو د تحريم دپاره زمينه دومره برابره کړې وه چې کله (د ذکرې شوې څلورمې مرحلې) ايت نازل شو نو ټولو مؤمنانو په ډېرې جلتۍ سره عملي کړ. لاندې يو مثال يې ولولئ:

أنس ﷺ وايي چې ما د ابو طلحه ﷺ په کور کښې راغونډو شوو خلکو ته شراب ورڅښل چې اعلان مو واورېده، نو ماته ابو طلحه ﷺ وويل چې دا د څه شي اعلان دی؟ چې ما وکتل د شرابو د تحريم اعلان وه چې: «أَلَا إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ» خبردار! شراب يقينًا حرام شوه. نو امر يې راته وکړ چې ورشه دا ټول توی کړه «فَجَرَتْ فِي سِكَكِ الْمَدِينَةِ»[1] نو د مدينې منورې په کوڅو کښې وبهېدل. يعنې د همدې اعلان سره ټولو شراب درلودونکو چاټۍ ماتې کړې او شراب يې په کوڅو کښې توی کړه[2].

د شرابو متعلق احاديث

۲ـ که څوک غواړي چې د شرابو پورې مربوط احاديث ولولي نو ځينو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[3] چې تقريبًا د پنځه ويشتو شاوخوا احاديث يې په همدې موضوع کښې راغونډ کړي دي، الله ﷻ دې اجرونه ورکړي.

أنصاب او ازلام څه معنی؟

۳ـ مونږ د [المائدة:۳] ايت لاندې د انصاب او ازلام دوه کلمو په شرحه او ډولونو کښې ښه پوره

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۳۲؛ ج۲ ص۶۶۴
(۲) تفسير القرطبي ج۶ ص۲۹۲
(۳) تفسير ابن کثير ج۲ ص۹۲

خبرنه کړې ده چې بیا لیکل یې د اوږدوالي څخه پرته بله ګټه نه لري، نو د محترمو لوستونکو څخه هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړي، په دې مقام کښې صرف لاندې سوال جواب وراضافه کوو:

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په دې مقام کښې خو مخاطبه د مؤمنانو سره ده چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ سره پیل شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنا د شرابو او قمار په سلسله کښې د بوتانو او غشو ﴿ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ ﴾ نومونه هم واخستل شوه حال دا چې دغه دواړه خو د مشرکانو کار وه نه د مؤمنانو؟

مونږ وایو چې: شاید چې د دې کبله به ورسره د بوتانو او غشو نهي مقارنه شوې وي ترڅو مؤمنانو ته د شرابو او قمار مفاسد او اضرار ښه څرګند کړي، ته به وایي چې دغه دواړه هم د هغو دواړو څخه کم نه دي، نو څرنګه چې همدغه مطلب د ایت په اول سر کښې ترلاسه شو نو د ایت په آخر کښې یوازې د شرابو او قمار نومونه واخستل شوه او بس.

رِجس څه شي ته وایي؟

۵_ د ﴿ رِجۡسٞ ﴾ کلمه د پلیت په معنی سره ده او پلیت هغه شي ته وایي چې د هغه څخه سړی نفرت کوي، برابره خبره ده چې طبعي نفرت وي او که عقلي او بالآخره یا شرعي نفرت وي او یا د دریواړو د کبله وي[1]. په دې مقام کښې ذکرو شوو څلورو واړو شیانو ته د "رِجْس" لقب د دې امله ورکړې شوی دی چې عقلًا او شرعًا پلیت دي اګر چې ځینې طبائع ورته میلان کوي.

د شرابخورۍ حد اتیا دُرې دی

۶_ نبي کریم ﷺ وفات شو خو د شرابخور دپاره د دنیاوي عقوبت په باره کښې څه ټاکلی حد مقرر نه وه، که چا به شراب وڅښل نو په پڼو او څپېړو او بالآخره په همساګانو به وهل کېده.

د ابن بکر الصدیق ﷛ په خلافت کښې شرابخواره لږ څه زیات شوه نو نوموړي خلیفه ورته حد څلوېښت دُرې وټاکه.

همدغه حد د عمر الفاروق ﷛ د خلافت په اولنیو وختونو کښې هم په شرابخور باندې اجراء کېده، خو د ده په زمانه کښې شرابخوري لږ څه نوره هم وراضافه شوه، نو نوموړي خلیفه ﷛ د صحابه وو کرامو ﷺ سره مشوره وکړه چې باید د شرابخورو عقوبت لږ څه نور هم درونډ شي.

نو علي ﷛ مشوره ورکړه چې د شرابخور حد د قذف حد ته ورسولی شي چې اتیا دُرې دی او دا ځکه کله چې څوک شراب وخوري نو بې هوشه شي او چې بې هوشه شو نو اوتې بوتې وایي چې په

[1] مفردات الراغب ص۱۹۳

همدې جمله کښې په قذف باندې هم بندوواز نه وي، نو په کار دی چې همدغه د قذف حد ورباندې جاري کړی شي «فَأَمَرَ بِهِ عُمَرُ»[۱] نو په همدې باندې عمر الفاروق ﷺ امر وکړ.

﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓاْ إِذَا مَا ٱتَّقَواْ وَّءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ثُمَّ ٱتَّقَواْ وَّءَامَنُواْ ثُمَّ ٱتَّقَواْ وَّأَحْسَنُواْۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾

[۹۳] په هغو کسانو باندې چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي په هغه شي کښې څه ګناه نشته چې دوی (د تحریم څخه وړاندې) خوړلي دي (لکه شراب او یا د قمار پیسې. په دوی باندې عموماً څه ګناه نشته او خصوصاً لا) په هغه وخت کښې چې دوی پرهېزګاري کوي او خپل ایمان ته ادامه ورکوي او (بالآخره) نېک عملونه کوي، بیا هم پرهېزګاري کوي او خپل ایمان ته ادامه ورکوي، بیا هم پرهېزګاري کوي او مخلصانه کارونه کوي او الله ﷻ مخلصان خوښوي.

ارتباط او شان نزول

د اُحد د غزا په وخت کښې شراب نه وه حرام کړی شوي نو ځینو صحابه وو کرامو ﷺ د سهار په وخت کښې شراب څښلي وه چې په عین همدغې ورځې کښې شهیدان شوه، نو کله چې د شرابو د تحریم ذکر شوی قطعي حکم نازل شو نو ځینو صحابه وو کرامو ﷺ ته تشویش پېښ شو چې: «قُتِلَ قَوْمٌ وَهِيَ فِي بُطُونِهِمْ»[۲] یعنې: ځینې خلک خو په داسې حال کښې شهیدان شوي دي چې شراب یې په ګېډو کښې وه، نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او د دوی اشتباه او تشویش یې پورته کړ.

مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوی تشویش به اصلاً منافقانو مطرح کړی وي او بیا به ورباندې ځینو صحابه وو کرامو ﷺ هم تلفظ کړی وي، لکه څنګه چې د قبلې په تحویل کښې منافقانو همدارنګه تشویش ایجاد کړ چې د هغو صحابه وو کرامو ﷺ لمونځونه به ضائع شوي وي چې د قبلې د تحویل څخه وړاندې وفات شوي دي. نو الله ﷻ وفرمایل چې: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ ﴾ [البقرة: ۱۴۳] او الله ﷻ داسې نه دی چې ستاسو ایمان (لمونځونه) ضائع کړي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! تاسو تشویش مه کوئ په هر ځای کښې قانون په آینده باندې اثر اچوي او په تېرو شوو واقعاتو پورې تماس نه نیسي، بلکې ټول قوانین او شرائع د راتلونکو واقعاتو دپاره وضعه کېږي او بس.

۲ـ نو په همدې بنا په هغو کسانو باندې هیڅ تشریعي مواخذه او نیونه نشته کوم چې مؤمنان

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۶ ص۲۹۷

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۴

دي او صالح عملونه يې کړي دي مګر د تحريم څخه وړاندې يې شراب هم څښلي دي او د قمار پيسې يې هم خوړلې دي، برابره خبره ده چې هغوی شهيدان شوي وي او يا په خپل مرګ باندې وفات شوي وي او بالآخره يا ژوندي وي او د مرګ يا شهادت په انتظار دي.

نو لکه چې د تحريم څخه په وړاندېنيو شراب څښلو او قماربازۍ باندې يې الله ﷻ نه نيسي، همدارنګه به يې الله ﷻ بالکل مواخذه نه کړي چې د الله ﷻ څخه داريږي او د دار د کبله يې ايمان راوړی وي او نېک عملونه کوي، حتی چې ذکر شوی تشويش دوی ته هم د تقوی د کبله ورلوېدلی وي چې په تېرو شوو شرابخورۍ باندې ونه نيولی شو.

بلکې دوی دې ته چمتو دي چې هر شی په دوی باندې حرام کړی شي هغه به عقيدةً او عملاً قبول کړي او هيڅ ډول نقصان به پکښې واقع نه کړي او نسخه په سر او سترګو مني.

د دوی تقوی او ايمانداري يوازې په شرابو پورې ځانګړې نه ده بلکې دوی په دوامداره توګه د الله ﷻ څخه داريږي او د خپلو ځانونو په حفاظت کښې تاند وهي، د دوی تقوی د إدامې د کبله آن د احسان درجې ته رسيږي چې خپل عبادتونه په زيات حضور سره کوي، ته به وايې چې الله ﷻ په خپلو سترګو باندې ګوري، نو ځکه د واجباتو لا څه چې د مستحباتو مراعات هم کوي.

او الله ﷻ خو احسان کوونکي او ښه کارکوونکي بندګان خوښوي نو ولې به يې په تېرو شوو شرابخورۍ باندې نيسي چې په هغه وخت کښې يې الله ﷻ لا د تحريم حکم نه وه نازل کړی.

توضيحات

۱_ که څه هم د ﴿ طَعِمُوٓا ﴾ کلمه د "طَعَم" څخه اخستله شوې ده او "طَعَم" اصلاً په خوراکي شيانو کښې استعماليږي مګر په عُرف او رواج کښې د څښلو په شيانو کښې حتی په خوب کښې يې هم استعمال موندلی دی. لکه چې وايي: "لَمْ أَطْعَمْ خُبْزًا وَلَا مَاءً وَلَا نَوْمًا"[1] يعني: نه مې ډوډۍ خوړلې ده او نه اوبه او بالآخره نه خوب.

په دې مقام کښې د همدغه عُرفي استعمال د کبله په شرابو کښې هم د طعم کلمه نازله شوې ده، مګر زمونږ (د پښتنو) په محاوره کښې په شرابو کښې څښل نه استعماليږي بلکې خوړل پکښې استعمال مومي، نو ځکه مونږ شرابي ته "شراب خور" وايو، شراب څښونکی ورته نه وايو.

د غلط تاويل يوه قيصه

۲_ قدامه بن مظعون ﷺ د بدر د غازيانو څخه وه او د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې د بَحرَين والي مقرر شوی وه او بالآخره د عمر الفاروق اوښی (د مېرمنې ورور) وه، نوموړی د ذکر شوي ايت شريف په تاويل کښې غلط شوی وه او ګومان يې کړی وه چې په تقوی دار سړي باندې په شراب خوړلو کښې څه ګناه نشته.

[1] تفسير القرطبي ج۶ ص۲۹۶

کله چې په هغه باندې د خپلې مېرمنې (هند بنت الولید) په شمول شاهدان تېر شوه حتی چې په هغو شاهدانو کښې آبو هریره ﷺ هم شامل وه، نو د عمر الفاروق ﷺ سره یې په لاندې ډول سوال جواب وکړ:

الفاروق ﷺ: زه غواړم چې په تاباندې د شرابخورۍ حد (اتیا دُرې) جاري کړم.

قدامه ﷺ: ته حق نه لرې چې حد راباندې اجراء کړې.

الفاروق ﷺ: ولې؟ ایا شراب قطعي حرام نه دي؟

قدامه ﷺ: ځکه چې الله ﷻ فرمایي ﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟ ﴾ الآیة. یعنې: په هغو کسانو باندې په شرابخورۍ کښې څه ګناه نشته چې هغوی ایمان راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي، او ما خو ـ الحمد لله ـ هم ایمان راوړی دی او هم مې نېک اعمال کړي دي، آن تردې چې د بدر په غزا کښې مې برخه اخستې ده. نو کله چې الله ﷻ ما په شرابخورۍ سره نه نیسي نو ته حق نه لرې چې حد راباندې جاري کړې؟

الفاروق ﷺ: «أَخْطَأْتَ التَّأْوِيْلَ» یعنې: د ایت شریف په تاویل کښې خطا شوې، او دا ځکه که ته د نیکو اعمالو خاوند او تقوی دار وی نو شرابخوري به دې نه وی کړې چې قطعي حرام عمل دی.

یا په بل عبارت: په ایت شریف کښې خو د ﴿ فِيمَا طَعِمُوٓا۟ ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د نزول څخه وړاندې شرابخورۍ ته اشاره ده، که بالفرض د نزول څخه وروسته شراب خوري مطلب وی نو "فِيمَا يَطْعَمُوْنَ" به نازل شوی وی.

نو کله چې قدامه ﷺ په سوال جواب کښې پړ شو نو الفاروق ﷺ أمر وکړ چې نوموړی دې په حد شي، مګر د مجلس حاضرینو اعتذار وړاندې کړ چې قدامه ﷺ مریض دی، هیله ده چې تر هغه یې په حد کول ټال کړی شي چې ترڅو صحت ومومي، هسې نه چې د دُرو لاندې ووژل شي.

مګر الفاروق ﷺ د لږ ځنډ څخه وروسته وویلې: «لِأَنْ يَلْقَى اللهَ وَهُوَ تَحْتَ السِّيَاطِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَلْقَاهُ وَهُوَ فِيْ عُنُقِيْ»[1] یعنې: چې نوموړی د الله ﷻ سره په داسې حال کښې ملاقي (مړ) شي چې د حد د دُرو لاندې وي، دا راته د دې څخه بهتره ده چې زه د الله ﷻ سره ملاقي شم او قدامه ﷺ مې په غاړه کښې پروت وي (چې حد مې ورباندې نه وي جاري کړی).

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: وړاندې ذکره شوه چې دا ایت شریف د شهیدانو په باره کښې نازل شوی دی چې شراب یې خوړلي وه او د شهادت لوړې درجې ته ورسېده خو وروسته د شرابو قطعي حکم نازل شو، حال دا چې په ایت شریف کښې د شهیدانو حالت نه دی بیان شوی بلکې د ژوندیو حالت واضحه شوی دی چې په پخوانۍ شرابخورۍ باندې نه نیولی کېږي.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۵ ص۱۸۶

د همدې کبله په ایت شریف کښې د ﴿ إِذَا مَا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د استقبال دپاره وضعه شوې ده. که بالفرض د شهیدانو د خالاتو بیانول مطلب وی نو د "إذْ" کلمه به نازله شوې وی چې ماضي پورې مختصه ده.

مونږ وایو چې: صحابه کرامو ﷺ ته لکه څنګه چې د شهیدانو په هکله تشویش پیدا شوی وه همدارنګه دوی د خپلو ځانونو په باره کښې هم مشوش وه چې په پخوانی شرابخوری باندې به ګناهګار یاستو چې توبه وباسو او که څنګه؟

نو الله ﷻ د دوی خپلو ځانونو پورې مربوط تشویش په عبارة النص سره جواب کړ چې تاسو پرې ګناهګار نه یاست، او د شهیدانو پورې مربوط تشویش پخپله په دلالة النص سره جواب شو، چې تاسو پرې نه نیولی کېږئ نو هغوی به پرې څنګه ونیولی شي؟

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: د ﴿ إِذَا مَا ٱتَّقَوا ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې د تحریم څخه په وړاندېنی شرابخوری باندې نه ګنهګارېدل په دې پورې مشروط دي چې په راتلونکې کښې تقوی ولري حال دا چې خبره داسې نه ده؟

مونږ وایو چې: ذکره شوې جمله په مشروطیت باندې دلالت نه کوي، بلکې په اولویت دلالت کوي چې: د تحریم څخه په وړاندېنی شرابخوری باندې هیڅوک نه نیولی کېږي، خصوصاً تاسو چې په هر وخت کښې د الله ﷻ حکم ته لبیک وایئ او هر یو نوی حکم چې نازل شي هغه ته منقاد یاست او د همېشه دپاره د الله ﷻ څخه ډارېږئ، حتی چې د الله ﷻ د رضا تحصیل دپاره په مستحباتو او إحساناتو باندې هم کلک یاست او د زیات احتیاط د کبله د تحریم څخه په وړاندېنی شرابخوری کښې تشویش درلوېږي.

درې ځله تقوی ذکره شوې ده

۵_ څرنګه چې په ایت شریف کښې درې ځله د ﴿ ٱتَّقَوا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د "تقوی" څخه یې اشتقاق موندلی دی، نو مفسرین کرام یې په لاندې دوه ډولونو باندې تفسیروي:

الف: ځینې مفسرین کرام وایي چې: ذکر شوی تکرار د تاکید دپاره دی، لکه چې د ﴿ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾ [التكاثر: ۳_۴] تکرار د تاکید معنی ورکوي[۱].

ب: ځینې نور یې په تاسیس سره ترجمه کوي او د هر ځل دپاره بېل-بېل متعلقات مقدروي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ[۲]:

---

(۱) البحر المحیط ج۴ ص۰ ۳۶

(۲) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۴۳؛ التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۸۴؛ المحرر الوجیز ج۵ ص۱۸۶

اول: دوی د شرک څخه ځانونه ساتي او همدې حال ته ادامه ورکوي او بالآخره تقوی او ایمانداري یې د هېرې لوړې درجې ته پورته کېږي چې نوافل او مستحبات هم عملي کوي.

دوهم: دوی د شریعت د تعمیل التزام کوي او د کبائرو څخه اجتناب کوي او بالآخره د صغائرو څخه هم ځانونه ساتي.

دریم: دوی په شخصي احوالاتو او هم په اجتماعي حالاتو او بالآخره په حقوق الله کښې هم متقیان وي.

څلورم: دوی په تقلیدي ایمان او په یقیني ایمان او بالآخره په عیاني ایمان کښې د تقوی داری درلودونکي دي.

پنځم: دوی په ځوانۍ او په پوخ عمر کښې او بالآخره په بوډاتوب کښې هم تقوی داري کوي.

شپږم: دوی په تېره شوې زمانه کښې تقوی کړې وي او په حالي زمانه کښې هم متقیان وي او بالآخره په راتلونکې کښې هم تقوی د لاسه نه ورکوي.

اووم: دوی د محرماتو او مشتبهاتو او بالآخره د ځینو مباحاتو څخه هم اجتناب کوي چې چرته په حرامو کښې واقع نه شي.

تبصره

۶ـ مونږ ته بهتره ښکاري چې ذکر شوی تکرار په تاکید باندې حمل کړی شي، ځکه چې: د ﴿ اَتَّقَواْ ﴾ کلمه په ایت شریف کښې مطلقه ذکره ده، نو د یوه پلوه یې په یوه زمانه کښې په یوه حالت او یا په یوې ګناه باندې مقید جوړول بې دلیله خبره ده، باید چې سړی په تفسیر کښې د دغسې قیوداتو د زیادښت څخه ځان وساتي.

او د بله پلوه ذکره شوې جمله ﴿ اَتَّقَواْ ﴾ په خپل اطلاق سره په هر ځل سره د تقیداتو ذکرو شوو ټولو صورتونو ته شامله بریښي نو په مقید جوړولو کښې یې ګټه نشته.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: دوی په هر وخت کښې د الهي تحلیل او تحریم منونکي دي او د قیامت د ورځې پورې همدغه قانون ته غاړې ږدي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: شریعت خو کمال ته رسېدلی دی او د نبي کریم ﷺ په وفات سره د نسخې دروازه تړلې شوې ده، بیا بیا تقوی داري خو به په هغه وخت کښې صورت موندلی وی چې د تحلیل او تحریم قانون جریان درلودی؟

مونږ وایو چې: د تحلیل او تحریم قانون خو که څه هم د نزول په اعتبار سره پای ته رسېدلی دی او د تجدید وړ نه دی، مګر د اشخاصو په اعتبار خو تجدید قبلوي، چې څوک احرام وتړي او یا په حرم شریف کښې داخل شي په هغه باندې بیا بیا ځینې شیان حرامېږي او تقوی یې د ابتلاء لاندې نیوله کېږي، لکه چې راتلونکی ایت شریف ورته اشاره کوي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَيَبۡلُوَنَّكُمُ ٱللَّهُ بِشَيۡءٖ مِّنَ ٱلصَّيۡدِ تَنَالُهُۥٓ أَيۡدِيكُمۡ وَرِمَاحُكُمۡ لِيَعۡلَمَ
ٱللَّهُ مَن يَخَافُهُۥ بِٱلۡغَيۡبِۚ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿٩٤﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُواْ لَا تَقۡتُلُواْ ٱلصَّيۡدَ وَأَنتُمۡ حُرُمٞۚ وَمَن قَتَلَهُۥ مِنكُم مُّتَعَمِّدٗا فَجَزَآءٞ مِّثۡلُ مَا قَتَلَ مِنَ
ٱلنَّعَمِ يَحۡكُمُ بِهِۦ ذَوَا عَدۡلٖ مِّنكُمۡ هَدۡيَۢا بَٰلِغَ ٱلۡكَعۡبَةِ أَوۡ كَفَّٰرَةٞ طَعَامُ مَسَٰكِينَ أَوۡ عَدۡلُ
ذَٰلِكَ صِيَامٗا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمۡرِهِۦۗ عَفَا ٱللَّهُ عَمَّا سَلَفَۚ وَمَنۡ عَادَ فَيَنتَقِمُ ٱللَّهُ مِنۡهُۚ وَٱللَّهُ
عَزِيزٞ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ أُحِلَّ لَكُمۡ صَيۡدُ ٱلۡبَحۡرِ وَطَعَامُهُۥ مَتَٰعٗا لَّكُمۡ وَلِلسَّيَّارَةِۖ وَحُرِّمَ
عَلَيۡكُمۡ صَيۡدُ ٱلۡبَرِّ مَا دُمۡتُمۡ حُرُمٗاۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِيٓ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴿٩٦﴾﴾

[۹۴] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! خامخا هرو مرو به الله ﷻ تاسو په یوه شي سره امتحان کړي چې (هغه شی) د ښکار څخه عبارت دی، (داسې ښکار) چې ستاسو لاسونه او ستاسو نېزې به ورته رسېږي (په اسانۍ سره به یې رانیولی شئ)؛ د دې دپاره چې الله ﷻ هغه څوک معلوم کړي چې د الله ﷻ څخه په غیب سره ډارېږي.

نو هرڅوک چې د دې (بیان) څخه وروسته تجاوز وکړي نو ده لره دردناک عذاب دی.

[۹۵] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو په داسې حال کښې ښکار مه وژنئ چې تاسو په احرام (یا حرم شریف) کښې یاست، او هرڅوک یې چې ستاسو څخه په قصدي توګه ووژني، نو (په ده باندې) جزا (واجبه) ده، (داسې جزا) چې د هغه ښکار مثله وي چې وژلی یې دی. (دغه مثلي جزا یا) د چارپایانو څخه عبارت ده چې ستاسو (مسلمانانو) څخه پرې دوه د عدل (انصاف) خاوندان حکم وکړي، په داسې حال کښې چې (دغه چارپایان) کعبې شریفې (حرم شریف) ته رسېدونکي قرباني وي.

یا (دغه مثلي جزا) کفاره وي چې (دا) د مسکینانو خوراک دی، یا (دغه مثلي جزا) د همدې (د مسکینانو د خوراک) اندول وي د روژو د حیثه (چې د هرې نیمې پیمانې غنمو په عوض کښې یوه روژه ونیسي. دا) د دې دپاره چې هغه (ذکر شوی جنایتکار) د خپل کار دروندوالی (په دنیا کښې) وڅکي.

الله ﷻ د هغه څخه عفوه کړې ده چې پخوا تېر شوي دي (په هغه باندې مو نه نیسي)، او هرڅوک چې (د ښکار کېدونکو حیواناتو وژلو ته په احرام یا حرم شریف کښې) ورتاو شي نو الله ﷻ به ترې 6
انتقام واخلي (اُخروي جزا به ورکړي). او الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی، (او هم) د انتقام (بدلې اخستلو) څښتن دی.

[۹۶] (ای مؤمنانو!) تاسو ته د دریاب (اوبو) ښکار (مطلقاً) او د (دریاب) خوراکي ښکار (ماهیان خصوصاً) حلال کړی شوي دي، ستاسو د استفادې دپاره (چې تازه يې وخورئ) او د کاروانیانو دپاره (چې وچ يې کړي او د خانونو سره يې د خوړي په توګه یوسي).

او په تاسو باندې د وچې ښکار (د حیواناتو وژل) ترهغه پورې حرام کړی شوي دي ترڅو چې تاسو محرمان (یا په حرم شریف کښې) یاست.

او د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ چې همده ﷻ ته به ورټولېږئ (او محاسبه به درسره کوي).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې هغه شیان ذکر شوي وه چې په قطعي توګه د تل دپاره حرام شوي دي، لکه شراب خوړي او قمار بازي، او په دې ایتونو کښې هغه شیان بیانېږي چې کله-کله په سړي باندې حرامېږي چې یا إحرام وتړي او یا په حرم شریف کښې داخل شي.

۲ـ هلته په نژدې ایت کښې د مؤمنانو په صفاتو کښې واضحه شوې ده چې دوی په هر وخت کښې د الله ﷻ حکم ته لبیک وایي نو هر وخت کښې چې ورباندې حرام کړی شي دوی پکښې خپله تقوی داري ساتي، او دلته د هغه حکم مثال ښودلی شوی دی چې په بېلو بېلو وختونو او حالتو کښې سړي ته حلالېږي او هم ورته حرامېږي، ترڅو مسلمانان په دائمي توګه باندې د امتحان او ازمېښت لاندې وساتل شي.

شأن نزول

د مقاتل بن حیان علیه الرحمة څخه روایت دی چې: «أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي عُمْرَةِ الْحُدَيْبِيَةِ فَكَانَتِ الْوَحْشُ وَالطَّيْرُ وَالصَّيْدُ تَغْشَاهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَمْ يَرَوْا مِثْلَهُ قَطُّ فِيمَا خَلَا فَنَهَاهُمُ اللهُ عَنْ قَتْلِهِ وَهُمْ مُحْرِمُونَ»[۱] یعني: په وړاندېنیو ایتونو کښې اولنی ایت په هغه وخت کښې نازل شوی دی چې صحابه کرام ﷺ عمرې ته روان وه او ایله تر حدیبیه مقامه پورې ورسېده، په همدې سفر کښې به وحشي حیوانات او مرغان او بالآخره نور ښکاري شیان د دوی منزلونو ته په داسې ډول تله راتله چې د هغه څخه وړاندې هیڅکله نه وه لیدلي شوي، چې هر چا ته يې رانیول اسان وه حتی په لاس باندې هم نیول کېدلی شوه او په غشو باندې هم په اسانۍ سره ویشتل کېدلی شوه، نو الله ﷻ صحابه کرام ﷺ د ښکار د قتل څخه منعه کړه. یا په بل عبارت: د ذکرو شوو ایتونو دوهم ایت يې په داسې حال کښې نازل کړ چې دوی احرام تړلی وه.

تبصره

مونږ ته د مقاتل علیه الرحمة د روایت څخه داسې برېښي چې د ذکرو شوو ایتونو څخه اولنی ایت په داسې وخت کښې نازل شوی دی چې صحابه کرامو ﷺ لا احرامونه نه وه تړلي، الله ﷻ دوی ته په

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۹۷

خپل فضل سره د راتلونکي امتحان اطلاع ورکړه ترڅو ځانونه د ناکامۍ څخه بچ وساتي او د «أصحاب السبت» په شان پکښې ناکام نه شي، مګر وخت یې ورته نه وه ټاکلی چې په فلاني وخت کښې به تاسو د امتحان لاندې واقع کېږئ.

کله چې صحابه کرامو ﷺ د عمرې دپاره احرامونه وتړل او د مکې معظمې په لور باندې روان شوه نو ذکره شوې اطلاعیه متحققه شوه چې د یوه پلوه د ښکار کېدونکو حیواناتو پرېماني شوه او د بله پلوه دوهم ایت شریف نازل شو، چې خلاصه مطلب یې داسې را اوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای مؤمنانو! ضرور به الله ﷻ تاسو په یوه ناچیزه شي امتحان کړي چې هغه به د ښکاري حیواناتو څخه عبارت وي، دا حیوانات به دومره پرېمانه وي چې هم به یې په لاس باندې رانیولی شئ او هم به یې په غشو باندې ویشتلی شئ او هم به یې په نېزو سره وهلی شئ، لنډه دا چې په ډېرې اسانۍ سره به یې ترلاسه کولی شئ.

د امتحان صورت به داسې جوړ شي چې د ښکار کېدونکو حیواناتو په ښه پرېمانۍ کښې به دریاندې الله ﷻ فرمان نازل کړي چې ښکار کېدونکي حیوانات قتل نه کړئ، ترڅو الله ﷻ خپل ځان ته په عملي شکل کښې هم معلومه کړي چې د الله ﷻ څخه بالغیب څوک ډارېږي او ترڅو تاسو ته هم معلومه شي چې ستاسو کوم یو د الله ﷻ څخه زیات په ډار کښې دی او کوم یو ښه تقوی دار دی.

نو په یاد ولرئ هرڅوک چې د فرمان د نزول څخه وروسته په ښکار کېدونکو حیواناتو باندې تجاوز وکړي او خپله تقوی دارې مراعاته نه کړي نو د هغه دپاره دردناک عذاب دی.

۲_ ای مؤمنانو! اوس چې ښکار کېدونکي حیوانات ښه ډېر دي او تاسو کولی شئ چې په ډول ډول طریقو باندې یې ترلاسه کړئ، الله ﷻ تاسو ته توصیه کوي چې ښکار کېدونکي حیوانات مه وژنئ او مه یې زوروئ چې یا ترې ښکې وباسئ او یا یې زخمي کړئ.

او هرڅوک چې ښکار کېدونکي حیوانات په قصدي توګه ووژني نو په هغه باندې جزا لازمه ده، چې باید د لاندې درې کارونو څخه یو کار وکړي:

الف: یا د وژلي شوي ښکار کېدونکي حیوان په مثل سره اهلي (کورنی) څاروی د کعبې شریفې په شاوخوا کښې د قربانۍ په توګه ذبحه کړي، البته هغه کورنی څاروی چې دوه مسلمانان د عدل خاوندان یې په مثلیت باندې حکم وکړي.

ب: یا دې د وژلي شوي ښکار کېدونکي حیوان په مثل سره مسکینانو ته خوراک ورکړي. یا په بل عبارت: د وژلي شوي ښکار په قیمت باندې دې یا غنم راونیسي او هر یوه مسکین ته دې نیمه پیمانه ورکړي او یا دې پرې کجورې خریداري کړي او هر یوه مسکین ته دې پوره یوه پیمانه ورکړي، برابره خبره ده چې مسکینان د حرم شریف په داخل کښې وي او که په غیر د حرم څخه په زمینځ حل کښې وي.

ج: بالآخره یا دې د مسکینانو طعام معیار ونیسي او د هرې نیمې پیمانې غنمو څخه دې یوه-یوه ورځ روژه ونیسي، نور یې خوښه چې په حرم شریف کښې روژه کېږي او که په غیر د حرم څخه دغه کار ته اقدام کوي.

ذکره شوې جزا څکه د ښکار کېدونکي حیوان په قاتل باندې لازمه کړی شوه ترڅو په دنیا کښې د خپل کار (جنایت) څه ناڅه دروندوالی وڅکي.

خو په یاد ولرئ لکه څنګه چې الله ﷻ د تحریم څخه په وړاندې شرابخورۍ او قماربازۍ باندې ونه نیولئ، همدارنګه مو د ذکر شوي تحریمي فرمان څخه په وړاندې ښکار وژنه باندې نه نیسي، که څه هم الله ﷻ کولی شو چې په وړاندېنیو جنایتونو باندې یې هم نیولي وی خو الله ﷻ درته عفوه وکړه او د نیونې څخه درتېر شو.

۳- لنډه دا چې د پخوانیو جرائمو څخه الله ﷻ درتېر شوی دی خو پام کوئ چې د تحریمي فرمان څخه وروسته بېرته ورتاو نه شئ، او هرڅوک چې بیا د ښکار کېدونکو حیواناتو سره داسې معامله وکړي لکه چې د تحریمي فرمان څخه وړاندې به یې ورسره کوله نو الله ﷻ به ترې انتقام واخلي او اُخروي جزا به ورکړي، او دا څکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی (هیڅوک یې د ارادې مخه نه شي نیولی) او هم د انتقام خاوند دی (جنایتکارانو ته بالمثل جزا ورکوي).

۴- ای مؤمنانو! تاسو یوازې په بري (د وچې) ښکار کېدونکو حیواناتو باندې د امتحان لاندې راوستلي شوي یاست او بحري ښکار کېدونکي حیوانات درته حلال کړی شوي دي، برابره خبره ده چې د خوراک دپاره یې ښکار کړئ او یا د پوستکي او نورو ګټو په ملحوظ یې ووژنئ، دا د دې دپاره چې تاسو ترې سمدستي استفاده وکړئ او یا یې په سفرونو او کاروانونو کښې د خانونو سره انتقال کړئ او د حاجت په وخت کښې یې د استفادې لاندې ونیسئ.

اما یو ځل بیا واورئ چې په تاسو باندې بري (د وچې) ښکار کېدونکي حیوانات تر هغه وخته پورې حرام کړی شوي دي چې یا په إحرام او یا په حرم شریف کښې یاست، نو د هغه الله ﷻ څخه وډار شئ او د عذابه یې خانونه وساتئ چې همده ﷻ ته به ورغونډ کړی شئ.

توضیحات

۱- مفسرینو کرامو د دې جملې چې ﴿ تَنَالُهُۥٓ أَيۡدِيكُمۡ وَرِمَاحُكُمۡ ﴾ لاندې معناوې کړې دي[۱]:

الف: د دې جملې څخه نژدې او لرې ښکار شوي حیوانات مطلب دي، چې نژدې په لاس سره رانیولی کېږي او لرې په غشو باندې ویشتل کېږي یا په نېزو سره وهلی کېږي.

ب: په لاس باندې ترې د حیواناتو بچي مراد دي چې نه منډه وهلی شي او نه الوتلی شي ترڅو خان خلاص کړي، او په غشو او نېزو باندې ترې هغه حیوانات مراد دي کوم چې هم په منډه خان خلاصولی شي او هم په الوتنه.

(۱) البحر المحیط ج۴ ص۳۶۲

مګر ظاهره دا ده[۱] چې د لاسونو او غشو یا نېزو ذکر صرف د مثال دپاره دی او حصر یې مطلب نه دی، نو په لاس رانیولو کښې په لغته وهل او په تلاک یا پړي باندې رانیول هم شامل دي او همدارنګه په غشو باندې ویشتل هغو تولو ویشتلو ته شاملېږي چې د لرې مسافې څخه پرې وویشتلی شي که څه هم د غشي څخه په غیر د ویشتلو بل شی وي لکه ډبره او داسې نور. بلکې مونږ ته په دې ډول کښې په باز او بانبې سره ښکار کول هم شامل برېښي.

په هر تقدیر، الله ﷻ صحابه کرام ﷺ په بري (د وچې) ښکار کېدونکو حیواناتو باندې امتحان کړه خو _الحمد لله_ د امتحان څخه کامیاب راووتل، او بني اسرائیل (أصحاب السبت) یې په بحري حیواناتو (ماهیانو) باندې وازمائل، چې قیصه یې په [الأعراف:۱۶۳] ایت کښې راروانه ده، خو هغوی پکښې ناکام شوه.

حُرُم څه معنی؟

۲_ د ﴿ حُرُم﴾ کلمه د "حرام" جمعه ده چې په نارینه او زنانه دواړو باندې یې اطلاق کېږي، "حرام" هغه نارینه او یا زنانه ته وایي چې یا د مکې معظمې په حرم شریف کښې داخل شي او یا د حج او عمرې احرام وتړي[۲].

ایا د احرام په جنایت کښې قصد ضرور دی؟

۳_ جمهور علماء کرام وایي چې: د احرام یا حرم شریف په جنایت کښې قصد ضرور نه دی بلکې په هغه چا باندې هم د ښکار کېدونکو حیواناتو جزا لازمېږي چې په سهوه او خطأً سره یې قتل کړي[۳]، که څه هم أخروي عذاب ورته نشته. او دا ځکه چې:

الف: په [البقرة:۱۹۶] ایت شریف کښې الله ﷻ په هغه محرم سړي باندې هم کفاره لازمه کړې ده چې د مرض د کبله خپل سر وخریي، او یا په بل عبارت: چې معذور وي.

ب: نبي کریم ﷺ کعب بن عجره ﷺ ته د سر د خریلو اجازه ورکړه کله چې هغه د احرام په حال کښې سپږو ډېر وارخطا کړی وه مګر د کفارې امر یې هم ورته وکړ[۴].

نو معلومه شوه چې په خطا او نسیان کښې په محرم باندې د ښکار شوي حیوان جزا لازمېږي، ځکه چې خطا یا نسیان خو بل شی نه دی بلکې د أعذارو څخه یو عذر دی.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې د وژلي شوي ښکار جزا په ﴿ مُتَعَمِّدًا﴾ تړلې

---

(۱) المحرر الوجیز ج۵ ص۱۸۸
(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص۳۰۵
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۶۹
(۴) صحیح المسلم ج۱ ص۳۸۲

باندې مقیده کړی شوې ده، نو په کار دي چې په دې جنایت کښې خطا او نسیان بلکې ټول اعذار اعتبار ولري؟

مونږ وایو چې: د احنافو علیهم الرحمة نظر دا دی چې په قید باندې صراحت کول په مقید کښې د حکم ثبوت فائده کوي او بس، بلکې د مقید څخه په غیر نور حوادث په سکوت کښې پرېږدي، چې د أصول الفقه کتابونو یې ښه تحقیق کړی دی[۱].

نو د همدې قاعدې په بنا د ایت شریف د معنی حاصل داسې راوځي چې: هر محرم چې په قصدي توګه د ښکار کېدونکي حیوان د وژلو مرتکب شي په هغه باندې جزا لازمه ده، او چې په قصدي توګه نه وي بلکې د أعذارو (لکه خطا او نِسیان) د کبله یې وژلی وي نو د هغه د جزا څخه دا ایت شریف ساکت دی، چې نه پکښې هو وایي او نه نه. اما د شریعت په نورو ځایونو کښې وړباندې صراحت راغلی دی چې د أعذارو سره-سره هم وړباندې جزا لازمېږي، لکه چې لږ وړاندې یې دوه مثالونه (ایت او حدیث) تېر شوه.

د محرم په جزا کښې مثلیت ضرور دی

۵ـ ټول فقهاء کرام په دې متفق دي چې د محرم د جنایت په جزا کښې مثلیت شرط دی، مګر د مثل په تعریف کښې اختلاف دی[۲]، چې مونږ یې لنډیز په لاندې ډول سره محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: الشافعي علیه الرحمة وایي چې: په هغه ښکار کېدونکي حیوان باندې چې په کورنیو حیواناتو کښې نظیر ولري، لکه هوسۍ او ګوړا خر چې نظائر یې اوزې او غوایان دي او یا داسې نور، نو په هغو کښې صوري مثلیت مراد دی، او که نظیر ونه لري، لکه کوتره او نور مرغان، نو دلته یې معنوي مثل مطلب دی چې د قیمت څخه عبارت دی او د دوه وو عادلانو سړیو په تقویم (قیمت کولو) سره تحقق مومي، ځکه چې الله ﷻ د مثل د تعین دپاره د ﴿ مِنَ ٱلنَّعَمِ ﴾ کلمه د بیان په توګه نازله کړې ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: کله وحشي وژل شوي حیوان مثل درلود، نو د مثل ذبحه کول یې د کعبې شاوخوا ځایونو کښې واجب دي چې مثل یې د کورنیو څارویو څخه عبارت دی.

ب: ابو حنیفه علیه الرحمة وایي چې: د ذکر شوي مثل څخه معنوي مثل مطلب دی چې د قیمت څخه عبارت دی، ځکه چې:

اول: د مثل د کلمې خو د اشتراک په توګه هم په معنوي مثل (قیمت) او هم په صوري مثل ـ هر یوه ـ باندې اطلاق کېږي، نو کله چې د بې نظیره ښکار کېدونکي حیوان په وژلو کښې بالاتفاق معنوي مثل مراد دی نو باید چې په نظیر والاوو کښې هم معنوي مثل (قیمت) مراد کړی شي، که نه نو مشترک

(۱) نور الأنوار ص۱۵۳
(۲) بدائع الصنائع ج۲ ص۱۹۸

لفظ به یو ځل په دوه وو معناوو کښې استعمال شي او دا خو د عربیت د قوانینو څخه مخالف او غیر بلیغ استعمال دی، په کار دي چې په کلام الله کښې د دغسې استعمال څخه ځان وساتل شي.

دوهم: په شریعت کښې خو په مثلیاتو کښې معنوي او صوري مثل ته اعتبار ورکول کېږي لکه غنم، جوار او داسې نور، او په قیمي شیانو کښې یوازې معنوي مثل ته اعتبار ورکول کېږي لکه حیوانات او نور شیان، اما یوازې صوري مثل په شریعت کښې متعارف نه دی نو په کار دي چې په دې مقام کښې هم په شریعت کښې غیر متعارفه معنی وانه خیستلی شي.

دریم: په ایت شریف کښې د مثل د پېژندلو دپاره د دوه کسانو عادلانو نظر شرط گرځولی شوی دی نو معلومه شوه چې د مثل څخه صوري مثل مطلب نه دی چې عادل او غیر عادل پکښې یو برابر دی هرڅوک یې پېژني، بلکې معنوي مثل (قیمت) ترې مراد دی ترڅو د وژلي شوي ارزښت په ښه دقت سره څرگند کړي چې جنایتکار پرې یا هدیه خریداري کړي او د حرم شریف په شاوخوا کښې یې ذبحه کړي او یا پرې طعام راونیسي او په مسکینانو باندې یې توزیع کړي او بالآخره یا د اندازه کړی شوي طعام په مقابل کښې د هرې نیمې پیمانې غنمو څخه یوه ورځ روژه ونیسي.

ابو حنیفه رحمة الله علیه وایي چې: یوازې د ﴿ مِنَ ٱلنَّعَمِ ﴾ ټکی د ﴿ مِّثْلُ مَا قَتَلَ ﴾ بیان نه دی واقع شوی بلکې د معطوفاتو سره مجموعه بیان واقع کېږي ځکه چې ﴿ مِنَ ٱلنَّعَمِ ﴾ محلًا مرفوع دی او ﴿ كَفَّـٰرَةٌ ﴾ او ﴿ عَدْلُ ذَٰلِكَ ﴾ دواړه ورباندې عطف شوي دي، نو به وایې چې داسې عبارت نازل شوی دی چې: "فَالْوَاجِبُ جَزَاءُ مُمَاثِلٍ لِلْمَقْتُولِ هُوَ مِنَ النَّعَمِ أَوْ طَعَامُ مَسَاكِينَ او صِيَامٌ بِعَدَدِهِمْ"[1] یعنې: نو داسې جزا واجبه ده چې د وژلي شوي ښکار کېدونکي حیوان سره (په قیمت کښې) مماثله وي چې هغه د کورنیو چارپایانو یا د مسکینانو د طعام او بالآخره یا د مسکینانو د شمار په اندازه د روژو څخه عبارت ده.

عَوْد څه معنی؟

۶_ د ﴿ وَمَنْ عَادَ ﴾ کلمه د "عَوْد" څخه اشتقاقه شوې ده، "عَوْد" بېرته گرځېدلو ته وایي، په دې مقام کښې یې ځینو علماوو کرامو داسې معنی اخستې ده چې: که محرم سړی په اول ځل باندې ښکار کېدونکی حیوان ووژني نو د ذکرو شوو درېگونو کفارو څخه به یوه کفاره اداء کوي او د آخرت د نیونې څخه خلاصېږي او که بل ځل پرې مبتلا شو نو ټول بار یې آخرت ته پاتې کېږي.

مگر د احنافو علیهم الرحمة اجتهاد دا دی چې په محرم باندې یوازې په اول ځل نه بلکې په هر ځل باندې ذکره شوې کفاره لازمېږي.

هو! لکه څنگه چې د [المائدة: ۳۳] ایت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفیق شرحه کړې ده چې د کفارې سره-سره أخروي نیونه هم ممکنه ده، ځکه چې دنیاوي عقوبات زواجر دي، جبائر نه دي چې

(۱) روح المعاني ج۷ ص۲۷

د ګناهونو جبیرې جوړې شي، ترڅو چې ورسره توبه ملګرې نه شي، نو په همدې لحاظ یې د معنی حاصل داسې کېږي: چې څوک د کفارو د وجوب سره-سره بیا-بیا د احرام یا حرم شریف جنایتونو ته عَود کوي، نو الله ﷻ به یې په اُخروي عذاب باندې هم مبتلا کړي البته که اراده یې وشي.

صید او ډولونه یې

۷_ د "صَیْد" کلمه د هغې وحشي حیوان نوم دی چې د انسانانو څخه په اصل خلقت کښې متنفر وي او په پښو باندې ترې تښتي او یا په وَزرونو باندې ترې الوزي[۱].

نو روږدي (اموخته) هوسۍ د ښکار څخه نه وځي، ځکه چې په اصل خلقت کښې متنفره ده او اموختوالی یې عارضي (موقتي) دی، او همدارنګه هغه غوایه یا اُوښ د صید په تعریف کښې نه داخلېږي چې په عارضي توګه د انسانانو څخه نفرت اختیار کړي او په اصطلاح سارانی شي.

صید (ښکار) په دوه ډوله دی، یو بري صید (د وچې ښکار) او بل بحري صید (د اوبو ښکار) دی. بري صید هغه ښکار ته ویل کېږي چې تولد یې په وچه کښې وي که څه هم د روزۍ د موندلو دپاره په اوبو کښې ګرځي راګرځي، لکه هیلۍ او ځینې نور مرغان. او بحري صید هغه ښکار ته ویل کېږي چې تولد یې په اوبو کښې تحقق مومي. لکه ماهیان او داسې نور.

په محرم سړي باندې او یا په حرم شریف کښې بري ښکار کول په مطلقه توګه حرام دي، برابره خبره ده چې حلال ښکار وي لکه هوسۍ او داسې نور، او یا حرام ښکار وي خو د پوستکي دپاره ښکار کړی شي، لکه ګیدړه او داسې نور.

اما د موذي (ضرري) حیوان وژل ورته جائز دي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ لَا حَرَجَ عَلَى مَنْ قَتَلَهُنَّ الْغُرَابُ وَالْحِدَاءُ وَالْفَأْرَةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ»[۲] یعني: په ځمکه باندې د حرکت کوونکو څخه پنځه شیان دي چې په هغه چا باندې څه ګناه نشته چې ویې وژني، چې یو کارغه دی، بل ټپوس دی، بل مږک دی، بل لړم دی، او بل خوړونکی سپی دی (لکه پړانګ، زمری او داسې نور).

اما محرم ته د بحري حیواناتو ښکار کول مطلقًا جائز دي، برابره خبره ده چې د خوړلو دپاره یې ښکار کړي او یا د نورو ګټو دپاره، لکه پوستکی او یا د ګیډې ملغلرې او داسې نور.

نو په دې مقام کښې الله ﷻ داسې عبارت: ﴿ أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ وَطَعَامُهُۥ ﴾ نازل کړی دی، چې ﴿ وَطَعَامُهُۥ ﴾ یې په ﴿ صَيْدُ ٱلْبَحْرِ ﴾ باندې عطف کړی دی ترڅو مونږ ته واضحه کړي چې په بحري ښکار کښې تاسو ته ډېره مهمه أذوقه (خوراک څښاک) جائزه کړی شوې ده چې ماهیان هم تازه خورئ او هم یې وچوئ چې په سفرونو کښې ترې کار اخلئ.

---

(۱) بدائع الصنائع ج۲ ص۱۹۶

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۴۶

﴿ جَعَلَ ٱللَّهُ ٱلْكَعْبَةَ ٱلْبَيْتَ ٱلْحَرَامَ قِيَـٰمًا لِّلنَّاسِ وَٱلشَّهْرَ ٱلْحَرَامَ وَٱلْهَدْىَ وَٱلْقَلَـٰٓئِدَ ۚ
ذَٰلِكَ لِتَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَأَنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ
(۹۷) ٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ وَأَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۹۸) مَّا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا
ٱلْبَلَـٰغُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (۹۹) قُل لَّا يَسْتَوِى ٱلْخَبِيثُ وَٱلطَّيِّبُ وَلَوْ
أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ ٱلْخَبِيثِ ۚ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ يَـٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَـٰبِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۱۰۰) ﴾

[۹۷] الله ﷻ کعبه، محترمه کوټه، د خلکو دپاره (په ښنو باندې) د ودرولو سبب ګرځولې ده، او محترمه میاشت (میاشتې) هم او قرباني هم او د څارویو غاړکۍ هم.

دا د دې دپاره چې تاسو پوه شئ چې یقیناً الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي چې په اسمانونو کښې دي او په هغه څه باندې هم (پوهېږي) چې په ځمکو کښې دي، او (هم د دې دپاره چې تاسو پوه شئ چې) یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۹۸] (ای مؤمنانو!) پوه شئ چې بې شکه الله ﷻ سخت عذابي دی، او بې شکه الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

[۹۹] په لیږلي شوي (محمد ﷺ) باندې هیڅ شی نشته مګر (د شریعت) رسونه، او الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي چې تاسو يې ښکاره کوئ او په هغه شي باندې هم (پوهېږي) چې تاسو يې پټوئ.

[۱۰۰] (ورته) ووایه چې: پلیت او پاکیزه برابر نه دي، اګر که تا لره د پلیت شي ډېروالی په تعجب کښې اچوي، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ ای د سوچه عقلونو خاوندانو! شاید چې تاسو بری ومومئ.

ارتباط

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې د کعبې شریفې احترام وکړئ او په حرم شریف یا په إحرام کښې د وچې ښکار کېدونکو حیواناتو ته تعرض مه کوئ، بلکې د کعبې شریفې ټولو مناسکو ته په درنه سترګه وګورئ که څه هم ستاسو عقل يې حکمتونو ته نه رسېږي.

د مطلب خلاصه

۱- یعنې: ای مؤمنانو! تاسو ته هیڅ مناسبه نه ده چې د کعبې شریفې سپکاوی وکړئ، کعبه شریفه خو څه معمولي کوټه نه ده، بلکې د احترام څخه ډکه کوټه ده چې الله ﷻ د ټولو خلکو دپاره (که څه هم کافر وي) د کارونو او ژوند دپاره د انتظام ذریعه جوړه کړې ده. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

د خلکو په زړونو کښې الف: د کعبې شريفې په خاطر الله ﷻ په کال کښې څلور مياشتې محترمې ګرځولې دي چې خلک پکښې حج يا عمرې ته په امن سره لاړ شي او راشي، او ښه په بې غمۍ سره پکښې د ټول کال اذوقه ترلاسه کړي.

ب: کومې قربانۍ چې کعبې شريفې ته روانې کړی شوې وي او په غاړکيو او نورو شيانو باندې په نښه کړی شوې وي چې دا د کعبې شريفې په لور باندې روانې دي، هغو ته هيڅوک تعرض نه کوي.

ج: بالآخره څوک چې د کعبې شريفې څخه بهرته د کور په طرف باندې ستون شي او په خان باندې داسې نښې نښانې وزړوي چې خلک يې وپېژني، هغه هم هيڅوک نه زوروي او په ډاډه زړه باندې کور ته رسېږي.

۲_ دا چې الله ﷻ په تکويني توګه د خلکو په زړونو کښې د کعبې شريفې محبت اچولی دی حتی د خپله کعبې لا څه چې د زيارت کوونکو احترام يې هم څوک نه پرېږدي، دا د دې دپاره چې تاسو پوه شئ چې يقيناً الله ﷻ په هغو ټولو شيانو باندې عالم دی چې په اسمانونو کښې دي او په هغو باندې هم چې په ځمکو کښې دي، او بلکې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

د همدې علم د کبله يې د انسانانو د ژوند د انتظام دپاره کعبه شريفه لا د ډېر پخوا څخه سنبول ټاکلې ده، چې د بشري حکومتونو د نشتوالي په وخت کښې هم انسانان اداره کړي او د کار او کسب فرصت ورکړي، که نه نو په ځينو وختونو کښې خو به دوی د داخلي جګړو او جنګونو د کبله د لوږې مړه شوي وی.

۳_ ښه نو چې کعبه شريفه ستاسو د ژوند او د ښه انتظام دپاره ډېر لوی کردار اداء کوي، نو تاسو ته په کار دي چې علاوه په تکويني احترام، تشريعي احترام يې هم د نظره ونه غورزوئ، او د الله ﷻ څخه وډار شئ چې د سخت عذاب خاوند دی.

هو! که ستاسو څخه قصور واقع کېږي نو د الله ﷻ څخه ښښنه وغواړئ او هغه ته توبه تائب شئ، د قصور څخه به درتېر شي ځکه چې الله ﷻ هم ښښونکی دی او هم مهربان.

۴_ ای مؤمنانو! زمونږ د پيغمبر ﷺ په غاړه باندې يوازې د شريعت رسونه ده او دا يې په ډېره ښه طريقه باندې ترسره کړه، نور نو ستاسو کار دی چې عمل پرې کوئ او که نه، زمونږ په پيغمبر باندې ستاسو څارنه نه ده لازمه کړی شوې چې د هر يوه لاس به د بدوکارونو څخه نيسي که نه نو دی به نيولی کېږي، او نه په ده باندې ستاسو محاسبه شته، او بالآخره نه مو خپل پيغمبر ته دومره عمر ورکړی دی چې د قيامت د ورځې پورې به ژوندی وی او تاسو ته به تازه تازه وحې دراوړوي، نن دی او که سبا دی نبي کريم ﷺ به وفات شي او د وحې دروازه به وتړله شي او تاسو ته به دغسې وصايا نه کېږي لکه چې اوس درته کېږي.

نو تاسو ته په کار دي چې د وخت څخه ګټه پورته کړئ او په ډېر اخلاص سره د الله ﷻ شرائعو ته تابع شئ، الله ﷻ ته ستاسو پټ او ښکاره ټول ښکاره دي او په هرڅه باندې پوهېږي.

۵ـ اى پيغمبره! يو ځل بيا مؤمنانو ته ووايه چې: د الله ﷻ په نزد باندې پليت او پاكيزه شيان يو برابر نه دي، كه څه هم بالفرض ستاسو هر يوه ته د پليتو شيانو ډېروالى ښه ښكاره شي او په تعجب كښې يې واچوي.

نو په همدې اساس باندې تاسو د احرام په حال كښې او يا په حرم شريف كښې د وچې د ښكاري حيواناتو د وژلو څخه ځانونه وساتئ ځكه چې دا پليت دي او پليت شيان بركت نه لري او عاقبت يې خراب وي، او د پاكيزه شيانو په رانيولو پسې تاند ووهئ، ځكه چې پاكيزه شيان كه څه هم د كم او كيف په اعتبار سره لږ وي خو بركت يې زيات دى او د تقوى او ديندارۍ روحيه په تاسو كښې ژوندۍ كوي چې د لا زيات عبادت توفيق مو په برخه كېږي.

۶ـ مګر په ياد ولرئ چې ذكره شوې د پليت او پاكيزه شيانو په تميز باندې يوازې هوښياران او د عقل خاوندان پوهېږي، د ساده ګانو وړباندې سرونه نه خلاصېږي، نو د الله ﷻ څخه وډار شئ اى د سالم عقل خاوندانو! شايد چې تاسو فلاح او كاميابي مونده كړئ.

توضيحات

۱ـ بيت الله شريف د لاندې وجوهو د كبله د "كَعْبَة" په لقب باندې هم يادېږي[۱]:

الف: "كَعْبَة" د تكعيب سره په اصلي حروفو كښې متحده ده، تكعيب خو د تربيع په معنى سره دى او بيت الله شريف هم مربع ده چې څلور واړه خواوې يې سره يو تربله برابرې دي.

ب: "كَعْبَة" د "كَعْبُ الإِنْسَان" څخه اخستله شوې ده، او "كَعْبُ الإِنْسَان" هغه نبغ هډوكى دى چې د هرې پښې تقريبًا په لاندينۍ څنډه كښې واقع دى او قدم او لينګى سره جدا كوي.

څرنګه چې د بيت الله شريف سره متصله ابادي نشته او په ځمكه باندې نبغه ښكاري، نو ته به وايې چې دا په پښه كښې ښنګرى دى.

كعبه شريفه په پښو دروونكې ده

۲ـ كه څه هم مفسرينو كرامو په دې مقام كښې د ﴿قِيَمًا﴾ دپاره ډېر تفسيرونه كړي دي[۲]، لاندې خو مثالونه يې ولولئ:

الف: بيت الله شريف او د دې لوازم، لكه محترمې مياشتې او قربانۍ او بالآخره د نښانې دپاره غاړكۍ، د مكې معظمې د اوسېدونكو دپاره د رزق د پراخۍ سببونه دي چې د هره طرفه هلته خلك سفرونه كوي او تجارتي مالونه ورې راوړي.

ب: بيت الله شريف او نور لوازم يې د آمن اسباب دي چې هلته هيڅوك لوټماري نه كوي.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۷۵

(۲) البحر المحيط ج۴ ص۳۷۳؛ زاد المسير ج۲ ص۳۲۳

ج: د بیت الله شریف په سبب سره د هغه ځای اوسېدونکي اهل الله ګڼل کېږي او خلک ورته په احترام باندې قائل دي.

د: هلته د حج مناسک اداء کېږي چې د خلکو د دنیا او آخرت ګټې پکښې نغښتې دي.

مګر څرنګه چې الله ﷻ د ﴿قِيَمًا﴾ سره متصله د ﴿لِلنَّاسِ﴾ کلمه نازله کړې ده نو داسې معلومېږي چې دلته به هغه معنی مراده وي چې ټولو خلکو ته حتی کافرانو ته هم شامله وي، هغه دا چې د دنیا بقاء او ابادي به ترهغه وخته پورې دوام وکړي چې ترڅو کعبه شریفه ودانه وي او خلک ورته ځي راځي او بالآخره د حج او عمرې مناسک اجراء کېږي، نو کله چې د همدغو کارونو سلسله قطعه شي ـالعیاذ باللهـ نو بیا به دنیا ورانېږي او عمر به یې ختم شي، لاندې دوه حدیثونه د اشتشهاد په توګه ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایي چې: «يُخَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ»[۱] کعبه شریفه به د حبشې څخه د دوه وو لینګیو خاوند تخریبه کړي. یعنې کله چې الله ﷻ د دنیا د ورانولو اراده وکړي، نو د پر حقیر سړی به کعبه ورانه کړي که څه هم د الله ﷻ د ارادې څخه وړاندې د أصحاب الفیل غوندې جبابره وو هم نه شوه تخریبولی.

دوهم: د قتاده رضي الله عنه څخه روایت دی چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى لَا يُحَجَّ الْبَيْتُ»[۲] د قیامت ورځ به تر هغه قائمه نه شي ترڅو چې حج ونه کړی شي. یعنې ترڅو چې حج اداء کېږي دنیا به اباده وي. دا حدیث که څه هم د صحیح البخاري د معلقاتو څخه دی مګر الحاکم علیه الرحمة د أحمد بن حنبل علیه الرحمة په سلسله باندې وصل کړی دی[۳]. همدارنګه ځینو نورو محدیثینو[۴] هم مرفوع روایت کړی دی.

د محرم په لاس ښکار شوی حیوان پلیت دی

۳ـ که بالفرض محرم سړی د وچې ښکار کېدونکی حیوان د الله ﷻ په نامه باندې ذبحه هم کړي هغه مردار او پلیت دی، نو که محرم د اضطرار په حال کښې وه او هلته مرداره او ښکار دواړه موجود وه نو فقهاء کرام د ده په باره کښې لاندې نظرونه لري[۵]:

الف: زُفر علیه الرحمة وایي چې: باید مرداره وخوري او د ښکار کېدونکي حیوان څخه ځان وساتي.

ب: أبو حنیفه او أبو یوسف رحمة الله علیهما وایي چې: باید بالعکس د ښکار غوښه وخوري او کفاره دې ورکړي.

ج: د أبو حنیفه علیه الرحمة په یو قول او د محمد علیه الرحمة په نظر د مرداري خوراک بهتر دی.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۲۱۷
(۳) عمدة القاري ج۹ ص۲۳۵
(۴) المستدرک ج۴ ص۵۰۰؛ صحیح ابن حبان ج۱۵ ص۱۵۱
(۵) روح المعاني ج۷ ص۲۹

د: ابو یوسف او حسن رحمهما الله علیهما دواړه وایي چې که ښکار کېدونکی حیوان او سپی دواړه موجود وه نو د سپي غوښنه بهتره ده.

پاک او ناپاک برابر نه دي

۴ـ دا موضوع ـ چې پلیت او پاکیزه شیان برابر نه دي ـ نبي کریم ﷺ په لاندې حدیث کښې ډېره ښه تفسیره کړې ده:

یوه ورځې یو سړی تېرېده نو نبي کریم ﷺ په حاضرینو کښې د یو کس څخه پوښتنه وکړه چې: په دې سړي کښې څه نظر لرې؟ هغه وویل چې: دا د اشرافو څخه دی، که د خپلولۍ غوښتنه وکړي باید چې خپلولي ورسره وکړی شي او که په څه موضوع کښې شفاعت وکړي باید شفاعت یې قبول کړی شي. نبي کریم ﷺ هیڅ ونه ویلې.

بیا په همدغه مجلس باندې یو بل سړی تېر شو، نو نبي کریم ﷺ ذکر شوي یو کس ته وویلې چې: په دې کښې دې څه نظر دی؟ هغه وویلې چې: دا د فقیرانو مسلمانانو څخه دی، که د خپلولۍ آرزو وکړي باید پوره نه کړی شي او که د چا په باره کښې شفاعت وکړي نو باید چې ونه منل شي. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلْءِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا»[1] یعني: دا د هغه د مثل څخه د ځمکې د ډکوالي په اندازه بهتر دی.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسْـَٔلُواْ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْـَٔلُواْ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ ٱلْقُرْءَانُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا ٱللَّهُ عَنْهَا ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُواْ بِهَا كَٰفِرِينَ ﴿١٠٢﴾﴾

[۱۰۱] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! د داسې شیانو څخه پوښتنه مه کوئ چې که درته څرګند کړی شي، نو غمژن به مو کړي، او (هم تاسو د داسې شیانو څخه غوښتنه مه کوئ چې) که تاسو ترې په داسې وخت کښې غوښتنه وکړئ چې قرآن کریم نازلېدلی شي نو هغه به درته څرګند کړی شي (او بیا به پرې خپه یاست).

الله ﷻ (تاسو ته) د دغسې پوښتنو کولو څخه عفوه کړې ده (کومې چې د نن څخه وړاندې تاسو کړې دي). او الله ﷻ ښښونکی د حلم خاوند دی (قصور ښښي چې اراده یې وشي او په عقوبت باندې عجله نه کوي).

[۱۰۲] (ای مؤمنانو!) ستاسو څخه وړاندې یقیناً یوه قوم (د پیغمبر امتیانو) دغسې غوښتنې کړې وې خو بیا پرې کافران جوړ شوه (او عقیده یې ورباندې ونه کړه او یا یې عملي نه کړې، نو تاسو د هغوی په شان مه کېږئ).

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۵

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ د پیغمبر ﷺ وظیفه بیانه کړې وه چې په ده باندې د تبلیغ څخه پرته بل شی نشته، او دلته مهرباني کوي چې کله د احکامو رسونه د ده ﷺ وظیفه ده نو حاجت نشته چې تاسو ترې سوال وکړئ او د احکامو په بیان کښې تعجیل وغواړئ، ځکه د کوم شي په بیان باندې چې پیغمبر ﷺ مامور شوی دی هغه به ستاسو د غوښتنې څخه پرته هم درته بیانوي.

۲_ هلته الله ﷻ فرمایلي وه چې پاکیزه او پلیت سره یو برابر نه دي، نو څه لرې نه ده چې د ځینو مسلمانانو په زړونو کښې به څه سوالونه پیدا شوي وي چې دا-دا شی به د پلیتو څخه وي او که د پاکیزه وو څخه، نو دلته د همدغسې سوالونو مخنیوی وشو چې ستاسو پوښتنو ته اړتیا نشته، په کوم شي پورې چې د دین کمال ارتباط ولري هغه به ضرور بیانېږي.

شان نزول

د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول په باره کښې متعدد واقعات روایت کړی شوي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

۱_ یوه ورځې نبي کریم ﷺ صحابه وو کرامو ؓ ته خطابه وکړه چې: الله ﷻ په تاسو باندې حج فرض کړی دی. نو الاقرع بن حابس ؓ غږ وکړ چې ای د الله رسوله! ایا هر کال راباندې حج فرض دی؟ نبي کریم ﷺ ساکت پاتې شو، ترڅو چې نوموړي صحابي ؓ خپله پوښتنه د درېم ځل دپاره تکراره کړه نو بیا یې خپل سکوت مات کړ او ویې فرمایل چې: «لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ ثُمَّ إِذًا لَا تَسْمَعُونَ وَلَا تُطِيعُونَ وَلَكِنَّهُ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ»(۱) یعني: که زه ووایم چې "هو" نو (هر کال) به واجب شي، بیا به یې تاسو (عملاً) قبول نه کړئ او (عملاً) اطاعت به ونه کړئ، مګر شان دا دئ چې فرضي حج فقط یو حج دی.

۲_ د اوږد حدیث شریف مضمون دی چې نبي کریم ﷺ ته دا خبره رسېدلې وه چې منافقان د ناآشنا پوښتنو نیت لري ترڅو نبي کریم ﷺ (د دوی په خیال) جواب ونه شي ویلی او دوی ته د پروپاګند زمینه برابره شي.

لنډه دا چې ځینو خلکو د منافقت د کبله او ځینو صحابه کرامو ؓ د زیات اخلاص د کبله پوښتنې کولې، نو نبي کریم ﷺ په داسې حال کښې په ممبر باندې ودرېده چې د غُصې نښې نښانې ورکښې ښکارېدلې، او ویې فرمایل چې: «فَلَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَخْبَرْتُكُمْ مَا دُمْتُ فِي مَقَامِي هَذَا»(۲) یعني: نو تاسو به زما څخه د هیڅ شي پوښتنه ونه کړئ مګر زه به یې خبر (جواب) درکړم تر هغه چې زه په دې مقام (ممبر) باندې اوسم.

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۱

(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۷۷، ج۲ ص۱۰۵۰

ټول صحابه کرام ﷺ د هر خپه او په ژړا شوه او نبي کريم ﷺ همدا خبره تکراروله چې: «سَلُونِي» وکړئ پوښتنې، وکړئ پوښتنې.

په دې منځکښې عبد الله بن حُذافه ﷺ راپورته شو او پوښتنه يې وکړه چې: «مَنْ أَبِي؟» زما پلار څوک دی؟. نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَبُوكَ حُذَافَةُ» ستا پلار حذافه دی. يعنې ستا په نسب کښې چې خلک څه خبره کوي هغه دروغ ده.

بيا عمر الفاروق ﷺ د ټولو صحابه وو کرامو ﷺ په استازيتوب نبي کريم ﷺ ته اعتذار وړاندې کړ او نبي کريم ﷺ د «سَلُونِي» کلمې د ويلو څخه چپ شو.

۳_ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي چې ځينې خلک وه چې د نبي کريم ﷺ څخه به يې د مسخرو په توګه پوښتنې کولې چې زما پلار څوک دی؟ او چې اوښه به يې ورکه شوې وه نو ورته به يې ويلې چې: «أَيْنَ نَاقَتِي؟» زما اوښه چېرته ده؟ «فَأَنْزَلَ اللهُ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَةَ»[۱] نو الله ﷻ په دوی کښې دغه ايت نازل کړ.

۴_ آن تردې چې يوه سړي د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: «أَيْنَ مَدْخَلِي يَا رَسُولَ اللهِ»[۲] يعنې: ای د الله ﷻ پيغمبره! زما د داخلېدلو ځای چېرته دی (دوزخ دی او که جنت دی)؟. نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې «النَّارُ» يعنې: ستا د داخلېدلو ځای اور (دوزخ) دی.

تبصره

۵_ ذکر شوي واقعات او يا د هغو نور امثال سره څه منافات نه لري، کېدلی شي چې د ټولو په هکله ذکر شوي ايتونه نازل شوي وي، او د صحابه کرامو ﷺ عادت وه چې د ايتونو په مصداقاتو باندې به يې د شان نزول اطلاق کاوه[۳].

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: په ذکرو شوو واقعاتو کښې ځينې داسې واقعات دي چې د مسلمانی سره منافات لري، لکه چې ځينو خلکو به د نبي کريم ﷺ څخه د مسخرو په توګه پوښتنې کولې، او په پيغمبر باندې مسخرې کول خو د کفر څخه په غير بل شی نه دی، حال دا چې ايت شريف په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ سره پيل شوی دی چې ټوله مخاطبه د مؤمنانو سره ده؟

مونږ وايو چې:

الف: دلته د مؤمنانو څخه ټول هغه خلک مطلب دي چې ځانونو ته مؤمنان وايي، برابره خبره ده چې قلبًا هم مؤمنان وي او يا يوازې په خولو باندې ځانونه مؤمنان بولي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۶۵

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۸۳

(۳) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

ب: دلته مؤمنان پوه کړی شوي دي چې تاسو د منافقانو په شان طرز العمل مه کوئ چې هر ډول پوښتنه نبي کریم ﷺ ته راجع کړئ. او دا ځکه چې منافقان په پوښتنو کښې زره صافي نه دي غواړي چې د یو پلوه نبي کریم ﷺ په بې ځایه پوښتنو کښې مصروف کړي او د بل پلوه یې ستاسو بې لارې کول مطلب دي.

نو په دې تقدیر باندې به دا ایت شریف د هغه ایت شریف نظیر واقع شي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقُولُواْ رَٰعِنَا وَقُولُواْ ٱنظُرۡنَا ﴾ [البقرة: ۱۰۴] یعني: ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د (یهودانو په شان) د "راعنا" کلمه مه وایاست او (په بدل کښې یې) "اُنظرنا" وواییئ.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! تاسو د نبي کریم ﷺ څخه بې هوده پوښتنې مه کوئ چې په لا شعوري توګه د منافقانو په قدم باندې لاړ شئ، خصوصاً داسې پوښتنې چې د هغو په جواب کښې د دې خبرې خطره وي چې تاسو ورباندې غمژن شئ، یا د رسوایي او خجالت سره مخامخ شئ او بالآخره یا د دې لوی خطر وي چې اسان حکم درباندې په جواب سره دروند کړی شي او داسې نور.

۲ـ ای مؤمنانو! که تاسو ذکر شوې پوښتنې په داسې وخت کښې مطرح کړئ چې وحې جاري ده، نبي کریم ﷺ ژوندی دی او بالآخره د قرآن کریم د نزول وخت نه دی ختم شوی، او په خپلو پوښتنو باندې زیات زور واچوئ نو الله ﷻ به یې جواب درنازل کړي نو احتمال شته چې د خفګان سره مخامخ شئ او په خپلو پوښتنو باندې پښېمانه شئ.

کله چې په بې ضرورته پوښتنو کښې د غمژن کېدلو احتمال شته نو تاسو ته په کار دي چې دغسې د خطر ځای ته خپل ځانونه ورورانږدې نه کړئ او په لوی لاس ځانونه غمژن جوړ نه کړئ.

هو! د دې څخه پخوا مو چې څه بې ځایه پوښتنې کړې دي د هغو څخه الله ﷻ درتېر شوی دی او په هغو باندې مو نه نیسي، خو د دې ارشاد څخه وروسته خپل ځانونه اداره کړئ.

لنډه دا چې الله ﷻ ښښونکی دی که څه قصور درڅخه واقع شي نو د ښښنې په تمه اوسئ او هم د حلم خاوند دی چې د عذاب تاخیر یې په ښښنه باندې دلالت نه کوي، نو د همېشه دپاره د الله ﷻ په نسبت په خوف او رجا کښې اوسئ چې همدا د ایمان غوښتنه ده.

۳ـ ای مؤمنانو! ستاسو څخه وړاندې هم ځینو قومونو د خپلو پیغمبرانو څخه ډول ډول غوښتنې کړې وې، خو چې کله به ورته پیغمبرانو غوښتلې شوې پوښتنې جوابې کړې او څه به یې چې غوښتل هغه به یې ورکړه، نو یا به په عملي بې اطاعتۍ کښې واقع شوه او یا به لا ورباندې بالکل کافر جوړ شوه او انکار به یې ترې وکړ، نو د همدې کبله تاسو ته توصیه وکړی شوه چې د بې ځایه غوښتلو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ چې علاوه په غمژن کېدلو د بې اطاعتۍ سره مخامخ نه شئ.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د ﴿أَشْيَآءَ﴾ د کلمې څخه وروسته درې جملې نازلې کړې دي، مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفیق په هره یوه جمله کښې بېل-بېل بحث وکړو.

لومړۍ جمله:

۲ـ لومړۍ جمله دا ده چې: ﴿إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾، دا جمله د ﴿أَشْيَآءَ﴾ د کلمې دپاره صفت واقع شوې ده. نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې: د داسې شیانو څخه پوښتنه مه کوئ چې د هغو په جوابونو کښې ستاسو د غمژن کېدلو او مشقت احتمال وي، نو خپل ځانونه په لوی لاس په سختیو کښې مه وراچوئ او ځانونو ته غم مه جوړوئ.

لنډه دا چې پوښتنه کول په لاندې دوه ډوله دي:

الف: یو ډول هغه پوښتنې دي چې سړی یې جواب ته ضرورت لري او جواب یې په تعمیل کښې اثر لري، نو دغه ډول پوښتنې برسېره په دې چې ممنوع نه دي بلکې مشروع دي، ځکه چې د دغسې پوښتنو په جوابونو باندې سړی خوشالېږي چې د ځیر څخه پرې نجات پیدا کوي او غمژن کېږي پرې نه. لاندې تشریحات ولولئ:

اول: الله فرمايي: ﴿فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ۴۳] نو د علم خاوندانو څخه پوښتنه وکړئ که تاسو یاست چې نه پوهېږئ.

دوهم: جابر ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وايي چې: مونږ په سفر باندې وه چې زمونږ د یو ملګري په سر باندې ډبره راولوېده او زخمي شو، خو همدغه زخمي ملګری محتلم شو او غسل ورباندې واجب شو نو د ملګرو څخه یې پوښتنه وکړه چې ایا ماته په تیمم وهلو کښې اجازه مونده کوئ؟ هغوی وویلې چې نه، ته خو د اوبو په استعمال باندې قدرت لرې. نو نوموړي زخمي په اوبو باندې غسل وکړ چې د همدې غسل په سبب باندې مړ شو.

کله چې نبي کریم ﷺ په ذکره شوې قیصه باندې خبر شو نو ویې فرمایل چې: «قَتَلُوهُ قَتَلَهُمْ اللهُ أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ»[1] وژلی یې دی دوی دې الله ﷻ ووژني، ضرور به یې پوښتنه کړې وی چې کله دوی په خپله نه پوهېده (او بې علمه فتوی به یې نه ورکولی) ځکه چې د جهل شفاء خو پوښتنه کول دي. یعنې د ناپوهۍ علاج پوښتنه ده.

ب: دوهم ډول پوښتنې هغه دي کومو ته چې ضرورت نه وي او لا په جوابونو کښې یې د غمژن کېدلو خطره هم وي، نو په ذکره شوې جمله کښې همدغه ډول پوښتنې ممنوع ښودلې شوې دي. لاندې نصوص د ښه وضاحت دپاره ولولئ:

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۴۹

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»[۱] یعني: د سړي د اسلام د ښه والي څخه د هغه شي پرېښودل هم دي چې ده ته مطلبي شی نه وي. لکه چې څوک پوښتنه وکړي چې د موسی علیه السلام د مور نوم څه وه؟ او د فرعون پلار څه نومېده؟ او داسې نور.

دا ډول پوښتنې د دې څخه پرته چې د سړي وخت پرې ضائع شي بله نتیجه نه لري، خصوصاً د هغو خلکو د خولو څخه کوم چې د دین په ضروري مسائلو باندې نه پوهېږي خو پوښتنه یې هم نه کوي.

دوهم: یوه ورځې عمر الفاروق رضی الله عنه د خپلو څو نفرو ملګرو سره یوه حوض (ډنډ) ته ورسېد، نو یوه ملګري یې د حوض د خاوند څخه پوښتنه وکړه چې: ای د ډنډ خاونده! دغه ډنډ ته درندګان راځي او که نه (اوبه ترې څښي او که څنګه)؟. نو د دې څخه وړاندې چې د حوض خاوند جواب ورکړي، عمر الفاروق رضی الله عنه وویل چې: «يَا صَاحِبَ الْحَوْضِ لَا تُخْبِرْنَا»[۲] ای د حوض خاونده! مونږ ته جواب مه راکوه. یعني: مونږ مکلف نه یاستو چې دغسې دقیقې پوښتنې وکړو، نو کله چې مکلف نه یاستو نو حاجت نشته چې ته جواب راکړې!.

نو د همدې کبله مونږ دې ته ضرورت نه لرو چې د قصاب څخه تحقیق وکړو چې دغه ذبیحه ستا خپله ده او که پردی؟ د ذبحې په وخت کښې دې ورباندې د الله ﷻ نوم یاد کړی دی او که نه؟ او داسې نور.

دریم: معاویه رضی الله عنه وایي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الْغُلُوطَاتِ»[۳] یعني: نبي کریم ﷺ منعه کړې ده د داسې پوښتنو څخه چې مطلب پکښې صرف د مخاطب غلطول او پېښې شوېول وي (چې دا ډول مسائل اکثره د فتنو باعث جوړېږي).

همدارنګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ»[۴] هلاک شوه په (اقوالو او افعالو کښې) د حد څخه تجاوز کوونکي، دغه جمله یې درې خله وویلې. یعني: څوک چې د مسائلو په تعمق کښې غلوه او تیری کوي.

څلورم: یوه ورځې د مالک بن انس رحمة الله علیه څخه چا د استواء په باره کښې پوښتنه وکړه، نو هغه جواب ورکړ چې: «الْاِسْتِوَاءُ مَعْلُوْمٌ وَالْكَيْفِيَّةُ مَجْهُوْلٌ وَالسُّؤَالُ عَنْهُ بِدْعَةٌ»[۵] استواء خو معلومه ده (پوښتنې ته اړتیا نه لري) او څرنګوالی یې مجهول دی (چې یوازې الله ﷻ ته معلوم دی) او پوښتنه ترې بدعت دی (داسې مسئله نه ده چې مونږ ورباندې مکلف یاستو).

پنځم: یوه ورځې د عمر بن عبد العزیز رحمة الله علیه څخه چا د صفین د جنګ یعني د صحابه وو رضی الله عنهم د

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۸۶
(۲) موطا الإمام مالک ج۱ ص۱۷
(۳) سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۵۹
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۳۳۹
(۵) تفسیر القاسمي ج۶ ص۳۹۵

جنګ په باره کښې پوښتنه وکړه (چې هلته څوک په حقه وه)، نو هغه جواب ورکړ چې: "تِلْكَ دِمَاءٌ كَفَّ اللهُ عَنْهَا يَدِيْ فَلَا أُحِبُّ أَنْ أُلْطِخَ بِهَا لِسَانِيْ"(۱) دا داسې وينې دي چې الله ﷻ ترې زما لاس بچ ساتلی دی (چې ګډون مې پکښې نه دی کړی) نو زه دا خوښوم چې خپله ژبه هم پرې ککړه نه کړم.

(یا په بل عبارت: د قیامت په ورځ به زما څخه دا پوښتنه ونه شي چې تا ولې د علي ﷺ او معاویه ﷺ په هکله د حق او باطل نظر نه دی ورکړی، نو ضرورت نشته چې بې خایه خپل خان د ګناه په خطره کښې ورواچوم).

شپږم: نبي کریم ﷺ خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته توصیه کړې وه چې: «لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي شَيْئًا فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَخْرُجَ إِلَيْهِمْ وَأَنَا سَلِيمُ الصَّدْرِ»(۲) هيڅوک دې زما د ملګرو څخه د هيڅا په باره کښې څه شی ماته نه رارسوي، ځکه چې يقيناً زه دا خبره خوښوم چې په داسې حال کښې وروو خم چې په زړه کښې مې هغوی ته څه نه وي. يعني: ماته دې څوک داسې خبره نه رارسوي چې زما د صحابه وو کرامو ﷺ سره زړه بداوی پيدا شي. نو بايد چې سړی د دغسې شيانو د پوښتنو څخه هم ډډه وکړي چې د حسد او کينې باعث جوړېږي.

اوم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَحَسَّسُوا»(۳) او تاسو د خلکو د پټو شيانو پوښتنې مه کوئ او هم مه ورته ګورئ او مه ورته غوږ نيسئ.

د ټولو ذکرو شوو وضاحتونو څخه څرګنده شوه چې مونږ ته د بې خايه او بې فائدې پوښتنو کولو څخه د خان ساتنې توصيه شوې ده، برابره خبره ده چې د نبي کريم ﷺ په زمانه کښې وي او که آن د قيامت د ورځې پورې په نورو زمانو کښې، همدارنګه برابره خبره ده چې د شرعي احکامو پوښتنې وي او که داسې پوښتنې وي چې شريعت پورې اړوند نه وي، لکه چې د شان نزول د روايت سره سم د نبي کريم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! زما ورکه شوې اوښه به چرته وي؟!

دوهمه جمله:

۲ـ دوهمه جمله چې د ﴿أَشْيَاءَ﴾ د کلمې دپاره صفت واقع شوې ده، دا جمله ده چې: ﴿وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْءَانُ تُبْدَ لَكُمْ﴾.

ځينو مفسرينو کرامو(۴) ته تعجب دی چې د ذکرې شوې جملې څخه د سوال کولو اباحت اخلي، حال دا چې دا جمله د ﴿أَشْيَاءَ﴾ د کلمې دپاره صفت واقع شوې ده او د نهي ﴿لَا تَسْأَلُوا﴾ څخه لاندې ده.

---

(۱) تفسير القاسمي ج۶ ص۳۹۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۸

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۷۲

(۴) البحر المحيط ج۴ ص۳۸۱؛ تفسير القرطبي ج۶ ص۳۳۳

دوي يې د معنى حاصل داسې اخستى دى چې: تاسو ابتداءً پوښتنه مه کوئ خو که الله ﷻ په خپله تاسو ته څه حکم درنازل کړ او په هغه کښې ستاسو څه پوښتنو ته ارتيا وه او پوښتنې مو وکړې نو څه باک يې نشته، الله ﷻ به ستاسو پوښتنو ته جواب درکړي او څه خفا چې په تاسو باندې درغلې وي هغه به درته واضحه او ښکاره کړي.

مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د دې جملې د معنى حاصل داسې واخستلى شي چې: تاسو په هره زمانه او په هر ډول واقعه کښې عموماً د بې ځايه پوښتنو څخه خانونه بچ وساتئ او په خاصه توګه د نبي کريم ﷺ په مبارک عصر کښې خو د بې ځايه پوښتنو څخه بالکل ځپل خانونه بچ کړئ، چې د يو پلوه به نبي کريم ﷺ په بې ځايه پوښتنو باندې په بې ګټو شيانو کښې مشغول کړئ او د بله پلوه د دې خبرې خطره هم شته چې ستاسو د پوښتنو د کبله داسې حکم نازل شي چې تاسو او ستاسو غونډې نور مسلمانان په حرج کښې واچوي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ»[۱] ما پرېږدئ تر هغه چې ما تاسو پرېښي ياست. يعني: ما پرېږدئ چې شريعت درته بيان کړم، کوم شى چې ضرور وي هغه زه ستاسو د پوښتنو څخه په غير هم درته بيانوم، نو پوښتنو ته څه حاجت دى.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ»[۲] يعني: يقيناً په مسلمانانو کښې د ګناه د حيثه هغه څوک ډېر لوى دى چې د داسې يوه شي څخه پوښتنه وکړي چې هغه نه وي حرام شوى خو د ده د پوښتنې د کبله حرام کړى شي.

ج: انس ﷺ وايي چې مونږ د دې څخه منعه کړى شوي وه چې د نبي کريم ﷺ څخه د څه شي په باره کښې پوښتنه وکړو: «فَكَانَ يُعْجِبُنَا أَنْ يَجِيءَ الرَّجُلُ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ الْعَاقِلُ فَيَسْأَلَهُ وَنَحْنُ نَسْمَعُ»[۳] نو زمونږ به دا خبره خوښېدله چې د بېديا څخه يو سارانى هوښيار سړى راشي او د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړي او مونږ يې واورو.

د: ابو امامه ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې کله ذکر شوى ايت شريف نازل شو او مونږ د پوښتنې کولو څخه منعه کړى شو نو مونږ يوه اعرابي (سارايي) سړي ته يو څادر ورکړ او بيا مو ورته ووېلې چې: «سَلِ النَّبِيَّ ﷺ»[۴] يعني: د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنې وکړه (چې ترڅو يې مونږ جوابونه واورو).

ه: المغيره بن شعبه ﷺ په اوږده حديث کښې وايي چې: «وَكَانَ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۸۲
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۳۰
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۲

وَإِضَاعَةِ الْمَالِ»[۱] یعني: او وه نبي کریم ﷺ چې منعه به یې کوله د قیل او قال (تا ویلو ما ویلو) څخه او د ډېرو پوښتنو څخه او (بالآخره) د مال د ضائع کولو څخه (چې په حرامو کښې مصرف شي).

سوال جواب

۴_ که څوک وایي: چې کله صحابه کرام ﷺ د نبي کریم ﷺ د پوښتنو څخه منعه کړی شوي وه نو په کار وه چې دوی ترې هیڅ یوه پوښتنه هم نه وی کړې، حال دا چې د دوی پنځلس پوښتنې الله ﷻ په قرآن کریم کښې جوابې کړې دي، لکه چې د [البقرة:۱۸۹] ایت کښې یې څه شرحه تېره شوې ده، او که بالفرض کوم صحابي ﷺ پوښتنې کړې وی نو په کار وه چې هغه ته هیڅ جواب نه وی ورکړی شوی.

مونږ وایو چې:

الف: د صحابه وو کرامو ﷺ کوم سوالونه چې په قران کریم کښې جواب شوي دي هغه د ذکر شوي ایت شریف د نزول څخه وړاندې وه مګر دا جواب محض یو احتمال دی قاطع جواب نه شي جوړېدلی.

ب: لکه څنګه چې په دوهمې توضیح کښې واضحه شوې ده چې صحابه کرام ﷺ د مطلقو پوښتنو څخه نه وه منعه کړی شوي بلکې د هغو پوښتنو اجازه ورته نه وه چې د هغو جوابولو ته به چندان حاجت نه وه.

برسېره په دې، لږ وړاندې تېر شوه چې دا حکم څه داسې قاطع حکم نه وه چې د لمانځه او زکات په شان د اسلام یو رکن ګرځېدلی وی او خاص او عام ټول ورباندې مکلف وی، بلکې أعراب (د بېدیا اوسېدونکي) د دې حکم څخه وتلي وه[۲]، او هم په وفودو باندې (چې د اطرافو څخه به د جرګو په صفت باندې راتله) دا حکم واجب نه وه.

د همدې کبله النواس بن سمعان ﷺ وایي چې ما د نبي کریم ﷺ سره په مدینه منوره کښې یو کال د زیارت کوونکي (میلمه) په صفت تېر کړ او خپل هجرت مې ټال کړو او دا څکه چې: «كَانَ أَحَدُنَا إِذَا هَاجَرَ لَمْ يَسْأَلْ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ شَيْءٍ»[۳] زمونږ هر یوه نفر به چې هجرت وکړ نو هغه به د نبي کریم ﷺ څخه د هیڅ شي پوښتنه نه کوله. یعنې: دغه بندیز یوازې په مهاجرینو باندې وه او ما غوښتل چې د نبي کریم ﷺ څخه ډېرې پوښتنې وکړم، نو که هرڅومره ژر مې د خپل وطن څخه مدینې منورې ته هجرت کړی وی نو هومره ژر به د پوښتنو څخه منعه کړی شوی وی.

په دې باندې علاوه، که بالفرض یوې نا ځایه پوښتنې ته هم جواب نه وی ورکړی شوی نو معاندینو به همدا پلمه نیولې وی او خلکو ته به یې د نبي کریم ﷺ په نبوت کښې شک وراچولی وی نو د همدې کبله یې هغه چا ته جواب ورکړ چې هغه پوښتنه کوله چې زه به د قیامت په ورځ چرته یم؟ او نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «فِي النَّارِ» ته به په اور کښې یې. لکه چې وړاندې تېر شو.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۸
(۲) تفسیر القاسمي ج۶ ص۳۸۹
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۴

د صحابه وو کرامو ﷺ زمانه او پوښتنې

۵ـ د نبي کريم ﷺ د وفات څخه وروسته هم صحابه وو کرامو ﷺ خپلې پخوانۍ کړنلارې ته ادامه ورکوله چې بې ضرورته پوښتنې يې نه په خپله جوابولې او نه يې څوک د دغسې پوښتنو کولو ته پرېښوده. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: د زيد بن ثابت الانصاري ﷺ څخه به چې چا څه پوښتنه وکړه، هغه به د جواب څخه وړاندې معلومات واخستل چې: ايا دا حادثه پيښه شوې ده چې زما څخه پکښې فتوی غواړې؟

نو که ورته به وويل شو چې: هو، نو د خپلو معلوماتو په رڼا کښې به يې جواب ورکاوه او که نه نو ويل به يې چې: «فَذَرُوهُ حَتّٰى يَكُونَ»[۱] نو پرېږدئ چې ترڅو پيښه شي (نو بيا به پکښې فيصله کوو).

ب: يوه ورځې يو سړی مدينې منورې ته راغی چې د قرآن کريم د متشابهاتو په باره کښې يې پوښتنې کولې، نو عمر الفاروق ﷺ ورته د خرما د ونې شاخونه تيار کړه او خپل حضور ته يې راوغوښت! چې لاندې سوال جواب او معامله يې ورسره وکړه:

عمر الفاروق ﷺ: ته څوک يې؟.

نوموړی سړی: زه د الله ﷻ بنده "صُبَيغ" يم.

عمر الفاروق ﷺ: زه د الله ﷻ بنده "عمر" يم.

د همدې خبرې سره سم يې د هغه سر د خرما د ونې په يو لرګي باندې ووهه آن تردې چې سر يې پرې مات کړ او سرې وينې پرې راوبهېدلې!.

نوموړی سړی: «يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! حَسْبُكَ قَدْ ذَهَبَ الَّذِي كُنْتُ أَجِدُ فِي رَأْسِي»[۲] ای امير المؤمنينه! بس دی (نور مې مه وهه)، يقيناً څه چې ما په خپل سر (دماغ) کښې موندل کول (چې د هغو په اثر باندې مې پوښتنې کولې) هغه مې د سره ووت. يعنې: بيا داسې نه کوم.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې مجتهدينو ته په کار وه چې دوی هم د صحابه وو کرامو ﷺ په شان کړنلاره غوره کړې وی او د فرضي حوادثو په باره کښې يې احکام نه وی استنباط کړي؟

مونږ وايو چې:

الف: د صحابه وو کرامو ﷺ په زمانه کښې واقعات دومره ډېر نه وه چې د استنباطاتو دروازه داسې پرانستله شوې وی لکه څنګه چې د دوی څخه په وروسته زمانو کښې پرانستله شوه، د دوی د مبارکې زمانې حوادث اکثره په نصوصو باندې حل او فصل کېده اجتهاد ته ډېر ضرورت

(۱) سنن الدارمي ج۱ ص۴۷
(۲) سنن الدارمي ج۱ ص۵۱

نه پېښېږده، او وروسته چې د اجتهاد دروازه ببرته شوه نو طبعي وه چې د فرضي مسائلو دپاره هم جوابونه ورکړی شي چې د قیامت د ورځې پورې ترې مسلمانان استفاده وکړي.

ب: د صحابه وو کرامو ﷺ ډېره درنه وظیفه د نبي کریم ﷺ د احادیثو رسونه وه، نو که دوی په فرضي مسائلو باندې مصروف شوي وی نو د یو پلوه به په ذکر شوي وظیفه کښې قصور واقع شوی وی، او د بله پلوه به اجتهادیات او منصوصات سره ګډوډ شوي وی، سړی به نه پوهېدی چې دا د صحابي قول دی او که د نبي کریم ﷺ حدیث دی.

د دې نظیر دا دی چې: نبي کریم ﷺ د خپلو احادیثو د لیکلو څخه منعه کړې وه ترڅو د قرآن کریم سره ګډوډ نه شي، لکه چې فرمایي: «لَا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ»[1] یعني: زما څخه (د قرآن کریم څخه په غیر) بل شی مه لیکئ؛ او هر چا چې زما څخه د قرآن کریم څخه په غیر بل شی (حدیث) لیکلی وي نو هغه دې محوه کړي. مګر د دې سره-سره یې د یوه صحابي ﷺ دپاره -چې د یمن څخه وه- د لیکلو امر وکړ کله چې هغه ترې وغوښتل: ای د الله رسوله! دغه احکام چې تاسو په همدغې خطابه کښې بیان کړه ماته یې ولیکه. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلَانٍ»[2] ابو فلان یعني "ابو شاه" ته یې ولیکئ.

نوموړي صحابي (ابو شاه) ﷺ ته یې ځکه د لیکلو اجازه ورکړه چې هغه د لرې وطن وه او په عمومي اجتماع کښې ثابته شوه چې قرآن یې نه دی لیکلی بلکې احادیث یې لیکلي دي، نو د اختلاط خطر د منځه لاړ.

همدارنګه د صحابه وو کرامو ﷺ د زمانې څخه وروسته د ایت او حدیث پېژاندل په هیچا باندې خفي نه وه او د اجتهادیاتو سره بیلتون پوره واضحه شوی وه.

ج: په دې باندې علاوه، الله ﷻ فضل وکړ او سلفو صالحینو ته یې د اجتهادیاتو فکر په زړونو کښې ورواچاوه چې ټوله اسلامي تګلاره په صریحو الفاظو کښې په هره ژبه میدان ته راوباسي، که بالفرض الله ﷻ دغه فضل نه وی کړی نو د اسلامي شریعت کمال به په ټولو زمانو او ټولو ځایونو کښې نه وی څرګند شوی.

دریمه جمله:

۶- په دې مقام کښې الله ﷻ د ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنْهَا ﴾ جمله رانازله کړې ده چې مفسرین کرام یې په لاندې دوه ډولونو باندې تفسیروي:

الف: دا جمله هم د تېرو شوو دواړو جملو په شان د ﴿ أَشْيَآءَ ﴾ د کلمې دپاره صفت واقع شوې ده[3]،

---

[1] صحیح مسلم ج۲ ص۴۱۴
[2] صحیح البخاري ج۴ ص۲۲
[3] البحر المحیط ج۴ ص۳۸۲

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! د داسې شیانو څخه پوښتنې مه کوئ چې د هغو ذکر الله ﷻ عفوه کړی دی، یعنې پرېښی یې دی.

په همدې مضمون باندې لاندې حدیث دلالت کوي چې:

«سُئِلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ فَقَالَ الْحَلَالُ مَا أَحَلَّ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللهُ فِي كِتَابِهِ وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ»(۱) یعنې: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه د غوړیو او پنیر او (بالآخره) د پوستین په باره کښې پوښتنه وشوه، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: حلال هغه دی چې الله ﷻ په خپل کتاب کښې حلال کړی دی او حرام هغه دی چې الله ﷻ په خپل کتاب کښې حرام کړی دی او هغه څه چې الله ﷻ ترې سکوت کړی دی نو هغه د هغې جملې څخه دي چې الله ﷻ یې (د بیان څخه) عفوه کړې ده. ته به وایې چې ذکرې شوې جملې ته اشاره کوي.

ب: دا جمله د ﴿أَشْيَآءَ﴾ د کلمې دپاره صفت نه ده بلکې مسلمانانو ته پکښې داد ورکړی شوی دی چې پخوانیو سوالونو باندې نه نیولی کېږئ چې د دغه ایت شریف څخه وړاندې مو کړي وه، ته به وایې چې دغه جمله د "إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ" معنی ورکوي(۲).

د پخوانیو قومونو د سوالونو مثالونه

۸_ په دې مقام کښې الله ﷻ د پخوانیو قومونو سوالونو ته اشاره کړې ده چې د خپلو خپلو پیغمبرانو څخه به یې په خپلو خولو باندې غوښتنې کولې مګر کله به چې ورته جواب ورکړی شو نو بیا به یې عمل ته ملاوې ماتې وې، حتی چې په ځینو وختونو کښې به لا پرې کافر هم شوه. د دغسې پوښتنو لاندې مثالونه ولولئ:

الف: بني اسرائیلو د موسی ﷺ څخه د غوا په باره کښې متعددې پوښتنې کړې وې خو په هر خل جواب کښې یې عمل نه کاوه او د پوښتنو سلسله به یې اوږدوله، تر دې چې د ډېر مشقت سره مخامخ شوه. د [البقرة:۶۷] ایت.

ب: بني اسرائیلو د خپل وخت د پیغمبر څخه د قومندان د درولو غوښتنه کوله خو کله چې ورته الله ﷻ طالوت علیه الرحمة مشر مقرر کړ بیا یې متابعت ونه کړ. د [البقرة:۲۴۶] ایت.

ج: د عیسی ﷺ څخه خپل قوم د مائدې غوښتنه کوله، لکه چې په [المائدة:۱۱۲] ایت کښې یې بحث راروان دی؛ مګر چې کله نازله شوه د هغې په غوښتنه یې عمل ونه کړ.

د: د صالح ﷺ څخه خپل قوم د معجزې اوښه وغوښتله خو چې کله ورته موجوده کړی شوه نو دوی ورباندې کافر شوه او مړه یې کړه. د [الشمس:۱۳] ایت.

---

(۱) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۳

(۲) روح المعاني ج۷ ص۴۰

ذکره شوې موضوع نبي کریم ﷺ خپل اُمت ته څومره ښه تشریح کړې ده چې: «أَيُّهَا النَّاسُ! لَا تَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُوا اللهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا»[1] ای خلکوا دښمن ته د مخامخ کېدلو آرزو مه کوئ (د جنګ غوښتنه مه کوئ) او د الله ﷻ څخه عافیت وغواړئ، خو کله چې ورسره مخامخ شوئ نو صبر وکړئ (او تېښته مه کوئ هسې نه چې د پخوانیو قومونو په شان د یوه شي غوښتنه وکړئ او بیا یې په عمل کښې ناکام پاتې شئ).

﴿مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَٰكِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ وَأَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ قَالُواْ حَسۡبُنَا مَا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۚ أَوَلَوۡ كَانَ ءَابَآؤُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَلَا يَهۡتَدُونَ ﴿١٠٤﴾﴾

[۱۰۳] نه ده ګرځولې (مشروعه کړې) الله ﷻ هیڅ بحیره او نه سائبه او نه وصیله او نه حام، مګر هغه کسان چې کافر شوي دي په الله ﷻ باندې دروغ تړي (چې ذکر شوي څاروي الله ﷻ مشروع ګرځولي دي او د ده ﷻ د نژدېکت اسباب دي).

او د دوی (کافرانو) اکثریت د عقل څخه (په سمه توګه) کار نه اخلي (بلکې د پلرونو روند تقلید کوي).

[۱۰۴] او کله چې دوی ته وویل شي چې تاسو هغه شي ته راشئ چې الله ﷻ نازل کړی او (هم) پیغمبر ﷺ ته (راشئ؛ روند تقلید پرېږدئ، نو) دوی وایي چې زمونږ هغه شی بس دی (د دین په حیث) چې مونږ پرې خپل پلرونه موندلي دي. (ورته ووایه چې) ایا (تاسو دا تقلید کوئ؟) اګر که پلرونه مو په هیڅ (دیني) شي باندې نه پوهېده او نه یې سمه سیده لاره موندلې وه.

ارتباط او شان نزول

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی[2] چې د نبي کریم ﷺ څخه چا د ذکرو شوو څلورو څارویو په باره کښې هم پوښتنه کړې وه. نو الله ﷻ لوستل شوي ایتونه نازل کړه. یا په بل عبارت: وړاندې د پوښتنو ممنوعیت بیان شوی وه او دلته د ممنوعو پوښتنو څو مثالونه ښودلی کېږي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای مؤمنانو! څرنګه چې د جاهلیت په زمانه کښې مشروع او غیر مشروع شیان سره ګډوډ شوي دي نو لکه چې لږ وړاندې الله ﷻ تاسو ته واضحه کړه چې د کعبې شریفې احترام او هم

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۲۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص۳۳۱

د څلورو میاشتو احترام او بالآخره د هدایاوو احترام شرعي شیان دي چې باید مراعات یې وکړئ، همدارنګه تاسو ته دلته توصیه کوي چې د بحیرې او سائبې او بالآخره د وصیلې او حام په نومونو باندې څاروي خوشې کول الله ﷻ نه دي مشروع کړي، بلکې دا د کافرانو افتراګانې دي چې د الله ﷻ په دین باندې یې په قصدي توګه ورتپلې دي.

۲ـ د دغو خلکو اکثریت ساده ګان دي، داسې عقل نه لري چې شرعي استفاده ترې وکړي او پوه شي چې الهي دین خو هغه دین دی چې الله ﷻ پخپله خلکو ته ورنازل کړی دی او هسې نه چې خلک د خپلو خانونو څخه څه دروغین مسائل راغونډ کړي او د الله ﷻ د دین نوم ورباندې کېږدي.

او کله چې هغوی ته وویل شي چې دین هغه شی نه دی چې تاسو راغونډ کړي دي بلکې دین د هغو مسائلو مجموعه ده چې الله ﷻ په خپل پیغمبر باندې نازله کړې ده، نو راشئ د خپلو پخوانیو مزخرفاتو څخه تېر شئ او هغه څه ته چې الله ﷻ نازل کړي دي او د ده پیغمبر ﷺ ته مراجعه وکړئ چې په سمه لاره برابر شئ؛ نو د دوی جواب دا دی چې مونږ ته پلارنی تګلاره کفایت کوي د دې څخه بله خوا نه شو اوښتلی.

۳ـ نو ای پیغمبره! دوی ته ووایه چې: ایا تاسو په پلارنۍ تګلاره باندې په هر حال کښې کلک یاست، که څه هم پلرونه مو د دین په باره کښې په هیڅ شي باندې نه پوهېده او نه په سمه لاره باندې روان وه؟ ایا د ساده ګانو او ګمراهانو پسې اقتداء کول د عقل د خاوندانو سره مناسب دي؟

که تاسو په همدغې پلارنۍ طریقه باندې په هر حال او د همېشه دپاره ولاړ یاست نو معلومه شوه چې تاسو هم د هغوی په شان ساده ګان او ګمراهان یاست.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې د بحیرې، سائبې، وصیلې او حام دپاره مفسرینو کرامو زښت ډېر تعریفونه کړي دي[۱] نو که څوک په ټولو تعریفونو باندې ځان پوهوي نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، مونږ یې دلته صرف په یو-یو تعریف باندې اکتفاء کوو، هغه دا چې[۲]:

الف: "بَحِیرَة" د "بَحَرْتُ الْبَعِیْرَ" څخه اخستل شوې ده[۳]، یعنې: د اوښ غوږ مې بنه پوره څیرلی وه. د جاهلیت په زمانه کښې "بَحِیرَة" د هغې اوښې نوم وه چې د بوتانو په نامه باندې به پرېښودله شوه او هیڅا به نه لوشله چې په ټولو خلکو باندې به یې شوده حرام ګڼل کېده او د نښې دپاره به یې د هغې غوږ څیرلی وه.

ب: "سَائِبَة" د "سَیَّبْتُ الدَّابَّةَ" څخه اخستله شوې ده، یعنې څاروی مې خوشې کړی وه چې هرې

(۱) زاد المسیر ج۲ ص۳۲۷؛ التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۱۰۹
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۵
(۳) مفردات الراغب ص۳۴

خوا ته خي لاړ دې شي. د هغې زمانې خلکو به هغه څاروی د سائبه په نامه یاداوه چې د بوتانو په نامه به پرېښودل شو او هیچا به حق نه درلود چې د هغه څخه د سورلۍ استفاده وکړي.

دغه نامشروع رواج عربستان ته د عَمرو بن عامر یا عَمرو بن لُحَيّ په لاس باندې وارد کړی شوی وه چې نوموړی په هغه وخت کښې د خلکو مشر او پاچا وه.

د همده په باره کښې نبي کریم ﷺ فرمایي: نوموړی مې ولید چې «يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ»(۱) کولمې یې په دوزخ کښې راکشولې او نوموړی هغه اولنی سړی دی چې د بوتانو په نامه باندې یې اوښې خوشې کړې ترڅو ترې څوک د سورلۍ استفاده ونه کړي.

د ذکر شوي روایت په تعقیب نبي کریم ﷺ وفرمایل چې نوموړی د "معبد بن اکثم ﷺ" غوندې وه.

د دغې خبرې په اورېدلو سره سمدستي دغه صحابي (معبد بن اکثم ﷺ) وویلې چې: ای د الله ﷺ پیغمبره! ایا ماته د دغه مشابهت څخه څه خطر شته؟

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «لَا أَنْتَ مُؤْمِنٌ وَهُوَ كَافِرٌ وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ جَمَعَ الْعَرَبَ عَلَى الْأَصْنَامِ»(۲) یعنې: نه (تاته خطر نشته چې) ته مؤمن یې او دا کافر دی او هم دا اولنی هغه سړی دی چې عرب یې په بوتانو باندې راغونډ کړي وه.

ج: "وَصِيلَة" خو د "وَصَل" (پیوستون) څخه اشتقاق شوې ده. د جاهلیت د زمانې خلکو به هغې اوښې ته نوموړی لقب ورکاوه چې دوه ښځې جونګۍ به یې پیوسته وزېږولې چې په منځکښې به یې نر جونګی تولد نه شو، دوی به دغه ډول اوښه هم د بوتانو په نامه باندې خپل سر ته خوشې کوله او استفاده به یې ترې نه کوله.

د: "حَام" خو د "حِمَايَة" څخه اخستل شوی دی. دوی به هغه نر اوښ ته د "حَام" لقب ورکاوه چې د هغوی په نظر به په څو معدودو (شمارل شوو) اوښو باندې چو شو. یا په بل عبارت: هغه نر اوښ یې د "حَام" په نامه باندې باله چې لس اوښې به یې تېرې کړې او د ده څخه به حملدارې شوې، دوی به ویلې چې ذکر شوي اوښ خپله شا د خلکو د سورېدلو څخه وساتله او د خپلې شا حمایت یې وکړ. او دا څکه چې دا به هم د بوتانو په نامه باندې پرېښودل کېده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د دې څه وجه ده چې د ذکرو شوو څلورو څارویو دپاره مفسرینو کرامو زښت ډېر تعریفونه لیکلي دي؟

مونږ وایو چې: د دې اصلي وجه دا ده چې د قومونو او منطقو په لحاظ باندې رواجونو او دودونو توپیر درلود او هر چا په خپل کتاب کښې خپل معلومات لیکلي دي چې یوه قوم یا یوې منطقې پورې به یې ارتباط درلود.

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۹
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۵۲

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهْتَدَيْتُمْ ۚ إِلَى ٱللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۵] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! په تاسو باندې خپل ځانونه (ساتل) لازم دي، تاسو ته به هغه خلک ضرر ونه رسوي چې ګمراه شوي دي (البته) په هغه وخت کښې چې تاسو پخپله په سمه لاره باندې روان یاست، خاص الله ﷻ ته ستاسو ټولو رجوع ده، نو په هغه شي باندې به مو خبر کړي کوم چې تاسو لګیا یاست چې کوئ یې.

ارتباط

په وړاندې ایت شریف کښې الله ﷻ مؤمنان په اشارې سره پوه کړي وه چې تاسو بې دینانو او کافرانو ته دعوت ورکړئ: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾ نو څه لرې نه ده چې د چا په زړه کښې تېر شوي وي او یا تېر شي چې که هغوی زمونږ دعوت قبول نه کړ نو د هغوی په کفریاتو باندې به مونږ نیولی کېږو او که څنګه؟ نو همدغه شبه ذکر شوي ایت شریف جوابه کړه.

شان نزول

۱ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه د یوه اوږده حدیث په ضمن کښې روایت دی چې کله نبي کریم ﷺ د اهل الکتابو څخه جزیه قبوله کړه حال دا چې د مشرکانو په باره کښې یې فیصله کړې وه چې د دوی سره به یا مقاتله (جنګ) روان وي او یا به اسلام قبلوي.

نو منافقانو همدغه موضوع د پروپاګند دپاره پلمه جوړه کړه چې عجیبه کار دي نبي کریم ﷺ د اهل الکتابو څخه په جزیه قبلولو باندې د جنګ څخه لاس اخلي او د مشرکانو څخه جزیه نه قبلوي، حال دا چې دواړه ډلې د ده د دین څخه مخالفې دي؟

نو دغه پروپاګند په مسلمانانو باندې ډېر دروند تمام شو «فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: ﴿ عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ ﴾ الآية»[1] نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

۲ـ ابن زید علیه الرحمة وایي: چې کله به څوک په اسلام باندې مشرف شو نو منافقانو به ویل چې تا خو خپلو پلرونو ته د ګمراهۍ نسبت وکړ، تاته په کار وه چې د هغوی د مسلک تائید دې کړی وی او بل دین ته نه وی اوښتی. یعنې: دا خبره په مسلمانانو باندې سخته تمامېده، نو الله ﷻ د دوی داطمنان دپاره ذکر شوی ایت شریف نازل کړ[2].

د مطلب خلاصه

یعنې: ای مؤمنانو! کله چې تاسو په خپله سمه لاره باندې روان یاست او د نورو خلکو (فاسقانو

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۲
(۲) زاد المسیر ج۲ ص۳۳۰

او کافرانو) د لارښوونې دپاره مو خپله دنده هم ترسره کړې وي نو بیا مه د منافقانو د پروپاګند پروا لرئ او مه درسره دا خطره ساتئ چې د هغوی په ګناه باندې به تاسو ونیولی شئ او هغه به تاسو ته ضرر وکړي.

خبره داسې نه ده، بلکې خبره داسې ده چې تاسو ټول به د قیامت په ورځ د الله ﷻ حضور ته ورټولېږئ او هلته به مو الله ﷻ په هغه څه باندې خبر کړي چې تاسو کړي وي، که څه هم تاسو پرې خپل خانونه کانه اچولي وي چې مونږ خو د سره خبر نه یاستو چې فلانی ګناه به مو کړې وي، او یا رښتیا ستاسو څخه هېر وي چې مونږ لا فلانی نیکي هم کړې ده؟

توضیحات

۱_ مونږ د دعوت په باره کښې د [آل عمران:۱۰۴] ایت لاندې ګڼور مطالب لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې حاجت نه ګورو، لکه د دعوت طریقه، د دعوت مراحل او بالآخره دا خبره چې دعوت فرض عین دی او که فرض کفایي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: ایا د دې جملې ﴿ عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾ څخه دا نه معلومېږي چې دعوت فرض نه دی؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینو مفسرینو کرامو د عبد الله بن مبارک علیه الرحمة د خولې څخه لیکلي دي چې دا ایت شریف په امر بالمعروف او نهي عن المنکر باندې ډېر قوي دلیل دی او دا څکه چې د ﴿ عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ﴾ معنی دا ده چې په تاسو باندې لازمه ده چې خپل خانونه په لاره باندې برابر کړئ[۱]، یعنې: خپل دیني ورونه د دعوت لاندې ونیسئ، د خپلو دیني ورونو څخه په ﴿أَنفُسَكُمْ﴾ سره تعبیر شوی دی لکه چې الله ﷻ مهرباني کوي چې: ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [الحجرات:۱۱] او تاسو د خپلو خانونو عیب مه وایاست. یعنې: د خپلو دیني ورونو عیب مه بیانوئ.

ب: د ذکر شوي سوال جواب په ﴿ إِذَا ٱهْتَدَيْتُمْ ﴾ جمله کښې پټ دی. یعنې: تاسو ته د نورو خلکو د جنایتونو ضرر نه رسېږي خو په هغه وخت کښې چې تاسو لاره موندونکي یاست چې خپله غاړه مو په امر بالمعروف او نهي عن المنکر باندې خلاصه کړې وي، که نه نو بیا خو په تاسو باندې د ﴿ إِذَا ٱهْتَدَيْتُمْ ﴾ جمله نه صادقېږي.

د همدې مضمون د اثبات دپاره لاندې دلایل ولولئ:

اول: ابو ثعلبه الخشني رضی الله عنه په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې ما د نبي کریم ﷺ څخه د ذکر شوي ایت په باره کښې پوښتنه وکړه نو هغه راته وفرمایل چې: تر هغه امر بالمعروف او نهي عن المنکر

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۱۱۲

كوئ «حَتَّى إِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ بِخَاصَّةِ نَفْسِكَ وَدَعِ الْعَوَامَّ»[1] يعني: ترڅو چې كله ته سخت بخل وګورې چې اطاعت يې كېږي، او نفساني خواهشات وګورې چې پيروي يې كېږي، او دنيا وګورې چې غوره كېږي، او (وګورې چې) د هر فكر خاوند ته خپل فكر (نظر) ښه ښكاري، نو په تاباندې خاص د خپل ځان ساتنه لازمه ده او (په دغه وخت كښې) عوام پرېږده (چې خپله غاړه دې خلاصه كړې ده او څوک دې خبره نه مني).

دوهم: عبد الله بن مسعود ﷺ په ذكر شوي ايت كښې فرمايلي دي چې: «قُولُوهَا مَا قُبِلَتْ مِنْكُمْ فَإِذَا رُدَّتْ عَلَيْكُمْ فَعَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ» يعني: ذكر شوی ايت خلكو ته قرائت كوئ او د بدو كارونو څخه يې پرې رامنعه كوئ ترڅو چې ستاسو څخه قبلېږي، كله چې په تاسو باندې بېرته درتاو كړی شو نو بيا درباندې فقط د خپلو ځانونو حفاظت لازم دی، چې په دغه وخت كښې به د فاجرانو غلبه وي او دعوت ته به څوک غوږ نه ږدي. لكه چې همدغه حال په سلفو صالحينو باندې د حجاج بن يوسف په زمانه كښې ورغلی وه، حتی چې يو ځلې نوموړی د جمعې په ورځ په ممبر باندې وخوت او په يو او بل پسې يې پروپاګند كاوه، آن تردې چې لمر زيړی زيړی شو نو بيا يې د جمعې لمونځ وكړ او وروسته يې د مازديګر لمونځ اداء كړ او بالآخره بيا يې دستي د ماښام لمونځ وكړ، دې واړه لمونځونه يې په يوه وخت كښې وكړه خو سلفو صالحينو يوه هم اواز نه شو پورته كولی چې داسې ولې كوې[2]؟!.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ شَهَـٰدَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ حِينَ ٱلْوَصِيَّةِ ٱثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ ءَاخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِى ٱلْأَرْضِ فَأَصَـٰبَتْكُم مُّصِيبَةُ ٱلْمَوْتِ ۚ تَحْبِسُونَهُمَا مِنۢ بَعْدِ ٱلصَّلَوٰةِ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ إِنِ ٱرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِى بِهِۦ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ ۙ وَلَا نَكْتُمُ شَهَـٰدَةَ ٱللَّهِ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ ٱلْـَٔاثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسْتَحَقَّآ إِثْمًا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْأَوْلَيَـٰنِ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ لَشَهَـٰدَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَـٰدَتِهِمَا وَمَا ٱعْتَدَيْنَآ إِنَّآ إِذًا لَّمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِٱلشَّهَـٰدَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوٓا۟ أَن تُرَدَّ أَيْمَـٰنٌۢ بَعْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٣۶
(٢) احكام القرآن للجصاص ج٢ ص٤٨٨

[۱۰۶] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! ستاسو د منځ شاهدي چې ده، کله چې ستاسو کوم یوه ته مرګ ورحاضر شي (او پوه شي چې نور مړ کېږم)، د وصیت کولو په وخت کښې (شاهدي) د دوه کسانو ده، چې ستاسو د جملې څخه د عدل (انصاف) خاوندان وي.

یا د نورو دوه کسانو (شاهدي ده) چې ستاسو څخه غیر وي (مسلمانان نه وي) که چرته تاسو په ځمکه کښې سفر کاوه نو د مرګ مصیبت تاسو ته ورسېد (نژدې وه چې دروړسېږي او هلته مو مسلمانان شاهدان مونده نه کړه).

ذکر شوي دواړه شاهدان به (مسلمانان وي او که کافران) د مازدیګر د لمانځه څخه وروسته را ایسار کړئ، نو دوی به په الله ﷻ سره (په دې شرط) قسم وکړي که چرته تاسو (وړاندې) څه شک ولرئ (داسې قسم چې) مونږ په دې قسم باندې څه پیسې نه اخلو (په ناحقه قسم نه کوو) که څه هم هغه (څوک چې مونږ د هغه دپاره قسم کوو زمونږ) د قرابت خاوند وي، او مونږ د الله ﷻ شهادت نه پټوو، یقیناً مونږ به په دغه وخت کښې (چې یا د قرابت مراعات وکړو او یا د الله شاهدي پټه کړو) خامخا د ګناهګارانو څخه یاستو.

[۱۰۷] نو که چېرې (خبرتیا) مونده کړی شوه چې یقیناً دوی دواړه ګناه لره مستحق شوي دي (شاهدي یې په ناحقه ویلې وه)، نو دوه نور سړي دې د دوی دواړو په ځای باندې (د قسم کولو دپاره) ودرېږي، (داسې دوه سړي) چې د هغو کسانو څخه وي په کومو باندې چې قسم کول حق ګرځېدلی دی (قسم ورته راجع شوی دی. دغه دوه کسان به څوک وي؟ دوی به مړي ته نژدې دوه وارثان وي).

نو دوی دواړه به په الله ﷻ باندې قسم وخوري چې خامخا زمونږ شهادت (قسم) د هغوی د شهادت (قسم) څخه ښه درست دی (چې هغه په ناحقه وه او زمونږ په حقه دی) او مونږ تجاوز نه دی کړی. یقیناً مونږ به په دغه وخت (د تجاوز کولو په حال) کښې ضرور د ظالمانو څخه یاستو.

[۱۰۸] دا (طرز العمل) دې ته نژدې دی چې دوی په خپله څېره باندې شاهدي (خبرتیا) وړاندې کړي، یا (دې ته نژدې دی) چې دوی د دې څخه وېدار شي چې سوګند به یې د سوګند خوړلو څخه وروسته مسترد کړی شي.

او د الله ﷻ څخه وېدار شئ او (ارشادات یې) واورئ (قبول کړئ)، او الله ﷻ فاسق قوم ته هدایت نه کوي (چې د هدایت پلټنه نه کوي).

ارتباط

وړاندې ایت شریف په دې تمام شوی وه چې خاص الله ﷻ ته به ټول ورټولېږي او هغه ﷻ به ټولو ته عملنامې په لاسونو کښې ورکړي، په دې ایتونو کښې یوې قیصې ته اشاره شوې ده چې دوه کسانو غلا کړې وه او الله ﷻ په دنیا کښې رسوا کړه، د آخرت رسوایي خو لا پاتې ده، نو د الله ﷻ څخه په هر حال (پټ او ښکاره) ډار په کار دی.

شان نزول

که څه هم تقریباً ټول علماء کرام متفق دي چې ذکر شوي ایتونه د دوه نصرانیانو (تمیم الداري، عدي بن بداء) او د یوه مسلمان په باره کښې نازل شوي دي[١]، مګر په ځینو جزیاتو کښې یې اختلاف شته دی، مثلاً:

١ـ د مسلمان سړي نوم ځینو "بُدَیل" ښودلی دی او ځینو "بُزَیل". په هر تقدیر دغه مسلمان سړی د "سهم" د قبیلې څخه وه.

٢ـ همدارنګه په ځینو روایتونو کښې لیکلي شوي دي چې دواړو نصرانیانو چې د مسلمان سړي جام یې غلا کړی وه هغه په مکه معظمه کښې ښکاره شو، چې بالآخره په دواړو غلا ثابته شوه، او ځینې روایات وایي چې تمیم الداري چې کله په اسلام باندې مشرف شو، نو د دې دپاره چې د ګناه څخه خلاص شي په خپله خوښه یې د غلا شوي سرو زرو جام نیم قیمت "پنځه سوه درهمه" د مسلمان سړي وارثانو ته ورکړ چې ټول قیمت یې یو زر درهمه وه[٢]، او خپل ځان یې د ګناه څخه خلاص کړ.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د تمیم الداري ﷺ په اسلام باندې مشرف کېدل ثابت دي مګر دا نه ده ثابته چې د ده ملګری (عدي بن بدّاء) به په اسلام باندې مشرف شوی وي، که څه هم ځینو متاخرینو دا هم په صحابه وو کښې حساب کړی دی[٣].

٣ـ ذکر شوی جام په ځینو روایتونو کښې د سپینو زرو څخه او په ځینو کښې د سروزرو څخه جوړ ښودلی شوی دی[٤]، مګر اصلاً جام د سپینو زرو څخه جوړ وه خو نقش او سنګار یې د سرو زرو څخه تیار کړی شوی وه.

په هر تقدیر، مونږ غواړو چې ذکره شوې قیصه د هغه روایت په بنیاد واضحه کړو چې الامام البخاري علیه الرحمة ورته اشاره کړې ده[٥]. قیصه داسې وه چې:

الف: تمیم الداري او عدي بن بدّاء (چې دواړه نصرانیان وه) او هم بُزَیل یا بُدَیل السهمي ﷺ (چې مسلمان وه) درېواړه د مدینې منورې څخه د شام په سفر باندې د تجارت دپاره لاړه.

بُزَیل یا بُدَیل ﷺ چې څه درلوده د هغو ټولو نوملیک یې د خپلو سامانونو په پټ ځای کښې ایښي وو. بله ورځ بُزَیل یا بُدَیل ﷺ مریض شو او خپلو دواړو ملګرو ته یې وصیت وکړ چې که زه مړ شوم نو دغه سامان به زما وارثانو ته ورسوئ، او په همدې وصیت باندې یې دواړه شاهدان وټاکل.

ب: کله چې نوموړی وفات شو نو دواړو ملګرو یې سامان تالاشي کړ، ګوري چې د سرو زرو یو جام هم په سامان کښې شامل دی چې وزن یې درې سوه مثقاله سرو زرو ته رسېده، مګر دوی دواړه

---

(١) اسباب النزول للواحدي ص١٤٢؛ اللباب في علوم الكتاب ج٧ ص٥٦٣
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٣٦
(٣) المحرر الوجيز ج٥ ص٢١٨
(٤) تفسير الخازن ج٢ ص٢٦٢
(٥) صحيح البخاري ج١ ص٣٩٠

د سامان په نوملیک باندې رانده کانه شوه چې بُزَیل یا بُدَیل ﷺ مرحوم پټکښې غلې کړی وه.

دواړو په مشورې سره د سامان څخه ذکر شوی جام غلا کړ او په یو زر درهمه باندې یې خرڅ کړ چې د هر یوه برخه پنځه سوه درهمه شوه، او متباقي سامان یې د بېرته راتګ په وخت کښې د مرحوم خپلوانو ته په مدینه منوره کښې وسپاره.

ج: د مرحوم وارثانو ته په سامان کښې د مرحوم کاغذ هم لاس ته ورغی چې په هغه کښې د سرو زرو د جام ذکر هم وه، دوی د مرحوم د ملګرو څخه د جام پوښتنه وکړه چې په کاغذ کښې شته او په سامان کښې نشته، خو هغوی دواړو ترې انکار وکړ چې مونږ د جام څخه خبر نه یاستو او څه یې چې مونږ ته سپارلي وه هغه مو تاسو ته درکړي دي.

لانجه د نبي کریم ﷺ حضور ته ورغله چې د استنطاق په وخت کښې دوی دواړو انکار وکړ، نو نبي کریم ﷺ دواړو ته قَسم ورکړ چې تاسو دواړو جام نه دی غلا کړی او هیڅ علم ورباندې نه لرئ چې څه شو؟ دواړو په همدې مضمون قَسم وکړ او لانجه ختمه شوه او د مرحوم وارثان د خپلې دعوې څخه تېر شوه.

د: بله ورځ ذکر شوی جام په مکه معظمه کښې د چا په لاس کښې ښکاره شو، کله چې د هغه څخه پوښتنه وشوه چې دا دې د کومه کړی دی، هغه جواب ورکړ چې دا مې د تمیم الداري او عدي بن بداء څخه په یو زر درهمه باندې رانیولی دی.

کله چې د مرحوم وارثان د جام په کیفیت باندې خبر شوه نو خپله دعوه یې بیا د سره پیل کړه چې د مرحوم ملګرو په دروغو باندې قَسم کړی وه، جام خو دواړو غلا کړی دی او د مکې معظمې په یوه اوسېدونکي باندې یې خرڅ کړی دی.

ه: د تحقیق په جریان کښې د مرحوم ملګرو دعوه وکړه چې جام خو مونږ د مرحوم څخه خریداري کړی وه او بیا مو په یو زر درهمه باندې خرڅ کړ، خو په ړومبي تحقیق کښې مونږ ځکه دا خبره ښکاره نه کړه چې مونږ شاهدان نه درلوده او په ثبوت مو نه شوه رسولی.

و: نو نبي کریم ﷺ د مرحوم دوه نژدې وارثان راوغوښتل چې اوس تاسو دواړه قَسم وکړئ، ځکه چې دا ځل تاسو د جام د خریدارۍ څخه انکار کوئ او قَسم په منکر کس باندې دی.

نو دواړو قَسمونه وکړه چې ذکر شوی جام هغوی دواړو نه دی خریداري کړی او د هغوی دواړو د قَسمونو څخه زمونږ دواړو قَسمونه بهتر دي، ځکه چې هغوی په دروغو قسمونه کړي وه او حق یې د پښو لاندې کړی وه او مونږ رښتیا وایو او حق راژوندی کوو.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې د ذکرو شوو ایتونو د اکثرو مطالبو بیان د شان نزول په قیصه کښې تېر شو، نو د همدې کبله مو په توضیحاتو باندې پیل وکړ او د خپل عادت په مطابق مو د (مطلب خلاصه) عنوان ونه لیکه.

شَهَادَةَ څه معنی؟

۲ـ د ﴿ شَهَٰدَةُ ﴾ کلمه په قرآن کریم په څو متعددو معناوو باندې استعماله شوې ده[۱]، لکه حضور، اقرار، حکم کول او بالآخره قسم کول، مګر په دې مقام کښې علماء کرام پکښې په لاندې دوه اختلاف لري:

الف: ځینې وایي چې دلته په معنی د قسم سره ده، لکه چې په ذکر شوي دوهم ایت کښې د قسم په معنی باندې استعماله شوې ده چې: ﴿ فَيُقْسِمَانِ بِٱللَّهِ لَشَهَٰدَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَٰدَتِهِمَا ﴾[۲].

مګر دا معنی په دې مقام کښې مناسبه نه ده، ځکه چې متبادره نه ده او ترڅو پورې چې متبادره معنی صحت ولري باید چې غیر متبادره معنی مراده نه کړی شي.

هو! په ذکر شوي دوهم ایت کښې رښتیا چې شهادت د قسم په معنی سره دی خو هلته ورسره قرینه ذکره ده، چې د ﴿ فَيُقْسِمَانِ ﴾ کلمه ده.

ب: اکثره علماء وایي چې دلته د ﴿ شَهَٰدَةُ ﴾ کلمه په خپله متبادره معنی سره ده[۳]. د "شَهَادَةَ" د کلمې متعارفه او متبادره معنی دا ده چې: "إِخْبَارُ صَادِقٍ لِإِثْبَاتِ حَقٍّ بِلَفْظِ الشَّهَادَةِ فِي مَجْلِسِ الْقَضَاءِ"[۴] یعني: چې یو رښتیا ویونکی سړی د یوه حق د اثبات دپاره د قضاء په مجلس کښې د شهادت په لفظ سره خبر ورکړي چې زه شاهدي وایم چې دا خبره چې زه یې وایم، حقه ده.

او په حقوق العباد کښې یې په خاصه توګه داسې تعبیر کوو چې: "الشَّهَادَةُ هُوَ الْإِخْبَارُ عَنْ كَوْنِ مَا فِي يَدِ غَيْرِهِ لِغَيْرِهِ"[۵] یعني: شهادت دې ته وایي چې سړی په أشهد سره خبر ورکړي چې هغه څیز چې د بل سړي په لاس کښې دی د هغه خپل نه دی او زما هم نه دی، بلکې د بل چا دی.

د ښه وضاحت دپاره د لاندې څلورو کلمو تعریفونه ولولئ:

اول: "شَاهِدْ" هغه چا ته وایي چې د بل چا دپاره د بل چا په لاس کښې شي باندې د أشهد په کلمه باندې إخبار وکړي.

دوهم: "مُقِرْ" هغه چا ته وایي چې د خپل لاس په شي باندې د بل چا دپاره خبر ورکړي.

دریم: "مُدَّعِي" هغه چا ته وایي چې د بل چا د لاس شی خپل ځان ته نسبت کړي.

څلورم: "مُدَّعَى عَلَيْهِ" هغه څوک دی چې د خپل لاس شی د خپل ځان دپاره نسبت کړي خو بل څوک یې ورسره نه مني.

پنځم: "مُزَكِّي" هغه چا ته وایي چې د بل چا د لاس شی همغه ته ورانتساب کړي چې دا شی د همده خپل دی.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۶ ص۴۴۷
(۲) تفسیر الطبري ج۵ ص۱۰۲
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۸۹
(۴) الفقه الإسلامي وادلته ج۶ ص۵۵۶
(۵) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۶ ص۲۶۶

نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: ای مؤمنانو! ستاسو په منځکښې همدا ستاسو د جملې (مسلمانانو) څخه د دوه وو عادلانو شهادت د اعتبار وړ دی، البته کله چې تاسو ته مرګ حاضر شي او د وصیت کولو وخت درورسیږي، نو تاسو ته په کار دي چې په خپل وصیت باندې دوه مسلمانان عادلان شاهدان ودروئ او درېم سړي ته وصیت وکړئ او که درېم سړی نه وه همدغه دوه نفره هم شاهدان جوړ کړئ او هم وصیان.

هو! که تاسو په سفر باندې یاست او د مرګ د مصیبت سره مخامخ شئ، نژدې وي چې وفات شئ، خو دوه مسلمانان عادلان په لاس درنه شي چې په خپل وصیت باندې یې شاهدان جوړ کړئ، نو بیا ستاسو د مسلمانانو څخه په غیر د کافرانو څخه د شاهدانو کار واخلئ.

ایا په مسلمان باندې د کافر شاهدي صحت لري؟

۳ـ په دې مقام کښې الله ﷻ د ﴿ أَوْ ءَاخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ ﴾ کلمې رانازلې کړې او د ایت شریف متبادره معنی دا ده چې د ﴿مِنْ غَيْرِكُمْ﴾ څخه کافران مراد شي ځکه چې د ایت په سر کښې الله ﷻ ټول مؤمنان مخاطب کړي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ او د ﴿ بَيْنِكُمْ ﴾، ﴿ أَحَدَكُمُ ﴾، ﴿ مِّنكُم ﴾ ټولې کلمې د مؤمنانو څخه عبارت دي، نو معلومه شوه چې د مخاطبینو څخه په غیر بل څوک نه دي مګر کافران دي.

۴ـ که څوک وایي چې: ایا د کافر شاهدي په مسلمان باندې جائزه ده حال دا چې الله ﷻ فرمایي: ﴿وَٱسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ﴾ [البقرة: ۲۸۲] یعنې او تاسو دوه شاهدان ونیسئ د خپلو نارینه وو څخه، یعنې د مسلمانانو څخه. لکه چې همدا د جمهورو علماوو نظر دی غیر د حنابله وو څخه(۱).

مونږ وایو چې:

الف: ځینو مفسرینو کرامو د همدغه سوال د کبله د ﴿ مِنْ غَيْرِكُمْ ﴾ معنی په "مِنْ غَيْرِ قَبِيْلَتِكُمْ" سره کړې ده(۲)، یعنې: اول خو تاسو شاهدان د خپلو اقاربو او خپلو قومیانو څخه ودروئ او که نه نو بیا یې د پردیو څخه جوړ کړئ.

مګر دا جواب غیر متبادر دی او لکه چې لږ وړاندې ذکر شو د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ د مقتضی څخه مخالف دی.

ب: د ﴿ مِنْ غَيْرِكُمْ ﴾ معنی همدا ده چې که تاسو مسلمانانو موجودیت نه درلود نو بیا د کافرانو څخه دوه شاهدان په خپل وصیت باندې ودروئ(۳).

پاتې شوه دا خبره چې د کافرانو خو په مؤمنانو باندې شاهدي نشته، د دې جواب دا دی چې د

(۱) الفقه الإسلامي وادلته ج۶ ص۵۸۶
(۲) التفسير الكبير ج۱۲ ص۱۱۵
(۳) تفسير الطبري ج۵ ص۱۰۷

"البقرة" د سورت ذکر شوی ایت په نزول کښې وروستنی ایت دی نو په وصیت کښې د کافرانو شاهدي په مؤمنانو باندې نسخه شوې ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې دا سورت (المائدة) د قرآن کریم وروستنی نازل شوی سورت دی «إِنَّهُ لا مَنْسُوخَ فِيهَا»[۱] او په دې سورت کښې منسوخ حکم نشته؟

مونږ وایو چې: د سورت د وروسته نازلېدلو څخه دا نه لازمېږي چې ټول ایتونه دې وروسته نازل شوي وي، نو څه لرې نه ده چې د المداینې ایت [البقرة: ۲۸۲] د دې سورت د ذکر شوي ایت څخه وروسته نازل شوی وي او بیا د "المائدة" سورت تکمیل شوی وي[۲].

برسېره پر دې، د صحابي ﷺ نظر خو د قرآن کریم د ایت شریف مقاومت نه شي کولی نو کله چې په ایت کښې د کافر شاهدي په مسلمان باندې نسخه شي نو موقوف حدیث خو معمول نه شي ګرځېدلی.

تبصره

۶ـ کله چې سړی د قرآن کریم ایتونو او د دواړو جانبو دلایلو ته په دقت سره وګوري نو داسې ښکاري چې په دې مقام کښې د احمد بن حنبل علیه الرحمة نظر د تائید وړ دی، چې د کافرانو شهادت په خاصه موضوع (وصیت) کښې، په خاص وخت کښې (چې مسلمانان موجودیت ونه لري) په مسلمانانو باندې جائز دی. ځکه چې:

الف: د عمومي قانون سره د یوې خاصې موضوع وتل څه منافات نه لري، لکه چې عموماً د معاملاتو دپاره دوه شاهدان ضرور دي، مګر د خزیمه ﷺ شهادت د دې قانون څخه وتلی وه چې یوازې د ده شهادت د دوه وو شاهدانو د شهادت سره برابر وه[۳].

ب: د نسخې دپاره دا ضرور ده چې د دوه وو نصوصو مفاهیم سره منافات ولري او د وړاندې او وروسته تاریخ په احتمال سره نه بلکې په قطعي توګه ثابت وي او دلته په قطعي توګه نه دی ثابت.

ج: علاوه په دې، د ضرورت په وخت کښې د مردارې خوراک هم جائز دی، لکه چې وايي: "الضَّرُوراتُ تُبِيحُ الْمَحْذُورَات" یعني: ضرورتونه ممنوع شیان هم مباح جوړوي.

نو کله چې یو مسلمان د کافر شهادت ته مجبور شي او مال یې ضائع کېږي، څه لرې نه ده چې د کافر وصي یا شاهد درول به ورته مباح وي.

د: یو خل یو سړی په "دَقُوقَاء" نومي مقام کښې د مرګ په مرض باندې مریض شو او مسلمانان یې مونده نه کړه چې په خپل وصیت باندې یې شاهدان ودروي، نو د مجبورۍ د کبله یې د اهل

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۶ ص۳۵۰
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۴۹۱
(۳) سنن ابي داوُد ج۲ ص۱۵۲

الکتابو څخه دوه نفره شاهدان ونیول، دغه دواړه اهل الکتاب (کافران) کوفې ته راغله او هلته یې ابو موسی الاشعري ﷺ ته شاهدي او وصیت نامه او بالآخره متروک (پاتې شوی) مال وړاندې کړ.

نو نوموړي صحابي ﷺ وویلې چې: دا اول ځل دی چې د نبي کریم ﷺ د زمانې یوه واقعه تکرارېږي (د شان نزول قیصې ته یې اشاره وکړه). نو د ایت شریف حکم سره سم یې د مازدیګر د لمانځه څخه وروسته دواړو اهل الکتابو ته قسم ورکړ چې: ستاسو دې په الله ﷻ قسم وي چې په دغه وصیت کښې مو نه خیانت کړی دی، نه مو پکښې دروغ ویلي دي، نه مو تبدیل کړی دی نه مو ترې څه غلا کړې ده او بالآخره نه مو کوم شي ته پکښې تغیر ورکړی دی، او ستاسو دې قسم وي چې همدا د مرحوم وصیت دی او همدا یې ترکه ده. نو کله چې دواړو په ذکر شوي ډول سره قسم وکړ «فَأَمْضَى شَهَادَتَهُمَا»[1] نو د دواړو شاهدي یې تېره کړه. یعنې: د اعتبار وړ یې وګڼله. نو که بالفرض ذکر شوی ایت نسخه شوی وی نو هغه به پرې عمل نه وی کړی.

حَبس څه معنی؟

۷ـ د ﴿ تَحۡبِسُونَهُمَا ﴾ کلمه د "حَبْس" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام کښې د "حَبْس" څخه بندي کول مطلب نه دي چې جنایتکاران ورباندې تعزیر کېږي، ځکه چې نبي کریم ﷺ نه بندیخانه درلوده او نه یې ذکرو شوو دواړو شاهدانو سره د بندیتوب عمل وکړ، بلکې مطلب دا دی چې را ایسار یې کړئ او د لمانځه څخه وروسته قسم ورکړئ چې درڅخه لاړ نه شي ترڅو مو چې قسم نه وي ورکړي، البته په هغه صورت کښې چې تاسو د هغوی په شهادت کښې څه شک ولرئ.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: په بل هیڅ ځای کښې شاهدانو ته قسم نه دی متوجه شوی نو په دې کښې څه حکمت دی چې دلته شاهدانو ته قسم متوجه کړی شو؟

مونږ وایو چې: دلته هم په شاهدانو باندې قسم نشته خو چې کله د خیانت د اشتباه لاندې راغله چې تاسو د مړي څه سامان غلا کړی دی او مونږ ته مو ټول سامان نه دی تسلیم کړی، لکه چې د ﴿ إِنِ ٱرۡتَبۡتُمۡ ﴾ جمله ورباندې شاهدي وایي، نو په دې تقدیر دوی دواړه د دعوې لاندې راغله او دوی ترې انکار وکړ او منکر ته خو قسم راجع کېږي.

دلته کوم یو لمونځ مراد دی؟

۹ـ څرنګه چې الله ﷻ د ﴿ مِنۢ بَعۡدِ ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ کلمه مطلقه نازله کړې ده، نو ځینو مفسرینو کرامو مطلق لمونځ مراد کړی دی، خو عبد الله بن عباس رضي الله عنهما او څه نورو مشرانو د مازدیګر په لمانځه باندې تفسیره کړې ده، ځکه چې په دغه وخت کښې د خلکو ګڼه ګونه ډېره وي او د شپې او ورځې

[1] سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۵۱

ملائک هم سره بدلېږي رابدلېږي[۱]، د همدې کبله ابو موسی الأشعري ﷺ د مازدیگر د لمانځه
څخه وروسته قسم ورکړ، لکه چې لږ وړاندې په شپږمه توضیح کښې تېر شو.

عُثُور څه معنی؟

۱۰_ د "عُثِرَ" کلمه د "عُثُور" _لکه قَبُول_ څخه اخستله شوې ده. که څه هم دا کلمه اصلاً د سقوط
معنی ورکوي مگر د کنایې په توگه هغې خبرتیا ته عُثُور وایي چې بې د پلټنې څخه پرې سړی پوه
شي[۲]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: که چرته پرته ستاسو د کوښښ څخه څرگنده شوه چې
دواړو شاهدانو په دروغو باندې شاهدي تېره کړې وه، نو په کار دی چې د مړي د نژدې وارثانو څخه
دوه نفره د هغوی دواړو په ځای باندې ودرول شي. او د مازدیگر د لمانځه څخه وروسته را ایسار
کړی شي ترڅو دواړه قسمونه وخوري چې: پخوانیو شاهدانو دروغ ویلي وه او قسمونه یې په ناحقه
کړي وه، زمونږ قسمونه د هغوی څخه بهتر دي چې فیصلهورباندې وکړی شي، مونږ تجاوز نه دی
کړی، که نه نو مونږ به د ظالمانو د ډلې څخه یاستو.

سوال جواب

۱۱_ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ خلکو ته په یوه خطابه کښې وفرمایل چې: «اَلْبَيِّنَةُ عَلَى
الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ»[۳] یعنې: شاهدان په دعوه کوونکي باندې دي او قسم په دعوه
کړی شوي باندې دی چې د بل چا د دعوې لاندې راغلی وي او پخپله ترې منکر وي؛ نو پوښتنه دا
ده چې په ذکره شوې مسئله کښې خو د مړي وارثان مدعیان دي نو په څه منظور دوی ته قسم
متوجه کړی شو؟

مونږ وایو چې: لکه څنگه چې په شان نزول کښې واضحه شوې ده کله چې ورک شوی جام مونده
شوه او دا ثابته شوه چې تمیم الداري او عدي بن بداء خیانت کړی دی، نو دوی دواړو دعوه وکړه
چې ذکر شوی جام مونږ د مرحوم څخه په بیه باندې اخستی وه چې بیا مو په مکیانو باندې خرڅ
کړی دی، او د مرحوم وارثانو د همدې خبرې څخه انکار وکړ، او منکر ته خو قسم راجع کېږي.

یا په بل عبارت: په اولنۍ دعوه کښې دواړه کسان مدعی علیهما وه او د مرحوم څخه د جام په
خریدارۍ کښې دواړه مدعیان جوړ شوه، نو ځکه د دوی دواړو سره په دواړو ځایونو کښې مناسب
چال چلند وکړی شو.

دوه نحوي تحلیلونه

۱۲_ دا جمله ﴿ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسْتَحَقَّآ إِثْمًا ﴾ شرطیه ده، او دا جمله ﴿ فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ
مَقَامَهُمَا مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ ﴾ جزائیه ده، خو په دغې جزائیه جمله کښې مفسرینو کرامو

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۶ ص۴۱۰
(۲) مفردات الراغب ص۳۲۳
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۹

زښت ډېر تحليلونه کړي دي[۱]، مګر مونږ ته لاندې دوه تحليلونه بهتر ښکاري چې عبارتونه چندان تغير نه خوري او مطلبي معنی لاس ته راځي.

اول تحليل:

الف: ﴿ فَـَٔاخَرَانِ ﴾ مبتدأ ده او ﴿ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا ﴾ يې خبر دی.

ب: ﴿ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَحَقَّ عَلَيۡهِمُ ﴾ د متعلق (ثابتان) په اعتبار سره د ﴿ فَـَٔاخَرَانِ ﴾ د کلمې دپاره صفت دی چې د مبتدأ توب دپاره يې جوګه کړې ده.

ج: ﴿ ٱسۡتَحَقَّ ﴾ معلومه ماضي ده چې په معنی د حق سره ده، او د فاعل ضمير پکښې مستتر دی چې هغه قَسم ته راجع دی چې په وړاندې ايت کښې ورياندې ﴿ فَيُقۡسِمَانِ ﴾ دلالت کوي.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: نو نور دوه کسان دي د هغوی په ځای باندې قَسم کولو ته ودرېږي، البته د هغو کسانو څخه چې په هغوی باندې قَسم کول حق دي، چې د مړي نژدې وارثان دي.

دوهم تحليل:

په دې تحليل کښې د اولنی تحليل اولنی دواړه نُکتې (الف، ب) په خپل ځای دي او يوازې دريمه نکته (ج) په لاندې ډول تغير خوري:

ج: ﴿ ٱسۡتَحَقَّ ﴾ معلومه ماضي ده چې د فاعل ضمير پکښې مستتر دی او هغه ﴿ إِثۡمًا ﴾ ته راجع دی چې په شرطيه جمله کښې مذکور دی.

د: ﴿ ٱسۡتَحَقَّ ﴾ په معنی د "وَجَبَ" يا "ثَبَتَ" سره ده.

ه: په ﴿ عَلَيۡهِمُ ﴾ کښې د "عَلىٰ" کلمه په معنی د "فِيْ" سره ده، لکه چې په ﴿ عَلَىٰ مُلۡكِ سُلَيۡمَٰنَ ﴾ [البقرة: ۲ ، ۱] کښې د "فِيْ" معنی ورکوي.

نو د معنی لنډ مطلب يې داسې راوځي چې: که په هغوی دواړو کښې خيانت ثابت شو نو دوه سړي به د هغوی په ځای باندې قَسم ته ودرېږي، البته دا دوه سړي به د هغو خلکو څخه وي چې په هغوی کښې جنايتکارانو ته ګناه واجبه شوې وه چې په مال باندې يې تړي ګېډه اچولې وه.

سوال جواب

۱۳ـ که څوک وايي چې: د ﴿ ٱلۡأَوۡلَيَٰنِ ﴾ کلمه په اعراب کښې څه شی واقع شوې ده؟

مونږ وايو چې:

اول: د ﴿ ٱلۡأَوۡلَيَٰنِ ﴾ کلمه د ﴿ فَـَٔاخَرَانِ ﴾ مبتدأ دپاره دوهم صفت ده چې په اولني صفت باندې مخصصه شوې ده او د مخصصې نکرې دپاره خو معرفه صفت واقع کېدلی شي[۲].

(۱) البحر المحيط ج۴ ص۳۹۷؛ روح المعاني ج۷ ص۵۰

(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۷۵

دوهم: دغه کلمه د محذوفې مبتدأ دپاره خبر واقع کېږي، ته به وایې چې داسې عبارت نازل شوی دی چې: "مَنْ هُمَا، هُمَا الْأَوْلَيَانِ"[1] یعنې: د وارثانو د جملې څخه به دا دواړه څوک وي، دا دواړه به مړي ته ډېر نږدې وارثان وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: که مړي دوه کسان نږدې وارثان نه درلوده بیا باید څنګه وکړي؟

مونږ وایو چې: دا د واقع بیان دی[2] چې دوه تنو وصیانو قسم وکړ او هم دوه تنو وارثانو ته قسم ورکړی شو، که نه نو مسئله په دوه.وو تنو کښې منحصره نه ده، د حوادثو په اعتبار سره اختلاف قبلوي چې یا یو نفر قسم وکړي او یا یې دري تنه او لا زیات سوګند ته متوجه شي.

﴿يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَآ أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَآ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾﴾

[۱۰۹] (ای پیغمبره!) داسې ورځ (وریاده کړه) چې الله ﷻ ټول پیغمبران راټول کړي نو (ورته) ووایي چې: څه شی دی هغه چې تاسو ته (د خپلو اُمتونو د پلوه) جواب درکړی شوی.وه؟ دوی (پیغمبران) به ووایي چې مونږ لره هیڅ علم نشته (مګر هغه علم چې تا راښودلی دی) یقیناً ته چې یې همدا ته په ټولو غیبو باندې پوه یې.

ارتباط

د وړاندې ایتونو په اخر کښې الله ﷻ توصیه کړې وه چې د الله ﷻ څخه وډار شئ او د پیغمبرانو ارشادات د زړونو په غوږونو سره واورئ، په دې ایت کښې د ذکرې شوې توصیې وجه بیانه شوې ده چې حاصل یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مؤمنانو ته داسې ورځ وریاده کړه چې په هغې کښې یوازې دوی لا څه چې پیغمبران به هم د الله ﷻ د سوال جواب سره مخامخ شي چې: ای پیغمبرانو! د دعوت په دوران کښې تاسو ته د خپلو-خپلو اُمتونو د پلوه څه-څه جواب درکړی شو؟ یا په بل عبارت: ستاسو دعوت یې قبول کړ او که رد.

پیغمبران علیهم السلام به ووایي چې: ای زمونږ ربه! ستا د علم په مقابل کښې زمونږ علم هیڅ ارزښت نه لري، مونږ په هغه څه باندې پوهېږو چې تا راښودلي دي، ستا علم اصلي او کامل دی او زمونږ علم عارضي او ناقص دی، مونږ په غیبو باندې نه پوهېږو او ته علام الغیوب یې.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۱ ص۶۸۸
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۹۱

لنډه دا چې زمونږ ناقص علم د هغو شيانو څخه هاغه خوا او دې خوا نه تېرېږي کوم چې زمونږ په وړاندې وه، او تا ته وړاندې او ېېرته هيڅ تفاوت نه لري، هر څه درته معلوم دي.

توضیحات

۱ـ د قيامت په ورځ لکه چې د هر پیغمبر د اُمتيانو څخه پوښتنه کېږي، همدارنګه هر يو پیغمبر هم د استنطاق لاندې نيولی کېږي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الأعراف:۶] يعنې: نو خامخا هرو مرو به د هغو کسانو څخه پوښتنه وکړو چې دوی ته (پيغمبران) ورلېږل شوي وه، او خامخا هرو مرو به د لېږلو شوو (پیغمبرانو) څخه هم پوښتنه وکړو. مګر د پیغمبرانو عليهم السلام استنطاق به د کافرانو او بې دينانو د تخجيل دپاره وي ترڅو د دوی (کافرانو) د اعتذار خوله بنده شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ خو د پيغمبرانو په حالاتو کښې فرمايي چې دوی به د قيامت په ورځ په خپلو خپلو اُمتونو باندې شاهدي وايي چې: ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍۭ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ شَهِيدًا ﴾ [النساء:۴۱] يعنې: نو په هغې ورځ به څه حال وي چې مونږ د هر اُمت څخه (په دوی باندې) شاهد راولو او تا هم په دغو (محمدي ﷺ اُمت) باندې د شاهد په حيث راولو؟. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا ايت ﴿ لَا عِلْمَ لَنَآ ﴾ د هغه ايت سره منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د ﴿ لَا عِلْمَ لَنَآ ﴾ جملې دپاره زښت ډېر تفسيرونه کړي دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: پيغمبران عليهم السلام به د خپلو ځانونو څخه حقيقي او محيط علم نفي کړي او وبه وايي چې په ټولو حقائقو باندې محيط علم همدا ستا دی او بس[1].

مګر دا جواب راته کمزوری ښکاري، ځکه چې الله ﷻ خو به د پيغمبرانو عليهم السلام څخه د بشري علم پوښتنه کوي نه د حقيقي او محيط علم.

ب: دا پوښتنه به په ډېر هولناک وخت کښې مطرحه شي چې د پيغمبرانو څخه به هم وړاندې ېېرته غلط وي او هيبت به نيولي وي[2].

مګر دا جواب هم کمزوري لري، ځکه چې الله ﷻ ته اُميد دی چې، په پيغمبرانو باندې به داسې حالت ورنه ولي چې وړاندې او ېېرته ترې غلط شي او هرڅه يې هېر شي، او که بالفرض داسې حالت ورباندې ورشي نو اُميد دی چې په همدې موقع به ورته دا سوال راجع نه کړي چې: ﴿ مَاذَآ أُجِبْتُمْ ﴾ نو تاسو ته څه جواب درکړی شو.

---

[1] تفسير القرطبي ج۶ ص۳۶۱
[2] التفسير الكبير ج۱۲ ص۱۲۳

ج: د خپلو خانو څخه د علم نفي كول يو ډول شكايت دی چې: ای ربه! د دغو جنايتكارانو په جنايتونو باندې همدا ته ډېر ښه پوهېږې دوی ته مناسبه جزا وركړه[۱].

دا تفسير هم مزه ناک نه دی، ځكه چې دلته خو د ټول أمت خبره مطرحه ده چې صالحان او جنايتكاران ټول پكښې شامل دي، كه بالفرض يوازې د بدانو خبره مطرحه وی نو ذكر شوی جواب به مزه كړې وی.

د: موږ ته هغه تفسير ډېر ښه ښكاري چې د رئيس المفسرين (ابن عباس رضي الله عنهما) د پلوه روايت شوی دی[۲] چې: ای ربه! زموږ علوم ستا د علم پلوشې دي، موږ سره داسې علوم نشته چې هغه ستا سره نه وي، تاته د ټولو خلكو جوابونه ډېر ښه معلوم دي چې موږ ته يې هو ويلی دی او كه نه.

دا جواب ځكه ښه دی چې:

اول: دا تفسير د پيغمبرانو عليهم السلام د مؤدبانه شان سره ډېر ښه مناسب دی.

دوهم: دا تفسير د عيسى ﷺ د جواب سره ښه پيوند لري چې په راتلونكې [۱۱۶] ايت كښې راروان دی چې: ای ربه! كه بالفرض ما خلكو ته ويلي وی چې ما او زما مور د معبودانو په حيث ونيسئ نو ته به پرې پوه وی، تاته خو هر څه معلوم دي.

نو څرنگه چې عيسى ﷺ د پيغمبرانو ﴿ ٱلرُّسُلَ ﴾ د جملې څخه يو پيغمبر دی او د ده جواب به د دوی د جوابونو د جملې څخه يو جواب وي نو دا به د مثال په توگه ذكر شوی وي، د همدې كبله په دوارو مقامونو كښې ايتونه د ﴿ عَلَّٰمُ ٱلۡغُيُوبِ ﴾ په كلمه باندې ختم شوي دي.

پاتې شوه د تطبيق خبره، د دې جواب دا دی چې: ذكر شوي دواړه ايتونه سره څه منافات نه لري ځكه چې د پيغمبرانو څخه په دوه حيثه پوښتنه كېږي، يو په حيث د رسالت او بل په حيث د شهادت.

په دې ايت كښې چې اوس د بحث لاندې دی د رسالت په حيث پوښتنه مطرحه شوې ده، د همدې كبله د ﴿ ٱلرُّسُلَ ﴾ په كلمه باندې د پيغمبرانو څخه تعبير كړی شوی دی.

او په هغه ايت شريف كښې، چې په اعتراض كښې ذكر دی، د شهادت په حيث د پوښتنې حال بيان شوی دی، لكه چې د ﴿ بِشَهِيدٍ ﴾، ﴿شَهِيدًا ﴾ كلمې ورباندې دلالت كوي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ كه څوک وايي چې: په دې كښې څه حكمت دی چې پيغمبرانو ته د رسالت په حيث پوښتنې راجع كېږي، حال دا چې الله ﷻ ته هر څه معلوم دي؟

موږ وايو چې ـوالله ﷻ اعلمـ: دا ځكه چې د هغو معلوماتو دپاره مقدمه جوړه شي چې الله ﷻ به يې په دغې ورځې كښې څرگند كړي چې فلانی د اور لائق دی او فلانی دې جنت ته لاړ شي.

(۱) روح المعاني ج۷ ص۵۵
(۲) المحرر الوجيز ج۵ ص۲۲۹

په همدې مضمون باندې لاندې حدیث ډېر ښه دلالت کوي چې:

«أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي فَيُقَالُ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ»[۱] خبردار! بې شکه شان دا دی چې زما د اُمت څخه به څو سړي راوستلی شي او په ذات الشمال ډله کښې به ونیولی شي نو زه به ووایم چې ای ربه! دوی خو زما اصحاب دي، نو وبه ویلی شي چې: ته په هغه شي باندې خبر نه یې چې ستا څخه وروسته دوی کړي دي یعنې دوی ستا څخه وروسته مرتد شوي دي.

او رښتیا چې د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته د ابو بکر الصدیق ؓ په خلافت کښې د اعرابو څخه ځینې کسان مرتد شوه.

د دې پوښتنې یو نظیر

۴ـ د ذکرې شوې پوښتنې نظیر د موسی ؑ د همسا پوښتنه ده چې الله ﷻ ورڅخه د مقدمې په شکل پوښتنه وکړه چې: ﴿ وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴾ [طه: ۱۷] یعنې: او دغه په ښي لاس کښې دې څه شی دی ای موسی؟. ترڅو د اژدها د جوړلو دپاره مقدِمه جوړه شي چې په ورپسې متصلو ایتونو کښې شرحه شوې ده.

﴿ إِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱذْكُرْ نِعْمَتِى عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَٰلِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ تُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِى ٱلْمَهْدِ وَكَهْلًا ۖ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ۖ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ بِإِذْنِى فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًۢا بِإِذْنِى ۖ وَتُبْرِئُ ٱلْأَكْمَهَ وَٱلْأَبْرَصَ بِإِذْنِى ۖ وَإِذْ تُخْرِجُ ٱلْمَوْتَىٰ بِإِذْنِى ۖ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى ٱلْحَوَارِيِّۦنَ أَنْ ءَامِنُوا۟ بِى وَبِرَسُولِى قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَٱشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾ ﴾

[۱۱۰] (ذکره شوې ورځ به) هغه وخت وي چې الله ﷻ به عیسی (ؑ) د مریمې زوی ته ووایي چې: زما نعمتونه په تا او ستا په (ماجدې) والدې باندې یاد کړه (چې هغه مې د خپلې زمانې په تولو زنانه وو باندې غوره کرځولې وه او تاته مې لاندې نعمتونه درکړي وه).

کله چې ته مې په روح القدس (جبرائیل امین ؑ) سره تائید کړی وې، چې د خلکو سره به دې په زانګو (طفولیت) کښې او په پاخه عمر (په بوډاتوب) کښې خبرې کولې.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۳

او کله چې تاته مې ليکنه او د حکمت څخه ډکې خبرې وښودلې او تورات او انجيل (مې هم درزده کړي وه)، او کله چې تا به د خټو څخه زما په اجازه د مرغه جوته جوړوله، نو په هغې کښې به دې پوکى کاوه، نو هغه (جوړه کړې جوثه) به زما په اجازه (واقعي) مرغه جوړ شو.

او (کله به چې) تا زما په اجازه باندې مورزادي ړوند او د برګي مرض مريض روغاوه.

او کله به چې تا زما په اجازه باندې مړي (ژوندي کول او د قبرونو څخه به دې) راويستل.

او کله چې مونږ ستا څخه بني اسرائيل منعه کړه (چې تاته څه ضرر درورسوي) کوم وخت چې تا هغوی ته معجزات وروړه، نو د دوی څخه هغو کسانو وويلې چې کافر شوي وه چې: دا (ذکر شوي معجزات) نه دي مګر ښکاره جادو دی.

[١١١] او کله چې مونږ (ستا) حوارينو ته (ستا په ذريعه) وحي وکړه (او يا مو ورته الهام وکړ چې په ماباندې او (هم) زما په پيغمبر (عيسى ﷺ) باندې (دوامداره) ايمان راوړئ، نو دوی وويلې چې: مونږ ايمان راوړی دی او ته شاهد اوسه (ای الله!، او يا ای عيسى!) چې يقينًا مونږ غاړه اېښودونکي ياستو.

ارتباط

دا ايتونه د وړاندې ايتونو د مضمون يوه بېلګه بيانوي، چې هلته د ټولو پيغمبرانو سوال جواب ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه او دلته خاص د عيسى ﷺ سره مباحثه لږ څه تشريح شوې ده چې د نورو پيغمبرانو سره مباحثه ورباندې قياس کړی شي.

د مطلب خلاصه

يعني: الله ﷻ به د قيامت په ورځ عيسى ﷺ ته هغه نعمتونه يو-يو ورپه ياد کړي چې ده او د ده صديقې مور (بي بي مريمې رضي الله عنها) ته يې وربېرزو کړي وه، هغه دا چې:

١ ـ ای عيسى! ته خو هغه وخت درپه زړه کړه چې په جبرائيل امين ﷺ سره مو ستا تائيد کړی وه چې چرته به ته ګرځېدلې هلته به درسره ګرځېده، آن تردې چې بالآخره يې اسمانونو ته پورته کړې.

٢ ـ او هغه وخت هم په ياد کړه چې د طفوليت په دوره کښې به دې داسې صافې او پخې خبرې کولې لکه د پاخه عمر په منګ به چې دې کولې، نو ښکه دې علی رؤس الاشهاد د خپلې مور برائت په اثبات ورساوه او معاندينو ته دې قناعت ورکړ.

٣ ـ او هغه وخت هم درپه ياد کړه چې په خپل وخت کښې مو مثالي ليک درزده کړی وه چې ستا غوندې ليکنه د هيچا زده نه وه، او برسېره پر دې د حکمت څخه ډکې خبرې مو درښودلې وې چې آن د ماشومۍ له دورې څخه به دې په ډېره هوښياره لهجه باندې خبرې کولې.

او بالآخره د تورات او انجيل دوه وو مهمو کتابونو په علومو باندې مو هم پوه کړی وې، حتى چې انجيل مو لا په همدا تاباندې نازل کړی وه.

۴_ هغه وخت هم درپه زړه کړه چې همدا زما په اجازه باندې به دې د ختو څخه د مرغانو په څېره جوثې جوړولې او په هغو کښې به دې پوکی کاوه، چې همدا زما په اجازه به د هغو څخه واقعي (ربښتیاني) مرغان جوړېده.

۵_ او هغه هم در په یاد کړه چې زما په اجازه به دې مورزادي ړانده او هم په برګي مرض باندې اخته مریضان روغول.

۶_ او هغه وخت هم چې زما په اجازه به دې د قبرونو څخه مړي ژوندي راپاڅول.

۷_ او هغهٔ وخت کښې هم چې بني اسرائیلو غوښتل چې په تاباندې حمله وکړي خو مونږ د هغوی د حملې څخه بچ کړې، البته کله چې تا هغوی ته معجزات وروړه او په هغو باندې کافرانو (بني اسرائیلو) د جادو نوم کېښود، که تا ته عظیم الشان نعمتونه او معجزات نه وی درکړی شوي نو هغوی به پرې د جادو نوم نه وی ایښی.

۸_ او بالآخره هغه وخت هم د تذکر وړ دی چې مونږ حواریانو (ستا مخلصو اندیوالانو) ته الهام وکړ چې په ماباندې او هم زما په پیغمبر (عیسی ﷺ) باندې په دوامداره توګه ایمان راوړئ، او هغوی د همدې الهام په غوښتنه ایمان ته ادامه ورکړه او حتی زه یې په خپلو خانونو باندې شاهد کړم چې مونږ په دائمي توګه غاړه ایښودونکي یاستو.

لنډه دا چې: ای عیسی! ایا ذکر شوي نعمتونه تا پخپله خپل ځان ته ورکړي وه؟ ایا د نعمتونو درلودل د دې معنی ورکوي چې څوک پرې د الوهیت درجې ته وخېژي؟ ایا د دغسې لویو نعمتونو او لویو معجزاتو خاوند سره دا مناسبت لري چې څوک یې د وژلو نیت وکړي او سپکې سپورې خبرې ورواوروي؟

توضیحات

۱_ مفسرین کرام وایي چې د نعمتونو او د معجزاتو ذکر شوی تعدید او تذکر به په آخرت کښې صورت ونیسي[۱]، خو څرنګه چې د ذکرې شوې مباحثې واقع کېدل یقیني دي، هیڅ شک پکښې نشته، نو الله ﷻ ترې په ماضي ﴿ قَالَ ﴾ سره تعبیر وکړ او د مضارع (یَقُولُ) کلمه یې نازله نه کړه ځکه چې کله د راتلونکي شي واقع کېدل بې شکه وي نو د هغه څخه په محاوراتو کښې په ماضي سره تعبیر کېږي چې واقع کیدل یې حتمي دي، ته به وایې چې دا کار واقع شوی دی.

یادونه

۲_ که څوک غواړي چې د ذکرو شوو معجزاتو او نعمتونو په باره کښې پوره معلومات ترلاسه کړي نو لطفًا دې د [آل عمران: ۴۶_۴۹] ایتونو تفسیر ته مراجعه وکړي چې مونږ د الله ﷻ په توفیق مشرح لیکلي دي نو دوهم ځل لیکل یې ضرور نه دي.

(۱) المحرر الوجیز ج۵ ص ۲۳۰

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ به د قیامت په ورځ عیسی ؑ ته معجزات وریه زړه کړي چې: دا یاد کړه او دا یاد کړه؟

مونږ وایو چې: د عیسی ؑ په باره کښې خلک په لاندې دوه ډولونو باندې کافر شوي وه:

الف: ځینې خلک پرې د دې کبله کافر شوه چې د ده رسالت یې نه مانه او سپکې سپورې خبرې به یې وریسې کولې حتی چې د ده د وژلو نیت یې لا هم کړی وه.

ب: ځینو خلکو د عیسی ؑ په توقیر کښې افراط وکړ، تردې چې د ده معجزات یې د دې خبرې سبب جوړ کړه چې ده ته او هم د ده مور (مریمې رضی الله عنها) ته په الوهیت قائل شوه.

نو الله ﷻ به د ذکرو شوو دواړو ډلو د تخجیل دپاره عیسی ؑ ته د خپلو معجزاتو او نعمتونو د یادښت امر وکړي ترڅو د ده د رسالت منکران په غوږ ووهي چې تاسو د عیسی ؑ د رسالت څخه د معجزاتو سره-سره انکار کړی دی نو هیڅ د اعتذار حق نه لرئ.

او هم ترڅو افراطیان (د حد څخه تجاوز کوونکي) پوه کړي چې د عیسی ؑ ټول معجزات زما په اجازې سره وه، تاسو به هلته د الوهیت په لقب ورکولو کښې معذور ګڼل کېدلی چې بې زما د اجازې څخه یې ذکر شوي کارونه کړي وی.

﴿ إِذْ قَالَ ٱلْحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ۖ قَالَ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا۟ نُرِيدُ أَن نَّأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَن قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ٱللَّهُمَّ رَبَّنَآ أَنزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِّأَوَّلِنَا وَءَاخِرِنَا وَءَايَةً مِّنكَ ۖ وَٱرْزُقْنَا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ ٱللَّهُ إِنِّى مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۖ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّىٓ أُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا لَّآ أُعَذِّبُهُۥٓ أَحَدًا مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١١٥﴾ ﴾

[۱۱۲] هغه وخت چې حوارینو وویلې چې: ای عیسی د مریمې زویه! ایا ستا رب کولی شي چې په مونږ باندې د اسمانه (د خوراکي شیانو څخه ډک) دسترخوان (خوانچه) نازل کړي (ایا دا کار به وکړي او که نه)؟. ده (عیسی ؑ) وویلې چې: د الله ﷻ څخه وډار شئ که تاسو مؤمنان یاست (دغسې غوښتنې مه کوئ).

[۱۱۳] دوی وویلې چې: مونږ غواړو چې د هغه (دسترخوان) څخه (د تبرک دپاره) وخورو او زمونږ زړونه مطمئن شي او (بالآخره) مونږ (په حق الیقین سره) پوه شو چې یقیناً تا مونږ ته رښتیا

ویلي دي او په همدې (مائدې) باندې مونږ د شاهدانو څخه جوړ شو (او نورو خلکو ته اطمنان او قناعت ورکړو، دا غوښتنه د شک د کبله نه کوو).

[۱۱۴] عیسی بن مریم (چې کله د دوی په استدلال باندې قانع شو) وویلې چې ای الله! ای زمونږ ربه! په مونږ باندې د اسمانه څخه (د خوراکې شیانو څخه ډک) دسترخوان نازل کړې چې زمونږ د وړاندېنیو او وروستنیو دپاره اختر (خوشالي) جوړ شي او هم ستا د پلوه یوه معجزه (جوړه شي).

او مونږ ته (ذکر شوی غیبي رزق) راپېرزو کړې، او ته چې یې د روزي ورکوونکو خیر (او بهتر یې (ستا غوندې روزي څوک چاته نه شي ورکولی).

[۱۱۵] الله ﷻ (د عیسی ؑ سوال قبول کړ او) وبې ویلې چې: یقیناً زه په تاسو باندې د دې (مائدې) نازلوونکی یم، نو هرڅوک چې ستاسو څخه (پکښې) ناشکري وکړي (حواري وي او که غیر حواري) نو بې شکه زه به هغه په داسې عذاب باندې معذب کړم (چې د ده څخه وروسته به) د ټولو عالمونو څخه هیڅوک په هغه عذاب باندې معذب نه کړم (چې ډېر شرموونکی عذاب به وي).

ارتباط

دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو څخه د وروستني ایت تفصیل او بیان واقع شوی دی، او یا په بل عبارت: دا د هغه سوال جواب دی چې د ذکر شوي ایت څخه د چا ذهن ته ورځي، هغه دا چې د عیسی ؑ حواریین (د ده اصحاب او ملګري) خو مؤمنان وه نو دوی څه عجیبه معجزه ولیده چې یو ځل بې بیا په ډېر جرئت سره وویلې چې: ﴿ ءَامَنَّا وَٱشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴾ مونږ ایمان راوړی او ته شاهد اوسه چې یقیناً مونږ غاړه ایښودونکي یاستو. د جواب حاصل په لاندې کرښو کښې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: د حوارییانو د ذکرې شوې وینا وجه دا وه چې یوه ورځې دوی عیسی ؑ ته خطاب وکړ چې: ای روح الله! ایا الله ﷻ برسېره په ډېرو معجزاتو باندې مونږ ته دا معجزه هم راکولی شي چې د اسمانه څخه راباندې د خوراکي شیانو څخه ډک دسترخوان نازل کړي؟ یا په بل عبارت: ایا دا کار د کولو دی؟ ایا مونږ د دې جوګه یاستو چې دا غوښتنه مو پوره کړي؟ ایا په دې باره کښې به ستا سوال ومني؟.

۲ـ نو عیسی ؑ ورته جواب ورکړ چې د الله ﷻ څخه وډار شئ او دغسې فرمایشې معجزې مه غواړئ دا ډول غوښتنې د مؤمنانو سره مناسبې نه دي دا ډول غوښتنې د بې ایمانو سره مناسبې دي.

حوارییانو وویلې چې: مونږ ذکره شوې غوښتنه د ایمان د کمزورۍ یا د ایمان د نشتوالي د کبله نه وړاندې کوو چې د بې دینانو سره تشابه ولرو، بلکې په دغسې غوښتنه کښې زمونږ مطالب دا دي:

الف: چې مونږ د ذکر شوي اعجازي دسترخوان څخه خوراک وکړو او تبرک پرې حاصل کړو، او لکه څنګه چې مونږ په خپلو دښمنانو باندې په ایمان سره ویاړو همدارنګه ورباندې په معجزانه خوراک سره هم ویاړ او سرلوړي ترلاسه کړو.

ب: چې مونږ قلبًا مطمئن شو چې الله ﷻ یقینًا په هر شي باندې د قدرت ښښتن دی، لکه څنګه چې ابراهیم علیه السلام د څلورو مرغانو په راژوندي کېدلو سره قلبًا مطمئن شوی وه.

ج: چې زمونږ پوهه او علم د علم الیقین له درجې څخه د حق الیقین مرتبې ته پورته شي او بر خل بیا الهي معجزات په سترګو باندې وګورو او په خولو باندې یې وخورو، او پوه شو چې ته هر څه وایې هغه ټول رښتیا دي او هیڅ د شک او شبهې ځای پکښې نشته، او بالآخره پوه شو چې مونږ هم د الله ﷻ په نزد څه قدر لرو.

د: چې مونږ د یو پلوه ذکره شوې معجزه د خپلو سترګو لاندې مشاهده کړو او د خوشالۍ سترګې پرې یخې کړو او د بله پلوه د غائبینو او د هغو خلکو دپاره چې نوي پیدا کېږي د شهادت ورکوونکو څخه جوړ شو او حتی د قیامت په ورځ د معجزاتو په منکرینو باندې شاهدي ورکړو، ترڅو چې د دعوت او شهادت اجرونه مو په برخه شي.

۳ـ نو کله چې عیسی علیه السلام د خپلو حوارینو په جواب باندې قانع شو نو د الله ﷻ په حضور کښې یې د خپلې بندګۍ او عاجزۍ سوال داسې پیل کړ چې:

الف: ای زمونږ الله! ای زمونږ ربه! په مونږ باندې د اسمانه څخه د خوراکي شیانو ډک دسترخوان نازل کړې چې ترڅو:

اول: د دسترخوان د نزول وخت زمونږ دپاره د اختر حیثیت ولري چې وړاندېني او وروستني ټول به وړباندې ویاړو، او دښمنانو (کافرانو) ته به مو پرې شملې ښې نېغې شي.

دوهم: دا به ستا د معجزاتو څخه یوه امتیازي معجزه وي چې هم به معنوي معجزه وي او هم به مادي معجزه جوړه شي.

ب: ای زمونږ ربه! مونږ ته غیبي روزي راکړې ځکه چې ستا غوندې روزي ورکوونکی هیڅوک نه شي کېدلی او ستا هرڅه د لاسه پوره دي.

۴ـ نو الله ﷻ د عیسی علیه السلام سوال قبول کړ چې: یقینًا د دې کار کاوونکی یم، خو دا په یاد ولرئ! چې څومره یو نعمت لویږي په همغې پیمانه باندې یې ناشکري هم د لویې جزا سبب جوړېږي، نو که ـ بالفرض ـ تاسو د ذکرې شوې معجزې او لوی غیبي نعمت په شکرګزارۍ کښې ناکام شوئ نو په دنیا کښې به داسې جزا درکړم چې ستاسو څخه وروسته به یې هیچا ته ورنه کړم.

هو! که ستاسو څخه وړاندې مې چا ته ورکړې وي نو هغه بېله خبره ده.

یا په بل عبارت: ستاسو څخه به بیزوګان او خنزیران جوړ کړم لکه چې ستاسو څخه وړاندې مې د یهودانو څخه بیزوګان جوړ کړي وه، مګر ستاسو څخه وروسته به هیچا ته دغه جزا ورنه کړم.

۵ـ هو! کله چې الله ﷻ غوښتله شوې معجزه نازله کړه نو د عیسی علیه السلام حوارینو په یوه خوله باندې چیغې کړې چې: ﴿ ءَامَنَّا وَٱشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴾ مونږ ایمان راوړی دی او ته شاهد اوسه ـ ای عیسی! ـ چې یقینًا مونږ غاړه ایښودونکي یاستو او په ذکره شوې معجزه کښې ناشکري نه کوو او د الله ﷻ څخه لا زیات توفیق او اطمنان غواړو.

توضیحات

۱_ الحمد لله د نبي کریم ﷺ صحابه وو کرامو ﷺ د ایمان راوړلو څخه وروسته _یوه هم_ د اطمنان دپاره معجزه نه ده غوښتې مګر د عیسی ﷺ صحابه وو کرامو (حوارینو) ذکره شوي معجزه غوښتې وه، دا دی د دواړو پیغمبرانو د اصحابو په باره کښې څرګند فرق او توپیر.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې د ﴿هَلۡ يَسۡتَطِيعُ رَبُّكَ﴾ د کلمې څخه ظاهراً څرګندیږي چې د عیسی ﷺ حوارینو د الله ﷻ په قدرت کښې شک درلود؛ ایا دغه معنی صحت لري؟

مونږ وایو چې: تقریباً ټول علماء کرام متفق دي چې حوارینن بنه سوچه مسلمانان وه[۱]، همدا مضمون د کلام د سیاق او سباق څخه په واضحه توګه بریښي نو د اعتراض دپاره لاندې جوابونه کوو:

الف: د ﴿هَلۡ يَسۡتَطِيعُ﴾ کلمه په عربي ژبه کښې کله-کله د ادب په وخت کښې هم استعمالیږي[۲]، لکه چې یوه ورځې د عبد الله بن زید بن عاصم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: «هَلۡ تَسۡتَطِيعُ أَنۡ تُرِيَنِي كَيۡفَ كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ»[۳] ایا ته دا کولی شي چې ماته راولید کړې چې نبي کریم ﷺ په څه ډول سره اودس کاوه؟ یعنې: د پوښتنه کوونکي زړه غوښتل چې د نبي کریم ﷺ اودس راته عملاً راوښایي خو داسې یې ورته ونه ویلې چې زما د وړاندې د نبي کریم ﷺ غوندې اودس وکړه چې زه دې وګورم، بلکې په مؤدبانه توګه باندې یې ورته وړاندیز وکړ چې: ایا دا کار کولی شې؟ او یا زه ستا په نزد دومره منزلت لرم چې زما ذکره شوې غوښتنه پوره کړې؟

ب: د ﴿يَسۡتَطِيعُ﴾ کلمه د "يُطِيعُ" په معنی سره ده. یعنې: ایا ستا خبره ستا رب ﷻ مني او د قبول درجې ته رسیږي چې زمونږ دپاره داسې-داسې سوال وکړې؟[۴].

په همدې مضمون باندې لاندې حدیث شریف ډېر ښه دلالت کوي:

یو ځل نبي کریم ﷺ د خپل تره (ابو طالب) پوښتنې ته ورغی چې مریض وه، نو نبي کریم ﷺ ته یې وویلې چې: ای وراره! الله ﷻ ته سوال وکړه چې د دې مرض څخه عافیت راکړي. نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «اللّٰهُمَّ اشۡفِ عَمِّي» یعنې: ای الله! زما تره جوړ کړې. نو الله ﷻ سمدستي روغ رمټ کړ تا به ویل چې په پړي باندې تړلی وه او پرانستل شو. نو ابو طالب وویلې چې: ای وراره! یقیناً هغه رب چې ته یې عبادت کوې ستا اطاعت کوي (خبره دې مني). نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «وَأَنۡتَ يَا عَمَّاهُ لَئِنۡ أَطَعۡتَ اللهَ لَيُطِيعَنَّكَ»[۵] او ته ای کاکا! که چرته ته د الله ﷻ اطاعت وکړې نو هرومرو او

---

(۱) المحرر الوجيز ج۵ ص۲۳۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۶ ص۴۲۹
(۳) موطا الإمام مالک ج۱ ص۱۲
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۱۲۹
(۵) المعجم الأوسط للطبراني ج۴ ص۲۰۰؛ مستدرک الحاکم ج۱ ص۷۲۷

ضرور به الله ﷻ ستا اطاعت هم وکړي. يعنې که ته يې خبره ومنې او ايمان ورباندې راوړي ستا سوالونه به هم قبول کړي.

تبصره

۳_ څرنګه چې د حواريينو د غوښتنې کلمات چندان مزه ناک نه وه او د غير مطلبي معنى اشتباه ترې پيدا کېده نو ځکه ورته عيسى ﷺ وويلې چې: ﴿ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴾ د الله ﷻ څخه ووډار شئ که تاسو رښتياني مؤمنان ياست. خو چې کله هغوی خپله لفظي غلطي تصحيح کړه نو بيا يې د الله ﷻ په دربار کښې د سوال لاسونه پورته کړه. که بالفرض هغوی د ړومبي ځل څخه څرګند او واضحه کلمات استعمال کړي وی نو ممکنه وه چې عيسى ﷺ به ورته ذکره شوې جمله نه وی استعماله کړې.

مائده څه معنى؟

۴_ "مَآئِدَة" هغه مېز يا دسترخوان ته وايي چې خوراکي شيان ورباندې د خوړلو دپاره تيار ايښې وي، که نه نو بيا ورته "مَآئِدَة" نه وايي. مګر په دې مقام کښې ترې مېز مراد نه دی بلکې هغه دسترخوان ترې مطلب دی چې خوراکي شيان ورباندې ايښي وي[۱].

"مَآئِدَة" د "مِيْد" څخه اخستله شوې ده، "مِيْد" دوه معناوې لري، چې يا په معنى د ورکړې سره دی او يا په معنى د حرکت سره[۲]، دسترخوان ته ځکه ذکر شوی نوم (مائده) اېښودل شوی دی چې يا خلکو ته خوراک او څښاک ورکوي او مُعْطِيْ دی، او يا د هغه په لور خلک حرکت کوي چې شاوخوا ترې راتاو شي او خانونه ترې ماړه کړي.

نو په دې تقدير د "مَآئِدَة" کلمه په معنى د "مَمِيْد" مفعول سره جوړېږي، لکه چې په ﴿ فِي عِيشَةٖ رَّاضِيَةٖ ﴾ کښې د ﴿ رَّاضِيَةٖ ﴾ کلمه په معنى د "مَرْضِيَّة" سره ده.

ايا مائده نازله شوه؟

۵_ ځينې علماء کرام وايي چې: "مَآئِدَة" نازله نه شوه ځکه چې حواريين د جزا څخه ووډار شوه چې چرته راڅخه ناشکري صادره نه شي، نو الله ﷻ به راباندې سخت عذاب نازل کړي[۳].

مګر جمهور علماء کرام وايي چې: "مَآئِدَة" نازله شوې ده او الله ﷻ خپله خبره رښتيا کړې ده چې: ﴿ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيۡكُمۡ ﴾ يقيناً زه په تاسو باندې د مائدې نازلوونکی يم[۴]، يعنې دا کار خو

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۶۰؛ تفسير القرطبي ج۶ ص۳۷۳
(۲) تفسير القرطبي ج۶ ص۳۶۷
(۳) تفسير القاسمي ج۶ ص۴۳۳
(۴) تفسير الطبری ج۵ ص۱۳۵

کېدونکې دی مګر تاسو یوه بله خبره واورئ چې که چا پکښې ناشکري وکړه هغه به د سخت عذاب سره مخامخ شي.

د مائدې په باره کښې څه معلومات

۶ـ څرنګه چې مفسرينو کرامو د مائدې په هکله زښت ډېر معلومات ليکلي دي[1] چې د لاندې پوښتنو دپاره پکښې جوابونه موندل کېږي:

الف: مائده په څه ډول طعام باندې مشتمله وه؟

ب: څومره وخت د مائدې نزول دوام وکړ؟

ج: ايا سبا او بېګاه نازلېدله او که يوه شپه بعد؟

د: په مائده کښې په کوم کيفيت سره طعام اېښودل شوی وه؟

ه: څومره کسان پرې مړېده؟

و: د مائدې نزول په څه سبب باندې قطعه شو؟

ز: د نازلې شوې مائدې عاقبت څه شو؟

ح: څومره خلک وربادې خنزيران جوړ شوه؟!

ط: د خنزير جوړېدلو اسباب يې څه شی وه؟

ي: ايا ذکره شوې مائده د يکشنبې (اتوار) په ورځ اول ځل نازله شوه چې د نصاراوو په نزد محترمه ورځ ده؟. او داسې نور.

مګر مونږ د دغو ټولو معلوماتو څخه صرف نظر شوو، ځکه چې د يو پلوه يې روايتونه د ډاډ وړ نه دي او د بله پلوه پکښې څه ګټه نشته، که بالفرض څه ګټه پکښې وی نو الله ﷻ به مونږ ته په قرآن کريم کښې او يا د نبي کريم ﷺ په احاديثو کښې ضرور په څرګنده توګه واضحه کړې وی.

نو د همدې کبله مونږ د لاندې يوه حديث په ذکر باندې اکتفاء کوو، که څوک د نورو معلوماتو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي. حديث دا دی چې:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أُنْزِلَتِ الْمَائِدَةُ مِنَ السَّمَاءِ خُبْزًا وَلَحْمًا وَأُمِرُوا أَنْ لَا يَخُونُوا وَلَا يَدَّخِرُوا لِغَدٍ فَخَانُوا وَادَّخَرُوا وَرَفَعُوا لِغَدٍ فَمُسِخُوا قِرَدَةً وَخَنَازِيرَ»[2] يعني: د اسمانه څخه مائده نازله کړی شوې وه چې ډوډۍ او غوښه (وه)، او دوی (بني اسرائيلو) ته امر کړی شوی وه چې خيانت پکښې مه کوئ او د سبا دپاره يې مه زخيره کوئ، نو هغوی پکښې هم خيانت وکړ او هم يې زخيره کړه او (بالآخره) د سبا دپاره يې ترې (څه برخه) پورته کړه، نو دوی د بيزوګانو او خنزيرانو په څېره واړولی شوه (او مسخه شوه).

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۲ ص۱۱۶؛ تفسير البغوي ج۲ ص۷۹؛ زاد المسير ج۲ ص۳۴۱؛ روح المعاني ج۷ ص۶۳؛ تفسير القرطبي ج۶ ص۳۶۹

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۶

﴿ وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِى وَأُمِّىَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ
قَالَ سُبْحَٰنَكَ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ إِن كُنتُ قُلْتُهُۥ فَقَدْ عَلِمْتَهُۥ تَعْلَمُ
مَا فِى نَفْسِى وَلَآ أَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَآ
أَمَرْتَنِى بِهِۦٓ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى
كُنتَ أَنتَ ٱلرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾ إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن
تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾ ﴾

[۱۱۶] او (د پیغمبرانو د راغونډولو ورځ به) هغه وخت (وي) چې الله ﷻ به ووايي چې: اې عیسی د مریمې زویه! ایا تا خلکو ته ویلي وه چې: ما او زما مور د الله ﷻ څخه په غیر دوه معبودان ونیسئ؟. هغه (عیسی ﷺ) به ووايي چې: تا لره (د دغسې وینا څخه) پاکي ده، ماته مناسب نه دي چې زه هغه خبره وکړم چې ما لره (د هغې په ویلو کښې) حق نه وي. که (بالفرض) زه وی چې دا خبره مې کړې وی نو یقینًا ته به پرې عالم وی (ستا علم خو محیط دی)، ته په هغه څه باندې پوهېږې چې زما په زړه کښې دي او زه په هغه څه باندې نه پوهېږم چې هغه ستا سره دي، یقینًا ته چې یې همدا ته په غیبو باندې عالم یې.

[۱۱۷] ما (خو) دوی ته نه وه ویلي مګر هغه (خبره) چې تا راته پرې امر کړی وه (چې ورته یې ووایم. هغه دا) چې د الله ﷻ عبادت وکړئ چې زما رب دی او ستاسو رب (هم) دی.

او ترڅو پورې چې زه په دوی کښې وم (اوسېدم) نو په دوی باندې شاهد وم (چې په دعوت سره به مې دوی سمې لارې ته رابلل)، نو کله چې تا زه د دوی د منځ څخه واخستلم (او اسمانونو ته دې پورته کړم) نو (یوازې) همدا ته په دوی باندې څارونکی شوې (لکه چې زما په حضور کښې پرې څارونکی وې)، او همدا ته په هر شي باندې حاضر یې (چې هیڅکله درڅخه څه شی نه شي غائب کېدلی).

[۱۱۸] که دوی معذبوې نو یقینًا دوی ستا بندګان دي (څوک یې درڅخه نه شي خلاصولی) او که ته دوی ته ببښنه کوې نو (څوک دې د مغفرت مخه نه شي نیولی ځکه) ته چې یې همدا ته د کلکې ارادې خاوند یې (هیڅوک دې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی او همدا ته) د حکمت څښتن یې (چې هر کار دې د حکمت څخه ډک دی).

ارتباط

مونږ د وړاندېنیو ایتونو په ارتباط کښې لیکلي وه چې هغه ایتونه د یوه سوال جواب واقع شوی وه کوم چې د حوارېینو د خبرو څخه د سرې په ذهن کښې ګرځېده، نو کله چې د ذکر شوي سوال جواب ختم شو نو په دې ایتونو کښې د کلام مخ بېرته اصلي خبرې ته اړولی شوی دی.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: د قیامت په ورځ به الله ﷻ د عیسی ؑ استنطاق نور هم اورد کړي او د نعمتونو د تذکر څخه وروسته به ورته ووایي چې: ای عیسی! کله چې ته د الله ﷻ په نزد غوره او مختار بنده وې چې بې شمېره معجزې او نعمتونه یې درپېرزو کړي وه، ترڅو د معجزاتو په رڼا کښې ته خپل خان خلکو ته وروپېژنې چې زه د الله ﷻ پیغمبر او بنده یم، او همدارنګه خپله رښتینې مور هم په خلکو باندې وپېژنې چې دا د پیغمبر مور ده، نه د معبود مور.

مګر د دې سره ـ سره خلکو همدا ته او همدا ستا مور دواړه په الوهیت سره ونیوه، نو ستا څخه دا دی اوس علی رؤس الاشهاد پوښتنه کوم چې: ایا تا خلکو ته ویلي وه چې ما او زما مور دواړه معبودان جوړ کړئ؟

عیسی ؑ به ووایي چې:

الف: ای الله! تاته پاکي ده د دې خبرې څخه چې ستا سره څوک په عبادت او الوهیت کښې شریک شي، ته واحد او لا شریک یې، هیڅوک ستا سره شریک نه شي جوړېدلی که څه هم ډېر مقرب بنده وي.

ب: ای الله! ماته څه مناسبه ده چې عموماً ناحقه خبره وکړم، او بیا لا خصوصاً داسې ناحقه خبره چې ستا سره شریک درول دي، نو لکه څنګه چې تاته د شریک څخه پاکي ده، همدارنګه ماته د کفري او ناحقې وینا د کولو څخه پاکي ده، کفري ویناګانې خو کافران کوي.

ج: ای الله! ما خو خلکو ته معجزات د خپل نبوت د پېژاندلو دپاره وړاندې کړه، نه د دې دپاره چې مونږ ته د معبودانو لقب راکړي، مګر هغوی ترې زمونږ د ناخوښۍ سره ـ سره معکوسه نتیجه واخستله او په مونږ باندې یې ذکر شوی لقب راوتاپه.

د: ای الله! تاته خو هرڅه معلوم دي، داسې موجود نه دی تېر شوی او نه به تېر شي چې ستا د محیط علم څخه وتلی وي، نو که بالفرض ما ذکره شوې کفري وینا کړې وی نو تاته به معلومه وي.

ای الله! تاته خو معلومه ده چې ذکره شوې وینا مونږ نه ده کړې بلکې دا خلکو د خپلو ځانونو څخه اختراع کړې ده او دروغ یې راپورې تړلي دي.

هـ: ای الله! ذکره شوې کفري خبره زما په زړه کښې هم نه ده تېره شوې پاتې لا دا چې په ژبه باندې یې جاري کړم، که بالفرض زما په زړه کښې تېره شوې هم وی تاته به معلومه وي، ځکه چې ستا علم کامل دی او د هره حیثه محیط دی، زما په ټولو علومو او کوائفو باندې ته عالم یې، مګر په هغو علومو باندې چې ستا سره دي، نه زه پوهېږم او نه بل څوک، ځکه چې ته علام الغیوب یې، لنډه دا چې زما علم د همغو معلوماتو پورې منحصر دی چې تا راښودلي دي او بس.

و: ای الله! ما خلکو ته (د دعوت په ارتباط) بله خبره نه ده کړې مګر همغه خبره چې تا راته درباندې امر کړی وه، هغه دا چې: ای خلکو! تاسو یوازې او یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ چې هغه ﷻ زما رب هم دی او ستاسو رب هم دی او شریک ورسره مه دروئ.

ز: ای الله! ترڅو پورې چې زه د خلکو ترمنځ په ځمکه کښې اوسېدمه نو ما د دوی حفاظت کاوه او په دعوت او تبلیغ سره مې لارې ته سمول، په همدې موده کښې چې چا په ماباندې په سمه توګه ایمان راوړ او چا راځخه انکار وکړ په هغوی ټولو باندې شاهد یم، اما کله چې زه تا په خپل فضل سره د دوی د منځ څخه ژوندی اسمان ته پورته کړم او د دوی کفري پلانونه دې شنډ کړه نو نور ستا کار دی او همدا ته ﷻورباندې پوه یې، او همدا ستا د مراقبت او څارنې لاندې وه، او ته خو په هر شي باندې څارونکی او مراقب یې.

ح: ای الله! زما د اُمت د مجرمانو په باره کښې زما وروستنی خبره دا ده چې تاته د هغوی ټول جرمونه او جنایات معلوم دي، نو که دوی ته عذاب ورکوې نو دوی خو همدا ستا بندګان دي مګر عبادت او بندګي یې ستا نه ده کړې او ستا سره یې شریک درولی دی، خو ستا د لاس لاندې دي هیڅوک یې درځخه نه شي خلاصولی، نه په زور سره او نه په شفاعت سره، بلکې کافران د شفاعت جوګه هم نه دي، د همدې کبله زه یې ستا په حضور کښې شفاعت هم نه کوم او که بالفرض ته هغوی ته مغفرت وکړې هم، کولی یې شې ستا هر څه د لاسه کېږي.

هو! دا بېله خبره ده چې کافرانو ته مغفرت کول د حکمت په خلاف دي او ته خو برسېره پر دې چې عزیز (د کلکې ارادې خاوند) یې حکیم هم یې چې ټول کارونه دې د حکمت په غوښتنه برابر دي.

توضیحات

١ـ دا ایتونه ﴿ وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ ﴾ الآیات، په وړاندېنیو ایتونو ﴿ وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ ﴾ الآیات باندې عطف دي او ټول د قیامت د ورځې حال شرحه کوي[1]، او د معطوف او معطوف علیه ترمنځ څلور ایتونه ﴿ إِذْ قَالَ ٱلْحَوَارِيُّونَ ﴾ الآیات د معترضې جملې شکل لري، لکه چې وړاندې واضحه شوې دي.

عیسی ؑ په اسمانو کښې ژوندی دی

٢ـ مونږ د [آل عمران:۵۵] ایت لاندې په دې خبره کښې پوره تحقیق کړی دی چې الله ﷻ عیسی ؑ ژوندی اسمان ته خېژولی دی، بیا لیکلو ته یې حاجت نه وینو، مګر دلته ورباندې یو دلیل اضافه کوو هغه دا چې که بالفرض د "تَوَفّي" څخه مرګ مطلب وی نو عیسی ؑ به د قیامت په ورځ د ﴿ تَوَفَّيْتَنِي ﴾ په مقابل کښې د ﴿ مَا دُمْتُ فِيهِمْ ﴾ کلمه نه وی استعماله کړې، بلکې د "مَا حَيِيتُ فِيهِمْ" کلمه به یې استعماله کړې وی. یعنې: ترڅو پورې چې زه په دوی کښې ژوندی وم. نو معلومه شوه چې عیسی ؑ ژوندی روغ رمټ اسمانونو ته خېژولی شوی دی.

سوال جواب

٣ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ د عیسی ؑ د خولې څخه حکایت وکړ چې نوموړی به د قیامت

---

(١) تفسیر ابي السعود ج٣ ص١٠٠

به ورخ ووايي چې: ﴿إِن تُعَذِّبۡهُمۡ﴾ تر آخره پورې. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا جمله د شفاعت معنی نه ورکوي، حال دا چې کافرانو ته خو شفاعت کول جائز نه دي؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره مختلف جوابونه کړي دي[1]، مګر کوم جواب چې مونږ ته ښه ښکاري هغه په لاندې ډول دی:

چې کله د کافرانو د تخجيل دپاره الله ﷻ عيسی ؑ په قهر آميزه جمله باندې مخاطب کړي چې: ايا تا خلکو ته ويلي وه چې ما او زما مور د معبودانو په حيث ونيسئ؟ نو عيسی ؑ به وارخطا شي او د خپل ځان د برائت په بيان کښې به دا جمله هم ووايي چې: ای الله! دا جنايتکاران ستا بندګان دي، که څه هم دوی ستا اختياري بندګي نه ده کړې مګر ستا د بندګۍ څخه يې نه په دنيا کښې ځانونه خلاص کړي دي او نه يې دلته خلاصولی شي، هلته هم د دوی مغفرت او نه مغفرت ستا په لاس وه او دلته هم ستا کار دی. که بالفرض مونږ څه د معبوديت استحقاق درلودلی نو هلته يا دلته به مو د دوی په کارونو کښې هم څه د لاسه پوره وی، نو کله مو چې څه د لاسه نه کېږي نو نه د معبوديت حق لرو او نه د دې حق لرو چې چا ته د خپل معبوديت دعوت ورکړو.

لنډه دا چې که بالفرض د عيسی ؑ په ذکر شوي جملې باندې د شفاعت کول مطلب وی نو خپلې خبرې به يې د ﴿فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾ په عوض په "فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ" باندې ختمې کړې وی، خو خبره به داسې نه وی بلکې عيسی ؑ به د خپل ځان څخه د دفاع په غم کښې وی.

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د عيسی ؑ په باره کښې فرمايلي دي چې: په ده باندې به هم داسې وخت ورشي چې يوازې او يوازې د خپل ځان غم به ورسره وي او وايي به چې: «نفسي نفسي نفسي»[2].

﴿قَالَ ٱللَّهُ هَٰذَا يَوۡمُ يَنفَعُ ٱلصَّٰدِقِينَ صِدۡقُهُمۡۚ لَهُمۡ جَنَّٰتٞ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۖ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنۡهُمۡ وَرَضُواْ عَنۡهُۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا فِيهِنَّۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرُۢ ﴿١٢٠﴾﴾

[۱۱۹] الله ﷻ به ووايي چې: دا داسې ورځ ده چې رښتينو خلکو ته به د دوی رښتيا ويل ګټه ورسوي (البته په دې شرط سره چې په دنيا کښې يې رښتيا ويلي وي. هغه ګټه دا ده چې:) دوی لره داسې جنتونه شته چې لاندې ترې (ځلور) ويالې بهېږي، په داسې حال کښې چې دوی به په هغو کښې همېشه وي، همېشه. الله ﷻ به د دوی څخه راضي وي (چې هيڅکله به پرې په غضب نه شي) او دوی به د الله ﷻ څخه راضي وي (چې پرېمانه نعمتونه به يې ورکړي وي)، دا لويه کاميابي ده:

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۷۱: البحر المحيط ج۴ ص۴۱۹
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۷۰

[۱۲۰] خاص الله ﷻ ته د اسمانو او ځمکو پاچاهي ده او د هغه شي (هم) چې په دغو (دواړو اسمانو او ځمکو) کښې دي، او همدی ﷻ په هر شي باندې د قدرت ځښتن دی.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې الله ﷻ مونږ ته د قیامت د ورځې په بیان کښې واضحه کړه چې د عیسی ﷺ د اعتذاریه وینا په آخره کښې به الله ﷻ ووایي چې نن ورځ صادقانو ته خپل صدق ګټه رسوي، نو دا دې ته اشاره ده چې الله ﷻ به د عیسی ﷺ خبرې تصدیقې کړې چې بالکل تا رښتیا وویلې، نن ورځ تاته هیڅ ملامته نه متوجه کېږي، ټوله ملامته جنایتکارانو ته متوجه ده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي اعلان څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د قیامت په ورځ به هر صادق ته د هغه صدق فائده وکړي، حال دا چې په هغې ورځې باندې ایمان راوړل کافرانو ته ګټه نه کوي او حتی نه به د شیطان رښتیاني خبره هغه ته په درد وخوري، الله ﷻ یې حکایت کوي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلشَّيْطَٰنُ لَمَّا قُضِيَ ٱلْأَمْرُ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ ﴾ [ابراهیم:۲۲] یعني: او شیطان به ووایي کله چې کار فیصله شي (د قیامت په ورځ) یقیناً الله ﷻ ستاسو سره حقه وعده کړې وه.

مونږ وایو چې: دلته مطلب دا دی چې د قیامت ورځ د رښتیا وو ورځ ده، رښتیا پکښې نه ضائع کېږي، اما په دنیا کښې خو داسې وختونه وه چې په رښتیا وو باندې به رښتیني خلک د مشکلاتو سره مخامخ کېده. او داسې مطلب نه دی چې دنیاوي کاذب ته به هم هلته رښتیا ویل څه ګټه وکړي، د همدې کېله ګټه په جنتونو سره تفسیره شوې ده.

د ټولو نعمتونو څخه لوی نعمت

۳ـ د الله ﷻ رضا د جنت د ټولو نعمتونو څخه لوی نعمت دی، لکه چې لاندې حدیث شریف ورباندې ډېر ښه دلالت کوي چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ په ډېر اوږده حدیث کښې وفرمایل چې کله الله ﷻ جنتیانو ته په جنت کښې بې شماره نعمتونه ورکړي، نو دوی ته به وایي چې زما سره داسې نعمت شته چې هغه د دغو ټولو نعمتونو څخه افضل دی، نو دوی به ووایي چې: «يَا رَبَّنَا أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا» ای زمونږ ربه! هغه به کوم شی وي چې د دې څخه بهتر وي؟. نو الله ﷻ به ورته ووایي: «رِضَايَ فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا»[۱] یعني: (هغه) زما رضا ده چې زه به درباندې د دې څخه وروسته د همېشه دپاره نه په غضب کېږم.

د "المائدة" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا رِضَاكَ وَرِضْوَانَكَ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ سَخَطِكَ وَغَضَبِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

۱۳۷۳/۱۰/۵ هـ ش.

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۱۰۲

الأنعام (٦)

سریزه

د دې دپاره چې د دې سورت په مضامینو باندې لوستونکي ښه پوه شي لازمه ګڼو چې په لاندې موضوعګانو کښې څه لنډ او خلص معلومات ورکړو:

د سورت نوم

۱_ دا سورت په "الأنعام" باندې نومول شوی دی چې د دې سورت په [۱۳۶] ایت شریف کښې يې ذکر راغلی دی. شاید چې ذکر شوی نوم به د دې کبله ورته خوښ کړی شوی وي چې دغه نوم د دې سورت د مضامینو سره ډېر قوي ارتباط لري او دا څکه چې (لږ وروسته به إن شاء الله تعالی واضحه شي) دا سورت په عقائدو پورې ارتباط لري او د جاهلیت د زمانې د عقیدوي فساد ډېر مهم عامل "الأنعام" یعنې څاروي هم وه چې یا به يې د بوتانو په نامه باندې ذبحه کول او یا به يې د خپل مشرکانه دستور سره سم خوشې کول چې نه به پرې څوک سورېدل او نه به ترې چا څه نوره استفاده کوله لکه چې لږ څه شرحه يې د [المائدة:۱۰۳] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ. نو الله ﷻ دا سورت په ذکر شوي نوم باندې ونوماوه، ته به وایې چې دې ته اشاره کوي چې دا هغه سورت دی چې د شرک ټول اړخونه پکښې عموماً او د څارويو شرک پکښې خصوصاً رد شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: ټول ایتونه يې یو سلو پنځه شپېته (۱۶۵) دي[۱]، چې ټول د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، مګر د ځینو مفسرینو کرامو په نزد څو ایتونه يې په مدینه منوره کښې د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي[۲]، چې د بحث په وخت کښې به إن شاء الله تعالی ورته اشاره وکړی شي چې دا ایت مدني دی او دا ایت مکي دی.

ب: د کلماتو شمېر يې درې زره دوه پنځوس (۳۰۵۲) دی، او د حرفونو شمېر يې دولس زره څلور سوه دوه ویشت (۱۲۴۲۲) دی[۳].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ذکر شوي سورت په باره کښې خو زښت ډېر احادیث روایت شوي دي لاندې څو روایتونه د مثال په توګه ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «نُزِلَتْ عَلَيَّ سُورَةُ الْأَنْعَامِ جُمْلَةً وَاحِدَةً وَشَيَّعَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ لَهُمْ زَجَلٌ بِالتَّسْبِيحِ وَالتَّحْمِيدِ»[۴] یعنې: په ما باندې د "الأنعام" سورت په یو ځل نازل شوی دی په

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۰۴
(۲) المحرر الوجيز ج۶ ص۱
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۸ ص۳
(۴) المعجم الصغير للطبراني ج۱ ص۱۴۵

داسې حال کښې چې اویا زره ملائکو یې مشایعت کاوه چې دوی لره په تسبیح او تحمید باندې زدې پورته کېده.

ب: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې سورت الأنعام په مجموعي توګه یوه شپه په مکه معظمه کښې په داسې حال نازل شو چې: «حَوْلَهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَجْأَرُوْنَ بِالتَّسْبِيْحِ»[1] شاوخوا یې اویا زره پرښتې وې او د الله ﷻ په تسبیحاتو باندې یې اوازونه پورته کول.

نو پوښتنه دا ده چې د ذکرو شوو روایتونو څخه خو څرګندېږي چې په دغه سورت کښې مدني ایتونه نشته او ټول ایتونه یې مکي دي؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوي روایات ضعیف ګڼلي دي[2]. دوی وایي چې ټول په یو ځل نه دي نازل شوي.

مګر مونږ ته دا جواب څکه کمزوری ښکاري چې که بالفرض ذکر شوي روایات ضعیفه هم وي خو اسناد یې متعدد دي او دا خو پوره واضحه ده چې د اسنادو په تعدد سره ضعیف حدیث قوي کېږي. د همدې کبله مونږ دې ته ترجیح ورکوو چې په ذکر شوي سورت کښې مدني ایتونه نشته، کوم ایتونه چې ځینو مفسرینو کرامو مدني بللي دي (لکه [۹۱، ۹۲] ایتونه) د څه روایت استناد نه لري بلکې اصلي سبب یې د تفسیر اشکال دی. لله الحمد مونږ ته یې په تفسیر کښې څه اشکال په نظر نه راځي (چې په خپل ځای کښې به ان شاء الله ﷻ واضحه شي) نو مدني هم ورته نه شو ویلی.

اما څوک چې په دې سورت کښې د مدني ایتونو په موجودیت باندې کلک ولاړ دي نو شاید چې هغوی به د ذکر شوي سوال څخه لاندې جوابونه کوي:

اول: مونږ د [البقرة:۳۴] ایت لاندې لیکلي دي چې په عربي محاوره کښې کله-کله د اقلیت د ذکر څخه صرف نظر کېږي نو دلته هم مدني ایتونه چې بالکل قلیل دي د نظره غورزولي شوي دي.

دوهم: دا هم څه لرې نه ده چې ذکر شوي روایات د هغه وخت څخه وړاندې وي چې ځینې مدني ایتونه د نوموړي سورت په ځینو مناسبو ځایونو کښې کېښودلی شي او نبي کریم ﷺ ورته ځایونه ټاکلي وي.

د دې سورت محتویات

۴_ څرنګه چې قرآن کریم د الله ﷻ کلام دی او غیر متناهي علوم پکښې پټ دي، نو هیڅوک نه شي کولی چې د یوه ایت او یا یوه سورت محتویات داسې تشخیص کړي لکه څنګه چې د یوه بشري کلام محتویات څوک تشخیصوي. نو د همدې کبله مونږ په بشري ناقص علم باندې وایو چې:

دا سورت د قرآن کریم د نورو سورتونو په شان مختلفو علومو ته اشارې کوي مګر د ټولو بحثونو محور او چورلیز یې په لاندې موضوعاتو پورې ارتباط لري:

---

[1] الدر المنثور ج۳ ص۲۴۳

[2] روح المعاني ج۷ ص۷۶

نه. د دهریانو عقیده رد شوې ده.
الف: د الله ﷻ د وجود اثبات، چې د مختلفو ډولونه پکښې باطل شوي دي.
ب: د الله ﷻ د وحدانیت اثبات، چې د مشرکانو د عقائدو مختلف ډولونه پکښې باطل شوي دي.
ج: د نبي کریم ﷺ د رسالت اثبات، چې په یهودو او نصاراوو او نورو کافرانو باندې د هغوی عقائد رد کړی شوي دي.
د: په دې سورت کښې د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل او د نېکۍ یا بدۍ جزا د کاللو دپاره د الله ﷻ په حضور کښې درېدل پوره څېړل شوي دي.
ذکر شوي محتویات په ډول-ډول طرزونو باندې د بحث لاندې نیولي شوي دي، په هر ځل چې وریاندې بحث کېږي نو ته به وایې چې دا نوی بحث دی او د دې څخه وړاندې مې هیڅ نه دی اورېدلی.

د دواړو سورتونو ارتباط

۵ـ په وړاندېني سورت (المائدة) کښې په قصدي توګه هغه عقیدوي انحرافات رد شوي وه چې اهل الکتابو (یهودو او نصاراوو) رامنځ ته کړي وه او په دې سورت (الأنعام) کښې هغه عقیدوي مزخرفات رد شوي دي چې د اهل الکتابو څخه په غیر نورو کافرانو په الله ﷻ باندې افتراء کړي وه، او هم هغه مزخرفات ابطال شوي دي چې د الله ﷻ څخه منکرانو (دهریانو) وریاندې عقیده درلوده، نو په دواړو سورتونو کښې د مطلقې انحرافي عقیدې جرړې وېستلې شوې دي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ثُمَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟
بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰٓ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِندَهُۥ
ثُمَّ أَنتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَفِى ٱلْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ
مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾ ﴾

د الله ﷻ په نامه چې ډېر مهربان (او) ډېر د رحم خاوند دی.

[۱] ټولې ستاینې هغه الله ﷻ ته ثابتې دي چې اسمانونه او ځمکې یې (په معینو اندازو) پیدا کړې دي او تیارې او رڼا یې (هم د بدلون رابدلون سره) خلق کړې دي، بیا هغه کسان چې په خپل رب باندې کافران شوي دي (ناتوانه بوتان په عبادت کښې) برابروي.

[۲] الله ﷻ هغه (اقدس) ذات دی چې تاسو یې د خټو څخه پیدا کړي یاست، بیا یې (ستاسو د ټولو کړو وړو دپاره) نېټه ټاکلې ده، او (د ټول عالم) معینه نېټه چې ده هغه د ده ﷻ په نزد ده (ده ﷻ پورې مختصه ده). بیا لا تاسو (د الله ﷻ په وحدانیت کښې) شک کوئ!

[۳] او دا ﷻ هم په اسمانونو او هم په ځمکو کښې الله (معبود) دی، ستاسو په پټو باندې پوهېږي او ستاسو په ښکاره وو (باندې هم پوهېږي) او په هغه شي باندې هم پوهېږي چې تاسو يې کوئ (په شپه کښې وي او که په ورځ کښې).

ارتباط

۱_ وړاندېنی سورت په دې مضمون باندې تمام شوی وه چې الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري او د دې سورت په پيل کښې د الله ﷻ د قدرت نمونې ښودلې شوې دي.

۲_ هلته واضحه شوې وه چې د اسمانونو او ځمکو ملکيت الله ﷻ پورې مختص دی د همدې کبله عبادت يوازې د همده ﷻ خاصه ده، او عيسی ﷺ د هيڅ شي واک او اختيار نه لري حتی چې په خپل ځان کښې يې هم واک نشته، او دلته واضحه شوې ده چې د همدې کبله ټول محامد او عبادتونه يوازې همده ﷻ پورې اختصاص لري.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای خلکو! تاسو خبر اوسئ چې ټولې ستاينې او محامد د الله ﷻ پورې خاص دي، تاسو ته په کار دي چې صرف د الله ﷻ حمد او ثناء وواياست او بس. ځکه چې:

۱_ الله ﷻ هغه ذات دی چې اسمانونه او ځمکې يې پيدا کړې دي او څه چې په دغو دواړو کښې دي هغه يې هم ټول پيدا کړي دي. يا په بل عبارت: هر شی چې تاسو ته د ستاينې وړ ښکاري همغه شی هم الله ﷻ پيدا کړی دی، حتی ستاسو ناحقه معبودان هم د الله ﷻ مخلوق دي، د دوی د وسې پوره نه ده چې په ځمکو او اسمانونو کښې يو ماشي او يا يو مچ ته موجوديت ورکړي.

۲_ ټولې تيارې الله ﷻ پيدا کړې دي او مطلقه رڼا د همده ﷻ مخلوق ده، د غمونو او مصيبتونو مالک همدی ﷻ دی او خوشالي او تازه ګي د همده ﷻ په لاس دي، توره شپه په رڼا ورځ همدی ﷻ بدلوي او د رڼا ورځې څخه توره شپه همدی ﷻ جوړوي، او بالآخره هدايت او ضلالت هم د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دي، او همدی ﷻ د ټول مخلوق حتی د کافرانو هم مربي او پالونکی دی.

مګر عجيبه خبره دا ده چې کافران د خپل داسې مربي سره -چې صفات يې وړاندې بيان شوه او دوی دا هم مني چې ذکر شوې ستاينې رښتيا دي- بيا هم د ده ناتوانه مخلوق برابروي، چې هم يې عبادت کوي او هم ترې د خپلې ګټې غوښتنه کوي او بالآخره هم پرې د مصائبو څخه پناه غواړي.

۳_ ای خلکو! لکه څنګه چې تاسو ته ثابته شوه چې په ټوله دنيا کښې د الله ﷻ څخه په غير هيڅوک هيڅ شی نه شي پيدا کولی، همدارنګه په وړوکې دنيا (انساني نړۍ) کښې هم دا کار د بل هيچا د لاسه پوره نه دی. او دا ځکه چې:

الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو (انسانانو) اصل (آدم ﷺ) يې د ختې څخه پيدا کړ او شنه خته يې په سره غوښه باندې بدله کړه، او د همدغه يو اصل څخه يې هغه ته جوړه (بي بي حواء

رضي الله عنها) هم مخلوقه کړه چې د قیامت د ورځې پورې د همدغو دواړو اصلونو څخه ستاسو توالد او تناسل ښه په زغرده روان دی، نو په حقیقت کښې الله ﷻ تاسو ټول د خټې څخه پیدا کړي یاست.

علاوه په دې، ستاسو نشأ او نمو د منیو څخه صورت نیسي او مني د غذا په سلسله د ځمکې د جنس څخه ده، نو په حقیقت کښې تاسو ټول د ځمکې او شنې خټې څخه جوړ یاست.

نو ای خلکو! تاسو ووایاست چې: ایا ستاسو باطلو معبودانو ذکر شوي کارونه کوم یو کړي دي او یا یې کولی شي؟

۴_ لکه څنګه چې ستاسو پیدایښت د الله ﷻ په قدرت کښې دی همدارنګه ستاسو د هر یوه د مرګ فیصله هم د همده ﷻ په قدرت کښې ده، ستاسو عمرونه نه څوک لنډولی شي او نه اوږدوالی ورکولی شي، او د همدغه مقرر وخت علم هم الله ﷻ پورې خاص دی او بس. الله ﷻ تاسو ته په اجمالي توګه دومره پوهه درکړې ده چې عادةً په موجوده زمانه کښې تر یو سل کالو څخه اضافه سړی ژوندی نه پاتې کېږي مګر هیڅ‌چا ته یې د مرګ ټاکلی وخت نه دی ښودلی.

اما د ټولې دنیا د ړنګېدلو وخت خو صرف د الله ﷻ خاصه ده، نه څوک په اجمالي توګه پوهېږي او نه په تفصیلي ډول‌ګه چې قیامت به څه وخت او یا څومره کلونه وروسته واقع شي. همدارنګه په دې هم څوک نه پوهېږي چې څومره موده به په قبرونو کښې وي او څومره موده وروسته به راپاڅولی شي.

عجیبه خو لا دا ده چې د انسانانو روزمره مړه کېدل او ژوندي کېدل ستاسو د نظره تېرېږي او تاسو پوهېږئ چې د الله ﷻ څخه په غیر پکښې د هیچا وسه نشته خو بیا هم تاسو د الله ﷻ په کامل قدرت کښې شک کوئ او د قیامت د ورځې څخه منکرېږئ.

۵_ ای خلکو! کوم اقدس ذات چې د ټولو کمالیه صفاتو درلودونکی دی او د ټولو نواقصو څخه پاک او منزه دی او تاسو یې هم د الله په نامه یادوئ همغه اقدس ذات هم په اسمانونو کښې د همدغو صفاتو څښتن دی او هم په ځمکو کښې وربورې ذکر شوي صفات او تنزیهات مختص دي، مګر دا بېله خبره ده چې په ځمکه کښې ورسره تاسو مخلوقات شریکوئ او سوچه عبادت یې نه کوئ.

۶_ ای خلکو! لکه څنګه چې الله ﷻ په قدرت کښې سیال او مثل نه لري همدارنګه د ده ﷻ د علم او پوهې مخې هم هیڅوک نه شي کېدلی، او دا ځکه چې الله ﷻ ستاسو په پټ او ښکاره ټولو باندې پوهېږي او ستاسو هیڅ ډول احتیاج ترې نه پټېږي او همدارنګه ستاسو ټول کړه وړه ورته څرګند او معلوم دي، ایا ستاسو ناحقه معبودان په څه شي قدرت لري او یا په څه باندې پوهېږي؟

توضیحات

۱_ الله ﷻ د قرآن کریم پنځه سورتونه (الفاتحة، الأنعام، الکهف، سبأ، فاطر) د ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ﴾ په جمله باندې پیل کړي دي او دا پنځه واړه مکي سورتونه دي.

شاید چې په دې کښې به دې خبرې ته اشاره وي چې په مکه معظمه کښې خلکو بوت پرستي کوله او د الله ﷻ سره یې په عبادت کښې مخلوقات شریکول، نو الله ﷻ هغوی په غوږ باندې ووهل

چې ټولې ستاينې الله پورې مختصې دي، بل څوک ورسره پکښې مه شريکوئ او صرف د الله ﷻ ستاينه او عبادت وکړئ.

نو د ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ جمله که څه هم خبريه جمله ده مګر انشائيه جملې ته متضمنه ده چې "إحْمَدُو الله" خاص الله ﷻ ته ستاينې او حمدونه ثابت کړئ او بس.

خَلَقَ او جَعَلَ څه فرق لري؟

۲_ که څه هم "خَلَقَ" او "جَعَلَ" دواړه کلمې يوه د بلې په ځای کښې استعمالېږي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ [النساء: ۱].

ب: ﴿وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا﴾ [الأعراف: ۱۸۹].

مګر دواړه کلمې سره يو تربله لاندې فرقونه لري:

اول: د "خَلَقَ" کلمې په مفهوم کښې تقدير او اندازه کول پراته دي او د "جَعَلَ" په مفهوم کښې د کيفيت بدلون رابدلون نغښتی دی.

دوهم: د "خَلَقَ" کلمه يوازې په تکويني ايجاد (پيداکولو) کښې استعمالېږي او د "جَعَلَ" کلمه عامه ده په تشريعي ايجاد کښې هم استعمال مومي، مثلاً: "جَعَلَ اللهُ الصَّلاةَ" الله ﷻ لمونځ مشروع کړی دی، ويلی شي، مګر "خَلَقَ اللهُ الصَّلاةَ" نه شي ويلی.

څرنګه چې په دې مقام کښې د اسمانونو او ځمکو پيدا کول د الله ﷻ د قدرت يوه نښه ده او د دواړو د اندازو او معيارونو برابرول يې بله نښه ده، نو الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو د ايجاد په بيان کښې د "خَلَقَ" کلمه نازله کړه ترڅو ذکرو شوو دواړو نښو ته اشاره وکړی شي.

او څرنګه چې "ظُلُمَات" او "نُور" دواړه کيفيتونه دي، نو دلته يې د "جَعَلَ" کلمه نازله کړه ترڅو مونږ په غوږ ووهي چې د تيارو او رڼاوو پيدا کول د قدرت يوه نښه ده او بدلون رابدلون يې بله نښه ده.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ٱلظُّلُمَٰتِ﴾ کلمه جمعه نازله کړه او بالمقابل د "النُّور" کلمې په إفراد سره نزول وموند، حال دا چې د تناسب د کبله خو د "الأنوار" د کلمې نزول په کار وه؟

مونږ وايو چې: مونږ د [البقرة: ۲۵۷] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق د ذکرو شوو دواړو کلمو په هکله ښه پوره بحث کړی دی چې د يوه پلوه مو د تيارو او رڼاوو (ظلمات او نور) دولونه ښودلي دي او د بله پلوه مو د ذکر شوي سوال جواب ليکلی دی، مګر په دې مقام کښې ورباندې لاندې څه نور جوابونه هم وراضافه کوو چې:

الف: څرنګه چې په معطوف عليها جمله ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ﴾ کښې يوه کلمه جمعه ذکره

ده او بله مفرده، نو په معطوفه جمله کښې هم د همدغه تناسب د کبله اوله کلمه (الظُّلُمَات) جمعه او دوهمه کلمه (النُّور) مفرده نازله کړی شوه[1].

ب: د "النُّور" څخه جنس مراد دی چې مفرداتو او جمعو ټولو ته شامليږي، لکه څنګه چې د "الْأَرْض" د کلمې څخه جنس مطلب دی چې ټولو (اوو وارو) ځمکو ته شامليږي[2].

ج: څرنګه چې "نُور" (رڼا) د وحدت او اتفاق سنبول دی، لکه چې په يوه اوږده حديث کښې ورته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده[3]، او د "ظُلُمَات" (تياري) سره تفرق او بې اتفاقي ملګرې ده، د همدې کبله رڼا ته حشرات ورغونديږي او چې رڼا مړه شي خواره واره شي. نو الله ﷻ د ظلمات کلمه جمعه او د نُور کلمه مفرده نازله کړه. ته به وايې چې دې ته اشاره کوي که تاسو د اسلام په رڼا باندې راغونډ شئ نو اتفاق او اتحاد به مو هم ښه قوي وساتل شي، که نه نو ټول به خواره واره او ګډوډ شئ، بالآخره په عداوتونو باندې به اخته شئ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: "ظُلُمَات" خو بل شی نه دی مګر د "نُور" نشتوالی دی، يا په بل عبارت: "ظُلُمَات" خو د "عَدَمُ النُّور" څخه عبارت دی چې د ايجاد لاندې نه راځي، نو په ايت شريف کښې په څه ملحوظ د "جَعَلَ" دپاره مفعول واقع شوی دی او د ايجاد لاندې راوستلی شوی دی؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د الله ﷻ په توحيد باندې دلايل اقامه کول مطلب دي، نو معلومه شوه چې دلته د "ظُلُمَات" څخه اصلي ظُلمَت مراد نه دی چې عدمي شی دی او ايجاد ورته متوجه نه دی او بالآخره د انسانانو د حواسو لاندې نه واقع کيږي چې د الله ﷻ په کامل قدرت باندې يې براهين جوړ کړي، بلکې دلته عارضي ظُلمَت مطلب دی چې د نُور په تعقيب باندې ورته الله ﷻ وجود ورکوي او د انسانانو د حواسو لاندې واقع کيږي.

دلته عدل څه معنی؟

۵ـ د ﴿يَعْدِلُونَ﴾ کلمه د "عَدْل" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې يې مفسرينو کرامو لاندې معناوې کړې دي:

الف: "عَدْل" د "عُدول" ـلکه: قُتول ـ (تجاوز) په معنی دی، او په ﴿بِرَبِّهِمْ﴾ کښې د "ب" توری د "عَن" معنی ورکوي[4]. نو د معنی حاصل يې داسې کيږي چې: الله ﷻ د هر شي خالق دی او حتی د مشرکانو هم روزي رسوونکی دی مګر دوی د خپل رب څخه په عبادت کښې تجاوز کوي او مخلوق ورسره پکښې شريکوي.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۸۲
(۲) تفسير القرطبي ج۶ ص۳۸۶
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۰
(۴) اضواء البيان ج۲ ص۱۶۱

ب: د «يَعْدِلُ» کلمه د تسویه (برابرولو) معنی ورکوي[1]. نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې: د الله ﷻ قدرت په ټوله دنیا کښې ښکاره او واضحه دی مګر مشرکان د خپل همدغه با قدرته رب سره ناتوانه مخلوق برابروي چې په عبادت کښې یې ورسره شریک ګڼي او د خیر رسونې نه ترې کوي.

مونږ ته همدا دوهمه معنی بهتره برېښي ځکه چې الله ﷻ مونږ ته د مشرکانو د خولو څخه حکایت کوي چې دوی به د قیامت په ورځ اعتراف وکړي چې: ﴿ تَٱللَّهِ إِن كُنَّا لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝ إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ [الشعراء: ٩٧_٩٨] یعنې: په الله ﷻ باندې مو دې قسم وي چې یقینًا مونږ په ښکاره ګمراهی کښې وو کله مو چې تاسو (ای بوتانو!) د رب العالمین سره برابرولئ.

انسان د ختو څخه جوړ شوی دی

٦_ په دې مقام کښې الله ﷻ ټول انسانان مخاطب کړي دي چې تاسو ټول د ختو څخه جوړ کړی شوي یاست، یقینًا هر انسان په لاندې لحاظونو سره د خاورې او بالآخره د ختې څخه جوړ دی:

الف: آدم ﷺ د ټولو انسانانو اصل دی نو کله چې اصل د خاورو او ختو څخه جوړ دی، نو په ټولو انسانانو باندې دا جمله صادقېږي چې دوی ټول د خاورو او ختو څخه جوړ شوي دي.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللهُ آدَمَ مِنْ تُرَابٍ»[2] یعنې: او ټول خلک د آدم ﷺ اولاده ده او الله ﷻ آدم ﷺ د خاورو څخه پیدا کړی دی.

ب: د آدم ﷺ څخه راوروسته هر انسان د نطفې څخه جوړ شوی دی، او ښکاره ده چې نطفه د وینې څخه، او وینه د غذاګانو څخه جوړېږي او ټولې غذاګانې که څه هم د حلالو څارویو غوښې وي د څمکې څخه جوړښت مومي، همدارنګه د هر انسان نشأ او نمو د خاورو څخه سرچینه اخلي او بالآخره خاوره په غوښه بدلېږي؛ نو هر انسان د خاورې او ختې څخه جوړښت مومي.

ج: د ابو هریره ﷺ څخه روایت دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا وَقَدْ ذُرَّ عَلَيْهِ مِنْ تُرَابِ حُفْرَتِهِ»[3] هیڅ مولود نه دی مګر په ده باندې د خپل قبر خاوره شیندله کېږي. یعنې: د هر چا د نطفې سره د همغه ځای خاوره خلطېږي (ګډېږي) چې نوموړی پکښې دفن او خاورې کېږي.

په همدې مضمون باندې د عبد الله بن مسعود ﷺ څخه موقوف حدیث هم روایت شوی دی[4] چې حکمًا مرفوع ګڼل کېږي.

مونږ ته داسې ښه برېښي چې په ذکرو شوو تفسیرونو کښې یوه ته هم تخصیص ورنه کړو، ځکه چې څه منافات سره نه لري او په درېواړو لحاظونو سره انسان د خاورو څخه خلق شوی دی.

---

(١) روح المعاني ج٧ ص٨٥
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٦٢
(٣) حلية الأولياء للأصفهاني ج٢ ص٢٨٠
(٤) البحر المحيط ج٤ ص٤٣١

أَجَل څه معنی؟

۷_ د یوه شي دپاره ټاکلې شوې موده د "أجل" په نامه باندې یادېږي(۱). مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو د "أجل" د کلمې زښتې ډېرې معناوې کړې دي چې تقریبًا دولسو ته رسېږي(۲)، خو مونږ ته چې کومه معنی ښه ښکارېږي هغه دا ده چې:

الف: په ﴿ ثُمَّ قَضَىٰٓ أَجَلًا ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ د خپل خان سره فیصله کړې ده چې هر یو انسان به څه وخت د مور څخه تولد کېږي او ترڅو به ماشوم وي او څومره وخت به جوړ او څومره موده به ناجوړه او بالآخره په څومره عمر به مړ کېږي؟ او داسې نور.. نو څرنګه چې د هر انسان ټولو کړو وړو ته نښتې ټاکل څه وړه خبره نه ده که بالفرض ایجاد (پیداکول) ورسره ملحوظ نه کړی شي هم کفایت کوي چې د مشرکانو د شرک مانع جوړ شي، نو ځکه الله ﷻ د عاطفه حرونو څخه د "ثم" حرف نازل کړے چې په تاخیر باندې دلالت کوي، ته به وایې چې مونږ ته توصیه کوي چې ایجاد او د نښتو ټاکل هر یو بېل بېل ملحوظ کړئ.

ب: په ﴿ وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِندَهُۥ ﴾ کښې د ټولې دنیا عمر ته اشاره ده چې څه وخت به ټول ساکنان مړه کېږي او ترڅو پورې به په خاورو کښې خلط ملط وي او بالآخره څه وخت به د قبرونو څخه راپورته کېږي او څه وخت به په جنت او دوزخ باندې د الله ﷻ د ارادې مطابق توزیع کېږي؟ او داسې نور.

نو په دې تقدیر به د ذکر شوي ایت شریف مضمون دې ایت شریف ته ورته ښکاره شي چې فرمایي:
﴿ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَـٰكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾ [البقرة: ۲۸] تاسو څنګه په الله ﷻ باندې کافر کېږئ، حال دا چې تاسو بې روحه شیان وئ نو الله ﷻ ژوندي کړئ، بیا مو مړه کوي، بیا به مو ژوندي کوي، بیا به خاص همده ﷻ ته ورتاو کړی شئ.

سوال جواب

۸_ که څوک وایي: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د قیامت د نښتې سره د اختصاص کلمه ﴿ عِندَهُۥ ﴾ نازله کړه او د انسانانو د نښتو سره یې نازله نه کړه؟

مونږ وایو چې: که څه هم هیچا ته د خپل عمر په باره کښې مشخص معلومات نشته چې په کوم تاریخ باندې به مړ کېږي، مګر دومره پوهېږي چې د فلاني وخت څخه وروسته ژوندی نه شي پاتې کېدلی، اما د قیامت د قیام تاریخ د الله ﷻ څخه په غیر هیچا ته معلوم نه دی، اګر که مقرب پیغمبر ﷺ او یا مقربه پرښته وي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: یوه شپه نبي کریم ﷺ د خپل عمر په وروستیو کښې د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته صحابه وو کرامو ﷺ ته وویلې چې: ایا تاسو د دغې شپې په حالت باندې خبر یاست؟ (حالت بې دا

---

(۱) مفردات الراغب ص۶
(۲) البحر المحیط ج۴ ص ۴۳۲

دی چې) «فَإِنْ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ احَدٌ»[۱] یعنې: د دې شپې څخه د سلو کالو د سره (تمامه) پورې به د هغه چا څخه چې (نن شپه) د ځمکې په مخ باندې دي هیڅوک باقي (ژوندی) پاتې نه شي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَعْمَارُ أُمَّتِي مَا بَيْنَ السِّتِّيْنَ إِلَى السَّبْعِينَ وَأَقَلُّهُمْ مَنْ يَجُوزُ ذٰلِكَ»[۲] یعنې: زما د اُمت عمرونه په مابین د شپېتو کښې دي تر اویاوو پورې، د دوی به ډېر لږ هغه خلک وي چې د دې څخه تېر شي.

ج: یوه ورځې جبرائیل امین ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه (د تعلیم دپاره) پوښتنه وکړه چې قیامت به کله وي؟ نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَا الْمَسْئُولُ بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ»[۳] (په دې باره کښې مسئول د سائل څخه ښه نه پوهېږي. یعنې نه پرې ته پوهېږې او نه پرې زه پوهېږم. بیا نبي کریم ﷺ د استشهاد دپاره دا ایت شریف ولوست چې: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ﴾ [لقمان: ۳۴] یقینًا الله ﷻ چې دی خاص د همده ﷻ په نزد د قیامت د قیام علم دی او بس.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وایي چې: د عربیت قانون دی چې په اعلامو پورې حرف جار تعلق نه نیسي، حال دا چې په ﴿وَهُوَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَفِى ٱلْأَرْضِ﴾ کښې حرف جاره (فِي) په مبارکه کلمه ﴿ٱللَّهُ﴾ پورې تعلق نیولی دی چې د ټولو کائناتو د خالق دپاره عَلَم (نوم) دی؟

مونږ وایو چې: حرف جاره د هغه عَلَم (نوم) پورې هم تعلق نیسي چې په کوم وصف باندې شهرت ولري، په دې مقام کښې د ﴿ٱللَّهُ﴾ جلیله کلمه په معبودیت سره بلکې په ټولو کمالیه صفاتو باندې شهرت لري چې په همدغه لحاظ سره ورپورې د (فِي) توری تعلق نیسي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د ټول عَالَم خالق هغه الله ﷻ دی چې په اسمانونو کښې هم معبود دی او په ځمکو کښې هم د معبودیت مستحق دی.

همدا مضمون په بل ځای کښې الله ﷻ ښه واضحه بیان کړی دی چې: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى فِى ٱلسَّمَآءِ إِلَٰهٌ وَفِى ٱلْأَرْضِ إِلَٰهٌ﴾ [الزخرف: ۸۴] یعنې: او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په اسمان کښې هم معبود دی او په ځمکه کښې هم معبود دی.

﴿وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ مِّنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا۟ عَنْهَا مُعْرِضِينَ ۝٤ فَقَدْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ۖ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنۢبَٰٓؤُا۟ مَا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ۝٥ أَلَمْ يَرَوْا۟ كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۲۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۱۲
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۲

مِن قَرۡنٍ مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَا لَمۡ نُمَكِّن لَّكُمۡ وَأَرۡسَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ عَلَيۡهِم مِّدۡرَارٗا وَجَعَلۡنَا
ٱلۡأَنۡهَٰرَ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمۡ فَأَهۡلَكۡنَٰهُم بِذُنُوبِهِمۡ وَأَنشَأۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِمۡ قَرۡنًا ءَاخَرِينَ ﴿۶﴾

[۴] او نه ورځي دوی (کافرانو) ته هیڅ (تکویني یا قرآني) ایت (نښه) د خپل رب د نښو څخه مګر دوی ترې مخونه اړوونکي دي (بلکې لا تکذیب یې هم کوي).

[۵] نو بې شکه دوی حق (قرآن) ته (په جلتۍ سره) د دروغو نسبت وکړ کله چې دوی ته ورغی (تکذیب یې فکر ته ټال نه کړ)، نو ډېر ژر به دوی ته د هغه شي خبرونه ورشي چې دوی وه چې په هغه باندې یې ملنډې وهلې (ډېر ژر به دوی ته حقیقت څرګند شي).

[۶] ایا دوی (کافرانو) نه دي کتلي (پرې خبر نه دي) چې د دوی څخه وړاندې مونږ څومره ډېر داسې خلک هلاک کړي دي چې هغوی ته مو په ځمکه کښې دومره اسودګي ورکړې وه چې هغومره اسودګي (امکانیات) مو لا تاسو ته نه دي درکړې (هغه دا چې) په هغوی باندې مو بارانونه په ښېبو ښېبو اورولي وه او (د آبادۍ د کبله) د دوی په (لاس) لاندې (ځمکو کښې مو ویالې ګرځولې وې چې بهېدلې به.

نو (د دې سره سره) دوی مو د خپلو ګناهونو په سبب هلاک کړه، او د دوی څخه وروسته مو نور قرنونه (خلک) پیدا کړه (او ځمکه مو ورباندې آباده کړه).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ په قرآني ایتونو سره خلک تکویني ایتونو ته متوجه کړه ترڅو دوی پکښې سوچ وکړي او د کفریاتو او مشرکانه اعمالو څخه لاس واخلي، او په دې ایتونو کښې د خلکو (مشرکانو) غبرګون بیان شوی دی چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ د الله ﷻ د هدایتونو په مقابل کښې د مشرکانو او ملحدانو غبرګون دا دی:

الف: کله چې دوی ته د بل چا د پلوه نه، بلکې د خپل رب او حقیقي إنعام کوونکي د پلوه څه دلایل ورسېږي نو دوی پکښې هیڅ فکر نه کوي او بلکې مخونه ترې اړوي، ته به وایې چې نه بې څه اورېدلي دي او نه یې څه لیدلي دي.

ب: نو د همدې کبله د وررسېدلو سره سم د دې په ځای چې تصدیق یې وکړي، په تکذیب باندې پیل کوي او لږ څه ټال هم پکښې نه کوي.

ج: د اعراض او تکذیب د پاسه لا پسې استهزاء او مسخرې هم کوي او په خپل کفر باندې د پاسه بل کفر اضافه کوي.

نو د دوی د ذکر شوي غبرګون په مقابل کښې به دوی د الله ﷻ د پلوه د مهلک غبرګون سره مخامخ شي او د خپلو خندنیو او مسخرو جزا به علاوه په آخرت، په دنیا کښې هم وګوري.

۲_ ای پیغمبره! مشرکان او ملحدان په دې باندې غره دي چې مونږ دوی ته مادي نعمتونه ډېر ورکړي دي، او ښه په خوشالۍ او عیش او نوش کښې وخت تېروي، د دوی دا فکر دی چې مونږ به دوی د معنوي نعمتونو (د قرآن او ستا د مبعوثیت) په کفران او ناشکرۍ باندې ونه نیسو او جزا به ورنه کړو، او یا یې دا فکر دی چې دوی به په مادي قوت باندې زمونږ د ارادې مخه ونیسي، مګر د دوی دغه دواړه خیالونه باطل او بې نتیجې دي.

۳_ ای پیغمبره! د خپل وخت مشرکانو او ملحدانو ته ووایه چې تاسو د پخوانیو زمانو د ملحدانو تاریخ په نظر کښې ونیسئ چې هغوی ته مو دومره بدني قوتونه ورکړي وه چې تاسو ته مو نه دي درکړي، هغوی ته مو دومره امکانیات ورکړي وه چې تاسو ته مو نه دي درکړي، هغوی ته مو دومره اوږده عمرونه ورکړي وه چې تاسو ته مو نه دي درکړي، همدارنګه تاسو د هغوی په نسبت ډېر کمزوري او ضعیفان یاست، بالآخره په هغوی باندې مو وخت په وخت په شېبو شېبو بارانونه کړي وه چې ټول وطن یې ګل ګلزار وه او هرې خوا ته یې ویالې او نهرونه روان وه، حال دا چې تاسو (د مکې ملحدان) په وچه کانګړه کښې پراته یاست.

لنډه دا چې د ذکر شوو نعمتونو سره-سره مو هغوی په ګناهونو باندې ونیوه، نه یې زمونږ سره څه مقابله وکړی شوه او نه یې توان درلود، او بلکې په همغه وخت کښې پوه شوه چې ذکر شوي نعمتونه د إکرام او إعزاز د کبله نه بلکې د استدراج د کبله ورکړی شوي وه.

۴_ زمونږ قدرت دومره محدود نه دی چې یو قوم هلاک کړو نو دنیا به ورانه شي او نور اوسېدونکي به ورته پیدا نه کړی شو بلکې زمونږ قدرت کامل دی، کله مو چې ذکر شوي ملحدان هلاک کړه او د څمکې مخ مو ترې خالي کړ، نو د هغوی په عوض مو نور خلک پیدا کړه او څمکه مو ورباندې اباده کړه، نو که بالفرض ستا د زمانې ملحدان په خپل کفر باندې کلک شي نو دوی به هم هلاک کړو او په ځای به یې نور قومونه په څمکه باندې آباد کړو.

توضیحات

۱_ الله ﷻ خپله خبره رښتیا کړه چې د مکې مشرکانو د اسلام د وړاندې تګ مخه ونه نیولی شوه او الله ﷻ خپل دین ټولې دنیا ته ورساوه حتی چې مکه معظمه فتحه شوه او دوی هک پک حیران شوه، همدارنګه یې په دوی باندې د دنیاوي عذاب یوه څنډه د بدر په غزا کښې هم ورنازله کړه او د آخرت دائمي عذاب ته خو ورروان دي.

همدارنګه به د قیامت د ورځې پورې ټول کافران او ملحدان د ناکاره برخلیک سره مخامخ شي او د الله ﷻ د ارادې مخه به ونه شي نیولی.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: مونږ به ملحدانو ته څه جواب ورکړو که بالفرض هغوی په ﴿ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم ﴾ کښې د خبرې مخ مونږ ته راواړوي او ووایي چې:

الف: ایا تاسو زمونږ د ژوند تضمین کوئ که په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راوړو؟

ب: که پخوانیو قومونو ایمان راوړی وی نو ایا هغوی به ژوندي پاتې شوي وی؟

ج: ایا پخواني مسلمانان په دې زمانه کښې څوک ژوندي شته دي؟

د: ایا تاسو به ژوندي پاتې شئ چې ایمان مو راوړی دی؟

ه: د نوح ﷺ قوم خو هلاک شو نو ایا په خپله نوح ﷺ ژوندی پاتې شو؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې جملې مطلب دا نه دی چې که پخوانیو قومونو کفر نه وی کړی نو هغوی به ژوندي پاتې شوي وی؛ ځکه چې ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ [آل عمران: ۱۸۵] یعنې: هر نفس د مرګ څکونکی دی؛ بلکې مطلب یې دا دی چې:

اول: څرنګه چې کافران په غیر الله باندې اتکا لري چې د مصیبت په وخت کښې به یې په کار ورشي، نو دوی په غوږ وهلی کېږي چې د مرګ څخه لوی مصیبت خو نشته مګر بوتانو هیڅوک د مرګ څخه نه دي خلاص کړي ځکه چې غیر الله (بوتان) ناتوانه دي، الله ﷻ فرمایي: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخْلُقُوا۟ ذُبَابًا وَلَوِ ٱجْتَمَعُوا۟ لَهُۥ ﴾ [الحج: ۷۳] یعنې: ای خلکوا یقیناً هغه کسان چې تاسو یې په دعوت (عبادت) باندې (د الله ﷻ څخه په غیر) مصروف یاست، دوی به هیڅکله یو مچ هم خلق نه کړی شي اګر که دوی ورته راټول شي او یو بل ته لاس ورکړي.

دوهم: د کافرانو په نزد خو د الله ﷻ نعمتونه د اعزاز نښه ده، نو دوی ګومان کوي چې الله ﷻ د دوی په کړنلاره باندې راضي دی او خپل عذاب به پرې نازل نه کړي، لکه چې د دوی د خولو څخه الله ﷻ حکایت کوي چې: ﴿ وَقَالُوا۟ نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ [سبأ:۳۵] یعنې: او دوی وایي چې مونږ هم د مالونو د حیثه او هم د اولادونو د حیثه زیات یاستو او مونږ معذب کړی شوي نه یاستو.

نو جواب ورکړی شو چې تاسو ته نعمتونه درکول د اعزاز دپاره نه بلکې د استدراج دپاره دي چې د الله ﷻ په عذاب باندې ښه پوره ککړ شئ، لکه چې پخواني وربانديې ککړ شوي وه.

دریم: څرنګه چې کافران په الله ﷻ باندې سمه عقیده نه لري او د پیغمبرانو څخه د مسخرو د پاسه انکار هم کوي، ته به وایې چې دوی د الله ﷻ سره زور آزمایي کوي او غواړي چې د ده ﷻ د ارادې مخه ونیسي؛ نو دوی پوه کړی شوي دي که بالفرض تاسو د الله ﷻ د ارادې په وړاندې وسه درلودی نو پخواني قومونه به نه وی هلاک شوي. لکه چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ [النور: ۵۷] یعنې: (ای مخاطبه!) په هغو خلکو باندې هیڅکله ګومان مه کوه چې دوی کافران شوي دي، (دا ګومان چې) دوی په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجزوونکي دي (دوی وربانديې زورور دي).

څلورم: رښتیا ده چې د پخوانیو زمانو مؤمنان او کافران ټول مړه شوي دي، مګر مؤمنان په اعزاز سره او کافران په توهین سره مړه شوي دي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې

فرمايي چې: كافر ته د روح د قبض په وخت كښې ويل كېږي چې: اى پليته روحه! د الله ﷻ غضب ته رابهر شه، او مؤمن ته ويل كېږي چې: «أَيَّتُهَا النَّفْسُ الطَّيِّبَةُ كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الطَّيِّبِ»[1] يعني: اى پاكه روحه! د پاك جسد څخه د الله ﷻ رضاء ته رابهر شه.

د إعزازي مرګ او د توهيني مرګ مثالونه په انسانانو كښې دا دي چې دوى ليوني سپي په ډېرو باندې په ډېره توهين آميزه طريقه سره رجم كوي ترڅو مردار شي، مګر بالمقابل د قرباني څاروى په ډېره إعزازي طريقه باندې ذبحه كوي او د ذبحې په وخت كښې هغه صحنه وربه زړه كوي كومه چې د ابراهيم ؑ او د اسماعيل ؑ په منځكښې تېره شوې ده، ته به وايې چې يا د خپل خان او يا د خپل اولاد فديه د الله ﷻ په دربار كښې وړاندې كوي.

پنځم: بالآخره په پخواني تاريخ كښې د كافرانو د ډله ييزې مړينې واقعې ډېرې پېښې شوې دي حتى چې پخپله كافران هم ترې انكار نه شي كولى، لكه عاديان، ثموديان، د نوح ؑ قوم، د لوط ؑ قوم او يا لكه اصحاب الفيل او داسې نور.

مګر هيڅكله په ټول تاريخ كښې مسلمانان په اجتماعي توګه نه دي هلاك شوي، كه بالفرض هلاك شوي وى نو د وخت كافران به د اعتراض څخه پټه خوله نه وى پاتې شوي.

نو پورتنيو دلايلو ته په كتو سره د ﴿ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم ﴾ د جملې مخ مونږ (مؤمنانو) ته څوك نه شي رااړولى.

قَرن څه معنى؟

۳ـ د "قَرْن" كلمه په لغت كښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي:

الف: "قَرْن" د ښكر ودرېدلو په معنى[2]، لكه چې د غره څوكې ته "قَرْنُ الْجَبَلْ" وايي.

ب: د پيوستون په معنى، چې دوه يا ډېر شيان په يوه صفت كښې پيوستون ولري[3]. د همدې كبله د غوايه دواړو ښكرونو ته قَرنَين وايي چې دواړه د غوايه په سر باندې يو تريله پيوسته ښخ ولاړ وي، او هم هغه خلك چې په يوه زمانه كښې ژوند كوي د "قَرْن" په نامه يادېږي چې په "قُرُون" باندې جمعه كېږي.

اما په دې كښې د علماء كرامو اختلاف دى چې هغه څومره زمانه ده چې اهل يې د "قَرْن" په نامه يادېږي، چې تقريباً ټول اقوال پكښې پنځلسو ته رسېږي[4]، مګر جمهور علماء كرام وايي چې يو قرن د سلو كالو څخه عبارت دى[5].

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۴
(۲) تفسير القرطبي ج۶ ص۳۹۱
(۳) مفردات الراغب ص۴۱۶
(۴) البحر المحيط ج۴ ص۴۲۶
(۵) المحرر الوجيز ج۶ ص۷

اما زمونږ په نزد په دې مقام کښې د ﴿ قَرْنٍ ﴾ څخه هغه خلک مطلب دي چې د یوه پیغمبر په دعوت کښې يې اشتراک درلود او بیا ټول د هغه په تکذیب کښې سره شریک شوي دي، برابره خبره ده چې عمر يې د سلو کالو څخه زيات وه او يا کم او بالآخره يا پوره سل کاله وه، مونږ ځکه ذکر شوې معنی خوښه کړه چې د نوح ﷺ د قوم عمر خو اقلاً نهه نيم سوه (٩٥٠) کاله وه خو هغوی ته په ایت شریف کښې په "قُرُون" (جمعې) سره اشاره نه ده شوې، بلکې د "قَرْن" په نامه یاد شوی او ټول یو قرن ګڼل شوی دی.

﴿ وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَٰبًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا
سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا۟ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ثُمَّ لَا
يُنظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾
وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِٱلَّذِينَ سَخِرُوا۟ مِنْهُم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ
يَسْتَهْزِءُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ ٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ ﴾

[٧] او که مونږ په تاباندې (ای پیغمبره! په ورو-ورو) په کاغذ کښې کتاب نازل کړی وی نو دوی په خپلو لاسونو باندې مسه کړی هم وی، نو ضرور به هغو کسانو چې کافران شوي دي ويلي وی چې دا نه دی مګر ښکاره جادو دی.

[٨] او دوی (مشرکان) وايي چې: په ده (نبي کريم ﷺ) باندې ولې پرښته نازله نه کړی شوه، او که مونږ پرښته نازله کړې وی نو ضرور به کار فيصله شوی وی (ټول به هلاک شوي وی)، بيا به نه وی وروسته کړی شوي (مهلت به نه وی ورکړی شوی).

[٩] او که مونږ هغه (شاهد، نذير، رسول) پرښته ګرځولې وی نو ضرور به مو سړی ګرځولی وی، او ضرور به مو په دوی (مشرکانو) باندې داسې اشتباه وراچولې وی لکه چې دوی پکښې خپل ځانونه وراچولي دي (چې اوس هم پکښې پراته دي).

[١٠] او بې شکه ستا څخه پخوا هم په ډېرو پيغمبرانو باندې ملنډې وهلې شوې دي، نو په هغو کسانو باندې چې د دوی (پيغمبرانو) څخه به يې ملنډې وهلې د هغه شي (جزا) ورچاپېره شوې ده د کوم په سبب به يې چې ملنډې وهلې.

[١١] (ورته) وايه (ای پيغمبره!) چې په ځمکه کښې سياحت وکړئ (لاړ شئ) بيا وګورئ چې د مکذبانو (د دروغو نسبت کوونکو) انجام څنګه شوی دی (همغسې انجام ستاسو هم دراخلي).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې په استدلالي توګه د کافرانو د عقيدوي انحراف مخنيوی د الله ﷻ په

وحدانیت کښې بیان شوی وه او په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ په نبوت کښې د دوی عقیدوي انحراف په اثبات رسېږي او د منحرفینو اشتباهاتو ته جواب ورکول کېږي.

شان نزول

۱ـ یوه ورځې د مکې مکرمې مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وویلې چې: مونږ به په تاباندې ترهغه ایمان رانه وړو چې ترڅو مونږ ته د اسمان څخه د الله ﷻ د جانبه کتاب راوړې، او هم چې ترڅو د همدغه کتاب سره څلور ملائک رانښکته شي چې زمونږ په وړاندې شاهدي ورکړي چې بې شکه دا کتاب د الله ﷻ د جانبه دی او چې بې شکه ته د الله ﷻ رالېږلی شوی یې[۱].

په ذکر شوي روایت کښې د ملائکو غوښتنه او هم د کتاب غوښتنه یوه واقعه په ګوته شوې ده، اما په خینو روایتونو کښې د کتاب غوښتل یوه واقعه او د ملائکو غوښتل بله واقعه ښودل شوې ده چې تفصیل یې دا دی:

الف: یوه ورځې عبد الله بن ابي اُمیه نبي کریم ﷺ ته وویلې چې: تر هغه به په تا باندې ایمان رانه وړم ترڅو چې د اسمانه کتاب رانښکته کړې چې ماته پکښې امر شوی وي چې زه ستا تصدیق وکړم، بیا هم ګومان نه کوم چې ایمان به درباندې راوړم[۲].

نوموړی وروسته په ایمان باندې مشرف شو او د "رضي الله عنه" وړ جوړ شو، حتی چې د طائف په غزا کښې یې شهادت هم په برخه شو.

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته مشرکانو وویلې چې: ولې درباندې ملکه نه نازلېږي چې خلکو ته دې تصدیق وکړي (خلکو ته دې درووېرژني)؟؛ نو الله ﷻ دا ایت نازل کړ چې: ﴿ وَقَالُواْ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيۡهِ مَلَكٌ ﴾ الآية[۳].

مونږ ته داسې برېښي چې ذکر شوې دواړه غوښتنې به واقع شوې وي، چا به انفرادي مطرحې کړې وي او چا به په دواړو باندې په یو ځل صراحت کړی وي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د دې سورت (الأنعَام) په سریزه کښې تاسو لیکلي دي چې دا ټول مکي ایتونه دي او په یو ځل باندې نازل شوي دي، حال دا چې د شان نزول ذکر شوي واقعات دلالت کوي چې ایتونه یې متفرق دي (په بېلو بېلو وختونو کښې یې نزول موندلی دی)؟

مونږ وایو چې: د سلفو صالحینو عادت وه چې د شان نزول اطلاق یې د ایتونو په مصداقاتو باندې هم کاوه[۴]، او په مصداقاتو کښې خو دا ضرور نه ده چې فقط د نزول په وخت کښې دې واقع

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۳
(۲) المحرر الوجيز ج۶ ص۹
(۳) الدر المنثور ج۳ ص۲۵۱
(۴) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۴۴۲

شوي وي، بلکې د مصداقاتو معنی دا ده چې د ایتونو مفاهیم وربانديې صادقېږي که څه هم د نزول د وخت څخه وړاندې او یا وروسته یې تحقق موندلی وي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! هر چا ته چې الله ﷻ هدایت نه وي په برخه کړی که هرڅومره خوارق هغوی ته ورکړی شي او حتی د هغوی فرمائشي معجزې هم ورپوره کړی شي هغوی ایمان نه راوړي.

نو که بالفرض د مشرکانو د فرمائش سره سم مونږ په تاباندې د اسمانه (د غیبو) څخه په کاغذ باندې لیکلی شوی کتاب درنازل کړو، او مشرکان یې برسېره په لیدلو باندې (چې په معجزانه توګه نازل شي) په لاسونو باندې هم مسه کړي او ښه پوه شي چې دا تخیل نه دی بلکې واقعیت دی، نو بیا به هم دوی ترې انکار وکړي او د بهانې په توګه به وربانديې د جادو نوم کېږدي او تا به د جادوګر په نامه وبولي.

۲ـ ای پیغمبره! لکه چې ذکره شوې معجزه مشرکان محض د مسخرو او ټوقو په توګه غواړي، همدارنګه د ملکو په نزول کښې هم دوی محض سات تېری کوي او د ایمان راوړل یې مطلب نه دي.

علاوه په دې، که مونږ د دوی د غوښتنو په مطابق پرښتې ورنازلې کړو نو د لاندې دوه وو احتمالونو څخه به خالي نه وي، چې په دواړو کښې دوی ته څه ګټه نه رسوي بلکې په ضرر باندې یې تمامېږي، احتمالونه دا دي:

الف: که ملکه یا ملکې په خپلو اصلي څېرو باندې نازلې کړو نو محض په لیدلو سره به د مشرکانو زړونه وچوي او مړه به شي او حتی دومره به هم د دوی مرګ ټال نه شي چې ملکې د دوی په وړاندې شهادت ووایي.

ځکه چې: مشرکان بلکې جمله انسانان د پیریانو د لیدلو طاقت نه لري نو د ملکو لیدل خو د هیچا په وسه کښې نه دي. هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ خپلو خاصو بندګانو (پیغمبرانو) ته فوق العاده قوت ورکړي او د ملاقات او مکالمې توان پکښې د هغوی سره واچوي.

ب: نو که بالفرض مونږ د مشرکانو فرمایش پوره کوو نو وراستولی شوې ملکه به د سړي په څېره اړوو ترڅو یې دوی د لیدلو او مباحثې طاقت ولري، مګر په دې صورت کښې به خپله اشتباه د سره پیل کړي چې دا ملکه نه ده، دا خو زمونږ په شان یو سړی دی، په کار دي چې الله ﷻ یوه بله ملکه نازله کړي ترڅو زمونږ د وړاندې شاهدي ووایي چې دا را استولې شوې ملکه ده، نو دا سلسله به تر قیامته قطعه نه شي.

یا په بل عبارت: په دې تقدیر به مشرکان مونږ په هغې اشتباه کښې سر په څرې ورګذار کړو چې دوی لا پکښې د وړاندې څخه پراته وه او کوښښ یې کاوه چې دا اشتباه رفعه کړي.

۳ـ نو ای پیغمبره! لکه څنګه چې دوی په تاباندې د توحید په دلایلو کښې منلدې وهي، همدارنګه د نبوت په اثبات کښې هم دوی د مسخره چیانو لاره غوره کړې ده، او ذکر شوي وړاندېزونه د منلو په غرض نه کوي بلکې فقط سات تېری کوي.

نو ته ځېله حوصله مه خرابوه او مه غمژن کېږه، د پخوانیو پیغمبرانو سره هم د کافرانو د پلوه همدغسې چال چلند شوی دی، ته یوازې نه یې ډېر ملګري دې پخوا تېر شوي دي.
۴_ نو لکه څنګه چې د پخوانیو مسخره کوونکو څخه الهي عذاب راتاو شو او د استهزاء جزا یې د آخرت څخه وړاندې په دنیا کښې هم ولیده، همدارنګه به ستا د زمانې مسخره کوونکي او تکذیب کوونکي هم د ذکر شوي برخلیک سره مخامخ شي، دا د الله ﷻ قانون دی او دا قانون بدلون نه مومي، که د دوی شک وي نو ورته ووایه چې په دنیا کښې وګرځئ راوګرځئ او د پخوانیو مکذبینو او مسخره کوونکو په عاقبت باندې ځانونه خبر کړئ او ښه چرت پکښې ووهئ چې څنګه مو هلاک کړي دي او د ځمکې مخ مو ترې څنګه پاک کړی دی.

توضیحات

۱_ د اسماني کتاب څخه د مشرکانو مطلب لاندې دوه احتماله لري:
الف: لکه چې د شان نزول څخه څرګندېږي، د هغوی مطلب د کتاب څخه الهي فرمان وه چې خاص خاص د دوی په نومونو باندې لیکونه نازل کړی شي، لکه چې الله ﷻ د دوی د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَـٰبًا نَّقْرَؤُهُ ﴾ [الإسراء:۹۳] یعنې: تر هغه به په تابانده ي ایمان رانه وړو ترڅو چې په مونږ باندې مکتوب (الهي فرمان) نازل کړې چې مونږ یې ولولو.
ب: د هغوی مطلب دا وه چې دغه کتاب (قرآن کریم) دې په کاغذ باندې لیکلی شوی نازل کړی شي او د ملائکو بدرګه دې ورسره په څرګنده توګه ملګرې وي[۱].
په هر تقدیر، د جواب څخه معلومېږي چې مشرکانو په فرمایشي کتاب کښې لاندې شرطونه هم غوښتي وه:
اول: دوی غوښتي وه چې باید اسماني کتاب ځو کرته نازل شي هسې نه چې په تېزۍ سره نازل شي چې ځوک یې وګوري او ځوک یې ونه ګوري بلکې ښه په کراره او دمه (مزه-مزه) باید نازل شي، نو الله ﷻ په جواب کښې د ﴿ نَزَّلْنَا ﴾ کلمه نازله کړه چې د تنزیل څخه اشتقاقه شوې ده او په اکثره وختونو کښې په دفعي (تدریجي) نزول باندې دلالت کوي، نه په یو ځل نزول.
دوهم: دوی غوښتي وه چې باید کتاب په کاغذ باندې لیکلی شوی وي، که بالفرض په کاڼي لیکلی شوی وي نو کوپړه به مو راماتې کړي؛ الله ﷻ ځکه د ﴿ فِى قِرْطَاسٍ ﴾ کلمه نازله کړه چې "قِرْطَاس" کاغذ ته وایي[۲].
دریم: دوی دا هم شرط کړې وه چې باید مونږ ذکر شوی فرمایشي کتاب (برسېره په لیدلو باندې) په لاس سره هم مسه کړو، هسې نه چې زمونږ په سترګو باندې ځه خیالي خبره رابښکاره شوې وي او کتاب واقعیت ونه لري ځو کله چې د سترګو سره لاس هم ملګری شي نو دغه احتمال به د منځه لاړ

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۱۵۳
(۲) روح المعاني ج۷ ص۹۶

شي؛ نو ځکه الله ﷻ په جواب کښې د ﴿ فَلَمَسُوهُ ﴾ کلمه هم زیاته کړه.

څلورم: د دوی د شرطونو څخه دا هم وه چې باید مونږ ذکر شوی مکتوب په لاسونو کښې او راواړوو او یو بل ته یې ورکړو، هسې نه چې د څو کسانو په لاس کښې پاتې شي او یا د شي؛ نو الله ﷻ د ﴿ بِأَيْدِيهِمْ ﴾ کلمه هم ور اضافه کړه چې د "يَدْ" جمعه ده او د ټولو د لاسونو عبارت ده.

د جواب حاصل دا دی چې: مشرکانو ذکر شوی فرمایشي مکتوب د ایمان راوړلو بلکې د عناد او استهزاء په خاطر غواړي. که بالفرض ذکر شوی فرمائش یې هو بهو پوره هم ایمان به رانه وړي او د جادو لقب به ورکړي او تا به د جادوگر په لقب وبلي.

د پرښتو د نزول غوښتنه

۲_ داسې معلومېږي چې مشرکانو په لاندې درې ډولونو باندې د ملکو (پرښتو) د نزول غوښتنه کړې وه:

الف: چې د اسمانه (د غیبو) څخه کتاب یا مکتوب بنه په قراره قراره نازل کړی شي او د ملکو (پرښتو) یو ټولګی هم ورسره د شهادت دپاره رائښکته شي؛ په دې ډول باندې د شان نزول یو روایت دلالت کوي[1].

ب: چې د نبي کریم ﷺ سره په رسالت کښې برخه واخلي چې دا د الله ﷻ رښتیانی پیغمبر دی او زه ورسره د خلکو په إنذار (ډارولو) کښې د همکار په حیث را استولی شوی یم. الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿ لَوْلَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا ﴾ [الفرقان:۷] یعني: ولې ده (نبي کریم ﷺ) ته پرښته نه رانښکته کول کېږي نو چې د ده سره (هغه هم) ډارونکې شي (او په دعوت کښې ورسره همکاري وکړي).

ج: چې د نبي کریم ﷺ په عوض د نبوت ستر مسئولیت ملائک (پرښتې) په غاړه واخلي. لکه چې الله ﷻ د مشرکانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً ﴾ [فصلت:۱۴] یعني: دوی وایي چې که زمونږ د رب اراده شوې وی (چې مونږ ته پیغام راولېږي) نو ضرور به یې ملائک (پرښتې) را استولې وی.

نو څرنګه چې د یوې پرښتې جواب او د ډېرو پرښتو جواب څه فرق نه لري نو الله ﷻ د یوې پرښتې جواب نازل کړ، ته به وایې چې دې ته اشاره کوي چې کله د یوې پرښتې د نزول غوښتنه سادګي ده نو د ډېرو پرښتو د نزول غوښتنه خو بالکل لیونتوب دی.

نو حاصل یې داسې کېږي چې: دا پرښته به خالي نه وي، یا به په خپله اصلي څېره نازلېږي او یا به د انسان په څېرو اړول کېږي او بیا به رانښکته کېږي، لکه څنګه چې ابراهیم علیه السلام ته د انسانانو په

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۳

خبره کښې د بشارت (زیري) دپاره ورغلې وي. دوهم صورت خو مشرکانو ته هیڅ په درد نه خوري او اشتباه يې نه شي پورته کولی، لکه چې د "مطلب خلاصه" عنوان لاندې پکښې پوره خبره شوې ده، اما په اول صورت کښې خو به ﴿لَّقُضِىَ ٱلۡأَمۡرُ﴾ سمدستي کار فيصله شي.

د کار فیصله کېدل څه معنی؟

۳ـ د ﴿لَّقُضِىَ ٱلۡأَمۡرُ﴾ د جملې یا د (کار د فصیله کېدلو) لاندې تفسیرونه ولولئ:

الف: ځیني مفسرین کرام وايي چې: د الله ﷻ په نزد خو هغه ایمان معتبر دی چې بالغیب وي، او نه بلکې بالمشاهده جوړ شي، او د مکلفیت لمن به تړوله شي، او چې کله دوی غیر مکلف وګرځېده نو بیا يې په دنیا کښې ژوند څه په کار دی ځکه چې دنیا خو دار التکلیف دی.

مګر مونږ ته دا جواب علاوه په دې چې متبادر نه دی، مقبول نه ښکاري، ځکه چې الله ﷻ د مجبورونکې معجزې سره فقط د غاړې اېښودل ضرور کړي دي، نه مړه کېدل. لکه چې فرمايي: ﴿إِن نَّشَأۡ نُنَزِّلۡ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ءَايَةً فَظَلَّتۡ أَعۡنَٰقُهُمۡ لَهَا خَٰضِعِينَ﴾ [الشعراء: ۴] یعنې کـه چـېرې زمونږ اراده وشي نو په دوی باندې به د اسمانه (مجبوروونکې) معجزه ورنازله کړو، نو د دوی غاړې به ورته ذلیله (ماتې) شي (او په ایمان به مجبور شي). خو داسې يې ونه ویلې چې که مجبوروونکې معجزه نازله کړو نو دوی به مړه شي.

همـدارنګه الله ﷻ په دنیا کښې مړي راژوندي کړي دي او مکلفیت يې نه دی ختم شوی او په عقیدوي اُمورو کښې قیاس کار نه ورکوي، لکه چې د [البقرة: ۲۴۳] ایت لاندې يې بحث تېر شوی دی.

ب: ځیني وايي چې: مشرکان به ځکه مړه شوي وی چې د الله ﷻ عادت دی چې غوښتله شوې معجزه څوک ونه مني هغوی هلاک کېږي، لکه څنګه چې د صالح ؑ قوم هلاک شو کله چې هغوی د اوښې معجزه ونه منله حال دا چې پخپله باندې يې غوښتې وه.

مګر دا جواب هم چندان مزه ناک نه دی، ځکه چې د یو پلوه تقدیر ته حاجت لري چې تقدیر يې داسې کېږي: "وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا وَكَذَّبُوا لَقُضِيَ الْأَمْرُ"، حال دا چې تقدير خلاف الأصل دی، بې ضرورته يې سړی نه شي منلی، او د بله پلوه راته د الله ﷻ ذکر شوی عادت کلي نه ښکاري، ځکه چې انس ؓ وايي: د مکې مشرکانو د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې دوی ته یوه معجزه وروښېده کړي: «فَأَرَاهُمُ انْشِقَاقَ الْقَمَرِ»[1] نو دوی ته يې د سپوږمۍ دوه ټوټې کېدل وروښودل، مګر هغوی ونه منله او د جادو نوم يې ورباندې کېښود؛ الله ﷻ همدې قیصې ته اشاره کوي چې: ﴿وَإِن يَرَوۡاْ ءَايَةً يُعۡرِضُواْ وَيَقُولُواْ سِحۡرٌ مُّسۡتَمِرٌّ﴾ [القمر: ۲] یعنې: او کـه دوی معجزه وګوري نو د هغې څخه اعراض کوي او وايي

[1] صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۲؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۴

چې دا قوي جادو دی. حال دا چې د مکې په مشرکانو باندې د اسمانه سمدستي بَلا نازله نه شوه
چې تول یې پوپنا کړي وی او د صالح ﷺ د قوم په څېر تول هلاک شوي وی.

ج: مونږ ته هغه تفسیر ښه ښکاري کوم چې د خپله ایتونو څخه څرګندېږي، هغه دا چې که
ملائک په خپله اصلي څېره باندې نازلې کړی شوې وی نو د مشرکانو زړونه به پړق چاودي وی او
تول به مړه شوي وی؛ مونږ څکه دا تفسیر غوره کړ چې:

اول: الله ﷻ د ملکې د رانښکته کولو سره د مشرکانو مرګ تړلی دی چې ﴿ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ
ٱلْأَمْرُ ﴾ یعنې: که مونږ پرښته په خپله اصلي څېره باندې رانښکته کړې وی نو دوی به دې ته نه وی
پاتې شوي چې کلمه درسته کړي او ایمان راوړي، بلکې د لیدلو سره سم به یې ارواګانې قبض کړی
شوې وی او ژوند به یې ختم شوی وی، نو دا غوښتنه د دوی په ضرر ده.

دوهم: نو څکه الله ﷻ د پرښتې د نزول عملي صورت دا ښودلی دی چې د سړي په څېره باندې
رانښکته شي ترڅو دوی ژوندي پاتې شي ﴿ وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا ﴾.

د پرښتې لیدل او مرګ څه ارتباط لري؟

۴_ الله ﷻ د انسان حواس کمزوري پیدا کړي دي چې ترڅو ترې په فاني دنیا کښې کار واخلي،
د همدې کبله که څوک د مرضونو څخه بچ پاتې شي نو ضرور به په بوډاتوب باندې مړ کېږي.

یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: ایا مونږ دارو درمل وکړو؟ نبي کریم ﷺ
وفرمایل چې: هو! دارو درمل وکړئ ای د الله بندګانو! څکه چې الله ﷻ داسې مرض نه دی پیدا کړی
چې د هغه دپاره یې شفا او دارو نه وي پیدا کړي، مګر یو مرض (چې هغه دارو نه لري). نو صحابه
وو کرامو ﷺ وویلي چې هغه کوم مرض دی؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «الْهَرَمُ»[۱] هغه بوډاتوب دی.

هو! کله چې الله ﷻ خپل بندګان د قیامت په ورځ بېرته راژوندي کړي نو داسې قوي بدنونه او
قوي حواس به ورکړي چې د ابدي پاتې کېدلو صلاحیت به پکښې نغښتی وي.

نو د انسان دنیاوي حواس کمزوري دي، د همدې کبله کله-کله د خپلې کمزورۍ د کبله د مرګ
سره مخامخ کېږي. لاندې څو مثالونه د ښه وضاحت دپاره ولولئ:

الف: الله ﷻ د یوه کافر قوم د هلاکولو په قیصه کښې فرمایي چې: ﴿ إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَٰحِدَةً
فَإِذَا هُمْ خَٰمِدُونَ ﴾ [یس: ۲۹] یعنې: په دوی باندې مونږ د هلاکت دپاره کوم غټ لښکر نه وو روانه
ستاوه، بلکې هلاکوونکی آفت نه وه مګر یوه چیغه وه، نو ناڅاپه دوی یخ پخ (مړه) پراته وه.

ب: د بدر په غزا کښې دوه کسان د غره په سر باندې ختلي وه ترڅو سَیل وکړي چې په
جنګ کښې کومه ډله غلبه مومي (مؤمنان که مشرکان)؟، مګر کله چې جنګ زور واخیست او
د اسمانه ملائک رانښکته شوه او د جنګ په شدت کښې دواړو د ملائکو دا چیغه واورېده چې:

---
(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۴

«أَقْدِمْ حَيْزُومُ»[۱] یعني: پرې وروړاندې شه ای حیزومه!، نو سمدستي د ذکرو شوو دواړو سړیو څخه یو کس مړ شو او زړه یې وچاود. علماء وايي چې "حَيْزُوم" د جبرائیل امین ﷺ د اس نوم وه او چیغه د ملکې وه.

د پرښتو لیدل اسان کار نه دی

۵ـ د ملکو لیدل اسان کار نه دی هرڅوک یې طاقت نه لري، د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه مثالونه ولولئ:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ په اول ځل د جبرائیل امین ﷺ سره د حراء په غار کښې د یوه سړي په څېره کښې ملاقي شو نو مبارک زړه یې ودرزېده او صحت یې ګډوډ شو د همدې کبله یې خدیجة الکبری رضي الله عنها ته امر وکړ چې: «زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي»[۲] یعنې: په بړستن کښې ما راتاو کړئ، راتاو کړئ.

د نبي کریم ﷺ د پرښتو سره ملاقات په اکثره وختونو کښې د سړي په څېره باندې خصوصاً د دحیهٔ الکلبي ﷺ په څیره باندې متحقق کېده، لکه چې فرمایي: «وَيَتَمَثَّلُ لِيَ الْمَلَكُ أَحْيَانًا رَجُلًا فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ»[۳] او په ځینو وختونو کښې راته پرښته د سړي په څېره شي نو خبرې راسره وکړي نو زه ترې هغه څه حفظ کړم چې هغه یې وايي.

ب: نبي کریم ﷺ جبرائیل امین ﷺ په خپله اصلي څېره باندې صرف دوه ځله لیدلی دی لکه چې بي بي عائشه رضي الله عنها وايي چې: «وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ ﷺ فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ»[۴] یعني: مګر نبي کریم ﷺ جبرائیل امین ﷺ په خپله اصلي څېره باندې صرف دوه ځله لیدلی دی، یو ځل په ځمکه باندې چې ټول اُفق (د اسمان څنډه) یې بنده کړې وه، او بل ځل په اسمانونو کښې د سِدرَةُ الْمُنتَهی په شاوخوا کښې.

اما دا خبره چې د نبي کریم ﷺ څخه په غیر نورو پیغمبرانو جبرائیل امین ﷺ په خپله اصلي څېره باندې کوم ځل لیدلی دی او که نه؟، نه پکښې "هو" ثابته ده او نه "نه"[۵]، د همدې کبله پکښې مونږ نه "هو" وايو او نه "نه".

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د ﴿وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا﴾ د جملې بارز ضمیر څه شي ته راجع دی چې باید وړاندې ذکر وي؟

---

(۱) المحرر الوجيز ج۵ ص۱۰
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۵۷
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۰
(۵) روح المعاني ج۷ ص۹۷.

موني وايو: لکه څنګه چې د ذکرې شوې دوهمې توضيح څخه څرګندېږي، د پرېښتو غوښتنه مشرکانو په لاندې درې ډولونو باندې کړې وه:

الف: د شاهد او مُصدق په توګه، چې يا د نبي کريم ﷺ په نبوت باندې او يا په اسماني فرمائشې کتاب باندې شاهدي ورکړي او تصديق يې وکړي.

ب: د نذير (ډاروونکي) په توګه، چې د نبي کريم ﷺ سره په نبوت کښې برخوال شي.

ج: د مستقل رسول په توګه، چې پخپله پرېښته د نبي کريم ﷺ څخه په غير د نبوت درنده وظيفه په غاړه واخلي.

نو ذکر شوی ضمير شاهد يا نذير او يا رسول ته راجع دی چې هر يو حُکمًا ذکر دی چې بحث ورباندې دلالت کوي، نحويان وايي چې د مرجع دپاره حُکمي ذکر هم کفايت کوي.

﴿قُل لِّمَن مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ قُل لِّلَّهِۚ كَتَبَ عَلَىٰ نَفۡسِهِ ٱلرَّحۡمَةَۚ لَيَجۡمَعَنَّكُمۡ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا رَيۡبَ فِيهِۚ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ ۞وَلَهُۥ مَا سَكَنَ فِي ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلۡ أَغَيۡرَ ٱللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيّٗا فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَهُوَ يُطۡعِمُ وَلَا يُطۡعَمُۗ قُلۡ إِنِّيٓ أُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ أَوَّلَ مَنۡ أَسۡلَمَۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿١٤﴾ قُلۡ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنۡ عَصَيۡتُ رَبِّي عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ ﴿١٥﴾﴾

[١٢] (ای پيغمبره!) ووايه چې: هغه څه چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي چا لره دي؟ (بيا پخپله جواب ورکړه) ووايه چې: (دا ټول) خاص الله ﷻ لره دي، همده ﷻ په خپل ځان باندې (احسانًا) مهرباني لازمه کړې ده.

خامخا ضرور به تاسو د قيامت د ورځې دپاره راټول کړي (داسې ورځ) چې په هغې کښې څه شک نشته. هغه کسان چې هغوی خپل ځانونه په زيان (تاوان) کښې اچولي دي، نو دوی ايمان نه راوړي.

[١٣] او خاص ده لره هغه څه دي چې په شپه او ورځ کښې سکون (او يا حرکت) کوي، او همدی ﷻ اورېدونکی (او) د علم څښتن دی.

[١٤] (ای پيغمبره دوی ته) ووايه چې: ايا زه د الله ﷻ څخه په غير بل دوست ونيسم (لکه چې تاسو نيولی دی، داسې الله ﷻ) چې د اسمانونو او ځمکو رومبی پيدا کوونکی دی (ترميمونکی يې نه دی)، او همدی ﷻ روزي ورکوي (د خلکو احتياجات پوره کوي) او ده ﷻ ته روزي نه ورکوله کېږي (چې نه روزي، او نه بل شي ته اړتيا لري)؟

(ورته) ووايه چې: يقينًا زه په دې خبره باندې مامور کړی شوی يم چې هغه اولني سړی جوړ شم چې غاړه يې (الله ﷻ ته) ايښې وي او (هم راته توصيه شوې ده) چې ته د مشرکانو څخه مه جوړېږه.

[١٥] (ورته) ووايه چې: كه (بالفرض) زه د خپل رب څخه عصيان وكړم نو زه يقيناً د لويې ورځې د عذاب څخه دارېږم (نو بايد چې تاسو هم ترې وډار شئ).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو كښې د نبي كريم ﷺ د نبوت د اثبات دلايل او په نبوت باندې د مشركانو د ډرمانښاتو جوابونه بيان شوي وه، او په دې ايتونو كښې يو ځل بيا د توحيد دلايلو ته د كلام مخ وراړولى شوى دى او په يو بل ډول باندې پرې دلايل اقامه شوي دي.

د مطلب خلاصه

١ـ يعني: اى پيغمبره! د كافرانو څخه پوښتنه وكړه چې كله تاسو د الله ﷻ سره نور شريكان جوړوئ نو دا راته ووايast چې اسمانونه او ځمكې د چا مخلوق دى، د چا ملك دى، او بالآخره د چا د ادارې لاندې دى؟ نو ښكاره ده چې د همدې پوښتنې په جواب كښې به هغوى خپل سرونه ټيټ كړي او ساكت به پاتې شي.

ځكه چې دوى نه شي ويلى چې: د الله ﷻ سره د اسمانو او ځمكو په پيداكولو كښې بل څوك اشتراك لري. ځكه چې دا ظاهر البطلان خبره ده او پخپله دوى هم پرې عقيده نه لري.

او هم نه شي ويلى چې هيڅوك ورسره شركت نه لري. ترڅو دوى ته سوال ورتاو نه كړى شي چې بيا نو د غير الله عبادت په څه دليل باندې كوئ؟

٢ـ نو اى پيغمبره! كله چې دوى غلي شوه نو ته پخپله ذكر شوي سوال ته داسې جواب وركړه چې:

الف: دا ټول مخلوقات د الله ﷻ ملك دى او د همده ﷻ په واك او اختيار كښې دي، نو همدى ﷻ د عبادت مستحق دى او بس.

ب: الله ﷻ په خپل ځان باندې د مهربانۍ د مخې رحمت لازم كړى دى چې تاسو مشركان هم ترې په دنيا كښې استفاده كوئ او ژوند كوئ، كه نه نو تاسو خو سمدستي د هلاك وړ ياست.

ج: اى مشركانو! الله ﷻ به تاسو او بلكې ټول انسانان په داسې ورځ كښې راغونډ كړي چې د هغې ورځې په راتګ كښې څه شک او شبه نشته، هلته به تاسو د يو پلوه پوه شئ چې ربښتيا الله ﷻ د هر شي مالک او په هر شي باندې قادر دى، او د بله پلوه به تاسو ته د الله ﷻ د كامل رحمت اظهار وكړى شي چې د يوې نېكۍ په عوض اقلاً لس معادلې جزاګانې وركوي، مګر د بدۍ جزا د يو په يو څخه نه اضافه كوي.

خو اى مشركانو! په هغې ورځ كښې به تاسو د الله ﷻ د كامل رحمت څخه محروم ياست ځكه چې تاسو په دنيا كښې خپل ځانونه د كامل خُسران (تاوان) سره مخامخ كړي دي چې نن ورځ ايمان نه راوړئ او په دلايلو كښې غور نه كوئ.

٣ـ اى پيغمبره! مشركانو ته د الله ﷻ په وړپېژندنه كښې دا هم ووايه چې: الله ﷻ لكه چې د ټولو

مکانیاتو خاوند دی، چې هر شي او هر چا ته یې د هغه سره مناسب استوګنځای ټاکلی دی، څوک په اسمانونو کښې أوسوي او څوک په ځمکو کښې، د ځینو ځای په هوا کښې دی او ځینې په دریابونو کښې اوسېږي، ځینو ته یې بیابانونه ټاکلي دي او ځینې د ځمکې په تل کښې استوګنه کوي؛ همدارنګه الله ﷻ د ټولو زمانیاتو مالک هم دی، چې څوک یې وړاندې پیدا کړي دي او څوک په وروسته پیدا کړي، څوک د ورځې تولد کېږي او څوک په شپه کښې د مور څخه زېږېږي، ځینې شیان په ورځ کښې ساکن او آرام پراته وي او د شپې د روزۍ تلاش کوي، او ځینې شیان بالعکس د شپې خوب کوي او د ورځې په کار او کسب باندې مشغول وي.

لنډه دا چې سکون او حرکت او ناسته ولاړه دا ټول د الله ﷻ په اراده باندې صورت نیسي او بس. خو د دې سره سره الله ﷻ په هره نقطه کښې (چې مونږ ته ډېره لرې او پټه ښکاري) د خپل مخلوق اواز اوري او په احتیاجاتو باندې یې هم علم لري او هم یې د ورپوره کولو بندوبس کوي. ورته ووایه چې: ایا ستاسو ناحقه معبودان ذکر شوي کارونه کولی شي؟

۴ـ ای پیغمبره! کافرانو ته دا هم ووایه ـترڅو په غوږ ووهل شيـ چې: ایا زه ستاسو غوندې دالله ﷻ څخه په غیر بل څوک دوست ونیسم او خپل احتیاجات ترې وغواړم؟ حال دا چې الله ﷻ هم اسمان پیدا کړی دی او هم ځمکه، او بل څوک دغه کار نه کولی شي او نه یې توان لري.

او هم حال دا دی چې الله ﷻ هر چا او هر شي ته د همغه سره مناسبه روزي ورکوي او اړتیاوې یې پوره کوي او پخپله الله ﷻ نه خوراک څښاک ته ضرورت لري ځکه چې خوراک او څښاک د ممکناتو خاصه ده، او نه د چا وسه شته چې د ده کوم یو مخلوق ته روزي ورکړي او حاجت یې ورپوره کړي. ایا ستاسو باطل معبودان دا کولی شي چې کوم یوه ساکښ ته په ځمکه یا په اسمان او بالآخره په هوا او یا دریاب کښې روزي ورکړي او حاجت یې پوره کړي؟

۵ـ ای پیغمبره! کافرانو او مشرکانو ـبلکې ټولو انسانانو تهـ ووایه چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ماته یې د دې خبرې امر کړی دی چې زه اولنی هغه سړی وګرځم کوم چې الله ﷻ ته غاړه ږدي. یا په بل عبارت: ماته یې امر کړی دی چې زه په خپل نبوت باندې د هر چا څخه وړاندې پخپله معتقد جوړ شم.

او دا یې راته هم توصیه کړې ده چې د مشرکانو د ډلې څخه خپل ځان په څنګ وساتم، نو زه په ذکر شوي امر او په ذکره شوې توصیه باندې عمل کوم او د زړه د کومې ورباندې قانع یم، چې تاسو پرې قناعت نه لرئ دا نو ستاسو کار دی.

۶ـ ای پیغمبره! دوی ته په آخر کښې ووایه چې: که بالفرض زه د الله ﷻ هدایتونو ته غاړه کښېنږدم او عصیان ترې وکړم، حال دا چې همدا ﷻ زما رب دی او زه یې د نشت څخه شته کړم، نو زه خو د لویې ورځې د عذاب څخه ډارېږم، اما چې تاسو د خپل خالق او رازق څخه نه ډارېږئ او په ناحقه د بوتانو عبادت کوئ نو ناکاره عاقبت به یې همدا تاسو ګالی او بس.

توضيحات

۱ـ د الله ﷻ رحمت نبي كريم ﷺ په احاديثو كښې ډېر ښه تفسير كړى دى[۱]، ترڅو مونږ هم په خپلو منځو كښې يو په بل رحم او زړه سوى وكړو، او ترڅو مونږ پوه شو چې الله ﷻ ارحم الراحمين دى، چې په دنيا كښې آن تر هغه وخت پورې د كافر توبه قبلوي چې ترڅو يې سا مرئ ته نه وي رسېدلې او هم په دنياوي تعذيب كښې عجله نه كوي چې د عاصيانو څخه د توبې چانس فوت نه شي. لاندې احاديث د مثال په توګه ولولئ:

الف: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ كَتَبَ كِتَابًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي»[۲] يقينًا الله ﷻ د هغه څخه وړاندې چې مخلوق پيدا كړي، يو كتاب وليكه چې بې شكه زما رحمت زما په غضب باندې مخكښې دى. يعنې: رحمت بې د استحقاقه وركول كېږي مګر بې د استحقاقه په چاباندې د الله ﷻ غضب نه نازلېږي، هغه خو لا پرېږده چې چا ته عفوه وكړى شي.

ب: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «جَعَلَ اللهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ»[۳] يعنې: الله ﷻ خپل رحمت سل برخې كړى دى، نو نهه نوي (۹۹) برخې يې د ځانه سره ساتلي دي، او په ځمكه كښې يې يوه برخه نازله كړې ده، نو د همدغې يوې برخې رحمت (بركت) دى چې مخلوقات يو تربله سره رحم كوي آن تردې چې اسپه د خپل بچي (كوتي) څخه سوم (پښه) پورته كوي د دې ډاره چې هغه ته مصيبت جوړ نه كړي (او كوم اندام يې زخمي نه كړي).

ج: نبي كريم ﷺ په يو اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «وَأَخَّرَ اللهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۴] يعنې: او الله ﷻ نهه نوي رحمتونه وروسته كړي دي چې د قيامت په ورځ به پرې په خپلو بندګانو باندې رحم وكړي.

د: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تُنْزَعُ الرَّحْمَةُ إِلَّا مِنْ شَقِيٍّ»[۵] يعنې: نه اخستل كېږي رحمت (د زړه نرموالى) مګر د بدبخت سړي څخه.

د "إلى" كلمه څه معنى؟

۲ـ كه څه هم په ﴿ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾ كښې د "إلى" د توري دپاره مفسرينو كرامو په دې مقام كښې زښتې ډېرې معناوې كړې دي[۶]، مګر ډېره بهتره معنى يې دا ده چې د "إلى" توري دلته په

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۶ـ۳۵۸
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۲۷
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۸۸۷
(۴) صحيح مسلم ج۲ ص۳۵۶
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴
(۶) روح المعاني ج۷ ص۱۰۵

معنی د "ل" سره دی، لکه چې په بل ځای کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ رَبَّنَآ إِنَّكَ جَامِعُ ٱلنَّاسِ لِيَوۡمٖ لَّا رَيۡبَ فِيهِ ﴾ [آل عمران: ۹] يعنې ای زمونږ ربه! يقيناً ته د خلکو راغونډونکی يې د داسې ورځې دپاره چې په هغې کښې څه شک او شبه نشته، نو دلته يې دمعنی حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ به تاسو د قيامت د ورځې دپاره -چې شک او شبه پکښې نشته- راغونډ کړي او حساب کتاب به درسره وکړي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: الله ﷻ په ﴿ قُل لِّمَن مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې اشاره وکړه چې ټول مکانيات د الله ﷻ ملک دی، او په ﴿ وَلَهُۥ مَا سَكَنَ فِي ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ ﴾ کښې اشاره کوي چې ټول زمانيات د الله ﷻ ملک دی. نو پوښتنه دا ده: هر شی چې مکاني وي هغه به ضرور زماني هم وي، نو د څه حکمت دپاره يې د مخلوقاتو څخه په دوه تعبيرونو سره تعبير وکړ؟

مونږ وايو: لکه څنګه چې د يوه شي په يوه ځای کښې اوسول او هملته د هغه د احتياجاتو بندوبس کول د الله ﷻ د قدرت يوه نښه ده او د همدغه شي په يوه خاصه زمانه کښې ژوندي ساتل -چې نه وړاندې کېږي او نه بېرته کېږي- دا د قدرت بله نښه ده؛ نو الله ﷻ په هرې يوې نښې باندې جدا-جدا صراحت وکړ او خلک يې ورته متوجه کړه.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د ﴿ مَا سَكَنَ ﴾ په نزول باندې اکتفاء وکړه او د "مَا تَحَرَّكَ" کلمه يې نازله نه کړه، ترڅو چې په سکون او حرکت دواړو باندې صراحت شوی وی؟

مونږ وايو چې: علماوو کرامو د ذکرې شوې پوښتنې دپاره ډېر جوابونه کړي دي[۱]، لاندې جوابونه د مثال په توګه ولولئ:

الف: سُکون ځکه خاص کړی شو چې سُکون عام دی، د هر حرکت سره سکون ملګری وي. د همدې کبله مونږ ځينو حرکتونو ته "سَرِيْع" (تېز حرکت) وايو او په ځينو باندې د "بَطِيْء" (سست حرکت) نوم ږدو، د دغو دواړو حرکتونو تفاوت خو په بل شي باندې نه دی ولاړ، مګر په دې چې په تېز حرکت کښې وقفې (دربدل) وړې-وړې وي او په سست حرکت کښې لږ څه اوږدې-اوږدې وي، که څه هم مونږ دواړه ډوله وقفې نه شو حس کولی[۲].

مونږ ته دا جواب خوندور-نه ښکاري چې نه متبادر دی او نه عام فهمه دی، بلکې د فلاسفه وو په دقيقو قواعدو باندې ولاړ دی.

---

(۱) زاد المسير ج۳ ص۹
(۲) روح المعاني ج۷ ص۱۰۹

ب: دلته سکون په معنی د استقرار او ثبوت سره دی، نه په معنی د هغه سکون چې د حرکت مقابل دی، که څه هم ثبوت او استقرار په مکان کښې تحقق مومي نه په زمان کښې، او شپه او ورځ خو دواړه زماني دي، مګر زمان مجازاً داسې ګڼل شوی دی لکه مکان[1].

دا جواب هم مزه ناک نه دی، ځکه چې د یو پلوه مجاز خلاف الأصل دی، بې ضرورته یې التزام کول ښه نه دي، او د بله پلوه په دې مقام کښې زمان د مکان په مقابل کښې ذکر شوی دی ترڅو واضحه شي چې الله ﷻ لکه څنګه چې د مکان او مکانیاتو مالک دی همدارنګه د زمان او زمانیاتو مالک هم دی، او د مجازي معنی په التزام سره تقابل د منځه ځي.

ج: مګر ډېر ښه جواب یې دا دی چې: په دې مقام کښې د یو ضد (سکون) په ذکر باندې اکتفاء شوې ده چې بل ضد (حرکت) ترې فهمېږي، خلک وایي چې: "تُعْرَفُ الْأَشْيَاءُ بِأَضْدَادِهَا" شیان په خپلو ضدونو سره پېژندل کېږي. د دې نظیر په قرآن کریم کښې شته دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾ [النحل: ٨١] یعنې: او الله ﷻ ستاسو دپاره جامې (لباس) پیدا کړې دي چې د ګرمۍ څخه مو ساتي، او هم مو د یخنۍ څخه ساتي چې په دې مقام کښې د "وَتَقِيكُمْ الْبَرْدَ" جمله ذکره نه شوه ځکه چې مذکوره جمله ﴿ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ ﴾ ورباندې دلالت کوي.

د فَاطِر معنی او یوه قیصه

٥ـ د ﴿ فَاطِرِ ﴾ د کلمې اصلي حرفونه "ف، ط، ر" دي چې "فَطْر" ترې جوړېږي، "فَطْر" درز او چاود ته ویل کېږي چې په کلک شي کښې تحقق مومي[2]، لاندې وضاحت ولولئ:

الف: "اِفْطَارُ الصَّوْم" د همدې حرفونو څخه جوړ شوی دی چې د روژې ماتولو معنی ورکوي، ته به وایې چې روژه کلکه او قوي کلا ده او په روژه ماتي سره پکښې درز (چاود) پیدا کېږي (او د منځه ځي).

ب: ﴿ إِذَا ٱلسَّمَآءُ ٱنفَطَرَتْ ﴾ [الانفطار: ١] یعنې: کله چې اسمان وچوي.

ج: ﴿ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴾ [الملک: ٣] یعنې: په اسمانونو کښې سترګې واړوه راواړوه، ایا ته پکښې څه درز (چاود) ګورې؟

نو څرنګه چې ذکره شوې معنی په ﴿ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ کښې په ښه ډول سره پیوند نیسي د همدې کبله رئیس المفسرین ﷺ وایي چې زه د "فَاطِر" په معنی نه پوهېدم تر هغې چې دوه اعرابیانو ما ته د یوې څا (کوهي) په باره کښې دعوه راوړه او د استنطاق په جریان کښې یوه اعرابي وویلې چې: دا کوهی زما دی ځکه: «أَنَا فَطَرْتُهَا. يَقُوْلُ: أَنَا اِبْتَدَأْتُهَا»[3] یعنې: دا کوهی ما ړومبی کنودی دی.

---

[1] التفسیر الکبیر ج١٢ ص١٦٨
[2] مفردات الراغب ص٣٩٦
[3] الدر المنثور ج٣ ص٢٥٥

نو د ﴿ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ د معنی حاصل داسې کېږي چې: الله ﷻ اسمانونه او ځمکه
نشت څخه پیدا کړي دي، هسې نه چې رومبی بل چا پیدا کړي دي او الله ﷻ يې ترمیم کړی دی.

﴿ مَّن يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُۥ ۚ وَذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَإِن يَمْسَسْكَ ٱللَّهُ بِضُرٍّ
فَلَا كَاشِفَ لَهُۥٓ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِن يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ
فَوْقَ عِبَادِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۶] هغه څوک چې په دغې ورځې کښې ترې (د عذاب مخ) تاو کړی شي نو یقیناً الله ﷻ په هغه باندې مهرباني وکړه. او همدا څرګنده کامیابي ده.

[۱۷] او که تاته الله (ﷻ) کومه سختي دررسوي نو هغې سختۍ لره هیڅ لرې کوونکی نشته مګر همدی (ﷻ) دی (او بس)، او که څه خیر (نعمت) دررسوي نو همدی ﷻ په هر څه باندې قدرت لري.

[۱۸] او همدی ﷻ د خپلو بندګانو دپاسه د غلبې خاوند دی (چې د ذلت سره يې مخامخ کولی شي)، او همدی ﷻ د حکمت خاوند (او) د خبرتیا څښتن دی.

ارتباط

وړاندېنې ایتونه په دې اشاره تمام شوي وه چې نبي کریم ﷺ هم د عصیان په فرضي صورت کښې د لوېې ورځې د عذاب څخه ډارېږي، او په دې ایتونو کښې د همدغه ډار وجه ښودلې شوې ده چې ولې به نه ډارېږي، چې د هغې ورځې د عذاب څخه د نجات لاره همدا یوه ده ـ او بس ـ چې د الله ﷻ رحم او مهرباني ده.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د دې کبله کافرانو ته ووایه چې د عصیان په صورت کښې ـ هر ډول عصیان چې وي وړوکی وي او که غټ ـ زه هم د لوېې ورځې د عذاب څخه په ډار کښې یم، نو تاسو ته څه مناسب دي چې د شرک او کفر سره د نوموړي عذاب څخه نه ډارېږئ، په دغې ورځ کښې به تولو خلکو ته عذاب متوجه وي، مګر هغه څوک چې الله ﷻ پرې مهرباني وکړي او د عذاب څخه يې بچ وساتي، نو دغه کسان به د ښکاره او په ډاګه بریالیتوب سره مخامخ شي.

۲ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې د لوېې ورځې د عذاب څخه یوازې د الله ﷻ مهرباني د بچ پاتې کېدلو ذریعه ده او بس، همدارنګه د هغو کسانو دپاره هم د خلاصون بله لاره نشته چې په عذاب باندې هلته او یا دلته مبتلا شي، حتی تاته هم که کومه سختي ورسېږي د الله ﷻ څخه په غیر يې درڅخه هیڅوک نه شي پورته کولی، او که تاته الله ﷻ څه ښېګڼې درکړي نو هم هیڅوک يې درڅخه د الله ﷻ څخه په غیر مخ نه شي اړولی او دا ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی، سختي او اساني ټولې د ده ﷻ په واک کښې دي او بس.

۴ـ او همدی ﷻ په خپلو بندګانو باندې د پوره کاملې سلطې خاوند دی، که څوک د ذلت سره مخامخ کوي او که چا ته عزت ورکوي، هر څه کولی شي، مګر د همدې کاملې سلطې سره-سره د حکمت څښتن هم دی چې ذلت او عزت هر یو ته په مناسب ځای کښې تحقق ورکوي، او هم د هر شي څخه باخبره دی چې شکر کوونکي او ناشکران ټول ورته ښه څرګند دي.

توضیحات

۱ـ پوره کامیابي دا ده چې سړی د دوزخ څخه نجات ومومي او جنت ته داخل شي؛ الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَمَن زُحۡزِحَ عَنِ ٱلنَّارِ وَأُدۡخِلَ ٱلۡجَنَّةَ فَقَدۡ فَازَ﴾ [آل عمران: ۱۸۵] یعنې: نو هر چا ته چې د اور (دوزخ) څخه نجات ورکړی شي او جنت ته داخل کړی شي، نو یقیناً هغه کامیاب دی.

که څه هم د دوزخ څخه نجات او جنت ته داخلیدل سره یو تربله نه بېلېدونکي دي، چا ته چې د قیامت په ورځ د دوزخ څخه نجات ورکړی شي نو هغه به ضرور بالآخره جنت ته داخلېږي، مګر بوازې د دوزخ څخه نجات که په انفرادي توګه ملحوظ کړی شي نو دا هم څرګنده کامیابي ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

کله چې عمر الفاروق ﷺ سخت زخمي کړی شو او دا خبره یقیني شوه چې د دې زخم څخه جوړېدونکی نه دی، نو حاضرینو هر یوه د ده د ډاډینې دپاره څه ناڅه خبرې ورواورولې، حتی چې یوه ځوان وویلې چې: ای خلیفه! خوشاله اوسه، د مخې دې رڼا ده چې د نبي کریم ﷺ مخلص انډیوال وې او په مسلمانېدلو کښې قدامت لرې، لکه چې تا ته پخپله معلومه ده، او بالآخره په خپل خلافت کښې دې عدل وکړ او دا دی اوس دې شهادت په برخه کېږي.

نو الفاروق ﷺ وویلې چې: «وَدِدْتُ أَنَّ ذَلِكَ كَفَافًا لَا عَلَيَّ وَلَا لِي»[۱] یعنې: زه دا خوښوم چې ذکر شوي ټول شیان زما دپاره د عذاب د مخنیوي په هکله یو برابر شي، چې نه راته عذاب جوړ شي او نه راته اضافه ګټه ورسوي.

خیر او شر دواړه د الله ﷻ په واک کښې دي

۲ـ ذکره شوې موضوع نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې ډېره ښه تفسیره کړې ده چې:

«وَاعْلَمْ أَنَّ الْأُمَّةَ لَوِ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَنْفَعُوكَ إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللهُ لَكَ وَإِنِ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَضُرُّوكَ إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللهُ عَلَيْكَ رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ وَجَفَّتِ الصُّحُفُ»[۲] یعنې: او پوه شه! که ټول اُمت (ټول مخلوق) راټول شي چې تا ته د یو شي ګټه ورسوي، نو ګټه به درته ونه شي رسولی مګر هغه چې الله ﷻ درته لیکلي وي، او که ټول په دې اتفاق وکړي چې تا ته په یو شي باندې ضرر ورسوي، نو ضرر به درته ونه شي رسولی مګر هغه چې الله ﷻ درباندې لیکلي وي (او دا ځکه چې) قلمونه پورته شوي دي او کاغذونه وچ شوي دي (تقدیر نه بدلېږي).

---

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۵۲۴
[۲] جامع الترمذي ج۲ ص۷۸

قهر څه معنی؟

۳ـ د ﴿ٱلْقَاهِرُ﴾ کلمه د "قهر" څخه اخستله شوې ده، د "قهر" په مفهوم کښې دوه جزونه پراته دي چې یو جزء یې غلبه ده، او بل جزء یې ذلت ورکول دي. هو! کله-کله په یوازې غلبې او یا یوازې ذلت ورکولو کښې هم استعمالېږي[۱].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! تاسو د الله ﷻ څخه ددې باطلو معبودانو څخه په کوم دلیل د خیر تمه کوئ، حال دا چې هر څه د الله ﷻ په واک اختیار کښې دي او همدی ﷻ په خپلو مخلوقاتو باندې پوره قاهریت لري او هیڅوک د ده ﷻ د ارادې څخه په غیر د خیر په ورکړه کښې او د شر په مخنیوي کښې څه توان نه لري؛ ایا مقهور د قاهر په مقابل کښې څه کولی شي؟

﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَٰدَةً ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ شَهِيدٌۢ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ وَأُوحِىَ إِلَىَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ ۚ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ ٱللَّهِ ءَالِهَةً أُخْرَىٰ ۚ قُل لَّآ أَشْهَدُ ۚ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ وَإِنَّنِى بَرِىٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿۱۹﴾ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمُ ۘ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿۲۰﴾﴾

[۱۹] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: کوم شئ د شهادت د حیثه ډېر لوی دی؟ (بیا ورته ووایه چې:) الله ﷻ (د شهادت د حیثه ډېر لوی دی)، (بیا ورته ووایه چې: همدا لوی شاهد) زما ترمنځ او ستاسو ترمنځ شاهدي ورکوونکی دی (چې زه په رښتیا را استولی شوی یم).

او دغه قرآن (چې تاسو یې د مقابلې څخه عاجز یاست) راته د دې دپاره وحې کړی شوی دی چې هم پرې تاسو وډار کړم او هم هغه څوک چې دا (قرآن کریم) ورته ورسېږي (هرڅوک چې وي او په هر ځای او هره زمانه کښې چې وي).

(او بیا ترې دا پوښتنه وکړه چې) ایا یقیناً تاسو پخپله شهادت ورکوئ چې بې شکه د الله ﷻ سره نور معبودان (په عبادت کښې شریکان) شته دي؟ (بل شاهد خو نه لرئ؟).

(بیا ورته) ووایه چې: زه خو (دارنګه) شاهدي نه وایم. (ورته) ووایه چې: (زه خو داسې شاهدي وایم چې) بې شکه الله ﷻ یو معبود دی (او هیڅ شریک نه لري)، او (دا هم ورته ووایه چې) یقیناً زه د هغه شي څخه بېزار یم چې تاسو یې (ورسره) شریکوئ.

[۲۰] کوم کسان چې مونږ هغوی ته کتاب ورکړی دی، هغوی دا (پیغمبر) داسې پېژني لکه څنګه چې خپل زامن پېژني، (مګر د ذکر شوي اثبات سره-سره) کوم کسان چې هغوی خپل ځانونه

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۲۹

په ناوان کښې اچولي دي نو هغوی چې دي ايمان نه راوړي (ته به وايې چې دوی ته هيڅ ثبوت نه دی وړاندې شوی).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د الله ﷻ په وحدانيت باندې په مخلوقاتو سره استدلال قائم کړی شوی وه او په دې ايتونو کښې پرې د الله ﷻ په شهادت سره استدلال نيولی کېږي او هم پکښې د نبي کريم ﷺ رسالت د الله ﷻ په شهادت سره په اثبات رسولی شوی دی.

شان نزول

د ذکر شوو ايتونو په شان نزول کښې متعدد روايتونه شته دي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

۱ ـ د مکې مشرکانو يوه ورځ نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې ستا د رسالت په باره کښې مونږ د يهودو او نصاراوو څخه پوښتنه وکړه، هغوی عقيده څرګنده کړه چې ستا يادونه ورسره نشته، نو ﴿فَأرِنَا مَنْ يَشْهَدُ لَكَ أَنَّكَ رَسُولٌ كَمَا تَزْعُمُ﴾[1] مونږ ته راوښايه چې هغه څوک دی چې ستا دپاره شاهدي ورکړي چې بې شکه ته استولی شوی يې لکه چې ته ګومان کوې.

۲ ـ کله چې په تېرو شوو ايتونو کښې مشرکانو ته واورول شوه چې خير او شر ټول د الله ﷻ په اختيار کښې دی، نو هغوی وويلې چې په دې خبره باندې به نو څوک شاهدي ورکړي[2].

۳ ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: درې کسان مشرکان نبي کريم ﷺ ته ورغله چې: ايا ته نه پوهېږې چې الله ﷻ په عبادت کښې شريکان لري[3]؟

څه لرې نه ده چې ذکر شوي ټول واقعات به پېښ شوي وي او په ايتونو کښې د ټولو جوابونه شته دي. برسېره په دې، سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې هم د شان نزولونو اطلاق کاوه[4].

د مطلب خلاصه

۱ ـ يعنې: ای پيغمبره! مشرکان خو ستا څخه د الله ﷻ په وحدانيت او ستا په رسالت او بالآخره د قرآن کريم په حقانيت کښې د شاهد مطالبه کوي، نو د دوی څخه د جواب ورکولو څخه وړاندې پوښتنه وکړه چې د ټولو شاهدانو لوی شاهد څوک دی چې په حقيقي معناوو سره شهادت ورکوي، نه يې په شهادت کښې د دروغو او نه د خطاکېدلو او بالآخره نه د سهوې او نه د طرفدارۍ احتمال شته؟ بيا نو سمدستي پخپله جواب ورکړه چې: د ټولو څخه لوی شاهد الله ﷻ دی. د مشرکانو جواب ته انتظار مه کوه ځکه چې همدا جواب د دوی په نزد هم واقعيت لري.

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۲

(۲) البحر المحيط ج۴ ص۴۵۸

(۳) روح المعاني ج۷ ص۱۱۷

(۴) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

بیا مشرکانو ته ووایه چې: زما او ستاسو ترمنځه همدا لوی شاهد (الله ﷻ) شهادت ورکوي چې ذکرې شوې درېواړه خبرې حقیقت لري.

۲ـ که دوی تاته بیا ووایي چې: په څه دلیل الله ﷻ په ذکرو شوو حقائقو باندې شهادت ورکوي؟ نو په جواب کښې دوی مخاطب کړه چې: دلیل يې همدغه قرآن کریم دی چې د یوې خوا څخه خپل حقانیت په اثبات رسوي او د بلې خوا زما په رسالت او د الله ﷻ په وحدانیت باندې لاربښوونه کوي.

که تاسو دا دلیل نه منئ نو ولې د قرآن کریم مقابله نه شئ کولی، چې د دې قرآن د سورتونو په شان نه یو سورت جوړولی شئ او نه يې د ایتونو په شان څه ایتونه جوړولی شئ که څه هم د ټولې دنیا فصیحان او بلیغان د ځانونو سره ملګري کړئ.

۳ـ په دې باندې علاوه ورته ووایه چې کله د قرآن کریم حقانیت په اثبات ورسېد او لوی شاهد (الله ﷻ) پرې شهادت ورکړ، نو تاسو په دې باندې پوه شئ چې دا قرآن کریم د سات تېرۍ دپاره نه دی نازل شوی، بلکې د دې دپاره نازل شوی دی چې زه پرې تاسو او هغه خلک د الله ﷻ د عذاب څخه وډار کړم کوم چې د قیامت تر ورځې پورې په هر ځای او په هر جنسیت سره په دنیا کښې موجود دي او یا به موجود کړی شي.

او هم د دې دپاره يې نزول موندلی دی چې ایمان راوړونکو ته د جنتونو او د الله ﷻ د رضایت زیری او بشارت ورکړم.

۴ـ ای مشرکانو! اوس نو تاسو ووایاست چې تاسو په خپلو شرکیاتو باندې څه دلیل لرئ، او هغه کوم شاهد دی چې ستاسو دپاره شهادت ورکړي؟

کله چې مشرکان په جواب کښې ساکت پاتې شوه او سرونه يې ښکته کړه، نو د دوی څخه بیا پوښتنه وکړه چې: ایا تاسو د خپلو ځانونو دپاره په خپله شاهدي ورکوئ چې د الله ﷻ سره نور معبودان هم شریکان دي؟

ایا تاسو د خپلو ځانونو څخه په غیر په ځمکو او یا اسمانونو کښې کوم یو بل ورکی شاهد موندلی شئ چې ستاسو د مزخرفاتو تائید او تصدیق وکړي؟

ایا د خپلې مدعی دپاره پخپله د مدعي شهادت د منلو وړ دی؟

۵ـ ای پیغمبره! مشرکان خو ستا څخه تمه لري چې ته به د دوی په شرکیاتو باندې شهادت ورکړې او یا به اقلاً ورته په برخه قائل شي او معجوني دین به ورسره جوړ کړې.

خو دغه تمه يې هم ورغوځه کړه او ورته ووایه چې زه خو په باطلو او شرکیاتو باندې شهادت نه ورکوم بلکې رد يې کوم.

ورته ووایه چې: زه خو داسې شاهدي وایم لکه څنګه چې لوی شاهد (الله ﷻ) شاهدي وایي، هغه دا چې بې شکه الله ﷻ یوازې او یوازې په حقه معبود دی او هیڅوک او هیڅ شی ورسره په عبادت کښې څه برخه نه لري.

دا هم ورته ووایه چې ای مشرکانو! علاوه په دې چې زه په شرکیاتو باندې شاهدي نه وایم،

ستاسو او ستاسو د بوتانو او معبودانو څخه خپله بېزاري هم اعلانوم.

۶_ ای پیغمبره! مشرکانو ته دا هم ووایه: کوم اهل الکتاب چې هغوی د خپل کتاب په غوښتنه باندې ولاړ دي هغوی هم د لوی شاهد (الله ﷻ) په شان شاهدي ورکوي، د شرکیاتو څخه ځانونه ساتي او قرآن کریم ورته حق کتاب ښکاري او د حقائقو څخه سترګې نه پټوي.

ورته ووایه چې: ذکر شوي اهل الکتاب خو د الله ﷻ پیغمبر (چې زه یم) داسې پېژني لکه څنګه چې خپل زامن پېژني، د همدې کبله پرې ایمان راوړي.

یا په بل عبارت: ما خو ټول اهل الکتاب ښه پوره پېژني، مګر دا بېله خبره ده چې د دوی عنادیان رابانديې ایمان نه راوړي او کله چې ترې تاسو زما په باره کښې پوښتنه وکړئ نو هغوی زما د سابقه ذکر څخه انکار کوي چې مونږ یې نه پېژنو، که نه نو تاسو د اهل الکتابو د منصفانو (لکه عبد الله بن سلام) څخه پوښتنه وکړئ چې هغه درته څه وایي.

۷_ ای پیغمبره! که ته هر څومره دلایل وړاندې کړې، نو چا چې خپل ځان خوار کړی دی او لوی تاوان کښې یې په قصدي توګه اچولی دی، هغوی ایمان نه راوړي او وجه یې صرف عناد دی او بس، نه د دلایلو کمښت او نقصان.

توضیحات

۱_ ځینې علماء کرام وایي چې: دا پوښتنه چې ﴿ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ﴾ جواب ته اړتیا نه لري، بلکې مطلب پکښې دا دی چې مشرکان د شهادت قوت ته متوجه شي[1]، او دا جمله ﴿ قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ﴾ د ذکر شوي مطلب دپاره بیان واقع شوې ده، ځکه چې د اجمال څخه وروسته تفصیل په ذهن کښې ډېر ښه ځای نیسي، نو په دې تقدیر په ﴿ قُلِ اللَّهُ ﴾ باندې وقف نشته.

اما اکثره مفسرین کرام وایي چې: په ﴿ قُلِ اللَّهُ ﴾ باندې وقف شته دی چې د ذکر شوې پوښتنې دپاره جواب واقع شوی دی او د ﴿ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ﴾ جمله د مبتدأ (هُوَ) په تقدیر سره د استیناف په توګه دوهمه جمله ده[2].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! اول د مشرکانو څخه پوښتنه وکړه چې: ایا ډېر لوی شاهد پېژنئ؟ بیا پخپله دوی ته لوی شاهد وروپېژنه او ورته ووایه چې: لوی شاهد الله ﷻ دی، بیا نو د مشرکانو اصلي غوښتنې ته جواب ورکړه چې همدغه لوی شاهد زما شاهد دی.

د مقام په لحاظ سره همدا جواب خوندور ښکاري.

د الله ﷻ د شهادت ډولونه

۲_ الله ﷻ په خپل وحدانیت او د نبي کریم ﷺ په رسالت باندې په لاندې ډولونو سره شهادت ورکوي:

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۶ ص۴۸۰

(۲) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۱

الف: په إخبار سره شهادت، لکه چې فرمايي: ﴿ شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ﴾ [آل عمران:۱۸] الله ﷻ په دې خبره باندې شاهدي ورکوي چې يقيناً شان دا دی چې په حقه باندې هيڅ معبود نشته مګر همدی ﷻ دی. او فرمايي چې: ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ﴾ [الفتح: ۲۹] يعنې: محمد ﷺ د الله ﷻ لېږلی شوی دی.

ب: په کونيه دلايلو سره، لکه چې فرمايي: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ [فصلت: ۵۳] يعنې: ژر دی چې دوی ته به خپل دلايل د دنيا په اطرافو او ددوی په خپلو نفسونو کښې وروښايو، او هم په معجزاتو سره، چې د ټولو څخه لويه معجزه قرآن کريم دی.

ج: په بشري فطرت سره، لکه چې د عالَم الذر واقعهورباندې دلالت کوي چې ټولو انسانانو يې په ربوبيت باندې اقرار کړی دی.

د: په پخوانيو کتابونو سره، چې تر اوسه پورې هم په تورات او انجيل کښې د نبيَ کريم ﷺ د رسالت دلايل موندلی کېږي چې د تحريفاتو سره سوچه د منځه نه دي تللي.

د نبي کريم ﷺ رسالت عام دی

۳_ د ايت شريف د دې جملې ﴿ لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ ﴾ څخه په صراحت سره څرګندېږي چې د نبي کريم ﷺ رسالت د ټولې دنيا عربو او عجمو او حتی پيريانو ته هم د قيامت د ورځې پورې شامل دی، ځکه چې په دغو ټولو باندې د ﴿ وَمَنۢ بَلَغَ ﴾ ټکی صادقېږي. يعنې: ماته د دې دپاره وحې کړه شوې ده چې هغه ټول مخلوقات د الله ﷻ د عذابه وډار کړم چې زما وحې ورته ورسېږي، که څه هم زما د وفات څخه وروسته وي.

په همدې مضمون باندې دا ايت شريف دلالت کوي چې: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ لِيَكُونَ لِلْعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴾ [الفرقان: ۱] يعنې: هغه اقدس ذات ډېر برکتناک دی چې په خپل بنده باندې يې د دې دپاره فُرقان (قرآن) نازل کړی دی چې د ټولو عالمونو دپاره ډاروونکی جوړ شي.

اما د پيريانو په باره کښې د سُورَةُ الْجِنّ څخه علاوه لاندې څو احاديث هم ولولئ:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «إِنَّ بِالْمَدِينَةِ جِنًّا قَدْ أَسْلَمُوا»[1] يعنې: يقيناً په مدينه منوره کښې ځينې پيريان شته چې مسلمانان شوي دي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې د خرو په لدوګانو او هم په هډوکو باندې استنجاء مه کوئ «فَإِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ»[2] ځکه چې دا ستاسو د پيريانو ورونو توښه ده. يعنې لدوګان يې د څارويو توښه ده او په هډوکو باندې پخپله دوی ته غوښه شنه کېږي.

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۳۵؛ موطا الإمام مالک ص۶۰۵

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱

نو دلته پيريانو ته د مؤمنانو د ورونو لقب ورکړې شوی دی، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ [الحجرات: ۱۰] يعني: يقيناً ټول مؤمنان ورونه دي.

ج: د همدې کبله به نبي کريم ﷺ ته د پيريانو وفدونه (جرګې) ورتللې او د احکامو د زده کولو څخه وروسته به بېرته خپلو قومونو ته ورستنېدلې، لکه چې عبد الله بن مسعود ؓ په يوه اوږده حديث کښې وايي: «قَدِمَ وَفْدُ الْجِنِّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ»[1] نبي کريم ﷺ ته د پيريانو وفد (جرګه) راغله.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ لکه چې نذير (داروونکی) دی همدارنګه بشير (زيری ورکوونکی) هم دی، نو د څه حکمت په بنا په دې مقام کښې يوازې ﴿ لِأُنذِرَكُم ﴾ په کلمه باندې اکتفاء وکړې شوه؟

مونږ وايو چې:

الف: مونږ د [الأنعام:۱۳] ايت لاندې ليکلي دي چې په عربي ژبه بلکې په قرآن کريم کښې کله-کله د يوه ضد په ذکر سره د بل ضد د ذکر څخه صرف نظر کېږي، ځکه چې هر شی په خپل ضد باندې دلالت کوي؛ نو د نَذير ذکر په بَشير باندې هم دلالت کوي.

ب: په دې مقام کښې مشرکانو ته مستقيماً خطاب متوجه دی، نو د دوی د حال سره يوازې د "نذير" د کلمې ذکر ښه مناسب وه.

اهل الکتابو نبي کريم ﷺ پېژاند

۵ـ په دې باره کښې -چې د وخت اهل الکتابو نبي کريم ﷺ د خپلو زامنو په شان پېژاند- مونږ د [البقرة:۱۴۶] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق پوره بحث کړی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

مګر دومره وربانديې اضافه کوو چې په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د ﴿ يَعْرِفُونَهُ ﴾ د ضمير مرجع توحيد يا قرآن کريم هم ښودلې ده[2]. نو په دې تقدير به يې معنی داسې شي چې: اهل الکتاب د الله ﷻ وحدانيت او د قرآن کريم حقانيت د خپلو زامنو په شان پېژني.

مګر مونږ ته دغه دواړه احتماله د تشبيه په اعتبار سره خوندور نه برېښي، برسېره په دې، د نبي کريم ﷺ د پېژندنې سره د الله ﷻ د وحدانيت او د قرآن کريم د حقانيت پيژندنې لازمي دي، نو حاجت نشته چې په تشبيه کښې ښه مناسبه وجه پرېږدو او لږ څه لرې وجه واخلو.

﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ ۗ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ۝٢١

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ أَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ۝٢٢

---

(۱) سنن ابي داوُد ج۱ ص۶

(۲) المحرر الوجيز ج۶ ص۲۲

﴿ ثُمَّ لَمْ تَكُن فِتْنَتُهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ ۚ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ ﴾

[۲۱] او د هغه چا څخه ډېر زیات ظالم څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او یا یې ایتونو ته د درغو نسبت کوي. یقیناً شان دا دی چې ظالمان فلاح (خلاصون او کامیابي) نه شي موندلی (نو ډېر ظالم به یې څنګه مونده کړي؟).

[۲۲] او داسې ورځ (وریاده کړه) چې دوی ټول مونږ راغونډ کړو (او) بیا هغو کسانو ته ووایو چې هغوی شریکان درولي دي چې: چرته دي ستاسو هغه شریکان چې (په دنیا کښې به) تاسو پرې ګومان کاوه؟.

[۲۳] بیا به نو د دوی (د بوتانو سره) محبت نه وي مګر دا چې وبه وایي چې: په الله ﷻ باندې، چې زمونږ رب دی قسم کوو چې مونږ (په دنیا کښې) مشرکان نه وو.

[۲۴] وګوره (ای پیغمبره!) چې څنګه په خپلو ځانونو باندې دروغ وایي (چې مونږ مشرکان نه وو) او (وګوره چې) هغه شیان ترې (څنګه) ورک (تالاترغه) شوه چې دوی به یې دروغ تړل.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې نبي کریم ﷺ د مشرکانو پوښتنه جوابه کړه، اما مشرکان د نبي کریم ﷺ د پوښتنې جواب کښې پره پاتې شوه او خپل شرکیات یې په اثبات ونه شو رسولی. په دې ایتونو کښې د دغو عنادیانو حال بیان شوی دی.

شان نزول

یوه ورځې د "النضر" په نوم یوه غټ مشرک نبي کریم ﷺ ته وویلې چې: د قیامت په ورځ به لات او عُزی (دوه بوتان) زما شفاعت وکړي، نو ذکر شوي ایتونه نازل کړی شوه[۱].

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: کله چې مشرکانو خپل شرکیات په اثبات ونه شو رسولی او بلکې بطلان یې په ډېره واضحه طریقه باندې ښه څرګند شو، نو اوس که د هر منصف سړي څخه پوښتنه وکړی شي چې: د هغه ظالم څخه بل زیات ظالم څوک دی چې په بل چا نه بلکې په الله ﷻ باندې دروغ تړي چې الله ﷻ د بوتانو شفاعت قبلوي او یا ورسره په عبادت کښې اشتراک لري؟ او یا د هغه ظالم څخه چې د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او وایي چې دا نبي کریم ﷺ د خانه جوړ کړی دی؟ او بالآخره د هغه ظالم څخه چې د ذکرو شوو دواړو جنایتونو مرتکب شي چې هم په الله ﷻ باندې دروغ وتړي او هم یې پیغمبر ﷺ ته د کاذب لقب ورکړي، ډېر زیات ظالم څوک دی؟.

(۱) الدر المنثور ج۳ ص۲۵۸

نو هر انصافدار سړی به ووايي چې د ذکر شوي ظالم څخه بل غټ ظالم نشته، نو معلومه شوه چې مشرکان غټ-غټ ظالمان دي، او دا خو یقیني ده چې ورو کې ظالم نه په دنیا کښې کامیابي موندلی شي او نه په آخرت کښې خپل مطلب ته رسېدلی شي، نو غټ ظالم به څنګه مطلب ته ورسېږي.

۲ـ ای پیغمبره! اوس نو خلکو ته د مشرکانو اُخروي حالت بیان کړه چې په نن او سبا کښې د دوی مخې ته ور روان دی، هغه دا چې:

کله مونږ وراندېنې او ښېرتني ټول مشرکان راټول کړو او بیا د دوی څخه په مجموعي توګه د دوی د تخجیل دپاره پوښتنه وکړو چې: ای مشرکانو! نن ورځ ستاسو معبودان چرته دي چې ترڅو مو زما څخه په شفاعت او یا په زور سره خلاص کړي، کوم معبودان چې تاسو به هغوی ته د شریکانو لقب ورکاوه؟

نو ټول مشرکان به د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې هیڅ ونه ویلی شي بې د دې څخه چې د خپلو شرکیاتو څخه به انکار وکړي چې مونږ په الله ﷻ باندې (چې زمونږ حقیقي رب دی) قسم کوو چې مونږ په دنیا کښې مشرکان نه وو، او ټول ژوند مو د موحدینو په صفت تېر کړی دی.

۳ـ نو وګوره ای پیغمبره! او یا ای انصافداره! مشرکان څنګه په خپلو ځانونو باندې دروغ تړي او وايي چې مونږ مشرکان نه وو، او هم وګوره چې د دوی څخه خپل باطل معبودان څنګه تالا ترغه شوه چې هیڅ په ښه باندې یې ورنغله، بلکې په داسې موقع کښې ترې ورک شوه چې دوی ورته زښت ډېر په تمه وه چې هلته به یې په درد باندې دوا شي.

توضیحات

۱ـ لکه څنګه چې مشرکان په الله ﷻ باندې دروغ تړي او باطل معبودان ورسره په عبادت کښې شریکان ګڼي او یا ملائک د بنات الله په نامه یادوي او بالآخره نبي کریم ﷺ د ساحر او جادوګر په نامه بلي، همدارنګه یهود او نصارا هم مفتریان دي چې عُزیر ؑ او هم عیسی ؑ هر یوه ته د ابن الله لقب ورکوي او د نبي کریم ﷺ صفاتو او خپلو اسماني کتابونو ته تحریف ورکوي؛ لنډه دا چې د ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾ کلمه په ټولو کافرانو باندې صادقېږي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: مشرکانو خو باطل معبودان د خپلو ځانونو سره شریک نه ګڼل، نو په کوم لحاظ یې دوی ته اضافت وکړی شو چې: ﴿أَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ﴾ ستاسو شریکان چرته دي؟

مونږ وايو چې: په اضافت کښې دا ضرور نه ده چې مضاف دې په مضاف الیه پورې خانګړی وي، بلکې کله-کله په ډېر ادنی ارتباط سره هم تحقق مومي، لکه چې کرایي کښې سړي ته هم خلک وايي چې "هَذَا دُكَانُكَ وَدَارُكَ" دا ستا دوکان او ستا کور دی.

په دې مقام کښې ادنی ارتباط دا دی چې باطل معبودان خو فقط کافرانو شریکان جوړ کړي دي،

که نه نو دوی خو د الله ﷻ د مخلوقاتو څخه دي. همدې مطلب ته د ﴿ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ ﴾ کلمات اشاره کوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿ أَيۡنَ شُرَكَآؤُكُمُ ﴾ (یعنې ای کافرانو! ستاسو شفاعتگر چرته دي؟) څخه معلومېږي چې د مشرکانو څخه به خپل معبودان غائب وي، حال دا چې الله ﷻ د قیامت ورځې حال داسې بیانوي: ﴿ ٱحۡشُرُواْ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَأَزۡوَٰجَهُمۡ وَمَا كَانُواْ يَعۡبُدُونَ ﴾ [الصافات:۲۲] یعنې: ملائکو ته به امر ورکړی شي چې ظالمان او د دوی انډیوالان (شیطانان) او هم هغه شیان چې په دنیا کښې به یې هغوی عبادت کاوه، دا ټول سره یو ځای حشر کړئ (چې ټول سره کوري راګوري)؟

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو ذکرې شوې پوښتنې ته ډېر جوابونه کړي دي[1]، مګر مونږ ته هغه جواب په زړه پورې ښکاري کوم چې پخپله د ﴿ شُرَكَآؤُكُمُ ﴾ د کلمې څخه څرګندېږي، هغه دا چې: په دغې ورځ کښې به د دوی باطل معبودان په واک او اختیار کښې د برخوالو په صفت وجود ونه لري، لکه چې دوی ورته تمه درلوده، نو که د یوه مخلوق په حیث د دوی سره حضور ولري څه منافي خبره نه ده.

فتنه څه معنی؟

۴ـ که څه هم مونږ د [البقرة:۱۹۱] ایت لاندې د "فِتۡنَة" د کلمې تحلیل او متعددې معناوې لیکلي دي، مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو ذکره شوې کلمه په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: په اختبار (امتحان) سره[2]، یعنې: د مشرکانو د دنیاوي ازمېښت نتیجه به دا شي چې په آخرت کښې به د خپلو معبودانو څخه په قسم سره انکار وکړي.

ب: په کفر سره[3]، یعنې: د دوی د کفر عاقبت به بل شی نه شي بې د دې چې په قسم سره به ترې منکر شي.

ج: په کلام سره[4]، یعنې: مشرکان به د دې پوښتنې په جواب کښې (چې ستاسو بوتانو نن ورځ چرته دي) بل جواب ونه شي ویلی بې د دې چې د عبادت څخه به یې منکران جوړ شي.

د: په معذرت سره[5]، یعنې: په دغې ورځ کښې به مشرکان نه معذرت وړاندې کړی شي او نه به په خپلو شرکیاتو باندې څه د حجت پرده واچولی شي بې د دې چې انکار ته اقدام وکړي.

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۲۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص۴۰۱
(۳) تفسیر القاسمي ج۶ ص۴۹۰
(۴) زاد المسیر ج۳ ص۱۴
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۹۰؛ الدر المنثور ج۳ ص۲۵۸

ه: په محبت سره[۱]، يعنې دوی به په دغې ورځ کښې د خپلو باطلو معبودانو دپاره دښمنان جوړ شي او د عبادت څخه به يې قسميان شي او وبه وايې چې مونږ خو د الله ﷻ سره په عبادت کښې هيڅ شريک نه دی درولی.

که څه هم ذکرې شوې تولې معناوې سره يو تربله منافات نه لري،کيدی شي چې تولې مرادې کړی شي، مګر مونږ ته وروستنۍ معنی ډېر په زړه پورې ښکاري چې د ﴿ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ ٱلْأَسْبَابُ ﴾ [البقرة: ۱۶۶] ايت څخه هم اشارهٔ څرګندېږي، چې د پيوستون ټول سببونه به پرې کړی شي او محبت به په دښمنۍ بدل شي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: ايا په دغې ورځې کښې مشرکان نه پوهېږي چې دروغ څه ګټه نه شي رسولی، چې د بوتانو د عبادت څخه انکار ته لاس اچوي؟

مونږ وايو: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو[۲] په ذکر شوي سوال کښې ډېر اوږد بحث کړی دی، مګر ډېر ښه په زړه پورې جواب يې دا دی چې: په دغې ورځ کښې به مشرکان د ډېر دهشت لاندې راشي او څه چې په خوله ورځي هغه به وايي، که څه هم د دوی يقين وي چې څه ګټه نه شي رسولی. خلک وايي چې اوبو وړی هر بوټي ته لاس اچوي.

د همدې کبله دوی مرګ غواړي او ښه پوهېږي چې مرګ نشته، الله ﷻ د دوزخيانو د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَنَادَوْا۟ يَـٰمَـٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ۖ قَالَ إِنَّكُم مَّـٰكِثُونَ ﴾ [الزخرف:۷۷] يعني: او دوی (دوزخيان) به اوازونه کوي چې ای مالکه (د دوزخ خازنه)! ضرور دې په مونږ باندې ستا رب د مرګ فيصله وکړي، هغه به ورته ووايي چې يقينًا تاسو (دلته) تالهدونکي ياست (مرګ نشته).

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ۖ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۚ وَإِن يَرَوْا۟ كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا۟ بِهَا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوكَ يُجَـٰدِلُونَكَ يَقُولُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَـٰذَآ إِلَّآ أَسَـٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۖ وَإِن يُهْلِكُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۵] او د دوی (مشرکانو) څخه ځينې هغه کسان دي چې تاته (ای پيغمبره! د اعتراض په غرض) غوږ نيسي او مونږ د دوی په زړونو باندې (د دې خبرې څخه) پردې ګرځولې (اچولې) دي چې په قرآن کريم باندې (د زړه د کومې) پوه شي، او د دوی په غوږو باندې مو دروندوالی (اچولی دی). ۱/۲

---

(۱) المحرر الوجيز ج۶ ص۲۵
(۲) التفسير الکبير ج۱۲ ص۱۸۳

او (د همدې کبله) که دوی هره یوه معجزه وګوري هم ایمان نه راوړي، آن تردې پورې په دغه وخت کښې چې تاته په داسې حال کښې درشي چې ستا سره جګړې کوي، نو هغه کسان وایي چې کافر شوي دي (چې:) نه دی دا (قرآن) مګر د پخوانیو خلکو (عبث) قیصې دي.

[۲۶] او دوی (مشرکان) چې دي د ده (قرآن کریم د اورېدلو) څخه خلک منعه کوي (چې چرته یې په زړونو کښې اثر ونه کړي)، او دوی ترې (پخپله هم د اورېدلو څخه وروسته) ډډه کوي (ترڅو اسلام خور نه شي)، او (دوی چې دي) نه هلاکوي (نه زیانمن کوي) مګر خپل ځانونه، او دوی شعور نه لري (چې د اسلام د وړاندې تګ مخه نه شي بندولی).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو د قیامت حال بیان شوی وه او په دې ایتونو کښې د دوی دنیاوي حالات بیانېږي ترڅو په مقایسوي توګه باندې ولوستلی شي چې عناد یې ښه ځرګند شي.

شان نزول

۱ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې یوه ورځې د مشرکانو یو ټولګی نبي کریم ﷺ ته ورغی ـ چې "النضر" مشرک هم پکښې شامل وه ـ او قرآن کریم ته یې غوږ کېښود، نو بیا نورو ملګرو یې د "النضر" نومي مشرک څخه پوښتنه وکړه چې ته څه نظر ورکوې چې دا قرآن څه شی دی؟ نوموړي ورېلي چې: قسم دی چې زه فقط همدومره پوه شوم چې "محمد ﷺ" شونډې ښورولې او نور پوه نه شوم چې دی څه وایي. یا په بل عبارت: زما نظر دا دی چې دا قرآن بل هیڅ شی نه دی مګر د پخوانیو خلکو قیصې دي، لکه چې زه تاسو ته د اعاجمو قیصې کوم چې رستم پهلوان داسې وه او بهمنیار داسې. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[۱].

یادونه

۲ـ په ځینو روایتو کښې د "النضر" په عوض "مالک بن النضر" ذکر شوی دی، په هر تقدیر، د نوموړي مشرک د اعاجمو پهلوانانو ډېرې قیصې زده وې، چرته به چې نبي کریم ﷺ ناست وه هلته به په نژدې ځای کښې نوموړی کښېناسته او خلک به یې خپل ځان ته دعوت کول چې هغه ته غوږ مه ږدئ ما ته غوږ کېږدئ، زما قیصې د هغه د قیصو څخه خوږې او مزه ناکې دي[۲].

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! په مشرکانو کښې ځینې داسې خلک هم شته چې تاته د قرآن کریم د اورېدلو دپاره درځي ترڅو پکښې دوی څه د ګوتې د ایښودلو ځای مونده کړي او بیا یې خلکو ته د اعتراض په توګه وړاندې کړي چې د قرآن کریم څخه زړه توړن شي.

نو که ذکرو شوو کافرانو د حقیقت د پلټنې دپاره قرآن کریم ته غوږ ایښودی نو مونږ به توفیق

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۴

(۲) في ظلال القرآن ج۲ ص۱۰۶۷

ورکړې وی او په ایمان به مشرف شوي وی، خو خبره داسې نه ده، دوی صرف د مسخرو او ملنډو دپاره ورته غوږ نیولی، د همدې کبله مونږ د دوی زړونه د حقیقت د قبول څخه په پرده کښې اچولي دي او د دوی په غوږونو باندې مو کوڼوالی ورنازل کړی دی، دوی په هیڅ ډول معجزه باندې عقیده نه لري او ایمان پرې نه راوړي، بلکې د معجزاتو په لیدلو او اورېدلو سره یې کفر لا پسې قوي کېږي او د رد کولو دپاره درسره جګړې هم کوي او وایي چې دا قرآن خو بل څه نه دی مګر د پخوانیو خلکو (لکه عادیانو او ثمودیانو) قیصې دي.

ذکر شوي عنادیان خلک خپلو ځانونو ته وربلې چې راشئ مونږ درته د اعاجمو ښې خوږې قیصې واورو. دوی غواړي چې په همدې پلمه باندې د قرآن کریم د اورېدلو څخه خلک منعه کړي چې ورنژدې نه شي، هسې نه چې چرته د قرآن کریم حقانیت د دوی په زړونو کښې ځای ونیسي او په ایمان مشرف شي.

۲ـ د دوی غرض دا دی چې د خپلو ځانونو په شان نور خلک هم د قرآن کریم د متابعت څخه لرې وساتي او د اسلام ډېوه مړه کړي، مګر په دې مطلب باندې نه شي کامیابېدلی خو دوی په خپلې ناکامۍ باندې سمدستي نه پوهېږي، داسې وخت به پرې پوه شي چې وخت به یې د لاسه وتلی وي او د سوچه پښېمانۍ سره به مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ څرنګه چې د انسانانو عقلونه او ذکاوتونه سره یو برابر نه دي نو مشرکان هم په نظر سره قرآن کریم ته په لاندې ډولونو باندې ویشلي شوي وه:

الف: یوه ډله ښه پوهېده چې دا قرآن کریم د بشر کلام نه دی ځکه چې په فصاحت او بلاغت او نورو مفاهیمو کښې یې هیڅوک مقابله نه شي کولی؛ نو دغه ډله صرف د عناد د کبله په کفر باندې اخته وه.

ب: بله ډله داسې وه چې د قرآن کریم په مراد باندې نه پوهېده یا د دې کبله چې د پلرونو تقلید یې سترګې پټې کړې وې او یا د دې کبله چې ساده ګان وه او په خبرو باندې یې سرونه نه خلاصېده او د زړونو رڼاګانې یې بالکل د منځه تللې وې. په ذکر شوي ایت شریف کښې همدغې دوهمې ډلې ته اشاره شوې ده.

"أَكِنَّة" څه معنی؟

۲ـ د ﴿ أَكِنَّةً ﴾ کلمه د "كِنَان" جمعه ده، "كِنَان" هغې پردې ته وایي چې په هغې کښې کوم شی ساتل کېږي[1]. نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: د مشرکانو په زړونو باندې مونږ پردې خورې کړې دي چې د قرآن کریم په حقانیت باندې پوهېدل ترې نه شي ورتېرېدلی چې هلته ځای ونیسي، ځکه چې دوی د حقائقو پلټونکي نه دي.

---

[1] مفردات الراغب ص۴۵۹

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: ځينو مفسرينو کرامو[۱] د ﴿ وَهُمْ ﴾ ضمير ابو طالب او د ده ملګرو ته راجع کړی دی او د ﴿ عَنْهُ ﴾، ﴿ عَنْهُ ﴾ دواړه ضمائر يې نبي کريم ﷺ ته راجع کړي دي او په دې باره کښې يې ښه اوږده قيصه ليکلې ده، چې په دې تقدير يې د معنى حاصل داسې راوځي چې: ابو طالب (د نبي کريم ﷺ تره) او د ده ملګري نور خلک د نبي کريم ﷺ د اذيت څخه منعه کوي او پخپله پرې د ايمان د راوړلو څخه ډډه کوي.

نو پوښتنه دا ده چې: تاسو په څه منظور باندې دغه ډول تفسير خوښ نه کړ؟

مونږ وايو چې: که څه هم د ابو طالب قيصه واقعيت لري څکه چې خپل ټول ژوند يې د نبي کريم ﷺ د حفاظت دپاره وقف کړی وه خو د دې سره سره په ايمان مشرف نه شو، مګر په دې مقام کښې ذکر شوې قيصه د ايت شريف، دپاره تفسير واقع کول ډېر لرې برېښي، او دا څکه چې د ايتونو د لړۍ سياق او سباق (وړاندې او بېرته) د عمومي مشرکانو حالات بيانوي نو په منځکښې ځينو ايتونو ته په ابو طالب پورې تخصيص ورکول د ملغرو د اميل د پرې کولو څخه په غير نور څه نه دي.

﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُوا۟ يَـٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا۟ يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا۟ لَعَادُوا۟ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَـٰذِبُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالُوٓا۟ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ قَالَ أَلَيْسَ هَـٰذَا بِٱلْحَقِّ ۚ قَالُوا۟ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۷] او که چېرې ته وګورې کوم وخت چې دوی (کافران) په اور باندې ودرولی شي (نو ډېره عجيبه منظره به وګورې) نو دوی به ووايي چې: ای ارمانه چې مونږ بېرته (دنيا ته) تاو کړی شو او (هلته) د خپل رب په ايتونو باندې تکذيب ونه کړو او د مؤمنانو (د ډلې) څخه جوړ شو.

[۲۸] (د دوی ذکر شوی ارمان د حقيقت د موندلو دپاره نه دی) بلکې (د دې کبله دی چې) دوی ته هغه حقائق ښکاره شوه چې دوی مخکښې (په دنيا کښې) وه چې هغه به يې (د خپلو ځانونو څخه هم) پټول (او کلک انکار به يې ترې کاوه)، او که (بالفرض) دوی بېرته (دنيا ته) تاو کړی شي (نو) ضرور به دوی هغه څه ته بېرته وروګرځي چې دوی ترې منعه کړی شوي وه (خو ترې منعه نه شوه) او يقيناً دوی ضرور دروغژنان دي.

(۱) تفسير القرطبي ج۶ ص۴۰۵

[٢٩] او دوی وايي چې: دا (ژوند) نه دی مګر زمونږ نږدې ژوند دی او مونږ (د قبرونو څخه) بیرته کړی شوي نه یاستو (مونږ نه ژوندي کېږو).
[٣٠] او که چېرې ته کوم وخت چې دوی په خپل رب باندې ودرولی شي وګورې (چې د الله ﷻ حضور ته د حساب کتاب دپاره بوتللی شي، نو ته به ډېره عجیبه منظره وګورې هغه دا چې:) الله ﷻ به دوی ته ووایي چې: ایا دا (بعث بعد الموت) حق نه دی؟ دوی (کافران) به ووایي چې ولې نه؟ (دا حق دی) زمونږ دې په خپل رب باندې سوګند وي.
(نو) الله ﷻ به (ورته) ووایي چې: نو په دې سبب باندې عذاب وڅکوئ چې (تاسو په دنیا کښې) وئ چې کفر مو اختیار کړی وه.

ارتباط

وړاندېنې ایتونه په دې تمام شوي وه چې مشرکان په خپله ګټه او تاوان باندې شعور نه لري او په لوی لاس خپلې سپینې غوڅوي او ځانونه د هلاکت کندې ته اچوي، په دې ایتونو کښې د هغوی هغه حالت بیان شوی دی چې هغوی پکښې په خپل هلاکت باندې شعور ومومي او پوه شي چې د دنیاوي حقیر ژوند څخه په غیر بل حقیقي ژوند هم شته.

د مطلب خلاصه

١ـ یعنې: ای پیغمبره! نن ورځ خو مشرکان په تاباندې ملنډې وهي او د اعتراض جوړولو دپاره ئانه غوږ نیسي چې په نتیجه کښې په قرآن کریم باندې د قیصو نوم ږدي، مګر کله چې ته د دوی د قیامت ورځې حالت وګورې نو بالکل به دې ورته حیرت یوسي، هغه دا چې:
هغه وخت چې دوی د دوزخ په غاړه ودرولی شي، نه به ورته بوتان څه ګټه ورسولی شي او نه به ورته د خپل شرک څخه منکرېدل څه په ګټه تمام شي او بالآخره نه به یې د تېښتې لاره وي چې ځانونه خلاص کړي؛ نو په دغه وخت کښې به ووايي چې: ای زمونږ ارمانه! راشه همدا دې وخت دی، کاشکې چې مونږ دنیا ته بېرته تاو کړی شو نو هلته به د خپل پخواني خوی څخه صرف نظر وکړو، د خپل رب په ایتونو (قرآن کریم) باندې به ملنډې نه وهو او تکذیب به یې نه کوو، بلکې د رښتیانیو مؤمنانو د جملې څخه به جوړ شو.
٢ـ ای پیغمبره! په دغې ورځې کښې به هم د مشرکانو ذکره شوې وینا رښتینې نه وي بلکې دوی به غواړي چې په ذکره شوې بهانه باندې د عذاب څخه نجات مونده کړي.
یا په بل عبارت: بلکې ذکره شوې وینا به د دې کبله کوي چې هغه څه وربښکاره شوه چې دوی زیار وېست چې پټ یې کړي او خاورې ورباندې ورواړوي.
٣ـ ای پیغمبره! د مشرکانو ذکره شوې وینا او ارمان ځکه په دروغو دی چې که بالفرض دوی دنیا ته بوتللی شي نو بېرته به خپل اصلي خوی او عادت ته عود وکړي، دوی په دائمي توګه دروغژنان دي، په دنیا او آخرت دواړو کښې دروغ وایي.

مشرکان خپله پخوانۍ خبره یو ځل بیا تکرار کړي
او دنیا ته د بېرته ستنولو په صورت کښې به مشرکان خپله پخوانۍ خبره یو ځل بیا تکرار
کړي، هغه دا چې ژوند نه دی مګر همدغه نژدې ژوند دی او کله چې مونږ مړه شو نو بیا به د قبرونو
څخه راپورته نه کړی شو.

۴_ ای پیغمبره! د مشرکانو دغه بله حیرانوونکې او متناقضه خبره هم واوره، هغه دا چې دوی
نن ورځ وایي چې فقط همدغه ژوند دی بل ژوند نشته خو کله چې سبا ورځ (د قیامت په ورځ) د
الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شي او ورته ووایي چې: ایا دا ژوند حق نه دی چې تاسو نړۍ په
دنیا کښې انکار کاوه؟. نو دوی به ووایي چې ولې حق نه دی!؟ زمونږ دې قَسم وي په رب خپل
باندې. نو الله ﷻ به ورته ووایي چې اوس نو د خپل کفر مزه وڅکئ.

توضیحات

۱_ که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ إِذْ وُقِفُواْ عَلَى ٱلنَّارِ ﴾ د جملې دپاره تقریبًا شپږ معناوې کړې
دي[۱]، مګر کومه معنی چې مونږ ته ښه ښکاري هغه دا ده چې کله څوک د یوه ډېر خطرناک شي
څخه ډارولی کېږي خو هغه ترې نه ډارېږي او نه پرې باور کوي، آن تردې چې د لاسه ونیولی شي او
خطرناک شی ورښودل شي او ورته وویل شي چې خطرناک شی دغه دی اوس دې باور کېږي او که
نه؟ نو د دغه سړي په باره کښې په محاوراتو کښې ویل کېږي چې: "وُقِفَ عَلَى الشَّيْءِ الْخَطِيرِ فلانی
سړی په خطرناک شي باندې ودرولی شو.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: مشرکان خو درګرده د دوزخ د اوره ډارول
کېږي خو دوی ترې نه ډارېږي او باور ورباندې نه کوي، خو کله چې دوی په دوزخ باندې ودرولی
شي او د بلا په خوله کښې ورکړی شي نو بیا به د عجیب حیرت سره مخامخ شي او بې اختیاره به
دنیا ته د بېرته ورستنېدلو آرزو وکړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلَا نُكَذِّبَ ﴾ جملې ته څه شي نصب ورکړی دی؟

مونږ وایو چې: دغه جمله د تمنی ﴿ يَٰلَيْتَنَا ﴾ دپاره جواب واقع شوې ده، او د تمنی جواب خو
منصوب وي چې کلمه په "ف" باندې مصدر وي او کله په "و" باندې[۲]. مثلا: "يَالَيْتَنِي لِي مَالٌ فَأُنْفِقَهُ
فِي سَبِيلِ اللهِ" یا "وَأُنْفِقَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ" یعنې: ای کاش! چې ما لره مال وی نو (او) د الله ﷻ په لاره
کښې مې مصرف کړی وی.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای کاشکې! چې مونږ بېرته دنیا ته
بوتلل شوي وی او هلته مو د خپل رب ایتونو ته (قرآني ایتونه وي او که آفاقي) د دروغو نسبت نه
وی کړی او عقیده مو ورباندې خپله کړې وی.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۸؛ التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۱۹۱
(۲) شرح الجامي (بحث نصب المضارع)

څه شی به د قیامت په ورځ ښکاره شي؟

۳_ دا جمله چې ﴿بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُواْ يُخْفُونَ مِن قَبْلُ﴾ مفسرينو كرامو په زښتو ډېرو ډولونو سره تفسيره کړې ده چې تقریبًا لسو ډولونو ته رسېږي[۱]. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د محشر خلکو ته به هغه حقائق په ډاګه شي چې په دنیا کښې پرې منافقانو د خپلو عقائدو په هکله پردې اچولې وې[۲].

ب: د محشر په میدان کښې به هغه څه څرګند شي چې په دنیا کښې اهل الکتابو د نبي کریم ﷺ د صفاتو په باره کښې د خلکو څخه پټ کړي وه او حتی تحریفونه یې پکښې واقع کړي وه[۳].

ج: تابعانو مشرکانو ته به هغه ټول حقیقت څرګند شي چې په دنیا کښې ورته خپلو مشرانو په دروغو ښکاره کاوه، حال دا چې خپله یې ورباندې په زړه کښې یقین درلود[۴].

مګر ذکر شوي درېواړه تفسیرونه خوندور نه دي، ځکه چې د یو پلوه د تخصیص دپاره هیڅ وجه نشته چې یا د منافقانو او اهل الکتابو پورې خاص شي او یا یوازې پیروانو کافرانو پورې اختصاص ورکړی شي.

د: مشرکانو ته به هغه کفر ورڅرګند شي چې دوی د محشر په میدان کښې پټ کړی وه او ترې منکر شوي وه او ویلي یې وه چې: ﴿وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ [الأنعام: ۲۳] په الله ﷻ باندې، چې زمونږ رب دی، مونږ سوګند کوو چې مونږ مشرکان نه وه.

البته دا څرګندېدل به هغه وخت صورت وموي چې خپل اندامونه پرې شهادت ورکړي او په خولو باندې یې مهر ولګولی شي[۵].

مګر دا جواب هم زړه ته نه لوېږي ځکه چې متبادره معنی یې دا ده چې دوی ته به هغه څه ورښکاره شي چې په دنیا کښې یې پټ کړي وه، نه هغه چې د محشر په میدان کښې یې ترې انکار کړی وه.

هـ: دلته د ﴿يُخْفُونَ﴾ کلمه د "يَكْفُرُونَ" معنی ورکوي، ځکه چې د کفر کلمه هم په لغت کښې د پټولو په معنی ده . نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: کافرانو ته به خپل کفر ورڅرګند شي[۶].

مګر دا تفسیر هم چندان مزه ناک نه دی او دا ځکه چې باید مجازي معنی د ضرورت په وخت کښې مراده کړی شي او دلته ورته ضرورت نشته.

---

(۱) تفسیر المنار ج۷ ص۳۵۳

(۲) تفسیر القرطبي ج۶ ص ۴۱۰

(۳) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۱۹۴

(۴) المحرر الوجیز ج ۶ ص۳۲

(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۹۲

(۶) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۲۳

و: د ﴿ يُخْفُونَ ﴾ کلمه په خپله حقیقي معنی سره ده. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: کافران ته به هغه ټول حقائق (لکه بیا ژوندي کېدل، حساب، دوزخ او داسې نور) په آخرت کښې ورڅرګند شي چې دوی به په دنیا کښې د خپلو ځانونو څخه هم پټول او په کلکه به یې ترې انکار کاوه.

په همدې تفسیر باندې په ذکرو شوو څلورو ایتونو کښې درېم او څلورم دواړه ایتونه ښه پوره راځي اچوي چې فرمايي: ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴾ یعنې: کافران وایي چې: بل هېڅ ژوند نشته، مونږ به هیڅکله بیا ژوندي نه کړی شو. ته به وایې چې آخرت یې د خپلو ځانونو څخه هم پټ کړ حتی چې د حصر کلمات (إنْ، إلّا) یې استعمال کړه، خو چې کله د هغوی څخه د قیامت په ورځ پوښتنه وکړه شي چې: ایا دا بیا ژوندي کېدل حق نه دي؟ نو دوی به ووايي چې: ﴿ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ﴾ یعنې: ولې حق نه دي زمونږ دې په خپل رب باندې سوګند وي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: ایا د خپله ځانه هم څه شی پټېږي چې کافران په دنیا کښې د خپلو ځانونو څخه حقائق پټ کړي؟

مونږ وایو چې: په همدې ارتباط مونږ د [آل عمران:۲۴] ایت لاندې څه شرحه لیکلې ده چې کله کله ځینې خلک خپل ځانونه په دروغینو خبرو باندې غولوي، خو دلته ورباندې دومره اضافه کوو چې د پټولو څخه په محاوراتو کښې داسې تعبیر هم کېږي چې: فلانی شی ما د خپله ځانه هم پټ کړ. یعني: په ډېره سختۍ سره مې پټ ساتلی دی چې هیڅوک ورباندې خبر نه دی. د همدې قبیلې څخه لاندې حدیث شریف هم ګڼل کېږي چې:

نبي کریم ﷺ فرمايي چې: د محشر په میدان کښې به هغه سړی هم د الله ﷻ د رحمت د سیوري لاندې وي چې: «تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّىٰ لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ»[1] یعني: څه خیرات وکړي او دا خیرات ډېر پټ کړي آن تردې چې کیڼ لاس یې په هغه څه باندې پوه نه شي چې ښي لاس یې نفقه کړي.

پوره واضحه ده چې دلته د کنایې په توګه دې ته اشاره ده چې خیرات په ډېره کلکه سره پټ ورکړئ، ته به وایې چې خپل لاسونه یې هم یو په بل خبر نه دي.

د عربیت یوه قاعده

۵_ په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا ﴾ کښې د "هِيَ" ضمیر "حَيَاة" ته راجع دی چې وروسته ذکر دی، مګر په عربیت کښې داسې قاعده شته چې د یوه شي د تفخیم عظمت څرګندولو دپاره کله‌کله "اضمار قبل الذکر" په کار اچولی کېږي، لکه په "نِعْمَ رَجُلًا" کښې د "نِعْمَ" مستتر ضمیر "رَجُلًا" ته راجع دی. دغه ډول تقدم ته حکمي تقدم وایي[2].

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۱
(۲) شرح الجامي (بحث الضمائر)

﴿قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِلِقَآءِ ٱللَّهِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَتْهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُواْ يَـٰحَسْرَتَنَا عَلَىٰ
مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ ۚ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا ٱلْحَيَوٰةُ
ٱلدُّنْيَآ إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۖ وَلَلدَّارُ ٱلْـَٔاخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾﴾

[۳۱] يقيناً په زيان کښې واقع شوي دي هغه کسان چې لِقاء الله (بيا ژوندون) ته د دروغو نسبت کوي، آن تر هغه پورې چې دوی ته ناڅاپه قيامت (مرګ) وروړسېږي، نو دوی به (په همدغه وخت کښې) وايي چې: ای زمونږ په هغه قصور باندې حسرته (ارمانه راشه) کوم چې مونږ د قيامت (مرګ) په باره کښې خپل کړی وه. حال دا چې دوی به (د ګناه) خپل پيټي په خپلو شاګانو باندې بار کړي وي. خبردار! هغه ډېر بد شی دی چې دوی په شا کړی دی (چې د ګناهونو بارونه دي).

[۳۲] او دغه نژدې (حقير) ژوند نه دی مګر لوبې او (د آخرت څخه) مشغولتيا ده، او خامخا وروستنی کور د هغه کسانو دپاره ډېر بهتر دی چې دوی پرهېز ګاري کوي. ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې په دواړو کورونو کښې په ښه او بد باندې پوه شئ)؟.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د مشرکانو د خولو څخه هغه څه حکايت شوي وه چې ورڅخه څرګندېدله چې دوی د اُخروي ژوندون څخه منکر دي او يوازې دنياوي ژوند خپل نهايي هدف ګڼي. په دې ايتونو کښې د يو پلوه د دغسې بې فکره خلکو عاقبت بيان شوی دی او بل پلو ته پکښې د هغې دنيا حقيقت ښودلی شوی دی چې د هغې څخه د آخرت په ګټه کار وانخستلی شي او نهايي هدف و. ګڼله شي.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعني: کوم خلک چې د لقاءُ الله (آخرت) څخه انکار کوي هغوی خپل ځانونه د ډېر لوی تاوان سره مخامخ کړي دي، دوی د دغه ژر تېرېدونکي دنيا ژوند خپل نهايي هدف ګڼي او تر هغې ادامه ورکوي چې ناڅاپه د مرګ سره مخامخ شي او وړوکی قيامت ورباندې قائم شي، نو په دغه وخت کښې به په خپلې هغې عقيدې باندې پښېمانه شي چې د قيامت په باره کښې يې د خپله ځانه سره درلوده هغه دا چې همدغه نژدې ژوند دی او بل ژوند نشته.

۲ـ ذکر شوي خلک به لکه چې د مرګ په وخت کښې په خپله کړنلاره باندې پښېماني څرګنده کړي او حسرت او ارمان ته به ناري کړي، همدارنګه به دوی د لوی قيامت د قيام په وخت کښې هم د لوی حسرت سره لاس او ګرېوان شي او په داسې حال کښې به د کاشکې-کاشکې چيغې ووهي چې د خپلو ګناهونو ښه غټ پېټی به يې په شا وي، د ګناه پېټی ډېر ناکاره پېټی دی.

۳_ څوک چې دنیا خپل نهایي هدف ګڼي دوی زښت زیات تېروتلي دي او دا ځکه چې په دنیاوي ژوند کښې چې د اُخروي ژوند دپاره څه کار ونه کړی شي نو دنیاوي ژوند د لوبو او معط د خپل ځان د مشغول ساتلو څخه پرته بل شی نه وي ځکه چې عاقبت یې هیڅ دی، اما د آخرت ژوند ډېر بهتر او ګټور دی چې دائمي دی او د ښېګڼو څخه ډک دی، البته د هغه چا دپاره چې هغه ورته په دنیا کښې تیاری نیولی وي او پرهېزګاري یې کړې وي او د شرکي عقائدو څخه یې ځان ساتلی وي.

هو! دنیاوي ژوند او اُخروي ژوند ډېر لوی تفاوت لري مګر په دغه تفاوت او فرق باندې یوازې هغه خلک پوهېږي چې هغوی خپل عقل په کار واچوي او د دواړو عاقبت وسنجولی شي.

توضیحات

۱_ ﴿ٱلسَّاعَةُ﴾ کلمه اصلًا د زماني یوې برخې ته وضعه شوې ده[۱]، لکه چې زمونږ د (افغانانو) په عرف کښې د شپې او ورځې ټول وخت په څلېرشتو برخو وېشلی شوی دی چې هرې یوې برخې ته یې ساعت (سات) وایو. مګر په دې مقام کښې د ﴿ٱلسَّاعَةُ﴾ څخه د زماني ډېره وړه (کوچنۍ) برخه مطلب ده.

د قیامت د ورځې د نومونو څخه یو نوم "سَاعَة" هم دی، او دا ځکه چې د قیامت د ورځې قیام څه اوږد وخت نه نیسي بلکې د اسرافیل ؑ د شپېلۍ د پوکولو سره سمه به دنیا دستي ړنګه شي، همدارنګه په بل ځل پوکولو سره به سمدستي مړي د قبرونو څخه په سات ګړۍ کښې راپورته شي او اوږد وخت به وانه خلي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿حَتَّىٰ﴾ کلمه خو د ﴿كَذَّبُوا۟﴾ پورې تعلق نیسي، نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې د کافرانو تکذیب آن د قیامته پورې امتداد پیدا کوي، حال دا چې د تکذیب نهایي پړاو خو د مرګ حالت دی؟

مونږ وایو چې: د ساعت (قیامت) اطلاق په لاندې معناوو باندې کېږي:

الف: لوی قیامت، چې ټوله دنیا ورانه شي، لکه چې معترض پرې خپل اعتراض بنا کړی دی.

ب: متوسط قیامت، چې د یوې پېړۍ همزمان (همزولي) خلک مړه شي، دې ته "مَوْتُ الْأَقْرَان" (د همزولو مرګ) هم وایي.

ج: وړوکی قیامت، چې یو کس مړ شي او خاص په ده باندې ودانه دنیا ړنګه (ورانه) شي.

همدې معنی ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې یوه ورځې ترې یوه سړي پوښتنه وکړه چې: «مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ؟» ای د الله ﷺ پیغمبره! قیامت به کله قائم شي؟ نو نبي کریم ﷺ یوه هلک ته اشاره وکړه

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۵۵

په مجلس کښې حاضر وه) او بیا یې وفرمایل چې: «إِنْ يَعِشْ هَذَا الْغُلَامُ فَعَسَى أَنْ لَا يُدْرِكَهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ»[۱] که دغه هلک ژوندی پاتې شي نو أمید دی چې ده ته به لا بوډاتوب نه وي رسېدلی چې قیامت به قائم شي. یعنې: دا هلک به لا نه وي بوډا شوی چې ته به مړ شې او ستا دوروکی قیامت به قائم شي.

نو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلسَّاعَةُ ﴾ څخه همدغه درېمه معنی مراده ده ځکه چې د مرګ په حالاتو کښې په هر چا باندې د لوی قیامت ښې یا بدې وړانګې پرېوځي، د همدې کبله ورته د قبر څخه یا د جنت یوه باغچه او یا د دوزخ یوه کنده جوړېږي. نو د معنی حاصل به داسې شي چې: د زیانکارانو تکذیب آن د مرګه پورې امتداد پیدا کوي چې د توبې د فوت کېدلو وخت دی.

وِزر څه معنی؟

۳ـ د ﴿ أَوْزَارَهُمْ ﴾ کلمه د "وِزْر" ـلکه "مِصْر" ـ جمعه ده، "وِزْر" دروندوالي ته وایي، او "وَزَر" ـلکه "ثَمَر" ـ د غره پناګاه ته ویل کېږي، او بالآخره "وَزِیْر" د پاچا د کومکي نوم دی چې د حکومت درانده کارونه په اوږو باندې اخلي[۲].

"أَوْزَار" لکه څنګه چې د سلاګانو او ګانو معنی ورکوي، همدارنګه د ګناهونو په معنی باندې هم استعمالېږي، په دې مقام کښې همدا معنی مراده ده.

د ګناهونو ثقل (دروندوالی) یا د جزاګانو په اعتبار سره دی چې د درنو عذابونو څخه عبارت دی او یا به الله ﷻ د قیامت په ورځ د ګناهونو څخه درانه بارونه جوړ کړي چې د ګناهګارانو په سرونو باندې بلکې په شاګانو (اوږو) باندې به یې بار وي. ځینو مفسرینو کرامو[۳] په همدې باره کښې د سلفو صالحینو څخه څه آثار هم روایت کړي دي، مونږ ته همدغه ماثور تفسیر ښه برېښي، الله ﷻ په هر څه باندې قدرت لري.

د همدې مضمون څه وضاحت د [آل عمران: ۱۶۱ـ۱۸۰] ایتونو لاندې تېر شوی دی.

لهو او لعب څه معنی؟

۴ـ لَهْو: هغه شي ته "لَهْو" ویل کېږي چې انسان د اصلي مقصود څخه مشغولوي خو د لږ تلذذ څخه وروسته د منځه ځي[۴]، برابره خبره ده چې ذکر شوی شی کور کهول او اولادونه وي او یا بل څیز. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَلْهَىٰكُمُ ٱلتَّكَاثُرُ ﴾ [التکاثر: ۱] یعنې: تاسو (په خپلو منځو کښې) یو په بل باندې ډېروالي (د آخرت څخه) مشغول کړي یاست.

---

[۱] مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۵۵
[۲] مفردات الراغب ص۵۵۸
[۳] تفسیر الطبري ج۵ ص۱۷۹
[۴] مفردات الراغب ص۴۷۵

لَعِب: مونث د [المائدة: ۵۷] ایت لاندې د "لَعِب" د کلمې په اصلیت کښې تحقیق کړی دی چې دا کلمه اصلاً د "لُعَاب" څخه اخستلې شوې ده او "لُعَاب" بهېدونکو لاړو ته ویل کېږي چې د لارچن د خولې څخه بې اختیاره او بې هدفه روانې وي، او هیڅ فائده پرې مرتبه نه وي؛ نو کوم کار یا شی چې په هغه کښې څه مهم مطلب مرموز نه وي بلکې محض د وخت اړولو (سات تېرۍ) په غرض اجراء کېږي هغه د "لَعِب" (لوبو) په نامه یادېږي، چې ماشومان او سادګان یکښې په اکثره وختونو کښې اخته وي.

په دې مقام کښې الله ﷻ دغه ژوند د بلیغې تشبیه په توګه (چې د تشبیه حرف یکښې ذکر نه دی) لَهو او لعب ګڼلی دی، او دا ځکه چې:

د دنیا ټول کارونه او ټول شیان په دې اعتبار سره لَهو دي چې په سړي باندې سترګې پټوي او د آخرت د هېرېدلو باعث یې جوړېږي، او کله چې د آخرت (اُخروي ژوند) څخه غافل شي نو بیا دنیا ته د هدف په نظر ګوري، نو په دې اعتبار سره دنیا ته د متاع الغُرور (د غولېدلو سامان) لقب ورکولې شو.

همدارنګه دنیاوي سازوسامان په دې اعتبار سره لعب او لوبې ګڼل کېږي چې آخر یې هیڅ دی او د مرګ په حالت کښې ترې هرڅوک خالي لاس اوځي، ته به وایې چې دنیادار یو ماشوم وه چې لوبې یې وکړې او اوس یې بس کړې، لکه څنګه چې هیڅ لوبغاړی د لوبو په پای کښې د سات تېرۍ څخه په غیر د ځانه سره څه شی نه شي وړلی همدارنګه حالت په هر دنیا غاړي باندې ورتلونکی دی.

دا موضوع ځینو مفسرینو کرامو[1] د زښتو ډېرو وجوهو په ذکر کولو سره شرحه کړې ده، که څوک زیات تفصیل غواړي نو هلته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د قرآن کریم ټولې ویناګانې واقعیت لري او په هیڅ وجه د واقعیت څخه تخلف نه کوي، حال دا چې په دې مقام کښې یې د حصر په حرفونو (ما، إلا) سره دنیاوي ژوند په لَهو او لعب باندې ملقب کړی دی، نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې په دنیاوي ژوند کښې هیڅ ګټه او فائده نشته.

دا د یو پلوه، د بل پلوه د دنیا د سازوسامان په بهترۍ کښې زښت ډېر نصوص (ایتونه او احادیث) شته دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَٱبْتَغُواْ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ﴾ [الجمعة: ۱۰] یعني: کله چې تاسو د جمعې د لمانځه څخه فارغ شوئ نو په ځمکه کښې د کار او کسب دپاره خواره واره شئ او د الله ﷻ فضل (حلال مال) طلب کړئ. په دغه ایت شریف کښې حلال مال ته د "فَضْل الله" لقب ورکړی شوی دی.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۲۰۱

ب: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «التَّاجِرُ الْأَمِينُ الصَّدُوقُ الْمُسْلِمُ مَعَ الشُّهَدَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[١] يعني: امانتګر، رښتينی، مسلمان تجارت کوونکی به د قيامت په ورځ د شهيدانو سره يو ځای وي.

ج: يوه ورځې نبي كريم ﷺ د انس ﷺ دپاره دعاء وكړه چې: «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ»[٢] يعني: ای الله! د ده (انس ﷺ) مال او اولاد ډېر كړې او ده ته په هغه شي كښې بركت راځوې چې تا وركړی دی.

نو غوښتنه دا ده چې: د نصوصو ترمنځ د علمي قواعدو په بنا تطبيق وكړئ؟

مونږ وايو چې: د عربيت قانون دی چې كله يوه كلمه د تعريف په توګه ذكره شوې وي او همدغه كلمه دوهم ځل بيا د تعريف په ډول ذكره شي، نو په دواړو وارونو كښې ترې يوه معنی اخستله كېږي[٣]؛ نو په همدې بنا، كله چې الله ﷻ د كافرانو د خولو څخه د "حَيَاة" كلمه يو ځل په تېر شوي [٢٩] ايت كښې د تعريف په توګه ذكره كړې وه چې: ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ يعني: ژوند همدا يو ژوند دی، نه بل ژوند شته او نه د قبرونو څخه بيا راپورته كېدل.

نو په [٣٢] ايت كښې يې بيا ذكره شوې كلمه ﴿حَيَاتُنَا﴾ د تعريف په ډول نازله كړه. نو معلومه شوه چې دلته د "حَيَاة" څخه همغه ذكر شوی "حَيَاة" مراد دی چې د كافرانو د خولو څخه حكايت شوی وه.

نو د معنی حاصل يې داسې كېږي چې: دغه نږدې ژوند (چې د بل اُخروي حقيقي ژوند لحاظ ورسره نه وي) د مشغولتيا او لوبو څخه په غير بل شی نه دی. همدې مضمون ته په لاندې حديث شريف كښې اشاره شوې ده:

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الدُّنْيَا دَارُ مَنْ لَا دَارَ لَهُ، وَلَهَا يَجْمَعُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ»[٤] يعني: دنيا د هغه چا كور دی چې هغه په بل كور باندې عقيده نه لري، او خاص د دنيا دپاره (چې د آخرت لحاظ پكښې بالكل نه وي) هغه څوک هلې ځلې كوي چې مفيد عقل نه لري.

همدا مضمون يو پښتون شاعر په ځومره ښه توګه په خپلو اشعارو كښې ځای په ځای كړی دی چې[٥]:

ښـه ده ښـه ده دا دنـيا :: چې توښه ده د عـقبا
په دنيا كښې بدي نشته :: چې بدي نه وي له تـا
د دنـيا په بـازار كـېږي :: د هـغه جـهان سودا

---

[١] سنن ابن ماجه ص١٥٥
[٢] صحيح البخاري ج٢ ص٩٤٤
[٣] نور الانوار ص٨١؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٤ ص٤٧١
[٤] مسند احمد بن حنبل ج٩ ص٣٤٤
[٥] د عبد الرحمن مومند ديوان

﴿ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُۥ لَيَحْزُنُكَ ٱلَّذِى يَقُولُونَ ۖ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بِـَٔايَٰتِ
ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا۟ عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا۟ وَأُوذُوا۟ حَتَّىٰٓ
أَتَىٰهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ ۚ وَلَقَدْ جَآءَكَ مِن نَّبَإِى۟ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾ وَإِن
كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ ٱسْتَطَعْتَ أَن تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى ٱلْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِى ٱلسَّمَآءِ
فَتَأْتِيَهُم بِـَٔايَةٍ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ۚ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا
يَسْتَجِيبُ ٱلَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَٱلْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ ٱللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾

[۳۳] بې شکه مونږ پوهېږو چې یقیناً شان دا دی چې ضرور تا هغه څه خپه کوي چې دوی (کافران) یې وایي. نو (ته مه غمژن کېږه ځکه چې) یقیناً دوی تاته د دروغو نسبت نه کوي مګر ظالمان (د خپل ظلم په سبب) د الله ﷻ د ایتونو څخه انکار کوي (یعنې ستا تکذیب زمونږ تکذیب دی).

[۳۴] او بې شکه ستا څخه وړاندې هم ډېرو پیغمبرانو ته (د خپلو اُمتونو د پلوه) د دروغو نسبت کړی شوی وه نو هغوی په خپل دروغژن بلل کېدلو باندې او په خپل ضررمند کېدلو تر هغه صبر کړی وه چې زمونږ نصرت به ور ورسېد (نو ته هم زمونږ د نصرت په انتظار صبر وکړه).

او د الله ﷻ د خبرو (وعدو) دپاره خو بالکل بدلوونکی (تغیر ورکوونکی) نشته (وعدې یې رښتیا دي)، او بې شکه تاته خو (زمونږ د پلوه) د پیغمبرانو د خبرونو څخه (څه ناڅه) درغلي دي (چې ستا د حوصلې او صبر دپاره کفایت کوي).

[۳۵] او یقیناً په تا باندې د دوی (کافرانو د اسلام څخه) مخونه تاوول درانه تمامېږي نو که وسه دې کېږي چې ته په ځمکه کښې یوه سوړه (سورنګ) ولټوې او یا په اسمان کښې زینه (طلب کړې) چې دوی ته (فرمایشي یا مجبوروونکې) معجزه راوړې؛ (نو دا کار هم وکړه مګر دغه ډول معجزې ته الله ﷻ اراده نه ده کړې چې د حکمت په خلاف ده) او که (بالفرض) الله ﷻ (ورته) اراده وکړې نو ضرور به دوی ټول په هدایت (اسلام باندې) راغونډ کړي، نو ته بالکل د جاهلانو د جملې څخه مه کېږه (او د حکمت څخه خلاف معجزه مه غواړه).

[۳۶] بې شکه (ستا) اِجابت هغه کسان کوي چې هغوی اوري (او ژوندي دي)، او مړي (کافران) به الله ﷻ (د قبرونو څخه) راپورته کړي (هلته به بې ګټې اجابت وکړي)، بیا به خاص همده ﷻ ته ورتاو کړی شي (او مطابقه جزا به وګوري).

ارتباط

څرنګه چې د سورت د اول سر څخه تردې ځایه الله ﷻ د کافرانو د قناعت دپاره د سالمې عقیدې

په باره کښې پوره قناعت ببښونکي دلایل نازل کړه، امکان لري چې د نبي کریم ﷺ په غښته تمه وه چې هغوی به قناعت وکړي او د کفر څخه به لاس واخلي او بالآخره په ایمان باندې به مشرف شي، خو د ذکرو شوو دلایلو د اورېدلو سره-سره هغوی پرې خپل غوږونه کاڼه کړه او د قرآن کریم په مقابل کښې بې عناد او تعنت لا زیات شو، نو دا کار په نبي کریم ﷺ باندې غټ بوج جوړ شو، او دا خکه چې د نبي کریم ﷺ مبارک زړه د هغوی په ایمان راوړلو باندې زیات حارص وه.

نو په دغو ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه چې باید د نورو پیغمبرانو په شان د صبر څخه کار واخلي او خپله حوصله خرابه نه کړي.

شان نزول

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې خو متعددې حادثې روایت شوې دي چې څینو مفسرینو کرامو[1] راغونډې کړې دي، مونږ صرف د لاندې دوه حادثو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

۱ـ یوه ورځې الاخنس بن شریق د ابو جهل سره ملاقي شو او د نبي کریم ﷺ په باره کښې یې ترې نظر وغوښت چې دی صادق دی او که کاذب؟ حال دا چې زه او ته دلته دوه په دوه یو چې د قومیانو څخه راسره هیڅوک نشته، نو اصلي خبره راته وکړه. ابو جهل جواب ورکړ چې: زما دې په الله ﷻ قسم وي چې محمد ﷺ صادق دی مگر کله چې د دې ټبر (بني قصي) د بیرغ خاوندان دي، حجاجو ته د زمزم د اوبو څروبول د دوی په لاس دي او د شوراگانو مشري د همدوی ده نو که مونږ د ده په صداقت باندې اعتراف وکړو نو نبوت به هم د همدوی شي، نو دا راته ووایه چې نورو قریشو ته به څه پاتې شي. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه[2].

۲ـ یوه ورځې جبرائیل امین علیه السلام د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې څنگه غمژن ناست یې؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې «كَذَّبَنِي هٰؤُلَآءِ»[3] دغو (کافرانو) راته د دروغو نسبت وکړ، نو جبرائیل امین علیه السلام ورته تسلي ورکړه چې دوی خو تاته د دروغو نسبت نه کوي بلکې دوی په حقیقت کښې ستا خبرې تکذیبوي. یا په بل عبارت: دوی ستا تکذیب نه کوي بلکې دوی د الله ﷻ تکذیب کوي او ستا د نبوت څخه منکر دي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! مونږ خو پوهېږو چې د کافرانو په کفر باندې ته څومره زیات غمژن یې او د دوی کفري خبرې تا څومره زیات زوروي خصوصاً لا د دوی هغه خبرې چې په تا باندې د جادوگر نوم کېږدي او قرآن کریم ته د جادو لقب ورکوي، نو څکه مونږ ستا توجه لاندې ټکاتو ته اړوو ترڅو متسلي شې او حوصله دې خرابه نه شي:

(۱) في ظلال القرآن ج۲ ص۱۰۷۴
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۵
(۳) الدر المنثور ج۳ ص۲۶۴، اخرجه ابن جریر عن ابي صالح ج۵ ص۱۸۱

الف: ای پیغمبره! کافران ډېر غټ-غټ ظالمان دي چې د الله ﷻ سره شریک درووي، په دوی کښې خو تا څلوېښت کاله د صداقت عمر تېر کړی دی چې په هیڅ یوه خبره کښې یې درڅخه دروغ نه دي اورېدلي، دوی اوس هم په تاباندې یقین لري چې ته دروغژن نه یې، نو د هغوی تکذیب په حقیقت کښې د الله ﷻ ایتونو ته راجع کېږي. یا په بل عبارت: دوی په اصل کښې الله ﷻ ته د دروغژن نسبت کوي، نو څوک چې الله ﷻ ته د دروغو په نسبت باندې ډېل نه وي د هغوی څخه دې گیله ده چې د الله ﷻ پیغمبر دروغژن وگڼي. نو لکه څنگه چې د الله ﷻ په نومونو کښې یو نوم صبور هم دی نو ته هم باید د صبر څخه کار واخلې او د الله ﷻ په صفاتو باندې خپل ځان موصوف کړې.

ب: ای پیغمبره! د کافرانو په تکذیب کښې خو ته یوازې نه یې چې زیات بوج درباندې ولوېږي بلکې تېر شوي پیغمبران ټول ستا سره پکښې شریک دي چې هر یوه ته د وخت کافرانو د دروغژن نسبت کړی دی خو هغوی درباندې صبر کړی دی او خپلې حوصلې یې نه دي خرابې کړې او د موذیانو (ضرر رسوونکو) اذیتونو یې گاللي دي آن تر هغه وخته پورې چې زمونږ نصرت او کومک به وررورسېد دوی ته به مو نجات ورکړ او په ظالمانو باندې به مو خپل غضب ورنازل کړ، نو ته هم خپل نصرت او د ظالمانو پوپنا کولو ته منتظر اوسه.

ج: دا د الله ﷻ خبره ده او د الله ﷻ خبره هیڅوک نه شي بدلولی بلکې هیڅ بدلوونکی (اړوونکی) نه لري، که بالفرض د الله ﷻ په خبره کښې څه کوز او پاس وی نو کوم یو کافر قوم خو به د الله ﷻ د عذاب څخه بچ شوی وی او د پوپنا کولو څخه به یې نجات موندلی وی، تاته خو د پیغمبرانو څه ناڅه خبرونه درغلي دي او په حالاتو کښې یې په کافي اندازه معلومات درکړی شوي دي، آیا د کافر قوم څخه چرته هم چا د عذاب مخه اړولې ده؟

۲ـ ای پیغمبره! مونږ پوهېږو چې په تاباندې د کافرانو انکار او کفر ډېر دروند تمامېږي آن تردې چې زړ ـې غواړې چې دوی ته د دوی د غوښتنې سره سمې فرمائشي معجزې هم ورکړی شي گوندې په ایمان باندې مشرف شي او د الله ﷻ د غضب څخه نجات مونده کړي، نو تاته په کار دي چې د خپلې تسلۍ دپاره لاندې موادو ته خپله توجه ورتاوه کړې:

الف: که بالفرض ته خپل ځان په سخت مشقت کښې واچوې او په ډېره گرانه طریقه باندې کافرانو ته فرمایشي معجزې وربشکاره کړې، چې یا د فرمایشي معجزې د موندلو دپاره په ځمکو کښې ننوځې او د ځمکې د تل څخه یې ورته راپورته کړې او یا اسمان ته زینه کېږدې او د اسمانه یې ورته رابښکته کړې هم، په دواړو صورتونو کښې به دوی په ایمان مشرف نه شي، دوی به نه په خپله وعده باندې وفا وکړي چې د فرمایش د پوره کېدلو په صورت کښې به ایمان راوړي او نه به یې په تاباندې زړه وسوځي چې د فرمایش د پوره کولو دپاره دې ډېر زیات زحمت تېر کړ په کار دي چې په ایمان مشرف شو.

ب: نو ای پیغمبره! که د ذکرشوو دواړو کارونو څخه کوم یو کار کولی شې هغه وکړه خو د دوی

په ایمان باندې د مشرف کېدلو تمه مه کوه، ځکه چې د دوی په زړونو باندې مُهر وهلی شوی او د توفیق استعداد یې بالکل د لاسه ورکړی دی.

د دوی د ایمان راوړلو فقط همدا یوه لاره پاتې ده چې الله ﷻ اراده وکړي او دوی ټول په هدایت باندې راټول کړي چې یو کس یې هم ګمراه پاتې نه شي، مګر الله ﷻ دغسې کار نه کوي او هغو کافرانو ته توفیق نه ورکوي چې د هغوی په زړونو باندې مُهر لګول شوی دی او د ایمان استعداد یې د لاسه ورکړی دی، او دا ځکه چې دنیا د ابتلاء او ازمېښت میدان دی نو دغسې کار کول د حکمت غوښتنه نه ده، او د الله ﷻ څخه د غیر حکیمانه کار تمه کول د ناپوهانو کار دی، نو پام کوه (ای پیغمبره!) چې ته د ناپوهانو او جاهلانو څخه جوړ نه شې.

۳ـ د حکمت غوښتنه دا ده چې الله ﷻ هغه چا ته د ایمان راوړلو توفیق ورکوي چې هغوی خبره اوري ترڅو پکښې فکر وکړي او هم هغوی د حق پلټنه کوي او د حق په موندلو پسې تاند وهي، اما څوک چې دغه خاصیتونه پرېږدي او د حق سره عناد کوي نو دوی د مړو په شان دي، نو لکه څنګه چې په مړو کښې د ایمان راوړلو استعداد ختم دی همدارنګه دوی هم خپل استعداد ختم کړی دی.

او د قیامت په ورځ به الله ﷻ د دغو مړو (کافرانو) په شمول ټول مړي راژوندي کړي او په خپل حضور کښې به یې ودروي، نو په دغه وخت کښې به ټول کافران ایمان راوړي خو د دغه وخت ایمان د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی، هغه خو د جزا وخت دی، د ابتلاء او امتحان وخت خو نه دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُۥ لَيَحْزُنُكَ ٱلَّذِى يَقُولُونَ ﴾ د جملې څخه لاندې ټکو ته اشارې معلومېږي:

الف: نبي کریم ﷺ د اِلهي ادب په خاطر ټول غمونه په مبارک زړه کښې ساتلي وه او یوازې الله ﷻ ورباندې خبر وه چې په زړونو باندې علم لري.

ب: د کافرانو په کافر پاتې کېدلو باندې نبي کریم ﷺ دومره زیات غمژن کېده چې په اندازه باندې یې یوازې الله ﷻ پوهېده او بس.

ج: که څه هم نبي کریم ﷺ د کافرانو په کفري افعالو باندې هم غمژن کېده مګر کفري اقوال یې ځکه د غمژن کېدلو په وجه کښې مشخص کړه چې د دوی مسلمانېدل په قول پورې تړلي وه، نه په فعل پورې.

د: بالآخره کفري اقوال یې مشخص نه کړ ځکه چې د دوی کفري اقوال او ویناوې زښتې ډېرې وې چې په عدم تشخیص سره ټولو ته شامل شي.

تکذیب څه معنی؟

۲ـ د ﴿ لَا يُكَذِّبُونَكَ ﴾ کلمه د "تَكْذِيب" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې یې مفسرینو کرامو متعددې معناوې کړې دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ[1]:

[1] زاد المسیر ج۳ ص۲۲؛ التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۲۰۴

الف: ای پیغمبره! ستا په تکذیب (د دروغو په نسبت) باندې کافران کوم حجت او برهان نه لري، بلکې د دوی تکذیب په عنادي جحود (انکار) باندې ولاړ دی.

ب: دوی وايي چې ته دروغ نه وايې (تا دروغو ته قصد نه دی کړی) خو ستا خبرې دروغ دي، یا په بل عبارت: قرآن دروغ وايي چې په لا شعوري توګه ستا په ژبه باندې جاري دي.

ج: که کافران پخوانیو کتابونو او ستا معجزاتو ته پاملرنه وکړي نو دوی به تاته ونه شي ویلی چې ته دروغ وايې.

د: دوی پټ په زړونو کښې تا رښتینی ګڼي خو په ژبه باندې اقرار نه کوي او عناد نیولي دي.

هـ: ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا اطاعت د الله ﷻ اطاعت او ستا نه منل د الله ﷻ نه منل دي، همدارنګه تاته د دروغو نسبت کول په حقیقت کښې الله ﷻ ته د دروغو نسبت کول دي.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې ټولې مرادې وي او د تکذیب څخه "ما يطلق عليه التكذيب" مراد کړی شي ترڅو د کافرانو ټولو ګروپونو ته شامل شي ځینو ته په یوه اعتبار سره او ځینو ته په بل اعتبار سره.

کلمات الله څه معنی؟

۳_ که څه هم مفسرینو کرامو ﴿ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ ﴾ دپاره تقریباً پنځه ډوله تفسیرونه کړي دي[1] مګر مونږ ته داسې برېښي چې په دې مقام کښې د "كلمات الله" څخه هغه جملې مرادې دي چې په قرآن کریم کښې ځای په ځای نازلې شوې دي او د کافرانو په مغلوبیت او پوښنا کولو باندې دلالت کوي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: ﴿ كَتَبَ ٱللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا۠ وَرُسُلِيٓ ﴾ [المجادلة:۲۱] یعنې: الله ﷻ (په لوح محفوظ) کښې لیکلي دي چې خامخا ضرور به زه غالب کېږم او زما پیغمبران هم.

ب: ﴿ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ [إبراهيم:۱۳] یعنې: کله به چې کافرانو پیغمبرانو ته غابن چیچې وکړ نو دوی ته به خپل رب وحې وکړه چې خامخا ضرور به ظالمان هلاک کړو، او په ځمکه کښې به د هغوی په عوض تاسو اوسېدونکي وګرځوو.

مونږ ته څکه ذکر شوی تفسیر غوره ښکاره شو چې متصله جمله ﴿ حَتَّىٰٓ أَتَىٰهُمْ نَصْرُنَا ﴾ وربانډې دلالت کوي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ د پخوانیو پیغمبرانو د نصرت وعده کړې وه او بیا مو ورته رښتیا هم کړه همدارنګه ستا سره هم د نصرت وعده کوو او تاته به یې هم رښتیا کړو، د الله ﷻ یوه خبره هم څوک د خپلې تکلارې څخه نه شي اړولی.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنا الله ﷻ په ﴿ وَإِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ ﴾ الآية

---

۱) زاد المسير ج۳ ص۲۳

کښې په عتاب آمېزه کلماتو باندې نبي کريم ﷺ مخاطب کړ چې:

الف: ای پیغمبره! که د فرمائشي معجزې د راوړلو دپاره د ځمکې په کومه سوړه کښې ننوتلې شې نو په سوړه کښې ننوځه او معجزه ورته راوړه، او یا که اسمان ته ختلی شې نو زینه کېږده او اسمان ته وخېژه او معجزه ورته راوړه خو په دواړو صورتونو کښې به کافران ایمان رانه وړي.

ب: د دغو کافرانو د ایمان تمه مه کوه دا د جاهلانو کار دی، پام کوه چې د جاهلې ډلې څخه خپل ځان جوړ نه کړې.

مونږ وایو چې: ـوالله ﷻ اعلمـ ربښتیا په ذکر شوي ایت شریف کښې د عتاب وړمه شته، خو دغه عتاب اصلاً کافرانو ته په لاندې ټکاتو کښې متوجه دی:

اول: د نبي کريم ﷺ کار (دنده) دعوت دی او بس، نو ده ته د معجزاتو فرمائش ورکول د زورولو څخه په غیر بله معنی نه لري.

دوهم: نبي کريم ﷺ د کافرانو په ایمان راوړلو باندې دومره حریص وه که بالفرض د معجزې راوړل د ده د زیار ویستلو پورې تړلي وی نو په ځمکه کښې په ننوتلو او اسمان ته په ختلو باندې به یې هم صرفه نه وی کړې، حال دا چې دواړه کارونه عادةً محال دي.

مګر بالمقابل کافران دومره بې رحمه دي چې که نبي کريم ﷺ د دوی د هدایت دپاره د خپلې وسې څخه پورته مشقت په غاړه واخلي هم د دوی به پرې زړونه ونه سوزي او د ده ﷺ د خوشالۍ دپاره به هم په ایمان مشرف نه شي.

درېم: نبي کريم ﷺ ته دومره معجزات ورکړی شوي دي چې د نبوت د ثبوت دپاره یې کفایت کوي، نو په دغو معجزاتو باندې د پاسه د مشخصې معجزې پورې د ایمان ځنډول د بهانه نیولو څخه په غیر بل شی نه دی او د جاهلانو کار دی.

څلورم: په دغه عتاب آمېزه لهجه باندې کافران په غوږ وهل شوي دي چې په راتلونکې کښې نبي کريم ﷺ ونه زوروي او د معجزاتو فرمائش ورنه کړي، او دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مُهر لګېدلی دی او د ایمان راوړلو یې فقط همدا یوه لاره پاتې ده چې الله ﷻ مجبوروونکې معجزه نازله کړي، مګر دغه ډول معجزه نازلول د یو پلوه د ازمېښت سره منافي دي حال دا چې دنیا خو د ازمېښت ځای دی، او د بله پلوه د حکمت غوښتنه نه ده او الله ﷻ د حکمت څښتن دی چې د ده ﷻ څخه د غیر حکیمانه کار تمه کول او یا غوښتل د جاهلانو کار دی.

"الموتی" څه معنی؟

۵ـ که څه هم د "المَوْتَى" کلمه د "مَیِّت" جمعه ده او "مَيِّت" مړي ته وایي مګر مفسرینو کرامو په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه په کفارو سره تفسیره کړې ده[۱]، چې د قرآن کريم په نورو ایتونو کښې په هدایت معنی سره استعماله شوې ده، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَٰهُ﴾ [الأنعام:۱۲۲]

[۱] روح المعاني ج۷ ص۱۴۱

یعنې: ایا هغه څوک چې مړ وي (کافر وي) نو هغه مونږ ژوندي کړو (په اسلام باندې یې مشرف کړو)
نو د معنی حاصل یې داسې را اوځي چې: ذکر شوي عنادي کافران به (چې په یوه دلیل باندې
هم قناعت نه کوي او د خپل کفر دپاره ډول-ډول بهاني تراشي) مونږ د مرګ څخه وروسته بیرته
راژوندي کړو نو هلته به دوی قناعت وکړي خو د هغه وخت قناعت به دوی ته په درد ونه خوري.

﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۚ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يُنَزِّلَ ءَايَةً وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم ۚ
مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَٰبِ مِن شَىْءٍ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا صُمٌّ
وَبُكْمٌ فِى ٱلظُّلُمَٰتِ ۗ مَن يَشَإِ ٱللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۷] او دوی (کافران) وايي چې: ولې په ده (نبي کریم ﷺ) باندې د خپل رب ﷻ د پلوه (زمونږ د غوښتنې مطابقه) معجزه نازله نه شوه.

ته ورته ووایه چې: یقیناً الله ﷻ په دې باندې قادر دی چې (فرمائشي) معجزه نازله کړي مګر ددوی اکثریت نه پوهیږي (چې دا ډول غوښتنې کوي).

[۳۸] او نه دی هیڅ خوزېدونکی (ساکښ) په ځمکه کښې او نه دی هیڅ الوتونکی چې په خپلو دوه وو وزرونو باندې الوزي، مګر (دا ټول) ستاسو غوندې اُمتونه دي (خو تاسو وریاندې په عقل سره بهتري لرئ) مونږ خو په قرآن کریم کښې هیڅ ضروري شی نه دی پرېښودلی (حتی چې د ضرورت په اندازه معجزات هم پکښې شته)، بیا به خپل رب ﷻ ته ټول (ساکښان) ورغونډ کړی شي.

[۳۹] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي (دوی) کاڼه او ګونګان (او) په تیارو کښې دي. هر څوک چې الله ﷻ (ورته) اراده وکړي نو ګمراه کوي یې (توفیق نه ورکوي) او هر څوک چې (الله ﷻ ورته) اراده وکړي په سمه سیده لاره باندې یې ګرځوي (روانوي او توفیق ورکوي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د دوه وو مطلبونو بیان ته اشاره شوې وه، یو دا چې مشرکان فرمائشي معجزې غواړي او په موجوده معجزو باندې اکتفاء نه کوي، او بل دا چې د معجزو فرمائش جاهلانه کار دی. په دې ایتونو کښې په ذکرو شوو دواړو مطلبونو باندې صراحت شوی دی چې خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! کافران خو وايي چې ولې په ده (پیغمبر ﷺ) باندې د خپل رب ﷻ د پلوه فرمائشي معجزې نه رالیږلې کېږي ترڅو مونږ قانع شو او ایمان وریاندې راوړو؟.

نو نه ورته ووایه چې: الله ﷻ د هر ډول معجزو په رانازلولو باندې د قدرت څښتن دی مګر دغه ډول غوښتنې د غوښتونکو بې علمي (بې عقلي) ثابتوي. یا په عبارت: دا غوښتنه د لاندې وجوهو د کبله جاهلانه کار دی:

الف: که غوښتل شوې معجزه په ایمان راوړلو باندې مجبوروونکې وي نو په نزول سره به یې اختیار سلب شي او د امتحان (ازمېښت) مفهوم به د منځه لاړ شي او جبري ایمان خو د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی، نو ایا په دار التکلیف کښې دغه ډول معجزه غوښتل ناپوهي نه ده؟

ب: که غوښتل شوې معجزه مجبورونکې نه وی نو بیا یې هم غوښتنه د پوه سړي کار نه دی ځکه چې د الله ﷻ د قانون سره سم چې هرڅوک په فرمایشي معجزې باندې ایمان رانه وړي نو د هغوی بېخ او بنیاد ویستلی کېږي، لکه څنګه چې د ثمودیانو بېخ او بنیاد وویستلی شو البته کله چې هغوی د اوښې په فرمایشي معجزه باندې ایمان رانه ووړ نو ایا دغسې معجزه غوښتل خپل ځان ته پخپله قبر کنودل نه دي؟

ذکر شوي دواړه ډوله معجزې غوښتل د هوښیار سړي کار نه دی، خصوصاً لا په داسې وخت کښې چې د عاقلانو دپاره ښې کافي معجزې هم موجودې وي خو هغه د نظره وغورزولی شي.

۲_ ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه: که تاسو د عقل څخه کار وانه خلئ نو په لوی لاس به خپل ځانونه د ځارویو رتبې ته وربښکته کړئ، ځکه چې تاسو خو د هغو څخه صرف په عقل سره راجدا شوي یاست او د ځمکې واکداري درکړی شوې ده، که نه نو په وچه او لمده کښې بلکې د ځمکې په هر څنډه کښې خوزېدونکي ساکښان او هم په هوا کښې _د هر ځای هوا چې وي_ په دوه وو وزرونو باندې الوتونکي ساکښان خو نور څه نه دي مګر ستاسو غوندې اُمتونه دي، د عقل څخه په غیر تاسو په هغو باندې څه فضیلت لرئ؟

۳_ دا هم ورته ووایه: که تاسو د عقل څخه کار واخلئ نو صرف همدا یوه معجزه (قرآن کریم) ستاسو د ایمان د راوړلو دپاره ښه پوره کفایت کوي، مونږ داسې شی نه دی پرېښی چې هغه ته تاسو ضرورت ولرئ مګر هغه مو په قرآن کریم کښې په یوه وجه باندې بیان کړی دی، حتی چې ستاسو د ایمان راوړلو د ضرورت وړ معجزې مو هم پکښې درج کړې دي چې د قیامت تر ورځې پورې ایمان راوړونکو ته د نبوت ثبوت ورکوي.

۴_ ای پیغمبره! که کافران د یو پلوه په قرآني اعجاز کښې د عقل څخه کار نه اخلي او د بله پلوه د فرمائشي معجزو په غوښتلو باندې ټینګار کوي، نو ډېر ژر به د دوی په شمول ټول ساکښان د خپل رب ﷻ حضور ته ورټول کړی شي او د حساب کتاب څخه وروسته به نېکان جنت ته واستوي او جنایتکاران به دوزخ ته ورواچوي او بالآخره حشرات او ځاروي به د خپلو منځو د بدل اخستلو څخه وروسته په تکویني امر سره بېرته خاورې کړې، لکه څنګه چې لږ وړاندې خاورې وه.

۵_ ای پیغمبره! ذکر شوي کافران لکه څنګه چې خپل عقلونه په کار نه اچوي همدارنګه دوی خپل ټول حواس د کاره غورزولي دي، نه به وایې چې موږ زادي کانه او موږزادي ګونګان دي او

بالآخره په تکو تورو تیارو کښې پراته دي، او د هدایت تولې دروازې وربانديٍ ترلې شوې دي.

٦_ اصلي خبره دا ده چې الله ﷻ چا ته د ضلالت اراده وکړي نو هغه ګمراه کوي او د توفیق نه ورکوي او چا ته چې د هدایت اراده وکړي هغه په سمه سیده لاره باندې برابروي او د لا زیات توفیق ورکوي، او دا ځکه چې هغوی ضلالت پسې تاند وهي او دوی د هدایت خلې ګوي او الله ﷻ هره یوه ډله خپل مراد ته رسوي او په رښدلو کښې ورته اسانتیاوې برابروي.

توضیحات

١_ که څوک وایي چې: د ﴿ دَآبَّةٍ ﴾ کلمه هغه ساکښ ته ویل کېږي چې په ځمکه باندې حرکت کوي، نو د ﴿ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟ همدارنګه د ﴿ طَٰٓئِرٍ ﴾ کلمه د هغه ساکښ نوم دی چې په وزرونو باندې الوزي، نو د ﴿ يَطِيرُ بِجَنَاحَيۡهِ ﴾ د جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو ذکر شوې پوښتنې ته زښت ډېر جوابونه کړي دي[1] مګر کوم جواب چې مونږ ته ښه ښکاري هغه دا دی چې:

څرنګه چې په ځمکه باندې حرکت کوونکي ساکښان زښت ډېر ډولونه لري، چې ځینې په سینه باندې ښویږي او ځینې په دوه وو پښو باندې حرکت کوي او بالآخره ځینې په څلورو یا زیاتو پښو باندې ګرځي راګرځي، همدارنګه ځینې ساکښان د ځمکې په مخ باندې په حرکت کښې دي او ځینې د ځمکې په ګېډه کښې استوګنه کوي او داسې نور، نو که بالفرض ذکره شوې کلمه الله ﷻ وی نازله کړې نو د ساکښانو ټولو ډولونو ته به د چا نه وی فکر شوی.

په همدې توګه الوتونکي ساکښان لکه څنګه چې د خلقت په اعتبار سره د الله ﷻ د قدرت نښې دي، همداسې د الوتنې په اعتبار سره هم پکښې د قدرت بې شماره نښې نغښتې دي چې کله په بندو وزرونو باندې او کله په پرانستو وزرونو باندې الوتنې کوي او بالآخره کله د وزرونو د حرکت څخه استفاده کوي او کله یې پرانستي پرېږدي او حرکت نه ورکوي او داسې نور.

نو که ذکره شوې جمله ﴿ يَطِيرُ بِجَنَاحَيۡهِ ﴾ نه وی نازله شوې نو ذکرو شوو قدرتونو ته به د چا نه وی پام شوی.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ذکرې شوې کلمې او د ذکرې شوې جملې په نزول سره د ساکښانو مختلفو ډولونو ته هم د مخاطبینو توجه اړولې شوې ده، چې په یوه ډول باندې هم بدون د عقل څخه څه بهتري نه لري او بلکې لا ترې لاندې یاست که عقل په صحیحو معناوو کښې په کار وانه چوئ.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: هغه اقدس ذات ﷻ به ستاسو ضروریات څنګه نه وي پوره کړي چې د هر ډول ساکښانو ضروریات یې پوره کړي دي حال دا چې تاسو په هغو باندې اشرف او مکرم یاست، نو ستاسو د معجزو ضرورت یې هم پوره کړی دی خو چې لږ سترګې وغړوئ او د عقل څخه کار واخلئ.

(١) روح المعاني ج٧ ص١٤٣؛ التفسير الكبير ج١٢ ص٢١٢

أمّة څه معنی؟

٢ـ د ﴿أُمَمٌ﴾ کلمه د "أمّة" جمعه ده، "أمّة" هغو متعددو افرادو ته وايي چې په يوه شي کښې سره اشتراک ولري[1] لکه يوه زمانه، يو وطن، يو قوم، يو دين او داسې نور، برابره خبره ده چې ذکر شوی مشترک شی په اختيار سره مشترک وي لکه د يوه پيغمبر پيروان، او يا د خلقت په توګه د دوی په منځو کښې مشترک وي لکه د ځارويو خاصيتونه چې ځينې غوښې خوري او ځينې حبوبات (دانې) خوري او داسې نور. نو که بالفرض د مشترکه وصف لحاظ ونه ساتلی شي نو بيا وربانديې د "أمّة" اطلاق نه کېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَوْلَا أَنَّ الْكِلَابَ أُمَّةٌ مِنَ الْأُمَمِ لَأَمَرْتُ بِقَتْلِهَا كُلِّهَا»[2] يعني: که سپي د امتونو څخه يو امت نه وی نو ما به د ټولو په وژلو باندې امر کړی وی. يعنې د سپيو خلقت هم بې حکمته نه دی نو بالکل د بېخ ويستل يې (چې په ټوله نړۍ کښې يو هم پاتې نه شي) څه ښه کار نه دی.

انسان او د نورو حيواناتو مماثلت

٣ـ په دې مقام کښې اکثرو مفسرينو کرامو د ﴿أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾ دپاره د انسانانو او نورو حيواناتو د مماثلت (يو رنګوالی) زښت ډېر وجوه ليکلي دي[3]. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: نور حيوانات هم د انسانانو په شان د الله ﷻ حمد او ثناء وايي.

ب: هغوی د انسانانو په شان د توالد او تناسل په سلسله دنيا ته راځي او بيا د همدوی په شان مړه کېږي او خپل ځايونه راتلونکي نسل ته پرېږدي.

ج: د هغو احتياجات او اړتياوې هم الله ﷻ د دوی د اړتياوو په شان پوره کوي.

د: د هغو ټول کړه وړه (عمر، رزق او داسې نور) هم د دوی د کړو وړو په شان مقدر دي.

ه: هغوی به هم د دوی په شان د قيامت په ورځ حشر کېږي او د مظلوم قصاص به د ظالم څخه اخستل کېږي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې دلته به د مماثلت (يورنګوالي) وجه فقط اُمتيت وي. نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي چې: ای مشرکانو! تاسو خو د نورو حيواناتو د اُمتونو (ګروپونو) څخه يو امت (يو ګروپ) ياست خو صرف په يوه شي کښې په نورو ګروپونو باندې امتياز لرئ چې د هغه شي عقل نوم دی.

نو که تاسو په موجوده معجزاتو کښې خپل عقل په کار وانه چوئ او د فرمائشي معجزاتو غوښتنې ته ادامه ورکړئ نو په لوی لاس به خپل امتياز د خاورو سره برابر کړئ او د ځارويو او ساکښانو د ګروپونو څخه به هيڅ امتياز ونه لرئ.

---

(١) مفردات الراغب ص١٩

(٢) جامع الترمذي ج١ ص٢٧٤

(٣) التفسير الكبير ج١٢ ص٢١٣؛ البحر المحيط ج٤ ص٢٠٥؛ تفسير المنار ج٧ ص٣٩٢

مونږ. خکه ذکره شوي معنی اختیاره کړه چې د ایتونو د سیاق او سباق (وړاندې وروسته) سره په ډېره ښه وجه تطبیق خوري او بس.

دلته کوم یو کتاب مراد دی؟

۴- ځینې مفسرین کرام[1] وایي چې دلته د ﴿ٱلۡكِتَٰبِ﴾ څخه لوح محفوظ مطلب دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ په لوح محفوظ کښې د هیڅ شي قصور هم نه دی کړی بلکې ټولو هغو شیان چې موجود شوي دي او یا موجودېږي ټول مو پکښې ثبت کړي دي، برابره خبره ده چې انسانانو پورې ارتباط نیسي او یا د حیواناتو په نورو ګروپونو پورې اړه ولري.

خو مونږ ته داسې برېښي چې دلته د کتاب څخه قرآن کریم مراد دی، ترڅو د وړاندې بېرته ایتونو اړوند په خپل ځای پاتې شي او د ملغلرو امېل ونه شکېږي.

نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: که کافران خپل عقلونه په کار واچوي نو فرمائشي معجزې به هیڅکله ونه غواړي، ځکه چې مونږ په قرآن کریم کښې ټول ضروریات نازل کړي دي نو هغومره معجزې چې د یوه هوښیار سړي د مسلمانېدلو دپاره کفایت کوي هغه هم پکښې شته دي.

سوال جواب

۵- که څوک وایي چې: که د کتاب څخه دلته قرآن کریم مراد کړی شي نو په کار دي چې په قرآن کریم کښې د هر شي بیان تحقق ولري، حال دا چې د هر شي بیان پکښې نشته.

مونږ وایو چې: قرآن کریم د انسان د ټولو ضروریاتو بیانوونکی دی، برابره خبره ده چې دنیا پورې اړه ولري او که د آخرت پورې مربوط وي، همدارنګه بیانول عام دي چې په صراحت سره وي او یا په إشارة النص او بالآخره یا په إقتضاء النص او دلالة النص سره وي، بلکې د اُصول الفقه په علم کښې په ثبوت رسېدلې ده چې قرآن کریم خپل مفاهیم او معناوې په اتیا (۸۰) ډوله باندې خلکو ته وربښيي[2].

برسېره پر دې، څه چې په سنت او اجماع او بالآخره په قیاس سره بیان شوي دي هغه هم په حقیقت کښې د قرآن کریم بیان دی، او دا ځکه چې د دغو درېواړو (سنت، اجماع، قیاس) شرعي دلایل توب په قرآن کریم باندې په ثبوت رسېدلی دی او بس.

مونږ ځکه ذکر شوی تفسیر اختیار کړ چې په همدې تفسیر باندې د ﴿فَرَّطۡنَا﴾ کلمه لاربښوونه کوي. هغه دا چې "فَرَّطْنَا" اصلاً د "فَرَطٌ" -لکه "شَرَفٌ"- څخه اخستله شوې ده، "فَرَطٌ" هغه چا ته ویل کېږي چې کاروانیان او یا مسافرین یې د خپلو ځانونو څخه وړاندې هغه منزل (مېنې) ته واستوي چرته چې دوی دمه کول (شپه تېرول) په نظر کښې نیولي وي ترڅو دوی ته د دوی د وررسېدلو څخه

(۱) تفسیر القرطبي ج۶ ص۴۲۰
(۲) نور الانوار ص۱۳

وړاندې ټول ضروريات تهيه او تيار کړي، لکه بوقه، پړی، د خيمو وهلو ځايونه او داسې نور[۱]؛ نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ»[۲] يعنې: زه ستاسو وړاندې لېږلی شوی يم په حوض کوثر باندې (ترڅو ستاسو د څړوبولو بندوبس وکړم).

نو کله چې ذکره شوې کلمه (فَرْطٌ) د إفعال د باب لاندې راشي نو "إِفْرَاط" ترې جوړېږي، "إِفْرَاط" هغه تجاوز ته ويل کېږي چې د مقصودي منزل څخه وړاندې تېر شي[۳]، او په عوض د دې چې ضروريات تهيه کړي، ضررناک شيان راټول کړي لکه چې نصاراوو په عقيده کښې د مقصودي منزل څخه تجاوز وکړ او عيسى ﷺ ته په الوهيت قائل شوه.

او کله چې ذکره شوې کلمه (فَرَط) د تفعيل د باب لاندې واقع شي نو مصدر يې "تَفْرِيط" راځي، "تَفْرِيط" هغه استولو ته وايي چې منزل ته ونه رسېږي او د ضرورياتو پوره کول ناقص پاتې شي، چې د لغت کتابونه ترې په تقصير يا ضائع کولو سره تعبير کوي[۴]، لکه چې يهودانو د عقيدې په هلکه تفريط وکړ او پيغمبران يې د حق ګڼلو په عوض ووژل او شهيدان يې کړه.

نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: انسانانو ته هيڅ مناسب نه دي چې فرمايشي معجزې وغواړي، حال دا چې دوی ته مو په نورو حيواناتو باندې په عقل سره امتياز ورکړی دی او د دوی ټول ضروريات مو (د ضروري معجزاتو په شمول) په قرآن کريم کښې په کامله توګه بيان کړي دي او هيڅ قصور او لنډون مو پکښې نه دی کړی. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: يوه ورځې يوه ملحد (کافر) د سلفو صالحينو د يوه کس څخه پوښتنه وکړه چې ايا په قرآن کريم کښې د حلوا د پخولو بيان شته، تاسو خو مدعيان ياست چې په قرآن کريم کښې د هيڅ شي د بيان قصور نشته؟

هغه جواب ورکړ چې: هو! الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ [النحل:۴۳] نو د اهل الذکر (اهل العلم) څخه پوښتنه وکړئ که تاسو ياست چې نه پوهېږئ. يعنې: که حلوا نه شي پخولی نو د حلوا پخوونکي څخه پوښتنه وکړه[۵].

ب: د يوه اوږد حديث مضمون دی چې: يوه ورځې يوې ښځې -چې أم يعقوب نومېده- د عبد الله بن مسعود ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ البته کله چې دغه صحابي ﷺ په خالګرو ښځو باندې لعنت وويلې:

---

(۱) مفردات الراغب ص. ۳۹۰
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۴۵
(۳) لسان العرب ج۷ ص۳۶۹
(۴) لسان العرب ج۷ ص. ۳۷۰
(۵) تفسير القاسمي ج۶ ص۵۱۶

أم يعقوب: ماته رسېدلې ده چې تا په فلانۍ فلانۍ ښځې باندې لعنت ويلی دی.

عبد الله بن مسعود ﷺ: زه به په هغه چا باندې ولې لعنت نه وايم چې په هغه باندې نبي كريم ﷺ لعنت ويلی دی او هغه په قرآن كريم كښې هم ثابت دی.

أم يعقوب: ما په دوه وقايو كښې ټول قرآن كريم ولوست خو كومه خبره چې ته وايې هغه مې پكښې مونده نه كړه (چې خالكره ښځه ملعونه ده)؟

عبد الله بن مسعود ﷺ: كه تا رښتيا قرآن كريم قرائت كړی وي نو ضرور به دې پكښې دا اېت شريف موندلی وي چې: ﴿ وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمۡ عَنۡهُ فَٱنتَهُواْ ﴾ [الحشر: ۷] يعني: او هغه شی چې تاسو ته پيغمبر ﷺ دركړي (دروړي) نو هغه واخلئ (عملي يې كړئ) او هغه شی چې تاسو ترې منعه كړي نو د هغه څخه منعه شئ.

أم يعقوب: هوا ذكر شوی ايت شريف مې په قرآن كريم كښې لوستلی دی.

عبد الله بن مسعود ﷺ: «فَإِنَّهُ قَدْ نَهَى عَنْهُ»[۱] نو يقيناً نبي كريم ﷺ د خالگرۍ څخه منعه كړې ده (او په لعنت سره يې تائيده كړې ده).

أم يعقوب: ستا ماندينه (مېرمن) هم ذكر شوی كار كوي (هغه ولې نه منعه كوې؟).

عبد الله بن مسعود ﷺ: ته ورشه پلټنه وكړه (چې زما ماندينې خالونه وهلي دي؟).

أم يعقوب د ذكر شوي صحابي ﷺ ماندينه تفتيش كړه خو خبره دروغ وختله.

عبد الله بن مسعود ﷺ: كه بالفرض زما مېرمنې خالونه وهلي وی نو زما سره به نه وی يو ځای شوې (يعني ما به نه وی نكاح كړې).

يادونه

۵ـ ځينو علماوو كرامو قرآن كريم د هر شي بيانوونكی ګڼلی دی، برابره خبره ده چې ضروري شيان وي او كه غير ضروري، حتی چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې: «لَوْ ضَاعَ لِيْ عِقَالُ بَعِيْرٍ لَوَجَدْتُهُ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى»[۲] كه زما څخه د اوښ د پښې د تړلو پړی ضائع (ورك) شي هم نو ضرور به يې زه د الله په كتاب (قرآن كريم) كښې مونده كړم (او پته به يې ولګوم).

مونږ وايو چې: كه ذكر شوی طرز بيان حقيقت ولري هم نو دا به د ډېرو خاصو كسانو دپاره وي چې مشركان ورباندې نه ملزم كېږي، نو د همدې كبله مونږ دغه تفسير خوښ نه كړ.

څاروي هم حشر كېږي

۶ـ د ﴿ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمۡ يُحۡشَرُونَ ﴾ په جمله كښې دواړه ضميرونه ذكرو شوو ټولو ساكښانو ته

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۵
(۲) روح المعاني ج۷ ص۱۴۴

راجع دي، که څه هم اصلاً دوی ته نه دي وضعه شوي مګر ټول ساکښان د نارینه وو انسانانو (د تغلیب په قانون سره) توابع ګڼل شوي دي، لکه چې د همدې قانون په بنا د مور او پلار (أم، اب) څخه په "ابوين" باندې تعبیر کېږي.

نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: ټول ساکښان د ځارویو او حشراتو په شمول به د قیامت په ورځ حشر کړی شي او د الهي عدالت لاندې به راشي. لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «لَتُؤَدُّنَّ الْحُقُوقَ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجَلْحَاءِ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْنَاءِ»(۱) یعني: خامخا ضرور به ټول حقونه خپلو مستحقینو ته د قیامت په ورځ ورکړی شي، حتی چې بې ښکره مېږه به د ښکرورې مېږې څخه خپل قصاص (بدل) واخلي (چې په دنیا کښې یې په ښکرونو باندې وهلې وي).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: ځاروی خو مکلف نه دی نو په څه منظور د حقوقو په تلف کولو باندې مسئول وګڼل شو؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي حدیث شریف شارحینو لیکلي دي چې قصاص (بدل اخستل) په دوه ډوله دي: یو قصاص د تکلیف دی چې په ځارویو باندې نشته او بل قصاص د مقابلې دی چې دا په ځارویو او لیونیانو او بالآخره په ماشومانو باندې هم شته دی. یا په بل عبارت: عقل صرف په حقوق الله کښې شرط دی او بس، نه په حقوق العباد او حقوق المخلوقات کښې.

﴿ قُلْ أَرَءَيْتَكُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُ ٱللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ ٱلسَّاعَةُ أَغَيْرَ ٱللَّهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَآءَ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾ ﴾

[۴۰] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: خبر راکړئ که تاسو ته د الله ﷻ عذاب درشي او یا تاسو ته د قیامت ورځ (یا مرګ) درشي، ایا تاسو به (په دغه وخت کښې) د الله ﷻ څخه په غیر (بل چا یا بل شي ته) بلنه کوئ (او نجات به ترې غواړئ)؟

که تاسو (په شرکي عقیده کښې) رښتیني یاست (نو "هو" ووایاست).

[۴۱] (دغسې نه ده) بلکې تاسو به (په دغه وخت کښې) خاص همده ﷻ ته بلنه کوئ، نو الله ﷻ به ستاسو څخه هغه شی لرې کوي چې تاسو یې ورته بلئ؛ (خو په دې شرط چې اراده یې وشي. او تاسو به هغه شی هېروئ چې (د الله ﷻ سره په عبادت کښې) یې برخوال ګڼئ.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې مشرکان دې خبرې ته هڅولي شوي وه چې خپل ځانونه د ځارویو په څېر

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۷

راندہ کانہ او پہ تورو تیارو کښې پرېښېږدئ او خپل عقلونه په کار واچوئ. په دې ایتونو کښې د عقل د کار د اچولو دپاره یوه موضوع مطرحه کړی شوې ده چې حاصل یې داسې را اوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې: ای مشرکانو! زه ستاسو څخه پوښتنه کوم خو باید چې تاسو خپل عقلونه په کار باندې واچوئ او ښه په دقت سره پکښې فکر وکړئ.

پوښتنه دا ده که تاسو ته د الله ﷻ څه لوی عذاب متوجه شي او تاسو خپل ځانونو ته په غېږ آئن کښې لوېدونکي وګورئ او یا تاسو ته د قیامت ورځ راشي او پوه شئ چې دنیا ورانېدونکې ده او بالآخره یا خپل ځانونه د مرګ د خطر سره مخامخ ووینئ، نو دا راته ووایاست چې په دغسې وخت کښې ایا تاسو د الله ﷻ څخه په غیر نور معبودان بلئ، ایا د هغوی څخه د خپلو ځانونو بچ کول غواړئ؟ نو که بالفرض تاسو د الله ﷻ سره په شریک درولو کښې رښتیني یاست نو هو ووایاست.

پوره واضحه ده چې په دغسې خطري حالت کښې تاسو یوازې او یوازې الله ﷻ ته سوالونه کوئ او د همده ﷻ څخه د خطراتو مخنیوی غواړئ، او هغه ټول معبودان هېروئ چې تاسو یې په عبادت کښې د الله ﷻ سره شریکان ګڼئ او سرونه ورته په ځمکه باندې ږدئ.

۲_ په ذکره شوې غوښتنه کښې تاسو په حقه یاست او دا غوښتنه مو په هوښیارۍ باندې ولاړه ده، ځکه چې په دغسې مواقعو کښې د باطلو معبودانو هیڅ شی د لاسه پوره نه دی او ټول واک د الله ﷻ دی، که خوښه یې شي نو هغه آفت به درڅخه په ځنګ کړي چې تاسو یې وارخطا کړي یاست او د داره مو د سوال لاسونه پورته کړي دي.

۳_ نو ای مشرکانو! دا راته ووایاست چې د هغه معبود عبادت څه په کار دی چې د خپلو عابدینو هیڅ مشکل نه شي حل کولی بلکې عابدین یې د حل کولو تمه هم نه لري.

لنډه دا چې کله تاسو یوازې د الله ﷻ څخه د اختصاص په ډول د مشکلاتو حل کول غواړئ نو په کار دي چې عبادت هم ورته د اختصاص په توګه وکړئ او شریک ورسره ونه دروئ.

توضیحات

۱_ په عربي محاوره کښې بلکې د هرې ژبې په محاورو کښې داسې کلمات هم استعمالېږي چې د همغې ژبې د قواعدو څخه بهر وي، د همدې قبیلې څخه د ﴿أَرَءَيْتَكُمْ﴾ کلمه هم ده.

په دې کلمه کښې د "تَ" توری د خطاب دپاره دی او د فاعل ضمیر دی چې د مفرد، مثنی او بالآخره د جمعې په درېواړو حالونو کښې ورباندې څه تفاوت نه پرېوزي. اما د "كُمْ" توری هم د خطاب دپاره دی مګر اسم نه دی، حرف دی چې نحویان یې د حرفي خطابي توري په نامه باندې یادوي لکه چې د "ذٰلِكُمْ" د کلمې "كُمْ" ته همدغه نوم ږدي. ذکر شوی حرفي خطابي توری یوازې د مخاطب په عدد باندې دلالت کوي او بس، چې په ترجمه کښې ترې څه تعبیر صورت نه شي موندلی.

که څوک په همدې موضوع کښې د اوږد بحث خيال لري نو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱].

نو څرنګه چې په ايت شريف کښې ټول کافران مخاطب دي نو ځکه د جمعې ﴿ أَرَءَيْتَكُمْ ﴾ صورت نازل شو او "أَرَأَيْتَكَ، أَرَأَيْتَكُمَا" نازل نه شو. په هر تقدير، ذکر شوې جمله د "أَخْبِرُونِي" (ماته خبر راکړئ) په معنی سره ده.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: تاسو د [الأنعام: ۳۱] ايت لاندې ليکلي دي چې په ﴿ إِذَا جَآءَتْهُمُ ٱلسَّاعَةُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلسَّاعَةُ ﴾ کلمه په درېوو معناوو (خپل مرګ، د همزولو مرګ، د قيامت ورځ) کښې استعمالېږي. نو پوښتنه دا ده چې: الله ﷻ نه د مرګ نېټې ته او نه د قيامت وخت ته تغير ورکوي، نو دا جمله به څنګه صحت مونده کړي چې: ﴿ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ ﴾ نو الله ﷻ در څخه هغه شى په څنګوي چې تاسو د هغه دپاره بلنه کوئ (د سوال لاسونه مو ورته پورته کړي دي)؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د ذکرې شوې جملې سره د ﴿ إِن شَآءَ ﴾ جمله متصله کړې ده، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ ستاسو سوالونه قبلوي او د ذکر شوي خطر څخه مو بچ کوي خو په دې شرط چې اراده يې وشي، مګر دا بېله خبره ده چې د ځينو خطراتو پورته کولو ته يې اراده نه کېږي، لکه د مرګ يا قيامت خطر، اما ستاسو باطل معبودان په هيڅ شي باندې قادر نه دي.

يوه قيصه

۳_ مشرکان هم په دې خبره باندې باور کوونکي وه چې د مشکلاتو په حل کولو کښې د بوتانو هيڅ وسه نه کېږي، که بالفرض دوی په ذکره شوې خبره باندې باور نه درلودی نو د ايت شريف مضمون به يې رد کړی وی او ويلي به يې وی چې داسې نه ده مونږ خو په هره سختۍ کښې خپلو بوتانو ته مخ اړوو. د ښه وضاحت دپاره لاندې قيصه ولولئ[۲].

کله چې مکه معظمه فتحه شوه نو عکرمه بن ابي جهل (چې لا په هغه وخت کښې د "رضي الله عنه" لايق نه وه جوړ شوی) وتښتېد او د خپل ځان د خلاصون په غرض په يوه بېړۍ کښې سور شو، بېړۍ طوفاني شوه، د بېړۍ ټولو سورليو په يوه خوله اواز پورته کړ چې: په دغه وخت کښې بوتان په ښه نه راځي يوازې الله ﷻ ته سوالونه او زارۍ وکړئ چې نجات راکړي.

عکرمه وايي چې: ما فکر وکړ چې کله ماته په درياب کښې د عقيدوي اخلاص څخه پرته بل شی نجات نه شي راکولی نو معلومه شوه چې په وچه کښې هم د سوچه عقيدې څخه په غير بل شی د نجات وسيله نه شي جوړېدلی، نو د الله ﷻ سره مې دا عهد دی که ژوندی وچې ته ورسېدم نو خپل لاس به د نبي کريم ﷺ په لاس کښې ورکړم (خپل ځان به ورته تسليم کړم).

---

[۱] روح المعاني ج۷ ص۱۴۸ ؛ البحر المحيط ج۴ ص۵۰۷؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۱۶۴

[۲] الإصابة في تميز الصحابة ج۲ ص۴۹۶

کله چې د طوفان څخه بچ شو نو په اسلام باندې مشرف شو او د شرکي عقیدې څخه یې خپل خان خلاص کړ، او پاتې ټول عمر یې په جهاد کښې تېر کړ، تر دې پورې چې د ابو بکر الصدیق ﷺ په خلافت کښې په یوه غزا کښې د شهادت لوړ مقام ته ورسېد، رضي الله عنه.

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَـٰهُم بِٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾
فَلَوْلَآ إِذْ جَآءَهُم بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا۟ وَلَـٰكِن قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَـٰنُ مَا كَانُوا۟
يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا۟ مَا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَٰبَ كُلِّ شَىْءٍ حَتَّىٰٓ إِذَا
فَرِحُوا۟ بِمَآ أُوتُوٓا۟ أَخَذْنَـٰهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُم مُّبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟
وَٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۲] او بې شکه مونږ ستا څخه وړاندې (ډېرو) اُمتونو ته (پیغمبران) وراستولي وه، نو هغوی مو په تنګ لاسی او مرضونو سره ونیوه، شاید (د دې دپاره) چې دوی عاجزي (زاري) وکړي.

[۴۳] کله چې دوی ته زمونږ عذاب ورغی نو ولې دوی (الله ﷻ ته) زاري (عاجزي) ونه کړې (باید چې کړې یې وی)، مګر د دوی زړونه (لکه کاڼي) کلک شوه او دوی ته شیطان (په دروغینو وعدو سره) هغه څه ښائسته کړه چې دوی به کول.

[۴۴] نو هر کله چې دوی هغه څه هېر کړه (پرېښودل) چې دوی ته پرې پند ورکولی شوی وه، نو مونږ په دوی باندې د هر شي (بندې کړې شوې) دروازې وربرانستلې (او دوی په کفریاتو کښې وړاندې لاړه) آن تردې چې دوی په هغه شي باندې (د تکبر) خوشالي وکړه چې دوی ته (د استدراج په توګه) ورکړې شوی وه (او د هر خطر څخه بې غمه شوه) نو دوی مو ناڅاپه (په عذاب سره) ونیول نو (د نیولو سره) سم دوی نااُمیده (حیران هک پک) پاتې شوه.

[۴۵] نو د هغه قوم چې ظلم یې کړی وه (د اول نفر څخه نیولې آن) وروستنی نفر هم پرې کړی شو (هلاک شو)، او ټولې ستاینې خاص الله ﷻ لره دې چې د ټولو عالمونو رب دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دا وه چې مشرکان د ډېرو سختو مشکلاتو حل کول د الله ﷻ څخه غواړي او په دغه وخت کښې خپل باطل معبودان بالکل هېروي، په دې ایتونو کښې د هغوی یوې عنادي ډلې ته اشاره شوې ده چې په زړونو باندې یې مهر وهلی شوی دی او حتی د ډېرو سختیو په وخت کښې هم الله ﷻ ته رجوع نه کوي، نو د دغې ډلې سره الله ﷻ په لاندې ډول چال چلند کوي چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د خپلې زمانې د کافرانو په زیات لجاجت باندې مه بې حوصلې کېږه، ځکه چې دغه ډول کافران په پخوانیو اُمتونو کښې هم تېر شوي دي چې پیغمبران مو هغوی ته وراستولي وه او په هغوی باندې مو مالي تاوانونه (لوږې، تندې) او هم بدني مشقتونه (مرضونه او دردونه) ورنازل کړه ترڅو د عناد او لجاجت څخه لاس واخلي، مگر دوی دغه کار ونه کړ بلکې زړونه يې لا پسې سخت شوه او شیطانانو ورته خپل جنایات او کړه وړه ښائسته کړه.

بالآخره زړونه يې داسې مرحلې ته ورسېده چې د کاڼو څخه ډېر کلک شوه، او کومو د خير خبرو ته چې دوی وربلل کېده ترڅو ترې پند واخلي، هغه يې ټولې شاته واچولې او هېرې يې کړې.

بیا مو په ذکرو شوو عنادیانو باندې د هر شي دروازې ښېرته کړې او د هر حيثه مو ورباندې پراخي ورنازله کړه، چې مالونه يې ډېر شوه، د ځمکو حاصلات يې پرېمانه شوه، اقتصاد يې پیاوړی شو، په سیاسي اُمورو کښې وړاندې لاړه، په دنيا کښې يې رسوخ زيات شو او بالآخره د هرې خوا څخه مو په دوی باندې د ضرورت وړ شیان د کم او کیف په اعتبار سره پرېمانه کړه، ترڅو دوی دا ځل د الله ﷻ نعمتونه په نظر کښې ونیسي او د شیطاني لارې څخه ځانونه بچ کړي.

۲ـ مگر دوی د نعمتونو د اثر لاندې هم رانغله بلکې په نعمتونو باندې يې گمراهي لا پسې اضافه شوه او د تکبر خوشالي يې پوره اوج ته ورسېده.

یا په بل عبارت: دوی ته د نعمتونو د پريمانۍ څخه مصيبت جوړ شو چې په کراره کراره (د استدراج په توگه) د الهي غضب لاندې واقع شوه، نو د همدې کبله مو په ناڅاپي ډول سره د نااُميدۍ په حال کښې د دغو ظالمانو ښېخ وويست او ټول مو پوپنا کړه آن تردې چې د دوی وروستنی کس مو هم هلاک کړ او ځمکه مو د دوی د ظلم او شر څخه پاکه کړه، چې د وخت مسلمانانو د الله ﷻ د شکر او منني اوازونه پورته کړه چې "الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" ټولې ستاینې خاص الله ﷻ لره دي چې د ټولو عالمونو رب او واکدار دی.

۳ـ نو ای پیغمبره! ستا د زمانې کافرانو ته هم په کار دي چې د ذکر شوي بیان څخه عبرت واخلي او د نعمتونو په پرېمانۍ باندې ونه غولېږي، هسې نه چې کوم آفت ورباندې نازل شي، الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري او همېشه ستايلى شوى دی.

توضیحات

۱ـ مونږ د [البقرة:۲۱۴] ایت لاندې لیکلي دي چې "الضَّرَّاءُ" هغه مصیبتونو ته وايي چې د ابدانو سره تعلق نیسي، او "الْبَأْسَاءُ" هغو مصائبو ته وايي چې د ابدانو څخه پرته په نورو اعتباراتو سره د چا سره پیوسته شي. مگر په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې:

الف: څرنگه چې هلته ذکرې شوې دواړه کلمې د مسلمانانو بلکې د مجاهدینو په ارتباط نازلې شوې دي نو مونږ د دواړو دپاره داسې مثالونه ښودلي وه چې د مسلمانانو او مجاهدينو د حال سره

یې مناسبت درلود، دلته باید ورته داسې مثالونه په ګوته کړی شي چې د کافرانو د حالاتو سره توافق ولري، لکه مرضونه، لوږې، تندې او داسې نور. یا لکه مالي تاوانونه، اقتصادي کمزوري، سیاسي ضعف او داسې نور.

ب: ذکرې شوې دواړه کلمې مؤنثې صیغې دي او د هرې یوې مقدر موصوف مصیبت دی، دواړه کلمې مذکرې کلمې نه لري، لکه څنګه چې د "حَمْرَاءُ" مؤنثه کلمه "أَحْمَرُ" مذکره کلمه لري[۱].

تزیین څه معنی؟

۲_ د "زُیِّنَ" کلمه د "تَزْیِین" څخه اشتقاقه شوې ده، او "تَزْیِین" (ښائسته کول) په دوه ډوله دی: یو هغه دی چې په سترګو ښه ښکاري او بل هغه دی چې طبائع ورته میلان کوي، که په دواړو باندې د ظاهري ښائسته کولو او طبعي ښائسته کولو نومونه کېږدو هم بده نه ده.

پاسنی هر ډول ښائسته کول د خلق او ایجاد په اعتبار سره الله ﷻ ته نسبتېږي او بدون د خلق (ایجاد) څخه د دعوت او وسوسې او بالآخره د ترتیب او تزویر (دروغین نمایش) په اعتبار سره انسان یا شیطان ته منسوبېږي، لکه چې په دې مقام کښې شیطان ته نسبت شوی دی. د دې موضوع نور بحث د [البقرة: ۲۱۲] ایت لاندې تېر شوی دی _والحمد لله ﷻ_ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

د دې ایت ماثور تفسیر

۳_ ذکر شوي ایتونه نبي کریم ﷺ ډېر ښه تفسیر کړي دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا رَأَیْتَ اللهَ یُعْطِي الْعَبْدَ مِنَ الدُّنْیَا عَلَی مَعَاصِیهِ مَا یُحِبُّ فَإِنَّمَا هُوَ اسْتِدْرَاجٌ» یعني: کله چې ته وګورې چې الله ﷻ یوه بنده ته د ده په ګناهونو باندې (د ګناهونو سره-سره) د دنیا څخه هغه څه ورکړي چې نوموړی بنده یې خوښوي نو یقیناً هغه استدراج دی (په ورو-ورو نیول دي). بیا نو د الله ﷻ پیغمبر ذکر شوی ایت شریف «﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ﴾ الآیة» (د استشهاد په توګه) ولوست[۲].

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ وَلَيْسَ ذَلِكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ»[۳] یعني: د مؤمن کار ته تعجب دی، یقیناً چې ټول کار یې ورته خیر دی، او دا د هیچا دپاره نه دی مګر د مؤمن دپاره (هیڅوک د دې غوندې نه شي کېدلی)، که چرته ورته خوشالي ورسېږي نو شکر کوي نو دا (شکر) ورته خیر دی او که چرته ورته خفګان ورسېږي نو صبر کوي نو دا ورته خیر دی.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۵۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۱۲۲
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۴۱۳

ج: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَصَابَهُ السَّقَمُ ثُمَّ عَفَاهُ اللهُ مِنْهُ كَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ وَمَوْعِظَةً لَهُ فِيمَا يَسْتَقْبِلُ وَإِنَّ الْمُنَافِقَ إِذَا مَرِضَ ثُمَّ أُعْفِيَ كَانَ كَالْبَعِيرِ عَقَلَهُ أَهْلُهُ ثُمَّ أَرْسَلُوهُ فَلَمْ يَدْرِ لِمَ عَقَلُوهُ وَلَمْ يَدْرِ لِمَ أَرْسَلُوهُ»[۱] يعني: يقينًا كله چې مؤمن ته مرض ورسېږي بيا ورته د مرض څخه الله ﷻ خلاصون ورکړي نو دا (مرض) د ده د ګناهونو څخه د تېرو شوو دپاره کفاره جوړېږي او د ده دپاره په راتلونکي زمانه کښې موعظه (نصيحت) ګرځي. او يقينًا كله چې منافق مريض شي بيا (وړته) عفوه وکړی شي، نو نوموړی د داسې اوښ غوندې جوړېږي چې خاوند يې تړلی وي بيا يې پرانېزي، نو اوښ نه پوهېږي چې د څه دپاره يې تړلی وه او نه پوهېږي چې د څه دپاره يې خوشې کړ.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ د ذکرو شوو عناديانو کافرانو په باره کښې فرمايلي دي چې ﴿فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ په دوی باندې مو د هر شي دروازې ورخلاصې کړې. او ښکاره ده چې د هر شي څخه خو د توبې او د توفيق دروازې هم دي چې په دوی باندې نه دي ورېبرته شوي، همدارنګه د دوی څخه د الله ﷻ د رحمتونو بې شماره دروازې هم بندې پاتې وې؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ټولو دروازو څخه ټولې بندې دروازې مطلب دي چې د ﴿فَأَخَذْنَٰهُم بِٱلْبَأْسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ﴾ په جملې سره ورته اشاره شوې وه، يعنې: په دوی باندې مو د مرضونو په عوض د صحتمندۍ دروازه، او د اقتصادي کمزورۍ په عوض د اقتصادي پياوړتيا دروازه او داسې نورې تړلې شوې دروازې ورپرانستلې.

"بغتة" څه معنی؟

۵ـ "بَغت" يا "بَغتَة" د يوه شي ناڅاپه پېښېدلو ته وايي چې د داسې خوا څخه صورت ونيسي چې د چا ګومان هم نه وي[۲]، او ښکاره ده چې په دغسې حالت کښې (چې سړی په عيش او نوش کښې مشغول وي) د ناڅاپه مصيبت واقع کېدل ډېر تريخ تمامېږي.

ابلاس څه شي ته وايي؟

۶ـ د ﴿مُبْلِسُون﴾ کلمه د "اِبْلاس" څخه اخستله شوې ده، "اِبْلاس" ډېرې معناوې لري، لکه د رحمت او نجات څخه بلکې د هر خير څخه نااُميده کېدل، رسوايي، هلاکت، پښېماني، سخت غمژن کېدل، د حجت د نه درلودلو د کبله چپ کېدل او داسې نورې[۳].

که څه هم ذکرې شوې ټولې معناوې يو تربله سره نژدې دي او څه منافات سره نه لري مګر د دې

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۸۴
(۲) مفردات الراغب ص۵۲
(۳) روح المعاني ج۷ ص۱۵۲؛ زاد المسير ج۳ ص۲۹

مقام په لحاظ سره مونږ ته وروستنۍ معنی ډېره په زړه پورې ښکاري. نو د معنی حاصل به
داسې راووځي چې کله ذکر شوي معاندین نه د سختیو د تاثیر لاندې واقع شول او نه وربانډې
پراخیو څه اغېز وکړ چې په سمه سیده لاره باندې روان شوي وی، نو د عذاب د نزول په وخت کښې
بې حجته پاتې شول او د اعتذار د ټولو وجوهو څخه یې لاسونه خالي او خولې چپې شوې.

﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ ٱللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَٰرَكُمْ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُم مَّنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم
بِهِ ۗ ٱنظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ ٱلْءَايَٰتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ أَرَءَيْتَكُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُ
ٱللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّا
مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۖ فَمَنْ ءَامَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَٱلَّذِينَ
كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَمَسُّهُمُ ٱلْعَذَابُ بِمَا كَانُوا۟ يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۶] (ای پیغمبره! مشرکانو ته) ووایه چې: تاسو خبر راکړئ که چرته الله ﷻ ستاسو غوږونه (سامعه قوه) او سترګې (باصره قوه) واخلي او په زړو باندې مو مهر ووهي (عاقله قوه درڅخه واخلي) نو د الله ﷻ څخه په غیر بل کوم یو معبود دی چې تاسو ته اخستلې شوې قُوې بېرته درکړي. وګوره مونږ څنګه خپل (د قدرت او توحید) دلایل تکرارًا بیانوو (خو بیا دوی (ترې) مخونه اړوي.

[۴۷] (ورته) ووایه: خبر راکړئ که چرته تاسو ته د الله ﷻ عذاب په ناڅاپه او یا په ډاګه درشي، نو ایا هلاک به کړی شي (هلاک به نه کړی شي) مګر ظالم قوم (او هیڅوک به یې مخه ونه نیولی شي).

[۴۸] او مونږ پیغمبران نه لېږو مګر په داسې حال کښې چې دوی زېری ورکوونکي او ډاروونکي دي (نو ته هم په دغه حال باندې استولی شوی یې).

نو هغه څوک چې ایمان راوړي او (خپل ځان) اصلاح کړي، نو په دوی باندې به نه ډار وي او نه به دوی غمژن شي.

[۴۹] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي، دوی ته به د دې کبله عذاب ورسېږي چې دوې وه چې فسق به یې کاوه (او هیڅ یوه برهان او دلیل به وربانډې اثر نه شو کولی).

ارتباطونه

۱_ په کوم مطلب (د الله ﷻ توحید) باندې چې په تېرو شوو ایتونو کښې استدلال قائم کړی شوی وه په همغه مطلب باندې په دې ایتونو کښې یو بل غابښ ماتوونکی استدلال درولی شوی دی.

۲_ هلته استدلال په افاقي نعمتونو باندې ولاړ وه او دلته په انفسي نعمتونو باندې څرخېږي.

۳_ هلته د پخوانیو اُمتونو د کفر عاقبت بیان شوی وه او دلته د دې اُمت کافران د خپل کفر عاقبت ته متوجه کړی شوي دي، هسې نه چې د دوی سره هم د هغوی غوندې چال چلند وکړی شي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! د خپل اُمت کافران یو ځل بیا د الله ﷻ وحدانیت ته متوجه کړه او لاندې دوه پوښتنې ترې وکړه شاید دوی د باطلو معبودانو د عبادت څخه لاس واخلي:

الف: اول خو دا ورته ووایه چې که الله ﷻ ستاسو څخه غوږونه او سترګې واخلي چې یا مو بالکل کاڼه اوړانده کړي او یا مو د حق اورېدلو او حق لېدلو استعداد ختم کړي، همدارنګه که الله ﷻ ستاسو په زړونو باندې مهر ولګوي چې د پوهېدلو استعداد درڅخه واخلي او یا مو بالکل د عقل څخه خلاص کړي او ټول لیونیان جوړ کړي؛ نو دا راته ووایاست چې د الله ﷻ څخه په غیر بل معبود شته چې تاسو ته اخستل شوي غوږونه یا سترګې او بالآخره یا زړونه (عقلونه) بېرته درکړي؟ او یا اخستل شوی استعداد بېرته درکړي؟.

نو پوره واضحه ده چې د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې به دوی سرونه ټیټ کړي او ساکت به پاتې شي، نو که ته په جواب باندې زیات ټینګار وکړې نو دوی به ضرور اعتراف وکړي چې د الله ﷻ څخه پرته بل هیڅوک د اخستلي شوي شي په بېرته راکړې باندې قدرت نه لري لکه څنګه یې چې په لومړني ورکړې باندې قدرت نه درلود.

نو ای پیغمبره! دوی ته ووایه چې د شرک څخه توحید ته راتاو شئ، د خپلو حواسو او عقل شکریه وکړئ او حقیقي انعام کوونکي (الله ﷻ) سره په عبادت کښې څوک مه شریکوئ، اوس هم سر وخت دی استعداد مو باقي دی او د توبې دروازه بنده نه ده.

ای پیغمبره! وګوره چې په څومره موثره توګه دوی ته مونږ د خپل توحید دلایل بیا-بیا قائموو چې په هر ځل باندې پرې د شرک جرړې وباسو خو مشرکان بیا-بیا اعراض کوي او د شرکیاتو څخه لاس نه اخلي.

ب: بیا ورته دا ووایه چې: ای مشرکانو! لکه څنګه چې د انفسي خطراتو څخه د بچ کولو دپاره د الله ﷻ څخه په غیر تاسو بل څوک نه لرئ همدارنګه آفاقي خطرات هم درڅخه خپل باطل معبودان نه شي په څنګولی، نو څکه زه تاسو ته وایم چې: که د الله ﷻ عذاب تاسو ته ناڅاپه درشي چې بالکل د مخنیوي د اسبابو د تهیه کولو فرصت درنه کړي او یا په ډاګه درشي چې دومره فرصت ولرئ چې د خپلو باطلو معبودانو څخه پکښې مرسته وغواړئ او د خپلو کومکیانو بنه قوي جبهه جوړه کړی شئ؛

نو ماته خبر راکړئ او د زړه خبره وکړئ چې په دواړو صورتونو کښې به په ذکر شوي عذاب باندې ستاسو ظالمانو څخه په غیر بل څوک هلاک کړی شي او یا به درڅخه د عذاب مخ بل پلو ته واړولی شي او تاسو به نجات مونده کړئ؟.

۲ـ نو کله چې د ذکرو شوو دواړو پوښتنو جواب منفي دی نو تاسو ته په کار دي چې د حقیقي منعم او حقیقي قادر (الله ﷻ) په عبادت کښې ناتوانه مخلوق ته برخه ورنه کړئ.

۳ـ ای پیغمبره! کله چې تا د خپلې زمانې مشرکانو ته د الله ﷻ په توحید باندې ښه قناعت بښونکې دلایل وړاندې کړه نو اوس دې خپله توجه لاندې دوه ټکو ته واړوه:

الف: یو دا چې موږ ستا په شمول ټول پیغمبران په بل کیفیت باندې نه دي استولي مګر په دې کیفیت سره چې نېکانو ته زېرى ورکړي او بدان د الله ﷻ د عذابه وډار کړي، دوی نه څوک په زور مسلمانولی شي او نه چا ته فرمایشي معجزې راوړلی شي او نه باید چې دا تمه ترې څوک وکړي.

ب: بل دا چې اوس هم د توبې دروازه بېرته ده که څوک ایمان راوړي او خپل ځان اصلاح کړي نو نه به په ده باندې ډار واقع شي چې په تېرو شوو شرکیاتو باندې ونیولی شي، او نه به غمژن شي چې کاشکې چې ایمان مو راوړی وی. بالمقابل چې څوک خپلو شرکیاتو ته ادامه ورکړي او زموږ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي نو دوی ته به د دوی د فسق په سبب ضرور عذاب ورسېږي چې نه به یې په دنیا کښې ترې څوک خلاص کړی شي او نه په آخرت کښې.

توضیحات

۱ـ د ﴿ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُم ﴾ جمله مفسرینو کرامو په لاندې دوو لونو سره تفسیره کړې ده[۱]:

الف: چې ستاسو په زړونو باندې مهر ولګوي او د ایمان راوړلو توفیق درڅخه واخلي، لکه چې همدغه معنی په [البقرة:۷] ایت شریف کښې مراده ده.

ب: چې ستاسو څخه بالکل عقل واخلي او پوهه مو ختمه کړي او په نتیجه کښې درڅخه لیونیان جوړ شي، همدا معنی د ﴿ إِنْ أَخَذَ ٱللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَٰرَكُمْ ﴾ سره ډېره ښه نښلي.

که څه هم دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري مګر موږ ته د مقام په اعتبار سره دوهم تفسیر په زړه پوری ښکاري.

۲ـ په ﴿ يَأْتِيكُم بِهِ ﴾ کښې ذکرو شوو درېوو (سَمْع، أَبْصَار، قُلُوب) څیزونو ته یا د مذکور په تاویل سره او یا د "كُلّ وَاحِد" په اعتبار سره د مفرد مذکر ضمیر راجع کړی شوی دی او څه نور احتمالات هم پکښې شته دي[۲].

۳ـ کله چې "جَهْرَةً" په خپله معنی (ښکاره) سره وي نو په مقابل کښې یې د "خُفْيَةً" کلمه استعمالېږي، مګر په دې مقام کښې د ﴿ جَهْرَةً ﴾ معنی په مدار او تدریج سره راتلل دي نو ځکه یې په مقابل کښې د ﴿ بَغْتَةً ﴾ (ناڅاپه) کلمه نازله شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: د الله ﷻ د عذاب مخه په هیڅ حالت کښې نه نیوله کېږي، برابره خبره ده چې د دفاع دپاره یې څوک د تیارې نیولو فرصت مونده کړي او که نه.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۵۲؛ التفسیر الکبیر ج۱۲ ص۲۲۷

(۲) زاد المسیر ج۳ ص۳۰

که څه هم ځينو علماوو کرامو د ﴿ بَغْتَةً ﴾ څخه شپه او د ﴿ جَهْرَةً ﴾ څخه ورځ مراده کړې ده[1] مګر دا متبادره معنی نه ده.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې د [الأنفال:۲۵] ايت مضمون دی چې: ای مؤمنانو! د داسې ګناهونو څخه خانونه وساتئ چې اثر يې د ظالمانو څخه تجاوز کوي او غير ظالمانو ته هم رسېږي. او د ﴿ هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾ د جملې مضمون دا دی چې: که د الله ﷻ د پلوه د جنايت د کبله کوم عذاب نازلېږي نو هغه د ظالمانو څخه تجاوز نه کوي؛ ايا دا تناقض نه دی؟

مونږ وايو چې: هلته د غير ظالمانو څخه توابع مطلب دي لکه ماشومان او بوډاګان، او دلته ترې هغه څوک مراد دی چې د توابعو څخه نه وي، نو دلته يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای مشرکانو! که د الله ﷻ عذاب نازل شي، نو همدا تاسو او ستاسو توابع به ورباندې هلاک کړی شي او مونږ ته به الله ﷻ نجات راکړي.

﴿ قُل لَّآ أَقُولُ لَكُمْ عِندِى خَزَآئِنُ ٱللَّهِ وَلَآ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ وَلَآ أَقُولُ لَكُمْ إِنِّى مَلَكٌ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلْأَعْمَىٰ وَٱلْبَصِيرُ ۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۝ وَأَنذِرْ بِهِ ٱلَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوٓا۟ إِلَىٰ رَبِّهِمْ ۙ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِۦ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ۝ ﴾

[۵۰] (ای پيغمبره!) ووايه چې: زه خو تاسو ته نه وايم چې زما په نزد د الله ﷻ خزانې دي (زه يې واکدار يم)، او نه زه په غيبو باندې پوهېږم (چې قيامت به کله راځي)، او نه زه تاسو ته وايم چې زه يقيناً پرښته يم (او د بشر د توان څخه پورته کارونه کولی شم).

زه پيروي نه کوم مګر د هغه شي چې ماته وحې کېږي، (بيا ورته) ووايه چې: ايا روند او بينا يو برابر دي؟ ايا تاسو نو فکر نه کوئ (چې په فرق باندې يې پوه شئ)؟.

[۵۱] او (ای پيغمبره! تاته) په وحې کړی شوي (قرآن کريم) باندې هغه کسان ودار کړه کوم چې د دې څخه وېرېږي چې خپل رب ته به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې نه به دوی لره د الله ﷻ (د اجازې) څخه په غير دوست وي او نه شفاعتګر؛ شايد چې د دوی پرهېزګاري ښه کلکه شي.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د پيغمبرانو اصلي وظيفه مشخصه ښودلې شوې ده چې د دوی وظيفه صرف تبشير او انذار دی. په دې ايتونو کښې ذکر شوی مضمون ښه تاکيد شوی دی چې د معنی حاصل يې داسې راوځي:

(۱) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۱۶۶، تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۳۵

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ د ټولو پیغمبرانو په ضمن کښې ستا وظیفه ښه مشخصه کړې ده، همدارنګه ته په خپله خوله باندې هم د خپلې وظیفې تشخیص وکړه او مشرکان په لاندې ټکو باندې مخاطب کړه چې:

۱ـ ای مشرکانو! زه خو تاسو ته داسې نه وایم چې د الله ﷻ د نعمتونو خزانې زما په لاس دي ترڅو تاسو فرمایش راکړئ چې فلانی فلانی معجزه راوړه او یا د مکې معظمې وچه بیدیا خړوبه کړه او ویالې پکښې روانې کړه او یا خپل ځان ته د سرو زرو کوټه جوړه کړه او داسې نور.

۲ـ همدارنګه زه په غیبو باندې هم نه پوهېږم ترڅو تاسو ته خبر درکړم چې د قیامت ورځې ته دومره وخت پاتې دی، او یا به په تاسو باندې په فلانې تاریخ باندې عذاب نازل کړی شي او بالآخره تاسو به په فلانې فلانې وختونو باندې مړه شئ او فلانی ورک شوی شی به په فلانې ځای کښې مونده کړئ.

۳ـ او نه زه تاسو ته وایم چې زه پرښته یم چې په عادي توګه اسمان ته وخېژم او ستاسو د وړاندې اسمان ته زینه کېږدم او یا داسې درانه او ثقیله کارونه وکړم چې عادةً د بشري قوت څخه پورته وي. او یا خوراک او څښاک او په بازارونو کښې ګرځېدل راګرځېدل او بالآخره یا نکاح کول زما دپاره عیب جوړ شي، نو که بالفرض ما د نبوت نه، بلکې د مَلَکیّت دعوه کړې وی نو ستاسو اعتراض به په ځای وی.

لنډه دا چې زما ټول کړه وړه د نبوت سره څه منافات نه لري چې ستاسو د ګوتې د ایښودلو ځای په لاس درشي.

۴ـ زما مشخصه دنده (وظیفه) دا ده چې زه صرف د همغه شي پیروي کوم چې ماته وحي کړی شوې وي، هغه نه دی مګر په قرآن کریم سره انذار او تبشیر دی.

۵ـ بیا ورته ووایه چې: ای مشرکانو! دا راته ووایاست چې: ایا ړوند او بینا یو برابر دي؟ ایا تاسو زما دلایل اورئ او فکر پکښې نه کوئ چې هغه زما په وظائفو کښې شامل دي او که نه؟ نو بالفرض المحال که زه د خپلو دندو په خلاف د هغو کارونو ادعاء وکړم چې الله ﷻ یې ماته صلاحیت نه دی راکړی نو زه به ړوند یم او که نه نو تاسو ړانده یاست، په کار دي چې فکر وکړئ او خپل خانونه بینا کړئ.

۶ـ بالآخره ای پیغمبره! که څه هم ته د ټولو خلکو د انذار (ډارولو) دپاره استولی شوی یې خو چې د چا زړونه ړانده دي هغوی ستا انذار ته څه اعتناء (پاملرنه) نه کوي، نو تاته په کار دي چې هغه شي باندې چې تاته وحې کېږي (چې د قرآن کریم څخه عبارت دی) هغه خلک هم وډار کړئ چې هغوی د دې څخه وېرېږي چې خپل رب ته به په داسې حال کښې حشر کړی شي چې هلته به د الله ﷻ د اجازې څخه په غیر نه دوست مونده کړي او نه شفاعت کوونکی چې په درد یې وخوري.

٧_ ای پیغمبره! ته څکه دا کار وکړه چې دوی ستا د إنذار څخه ګټه اخلي او تقوی او دینداري لا زیاته قوي کېږي، هسې نه چې ستا ټوله توجه مشرکانو (رندو او کڼو) ته واوړي او سوچه مسلمانان در څخه هېر شي.

توضیحات

١_ د ﴿خَزَآئِنُ﴾ کلمه د "خَزَانَةٌ" جمعه ده، "خَزَانَةٌ" د هغه مکان نوم دی په کوم کښې چې شیان ساتل کېږي[١]، د غوښې بدبویه کېدلو ته څکه "خَزِنَ" یا "خَنِزَ" وایي چې عادةً یې د ساتلو سره بدبویي ترلې وي. عرب وایي چې: "خَزِنَ اللَّحْمُ" یا "خَنِزَ اللَّحْمُ"[٢] غوښه بدبویه شوې وه.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: زه د دې خبرې مدعي نه یم چې د الله ﷻ مقدورات او پراخه ورکړې زما په لاس دي ترڅو راته د ملامتې ګوته ونیسئ چې زمونږ فرمایش ولې نه پوره کوئ.

سوال جواب

٢_ که څوک وایي چې: د ﴿وَلَآ أَعْلَمُ ٱلْغَيْبَ﴾ جمله د عطف په اعتبار سره د ﴿لَآ أَقُولُ﴾ څخه لاندې ده. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: زه خو تاسو ته نه وایم چې زه په غیبو باندې نه پوهېږم. حال دا چې دا ډول معنی خو مراده نه ده؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو ذکره شوې جمله په لاندې دوه ډولو باندې تفسیره کړې ده چې:

الف: ذکره شوې جمله په لا اقول باندې عطفه ده او ترې لاندې نه ده، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: زهٔ په غیبو باندې نه پوهېږم[٣]، لکه څنګه چې مونږ د خلاصه مطلب په بیان کښې ورته اشاره کړې ده.

ب: ذکره شوې جمله د ﴿لَآ أَقُولُ﴾ څخه لاندې ده مګر د "لا" توری پکښې د عطف د تاکید دپاره دی، نو د عبارت تقدیر یې داسې کېږي چې: "وَلا أَقُولُ لَكُمْ أَعْلَمُ الْغَيْبَ" او زه تاسو ته نه وایم چې زه په غیبو باندې پوهېږم او دا خو مطلوبه معنی ده[٤].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

٣_ که څوک وایي چې: په دې مقام کښې الله ﷻ خپل پیغمبر مامور کړ چې مشرکانو ته د خپل ځان په پېژاندنه کښې دا هم ووایي چې زه په غیبو باندې نه پوهېږم، حال دا چې د قرآن کریم ټول علوم د غیبو څخه دي که نبي کریم ﷺورباندې نه پوهېدلی نو مونږ ته به یې څنګه بیان کړي وي؟

---

[١] تفسیر القاسمي ج۶ ص۵۳۴
[٢] مفردات الراغب ص۱۴۷
[٣] البحر المحیط ج۴ ص۵۱۸
[٤] روح المعاني ج۷ ص۱۵۵

د ﴿ وَلَآ أَعۡلَمُ ٱلۡغَيۡبَ ﴾ د جملې معنی دا ده چې زه د بشریت په اعتبار سره په مونږ وایو چې: خپله راته غیبي علوم څرګند شي. او یا په بل عبارت: په غیبو باندې نه پوهېږم چې بې د وحې ... باندې پوهېدل زما کسبي شی نه دی چې زما د وسې لاندې وي او چې هر څه غواړم هغه خاز باندې پوهېدل زما کسبي شی نه دی چې زما د وسې لاندې وي او چې هر څه غواړم هغه خاز حاضرولی شم، بلکې په غیبو باندې زما پوهېدل موهبي دي که الله ﷻ راته څه راوبښي نو خاص په همغه باندې پوهېږم او بس.

د غیب ډولونه

۴ـ غیبي علوم دوه ډوله دي، چې یوه ته حقیقي غیبي علوم وایي او بل ته اضافي غیبي علوم[1]. د دواړو تعریفونه لاندې لوستلی شئ:

الف: حقیقي غیبي علوم هغه دي چې د ټولو مخلوقاتو څخه غائب وي او د الله ﷻ څخه پرته په غیبو پرې هیڅوک نه پوهېږي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ [النمل:۶۵] یعني: ورته ووایه چې: په غیبو باندې هغه څوک چې په اسمانو کښې دي او چې په ځمکو کښې دي نه پوهېږي مګر الله ﷻ (پرې پوهېږي او بس).

ب: اضافي غیبي علوم هغه دي چې ځینو مخلوقاتو ته په نسبت سره غیبي وي او ځینو نورو ته بالمشاهده وي، لکه چې ملائک په خپل ملکي عَالَم کښې په ځینو شیانو باندې علم لري چې انسانانو ته الله ﷻ هغه علم نه دی ورکړی چې ضرورت ورته نه لري.

مګر په یاد ولرئ چې غیبي علوم د هغو علومو نوم دی چې د اسبابو څخه پرته چاته ورکړی شي. علاوه په دې، غیبي علوم هغو علومو ته وایي کوم چې د غلطۍ احتمال پکښې بالکل نه وي بلکې سراسري یقیني وي. اما هغه علوم چې د اسبابو په ذریعه کشف کړی شي که څه هم ځینو خلکو ته به غیب ښکاري، خو هغه غیبي نه بلکې کسبي علوم دي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

اول: لکه چې د جغرافیې د علم پوهان د خسوف او کسوف او د فضا د نورو کائناتو په باره کښې څه معلومات ورکړي.

دوهم: لکه چې د بې مزي مخابرې او یا ګرځنده ټیلیفون په ذریعه د ډېرې لرې مسافې په موجودیت سره سړی په ځینو احوالو باندې خبر شي.

دریم: لکه چې ځینې خلک په خپل سالم فراست او ذکاوت سره د ځینو کارونو عواقب سنجولی شي او کله لا په الهام سره هم ورته څه معلومات کېږي، مګر په دغو ټولو کسبي علومو کښې سړی ترهاغه نه شي مطمئن کېدلی ترڅو چې واقع شي.

یادونه

۵ـ مفسرینو کرامو[2] په دې مقام کښې دا موضوع مطرحه کړې ده چې ملائک بهتر دي او که

(۱) تفسیر المراغي ج۷ ص۱۲۹
(۲) تفسیر الکشاف ج۲ ص۲۵

پیغمبران؟، مونږ ـلله الحمد والمنةـ په ذکره شوې موضوع باندې د [النساء:۱۷۲] ایت لاندې د ضرورت په اندازه بحث کړی دی، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه وینو.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې: د ذکر شوي دوهم ایت انذار که چېرته کافرانو ته متوجه وي نو د ﴿يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوٓاْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ﴾ د جملې سره سمون نه خوري، ځکه چې کافران خو په حشر باندې عقیده نه لري، او که چېرته مؤمنانو ته متوجه وي نو د ﴿وَلَا شَفِيعٌ﴾ د کلمو سره نه جوړېږي ځکه چې مؤمنان خو په دغې ورځ کښې هم دوستان لري او هم شفاعتګر؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینې مفسرینو کرامو[1] اولنی شق اختیار کړی دی او ذکر شوي اعتراض ته یې داسې جواب کړی دی چې په کافرانو کښې ځینې داسې ډلې شته چې من وجهٍ د حشر څخه داریږي. لاندې صورتونه یې ولولئ:

اول: کتابي کافران په حشر عقیده لري خو په دې کښې خطا شوي دي چې د پلرونو شفاعت حتمي ګڼي.

دوهم: ځینې مشرکان هم په حشر باندې قائل دي خو د بوتانو شفاعت ته په تمه دي.

درېیم: ځینې مشرکان د حشر په احتمالي تحقق باندې قائل دي او یقین یې ورباندې نشته.

نو نبي کریم ﷺ مامور کړی شو چې د عنادي کافرانو څخه خپله توجه ذکرو شوو کافرانو ته واړه وي، ګوندې د خپلو عقائدو څخه نېمګړتیاوې لرې کړي او په سمه سیده معنی سره په حشر عقیده وکړي.

مګر مونږ ته ذکر شوی جواب برسېره پر دې چې متبادر نه دی د ذوق څخه هم مخالف ښکاري.

ب: مونږ ته دوهم شق بهتر برېښي او پوره واضحه ده چې د قیامت په ورځ مؤمنانو لره هم بې د الله ﷻ د اذن څخه نه دوست شته او نه شفاعتګر.

دا جواب ځکه بهتر دی چې بې دلیله د تخصیص ارتکاب پکښې نشته او د راتلونکي ایت شریف سره په زړه پورې پیوستون خوري، چې الله ﷻ بلونکي مؤمنان د خپله څانه مه شړه بلکې څان ته یې رانژدې کړه.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای پیغمبره! کله چې د کافرانو په انذار باندې ستا سترګې یخې نه شوې او ستا خبره یې ونه منله نو خپله خوا د مؤمنانو په انذار باندې سره کړه ترڅو دوی خپلې تقوی او دینداری ته دوام ورکړي او په حشر باندې یې عقیدې نېې کلکې شي.

---

[1] تفسیر ابي السعود ج۲ ص۱۳۷

﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَىْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَىْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوٓا۟ أَهَٰٓؤُلَآءِ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنۢ بَيْنِنَآ ۗ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٥٣﴾ ﴾

[۵۲] (ای پیغمبره!) او (ته د خپلو مجالسو څخه) هغه کسان مه شړه چې هغوی خپل رب سبا او بېګاه (ټول اوقات) بلي، (حال دا چې) د ده ﷻ رضا غواړي؛ (څکه چې) د دوی د محاسبې څخه په تاباندې هيڅ شی نشته او نه ستا د محاسبې څخه په دوی باندې هيڅ شی شته (بلکې د هر چا محاسبه د الله ﷻ سره ده چې په ظاهر او باطن دواړو باندې پوه دی. نو که ته يې وشړې) نو وبه يې شړې نو ته به د ظالمانو د ډلې څخه وشمېرلی شې (چې دوی ته به دې خپل حق نه وي ورکړی).

[۵۳] او په دغه ډول (عظيم الشان امتحان سره) مونږ (په پخوانيو زمانو کښې) د خلکو څينې په څينو نورو باندې امتحان کړي دي (همدا امتحان ستا په اُمت کښې هم جاري دی)، د دې دپاره چې (په نتيجه کښې) کافران (مؤمنانو فقيرانو ته اشاره وکړي او) ووايي چې: ايا دغه دي (هغه خلک چې الله ﷻ ورباندې زمونږ د مجموعې څخه احسان کړی دی؟ (او په ايمان مشرف شوي دي؟ دوی په ايمان کښې دروغژن دي).

(ای پيغمبره! ته دوی ته ووايه چې) ايا الله ﷻ په شکرګزارانو باندې ښه عالم نه دی؟ (بلکې الله ﷻ يې ډېر ښه پېژني).

ارتباط

په وړاندې نږدې ايت شريف کښې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته امر کړی وه چې د مؤمنانو انذار (ډارولو) ته خپله توجه واړه وه چې د يو پلوه ورباندې ستا سترګې يخې شي او د بل پلوه کافران پوه کړی شي چې قرآن کريم بې پيروانو پاتې نه دی که څه هم تاسو ورباندې عقيده نه لرئ.

په دې ايتونو کښې ذکر شوی مضمون تائيد شوی دی چې: د قرآن کريم پيروان د خپله څانه مه شړه، د نصائحو څخه يې مه محرومو.

شان نزولونه

د ذکرو شوو ايتونو په شان نزول کښې څينو مفسرينو کرامو تقريباً شپږ روايتونه راغوند کړي دي[۱] چې مونږ يوازې د يوه روايت په ليکلو باندې اکتفاء کوو او د نورو روايتونو څخه صرف څو نکات ليکو:

---

(۱) تفسير الجواهر للطنطاوي ج۴ ص۳۲؛ اسباب النزول للواحدي ص۱۴۷.

د سعد بن ابي وقاص ﷺ څخه روایت دی چې: یوه ورځې مونږ شپږ نفره (د بلال ﷺ او ابن مسعود ﷺ په شمول) د نبي کریم ﷺ سره وو چې مشرکانو ورته وړاندیز وکړ چې دغه ډله د خپل حضور څخه وشړه چې په مونږ باندې جرئت پیدا نه کړي. نو د نبي کریم ﷺ په مبارک زړه کښې هغه څه تېر شوه چې الله ﷻ یې د تېرېدلو اراده کړې وه (یعنې چې مونږ ته جدا مجلس وټاکي)؛ نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ[١].

د نورو روایتونو نکات په لاندې ډول دي:

١ـ د مکې معظمې مشرکانو نبي کریم ﷺ ته د ابو طالب په سلسله وړاندیز وکړ چې: غریب خلک د خپله درباره وشړې مونږ د دوی په مجلس کښې په ناسته باندې شرمېږو، که دا کار وکړې نو مونږ به په مجالسو کښې ګډون وکړو، کېدلی شي چې ایمان راوړو.

٢ـ عمر الفاروق ﷺ هم نبي کریم ﷺ ته مشوره ورکړه چې که دا کار وکړې نو بده به نه وي ترڅو وګورو چې دوی څه کوي.

٣ـ خینو مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وړاندیز وکړ چې: فقیران د خپل مجلس څخه وشړه څکه چې مونږ ته ترې بوی راځي، که دا کار نه کوې نو اقلاً مونږ ته خاص مجلس وټاکه چې دوی پکښې ګډون ونه لري.

۴ـ نبي کریم ﷺ د جدا مجلس خبره منظوره کړه او علي ﷺ یې راوغوښت چې منظوره شوې خبره ولیکي څکه چې مشرکانو یې په کتابت باندې ټینګار کاوه.

۵ـ کله چې ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ غریبانو صحابه وو کرامو ﷺ ته مخ ورواړاوه او ورته فرمایل چې: ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡۖ كَتَبَ رَبُّكُمۡ عَلَىٰ نَفۡسِهِ ٱلرَّحۡمَةَ ﴾ یعنې: په تاسو باندې دې سلام وي ستاسو رب ﷻ په خپل ځان باندې احساناً رحمت لازم کړی دی.

دنیا پرستان فقیري عیب ګڼي

دنیاپرستانو ته په هره زمانه کښې فقیري عیب ښکاري او فقیرانو ته د اهانت او حقارت په نظر ګوري. د مثال په ډول په روانه زمانه کښې کله چې کمونستي رژیم راوپرځید او مجاهدین تقریباً په دوه وو کالو کښې د یوه اسلامي حکومت په قیام باندې ونه توانېدل او چور چپاول زیات شو، نو د الله ﷻ په فضل په لږ وخت کښې د فقیرانو طالبانو یوه ټولګي تقریباً د افغانستان په درېمه برخه باندې تسلط ترلاسه کړ. خو غربیان دغو فقیرانو ته د حکومت حق نه ورکوي او روزمره ورپسې پروپاګند کوي. لکه د بي بي سي (BBC) رادیو[٢] چې د دوی د فقیرۍ او بې وزلۍ زښت ډېر مثالونه د توهین او تحقیر په غرض نشر کړه.

بالمقابل د الله ﷻ عادت دی چې کمزورو خلکو ته قوت ورکوي چې د قدرت یوه نمونه جوړه شي، نو څکه د تاریخ په اوږدو کښې د پیغمبرانو لومړني پیروان فقیران او کمزوري خلک تېر شوي دي.

---

(١) صحیح مسلم ج٢ ص٢٨١
(٢) ١٣٧٣/١٢/٢٠هـ ش

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! څوک چې د حشر د ورځې څخه په ډار کېښې دي هغوی د خپلو ارشاداتو څخه مه بې برخه کوه او علاوه په دې، د دوی په باره کېښې د مشرکانو غوښتنو ته مه کوه او د خپل بافیضه دربار څخه یې مه شړه، دوی خو سبا او بېګاه او بلکې ټول کېښې مصرفوي چې خپل رب وبولي او د ده ﷻ رضا حاصله کړي، او دغه مطلب ته یوازېښې ذریعه ستا سره ملاقات او ستا سره ناسته ولاړه ده، د قیامت په ورځ خو د خپل حساب دی نو څکه دوی کوښښ کوي چې د ذکرې شوې ورځې دپاره څه نېک کړي، دوی خو د قیامت د ورځې څخه په خوف کېښې دي.

که بالفرض په هغې ورځ کېښې د دوی جواب ستا په غاړه وی نو بیا به یې د شړلو او د څخه د محروم ګرځولو څه پروا نه وی، تا به ورته مفتي لوېې درجې ورکړې وی. خو خبره ده، د دوی محاسبه ټوله د الله ﷻ سره ده لکه څنګه چې ستا محاسبه یوازې د الله ﷻ دوی ته موقع ورکړه چې ستا د بابرکته فیضه ښه غټه برخه واخلي او لوړې درجې ترلاسه کړي.

۲ـ په دې باندې علاوه، که کافران د دوی ایمان ته په سپک نظر ګوري چې مسلمانان نه دي نو د دې خبرې سپیناوی هم ستا په غاړه نه دی بلکې دا هم د الله ﷻ کار دی، که د خپله درباره مؤمنان د کافرانو د غوښتنې په اساس وشړې نو ته به د ظالمانو د ډلې څخه شې او په مؤمنانو باندې به دې ظلم کړی وي حال دا چې ته خو دنیا ته د ظلم د مخنیوي استولی شوی یې.

۳ـ ای پیغمبره! په دغسې عظیم الشان امتحان سره مونږ په پخوانیو اُمتونو کېښې هم ځینې د ځینو نورو په سبب باندې د امتحان لاندې واقع کړي دي او ستا په اُمت کېښې هم دغه امتحان دی چې څوک مو غنیان او څوک مو فقیران ګرځولي دي، ترڅو یوه ډله په بلې باندې د ازمېښت لاندې راولو، که نه نو د الله ﷻ په نزد صرف تقوی اعتبار لري، نه غِنٰی د عزت نښه ده او نه فقر د ذلت دلیل دی، د همدې کبله د کافرانو په امتحان کېښې پېښې وښویېدلې او ستا څخه یې د فقیرانو د شړلو غوښتنه وکړه، او د حقارت او استهزاء په توګه یې فقیرانو ته اشاره وکړه او ویې ویلې چې: ایا زمونږ د جملې څخه په دغو ذلیلانو باندې الله ﷻ احسان کړی دی او په ایمان یې مشرف کړي؟ که په ایمان باندې مشرف کېدل د عزت او احسان نښه وی نو د هغوی څخه مخکښې به مونږ ورباندې مشرف شوي وی، څکه چې په خیر او بهترۍ کېښې مونږ په هغوی وړاندې یاستو، د همدې کبله مونږ غنیان یاستو او هغوی فقیران دي. یا په بل عبارت: هغوی په حقیقت کېښې په ایمان نه دي مشرف شوي بلکې هغوی غواړي چې د دروغین ایمان په ذریعه خپلو خانونو ته کور، کالي، ډوډۍ (احتیاجات) مونده کړي. اما که مونږ ایمان راوړو نو دا به حقیقي ایمان وي چې مونږ د دغو شیانو موندونکي یاستو؛ نو هغوی د خپله څنګه وشړه او مونږ ته د ناستې شرائط برابر کړه.

۴ـ لنډه دا چې (ای پیغمبره!) که ته د دوی غوښتنه ومنې هم دوی به ایمان رانه وړي، څکه چې

دوی ایمان راوړل توهین ګڼي، نو مؤمنانو ته په کار دي چې د کافرانو خبرو ته اعتناء ونه کړي او خپل خانونه ورته حقیر او سپک ښکاره نه شي لکه چې هغوی ته حقیر او سپک برېښي.

ایا الله ﷻ په شکرګذارانو باندې پوه نه دی، ایا شکر کوونکي نه پېژني؟ ایا کافران ښه پوهېږي چې فلاني ربښتیا ایمان راوړی دی او فلاني په دروغو؟ داسې نه ده.

توضیحات

۱ـ د "غداة" کلمه د ورځې اولې برخې ته وضعه شوې ده[۱] یعني د سهار څخه تر زواله پورې. او د زوال څخه آن تر راتلونکي سهاره پورې ټول وخت د "عشي" په نامه یادېږي[۲].

که څه هم په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۳] د ذکرو شوو دواړو کلمو څخه دوه لمونځونه اخستي دي چې په مکه معظمه کښې دوه لمونځونه فرض وه او بیا وروسته پنځو ته ورسېده، مګر موږ ته بهتره ښکاري چې دواړه کلمې په خپلو اصلي معناوو باندې پرېښودلی شي، نه په لمونځونو پورې اختصاص ورکړی شي او نه په خاصو وختونو پورې مختصې وګرځولی شي.

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: هغه خلک د خپله درباره مه شړه چې په دائمي توګه خپل رب ﷻ یادوي، کله د لمونځو په صورت کښې او کله د قرآن کریم د لوستلو په څېره کښې او بالآخره کله د انساني او قلبي ذکر په توګه.

د نظائرو مراعات په کار دی

۲ـ کله چې د قرآن کریم یو ایت د دوه وو یا د ډېرو تفسیرونو احتمال ولري نو په کار دي چې په هغه تفسیر باندې حمل کړی شي کوم چې په بل ایت کښې ښه پوره څرګند وي، ځکه چې په ایتونو کښې د نظائرو (امثالو) مراعات ضرور دی چې ځینې ایتونه ځینې نور تفسیروي.

د همدې جملې څخه په دې مقام کښې دا تکره هم ده چې ﴿ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ ﴾، چې تفصیل یې لاندې لوستلی شئ:

الف: که د ﴿مِنْ حِسَابِهِم﴾ ضمیر کافرانو ته راجع کړی شي، لکه چې ځینو مفسرینو کرامو راجع کړی دی[۴]. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې مؤمنان د خپله درباره مه شړه ګوندې چې کافران ایمان راوړي، ځکه چې د کافرانو حساب خو په تا باندې نشته چې د قیامت په ورځ درڅخه پوښتنه وکړی شي چې هغوی ولې کافر پاتې شوه، نو تا خو خپله ذمه واري پوره کړه او ښه پوره دعوت دې ورکړ نور نو که ایمان راوړي او که ایمان رانه وړي په تاباندې کوم مسئولیت نشته.

ب: که ذکر شوی ضمیر مؤمنانو (فقیرانو) ته راجع شي نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې

---

[۱] مفردات الراغب ص۳۷۱
[۲] مفردات الراغب ص۳۴۷
[۳] المحرر الوجیز ج۶ ص۵۷
[۴] المحرر الوجیز ج۶ ص۵۷

ای پیغمبره! مؤمنان فقیران د خپله درباره مه شړه ځکه چې د دوی محاسبه خو په تاباندې نه ده (ستا دپاره خو دوی عبادت نه کوي) ته خو دوی ته د قیامت په ورځ لوړې درجې نه شې ورکولی، د دوی محاسبه صرف د الله ﷻ سره ده او د همده ﷻ عبادت کوي، او د نیکو عملونو اجرونه به همدی ﷻ ورکوي، دوی غواړي چې ستا په نژدېکت سره ستا د انوارو څخه استفاده وکړي او د الله ﷻ په نزد لوړې درجې موندې کړي، نو د دې کبله چې په تاباندې د دوی محاسبه نشته نو ته دوی په ظاهر باندې اکتفاء وکړه او باطني اُمور یې الله ﷻ ته وسپاره. په زړونو باندې د الله ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک نه پوهېږي که څه هم پیغمبر وي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «إِنَّ اللهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ»[۱] یعنې: یقیناً الله ﷻ ستاسو څېرو او ستاسو مالونو ته نه ګوري مګر ستاسو زړونو او ستاسو عملونو ته ګوري (اما انسان ظاهري حال ته ګوري).

تبصره

۳ـ نو په همدې بنا مونږ ته دوهم تفسیر غوره ښکاري ځکه چې همدغه ډول غوښتنه د نوح ﷺ څخه خپل قوم کړې وه او ویلې یې وه چې: ستا څخه فقیرانو احاطه کړې ده او مونږ د دغو رذیلانو سره په ناسته باندې شرمېږو، علاوه په دې دوی د فقیری د کبله خپل ځانونه مؤمنان معرفي کړي دي اصلاً دوی مؤمنان نه دي. خو نوح ﷺ جواب ورکړ چې: ﴿ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴾ [الشعراء: ۱۱۳] یعنې: د دوی محاسبه نه ده مګر زما په رب ﷻ باندې ده (په ماباندې نه ده) که تاسو شعور لرئ، زه د مؤمنانو شړونکی نه یم، زه فقط ښکاره ډاروونکی یم، ماته د دوی ظاهري ایمان د اعتبار وړ دی او بس.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: که هر تفسیر واخستل شي په ذکره شوې جمله باندې د عدم طرد (نه شړلو) استدلال پوره کېږي، نو د دوهمې جملې ﴿ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی حال دا چې پوره واضحه ده چې د نبي کریم ﷺ محاسبه نه په مؤمنانو ده او نه په کافرانو؟

مونږ وایو چې: دوهمه جمله محض د اولې جملې د تاکید دپاره نازله شوې ده، لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴾ [الأعراف: ۳۴] یعنې: نو کله چې د دوی نېټه راشي نو دوی به نه ېږته شي او نه به وړاندې. او دا ځکه چې د نېټې د راتګ په وخت کښې د وروسته کېدلو احتمال شته خو الله ﷻ نفي کړ، اما د وړاندې کېدلو احتمال خو بالکل نشته مګر الله ﷻ د اولنی جملې د تاکید دپاره وړاندې کېدل هم نفي کړې دي[۲].

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۷
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۳۹

﴿وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِنَا فَقُلْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًۢا بِجَهَٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَٰتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾﴾

[۵۴] او کله چې تاته (ای پیغمبره!) هغه کسان درشي چې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړي نو (دوی ته) ووایه چې: په تاسو باندې دې سلام وي، ستاسو رب ﷻ په خپل اقدس ذات باندې رحمت لیکلی (لازم کړی) دی (چې) یقیناً شان دا دی هر څوک چې ستاسو څخه په سادګۍ (ناپوهۍ) سره بدي وکړي بیا (وروسته) ترې توبه وباسي او (خپل ځان) اصلاح کړي نو بې شکه الله ﷻ (ده لره) بښونکی (او) مهربان دی.

[۵۵] او (ای پیغمبره!) مونږ دغه رنګه (لکه چې پخوا تېر شوه) خپل ایتونه په تفصیل سره بیانوو (ترڅو د مؤمنانو لاره ښه مشخصه شي) او د دې دپاره چې د مجرمانو لاره (هم) ښه پوره واضحه شي.

شان نزول او ارتباط

په ذکرو شوو ایتونو کښې مفسرین کرام په لاندې دوه ګروپونو باندې وېشل شوي دي:

۱ـ ځینې وایي چې دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیبوي[۱] چې: ای پیغمبره! برسېره په دې چې فقیران د خپله درباره مه شړه، نورې مهربانۍ هم ورباندې وکړه او د الله ﷻ د رحمت زېری ورکړه. په دې تفسیر سره یې ارتباط بالکل ځرګند دی.

۲ـ ځینې نور مفسرین کرام[۲] وایي چې دلته ذکر شوی مضمون نه دی تعقیب شوی بلکې دا ایتونه د یو بل مضمون پیل دی هغه دا چې نبي کریم ﷺ ته یوه ډله خلک ورغله او ورته یې وویلې چې: یا رسول الله! مونږ د لویو ګناهونو مرتکب شوي یاستو. خو نبي کریم ﷺ ورته هیڅ ونه ویلې، «فَلَمَّا ذَهَبُوْا وَتَوَلَّوْا نَزَلَتْ هَٰذِهِ الْآيَةُ»[۳] نو کله چې هغوی لاړه او بېرته تاړ شوه نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ.

نو په دې تقدیر باندې یې د ارتباط وجه دا ده چې هلته د فقیرانو مؤمنانو په باره کښې نبي کریم ﷺ ته د نرمښت توصیه شوې وه او دلته ورته د ټولو مؤمنانو په هکله توصیه کېږي.

مونږ وایو چې: ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري ځکه چې دواړه د ایت شریف مصداقات واقع کېدلی شي او صالحینو سلفو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۴].

---

[۱] تفسیر البغوي ج۲ ص۱۰۰

[۲] تفسیر الطبري ج۵ ص۲۰۸

[۳] اسباب النزول للواحدي ص۱۴۷

[۴] تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۴۴۲

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: ای پیغمبره! برسېره په دې چې باید فقیران د خپل بافیضه درباره ونه شړې، کله چې تاته څه مؤمنان د خپلو ګناهونو څخه د خلاصون دلارو چارو د زده کړې او یا د نورو شرایعو او مسائلو د پوښتنو دپاره درشي نو د دوی سره زیات نرمښت کوه او د دوی د خوشالۍ دپاره ورته د سلامتۍ خبره ورکوه او د "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ" جمله ورته استعمالوه.

۲_ علاوه په دې، هغوی ته دا خبر هم ورکړه چې ستاسو رب ﷻ په خپل ځان باندې استحساناً رحمت لازم کړی دی او رحمت یې په غضب باندې وړاندې دی.

د رحمتونو د جملې څخه یې یو لوی رحمت دا دی چې ستاسو د ډلې څخه چې هرڅوک په ناپوهۍ سره څه ګناه وکړي، بیا توبه تائب شي او خپل ځان اصلاح کړي نو الله ﷻ به ورته ګناهونه وبښي ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۳_ ای پیغمبره! مونږ په ذکر شوي ډول سره تاته هدایات او دلایل بیانوو ترڅو د یو پلوه درته د مؤمنانو سره کړنلاره ښه پوره واضحه شي چې باید ته ورسره څه چال چلند وکړې او دوی ستا سره څنګه مؤدبانه ناسته ولاړه غوره کړې، او ترڅو د بله پلوه تاته د مجرمانو تګلاره واضحه شي چې هغوی مؤمنانو ته په څومره إهانت او تحقیر سره ګوري او ستا او د دوی تر منځه د بېلولو او جدا کولو څومره چلونه په کار اچوي، دا ټول د دې دپاره چې د قیامت د ورځې پورې ترې ټول مؤمنان عبرت واخلي او د ځانونو دپاره ترې د لارې مشال جوړ کړي.

توضیحات

۱_ د ﴿ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾ جمله مفسرینو کرامو په دوه ډوله تفسیره کړې ده:

الف: په مؤمنانو باندې د سلام په اچولو کښې سبقت (مخکې والی) وکړه[1]، لکه چې په همدې مضمون باندې په شان نزول کښې یو حدیث ذکر شو.

ب: د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ورسوه چې الله ﷻ په تاسو باندې سلام وايي[2]. د دې نظیر په جنتیانو ته د الله ﷻ سلام ویل وي لکه چې فرمایي: ﴿ سَلَٰمٞ قَوۡلٗا مِّن رَّبّٖ رَّحِيمٖ ﴾ [یس: ۵۸] یعني: په جنتیانو باندې د مهربان رب ﷻ د پلوه سلام استول کېږي.

که څه هم دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري مګر مونږ ته دوهم تفسیر غوره ښکاري، ځکه چې:

اول: ذکر شوې جمله د ﴿ وَإِذَا جَآءَكَ ﴾ د جملې څخه وروسته ده او سنت طریقه دا ده چې راتلونکی کس په ناستو خلکو باندې په سلام اچولو کښې سبقت وکړي او ناست خلک ورته جواب

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۶۴
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۳۵

ور کړي. نو په دې تقدير به نبي کريم ﷺ ته د سلام په سبقت باندې په هغه وخت کښې توصيه شوې وي چې د ده ﷺ سره مؤمنان په روانه کښې مخامخ شي، کومې توصيې ته چې په ذکر شوي حديث شريف کښې اشاره شوې ده.

دوهم: په دې تقدير به د ﴿ سَلَـٰمٌ عَلَيۡكُمۡ ﴾ د جملې دپاره د ﴿ كَتَبَ رَبُّكُمۡ عَلَىٰ نَفۡسِهِ ٱلرَّحۡمَةَ ﴾ جمله تفسير واقع شي او د قيامت د ورځې پورې به ټولو مؤمنانو ته د سلامتی او رحمت بشارت وي، لکه چې همدا مضمون په ﴿ كَتَبَ عَلَىٰ نَفۡسِهِ ٱلرَّحۡمَةَ ﴾ [الأنعام: ۱۲] ايت کښې تېر شوی دی او هلته يې ښه پوره بحث ليکلی شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ګناهونه په جهالت سره

۲_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:۱۷] ايت لاندې د توبې د قبول په ارتباط د جهالت معناوې کړې دي او ښه ګټور معلومات مو ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې ارتيا نه ګورو، مګر دلته ورباندې دومره اضافه کوو چې د ايت شريف د نزول په وخت کښې چې کله به ځينې خلک په ايمان باندې مشرف شوه نو هغوی به خپلو پخوانيو ګناهونو انديښمن کړه چې الله ﷻ به مو پرې ونيسي او که څنګه؟ نو الله ﷻ د دغسې پوښتنو جواب په عمومي توګه نازل کړ چې د قيامت د ورځې پورې د ټولو مؤمنانو انديښنې پورته کوي.

د عربيت څو قواعد

۳_ په کار دي چې په دې مقام کښې محترم لوستونکي د عربيت لاندې څو قواعد ولولي:

الف: د ﴿ كَتَبَ رَبُّكُمۡ عَلَىٰ نَفۡسِهِ ٱلرَّحۡمَةَ أَنَّهُۥ مَنۡ عَمِلَ مِنكُمۡ سُوٓءَۢا بِجَهَـٰلَةٖ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعۡدِهِۦ وَأَصۡلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ کلماتو نحوي ترکيب په لاندې ډول دی[1]:

اول: ﴿ ٱلرَّحۡمَةَ ﴾ مبدل منه دی.

دوهم: د ﴿ أَنَّهُ ﴾ د "ه" ضمير د شان ضمير دی او د "أنّ" دپاره اسم دی.

دريم: د ﴿ مَنۡ ﴾ کلمه د خپلو متعلقاتو سره مبتداء ده.

څلورم: په ﴿ فَأَنَّهُ ﴾ کښې د "ه" ضمير د الله ﷻ څخه کنايي دی او د "أنّ" دپاره اسم دی.

پنځم: د ﴿ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ کلمات د "لَهُ" په تقدير سره د همدغه "أنّ" خبر دی.

شپږم: دغه جمله ﴿ فَأَنَّهُۥ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ د "مَنۡ" دپاره خبر ده.

اوم: دغه جمله په "أَنَّهُ" کښې د "أنّ" دپاره خبر ده.

اتم: دغه جمله د ﴿ ٱلرَّحۡمَةَ ﴾ دپاره بدل ده.

نو حاصل يې هغسې راځي چې په ژباړه او مطلب خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده.

(۱) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۴۱؛ روح المعاني ج۷ ص۱۶۴؛ تفسير القرطبي ج۶ ص۴۳۶؛ البحر المحيط ج۴ ص۵۲۸

ب: د ﴿ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ په جمله کښې د "و" توری عاطف دی او معطوف
مقدر دی چې تقدیر یې داسې کېږي چې: "لِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُؤْمِنِينَ" یعنې: مونږ خپل ایتونه
شوي تفصیل سره بیانوو ترڅو د مؤمنانو لاره ښه پوره واضحه شي او د مجرمانو لاره
مشخصه شي او یوه د بلې سره ګډه نه شي.

ج: د ﴿ سَبِيل ﴾ کلمه په عربي محاوره کښې سماعي مؤنثه ده چې تذکیر او تانیث پکښې
جائز دي، خو په ذکر شوي ایت شریف کښې ورته د "تستبین" د کلمې مؤنث ضمیر راجع شوی دی.

﴿ قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّآ أَتَّبِعُ أَهْوَآءَكُمْ ۙ قَدْ ضَلَلْتُ
إِذًا وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُم بِهِۦ ۚ مَا عِندِي
مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِۦٓ ۚ إِنِ ٱلْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۖ يَقُصُّ ٱلْحَقَّ ۖ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْفَٰصِلِينَ ﴿٥٧﴾ قُل لَّوْ أَنَّ
عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِۦ لَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٨﴾ ﴾

[۵۶] (ای پیغمبره! کافرانو ته) ووایه چې: یقیناً زه د دې څخه منعه کړی شوی یم چې زه د هغو
کسانو عبادت وکړم چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ (نو ماته تمه مه کوئ).

(بیا ورته تاکیداً) ووایه چې: زه ستاسو د خواهشاتو پیروي نه کوم، بې شکه زه به په دغه وخت
(د پیروۍ په صورت) کښې ګمراه شوی یم او زه به د لارې موندونکو څخه نه یم.

[۵۷] (ورته) ووایه چې: یقیناً زه د خپل رب ﷻ د پلوه په څرګند دلیل باندې یم، حال دا چې
تاسو ورته د دروغو نسبت کوئ، (او د قرآن کریم په ښکاره دلیل باندې مو سترګې پټې کړې دي).
زما په نزد هغه شی (عذاب) نشته چې تاسو یې (زما څخه) په جلتۍ سره غواړئ، حکم (د
نازلولو فیصله) خو نه دی مګر خاص الله ﷻ لره دی (او بس، چې الله ﷻ) حق بیانوي (څه چې وایي
هغه ټول حق دي) او الله ﷻ د ټولو فیصله کوونکو بهتر (فیصله کوونکی) دی.

[۵۸] (ورته) ووایه چې: که چرته یقیناً زما په نزد (زما په لاس کښې) هغه شی (عذاب) وی چې
تاسو پرې تادي کوئ نو زما او ستاسو په منځکښې به کار فیصله شوی وی ("هو" یا "نه" به مې درته
ویلي وی). او الله ﷻ په ظالمانو باندې ډېر ښه پوهېږي.

ارتباط

په ذکرو شوو ایتونو کښې د مؤمنانو او مجرمانو (د دواړو) په تګلارې باندې څه رڼا اچولې
شوې ده، په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې خپله کړنلاره کافرانو ته یو ځل بیا
ښه پوره واضحه کړه چې په بې ځایه غوښتنه باندې دې ونه زوروي او تکلیف درنه کړي.

د مطلب خلاصه

يعني: اى پيغمبره! خپله كړنلاره د ټولې دنيا كافرانو ته يو ځل بيا په لاندې ډول ورڅرګنده كړه چې:

۱ـ ورته ووايه: زه نه د ځان دپاره پخپله باندې لاره ټاكم او نه ستاسو غوندې د ړانده تقليد پيروي كوم، زه همېشه په هغې لاره باندې ځم چې د الله ﷻ د پلوه راته ښودلې شوې ده.

نو اى كافرانو! زما څخه دا تمه مه كوئ چې زه به د هغو كسانو عبادت وكړم چې تاسو يې د الله ﷻ څخه پرته بلنه كوئ او دا ځكه چې زه د دې كار څخه منعه كړى شوى يم.

۲ـ ورته ووايه چې: زه ستاسو د ارزوګانو پيروي هم نه كوم چې يا مؤمنان د خپلې درباره وشرم او يا تاسو ته په اختصاصي ناسته باندې قائل شم، نو كه بالفرض زه د ذكرو شوو كارونو څخه د هر يو كار مرتكب شم نو ما به په دغه وخت كښې لاره وركه كړې وي او زه به د لاره موندونكو څخه نه يم، لكه څنګه چې تاسو لاره وركه كړې ده او د لارو موندونكو څخه نه یاست.

۳ـ ورته ووايه چې: يقيناً زه د خپل رب د پلوه په واضحه دليل باندې يم، په خپل دين باندې مې د زړه د كومې يقين او باور دى، شك او شبه مې پكښې نشته، نو زما څخه دا تمه مه كوئ چې په خپلو شبهاتو او اشتباهاتو به مې تېر باسئ.

اما تاسو هغه شي ته د دروغو نسبت كوئ چې ماته د لمر په څېر څرګند او واضحه دى، نو تاسو ته په كار دي چې په خپلو كړو وړو باندې تجديد النظر وكړئ.

۴ـ هغه شى چې تاسو يې زما څخه په عجله سره غواړئ، چې هله ژر كړه په مونږ باندې موعود (وعده كړى شوى) عذاب رانازل كړه او يا قيامت قائم كړه او بالآخره يا فرمايشي معجزې په تادۍ سره راوړه او يا داسې نور، دا يو شى هم زما سره نشته او نه زه د دغو شيانو د وركړې دپاره استولى شوى يم، بلكې د هر شي فيصله كول (چې دا دې وكړى شي او دا دې ونه كړى شي) فقط په الله ﷻ پورې مختص دي چې د حكمت د غوښتنې سره سم يې بيانوي او فيصله ورباندې كوي.

او څه چې الله ﷻ فيصله كړي همغه حق او د واقع سره برابر دي ځكه چې د الله ﷻ په شان حقه او بهتره فيصله څوک كولى شي او د چا وسه كېږي؟.

۵ـ د ښه تاكيد دپاره دا هم ورته ووايه ـ تر څو يې يقين او باور راشي ـ چې: كه بالفرض هغه څه زما سره وى او زما په توان كښې وى چې تاسو يې زما څخه غوښتنې كوئ او په تادۍ سره يې راڅخه غواړئ نو ضرور به زما او ستاسو په منځكښې كار فيصله شوى وى چې يا به مې درته په قطعي توګه هو ويلي وى او تاسو چې څه غوښتلى هغه به مې درته دركړي وى، او يا به مې په قاطع ډول سره درته د نه جواب دركړى وى، او خبره به دومره نه وى اوږده شوې لكه چې اوس اوږده شوې ده چې نه درته هو ويلى شم او نه درته په نه سره جواب دركولى شم، او دا ځكه چې د هو او د نه جواب د الله ﷻ په اختيار كښې دى او بس. او همدى ﷻ په ظالمانو باندې ښه پوه دى او د دوى

غوښتني ورته تولې معلومې دي، البته چې د حکمت په مطابق کار به ورسره وکړي، ځکه چې هر کار او هره فیصله یې د حکمت څخه ډکه ده.

توضیحات

۱ـ د هغو شیانو مثالونه ولولئ چې کافرانو به پرې عجله کوله:

الف: کله به چې دوی د الله ﷻ د عذاب څخه ودارول شوه نو دوی به استهزاء او استبعاد کاوه لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾ [یونس:۴۸] یعني: او دوی وايي چې دغه وعد (د عذاب نازلېدل) به کله وي؟ که تاسو رښتیني یاست (نو وخت یې راته وټاکئ).

ب: کله به چې د قیامت د ورځې څخه تخویف ورکړې شو نو دوی به ویلې چې دا ورځ به کله راځي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾ [الأحزاب: ۶۳] یعني: ستا څخه خلک ، قیامت د ورځې په هکله پوښتنه کوي (چې کله به وي)، نو ته ورته ووایه چې یقیناً د قیامت د قائم کېدلو علم خاص د الله ﷻ په نزد دی (او بس).

ج: کله-کله به دوی د دې دپاره په عجلې سره د عذاب غوښتنه کوله ترڅو عوامو ته فریب ورکړي چې قرآن کریم د الله ﷻ نازل کړی شوی کتاب نه دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال: ۳۲] او هغه وخت یاد کړه چې دوی وویلې چې: ای الله! که چرته دغه (قرآن کریم) ستا د نزد څخه همدا حق وي (په حقه نازل شوی وي) نو په مونږ باندې د اسمان څخه د کاڼو باران وکړه او یا مونږ ته (بل) دردناک عذاب راوړه.

یعني: نو چې نه به پرې د کاڼو باران وشو او نه به سمدستي وربانديې دردناک عذاب نازل شو، دوی به عوامو ته په فریبانه ډول ښکارنده وینا کښې ویلې چې: دا قرآن رښتیانی د الله ﷻ کتاب نه دی.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د یوه اوږد حدیث شریف مضمون دی چې په مکه معظمه کښې نبي کریم ﷺ د کافرانو څخه یو وخت ډېر په تنګ شو نو الله ﷻ ملک الجبال (د غرونو پرښته) ور واستوله او ورته یې وویل چې که ستا خوښه وي نو دوی به د دوه وو غرونو څخه لاندې کړم (او ټول به یې پوینا کړم)، مګر نبي کریم ﷺ دا کار خوښ نه کړ او ویې فرمایل چې: «بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللهَ وَحْدَهُ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا»[۱] یعني: بلکې زه أمید لرم چې الله ﷻ د دوی د نسل څخه هغه څوک راوباسي (وزېږوي) چې یوازې د الله ﷻ عبادت وکړي او هیڅ شی ورسره شریک نه کړي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه ایت شریف ﴿ لَّوْ أَنَّ عِندِى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِۦ لَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ﴾ د ذکر شوي حدیث شریف سره څه منافات نه لري؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۸

مونږ وایو چې: دلته منافات څکه نشته چې:

الف: حدیث شریف د انتقام په باره کښې دی چې نبي کریم ﷺ په کافرانو باندې د انتقام د کبله عذاب وربښکته نه کړ که څه هم د د ده ﷺ په اختیار کښې واچول شو، او ایت شریف د هکله دی چې که بالفرض د عذاب نزول د نبي کریم ﷺ په اختیار کښې وی او کافرانو یې په نزول باندې داسې اصرار کړی وی لکه چې اوس یې ورباندې کوي نو ضرور به یې ورباندې ورنازل کړی وی او د دوی کار به یې فیصله کړی وی[۱].

ب: مګر مونږ چې د نبي کریم ﷺ زړه سوی او د کافرانو په مسلمانېدلو باندې د ده حرص ته ګورو نو په جواب کښې وایو چې د ﴿لَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ﴾ معنی دا نه ده چې په تاسو باندې به مې غوښتلی شوی عذاب درنازل کړی وی، بلکې معنی یې دا ده -والله ﷻ اعلم- چې د "هو" یا "نه" جواب به مې درکړی وی خو زه اوس هیڅ نه شم ویلی څکه زما په لاس کښې هیڅ شی نشته او ټول اختیار د الله ﷻ سره دی چې په خپلو حکیمانه کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي.

﴿وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ۝٥٩ وَهُوَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُم بِٱلَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِٱلنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰٓ أَجَلٌ مُّسَمًّى ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٦٠ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِۦ ۖ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ۝٦١ ثُمَّ رُدُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ ۚ أَلَا لَهُ ٱلْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ ٱلْحَٰسِبِينَ ۝٦٢﴾

[۵۹] او د الله ﷻ په نزد د غیبو خزانې دي (چې) هیڅوک ورباندې نه پوهېږي مګر همدی ﷻ (او بس)، او الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي چې په وچه کښې دي او چې په دریاب کښې دي، او هیڅ یوه پاڼه نه پرېوزي مګر الله ﷻ پرې پوهېږي (او په علم کښې یې شته). او هیڅ یوه دانه د ځمکې په تیارو کښې (نه لوېږي) او نه لوند شی او نه وچ شی (پرېوزي) مګر (برسېره د الله ﷻ پر علم) په روښانه کتاب (لوح محفوظ) کښې هم دی.

[۶۰] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په شپه کښې تاسو اخلي (ویده کوي) او په هغه څه باندې پوهېږي چې تاسو یې د ورځې کسب کړی وي، بیا مو (د ویده کولو څخه وروسته) په ورځ کښې راپورته کوي (راویښوي) د دې دپاره چې ټاکلې شوې نېټه (عمر مو) پوره کړی شي.

[۱] تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۳۷

بیا خاص الله ﷻ ته ستاسو بېرته ورتلل دي، بیا به الله ﷻ تاسو په هغه څه باندې خبر کړي چې تاسو یاست چې کوئ یې.

[۶۱] او همدی (الله ﷻ) په خپلو بندګانو باندې (په قدرت سره) د پاسه دی (هیڅوک یې د ارادې څخه خپل ځان نه شي بچ کولی) او په تاسو باندې ساتونکې پرښتې (هم) استوي، آن تردې پورې چې کله ستاسو یو کس ته مرګ ورشي نو زمونږ لېږلې شوې (پرښتې) یې پوره واخلي (روح یې قبض کړي)، حال دا چې دوی (دغه استولې شوې پرښتې) هیڅ قصور نه کوي (او کامل اطاعت کوي).

[۶۲] بیا دوی ټول (انسانان) خاص الله ﷻ ته چې د دوی په حقه مالک دی ورتاوول کېږي. خبردار! خاص الله ﷻ لره حکم (فیصله) ده او همدی ﷻ د ټولو حسابګرو ډېر چابک (او تېز) دی.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته اشاره شوې وه چې د عذابونو نازلول او د فرمایشي معجزاتو واقع کول د الله ﷻ په قدرت کښې دي او همده ﷻ ته یې د نزول او وقوع وخت معلوم دی، په دې ایتونو کښې د الله ﷻ علم او قدرت ته څه تفصیل ورکړی شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته د الله ﷻ کامل علم او کامل قدرت په لاندې ډول ښه پوره تشریح کړه چې ترڅو د یو پلوه په راتلونکې کښې تا په بې ځایه غوښتنو باندې ونه زوروي او د بله پلوه دوی خپل حقیقي مالک وپېژني او د بوتانو د پیروۍ څخه لاس واخلي:

الف: د ټولو غیبو خزانې په الله ﷻ پورې خاصې دي او په یوه ډول غیب کښې هم هیڅوک پوهه نه لري. یا په بل عبارت: د ټولو غیبي شیانو کونجیګانې صرف د الله ﷻ سره دي چې د ده ﷻ څخه په غیر ورباندې هیڅوک نه پوهېږي.

هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ په خپل فضل سره په خپلو خاصو بندګانو باندې څه لطف وکړي او د غیبو یوه څنډه ورڅرګنده کړي او په څه باندې یې پوه کړي.

ب: الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې پوهېږي چې په وچه کښې دي او یا په دریابونو کښې دي لکه څنګه چې ورته د وچې ټول غرونه، کانې، ساکښان، بوټي او نور معلوم دي، همدارنګه ورته د دریابونو ټول ساکښان او خزائن څرګند دي.

ج: په هیڅ یوه ونه کښې یوه پاڼه نه شنه کېږي او نه سقوط کوي مګر د هغې ټول کیفیتونه ورته معلوم دي چې څومره یې وزن دی او څومره یې طول او عرض دی او بالآخره څومره وخت به شنه وي کله به سقوط کوي او وروستنۍ مرحله به یې چرته او څنګه وي؟

د: هیڅ یوه دانه د ځمکې په خېټه کښې نه لوېږي (که څه هم ډېره کوچنۍ وي) مګر الله ﷻ ورباندې پوهېږي چې کله به راشنه شي، څومره شاخونه به وکړي، څومره دانې به ونیسي او عاقبت به یې څه کېږي؟ برابره خبره ده چې ذکره شوې دانه غوز ډلې وي او یا اچولې شوې (کرلې شوې) وي.

ه: همدارنګه هیڅ لوند شی او هیڅ وچ شی نه ښکته کېږي او نه پورته کېږي، نه خېژي او نه لوېږي مګر ټول برسېره په دې چې د الله ﷻ په علم کښې دي په لوح محفوظ کښې هم ثبت او لیکلي شوي دي، دا ده د الله ﷻ د علم لږ څه شرحه چې الله ﷻ د خپلو غیبي خزانو څخه درنازله کړه.

۲ـ ای پیغمبره! د خپل دعوتي امت کافرانو ته د الله ﷻ د قدرت لاندې نمونې بیانې کړه:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د شپې د مخې تاسو ویده کوي چې نه څه اورېدلی شئ او نه څه لیدلی شئ او نه څه کار او کسب کولی شئ، بلکې ارام پراته اوسئ چې نابلده سړی درباندې د مړو ګومان کوي، مګر د ورځې د مخې تاسو دومره لوی لوی کارونه او دومره غټې‌غټې خبرې کوئ چې د هغو په کیفیاتو باندې یوازې الله ﷻ پوه دی، آن تردې چې ستاسو د ځینو شرکي خبرو له کبله نژدې وي چې اسمان ټوټې شي او ځمکه وچوي او بالآخره غورونه دړې وړې شي، هغه دا خبره چې د الله ﷻ سره شریک دروئ، نو که بالفرض ستاسو د شپې ناتواني او د ورځې تکبر سره یو ځای مقائسه کړی شي نو داسې به ښکاره شي چې دغه متکبرین هغه څوک نه دي چې د شپې بې سده پراته وه او د خپلو خانونو څخه یې مچ هم نه شو شړلی.

ب: که بالفرض الله ﷻ تاسو د درانه خوبه راویښ نه کړي نو د قیامت تر ورځې پورې به هم راویښ نه شئ او ویده به پراته یاست، خو الله ﷻ تاسو د ورځې د مخې بېرته راویښوي ترڅو کاروبار پیل کړئ او د قیامت ورخ درپه زړه کړئ چې همدغه ډول به د قبرونو څخه راپورته کړی شئ، همدغه سلسله (ویده کول او راویښول) به ترهغه جریان لري ترڅو مو چې د مرګ ټاکلې نېټه پوره کړی شي.

کله چې پوره شوه نو بیا مو الله ﷻ په دائمي خوب باندې ویده کوي او ارواګانې مو په کامله توګه قبض کوي او بدنونه مو منحل کوي چې د قیامت په ورځ کښې به مو بېرته راژوندي کړي او د الله ﷻ په حضور کښې به ودرولی شئ چې بیا به مو الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې خبر کړي چې تاسو اوس لګیا یاست او کوئ یې.

ج: خاص الله ﷻ په خپلو مخلوقاتو باندې قاهر (د غلبې څښتن) دی چې دوی ټول یې په مقابل کښې ناتوانه دي او په هیڅ شي باندې وسه نه لري.

د: د الله ﷻ د کامل قدرت یوه نمونه دا ده چې په تاسو باندې ستاسو د اعمالو د ثبت او حفظ کولو دپاره څه پرښتې درلېږي، چې تاسو ترې په هیڅ ډول سره خپل خانونه نه شئ بچ کولی او نه ترې کوم عمل پټولی شئ.

ه: ذکره شوې عملیه تر هغه وخته پورې مسلسله جریان لري ترڅو چې د الله ﷻ په امر سره ستاسو کوم یوه ته مرګ ورسېږي، نو په دغه وخت کښې زمونږ نورې لېږلې شوې پرښتې تاسو په کامله توګه قبض کوي او د الله ﷻ په امریه کښې هیڅ قصور نه کوي، او څنګه یې چې ورته هدایت کړی وي په همغه ډول سره یې ټول کیفیات مراعات کوي چې نه وراندې والی کوي او نه

وروسته والی، نه شدت او نه تخفیف او داسې نور.

یا په بل عبارت: دا خل مو په داسې خوب باندې ویده کوي چې د قیامت تر ورځې
نه شئ راوېښېدلی.

و: بیا نو ټول انسانان (مسلمانان وي او که کافران) الله ﷻ ته وروستل کېږي چې د
حقیقي او واقعي توګه مالک دی او هیڅوک توان نه لري چې هلته د وروستلو څخه انکار وکړي او
یا ترې ځان بچ کړي.

۳ـ ای پیغمبره! په آخره کښې کافرانو ته اعلان وکړه چې: خبردار! خاص الله ﷻ لره په دنیا او
آخرت دواړو کښې حکم او فیصله کول دي چې په ډېرې تېزۍ سره محاسبه کوي او هر چاته فیصله
ورکوي چې فلانی د دې شي مستحق دی او د فلاني دپاره دا ډول جزا په کار ده.

۴ـ نو ای کافرانو! هر کله چې ټول شیان د الله ﷻ پورې هم د علم او هم د قدرت د حیثه اختصاص
لري نو ماته مه د علمي شیانو فرمایش راکوئ چې قیامت به کله راشي او مه راځخه قدرتي شیان
غواړئ چې فلانی فرمایشي معجزه راوړه او یا راباندې عذاب رانازل کړه او یا داسې نور.

توضیحات

۱ـ د ﴿ مَفَاتِحُ ﴾ کلمه یا د "مَفْتَح" جمعه ده (د میم په زوَر سره)، "مَفْتَح" خزانې ته وایي. او یا د
"مِفْتَح" جمعه ده (د میم په زیر سره)، "مِفْتَح" کنجي ته وایي[۱].

په یاد ولرئ!

۲ـ په یاد ولرئ کونجي ته په دې اعتبار سره مفتح یا مفتاح وایي چې د خزانې قلف ورباندې
پرانستلی کېږي، او په دې اعتبار سره "مِغْلَق" یا "مِغْلاق" نومېږي چې خزانه ورباندې بندېږي او قلف
وراچولی کېږي.

په هر تقدیر، ذکر شوي دواړه نومونه د کنایې په توګه د ښه یا بد سرې په باره کښې هم استعمالېږي.
نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَفَاتِيحَ لِلْخَيْرِ مَغَالِيقَ لِلشَّرِّ وَإِنَّ
مِنَ النَّاسِ مَفَاتِيحَ لِلشَّرِّ مَغَالِيقَ لِلْخَيْرِ فَطُوبَى لِمَنْ جَعَلَ اللهُ مَفَاتِيحَ الْخَيْرِ عَلَى يَدَيْهِ وَوَيْلٌ لِمَنْ جَعَلَ اللهُ
مَفَاتِيحَ الشَّرِّ عَلَى يَدَيْهِ»[۲] یعنې: یقیناً ځینې د خلکو څخه د خیر دپاره د پرانستلو کونجیګانې دي او
د شر دپاره د قلف (بندولو) کونجیګانې دي، او یقیناً ځینې د خلکو څخه (بالعکس) د شر دپاره د
پرانستلو کونجیګانې دي، او د خیر دپاره د قلف کولو (بندولو) کونجیګانې دي، نو د هغه چا
دپاره پاکیزګي (خوشالي) ده چې الله ﷻ د ده په لاس باندې د خیر کونجیګانې وګرځوي، او افسوس
(حسرت) دی هغه چالره چې الله ﷻ د ده په لاس باندې د شر کونجیګانې وګرځوي.

(۱) تفسیر الطبري ج۵ ص۲۱۳
(۲) سنن ابن ماجه ج۱ ص۲۱

په هر تقدير، په دې مقام كښې يې د معنى حاصل داسې راوځي چې د غيبو ټولې خزانې الله ﷻ پورې خاصې دي. او يا يې د معنى حاصل داسې راځي چې د غيبو ټولې كونجيګانې په الله ﷻ پورې مختصې دي او د ده ﷻ څخه په غير د نورو ټولو په مخ تړلې دي.

هو! دا بېله خبره ده چې په خپل فضل سره خپلو خاصو بندګانو ته د غيبي خزانو څخه څه شی ورپېرزو كړي، لكه چې فرمايي: ﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾ [آل عمران: ۱۷۹] يعني: او الله ﷻ نه دی چې تاسو په غيبو باندې مطلع (خبر) كړي مګر الله ﷻ د خپلو پيغمبرانو څخه هغه څوک غوره كوي چې اراده يې ورته وشي (او وحې ورته وكړي).

غَيب څه معنى؟

۳ـ مونږ د غيبيِ علومو په باره كښې د [الأنعام: ۵۰] ايت لاندې څه معلومات ليكلي دي چې يو ځل كتل يې بد نه دي، مګر دلته ورباندې لاندې معلومات وراضافه كوو:

الف: د "غَيْب" كلمه مصدر ده مګر د اسم فاعل (غائب) په معنى باندې استعمالېږي[۱].

ب: نو غيب يا د هغه موجود شي څخه عبارت دی چې د حواسو څخه غائب وي او يا د هغه معدوم شي څخه عبارت دی چې د وجود څخه غائب وي چې لا موجود شوی نه وي.

ج: د الله ﷻ علم په موجوداتو باندې بالمشاهده دی چې هيڅ موجود ترې نه شي غائب كېدلی، او په معدوماتو باندې بالغيب دی چې موجود به شي او كه نه، كه موجود شي نو په څه كيفيت به وي او داسې نور[۲].

د: اما د بندګانو علم په هغو موجوداتو باندې بالمشاهده دی چې د حواسو لاندې يې واقع كېږي او په هغو موجوداتو او يا معدوماتو باندې بالغيب دی چې د ده د حواسو لاندې واقع نه وي او د دوی د علم لاندې راشي چې په ايت يا حديث سره ثابت وګرځولی شي.

يادونه

۴ـ ځينو مفسرينو كرامو په دې مقام كښې د ﴿مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ﴾ دپاره ډېر تفسيرونه كړي دي[۳]، لكه د اجرونو خزانې، د عذابونو خزانې، د رزقونو خزانې او داسې نور.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې مفسرينو كرامو به د ﴿مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ﴾ دپاره فقط مثالونه ښودلي وي او حصر به يې مطلب نه وي، نو په دې تقدير عالم الأرواح، عالم الجن، عالم الانس، عالم البحار، عالم البر او داسې نور ټول د ذكرې شوې كلمې لاندې راځي لكه چې همدې مضمون ته په ايت شريف كښې اشارې شته.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۱

(۲) تفسير المنار ج۷ ص۴۵۸؛ تفسير الطبري ج۵ ص۲۱۳

(۳) زاد المسير ج۳ ص۲۸

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: یو ځل نبي کریم ﷺ د ﴿مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ﴾ د کلمې په تفسیر کښې وفرمایل چې: «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ»[1] یعني: غیبي خزانې او یا غیبي کونجیګانې پنځه دي. او د استشهاد په توګه یې د [لقمان:۳۴] ایت شریف ولوست په کوم کښې چې دغه لاندې پنځه شیان ذکر دي:

اول: د قیامت د ورځې علم د الله ﷻ پورې خاص دی.

دوهم: په باران باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي چې کله به ووربږي.

دریم: یوازې الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي چې په رحمونو کښې تقرر لري.

څلورم: همدارنګه یوازې الله ﷻ ته معلومه ده چې سبا ته به مثلًا خلک څه څه کارونه کوي.

پنځم: او د الله ﷻ څخه پرته په دې باندې هم هیڅوک نه پوهېږي چې په کومه ځمکه به مرکېږي.

نو پوښتنه دا ده چې: په دې کښې څه حکمت دی چې نبي کریم ﷺ ذکره شوې کلمه صرف په پنځو غیبو باندې تفسیره کړه او بس؟

مونږ وایو چې:

الف: ځینو مفسرینو کرامو[2] زیات زور لګولی دی چې د الله ﷻ ټولې غیبي خزانې یا د غیبي خزانو کونجیګانې په ذکرو شوو پنځو خزانو یا په پنځو کونجیګانو کښې منحصرې کړي، ته به وایې چې دریاب ته په کوزه کښې د بندولو نیت لري، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې بعید تاویلونه ولولي.

ب: مونږ ته داسې برېښي چې د ذکرو شوو پنځو خزانو نومونه د مثال په توګه اخستل شوي دي او حصر پکښې مطلب نه دی، شاید چې د دغو پنځو په ذکر کښې به لاندې حکمتونه وي، والله اعلم:

اول: د قیامت د ورځې پوښتنه دېر خلک کوي، څوک د تعنت (عناد) د کبله او څوک د دې کبله چې تیاری ورته ونیسي.

دوهم: د باران وربښت ته هم خلک سترګې په لار وي چې کله به ځمکه خړوبه شي، د همدې کبله د باران د وربښت په دروغینو معلوماتو باندې جوګیان د خپلو ځانونو دپاره په خلکو کښې د مقبولیت موندلو هڅې کوي.

دریم: د ما في الارحام په معلوماتو باندې هم خلک مینه کوي چې د زوی پلار به جوړ شي او که د لور؟ خصوصًا په موجوده زمانه (۱۳۷۳ هـ ش) کښې خو دا شبهه دېره ښکته پورته کېږي چې د مور په ګېډه کښې نارینه او ښځینه اولاد په پېژاندنه باندې ځینې ډاکټران بریالي شوي دي، خو-ان شاء الله الرحمن- مونږ به ورته د [الرعد:۸] ایت او د [لقمان:۳۴] ایت لاندې غابن ماتوونکی جواب ورکړو که الله ﷻ په خپل فضل سره هلته د رسېدلو توفیق راکړ.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۴

(۲) تفسیر المنار ج۷ ص۴۶۸

څلورم: هرڅوک د خپلو روزمره کارونو دپاره مهال وېش تاکي. او په حکومتونو باندې خو د خطه المشي (تګلارې) بیانول حتمي شی دی.
پنځم: که هرڅومره مغروره او غافل انسان وي هم د خپل مرګ څخه نه شي بې غمه کېدلی، چې کله به مر کېږي او چرته به خاورو ته سپارل کېږي او داسې نور.
لنډه دا چې د ذکرو شوو پنځو خزانو د معلوماتو دپاره اکثره خلک تږي دي نو الله ﷻ د تولو نه غوڅه کړه چې د الله ﷻ څخه پرته وربانديې بل څوک نه پوهېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې قیصه ولولئ:

یوه عجیبه قیصه

۶ـ مونږ اورېدلي دي چې کوم یوه باچا ملک الموت ﷺ په خوب کښې ولید او وپوښتنه یې ترې وکړه چې زما به څومره عمر پاتې وي؟ ملک الموت ﷺ ورته د لاس په پنځو ګوتو باندې اشاره وکړه. باچا چې د خوب څخه راویښ شو نو د ډېرې زیاتې وارخطائۍ سره مخامخ شو او ګومان یې کاوه چې البته عمر به یې د ګوتو په شمار پنځه ورځې یا پنځه میاشتې او بالآخره یا پنځه کاله پاتې وي.
د مملکت د تعبیر المنام (د خوبونو د تعبیر کولو) پوهان ټول چپ وه او په خلکو باندې د غم تیاره خوره شوه، مګر په همدې منځکښې یوه باشعوره عالم دوی د غمه خلاص کړه او باچا یې مخاطب کړ چې: ملک الموت ﷺ تاته جواب درکړی دی چې ستا د عمر معلومات ماته نشته، ځکه چې دا د هغو پنځو خزانو څخه دي چې کونجیګانې یې یوازې او یوازې د الله ﷻ سره دي او بس. نو په دې تعبیر سره باچا خوشاله شو او ذکر شوي عالم ته یې ډېر غټ انعام ورکړ.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو تشریحاتو په بنا د ﴿ وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ ﴾ جمله ټولو غیبي خزانو ته شامله شوه، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په عین ایت شریف کښې د ځینو په نومونو باندې صراحت وکړی شو، لکه وچه، لمده، خزان شوې پانه، لوېدلې دانه، ساقط شوی لوند شی، او یا لوېدلی وچ شی؟
مونږ وایو چې: حکمت پکښې دا دی ـ والله ﷻ اعلم ـ چې:
الف: هلته اجمال وه او وروسته یې تفصیل دی او د اجمال څخه وروسته په ذهن کښې تفصیل ډېر ښه کښېني.
ب: ذکره شوې جمله ﴿ وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ ﴾ د الله ﷻ د علم په عموم باندې عقلاً دلالت کوي نو په متباقي ایت شریف کښې د ځینو محسوساتو نومونه هم واخستل شوه ترڅو د انسان په پوه کولو کښې عقل او حواس دواړه سره لاسونه یو کړي، ترڅو د ټولو طبقاتو انسانان پرې عقیده وکړي.
ج: ترڅو خلک پوه شي چې الله ﷻ بې ارزښته شی (لکه خزان شوې پانه) هم بې لیکنې نه دی پرېښې نو د انسان کړه وړه به یې څنګه نه وي لیکلي چې ثواب او عقاب ورپورې ارتباط لري.

"کتاب مبین" د کوم کتاب نوم دی؟

۸_ ځینو مفسرینو کرامو[۱] په دې مقام کښې د ﴿ كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مراد کړی دی چې د وړاندېني مضمون دپاره تاکید واقع کېږي او د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: تکراراً واورئ چې د ټولو خزانو کونجیګانې د الله ﷻ پورې خاصې دي او ټول شیان د الله ﷻ په علم کښې دي.

مګر دا تفسیر د یو پلوه متبادر نه دی او د بل پلوه تاکید دی او د تاکید څخه تاسیس بهتر دی، نو ښکه مونږ وایو چې ﴿ كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ﴾ په دې مقام کښې د الله ﷻ د یوه ازلي کتاب څخه عبارت دی چې الله ﷻ پکښې د ټولو مخلوقاتو ټول کیفیات د دنیا د پیدایښت څخه وړاندې لیکلي دي، چې په لیکلی شوي توګه مخلوقات پیدا کېږي او فنا کېږي او دا سلسله به د قیامت د ورځې پورې روانه وي.

ذکر شوی کتاب د "اُم الکتاب" په نوم هم یاد شوی دی، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَعِندَهُۥٓ أُمُّ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ [الرعد:۳۹] یعنې: او د الله ﷻ په نزد اُم الکتاب (اصلي کتاب) دی. او لوح محفوظ هم ورته ویل شوی دی، الله ﷻ فرمایي: ﴿ فِي لَوۡحٖ مَّحۡفُوظِۭ ﴾ [البروج:۲۲] یعنې: الله ﷻ قرآن کریم هم په لوح محفوظ کښې ساتلی دی.

همدې کتاب ته د "إِمَام مُبِين" لقب هم ورکړی شوی دی، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَكُلَّ شَيۡءٍ أَحۡصَيۡنَٰهُ فِيٓ إِمَامٖ مُّبِينٖ ﴾ [یس:۱۲] یعنې: او هر شی مو شمېرلی دی په څرګند امام (لوح محفوظ) کښې.

په ذکر شوي کتاب باندې عقیده کول ضرور دي، اما د هغو معلوماتو څخه علاوه چې په ایت یا حدیث کښې ثابت دي، بله خبره کول پکښې په کار نه ده. لاندې وضاحت ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایي: ﴿ مَآ أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مِّن قَبۡلِ أَن نَّبۡرَأَهَآ ﴾ [الحدید: ۲۲] یعنې: هیڅ مصیبت نه په ځمکه کښې او نه ستاسو په نفسونو کښې رسېږي مګر هغه په یوه کتاب کښې (لیکلی شوی) دی، د دې څخه وړاندې چې نوموړی مصیبت مونږ خلق (پیدا) کړو.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ»[۲] یعنې: په هغه شي باندې قلم وچ شوی دی چې ته ورسره پیوسته کېدونکی یې (تغیر نه قبلوي).

عبد الرحمن مومند علیه الرحمة د همدې حدیث مضمون په خپلو اشعارو کښې څومره په ښه توګه انځور کړی دی چې:

عاقبت به د تقدیر ښکلی وربېښ شي :: که په اوښکو د چا ټول جهان چقړ شي[۳]

(۱) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۱
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۰
(۳) د عبد الرحمن مومند دیوان

یادونه

۹_ مونږ د [آل عمران:۵۵] ایت لاندې لیکلي دي چې د "تَوَفِّي" کلمه په قرآن کریم کښې هم د خوب (ویده کولو) په معنی او هم د روح د قبض په معنی باندې استعماله شوې ده، دلته ورباندې فقط همدومره ورزیاته وو چې: په ذکرو شوو ایتونو کښې یې په دواړو معناوو کښې استعمال موندلی دی چې شرحه یې دا ده:

الف: د ﴿ يَتَوَفَّىٰكُم ﴾ کلمه د "توفی" څخه اخستله شوې ده چې د ویده کولو معنی ورکوي، لکه چې ﴿ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي. یعنې: الله ﷻ تاسو د شپې د مخې اوده کوي بیا مو په ورځ کښې راویښوي ترڅو خپل ټاکلي عمرونه تر پایه ورسوئ.

ب: د ﴿ تَوَفَّتْهُ ﴾ کلمه هم د "توفی" څخه اشتقاقه شوې ده چې د روح د قبض په معنی سره ده، لکه چې ﴿ إِذَا جَآءَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ ﴾ جمله ورباندې رڼا اچوي. یعنې: د ملائکو لیکنه او د کړو وړو ثبت مو تر هغه وخته پورې جریان لري ترڅو چې ستاسو ارواګانې زمونږ ملائک قبض کړي.

فوقیت څه معنی؟

۱۰_ که څه هم مونږ د [الأنعام:۱۸] ایت لاندې د ﴿ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِۦ ﴾ د جملې ښه پوره شرحه لیکلې ده مګر په دې مقام کښې ورباندې زیاتوو چې د ﴿ فَوْقَ ﴾ کلمه په لاندې ګڼ شمېره معناوو کښې استعمالېږي[1]:

الف: فوقیت (پورته والی) د مکان په اعتبار سره. لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوْقِهَا ﴾ [فصلت: ۱۰] یعنې: الله ﷻ په ځمکه کښې د دې دپاسه غرونه پیدا کړي دي.

ب: فوقیت د هوا (فضا) په اعتبار سره. لکه ﴿ قُلْ هُوَ ٱلْقَادِرُ عَلَىٰٓ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ ﴾ [الأنعام: ۶۵] یعنې: الله ﷻ قادر دی چې ستاسو د پاسه د فضا له طرفه درباندې عذاب درښکته کړي او یا یې درباندې د پښو له طرفه درواستوي.

ج: فوقیت د لوړې او ژورې په اعتبار سره. لکه ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ ﴾ [الأحزاب:۱۰] یعنې: هغه درپه زړه کړئ چې د کافرانو لښکر تاسو ته ستاسو د پاسه هم درغی او ستاسو د لاندې خوا څخه هم درغی.

د: فوقیت د عدد په اعتبار سره. لکه ﴿ فَإِن كُنَّ نِسَآءً فَوْقَ ٱثْنَتَيْنِ ﴾ [النساء:۱۱] یعنې: که د مړي لورګانې د دوه وو څخه د پاسه وي.

هـ: فوقیت د غټوالي او کوچنیوالي په اعتبار سره. لکه ﴿ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ﴾ [البقرة:۲۶] یعنې: الله ﷻ تاسو ته د میاشې لا د ده څخه (د صغر او کبر په لحاظ) د ورپورته ساکښانو مثال بیانوي.

---

[1] مفردات الراغب ص ۴۰۱

و: فوقيت د دنياوي فضيلت په اعتبار سره. لكه ﴿ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ ﴾ [الزخرف: ۳۲] يعني: موږ په دنياوي رتبو کښې ځينې خلک په ځينو نورو باندې د پاسه کړي دي. يا لكه چې وايي: "اليَاقُوتُ فَوقَ الحَدِيْدِ"(۱) يعني: د ياقوتو شان او منزلت په اوسپنه باندې د پاسه دی.

ز: فوقيت د أخروي فضيلت په اعتبار سره. لكه ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّقَوْاْ فَوْقَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ [البقرة: ۲۱۲] يعني: متقيان (چې د شرک او کفر څخه يې ځانونه ساتلي وي) په کافرانو باندې د قيامت په ورځ د پاسه دي.

ح: فوقيت د قهاريت او غلبې په لحاظ سره. لكه همدغه ايت شريف چې اوس د بحث لاندې دی ﴿ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِۦ ﴾ (الآية) يعني: الله ﷻ په خپلو مخلوقاتو باندې د قهاريت او غلبې په لحاظ سره د پاسه دی، هرڅه چې وغواړي ورباندې اجراء کولی يې شي.

حفظه ملائک د کومو ملائکو نوم دی؟

۱۱_ کوم ملائک چې د انسانانو سره موظف دي په قرآن کريم کښې په لاندې صفاتو سره ياد شوي دي:

الف: په ذکر شوي ايت شريف کښې په ﴿ حَفَظَةً ﴾ سره موصوف شوي دي چې د حافظ جمعه ده، يعني: ساتونکي ملائک.

ب: د [الأنفطار: ۱۱] ايت کښې په ﴿ كَٰتِبِينَ ﴾ سره موصوف شوي دي، يعني ليکونکي ملائک.

په هر تقدير، په دې مقام کښې ځينې علماء کرام وايي(۲) چې: د حفظه ملائکو څخه کرام کاتبين (ليکونکي ملائک) مراد دي، ځکه چې همدوی د بنيادمانو کړه وړه ليکلي او د حفظ (ثبت) لاندې يې واقع کوي.

او ځينې نور وايي(۳) چې دلته ترې هغه ملائک مراد دي چې د هر انسان سره د حفاظت او خارنې دپاره ګرځي راګرځي، که بالفرض دغه ملائک نه وی نو انسان به په ځمکه کښې د پيريانو او نورو افتونو څخه ژوند نه وی کړی.

مګر موږ ته بهتره ښکاري چې په دې مقام کښې د حفظ د کلمې څخه فقط ساتونکي ملائک مراد شي، برابره خبره ده چې اعمال حفظ (ثبت) کوي او که د آفتونو څخه يې حفاظت کوي.

موږ ځکه دغه عامه معنی واخسته چې د ﴿ وَهُوَ ٱلْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِۦ ﴾ د جملې سره ښه سمون خوري. يعني: الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې په علم او قدرت سره دومره د پاسه دي چې د هر انسان سره يې ملائک ټاکلي دي چې ورسره ګرځي راګرځي او هيڅوک ترې خپل عمل نه شي پټ کولی او نه يې د خانه څخه يو طرف ته کولی شي.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۶ ص۶۶
(۲) تفسير البغوي ج۲ ص۱۰۳
(۳) البحر المحيط ج۴ ص۵۲۹

که څوک غواړي چې د هغو ملائکو په هکله پوره معلومات حاصل کړي کومې چې د هر انسان سره ګرځي راګرځي، چې شمېره یې څومره ته رسېږي او په څه کیفیت باندې یې د زره په حسناتو او سیئاتو باندې پوهېږي؟ او داسې نور، نو څینو تفاسیرو[۱] ته دې مراجعه وکړي. خو په دې کتاب کښې په همدې اړوند د [الرعد:۱۱] ایت لاندې ان شاء الله ﷻ څه نور وضاحت هم راروان دی.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي چې: الله ﷻ د کافرانو په باره کښې فرمایلي دي چې: ﴿ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴾ [محمد:۱۱] یعنې: الله ﷻ ځکه کافران پوهنا کوي چې دوی مَولیٰ نه لري. حال دا چې په دې مقام کښې الله ﷻ خپل اقدس ذات د ټولو انسانانو دپاره (چې کافران هم پکښې شامل دي) مولیٰ ښودلی دی چې: ﴿ ثُمَّ رُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ ﴾، ایا دا تناقض نه دی؟

مونږ وایو چې: هلته د کلام سیاق او سباق (وړاندې ښېرته) دلالت کوي چې د مولیٰ څخه ناصر مطلب دی او کافران خو ناصر نه لري، او دلته ترې حقیقي مالک مراد دی[۲]، او ښکاره ده لکه څنګه چې الله ﷻ د مؤمنانو حقیقي مالک دی همدارنګه د کافرانو حقیقي مالک هم دی.

د حساب د سرعت معنی

۱۳_ په ﴿ وَهُوَ أَسْرَعُ ٱلْحَٰسِبِينَ ﴾ کښې د "أَسْرَع" کلمه د "سَرِيع" دپاره د تفضیل صیغه ده چې په زیات سرعت باندې دلالت کوي.

د حساب سرعت علي ﷺ په ډېره ښه طریقه باندې تفسیر کړ، البته کله چې ترې پوښتنه وشوه چې: الله ﷻ د خپلو ټولو بندګانو سره په یوه حال کښې څنګه محاسبه کوي؟

ورته یې وفرمایل چې: «كَمَا يَرْزُقُهُمْ فِيْ حَالَةٍ وَاحِدَةٍ فِي الدُّنْيَا»[۳] یعنې: لکه څنګه چې الله ﷻ خپلو ټولو بندګانو ته په یوه آن کښې په دنیا کښې روزي ورکوي او د یوه روزي ورکول یې د بل د روزي ورکولو څخه نه غافل کوي، همدارنګه به د قیامت په ورځ په یوه وخت کښې د ټولو سره محاسبه وکړي او د یوه حساب به د بل په حساب باندې څه تاثیر وانه چوي.

﴿ قُلْ مَن يُنَجِّيكُم مِّن ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ تَدْعُونَهُۥ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَىٰنَا مِنْ هَٰذِهِۦ لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ ٱللَّهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ ٱلْقَادِرُ عَلَىٰٓ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ

---

[۱] روح المعاني ج۷ ص۱۷۵_

[۲] تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۴۵

[۳] المحرر الوجیز ج۶ ص۶۸

يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ ۗ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ ۚ قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِّكُلِّ نَبَإٍ
مُّسْتَقَرٌّ ۚ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾

[۶۳] (ای پیغمبره! خلکو ته) ووایه چې: هغه څوک دی چې تاسو ته د وچې او لمدې (بیابان او دریاب) د تیارو (مشکلاتو) څخه نجات درکوي چې تاسو یې په زاریو (څرګنده توګه) او په پټه توګه باندې بلئ: (داسې بلنه چې) قسم دی که مونږ ته د دغو (مشکلاتو) څخه نجات راکړي، نو خامخا به مونږ د شاکرانو د ډلې څخه جوړ شو (جواب راکړئ! بلل شوی څوک دی؟).

[۶۴] (ای پیغمبره! د دوی د جواب څخه وړاندې ورته) ووایه (جواب ورکړه) چې: الله ﷻ تاسو ته د دغو (مشکلاتو) څخه او د هرې سختۍ څخه نجات درکوي، بیا تاسو (ورسره په عبادت کښې) شریکان جوړوئ (او خپل قسمونه د پښو لاندې کوئ).

[۶۵] (ورته) ووایه چې: همدی ﷻ په دې باندې (هم) قادر دی چې په تاسو باندې ستاسو د پاسه عذاب دروليږي، یا ستاسو د پښو لاندې خوا څخه (مو په عذاب باندې اخته کړي، او) یا مو (د عداوت د حیثه) په داسې حال کښې ګډوډ کړي چې ډلې ډلې یاست، او ځینو ستاسو ته د ځینو نورو جنګ وروڅکي. ګوره چې مونږ څنګه بیا-بیا (دوی ته) خپل ایتونه (دلایل) بیانوو، شاید چې دوی (په ژورې پوهې سره) پوه شي.

[۶۶] او دې (قرآن کریم) ته ستا قوم د دروغو نسبت کوي، حال دا چې همدا حق دی (د واقع سره مطابق دی). ورته ووایه چې: زه خو په تاسو باندې د وکیل په حیث نه یم استولی شوی (چې ستاسو د کفریاتو ذمه واري زما په غاړه شي).

[۶۷] د هر خبر (وینا) دپاره د ثبات (تقرر او تحقق) ځای (او زمانه) شته، او ژر دی چې تاسو به (پرې) پوه شئ.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د الله ﷻ د کامل قدرت دوه وو مثالونو ته اشاري شوې دي:

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې تاسو ته څه مناسب دي چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې نور شیان شریکوئ حال دا چې د الله ﷻ څخه په غیر نه د واقع شوي عذاب څخه بل څوک نجات درکولی شي او نه درڅخه د واقع کېدونکي عذاب مخه بل څوک اړولی شي. نو د دې دپاره چې ذکر شوی مضمون مو په زړونو کښې ښه ځای ونیسي، د لاندې پوښتنو جوابونه راکړئ:

الف: ای خلکو! هغه څوک دی چې تاسو ته په وچه او لمده (بیابان او دریاب) کښې د مشکلاتو څخه نجات درکوي چې په ډېرې عاجزۍ سره یې بلئ؛ او هم په څرګنده توګه او هم په زړه کښې ترګو

مشکلاتو حل غوارئ او بالآخره په ډېر اخلاص په قسمونو سره کلکې وعدې ورکوئ او وایئ چې که مونږ ته یې د دغه واقع شوي مشکل څخه نجات راکړ نو مونږ به خپل ځانونه د شاکرانو له ډلې څخه جوړ کړو او په عبادت کښې به ورسره شریک ونه دروو؟.

ای خلکو! وواياست چې په دغسې خطرناک حالت کښې تاسو د چا څخه د نجات تمه لرئ؟ او چا ته په قسمونو سره د خلوص وعدې ورکوئ؟

ای پیغمبره! که څه هم مشرکان د دې څخه په غیر بل جواب نه لري چې په دغسې خطري حالت کښې مونږ د الله ﷻ څخه د نجات تمه لرو او همده ﷻ ته د اخلاص وعدې ورکوو، مګر د دوی د جواب څخه وړاندې د دوی جواب شرحه کړه چې تاسو په دغسې حالت کښې الله ﷻ ته تمه لرئ او همده ﷻ ته د توحيد وعدې ورکوئ، ترڅو ستا دپاره ذکر شوی جواب د معجزې بڼه ولري.

او دا ځکه که بالفرض الله ﷻ تاته د دوی د زړونو کيفيت نه وی شرحه کړی نو ته به څه پوه شوی وی چې دوی چاته زاري کوي او په زاريو کښې مخلص دي او که نه؟.

نو ای پیغمبره! بيا ورته ووايه چې الله ﷻ خو صرف د هغه مشکل څخه نجات درکوونکی نه دی چې تاسو پرې اخته ياست او د وارخطائۍ سره يې مخامخ کړي ياست، بلکې الله ﷻ خو تاسو ته د هر مشکل څخه نجات درکوي خو تاسو په خپل عهد او لوظ باندې نه درېږئ چې د نجات څخه وروسته بيرته خپل مشرکانه کړنلارې ته ورګرځئ؛ ته به وايې چې نه مو د توحيد عهد کړی دی او نه مو چرته د مشکلاتو څخه نجات موندلی دی.

ب: ای پیغمبره! خلکو ته دا هم ووايه چې د الله ﷻ قدرت خو په دې کښې منحصر نه دی چې تاسو ته د واقع شوي مشکلاتو څخه نجات درکوي (که اراده يې وشي) بلکې الله ﷻ په هره ګړۍ کښې قادر دی چې يا درباندې د پاسه عذاب نازل کړي لکه څنګه يې چې د لوط ﷺ په قوم او هم په اصحاب الفيل باندې نازل کړی وه، او دا يې هم د وسې پوره ده چې د ځمکې د پلوه مو په سخت عذاب باندې اخته کړي لکه څنګه يې چې قارون په ځمکني عذاب باندې اخته کړی وه چې ځمکې بنکته خپل ځان ته ورکش کړ.

يا په بل عبارت: اسمان او ځمکه دواړه د الله ﷻ په واک او اختيار کښې دي او تاسو د دواړو په منځکښې راګير ياست او د تېښتې هيڅ لاره نه شئ موندلی.

او بالآخره الله ﷻ په دې باندې هم قادر دی چې د پاس او يا لاندې څخه نه، بلکې ستاسو د داخل څخه درباندې لوی مصيبت درنازل کړي چې ډلې-ډلې شئ او يوه ډله د بلې ډلې دپاره مصيبت جوړ شئ، اتفاق او اتحاد مو د منځه لاړ شي، په جګړو او دنګلو باندې اخته شئ او دوستي او ورورولي مو په عداوت او کينې باندې بدله شي.

که الله ﷻ د ذکرو شوو مصيبتونو څخه کوم يو مصيبت درباندې درنازل کړي ايا د الله ﷻ څخه پرته بل څوک شته چې نجات درکړي او د مصيبت څخه مو وژغوري؟.

۲ـ ای پیغمبره! وګوره چې مونږ خلکو ته د خپل وحدانيت دلايل په څومره واضحه توګه بيا-بيا

بيانوو او په ډول-ډول اساليبو سره یې ورته واضحه کوو، د دې دپاره چې دوی د دقيقې پوهې ځنې کار واخلي او د شرک څخه توحيد ته راتاو شي، مګر په هره زمانه کښې داسې خلک تېر شوي دي چې زمونږ واضحه دلايلو ته يې توجه نه ده کړې او په شرکياتو باندې کلک پاتې شوي دي.

د دوی د جملې څخه (ای پيغمبره!) ستا د قوم او ستا د اُمت مشرکان هم دي چې قرآن کريم ته دروغو نسبت کوي، حال دا چې دا حق کتاب دی، د واقع سره مطابق دی، دروغ لا څه چې هيڅ شک هم پکښې نشته.

۳_ نو ای پيغمبره! د ذکرو شوو دلايلو په آخر کښې ورته ووايه چې: ما خو خپله راسپارلې شوې دنده ترسره کړه او د څه شي دپاره چې الله ﷻ را استولی وم هغه مې درته په کامله توګه ورسا، نور نو زه خو په تاسو باندې د وکيل په صفت نه يم استولی شوی چې د قيامت په ورځ ستاسو د شرکياتو پوښتنه زما څخه وکړی شي.

د قرآن کريم بيانات ټول حق او اخبارات يې د واقع سره مطابق دي مګر د هر شي دپاره د استقرار (تحقق) وخت ټاکلی شوی دی چې د هغه څخه وړاندې-ېرته نه کېږي، نو کله چې د قرآن کريم د اظهاراتو ټاکلی شوی وخت راشي نو ډېر ژر به پرې تاسو پوه شئ خو د هغه وخت پوهه به درته څه ګټه ونه رسوي.

توضيحات

۱_ که څه هم د ﴿ظُلُمَٰتِ﴾ کلمه د "ظُلْمَة" جمعه ده او "ظُلْمَة" تياري ته وايي، مګر په دې مقام کښې د "ظُلُمَات" څخه مشکلات او سختنۍ مرادې دي، لکه چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه همدا ډول تفسير روايت کړی شوی دی[1]، بلکې په هره ژبه کښې د مشکلاتو څخه د کنايې په توګه په تيارو سره تعبير کېږي، لکه چې په پښتو کښې غمژن سړی وايي چې "په ما باندې توره شپه ده".

"تَضَرُّع" څه معنی؟

۲_ د ﴿تَضَرُّعًا﴾ کلمه په اصل کښې د "ضَرْعِ النَّاقَة" څخه اخستله شوې ده[2] چې د اوښې غولانځې ته ويل کېږي، څرنګه چې هر کوچنی ساکښ د خپلې مور غولانځې ته په ډېرې عاجزۍ سره وړاندې کېږي او خپله کمزوري په اواز او هم په هيئت کښې ښه ښکاره کوي، نو د هر چا عاجزي څرګندول او زارۍ کول د "تَضَرُّع" په لفظ سره تعبيرېږي، د همدې کبله يې په مقابل کښې د "خُفية" کلمه هم استعمال مومي چې د پټولو معنی ورکوي.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د مشکلاتو په وخت کښې تاسو هم په څرګنده توګه او هم په پټه په زړونو کښې په ډېر اخلاص سره د الله ﷻ څخه د خپلو مشکلاتو حل غواړئ، په دغه وخت کښې مو خپل باطل معبودان بالکل هېر کړي وي.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۷۹
(۲) مفردات الراغب ص۳۰۴

دلته څوک مخاطب دي؟

۳- مفسرينو كرامو ليكلي دي[۱] چې د ځينو علماوو كرامو دا نظر دی چې په ﴿أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ﴾ كښې مشركان مخاطب دي او ځينې نور وايي چې دلته خطاب مسلمانانو ته متوجه دی او بالآخره ځينې نور وايي چې د ايت شريف اوله برخه (د دوه وو عذابونو برخه) مشركانو ته متوجه ده او په آخرنۍ برخه (د خپل منځي اختلاف عذاب په برخه) كښې مسلمانان مخاطب دي.

مګر مونږ وايو چې: د مقام په اعتبار سره يوازې مشركان مخاطب دي، ځكه چې د ايتونو د بحث لړۍ په همدوی كښې روانه ده او د مفهوم په اعتبار سره ټول أُمت ته خطاب متوجه دی، چې د قيامت د ورځې پورې پكښې ټول شامل ښكاري او بايد چې ټول ترې د عبرت درس واخلي.

پاسني او لاندېني عذابونه

۴- په هر تقدير، علماوو كرامو پاسني او لاندېني عذابونه په دوه ډوله تفسير كړي دي:

الف: پاسني عذاب (چې په ﴿مِّن فَوْقِكُمْ﴾ كښې ورته اشاره شوې ده) د هغه عذاب څخه عبارت دی چې د هوا د طرفه پر چا نازل شي -العياذ بالله-، لكه اسماني تندر، د ډېرو باران، ږلۍ، د ابابيل غونډې د عذاب مرغان، وچكالي او داسې نور.

او لاندېنی عذاب (چې په ﴿مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ﴾ كښې ورته اشاره شوې ده) د هغه عذاب څخه عبارت دی چې د ځمكې د پلوه يې د واقع كېدلو خطره وي، لكه په درياب كښې غرقېدل، په زلزله باندې د اباديو رنګېدل، په ځمكه كښې خسف كېدل او داسې نور[۲].

ب: د پاسني عذاب څخه هغه عذاب مراد دی چې د ظالمانو د مشرانو د پلوه په كوم قوم باندې نازل شي چې په خپل رعيت باندې ظلم كوي، شخصي ملكيتونه ترې مصادره كړي، كفري حكومتونه خپل مملكت ته دعوت كړي، او يا داسې نور ظلمونه وكړي.

او لاندېنی عذاب د هغه عذاب څخه عبارت دی چې د ظالمانو كشرانو څخه يې منشا نيولې وي[۳]، مثلاً چې چاته د خپلو خدمتګارانو او اولادونو څخه بلا جوړه شي او يا د يوه ارام مملكت ارامي په كودتا سره د منځه لاړه شي لكه څنګه چې په افغانستان كښې د كمونستانو په كودتا سره ټول خلک نارامه او دربه در شوه.

مونږ ته داسې برېښي چې ذكر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې ايت شريف دواړو ته شامل وي خو اولنی تفسير به په عبارة النص سره مراد وي او دوهم تفسير ته به په اشارة النص سره اشاره كړې شوې وي، والله ﷻ اعلم.

خو د دې سره-سره مونږ وايو چې علماوو كرامو د عذابونو دپاره محض څو مثالونه ښودلي دي

(۱) زاد المسير ج۳ ص۴۲؛ المحرر الوجيز ج۶ ص۷۰
(۲) روح المعاني ج۷ ص۱۸۰
(۳) تفسير الخازن ج۲ ص۴۲۳

الانعام (۱)

او حصر يې مطلب نه دی، او دا څکه چې دهر هوايي او ځمکني عذابونه شته چې د ايت شريف لاندې راتلای شي خو چا نه دي ذکر کړي لکه په ننۍ زمانه کښې د جنګي الوتکو بمبارد، د غټو توپونو (چې قوسي انداخت کوي) مرميات، د اسکټ توغندیو ورول، د زهرجن ګاز پاشل، د کمياوي وسلو استعمالول، د طاعون او نورو امراضو خورېدل، او يا لکه د مختلفو ماينونو چاودنې، د غرونو بنوېدل، د اور شندل، د قحطۍ د ملخانو حمله کول او داسې نور.

دلته ماثور تفسير

۵ـ که څه هم د دې مقام په ارتباط سره د نبي کريم ﷺ څخه زښت ډېر احاديث روايت کړی شوي دي چې تقريبًا ډېرشو احاديثو ته رسېږي او ځينو مفسرينو کرامو راغونډ کړي دي[۱]، مګر مونږ د اوږدوالي د کېله يوازې د لاندېنيو احاديثو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: جابر بن عبد الله ﷺ وايي: کله چې د درېګوني عذاب ايت شريف ﴿ قُلْ هُوَ ٱلْقَادِرُ ﴾ الآية، نازل شو نو نبي کريم ﷺ د ﴿ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ ﴾ سره ووېلې چې: «أعُوذُ بِوَجْهِكَ» يعني: ای ربه! ستا په اقدس ذات باندې د دغه ډول عذاب څخه پنا غواړم چې أمت مې د اصحاب الفيل په شان پوپنا کړي، او د ﴿ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ ﴾ سره يې هم ووېلې چې: «أعُوذُ بِوَجْهِكَ» يعني: ای ربه! زه ستا په اقدس ذات باندې د دغه ډول عذاب څخه پنا غواړم چې زما د أمت د قارون غوندې بيخ وباسي، او بالآخره د ﴿ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ ﴾ سره يې وفرمايل چې: «هَذَا أَهْوَنُ أَوْ هَذَا أَيْسَرُ»[۲] يعني: دا عذاب سپک دی او يا يې وفرمايل چې دا اسان دي، خو پنا يې ترې ونه غوښتله.

ب: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «سَأَلْتُ رَبِّي ثَلَاثًا فَأَعْطَانِي اثْنَتَيْنِ وَمَنَعَنِي وَاحِدَةً، سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ لَا يُهْلِكَ أُمَّتِي بِالسَّنَةِ فَأَعْطَانِيهَا وَسَأَلْتُهُ أَنْ لَا يُهْلِكَ أُمَّتِي بِالْغَرَقِ فَأَعْطَانِيهَا وَسَأَلْتُهُ أَنْ لَا يَجْعَلَ بَأْسَهُمْ بَيْنَهُمْ فَمَنَعَنِيهَا»[۳] يعني: ما د خپل رب ﷻ څخه درې غوښتنې وکړې چې دوه غوښتنې يې راکړې او يوه يې راڅخه منعه کړه (منظوره يې نه کړه): ما د خپل رب ﷻ څخه وغوښتل چې زما أمت په وچکالۍ باندې هلاک نه کړي نو دا غوښتنه يې راکړه، او ما ترې وغوښتل چې زما أمت (د فرعونيانو غوندې) په غرقولو سره هم هلاک نه کړي (چې پوپنا شي) نو دا غوښتنه يې هم راکړه، او ترې ومې غوښتل چې د دوی جنګ د دوی په خپلو منځو کښې واقع نه کړي نو دا غوښتنه يې راڅخه منعه کړه.

يادونه

۶ـ مونږ د [البقرة:۲۱۳] ايت لاندې د اختلاف ډولونه ليکلي دي چې ځيني روا او ځيني حرام دي

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۲ ص۱۳۹؛ الدر المنثور ج۳ ص۲۸۷
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۶۶
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۹۰

هیله ده چې هلته یو ځل بیا مراجعه وکړی شي. خو دلته فقط همدومره اضافه کوو چې په دې مقام کښې ناجائز اختلاف مراد دی چې د الله ﷻ لوی عذاب دی او په موجوده وخت[1] کښې په افغانستان باندې مسلط دی چې مجاهدین ډلې-ډلې شوي دي او هرې یوې ډلې د بلې ډلې په مقابل کښې وسلې ته لاس کړی دی او د خپلو ورونو په وینو تویولو اخته دي، الله ﷻ دې په خپل فضل سره ذکر شوی عذاب زمونږ څخه پورته کړي.

مُسْتَقَرٌّ څه معنی؟

۷_د ﴿مُسْتَقَرٌّ﴾ کلمه اصلاً د "قَرّ" څخه اخستله شوې ده چې د برودت (یخنی) معنی ورکوي، او په مقابل کښې یې د "حَرّ" کلمه استعمالیږي چې معنی یې حرارت (ګرمي) ده[2].

نو څرنګه چې برودت د سکون غوښتنه کوي او حرارت د حرکت غوښتونکی دی نو ځکه په دې مقام کښې د ﴿مُسْتَقَرٌّ﴾ کلمه د کنایې په توګه په ثبات او ځای په ځای ودرېدلو کښې استعماله شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د قرآن کریم هره یوه خبره ثابت وخت او ثابت ځای لري، چې د همغه وخت او همغه ځای څخه نه وړاندې کېږي او نه ترې وروسته کېږي.

﴿وَإِذَا رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ يَخُوضُونَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا۟ فِى حَدِيثٍ غَيْرِهِۦ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ ٱلشَّيْطَٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ ٱلذِّكْرَىٰ مَعَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَىْءٍ وَلَٰكِن ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ وَذَكِّرْ بِهِۦٓ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِىٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَآ ۗ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أُبْسِلُوا۟ بِمَا كَسَبُوا۟ ۖ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾﴾

[۶۸] او (ای پیغمبره!) کله چې ته هغه خلک وګورې چې زمونږ په ایتونو کښې (باطل) بحث پیل کړي، نو ته د دوی څخه مخ واړوه (د دوی سره مه کښېنه) آن تر هغه چې دوی د ذکر شوي بحث څخه

---

(۱) ۱۳۷۴/۲/۱ هـ ش

(۲) مفردات الراغب ص۴۱۲

په غیر په بل بحث کښې شروع وکړي، او که (بالفرض) ستا څخه خامخا (زمونږ توصیه) هېره کړه، نو ته د ظالم قوم سره (د هغې) د تذکر څخه وروسته مه کښېنه.

[۶۹] او په هغو کسانو باندې چې پرهېزګاري کوي، د دوی (ظالم قوم) د محاسبې څخه هېڅ شی نشته (چې دوی يې په جنايتونو باندې ونيولی شي)، مګر (په دوی باندې د وسې په اندازه قولاً او عملاً) پند ورکول (شته دي)، شايد چې دوی (ظالم قوم) پرهېزګاري وکړي (او د ظلم څخه لاس واخلي).

[۷۰] او (ای پیغمبره!) هغه خلک پرېږده (ډېر پرې مه غمژن کېږه) چې خپل دين (قرآن کريم) يې لوبې او مسخرې جوړ کړی دی، او دوی لره دغه نړۍ (خسيس) ژوند تېر ويستلي دي.

او (ای پیغمبره!) په دې (قرآن کريم) سره پند ورکولو ته ادامه ورکړه (څکه) چې د جنت څخه به (هر ظالم) نفس د هغه څه په سبب محروم کړی شي چې ده کړي وي، دغه (جنايتکار نفس) ته به د الله ﷻ څخه په غير نه دوست وي او نه شفاعتګر، او که (بالفرض) هر ډول عوض فديه کړي هم ترې قبوله به نه کړی شي.

دغه (ظالم قوم) هغه خلک دي چې د خپلو کسبونو په سبب به (د جنتونو څخه) محروم کړی شي، دوی لره د خوټېدلو اوبو څخه څښاک او دردناک عذاب د دې کبله شته دی چې دوی دي چې په (دوامداره توګه) کفر کوي.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د سورت د اول څخه د توحيد او نبوت د دلايلو سلسله راروانه ده او په دې ايتونو کښې د يو پلوه د دلايلو نتيجه بيانه شوې ده چې مشرکان په خپلو شرکياتو باندې کلک پاتې شوه او په قرآن کريم باندې يې د تکذيب او ملنډو وهلو څخه لاسونه وانخستل، او د بله پلوه مسلمانان توصيه شوي دي چې مشرکانو ته يو ځل بيا عملي وعظ وکړي او د ملنډو وهلو په وخت کښې يې د مجالسو څخه پورته شي او ګډون پکښې ونه کړي.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعنې: ای پیغمبره! تا خو د مشرکانو دپاره زښت ډېر او پوره قوي دلايل وړاندې کړه، دوی په خپلو زړونو کښې هک پک پاتې دي خو د عناد د کبله د خپلو کفرياتو څخه لاس نه اخلي او علاوه لا په دې زمونږ په ايتونو او قرآن کريم باندې ملنډې او مسخرې هم وهي.

نو کله چې تا دوی په ذکر شوي حالت باندې وليده نو د مجالسو څخه يې اعراض وکړه او تر هغه وخته پورې يې مجالس ترک کړه ترڅو چې دوی په ملنډو او مسخرو باندې ډېره کېږدي، دا د دې دپاره چې دوی عملاً په غوږ ووهلی شي چې دوی په ډېر قبيح مجلس کښې اخته دي، څه لرې نه ده چې عملي وعظ کول دوی ته ګټور واقع شي، او په خپله کړنلاره باندې تجديد النظر وکړي.

۲ـ ای پیغمبره! که بالفرض ستا څخه ذکره شوې توصیه شیطان هېره کړې وه او د هغوی په غیر شرعي مجالسو کښې دې اشتراک کړی وه، نو په مجردې یادېدلو سره د هغوی د مجالسو څخه پورته شه او دا خکه چې د دغسې ظالمانو په مجالسو کښې ستا اشتراک هیڅ مناسب نه دی.

۳ـ ای پیغمبره! ذکره شوې توصیه یوازې تاته متوجه نه ده بلکې ستا د اُمت ټول مؤمنان ﴿ په کښې شریک دي، نو دوی هم باید د مشرکانو د مجالسو څخه اجتناب وکړي او که سهواً پکښې کښېناستلو ته دې ادامه نه ورکوي.

۴ـ ای پیغمبره! تاسو د مشرکانو د مجالسو د اشتراک څخه د دې کبله نه یاست منعه کړی شوي چې د هغوی محاسبه به په تاسو باندې درشي او د هغوی په عوض به تاسو د اُخروي جزا سره مخامخ شئ، هیڅکله به داسې نه کېږي، تاسو خو متقیان یاست او د مشرکانو محاسبه په متقیانو باندې بالکل نشته.

بلکې تاسو ته د دې دپاره امر کړی شوی دی چې د مجالسو څخه یې پورته شئ ترڅو ستاسو کړنلاره د هغوی دپاره د عبرت درس جوړه شي. یا په بل عبارت: چې تاسو هغوی ته عملي وعظ وکړئ شاید چې هغوی په خپلو عقایدو باندې تجدید النظر وکړي او د توحید عقیدې ته راتاو شي.

۵ـ ای پیغمبره! کله چې تا او ستا پیروانو د مشرکانو کفري مجالس ترک کړه او خپل خانونه مو اداره کړه او بالآخره عملي وعظ مو هم ورته وکړ، نو دوی پرېږده څه چې کوي هغه دې وکړي، دوی خو هغه خلک دي چې لوبې او مسخرې یې خپل دین ګرځولی دی، او دومره په شوق او ذوق سره پکښې اخته دي ته به وایې چې دا کارونه د دوی دیني شعائر دي.

یا په بل عبارت: دوی هغه خلک دي چې په خپل حقیقي دین باندې (چې الله ﷻ د دوی دپاره ستا په ذریعه وراستولی دی) ملنډې وهي او لوبې ورباندې کوي.

۶ـ مګر ای پیغمبره! په قرآن کریم سره ذکرو شوو مشرکانو او بلکې ټولو خلکو ته پند او نصیحت کوه. لنډه دا چې د مجالسو څخه یې اجتناب وکړه خو د دې سره‌سره د پند ورکولو څخه یې صرف نظر مه کوه، او حتی ستا پیروان هم باید د خپلو وسو په اندازه په پند ورکولو کښې برخه واخلي.

او دا خکه چې داسې ورځ راروانه ده چې هر ظالم نفس به د خپلو کړو وړو په سبب باندې د نعمتونو څخه محروم کړی شي او د هلاکت کندې ته به وغورزولی شي. په دغه وخت کښې به د الله ﷻ څخه په غیر نه کوم دوست مونده کړي او نه شفاعتګر او بالآخره نه به ترې د جنایتونو څه فدیه قبوله کړی شي، بلکې د خلاصون ټول ذرائع به ورباندې وتړلی شي.

نو د ذکر شوي وخت یادونه باید تاسو په دوامداره توګه خلکو ته وکړئ، شاید چې د هر یوه عقل سر ته ورشي او د خپل ځان د خلاصون بندوبس وکړي.

۷ـ ای پیغمبره! ذکر شوي ملنډې وهونکي هم هغه خلک دي چې د خپلو کسبونو په سبب د جنت څخه محروم دي او د دوزخ کندې ته لوېدلي دي.

دوی لره به په دوزخ کښې د ځنبلو دپاره خوټېدلې اوبه او دردناک عذاب وي، ځکه چې
دوامداره توګه په خپلو کفریاتو کښې مشغول دي او د خپل دین څخه یې ملعبه جوړه کړې ده.

توضیحات

۱ـ مونږ د [النساء: ۱۴۰] ایت لاندې د منکراتو د مجالسو ډولونه او په هغو کښې د اشتراک کولو حکمونه لیکلي دي، بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ يَخُوضُونَ﴾ الآية کښې یوازې نبي کریم ﷺ ته
مطلب دا چې د کفري مجالسو څخه خپل ځان په څنګ کړي، او که ټولو مؤمنانو ته
توصیه متوجه ده؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی حکم یوازې نبي کریم ﷺ ته متوجه
دی[1]، مګر بهتره دا ده چې په دغه حکم باندې ټول مؤمنان هم مکلفیت ولري او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ یوازې نبي کریم ﷺ نه بلکې ټول مؤمنان مخاطب کړي دي او فرمایلي یې
چې: ﴿وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلْكِتَٰبِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا۟ مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا۟ فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِۦٓ ۚ إِنَّكُمْ إِذًا مِّثْلُهُمْ﴾ [النساء: ۱۴۰] یعنې: ای مؤمنانو! الله ﷻ خو په تاسو باندې د نن څخه وړاندې (په مکه معظمه کښې) هم په قرآن کریم کښې دا حکم در نازل کړی وه چې کله تاسو واورئ چې د الله ﷻ په ایتونو باندې کفر کېږي او ملنډې پرې وهلی کېږي نو تاسو د دغو مجلس کوونکو سره (په مجلس کښې) مه کښېنئ ترڅو چې هغوی په بله خبره کښې مشغول شي (او د خندنې او مسخرو بحث ختم کړي)، ځکه چې یقیناً تاسو به د دغه اشتراک په وخت کښې د همدوی غوندې یاست.

مفسرین کرام[2] وایي چې په مکه معظمه کښې پخوا نازل شوی حکم د همدغه ایت څخه عبارت دی چې سمدستي د بحث لاندې دی، نو معلومه شوه چې دلته د ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ﴾ په خطاب کښې د قیامت د ورځې پورې ټول مؤمنان هم بالتبع شامل دي.

ب: ذکر شوی حکم صحابه وو کرامو رضي الله عنهم خپلو ځانونو ته هم شامل ګڼلی وه، چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو دوی نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! د دغه حکم د عملي کولو په صورت کښې خو مونږ نه شو کولی چې یا په حرم شریف کښې کېنو او یا طواف وکړو[3]، ځکه چې داسې وخت نه موندلی کېږي چې مشرکان په حرم شریف کښې په کفري مجالسو کښې اخته نه وي.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۲ ص۴۲۴
(۲) البحر المحیط ج۴ ص۲۰۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۴۴
(۳) روح المعاني ج۷ ص۱۸۴؛ تفسیر ابي السعود [illegible]

نو الله ﷻ ذکر شوی دوهم ایت شریف ﴿ وَمَا عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَّقُونَ ﴾ الآیة نازل کړ. یعني: په مؤمنانو باندې ذکر شوی حکم د دې کبله نه دی فرض کړی شوی چې دوی به د مشرکانو په جنایتونو باندې ونیولی شي حتی چې دوی ورته حرم شریف هم پرېږدي او په خپل عبادت کښې خلل واقع کړي، بلکې د دې دپاره پرې فرض کړی شوی دی چې د مجالسو څخه په پورته کېدلو سره هغوی ته خپله ناخوښي ورڅرګنده کړي او په عملي شکل سره هغوی ته وعظ وکړي، شاید چې په راتلونکې کښې ځه حیا وکړي او د دوی د وړاندې په ایتونو باندې ملنډې ونه وهي.

نو که په ذکر شوي خطاب ﴿ وَإِذَا رَأَيْتَ ﴾ کښې د مؤمنانو شمول مطلب نه وی نو اول خو به مؤمنانو نبي کریم ﷺ ته وړاندیز نه وی کړی، او که بالفرض کړی یې وی نو نبي کریم ﷺ به جواب ورکړی وی چې تاسو تشویش مه کوئ په ذکر شوي خطاب کښې تاسو شامل نه یاست.

نو د ذکر شوي بیان په بنا ټول مؤمنان مکلف دي چې په کفري او بدعتي مجالسو کښې اشتراک ونه کړي او بلکې خپله ناخوښي ورباندې څرګنده کړي، ترڅو دغه مجالس توهین شي او توقیر نه شي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ وَقَّرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ الإِسْلَامِ»[۱]. یعني: هر څوک چې د بدعت خاوند توقیر (درونه) کړي نو یقیناً هغه د اسلام په ړنګولو باندې کومک وکړ.

ایا د پیغمبرانو څخه ځینې احکام هېر شوي دي؟

۳_ که د چا اوږد بحث ته زړه نه په تنګېږي نو ځینو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[۲] ترڅو ورته معلومه شي چې په پیغمبرانو باندې په خپلو خپلو وختونو کښې نسیان (هېرېدل) عارضیدلی شو، مګر مونږ په همدې هکله صرف د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: پیغمبران علیهم السلام خو انسانان وه او د انسانیت (بشریت) د خواصو څخه خالي نه وه، نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي»[۳] یعني: یقیناً زه ستاسو غوندې بشر یم، هېرول کوم لکه چې تاسو هېرول کوئ، نو کله چې ما (کوم شی) هېر کړ نو تاسو یې رایاد کړئ.

ب: اما د نبوت په لحاظ سره د پیغمبرانو څخه هغه څه هېرېږي چې الله ﷻ یې د هېرولو اراده کړې وي او هغه څه ترې نه هېرېږي چې الله ﷻ یې د نه هېرېدلو اراده کړې وي. لاندې وضاحت ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ مَا نَنسَخْ مِنْ ءَايَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ أَوْ مِثْلِهَآ ﴾ [البقرة: ۱۰۶] یعني: مونږ چې (د) کوم ایت (حکم) نسخه کړو او یا یې (د یاد ساتونکو څخه) هېر کړو نو په عوض کښې یې د هغه څخه بهتر او یا (اقلاً) د هغه مثل نازلوو.

دوهم: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰٓ ۝ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾ [الأعلى: ۶، ۷] یعني:

(۱) شعب الایمان للبیهقي ج۷ ص۶۱؛ المعجم الاوسط للطبراني ج۷ ص۳۵
(۲) روح المعاني ج۷ ص۱۸۳؛ تفسیر المنار ج۷ ص۵۰۷
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۵۸

ژر به مونږ په تاباندې (قرآن کريم) ولولوو، نو ته به يې نه هېروې مگر هغه چې د الله ﷻ (يې هېرولو ته) اراده وشي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: ايا شيطان د پيغمبرانو څخه عموماً څه شی هېرولی شي؟ حال دا چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَـٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ ﴾ [الحجر:۴۲] يعني: يقيناً زما (مخلص) بندگان چې دي، تالره (ای ابليسه!) په دوی باندې څه سلطه نشته مگر هغه څوک چې ستا پيروي کوي چې د باطل پرستانو څخه عبارت دي.

او د نبي کريم ﷺ څخه خصوصاً څه شی هېرولی شي؟ حال دا چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث شريف کښې فرمايلي دي چې زما سره هم د پيريانو څخه انډيوال (شيطان) شته دی: «وَلَكِنَّ اللهَ أَعَانَنِي عَلَيْهِ فَلَا يَأْمُرُنِي إِلَّا بِحَقٍّ»[۱] يعني: مگر الله ﷻ ما سره په هغه باندې کومک کړی دی نو ما ته امر نه کوي مگر په حق سره.

مونږ وايو چې:

الف: شيطان خو په عادي خلکو باندې هم سلطه نه لري پاتې لا پيغمبران، او دا څکه چې سلطه دې ته ويل کېږي چې څوک په چاباندې په زور او جبر سره اجراءات کولی شي[۲] لکه چې رعيت د سلطان (پاچا) د لاس لاندې وي. هوا دا بېله خبره ده چې څوک په خپل خان باندې د شيطان آمريت ومني او سلطې ته يې غاړه کېږدي.

الله ﷻ د شيطان د خولې څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَمَا كَانَ لِىَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَـٰنٍ ﴾ الآية [إبراهيم: ۲۲] يعني: د قيامت په ورځ به شيطان خپلو پيروانو ته ووايي چې ما خو په تاسو باندې څه سلطه نه درلوده، ما خو تاسو ته صرف دعوت درکړ او تاسو قبول کړ آن تر دې چې په سلطه باندې راته قائل شوئ، نو ما ته د ملامتی گوته مه نيسئ بلکې خپل خانونه ملامته کړئ.

شيطان انسان ته صرف وسوسه وراچولی شي، او وسوسه دې ته وايي چې د سړي په زړه کښې څه غير مطلوب خيالات خطور (تېرېدنه) وکړي او څه تقرر او ثبات مونده نه کړي، ته به وايې چې د گانو څه باريکه غوندې شرنگاری دی[۳].

ب: مونږ وړاندې په دوهمه توضيح کښې ليکلي دي چې په ﴿ وَإِذَا رَأَيْتَ ﴾ په خطاب کښې ټول مؤمنان په نظر کښې نيولی شوي دي نو د ﴿ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ ٱلشَّيْطَـٰنُ ﴾ په جمله کښې د نبي کريم ﷺ څخه په غير د نورو مؤمنانو مراعات شوی دی.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۹
(۲) مفردات الراغب ص۲۴۴
(۳) مفردات الراغب ص۵۵۹

همدې جواب تائید د راتلونکي ایت ﴿ قُلْ أَنَدْعُواْ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا ﴾ [الأنعام: ۷۱] څخه هم لاس ته راځي، چې خطاب یوازې نبي کریم ﷺ ته شوی دی مګر د خبرې مخ اول مؤمنانو ته اړولی شوی دی. یعنې ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې ایا مونږ (زما مؤمن امت) د الله ﷻ څخه په غیر د هغه شي بلنه (عبادت) وکړو چې مونږ ته نه ګټه رسولی شي او نه مو په مصیبت ککړولی شي؟

ج: بالآخره، ذکره شوې جمله په فرض باندې بنا ده، یعنې: ای پیغمبره! که بالفرض شیطان درڅخه ذکر شوی حکم هېر کړ نو د یادښت څخه وروسته ورسره مه کښېنه.

د دې نظیر دا دی چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ ﴾ [الزمر: ۶۵] یعنـي: ای پیغمبره! که بالفرض ته پخپله د الله ﷻ سره شریک ودرولې نو ستا عمل به هم ضائع شي او د زیانکارانو څخه به جوړ شې.

ذکری څه معنی؟

۵ـ د "ذِکْرِیٰ" کلمه اسم مصدر ده چې کله د تذکر (یادېدلو) په معنی استعمالېږي او کله د ذکر (یادولو) معنی ورکوي[۱]، زمونږ په فکر د لوستلو شوو ایتونو څخه په اول ایت کښې به په معنی د تذکر سره وي چې په مقابل کښې یې نِسیان (هېرېدل) استعمال مومي او په دوهم ایت کښې به د تذکیر (پند ورکولو) په معنی وي، لکه چې مونږ ورته په خلاصه مطلب کښې اشاره کړې ده نو دغه ډول تفسیر د دواړو مقامونو سره په ډېره ښه توګه پیوند نیسي.

بسل څه معنی؟

۶ـ د ﴿ تُبْسَلَ ، أُبْسِلُوا ﴾ دواړه کلمې اصلاً د "بَسْل" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اخستلې شوې دي. د "بَسْل" دپاره مفسرینو کرامو ډېرې معناوې کړې چې تقریباً اوو معناوو ته رسېږي[۲]، مونږ ته دا ټولې معناوې د اصلي معنی لازمي معناوې ښکاري، او دا ځکه چې دا کلمه اصلا په معنی د "حَرَام" سره ده، خو د "حَرَام" کلمه په شرعي حراموالي او تکویني (قهري) حراموالي دواړو کښې استعمالېږي، اما د "بَسْل" کلمه یوازې د تکویني (قهري) حراموالي معنی ورکوي او بس[۳].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: ای پیغمبره! په قرآن کریم باندې خلکو ته پند ورکړه، ځکه چې هر جنایتکار نفس به د خپلو جنایتونو په سبب سره د ثوابونو څخه محروم کړی شي او د هلاکت کندې ته به وغورزولی شي، چې د همدې قبیلې څخه ستا د زمانې مشرکان هم دي.

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۰۸
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۴۵
(۳) مفردات الراغب ص۴۴

د لهو او لعب معناوې

۷_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۳۲] ایت لاندې د لهو او لعب د معناوو په اړه بنه پوره وضاحت لیکلی دی چې ډېره فاصله هم نه لرې نو هیله ده چې علاقه مندان هلته مراجعه وکړي مګر په دې مقام کښې وربانديې دومره وراضافه کوو چې خپل دین لهو او لعب جوړول دوه معناوې لري او دواړه د دې ایت سره سمون خوري، مګر اوله معنی ورسره ډېره په ښه توګه نښلي ځکه چې د ایتونو مجموعه په دې پیل شوې ده چې د ملنډو وهونکو سره مه کښېنئ: دواړه معناوې یې دا دي:

الف: مشرکان داسې خلک دي چې خپل اصلي دین (اسلام) یې -چې په دوی بانديې یې منل فرض دي- لهو او لعب جوړ کړی دی چې په مسخرو بانديې یې مشغول دي او په ملنډو بانديې یې سات تېرې کوي. .

ب: مشرکانو د لهو او لعب (بوت پرستیو او نورو مزخرفاتو) څخه دین جوړ کړی دی او داسې ورته غاړه اینښودونکي دي ته به وایې چې همدا د دوی د تقوی او دیانت معیار دی.

﴿قُلْ أَنَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰٓ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ كَٱلَّذِى ٱسْتَهْوَتْهُ ٱلشَّيَـٰطِينُ فِى ٱلْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُۥٓ أَصْحَـٰبٌ يَدْعُونَهُۥٓ إِلَى ٱلْهُدَى ٱئْتِنَا ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ۖ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ وَأَنْ أَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّقُوهُ ۚ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۖ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ ۚ قَوْلُهُ ٱلْحَقُّ ۚ وَلَهُ ٱلْمُلْكُ يَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ ۚ عَـٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾﴾

[۷۱] (ورته) ووایه چې: ایا مونږ د الله ﷻ څخه په غیر د هغه شي بلنه (مناجات) وکړو چې نه مونږ ته ګټه رسولی شي او نه مو په ضرر اخته کولی شي؟

او (دا هم ورته ووایه چې ایا) مونږ په خپلو پوندو بانديې بېرته تاو شو د هغه څخه وروسته چې الله ﷻ مونږ ته هدایت وکړ (او مطلب ته یې ورسولو)؟.

(نو که بالفرض زمونږ یو کس ذکر شوی کار وکړي نو هغه به) د هغه چا غوندې (وي) چې هغه لره شیطانانو د ځمکې په (کندو) کښې ورغورزولی وي په داسې حال کښې چې حیران (هک پک) وي، (او) ده لره اندېوالان وي چې هدایت ته یې وربلي (او ورته وایي چې) مونږ ته راشه (خو د دوی خبره هم نه مني).

(ورته) ووایه چې یقیناً د الله ﷻ هدایت همدا (کامل) هدایت دی، او (دا هم ورته ووایه چې) مونږ

مامور کړی شوي یاستو چې رب العالمین ته منقاد شو.

[۷۲] او (دا هم راته ویل شوي دي) چې خاص الله ﷻ ته لمونځونه ودروئ او (خاص) د همده ﷻ نه ویدار شئ او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خاص همده ﷻ ته به ورغونډ کړی شئ.

[۷۳] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې یې په حقه پیدا کړي دي (عبث او حکمته نه دي)، او هغه ورځ چې الله ﷻ ووایي چې شه (مړو! ژوندي شئ) نو هغه وشي (مړي ژوندي شي)؛ د الله ﷻ فرمان حق دی (رښتیا دی). او خاص الله ﷻ لره په داسې ورځ ټولواکي ده چې په شپیلۍ کښې پوکی وکړی شي.

(همدی ﷻ) په پټو او ښکاره وو باندې عالم دی او همدی ﷻ د حکمت څښتن (او) خبردار دی.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو په مضمون (د کفري مجالسو څخه په اجتناب کولو کښې لاندې دوه مهم مطالب په نظر کښې نیولی شوي وه:

الف: ترڅو مشرکان په عملي توګه اسلام ته دعوت کړی شي شاید چې په ایمان مشرف شي.

ب: ترڅو د مشرکانو د دعوت مخه بنده کړی شي چې مؤمنان کفر ته ورونه بلي.

لومړني مطلب ته خو په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَٰكِن ذِكۡرَىٰ لَعَلَّهُمۡ يَتَّقُونَ ﴾ [الأنعام: ۶۹]. په دغو ایتونو کښې دوهم مطلب واضحه شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې زما د پیروانو څخه دا تمه مه کوئ چې دوی به اسلام ته شا کړي او ستاسو مزخرف عقائد به ومني او دا څکه چې:

۱_ ایا مونږ (زما پیروان) به د الله ﷻ څخه په غیر د هغه شي او یا د هغو شیانو (بوتانو) عبادت وکړو او په الوهیت به یې وبولو چې هغوی مونږ ته د منلې په وخت کښې نفعه نه شي رسولی او د عدم اطاعت په صورت کښې راته د څه ضرر توان نه لري؟

۲_ ایا مونږ (زما پیروان) به د اسلام څخه بېرته په شا لاړ شو او مرتد به شو حال دا چې مونږ ته الله ﷻ هدایت کړی دی او مطلب ته یې رسولي یاستو او _الحمد لله_ ایمان مو په زړونو کښې ښه پوخ ځای نیولی دی؟ ایا ستاسو دا خیال دی چې مونږ به دغه اطمنان او داډینه په اضطراب او تزلزل باندې بدله کړو؟ هیڅکله به داسې ونه کړو.

۳_ که بالفرض زمونږ کوم یو کس ذکره شوې کړنلاره اختیار کړي نو د هغه د مثال به د هغه جا مثال وي چې شیطانانو د ځمکې په کندو کښې غورزولی وي او د خپلو ملګرو څخه یې جدا کړی وي او بالآخره هک پک متحیر ولاړ وي چې د هلاکت د کندو څخه خپل ځان ته څنګه نجات

ورکړي؟. په عین وخت کښې نوموړي متحیر سړي ته انډیوالان ناري وهي چې ستا نجات په دغې خوا کښې دی، په دغې لارې باندې مونږ ته راشه. مګر هغه د خواخوږو خبره هم نه مني او بلنې ته یې التفات نه کوي.

ای مشرکانو! مونږ خو ذکر شوی مثال په خپلو ځانونو باندې نه تطبیقوو، حال دا چې په تاسو باندې تطبیق دی. او دا ځکه چې شیطانانو تاسو د هلاکت په کندو کښې مونږ مو سمې لارې ته رابولو چې د نجات لاره دا ده، مګر تاسو زمونږ په دعوت او خندنی. ورپورې کوئ.

۴_ ای پیغمبره! کافرانو ته ووایه چې کوم هدایت چې په حقیقي معناوو کښې صرف د الله ﷻ هدایت دی چې مونږ ورباندې روان یاستو، د الله ﷻ د هدایت څخه یوه لاره ګمراهي ده او خپل ځان په هلاکت کښې غورزول دي. ځکه چې:

الف: په همدې هدایت سره سړی د بنده د بندګۍ څخه نجات مونده کوي او د دپاره غاړه اینبودونکي جوړېږي. تاسو انصافًا ووایاست چې مخلوق ته غاړه خالق ته؟ مونږ په همدې مامور کړی شوي یاستو چې یوازې خالق ﷻ ته منقاد شو او بس.

ب: مونږ په دې باندې هم مکلف کړی شوي یاستو چې رب العالمین ته په پوره لمونځونه وکړو او د همده ﷻ څخه وډار شو. زمونږ عبادت او لمونځ ستاسو د عبادت په مثل نه دی چې د بیت الله شریف څخه چارچاپېر لاسونه ټرقوئ، د تخرګونو څخه او بالآخره غومبر وهئ او اتڼ کوئ او بیا یې لا د عبادت په نامه یادوئ.

ج: رب العالمین هغه اقدس ذات ﷻ دی چې خاص همده ﷻ ته به تاسو هم ورغونډ کړی شئ هلته به د سوال جواب سره مخامخ شئ. ایا تاسو د همدې حشر دپاره څه تیاری په نظر کښې نه لرئ؟

د: تاسو دا خیال ونه کړئ چې د الله ﷻ حضور ته به حشر نه کړی شئ او یا به الله ﷻ نه کړي. او د، ځکه الله ﷻ خو هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې یې په حقه پیدا کړي د دنیا پیدائښت ملعبه او سات تېري نه ده، دا ټول نظام د بې شمېره حکمتونو څخه ډک دی، د دنیا په پای کښې تصفیه ضرور راتلونکي ده، که بالفرض د قیامت ورځ راتلونکې نه وی تاسو خیال کوئ) نو دنیا به د ملعبې څخه په غیر بل شی نه وی، دا باطل خیال دی.

ه: لکه څنګه چې الله ﷻ ته ستاسو بلکې د ټولې دنیا اول ځل پیدا کول کوم مشکل همدارنګه ده ﷻ ته بیا راژوندي کول هم څه مشکلات نه لري، په هر وخت کښې چې کوم ایجاد (تکوین) امر وکړي چې: شه، نو هغه دستي کېږي؛ کله چې امر وکړي چې قیامت دې شي او مړي دې راژوندي شي نو سمدستي به قیامت قائم شي او مړي به د قبرونو څخه

نو ای مشرکانو! په هغې ورځ به ستاسو څه حال وي، د څومره حسرت سره به مخامخ شئ چې الله ﷻ ذکر شوی فرمان صادر کړي او قیامت قائم شي؟

و: د الله ﷻ هره یوه وینا حقه ده د واقع سره مطابقه ده څه کوز پاس پکښې نشته.

ز: خاص الله ﷻ لره په هغې ورځ باندې ظاهري او باطني پاچاهي او واکداري ده چې کله په شپېلۍ کښې د قیامت د قیام دپاره پوکی وکړی شي او قیامت قائم شي. په دغې ورځ کښې به هیڅوک نه وي چې د ظاهري واکدارۍ ادعاء قدرې وکړی شي.

ح: رب العالمین هغه اقدس ذات دی چې په ښکاره وو او پټو ټولو باندې عالم دی، پاچاهي او واکداري د همده ﷻ سره مناسبه ده او عبادت او اطاعت کول د همده ﷻ سره ښه ښکاري، د ده ﷻ نه په غیر نه څوک کامل علم لري او نه کامل قدرت.

ط: بالآخره، الله ﷻ چې د کامل علم او کامل قدرت سره-سره تاسو ته (ای مشرکانو!) وخت درکوي چې په خپل اختیار سره توبه تائب شئ نو دا ټالول یې د حکمت غوښتنه ده. هسې نه چې ستاسو په کفریاتو باندې ناخبر دی.

توضیحات

۱_ د ﴿ٱسۡتَهۡوَتۡهُ﴾ کلمه د "اسۡتِهۡوَاء" څخه اخستله شوې ده چې لاندې دوه معناوې درلودلی شي[۱]:

الف: که مجرد یې "هَوَی یَهۡوِي" _لکه "ضَرَبَ یَضۡرِبُ"_ شي نو د غورزولو او سقوط معنی ورکوي. یعني: د مرتد سړي مثال د هغه چا دی چې هغه شیطانانو د څمکې په کړنګونو کښې غورزولی وي او سرګردان او هک پک پکښې پروت وي.

ب: که مجرد یې "هَوِيَ یَهۡوَی" _لکه "عَلِمَ یَعۡلَمُ"_ شي نو د محبت او ښائسته کولو په معنی استعمالیږي. یعنې: د مرتد مثال داسې دی لکه چاته چې شیطانانو په څمکه کښې غلطه تګلاره ښائسته کړې وي چې د تحیر په حال کښې د سمې لارې په سر بسر نه پوهیږي او نه د چا خبره اوري.

که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې د مقام سره ښه پیوند نیسي مګر د ﴿فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ د ټکي سره اوله معنی ښه تناسب لري.

د عربیت یو قانون

۲_د دې جملې ﴿وَيَوۡمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُۚ قَوۡلُهُ ٱلۡحَقُّ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو زښت ډېر ډولونه اټکل کړي دي[۲]، مګر کوم ډول اعراب چې اکثرو مفسرینو کرامو ته مقبول دی هغه دا دی چې: ﴿قَوۡلُهُ ٱلۡحَقُّ﴾ (موصوف او صفت) مبتدأ موخره ده او ﴿وَيَوۡمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ﴾ خبر مقدم دی[۳].

نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: د الله ﷻ حقه وینا په هغې ورځې کښې هم واقع کېدونکې ده چې الله ﷻ د مړو د ژوندي کولو په هکله فرمان صادر کړي چې راژوندي شئ نو ټول

[۱] لسان العرب ج۱۵ ص۳۷۳؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۱۷۶
[۲] البحر المحیط ج۴ ص۵۵۶
[۳] تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۸

راژوندي شي او د قبرونو څخه راپورته شي.

مونږ وايو چې: که څه هم ذکر شوی تعريب (ترکيب) ښه معنی ورکوي مګر د عربيت د قوانينو په لحاظ غير متبادره ده، نو ښه دا ده چې ذکر شوې جمله د بلې مقدرې جملې دپاره ظرف واقع شي کومه چې د ﴿ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴾ څخه سمې ته ذهن ته ورځي چې: "كَيْفَ حَالُكُمْ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ" يعني: اې مشرکانو! تاسو خو د قبرونو څخه راپورته کېدل نه کېدونکي ګڼئ، مګر کله چې الله پاک په همدې هکله فرمان صادر کړي چې: پورته شئ، او ټول راپورته شئ نو تاسو به په څومره حيرت کښې واقع شئ، د الله ﷻ هره يوه وينا حقه ده دا کار کېدونکی دی.

صُور څه معنی؟

۳ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو د "صُور" کلمه د "صُورَة" جمعه اخستې ده چې په معنی د بدنونو سره ده، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ لره په هغې ورځ باندې هم مطلقه واکداري ده چې په بدنونو کښې ارواګانې پو کړی شي[۱].

مګر ذکره شوې معنی په دې مقام کښې څکه په زړه پورې نه ده چې په بدنونو کښې خو په يو ځل باندې ارواګانې پو کولی شي او د صُور په باره کښې خو الله ﷻ داسې هم فرمايلي دي چې: ﴿ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخۡرَىٰ ﴾ [الزمر: ۶۸] يعنې: بيا به په صُور کښې بل ځل پوکی وکړی شي.

د همدې کبله جمهور علماء کرام وايي چې د صُور کلمه د شپېلۍ څخه عبارت ده چې دوه ځله به پکښې پوکی وکړی شي، په يوه ځل سره به ټوله دنيا ورانه او ټول ساکښان به مړه شي او په بل ځل پوکولو باندې به ټول مړي بېرته راژوندي شي. او حتی ځينې علماء کرام لا په درې ځله شپېلۍ پوکولو باندې قائل دي، دوی وايي چې د ذکرو شوو دوارو وارونو څخه وړاندې به يو ځل شپېلۍ پو کړی شي او ټول خلک به بې هوشه شي.

په هر تقدير، د شپېلۍ پورې مربوط بحث به ـ ان شاء الله ﷻ ـ د قرآن کريم په نورو ځايونو کښې عمومًا او د [الزمر:۶۸] ايت لاندې خصوصًا ښه مشرح راشي، که الله ﷻ توفيق راکړ.

د ذکر شوې شپېلۍ په کيفياتو باندې مونږ په هماغې اندازه باندې پوهېږو چې په ايت يا حديث کښې بيان شوي وي، د همدې کبله لاندې احاديث د ښه وضاحت دپاره ليکو او بس:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الصُّورُ قَرْنٌ يُنْفَخُ فِيهِ»[۲] يعني: صُور يو ښکر (شپېلۍ) دی چې پوکی به پکښې وکړی شي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَكَيْفَ أَنْعَمُ وَصَاحِبُ الْقَرْنِ قَدْ الْتَقَمَ الْقَرْنَ وَاسْتَمَعَ الْأُذُنَ مَتَى يُؤْمَرُ بِالنَّفْخِ فَيَنْفُخُ»[۳] يعني: او څنګه به زه خوشاله (بې غمه) شم حال دا چې د شپېلۍ خاوند شپېلۍ

(۱) زاد المسير ج۳ ص۴۸
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۹۶
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

په خوله کښې نیولې ده او غوږ یې اینښی دی چې کله به ورته په پوکولو باندې امر وکړی شي چې پوکی (پکښې) وکړي (او دنیا ورانه شي).

څو یادونې

۴_ د دې مقام په ارتباط سره لاندې څو یادونې په نظر کښې ونیسئ!:

الف: مشهوره دا ده چې د شپیلۍ خاوند اسرافیل ؑ نومېږي او څینې وایي چې دوه ملکې پرې مقررې دي[1]، والله ﷻ اعلم.

ب: ځینو مفسرینو کرامو د صُور (شپیلۍ) په باره کښې او هم د قیامت د ورځې د ټولو احوالاتو په هکله ښه مفصل او مرتب بحث کړی دی[2]، که څوک زیات تفصیل غواړي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ج: مونږ د [الأنعام: ۵۰_۵۹] ایتونو لاندې د علم الغیب او علم الشهادة په اړوند د الله ﷻ په توفیق اوږد بحث کړی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّىٓ أَرَىٰكَ وَقَوْمَكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾﴾

[۷۴] او (ای پیغمبره! خپل قوم ته دې په استدلال کښې) هغه وخت (وریه زړه کړه) چې ابراهیم ؑ خپل پلار آزر ته وویلې چې: ایا ته بوتانو لره د معبودانو په صفت نیسې؟ یقیناً زه تا او ستا قوم (ټول مشرکان) په ښکاره ګمراهۍ کښې ګورم.

[۷۵] او په دغه شان (ښودانې سره چې تفصیل یې وروسته راروان دی) مونږ ابراهیم ؑ ته د اسمانونو او ځمکو عظیم الشان مُلک (د ډېرو حکمتونو دپاره) ورروښود او هم د دې دپاره چې نوموړی (د الله ﷻ په وحدانیت باندې) د یقین کوونکو (استدلال کوونکو) څخه هم جوړ شي.

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې د بحث اهمه موضوع د الله ﷻ توحید وه چې په ډول_ډول اسالیبو باندې پرې دلایل قائم کړی شوه. په دغو ایتونو کښې په ذکره شوې موضوع باندې، د ابراهیم ؑ استدلال ته اشاره شوې ده (چې د ځینو ارتباطاتو په ذریعه باندې یې آن تر [۹۴] ایت پورې امتداد موندلی دی) ترڅو د یو پلوه مشرکان په غوږ ووهلی شي چې که چرته تاسو رښتیا په ابراهیمي (ؑ) ملت باندې یاست نو باید چې د شرک څخه لاس واخلئ ځکه چې ابراهیم ؑ (ستاسو نیکه) خو موحد بلکې رئیس الموحدین وه، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې د خپل نیکه

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۱۹۱
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۴۶

(ابراهیم ﷺ) استدلال یو ځل بیا تازه کړي او مشرکانو ته یې وربه زړه کړي، څه لرې نه ده چې تاثیر ورباندې وکړي.

۲ـ هلته مؤمنان تلقین شوي وه چې: ایا مونږ د هغه شي عبادت وکړو چې هغه نه چا ته ضرر رسولی شي او نه ګټه. دلته د ذکر شوي شي درې مصداقونه ښودل شوي دي چې د ستورو او سپوږمۍ او بالآخره د لمر څخه عبارت دی.

۳ـ هلته توصیه شوې ده چې پوخ هدایت د الله ﷻ هدایت دی او دلته په همدې پوخ هدایت باندې د مهتدیانو د یوه ټولګي نومونه اخستلي شوي دي، لکه فلانی پیغمبر او فلانی پیغمبر.

۴ـ بالآخره، دلته نبي کریم ﷺ ته ډاډ ورکړی شوی دی چې د دعوت د مشکلاتو په لاره کښې خو ته یوازې نه یاست بلکې په دې لاره کښې ټول پیغمبران ستا ملګري دي، لکه څنګه چې هغوی مشکلات ګاللي دي ته به هم مشکلات ګالې. او هم مطمئن کړی شوی دی چې خپله حوصله مه خرابوه، که مشرکان د هدایت دعوت قبول نه کړي نو دوی ته نقصان دی او بس، پخوا هم ډېرو خلکو هدایت قبول کړی دی او وروسته به یې هم قبول کړي، نو ته به یوازې پاتې نه شې.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! د خپلې زمانې مشرکانو ته دې د ابراهیم ﷺ استدلال هم وربه زړه کړه چې په څومره موثره توګه یې د مشرکانو په مقابل کښې عموماً او د خپل مشرک پلار (آزر) په مقابل کښې خصوصاً قیام وکړ او ورته یې وویلې چې: ای پلاره! ایا ته بوتان د آلهه وو (معبودانو) په صفت باندې نیسې؟ د همدې کبله زه خو تا او ستا مشرک قومیان په ښکاره توګه بې لارې ګورم، تاسو ټولو سمه سیده لاره خطا کړې ده او په غلطه لاره باندې روان یاست.

۲ـ ای پیغمبره! په دغه ډول وربښودلو سره (چې بیان یې په راتلونکو ایتونو کښې راروان دی) مونږ ابراهیم ﷺ ته د اسمانونو او ځمکو پراخه پاچاهي او د دغو دواړو عجائب او غرائب په دوامداره توګه وروښودل چې په هره مناسبه موقع کښې به یې ورباندې استدلال نیوه او د مشرکانو غابښونه به یې ورباندې ماتول. ته به وایې چې همدا اوس یې هم وربښایو.

ذکر شوې ښودانه مو د ډېرو حکمتونو دپاره په کار اچولې وه چې یو حکمت پکښې دا وه چې ترڅو ابراهیم ﷺ د یو پلوه په خپل وخت کښې د خپل ځان غوندې د الله ﷻ په توحید باندې د کلک یقین درلودونکې ډله تربیه کړي، او د بل پلوه د قیامت د ورځې پورې ټولو خلکو ته د توحید د پېژاندلو د یوې موثرې طریقې بنیاد کېږدي.

یا په بل عبارت: ترڅو ابراهیم ﷺ د موحدینو په ډله کښې د یوه مشر او بنیاد ایښودونکي په حیث شمولیت ولري (لکه چې همداسې وشوه چې د قیامت د ورځې پورې یې د رئیس الموحدین لقب وګاټه).

توضیحات

۱_ مونږ د [البقرة:۱۲۴] ایت لاندې د ابراهیم ﷺ پورې مربوط څه معلومات لیکلي دي چې بیا لیکنې ته یې اړتیا نه ګورو، خو په دې مقام کښې وربانديې لاندې څو معلومات وراضافه کوو:

الف: ابراهیم ﷺ دوه لقبونه لري چې یو لقب یې "أب الأنبیاء" دی (د پیغمبرانو علیهم السلام پلار) چې د ده څخه وروسته ټول پیغمبران علیهم السلام د ده ﷺ د زوزات څخه دي، او بل لقب یې "رئیس الموحدین" دی چې ټولو ملتونو ته منل شوی شخصیت دی.

ب: نوموړی د عراق د کوفې په ښار کښې د نمرود پاچا په زمانه کښې[1] د آدم ﷺ د خلقت څخه درې زره درې سوه او دېرش (۳۳۳۰) کاله وروسته او د نوح ﷺ د طوفان څخه یو زر دوه سوه درې شپېته (۱۲۶۳) کاله وروسته زېږېدلی دی[2].

ج: که څوک د ابراهیم ﷺ د شمائلو په هکله زیات معلومات غواړي نو ځینو کتابونو[3] ته دې مراجعه وکړي.

آزر څوک وه؟

۲_ آزر د ابراهیم ﷺ د پلار نوم وه، چې بوت جوړونکی مشرک وه او نمرود مشرک پاچا ته ډېر مقرب او نژدې سړی وه.

سوال جواب

که څوک وایي چې: ځینو کتابونو[4] خو د ابراهیم ﷺ د پلار نوم "تارح" ښودلی دی، نه "آزر"؛ ایا په دې مقام کښې تطبیق ته اړتیا نشته؟

مونږ وایو چې: د صریح قرآن په مقابل کښې د تواریخو خبره څه ارزښت نه لري چې سړی یې تطبیق ته اړ شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: یوه ورځې عبد الله بن مسعود ﷺ دا ایت شریف ﴿ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ [إبراهیم:۹] ولوست یعنې: د عادیانو او ثمودیانو او بلکې د نورو وړاندې او وروسته مخلوقاتو په حالاتو باندې نه پوهېږي مګر الله ﷻ او بس.

او بیا یې وفرمایل چې: «كَذَبَ النَّسَّابُوْنَ»[5] یعنې: د انسابو بیانوونکي خلک دروغ وایي چې فلانی د فلاني زوی دی البته په هغه صورت کښې چې د نصوصو سره مقابل واقع شي.

ب: په عین عبارت سره په احادیثو کښې هم روایت شوی دی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي:

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۵۱
(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۴
(۳) تفسیر المنار ج۷ ص۵۳۴
(۴) تفسیر الکشاف ج۲ ص۳۹
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷

«يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۱] یعني: د قیامت په ورځ به ابراهیم علیه السلام د خپل پلار آزر سره ملاقي شي.

ج: عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وايي چې: «بَيْنَ إِبْرَاهِيمَ وَبَيْنَ عَدْنَانَ ثَلَاثُونَ قَرْنًا لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللهُ»[۲] د ابراهیم علیه السلام او د ده د نیکه (عدنان) ترمنځ دېرش (۳۰) قرنه تېر شوي دي چې د الله جل جلاله څخه پرته غیر پرې بل څوک علم نه لري.

د: الامام مالک بن انس رحمه الله علیه وايي چې سړي ته مکروه دي چې خپل ځان پلار په پلار آدم علیه السلام ته ورسوي، همدارنګه د نسب سلسله بیانول د نبي کریم ﷺ په باره کښې کراهیت لري (چې یقین ورباندې وکړي) او دا ځکه چې: «لَا يَعْلَمُ أُولٰئِكَ الْآبَاءَ أَحَدٌ إِلَّا اللهُ»[۳] په دغو پلرونو باندې واقعي علم نه لري مګر الله جل جلاله او بس.

هـ: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې آزر د ابراهیم علیه السلام د پلار نوم وه[۴].

څه تطبیقونه

۳ـ ځینو علماوو کرامو د قرآن کریم د ذکر شوي ایت او د تواریخو د کتابونو ترمنځ په لاندې ډول څه تطبیقونه کړي دي:

الف: د ابراهیم علیه السلام د پلار "تارخ" یا "تارح" نوم وه خو دغه نوم چې کله په عربي محاوره کښې استعمال شو نو آزر ترې جوړ شو[۵] چې په قرآن کریم کښې په همدغه جوړ کړی شوي نوم باندې یاد شوی دی.

مونږ وایو چې: دا ډول تطبیق محض یو عقلي احتمال دی او څه ثبوت نه لري.

ب: آزر د هغه بوت نوم دی چې تارخ به یې عبادت کاوه. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ایا ته آزر بوت او د ده نور امثال په معبودانو سره نیسې؟[۶].

مونږ وایو: دا تطبیق د یو پلوه عقلي احتمال دی او د بله پلوه د ایت شریف څخه د تکلف څخه په غیر نه شي اخستلی کېدلی چې په کلماتو کښې د تقدیم او د تاخیر ارتکاب وکړی شي.

ج: آزر او تارخ دواړه د یو سړي نومونه دي چې یو لقبي نوم دی چې د ګمراه او یا خطاکار معنی ورکوي او بل محضه دی چې په ذات باندې دلالت کوي، نو دواړه نومونه لفظًا متعدد او مصداقًا متحد دي[۷].

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۳
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷
(۴) البحر المحیط ج۴ ص۵٦۱
(۵) مفردات الراغب ص۱۳
(٦) الدر المنثور ج۳ ص۳۰۰
(۷) تفسیر الطبري ج۵ ص۲۴۴

مونږ وایو چې: دا تطبیق هم د عقلي احتمال څخه په غیر بل شی نه دی او ثبوتي بنه نه لري.

د: اهل التشیع او ځینې اهل التسنن وایي چې قرآن کریم د ابراهیم ﷺ د خپل تره سره محاوره حکایت کړې ده چې آزر نومېده او مشرک وه، او تواریخو د هغه د پلار ذکر کړی دی چې تارخ نومېده او مسلمان وه، او په تره باندې خو کله-کله د پلار اطلاق کېږي، لکه چې په [البقرة:١٣٣] کښې اسماعیل ﷺ د یعقوب ﷺ په پلرونو کښې شمېرل شوی دی[١].

مونږ وایو چې: رښتیا په تره باندې د مجاز په توګه د اب (پلار) اطلاق صحت لري خو په هغه رخت کښې چې حقیقي معنی هلته متعذره (مشکله) وي، لکه چې د "البقرة" په ذکر شوي ایت شریف کښې همدا مشکل شته دی. اما په دغه ایت شریف کښې -چې اوس د بحث لاندې دی- د اب (پلار) څخه د عم (تره) معنی اخستل صحت نه لري ځکه چې حقیقي معنی مرادول دلته کوم اشکال او تعذر نه لري.

سوال جواب

۴- که څوک وایي چې: دلته هم د "أب" څخه حقیقي معنی اراده کول لاندې اشکال لري او په اصطلاح صارفه قرائن شته دي:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَمْ أَزَلْ أَنْقُل مِنْ أَصْلَابِ الطَّاهِرِيْنَ إِلى أَرْحَامِ الطَّاهِرَاتِ»[٢] یعني: په دوامداره توګه زه د پاکانو پلرونو د شاګانو څخه د پاکانو میندو رحمونو ته راانتقال شوی یم (آن تردې چې د خپل پلار او خپلې مور څخه تولد شوم). حال دا چې الله ﷻ په [التوبة:٢٨] ایت کښې مشرکان نجس ښودلي دي؛ نو معلومه شوه چې د ابراهیم ﷺ پلار به هم مشرک نه وه ځکه چې د نبي کریم ﷺ په نیکونو (پلرونو) کښې شامل دی.

مونږ اول دا وایو چې: په ذکر شوي حدیث کښې د کفر څخه طهارت مطلب نه دی بلکې د نحاشۍ څخه طهارت مراد دی، یعني: زه پلار د پلار ثابت النسب یم او زما په پلرونو او نیاګانو کښې فحاشي نه ده تېره شوې. لکه چې همدا مضمون نبي کریم ﷺ په بل حدیث کښې داسې تعبیر کړی دی چې: «وُلِدْتُ عَنْ نِكَاحٍ لا عَنْ سِفَاحٍ»[٣] یعني: که څه هم د جاهلیت په زمانه کښې کچنیتوبونه عام وه مګر زه پلار په پلار د نکاح څخه تولد شوی یم، نه د زنا څخه.

او بیا دا وایو چې که بالفرض په حدیث شریف کښې د طهارت څخه طهارت عن الشرک (د شرک څخه طهارت) مراد کړی شي نو حدیث (چې خبر واحد دی) د ایت شریف په معارضه کښې د سقوط سره مخامخ کېږي؛ نو په کار دي چې په لوی لاس حدیث شریف ساقط نه کړی شي.

د ذکر شوي بیان نظیر دا دی چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د [التحریم: ١٠] ایت لاندې ویلي

---

[١] تفسیر نمونه ج٥ ص٣٠٣
[٢] روح المعاني ج٧ ص١٩٥
[٣] حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج٢ ص١٧٩

دي چې: «خَانَتَاهُمَا فِي الدِّينِ وَكَانَتَا مُشْرِكَتَيْنِ وَمَا بَغَتْ اِمْرَأَةُ نَبِيٍّ قَطُّ»[1] یعني: د نوح ﷺ مېرمنې او د لوط ﷺ مېرمنې دوی دواړو د خپلو خاوندانو سره په دین کښې خیانت کړی وه چې دواړه مشرکې وې، اما دا خیانت یې نه وه کړی چې –العیاذ بالله– فحاشي یې کړې وي ځکه چې د هیڅ یوه پیغمبر مېرمنې هیڅکله زناکاري نه ده کړې.

یا په بل عبارت: د پیغمبرانو علیهم السلام په پلرونو او مورګانو او بالآخره په مېرمنو کښې مشرکانې یا مشرکان تېر شوي دي مګر زناکارانې او زناکاران پکښې نه دي تېر شوي.

ب: وراثت په روحیاتو کښې اثر لري تو هیڅکله نه شي کېدی چې یو پیغمبر او یا یو اولو العزم پیغمبر د مشرک پلار څخه تولد شوی وي[2].

مونږ وایو چې: دا وجه خو هیڅکله ایت شریف ته د تاویل ورکولو توان نه لري، حال دا چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی، د همدې کبله رئیس المفسرین (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) راتلونکی [۹۵] ایت شریف داسې تفسیر کړی دی چې: «يُخْرِجُ الْمُؤْمِنَ مِنَ الْكَافِرِ كَمَا فِي حَقِّ إِبْرَاهِيمَ وَالْكَافِرَ مِنَ الْمُؤْمِنِ كَمَا فِي حَقِّ وَلَدِ نُوحٍ ﷺ وَالْعَاصِيَ مِنَ الْمُطِيعِ وَبِالْعَكْسِ»[3] یعني: مؤمن د کافر څخه تولد کېږي لکه چې ابراهیم د آزر (مشرک) څخه زېږېدلی وه، او کافر د مؤمن څخه تولد کېږي لکه چې د نوح ﷺ څخه کافر زوی زېږېدلی وه، همدارنګه نافرمانه او فرمانبردار یو تربله سره زېږول کېږي.

ج: څوک چې د ابراهیم ﷺ د پلار په نامه باندې یاد شوی دی، د هغهٔ د استغفار څخه خو پخپله ابراهیم ﷺ د برائت اعلان کړی دی. الله ﷻ فرمایي: ﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾ [التوبة: ۱۱۴] یعني: ابراهیم ﷺ د خپل پلار د استغفار څخه هغه وخت خپله بېزاري اعلان کړه کله چې ورته ثابته شوه چې نوموړی د الله ﷻ دښمن (کافر) دی، او د ایمان راوړلو چانس یې د لاسه وتلی دی. او یا په بل عبارت: کله چې ورته څرګنده شوه چې په کفر باندې مړ شو.

مګر د دې سره-سره ابراهیم ﷺ د خپل پلار دپاره چې د والد په نامه باندې یې یاد کړی دی د برائت څخه وروسته استغفار غوښتی دی، الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿رَبَّنَا ٱغْفِرْ لِى وَلِوَٰلِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ ٱلْحِسَابُ﴾ [إبراهيم: ۴۱] یعني: ای زمونږ ربه! ماته او زما والدینو (مور او پلار) او ټولو مؤمنانو ته په داسې ورځ کښې مغفرت وکړې چې حساب (قیامت) قائم شي.

نو که بالفرض د "اب" څخه تره مطلب نه شي نو د بېزارۍ د اعلان څخه وروسته به د مغفرت غوښتنه څه معنی ولري؟[4].

مونږ وایو چې: دغه ځل مغفرت غوښتنه هم د برائت د اعلان څخه وړاندې وه، لکه چې خینو

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۸ ص۲۰۲
(۲) تفسیر نمونه ج۵ ص۲۰۳
(۳) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۱۹۰
(۴) تفسیر نمونه ج۵ ص۲۰۴

مفسرینو کرامو[١] وربانديې صراحت کړی دی، او وروسته نه وه ترځو د مجازي معنی اراده کولو ته اړتیا پېښه شي.

یادونه

۵_ د "أَصْنام" د کلمې په باره کښې ـچې د "صَنَم" جمعه ده_ مونږ د [المائدة:٣] ایت لاندې څه ګڼور معلومات لیکلي دي چې بیا لیکنې ته یې اړتیا نه ګورو.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَكَذَٰلِكَ ﴾ کښې د "ذَٰلِكَ" کلمه کوم شي ته اشاره ده چې د اسمانونو او ځمکو ښودانه ورسره تشبیه شوې ده؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د "ذَٰلِكَ" کلمه د وړاندینۍ جملې مضمون ته اشاره ګڼلې ده، چې د معنی حاصل یې داسې کېږي: لکه څنګه چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د ده د قوم په باره کښې حق وروښود همدارنګه مو نوموړي ته د ټولې دنیا عجائب او غرائب هم وروښودل[٢].

مګر مونږ ته دا غوره بریښي چې د "ذَٰلِكَ" کلمه به هغه مضمون ته اشاره وي چې تفصیل یې په ﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ ﴾ باندې پیل شوی دی. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: دغه عجیبه ډول ښودانه مو ابراهیم ﷺ ته ورعنایت کړه چې وروسته یې تفصیل درروان دی، ښه ورته متوجه شئ.

إِرَاءَة څه معنی؟

۷_ د ﴿ نُرِىٓ ﴾ کلمه په اصل کښې د "رُؤْيَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لیدلو معنی ورکوي، برابره خبره ده چې د زړه لیدل (بصیرت) وي او یا د سترګو لیدل (بَصر) وي. کله چې "رُؤْيَة" د افعال د باب لاندې راشي، لکه چې په دې مقام کښې ترې لاندې راغلې ده، نو بل چا ته د ورلېدلو معنی ترې مرادېږي چې مونږ ترې په ورښودلو یا ورڅرګندولو سره تعبیر کوو.

نو د ﴿ نُرِىٓ ﴾ کلمې په تفسیر کښې مفسرین کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلي شوي دي:

الف: په دې کلمه کښې د سترګو ښودانه مطلب ده چې الله ﷻ ابراهیم ﷺ ته د خپل قدرت عجائب او غرائب ټول ورڅرګند کړه، حتی چې د عرش العظیم او د تحت الثری ترمنځ یې ورته ټول مخلوقات وروښودل[٣].

ب: په ذکره شوې کلمه کښې د زړه ښودانه (بصیرت) مراد دی چې الله ﷻ ورته د خپل وحدانیت دلایل په ټوله دنیا کښې وروښودل[٤].

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص٥٤١
(٢) تفسیر المنار ج٧ ص٥٥۴
(٣) روح المعاني ج٧ ص١٩٧
(٤) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص١٥٠

مګر مونږ ته الله ﷻ داسې راوښودل چې دلته به د ﴿ نُرِيَ ﴾ کلمه د ما يطلق عليه الاراءة څخه اشتقاقه شوې وي چې ذکرو شوو دواړو تفسيرونو ته شامليږي. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره ابراهيم ﷺ ته د ټولې دنيا عجائب او غرائب هم په سترګوار په زړه باندې وروښودل چې د شرک ابطال یې پرې واضحه کړ.

سوال جواب

۸_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلِيَكُونَ ﴾ کښې خو د "و" توری د عطف دپاره دی، نو پوښتنه دا ده چې دلته یې معطوف عليه څه شی دی؟

مونږ وايو چې: د بلاغت کتابونه وايي چې کله-کله حذف د عموم دپاره تحقق مومي[1]، زمونږ په فکر دلته همدغه قاعده د اجراء لاندې نيولې شوې ده او معطوف عليه یې محذوف دی ترڅو په ډېرو مطالبو باندې دلالت وکړي. نو د معنی حاصل به یې داسې راووځي چې: مونږ ابراهيم ﷺ ته د ځمکو او اسمانونو ښودانه د ډېرو مطالبو دپاره وکړه، يو مطلب مو دا وه چې نوموړی په دوامداره توګه د يقين کوونکو د ډلې څخه وشمېرل شي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وايي چې: ايا تر دغه وخته پورې ابراهيم ﷺ د الله ﷻ په وحدانيت باندې عقيده نه درلوده، العياذ بالله؟

مونږ وايو چې: "يقين" د هغه استدلالي (کسبي) علم نوم دی چې کله یې سړی په يوه مسئله کښې ترلاسه کړي نو زړه یې د نور تالاش څخه لاس اخلي[2] چې په پښتو کښې ترې مونږ په "باور" باندې تعبير کوو.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ څکه ابراهيم ﷺ ته ذکره شوې ښودانه وکړه ترڅو نوموړی برسېره په لدني (غير کسبي) علم باندې د کسبي علم هم خاوند شي، چې مشرکانو ته غابن ماتوونکی جواب ورکړي، لکه چې همداسې وشوه، چې خپل ځان ته یې د وختونو په تېرېدلو سره د يقين کوونکو يو ښه غټ ټولګی جوړ کړ.

﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَآ أُحِبُّ ٱلْءَافِلِينَ ۝٧٦ فَلَمَّا رَءَا ٱلْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِى رَبِّى لَأَكُونَنَّ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلضَّآلِّينَ ۝٧٧ فَلَمَّا رَءَا ٱلشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّى هَٰذَآ أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّآ

(۱) مختصر المعاني في البلاغة ص۱۷۵
(۲) مفردات الراغب ص۵۷۷

﴿فَلَمَّا رَأَى ٱلشَّمْسَ بَازِغَةً ...﴾ ... قَالَ يَٰقَوْمِ إِنِّى بَرِىٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ إِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ حَنِيفًا ۖ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

[۷۶] نو کله چې په ده (ابراهیم ﷺ) باندې (د جګړې په حال کښې) شپه تیاره شوه (نو) ستوری یې ولید، ویې ویلې: (فرض کړئ چې) دا زما رب دی. نو کله چې ستوري غروب وکړ (نو) ویې ویلې چې: زه غروب کوونکی (د ربوبیت دپاره) نه خوښوم (په کار دي چې تاسو یې هم خوښ نه کړئ).

[۷۷] نو کله یې چې سپوږمۍ د راختلو په حال کښې ولیده ویې ویلې: (فرض کړئ چې) دا زما رب دی. نو کله چې سپوږمۍ (هم) ولوېده، ویې ویلې چې: که الله ﷻ ماته (په دوامداره توګه) هدایت ونه کړي نو ضرور خامخا به زه د ګمراه قوم څخه وشمېرل شم (لکه چې تاسو همداسې یاست).

[۷۸] نو کله یې چې د لمر سترګه د راختلو په حال کښې ولیده (نو) ویې ویلې: (فرض کړئ چې) دا زما رب دی. دا (د ټولو څخه) لوی دی. نو کله چې دا (د لمر سترګه) ولوېده، ویې ویلې چې: ای زما قومه! یقیناً زه د هغه شیانو څخه بېزار یم چې تاسو یې (د الله ﷻ سره په عبادت کښې) شریکوئ.

[۷۹] بې شکه ما خپل مخ هغه اقدس ذات ته اړولی دی چې اسمانونه او ځمکې یې (بې د سابق مثل څخه) پیدا کړي دي (د ده ﷻ په مخلوقاتو کښې ذکر شوي روښانه اجرام هم شامل دي). په داسې حال کښې چې زه (د ټولو باطلو ادیانو څخه) حق دین ته اوښتونکی یم او (هم) حال دا چې زه د مشرکانو څخه هم نه یم.

د مطلب خلاصه

دا ایتونه د وړاندېنیو ایتونو دپاره تفصیل دی چې ابراهیم ﷺ د الهي ښوداني په رڼا کښې په څه ډول سره د الله ﷻ په وحدانیت باندې استدلال قائم کړ او خپل قوم ته یې په څه ډول باندې د مقوی ضلالت او ګمراهي ورځرګنده کړه. چې حاصل یې داسې راوځي:

ای پیغمبره! د خپلې زمانې مشرکانو ته د ابراهیم ﷺ استدلال په تفصیل سره بیان کړه چې د الله ﷻ په وحدانیت باندې یې په کائناتو باندې په څه ډول سره استدلال قائم کړ او د شرک جرړې یې وریستلې، چې تفصیل یې دا دی:

۱ـ ابراهیم ﷺ د خپل مشرک پلار او مشرک قوم سره د توحید په جګړه بوخت وه چې په ده باندې په همدې جګړه کښې شپه ښه تیاره شوه او یو ستوری یې د نظر لاندې ورغی، نو مشرکان یې مخاطب کړه چې: فعلاً چې ټوله دنیا توره تیاره ده او یوازې هماغه ستوری شغلې وهي او په نورو ټولو موجوداتو باندې غوره دی او روښانه ځلېږي، نو که بالفرض د الله ﷻ څخه په غیر کوم یو مخلوق د الوهیت استحقاق درلودی شي نو هغه به همدا ځلېدونکی ستوری وي او همدا به زما رب لا څه چې دا به ستاسو رب هم وي.

مګر کله چې ذکر شوی ستوری ولوېد نو ابراهیم ﷺ بې ... نګه وویلې چې زه خو لوېدونکي

شیان د الوهیت دپاره نه خوښوم، چې اقلاً خپل ځان د سقوط څخه نه شي ساتلی نو زما به څه په درد وخوري؟.

دا دی زما نظر، نو تاسو ته په کار دي چې تاسو هم ـزما غوندې ـ د هغو شیانو عبادت ونه کړئ کوم چې یو وخت د عدم سره مخامخ کېږي.

٢ـ بیا چې کله سپوږمۍ په ښه غوره کښې راپورته شوه او ټوله دنیا یې رڼا کړه او حتی واړه واړه ستوري یې ټول د مخې سره د سترګو څخه پټ شوه، نو ابراهیم ﷺ وفرمایل چې: ای زما قومه! بالفرض دا زما رب دی او دا ستاسو رب هم دی چې رڼا یې د ستورو څخه زیاته او ګټه یې ډېره ده. یا په بل عبارت: ای قومه! که بالفرض تاسو مخلوق ته د الوهیت لقب ورکوئ نو دغه سپوږمۍ د همدغه لقب دپاره ښه مناسبه ده.

مګر مجردې چې سپوږمۍ ولوېدله او غروب یې وکړ نو ابراهیم ﷺ په لوړ اواز سره غږ وکړ چې هرڅوک چې داسې مخلوقات په معبودیت سره نیسي کوم چې خپل ځانونه د سقوط څخه نه شي بچ کولی، نو یقیناً هغه سمه سیده لاره خطا کړه او په کندو باندې سر شو.

العیاذ بالله که ماته خپل رب هدایت ونه کړي او یا همدغه هدایت ته مې ادامه ورنه کړي نو زه به هم د ګمراهانو د ډلې څخه وشمېرل شم.

٣ـ بیا چې ابراهیم ﷺ د لمر سترګه په راختلو کښې ولیده چې په ډېر ډول او سنګار سره د اُفق څخه راپورته شوه او دنیا یې داسې سپینه رڼا کړه چې د ستورو او سپوږمۍ رڼاګانې یې بالکل پوښنا کړې او یوازې د همدې په رڼا باندې دنیا روښانه شوه او خلکو په کاز او کسب باندې پیل وکړ او هیڅوک او هیڅ شی یې د فوائدو څخه محروم پاتې نه شو، نو ابراهیم ﷺ سمدستي مشرکانو ته غږ وکړ چې که تاسو مخلوقات په معبودیت سره نیسئ نو راشئ چې دغه د ټولو څخه روښانه مخلوق په معبودیت سره ونیسو، چې د ټولو څخه منور او د ټولو څخه ګټور دی، دا به زما رب هم وي او دا به ستاسو رب هم وي، العیاذ بالله.

خو مجردې چې د لمر سترګې غروب وکړ او په داسې حال کښې یې د دنیا څخه خپله منوره او روښانه څېره پټه کړه چې ټول مخلوق ورته محتاج وه او ټولو یې د بقا تمه درلوده مګر د دې سره سره مخ په زوال شوه او د مخلوقیت خواص پکښې ټولو ته ورڅرګند شوه، نو ابراهیم ﷺ خپل مشرک قوم مخاطب کړ چې: ای قومه! زه په دې باندې باور لرم چې تاسو خطا شوي یاست او خپل حقیقي معبود مو هېر کړی دی، نو زه خو د هغو ټولو معبودانو څخه خپل برائت (بېزاري) اعلانوم کوم چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکوئ او د معبودیت لقب ورکوئ.

ما خو خپل مخ د هغه اقدس ذات ﷻ عبادت ته په اختصاصي توګه اړولی دی چې ستوري او سپوږمۍ بلکې لمر لا څه چې ټول اسمانونه او ټولې ځمکې یې د نشت څخه موجود کړي دي او روزمره پکښې خپل تصرف جاري ساتي، چې ځینې راښکاروي او ځینو ته غروب ورکوي. یا په بل عبارت: چې څوک مړه کوي او چا ته ژوند وربښي او هر څه د همده ﷻ په لاس او قدرت کښې دي.

ای قومه! زه خو د ټولو باطلو ادیانو څخه همدغه حق دین ته وراوښتی یم او حتی (ای مشرکانو!) ستاسو د شرکي دین څخه هم خپل برائت اعلانوم. دا وه زما نظر او دا ده زما عقیده، تاسو ته په کار دي چې زما غوندې تاسو هم د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته راتاو شئ او د بوتانو عبادت نه شا کړئ. ځکه چې کله په مخلوقاتو کښې غوره او روښانه مخلوق څه واک نه لري، نو ستاسو هغه بوتان به څه واک ولري کوم چې تاسو په خپلو لاسونو باندې جوړ کړي او تراشلي دي.

توضیحات

۱ـ ځینې علماء کرام وایي چې: ابراهیم ﷺ ذکر شوي درېواړه دلایل د خپلې عقیدې د تثبیت دپاره ذکر کړي دي. مګر حقیقت دا دی چې دغه دلایل یې د خپل پلار او خپل قوم سره د مناظرې د کله وړاندې کړي دي[1]. ځکه چې:

الف: الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ إِنِّيٓ أَرَىٰكَ وَقَوۡمَكَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾ [الأنعام:۷۴] یعني: ای پلاره! زه باور لرم چې ته او ستا قوم په ښکاره ګمراهۍ کښې یاست. دا ایت د مناظرې حالت بیانوي.

ب: همدارنګه نوموړي د دلایلو د ذکر څخه وروسته خپل قوم مخاطب کړ چې: ﴿ إِنِّي بَرِيٓءٞ مِّمَّا تُشۡرِكُونَ ﴾ یقیناً زه د هغو بوتانو څخه بېزاري اعلانوم چې تاسو یې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شریکوئ.

ج: الله ﷻ خو ابراهیم ﷺ ته د عقیدې سمون او حقیقت ته رسېدنه آن په ماشومتوب کښې عنایت کړې وه، او دې ته اړتیا نه وه چې د دلایلو په زور باندې یې تثبیت کړي، لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَآ إِبۡرَٰهِيمَ رُشۡدَهُۥ مِن قَبۡلُ ﴾ [الأنبیاء:۵۱] یعني: او یقیناً مونږ ابراهیم ﷺ ته لا د وړاندې څخه (په ماشومتوب کښې) د عقیدې سمون ورکړی وه. لکه چې ځینو علماوو کرامو دغه ایت شریف همداسې تفسیر کړی دی[2].

۲ـ که څه هم مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ابراهیم ﷺ ځکه د توحید دلایل په ستورو او سپوږمۍ او بالآخره د لمر په سترګې کښې وښودل چې دوی برسېره په بوتانو باندې د ذکرو شوو شیانو هم عبادت کاوه[3]، مګر مونږ ته یې د تخصیص وجې داسې ښکاري چې:

الف: ترڅو مشرکان د توحید دلایل واوري او فکر پکښې وکړي. که نه نو دوی خو د خپلو بوتانو د عدم الوهیت دلایلو ته ساکت نه شوه پاتې کېدلی او په دې باره کښې یې د تفکر حوصله نه درلوده، که بالفرض دلایل یې د بوتانو په نامه پیل کړي وی نو مشرکانو به ورته هیڅ غوږ نه وی ایښی.

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۵۱
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۴۷
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۴۰

ب: ترڅو د بوتانو عدم الوهيت په طريق اولى (غوره طريقه) باندې اثبات شي. او دا څکه کله چې ذکر شوي دري شيان د الوهيت لياقت نه لري حال دا چې نه د بندګانو په لاس جوړ شوي دي او نه د بوتانو په شان کثيف او خيرن دي، نو بوتان خو بايد چې هيڅکله دغې رتبې ته ونه خېژولی شي.

ج: بالآخره، ترڅو د بوتانو عدم الوهيت د کنايې په توګه اثبات شي او کنايي خو د صريح څخه ابلغه ده.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: ابراهيم ﷺ خو د اولو العزم پيغمبرانو عليهم السلام څخه وه او ټول ژوند يې کوښښ يې دا وه چې مشرکان د شرک څخه خلاص کړي، نو پوښتنه دا ده چې: ايا د نومورې سره مناسبه وه چې غير الله ته اشاره وکړي او وايي چې "هَذَا رَبِّي" دا زما رب دی؟

موږ وايو چې: د همدې پوښتنې د جوابولو دپاره تفاسيرو[1] زښت ډېر جوابونه ليکلي دي چې د ټولو دلته رانقلول اسانه خبره نه ده، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ځينې علماء وايي چې: ابراهيم ﷺ ذکره شوې جمله ﴿ هَٰذَا رَبِّي ﴾ د ماشومتوب په وخت کښې ويلي وه چې لا تکليف ورته متوجه نه وه. دوی د دغه جواب د ثبوت دپاره ډېره غريبه او عجيبه قيصه ليکلې ده که څوک يې د تفصيلي لوستلو شوق لري نو هملته[2] دې مراجعه وکړي خو موږ يې دلته لاندې څو مهمو ټکو ته اشاره کوو:

اول: نمرود (د وخت پاچا) خوب ليدلی وه، چې د وخت پوهانو ورته د يوه هلک په زېږېدلو باندې تعبير کړ چې د ده پاچاهي به د هغه په ذريعه درې ورې شي[3] او يا همدغه خبره د پخوانيو پيغمبرانو عليهم السلام د ارشاداتو څخه په خلکو کښې پاتې وه چې نمرود ورباندې خبر شو[4].

دوهم: په هر تقدير، نومورې پاچا د ټولو هغو هلکانو د وژلو امر صادر کړ کوم به چې تازه زېږېده.

درېم: د همدې کبله د ابراهيم ﷺ مور د خپل زوی د ولادت دپاره يوه غار ته پناه يوړه او د تولد څخه وروسته يې ابراهيم ﷺ هملته پرېښود.

څلورم: ابراهيم ﷺ هلته په معجزانه توګه تقريباً آن تر لسو يا زياتو کلونو پورې په همغه غار کښې ژوند کاوه[5] چې په همدغې موده کښې يې نه لمر لېدلی وه او نه سپوږمۍ او بالآخره نه ستوري او نه اسمان.

پنځم: کله چې د ذکرې شوې مودې د تېرولو څخه وروسته د باندې راووېستلی شو نو د ماشومتوب په حال کښې يې ذکر شوي استدلالات مور او يا پلار ته وړاندې کړه.

---

(۱) التفسير الكبير ج۱۳ ص۴۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۱۱۰
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۳۰۴
(۳) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۴
(۴) تفسير البغوي ج۲ ص۱۰۸
(۵) المحرر الوجيز ج۶ ص۹۰

مونږ وایو چې:

ذکر شوی جواب بالکل باطل دی مونږ صرف د ردولو دپاره ذکر کړ ترڅو ورباندې څوک ونه غولېږي، او د بطلان دلایل یې دا دي:

اول: ځیني وایي چې دا قیصه یهودانو اختراع کړې ده او چا چې رانقل کړې ده او دروغژنه یې نه ده ګڼلې نو هغه خطا شوی دی[١].

دوهم: ذکره شوې قیصه د اسرائیلیاتو څخه ده، بې قید او شرطه پرې باور کول جواز نه لري[٢].

دریم: دا قیصه د قرآن د سیاق او سباق (وړاندې او بېرته) سره سمون نه خوري[٣].

څلورم: ځینو مفسرینو کرامو[٤] لیکلي دي چې ابراهیم علیه السلام ذکر شوي د توحید دري دلایل د نبوت څخه مخکښې مشرکانو ته وړاندې کړي وه مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې ذکر شوي دلایل به یې په نبوت باندې د مشرف کېدلو څخه وروسته وړاندې کړي وي[٥]، د همدې کبله الله ﷻ په دغه بحث کښې د اتلسو پیغمبرانو نومونه اخیستي دي او بیا یې فرمایلي دي چې: ﴿فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقۡتَدِهۡ﴾ [الأنعام: ٩٠] یعني: نو د همدوی په کړنلاره پسې اقتداء وکړه او په همدې باندې خپل ځان متسلي کړه.

پنځم: پیغمبران علیهم السلام د ګناه څخه او هم د کفري خبرې څخه آن د ماشومتوب په حالت کښې هم معصوم دي.

ب: ځینې نور علماء کرام وایي چې دلته ورسره د "عَلَى زَعْمِكُمْ" کلمه مقدره ده. یعني: ستاسو په ګومان باندې دا زما رب دی. د دې نظیر دا دی چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ مشرکانو ته ووایي چې: ﴿أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تَزۡعُمُونَ﴾ [القصص: ٦٢] یعني: ای مشرکانو! ستاسو په ګومان زما هغه شریکان چرته دي چې تاسو یې اټکل کاوه.

ج: ځینې وایي چې دلته د استفهام همزه مقدره ده او استفهام د استهزاء او یا توبیخ دپاره دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای مشرکانو! ایا دا زما رب دی؟

د دې نظیر دا دی چې: الله ﷻ فرمایي: ﴿فَهُمُ ٱلۡخَٰلِدُونَ﴾ [الأنبياء: ٣٤] یعني: ای پیغمبره! نو که ته مړ شې (چې کافران ورته خوشالېږي) نو ایا دوی همېشه پاتې کېدونکي دي؟.

دغه درې جوابونه که څه هم درست دي او په قرآن کریم کښې نظائر هم لري مګر د مقام په اعتبار سره زړه ته نه ورځي، نو ښه دا ده چې په جواب کښې ووایو:

د: ذکره شوې جمله ابراهیم علیه السلام د فرض په اعتبار سره ویلې وه ترڅو یې په ابطال باندې مشرکانو ته قناعت ورکړي، لکه چې همدا ډول استدلال په ټولو محاورو کښې رواج دی. نو د معنی

---

(١) تفسیر المنار ج٧ ص٥٥٧
(٢) تفسیر ابن کثیر ج٢ ص١٨١
(٣) البحر المحیط ج۴ ص٥٦٥
(٤) احکام القرآن للجصاص ج٢ ص۴
(٥) تفسیر الخازن ج٢ ص۴٣۴

حاصل يې داسې کېږي چې: اى مشرکانو! فرض مې کړه چې دا زما رب دى، حال دا چې د ابطال دلايل يې پوره واضحه دي او د ثبوت دلايل يې بالکل نشته، نو که تاسو يې اثباتولی شئ نو دا ګز او دا میدان، اثبات يې کړئ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په تجربه ثابته ده چې کله د شپې د څه برخې د تېرېدلو څخه وروسته سپوږمۍ طلوع وکړي نو په همدې شپه کښې د لمر د راختلو څخه وړاندې غروب نه شي کولی، حال دا چې د ايتونو صورت حال داسې دی چې سپوږمۍ د ستوري (زهره يا مشتري) د غروب څخه وروسته طلوع وکړه او په عين شپه کښې د لمر د راختلو څخه وړاندې ولوېده؟

مونږ وايو: که ذکرو شوو درېواړو دلايلو په يوه شپه کښې تحقق موندلی وی لکه چې اکثره مفسرين کرام وايي[1]، نو غرب ته د سپوږمۍ ميلان مجازاً غروب ګڼل شوی دی که څه هم حقيقتاً يې غروب نه وي کړی. دغه صورت حال د مياشتې د پنځلسمې (۱۵) څخه آن تر پنځه ويشتم (۲۵) پورې په واضحه توګه تحقق موندلی شي[2].

او که درې واړه دلايل په يوه شپه کښې نه وي متحقق شوي، لکه چې محققين علماء کرام پرې قول کوي[3] نو بيا خو نه سوال ته حاجت شته او نه جواب ته. مونږ ته همدغه نظر ښه برېښي ځکه چې د "ف" توری په تعقيب باندې دلالت کوي، نه په اتصال باندې، لکه چې عرب وايي: "فُلَانٌ نَكَحَ فَوَلَدَ" فلاني نکاح وکړه نو اولاد يې وزېږاوه، يعنې نهه مياشتې وروسته مثلاً.

د عربيت يو قانون

۵ـ د ﴿ ٱلشَّمْسَ ﴾ کلمه سماعي مونثه ده چې تذکير او تانيث پکښې دواړه جائز دي، نو ځکه په ايت شريف کښې ورته د ﴿ بَازِغَةً ﴾، ﴿ أَفَلَتْ ﴾ مونث ضمائر راجع کړی شوي دي او په ﴿ هَٰذَآ أَكْبَرُ ﴾ کښې ورته د مذکر اشاره شوې ده[4].

د لمر سترګه لويه ده

۶ـ د لمر سترګه د رڼا په حيث د ستورو او سپوږمۍ څخه لويه ده، بلکې په رڼا کښې د ټولو نوراني اجرامو اصله ده او نور يې فروعات دي. اما د جسم او حجم په اعتبار سره هم ډېره لويه ده، جوړې کړی شي نو يوه ټوټه به يې د سپوږمۍ سره برابره شي[5].

که بالفرض د لمر د سترګې څخه شپږ زره شپږ سوه او څه د پاسه څلور څلوېښت (۶۶۴۴) ټوټې

(۱) البحر المحيط ج۴ ص۵۶۷
(۲) المحرر الوجيز ج۶ ص۹۲
(۳) روح المعاني ج۷ ص۲۰۱
(۴) زاد المسير ج۲ ص۵۳
(۵) روح المعاني ج۷ ص۲۰۲

﴿وَحَآجَّهُۥ قَوْمُهُۥ ۚ قَالَ أَتُحَٰٓجُّوٓنِّى فِى ٱللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنِ ۚ وَلَآ أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِۦٓ إِلَّآ
أَن يَشَآءَ رَبِّى شَيْـًٔا ۗ وَسِعَ رَبِّى كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ۗ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ أَخَافُ
مَآ أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ عَلَيْكُمْ سُلْطَٰنًا ۚ فَأَىُّ
ٱلْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِٱلْأَمْنِ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَٰنَهُم
بِظُلْمٍ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾﴾

[۸۰] او د ده (ابراهیم ﷺ) سره د ده قوم جګړه وکړه (او د بوتانو د اذیت څخه یې ودار کړ، نو ده (ابراهیم ﷺ ورته) وویلې چې: ایا تاسو ما سره د الله ﷻ (د وحدانیت) په باره کښې جګړې کوئ، حال دا چې ماته یې هدایت کړی دی (مطلب ته یې رسولی یم)؟

او زه د هغو شیانو څخه نه ډارېږم چې تاسو یې د الله ﷻ سره (په عبادت کښې) شریکوئ، مګر که زما د رب ﷻ کوم یوه شي ته اراده وشي (نو هغه به راته رسېږي او بس)، زما رب ﷻ د علم د حیثه هر شي ته رسېدلی دی (او هر څه ورته معلوم دي)، ایا نو تاسو تذکر قدرې هم نه کوئ (او پند نه اخلئ)؟

[۸۱] او زه به د هغو شیانو څخه څنګه ودار شم چې تاسو شریکان جوړ کړي دي، حال دا چې تاسو (د دې کار د خطر څخه) نه ډارېږئ چې د الله ﷻ سره مو هغه شیان شریکان ګرځولي دي چې الله ﷻ یې (د ثبوت په باره کښې) په تاسو باندې هیڅ دلیل نه دی نازل کړی (او نه په واقع کښې د ثبوت کوم دلیل لرئ).

نو (جواب راکړئ چې) د دواړو ډلو کومه یوه (مونږ که تاسو) په امن سره ډېره حقداره ده (او د خطر څخه بچ ده)؟ که تاسو پوهېږئ (نو د امن مستحق به وپېژنئ).

[۸۲] (په دې باره کښې د الله ﷻ فیصله دا ده چې) هغه کسان چې ایمان یې راوړی وي او خپل ایمان یې د ظلم (شرک) سره نه وي ګډ کړی، دغه کسان چې دي همدغو لره امن (د خطر څخه بچ کېدل) ثابت دی او همدوی (سمه سیده) لاره موندونکي دي.

د مطلب خلاصه

په دغو ایتونو کښې د ابراهیم ﷺ د دلایلو په مقابل کښې د مشرکانو غبرګون واضحه شوی دی چې دوی په خپله شرکي عقیده باندې څومره کلک پاتې شوه او په څومره کمزوري دلیل پورې یې ځانونه ونښلول، چې حاصل یې داسې راوځي:

۱ـ د ابراهیم ﷺ د غابښ ماتوونکودري دلایلو څخه وروسته د ده مشرک قوم زور ولګاوه چې په هغه باندې په دلایلو کښې برلاسي شي مګر د ډېر زیات کوښښ سره سره د هغوی ډېر غټ حجت

الانعام (۶)

او برهان دا وه چې: اى ابراهيمه! د بوتانو بدي مه وايه او په عبادت باندې يې زمونږ غوندې شه که نه نو د بوتانو د لاسه به په کوم آفت باندې مبتلا شې، يا به دې ليونى کړي او يا به دې په کوم بل مرض باندې اخته کړي.

۲ـ ابراهيم ﷺ د مشرکانو د همدغه کمزوري برهان په مقابل کښې هغوى مخاطب کړه چې: ډېره عجيبه ده چې تاسو زما سره د الله ﷻ د وحدانيت په باره کښې جګړې کوئ او زما په قناعت ښښونکو دلايلو باندې د عناد د کبله قناعت نه کوئ، حال دا چې د ده ﷻ په وحدانيت باندې ټول مخلوقات دلالت کوي او ټول پرې شهادت ورکوي مګر تاسو پرې خانونه کانه اچولي دي. ماته خو الله ﷻ هدايت کړی دی او مطلب ته يې رسولی يم په توحيد باندې مې سر خلاص دی او د زړه څخه پرې قناعت لرم ستاسو کمزوری دليل راباندې هيڅ اثر نه شي اچولی.

علاوه په دې، زه خو ستاسو د بوتانو څخه په هيڅ صورت باندې نه ډارېږم چې څه ضرر به راته ورسوي، ځکه چې دوی نه چا ته ضرر رسولی شي او نه چا ته د ګټې د رسولو توان لري. هوا دا بېله خبره ده چې زما حقيقي رب ﷻ ماته د کوم شي اراده وکړي چې هيڅوک يې مخنيوی نه شي کولی. يا په بل عبارت: که بالفرض ماته څه اذيت ورسېږي او په څه مرض باندې اخته شم او يا راباندې کوم دېوال سقوط وکړي او پرې زخمي شم او بالآخره يا راباندې د اسمان څخه کوم يو ستوری راولوېږي او يا داسې بل کوم آفت راباندې نازل شي نو هغه به هم زما د خپل رب ﷻ د پلوه وي او صرف د همده ﷻ په اراده باندې به يې تحقق موندلی وي، د بوتانو به پکښې هيڅ مداخله نه وي، يوازې د ده ﷻ هر څه په اختيار کښې دي. او هر شي ته يې علم رسېدلی دی چې څوک د اذيت او مشقت مستحق دی او څوک د خوشالۍ او پراخۍ استحقاق لري.

۳ـ اى مشرکانو! د الله ﷻ په کامل قدرت او کامل علم باندې پوهېدل بالکل واضحه دي چندان دقيق فکر ته ارتيا نه لري محض يو تذکر (لږ توجه) ورته کفايت کوي. ايا تاسو لږ توجه هم نه کوئ چې پند واخلئ او په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شئ؟

۴ـ ابراهيم ﷺ مشرکان مخاطب کړه چې: اى مشرکانو! زه او تاسو اوس په عجيبه حالت کښې قرار لرو چې تفصيل يې دا دی:

الف: زه تاسو د الله ﷻ (واحد لا شريک) څخه ډاروم چې هر څه يې په واک او اختيار کښې دي او په حقانيت باندې يې ټول مخلوقات لارښودانه کوي چې څينې دلايل يې تاسو په ستورو او بالآخره په سپوږمۍ او لمر کښې واورېدل او وليدل.

ب: او تاسو ما د بوتانو څخه ډاروئ چې نه څه واک او اختيار لري او نه يې په ثبوت باندې څه دليل شته. که بالفرض بوتانو څه واقعيت درلودی نو ضرور به الله ﷻ د هغو په ثبوت باندې څه دليل نازل کړی وی، الله ﷻ خو حقائق بې دليله نه پرېږدي.

اوس پوښتنه دا ده چې: ايا زه او زما ملګري په امن کښې ياستو او د خطر څخه بچ ياستو، او که تاسو د امن مستحق ياست او په خطر کښې واقع ياست؟

۵ـ ای پیغمبره! که څه هم د ابراهیم ﷺ د ذکر شوي پوښتنې په جواب کښې مشرکان ګونګ پاتې شوه او څه یې ونه ویلې مګر په دې باره کښې د الله ﷻ عمومي فیصله یوې زمانې پورې هم اختصاص نه لري، هغه دا چې هغه کسان چې ایمان راوړي او د خپل ایمان سره لوی ظلم (شرک) خلط ملط نه کړي نو همدغه کسان د امن حقدار دي (د خطر څخه بچ دي) او همدوی حقه لاره موندونکي دي (د ضلالت څخه بچ دي).

توضیحات

۱ـ د ﴿وَحَآجَّهُۥ﴾، ﴿أَتُحَٰٓجُّوٓنِّي﴾ دواړه کلمې د "مُحَاجَّة" ـ لکه "مُضَارَبَة" ـ څخه اخستل شوې دي، "مُحَاجَّة" دې ته وایي چې د جګړه کوونکو هر یو طرف کوښښ کوي چې مقابل طرف مات کړي او د هغه استدلال د منلو څخه ساقط کړي[۱].

په دې مقام کښې مشرکانو غوښتل چې د ابراهیم ﷺ دلایل د قبول څخه وغورزوي چې د الله ﷻ وحدانیت ثابت نه کړی شي او ابراهیم ﷺ غوښتل چې د مشرکانو د شرکي عقیدې استدلال باطل کړي، چې په نتیجه کښې ابراهیم ﷺ بریالی شو، لکه چې د ایتونو لړۍ ورباندې ښه پوره لارښوونه کوي.

یادونه

۲ـ که څه هم ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې دا جواب: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾ الآیة الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د خولې څخه حکایت کړی دی[۲]، یعنې: کله چې مشرکان د مطرح شوي سوال په وړاندې هک پک پاتې شوه نو ابراهیم ﷺ د دوی سکوت مات کړ او جواب یې واضحه کړ.

مګر موږ ته دا بهتره ښکاري چې ذکر شوی ایت شریف به الله ﷻ د فیصلې په توګه نازل کړي وي ترڅو د ټولو زمانو مشرکان په غوږ ووهي چې د خطر څخه د بچ کېدلو دپاره دوه شیان په کار دي: یو د الله ﷻ په موجودیت باندې عقیده، چې دهري نه وي، او بل یې په وحدانیت باندې عقیده چې مشرک نه وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ظلم خو دې ته وایي چې یو شی د خپل ځای څخه په غیر په بل ځای کښې کېښودل شي او یا یې اقلاً خپل اصل ځای ته په زیادت او نقصان او بالآخره د مکان یا زمان په اعتبار سره تغیر ورکړی شي. یا په بل عبارت: ظلم خو د حق څخه تجاوز ته وایي، چې ټول ګناهونه د ظلم په مفهوم کښې شامل ګڼلي کېږي[۳].

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۰۶
(۲) المحرر الوجیز ج۶ ص۹۶
(۳) مفردات الراغب ص۳۲۶

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ذکر شوي ایت شریف دپاره د پیغمبرانو څخه په غیر (چې د گناهونو څخه معصوم دي) بل څوک مصداق جوړېدلی شي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د صحابه کرامو ؓ او تابعینو په اتفاق سره د ظلم څخه شرک مراد دی[۱]، نو ټول مـؤمنان د ایت شریف مصداقات دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ: د عبد الله بن مسعود ؓ څخه روایت دی چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو د نبي کریم ﷺ صحابه کرام ؓ ډېر خپه شوه او ویې ویلې چې: «وَأَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ» او زمونږ کوم یو ظلم (گناه) نه ده کړې بلکې هر یو لږ یا ډېره گناه لرو. «فَنَزَلَتْ: ﴿ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴾ » [لقمان: ۱۳][۲] نو دا ایت شریف نازل شو چې: یقیناً شرک لوی ظلم دی. یعنې دلته د ظلم څخه گناه مراده نه ده بلکې شرک مراد دی.

په تفسیر یا مصداق باندې د شان نزول اطلاق

۴ـ په ذکر شوي حدیث کښې دَ ﴿ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴾ د ایت سره د «فَنَزَلَتْ» کلمه روایت شوې ده، ته به وایې چې د صحابه وو کرامو ؓ تشویش پورته کول یې شان نزول وه. مگر په بل حدیث کښې نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف د تفسیر په شکل قرائت کړی دی. نو معلومه شوه چې په تفسیر یا مصداق باندې د شان نزول اطلاق کېږي، ذکر شوی اطلاق په یاد ولرئ چې په ډېرو ځایونو کښې په کار درځي او مشکلات پرې حل کېږي.

حدیث دا دی چې نبي کریم ﷺ وفرمایل: «إِنَّهُ لَيْسَ بِذَاكَ أَلَا تَسْمَعُ إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ: ﴿ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴾ »[۳] یعنې: ای صحابه وو! تاسو تشویش مه کوئ، ایا تاسو کوم یوه د لقمان خبره د خپل زوی دپاره نه ده اورېدلې؟ هغه دا چې یقیناً شرک لوی ظلم دی. نو دلته گناه مراده نه ده بلکې دلته شرک مراد دی او تاسو خو د شرک څخه پاک یاست.

سوال جواب

که څوک وایي: د أهل السنة والجماعة عقیده دا ده چې ایمان د خوف (ډار) او د رجاء (اُمید) ترمنځ دی، او د ایت شریف څخه معلومېږي چې سوچه مؤمنان په امن کښې دي څه خطر ورته نشته. یا په بل عبارت: سوچه ایمان ټوله رجاء ده او د خوف څنډه نه لري؟

مونږ وایو چې: د دې جملې "ایمان د خوف او رجاء ترمنځ دی" معنی دا ده چې که د الله ﷻ توفیق د مؤمن لاس نیوی ونه کړي نو ایمان یې باقي نه شي پاتې کېدلی؛ یا په بل عبارت: لکه څنگه چې په ایمان باندې مشرف کېدل د الله ﷻ په توفیق سره صورت نیسي همدارنگه ایماندار پاتې کېدل هم د الله ﷻ د توفیق څخه په غیر تحقق نه شي موندلی[۴].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۶ ص۶۰۵
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۶
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴
(۴) شرح العقائد ص۱۲۱؛ النبراس ص۳۴۳

اما کله چې ایمان د زوال د خطر څخه بچ شي او آن د وروستني سلګۍ پورې پکښې څه خلل
واقع نه شي بیا نو ایمان تېول امن دی، او په ذکر شوي ایت شریف کښې همدغه حالت ته اشاره شوې
لکه چې فرمایي: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَـٰمُوا۟ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا۟
وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَبْشِرُوا۟ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ [فصلت: ٣٠] یعني: یقیناً هغه کسان چې دوی وایي
چې زمونږ رب الله ﷻ دی (او بس) بیا (په همدې عقیده) برابر (ثابت) پاتې شي، نو (د مرګ په وخت
کښې په) ورباندې د رحمت ملائک وربشکته شي چې مه ډارېږئ او مه غمژن کېږئ او په هغه جنت
باندې زېرى قبول کړئ چې ستاسو سره یې وعده کړې شوې وه، اللهم اجعل آخر کلامنا لا إله إلا الله
محمد رسول الله.

﴿ وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَـٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَـٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ۗ إِنَّ رَبَّكَ
حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ ۚ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ۖ
وَمِن ذُرِّيَّتِهِۦ دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَـٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَـٰرُونَ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى
ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَـٰعِيلَ
وَٱلْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ ءَابَآئِهِمْ وَذُرِّيَّـٰتِهِمْ
وَإِخْوَٰنِهِمْ ۖ وَٱجْتَبَيْنَـٰهُمْ وَهَدَيْنَـٰهُمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهْدِى بِهِۦ
مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا۟ لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ
ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ۚ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَـٰٓؤُلَآءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا۟ بِهَا
بِكَـٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ ۗ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ
إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَـٰلَمِينَ ﴿٩٠﴾ ﴾

[٨٣] او دغه زمونږ حجت دی چې ابراهیم ﷺ ته مو په خپل قوم باندې ورکړی وه، مونږ د هغه
چا درجې پورته کوو چې زمونږ ورته اراده وشي؛ یقیناً ستا رب ﷻ (اې پیغمبره!) د حکمت څښتن
(او) د علم خاوند دی.

[٨٤] او ده (ابراهیم ﷺ) ته مو اسحاق ﷺ (زوی) او یعقوب ﷺ (لمسی هم) وربښلی وه، هر
یوه ته مونږ لارښوونه کړې وه، او د دوی څخه وړاندې مو نوح ﷺ (د ابراهیم ﷺ نیکه) ته هم
لارښوونه کړې وه، او هم مو د ده (ابراهیم ﷺ) د اولادې څخه داود ﷺ ته او سلیمان ﷺ ته او

ایوب ﷺ ته او یوسف ﷺ ته او موسی ﷺ ته او هارون ﷺ ته (هدایت کړی وه)، او همدارنګه مونږ نیکو کارانو ته (نېکه) جزا ورکوو.

[٨٥] او (هم مو) زکریا ﷺ ته او یحیی ﷺ ته او عیسی ﷺ ته او الیاس ﷺ ته (هدایت کړی وه)، (دوی) هر یو د صالحانو د ډلې څخه وه.

[٨٦] او (هم مو) اسماعیل ﷺ ته او الیسع ﷺ ته او یونس ﷺ او لوط ﷺ ته (لارښوونه کړې وه) او (دوی) هر یو مو (د خپلو خپلو زمانو) په عالمونو باندې بهتر ګرځولی وه.

[٨٧] او (هم مو) د دوی د پلرونو څخه او د دوی اولادونو څخه او (بالآخره) د دوی ورونو څخه (زښتو ډېرو ته لارښوونه کړې وه). او دوی (ټول) مو غوره جوړ کړي وه او د برابرې لارې هدایت مو ورته کړی وه.

[٨٨] دغه د الله ﷻ هدایت دی چا ته یې چې د خپلو بندګانو څخه اراده وشي نو هغه ته پرې هدایت کوي. او که (بالفرض) دوی (ذکرو شوو پیغمبرانو) شرک اختیار کړی وی نو د دوی څخه به ضرور هغه نېک عملونه ضائع شوي وی چې دوی کړي وه.

[٨٩] دغه (ذکر شوي کسان) هغه کسان دي چې مونږ ورته کتاب (تورات، انجیل، زبور، صحائف) ورکړی وه. او د حکمت څخه ډکې (فیصله کوونکې خبرې) هم او پیغمبري هم.

نو که دوی (ستا د زمانې خلک) په دې (ستا په شریعت یا نبوت) سره کافر شي نو (هیڅ بې صبره کېږه مه خکه) یقینًا چې مونږ ورته (ستا شریعت ته) داسې قوم ټاکلی (پیدا کړی دی او پیدا کوو یې) چې هغوی به پرې کافر نه وي (او کلکه عقیده به پرې لري او په اخلاص سره به ورته خدمت کوي).

[٩٠] دغه (پیغمبران علیهم السلام) هغه کسان دي چې الله ﷻ (ورته) هدایت کړی وه، نو د دوی د هدایت پسې اقتداء وکړه (او د هغوی غوندې با عزمه اوسه).

(ای پیغمبره! په آخره کښې دوی ته) ووایه چې: زه خو ستاسو څخه په دې (دین یا قرآن) باندې څه بدله نه غواړم، نه دی دا (دین یا قرآن) مګر د ټولو عالمونو دپاره پند (او خیر غوښتنه) ده.

د مطلب خلاصه او توضیحات

١ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ﴿ وَتِلْكَ ﴾ کلمه همدغه نژدې حجت ته اشاره ده چې ﴿ فَأَيُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِٱلْأَمْنِ ﴾[١]، مګر مونږ ته داسې برېښي چې دغه کلمه به د ذکرو شوو ټولو دلایلو مجموعې ته اشاره وي کوم چې د ﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ ﴾ څخه پیل شوي دي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ذکر شوي ټول دلایل په حقیقت کښې زمونږ دلایل دي چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د مشرکانو د ملامته کولو دپاره ورکړي وه، که بالفرض نوموړي ته مونږ تلقین نه وی کړی او په مخلوقاتو کښې مو بصیرت نه وی ورکړی نو نه به یې په توحید باندې دلایل نېر کړي وی او نه به یې مشرکان پره کړي وی.

١، تفسیر الطبري ج٥ ص٢٥٩

د همدغو دلایلو برکت وه چې مونږ ابراهیم ﷺ په دنیا او آخرت کښې لوړو درجو ته ورساوه، دا اجر ورکول یوازې ابراهیم ﷺ پورې اختصاص نه لري بلکې د قیامت د ورځې پورې هرڅوک چې د دین په لوړولو کښې زیار باسي هغه ته مونږ لوړې رتبې ورکوو.

مگر ای پیغمبره! ستا رب ﷻ هم د حکمت څښتن دی او هم پوه دی چې د اشخاصو استعدادونه ورته معلوم دي او د توفیق ورکړه یې بې حکمته نه ده.

نېکه اولاده هم نعمت دی

۲_ الله ﷻ د ابراهیم ﷺ د لوړو درجو په تفصیل کښې د نېک زوزات ذکر هم وکړ لکه اسحاق ﷺ (زوی) او یعقوب ﷺ (لمسی). ترڅو مونږ ته څرګنده شي چې د نېک زوزات ورکړه د هر لوی نعمت دی او هم راته ښکاره شي چې د نېکو پلرونو برکات تر ډېرو زمانو پورې په اولاده کښې پاتې کېږي.

نو لکه څنګه چې الله ﷻ نوح ﷺ ته (چې د مشرکانو په مقابله کښې یې زښت زیات اذیتونه لیدلي وه) ابراهیم ﷺ وباښه همدارنګه یې ابراهیم ﷺ ته د ده څخه وروسته د آخر الزمان پیغمبر ﷺ په شمول ټول پیغمبران وربښلي دي.

په "مِنْ ذُرِّيَّتِهِ" کښې ضمیر چا ته راجع دی؟

۳_ ځینې مفسرین کرام وایي چې په ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ﴾ کښې ضمیر ﴿وَنُوحًا﴾ ته راجع دی، چې نژدې ذکر دی، او مرجع چې څومره نژدې وي هغومره بهتره وي[1].

مگر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې ذکر شوی ضمیر ابراهیم ﷺ ته راجع شي چې د همده ﷺ په فضائلو او درجاتو کښې بحث روان دی، حتی چې د نوح ﷺ ذکر هم په دې مقام کښې د همدغه بحث یوه برخه ده؛ نو په کار دي چې بې ضرورته د بحث څخه د وتلو التزام ونه کړی شي.

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې:

د ابراهیم ﷺ د اولادې څخه مو داود ﷺ، سلیمان ﷺ، ایوب ﷺ، یوسف ﷺ، موسی ﷺ او هارون ﷺ ته هم هدایت کړی وه، او همدارنګه مونږ په هره زمانه کښې نېکوکارانو ته نېکه جزا په دنیا او آخرت دواړو کښې ورکوو.

او زکریا ﷺ او عیسی ﷺ مو هم مطلب ته رسولي وه او عیسی ﷺ او الیاس ﷺ مو هم په هدایت (نبوت) باندې سرلوړي کړي وه، دوی هر یو د صالحینو د ډلې څخه وه او د ابراهیم ﷺ دپاره افتخار وه.

همدارنګه مو اسماعیل ﷺ، الیسع ﷺ، یونس ﷺ او لوط ﷺ هم په نبوت باندې مشرف کړي وه او د ابراهیم ﷺ زوزات مو پرې ښائسته کړي وه. او د دوی هر یو مو په خپلو خپلو زمانو کښې په ټولو عالمونو باندې بهتر ګرځولی وه.

---

[1] تفسیر الطبري ج۵ ص۲۶۰

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: يونس ﷷ او لوط ﷷ خو د ابراهيم ﷷ په اولاده کښې شامل نه دي نو په ذکرې شوې شرحې سره دوی دواړه هم د ده په اولاده کښې شمېرل کېږي؟

مونږ وايو چې: لکه څنګه چې په [البقرة:۱۳۳] ايت کښې اسماعيل ﷷ د يعقوب ﷷ په پلرونو کښې د مجاز په توګه شمېرل شوی دی همدارنګه په دې مقام کښې ابراهيم ﷷ د لوط ﷷ پلار ښودلی شوی، حال دا چې د ده تره دی، او په تره باندې د پلار اطلاق کېږي کله چې صارفه قرينه موجوده وي لکه چې دلته موجوده ده، هغه دا چې شرعًا ثابته ده چې لوط ﷷ د ابراهيم ﷷ زوی نه بلکې وراره وه[۱].

اما د يونس ﷷ په باره کښې ځينې علماء کرام وايي چې نوموړی د ابراهيم ﷷ په اولاده کښې شامل دی[۲]، که داسې وي نو نه سوال ته حاجت شته او نه جواب ته، او که نه نو تغليبًا به د ده په اولاده کښې شمېرل شوی وی او تغليب خو د عربيت ښه منلی شوی قانون دی.

يادونه

که څوک غواړي چې د ذکرو شوو پيغمبرانو عليهم السلام د ترتيب او ځينو شمائلو په باره کښې معلومات حاصل کړي نو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۳].

عجيبه قيصه

۵_ يوه ورځې حجاج بن يوسف د وخت يوه عالم (يحيى بن يعمر) ته څوک واستاوه ترڅو ورڅخه وپوښتي چې: ايا ته رښتيا حسن ﷺ او حسين ﷺ د نبي کريم ﷺ د اولادې څخه ګڼې حال دا چې ما خو قرآن کريم د اول څخه تر آخره پورې ولوست او ذکره شوې خبره مې پکښې مونده نه کړه؟

ذکر شوي عالم همدغو ايتونو ته اشاره وکړه، کوم چې اوس د بحث لاندې دي، او جواب يې ورواستاوه چې: ايا عيسى ﷷ د ابراهيم ﷷ د اولادې څخه نه دی شمېرل شوی حال دا چې انتساب يې هغه ته يوازې د مور (بي بي مريمې) په سلسله شوی دی، نو همدارنګه د حسنينو رضي الله عنهما انتساب هم نبي کريم ﷺ ته د مور (بي بي فاطمې رضي الله عنها) په سلسله صحت لري.

نو حجاج ذکر شوی استدلال تسليم کړ او ويې ويلې چې: "صَدَقْتَ"[۴] رښتيا دې وويلې.

درې ضمائر

۶_ د ﴿ وَمِنۡ ءَابَآئِهِمۡ وَذُرِّيَّٰتِهِمۡ وَإِخۡوَٰنِهِمۡ ﴾ درېواړو کلمو ضميرونه د ذکرو شوو پيغمبرانو عليهم السلام

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۱۳
(۲) روح المعاني ج۷ ص۲۱۲
(۳) تفسير القاسمي ج۶ ص۶۱۳؛ روح المعاني ج۷ ص۲۱۵؛ تفسير المنار ج۷ ص۵۸۷
(۴) تفسير ابن کثير ج۲ ص۱۵۵

مجموعي ته راجع دي چې د ابراهیم ﷺ په شمول اتلس تنو ته رسېږي؛ ذکر شوي ضمائر دا غوښتنه نه کوي چې هر پیغمبر دې پلار او زوزات او بالآخره ورور ولري، ترڅو د عیسی ﷺ په هکله اعتراض وارد شي[1]. نو د مطلب خلاصه یې داسې راوځي چې:

د ذکرو شوو پیغمبرانو د پلرونو، اولادې او بالآخره د ورونو د جملې څخه هم مونږ ډېر کسان بهتر ګرځولي وه چې ځینې مو په نبوت سره او ځینې مو په ولایت سره د خپلو خپلو زمانو په خلکو باندې غوره جوړ کړي وه او برابرې لارې ته مو ورته هدایت کړی وه.

ای پیغمبره! د الله ﷻ هدایت دغه هدایت دی چې چا ته یې د خپلو بندګانو د جملې څخه اراده وشي نو هغه پرې سرلوړی کوي او تر ډېرو زمانو پورې یې برکات په دنیا کښې هم څرګندوي.

۷ـ ای پیغمبره! ذکر شوي پیغمبران او د دوی نور اقارب څکه د الله ﷻ په نزد غوره بنده ګان وه چې دوی د ابراهیمي ملت (دین) ساتونکي وه او هر یوه د خپل توان په اندازه ورته خدمت کاوه، که بالفرض هغوی د ابراهیمي تګلارې څخه اوښتي وی او د بوت پرستانو غونډې شرک یې اختیار کړی وی نو ډېر ژر به د ورکړی شوو رتبو څخه غورزولي شوي وی او هم به یې پخواني نېک عملونه ټول ضائع شوي وی؛ لنډه دا چې الله ﷻ په خپلو حقوقو کښې هر څه بښي، چې اراده یې وشي، مګر شرک او کفر نه بښي که څه هم (بالفرض) د یوه پیغمبر څخه صادر شي.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: ذکرو شوو ټولو پیغمبرانو هر یوه ته کتاب نه وه ورکړی شوی حال دا چې د ﴿ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ﴾ جملې مفهوم دا دی چې ټولو ته کتابونه ورکړی شوي وه؟

مونږ وایو چې: د کتاب ورکړه په دوه ډوله ده: یوه دا چې د اسمانه ورباندې نازل شوی وي، او بل دا چې د وړاندېني پیغمبر څخه ورته په وراثت سره پاتې وي؛ نو په دې تعمیم سره هر یوه پیغمبر ته کتاب ورکړی شوی دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ذکرو شوو ټولو پیغمبرانو (چې د چا نوم اخستل شوی دی او چا ته اشاره شوې ده) هر یوه ته مونږ هم کتاب ورکړی وه او هم د فیصلو کولو قوت (د حکمت څخه ډکې خبرې) او هم نبوت؛ نو چا چې وربانډې عقیده وکړه نو هغه خپل ځان ته ویاړ حاصل کړ او چا چې ونه منل نو فقط خپل ځان یې د هلاکت په کنده کښې ورواچاوه.

ای پیغمبره! تاته مو هم په کتاب (قرآن کریم) باندې علاوه حکمت او نبوت درکړی دی، نو که څوک دربانډې باور وکړي او د پیغمبر په صفت دې وپېژني نو خپل ځان به د هلاکت څخه بچ کړي او که کفر اختیار کړي نو ستا دین ته څه ضرر نه شي رسولی، د ایمان افتخار به یې د لاسه وباسو او د دین د پېروۍ دپاره به نور خلک پیدا کړو او د دین په خدمت باندې به یې وګمارو چې هغوی به ورته په ډېر احترام قائل وي او د زړه د کومې به پرې معتقد وي.

---

(۱) روح المعاني ج۷ ص۲۱۵

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹_ که څوک وايي چې: هغه کوم قوم دی چې الله ﷻ وعده کړې ده چې د دين د خدمت دپاره به يې په دنيا کښې موجود کړي او يا يې موجود کړی دی؟

مونږ وايو: که څه هم د ذکر شوي قوم په تشخيص کښې مفسرينو کرامو[۱] متعدد اقوال ذکر کړي دي، مګر مونږ ته داسې برېښي چې په دې ايت شريف کښې به د موعود قوم څخه هغه قوم مراد وي د کوم څخه چې الله ﷻ حکايت کوي او فرمايي چې: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَسَوْفَ يَأْتِى ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ ﴾ [المائدة: ۵۴] يعني: ای مؤمنانو! ستاسو څخه چې هر څوک د خپل دين څخه بېرته تاو شي نو ډېر ژر به الله ﷻ داسې قوم راولي چې دوی به الله ﷻ خوښوي او الله ﷻ به دوی. نو د ذکر شوي قوم تحقيق هلته تېر شوی دی بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

اقتداء څه معنی؟

۱۰_ د ﴿ ٱقْتَدِهْ ﴾ کلمه د "اقْتِدَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، "اقْتِدَاء" دېته وايي چې څوک د بل چا په کړو وړو کښې د موافقت پلټنه وکړي[۲]، پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې نبي کريم ﷺ په کومو شيانو کښې مامور شوی وه چې نورو پيغمبرانو عليهم السلام پسې اقتداء وکړي؛ نو په دې کښې علماء کرامو ډېر تفسيرونه کړي دي[۳]، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته په عقائدو او په هغو احکامو کښې اقتداء مطلب ده کوم چې په ټولو اسماني اديانو کښې د نسخې لاندې نه دي واقع شوي، لکه د الله ﷻ توحيد، د الله ﷻ څخه ډار، تقوی او داسې نور.

ب: دلته په نېکو اخلاقو او حميده خويونو کښې پيروي مراده ده، يعنې: ای پيغمبره! د تېرو شوو ټولو پيغمبرانو عليهم السلام ښه خويونه په خپل ځان کښې پياده کړه.

او ښکاره ده چې نبي کريم ﷺ خو ذکر شوی امر عملي کړی دی نو په دې تقدير به په نبي کريم ﷺ کښې د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام حميده اخلاق راټول کړی شوي وي، لکه چې يوه دري ژبي شاعر ترې په لاندې نظم کښې ډېر ښه تعبير کړی دی:

خط سبزو لب لعل و رُخ زيبا داري :: حسن يوسف دم عيسیٰ يد بيضا داري
شيوهٔ شکل وشمائل حرکات وسکنات :: آنچه خوبان همه دارند تو تنها داري

مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې دلته به د دې ايت شريف مضمون منعکس شوی وي چې فرمايي: ﴿ فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ﴾ [الأحقاف: ۳۵] يعنې: نو داسې صبر کوه لکه چې د قوي عزم خاوندانو صبر کړی وه چې د پيغمبرانو عليهم السلام څخه عبارت دي،

---

(۱) زاد السير ج۳ ص۵۶
(۲) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۵
(۳) التفسير الکبير ج۱۳ ص۶۹؛ تفسير الکشاف ج۲ ص۴۳

او دوی لره (په عذاب غوښتنه کښې) تادي مه کوه.
نو په دې تقدير به يې د معنى حاصل داسې راوخېژي چې: اى پيغمبره! په ذکرو شوو پيغمبرانو پسې کلکه اقتداء وکړه، د هغوى په شان تکاليف وګاله او د مشرکانو په شرکياتو باندې خپله حوصله د لاسه مه ورکوه، بلکې دوى مخاطب کړه (لکه څنګه چې پخوانيو پيغمبرانو خپل-خپل قومونه مخاطب کړي وه) چې: زه خو ستاسو څخه د الهي دين په رسونه باندې څه اجر او مزدوري نه غواړم او نه ورباندې درڅخه د شاباس تمه لرم، زما اجر او مزدوري خو صرف په الله ﷻ باندې ده او بس.
علاوه پر دې، دا هم ورته ووايه چې: په ما باندې نازل شوى كتاب (قرآن كريم) خو د دې دپاره نه دى نازل شوى چې زه پرې ستاسو څخه پيسې راغونډې کړم او نه ورسره دا كار مناسب دى، څکه چې دا (کتاب) خو د قيامت د ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره پند او د خير غوښتنه ده او بس. په دغسې كتاب باندې د أجرت غوښتنه څومره بده خبره ده.

د عربيت يو قانون

۱۱ـ په عربي ژبه کښې قانون (قاعده) ده چې کله په يوه کلمه باندې خبره پيل کېږي او د هغې کلمې اولنى توری ساکن وي نو همزه ورسره زياتوي، چې د وصليه همزې په نامه باندې يادېږي، ترڅو د اولني توري د سکون ساتنه وکړي چې په حرکت باندې بدل نه شي څکه چې په ساکن باندې د خبرې پيل کول په عربي ژبه کښې محال (نه کېدونکی) کار دی.
مګر مجردې چې د ذکرې شوې کلمې سره بله کلمه وصله (پيوسته) شي چې د خبرې پيل په هغې باندې واقع شي نو ذکره شوې همزه د تلفظ څخه لوېږي، لکه "اُنصُرْ، وَانصُرْ".
بالمقابل کله د يوې کلمې د آخرني توري د حرکت د ساتنې دپاره "هٰ" اضافه کېږي ترڅو يې حرکت په سکون باندې بدل نه شي څکه چې په متحرک باندې خو وقف کول غير قانوني دي.
دغه "هٰ" د هاء السکت (د سکتې د هـ) په نامه يادېږي؛ د ﴿اَقْتَدِهْ﴾ په کلمه کښې د "هٰ" توری همدغه ذکره شوې "هٰ" ده او ضمير نه دی، چې د "د" حرکت (زېر) يې د سقوط څخه ساتلی دی.
په دې کښې قياس دا دی چې کله وقف د منځه لاړ شي نو بايد چې "هٰ" هم د منځه لاړه شي مګر خلاف القياس کله-کله په وصل کښې هم باقي پاتې کېږي[1].

﴿وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ۖ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۖ وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓاْ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ

---
(۱) روح المعاني ج۷ ص۲۱۷

﴿ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا ۚ وَٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ۖ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾

[۹۱] او دوی (مشرکانو) د الله ﷻ تعظیم ونه کړ د ده ﷻ حق تعظیم، کله چې دوی وویلې چې: الله ﷻ هیڅ شی په کوم بشر باندې نه دی نازل کړی.

(ورته) ووایه چې: هغه کتاب چا نازل کړی دی چې موسی ﷺ راوړی دی په داسې حال کښې چې د خلکو دپاره رڼا او هدایت دی، چې تاسو یې (د یهودو په پیروی) کاغذونه (پاڼې پاڼې) ګرځوئ چې دا (کاغذونه د هغوی په متابعت) ښکاره کوئ او ډېر (یې) پټوئ.

او (برسېره په دې، ورته ووایه چې) تاسو ته (ای مشرکانو!) داسې ښودانه شوې ده (د قرآن کریم په نزول سره) چې پخوا (ورباندې) نه تاسو پوهېدئ او نه ستاسو پلرونه (نو دا چا نازل کړی دی؟).

(ای پیغمبره! پخپله جواب ورکړه او ورته) ووایه چې: الله ﷻ (هم تورات نازل کړی دی او هم قرآن) بیا (د همدې جواب څخه وروسته) دوی پرېږده چې په خپلو باطلو کښې لوبېږي.

[۹۲] او (دا هم ورته ووایه چې) دغه (قرآن کریم) داسې کتاب دی چې مونږ نازل کړی دی، د برکتونو څخه ډک کړی شوی دی، (چې) د هغه کتاب (هر یو چې وي) تصدیق کوونکی دی چې د ده څخه وړاندې (نازل شوی) دی.

(دا کار مونږ د ډېرو مطالبو دپاره کړی دی) او د دې دپاره چې مکه (خلک یې) او هغه خلک چې د دې چارچاپېر (آن تر شرق او غرب پورې) واقع دي وډار کړې. او هغه کسان چې په وروستنۍ ورځې باندې عقیده کوي (هغوی) په دې (کتاب) هم عقیده کوي او دوی په خپلو لمونځونو باندې ساتنه کوي.

ارتباط

د قرآن کریم د عمده مضامینو څخه درې بحثونه دي چې د الله ﷻ د توحید، د پیغمبر ﷺ د نبوت او بالآخره د بیا ژوندي کېدلو بحثونه دي؛ نو کله چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید بحث په ښه موثره توګه تېر شو نو په دغو ایتونو کښې دا دی د نبوت او د معاد (بیا ژوندي کېدلو) په بحث باندې پیل کېږي.

شان نزول

که څه هم مفسرینو کرامو د دغو ایتونو په هکله زښت ډېر شان نزولونه لیکلي دي[۱] چې تقریباً اوو ته رسېږي، مګر ټول روایات په دوه وو ګروپونو باندې وېشلی کېږي، د یوه ګروپ غوښتنه دا ده چې ذکر شوي ایتونه د هجرت څخه وروسته په مدینه منوره کښې نازل شوي دي، چې همدا نظر

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۵۷

جمهورو مفسرينو كرامو خوښ كړې دی، او بل ګروپ روايات تقاضا كوي چې دا ايتونه دې په مكه معظمه كښې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي وي.

مونږ ته همدغه دوهم نظر غوره ښكاري چې دلايل به يې -ان شاء الله تعالى- په توضيحاتو كښې واضحه شي. نو په همدې اعتبار سره يې خلاصه مضمون په لاندې ډول راخېژي:

د مطلب خلاصه

۱_ اې پيغمبره! كه څه هم دا قرآن كريم چې په تاباندې نازل شوی دی د ټولو عالمونو دپاره پند او نصيحت او د هغو كتابونو څخه يو كتاب دی چې د اسمان څخه د بشريت د لارښوونې دپاره ځمكې ته نازل كړی شوی دی. يا په بل عبارت: دا قرآن په حقيقت كښې د هغو حقونو څخه يو حق دی چې الله ﷻ پخپله په خپله خوښه په خپل ځان باندې لازم كړي دي چې بشريت به بې هدايته نه پرېږدي، خو دوی وايي چې الله ﷻ د بشريت د هدايت دپاره هيڅ بندو بس نه دی كړی.

مګر ستا د زمانې مشركانو الله ﷻ هغسې نه دی پېژندلی لكه څنګه چې د ده ﷻ د شان سره د بشريت د هدايت په هكله مناسب دي. دوی اقرار كوي چې اسمانونه او ځمكې الله ﷻ پيدا كړي دي، مګر د دې سره-سره په عبادت كښې يې شريكان دروي او په كلكه باندې وايي چې الله ﷻ په هيڅ بشر باندې هيڅ شی نه دی نازل كړی، نه يې چا ته وحې كړې ده، نه يې كوم پيغمبر را استولی دی او نه يې كتاب يا كومه صحيفه رانښكته كړې ده بلكې بشريت يې په ځمكه كښې خپل سره خوشې كړی دی چې په غير مسئولانه او غير معقولانه توګه هغه څه وكړي كوم چې ورته ښه ښكاري.

۲_ نو اې پيغمبره! دوی ته د ذكرې شوې خبرې د رد او د دوی د الزام دپاره ووايه چې كه بالفرض همداسې وی لكه چې تاسو يې ادعا كوئ نو دا راته ووایاست چې هغه كتاب (تورات) چا نازل كړی دی كوم چې موسى عليه السلام راوړی وه او د ټولو خلكو دپاره په خپل وخت كښې رڼا او هدايت وه چې د همدې كتاب په بركت باندې بني اسرائيل د مصريانو د كرغېړنو خاصيتونو څخه پاك شوه او د هغوی د غلامۍ څخه خلاص شوه.

موسى عليه السلام خو تاسو هم د پيغمبرۍ په حيث منئ او كتاب ته يې حق كتاب واياست مګر د پيروۍ څخه يې فقط په همدې بهانه باندې خانونه ژغورئ چې هغه د بني اسرائيلو پورې خاص وه او مونږ مكلف نه یاستو چې ايمان ورباندې راوړو.

كه بالفرض موسى عليه السلام او د ده كتاب تاسو ته حق نه ښكارېدی نو اهل الكتابو ته به مو د علماوو او پوهانو لقب نه وركولی او په مهمو مسائلو كښې به مو هغوی ته مراجعه نه كولی، همدارنګه د هغوی غوندې به مو تورات پاڼې-پاڼې نه كولی چې ځينې هغه برخې يې خلكو ته ښكاره كوئ كومې چې ستاسو د خواهشاتو سره نه ټكر كېږي او ډېرې برخې يې د خلكو څخه پټوئ.

يا په بل عبارت: كه تورات تاسو ته په بني اسرائيلو پورې مختص اسماني كتاب ښكارېدلی نو په خپلو باطلو معتقداتو باندې به مو ورباندې استدلال نه نيولی او د حقائقو په پټولو كښې به مو د بني اسرائيلو پيروي نه كولی؛ تاسو هم د هغوی د رانده تقليد په اثر هغه څه پټوئ چې هغوی يې

پټوي او هغه څه څرګندوئ چې هغوی یې څرګندوي او د تورات په پاڼه-پاڼه کولو یو د بل تائید کوئ او یو د بل سره لاس کوئ.

۳_ ای پیغمبره! د وخت مشرکانو ته دا هم ووایه چې تاسو ته خو په نني عصر کښې داسې علم درکړی شوی دی چې د نن څخه وړاندې نه ستاسو زده وه او نه مو پرې پلرونه پوهېده، نن ورځ تاسو څه اړتیا نه لرئ چې د بني اسرائیلو د محرف کتاب څخه څه رنده-کنه پیروي وکړئ، نن ورځ خو علمي سیادت ستاسو په لاس کښې دی او د ټولې دنیا شرف تاسو ته درکړی شوی دی.

لنډه دا چې تاسو ته قرآن نازل شوی دی چې ستاسو د دنیا او آخرت شرف پکښې نغښتی دی، خو افسوس چې تاسو د ډېر زیات عناد د کبله د جمله اسماني کتاب څخه انکار کوئ او په لوی لاس خانونه د ذلت په کنده کښې ورغورزوئ.

۴_ ای پیغمبره! کله چې مشرکان د ذکرې شوې پوښتنې په جواب کښې هک پک پاتې شوه او یا یې پرې خپل خانونه رانده-کانه واچول، ته پخپله ورته جواب ورکړه او ورته ووایه چې ذکر شوی اسماني کتاب (تورات) چې تاسو یې نیمکله په حقانیت باندې قائل یاست، الله ﷻ نازل کړی دی. دا ورته ووایه او بیا یې په خپلو خبرو او مباحثه کښې پرېږده چې سات تېری پکښې کوي څه وخت وروسته به پوه شي چې دوی په غلطه لاره باندې روان وه.

۵_ عجیبه خو دا ده چې مشرکان د یو پلوه تحریف شوي کتاب (تورات) ته په ارزښت قائل دي او د بله پلوه کله چې دوی د قرآن کریم منلو ته دعوت کړی شي نو د ډېرې غُصې د کبله د تورات څخه لا څه بلکې د جمله اسماني کتاب د نزول څخه انکار کوي، حال دا چې دا کتاب (قرآن کریم) په همغه حالت باندې پاتې دی او پاتې به وي چې مونږ نازل کړی دی، نه پکښې د تورات غوندې چا ګوتې وهلې دي، نه پکښې څوک ګوتې وهلی شي او بالآخره نه یې څوک پاڼې-پاڼې کولی شي.

حال دا چې دا کتاب (قرآن کریم) د ټولو اسماني کتابونو (د تورات په شمول) تصدیق کوونکی دی نو څوک چې هغه مني باید چې دا هم قبول کړي. یا په بل عبارت: چا چې پخواني کتابونه نازل کړي دي همغه اقدس ذات ﷻ دا کتاب هم نازل کړی دی.

دا کتاب (قرآن کریم) د مکې معظمې د خلکو دپاره په خاصه توګه د ویاړ او سرلوړۍ سبب دی چې دوی ورباندې لومړني مخاطبین دي، ترڅو دوی د هر چا څخه وړاندې د بوت پرستۍ څخه لاس واخلي اوبیا ورته ټوله دنیا د شرق څخه تر غربه پورې دعوت کړي.

۶_ ای پیغمبره! څوک چې د قیامت د ورځې څخه منکر وي او عقیده نه لري چې د دې دنیا د حساباتو دپاره تصفیه ضرور ده، هغوی په حقیقت کښې الله ﷻ په عدالت سره نه پېژني او دنیا ورته نهایي هدف برېښي.

بالمقابل څوک چې په آخرت باندې معتقد دي هغوی په دې کتاب باندې ایمان راوړي او خپل عبادت خاص د الله ﷻ دپاره ګرځوي او بس، د بوت پرستۍ څخه ځانونه بچ ساتي او په خپلو لمونځونو باندې همېشه والې کوي ترڅو ورسره د عقیدې په بنه قوت کښې لاس وکړي.

توضيحات

۱- كه څوك وايي چې: مفسرين كرام د ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ جمله داسې تفسيروي چې: "وَمَا عَظَّمُوهُ حَقَّ عَظْمَتِهِ"[۱] دوى د الله ﷻ د شان سره مناسب تعظيم نه دى كړى او په مناسبې پېژندنې باندې يې نه دى پېژندلى؛ نو پوښتنه دا ده چې: دا كار خو د هيڅا د لاسه پوره نه دى؟

مونږ وايو چې: په دې مقام كښې مطلب دا دى چې مشركانو الله ﷻ د هدايت د حيثه نه دى پېژندلى او د جمله اسماني كتاب څخه منكر شوي دي حال دا چې دا د هر چا د وسې پوره ده چې الله ﷻ په ذكر شوي صفت سره وپېژني او عقيده پرې وكړي. يعني په هغې اندازې باندې يې د الله ﷻ تعظيم نه دى كړى په څومره تعظيم باندې چې دوى مكلف دي او د وسې يې پوره دي.

۲- جمهور مفسرين كرام[۲] وايي چې ذكر شوي ايتونه د يهودانو حالت بيانوي او د هجرت څخه وروسته په مدينه منوره كښې نازل شوي دي، او په ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ﴾ كښې ضمير همدوى ته راجع دى. مگر مونږ ته دا غوره ښكاري چې دا ايتونه به د نورو ايتونو غوندې د مشركانو په باره كښې دي او په مكه معظمه كښې به نازل شوي وي، لكه چې په خلاصه مطلب كښې يې وضاحت تېر شو، مونږ څكه دغه ډول تفسير خوښ كړ چې:

الف: د دې سورت په سريزه كښې مونږ ليكلي دي چې د دې ايتونو د مدني توب يوازنى دليل د روايتونو تفسير اشكال دى، نو څرنگه چې د الله ﷻ په فضل سره دغه اشكال پورته شو نو په كار دي چې د روايتونو مطابق دا ايتونه هم مكي وگڼلى شي.

ب: څرنگه چې وړاندې د اهل الكتابو (يهودو) ذكر نشته نو په ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ﴾ كښې هغوى ته په ضمير راجع كولو سره اضمار قبل الذكر لازمېږي او بې ضرورته د دغسې كار مرتكب كېدل گټور نه ښكاري.

ج: د دې ايتونو سياق او سباق (وړاندې او ببرته) په قريشو او مشركانو پورې خاص دى نو په منځكښې د يهودانو بحث اچول د امبل پرېكول او د ملغلرو دانه-دانه كول دي.

د: په دې ټولو باندې علاوه، د رئيس المفسرين (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) څخه روايت شوي دي چې ذكر شوي ايتونه د مشركانو د حالت د بيان په باره كښې نازل شوي دي[۳].

سوالونه او جوابونه

۳- په دې مقام كښې مونږ غواړو چې هغه اشكالات د سوالونو او جوابونو په شكل وړاندې كړو كوم چې د ايتونو مكي والي ته ترجيح وركوي:

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۱۱۴
(۲) روح المعاني ج۷ ص۲۱۹
(۳) تفسير القرطبي ج۷ ص۳۷

الف: که څوک وايي چې: دا خبره خو د مشرکانو ده چې ﴿ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ﴾ الله ﷻ په هيڅ بشر باندې کوم شی نه دی نازل کړی. مګر دا الزام چې ﴿ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَـٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ ﴾ دا کتاب (تورات) چې موسی ﷺ راوړی دی چا نازل کړی دی، خو مشرکانو ته نه شي متوجه کېدلی ځکه چې دوی خو د يهودو غوندې د تورات په حقانيت باندې عقيده نه درلوده.

مونږ وايو چې: مشرکان د تورات په حقانيت باندې قائل وه مګر د ايمان راوړلو څخه يې په دې بهانه غاړې غړولې چې دا د يهودو پورې مختص دی او مونږ ته نه دی نازل شوی[۱]، ځکه چې:

اول: الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ لَئِن جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى ٱلْأُمَمِ ﴾ [فاطر:۴۲] يعني: او دوی (مشرکان) په الله ﷻ باندې سوګند کوي کلک سوګند خپل، چې خامخا که چېرې دوی ته ډاروونکی (پيغمبر) ورشي (لکه چې يهودو او نصارا وو ته ورغلی وه) نو ضرور به دوی د ټولو ډلو د يوې ډلې (د هرې يوې ډلې څخه) ډېر ښه لار موندونکي جوړ شي.

دوهم: د هجرت څخه وړاندې قريشو څو نفره هيئت يهودانو ته استولی وه[۲] ترڅو د هغوی څخه د نبي کريم ﷺ په باره کښې معلومات حاصل کړي، ځکه چې دوی ورته اهل العلم ښکارېده.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: دا جمله خو د يهودانو سره مناسبه ده چې: ﴿ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ﴾ په موسی ﷺ باندې نازل شوی کتاب (تورات) تاسو پاڼې-پاڼې ګرځوئ چې ډېرې برخې يې ښکاره کوئ او ډېرې برخې يې پټوئ. ځکه چې دا کار خو مشرکانو نه وه کړی.

مونږ وايو چې: رښتيا ده چې ذکر شوی تحريف يهودانو کړی وه مګر مشرکانو يې هم ورسره تائيد کاوه. يا په بل عبارت: کله به چې يهودو په خپل کتاب کښې د نبي کريم ﷺ صفاتو ته تغير ورکړ نو مشرکانو به ورباندې آفرين وايه او د دوی خبره به يې تائيدوله، نو داسې وګڼل شوه لکه چې دوی هم تورات پاڼې-پاڼې کړی وي، په يو کار باندې خوشالېدل (رضا کېدل) خو په فعل سره تعبيرېږي، لکه چې د [البقرة:۹۱] ايت لاندې يې تحقيق تېر شوی دی.

ج: درېمه پوښتنه دا ده چې: ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو ايتونو په شان نزول کښې ليکلي دي چې: يوه ورځ يو يهودي چې مالک بن الصيف نومېده د نبي کريم ﷺ سره په مباحثه کښې په غُصه شو او دا خبره يې هم د خولې څخه ووتله چې: "مَا أَنْزَلَ اللهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ" الله ﷻ په هيڅ بشر باندې هيڅ شی نه دی نازل کړی[۳]؛ نو پوښتنه دا ده چې: د نبي کريم ﷺ مباحثې خو د يهودانو سره په مدينه منوره کښې واقع شوې دي نو معلومه شوه چې ذکر شوي ايتونه مدني دي نه مکي؟

مونږ وايو چې: په ځينو رواياتو کښې شته چې نوموړي مالک د نبي کريم ﷺ سره په مکه معظمه

---

(۱) تفسير المنار ج۷ ص۶۱۷
(۲) روح المعاني ج۲۰ ص۹۱
(۳) اسباب النزول ص۱۴۸

کښې ذکر شوی سوال جواب کړی وه او هلته د ناندریو دپاره ورغلی وه[١].

او که بالفرض ذکره شوې ماجرا په مدینه منوره کښې تېره شوې وي هم څه باک یې نشته ځکه چې مونږ د [الأنعام: ۸۲] ایت لاندې لیکلي دي چې صحابه وو کرامو ﷺ د ایتونو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه او د مصداقاتو تعدد خو مطلب ته څه صدمه نه رسوي.

"مُبَارَكٌ" څه معنی؟

۴ـ د ﴿ مُبَارَكٌ ﴾ کلمه اصلاً د "بَرَكَةٌ" څخه اشتقاقه شوې ده. لکه څنګه چې مونږ د [آل عمران: ۹۶] ایت لاندې لیکلي دي، د "بَرَكَةٌ" په کلمه کښې دوه معناوې نغښتې دي چې یوه د هر خیر دی او بله دوام او همېشه والی دی؛ نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې:

دا قرآن کریم د خیر څخه ډک کتاب دی چې هم په دنیا او هم په آخرت کښې خپلو معتقدینو ته (چې عمل ورباندې وکړي او په اخلاص سره یې خدمت وکړي) خیر رسوي، بلکې دا د الله ﷻ عادت دی چې د دې کتاب خدمتګارانو ته د دواړو دنیاوو عزت او سرلوړي ورښښي[٢].

علامه الوسي علیه الرحمة وایي چې په قرآن کریم باندې مو په دنیا کښې عزت او شرافت حاصلول په سترګو ولیده د الله ﷻ څخه امیدوار یم چې د قرآن کریم د اخروي برکاتو څخه مو هم محروم نه کړي[٣].

زه (د کتاب مصنف) وایم چې: مونږ هم په دنیا کښې د قرآن کریم زښت د هر برکتونه په سترګو ولیدل او استفاده مو ترې ـلله الحمد والشكرـ وکړه، چې وقار او عزت مو ورباندې زیات شو، اقتصاد مو ورباندې پیاوړی شو، د حرام خورۍ څخه ورباندې بچ پاتې شوو، د انقلاب په اوږدو کښې مو پرې عهدونه وساتلی شول، لنډه دا چې که مونږ د قرآن کریم په سترګو لیدلي برکتونه شرحه کړو نو یو غټ کتاب به ترې جوړ شي. علاوه پر دې، د برکاتو لړۍ یې لا روانه ده او قطعه شوې نه ده، الله ﷻ ته امیدوار یو چې د قرآن کریم د برکاتو څخه دا هم وګرځوي چې د دې تفسیر د بشپړ کېدو توفیق راکړي او د موانعو مخنیوی یې وکړي، بالآخره مونږ هم د علامه الوسي علیه الرحمة په شان د الله ﷻ څخه اُمید کوو چې د قرآن کریم د اُخروي برکاتو څخه مو بې برخې نه کړي او هلته هم راباندې د برکتونو باران وکړي.

بالمقابل څوک چې د دې مبارک کتاب سپکاوی کوي هغوی الله ﷻ ذلیله کوي او د بې عزتۍ په کنده کښې یې ورغورزوي.

نبي کریم ﷺ ذکرو شوو دواړو مضامینو ته اشاره کړې ده چې: «إِنَّ اللهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَامًا وَيَضَعُ بِهِ آخَرِينَ»[٤]، یعني: یقیناً الله ﷻ په دې کتاب (قرآن کریم) سره د هر قومونه پورته کوي (چې

---

(١) تفسير البغوي ج٢ ص١١٤؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٢ ص١٨٦

(٢) التفسير الكبير ج١٣ ص٨٠

(٣) روح المعاني ج٧ ص٢٢١

(٤) صحيح مسلم ج١ ص٢٧٢

اخلاص ورسره ښکاره کړي) او ځينې نور قومونه ورباندې ښکته کوي (چې کله يې بې احترامي او سپکاوی وکړي).

أم القرى د کوم ځای نوم دی؟

۵ـ مونږ د [آل عمران:۹۶] ايت لاندې ليکلي دي چې د مکې معظمې نومونه تقريباً شلو ته رسېږي، نو د همدې نومونو څخه يې يو نوم "أُمُّ القُرى" هم دی، دا نوم ورباندې ځکه اېښودلی شوی دی چې:

الف: په عربي ژبه کښې عادت دی چې کوم شی چې د نورو دپاره علمي يا تربيتي او بالآخره يا اصلاحي مرکز وي او يا تر کوم شي پيل کېږي هغه ته د "أم" لقب ورکول کېږي. د همدې جملې څخه د "أمُّ الأضياف، أمُّ المَساكين" لقبونه هم دي او يا لکه چې سرلښکر ته "أمُّ الجَيْش" ويل کېږي[۱].
نو څرنګه چې ټوله ځمکه ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روايت په بناـ د مکې معظمې څخه خوره شوې ده[۲] نو دې ته د "أُمُّ القُرى" لقب ورکړی شوی دی.

ب: مکه معظمه د ټولې ځمکې وسط او منځنۍ نقطه ده[۳].

ج: مکه معظمه په هغه اولنۍ کوټې (کعبې شريفې) باندې مشتمله ده چې د عبادت دپاره په ځمکه باندې ړومبۍ جوړه شوې ده.

د: مکه معظمه د ټولو عربي قبائلو مرکز وه چې په ځينو وختونو کښې به ورټولېده.

ه: مکه معظمه د هر ځای څخه وړاندې د اوبو څخه لوڅه شوې ده[۴].

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَن قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ ۗ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ ۖ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ۖ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ ۚ لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُم مَّا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾﴾

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۸
(۲) زاد المسير ج۳ ص۵۸
(۳) المحرر الوجيز ج۶ ص۱۰۷
(۴) موضح القرآن ص۲۶۲

[۹۳] او د هغه چا څخه زيات ظالم څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي (هر ډول دروغ چې وي)، او يا (په دروغو باندې) وايي چې ماته وحې شوې ده حال دا چې هيڅ شی ورته نه وي وحې کړی شوی؟.

او (هم) د هغه چا څخه (زيات ظالم بل څوک دی) چې وايي ژر دی چې زه هم د هغې (وحې) په شان (وحې) نازله کړم کومه چې الله ﷻ نازلوي.

او (ای پيغمبره!) که ته هغه وخت وګورې چې ظالمان (واړه او غټان ټول) د ځنکدن په مشکلاتو کښې (واقع) وي حال دا چې (د قبض د ارواګانو) پرښتې (ورته) د خپلو لاسونو غځوونکې وي چې ارواګانې مو راوباسئ؛ (نو ته به وګورې چې ظالمان څومره د ذلت په حالت کښې راګير دي).

(ملائک به ورته وايي چې) نن ورځ به تاسو ته سپکوونکی عذاب جزا درکړی شي ځکه چې وئ تاسو چې په الله ﷻ باندې به مو ناحقه خبرې کولې (دروغ به مو تړل) او وئ تاسو چې د ده ﷻ د اېتونو څخه به مو سرکشي (او تکبر) کاوه.

[۹۴] او (ورته ووايه چې) ضرور به تاسو مونږ ته يوازې-يوازې (تنها-تنها) راشئ (چې تفصيل يې دا دی:)

(په داسې شان به د قبرونو څخه راپورته شئ) لکه څنګه چې مونږ تاسو اول ځل پيدا کړي ياست (بربنډ او لوڅې پښې) او هغه څه به تاسو تر خپلو شاګانو (په دنيا کښې) پرېښي وي کوم چې مونږ (هلته) درکړي وه.

او مونږ به ستاسو سره هغه شفاعتګر نه ګورو په کومو باندې چې تاسو ګومان کاوه چې يقيناً دوی په تاسو کښې شريکان دي (او ونډه لري).

بې شکه ستاسو ترمنځ به (ذکر شوی خيالي پيوستون) پرې شي او هغه (شفاعتګر) به درڅخه ورک شي چې وئ تاسو چې (د شفاعتګرو) ګومان به مو (ورباندې) کاوه.

ارتباط او شان نزولونه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغه چا ذکر وه چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او بالکل د وحې څخه انکار کوي، او په دې ايتونو کښې د هغو ظالمانو بيان دی چې په الله ﷻ باندې افتراء کوي او خپل ځان ته په وحې باندې قائل وي او يا وايي چې زه هم د الله ﷻ په شان کتاب نازلولی شم.

اما د شان نزول په باره کښې يې دوه ډوله حادثات روايت شوي دي، د ځينو روايتونو غوښتنه دا ده چې ذکر شوي ايتونه دې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي وي، او ځينې روايات غواړي چې د هجرت څخه وروسته په مدينه منوره کښې دې نازل شوي وي چې تفصيل يې دا دی:

۱- ذکر شوي ايتونه د مُسيلمة الكذاب او الأسود العنسي په باره کښې نازل شوي دي[۱] چې دواړو په مدينه منوره کښې د نبوت ادعاګانې کړې وې او ځانونه يې پيغمبران ګڼل.

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۱۶

۲_ دا ایتونه د النضر بن الحارث په هکله معلومات ورکوي چې په قرآن کریم باندې به یې دروغ جوړول، مثلاً: یوه ورځې یې د ﴿ وَٱلنَّـٰزِعَـٰتِ غَرْقًا ۝ وَٱلنَّـٰشِطَـٰتِ نَشْطًا ﴾ په مقابل کښې ویلې وو چې: "وَالزَّارِعَاتِ زَرْعًا وَالْخَابِزَاتِ خُبْزًا"[۱] او داسې نور.

۳_ ځینې علماء کرام وایي چې: ذکر شوي ایتونه د عبد الله بن سعد بن أبي السرح په باره کښې نازل شوي دي[۲].

د عبد الله قیصه داسې وه چې: نوموړي اسلام راوړی وه او نبي کریم ﷺ ته به یې وحې لیکله، کله چې الله ﷻ په [المؤمنون: ۱۲_۱۴] ایتونو کښې د انسان د خلقت عجیبه کیفیت بیان کړ او لیکنه په ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾ باندې ودریده، نو نوموړي وویلې چې: "فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" نو نبي کریم ﷺ ورته امر وکړ چې: «اُكْتُبْهَا»[۳] یعني همدغه جمله هم ولیکه چې تاورباندې تلفظ وکړ. د نبي کریم ﷺ د امر په اوریدلو سره : هغه په زړه کښې شک پیدا شو چې اسماني ایتونه خو زه هم جوړولی شم، او مرتد شو العیاذ بالله. نور کیفیات یې ان شاء الله په توضیحاتو کښې راروان دي.

مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوي واقعات او داسې نور ټول د ایتونو مصداقات دي چې ځینې په مکه معظمه کښې پیښ شوي دي او ځینو په مدینه منوره کښې تحقق موندلی دی، او په مصداقاتو باندې خو صحابه وو کرامو ؓ د شان نزول اطلاق کاوه[۴].

نو زمونږ په نظر ایتونه به د سیاق او سباق (وړاندې او بیرته) په استناد سره په مکه معظمه کښې نازل شوي وي، ترڅو د ملغلرو امیل ونه شکوو او ملغلرې شیت په شیت نه کړو.

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: ای پیغمبره! د ذکر شوي لوی ظالم (چې د نبوت څخه بالکل منکر دی) په شمول د خو نورو لویو ظالمانو ذکر هم خپل امت ته وکړه ترڅو یې وپیژني او په خبرو باندې یې ونه غولیږي، هغوی دا دي:

الف: د هغه چا څخه لوی ظالم بل څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ وتړي او ووایي چې الله ﷻ په هیڅ بشر باندې څه شی نه دی نازل کړی؟! یا په بل عبارت: چې د نبوت څخه په قطعي توګه منکر شي لکه چې وړاندې تیر شو.

ب: بل د هغه چا څخه غټ ظالم بل څوک دی چې د خپل ځان دپاره د نبوت ادعا وکړي، چې ماته وحې شوې ده، حال دا چې وحې ورته نه وي شوې؟!

ج: بل د هغه چا څخه بل لوی ظالم څوک دی چې وایي زه هغسې ویناوې نازلولی شم (کولی شم

---

(۱) المحرر الوجيز ج۶ ص۱۰۹
(۲) زاد المسير ج۳ ص۶۰
(۳) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۶۳
(۴) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

کوم چې یوه پیغمبر ته د الله ﷻ د پلوه د وحې په ذریعه وراستولی کېږي؟! یا په بل عبارت: زه بې د اسماني وحې څخه پیغمبر یم، یا د پیغمبر څخه بهتر یم چې وحې ته هم څه اړتیا نه لرم او په غیبو باندې پوهېږم؛

د ذکرو شوو دریوارو غټو ظالمانو (د هر یوه څخه) بل غټ ظالم نشته، ټول په الله ﷻ باندې په دروغ تړلو کښې شریک دي او هر یوه ته چې په انفرادي توګه وکتلی شي ته به وایې چې همدا ډېر لوی ظالم دی.

۲_ ای پیغمبره! د ذکرو شوو افتراګانو اصلي سبب تکبر دی، نو که ته ذکر شوي ظالمان متکبران د مرګ په حالت کښې وګورې چې د ارواګانو د قبض ملائکو ورته لاسونه اوږده کړي وي چې ارواګانو مو د الله ﷻ غضب ته راوباسئ، او دا هم وګورې چې په عین وخت کښې هیڅوک هلته موجود نه وي او یا یې وسه نه کېږي چې د ارواګانو د قبض څخه یې بچ کړي، دوی به په دې حال کښې طوعًا او کرهًا (په خوښه او ناخوښه) د الله ﷻ قهر ته ورروان وي او خپل ځان به په هیڅ وجې سره نه شي بچ کولی او د ذلت څخه به یې نه شي خلاصولی؛ نو ته به ډېر عجیبه حالت وګورې چې ایا دا ذلیل هماغه ظالم دی چې داسې-داسې خبرې به یې کولې؟.

۳_ نو ای پیغمبره! ذکرو شوو ظالمانو ته به هلته د روحي تعذیب دپاره پخوانی تکبر وریه زړه کړی شي او ورته به وویلی شي چې: نن ورځ به تاسو ته د سپکوونکي عذاب جزا درکړی شي، ځکه چې تاسو په الله ﷻ باندې افتراګانې کولې او د ده ﷻ د ایتونو څخه مو تکبر کاوه چې د مسخرو په توګه به کله د نبوت څخه منکر شوئ او کله به مو د خپلو ځانونو دپاره د نبوت دعوه وکړه او بالآخره کله به مو ویلې چې زه کولی شم چې په بل چا باندې وحې ورنازله کړم او پیغمبر ترې جوړ کړم.

۴_ ای پیغمبره! مشرکان (کافران) یو خل بیا پوه کړه چې تاسو ټول به مونږ ته هر یو یوازې-یوازې راشئ؛ لکه څنګه مو چې تاسو ټول هر یو یوازې-یوازې پیدا کړي یاست، البته کله چې د مور څخه تولد شوئ او په دنیاوي ژوند کښې مو قدم کېښود.

۵_ د یوازېتوب معنی مو دا ده چې د مرګ په وخت کښې به درڅخه هغه ټول شیان شاته پاتې شي کوم چې مونږ تاسو ته په ژوند کښې درکړي وه او تاسو یې تکبر ته هڅولي وئ، نه به دولت دارئ، نه پیسې او اعتبار، نه به درسره لښکري وي او نه چوکۍ او د ګوندونو مشران او انډیوالان، بالآخره مونږ به هغه شفاعت کوونکي هم درسره ونه ګورو کوم چې تاسو ګومان کاوه چې دوی ستاسو په عبادت کښې د الله ﷻ شریکان دي او یو وخت به مو په درد باندې وخوري او د الله ﷻ د عذاب څخه به نجات راکړي.

په دغسې ورځ کښې به ستاسو او ستاسو د باطلو معبودانو پیوند وشلېږي او دوستي به مو په دښمنۍ باندې بدله شي او بلکې هلته به یې د نصرت په صفت په سترګو هم ونه ګورئ او په درک باندې به یې هم پوه نه شئ چې هغوی څه شوه او څه حال یې دی.

الأنعام (۱)

توضيحات

۱ـ د عبد الله بن سعد بن أبي السرح ﷺ د قيصې لاندې څو مهم ټكي ولولئ چې ځينو علماء كرامو[۱] ليكلي دي:

الف: د نوموړي مور عثمان ﷺ ته تی ورکړی وه چې د ده ﷺ رضاعي ورور وه.

ب: په نوموړي باندې نبي كريم ﷺ د مكې معظمې د فتحې په ورځ د اعدام حكم صادر کړی وو چې بايد ووژل شي.

ج: خو نوموړی د فتحې په ورځ په مكه معظمه كښې چرته پټ شو.

د: كله چې وضعه لږ څه ارامه شوه نو عثمان ﷺ ورته د نبي كريم ﷺ څخه امان وغوښت.

هـ: نبي كريم ﷺ د امان غوښتلو په وخت كښې تر ډېره وخته پورې ساكت پاتې شو، چې نه يې "هو" ويلې او نه "نه". بالآخره يې په «نَعَمْ» يعني "هو" باندې جواب وركړ او نوموړی د اعدام (وژلو) څخه بچ شو.

و: كله چې عثمان ﷺ د امان غوښتلو مجلس ترک کړ نو نبي كريم ﷺ د چپ پاتې كېدلو وجه داسې بيانه كړه چې: «مَا صَمَتُّ إِلَّا لِيَقُوْمَ إِلَيْهِ بَعْضُكُمْ فَيَضْرِبَ عُنُقَهُ» يعني: زه تر ډېره وخته پورې چپ پاتې نه شوم مگر د دې دپاره چې ستاسو څخه څوک ورپورته شي او (د نوموړي مرتد) څټ ووهي (سر يې د تنې څخه جدا کړي).

ز: يوه سړي وويلې چې: ای د الله رسوله! ماته به دې اشاره کړې وی. نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: «إِنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِنَبِيٍّ أَنْ تَكُونَ لَهُ خَائِنَةُ الْأَعْيُنِ»[۲] يعني: يقيناً شان دا دی چې هيڅ پيغمبر نه مناسب نه دي چې ده لره دې خائنې سترگې وي.

ح: نوموړي د امان اخستلو څخه وروسته خپل ايمان ښه پوره سوچه کړ او په رښتينو معناوو كښې مسلمان شو، چې په ډېرو غزاگانو كښې يې اشتراک وکړ او افريقا د همده په لاس باندې فتحه شوه.

ط: نوموړي د عثمان ﷺ د شهادت څخه وروسته د مسلمانانو په اختلافاتو كښې بالكل اشتراک ونه کړ، نه يې معاويه ﷺ ته او نه علي ﷺ ته د بيعت لاس ورانديې کړ، په اصطلاح په كور باندې كښېناست.

ي: نوموړي به الله ﷻ ته سوال كاوه چې: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ خَاتِمَةَ عَمَلِيْ صَلَاةَ الصُّبْحِ» ای الله! زما د عملونو پای د سبا لمونځ وگرځوې. الله ﷻ يې همدغه سوال قبول کړی وه چې د سهار په لمانځه كښې يې يوه طرف ته سلام گرځولی وه او د بلې خوا د سلام گرځولو څخه وړاندې يې الله ﷻ په قاعده كښې مبارک روح قبض کړ. فإنا لله وإنا إليه راجعون ورضي الله عنه.

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۴۰؛ الإصابة في تميز الصحابة ج۳ ص۳۱۶
(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۹

غمرات څه معنی؟

۲_ د ﴿غَمَرَٰتِ﴾ کلمه د "غَمرٌ" _لکه "نَصرٌ"_ جمعه ده چې په اصل کښې د یوه شي نښو او آثارو محوه کولو ته وایي، مګر په سختیو کښې هم استعمالېږي[1] چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، چې مونږ ترې د ځنکدن په سختیو باندې تعبیر کوو. نبي کریم ﷺ همدغو سختیو ته په یوه اوږده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ»[2] یعني: یقیناً مرګ ته سختی شته (چې سړی د سکر او بې هوشۍ حالت ته رسوي).

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د خپل خان څخه د روح جدا کول خو د چا د وسې پوره نه دي. یا په بل عبارت: دا خو د ملائکو کار دی، نو په دې باندې د مشرکانو مخاطب ګرځول څه معنی لري چې: ﴿أَخْرِجُوٓاْ أَنفُسَكُمُ﴾ ارواګانې مو د بدنونو څخه راوباسئ؟.

مونږ وایو چې: د همدې پوښتنې دپاره مفسرینو کرامو ډېر جوابونه کړي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دا په حقیقت کښې د الله ﷻ تکویني امر دی چې د ملائکو په خولو سره وریاندې مشرکان مخاطب ګرځوي[3]، او مونږ د [البقرة:۱۱۷] ایت لاندې لیکلي دي چې په تکویني امر کښې محض صورت د امر وي، په واقعیت کښې خبره صرف د الله ﷻ په ارادې پورې تړلې وي.

خو د ﴿أَخْرِجُوٓاْ﴾ څخه د تکویني امر مرادول ډېر غیر متبادر ښکاري.

ب: د ﴿أَخْرِجُوٓاْ﴾ معنی دا ده چې: ای مشرکانو! خپل ځانونه مو د عذاب څخه خلاص کړئ او یا زمونږ د نیولو څخه ځانونه وژغورئ، تاسو خو په ژوند کښې په خپل خیال د هر شي مقابله کولی شوه[4].

دا معنی ښه ده خو د ﴿بَاسِطُوٓاْ أَيۡدِيهِمۡ﴾ د کلمې څخه پیوند نه نیسي. ځکه چې د دې کلمې متبادره معنی دا ده چې ملائکو به د روحونو د قبض دپاره ورته لاسونه اوږده کړي وي او ورته به وایي چې ارواګانې مو راکړئ، نه دا چې ځانونه راڅخه وژغورئ.

ج: مونږ ته په جواب کښې دا ښه ښکاري چې دلته په ﴿أَخْرِجُوٓاْ﴾ کښې مطلب دا نه دی چې ملائک د مشرکانو څخه د ارواګانو بهر کول غواړي او خپل کار ته د هغوی پورې ارتباط ورکوي، ترڅو سوال وارد شي. بلکې ذکره شوې جمله د هغوی د توهین او تخجیل دپاره استعمالېږي ته به

(1) مفردات الراغب ص۳۷۸
(2) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۴
(3) تفسیر الطبري ج۵ ص۲۸۶
(4) تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۲؛ تفسیر الکشاف ج۲ ص۴۶

وایي چې د هغوی څخه الله ﷻ خپل لوی نعمت (ارواګاني) بېرته اخلي او ورته وایي چې ای ناشکرانو! ارواګانې مو بېرته راکړئ چې تاسو یې حق اداء نه کړ او بدې استفادې مو ترې وکړې په همدې مضمون باندې د "عذاب الهون" ټکی هم دلالت کوي.

فُرادی څه معنی؟

۴_ د ﴿ فُرَٰدَىٰ ﴾ کلمه د "فَرْد" جمعه ده، "فَرْد" هغه شي ته وایي چې بل شی ورسره خلط نه وي او که نه[۱]، چې مونږ ترې په تنها او یوازیتوب سره تعبیر کوو. په دې مقام کښې مفسرینو د ﴿ فُرَٰدَىٰ ﴾ دپاره ډېر تفسیرونه کړي دي[۲]، مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاري هغه دا دی چې راتلونکي ایتونه ذکره شوې کلمه په لاندې شرحې سره تفسیروي:

الف: ﴿ كَمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٖ ﴾ یعني: په داسې حال کښې به د الله ﷻ په حضور کښې ودریږئ چې لوڅ پوڅ به یاست، او صرف هغه اندامونه به ولرئ کوم مو چې د تولد په وخت کښې درلوده[۳].

نبي کریم ﷺ د حشر په باره کښې یوه ورځ وفرمایل چې: «تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا» تاسو به حشر کړی شئ په داسې حال چې پښې لوڅې، بربنډ او نا سنته به یاست. بي بي عائشې رضی الله عنها ورته وویلي چې نارینه او زنانه به ګډوډ وي چې یو تربله سره ګوري؟. نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «الأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَاكِ»[۴] کار (حال) د دې څخه سخت دی چې دوی ته دغه (یو بل ته کتل) څه اهمیت ورکړي. یعني: هلته به هر څوک په خپل غم کښې ډوب وي او یو به بل ته نه ګوري.

ب: ﴿ وَتَرَكۡتُم مَّا خَوَّلۡنَٰكُمۡ ﴾ یعني: تاسو به هغه شیان په دنیا کښې پرېښي وي کوم چې مونږ تاسو ته درکړي دي، نه به درسره مال او دولت وي او نه ریاست او پاچاهي او داسې نور.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يَقُولُ الْعَبْدُ مَالِي مَالِي، إِنَّ مَا لَهُ مِنْ مَالِهِ ثَلَاثٌ، مَا أَكَلَ فَأَفْنَى أَوْ لَبِسَ فَأَبْلَى أَوْ أَعْطَى فَاقْتَنَى، مَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ ذَاهِبٌ وَتَارِكُهُ لِلنَّاسِ»[۵] یعني: بنده وایي چې زما مال، زما مال، یقیناً هغه څه چې ده لره دي (چې په ګټه یې تمامېږي) د ده د ټول مال څخه درې ډوله مالونه دي، هغه چې ویې خوري (استفاده ترې وکړي) نو مصرف یې کړي، او یا یې واغوندي نو زوړ یې کړي، او یا یې (د الله ﷻ په لاره کښې) ورکړي نو خپل ځان ته یې زخیره کړي، د ذکرو شوو مالونو څخه په غیر نور مالونه چې دي نوموړی ترې تلونکی دی او خلکو ته یې پرېښودونکی دی.

ج: ﴿ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمۡ شُفَعَآءَكُمُ ﴾ الآیة یعني ستاسو سره به نه کومکیان وي، نه ساتونکي، نه شفاعت کوونکي او نه انډیوالان (د ګوند ملګري) او داسې نور.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۹
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۶۱
(۳) تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۳
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۶
(۵) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۷

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: په ﴿ لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ ﴾ کښې مستتر ضمير څه شي ته راجع دی؟
مونږ وايو چې: ذکر شوی ضمير هغه اتصال (پيوستون) او ارتباط ته راجع دی چې د ﴿ مَعَكُمْ ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي. نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي چې: ای مشرکانو! کوم پيوستون (معيت) او قوي ارتباط چې ستاسو په خيال تاسو د بوتانو او يا نورو نا مشروعو انډيوالانو سره درلود، هغه به پرې شي او دوستی به مو په دښمنيو باندې بدلې شي او هيڅ په درد به مو ونه خوري.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ فَالِقُ ٱلْحَبِّ وَٱلنَّوَىٰ ۖ يُخْرِجُ ٱلْحَىَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ ٱلْمَيِّتِ مِنَ ٱلْحَىِّ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ ٱلْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ ٱلَّيْلَ سَكَنًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ حُسْبَانًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾﴾

[۹۵] يقيناً الله ﷻ د (تخمونو) دانو او زړو (هستو) چاودونکی دی (چې بوټي او ونې ترې راوباسي) ژوندی (روح لرونکی) شی د مړي (بې روحه) شي څخه وباسي او هم د ژوندي (روح لرونکي) شي څخه د مړي (بې روحه) شي راويستونکی دی.

ای انسانانو! دغه (کارونه کوونکی) الله ﷻ دی (نه باطل معبودان). نو کوم طرف تاوول کېږئ؟

[۹۶] (الله ﷻ) د سبا (سپېده داغ) چاودونکی دی (چې روښانه ورځ ترې راوباسي) او هم ده ﷻ شپه د ارامۍ وخت ګرځولې ده او لمر او سپوږمۍ يې د حساب کولو اسباب (جوړ کړي دي).

دغه (ټاکنه) د کلکې ارادې (او) د پوهې د خاوند الله ﷻ ټاکنه ده (چې د بل هيچا د لاسه پوره نه ده او نه يې څوک دعوه کولی شي).

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې الله ﷻ د مشرکانو د معتقداتو او د دوی د أخروي حالاتو بيان وکړ او دوی يې متوجه کړه چې په توحيد او رسالت او بالآخره په معاد باندې عقيده وکړي او د باطلو معبودانو پيروي پرېږدي چې په هيڅ درد باندې درته نه دواکېږي.

په دې ايتونو کښې يې په ذکرو شوو دريګونو مطالبو باندې شپږ دلايل نازل کړي دي چې درې دلايل ځمکني دي او درې دلايل اسماني، چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! خلکو ته يو ځل بيا الله ﷻ په ځانګړو صفاتو باندې وروپېژنه ترڅو دوی متوجه شي او د ښه تفکر څخه وروسته د باطل پرستۍ څخه توحيد پرستۍ ته راتاو شي، چې:

۱_ الله ﷻ د تخم دېرې کوچنۍ دانې بهرته کوي او چاودنه ورکوي ترڅو د همغو تخمي دانو څخه

د اسمان طرف ته ښه شين تازه بوټي رازرغون کړي او د ځمکې په داخل کښې ترې بې شماره جرړې (ريښې) اوونځي چې هلته قيام او ثبات مونده کړي.

همدارنګه د کلکو زړو (هستو) ځخه د چودولو (ځيرولو) ځخه وروسته اسمان طرف ته ښې ونې راوباسي او د ثبات او قوام دپاره ترې د ځمکې په داخل کښې ښې مضبوطې او قوي جرړې (ريښې) وباسي، ته به وايې چې د يوه تخمي زړي ځخه يوه ونه اسمان طرف ته پورته خېژي او بله ترې د ځمکې په ګېډه کښې مخ ښکته وراوړدېږي او مضبوطېږي.

۲ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات ﷻ دی چې د يوه داسې شي ځخه چې په مجموعي توګه مړ (بې روحه) وي، ژوندي (روح لرونکې) شيان راوباسي، لکه د نطفې ځخه انسان او د هګۍ ځخه چرګه او بالآخره په بې روحه غذاګانو باندې ژونديو شيانو ته نشأ او نمو ورکوي او د ژوندي بدن غوښې او نورې برخې يې ورزياتوي او غټوي.

۳ـ همدارنګه بالعکس الله ﷻ د يوه داسې شي ځخه هم (چې په مجموعي توګه ژوندی وي) بې روحه جزونه او برخې راجدا کوي، لکه د انسان ځخه نطفه او د چرګې ځخه هګۍ او بالآخره د غذا خوړونکو ساکښانو ځخه فضلات يا ويښتان او نوکان.

ای انسانانو! ستاسو رب دغه اقدس ذات دی چې دُ عجيبه قدرت ځو نمونې يې درته شرحه شوې، نو ايا تاسو اوس هم ورباندې سوچه عقيده نه کوئ؟ نو دا راته ووايا ست چې تاسو کوم طرف ته تاوول کېږئ؟ ته به وايې چې په ځټونو باندې مو چا لاس ايښی دی او بل خوا ته مو تاووي.

۴ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د شپې توره تياره ځيروي او سپين داغ پکښې پيدا کوي او بيا همدغه سپين داغ (رڼا) په ټول اُفق کښې خوروي او بالآخره يې په رڼا ورځې باندې بدلوي. ايا د الله ﷻ ځخه په غير دا کار بل څوک کولی شي؟

۵ـ الله ﷻ همدغه رڼا ورځ په توره شپه باندې بدلوي چې ټول ساکښان پکښې ارام کوي او په اتفاقي توګه کاروبار بندېږي. ايا د الله ﷻ ځخه په غير بل څوک دغه بدلون ته ځه تحقق ورکولی شي؟

۶ـ الله ﷻ د لمر سترګه او همدارنګه سپوږمۍ د حساباتو او عمرونو او بالآخره د ميعادونو دپاره معيارونه ټاکلي دي چې د لمر په سترګې باندې شپه او ورځ، اونۍ او مياشتې او بالآخره کلونه او پيړۍ پېژندل کېږي اما لږ دقت غواړي، مګر په سپوږمۍ (مياشتې) باندې خو هغه څوک هم وختونه او ميعادونه پېژندلی شي چې هيڅ ليک او لوست ونه لري خو فقط سترګې ولري او اسمان ته کتلی شي.

ای پيغمبره! خلکو ته ووايه چې ذکرې شوې ټاکنې ټولې الله ﷻ کړي دي چې لمر او هم سپوږمۍ بلکې ټولو ستورو ته يې د حرکت او تګلارې تعينات کړي دي چې نه پکښې څوک ګوتې وهلی شي او نه پکښې بدلون واقع کېږي. او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی هيڅوک يې په اراده کښې خلل نه شي اچولی او هم د کامل علم او پوهې ښتن دی چې په ډېره دقيقه توګه يې د ټولو فلکياتو دپاره د حرکت اندازې او هم د حرکت خطونه ټاکلي دي چې هيڅکله يو تربله نه ټکر کېږي.

توضیحات

۱_ ذکر شوي شپږ دلایل، لکه څنګه چې د الله ﷻ وحدانیت په اثبات رسوي همدارنګه د نبوت او معاد اثبات هم کوي، په دې اعتبار سره د الله ﷻ د وحدانیت دلایل دي چې د ده ﷻ څخه پرته بل هیڅوک ذکر شوي اجراءات نه شي کولی، او په دې اعتبار سره نبوت او رسالت په اثبات رسوي چې چا چې د بدنونو د تربیت او روزنې دپاره ذکر شوی انتظام پیدا کړی دی نو همدغه اقدس ذات به هیڅکله د انسان روحیات بې تربیته نه وي پرېښي او د پیغمبرانو علیهم السلام سلسله به یې جاري کړې وي لکه چې همداسې ده.

بالآخره ذکر شوي دلایل د معاد (آخرت) ثبوت ته هم اشاره کوي، یعني: هغه الله ﷻ چې د تخمي دانو او زړو څخه بوټي او دنګې ونې راوباسي، په دې باندې هم قادر دی چې د عجب الذنب څخه انسان راوباسي او د قبر څخه یې راپورته کړي.

د هر انسان په ملا کښې یو باریکه هډوکی دی چې "عجب الذنب" نومېږي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ إِلَّا عَجْبَ الذَّنَبِ مِنْهُ خُلِقَ وَفِيهِ يُرَكَّبُ»[1] یعني: ټول انسانان خاورې کېږي مګر یوازې عجب الذنب (نه خاورې کېږي) چې د همدې څخه جوړ شوی دی او په همدې کښې (په دوهم ځل) ترکیب کېږي.

د "فَلَق، حَب، نَوی" معناوې

۲_ د "فَالِق" کلمه د "فَلَق" څخه اشتقاقه شوې ده او "فَلَق" د چاودنې او انفلاق ورکولو په معنی ده[2].

"حَب" د "حَبَّة" جمعه ده[3] (لکه چې "تَمر" د "تَمْرَة" جمعه ده)، "حَبَّة" هرې وړې او غټې دانې ته وایي چې بوټی ترې زرغونېږي، لکه د غنمو او نورو شیانو دانې.

"نَوی" د "نَوَاة" جمعه ده، "نَوَاة" زړي ته ویل کېږي[4]، لکه د خرما، شفتالو او نورو شیانو زړي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: الله ﷻ ټولې د تخم دانې او د تخم زړي بېرته کوي او د منځه یې د یو پلوه بوټي او ونې راوباسي چې اسمان طرف ته لوړېږي، او د بله پلوه ترې جرړې (ریښې) راوباسي چې د بوټو یا ونو د تحکیم دپاره د ځمکې په ګېډه کښې یو پلو-بل پلو ته ځغلي.

که څوک غواړي چې په همدې اړوند د الله ﷻ د کامل قدرت او کامل علم پوره وضاحتونه ولولي نو هیله ده چې ځینو اوږدو تفاسیرو[5] ته مراجعه وکړي.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۷
(۲) مفردات الراغب ص۳۹۹
(۳) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۱۷
(۴) تفسیر القاسمي ج۶ ص۶۳۷
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۹۰

يادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:۲۷] ايت لاندې د مړي او ژوندي په تخارج کښې (چې يو د بل څخه وځي) ښه مفصل بحث کړی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو. برسېره پر دې، که څوک غواړي چې د هر کوچني حيواناتو وپېژني نو څينو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۱] مونږ يې د اوږدوالي د کبله دلته نه شو رانقلولی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د مړي څخه د ژوندي د وېستلو په بيان کښې د مضارع فعل ﴿ يُخْرِجُ ﴾ کلمه نازله شوه، او د ژوندي څخه د مړي د وېستلو په ذکر کښې د اسم فاعل ﴿ وَمُخْرِجُ ﴾ کلمه استعماله شوه؟

مونږ وايو چې: که څه هم مفسرينو کرامو د ذکر شوي حکمت په بيان کښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۲]، مګر مونږ ته بهتره دا ښکاري چې دا به "تفنن في العبارة" وي چې د بديع د علم يو مهم قانون دی حال دا چې په [آل عمران:۲۷] ايت کښې په دواړو کښې فعلونه نازل شوي دي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: "الْإِصْبَاحِ" خو د "أَصْبَحَ" دپاره مصدر دی مګر په دې مقام کښې په معنی د "الصُّبْحِ" سره دی[۳]، نو نظر د "فَلَقَ" معنی ته ـ چې په دوهمه توضيح کښې ذکر شوه ـ د ﴿ فَالِقُ ٱلْإِصْبَاحِ ﴾ د معنی حاصل داسې راوځي چې: الله ﷻ د سباوون چاودوُنکی دی او د سبا په انفلاق سره تياره پيدا کوي. حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده.

مونږ وايو چې:

الف: دلته عبارت د مضاف په حذف سره دی يعني: "فَالِقُ ظُلْمَةِ الْإِصْبَاحِ"[۴] الله ﷻ د سباوون د تياري څيرونکی دی، البته هغه تياره چې د سبا د رڼا سره اتصال او پيوستون لري، ته به وايې چې د سبا رڼا د تيارې په غلاف کښې تاوه ده او په څيرولو سره يې ترې رابهر کړه.

ب: مګر څرنګه چې حذف خلاف الأصل دی نو مونږ يې معنی داسې کوو چې: الله ﷻ صبح کاذب (دروغژن سبا) ته انفلاق ورکوي چې رڼا يې د يوه نري تار او يا نرۍ لښتې غوندې ښکاري او په انفلاق سره ترې لويه رڼا (روښانه ورځ) راوباسي. د همدې کبله ورپسې د ﴿ وَجَعَلَ ٱلَّيْلَ سَكَنًا ﴾ جمله پيوسته کړی شوې ده چې د دواړو معنی داسې کېږي: الله ﷻ ورځ او شپه دواړه پيدا کړي دي.

---

(۱) الجواهر ج۴ ص۸۱

(۲) روح المعاني ج۷ ص۲۲۷؛ التفسير الكبير ج۱۳ ص۹۸؛ تفسير الكشاف ج۲ ص۴۷؛ تفسير القاسمي ج۶ ص۶۴۱

(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۱۱۷

(۴) التفسير الكبير ج۱۳ ص۹۸

حُسبان څه معنی؟

۴_ د "حُسْبَان" کلمه مصدر ده چې د شمارلو معنی ورکوي. عرب وایي چې: "لا یَعْلَمُ حُسْبَانَهُ إِلَّا اللهُ"[1] یعني: د دغه فلاني شي په شمارلو باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. په دې مقام کښې یې لاندې دوه معناوي کېدلی شي:

الف: الله ﷻ لمر او سپوږمۍ د حساباتو او شمارلو دپاره اسباب او آلات جوړ کړي دي، ته به وایې چې دوی دواړه پخپله شمارل او حساب کول دي. په دغو دواړو باندې ورځې، میاشتې، کلونه، عمرونه او نور شیان محاسبه کېږي[2].

ب: د لمر او سپوږمۍ هر یوه د دوران دپاره وختونه معلوم او ټاکلي شوي دي، هر کله چې دوی دواړه خپل محاسبه شوي وختونه بشپړ کړي نو همدا به ورروستنۍ ورځ وي او قیامت به قائم شي[3].

مونږ ته د مقام په اعتبار او د وړاندې بېرته سره، چې نعمتونو ته اشارې شوې دي، لومړنی تفسیر غوره ښکاري.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهۡتَدُواْ بِهَا فِى ظُلُمَٰتِ ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۗ قَدۡ فَصَّلۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ فَمُسۡتَقَرّٞ وَمُسۡتَوۡدَعٞۗ قَدۡ فَصَّلۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَفۡقَهُونَ ﴿٩٨﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ نَبَاتَ كُلِّ شَىۡءٖ فَأَخۡرَجۡنَا مِنۡهُ خَضِرٗا نُّخۡرِجُ مِنۡهُ حَبّٗا مُّتَرَاكِبٗا وَمِنَ ٱلنَّخۡلِ مِن طَلۡعِهَا قِنۡوَانٞ دَانِيَةٞ وَجَنَّٰتٖ مِّنۡ أَعۡنَابٖ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُشۡتَبِهٗا وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٍۗ ٱنظُرُوٓاْ إِلَىٰ ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَيَنۡعِهِۦٓۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكُمۡ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴿٩٩﴾﴾

[۹۷] او دی (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې ستوري د دې دپاره ګرځولي (پیدا کړي) دي چې تاسو پرې د بیابان او دریاب په تیارو کښې لاره مونده کړئ. یقیناً مونږ د داسې قوم دپاره چې پوهېږي ایتونه (او دلایل) ښه په تفصیل سره بیانوو.

[۹۸] او دی (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د یو نفس (آدم ﷺ) څخه پیدا کړئ، نو تاسو لره د استقرار ځای او د امانت ځای شته. یقیناً مونږ د داسې قوم دپاره چې په دقیقه توګه پوهېږي خپل ایتونه (او دلایل) ښه مفصل بیانوو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۱۵
(۲) البحر المحیط ج۴ ص۵۵۳
(۳) تفسیر الطبري ج۵ ص۲۸۵

[۹۹] او دی (الله ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې د اسمان (د طرف) څخه اوبه رابښکته کوي (ورروي) نو په دې (اُوبو) سره د هر شي بوټي (د ځمکې څخه) راوباسو (چې تفصیل یې دا دی:) نو مونږ د دغه بوټي (د تولو اجزاوو) څخه (لومړی) شین تېغ راوباسو، د همدغه (نري تېغ) څخه (بوټی جوړوو او بیا تري) یوه په بل باندې سوري (ګڼې) دانې راوباسو، او نژدې (نژدې) وږي د کجورې بلکې د هغې د غلاف (پردې) څخه (ویستل کړی شوي) دي.

او (په دغو اوبو سره) باغونه (راوباسو) چې د انګورو څخه عبارت دي او (همدارنګه پرې) زیتون (ښوون) او انار هم (د ځمکې څخه راوباسو)، په داسې حال چې (د هرې نوعې میوجات د یو پلوه) یو بل ته ورته دي او (د بله پلوه) یو بل ته ورته نه دي.

تاسو دغه (د ذکرو شوو شیانو د هر یوه) میوې ته وګورئ کله چې میوه ونیسي، او هم یې د میوې پوخوالي ته (وګورئ چې څنګه پیدا کېږي او څنګه پخېږي).

یقینًا په دې (ذکر شوي بیان) کښې د داسې قوم دپاره چې (په الله ﷻ باندې) عقیده کوي ضرور ښه (قوي) دلایل دي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د الله ﷻ د وحدانیت او د نبي کریم ﷺ د نبوت او بالآخره د معاد (آخرنۍ ورځې) اثبات د بحث لاندې نیولی شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

ای پیغمبره! خلکو ته د الله ﷻ څه اختصاصي صفات نور هم ورزده کړه ترڅو خپل حقیقي معبود وپېژني او د باطل پرستۍ څخه لاس واخلي، هغه دا دي چې:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې په اسمان کښې ستوري پیدا کړي دي، په دغو ستورو کښې یو مهم مطلب دا هم دی چې تاسو ترې په وچه او په لمده کښې استفاده وکړئ او کوم طرف ته چې د تللو نیت لرئ هغه طرف ورباندې وپېژنئ، که نه نو په یوه لوی بیابان او لوی عظیم الشان دریاب کښې به تاسو خپل خط السیر په څه شي باندې پېژندلی وی.

ایا د الله ﷻ څخه په غیر د ستورو په خلقت او ترتیبولو کښې بل څوک څه مداخله کولی شي؟.

ای پیغمبره! مونږ خپل ایتونه او دلایل په دغومره ښه تفصیل سره بیانوو خو البته چې هغه خلک ترې ګټه اخلي څوک چې لږ څه پوهه لري که څه هم دقت ونه کړي.

۲ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې (ای انسانانو!) د یو نفس (آدم ؑ) څخه پیدا کړي یاست، ستاسو د مزل سلسله د آدم ؑ څخه پیل کېږي او آن په جنت یا دوزخ باندې پای ته رسېږي چې په ځینو ځایونو کښې ډېره اوسېدانه کوئ ته به وایې چې دا مو اصلي مقر او استوګنځی دی، او په ځینو کښې لږ وخت تېروئ لکه چې یو مسافر د لږ وخت څخه وروسته د خپل اصلي منزل په لور خپل سفر ته ادامه ورکوي او روانېږي.

ای پیغمبره! مونږ خپل دلایل او ایتونه په دې ښه تفصیل سره بیانوو مګر د فقاهت خاوندان ترې

څه اخلي چې لږ څه د مطالبو په لاس ته وروړلو کښې دقت کوي او لږ د تعمق څخه کار اخلي او سوچ کوي چې زه چا راروان کړی یم او کوم طرف ته مې بیایي؟ ایا زه خپل ځان ته څه تګلاره ټاکلې شم؟ ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک زما د تګلارې د ټاکنې څه اختیار لري؟

۳_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو (ای انسانانو!) د مادي تربیت دپاره یې د اسمان د طرف څخه د باران اوبه نازلې کړې دي لکه څنګه یې چې ستاسو د روحي روزنې دپاره د اسمان څخه وحې نازله کړې ده.

په دغو اسماني اوبو سره (چې یو جنس دی او مختلف شیان وریاندې اوبه کېږي) مونږ د ځمکې څخه د هر ډول نباتاتو بوټي رازرغونوو، چې تفصیل یې دا دی:

د هر څه څخه وړاندې تخمي دانې انفلاق وکړي او یو نری تېغ ترې رابهر شي، بیا مونږ همدغه نري تېغ ته وده ورکوو آن تردې پورې چې ښه په سور کښې بوټی ترې جوړ شي، بیا ترې دانې راوباسو چې ښې ګڼې او یو تربله سورې وي؛ ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک دا کار کولی شي؟

او همدارنګه د زړي څخه نری تېغ راوباسو او بیا وده ورکوو آن تردې چې غټه ونه ترې جوړه شي، بیا د همدغې غټې او دنګې ونې څخه ګل راوباسو چې په پوښ (شخولې) کښې پوښولی شوی وي، په ورو ورو شخولې ببرته کړو او د خرما وږی ترې راوباسو، په دغه وږي کښې ډېرې نژدې دانې وي چې د نژدېوالي سره-سره هره یوه بېل-بېل پوستکی لري او یوه د بلې سره نه نښلي. ایا دا کار د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک کولی شي؟

همدارنګه مونږ د تخمي زړو څخه د نورو ډول-ډول میوجاتو باغونه راوباسو او په هغه یو جنس اوبو باندې وده ورکوو، لکه د انګورو او زیتونو او بالآخره د انارو باغونه.

د ذکر شوو باغونو میوجات په شکل او څېره کښې د یوې ونې د بلې ونې سره یو رنګ ښکاري خو په خوند او مزه کښې یو بل ته ورته نه دي.

یا په بل عبارت: ذکر شوي ټول بوټي او ټولې ونې او باغونه په دې کښې یو بل ته ورته دي چې په یو ډول اوبو باندې خړوبېږي، په یوه ځمکه کښې وده کوي او یوه هوا وریاندې چلېږي، مګر په خوند، رنګ، بوی، څېره او نورو شیانو کښې زښت ډېر توپیر لري. ایا دا کار د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک کولی شي.

ای انسانانو! د ټولو په آخر کښې تاسو د ذکرو شوو شیانو څخه د هر یوه مېوې ته ښه په ځیر سره وګورئ چې په څه کیفیت سره وده کوي او وخت په وخت یې مزه څنګه بدلون مومي آن تردې چې پخه شي او خوراک ته جوړه شي او د بېل-بېل خوند درلودونکې شي.

ای انسانانو! همدا ذکر شوی بیان کفایت کوي چې تاسو یوازې په یوه الله ﷻ باندې معتقد شئ او د باطل پرستی څخه ځانونه بچ کړئ او یا یې ترې بچ وساتئ: مګر حقیقت دا دی چې د پخې عقیدې د خاوندانو څخه په غیر نور څوک ترې ګټه نه شي پورته کولی.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ د ستورو دپاره لاندې درې ګټې په قرآن کریم کښې په صراحت سره ذکرې کړې وې:
الف: شیطانان ورباندې ویشتل کېږي، چې بحث به یې ـان شاء الله ـ په خپل ځای کښې راشي.
ب: د اسمان ډول او سنګار ورباندې برابر ذی چې هرڅوک یې ګوري.
ج: په بیابانونو او دریابونو کښې ورباندې لاره او طرف پېژندل کېږي که نه نو د دریاب او بیدیا مسافرو به په توره شپه کښې خپله تګلاره نه وی معلومه کړې او سرګردان به ګرځېدی، لکه چې همدا ایت شریف ورته اشاره کوي کوم چې د بحث لاندې دی.

په یاد ولرئ!

۲ـ په یاد ولرئ چې په ستورو باندې د هدف معلومول چندان دقت نه غواړي نو ځکه الله ﷻ په دې مقام کښې د ﴿ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾ جمله ذکره کړه. یعنې: د ستورو څخه د محض علم خاوندان استفاده کولی شي که څه هم لږ علم ولري.
امّا په نني عصر کښې د ځینو آلاتو په کشف سره ذکره شوې استفاده نوره هم اسانه شوې ده، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:
الف: لمونځ کوونکی په ډېره اسانۍ سره د قبله نما په ذریعه قبله معلومولی شي.
ب: یو مجاهد د قطب نما او شاخیز (یوه لکړه ده) په استعمال سره د هغو وسلو په ذریعه، چې قوسي ګوزار کولی شي، د غره هغې خوا خپل هدف د اور لاندې نیسي.
ج: همدارنګه په الوتکو کښې ځینې آلات نصب دي چې په ستورو باندې د لارې موندلو کار یې ډېر اسان کړی دی. او داسې نور.

ایا د علم النجوم زده کړه جواز لري؟

۳ـ په دې باره کښې (چې د علم النجوم زده کړه جواز لري او که نه) ځینو مفسرینو کرامو[۱] ډېر ښه په زړه پورې بحث کړی دی، مګر مونږ په لاندې یوه حدیث باندې اکتفاء کوو چې دغه موضوع یې ښه واضحه کړې ده:
یو ځلې د شپې د پلوه باران شوی وه او نبي کریم ﷺ خپل صحابه کرام ﷺ د سبا د لمانځه څخه وروسته مخاطب کړه چې: ایا تاسو پوهېږئ چې ستاسو رب ﷻ څه وايي؟ دوی عرض وکړ چې الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ښه پوهېږي.
نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: ستاسو رب ﷻ فرمايي «أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ، فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ وَأَمَّا مَنْ قَالَ بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي وَمُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ»[۲] یعنې: زما د بندګانو څخه په ماباندې ځینې مؤمنان وګرځېده او ځینې کافران،

(۱) روح المعاني ج۷ ص۲۳۴
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

نو هر څوک چې ووايي چې په مونږ باندې د الله ﷻ په فضل او رحمت سره باران وورېده نو هغه په ما باندې مؤمن دی او په ستوري باندې کافر، او هر څوک چې ووايي چې په مونږ باندې باران د هغه او دغه ستوري د ختلو يا پرېوتلو د کبله وورېده نو هغه په ما باندې کافر دی او په ستوري باندې مؤمن.
ذکر شوی حديث مونږ ته د علم النجوم په باره کښې څرګند حکم راکوي چې د دغه علم په زده کړه کښې څه نقصان نشته البته چې کله د سړي عقيده درسته وي او باور لري چې د هر شي کوونکی الله ﷻ دی او بس، د ده ﷻ په کارونو کښې هيڅوک مداخله نه شي کولی.
مګر چې د دې سره-سره د هغو کارونو څخه خان وساتي چې شريعت اجازه نه وي ورکړې لکه کوډګري (جادوګري) د غيبو ويل او داسې نور.

يادونه

۴_ که څوک غواړي چې د ستورو په باره کښې په ډېرو عجائبو او غرائبو باندې پوه شي نو څينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۱].

مُستَقَر او مُستَودَع څه معنی؟

۵_ که څه هم مفسرينو کرامو د ذکرو شوو دواړو کلمو په تفسيرونو کښې زښت ډېر قولونه کړي دي چې تقريبًا پنځلسو اقوالو ته رسېږي[۲]، مګر کوم تفسير چې مونږ ته په دې مقام کښې ښه ښکاري هغه په لاندې څو لنډو مقدمو باندې ولاړ دی:

الف: د "مُسْتَقَرّ" کلمه د قرار څخه ده چې د ثبات او تال معنی ورکوي[۳]، او د "مُسْتَوْدَع" کلمه د "وَدِيْعَة" څخه ده چې د لږ وخت پرېښودلو او د عدم استقرار معنی پکښې پرته ده[۴].

ب: انسان د نطفې د حالت څخه په دېخوا په لاندې ځايونو کښې لږ ډېر وخت تېروي او يا لا پکښې دائمي پاتې کېږي: ۱_ أصلاب (د پلرونو شاګانې). ۲_ أرحام (د مورګانو رحمونه). ۳_ دنيا يا ځمکه. ۴_ قبر. ۵_ جنت. ۶_ دوزخ (البته د ګنهکار مؤمن دپاره).

ج: د ذکرو شوو شپږو واړو ځايونو څخه په هر يوه باندې د اعتباراتو په لحاظ سره هم د مستقر او هم د مستودع اطلاق کېږي، چې شرحه يې دا ده:

اول: صلب (د پلار شا) د نطفې دپاره مستقر دی چې همدلته خلق کېږي او دا يې اصلي مقر دی. خو په دې اعتبار سره ورته مُستودع ويلی شو چې خلقت يې اصلا د ارحامو دپاره شوی دی او دلته يې تالبدل موقتي دي.

دوهم: رحم (د مور ګېډه) د نطفې دپاره مستقر ده چې خلقت يې د همدې ځای دپاره شوی دی،

---

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۴ ص۸۷
(۲) زاد المسير ج۳ ص۶۴؛ التفسير الكبير ج۱۳ ص۱۰۳
(۳) مفردات الراغب ص۴۱۳
(۴) مفردات الراغب ص۵۵۴

او په دې اعتبار سره يې مُستَودَع هم جوړېږي چې د پلار د پلوه هلته اچوله کېږي ته به وايې چې هلته يې امانته ږدي.

دریم: ځمکه د انسان دپاره مستقر ده چې طبعي استقرار يې همدلته دی او کورونه او ښارونه همدلته جوړوي، مګر په دې اعتبار سره يې مُستودع ډی چې د انسان اصلي خلقت د آخرت دپاره دی.

څلورم: قبر د مړي دپاره مستقر دی چې د قیامت د ورځې څخه وړاندې ترې څوک نه شي ښورېدلی، مګر په دې اعتبار سره ورته مُستَودَع دی چې د وارثانو د پلوه هلته دفن کېږي، ته به وایې چې د امانت په توګه يې ږدي، او هم دلته اوسېدانه عارضي ده په بیا راژوندي کېدلو باندې اختتام پیدا کوي.

پنځم: دوزخ د کافرانو دپاره مستقر دی چې هلته به همېشه وي، مګر د عاصیانو مؤمنانو دپاره مُستودع دی چې څه وخت وروسته به ترې بهر شي.

شپږم: همدارنګه په جنت باندې هم د هغه جنتي دپاره د کامل مستقر اطلاق کولی شو چې نه يې د دوزخ دوره تېره کړې وي او نه په اعراف کښې تال شوی وي.

او د هغه جنتي په اعتبار سره (چې یا يې د دوزخ دوره تېره کړې وي او یا په اعراف کښې څه وخت تال شوی وي) که د مستودع اطلاق وکړو هم بده نه ده چې جنت ته د داخلېدلو څه وخت ترې په دوزخ یا آعراف باندې فوت شوی وي. اما د دخول څخه وروسته خو د ټولو جنتیانو دپاره جنت دائمي استقرار ځای دی.

تبصره

۶ـ د ذکرو شوو مقدماتو په نظر کښې نیولو سره سړی پوهېږي چې مفسرینو کرامو د مُستقر او مستودع دواړو کلمو ته محض مثالونه ښودلي دي او حصر يې مطلب نه دی، ځکه چې د ذکرو شوو ټولو مراحلو څخه په هره یوه مرحله باندې هم د مستقر او هم د مستودع اطلاق کېدلی شي. مګر لږ څه دقت غواړي، د همدې کبله الله ﷻ ذکر شوی ایت د ﴿ لِقَوۡمٖ يَفۡقَهُونَ ﴾ په کلمه باندې ختم کړی دی. یعنې: په ذکر شوي مضمون باندې هغه خلک ښه پوهېږي چې ښه دقیق علم ولري ځکه چې د ﴿ يَفۡقَهُونَ ﴾ کلمه د "فِقۡهٌ" څخه اخستله شوې ده او "فِقۡهٌ" په یوې پټې معنی باندې د پوهېدلو څخه عبارت ده. فقیه ته ځکه دا نوم اېښودلی شوی دی چې په دقت سره د احکامو استنباط کوي[۱].

لنډه دا چې په ذکر شوي ایت شریف کښې الله ﷻ مونږ پوه کړو، لکه چې ستاسو اصلي خلقت د الله ﷻ په اختیار کښې دی همدارنګه د یوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته انتقالول مو هم د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک نه شي کولی نو تاسو ته په کار دي چې د همده ﷻ څخه په غیر د بل چا عبادت ونه کړئ.

(۱) حاشیة الشيخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۱۹۲

د همدغو مراحلو څخه یوه پښتنون شاعر خومره په زړه پوري تعبیر کړی دی چې[1]:

خبر نـه یـم چـې یـې راوسـتـم د کـومـه :: بیا مې کومې خوا ته استوي چې درومه
لکه روند چې لاس د بل په اوږه کېږدي :: هـیـڅ ژوره لـوړه نـه وي ورمـعـلـومـه
خدای راپېښـه نـرۍ لار کـړه نـالـېـدلـې :: لـکـه ورانـه مشـوره چـې وي سـرګـومـه

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: ﴿ خَضِرًا ﴾ خو هغه نرۍ تبغ یا شنه ډکي ته ویل کېږي چې د هر څه څخه وراندې د ځمکې څخه رازرغونېږي او په مرور د وخت سره تري بوټی (نبات) جوړېږي[2]؛ نو پوښتنه دا ده چې په ﴿ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا ﴾ کښې د "مِنْهُ" ضمیر ﴿ نَبَاتَ ﴾ ته راجع دی[3]، نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: تبغ د بوټي څخه راوباسو. نه دا چې بوټی د تبغ څخه راوباسو؟!

مونږ وایو چې: ذکره شوې جمله د ﴿ فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ ﴾ دپاره تفصیل واقع شوی دی او وړاندې تفریع نه ده چې اعتراض وارد شي. نو د معنی حاصل بې داسې کېږي چې: مونږ په اوبو سره د هر شي بوټی د ځمکې څخه راوباسو، چې تفصیل یې دا دی چې د هر شي څخه وړاندې د زرغونېدونکي بوټي څخه د هغه نرۍ څوکه (تبغ) د ځمکې څخه راوباسو.

د کجورې نمونه

۸ـ که څه هم د خرما د ونې میوجات د اول څخه تر آخره پورې اولس (۱۷) نمونه لري چې وروستنی نوم یې "تَمْرَة" (کجوره) ده، مګر په ایت شریف کښې لاندې دوه نمونه ذکر شوي دي:

الف: "طَلْع"، دا د هغه غلاف نوم دی چې د هر څه څخه وړاندې د هغې ونې څخه راوځي چې میوې نیولو ته ځان جوړوي[4] چې په دري ژبه کښې ترې په "شګوفه" باندې تعبیر کوي، چې وروسته وړاندې ـ په پښتو کښې ـ د "شخولې" نوم ږدو.

ب: "قِنْوٌ"، کله چې ذکر شوی غلاف (پرده) څیرې شي نو ګلان توی شي او خپل ځای یوه بل شي ته پرېږدي چې په عربي کښې ورته "قِنْوٌ" وایي[5] مونږ ترې په "وږي" سره تعبیر کوو. "قِنْوٌ" په "قِنْوَان" سره جمعه کېږي[6].

په دې مقام کښې د ﴿ قِنْوَانٌ ﴾ کلمه په ﴿ دَانِيَةٌ ﴾ سره موصوفه شوې ده چې مفسرین کرام یې لاندې تفسیرونه کوي:

---

(۱) د عبد الرحمن مومند دیوان ص۱۶۹
(۲) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۰۸
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۵۱
(۴) تفسیر القرطبي ج۷ ص۴۸
(۵) مفردات الراغب ص۴۲۹
(۶) روح المعاني ج۷ ص۲۳۹

اول: د ﴿دَانِيَةٌ﴾ کلمه خو د نژدې معنی ورکوي مګر د خپل ضد («بَعِيدَة» لري) څخه هم نمايندګي کوي. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: ذکر شوی د خرما د ونې وږي ځينې ځمکې ته نژدې وي چې ونه يې نه وي لوړه شوې او ځينې لرې وي چې ونه يې لوړه وي[1].

دوهم: ذکر شوي وږي يو تربله نژدې وي ښه ګڼ او ډېر وي[2].

مونږ وايو چې: ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري، کېدی شي چې دواړه مرادې وي او علاوه پر دې، دا هم څه لرې نه ده چې ذکره شوې کلمه د دانو په ډېروالي او نژدېوالي باندې تفسير کړو، لکه چې لږ وړاندې ترې په ﴿مُّتَرَاكِبًا﴾ سره تعبير کړی شوی وه. يعنې: د وږې دانې دومره ډېرې او ګڼې وي چې يوه بلې ته نژدې وي ته به وايې چې يوه په بله باندې سوَره ده خو د دې سره يوه د بلې پورې نښتې نه وي او په منځو کښې پردې لري.

د عربيت يوه قاعده

۹ـ علماء کرامو د ﴿وَمِنَ ٱلنَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ﴾ د جملې ترکيب په متعددو ډولونو سره کړی دی چې په معنی باندې يې چندان اثر نه لوېږي[3] مګر بهتر ترکيب يې (چې ډېرو تقديرانو ته اړتيا نه لري) دا دی چې: ﴿قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ﴾ (موصوف او صفت) مبتدأ مؤخره ده او ﴿وَمِنَ ٱلنَّخْلِ مِن طَلْعِهَا﴾ (بدل او مبدل منه) د متعلق «مُخْرَجَة» په اعتبار سره خبر مقدم دی[4]، نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: او نژدې وږي د خرما د ونې څخه (بلکې) د دې (د وږي) د غلاف (پوښ) څخه (په دائمي توګه) ويستل کړی شوي دي.

متشابه او غير متشابه څه معنی؟

۱۰ـ که څه هم په ايت شريف کښې اوله کلمه د افتعال د باب څخه ده او دوهمه کلمه د تفاعل په باب باندې بنا ده، خو څرنګه چې دواړه بابونه په دې مقام کښې په معنی کښې يو تربله نژدې دي[5] نو ځکه مونږ دواړو ته د تفاعل د باب عنوان ورکړ، او د همدې عنوان لاندې يې شرحه کوو چې: تشابه دې ته وايي چې دوه شيان سره په کيفياتو کښې يو رنګوالی ولري، مګر دغه يو په ځينو کيفياتو کښې يوه بلې ته ورته ده، لکه د پاڼو اندازه او لوړوالی، اما په ځينو نورو کيفياتو کښې سره بېلې بېلې دي، لکه د پاڼو رنګ او د مېوې خوند او کيفيت.

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۴۸
(۲) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۶۶
(۳) البحر المحيط ج۴ ص۵۹۷
(۴) تفسير الكشاف ج۲ ص۵۱
(۵) مفردات الراغب ص۲۶۰؛ روح المعاني ج۷ ص۲۴۰
(۶) تفسير القرطبي ج۷ ص۴۹

مگر بهتره دا ده چې ذکره شوې تشابه او عدم تشابه د میوجاتو د ذکرو شوو دریواړو ډولونو په هر یوه کښې ـد بدلیت په اعتبار سره ـ شرحه شي. او دا ځکه چې دا مقام د الله ﷻ د قدرتونو د مظاهرې دی او دا مطلب په همدې توکه ډېر ښه لاس ته راځي.

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: د انګورو دانې یوه بلې ته ورته ښکاري خو په عین حال کښې یوه د بلې څخه په خوند، رنګ، وزن او نورو شیانو کښې جدا وي. همدارنګه د زیتون او انار دانې هم یو تربله متشابه او غیر متشابه دي حال دا چې د یوې ځمکې څخه یې نشنت کړی دی، په یو ډول اوبو باندې خړوب شوي دي او یو ډول هوا ورباندې چلېږي. که بالفرض دا د طبیعت کار وی لکه چې دهریان یې وایي نو ذکر شوی تفاوت به یې نه درلودی.

﴿وَجَعَلُوا۟ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا۟ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ خَٰلِقُ كُلِّ شَىْءٍ فَٱعْبُدُوهُ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾ لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ ۖ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾﴾

[۱۰۰] او دوی (مشرکانو) الله ﷻ ته (په عبادت کښې) پیریان (شیطانان) شریکان ګرځولي (درولي) دي حال دا چې الله ﷻ دوی پیدا کړي دي (او د ده ﷻ مخلوق دی).

او (بل) دوی الله ﷻ ته پرته د علم (دلیل) څخه زامن او لورګانې تراشلي دي.

ده ﷻ ته (د دغسې نسبتونو څخه) پاکي ده او د هغو شیانو څخه پورته دی چې دوی یې بیانوي (او ورپورې یې تړي).

[۱۰۱] (الله ﷻ) د نشت څخه د اسمانونو او ځمکو پیدا کوونکی دی. ده ﷻ لره ولد (زوی یا لور) څنګه کېدی شي، حال دا چې ده ﷻ لره اندیواله نشته (بلکې دا نه کېدونکی نسبت دی).

او هر شی یې پیدا کړی دی (په خلق کښې ټول یو برابر دي) او دی ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۱۰۲] (ای بندګانو!) دا الله ﷻ ستاسو رب دی (نه تراشل شوي بوتان)، د عبادت لایق نه دی مګر همدی ﷻ دی. (چې) د هر شي پیدا کوونکی دی نو د همده ﷻ عبادت وکړئ (او شریک ورسره مه دروئ) او همدی ﷻ په هر شي باندې وکیل دی (خارنه یې کوي او کارونه یې ورجوړوي).

[۱۰۳] سترګې د الله ﷻ لیدنه (د احاطې په توګه) نه شي کولی او دی ﷻ د سترګو (او سترګورو) احاطه کوي (یو یې هم د خارنې څخه نه شي وتلی).

او همدی ﷻ (په خپلو بندګانو باندې) د نرمۍ خاوند (او) خبردار دی.

ارتباط

څرنګه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ په خپل وحدانیت باندې پوره دلایل تېر کړه او فرمایلي يې وه چې په دې دلایلو باندې د علم دقیقې پوهې او بالآخره د پخې عقیدې خاوندان ګټه اخلي، نو په دې ایتونو کښې یې هغه خلک وښودل کوم چې نه علم نه دقیقه پوهه او بالآخره نه پخه عقیده لري. نو د دغسې خلکو د ښه پوه کولو دپاره الله ﷻ څه اختصاصي صفات نور هم بیان کړل ترڅو دوی د نه منلو د غونډۍ څخه راښکته شي او په توحید باندې قانع شي.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! د وړاندېنیو دلایلو په مقابل کښې د ناپوهانو او جهالو خلکو غبرګون دا دی چې:

۱ـ دوی د الله ﷻ سره په عبادت او اطاعت کښې شریکان دروي، که څه هم دا شریکان دوی د بوتانو په څېرو کښې وړاندې کوي خو په حقیقت کښې دوی د پیریانو (شیطانانو) اطاعت او عبادت کوي، نه به وایې چې پخپله شیطانان د دوی بوتان دي.

په هر تقدیر، مشرکان او د دوی معبودان (پیریان وي او که بل شی) ټول د الله ﷻ مخلوق دي؛ ایا مخلوق د خالق سره برابرول د جاهلانو کار نه دی؟

۲ـ بل جاهلانه غبرګون یې دا دی چې دوی الله ﷻ ته زامن او لورګانې تراشلي دي، نصرانیان وایي چې عیسی ؑ د الله ﷻ زوی دی، یهودان وایي چې عُزیر ؑ د الله ﷻ زوی دی او مشرکان وایي چې پرښتې د الله ﷻ لورګانې دي؛ د دوی د ولدیت ادعا په لاندې دلایلو باطله ده:

الف: د دوی ذکره شوې ادعا محض تخیل او خیال پرستي ده او هیڅ علمي بنه نه لري. یا په بل عبارت: دوی په خپله ادعا باندې نه عقلي دلیل وړاندې کولی شي او نه نقلي.

ب: الله ﷻ د دغسې خبرو او د دغسې اتهاماتو څخه پاک او منزه دی. ځکه چې د ولدیت سره ډېر لوازم ملګري دي چې ټول د الله ﷻ سره منافي دي، لکه احتیاج، تجزیه او داسې نور.

ج: الله ﷻ خو ټوله دنیا (اسمانونه او ځمکې) د هغو مخلوقاتو په شمول چې مشرکان یې الله ﷻ ته د ولدیت په صفت منسوبوي بې د سابق مثال څخه پیدا کړي دي، که بالفرض د دوی خبره درسته وی نو معنی به یې دا وی چې دغه او هغه مخلوق یې سابق مثل لري او ـ العیاذ بالله ـ د الله ﷻ څخه راجدا شوي دي. حال دا چې الله ﷻ ته ټول مخلوقات د خلق په نسبت کښې یو برابر دي.

د: که بالفرض د کافرانو خبرې صحت درلودی نو الله ﷻ به انډیواله هم درلودی حال دا چې په انډیواله باندې ورته یوه کافره ډله هم قائله نه ده، دا هله که د ولدیت څخه په دنیا کښې متعارف ولدیت مراد کړی شي.

هـ: او که د ولدیت څخه د کافرانو مطلب دا وي چې اولادونه د الله ﷻ څخه بې اختیاره جدا کېږي او خورېږي لکه څنګه چې د ګل څخه خوشبوئي خورېږي نو بیا د ولدیت د بطلان دلیل دا دی

چې الله ﷻ خو هر شی په اختیار سره پیدا کړی او داسې مخلوق نشته چې موجودیت ولري او الله ﷻ ورته اختیاري وجود نه وي ورکړی او د الله ﷻ د ارادې څخه په غیر موجود شوی وي.

د: په دې ټولو باندې د پاسه، الله ﷻ په هر شي باندې په کامله توګه عالم دی، نو بالفرض المحال که الله ﷻ ولد درلودی نو ده ﷻ ته به معلوم وی او تاسو ته به یې خبر درکړی وی چې فلانی زما ولد دی.

عجیبه خو دا ده چې الله ﷻ پخپله په صراحت سره فرمایي چې زه ولد نه لرم او کفار وایي چې نه ده، ته ولد لرې. یا په بل عبارت: دوی وایې چې الله ﷻ ولد لري خو وریاندې خبر نه دی او یوازې مونږ وریاندې علم لرو، د الله ﷻ څخه زمونږ علم زیات دی، العیاذ بالله.

۳_ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې دغه اقدس ذات، چې وړاندې یې تنزیهات بیان شوه، الله ﷻ دی او ستاسو رب دی، روزمره ستاسو تربیه کوي او کارونه مو درجوړوي، یوازې همدی ﷻ د معبودیت لیاقت لري، او همدی ﷻ ستاسو او ستاسو د باطلو معبودانو په شمول د هر شي خالق دی، نو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ او د خیالي معبودانو څخه صرف نظر وکړئ چې ستاسو کارونه نه شي درجوړولی، د هر شي کارسازی یوازې الله ﷻ دی او صرف همدی ﷻ یې څارنه کوي.

۴_ ای پیغمبره! خلکو ته الله ﷻ په لاندې صفاتو باندې هم وروپېژنه:

اول: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په کامله توګه یې سترګې نه شي لیدلی او بلکې په دنیا کښې د ده ﷻ د لیدلو څخه عاجزې دي؛ ایا نو تاسو ورسره هغه مخلوق برابروئ کوم چې تاسو یې په سترګو باندې په کامله توګه لیدلی شئ او په لاس باندې یې مسه کولی شئ او حتی د ختو او نورو څېزونو څخه یې جوړولی شئ او لا په خپلولاسونو باندې مو جوړ کړي دي؟!

دوهم: الله ﷻ ـبالمقابلـ ټول سترګې درلودونکي په کامله توګه ګوري او هیڅوک ترې خپل ځان نه پټولی او نه په ځنګولی شي.

ایا ستاسو باطل معبودان تاسو او ستاسو ټول مشکلات ګوري؟ دوی خو په رڼو سترګو ویده دي نو تاسو ته به څه په درد وخوري؟

په آخره کښې ورته ووایه چې الله ﷻ د ذکر شوي عالي شان سره‌سره په خپل مخلوق باندې مهربان دی او ډېر باریکه احتیاجات یې هم پوره کوي او په ټولو احوالاتو باندې یې خبردار دی او ټول کړه وړه یې ورته څرګند دي.

که بالفرض خبیر وی او لطیف نه وی نو ټول به یې پوښنا کړي وی او د نعمتونو څخه د استفادې فرصت به یې ورته نه وی پرېښی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: مشرکانو خو د بوتانو عبادت کاوه حال دا چې الله ﷻ د دوی څخه حکایت کوي چې: ﴿وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ﴾ دوی الله ﷻ ته شریکان جنیان دروي؟

مونږ وایو چې:

الف: دوی د بوتانو عبادت د شیطان په پیروی باندې کاوه نو داسې وګڼل شوه لکه چې په خپله د شیطان عبادت یې کړی وي[1]، لکه الله ﷻ چې د ابراهیم ﷺ د خولې څخه حکایت کوي: ﴿ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعْبُدِ ٱلشَّيْطَٰنَ ﴾ [مریم:۴۴] ای پلاره! د شیطان عبادت مه کوه. یعنې د ده په لمسون د بوتانو عبادت پریږده.

نو په دې جواب کښې د ﴿ ٱلْجِنَّ ﴾ څخه شیطانان مرادېږي. که څه هم ابلیس یو کس دی مګر هر څوک چې په ګمراه کولو کښې د شیطان (ابلیس) ملاتړ کوي هغوی ټول شیطانان ګڼل کېږي حتی چې همدغه لقب ګمراه کوونکو انسانانو ته هم شاملېږي.

که څه هم دا جواب په خپل ذات کښې درست دی مګر د مقام په اعتبار سره په زړه پورې پیوند نه اخلي، ځکه چې بحث په هغه شرک کښې راروان دی چې مستقیماً یې څوک مرتکب شي، نه هغه چې بالواسطه یې مرتکب شي.

ب: په ملائکو باندې هم د "الْجِن" اطلاق کېږي، ځکه چې "جِن" خو په اصل کښې د حواسو څخه د یوه شي پټولو ته ویل کېږي نو د انسان حواسو ته په کتلو سره ملائک، پېریان او شیطانان ټول د "جِن" په کلمه کښې شاملېږي[2]، نو څرنګه چې ځینو مشرکانو ملائک بنات الله ګڼل، چې د جزیت څخه نمایندګي کوي، نو داسې وګڼل شوه لکه چې د الله ﷻ سره یې ملائک شریکان درولي وي[3].

مګر دا جواب ځکه غوره نه ښکاري چې همدا مضمون په ﴿ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾ کښې شامل دی او تاسیس خو د تاکید څخه بهتر دی.

ج: په زړه پورې جواب دا دی چې: په ذکره شوې جمله کښې یوې خاصې ډلې مشرکانو ته اشاره ده کومه چې _العیاذ بالله_ په دوه خالقانو باندې قائل دي. دوی وایي چې الله ﷻ د رڼا، خلکو، خارویو او نورو بهترو شیانو خالق دی او شیطان (ابلیس) د تیارو، درنده ګانو، مارانو، لړمانو او نورو مضرو شیانو خالق دی[4].

نو څوک چې دغه عقیده لري هغوی ابلیس او د ده لښکر او خاص ملګري ټول د الله ﷻ سره شریکان ګڼي، اګر که ابلیس یو کس دی او دلته د ﴿ شُرَكَآءَ ﴾ کلمه (جمعه) نازله شوې ده.

د زندیق د کلمې تحلیل

۲ـ ځینې مفسرین کرام[5] وایي چې په ذکر شوي دریم جواب کښې خاصه ډله مجوس مراد دي چې همدغه عقیده لري، دوی ته زندیقان هم وایي.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۶۶
(۲) مفردات الراغب ص۹۶
(۳) تفسیر القرطبي ج۷ ص۵۳؛ تفسیر الطبري ج۵ ص۲۹۶
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۱۹
(۵) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۱۲

د "زندیق" د کلمې تحلیل داسې دی چې کوم کتاب چې زردشت خیال کاوه چې ورباندې نازل شوی دی د "زَند" په نامه یادېده، چې د نسبت په وخت کښې ترې "زَندي" جوړېږي او کله چې په عربي کښې استعمال شي نو "زندیق" ته اړول کېږي چې جمعه یې زنادقه راځي.

خَرق څه معنی؟

۳_ د ﴿ وَخَرَقُواْ لَهُ ﴾ کلمه د "خَرق" څخه اخستله شوې ده، "خَرق" د یو شي پرېکولو ته وایي چې بې فکره او بې سوچه یې د فساد په نیت پرې کړي[۱]، په دې مقام کښې یې استعمال ډېر په ځای دی او دا ځکه چې مشرکانو به الله ﷻ ته د فساد په نیت باندې زامن او لورګانې تراشلې.

په جنت کښې د الله ﷻ دیدار حق دی

۴_ که څه هم د الله ﷻ دیدار (رُؤیة) موضوع عقیدوي موضوع ده او مربوط بحثونه یې د عقائدو په کتابونو پورې اړه لري[۲] او ځینو اوږدو تفاسیرو هم پکښې بحث کړی دی[۳] مګر مونږ یې د ایت شریف د ارتباط په اعتبار سره فقط لاندې څو ټکو ته اشاره کوو:

الف: د أهل السنة والجماعة عقیده دا ده چې د جنتیانو دپاره په جنت کښې د الله ﷻ دیدار (د مراتبو په تفاوت سره) حق دی (الله ﷻ دې راته نصیب کړي)؛ اما کیفیت یې د نورو اخروي شیانو په شان مجهول دی چې د کیفیت جهالت د اصل په ثبوت باندې څه اثر نه اچوي. نو مونږ یې په بلا کیف ثبوت باندې ښه کلک معتقد یاستو.

ب: د الله ﷻ د دیدار په هکله زښت ډېر ایتونه نازل شوي دي چې ټولو ته تاویل ورکول بې انصافي ده، مثلاً الله ﷻ فرمایي: ﴿ كَلَّآ إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ ﴾ [المطففين:۱۵] یعني: دغسې نه ده لکه چې کافران خیال کوي، یقیناً دوی به په دغې ورځ کښې د خپل رب د دیدار څخه په حجاب (پرده) کښې وي او په دیدار باندې به یې مشرف نه شي.

امام مالک رحمة الله علیه وایي: بالفرض که مؤمنانو هم په جنت کښې د الله ﷻ دیدار نه شوی کولی نو الله ﷻ به کافرانو ته د عتاب په موقع د ﴿ لَّمَحْجُوبُونَ ﴾ کلمه نه وی استعماله کړې، ځکه چې په دې تقدیر خو به مؤمنان او کافران ټول یو برابر په پرده کښې وی[۴].

ج: احادیث خو د "رُؤیَة" (دیدار) د ثبوت په باره کښې دومره ډېر روایت شوي دي چې د معنوي تواتر درجې ته رسېږي[۵] ټولو ته د عقلي دلایلو په بنا تاویل ورکول بې عقلي ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۴۷

(۲) شرح المقاصد ج۲ ص۱۱۱

(۳) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۳۳؛ روح المعاني ج۷ ص۲۴۵؛ تفسیر خازن ج۲ ص۴۵۸

(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۱۹

(۵) تفسیر القاسمي ج۶ ص۶۶۴؛ تفسیر الطبري ج۵ ص[illegible]

د: د همدې کبله د أهل السنة والجماعة په نزد جنتیانو ته د الله ﷻ دیدار اجماعي عقیده ده او ټول پرې متفق دي[1].

ه: اهل الاعتزال[2] او اهل التشیع[3] عقیده لري چې د الله ﷻ دیدار (رؤیة) په جنت کښې جنتیانو ته نشته.

و: د دوی اکثره دلایل په عقلیاتو باندې ولاړ دي او په دې باندې اتکاء لري چې د آخرت کارونه یې په دنیاوي کارونو باندې قیاس کړي دي[4]. یا په بل عبارت: دوی د سپړې دپاره پوستین په اور اچوي (د کیفیاتو د جهالت د کبله د اصل څخه منکر شوي دي)، حال دا چې د آخرت اکثره شیان د کیفیت د حیثه مونږ ته مجهول دي خو انکار ترې په کار نه دی.

ز: د انکار کوونکو نقلي دلیل دا دی چې: الله ﷻ په ﴿ لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَـٰرُ ﴾ کښې د خپل اقدس ذات څخه د سترګو ادراک نفي کړی دی، نو کله چې د سترګو څخه ادراک منفي شو نو لیدل او دیدار ترې هم منفي وګرځېد، دا ځکه چې د سترګو ادراک خو د لیدلو او دیدار څخه په غیر بل شی نه دی.

مونږ وایو چې:

اول: ﴿ لَّا تُدْرِكُهُ ﴾ کلمه د "إِدْرَاكٌ" څخه اشتقاقه شوې ده او "إِدْرَاكٌ" په معنی د احاطې سره دی[5] نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: سترګې په الله ﷻ باندې احاطه نه شي کولی. بلکې د الله ﷻ هر یو وصف د مخلوق د علم څخه بهر دی او احاطه پرې نه شي کولی، لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴾ [طه: ۱۱۰] یعني: مخلوقات په الله ﷻ باندې د علم د حیثه احاطه نه شي کولی.

د ښه وضاحت دپاره لاندې ایت شریف ولولئ، چې د سترګو لیدلو پکښې تحقیق موندلی دی مګر ادراک نه دی متحقق شوی:

الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَـٰبُ مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ۝ قَالَ كَلَّآ ۖ إِنَّ مَعِىَ رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴾ [الشعراء: ۶۱ـ ۶۲] یعني: کله چې دواړو ډلو (بني اسرائیلو او فرعونیانو) یو تر بل سره ولیده نو د موسی ﷺ ملګرو وویلې چې یقیناً مونږ احاطه کړی شوو (ونیولی شوو)، نو موسی ﷺ ورته ډاډ ورکړ چې دغسې نه ده (لیدل وشوه خو ادراک به نه کېږي) ځکه چې زما سره خپل رب ملګری دی د نجات لاره به راوښایي. په نتیجه کښې الله ﷻ خپله وعده رښتیا کړه او ویې فرمایل چې: ﴿ لَّا تَخَـٰفُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴾ [طه: ۷۷] یعني: ای موسی! بني اسرائیلو ته په دریاب کښې لاره جوړه کړه چې نه به د فرعونیانو د احاطه کولو څخه ډارېږې او نه به په دریاب کښې د ډوبېدلو څخه وېرېږې.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۶ ص۱۲۲
(۲) تفسیر الطبري ج۵ ص۳۰۱
(۳) تفسیر نمونه ج۵ ص۳۸۱
(۴) المحرر الوجیز ج۶ ص۱۲۳
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۰

دوهم: که بالفرض ادراک محض د روئیت په معنی سره شي نو د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د روایت په بنا د ﴿لَّا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾ تفسیر داسې دی چې: په دنیا کښې الله ﷻ نه شي لیدل کېدلی[1]؛ نو څو د ټولو نصوصو تطابق ترلاسه شي، نه دا چې په بالکل نه شي لیدل کېدلی.

لطیف څه معنی؟

۵_ د "لطیف" کلمه درې معناوې لري: چې حواس (سترګې) ورباندې احاطه نه شي کولی او چې په ډېرو دقیقو شیانو باندې پوهېږي او بالآخره چې نرمي کوونکی دي[2]، الله ﷻ په درېواړو معناوو سره لطیف دی.

که څه هم ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې اوله معنی خوښه کړې ده[3] مګر مونږ ته دریمه معنی غوره ښکاري، لکه چې فرمایي: ﴿اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ﴾ [الشورى:١٩] یعنې: الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې نرمي کوونکی دی (د همدې کبله په ګناه سره د چا څخه روزي نه قطعه کوي).

﴿قَدْ جَاءَكُم بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا ۚ وَمَا أَنَا عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾ اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا ۗ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۖ وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿١٠٧﴾﴾.

[۱۰۴] یقینًا تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه (روښانه) دلایل درغلي دي، نو چا چې (ورباندې) لیدل وکړه نو د خپل ځان دپاره یې دي، او څوک چې (ورباندې) ړوند شو نو د همده په ځان باندې (بار) دی. او زه (خو) په تاسو باندې حفاظت کوونکی نه یم (تاکلی شوی).

[۱۰۵] او همدارنګه مونږ ایتونه (دلایل) بیا بیا (د ډېرو مطالبو دپاره) بیانوو او هم د دې دپاره چې دوی (مشرکان تاته) ووایي چې تا درس ویلی دی (قرآن کریم دې زده کړی دی) او (بل) د دې دپاره چې مونږ د داسې قوم دپاره قرآن کریم ښه واضحه کړو چې دوی پوهېږي (حال دا چې مشرکان ورته بشري کلام وایي).

[۱۰۶] (ای پیغمبره! په دوامداره توګه) د هغه شي پیروي کوه چې تاته د خپل رب د پلوه وحي کېږي (داسې رب ﷻ چې) د عبادت لایق نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس). او د مشرکانو څخه مخ تاو کړه (نا ندرې، ورسره مه ږغېږه).

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۵۴
(۲) مفردات الراغب ۴۷۰
(۳) البحر المحیط ج۴ ص۶۰۵

[۱۰۷] او که د الله ﷻ اراده شوې وی (چې دوی دې ایمان راوړي نو) دوی به شرک نه وی کړی او مونږ خو ته په دوی باندې حفاظت کوونکی (ساتونکی) نه یې ټاکلی (چې د دوی په جنایتونو باندې به ته ونیولی شې). او نه یې ته (ای پیغمبره!) په دوی باندې وکیل (کارساز او ذمه وار).

ارتباطونه

۱_ په دې ایتونو کښې د یوه پلوه نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړی شوې ده او د بل پلوه هغه اشتباه جوابه کړی شوې ده د کومې چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د راپورته کېدلو امکان وه، هغه دا چې کله الله ﷻ د نظر لاندې د احاطې په توګه نه شي راتلای نو په کار دي چې مشرکان په شرکیاتو کښې معذور وګڼلی شي ځکه چې په نالیدلي شي باندې خلک ډول-ډول ګومانونه کوي.

۲_ هغه ایتونه د الله ﷻ په دوه صفتونو باندې ختم شوي وه چې ﴿ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴾ او په دې ایتونو کښې د همدغو دواړو صفاتو څه اثرات ښودلي شوي دي چې خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! زما د طرفه خلکو ته ووایه چې لکه څنګه چې الله ﷻ ستاسو په احتیاجاتو او بلکې په ټولو حالاتو باندې خبردار دی همدارنګه په تاسو باندې زښت ډېر مهربان هم دی، نو که تاسو ته یې داسې سترګې نه دي درکړې چې خپل رب ورباندې د احاطې په توګه وګورئ نو دومره دلایل او بصیرتونه خو یې درکړي دي چې خپل رب ورباندې وپېژنئ او د شرکیاتو څخه ځانونه بچ کړئ.

یا په بل عبارت: ای انسانانو! ایا تاسو ته دومره عقل نه دی درکړی شوی چې په ټوله دنیا او حتی په خپلو ځانونو کښې ورباندې د الله ﷻ وحدانیت کشف کړئ؟ ایا یو لک څلیرشت زره ـ زیات یا کم ـ پیغمبران علیهم السلام او ښه پوره کافي کتابونه تاسو ته نه دي دراستولي شوي، چې د پیغمبرانو علیهم السلام سلسله په آخر الزمان پیغمبر ﷺ او د کتابونو سلسله په قرآن کریم باندې ختمه شوې ده؟ نو ایا تاسو خپل ځانونه د شرکیاتو په ارتکاب سره معذور ګڼئ؟.

۲_ لنډه دا چې تاسو ته الله ﷻ د زړونو سترګې درکړې دي چې هیڅوک ترې انکار نه شي کولی، نو څوک چې د زړه په سترګو لیدنه وکړي او حق ته ځان ورسوي نو خپل ځان ته یې ګټه ده او که څوک ورباندې خپل ځان ړوند واچوي نو خپل ځان ته یې ضرر دی او ماته هیڅ ضرر نه متوجه کېږي ځکه چې زه خو په تاسو باندې څارونکی او ساتونکی نه یم ټاکلی شوی، زما وظیفه خو صرف دعوت دی او ـ لله الحمد ـ په دعوت کښې راڅخه څه قصور نه دی واقع شوی.

۳_ ای پیغمبره! مونږ خپل دلایل بیا-بیا په داسې ډول سره بیانوو ترڅو خلک متوجه شي او د شرکیاتو څخه لاس واخلي، خو د خلکو په حال افسوس دی، چې کله په ښه موثره توګه دلایل واوري او نژدې وي چې په زړونو کښې یې رڼا پیدا شي نو په دې بهانه په خپلو کفریاتو باندې کلکېږي او تاته خطاب کوي چې دا کتاب (دلایل) د الله ﷻ د پلوه نه دي بلکې ته یې روزمره د کوم بنده څخه د درس په توګه زده کوې او بیا یې مونږ ته لولوې.

۴_ ای پیغمبره! مونږ دغه ستر نعمت (قرآن کریم) د دوی د ناشکرۍ د کبله نه قطعه کوو او نزول ته یې ادامه ورکوو ترڅو د پوهې خاوندان ترې ګټه واخلي، اګر که ذکر شوي جاهلان ورباندې کفران کوي.

نو څرنګه چې د مشرکانو انکار په کوم دلیل باندې بنا نه دی او بالمقابل د هدایت دلایل په ډېره روښانه توګه تاته درنازلېږي، نو که اوس هم دوی په تاباندې ایمان نه راوړي نو ته غمژن کېږه مه، خپل قیمتي وخت ورباندې مه ضائع کوه، د خپل رب د وحې کړی شوي کلام په دوامداره توګه پیروي کوه، څکه چې د عبادت او پیروۍ لائق یوازې او یوازې همدی ﷻ دی، او بالآخره د دوی سره ناندرۍ مه وهه او د مقابلې څخه یې مخ واړوه، اما د انذار څخه یې لاس مه اخله.

۵_ ای پیغمبره! ته د مشرکانو په حالت باندې څکه ډېر مه غمژن کېږه چې که الله ﷻ اراده کړې وی چې دوی دې په ایمان باندې مشرف شي نو دوی به شرک نه وی کړی، خو الله ﷻ تر اوسه دغسې اراده نه ده کړې.

یا په بل عبارت: د مشرکانو شرک هم د الله ﷻ په اراده باندې صورت نیسي څکه چې د شیانو د جملې څخه د دوی شرک هم یو شی دی او هر شی د الله ﷻ په اراده باندې تحقق مومي. هو! دا بېله خبره ده چې په شرکیاتو باندې راضي (خوښ) نه دی مګر د ارادې څخه یې هیڅ شی وتلی نه دی.

۶_ ای پیغمبره! مشرکان دې یو څل بیا واوري چې: ته خو مونږ په دوی باندې نه څارونکی ټاکلی یې چې د ګمراهۍ پوښتنه به یې ستا څخه کېږي او نه زمونږ د طرفه په دوی باندې وکیل ګرځولی شوی یې چې د دوی د شرکیاتو جواب په تا باندې وي، په تا کښې هیڅ قصور نشته، تا خو خپله ذمه واري پوره کړه نور نو دوی پوهېږي او کار یې.

توضیحات

۱_ د ﴿ بَصَآئِرُ ﴾ کلمه د "بَصِيرَة" جمعه ده، "بَصِيرَة" هغه قوت ته وایي چې د انسان زړه ورباندې د شیانو درک کولی شي او ورباندې پوهېږي[۱]، همدغه قوت ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴾ [الحج:۴۶] یعنې: د مشرکانو (کافرانو) سترګې ړندې نه دي مګر هغه زړونه یې ړانده دي چې په سینو کښې یې دي.

د عربیت یوه قاعده

۲_ د ﴿ وَلِيَقُولُواْ ﴾ په کلمه کښې د "واو" توری د عطف دپاره دی مګر معطوف علیه کلام یې د عموم دپاره نه دی ذکر شوی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ عقلي او نقلي دلایل د ډېرو وجوهو د کبله بیا-بیا بیانوو، یوه وجه یې دا ده چې مشرکان وایي چې دا د الله ﷻ کلام نه دی بلکې تا د چا څخه زده کړی دی او یا یې روزمره زده کوې او بیا یې مونږ ته قرائت کوې. که

---

(۱) مفردات الراغب ص ۴۶

بالفرض مونږ خپل دلایل په ذکره شوې موثره توګه نه وی بیان کړي نو مشرکانو به ذکره شوې خبره نه وی کړې او د حجت اتمام به وربانديې نه وی ثابت شوی، او الله ﷻ به یې جواب نه وی ورکړی چې: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ ﴾ [النحل:۱۰۳] یعني: یقیناً مونږ پوهېږو چې بې شکه مشرکان وایي چې په یقین سره (ای محمده!) تاته کوم یو انسان تعلیم کوي. حال دا چې چاته چې دوی د قرآن کریم نسبت کوي هغه عجمي سړی دی او دا په فصیحه عربي ژبه کلام دی حتی چې اصلي عربان یې هم د مقابلې څخه عاجزان دي.

یادونه

۳ـ مونږ د [آل عمران:۷۹] ایت لاندې د درس او د تعلیم معناوې او توپیرونه لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَلَا تَسُبُّوا۟ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَسُبُّوا۟ ٱللَّهَ عَدْوًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِم مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾ ﴾

[۱۰۸] او (ای مؤمنانو!) تاسو هغه کسانو (شیانو) ته کنځل مه کوئ چې دوی (مشرکان) یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوي، نو چې دوی (مشرکان) الله ﷻ ته د تجاوز د کبله بدون د علم څخه (په جاهلانه ډول) کنځل وکړي (او همدغه یې نتیجه جوړه شي).

همدغه ډول مونږ هرې ډلې ته (د دوی د کړو وړو د کبله) خپل عمل ښایسته کوو (ترڅو د امتحان لاندې واقع شي). بیا (نو د دوی (ټولو) بېرته ورتاوېدل یوازې خپل رب (الله ﷻ) ته دي نو دوی به په هغو اعمالو باندې خبر کړي چې دوی وه چې په دنیا کښې به یې کول.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته او بلکې په غیر مستقیمه توګه ټولو مؤمنانو ته توصیه کړې وه چې د مشرکانو څخه اعراض وکړئ او په دې ایتونو کښې یې د اعراض مطلب واضحه کړی دی چې، د دعوت او انذار څخه علاوه، اضافه غرض ورسره مه کوئ حتی چې بوتان یې وکنځئ؛

شان نزول

که څه هم مفسرینو کرامو د ذکر شوي ایت په شان نزول کښې ډېر روایتونه لیکلي دي[1] خو مونږ په لاندې یوه روایت باندې د مثال په توګه اکتفاء کوو، هغه دا چې یو خل داسې هم پېښه شوې وه چې مؤمنانو به د مشرکانو بوتان کنځل او مشرکانو به یې رد کاوه، نو الله ﷻ مؤمنان د دې کار څخه منعه کړه ترڅو د دوی رب (الله ﷻ) ته بالمقابل جاهلان کنځل ونه کړي[2].

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۱
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۱۴۹

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: ای مؤمنانو! مونږ پوهېږو چې تاسو هم د کافرانو په کفر باندې ډېر غمژن کېږئ خو بام کوئ چې خپلې حوصلې خرابې نه کړئ چې د خپلو ځانونو اداره ونه کړی شئ او د مشرکانو بوتانو (معبودانو) ته کنځلې وکړئ. که بالفرض تاسو دغسې کړنلاره غوره کړئ نو په لوی لاس به خپل حقیقي معبود (الله ﷻ) د هغوی د کنځلو هدف وګرځوئ. دوی خو جاهل خلک دي په دې باندې نه پوهېږي چې الله ﷻ خو ستاسو د ټولو خالق او رازق دی.

لنډه دا چې د بوتانو کنځل د الله ﷻ د کنځلو سبب جوړېږي، لکه چې تاسو پخپله الله ﷻ کنځلی وي، او دا کار ستاسو سره مناسب نه دی.

۲_ په دنیا کښې مونږ د امتحان او ازمېښت دپاره هر چا ته خپله کړنلاره ډولې ګرځولې ده او هرڅوک په خپلې تګلارې باندې خوښ دی، چې کنځل یې ورباندې نه لوړېږي.

هو! د دغو ټولو کړو وړو د سپیناوي دپاره د قیامت ورځ راروانه ده نو هلته به الله ﷻ هر څوک د خپل عمل او کړنلارې په نتیجه باندې پوه کړي او هر چا ته به مناسبه جزا ورکړي.

توضیحات

۱_ ذکر شوی ایت شریف مونږ ته ارشاد کوي چې د خپلو ټولو شرایعو احترام وساتو او د داسې کار یا قول څخه اجتناب وکړو چې د الله ﷻ یا پیغمبرانو او بالآخره یا د قرآن کریم او یا بل شرعي حکم د توهین او سپکاوي سبب جوړېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مِنَ الْكَبَائِرِ أَنْ يَشْتُمَ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ» یعني: د لویو ګناهو څخه دا هم ده چې کوم سړی خپل مور او پلار ته کنځلې وکړي. صحابه وو کرامو ﷺ عرض وکړ چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَهَلْ يَشْتُمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟» ای د الله رسوله! ایا خپل مور او پلار ته هم کوم سړی کنځلې کوي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ! يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ وَيَشْتُمُ أُمَّهُ فَيَشْتُمُ أُمَّهُ»[1] هو! (کله چې) د بل سړي پلار ته کنځلې وکړي نو هغه د ده پلار ته (بالمقابل) کنځلې وکړي او د بل سړي مور ته سپکه وینا وکړي نو هغه د ده مور ته سپکه وینا وکړي (نو داسې کېږي لکه چې پخپله یې خپل مور او پلار ته سپکې ویناوې او کنځلې کړې وي).

ب: عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وایي چې کله به نبي کریم ﷺ (په مکه معظمه) کښې په قرآن کریم باندې جهر وکړ نو مشرکانو به نبي کریم ﷺ ته او هغه چا ته چې قرآن کریم یې نازل کړی دی (الله ﷻ ته) او بالآخره هغه چا ته چې قرآن کریم یې راوړی دی (جبرائیل امین ته) کنځلې کولې، نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړ چې: ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴾[2] [الإسراء: ۱۱۰]

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۶

یعني: او ته په خپل لمانځه مه جهر کوه او مه یې خفیه کوه او د دغو دواړو ترمنځ (متوسطه) لاره ولټوه چې نه ټول جهري شي او نه ټول خفیه شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: مشرکانو خو په الله ﷻ باندې عقیده درلوده، د همدې کبله یې (په خپل خیال) د بوتانو عبادت کاوه ترڅو یې الله ﷻ ته د نژدېکت ذریعه وګرځوي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ﴿ فَيَسُبُّواْ ٱللَّهَ عَدۡوَۢا بِغَيۡرِ عِلۡمٍ ﴾ څه معنی؟

مونږ وایو چې:

الف: لکه څنګه چې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د ذکر شوي روایت څخه څرګندېږي چې مشرکانو الله ﷻ ته په قصدي توګه کنځلې نه کولې بلکې د دوی د جوابي ویناګانو څخه الله ﷻ ته کنځل څرګندېده. یا په بل عبارت: مشرکانو ته خو قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه نازل شوی کتاب نه ښکارېده نو مؤمنان به یې مخاطب کړه چې دا کتاب خو الله ﷻ نه دی نازل کړی نو هر چا چې نازل کړی دی هغه به یې کنځل.

په همدې جواب باندې د ﴿ بِغَيۡرِ عِلۡمٍ ﴾ کلمه دلالت کوي. یعنې: ای مؤمنانو! تاسو د مشرکانو بوتان په ناکاره نامه باندې مه یادوئ که نه نو دوی به تاسو ته داسې جوابونه درکړي چې په هغو کښې به په غیر علمي (غیر قصدي) توګه د الله ﷻ سپکاوی نغښتی وي.

ب: کله-کله چې سړی ډېر په غُصه شي د خپل ځان اداره د لاسه ورکوي او حتی خپلو معتقداتو ته سپکې سپورې خبرې کوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې قیصه ولولئ:

یوه عجیبه قیصه

یوه ورځې د یوه جاهل سُني په وړاندې ځینې روافضو د شیخینو رضی الله عنهما په کنځلو کښې ډېر زیادت وکړ، کله چې ناپوه سُني ډېر په غُصه شو نو د علي ﷺ په کنځلو باندې یې پیل وکړ. چا ورته وویلې چې: دا ولې؟ مونږ سُنیان خو د علي ﷺ په شمول د ټولو صحابه وو کرامو درناوی کوو؟

هغه جواب ورکړ چې دا کار مې د دې کبله وکړ چې رافضیان داسې په غُصه کړم لکه څنګه یې چې زه په غُصه کړی وم چې خپل ځان مې اداره نه کړی شو. نو نوموړي ته توصیه وکړی شوه چې د دغه لوی جهل څخه توبه وباسه[۱].

یادونه

۳_ کله-کله چې ځینې عاصیان د ګناه سره عادي شي نو خپله ګناه ورته ښه ښکاري، د همدغه حالت څخه په ختم او یا تزیین (ښایسته کولو) سره تعبیر کېږي چې پوره تحقیق یې د [البقرة:۷، ۱، ۱، ۲] ایتونو لاندې تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

(۱) روح المعاني ج۷ ص۲۵۱

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا ۚ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِندَ اللَّهِ ۖ
وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا
بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾﴾

[۱۰۹] او دوی (مشرکان) په الله ﷻ باندې په خپلو کلکو قسمونو سره سوګند کوي چې که خامخا دوی ته (فرمایشي) معجزه ورشي نو ضرور هرو مرو به پرې دوی ایمان راوړي.
ته ووایه (ای پیغمبره!) چې یقینًا ټول معجزات د الله ﷻ په نزد دي (د ده ﷻ د قدرت لاندې دي) او تاسو څه شي خبر کړئ (ای مؤمنانو! بلکې تاسو خبر نه یاست چې) یقینًا (فرمایشي) معجزات چې کله (دوی ته) ورشي دوی به ایمان رانه وړي؟ (او مونږ خبر یو چې دوی به ایمان رانه وړي).
[۱۱۰] او (دا ځکه چې) مونږ به (د دوی د جنایتونو د کبله) د دوی زړونه او د دوی سترګې (د ایمان راوړلو څخه) واړوو. (نو دوی به ایمان رانه وړي) لکه څنګه یې چې په قرآن کریم باندې په اول ځل (نزول) سره ایمان نه وه راوړی، او دوی به په خپلو سرکشیو کښې د پرېشانۍ په حال کښې پرېږدو (او فرمایشي معجزات به ورته هیڅ ګټه ونه رسوي).

ارتباط

د وړاندېني ایت مضمون دا وه چې هر چا ته خپله-خپله کړنلاره غوره ښکاري. په دې ایتونو کښې همدغه مضمون د یوه مثال په ضمن کښې تائید شوی دی چې: مشرکان په سوګند سره د ایمان راوړلو وعده کوي خو د دې سره-سره په خپل عهد باندې نه درېږي او خپله کړنلاره نه پرېږدي.

په دې علاوه، په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه د قرآن کریم د شک او رد په باره کښې د ﴿دَرَسْتَ﴾ کلمه حکایت کړې ده، چې دا قرآن کریم تا د چا څخه زده کړی دی. او په دې ایتونو کښې یې د دوی په اصطلاح د شک د پورته کولودپاره د فرمایشي معجزاتو د غوښتنې بیان نازل شوی دی.

شان نزول

د یوه اورېد حدیث شریف مضمون دی چې یوه ورځې قریشو د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:
قریش: ای محمده! ته خو مونږ ته د پخوانیو پیغمبرانو معجزات بیانوې لکه د موسی ﷺ د همسا څخه ښامار جوړېدل یا د عیسی ﷺ د مړو ژوندي کول او داسې نور، نو که ته پخپله دغه معجزات راوړې نو مونږ به درباندې ایمان راوړو.

تاسو څه ډول معجزه غواړئ؟
نبي کريم ﷺ: تاسو څه ډول معجزه غواړئ؟
قريش: مونږ غواړو چې د صفا غونډۍ سره زر جوړه کړه او یا ځينې پخواني مړي بېرته راژوندي کړه چې مونږ ترې ستا په باره کښې پوښتنه وکړو او بالآخره یا پرښتې راښکته کړه چې ستا په رسالت باندې شاهدي ورکړي.
نبي کريم ﷺ: رښتیا وواياست، که ذکره شوې کومه یوه معجزه راوړم نو تاسو به زما تصدیق وکړئ؟
قريش: هو! په الله ﷻ مو دې سوګند وي چې مونږ به ټول په تاباندې ایمان راوړو.
په عین وخت کښې د مسلمانانو هم تمه پیدا شوه چې ګوندې قريش ټول په ایمان باندې مشرف شي، نو دوی هم نبي کريم ﷺ ته د فرمایشي معجزاتو د ښودلو وړاندیز وکړ.
نبي کريم ﷺ الله ﷻ ته په سوال کولو باندې پیل وکړ چې ای الله! د صفا غونډۍ د معجزې په توګه سره زر جوړه کړې. چې په نتیجه کښې جبرائیل ؑ راښکته شو او نبي کريم ﷺ ته یې په لاندې دوه وو شقونو کښې اختیار ورکړ:
۱ـ الله ﷻ به د صفا غونډۍ سره زر جوړ کړي نو که بیا هم قريش ایمان رانه وړي نو په دوی باندې به اسماني عذاب نازلېږي او ټول به پوپنا کېږي.
۲ـ او که دې خوښه وي نو په موجوده معجزاتو باندې به اکتفاء وکړو او د فرمایشي معجزاتو د نازلولو څخه به صرف نظر وکړو، څه لرې نه ده چې په آینده کښې څوک توبه وباسي او یا د دوی د نسل څخه ښه مسلمانان تولد شي.
نو نبي کريم ﷺ همدغه دوهم شق غوره کړ او ذکر شوي ایتونه نازل شوه[۱] چې د مضمون خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! مشرکان خو تاته په کلکو سوګندونو سره وعده درکوي چې د فرمایشي معجزاتو د تحقق په صورت کښې به په ایمان باندې مشرف شي او مؤمنان هم درڅخه د غوښتلو شوو معجزاتو د نزول آرزو کوي، نو ته مؤمنان مخاطب کړه او مشرکان په غوږ باندې ووهه چې: معجزات خو د الله ﷻ په واک او اختیار کښې دي، د نزول وخت او حالت یې د هر ښه پېژني چې هر یو کار یې په حکمت باندې ولاړ دی. نو څرنګه چې تاسو ته د فرمایشي معجزاتو د نزول پایله نه ده معلومه او په دې باندې نه پوهېږئ که مشرکان فرمایشي معجزات وګوري هم په ایمان باندې به مشرف نه شي نو ځکه یې د نزول آرزو کوئ، که بالفرض تاسو په دې خبره باندې پوهېدلئ چې د غوښتلې شوې معجزې د نزول په وخت کښې هم مشرکان ایمان نه راوړي نو تاسو به ذکره شوې آرزو نه وی کړې.

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۲

۲_ ای مؤمنانو! تاسو په دې باندې هم نه پوهېږئ چې که بالفرض مونږ مشرکانو ته فرمایشي معجزې ورنازلې کړو نو د دوی د کړنلارې د کبله به د دوی زړونه د ایمان راوړلو څخه تاو کړو او سترګې به یې د معجزاتو د تحقیقي لیدنې څخه واړوو. او دا ځکه چې د دوی په زړونو باندې مهر وهلی شوی دی او په سترګو باندې یې پردې دي.

نو لکه څنګه چې دوی د اولې ورځې څخه ایمان ته شا کړې ده د فرمایشي معجزاتو د نزول په وخت کښې به هم ایمان راوړلو ته مخ ورواړوي او خپلو کفریاتو ته به ادامه ورکړي. نو څنګه چې مونږ په سرکشیو کښې سرګردانه پرېښي وه، وروسته به یې هم په همدغه حالت باندې پرېږدو. او که د الله ﷻ اراده وشي نو د خپل عادت په مطابق به یې پوښنا کړي او د معجزو نزول به ورته د ګټې په عوض ضرر وکړي.

توضیحات

۱_ د ﴿ جَهْدَ ﴾ کلمه په معنی د مشقت او وسعې سره ده[1] چې د ﴿ أَيْمَٰنِهِمْ ﴾ کلمې ته یې اضافت شوی دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د مشرکانو چې څومره وسه کېږي په هماغې اندازه کلک قسمونه کوي. لکه چې څوک د "الله" د کلمې سره "بالله ثم تالله" هم ملګري کړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَآ إِذَا جَآءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ جمله خو مؤمنانو ته د توبیخ دپاره نازله شوې ده چې تاسو څه شي پوه کړئ چې مشرکان د فرمایشي معجزاتو د تحقق په صورت کښې ایمان راوړي، حتی چې تاسو هم د هغوی د فرمایشي معجزاتو د نازلېدلو آرزو کوئ.

نو په کار وه چې د ﴿ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ په عوض د "يُؤْمِنُونَ" جمله نازله شوې وی ترڅو د توبیخ په وجه باندې صراحت راغلی وی.

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکر شوي سوال دپاره متعدد جوابونه لیکلي دي[2] مګر بهتره دا ده چې ذکره شوې جمله د توبیخ دپاره نه ده بلکې د اخبار دپاره نازله شوې ده. او دا ځکه چې انکاري استفهام کله د "لِمَ" (ولې) په معنی سره وي، چې د توبیخ معنی ورکوي، او کله د "لا" (نه) په معنی سره[3].

په دې مقام کښې ذکره شوې جمله ﴿ وَمَا يُشْعِرُكُمْ ﴾ په دوهمه معنی سره ده چې د معذوریت مفهوم پکښې پټ دی. یعنې: ای مؤمنانو! تاسو څه شي پوه کړئ، بلکې هیڅ شي پوه کړي نه یاست، چې مشرکان د فرمایشي معجزاتو د تحقق په صورت کښې هم ایمان نه راوړي. که بالفرض تاسو پوه وی نو دغه آرزو به مو نه وی کړې.

---

[1] مفردات الراغب ص۹۹
[2] تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۳؛ تفسیر القاسمي ج۶ ص۶۸۲
[3] روح المعاني ج۷ ص۲۵۴

تقليب څه معنی؟

۳_ د "تَقَلُّبُ" کلمه د "تَقْلِيب" څخه اشتقاقه شوې ده او "تَقْلِيب" د انسان د يو فکر څخه بل فکر ته د اړولو څخه عبارت دی[۱]. مګر علماوو کرامو يې په دې مقام کښې څو متعددې معناوې کړې دي[۲] خو مونږ ته هغه معنی ډېره په زړه پورې ښکاري چې په لاندې حديث شريف کښې واضحه شوې ده:

انس ؓ وايي چې: نبي کريم ﷺ به دا جمله: «يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ» ډېره لوستله. (يعني: ای د زړونو تاوونکيه! زما زړه ستا په دين باندې ثابت پاتې کړې.) ما ورته وويلې چې: ای د الله ﷻ پيغمبره مونږ په تا باندې ايمان لرو او په هغه شي باندې هم چې تا مونږ ته راوړی دی (ذکر شوې جمله خو ته زمونږ دپاره د تعليم په توګه تکراروې) نو ايا ته په مونږ باندې ډارېږې (چې بيرته به کفر ته واوړو)؟. نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «نَعَمْ! إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ أُصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللهِ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ يَشَاءُ»[۳] يعني: هو! يقيناً! ټول زړونه د الله ﷻ د بلا کيفه ګوتو څخه د دوه وو ګوتو ترمنځ دي څنګه يې چې اراده وشي هغسې يې تاووي.

اما د دې خبرې تحقيق (چې الله ﷻ د زړونو تاوونکی دی او د دې سره سره په ګناهونو او جنايتونو باندې نيونه کوي) د [البقرة:۶] ايت لاندې تېر شوی دی که څوک زحمت نه حس کوي نو هملته دې مراجعه وکړي.

قلب او فُؤاد څه فرق لري؟

۴_ که څه هم د قلب او فؤاد دواړه کلمې په مصداق کښې څه فرق نه لري دواړه په هغې يو موټي غوښې باندې صادقېږي چې د هر يو انسان د سينې په چپه خوا کښې خلق کړی شوې ده او نبي کريم ﷺ په همدې هکله فرمايلي دي چې: «أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»[۴] يعني: خبردار! په بدن کښې يوه ټوټه غوښه ده کله چې هغه صالحه شي نو ټول بدن ورسره صالح کېږي او کله چې هغه فاسده شي نو ټول بدن ورسره فاسد کېږي. خبردار! ذکره شوې ټوټه غوښه د زړه څخه عبارت ده.

مګر همدغې غوښې ته د دې کبله "قَلْب" وايي چې اوړي او راوړي او يوه خوا او بله خوا کېدل پکښې ډېر پېښېږي[۵]، او د دې کبله ورته فُؤاد وايي چې د رڼا او اور بلولو معنی پکښې پرته ده[۶] چې کله پکښې د غم اور بلېږي او کله پکښې د خوشالۍ رڼاګانې شغلې وهي؛ نو د "قلب"

(۱) مفردات الراغب ص۴۲۶
(۲) زاد المسير ج۳ ص۷۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۳۶
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۱۳
(۵) مفردات الراغب ص۴۲۶
(۶) مفردات الراغب ص۳۸۳

جمعه "قُلُوب" استعمالېږي او "فُؤَاد" په "أَفْئِدَة" باندې جمعه کېږي.

مګر په یاد ولرئ چې ډېر کرته هغو معناوو باندې هم د مجاز په توګه د "قَلْب" اطلاق کېږي چې په زړه پورې خانګړې دي، لکه روح، شجاعت او داسې نور، حتی په پښتو ژبه کښې هم دغه ډول استعمال شته دی، لکه چې د ډار په وخت کښې خلک وايي چې "زړه راځخه بهر شو" يعني نږدې وه چې سا مې وتلې وی. او هم وايي چې "فلانی زړه ور سړی دی" يعني شجاعت لري.

سوال جواب

٥_ که څوک وايي چې: د ﴿ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ د کلمې څخه د سړي ذهن ته ورځي چې مشرکانو ته يو ځل فرمايشي معجزې ورکړې شوې وې او ايمان يې ورباندې نه وه راوړی مګر دوی يې دوهم ځل غوښتنه وکړه او ذکر شوي ايتونه نازل شوه؛ حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی اعتراض په هغه وخت کښې په ځای کېنل کېږي چې د ﴿ لَمْ يُؤْمِنُواْ بِهِۦٓ ﴾ په جمله کښې د "بِهِ" ضمير د "مَا جَاءَ" په تاويل سره فرمايشي معجزاتو ته راجع شي، لکه چې ځينو مفسرينو کرامو[1] غوره کړی دی.

او که ذکر شوی ضمير قرآن کريم ته راجع شي، لکه چې مونږ ته غوره ښکاري، نو ذکر شوی اعتراض نه واردېږي او د معنی حاصل يې داسې کېږي چې:

که بالفرض مونږ مشرکانو ته فرمايشي معجزې ورکړو هم نو دوی به د شرک څخه لاس وانخلي او په خپلو باطلو عقائدو باندې به داسې کلک پاتې شي لکه څنګه چې مونږ په اول ځل سره لويه معجزه (قرآن کريم) نازل کړ او دوی ورباندې ايمان رانه ووړ.

يا په عبارت: د مشرکانو په زړونو باندې مهر وهلی شوی دی نو لکه څنګه يې چې د اول ځل معجزې څخه انکار کړی وه همدارنګه به په دوهم ځلې معجزې باندې هم څه باور ونه کړي.

په همدې ځای باندې د اومې سپارې پښتو ترجمه او تفسير ختم شو ـ والحمد لله ﷻ.

اللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ وَوَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى.

١٣٤/٣/٣٠ هـ ش

[1] تفسير ابي السعود ج٣ ص١٧٣

﴿وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَآ إِلَيْهِمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ ٱلْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوٓا۟ لِيُؤْمِنُوٓا۟ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾﴾

[۱۱۱] او که یقیناً مونږ دوی (مشرکانو) ته پرښتې ورښکته کړې وی، او مړو ورسره خبرې کړې وی او (بالآخره) په دوی باندې مو هر شی مخ په مخ (ټولګی-ټولګی، یا د ضامنانو په حیث) ورغونډ کړي وی هم، دوی به ایمان نه وی راوړی مګر هله چې د الله ﷻ اراده شوې وی خو د دوی (مؤمنانو) اکثریت نه پوهېږي (څکه د مشرکانو دپاره د فرمایشي معجزاتو د نزول آرزو کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې آیت کښې د وړاندینیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې که بالفرض د معجزاتو په باره کښې د مشرکانو فرمایش پوره هم شي نو دوی به ایمان رانه وړي چې حاصل یې داسې راوځي:

۲ـ ای پیغمبره! مؤمنان څکه د فرمایشي معجزاتو د نزول آرزو کوي چې دوی ته د مشرکانو ناکاره استعداد نه دی معلوم، دوی ګومان کوي چې د فرمایش د پوره کېدلو په وخت کښې به سمدستي مشرکان په ایمان باندې مشرف شي. خو خبره داسې نه ده.

که بالفرض مونږ دوی ته د اسمانه ښې ډېرې پرښتې ورښکته کړو او د دوی د غوښتنې په مطابق هغوی شاهدي ورکړي چې محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی او قرآن کریم په رښتیا د الله ﷻ کتاب دی، او یا پخواني مړي راژوندي کړو او هغوی په سترګو لیدلی حال بیان کړي چې بیا ژوندي کېدل رښتیا دي او د جنت او دوزخ په موجودیت کښې هم شک نشته، او بالآخره یا هر شی (جمادات او حیوانات) د مشرکانو په وړاندې ټولګی-ټولګی ودروو، او دوی په معجزانه توګه شاهدي ورکړي چې د نبي کریم ﷺ په نبوت کښې دروغ نشته او ټولې ویناګانې یې سراسري رښتیا دي؛ نو په دغو ټولو صورتونو کښې به هم مشرکان په نظر سره خپل استعداد ته ـ چې د خاورو سره یې برابر کړی دی ـ په ایمان باندې مشرف نه شي او ذکر شوو معجزاتو ته به هم بهانې آنې وتراشي چې د جادو په قوت سره جماداتو او حیواناتو خبرې وکړې او یا په جادو سره مړي راژوندي شوه او داسې نور.

۳ـ هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ د خپل عادت په خلاف د مشرکانو د بې استعدادۍ سره سره د دوی د ایمان راوړلو اراده وکړي، خو الله ﷻ دغسې کار نه کوي څکه چې دا د حکمت څخه مخالف دی او په دې صورت کښې د امتحان او ازمیښت مفهوم د منځه ځي.

۴ـ ای پیغمبره! اکثره مؤمنان چې د فرمایشي معجزاتو د نزول تمه کوي اصلي وجه یې دا ده چې دوی د مشرکانو د بې استعدادۍ څخه ناخبره دي، که نه نو دوي به دغسې آرزو نه وی کړې. همدارنګه که مشرکان پوه وی چې الله ﷻ دنیاوي کارونه د استعداداتو په مطابق تر سره کوي او دوی خپل استعدادونه د لاسه ورکړي دي نو دوی به هم سوګندونه نه وی یاد کړي چې د فرمایش د پوره کېدلو په حالت کښې به مونږ ضرور په ایمان باندې مشرف شو.

توضیحات

۱- د ﴿قُبُلًا﴾ کلمه مفسرینو کرامو په لاندې ډولونو سره تفسیره کړې ده:

الف: د ﴿قُبُلًا﴾ کلمه مصدر ده چې د "مُقَابَلَة" -لکه مُوَاجِهَة- په معنی سره ده[۱] لکه چې په همدې معنی باندې الله ﷻ په بل ځای کښې استعماله کړې ده چې فرمایي: ﴿إِن كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِن قُبُلٍ﴾ [یوسف: ۲۶] یعنې: که د یوسف علیه السلام کمیس د مخې د پلوه څیرلی شوی وي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: او مونږ دوی ته هر شی د شهادت د ورکولو دپاره مخامخ ودروو.

ب: د ﴿قُبُلًا﴾ کلمه د "قبیل" د کلمې دپاره جمعه ده او قبیل د کفیل (ضامن) په معنی سره دی. د همدې کبله هغه سند ته قباله وایې چې د څمکې خرڅوونکی یې د څمکې اخستونکي ته ورکوي ترڅو په راتلونکي کښې د بیعې دپاره د ضامن په حیث ودرېږي[۲].

نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: او مونږ هر شی د ضمانت کړو په صفت د دوی په حضور کښې ودروو چې د نبي کریم ﷺ د نبوت تضمین وکړي، که څه هم ذکر شوي شیان جمادات وي او نطق نه شي کولی خو په خارق العاده توګه ګویان شي.

ج: د ﴿قُبُلًا﴾ کلمه د "قبیل" جمعه ده او "قبیل" د "قبیلة" جمعه ده. یا په بل عبارت: ذکره شوې کلمه جمع الجمع ده[۳].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: او یا مونږ ټول شیان ډلې-ډلې د مشرکانو په وړاندې د شهادت او تضمین دپاره ودروو، که څه هم دوی جمادات یا ځاروي (حیوانات) وي.

مونږ وایو چې ذکر شوې ټولې معناوې په دې مقام کښې ښې خوندورې ښکاري، نو اړتیا نه ګورو چې یوه ترې واخلو او نورې پرېږدو، ښه داده چې د ﴿قُبُلًا﴾ د کلمې څخه ما یطلق علیه القبل (د مجاز د عموم په توګه) واخلو ترڅو درېواړو معناوو ته شامله شي.

یادونه

۲- ځینو مفسرینو کرامو د ﴿يَجْهَلُونَ﴾ ضمیر مشرکانو ته راجع کړی دی[۴] او د معنی حاصل یې داسې اخستی دی چې مشرکان په کلکو سوګندونو سره وایې چې د معجزاتو د لیدلو په وخت کښې به په ایمان باندې مشرف شي، که څه هم دوی د ایمان راوړلو استعداد د خاورو سره خاورې کړی دی، د دوی خیال دی چې په ایمان راوړلو کښې د الله ﷻ د ارادې څه اثر نشته، چې کله د دوی زړه وغواړي چې ایمان راوړي نو ایمان به راوړي او چې کله یې خوښه شي نو کفر به اختیاروي،

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۶۶
(۲) روح المعاني ج۸ ص۲
(۳) تفسیر الطبري ج۸ ص۲
(۴) تفسیر الطبري ج۸ ص۱

خو خبره داسې نه ده؛ هر شی د الله ﷻ په ارادې پورې مربوط دی او بس.
د ذکرو شوو مشرکانو ایمان راوړلو ته د الله ﷻ اراده نشته، که بالفرض اراده ورته وکړي نو د لاندې صورتونو څخه به ضرور یو صورت تحقق مومي:

الف: چې د دوی څخه د بدۍ (کفر) استعداد بالکل واخلي او ملکې ترې جوړې کړي.

ب: چې د بد استعداد څخه یې نېک کارونه (ایمان راوړل) صادر کړي.

ج: چې بد استعداد یې په خپل تکویني امر سره په نېک استعداد باندې بدل کړي.

د: بالآخره چې مشرکان په زور (اکراه) سره په ایمان باندې مشرف وګرځوي.

نو څرنګه چې ذکر شوي ټول صورتونه ـ هر یو ـ د الله ﷻ د حکمت څخه مخالف دي نو الله ﷻ د دوی د ایمان راوړلو اراده هم نه کوي.

د استعداد په باره کښې که څوک د ښه تحقیقي بحث شوق لري نو څینو اوږدو تفاسیرو[۱] ته دې مراجعه وکړي. مګر لکه څنګه چې مونږ وړاندې د [۱۰۹] آیت لاندې لیکلي دي چې په ﴿وَمَا يُشۡعِرُكُمۡ﴾ کښې مؤمنان مخاطب دي او مشرکان په غوږ وهلی شوي دي، دلته هم زمونږ نظر دا دی چې ذکر شوی ضمیر مؤمنانو ته راجع دی او مشرکان په غوږ وهلی شوي دي چې که مؤمنان پوهېدلی چې مشرکانو خپل د ایمان استعداد د لاسه ورکړی دی نو د دوی د فرمایشي معجزاتو د پوره کېدلو آرزو به یې نه وی کړې، خو د دوی اکثریت نه پوهېږي څکه یې آرزو کوي. نو کله چې مؤمنان په دې باره کښې ناخبره دي نو مشرکان به څنګه ناخبره نه وي.

﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّٗا شَيَٰطِينَ ٱلۡإِنسِ وَٱلۡجِنِّ يُوحِي بَعۡضُهُمۡ إِلَىٰ بَعۡضٖ
زُخۡرُفَ ٱلۡقَوۡلِ غُرُورٗاۚ وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُۖ فَذَرۡهُمۡ وَمَا يَفۡتَرُونَ ١١٢ وَلِتَصۡغَىٰٓ
إِلَيۡهِ أَفۡـِٔدَةُ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ وَلِيَرۡضَوۡهُ وَلِيَقۡتَرِفُواْ مَا هُم مُّقۡتَرِفُونَ ١١٣﴾

[۱۱۲] او (ای پیغمبره !) همدارنګه مونږ هر پیغمبر ته (په خپل وخت کښې) دښمنان ګرځولي (پیدا کړي) وو چې جني شیطانان او انسي شیطانان وه، څینو به څینو نورو ته د غولولو په غرض باطلې وېناوې (چې ظاهراً به ښې ښکارېدلې د وسوسې په توګه) وحې کولې.

او که چېرې ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو دوی به دا کار نه وی کړی، نو دوی د هغه شي سره پرېږده چې د دروغو په ډول یې جوړوي.

[۱۱۳] او د دې دپاره (به یې وسوسې وراچولې) چې همدې (باطلې وېنا) ته د هغو کسانو زړونه میلان وکړي چې په آخرت باندې عقیده نه کوي، او په دې غرض چې خوښ یې کړي، او په دې غرض چې د هغو (باطلو) اعمالو کسب وکړي (ادامه ورکړي) چې دوی یې کسب کوونکي دي.

(۱) روح المعاني ج۸ ص۲

ارتباط

وړاندې په شرک باندې د مشرکانو کلکوالی بیان شوی وه چې په هیڅ وجه ایمان راوړلو ته چمتو نه دي. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې د خپل عادت په مطابق دېر مه غمژن کېږه.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې ای پیغمبره! ته په دې باره کښې یوازې نه یې چې ستا په امت کښې سخت لجوج (جګړمار) خلک شته او الله ﷻ یې په ایمان باندې د مشرف کېدلو اراده نه ده کړې، بلکې دغه ډول دښمنان هر یوه پیغمبر په خپل وخت کښې درلوده او د هغوی په ایذاء (ضرر رسولو) باندې به یې صبر کاوه. یا په بل عبارت: مونږ د خپل حکمت په مطابق هر پیغمبر ته دښمنان پیدا کړي وه چې ځېنې جني شیطانان (ورانکاري) وه او ځېنې انسي، چې دواړو ډلو به سره لاس یو کاوه او د خلکو په غولونې کښې به سره متفق وه او یو تر بله به یې سره مزخرفې او باطلې وینا ګانې ښودلې او یو تربله به یې سره د غولولو چلونه زده کول. د ذکر شوو شیطانانو غولونه یوازې په انسانانو پورې خاصه نه وه بلکې په جنیاتو (پیریانو) کښې یې هم د غولونې سلسله جاري ساتله.

۲ـ نو څرنګه چې پخوانیو پیغمبرانو علیهم السلام صبر کاوه، ته هم صبر کوه او حوصله مه خرابوه. په یاد ولره چې د شیطانانو تخریب او ورانکاري د الله ﷻ په اراده باندې متحققه شوې ده چې همدا د حکمت غوښتنه ده. ای پیغمبره! که ستا د رب ﷻ اراده وشي نو دوی به هیڅ ورانکاري ونشي کړی او که اراده یې شوې وی نو هیڅ ورانکاري به یې نه وی کړې، نو ته خان مه په تکلیف کوه او د کفریاتو سره یې پرېږده.

۳ـ ذکرو شوو شیطانانو د غولونې د غرض څخه علاوه د لاندې غرضونو دپاره هم د مزخرفو خبرو په ښودانه کښې یو تربله سره قصور نه کاوه:

الف: ترڅو باطلو خبرو ته د هغو خلکو زړونه میلان وکړي چې د آخرت په ورځ عقیده نه لري.

ب: ترڅو په همدغو خبرو باندې راضي او خوښ شي او د مرګ د ورځې پورې د پیغمبرانو علیهم السلام د حقو ویناوو د تاثیر لاندې واقع نه شي.

ج: ترڅو دوی خلک د شرائعو د قیوداتو څخه ازاد کړي او څه یې چې زړونه وغواړي هغه په دوامداره توګه وکړي.

توضیحات

څومره چې په یوه غم کښې د سړي ملګري زیاتېږي په هماغې اندازه غم تخفیف پیدا کوي، د همدې کبله الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته خطاب کوي چې: ﴿ مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِن قَبْلِكَ ﴾ [فصلت:۴۳] یعنې ای پیغمبره! تاته د کافرو د پلوه نه ویل کېږي مګر هغه څه چې ستا څخه وړاندې نورو پیغمبرانو ته هم ویل شوي وه.

د همدې کبله په يوه اوږده حديث کښې ورقه بن نوفل ﷺ نبي کريم ﷺ ته د نبوت په اول وخت کښې ويلي وه چې: «لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِيَ»[1] ستا څخه وړاندې يوه سړي هم داسې شی نه دی راوړی لکه چې تا راوړی دی؛ مگر د هغه سړي دښمني کړه شوې ده (او خلکو ورسره عداوت کړی دی نو ستا سره به يې هم کوي او د وطنه به دې وباسي).

شياطين الجن والانس څوک دي؟

۲ـ مونږ د [البقرة:۱۴] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق د "شياطين" د کلمې تحليل ليکلی دی او هم مو ليکلي دي چې په شريعت کښې هر بې لارې کوونکی د شيطان په نامه يادېږي که څه هم د ابليس د اولادې څخه نه وي. اما دلته ورباندې اضافه کوو چې مفسرين کرام په دې مقام کښې د ﴿شَيَـٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ﴾ د کلمې په تفسير کښې په لاندې دوه ګروپونو باندې ويشلی شوي دي:

الف: په ذکره شوې کلمه کښې اضافت، لامي اضافت دی[2]، لکه په "غلام زيد" کښې چې لامي اضافت دی. نو په دې تفسير باندې د شياطين د کلمې څخه د ابليس اولاده مراد ېږي چې حاصل يې داسې راوځي: مونږ د هر پيغمبر دپاره په خپل وخت کښې ابليس او د ده اولاده دښمنان ګرځولي وه چې ځيني به د پيريانو په غولونه باندې اخته وه او ځيني نور به د انسانانو په غولونه کښې بوخت وه.

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې «إِنَّ لِلْجِنِّ شَيَاطِينَ يُضِلُّونَهُمْ مِثْلَ شَيَاطِينِ الْإِنْسِ يُضِلُّونَهُمْ، فَيَلْتَقِي شَيْطَانُ الْإِنْسِ وَشَيْطَانُ الْجِنِّ فَيَقُولُ هذا لِهذا: أَضْلِلْهُ بِكَذَا وَأَضْلِلْهُ بِكَذَا»[3] يعني: يقيناً پيريان هم داسې شيطانان لري او په ګمراه کولو کښې يې اخته دي، لکه څنګه چې د انسانانو شيطانان د دوی په بې لارې کولو کښې مصروف دي. کله چې ذکر شوې دواړه ډلې شيطانان سره يو ترېله ملاقي شي نو يو بل ته وايي چې په دې طريقه باندې يې ګمراه کړه او په دې چل باندې يې بې لارې کړه، او يو بل ته د غولولو طريقې او چلونه ښايي.

ب: ځيني نور علماء کرام وايي چې په ذکره شوې کلمه کښې اضافت بياني اضافت دی[4]، لکه څنګه چې په "خاتمِ فِضَّة" کښې بياني اضافت دی. نو په دې تفسير سره يې د معنی حاصل داسې کېږي چې: مونږ د هر پيغمبر دپاره (د ځينو حکمتونو په منظور) جني شيطانان يعني کافران پيريان او هم انسي شيطانان يعني کافران انسانان دښمنان ګرځولي وه، چې مونږ خپل همدغه عادت ستا د زمانې په پيريانو او انسانانو هم تطبيق کړی دی، لاندې څو وضاحتونه ولولئ:

اول: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چې ټول پيريان خو شيطانان نه دي، شيطانان خو د ابليس اولاده ده چې د خپل پلار سره به په يو ځل مړه کېږي او پيريان خو د انسانانو غوندې

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳
(۲) البحر المحيط ج۴ ص۶۲۴؛ المحرر الوجيز ج۶ ص۱۳۲
(۳) الدر المنثور ج۳ ص۳۴۲
(۴) روح المعاني ج۸ ص۵

روزمره مره کېږي، چې: «مِنْهُمُ الْمُؤْمِنِ وَ الْكَافِرِ»(١) ځينې يې مؤمنان او ځينې کافران دي.

دوهم: ابو ذر ﷺ وايي چې ماته نبي کريم ﷺ وويلې: اى ابا ذره! د جني او انسي شيطانانو د شر څخه پناه وغواړه(٢)، ما عرض وکړ چې اى د الله رسوله! ايا انسانان هم شيطانان لري؟ نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «نَعَمْ هُمْ شَرٌّ مِنْ شَيَاطِينِ الْجِنِّ»(٣) هو، دوى د جني شيطانانو څخه ډېر شر اچوونکي دي.

دريم: مالک بن دينار عليه الرحمة وايي چې ماته د جني شيطانانو څخه د انسي شيطانانو په نسبت ډېر سخت دي، او دا ځکه کله چې زه "اعوذ بالله" ووايم نو جني شيطان راڅخه تښتي اما انسي شيطان راته راځي او په ډاګه مې ګناهونو ته راکاږي(٤).

څلورم: ځينې علماء کرام وايي چې کله جني شيطان د مؤمن په غولونه کښې پاتې راشي نو بيا د انسي شيطان څخه کار اخلي او د مؤمن په غولونه کښې يې استخداموي(٥).

تبصره

که څه هم لوموړنی نظر واقعيت لري مګر د آيت شريف د تفسير په حيث دوهم نظر په زړه پورې ښکاري چې نبي کريم ﷺ ته د لجوجو او معاندو مشرکانو د اذيتونو په باره کښې د تسلی او ډاډ ورکولو سره ډېر ښه سمون خوري.

وحي څه معنى؟

٣_ د ﴿يُوحِي﴾ کلمه اصلاً د وحي څخه اشتقاقه شوې ده چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء: ١٦٣] آيت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده. مګر په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې د شيطانانو يو تربله د چلونو زده کول او يو د بل سره لاس يو کول لاندې صورتونه درلودلی شي:

الف: چې يو جني شيطان بل جني شيطان ته د غولونې طريقه ورزده کړي او يو د بل سره مرسته وکړي.

ب: چې يو انسي شيطان بل انسي شيطان ته د مسلمانانو په تېر ويستلو کښې مشوره ورکړي، لکه چې نن ورځ(٦) مونږ د نړۍ شيطاني مملکتونه ګورو چې د افغانستان په داخلي چارو کښې لاس وهنه کوي او د مجاهدينو يوه ډله د بلې ډلې په مقابل کښې په ډول-ډول چلونو سره راپورته کوي او په جنګ باندې يې اچوي.

ج: چې جني شيطان انسي شيطان ته وسوسه ورواچوي او په غير مشروعو کارونو باندې يې اخته کړي.

---

(١) روح المعاني ج٨ ص٥
(٢) سنن النسائي ج٢ ص٣١٨؛ مسند أحمد بن حنبل ج٨ ص٣٠١
(٣) تفسير البغوي ج٢ ص١٢٤
(٤) تفسير القرطبي ج٧ ص٦٨
(٥) حاشية الشيخ زاده علي تفسير البيضاوي ج٢ ص٢٠١
(٦) ١٣٧٤/٤/٥ هـ ش

زخرف او اقتراف څه معنی؟

۴_ د "زخرف" کلمه اصلاً سرو زرو ته وضعه شوې ده مګر په استعمال کښې هغه شي ته هم ویل کېږي چې په غیر واقعي توګه د بل شي رنګ ورکړی شوی وي[۱]، لکه چې مسو ته د سرو زرو اوبه ورکړی شي، او یا بدې خبرې د ښو خبرو په قالب کښې واچولی شي. په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

او د ﴿وَلِيَقْتَرِفُواْ﴾، ﴿مُّقْتَرِفُونَ﴾ دواړه کلمې د "اقتراف" څخه اشتقاقي شوې دي. اقتراف خو اصلاً دېته ویل کېږي چې د یوه شي څخه تونه پرې کړی شي مګر په استعمال کښې د اکتساب معنی ورکوي، خو اکثره استعمال یې په هغه کسب کښې دی چې په شر او ګناهونو کښې وي[۲]. په دې مقام کښې همدغه معنی مطلب ده.

﴿أَفَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْتَغِى حَكَمًا وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ إِلَيْكُمُ ٱلْكِتَـٰبَ مُفَصَّلًا ۚ وَٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَـٰهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُۥ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ۚ لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ ۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾﴾

[۱۱۴] (ای پیغمبره! ورته ووایه چې) ایا نو د الله ﷻ څخه په غیر (بل څوک) فیصله کوونکی ولټوم؟! حال دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په تاسو باندې یې تفصیلوار کتاب نازل کړی دی (دا بېله خبره ده چې تاسو ورته څه التفات نه کوئ).

او هغه کسان چې هغوی ته مونږ کتاب (تورات، انجیل) ورکړی دی هغوی پوهېږي چې یقیناً دا کتاب (قرآن کریم) ستا د رب ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوی دی. نو ته د شک کوونکو څخه مه کېږه.

[۱۱۵] او (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ خبره د رښتینتوب او د انصاف د حیثه پوره ده، د ده ﷻ د خبرې دپاره هیڅ تبدیلونکی هم نشته، او همدی ﷻ اوریدونکی (او) پوه دی.

شان نزول او ارتباط

کله چې د مشرکانو د فرمایشي معجزاتو غوښتلو پلان ناکام شو او هم واضحه کړی شوه چې د معجزاتو د تحقق په صورت کښې هم دوی ایمان نه راوړي نو مشرکانو یوه بله دسیسه جوړه کړه، او یا په بل عبارت: جني شیطانانو انسي شیطانانو (مشرکانو) ته پلمه ورزده کړه. هغه دا چې دوی نبي کریم ﷺ ته وراندیز وکړ چې زمونږ او ستا لانجه ډېره اوږده شوه راشه چې دا خبره په منصفانو باندې

(۱) مفردات الراغب ص۲۱۶
(۲) البحر المحیط ج۴ ص ۶۲۰

پېښه کړو، منصفان يعني د يهودانو علماء او يا د نصاراوو پاپان، دوی به د خپلو کتابونو په رڼا کښې ستا په باره کښې فيصله وکړي چې ايا ته په رښتيا پيغمبر يې؟. نو الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه[۱].

که مونږ ووايو چې ذکر شوی وړانديز د ايتونو يو مصداق جوړ شو هم بده نه ده ځکه چې سلفو صالحينو په مصداقاتو باندي د شان نزول اطلاق کاوه[۲].

د مطلب خلاصه

۱ـ يعني: ای پيغمبره! کله چې د مشرکانو د معجزاتو دسيسه شنډه شوه او قناعت بښونکې جوابونه يې واورېده، نو دا ځل دوی تا ته بله دسيسه وړاندې کړه چې خبره د غير الله حکميت ته وسپارې.

د غير الله څخه د مشرکانو مطلب يهود او نصارا دي، دوی ځکه د غير الله حکميت ته خوشالېږي چې هغوی به ضرور د دوی په ګټه فيصله کوي ځکه چې دوی ټول د يوه استاذ (ابليس) شاګردان دي او د حق په مقابل کښې يې متحده جبهه تشکيله کړې ده. که بالفرض همدا وجه نه وی نو مشرکانو به د غير الله د حکميت وړانديز نه وی کړی.

يا په بل عبارت: که بالفرض ذکر شوې دواړه ډلې د قرآن کريم تصديق هم وکړي نو دوی به ورته غاړه کښېښږدي او دا ځکه که دوی ته دغه ډلې په حقه ښکاريدلی نو لا د پخوا څخه به په يوه ډله کښې شامل شوي وی او ببل ګوند به يې نه وی جوړ کړی، بلکې دوی پوهيږي چې هغوی د دوی سره په دغې خاصې موضوع کښې هم نظره دي ځکه يې د حکميت وړانديز کوي.

لنډه دا چې مشرکان د خپلې عقيدې څخه اوښتونکي نه دي اګر که يا ورته د معجزاتو فرمايش پوره کړی شي او يا يې د غير الله د حکميت فرمايش ومنل شي.

۲ـ نو ای پيغمبره! د مشرکانو دوهم وړانديز داسې جواب کړه چې: ايا دا ما سره مناسبه ده چې زه د غيرالله فيصلې ته خبره واچوم، حال دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د فيصلو دپاره يې ماته لا څه چې تاسو او بلکې ټولې دنيا ته مفصل کتاب را استولی دی، په دې کتاب کښې حق ته حق ويل شوي دي او باطل ته د باطل لقب ورکړی شوی دی؟.

که تاسو رښتيا د حکميت پورې خپل ايمان تړلی وي نو راشئ چې همدغه کتاب ته موضوع وړاندې کړو چې ايا زه په رښتيانې توګه پيغمبر يم او که نه؟. دغه کتاب په تاسو ټولو باندې، بلکې د قيامت د ورځې پورې په ټولو خلکو باندې، خپل حکميت منلی دی او ټولې دنيا ته يې د مقابلې چلنج ورکړی دی. ټول يې د معارضې څخه عاجز شوي دي او ټول يې په حقانيت باندې پټ په زړه کښې قانع دي، حتی دغه اهل الکتاب چې تاسو يې په حکميت باندې قائل ياست هم د زړه

---

(۱) تفسير البحر المحيط ج۴ ص۶۲۷
(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷: تفسير المنار ج۹ ص۴۴۲

د کومې پوهېږي چې دا کتاب په حقه توګه ستا د رب ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی. مګر دا بېله خبره ده چې خولې یې پرې پټې کړې دي او اظهار یې نه کوي.

۳ـ نو ای پیغمبره! خپل همدغه حالت ته ادامه ورکړه او د شک کوونکو څخه مه جوړېږه چې په زړه کښې دې د مشرکانو د ایمان راوړلو تمه پیدا شي او د غیر الله حکمیت ته دې میلان متحقق شي.

۴ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا واوره او مشرکان دې هم واوري چې ستا د رب ﷻ هره وینا هم د رښتیاتوب د حیثه پوره ده او سراسري رښتیا ده چې د دروغ کېدلو هیڅ احتمال نه لري، او هم د عدل او انصاف د حیثه کمال ته رسېدلې ده چې د هیڅا خبره ورسره سیالي نه شي کولی.

برسېره په دې د الله ﷻ د ویناګانو نه څوک صداقت ته بدلون ورکولی شي چې دروغژنه یې ثابته کړي او نه یې څوک په عدالت کښې بدلون واقع کولی شي چې د څه ظلم او بې انصافۍ بخرې پکښې مونده کړي. اما د غیر الله په ویناګانو او فیصلو کښې نه صداقت شته او نه عدل، چې د وخت په تېرېدنې سره پکښې هم دروغ موندل کېږي او هم بې انصافي او بې عدالتي. الله ﷻ هم اوریدونکی دی چې مشرکان څه وایې، او هم پوه دی چې د دوی په زړونو کښې څه دي.

توضیحات

۱ـ د "الْحَكَم" او "الْحَاكِم" دواړه کلمې یوه معنی لري چې حکم کوونکی او فیصله ورکوونکی ده، مګر په حکَم کښې مبالغه زیاته ده ځکه چې دا د هغه چا نوم دی چې په فیصله ورکولو کښې تخصص لري، په همدې فن کښې ماهر وي او بالآخره خلک یې په فیصله باندې راضي وي[۱].

زوړ وړاندیز بیا تازه شو

۲ـ سبحان الله! څه دپاسه څوارلس سوه کاله وروسته د پخوانیو مشرکانو وړاندیز یو ځل بیا تازه شو او همدا نن سبا[۲] ورباندې ښه ګرم بحث روان دی، هغه دا چې ځینې غیر اسلامي ټولنې غواړي چې د افغانستان د مجاهدینو لانجه د بین الملل حکمیت ته وسپاري او حتی ځینې لا وايي چې د دې لانجې د حل کولو بله هیڅ لاره نشته؛ ته به وایې چې نه د قرآن کریم په موجودیت باندې خبر دي او نه ورته دا معلومه ده چې د قرآن کریم څخه پرته ټول غیر اسلامي اکثریتونه ګمراه او ګمراه کوونکي دي.

د افغانستان موجوده لانجه که څه هم اصلاً عملي موضوع ده مګر اوس تري عقیدوي موضوع جوړه شوې ده، ځکه چې غیر اسلامي ټولنې غواړي چې ائتلافي حکومت جوړ کړي او مجاهدین اشتراک حق ورنه کړي، مګر هغوی پکښې خانونه حقدار ګڼي او بین الملل یې هم ملاتړ کوي.

(۱) مفردات الراغب ص۱۲۶؛ تفسیر المراغي ج۸ ص۸
(۲) ۱۳۷۴/۴/۵ هـ ش نېټه

تمام څه معنی؟

٣_ د "تمّت" کلمه د "تمام" څخه اخستله شوې ده. د یو شي تمامیت د دې څخه عبارت دی چې داسې حد ته ورسېږي چې په خپل تمامیت کښې خارجي څیز ته اړتیا ونه لري، چې په مقابل کښې یې "ناقص" استعمالیږي[1].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې: د الله ﷻ د هر یو کلام، او که بل کتاب، صداقت او عدالت یې په داسې اندازې کښې پوره دی چې په پوره کیدلو کښې څه شي ته حاجت نه لري او نه یې ذکرو شوو مفاهیمو ته څوک څه تغیر یا تبدیل ورکولی شي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د الله ﷻ په کلماتو کښې خو د اهل الکتابو د پلوه تحریف واقع شوی دی نو ایا دا تبدیل نه دی؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې مطلب دادی چې د صداقت د حیثه څوک تبدیل نه شي ورکولی چې د رښتیا کیدلو مخه یې ونیسي، او نه یې څوک د عدل،انصاف مخه نیولی شي چې د انصاف عملي کولو ته یې پرینږدي. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

د خیبر په غزا کښې نبي کریم ﷺ ته الله ﷻ خبر ورکړی وه چې صرف هغه کسان به درسره لاړ شي کومو چې ستا سره په حدیبیه کښې برخه اخستې وه، مګر غزا ته د تللو په وخت کښې څینو خلکو زور ولګاوه چې ځانونه پکښې شریک کړي حال دا چې په حدیبیه کښې یې اشتراک نه درلود.

د دغو خلکو تالاش الله ﷻ د خپلو خبرو په تبدیل سره تعبیر کړ چې: ﴿ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَـٰمَ ٱللَّهِ﴾ [الفتح:۱۵]، یعنې دوی غنیمت په نظر کښې نیولی دی او زور لګوي چې د خیبر په غزا کښې ګډون وکړي حال دا چې په حدیبیه کښې یې اشتراک نه دی کړی ته به وایې چې دوی غواړي چې د الله ﷻ دا خبره دروغژنه کړي چې په خیبر کښې به د اهل الحدیبیه وو څخه په غیر نور څوک اشتراک نه لري، مګر دا کار یې د وسې پوره نه دی.

﴿وَإِن تُطِعْ أَكْثَرَ مَن فِى ٱلْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَن يَضِلُّ عَن سَبِيلِهِۦ ۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِٱلْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾﴾

[۱۱۶] او (ای پیغمبره!) که ته (بالفرض) چېرې د هغو اکثرو خلکو خبره ومنې چې په ځمکه کښې اوسېږي (هر وطن چې وي) نو د الله ﷻ د لارې څخه به دې (د خپلو ځانو په څېر) بې لارې کړي. دوی (دځمکي اکثریت) د بل شي پیروي نه کوي مګر د ګومان، او دوی نه دي مګر اټکل کوي (په حقائقو باندې روان نه دي).

(۱) مفردات الراغب ص۷۲

[۱۱۷] (اې پیغمبره!) یقینًا ستا رب ﷻ همدا (ستا رب ﷻ) په هغه چا باندې ښه پوه دی چې د ده ﷻ د لارې څخه بې لارې دي، او همدا (ستا رب ﷻ) په سمه لاره موندونکو باندې هم ښه پوه دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندینیو ایتونو د مضمون دپاره وجه بیانه شوې ده چې حاصل یې داسې کېږي:

۱_ اې پیغمبره! څرنګه چې د الله ﷻ کلام د صدق او عدل د حیثه پوره دی او د نورو کلامونو هم په صدق کښې نقصان دی او هم په عدل کښې، بلکې دغه دواړه صفتونه د اکثرو خلکو په خبرو کښې نشته. برسېره پر دې ستا رب ﷻ هم اورېدونکی دی او هم پوه دی او مخلوق خو نه پوره اوریدل کولی شي او نه پوره علم لري، نو که بالفرض ته د خپل رب ﷻ د کتاب په حکمیت باندې بل چا حکمیت ته ترجیح ورکړې او د نړیوالو د اکثریت تابع شې نو هغوی به ضرور تا د خپلو خانونو په څېر د الله ﷻ د لارې څخه واړوي او په کندو به دې سر کړي، او دا ځکه چې د خلکو اکثریت د واقعیاتو پیروي نه کوي بلکې د خیالاتو او اټکلونو پسې ځغلي، بیا به ته هم د خیالاتو او ګومانونو پیرو اوسې، چې دا کار ستا سره نه مناسب دی او نه ورته اړتیا لرې.

۲_ اې پیغمبره! ستا رب ﷻ په ګمراهانو او لاره موندونکو باندې ډېر ښه پوهېږي او ډېر ښه یې پیژني د همدې کبله یې درته د دواړو ډلو تګلاره واضحه کړه.

توضیحات

۱_ الله ﷻ ذکر شوی آیت په بل ځای کښې ډېر ښه تفسیر کړی دی چې: ﴿ وَمَآ أَكۡثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوۡ حَرَصۡتَ بِمُؤۡمِنِينَ ﴾ [یوسف: ۱۰۳] یعنې: او د خلکو اکثریت ایمان راوړونکي نه دي که څه هم ته حرص کوې (او زړه دې غواړي چې په ایمان مشرف شي).

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې په دنیا کښې د خلکو اکثریت د اسلام په مقابل کښې متحد دي او د اسلام رد کوي که څه هم په خپلو منځو کښې سره یو تربله عمیق اختلافات لري. نو په ذکر شوي غیر اسلامي اکثریت کښې د یوه کس اطاعت هم داسې دی لکه چې څوک د ټولو اطاعت وکړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د آیت شریف څخه څرګندېږي چې د ګومان پیروي ګمراهي ده. نو پوښتنه دا ده چې ایا قیاسي (اجتهادي) مسائل په ګومان (ظن) باندې بناء نه دي؟

مونږ وایو چې: د دې مقام وړاندې او بیرته ایتونه دلالت کوي چې دلته په عقیده کښې بحث روان دی، او په عقیدوي مسائلو کښې خو ګومان (ظن) د ګمراهی څخه پرته بل شی نه دی، د همدې کبله فقهاوو کرامو په عقائدو کښې احتهاد ته ځای نه دی ورکړی، اما د فقهي اجتهاد موضوع په دې مقام کښې هیڅ مطرحه نه ده.

﴿فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كُنتُم بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا
ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا
لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ
وَبَاطِنَهُ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا
مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ ۗ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ ۖ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾﴾

[۱۱۸] نو (ای مؤمنانو!) د هغو مذبوحو څخه خورئ چې د الله نوم وربانديې یاد شوی وي که تاسو د ده ﷻ په ایتونو باندې ایمان درلودونکي یاست.

[۱۱۹] او (ای مؤمنانو!) تاسو لره څه دي چې د هغو مذبوحو څخه نه خورئ په کومو باندې چې د الله ﷻ نوم یاد شوی وي، حال دادی چې الله ﷻ تاسو ته هغه شیان مفصل بیان کړي دي چې په تاسو باندې یې حرام ګرځولي دي، مګر هغه چې تاسو (یې خوراک ته) مجبور کړی شئ: او یقیناً د خلکو اکثریت ضرور په خپلو خواهشاتو سره پرته د علم څخه (نور خلک) بې لارې کوي. بې شکه ستا رب ﷻ په تجاوز کوونکو باندې ډېر ښه پوهېږي.

[۱۲۰] او (ای مؤمنانو!) ښکاره ګناه او پټه ګناه (دواړه) پرېږدئ، بې شکه هغه کسان چې د ګناه کسب کوي ډېر ژر به (د هغې ګناه په موافق) جزا ورکړی شي چې دوی وه چې (دا بد) کسب یې کاوه.

[۱۲۱] او (ای مؤمنانو!) تاسو د هغو څارویو څخه مه خورئ په کومو باندې چې (د ذبحې په وخت کښې) د الله ﷻ نوم نه وي یاد کړی شوی، او یقیناً دا (خوراک) فسق (ګناه) ده.
او بې شکه شیطانان (جني وي او که انسي) خپلو دوستانو ته خامخا وسوسه وراچوي (او چلونه ور زده کوي) چې ستاسو سره (د مذبوحو په هکله هم) جګړې وکړي. او که (بالفرض) تاسو د دوی اطاعت (پیروي) وکړئ (او د ذکر شوو مذبوحو غوښې حلالې وګڼئ) نو یقیناً تاسو به (په دغه وخت کښې) مشرکان یاست.

ارتباط او شان نزولونه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون داوه چې د خلکو اکثریت ګمراه کوونکي دي، باید چې د پیروی څخه یې ځان وساتل شي. په دې ایتونو کښې د همدغه مضمون یو مثال ښودلی شوی دی چې د شان نزول د لاندې روایتونو څخه ډېر ښه څرګند ېږي:

۱ ـ عبدالله بن عباس رضی الله عنهما وایي چې شیطانانو خپلو پیروانو (دوستانو) ته توصیه کوله چې:

«مَا ذَبَحَ اللهُ فَلَا تَأْكُلُوهُ وَمَا ذَبَحْتُمْ أَنْتُمْ فَكُلُوهُ»[۱] یعني: هغه څاروي چې الله ﷻ ذبحه کړي وي (د بندګي ذبحې څخه په غیر سا ورکړي او مردار شي) نو هغه مه خورئ، او هغه چې تاسو یې (بدون د الله ﷻ د نامه څخه) ذبحه کړئ نو هغه خورئ.

۲_ د نوموړي صحابي ﷺ څخه دا روایت هم راغلی دی چې یوه ورځې یهودان نبي کریم ﷺ ته ورغله او ورته یې وویلې چې: أَتَأْكُلُ مِمَّا قَتَلْنَا وَلَا تَأْكُلُ مِمَّا قَتَلَ اللهُ[۲] یعني: (عجیبه ده) ایا ته هغه ذبیحه خورې چې مونږ وژلې (حلاله کړې) وي او د هغې څخه نه خورې چې الله ﷻ وژلې (مرداره) کړې وي.

۳_ دا هم د نوموړي صحابي ﷺ روایت دی چې یوه ورځې مشرکانو د مؤمنانو سره په جګړه کښې دوی مخاطب کړه چې عجیبه ده، کوم څاروي چې الله ﷻ ذبحه کړي (وژلي) وي هغه نه خورئ او کوم څاروي چې تاسو پخپله ذبحه کړي وي هغه خورئ[۳].

۴_ مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وویلې چې ایا ستا دا عقیده ده (ایا دا مسلماني ده) چې کوم څاروي چې ته او ستا ملګري یې ووژني (ذبحه کړي) هغه حلال دی او کوم شی چې (ښکاري) سپی او شاهین ووژني هغه هم حلال دی، اما کوم څاروی چې الله ﷻ ووژني (مردار شي) هغه حرام دی[۴]؟.

۵_ د فارس مجوسو د مکې مشرکانو ته خط استولی وه چې: "إِنَّ مُحَمَّدًا وَأَصْحَابَهُ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ أَمْرَ اللهِ ثُمَّ يَزْعُمُونَ أَنَّ مَا ذَبَحُوا فَهُوَ حَلَالٌ وَمَا ذَبَحَ اللهُ فَهُوَ حَرَامٌ"[۵] یعني: محمد ﷺ او د ده ملګري د یو پلوه خیال کوي چې دوی د الله ﷻ د امر تابع دي. خو د بل پلوه خیال کوي چې کوم څاروي چې دوی ذبحه کړي وي هغه حلال دي او کوم چې الله ﷻ ذبحه کړي (وژلي) وي هغه حرام دي. نو د مسلمانانو څخه د ځینو خلکو په زړونو کښې څه تشویش ولویده نو الله ﷻ دغه آیت شریف نازل کړ، چې خلاصه یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! نو کله چې ستاسو سرونه خلاص شول چې د اکثریت پیروي د ګمراهي څخه په غیر بل شی نه دی، او هم په دې باندې پوه شوئ چې اکثریت ستاسو ګمراه کیدلو ته پوره سترګې په لار دي چې د سمې لارې څخه مو واړوي، نو تاسو ته په کار دي چې د څارویو د تحلیل او تحریم په باره کښې لاندې نکاتو ته متوجه شئ:

۱_ فقط د هغو څارویو غوښې خورئ چې د الله ﷻ نوم ورباندې د ذبحې په وخت کښې یاد کړی شوی وي، برابره خبره ده چې ذبحه کوونکی ستاسو څخه کوم یو مؤمن وي او یا د اهل الکتابو څخه څوک وي، خو چې مشرک او دهري نه وي.

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۲
(۲) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۲
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۲۰۹
(۴) اسباب النزول للواحدي ص۱۵۰
(۵) روح المعاني ج۸ ص۱۳

څه لري نه ده چې مشرکان ستاسو د تشویش دپاره ډول-ډول شبهات دروراندې کړي چې ایا ناسو هغه څاروي حلال ګڼئ چې پخپله مو ذبحه کړي وي حال دا چې د الله ﷻ وژلی څاروی (په اصطلاح الله ﷻ ذبحه کړی څاروی) حرام بولئ؟! ایا په ذکر شوي صورت کښې د الله ﷻ بې احترامي نه واقع کېږي؟.

۲_ ای مؤمنانو! د ذکر شوې شبهې په باره کښې تاسو مشرکانو ته داسې جواب ورکړئ چې:

الف: د هر څاروي روح اخستونکی الله ﷻ دی که څه هم ذبحه کوونکی یې انسان وي.

یا په بل عبارت: د هر شي روح هغه څوک اخلي چې روح یې ورکړی دی، انسان خو هیڅ څاروي ته روح نه شي ورکولی نو په هیڅ صورت روح قبض کوونکی هم نه شي بلل کېدلی.

ب: نو په همدې بنا مونږ پخپله د ذبحه کړی شوي څاروي غوښه د دې کبله خورو چې مونږ وربانډې د الله ﷻ نوم یاد کړی دی، نه د دې کبله چې مونږ په خپل لاس ذبحه کړی دی، که بالفرض مونږ یې په خپل لاس ذبحه کړو او د الله ﷻ نوم وربانډې یاد نه کړو نو هم مونږ یې مردار بولو او غوښه یې نه خورو. نو معلومه شوه چې زمونږ په کړنلاره کښې د الله ﷻ د نامه بې احترامي نه، بلکې پوره احترام کېږي.

۳_ ای مؤمنانو! مشرکان خو غواړي چې تاسو بې لارې کړي او د شبهاتو په زور بانډې مو دې ته اړ باسي چې یا مردارې وخورئ او یا د هغه څاروي غوښه هم حرامه وبولئ چې تاسو وربانډې د الله ﷻ نوم یاد کړی وي، مګر تاسو ته څه مناسب دي چې د ذکرو شوو دواړو کارونو څخه په یوه کار بانډې اخته شئ؟، څکه چې تاسو خو د تحلیل او تحریم کړنلاره پخپله خپلو څانونو ته نه ده ټاکلې چې مشرکان شبهات درمخې ته کړي، بلکې تاسو ته خو الله ﷻ همدغه موضوع ښه پوره تفصیلواره بیانه کړې ده، حدود یې درته ټاکلي دي، حتی چې د اضطرار (مجبوری) د حالت حکم یې هم درته ښه څرګند کړی دی، چې هلته د څارویو په غوښو کښې د الله ﷻ د نامه یادول شرط نه دي، او حتی دا یې هم درته پوره بیانه کړې ده چې د فلانې فلانې ساکښانو غوښې دربانډې حرامې دي (لکه د سپي، پړانګ او داسې نورو) که څه هم د الله ﷻ نوم وربانډې یاد کړئ، نو پوره متوجه اوسېږئ چې مشرکان په نورو شبهاتو بانډې هم صرفه نه کوي.

۴_ او دا څکه چې د دنیا اکثریت غواړي چې خلک بې لارې کړي او د شبهاتو په زور سره یې د خپلو خواهشاتو پیرو جوړ کړي، دوی پخپله د حقې لارې څخه تجاوز کړی دی نو غواړي چې نور خلک هم ترې متجاوز کړي، مګر الله ﷻ یې ډېر ښه پېژني او دسیسې یې افشاء کوي.

۵_ ای مؤمنانو! تاسو ته په کار دي چې په هیڅ ډول سره د الله ﷻ د احکامو څخه تجاوز ونه کړئ، نه په ښکاره ډول سره چې یا مردارې وخورئ او یا د هغه څاروي غوښه هم حرامه وبولئ چې د الله ﷻ نوم مو وربانډې یاد کړی وي، او نه په پټه د الله ﷻ احکام د ښو لاندې کړئ چې زړونه مو وربانډې په شک کښې اوسي او په یقیني توګه وربانډې باور ونه کړئ. او دا څکه هر څوک چې د

بوې ګناه کسب په هر ډول باندې وکړي ـ پټه وي او که په ښکاره ـ نو ضرور به د خپلو کړو وړو او د فاسدو اعمالو جزا ورکړې شي.

۶ـ ای مؤمنانو! یو ځل بیا واورئ چې د هغو ځارویو غوښې مه خورئ چې د الله ﷻ نوم ورباندې نه وي یاد شوی، دا کار فسق دی او د الله ﷻ د اطاعت څخه وتل دي، او کوم اعتراض چې په تاسو باندې مشرکان کوي هغه په حقیقیت کښې اعتراض نه دی چې څه د واقعیت بنه ولري، بلکې محض یوه شبهه ده چې ځینې انسي شیطانان یې (لکه مجوس او یهودان) خپلو دوستانو (مشرکانو) ته د دې دپاره د وسوسې په توګه ورزده کوي چې ستاسو سره جګړه وکړي او په خپل حق دین کښې مو شکمن کړي او بالآخره دې ته مو اړ باسي چې د مشرکانو پیروي وکړئ او په تحلیل او تحریم کښې د هغوی خبره ومنئ، مګر تاسو په دې باندې پوه شئ که دا کار مو وکړ نو تاسو به د هغوی په شان په یقیني توګه مشرکان یاست، په تاسو لازم دي چې خپل ایمانونه د شرک څخه بچ وساتئ.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د هغه ځاروي غوښه خو مشرکانو او مؤمنانو ټولو حلاله ګڼله چې د الله ﷻ نوم ورباندې یاد شوی وي، نو په دې کښې څه حکمت دی چې په دې مقام کښې الله ﷻ مؤمنان مکلف وګرځول چې د ذکرې شوې مذبوحې غوښه خورئ؟

مونږ وایو چې: مشرکانو خو لکه څنګه چې د ذکرې شوې مذبوحې غوښه خوړه همدارنګه یې د هغه ځاروي غوښه هم خوړه چې د الله ﷻ نوم به ورباندې نه وه یاد شوی، برابره خبره ده چې چا به ذبحه کړی وه او که پخپله به مړ شوی وه[1].

نو الله ﷻ مؤمنان مخاطب کړه چې دا خورئ او هغه مه خورئ او د مشرکانو په څېر دواړه مساوي (برابرې) مه ګڼئ: د همدې کبله یې په وروستني آیت کښې ورباندې صراحت وکړ چې: ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ یعني: او د هغه ځاروي څخه مه خورئ چې د الله ﷻ نوم ورباندې نه وي یاد کړی شوی.

یادونه

۲ـ مونږ د [البقرة:۱۷۳] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې الله ﷻ د حرام کړی شوو ځارویو فهرست (د احادیثو څخه علاوه) په قرآن کریم کښې څلور ځله بیان کړی دی، دوه ځلې په مدني سورتونو کښې او دوه ځلې په مکي سورتونو کښې، د مکي سورتونو څخه یو همدغه سورت دی چې اوس پکښې بحث روان دی چې په راتلونکي [۱۴۵] آیت کښې ورباندې صراحت کړی شوی دی. شاید چې په ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم﴾ کښې به همدغه راتلونکي آیت ته اشاره وي.

همدارنګه مونږ هلته د اضطراري حالت ښه پوره بیان لیکلی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

(۱) تفسیر المنار ج۸ ص۱۸

ظاهري ګناه او باطني ګناه کومې کومې دي؟

٣ـ که څه هم يوه ورځې نواس بن سمعان ﷺ د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې بر (نېکي) څه شی دی؟ او اثم (ګناه) څه شی دی؟. نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې «الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ»[1] يعني: نېکي د نېک خوی څخه عبارت ده، او ګناه هغه ده چې ستا په زړه کښې تردد (اضطراب) پيدا کوي او (ته د يوه مسلمان په حيث) نه خوښوې چې خلک ورباندې اطلاع پيدا کړي (او ورباندې خبرشي).

مګر په دې مقام کښې علماوو کرامو ظاهري او باطني ګناهونه په لاندې ډول تفسير کړي دي:

الف: ظاهري ګناه د ښکاره (بيرغي) زنا څخه عبارت ده او باطني د پټې يارانې څخه کنايه ده، په جاهليت کښې يوازې اول ډول ګناه ګڼله کېده او بس[2].

ب: ظاهري ګناه دا ده چې څوک په لوڅه باندې طواف وکړي او باطني ګناه يې د زنا څخه عبارت ده[3].

خو بهتره دا ده چې په آيت شريف کښې به د ټولو ګناهونو څخه د ځېل ځان د بچ کولو امر شوی وي او دا ځکه چې هيڅ يوه ګناه د ذکرو شوو دواړو ډولونو څخه نه شي خالي کيدلی. مثلا په پټ ځای کښې ګناه د خلکو څخه پټه ده مګر الله ﷻ ته ښکاره ده، همدارنګه په عقيدوي ګناه باندې که خلک نه پوهيږي چې په زړونو باندې علم نه لري نو الله ﷻ ته خو ظاهره ده. شايد چې د علماوو کرامو به محض د مثالونو ښودل مطلب وي او حصر به يې مراد نه وي.

ايا په مذبوحه کښې د الله ﷻ د نامه يادونه ضرور ده؟

۴ـ ذکره شوې مسئله په فقهي کتابونو کښې ډيره ښه څېړل شوې ده[4] خو مونږ يې د آيت شريف د تفسير په ارتباط لاندې څو نکاتو ته د محترمو لوستونکو توجه رااړوو:

الف: چې يو څاروی هيڅ ذبحه نه کړی شي او مړ شي (د الله ﷻ نوم ورباندې ياد نه کړی شي)، چې په پښتو کښې ورته "مردار" وايو او په عربي کښې د "مَيْتَة" په نامه ياديږي؛ نو د دې ډول څاروي غوښه په اتفاق سره حرامه ده.

ب: چې کوم څاروی ذبحه کړی شي مګر د ذبحې په وخت کښې ورباندې د غير الله اواز پورته کړی شي نو دا هم بالاتفاق حرام دی، لکه چې د [البقرة:١٧٣] ايت لاندې يې ښه شرحه تېره شوې ده.

ج: چې په کوم څاروي باندې نه د الله ﷻ نوم او نه د الله ﷻ څخه په غير د بل چا نوم ياد کړی شي نو په دې صورت کښې علماء کرام په لاندې ډول اختلاف لري:

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص ٣١۴
(٢) احکام القرآن للجصاص ج٢ ص۵
(٣) زاد المسير ج٣ ص٧٨
(۴) احکام القرآن للجصاص ج٢ ص۵

اول: امام الشافعي رحمه الله عليه او ځينې نور علماء کرام وايي چې په دغه (د سکوت په صورت کښې) څاروی حلال دی برابره خبره ده چې د الله ﷻ نوم يې په قصدي توګه او يا د سهوي په توګه نه وي ذکر کړی[۱]. او دا ځکه چې د ايتونو سياق او سباق (وړاندې او بيرته) د مشرکانو حالت بيانوي اما د مؤمنانو ذبيحه دلته هيڅ مطرحه نه ده، د همدې کبله ذکر شوي مضمون په دې جمله اختتام موندلی دی چې: ﴿وَإِنۡ أَطَعۡتُمُوهُمۡ إِنَّكُمۡ لَمُشۡرِكُونَ﴾ يعنې: که تاسو د مشرکانو پيروي وکړئ او د هغې ذبيحې څخه د حلال ګڼلو په خيال وخورئ نو په دغه وخت کښې به تاسو هم د هغوی په څېر مشرکان ياست.

دوهم: جمهور علماء کرام د ابو حنيفه رحمه الله عليه په شمول وايي: رښتيا چې خبره د مشرکانو په ذبيحه کښې راروانه ده اما په فقهي احکامو کښې (چې مانع ونه لري) د مفهوم عموم ته اعتبار دی.

نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د هغې مذبوحې څخه مه خورئ کومه چې د ذکر شوو درېوو ډولونو څخه يو ډول وي. نو په دغه صورت کښې څاروی حرام دی.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: نظر پاسنې عموم ته په کار ده چې د هغې مذبوحې غوښه هم حرامه کړی شي په کومې باندې چې د سهوې د کبله د الله ﷻ نوم نه وي ياد شوی حال دا چې دا حلاله ده؟

مونږ وايو چې: دغه مذبوحه د آيت شريف د عموم څخه وتلې ده، او دا ځکه چې د ﴿وَإِنَّهُۥ﴾ ضمير هغه "اکل" ته راجع دی چې ﴿وَلَا تَأۡكُلُواْ﴾ جمله ورباندې مشتمله ده[۲].

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې د ذکرې شوې مذبوحې غوښه خوړل فسق دی يعنې ګناه ده، حال دا چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللّٰهَ تَجَاوَزَ لِيْ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ»[۳] يعنې: يقيناً الله ﷻ زما د خاطره زما د امت په باره کښې د هغو ګناهونو څخه تېر شوی دی د کومو چې يا په خطا باندې او يا په هېرېدلو او بالآخره يا د اکراه (زور) په توګه څوک مرتکب شي. نو کله چې د سهوې او هېرېدلو په صورت کښې سړی په ګناه باندې نه نيولی کېږي نو فاسق هم نه جوړېږي، نو معلومه شوه چې دغه صورت ترې وتلی دی.

که څوک زيات تحقيق غواړي نو ځينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۴].

﴿أَوَمَن كَانَ مَيۡتٗا فَأَحۡيَيۡنَٰهُ وَجَعَلۡنَا لَهُۥ نُورٗا يَمۡشِي بِهِۦ فِي ٱلنَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُۥ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ لَيۡسَ بِخَارِجٖ مِّنۡهَاۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلۡكَٰفِرِينَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ۝١٢٢﴾

(۱) البحر المحيط ج۴ ص۶۲۳
(۲) تفسير الطبري ج۸ ص۱۵
(۳) سنن ابن ماجه ص۱۴۷
(۴) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَٰبِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا۟ فِيهَا ۖ وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

[۱۲۲] ایا هغه څوک چې مړ وه نو مونږ ژوندی کړ او ده لره مو داسې رڼا پیدا (نازله) کړه چې د هغې (رڼا) په سبب په خلکو کښې مزل (تلل) کوي (او د هیچا د تاثیر لاندې نه راځي) د هغه چا په شان دی چې د هغه حالت داسې وي چې په تیارو کښې (واقع) وي چې بهرته ترې راوتونکی نه وي؟! (نه هغه د ده په شان نه دی) دغه رنګه کافرانو ته هغه کارونه ښائسته کړی شوي دي چې دي دوی چې کوي يې.

[۱۲۳] او (ای پیغمبره! لکه چې په مکه معظمه کښې مو فاسقان لویان جوړ کړي دي) همدارنګه مو په هره قریه (ښار) کښې د هغې مجرمان (فاسقان) لویان ګرځولي وه چې چلونه پکښې وکړي او دوی چلونه (پټ غلط تدبیرونه) نه کوي مګر د خپلو ځانونو سره، حال دا چې دوی پرې شعور نه لري (وربانډې نه پوهېږي).

ارتباط

په وړاندینیو ایتونو کښې الله ﷻ مؤمنانوته توصیه کړې وه چې د کافرانو د پیروی څخه ځانونه بچ وساتي ترڅو د هغوی غوندې په کفر او شرک باندې اخته نه شئ. په دې ایتونو کښې دواړه ډلې (مؤمنان او کافران) د موازنې په توګه شرحه شوي دي چې یوه د بلې څخه زښته ډېره فاصله لري. ځینو مفسرینو کرامو يې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې څه مصداقات ښودلي دي، لکه حمزه ﷺ او ابو جهل، یا لکه عمر ﷺ او ابو جهل او داسې نور[1].

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای مؤمنانو! تاسوته څه مناسب دي چې د مشرکانو په پیروی سره خپل ځانونه په لوی لاس د جهالت او هلاکت کندو ته ورغورزوئ او کومه رڼا چې الله ﷻ درپېرزو کړې ده د هغې څخه خپل ځانونه محروم جوړوئ. د ښه وضاحت دپاره دا محسوس مثال ولولئ:

ایا هغه څوک چې مړ وي او مونږ يې را ژوندی کړو او د کاملې رڼا مشال په لاس ورکړو چې په ډاډه زړه او اطمنان سره ژوند کوي حتی نور خلک هم کولی شي چې د ده پیروي وکړي او ځانونه د خطراتو څخه بچ کړي، نو ایا دغه سړی د هغه چا غوندې دی کوم چې په تورو تیارو کښې مړ پروت دي، د وتلو هیڅ لاره ورته معلومه نه وي او بالآخره په هر آن کښې د بل چا کومک ته محتاج وي چې د وتلو لاره ورپه ګوته کړي او لاس نیوی يې وکړي؟.

۲ـ ای مؤمنانو! په تاسو او ستاسو په حریفانو (کافرانو) باندې ذکر شوی مثال ښه تطبیق دی

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۰۸؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۸

چې الله ﷻ په تاسو باندې لطف کړی دی او په معنوي ژوند باندې یې ژوندي کړي یاست او د قرآن کریم مثال یې په لاس درکړی دی چې په اطمنان سره د خلکو په ګڼه ګوڼه کښې روان یاست. اما کافران د کفر په تورو تیارو کښې په معنوي مرګ باندې مړه پراته دي او د وتلو لاره ترې ورکه ده نو که بالفرض تاسو د هغوی پیروي وکړئ نو خپل چراغ به ګل کړئ او د کفر په تورتم کښې به د هغوی غوندې خپل ځانونه ورواچوئ.

مګر د دې سره سره دوی ته خپله کفري کړنلاره ښائسته کړی شوې ده.

۳ـ ای پیغمبره! ډېر مه غمژن کېږه، ستا د زمانې د عنادي کافرانو غوندې عنادي کافران مونږ په هره زمانه، هر امت، او حتی په هر ښار کښې پیدا کړي وه چې د مشرانو په حیث به یې په چلونو سره خلک ګمراهي ته دعوت کول او دا کار به ورته ښه ښکاریده. دوی په حقیقت کښې د خپلو ځانونو سره چل کاوه او په عذاب باندې به یې اخته کول مګر دوی شعور نه درلود چې د چلونو تاوان په واقع کښې چاته راجع دی، همدارنګه ستا د زمانې عنادي مشران کافران هم شعور نه لري چې دوی څوک په عذاب کښې اخته کوي؟، خپل ځانونه او که نور خلک؟.

مګر په یاد ولره! چې دغه مشري او غورویش د څو ورځو څخه زیاته بقا نه لري، ډېر ژر به په آخرت کښې لاځه چې په دنیا کښې به هم په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه او نادم شي.

توضیحات

۱ـ د ﴿أَكَٰبِرَ﴾ کلمه د "اکْبَر" جمعه ده[۱]. "اکْبَر" په دې مقام کښې د هغه چا څخه عبارت دی چې د خلکو په نظر کښې لوی ښکاري او د مال او منصب په اعتبار سره د نورو څخه زیات وي، چې په مقابل کښې یې د "أَرْزَل" او "أَرَازِل" کلمې استعمالېږي، لکه چې الله ﷻ د نوح علیه السلام د قوم د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ﴾ [الشعراء: ۱۱۱] یعني: ایا مونږ ستا پیروي وکړو ای نوحه! حال دا چې ستا پیروي رذیلان (غریبان) کوي.

یو نحوي تحلیل

۲ـ د ﴿جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَٰبِرَ مُجْرِمِيهَا﴾ جملې په تعریب کښې مفسرینو کرامو متعددې وجهې ذکرې کړې دي[۲]، خو د ټولو څخه بهتره مونږ ته دا ښکاري چې ﴿مُجْرِمِيهَا﴾ د ﴿جَعَلْنَا﴾ دپاره اول مفعول دی او ﴿أَكَٰبِرَ﴾ یې دوهم مفعول دی او ﴿فِي كُلِّ قَرْيَةٍ﴾ وریورې متعلق دی.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: په هر وطن او هر ښار کښې مونږ فاسقانو او سرکشانو ته مشري او زعامت ورکړی دی ترڅو دوی پخپله هم د امتحان لاندې واقع شي او نور خلک هم وریاندې امتحان کړو، مګر عاقبت د مؤمنانو دپاره دی او بس.

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۲۸
(۲) البحر المحیط ج۴ ص۶۲۵

﴿وَإِذَا جَآءَتۡهُمۡ ءَايَةٞ قَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ حَتَّىٰ نُؤۡتَىٰ مِثۡلَ مَآ أُوتِيَ رُسُلُ ٱللَّهِۘ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ
يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥۗ سَيُصِيبُ ٱلَّذِينَ أَجۡرَمُواْ صَغَارٌ عِندَ ٱللَّهِ وَعَذَابٞ شَدِيدُۢ بِمَا كَانُواْ
يَمۡكُرُونَ ﴿١٢٤﴾ فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهۡدِيَهُۥ يَشۡرَحۡ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِۖ وَمَن يُرِدۡ أَن يُضِلَّهُۥ
يَجۡعَلۡ صَدۡرَهُۥ ضَيِّقًا حَرَجٗا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي ٱلسَّمَآءِۚ كَذَٰلِكَ يَجۡعَلُ ٱللَّهُ ٱلرِّجۡسَ
عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهَٰذَا صِرَٰطُ رَبِّكَ مُسۡتَقِيمٗاۗ قَدۡ فَصَّلۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ
لِقَوۡمٖ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمۡ دَارُ ٱلسَّلَٰمِ عِندَ رَبِّهِمۡۖ وَهُوَ وَلِيُّهُم بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٢٧﴾﴾

[۱۲۴] او کله چې دوی (مشرکانو) ته یوه معجزه ورشي نو دوی وایي چې هیڅکله به مونږ ترهغه (وربانديې) عقیده خپله نه کړو ترڅو چې مونږ ته د هغه شي په مثل را کړی شي چې د الله ﷻ لیږلو شوو ته ورکړی شوی دی (چې مونږ هم پیغمبران جوړ شو او وحي راته وکړی شي).

الله ﷻ په هغه ځای باندې ښه عالم دی (په کوم ځای کښې) چې خپل رسالت ږدي. ژر دی چې هغو کسانو ته به د الله ﷻ په نزد (قیامت په ورځ) ذلت او سخت عذاب په دې سبب باندې ورسېږي چې دوی وه چې بد تدبیرونه (چلونه) یې کول.

[۱۲۵] نو هرڅوک چې الله ﷻ یې د هدایت اراده وکړي د هغه سینه د اسلام دپاره پراخه کړي (مسلمانېدل ورته اسان شي)، او هرچاته چې د ګمراه کولو اراده وکړي نو د هغه سینه تنګه کړي، ښه تنګه، داسې لکه چې یقینًا دی په اسمان کښې پورته کېږي (مسلمانیدل ورته ګران او سخت شي). دغه ډول الله ﷻ ناپاکي (کفر او عذاب) په هغو خلکو باندې وراچوي (او د هدایت توفیق نه ورکوي) چې دوی ایمان نه راوړي.

[۱۲۶] او دا (اسلام) ستا د رب ﷻ لاره ده په داسې حال کښې چې سمه سیده ده، یقینًا مونږ بیا بیا د داسې قوم دپاره ایتونه (او دلایل) بیانوو چې هغوی پند اخلي (او په زړونو باندې یې مهر نه وي وهلی شوی).

[۱۲۷] دغه کسانو لره (چې پند اخلي) د دوی د رب ﷻ په نزد د سلامتۍ کور (جنت) دی، او په دې سبب الله ﷻ د دوی دوست (او کارساز) دی چې دوی وه چې (نېک) عملونه یې کول.

ارتباطونه

۱_ آن د [الأنعام:۱۰۷] آیت څخه را په دېخوا دا مضمون تعقیب شوی دی چې که بالفرض مشرکانو ته فرمایشي معجزې ورکړی شي او یا د نبي کریم ﷺ د نبوت موضوع د یهودانو او نصاراوو حکمیت ته وسپارلی شي او هغوی په فرضي صورت سره په واقعیت اعتراف هم وکړي، نو مشرکان به ایمان رانه وړي . په دې ایتونو کښې هم دغه مضمون باندې یو خل بیا صراحت

کړی شوی دی چې دوی په ایمان باندې مشرف کېدل په خپل نبوت باندې موقوفوي او د بل چا په نبوت اعتراف نه کوي.

۲_ دلته د وړاندې نژدې ایتونو دپاره یو مصداق ښودلی شوی دی چې د مکې فاسدو زعیمانو د خلکو د ګمراه کولو دپاره ډول-ډول چلونه جوړ کړه، مګر په لاشعوري توګه یې خپل خانونه خسارمند کړه چې زعامت یې ختم شو، د اسلام د پر مختګ مخه یې ونه شوه نیولی او بالآخره پخپله ګمراه پاتې شوه او نور خلک په اسلام باندې مشرف شوه.

شان نزولونه

۱_ یوه ورځې ابو جهل وویلې: په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه به د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې راضي نه شم او نه به د ده پیروي وکړم، مګر هله چې مونږ ته هم وحې راشي لکه چې ده ته راځي ترڅو د بني عبد مناف سره زمونږ سیالي برابره شي[۱].

۲_ یو ځل الولید بن المغیره نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: "لَوْكَانَتِ النُّبُوَّةُ حَقًّا لَكُنْتُ أَوْلَى بِهَا مِنْكَ لِأَنِّي أَكْبَرُ مِنْكَ سِنًّا وَ أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا"[۲] یعنې: که بالفرض نبوت حق وی نو ستا څخه ورباندې زه بهتر یم (چې پیغمبر شم) ځکه چې زه ستا څخه د عمر د حیثه مشر یم او د مال د حیثه درڅخه زیات یم. نو الله ﷻ ذکر شوي ایتونه نازل کړه. یا په بل عبارت، ذکرې شوې دواړه واقعې د ایتونو مصداقونه دي او سلفو صالحینو خو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۳].

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای پیغمبره! تاسو ته خو الله ﷻ ښخوا خبر درکړی وه چې مشرکان ایمان نه راوړي که څه هم مړي ورته د هدیرو څخه کفن په سر ورشي یا ورباندې ملائک د شهادت دپاره وربښکته کړی شي او یا د دوی بله فرمایشي معجزه پوره کړی شي.

اوس نو همدغه مضمون د مشرکانو د خولو څخه واورئ چې پخپله ورباندې اعتراف کوي هغه دا چې دوی ته هره یوه معجزه وروړله شي نو دوی وایي چې مونږ به ترهغه ایمان رانه وړو ترڅو چې مونږ ته هم هغه څه راکړی شي کوم چې د الله ﷻ پیغمبرانو علیهم السلام ته ورکولی کېږي، چې وحې راته وکړی شي او کتاب راباندې رانازل کړی شي.

د مشرکانو په فکر د نبوت منصب د قوم د مشرۍ یا سپین ږیرتوب او بالآخره یا د مال او ثروت د ډېروالي پورې اړه لري، مګرخبره داسې نه ده، د نبوت عالي رتبه څه کسبي شی نه دی چې ذکر شوي شیان پکښې څه اثر ولري، دا صرف د الله ﷻ فضل او غیبي احسان دی چې الله ﷻ یې د اینښودلو خای ډېر ښه پېژني.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۸۱
(۲) البحرالمحیط ج۴ ص۶۳۷
(۳) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

ځرنګه چې د مشرکانو د ایمان نه راوړلو اصلي سبب دا دی چې دوی تکبر او لویي کوي او غواړي چې نور خلک هم بې لارې کړي، نو الله ﷻ به دوی ته په ذلت او سخت عذاب سره جزا ورکړي، د تکبر کاسه به یې نسکوره شي، په ذلت سره به ختم شي او کوم چل چې د نورو خلکو دپاره جوړوي په هغه کښې به پخپله ولوېږي.

۲_ ای پیغمبره! د ایمان راوړل په معجزاتو پورې مربوط نه دي بلکې د الله ﷻ په ارادې پورې توقف لري، نو چاته چې الله ﷻ د هدایت اراده وکړي د هغه سینه د اسلام دپاره پراخه کړي، که معجزات وګوري او یا یې ونه ګوري. بالمقابل چاته چې الله ﷻ د هغه د استعداد په مطابق اراده وکړي چې ګمراه یې کړي نو د هغه سینه تنګه کړي چې په هیڅ صورت سره پکښې ایمان تقرر نه شي موندلی، که څه هر ډول معجزات وګوري. د همدې کبله نوموړي ته ایمان راوړل دومره سخت ښکاري ته به وایې چې پورته په هوا کښې اسمان ته ختېږي خو ختلی نه شي، او کفر ورته دومره اسان ځرګندېږي لکه چې د لوړې څخه ژورې ته ورښکته کېږي.

الله ﷻ په دغه ډول سره د کفر ناپاکي په هغو خلکو باندې واقع کوي چې هغوی عناد نیولي وي او قصد یې کړی وي چې یوې معجزې ته هم غاړه کښېنږدي.

۳_ ای پیغمبره! دا (اسلام) ستا د رب د پلوه برابره لاره ده چې پخپله معجزه ده، خو برسېره په دې مونږ معجزات او دلایل د هغه قوم دپاره بیا-بیا تفصیلوار بیان کړي دي کوم چې پند او عبرت اخلي او استعدادونه یې د لاسه نه وي ورکړي.

د متکبرانو په مقابل کښې دغو مؤمنانو ته الله ﷻ د داسې جنت وعده ورکوي چې په نومونو کښې یې یو نوم "دار السلام" دی، چې د هر ډول ذلت او سپکاوي څخه پکښې امن دی. او دا ځکه چې الله ﷻ د همدوی دوست دی چې نېک عملونه یې کړي دي او د همدې ځای د اوسېدانې دپاره یې هلې ځلې کړې دي.

توضیحات

۱_ الله ﷻ په نورو ځایونو کښې د مشرکانو حالت بیان کړی دی چې ﴿ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴾ [المدثر:۵۲] یعنې: بلکې د دوی (د مشرکانو) څخه هریو سړی تمه لري (او غواړي) چې پرانستلې شوې صحیفې دې ورکړی شي.

﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴾ [الزخرف: ۳۱] یعنې: او دوی (مشرکان) وایي چې دا قرآن د دغو دوه وو ښارونو (مکه، طائف) څخه ولې په یوه لوی سړي باندې نازل نه کړی شو؟

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَآ أُوتِىَ رُسُلُ ٱللَّهِ ﴾ جملې څخه سړي ته ذهن ته ورځي

چې مشرکان د نبوت په سلسله باندې قائل وه، حال دا چې خبره داسې نه وه؟
مونږ وايو چې: د مشرکانو مطلب دا نه وه چې د نبوت سلسله حقه ده بلکې د هغوی مطلب دا وه که بالفرض دغه سلسله حقه هم وي نو مونږ به يې ترهغې تسليم نه کړو چې مونږ پکښې برخوال ونه ګڼل شو.

صَغار څه معنی؟

۳ـ د ﴿ صَغَار ﴾ کلمه د وړوکوالي په معنی سره ده چې په مقابل کښې يې کبر او لويوالی استعمالېږي. مګر وړوکوالی کله په عمر کښې وي، کله په جثه کښې او بالآخره کله په رتبه او منزله کښې تحقق مومي[۱].
په دې مقام کښې دوهمه او دريمه معناوې دواړه مرادې دي چې مونږ ترې په ذلت سره تعبير کوو او په لاندې دوه احاديثو کښې په ډېرد ښه توګه تفسيري شوي دي:

الف: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې: «يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُوَرِ النَّاسِ يَعْلُوهُمْ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الصَّغَارِ»[۲] يعني: متکبران به د قيامت په ورځ د انسانانو په څېره کښې د سرو ميږتنو په شان حشر کړی شي چې د ذلت (اوسپکاوي) هر شی به ورباندې وراچولی شوی وي (د هر ډول ذلت څخه به لاندې وي).

ب: نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ عِنْدَ اسْتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[۳] يعني: د قيامت په ورځ به هر غدر کوونکی د خپل کوناتې سره بيرغ ولري (چې د غدر دلويوالي او کوچنيوالي څخه به يې نمايندګي کوي، او د رسوايي سره به يې مخامخ کوي).

حَرَج څه معنی؟

۳ـ لکه څنګه چې د ﴿ ضَيِّقًا ﴾ کلمه په تنګي باندې دلالت کوي همدارنګه د ﴿ حَرَجًا ﴾ کلمه هم همدا معنی ورکوي مګر په ﴿ حَرَجًا ﴾ کښې تنګي ډېره ده.

يوه ورځې عمر (أمير المؤمنين) رضی الله عنه د يوه اعرابي څخه پوښتنه وکړه چې: «يَا فَتَى مَا الْحَرَجَةُ عِنْدَكُمْ» يعني: ای ځوانه! ستاسو په نزد "الْحَرَجَة" څه شی دی؟. هغه جواب ورکړ: «الشَّجَرَةُ تَكُونُ بَيْنَ الأَشْجَارِ لاتَصِلُ إِلَيْهَا رَاعِيَةٌ وَلا وَحْشِيَّةٌ»[۴] يعني: "الحرجه" د داسې ونې څخه عبارت ده چې د ډېرو ونو ترمنځ (په تنګ ځای کښې) ولاړه وي چې نه ورته د شپونکي لکړه ورسېږي چې پاڼې ترې راوځنډي او نه ورته د ځاروي خوله ورسېږي چې پخپله ترې پاڼې وخوري.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۸۹
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۶
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۸۳
(۴) المحرر الوجيز ج۶ ص۱۴۶

مګر کومه تنګي چې د ذکرو شوو دوارو کلمو څخه څرګندېږي هغه د ﴿ كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾ په جملې سره لا زياته تاکيده شوې ده.

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: هرچا ته چې الله ﷻ د هدايت توفيق ورنه کړي نو مسلمانېدل ورته دومره سخت شي چې په زړه کښې يې په هيڅ وجه د تقرر موندلو ځای نه وي بلکې زړه يې د اسلام څخه نفرت کوي او مسلمانېدل ورته محال (نه کېدونکی) کار ښکاري لکه څنګه چې اسمان ته ختل نه کېدونکی کار دی[1].

دار السلام د جنت نوم دی

۴ـ د جنت د نومونو څخه يو نوم "دَارُ السَّلَامِ" دی، چې په لاندې وجهو سره ورته دا نوم ايښودلی شوی دی:

الف: د ﴿ٱلسَّلَـٰمِ﴾ کلمه د الله ﷻ نوم دی او د ﴿دَارُ﴾ اضافت ورته تشريفي دی، لکه چې په بيت الله کښې همدغه اضافت دی[2].

ب: د ﴿ٱلسَّلَـٰمِ﴾ کلمه مصدر دی چې د سلامتۍ معنی ورکوي، او جنت خو داسې مقام دی چې د هر ډول آفتونو او غمونو څخه په امن کښې دی او اوسېدونکي يې د هرڅيز سلامت دي.

ج: د ﴿ٱلسَّلَـٰمِ﴾ کلمه د "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ" څخه کنايه ده، يعنې په جنتيانو باندې الله ﷻ سلامونه وراستوي، چې په ﴿ سَلَـٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴾ [يس:۵۸] کښې ورته اشاره شوې ده، او پرښتې هم ورباندې سلامونه اچوي لکه: ﴿ سَلَـٰمٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ ﴾ [الرعد:۲۴] يعنې په تاسو باندې دې سلام وي چې تاسو په اسلام باندې کلک ولاړ وئ. او بالآخره جنتيان به يو تربله زيارتونه کوي او يو تربله به سلامونه اچوي، نه به هلته چتې او فاسدې خبرې اوري او نه سپکې سپورې ويناګانې.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَـٰمَعْشَرَ ٱلْجِنِّ قَدِ ٱسْتَكْثَرْتُم مِّنَ ٱلْإِنسِ ۖ وَقَالَ أَوْلِيَآؤُهُم مِّنَ ٱلْإِنسِ رَبَّنَا ٱسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَآ أَجَلَنَا ٱلَّذِىٓ أَجَّلْتَ لَنَا ۚ قَالَ ٱلنَّارُ مَثْوَىٰكُمْ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۗ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّى بَعْضَ ٱلظَّـٰلِمِينَ بَعْضًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾ ﴾

[۱۲۸] او په داسې ورځ کښې چې الله ﷻ دوی (پېريان او انسانان) ټول راغونډ کړي (نو ورته به ووايي چې) ای د پېريانو ټولګيه! تاسو خو د انسانانو څخه زښت ډېر (ګمراه) کړي دي. (دوی به

[1] حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۲ ص۲۰۷

[2] المحرر الوجيز ج۶ ص۱۴۸

سکوت وکړي) او د انسانانو څخه به د دوی دوستان (اعترافًا او اعتذاراً) ووايي چې ای زمونږ ربه! (په دنیا کښې) خپنو زمونږ په خپنو نورو باندې ګټه اخستله (دوستي مو د ښې ګذارې په غرض وه، نه ستا د عصیان په غرض) او (اوس) هغې نیټې ته ورسېدو چې تا راته ټاکلې وه (دنیا تېره شوه نو عفوه راته وکړه).

الله ﷻ به (ورته) ووايي چې دوزخ ستاسو دپاره د اوسېدانې ځای دی په داسې حال کښې چې هلته به همېشه یاست مګر (که بالفرض) د الله ﷻ اراده وشي (او د دوزخ څخه مو وباسي خو داسې اراده الله ﷻ نه کوي)، یقیناً ستا رب ﷻ د حکمت څښتن دی (او) د پوهې خاوند دی.

[۱۲۹] او همدارنګه مونږ خپنې ظالمان خپنو نورو ته دوستان جوړوو، په دې سبب چې دې دوی چې (د بدۍ) کسبونه کوي (څو د پوره امتحان لاندې واقع شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ مهرباني کړې وه چې شیطانان په دوه ډوله دي: یو انسي شیطانان دي او بل جني شیطانان، او دا یې هم فرمایلي وه چې یوه ډله بلې ډلې ته باطلې خبرې او چلونه ورزده کوي او د خلکو په بې لارې کولو کښې سره یو تربله لاس کوي. په دې ایتونو کښې الله ﷻ د دواړو ډلو شیطانانو عاقبت بیان کړی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

۲_ کله چې الله ﷻ ټول مخلوقات (انسانان او پېریان) حشر کړي نو الله ﷻ به جني شیطانان مخاطب کړي چې تاسو ښه ډېر انسانان بې لارې کړي دي او د خپلو بدو اعمالو پېټی مو ښه پوره دروند کړی دی. نو دوی به څه جواب ونه شي ویلی مګر بالمقابل به د همدوی شاګردان (انسي شیطانان) د اعتذار او اعتراف په توګه ووايي چې:

ای زمونږ ربه! په دنیا کښې چې مونږ د جني شیطانانو څه پیروي کړې ده، دا محض یوه ګذاره وه چې هلته مو ورباندې خپلې ورځې او شپې تېرې کړې او یو تربله مو سره لږ او ډېره ګټه واخستله، آن تردې چې اوس هغه وخت ته ورسېدو چې تا راته ټاکلی وه، نو زمونږ اعتذار قبول کړه او د پخوانیو خطاګانو څخه راتېر شه.

نو الله ﷻ به جواب ورکړي چې په دې ورځ کښې نه چاته اعتذار ګټه رسولی شي او نه اعتراف د چا په درد باندې خوري، ستاسو د اوسېدانې ځای اور دی چې همیشه به پکښې پراته یاست. هو! دا ببله خبره ده چې الله ﷻ ستاسو د دوزخ خلود (همېشوالی) مات کړي او د دوزخ څخه مو راوباسي، مګر الله ﷻ ستاسو په باره کښې دغسې عملیه نه اجراء کوي او تاسو به پکښې همېشه یاست.

۳_ ای پیغمبره! یقیناً ستا رب ﷻ هم د حکمت څښتن دی او هم د علم (پوهې) خاوند دی، د کافرانو په ابدي توګه سره تعذیب هم په حکمت باندې بنا دی او هم د علم او پوهې غوښتنه ده.

۴_ ای پیغمبره! په ذکرې شوې شرحې سره مونږ خپنو ظالمانو ته خپنې نور ظالمان په دنیا کښې دوستان ټاکو نو بیا د دواړو ډلو عاقبت هغه څه کېږي چې وړاندې بیان شو.

توضیحات

۱_ د "مَعْشَرْ" کلمه جمعه ده او د خپل لفظ څخه مفرد نه لري، لکه څنګه چې "نَفَر، قَوْم، رَهْط" جمعې دي او مفردات نه لري. معشر د هغه ټولګي په معنی سره استعمالیږي چې افراد یې په خپلو منځو کښې څه مشترکه متحده وجه ولري، لکه "مَعْشَرَ الْمُسْلِمِين" او "مَعْشَرَ الْكَافِرِين"[۱].

استکثار څه معنی؟

۲_ د ﴿ٱسْتَكْثَرْتُم﴾ کلمه د "اِسْتِكْثَار" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِسْتِكْثَار" دېته وایي چې څوک د یو شي په ډېروالي کښې رغبت وکړي[۲] او د هغه څخه ښه غته برخه ترلاسه کړي. نو په دې مقام کښې بې د معنی حاصل داسې کېږي چې ای پیریانو (شیطانانو)! تاسو خو د انسانانو څخه ښه غته برخه بې لاري کړي ده.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿ٱسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ﴾ څخه څرګندیږي چې پیریان هم د انسانانو څخه څه ګټه اخلي، نو پوښتنه دا ده چې هغه کومې ګټې دي چې انسانان یې پیریانو ته رسوي؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[۳] چې د ذکرې شوې جملې معنی دا نه ده چې پیریان او انسانان هره یوه ډله د بلې څخه استفاده کوي، بلکې مطلب یې دا دی چې یوازې انسانان د پیریانو څخه استفاده کوي او بس. نو معنی یې داسې کېږي چې ای زمونږ ربه! ځینو زمونږ (انسانانو) د ځینو نورو (پیریانو) څخه په لاندې شیانو کښې استفاده کړې وه:

الف: مونږ انسانانو به په بیابانو او بیدیاوو کښې د ضرر رسوونکو پیریانو څخه په یوه مشر پیري باندې پنا غوښتله چې: "أَعُوذُ بِسَيِّدِ هَذَا الْوَادِي"[۴] یعنې زه د دغه ډاګ او بیدیا په مشر باندې پنا غواړم چې ضرر رسوونکی راته څه ضرر ونه رسوي.

ای ربه! زمونږ دا عقیده وه چې ټوله ځمکه د پیریانو څخه ډکه ده او څوک چې د پیریانو په کوم یوه مشر پوري خپل خان ونه نښلوي نو د نورو پیریانو څخه ژوندی نه پاتې کېږي[۵]. او هم مونږ په دې عقیده وو چې ټول ښکاري حیوانات د پیریانو څاروي دي، که بالفرض مونږ د پیریانو په کوم مشر پوري ارتباط ونه لرو نو د ښکار په کولو باندې به مو پیریان بېخ وباسي[۶].

ب: ای زمونږ ربه! مونږ خو د پیریانو څخه په دنیا کښې جادو او کوډګري زده کوله[۷]، چې زمونږ

---

(۱) تفسیر المراغي ج۸ ص۲۷
(۲) لسان العرب ج۵ ص۱۳۳
(۳) تفسیر الخازن ج۲ ص۴۸۲
(۴) زاد المسیر ج۳ ص ۸۴
(۵) البحر المحیط ج۴ ص۶۴۴
(۶) البحر المحیط ج۴ ص۶۴۴
(۷) زاد المسیر ج۳ ص۸۵

د ژوند دپاره ډېره ګټوره ذریعه وه او ډېري پیسې به مو ورباندې موندلې.

ج: مونږ خو د پیریانو څخه دا استفاده هم کوله چې دنیاوي خوندونه او لذتونه به یې راته برابرول او مونږ به د دوی په لاس نیوي سره پکښې پوره زیار ایسته چې د خوارې خوب څخه به تېرېدلو او کرې شپې به مو ډمانو ته رنې کولې[۱].

اما ځینې علماء کرام وایي چې پیریان هم په دنیاوي ژوند کښې د انسانانو څخه څه استفاده کوي، دوی وایي چې همدا خبره صحت لري چې استفاده د ددواړو جانبو څخه ده[۲]، نو دوی د پیریانو د استفادې دپاره لاندې څو مثالونه ښودلي دي:

اول: کله چې ځینې پیریان په انسانانو کښې پیروان مونده کړي او خپل امارت ورباندې ښه تثبیت کړي نو د هغوی رتبه او قدر زیاتېږي. همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کوي چې: «يَبْعَثُ الشَّيْطَانُ سَرَايَاهُ فَيَفْتِنُونَ النَّاسَ فَأَعْظَمُهُمْ عِنْدَهُ مَنْزِلَةً أَعْظَمُهُمْ فِتْنَةً»[۳] یعنې: شیطان (ابلیس) خپلې لښکرې ولېږي چې خلک په فتنو کښې واچوي، نو د ده په نزد د درجې د حیثه هغه څوک لوی وي کوم چې د فتنې د حیثه لوی وي.

دوهم: برسېره په دې د انسانانو شپېلولو شوو هډوکو باندې پیریانو ته الله ﷻ ښه غوښه زرغونوي، او د هغوی د څارویو لډوګان د دوی د څارویو دپاره واښه جوړوي. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسْتَنْجُوا بِالرَّوْثِ وَلَا بِالْعِظَامِ فَإِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ»[۴] یعنې: په لډوانو او هډوکو باندې استنجا مه کوئ چې یقینًا د دغو دواړو هر یو ستاسو د پیریانو ورونو توښه ده، هډوکي د دوی دپاره او لډوګان د دوی د څارویو دپاره.

تبصره

۴ـ مونږ وایو چې دا جمله ﴿ٱسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ﴾ خو الله ﷻ د هغو کافرانو د خولو څخه حکایت کړې ده کوم چې ابدي دوزخیان او پاخه دروغژنان دي، څه ضرورت نشته چې د هغوی د وینا د تصحیح دپاره د استفادو احتمالات بیان کړو، په هغوی خو دا متل صادق دی چې "اوښه کوم خای دې برابر دی پاتې دې لا غاړه؟".

د ذکرې شوې جملې څخه د هغوی مطلب په خپلو کفریاتو باندې پرده اچول او ځانونه د ملامتی څخه خلاصول دي، لکه چې هغوی به یو وخت په خپل شرک باندې هم پرده واچوي او انکار به ترې وکړي چې: ﴿وَٱللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ [الأنعام:۲۳] یعنې: په خپل رب الله ﷻ مو دې سوګند وي چې مونږ په دنیا کښې مشرکان نه وو.

هغوی په حقیقت کښې اعتذار وړاندې کوي چې مونږ خو د شیطانانو سره محض د استفادې

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۸۴
(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص۸۴
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۶
(۴) جامع الترمذي ج۱ ص۱۱

ارتباطات درلودل، که مونږ پوهېدلی چې دا کار غیر شرعي دی او ته ورباندې ناراض جوړېږې نو مونږ به ترې خانونه ساتلي وی، هیله ده چې مونږ ته د ابدي دوزخ څخه نجات راکړې. نو الله ﷻ به د دوی ذکر شوی اعتذار رد کړي چې: ﴿ٱلنَّارُ مَثۡوَىٰكُمۡ خَٰلِدِينَ فِيهَآ﴾ ستاسو د اوسېدانې ځای دوزخ دی او په دې کښې به همیشه یاست، ماته حقائق معلوم دي.

کافران به په دوزخ کښې همیشه وي

۵ـ ځینو خلکو ته د دې جملې ﴿ٱلنَّارُ مَثۡوَىٰكُمۡ خَٰلِدِينَ فِيهَآ إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ﴾ څخه داسې پوښتنه ذهن ته ورځي چې ایا کفار به هم په یو وخت کښې د دوزخ څخه نجات مومي او خلود به یې ماتېږي کله چې د الله ﷻ اراده وشي؟

مونږ وایو: که څه هم په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو د ذکر شوې پوښتنې د جوابولو دپاره اوږده بحثونه کړي دي[1] چې دا کتاب یې د رانقلولو وسه نه لري، مگر اکثرو مفسرینو کرامو ذکره شوې پوښتنه د [هود:۱۰۷] آیت لاندې مطرحه کړې ده او په زړه پورې تحلیلونه یې پکښې کړي دي، نو پوره بحث یې مونږ هم د همغه آیت تفسیر ته پرېږدو او په دې مقام کښې، د الله ﷻ په توفیق، د لاندې جوابونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: ځینې مفسرین کرام وایي چې ذکره شوې جمله د آیت شریف د نزول د وخت کافرانو ته خطاب دی او د "ما" توری د "مَنْ" د توري معنی ورکوي[2]. نو حاصل یې داسې کېږي چې ای د وخت کافرانو! ستاسو د اوسېدانې ځای ابدي دوزخ دی مگر د هغه چا دپاره نه چې د الله ﷻ اراده وشي او په ایمان باندې مشرف شي.

مونږ وایو: آیت شریف په ذکر شوي ډول باندې معنی کول د وراندینیو ایتونو څخه شکوي چې د قیامت د ورځې حالت بیانوي، نو په کار دي چې د ملغلرو امېل ونه شکولی شي.

ب: ځینې نور وایي چې د ﴿ٱلنَّارُ﴾ د کلمې څخه گرم دوزخ مراد دی. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې ای کافرانو! تاسو به همېشه په گرم دوزخ کښې یاست مگر هله چې الله ﷻ اراده وکړي او د زمهریر د دورې دپاره مو څه وخت هلته بوځي.

د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی چې "زمهریر" په سختې یخنۍ سره یو ډول عذاب دی، حتی چې کله پکښې دوزخیان واچولی شي نو دوی به الله ﷻ ته سوال وکړي چې ای الله! دوی ته د یوې ورځې زمهریري عذاب په مقابل کښې یوزر کاله د گرم دوزخ عذاب ورکړه چې: «أَهْوَنُ عَلَيْهِمْ مِنْ عَذَابِ الزَّمْهَرِيْرِ يَوْمًا وَاحِدًا»[3] یعنې په گرم اور باندې یو زر کاله تعذیب د زمهریر د یوې ورځې د تعذیب څخه اسان دی.

---

(۱) البحر المحیط ج۴ ص۶۴۵؛ تفسیر المنار ج۸ ص۶۹

(۲) المحررالوجیز ج۶ ص۱۵۱

(۳) تفسیر القرطبي ج۱۹ ص۱۳۸ سورة الدهر

مونږ ته دا ډول جواب هم په زړه پوری نه ښکاري، خکه چې د ﴿ ٱلنَّارُ ﴾ د کلمې متبادره معنی مطلق دوزخ بریښي، برابره خبره ده چې ګرم وي او که سوړ.

ج: مونږ ته په جواب کښې دا ښه ښکاري چې د ذکرې شوې جملې معنی به دا وي چې: ای کافرانو! تاسو به په دوزخ کښې همېشه یاست مګر هله چې د الله ﷻ اراده وشي او خلود (همېشتوب) مات کړي، خو الله ﷻ دغسې اراده نه کوي.

تولیه څه معنی؟

۶_ د ﴿ نُوَلِّی ﴾ کلمه د "تَوْلِیَةٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې اصل مجرد یې "وَلْیٌ" دي، "وَلْیٌ" په معنی د نژدیکت دی خو په دې مقام کښې یې مفسرین کرام په لاندې دوه ډولونو باندې تفسیر کوي:

الف: لکه څنګه چې مونږ شیطانان په کافرو انسانانو باندې مقرروو، همدارنګه خینې ظالمان په انسانانو کښې هم په خینو نورو ظالمانو باندې ټاکو او په هغوی باندې ورته ولایت او حاکمیت ورکوو. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

اول: یوه ورځې د الاعمش علیه الرحمة څخه چا پوښتنه وکړه چې د ذکر شوې آیت په تفسیر کښې دې څه اورېدلي دي؟ هغه جواب ورکړ چې د سلفو صالحینو څخه مې پکښې اورېدلي دي چې: "إِذَا فَسَدَ النَّاسُ أُمِّرَ عَلَيْهِمْ شِرَارُهُمْ"[۱] کله چې خلک فاسد شي نو الله ﷻ ورباندې د دوی شریران مقرروي.

دوهم: الفضیل بن عیاض علیه الرحمة وایې چې: "إِذَا رَأَيْتَ ظَالِمًا يَنْتَقِمُ مِنْ ظَالِمٍ فَقِفْ وَ انْظُرْ فِيهِ مُتَعَجِّبًا"[۲] یعنې کله چې یو ظالم وګورې چې د بل ظالم څخه انتقام اخلي نو ودرېږه او په تعجب سره پکښې نظر وکړه.

ب: لکه څنګه چې مونږ په شیطانانو او کافرو انسانانو کښې خینې خینو نورو ته دوستان جوړوو، همدارنګه په ظالمانو کښې هم خینې خینو نورو ته دوستان او نژدې‌کان ګرځوو چې د ابتلاء او ازمېښت دپاره یو تربله سره په ظلم کښې لاس یو کړي، او په ګډه توګه د ظلم پروژه مخ په وړاندې بوځي[۳]. مونږ ته د مقام په اعتبار سره همدغه دوهم تفسیر غوره ښکاري.

﴿ يَٰمَعْشَرَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِى وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۚ قَالُوا۟ شَهِدْنَا عَلَىٰٓ أَنفُسِنَا ۖ وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَشَهِدُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰفِرِينَ ﴿١٣٠﴾ ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ بِظُلْمٍ

(۱) الدر المنثور ج۳ص۳۵۸
(۲) تفسير القاسمي ج۶ ص۷۲۱
(۳) تفسير الطبري ج۸ ص۳۵

أَهْلُهَا غَٰفِلُونَ ﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوا۟ ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَٰفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ
﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ ٱلْغَنِىُّ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ۚ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنۢ بَعْدِكُم مَّا يَشَآءُ
كَمَآ أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ ءَاخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَءَاتٍ ۖ وَمَآ أَنتُم
بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾ قُلْ يَٰقَوْمِ ٱعْمَلُوا۟ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّى عَامِلٌ ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن
تَكُونُ لَهُۥ عَٰقِبَةُ ٱلدَّارِ ۗ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١٣٥﴾

[۱۳۰] ای د پیریانو او انسانانو ټولګیو! ایا تاسو ته همدا ستاسو څخه پیغمبران علیهم السلام نه وه راغلي چې په تاسو باندې به یې زما ایتونه (او احکام) بیانول او ستاسو د دغې ورځې د ملاقات څخه به یې تاسو ډارولی؟ دوی به (په جواب کښې) ووایې چې: مونږ په خپلو ځانونو باندې شاهدي رابو (اقرار کوو چې راغلی وه).

(ای پیغمبره! د دوی همدا بده کړنلاره ده چې په دنیا کښې) حقیر ژوند تېر ویستل او (په آخرت کښې) یې مجبور کړه چې په خپلو ځانونو باندې شهادت ورکړي چې یقینًا دوی کافران وو.

[۱۳۱] (ای پیغمبره!) دغه (د پیغمبرانو سلسله ځکه جاري ساتلې شوې ده) چې ستا رب ﷻ په کفریاتو سره په داسې حال کښې د ښارونو هلاکوونکی نه دی چې اهل (اوسیدونکي) یې (د الله ﷻ د احکامو څخه) ناخبره وي.

[۱۳۲] او (بل ځکه چې) د هرې ډلې دپاره (نیکان وي او که بدان) د هغه څه څخه چې دوی یې کوي (مختلف) مراتب دي (او دا مراتب په امتحان باندې څرګندېږي چې د پیغمبرانو علیهم السلام د سلسلې سره تړلې دي)، او ستا رب ﷻ خو د هغو کړو وړو څخه ناخبر نه دی چې دوی یې کوي.

[۱۳۳] او (د پیغمبرانو علیهم السلام په لېږ لو کښې د بندګانو ګټه ده ځکه چې) ستا رب ﷻ (د هر شي څخه) بې پروا دی (او) د رحمت (مهربانۍ) څښتن دی، که اراده یې وشي (ای خلکو!) تاسو به د منځه یوسي او ستاسو څخه وروسته به هغه کسان خلیفه ګان کړي چې خوښه یې شي (چې هغوی به ستاسو غوندې ناشکره نه وي)، لکه چې تاسو یې د بل قوم د اولادې څخه پیدا کړئ (چې هغوی هم ستاسو غوندې ناشکره نه وه، لکه د نوح علیه السلام د بیړۍ ملګري).

[۱۳۴] بې شکه هغه څه چې ستاسو سره یې وعده کېږي ضرور راتلونکي دي او تاسو (د الله ﷻ) عاجز (کمزوري) کوونکي نه یاست (چې د ارادې مخه یې ونیسئ).

[۱۳۵] (ورته) ووایه چې ای زما قومه! (چې زما خبره نه منئ نو) په خپل حالت باندې عمل کوئ زه هم عمل کوونکی یم، نو ژر به تاسو پوه شئ چې هغه څوک دی چې هغه لره د کور (آخرت) ښه انجام دی، یقینًا شان دا دی چې ظالمان فلاح (کامیابي) نه شي موندلی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې د قیامت په ورځ کښې د کفري جنایتونو څخه اعتذار د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی. نو د معنی حاصل یې دا دی:

۱_ ای د پیریانو او انسانانو کافرو ټولګیو! نن ورځ چې تاسو اعتذار وړاندې کوئ، ایا تاسو ته په دنیا کښې زما پیغمبران علیهم السلام نه وه درغلي چې زما ایتونه به یې درباندې لوستل او د کارونو لاربنوونه به یې درته کوله، چې دا کوئ او دا مه کوئ، او بالآخره د همدغې ورځې څخه به یې دارولئ چې په دې کښې به د حساب کتاب سره مخامخ شئ؟.

دوی به په جواب کښې ووایي چې هو! ستا پیغمبران مونږ ته راغلي وه، مونږ په خپلو ځانونو باندې شاهدي وایو چې مونږ ته یې ټولې لاربنوونې کړې وې او د دغې ورځې څخه یې خبر کړي وو، مګر مونږ د هغوی خبرې نه واورېدلې او نه مو پکښې څه د عقل څخه کار واخست.

۲_ ای پیغمبره! کافران خو به په دغې ورځ کښې د پیغمبرانو علیهم السلام په ورتګ باندې اقرار وکړي خو دا به ونه وایي چې څه وجه وه چې دوی د هغوی په نصائحو باندې غوږونه کاڼه کړي وه؟.

د دې کار وجه دا ده چې کافران نژدې ژوند غولولي او آخرت ته یې شا کړې ده، آن تر دې چې د قیامت په ورځ به په خپلو ځانونو باندې د کفر شاهدي ورکړي او د خوب څخه به راویښ شي، مګر په هغه وخت کښې به ورته هیڅ ګټه ونه رسوي.

۳_ ای پیغمبره! څکه مونږ په دنیا کښې د پیغمبرانو علیهم السلام سلسله جاري ساتلې ده چې ستا رب ﷻ د غفلت په حال کښې د ښارونو هلاکوونکی نه دی ترڅو چې هغوی ته پیغمبر ورشي او د غفلت د خوبه یې راویښ کړي، که بیا هم راویښ نه شي نو د عادیانو او ثمودیانو غوندې یې په بلا اخته کوي. نو ستا د زمانې کافران هم باید چې ستا په ورتګ سره د غفلت د خوبه را بیدار شي او په لوی لاس خپل ځانونه په بلا اخته نه کړي.

۴_ ای پیغمبره! د پیغمبرانو علیهم السلام په استولو کښې بله د حکمت خبره دا ده چې هم د نیکانو او هم د بدانو مراتبورباندې ټاکل کېږي چې د فلاني او فلاني ایمانداري په کومه رتبه کښې ده او یا د فلاني او فلاني کفریات څومره-څومره اندازې لري. نو د قیامت په ورځ به هر چاته، نیکو کارو ته او که بد کار، د خپلو کړو وړو په معیار مراتب ټاکلی کېږي او ستا رب ﷻ د خلکو د اعمالو څخه ناخبر نه دی.

۵_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ هم غني دی او هم د مهربانۍ خاوند دی، نو د پیغمبرانو علیهم السلام سلسله یې د دې کبله جاري نه ده ساتلې چې د خلکو عبادت ته احتیاج دی بلکې دا کار د ده ﷻ صرف رحمت او مهرباني ده چې خلک ورباندې د خپلو نعمتونو مستحقین جوړ کړي.

نو زما د پلوه د خپل امت خلکو ته ووایه چې الله ﷻ تاسو ته هیڅ اړتیا نه لري او دا کولی شي چې تاسو د منځه یوسي او ستاسو په عوض دنیا په نورو خلکو باندې آباده کړي، لکه څنګه یې چې

ناسو باندې د اولادونو په حیث د خپلو پلرونو په عوض دنیا آباده کړې ده. یا په بل عبارت: ستاسو په پرېنا کولو باندې دنیا نه پوپنا کېږي، خپلو ځانونو ته مه غره کېږئ.
دادی یو خل بیا واورئ د کوم شي چې تاسو ته وعده درکوله کېږي هغه ضرور راتلونکی دی او تاسو بې مخه نیوونکي نه یاست چې د خپلې ارادې په مقابل کښې د الله ﷻ اراده عاجزه او کمزورې کړئ او د قیامت د راتللو مخه ونیسئ.
۶ـ ای پیغمبره! خپل امت دې مخاطب کړه چې ما خو د الله ﷻ احکام تاسو ته ورسول، د قیامت د ورځې حالات مې درته شرحه کړه او دې ته مې په مستنده توګه راوبللئ چې د کفر څخه لاس واخلئ او د قیامت د ورځې د ندامت او پښېمانۍ څخه ځانونه بچ کړئ. نو که تاسو اوس هم په خپلو کفریانو باندې کلک یاست نو تاسو خپل کار کوئ او زه به خپل، تاسو په خپل کفري حالت باندې کلک اوسئ او زه به په خپل دعوتي حالت باندې، نتیجې ته به ګورو چې د چا په ګټه تمامېږي. خو ژر دی چې درته به معلومه شي چې نېک عاقبت د چا په برخه کېږي؟ زما که ستاسو؟ مګر دومره درته وایم چې تاسو د کفر په ارتکاب سره ظالمان یاست او یقیناً ظالمان فلاح او کامیابي نه شي موندلی او د آخرت د پښېمانۍ سره مخامخ کېږي.

توضیحات

۱ـ علماء کرام په دې کښې اختلاف لري چې ایا د پیریانو څخه پیغمبران استولی شوي دي او که نه؟، نو موږ غواړو چې د محترمو لوستونکو توجه لاندې نکاتو ته راواړوو:
الف: ټول علماء کرام متفق دي چې د نبي کریم ﷺ رسالت عام دی او پیریانو ته هم شامل دی، الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَأَنَّهُۥ لَمَّا قَامَ عَبۡدُ ٱللَّهِ يَدۡعُوهُ كَادُواْ يَكُونُونَ عَلَيۡهِ لِبَدٗا ﴾ [الجن:۱۹] یعني: او ماته یقیناً دا وحې کړی شوې ده چې کله د الله ﷻ بنده (محمد ﷺ په بیت النخله مقام کښې) پورته شو چې د خپل رب ﷻ عبادت وکړي نو پیریان نژدې وه چې په ده باندې (د ډېر ازدحام د کبله) سر په سر پرېوزي، هر یو د قرآن کریم اوریدلو ته لېوال وه.
ب: په دې کښې هم اختلاف نشته چې د پیریانو ځینو کسانو د قرآن کریم د زده کولو څخه وروسته خپل قوم ته رجوع کړې ده، هغوی یې ایمان راوړلو ته هڅولي او د الله ﷻ د عذابه یې داورولي دي، لکه چې په [الاحقاف:۲۹] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.
ج: دا خبره هم اتفاقي ده چې انسانانو ته ټول پیغمبران علیهم السلام د خپل جنس څخه استولی شوي دي او په دوی کښې کوم یو پېرې نه دی تېر شوی.
د: اما په دې کښې اختلاف دی چې ایا پیریانو ته د خپل جنس څخه پیری پیغمبر استولی شوی دی او که څنګه؟
اکثره علماء کرام په دې نظر دي چې پیری پیغمبر نه دی تېر شوی بلکې پیغمبري په انسانانو پورې خانګړې ده، د دوی په نزد د ﴿ أَلَمۡ يَأۡتِكُمۡ رُسُلٞ مِّنكُمۡ ﴾ معنی داسې راوځي چې: ایا تاسو ته

ستاسو د مجموعې څخه خاص انسانان د پیغمبرانو په صفت نه وه درغلي؟!
د دې نظر تائیدات ځینو مفسرینو کرامو راغونډ کړي دي[1] که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.
ځینې نور علماء کرام وايي چې په پیریانو کښې هم پیغمبران تېر شوي دي. دوی د همدې مطلب د تائید دپاره ډېر نصوص راغونډ کړي دي[2] او د ذکر شوې جملې معنی داسې راوباسي چې: ایا تاسو ته همدا ستاسو څخه خاص کسان د انسي یا جني پیغمبرانو په حیث نه وه درغلي؟!
دوی وايي چې یو جني پیغمبر د "یوسف" په نامه باندې هم تېر شوی دی[3].

تبصره

۲ـ زمونږ په نظر په ذکره شوې موضوع کښې توقف په کار دی، چې د دې امت کوم تکلیفي حکم وریوري تعلق نه لري نو څه ضرور نه ده چې په بحث باندې یې وخت مصرف کړو. شاید چې الله ﷻ به زمونږ څخه د قیامت په ورځ پوښتنه ونه کړي چې ستاسو څه عقیده وه چې مونږ جني پیغمبر دنیا ته استولی وه او که نه.

یادونه

۳ـ مونږ د [النساء:۳۲] آیت لاندې لیکلي دي چې د قیامت په ورځ کښې په کافرانو باندې مختلف حالات ورځي چې په خپلو کفریاتو باندې به کله اقرار کوي، لکه همدغه آیت چې اوس د بحث لاندې دی، او کله به ترې انکار کوي، لکه د همدې سورت [۲۳] آیت چې شرحه یې پخوا تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

د "ظلم" د کلمې دوه تفسیرونه

۴ـ په دې مقام کښې علماء کرامو د ﴿بِظُلۡمٍ﴾ د کلمې دپاره لاندې دوه تفسیرونه کړي دي:
الف: ځینې وايي چې دلته د ظلم څخه شکلي ظلم مراد دی. نو حاصل یې داسې کېږي چې ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په ظلم سره ښارونه نه هلاکوي چې د پیغمبر د وړلېږلو څخه وړاندې د غفلت په حال کښې ورباندې کوم آفت وربشکته کړي[4].
دوی وايي چې حقیقي ظلم خو د الله ﷻ په یوه کار کښې هم نه متحقق کېږي ځکه چې ټول مخلوقات د ده ﷻ ملک دی او په خپل ملک کښې تصرف کول ظلم نه ګڼل کېږي، هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ د خپل فضل او مهرباني د کبله ذکر شوي تصرف ته د ظلم نوم ږدي.
ب: اکثره علماء کرام وايي چې دلته ظلم په خپله حقیقي معنی سره استعمال شوی دی[5]. نو د

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۷۷
(۲) تفسیر المنار ج۸ ص۱۰۶
(۳) البحر المحیط ج۴ ص۶۴۸
(۴) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۹۷
(۵) تفسیر الطبري ج۸ ص۳۷؛ المعجم

معنی حاصل بې داسې کېږي چې ای پیغمبره! ستا رب ﷻ په ظلمونو او کفریاتو باندې ترهغه نیول نه کوي ترڅو چې هغوی ته پیغمبر ورواستوي او هغوی د پیغمبر لارښوونو ته شا کړي.
مونږ ته همدغه دوهمه معنی په دې مقام کښې په زړه پورې ښکاري.

يادونه

۵ـ په دې باره کښې چې الله ﷻ د زښت ډېر رحمت خاوند دی، مونږ د [الأنعام:۱۲] آیت لاندې ډېر احادیث د مثال په توګه د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي هیله ده چې د دې مقام د ښه پوهیدلو دپاره بو ځل ولوستلی شي. برسیره پر دې ځینو مفسرینو کرامو ورباندې په دې مقام کښې هم پوره ړنا اچولې ده(۱) چې دا کتاب یې د اوږد والي د کبله نه شي رانقل کولی.

د "قَوْمٍ آخَرِينَ" څخه دلته څوک مراد دي؟

۳ـ ځینې مفسرین کرام وایي چې دلته د ﴿قَوۡمٍ ءَاخَرِينَ﴾ (بل قوم) څخه هغه خلک مراد دي کومو چې د نوح عليه السلام سره په کشتۍ کښې نجات موندلی وه(۲). نو د معنی حاصل به یې داسې شي: لکه چې تاسو د ښو نیکانو خلکو (د نوح عليه السلام د کشتۍ د ملګرو) خلیفه ګان یاست همدارنګه الله ﷻ قادر دی چې ستاسو خلیفه ګان هم نېکان خلک وګرځوي.

مګر مونږ ته داسې ښکاري چې ذکر شوی تفسیر به د مثال په توګه ښودلی شوی وي، دا څکه چې د هرې طبقې خلک د پخوانۍ طبقې دپاره خلیفه ګان ګڼل کېږي او هم دا چې نېکان خلک خو بوازې د نوح عليه السلام په ملګرو کښې انحصار نه لري.

﴿وَجَعَلُواْ لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ ٱلۡحَرۡثِ وَٱلۡأَنۡعَٰمِ نَصِيبٗا فَقَالُواْ هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعۡمِهِمۡ وَهَٰذَا لِشُرَكَآئِنَاۖ فَمَا كَانَ لِشُرَكَآئِهِمۡ فَلَا يَصِلُ إِلَى ٱللَّهِۖ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَآئِهِمۡۗ سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ قَتۡلَ أَوۡلَٰدِهِمۡ شُرَكَآؤُهُمۡ لِيُرۡدُوهُمۡ وَلِيَلۡبِسُواْ عَلَيۡهِمۡ دِينَهُمۡۖ وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا فَعَلُوهُۖ فَذَرۡهُمۡ وَمَا يَفۡتَرُونَ ﴿١٣٧﴾﴾

[۱۳۶] او مشرکانو الله ﷻ ته د هغه شي څخه برخه ټاکلې ده چې ده ﷻ پیدا کړی دی چې د کښتونو او څارویو څخه عبارت دی (او بوتانو ته یې ترې هم برخه ټاکلې ده)، نو دوی وایې چې دا (برخه) خاص الله ﷻ لره ده، د دوی په ګومان، او دا (برخه) خاص زمونږ شریکانو (بوتانو) لره ده.

---

(۱) تفسير المنار ج۸ ص۱۱۵
(۲) روح المعاني ج۸ ص۳۰

نو هغه برخه چې د دوی د شریکانو (بوتانو) دپاره وي نو (هغه د) الله ﷻ (برخې) ته نه وصل کېږي (چې وربانډې زیاته شي) او هغه برخه چې الله ﷻ لره وي نو هغه د دوی (د) بوتانو (شریکانو برخې) ته وصل کېږي (وربانډې زیاتوي یې).

هغه شی ډېر بد دی چې دوی (وربانډې) حکم کوي (کوم چې وړاندې ذکر شو).

[۱۳۷] او (ای پیغمبره! لکه څنګه چې مشرکانو ته دغه ذکر شوی حکم شریکانو او بوتانو بنائسته کړی دی) همدارنګه ډېرو مشرکانو ته د دوی شریکانو (بوتانو) د دوی د اولادونو وژل هم بنائسته کړي دي، د دې دپاره چې دوی (په معنوي مرګ باندې) هلاک کړي او د دې دپاره چې په دوی باندې خپل دین ګډ وډ کړي.

او که د الله ﷻ اراده شوې وی نو دغه (ذکر شوي کارونه) به یې نه وی کړي، نو (ای پیغمبره!) مشرکان د هغه څه سره پرېږده چې دوی یې (په الله ﷻ باندې) دروغ تړي.

ارتباط

په وړاندې نژدې آیت کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کړې وه چې مشرکان مخاطب کړه چې ای مشرکانو! په کوم حالت باندې چې تاسو یاست په همغه حالت باندې اوسئ، ډېر ژر به په نتیجه باندې خبر او ډېر ژر به په خپلو کړو باندې پښیمانه شئ؛

د دې ایتونو څخه نیولې تر ډېرو ایتونو پورې د مشرکانو حالت بیان شوی دی چې دوی د عقیدې او عمل د حیثه په کومو حالاتو باندې وه.

شان نزول یا د ایتونو مصداق

څرنګه چې د ایتونو شان نزول په حقیقت کښې د ایتونو دپاره مصداق په ګوته کوي او په تفسیر باندې په پوهېدلو کښې د لوستونکو سره زیات کومک کوي، نو مونږ غواړو چې په دې مقام کښې د لوستونکو توجه لاندې نکاتو ته وروګرځوو چې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او نورو علماوو کرامو څخه روایت شوي دي[۱]:

۱ـ د ایتونو د نزول په وخت کښې د مشرکانو دا عادت وه چې د خپلو غلو (دانو) میوجاتو او بالآخره د خپلو څارویو څخه به یې څه برخه د الله ﷻ په نامه باندې بېلوله ترڅو الله ﷻ ترې راضي شي، او څه برخه به یې د بوتانو په نوم باندې ټاکله ترڅو بوتان د دوی سره لاس وکړي او الله ﷻ ته یې نژدې کړي.

۲ـ د هغوی په اصطلاح، د الله ﷻ برخه به یې په میلمنو او مسکینانو باندې مصرفوله او د ماشومانو په تربیه کښې به یې ترې کار اخست، او د بوتانو برخه به یې د بوت خانو په جوړونه، ترمیم، قربانیو او بالآخره د منجاورانو په مصارفو کښې لګوله[۲].

---

(۱) المحرر الوجیز ج۶ ص۱۵۶؛ روح المعاني ج۸ ص۳۲

(۲) تفسیر المراغي ج۸ ص۴۲

۲ـ مشرکانو به د الله ﷻ د برخې هومره رعایت او حفاظت نه کاوه څومره رعایت او حفاظت به يې چې د بوتانو د برخې کاوه. که څه هم دوی به د همدې فرق وجه دا بیانوله چې بوتان فقیران دي په برخو باندې يې پاملرنه په کار ده او الله ﷻ غني دی، که برخه يې ضایعه شي هم باک يې نشته، مګر اصلي وجه يې داوه چې د دوی د یو پلوه د بوتانو سره د الله ﷻ په نسبت محبت زیات وه او د بله پلوه څومره چې د بوتانو څخه دارېدل هومره د الله ﷻ څخه نه دارېدل. لاندې څو مثالونه د نظره تېر کړئ:

الف: که باد به د بوتانو د برخې څخه څه شی د الله ﷻ برخې ته وروالوزاوه نو هغه به يې بېرته خپل ځای ته انتقالاوه، اما د عکس په صورت کښې به يې په خپل حال پرېښوده او د بوتانو برخه به يې ورباندې غټوله.

ب: که د بوتانو پورې د مربوطې کروندې څخه به د الله ﷻ مربوطې کروندې ته اوبه وبهېدلې نو سمدستي به يې بندولې خو د عکس په صورت کښې به هیڅ خبره نه وه او د بوتانو کرونده به يې ورباندې خړوبوله.

ج: که د بوتانو په برخه به څه اسماني آفت پېښ شو او څه زیان به يې ورته ورساوه نو د هغه جبیره به يې د الله ﷻ د برخې څخه کوله او د تاوان په اندازه به يې پکښې زیادت کاوه، اما د عکس په صورت کښې به يې پوره کولو ته حاضر نه وه.

د: که اشد ضرورت به وردمخه شو نو د الله ﷻ د برخې څخه به يې اجراء کاوه اما د بوتانو برخې ته به يې په هیڅ صورت کښې لاس نه ور ووړ، په اصطلاح چې لاس يې ګوزن ونه وهي.

هـ: که د الله ﷻ برخې به ښه وده وکړه او ښه حاصلات به يې ونیوه او د بوتانو د برخې حاصلات به مزه ناک نه وه نو برخې به يې سره تبدیل کړې، د الله ﷻ په برخه باندې به يې د بوتانو د برخې نوم کېښود او د بوتانو برخې ته به يې د الله ﷻ د برخې لقب ورکړ.

و: که د بوتانو برخه به تمامه شوه او د منجاورانو او بوت خانو مصرف به پوره نه شو نو پاتې مصارف به يې د الله ﷻ د برخې څخه د اجراء لاندې نیوه، اما که د مسکینانو او مېلمنو مصارف به د الله ﷻ د برخې څخه پوره نه شوه او د بوتانو په برخه کښې به زیات وه نو هغه ته به يې ګوتې نه وروړې چې بوتان خپه نه شي.

ز: د الله ﷻ د برخې په څاروي باندې به د حج یا عمرې دپاره سورېده خو د بوتانو د برخې په څاروي باندې به په هیڅ صورت کښې نه سورېده.

ح: بالآخره د الله ﷻ د برخې څاروی به يې د بوتانو په نامه سره ذبحه کاوه مګر د بوتانو د برخې په څاروي باندې به يې د ذبحې په وخت کښې د الله ﷻ نوم نه یاداوه.

لنډه دا چې الله ﷻ په دغو ایتونو کښې د مشرکانو ذکر شوي جنایات او هم د اولاد وژنې جنایات منعکس کړي دي او د دوی د بې عقلۍ څخه يې پرده پورته کړې ده چې حاصل يې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! د مشرکانو د غیر مشروع حالاتو څخه دا حالت هم دی چې د یو پلوه عقیده لري چې کروندې او څاروي، بلکې هر شی الله ﷻ پیدا کړی دی او بوتان ورسره پکښې برخوال نه دي، خو د بلې خوا یې په خپلو کروندو او څارویو کښې لکه څنګه چې د الله ﷻ دپاره برخه ټاکي همدارنګه بوتان هم بې برخي نه پرېږدي او په خپل خیال داسې وبش کوي چې دا د الله ﷻ برخه ده او دا زمونږ د شریکانو (بوتانو) برخه ده، حال دا چې په خلقت کښې داسې نه شي ویلی چې دا الله ﷻ پیدا کړي دي او دا زمونږ شریکانو (بوتانو) پیدا کړي دي.

۲ـ په دې باندې علاوه، د مشرکانو بله سپین سترګي او بې ادبي دا ده چې د هغې برخې ډېر حفاظت او ساتنه کوي کومه یې چې بوتانو ته ټاکلې وي چې په هیڅ صورت باندې د همدې برخې څخه څه شی د الله ﷻ برخې ته نه ورکول کېږي، مګر بالعکس د بوتانو په برخه کښې که څه نواقص پیدا شوه نو د الله ﷻ په برخه باندې یې تبدیلوي او که هغه تمامه شوه په دې باندې یې پوره کوي او داسې نور.

۳ـ ای پیغمبره! د مشرکانو یو کفر دا دی چې بوتان په مالي عباداتو کښې هم برخوال ګڼي لکه څنګه چې دوی ته په بدني عباداتو کښې برخه ورکوي، او بل کفر یې دا دی چې په عباداتو کښې د الله ﷻ په نسبت د بوتانو زیات احترام کوي، نو دا ډېره بده عقیده او بد حکم دی چې دوی یې کوي.

۴ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې مشرکانو ته د دوی شریکانو (بوتانو) په مالي عباداتو کښې ذکر شوې کړنلاره ښایسته کړې ده، همدارنګه یې دوی ته د خپلو اولادونو وژل هم ډولي ګرځولي دي ترڅو دوی د هلاکت کندې (دوزخ) ته وغورزوي او دین وروباندې ګډوډ کړي، حتی چې جنایات هم ورته عبادات څرګندېږي بلکې جنایات یې د دین جزء ګڼلی دی.

۵ـ ای پیغمبره! دنیا د ازمېښت او امتحان ډګر دی د همدې کبله الله ﷻ دوی ته ازادي ورکړې ده، که نه نو که د الله ﷻ اراده شوې وی چې دغه کارونه دې ونه کړي نو یو کار به یې هم نه وی کړی. نو د خپلو دروغینو عباداتو او دروغینو اعمالو سره یې پرېږده، ډېر ورباندې مه غمژن کېږه، د قیامت ورځ راروانه ده ډېر ژر به دوی د ندامت سره مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ په آیت شریف کښې مطلب دا نه دی که بالفرض مشرکانو د الله ﷻ د برخې ساتنه د بوتانو د برخې د ساتنې سره برابره کړې او یا یې ترې اضافه کړې وی نو دوی ته به د ملامتۍ لقب نه وی ورکړی شوی، بلکې مطلب یې دا دی چې دا کار په شرک باندې علاوه یوه بله بې ادبي او بله بې احترامي ده چې دوی یې مرتکب شوي دي.

د مشرکانو عادت وه چې د یوه کفر په داخل کښې به یې بل کفر ته لاس اچاوه، الله ﷻ فرمایي: ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ ٱلْبَنَٰتِ سُبْحَٰنَهُۥ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ﴾ [النحل:۵۷] یعنې: مشرکان الله ﷻ ته لورګانې

جوړوي، ده ﷻ ته پاکي ده، حال دا چې خپلو ځانونو ته هغه څه غواړي چې مینه او محبت ورسره لري چې زامن دي.

نو الله ﷻ ته د اولاد ثابتول يو کفر دی او په اولاد کښې ورته ـ د دوی په نزد ـ د حقير اولاد لورګانو ثابتول بل کفر دی.

"شُرَكَائِهِمْ" څه معنی؟

٢ـ په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د ﴿شُرَكَآئِهِمْ﴾ دپاره ډېرې معناوې کړې دي[١]، لکه شرکي انډيوالان، د بوتانو منجاوران، انسي يا جني شيطانان. مګر مونږ د لنډون په غرض په بوتانو سره معنی کړ چې ټولو ته شامل شي، دا ځکه چې بوت خو يوازې متعارفو جماداتو پورې مختص نه دی بلکې هر شی چې د الله ﷻ د عبادت څخه غافلوونکی وي د سړي دپاره د بوت په نوم يادېږي، برابره خبره ده چې په عمل کښې وي او که په عقيده کښې.

نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي چې «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدِّرْهَمِ وَعَبْدُ الْخَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخِطَ»[٢] يعنې: هلاک شو د دينار (طلاوو) بنده، او د پيسو بنده او (هم) د زونډې دار ځادر بنده، که (د دغو شيانو څخه څه شی) ورکړی شي راضي کېږي او که ورنه کړی شي په غُصه کېږي. يعنې خوشالي او خفګان يې د الله ﷻ د رضا په حاصلولو پورې تړلی نه وي بلکې په مادياتو پورې نښتې وي.

د اولاد وژنې وجوهات

٣ـ دا قاعده ده چې هر ظالم د ظلم کولو دپاره څه بهانه تراشي که څه هم د هغې بطلان ښه پوره ځرګند وي. نو مشرکانو به هم د خپلو اولادونو د وژلو دپاره لاندې بهانې تراشلې[٣]:

الف: ځينو به خپل اولادونه (لورګاني يا زامن) د فقر د کبله وژل چې يا به يې سمدستې لاس تنګ وه او يا به د تنګ لاسي څخه ډارېده چې په نفقه باندې به يې د فقر سره مخامخ شي.

ب: ځينو به خيال کاوه چې د اولاد په قرباني سره به الله ﷻ ته يا بوتانو ته نژدې شي لکه څنګه چې ابراهيم ﷺ د خپل زوی (اسماعيل ﷺ) ذبحه کولو ته چمتو شوی وه. مګر دې ته به يې فکر نه وه چې هغه ته خو الله ﷻ امر کړی وه او دوی يې ترې منعه کړي دي.

ج: ځينو به د خپلو اولادونو ذبحه کول په خپلو ځانونو باندې نذر اېښوده، لکه څنګه چې عبد المطلب (د نبي کريم ﷺ نيکه) په لسو زامنو کښې د يوه زوی ذبحه کول په خپل ځان باندې نذر کړي وه، چې د سيرت کتابونو يې مفصله قيصه ليکلې ده[٤]. د همدې کبله د نبي کريم ﷺ په القابو کښې

---

[١] زاد المسير ج٣ ص٨٩
[٢] صحيح البخاري ج١ ص٤٠٤
[٣] روح المعاني ج٨ ص٣٢؛ تفسير المراغي ج٨ ص٤٤
[٤] سيرت ابن هشام ج١ ص١٦٤

يو لقب "ابْنُ الذَّبِيحَيْن" دی[1] يعني د دوه وو ذبحه کړی شوو زوی، چې يو يې پلار (عبدالله) دی او بل يې نيکه (اسماعيل ﷺ) دی.

د: ځينو به لورګانې د دې کبله ژوندۍ ښخولې چې د لور ودېدل به ورته شرم ښکارېده او هم د دې کبله چې په کورنيو جنګونو کښې به د بندۍ په حيثه ونيوله شي او پيغور به راته ترې جوړ شي.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: مشرکانو د لورګانو د وژلو او د ژونديو ښخولو دپاره څه بنياد درلود؟
مونږ وايو چې: دا بې رحمي صرف په غُصه باندې پيل شوې وه هغه دا چې[2]:

يو ځل په کورنيو جنګونو کښې څه زنانه بندياني بيولې شوې وې چې په دوی کښې د قيس بن عاصم لور هم وه، بله ورځ جګړه په سوله فيصله شوه او د سولې يو جز دا وه چې بندياني زنانه دې پرېښودلې شي چې خپلو کورونو ته ستنې شي.

ټولې بندياني ستنې شوې مګر د قيس بن عاصم لور بيرته ستنه نه شوه، او چا چې بندۍ کړې وه د همغه سره خوښه شوه، نو قيس سوګند ياد کړ که په کور کښې يې لور توليده شي نو هغه به ژوندۍ ښخه کړي. قيس په خپلو نورو (نوو زېږېدونکو) لورګانو باندې همدغه نقشه عملي کړه او په مشرکانو جاهلانو کښې يې د بې رحمۍ ډېره کېښودله.

﴿وَقَالُواْ هَٰذِهِۦٓ أَنْعَٰمٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَّا يَطْعَمُهَآ إِلَّا مَن نَّشَآءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَٰمٌ حُرِّمَتْ
ظُهُورُهَا وَأَنْعَٰمٌ لَّا يَذْكُرُونَ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا ٱفْتِرَآءً عَلَيْهِ ۚ سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُواْ
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾ وَقَالُواْ مَا فِى بُطُونِ هَٰذِهِ ٱلْأَنْعَٰمِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰٓ
أَزْوَٰجِنَا ۖ وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَآءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُۥ حَكِيمٌ عَلِيمٌ
﴿١٣٩﴾ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ قَتَلُوٓاْ أَوْلَٰدَهُمْ سَفَهًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُواْ مَا رَزَقَهُمُ ٱللَّهُ ٱفْتِرَآءً عَلَى
ٱللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّواْ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾﴾

[١٣٨] او مشرکان (په خپل ګومان سره) وايي چې دغه، څاروي دي او کښت دي، منعه کړی شوي (حرامې) دي، نه به يې خوري مګر هغه څوک چې زمونږ خوښه وي (مونږ يې ورته تاکو)؛ او (هم وايي چې دغه) څاروي دي چې سورلي يې حرامه کړی شوې ده. او (هم وايي چې دغه) څاروي دي چې د

(١) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۶
(٢) روح المعاني ج۸ ص۳۲

الله ﷻ نوم ورباندې دوی نه يادوي (بايد ورباندي ياد يې نه کړي) (دا ټول دروغ ویل دي) په الله ﷻ باندې دروغ ویل، ژر دی چې دوی ته به په هغه څه جزا ورکړي شي چې دي دوی چې دروغ تړي.

[۱۳۹] او مشرکان وايي چې هغه څه چې د دغو څارويو (چې د بوتانو په نامه نذر کړی شوي دي) په ګېډو کښې دي خاص زموږ د نارینه وو دپاره دي او زموږ په زنانه وو باندې حرام کړی شوي دي (خو په دې شرط چې ژوندي ترې وزيږيږي)، او که هغه مړه وي (مړه وزيږيږي) نو دوی (نارینه او زنانه ټول) پکښې شریک دي. ژر دی چې الله ﷻ به د همدې (دروغين) بيان جزا ورکړي، يقيناً همدی ﷻ د حکمت څښتن (او) د علم خاوند دی.

[۱۴۰] بې شکه هغه کسان زيانکاران شوه چې د حماقت د کبله يې بدون د پوهې څخه خپل اولادونه وژلي او هغه مالونه يې (په خپلو ځانونو باندې) حرام کړي کوم چې الله ﷻ دوی ته روزي کړي دي، (دا دروغ تړل دي) په الله ﷻ باندې دروغ تړل. يقيناً دوی بې لارې شوه او دوی لاره موندونکي نه دي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندينيو ایتونو مضمون تعقيب شوی دی او د مشرکانو نامشروعو کارونو ته اشاره شوې ده ترڅو مؤمنان ترې عبرت واخلي او په دين کښې بدعتونه جوړ نه کړي، نو حاصل يې داسې راوځي: ای پيغمبره! د مشرکانو د ځينو نورو بې ځايه تصرفاتو يادونه په لاندې ډول وکړه:

۱ـ مشرکان ځينو څارويو ته او د ځينو غلو دانو حاصلاتو ته اشاره کوي او وايي چې دا به نه خوري مګر هغه څوک چې موږ ورته د خوراک او استفادې دپاره په خپل خيال خاص کړي دي. هغه دا چې د بوتانو په مصارفو به لګېږي، د بوت خانو ترميم به پرې کېږي او بالآخره د بوت خانو منجاوران به ترې خپل خوراک او څښاک برابروي، په نورو ټولو خلکو باندې ترې استفاده کول حرام دي، که چا ترې استفاده وکړه هغه ګناهګار دی.

۲ـ دوی ځينو نورو څارويو ته ګوته نيسي چې دا د بوتانو په نامه باندې خوشې کړی شوي دي چې هيڅ‌چاته جواز نه لري چې د سورلۍ استفاده ترې وکړي او په لوی لاس خپل ځان ګنهګار کړي.

۳ـ دوی ځينې نور څاروي د بوتانو په نامه په ګوته کوي چې په دغو باندې به هيڅوک د ذبحې په وخت کښې د الله ﷻ نوم نه يادوي او په هرچا باندې واجبه ده چې د بوتانو په نامه باندې يې ذبحه کړي، علاوه په دې دا هم چاته روا نه ده چې د سورلۍ استفاده ترې وکړي او د عمرې يا د حج او يا د بل نيک کار سفر ورباندې وکړي او په شا باندې يې د "لبيک اللّهم لبيک" چيغه پورته کړي.

ای پيغمبره! ذکر شوي تعينات د الله ﷻ د جانبه نه دي شوي بلکې الله ﷻ ذکر شوي څاروي او د غلو دانو حاصلات د ټولو بندګانو دپاره خلق کړي دي، مګر مشرکان د دغو ټولو تعيناتو نسبت الله ﷻ ته کوي او په الله ﷻ باندې دروغ تړي، نو دهر ژر به يې جزا وګوري.

۴_ مشرکان ځینو نورو څارویو ته اشاره کوي او وایي چې د دغو څارویو اولادونه فقط د نارینه وو پورې اختصاص لري چې غوښه یې وخوري او په زنانوو باندې یې خوراک حرام دی، هو! که د دغو څارویو اولادونه مړه وزېږېده نو بیا پکښې نارینه او زنانه ټول شریک دي چې غوښې یې وخوري، هیڅوک یې په خوراک باندې نه ګناهګارېږي.

ډېر ژر دی چې الله ﷻ به د دغه بیان او د دغو تعیناتو جزا هم ورکړي، خو سمدستي جزا ورکول د حکمت غوښتنه نه ده ترڅو ابتلاء او ازمېښت تکمیل شي. یقیناً الله ﷻ برسیره پر دې چې حکیم دی، د پوهې خاوند هم دی د هرچا د جزا ونډه ورته معلومه ده.

۵_ ای پیغمبره! هغه خلک چې په بې عقلۍ سره بدون د شرعي دلیل څخه خپل اولادونه وژني او یا په الله ﷻ باندې دروغ تړي او په خپلو خانونو باندې حلال رزقونه حراموي دوی د یو پلوه د ابدي دوزخ سره مخامخ کیدونکي او تاوانیان دي او د بله پلوه په دنیا کښې هم خساره مند دي، چې هم د اولادونو د نعمت او هم د مالونو د نعمت څخه بې برخې شوه او هم تري الله ﷻ راضي نه شو بلکې ورباندې په غضب شو.

لنډه دا چې دوی ګمراهان شوه او په راتلونکي کښې هم لاره موندونکي نه دي، که څه هم دوی خپل خانونه لاره موندونکي ګڼي.

توضیحات

۱_ ځینو مفسرینو کرامو[1] لیکلي دي چې په ﴿وَأَنْعَٰمٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا﴾ جمله کښې هغو څلورو ډلو څارویو ته اشاره ده کوم چې په [المائدة:۱۰۳] ایت کښې د "بَحِيْرَة، سَائِبَة، وَصِيْلَة، حَام" په نومونو باندې یاد شوي دي، چې همدلته یې شرحه تېره شوې ده، هیله ده چې لوستونکي یې یو خل وګوري.

۲_ مفسرینو کرامو د ﴿وَأَنْعَٰمٌ لَّا يَذْكُرُونَ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا﴾ جمله په لاندې دوه تفسیرونو باندې تفسیره کړې ده[2]:

الف: چې په دغو څارویو باندې به د ذبحې په وخت کښې د الله ﷻ نوم نه یادېږي ترڅو بوتان ناراض نه شي.

ب: چې د حج یا عمرې سفرونه به ورباندې نه کول کېږي چې په شا باندې یې د الله ﷻ نوم یاد کړی شي، او نه به پرې بل نېک کار کول کېږي.

څرنګه چې مونږ ته دواړه تفسیرونه سره منافي نه ښکاري نو ځکه مو په خلاصه مطلب کښې دواړو ته اشاره وکړه.

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۹: المحرر الوجیز ج۶ ص۱۶۰

(۲) [illegible] ج۲ ص۴۹۲: تفسیر البغوي ج۲ ص۱۳۴

ما في البطن څه معنی؟

٣_ ځينو مفسرينو کرامو د ﴿مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ ٱلْأَنْعَٰمِ﴾ دکلماتو څخه دوه ډوله شيان اخستي دي، يو د همدغو څارويو شوده او بل د همدغو څارويو بچي کوم چې د دوی په ګيډو کښې وي او لا زېږېدلي نه وي، او دغه مفهوم خو د څارويو په شودو او بچو (جنين) دواړو باندې صادقېږي څکه چې دواړه د څارويو په بُطون (په داخل) کښې دي[1].

مګر موږ ته بهتره ښکاري چې دلته يوازې جنين مراد کړی شي ځکه چې:

الف: په راتلونکي [١۴٣] آيت کښې د همدې څخه په ﴿أَمَّا ٱشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ ٱلْأُنثَيَيْنِ﴾ باندې تعبير کړی شوی دی چې د شودو اراده کولو ځای پکښې نشته.

ب: د ما في البطون دوهم حالت په ﴿وَإِن يَكُن مَّيْتَةً﴾ پورې اختصاص لري ځکه چې په شودو باندې د ﴿مَّيْتَةً﴾ اطلاق نه کېږي، نو متبادره دا ده چې فقط جنين به مطلب وي او بس، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ د مشرکانو دوه شرکيات (د څارويو او کروندو تحريم او د اولادونو وژنه) په ذکرو شوو ايتونو کښې خلط ملط بيان کړه؟

موږ وايو چې: دا د دې کبله ـ والله ﷻ اعلم ـ چې دواړه شرکيات سره يو تربله متناقض ښکاري، ځکه چې مشرکان د يو پلوه د فقيرۍ د ډاره خپل اولادونه وژني او د بله پلوه خپل مالونه ضايع کوي او په خپلو ځانونو باندې يې حراموي، ته به وايې چې دوی د فقر څخه بالکل نه ډارېږي.

دوی ته په کار وه چې مالونه يې په خپلو اولادونو باندې مصرف کړي وی او د وژلو څخه يې صرف نظر شوي وی، نو په اصطلاح سر او مال به يې دواړه د خطر څخه بچ وی، حال دا چې دوی په دواړو کښې د تاوان متحمل شوه. يا په بل عبارت: د بارانه وتښتيده او د ناوې لاندې يې شپه شوه، او غوږ يې ګاته سر يې بايلود، چې هم يې مالونه ضايع شوه او هم يې اولادونه.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَ جَنَّٰتٍ مَّعْرُوشَٰتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَٰتٍ وَٱلنَّخْلَ وَٱلزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُۥ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُتَشَٰبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَٰبِهٍ ۚ كُلُوا۟ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثْمَرَ وَءَاتُوا۟ حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ۖ وَلَا تُسْرِفُوٓا۟ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿١۴١﴾ وَمِنَ ٱلْأَنْعَٰمِ حَمُولَةً وَفَرْشًا ۚ كُلُوا۟ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿١۴٢﴾ ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ۖ مِّنَ ٱلضَّأْنِ ٱثْنَيْنِ وَمِنَ ٱلْمَعْزِ ٱثْنَيْنِ ۗ قُلْ ءَآلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ

[1] تفسير الطبري ج٨ ص۴٨

ٱلۡأُنثَيَيۡنِ أَمَّا ٱشۡتَمَلَتۡ عَلَيۡهِ أَرۡحَامُ ٱلۡأُنثَيَيۡنِ نَبِّـُٔونِي بِعِلۡمٍ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ ٱلۡإِبِلِ ٱثۡنَيۡنِ وَمِنَ ٱلۡبَقَرِ ٱثۡنَيۡنِۗ قُلۡ ءَآلذَّكَرَيۡنِ حَرَّمَ أَمِ ٱلۡأُنثَيَيۡنِ أَمَّا ٱشۡتَمَلَتۡ عَلَيۡهِ أَرۡحَامُ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۖ أَمۡ كُنتُمۡ شُهَدَآءَ إِذۡ وَصَّىٰكُمُ ٱللَّهُ بِهَٰذَاۚ فَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗا لِّيُضِلَّ ٱلنَّاسَ بِغَيۡرِ عِلۡمٍۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٤٤﴾

[۱۴۱] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې (ډول-ډول) باغونه يې پيدا کړي دي چې (په لرګيو باندې) پورته کړی شوي دي او (په لرګيو باندې) نه دي پورته کړی شوي، او (هم يې) د کجورو ونې او کښتونه (پيدا کړي دي) چې خوراک يې مختلف دی، او (هم يې) د زيتون او انارو (ونې پيدا کړې دي) چې (په يو حيث) يو بل ته ورته دي او (په بل حيث) يو بل ته ورته نه دي.

(دلته د الله ﷻ حکم دا دی چې) د دې (ذکرو شوو) ونو (او بوټو) د ميوجاتو (او حاصلاتو) څخه خورئ کله چې حاصل ورکړي (او ميوه ونيسي). او حق (زکات) يې د پرېکولو (حاصل ټولولو) په وخت کښې ورکړئ، او اسراف (د شرعي حد څخه تجاوز) مه کوئ. يقيناً الله ﷻ اسراف کوونکي نه خوښوي.

[۱۴۲] او (الله ﷻ) د څارويو څخه بار اوچتوونکي او (په ځمکه باندې) خوربدونکي (هم پيدا کړي دي).

(دلته هم د الله ﷻ حکم دا دی چې) د هغو څارويو څخه خورئ (او نورې استفادې ترې کوئ) چې الله ﷻ درته روزي کړي دي او د شيطان د قدمونو (غوښتنو) پيروي مه کوئ. يقيناً شيطان ستاسو دپاره ښکاره دښمن دی (د دښمن پيروي کول ګمراهي ده).

[۱۴۳] (يا په بل عبارت: الله ﷻ) اته جوړې (پيدا کړې دي) چې د ګډو څخه دوه جوړې دي (نر او ښځه) او د اورو څخه هم دوه جوړې دي (نر او ښځه).

(ای پيغمبره! مشرکانو ته) ووايه چې ايا الله ﷻ (د ذکرو شوو څلورو جوړو څخه) نران (ګډه، وز) حرام کړي دي او که ښځې (ګډه، اوزه) يې حرامې کړې دي او يا يې هغه بچيان (حرام کړي دي) چې د ښځو (ګډو، اوزو) رحمونه (ګېډې) ورباندې مشتملې دي؟ په (يقيني) علم سره خبر راکړئ (چې الله ﷻ د ذکرو شوو څلورو جوړو څخه کوم يو حرام کړی دی) که تاسو رښتيني ياست (چې ذکر شوي تحريمونه الله ﷻ کړي دي).

[۱۴۴] او (الله ﷻ) د اوښانو څخه هم دوه جوړې (اوښ، اوښه پيدا کړې دي) او د غوايانو څخه يې هم دوه جوړې (غوا، غوايه پيدا کړې دي).

(ای پيغمبره! دلته هم ورته) ووايه چې ايا الله ﷻ نران (اوښ، غوايه) حرام کړي دي او يا ښځې (اوښه، غوا) او يا يې هغه بچيان (حرام کړي دي) چې د ښځو (اوښو، غواوو) رحمونه ورباندې اشتمال لري؟

(که د پیغمبر د خولې سند نشئ وړاندې کولی نو) ایا تاسو هغه وخت حاضر وئ چې الله ﷻ تاسو ته همدغه تحریم باندې توصیه کوله (د کوم چې تاسو مدعیان یاست)؟.

(یا په بل عبارت: ایا تاسو پخپله پیغمبران یاست چې الله ﷻ درته د خپل حکم وحې کړې وي)؟.

(نو هر کله چې د دواړو جوابونه منفي دي)نو د هغه چا څخه غټ ظالم به بل څوک وي چې په الله ﷻ باندې د دې ډول دروغ تړي چې بدون د یقیني علم څخه خلک ګمراه کړي، بې شکه الله ﷻ ظالم قوم ته لارښوونه نه کوي (او د ایمان راوړلو توفیق نه ورکوي چې استعداد یې د خاورو سره خاورې کړی وي).

ارتباط

په وړاندینیو ایتونو کښې په څارویو او د کروندې په حاصلاتو کښې د مشرکانو مزخرف (دروغین) احکام ښودل شوي دي او په دې ایتونو کښې الهي حقیقي تشریع بیانه شوې ده او هم پکښې دا ښودله شوې ده چې تشریع (احکام صادرول) یوازې او یوازې د الله ﷻ حق دی او بس، چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! مشرکان پوه کړه چې د تشریع او احکام صادرونې حق په الله ﷻ پورې مختص دی، نه مشرکان د تشریع حق لري، نه شیطانان او نه بل څوک. دا ځکه چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ډول-ډول باغونه او کروندې یې د ځمکې څخه رازرغونې کړې دي لکه:

الف: څیني باغونه یې د داسې بوټو څخه جوړ کړي دي چې په څېرو باندې د ځمکې څخه هسک (پورته) کړی شوي وي، لکه د انګورو چیلې او د نورو ډول-ډول ګلانو ونې او بوټي چې په نورو لرګیو باندې پورته کړی شوي وي.

ب: څیني باغونه په لرګیو باندې نه دي پورته کړی شوي او چیلی تړې نه دي جوړې شوې، چې یا په خپلو ډډونو باندې هسک ولاړ وي، لکه د مڼو باغونه، او یا په ځمکه باندې خواره واره پراته وي، لکه د هندوانو باغونه.

ج: همدارنګه الله ﷻ د خرما (کجورې) ونې د نورو ونو څخه په ممتاز ساختمان سره جوړې کړې دي.

د: د غلو دانو یې مختلف ډولونه او رنګونه پیدا کړي دي چې بیل خاصیتونه او خوندونه لري.

هـ: د زیتون او انار د ونو یې هم داسې باغونه پیدا کړي دي چې د ونو شکلونه یې سره یو بل ته ورته دي مګر د میوو نوعیت یې جدا دی. همدارنګه د انار ټولې ونې یو شکل لري چې یوه بلې ته ورته ده، خو په حاصلاتو کښې یې زښت ډېر اختلاف دی، لکه بې دانه انار، دانه لرونکي انار، خواږه، تروه، میخوش او داسې نور.

نو پوښتنه دا ده چې ایا د ذکر شوو شیانو څخه کوم د الله ﷻ څخه په غیر بل چا پیدا کړی دی؟

پوره واضحه ده چې جواب منفي دی. نو د ذکرو شوو شیانو په تشریع کښې هم د الله ﷻ څخه بل څوک د دې خبرې حق نه لري چې دا حلال دی او دا حرام. ایا دا عجیبه نه ده چې ټول شیان الله ﷻ پیدا کړي دي او د تحلیل او تحریم حکمونه یې مشرکان صادروي او په الله ﷻ باندې دروغ تړي؟!

په کروندو کښې د الله ﷻ حکم

۲ـ په ذکرو شوو شیانو کښې د الله ﷻ حکم او تشریع دا ده چې: ای انسانانو! ټول میوجات تاسو ته حلال دي، دا ستاسو د استفادې دپاره دي، مګر لاندې دوه حکمونه په یاد ولرئ:

الف: د ذکرو شوو میوجاتو او حاصلاتو حق فقیرانو ته ورکړئ چې الله ﷻ پکښې په تاسو باندې فرض کړی دی او په راتلونکي کښې به یې دِرته اندازه وټاکله شي، نو ورکړې ته یې خپل خانونه چمتو کړئ.

ب: مه په ورکړه کښې اسراف کوئ چې خپلو خانونو ته هیڅ پرېنږدئ او ټول په فقیرانو باندې ووېشئ، او مه یې په خوراک او استفاده کښې اسراف کوئ چې یا د اندازې څخه اضافه وخورئ چې صحت مو خراب شي، یا یې په غیرشرعي (شیطاني) کارونو کښې مصرف کړئ، یا حلالو ته د حرامو لقب ورکړئ او یا بالعکس په حرامو باندې د حلالو نوم کښېږدئ، تاسو ته د استفادې حق درکړی شوی، نه د تشریع، الله ﷻ خو اسراف کوونکي او د شرعي حدودو څخه تېرېدونکي نه خوښوي.

د څارویو په باره کښې هدایات

۳ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته دا هم ووایه چې په څارویو کښې هم د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک د تشریع او حکم صادرونې حق نه لري. دا ځکه چې ټول څاروي هم الله ﷻ پیدا کړي دي، چې ځینې ستاسو دپاره درانه بارونه د ځمکې څخه هسکوي او د یو ځای څخه یې بل ځای ته انتقالوي، په دغه ډول څارویو کښې الله ﷻ د حمل او نقل استعداد پیدا کړی دی چې د یو پلوه قوتناک او زورور دي او د بله پلوه ستاسو دپاره ذلیله او حکم منونکي دي، که بالفرض الله ﷻ تاسو ته نه وی تابع کړي نو یو څاروی به مو نه ایل کړی وی، نه به موورباندې څه شی بار کړی وی او بالآخره نه به مو د هغه د شا څخه د سورلۍ استفاده کړې وی.

او ځینې یې داسې پیدا کړي دي چې تاسو د هغوی د پوستکو او وړیو څخه د فرش او ظرف استفاده کوئ او د ذبحې په وخت کښې یې په ځمکه باندې غزوئ (څملوئ) او ستاسو زور ورباندې دپاسه دی، په اسانۍ سره یې ذبحه کولی شئ او هم تړې شوده را لوشلی شئ.

په څارویو کښې د الله ﷻ حکم

۴ـ په څارویو کښې هم الله ﷻ د لاندې دوه حکمونو هدایت او توصیه کوي چې:

الف: الله ﷻ ټول څاروي ستاسو د استفادې دپاره پیدا کړي او تاسو ته یې روزي کړي دي، نو هم ترې دنیاوي ګټه واخلئ چې غوښې او شوده یې وخورئ او نورې استفادې ترې وکړئ، او هم ترې

اړوندي کټې د نظره مه غورزوئ، د فقيرانو او مسکينانو مراعات وکړئ او په شريعت کښې چې تاسو ته په صدقاتو کښې څه مقادير وټاکل شوه هغه په عمل کښې پياده کړئ.

ب: په څارويو کښې هم د شرعي حدودو څخه تجاوز مه کوئ، او د شيطان د قدمونو پېروي مه کوئ چې د تحليل او تحريم حق خپلو ځانونو ته ورکړئ. او دا ځکه چې شيطان ستاسو اساسي ښمن دی، د شيطان غوښتنه دا ده چې تاسو په دنيا او آخرت کښې د خسران سره مخامخ کړي.

د څارويو جوړې

۵_ اى پيغمبره! مشرکان پوه کړه چې الله ﷻ په څارويو کښې نر او ښځه د دې دپاره پيدا کړي دي چې نسل يې باقي پاتې شي او تاسو ترې په دوامداره توګه استفاده وکړئ، د دې دپاره نه چې تاسو کله نر څاروي ته ګوته ونيسئ چې د دې څخه استفاده حرامه ده او د "حام" نوم ورباندې کېږدئ او کله ښځې څاروي ته دغه لقب ورکړئ او د "بحيره"، "سائبه" او "وصيله" په نومونو باندې يې ملقبې کړئ، او بالآخره کله د څارويو په هغو بچيانو باندې د تحريم او تحليل حکمونه صادر کړئ کوم چې د مورګانو په ګېډو کښې وي او لا زېږېدلي نه وي؛ چې که دا ژوندي وزېږېده نو يوازې نارينه يې غوښه خوړلی شي او زنانه پرې ګناهګارېږي، او داسې نور.

لنډه دا چې الله ﷻ د څارويو اته جوړې پيدا کړې دي چې تفصيل يې دا دی:

الف: دوه جوړې (نر او ښځه) يې د ګډو څخه پيدا کړې دي او دوه جوړې (نر او ښځه) يې د اوزو څخه، چې ټول څلور کېږي.

نو اى پيغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې آيا الله ﷻ د دغو دواړو نوعو نران (ګډه، اوز) حرام کړي دي او که د دواړو نوعو ښځې (ګډه، اوزه) يې د حلالتوب څخه غورزولي دي او بالآخره يا يې د دغو دواړو بچيو (وری، سېرلي) ته د حرامتوب لقب ورکړی دی؟

بلکې د ذکرو شوو حکمونو څخه يو حکم هم الله ﷻ نه دی کړی، که تاسو يې په الله ﷻ باندې ورتپئ نو د کوم پيغمبر د خولې سند وړاندې کړئ او يا ادعا وکړئ چې دا حکم تاسو پخپله د الله ﷻ څخه اورېدلی دی.

ب: همدارنګه الله ﷻ دوه جوړې (نر او ښځه) د اوښانو څخه پيدا کړي دي او دوه جوړې يې د غوايانو څخه، چې ټول څلور جوړې کېږي.

اى پيغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې ايا الله ﷻ د دغو دواړو نوعو نران (اوښ، غوايه) حرام کړي دي، يا يې د دواړو نوعو په ښځو (اوښه، غوا) باندې دغه حکم کړی دی او بالآخره يا يې د دواړو بچيانو (جونګي، خوسکي) ته دغه لقب ورکړی دی؟!

دلته هم الله ﷻ د ذکرو شوو حکمونو څخه يو حکم هم نه دی کړی، که نه نو دليل وړاندې کړئ چې دا حکم يې ستاسو په حضور کښې کړی دی او يا تاسو ته د کوم پيغمبر د خولې څخه پاتې دی. نو کله چې ستاسو سره يو دليل هم نشته نو معلومه شوه چې تاسو په الله ﷻ باندې بې سنده

د دې دپاره دروغ تړي ترڅو خلک تېر باسي؛ او سمه لاره ترې غلطه کړي. او الله ﷻ عنادي ظالم قوم ته هدايت نه په نصيب کوي او توفيق نه ورکوي.

توضيحات

۱ـ د ﴿مَّعۡرُوشَٰتٖ وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ﴾ دواړه کلمې اصلاً د "عرش" څخه اشتقاقي شوي دي، عرش د کوټې چت او يا څپرګي ته وايي چې د سيوري دپاره جوړ کړی شوی وي[1]. خو په دې مقام کښې يې مفسرينو کرامو متعدد تفسيرونه کړي دي[2] چې که ټول هم مراد شي څه منافات سره نه لري. مګر د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) څخه لاندې دوه تفسيرونه روايت شوي دي[3].

الف: ﴿مَّعۡرُوشَٰتٖ﴾ هغه باغونه دي چې په څمکو باندې خواره واره وي، لکه د هندوانو باغ، او ﴿وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ﴾ هغه دي چې په خپل ډډ باندې هسک ولاړ وي او د چا پورته کولو ته حاجت نه لري، لکه د کجورو باغ.

ب: ﴿مَّعۡرُوشَٰتٖ﴾ هغه دي چې خلکو کرلي (کښېنولي) وي او ﴿وَغَيۡرَ مَعۡرُوشَٰتٖ﴾ هغه دي چې په خپل سر په ډاګونو او غرونو کښې را زرغون شوي وي.

يادونه

۲ـ د ﴿مُشۡتَبِهٗا﴾ او ﴿وَغَيۡرَ مُتَشَٰبِهٖ﴾ دواړه کلمې مونږ د [الأنعام:۹۹] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق په تحقيقي توګه تحليلي کړې دي چې بيا تحليلولو ته يې ضرورت نه ګورو.

حَصَاد څه معنی؟

۳ـ د "حَصَاد" کلمه د کښتونو پرېکولو او رېبلو ته وايي، برابره خبره ده چې په وخت سره وي لکه چې غلې دانې پخې شي او يا ميوه جات ورسېږي او يا بې وخته وي لکه چې شنه کرونده د پخېدلو څخه وړاندې ورېبله شي[4].

په دې مقام کښې اوله معنی مراده ده چې حاصل يې داسې کېږي چې د کښتونو او ميوجاتو حق د حاصلاتو د راغونډولو په وخت کښې ورکړئ چې کله ستاسو د تصرف لاندې راشي. او داسې يې مطلب نه دی چې د رېبلو په وخت کښې يې، چې لا د بوسو او وښو څخه مو نه وي صاف کړي، حق ورکړئ[5]. البته چې د رېبلو وخت ته يې د زيات تاکيد دپاره اضافت وکړی شو ترڅو پکښې څوک سستي ونه کړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۱
(۲) التفسير الكبير ج۱۳ ص۲۱۱
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۹۸
(۴) مفردات الراغب ص۱۱۹
(۵) روح المعاني ج۸ ص۳۸

د ځمکنیو حاصلاتو زکات

د زکاتونو بحث د فقهې په کتابونو کښې ښه تفصیلوار بیان شوی دی، مګر په دې مقام کښې د آیت شریف د تفسیر په ارتباط سره لاندې معلومات محترمو لوستونکو ته وړاندې کوو:

الف: د عبدالله بن عباس رضی‌الله‌عنهما د تفسیر په مطابق دلته د حق څخه زکات مراد دی[1]، چې په اجمالي توګه په مکه معظمه کښې فرض کړی شوی وه او مقادیر او نور تفصیلات یې په مدینه منوره کښې د هجرت څخه وروسته واضحه شوه[2].

ب: د ځمکې د حاصلاتو د وضاحتونو څخه لاندې یو آیت او یو حدیث د مثال په توګه ولولئ:

الله ﷻ فرمایي: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾ [البقرة:٢٦٧] یعنې: ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! د هغو پاکېزه شیانو څخه (په فقیرانو باندې) نفقه وکړئ چې تاسو یې په کسب سره لاس ته راوړئ او د هغو څخه هم چې مونږ درته د ځمکې څخه را بهر کړي دي.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فِيمَا سَقَتْ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ»[3] یعنې: په هغو حاصلاتو کښې چې په باران یا چینو باندې خړوبېږي او یا سېلابي وي (د سېلاب په اوبو باندې اوبه کېږي) لسمه برخه زکات واجب دی، او هغه چې (د څاګانو څخه) په راویستل شوو اوبو باندې خړوبېږي نیمایي عشر (شلمه برخه) واجبه ده.

د ذکرو شوو آیت او حدیث او هم د دغه آیت څخه چې اوس پکښې بحث روان دی لاندې نکات څرګندېږي:

اول: د ځمکنیو حاصلاتو زکات لسمه برخه او یا شلمه برخه ده او بس.

دوهم: په ځمکنیو حاصلاتو کښې نصاب شرط نه دی[4]، بلکې په لږو کښې لږ او په ډېرو کښې ډېر لازم دی، اګر که یو من یا یو پاو وي.

درېیم: په ذکر شوي زکات کښې د کال تېریدنه شرط نه ده، که بالفرض سړي ته د یوې ځمکې څخه په کال کښې څو ځله حاصلات لاس ته ورشي نو هر ځل پکښې زکات واجب دی.

څلورم: همدارنګه په نوموړي زکات کښې د حاصلاتو نوعیت څه اثر نه لري، نو هر شی چې د کروندو څخه په قصدي توګه چاته لاس ته ورشي زکات پرې واجبېږي. اما په بوسو، وښو او لرګیو کښې زکات نشته[5] چې دا قصدي حاصلات نه دي.

(١) تفسير الخازن ج٢ ص٤٩٥
(٢) اضواء البيان ج٢ ص١٨٩
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٢٠١
(٤) شرح معاني الآثار للطحاوي ج١ ص٣٤٦
(٥) احكام القرآن للجصاص ج٢ ص٩

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ معاذ رضی الله عنه (جلیل القدر صحابي) یمن ته د والي (حاکم) په حیث استولی وه[۱]، یوه ورځې نوموړي نبي کریم ﷺ ته مکتوب ورواستاوه چې د شنو بوټو (ترکارین) پوښتنه یې ترې کوله (چې ایا په دغو کښې زکات شته او که نه؟)، نو نبي کریم ﷺ په جواب کښې وفرمایل چې: «لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ»[۲] په دغو کښې څه شی نشته.

نو معلومه شوه چې په زکات کښې د حاصلاتو نوعیت بې اثره نه دی او په ځینو حاصلاتو کښې زکات نشته؟!

مونږ وایو چې: څرنګه چې نوموړي صحابي د حاکم په حیث پوښتنه کړې وه چې ایا زه به ترکاریو کښې زکات راغونډ کړم او که څنګه؟ نو نبي کریم ﷺ ورته اجازه ورنه کړه. دا د دې کبله نه چې په هغو کښې زکات نشته، بلکې د دې کبله چې که حکام دغه کار وکړي نو زکات به وروست او خوسا شي چې ژر به په مستحقینو باندې نه شي ویشلی، په کار دي چې خاوندان یې پکښې پخپله زکات ورکړي[۳]. نو د نصوصو په منځکښې څه تناقض نشته.

اسراف څه معنی؟

۶ـ د ﴿وَلَا تُسْرِفُوٓا۟﴾ کلمه د "اسراف" څخه اخستله شوې ده. "اسراف" او "سرف" ـ لکه "شرف" ـ د حد څخه تجاوز ته ویل کېږي، برابره خبره ده چې تجاوز په کیف (صفت) کښې وي او یا په کم (عدد) کښې[۴].

علماوو کرامو یې په دې مقام کښې ډېرې معناوې کړي دي[۵] خو مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د شرعي حدودو څخه وتل، په هر ډول چې وي، ټول په ذکره شوې جمله کښې شاملېږي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په خپلو څارویو کښې د شریعت د اجازې څخه په غیر د تحریم حکم کول اسراف دی، لکه چې مشرکانو به ځینې څاروي د بوتانو او منجاورانو په نامه وقف کول.

ب: خپل حلال مال د الله ﷻ په معصیت کښې خرڅ کول هم اسراف دی، که څه هم ډېر لږ او کوچنی مال وي.

ج: د خپل مال څخه د ورېښمو جامې اغوستل د نارینه وو دپاره هم اسراف ګڼل کېږي.

د: خپل ټول مال فقیرانو ته ورکول چې د خپل عیال فرضي نفقه یې په غاړه پاتې شي هم د اسراف څخه شمېرل کېږي او بالمقابل فرضي زکات نه ورکول هم اسراف دی.

---

۱) جامع الترمذي شریف ج۱ ص۲۴۷
۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۳۸
۳) بدائع الصنائع ج۲ ص۵۹
۴) مفردات الراغب ص۲۳۶
۵) التفسیر ج۳ ص۹۳

ه: همدارنگه د دخل څخه اضافه خرڅ کول، یا په بل عبارت: د خپل توان څخه زیات مصرف کول، هم په اسراف کښې شامل دي.

و: په خپل عیال یا په خپل ځان باندې د توان په حالت کښې تنګي وروستل هم اسراف دي.

ز: په اوداسه کښې د شریعت د چوکاټ څخه اضافه اوبه مصرفول هم اسراف دی، لاندې احادیث ولولئ:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ سعد ﷺ ولید چې اودس یې کاوه (او اوبه یې زیاتې استعمالولې) نو ورته یې وویل چې: «مَا هٰذَا السَّرَفُ» دا څه اسراف دي (چې ته ورباندې مشغول یې)؟! هغه وویلې چې ایا په اوداسه کښې هم اسراف شته؟! نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «نَعَمْ وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ»[۱] یعنې: هو! اګر که ته په جاري (بهیدونکې) ویالې باندې وې، (که اوبه نه ضایع کېږي نو وخت خو دې ضایع کېږي).

لنډه دا چې اسراف کول حرام دي، د ذکر شوي بیان څخه سړی ښه پوهېږي چې اسراف څه شي ته وایي؟ نو په کار دی چې سړی خپل ځان د شیطان د ورونو څخه ونه ګرځوي. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓاْ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ﴾ [الإسراء: ۲۷] یعنې: یقیناً اسراف کوونکي د شیطانانو ورونه دي (د دوی غوندې ناشکره دي).

"حَمُولَةً وَ فَرْشًا" څه معنی؟

۷_ د ﴿حَمُولَةً﴾ کلمه جمعه ده او د خپل لفظ څخه مفرد نه لري[۲] او ﴿وَفَرْشًا﴾ کلمه مصدر ده چې د مفروش په معنی سره ده[۳]. په دې مقام کښې یې علماوو کرامو متعددې معناوې کړې دي[۴]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: "حَمُولَة" هغه څاروي دي چې درانه شیان پورته کوي او "فَرْش" د هغه څاروي څخه عبارت دی چې د ذبحې دپاره په ځمکه باندې غزول کېږي او یا یې د وړیو او ویښتانو څخه فرشونه جوړېږي[۵].

ب: "حَمُولَة" د غټو څارویو څخه عبارت ده او "فرش" د وړو څارویو په معنی دی لکه جونګي او خوسکیان[۶].

مګر مونږ ته د "لف او نشر غیر مرتب" په اعتبار سره داسې ښکاري چې "حَمُولَة" به د اوښانو او غوایانو څخه عبارت وي چې درانه شیان حمل کولی شي او پیوه او جغ په غاړه باندې وړلی شي چې

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۱ ص۳۴
(۲) روح المعاني ج۸ ص۳۹
(۳) مفردات الراغب ص۳۸۹
(۴) زاد المسیر ج۳ ص۹۴؛ البحر المحیط ج۴ ص۶۷۰
(۵) تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۳
(۶) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۲۱۶

خمکه قولبه کړي، او د "فَرْش" لقب به ګډو او اوزو ته ورکړې شوی وي چې د قد د ورو کوالي د کبله داسې ټیټ شوي دي لکه چې په ځمکه باندې خواره واره پراته وي. دا ځکه چې د ﴿ حَمُولَةً وَفَرْشًا ﴾ څخه د ﴿ ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ﴾ کلمه بدل واقع شوه چې همدغه ذکر شوي څاروي پکښې شرحه شوي دي. لنډه دا چې د ﴿ حَمُولَةً وَفَرْشًا ﴾ دواړه کلمې هغو دوه وو ﴿ مَّعْرُوشَٰتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَٰتٍ ﴾ کلمو ته ورته دي کومې چې د کروندو په بیان کښې لږ څه وړاندې ذکرې شوې دي.

"زَوج" څه معنی؟

۸ـ د ﴿ أَزْوَٰجٍ ﴾ کلمه د "زوج" جمعه ده چې مونږ ترې په جوړې سره تعبیر کوو. دوه شیان چې یو د بل سره مقارنت او پیوستون ولري لکه نارینه او ښځینه، یا لکه دوه څپلۍ اودوه پښې، هریوه ته هم زوج ویل کېږي لکه څنګه چې د دواړو مجموعې ته زوج وایي[1].

په دې مقام کښې همدغه اول استعمال په نظر کښې نیولی شوی دی، د همدې کبله د ګډو او اوزو او هم د اوښانو او غوایانو مجموعې ته ﴿ ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ﴾ ویل شوی دی، که بالفرض د دوهم استعمال مراعات شوی وی نو "أَرْبَعَةَ أَزْوَاجٍ" به نازل شوی وی.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ په وړاندینیو ایتونو کښې د مشرکانو د تحریم ټول صورتونه په مستدله توګه رد کړه چې هیڅوک د الله ﷻ څخه په غیر د تحریم او تحلیل (تشریع) حق نه لري. نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور په وروستنیو ایتونو کښې مشرکان مخاطب کړی شوه چې ایا د څارویو د نر او ښځې د تحریم او یا د څارویو د بچیانو د تحریم حکم الله ﷻ صادر کړی دی؟

مونږ وایو چې: په دغو ایتونو کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته د یوې ډلې مشرکانو د مباحثې جواب ورښودلی دی چې په همدې موضوع کښې ورغلي وه. هغه دا چې یوه ورځې د مشرکانو یوه غنه ډله د مالک بن عوف په مشرۍ نبي کریم ﷺ ته ورغله او پوښتنه یې ترې وکړه چې ایا تا د حرام کړی شوو څارویو د تحلیل حکم صادر کړی دی؟ نو الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته ذکر شوی جواب ورزده کړ چې داسې-داسې ورته ووایه. نو حاصل یې دا دی:

ای مشرکانو! الله ﷻ خو دغه اته جوړه څاروي د خلکو د انتفاع دپاره خلق کړي دي او دوی ته یې روا کړې ده چې د غوښو او سورلیو څخه یې ګټه واخلي. نو کله چې تاسو د ځینو څارویو څخه استفاده حرامه بولئ او نسبت یې الله ﷻ ته کوئ چې دا د ده ﷻ حکم دی نو تاسو ته په کار دي چې جواب راکړئ چې: الله ﷻ د لاندېنیو دریوو وجو څخه د کومې یوې وجې د کبله ذکر شوی حکم صادر کړی دی:

---

(۱) مفردات الراغب ص ۲۲۰

الف: که د تحریم وجه یې ذکورت (نرتوب) ګڼئ چې د همدې کبله د نر اوښ (د حام په نوم) حرامه ده، نو جواب راکړئ چې ایا په څارویو کښې همدا یو حام نر دی؟! نو په کار وه چې ټول نر ګډ، نر اوز او نر غوایه هم حرام ګڼلي وی.

ب: که د تحریم وجه انوثت (ښځتوب) په نظر درځي نو د تحریم حکم ته مو په کوم دلیل په دریوو څارویو (بحیره، سائبه، وصیله) پورې اختصاص ورکړی دی؟

ج: که د تحریم وجه درته ولدیت ښکاري چې په یوازې زنانه وو باندې یې حرام بولئ نو بچیان خو یوازې په اوښه پورې اختصاص نه لري، نور څاروي هم بچیان زیږوي، په هغو باندې د تحریم حکم ولې نه صادروئ؟. یا په بل عبارت: که ولدیت د تحریم وجه وي نو په کار دی چې د هیڅ څاروي غوښه حلاله ونه ګڼئ ځکه چې داسې څاروی نه موندل کېږي چې هغه د څاروي بچی نه وي او د هغه څخه نه وي زیږېدلی.

نو کله چې د جرګې مشر (مالک بن عوف) ذکره شوې خطابه واورېده، ساکت پاتې شو او ﴿ فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَ﴾ [البقرة:۲۵۸] وربانده صادق شو او بالآخره نبي کریم ﷺ یې مخاطب کړ چې: "تَكَلَّمْ وَأَنَا أَسْمَعُ"[۱] یعني ته خبرې کوه او زه به یې اورم (ماسره د خبرو کولو توان پاتې نه دی).

نوموړی ځکه متحیر شو که ویلي یې وی چې په څارویو کښې د تحریم انتخاب الله ﷻ کړی دی، نو د دې جواب یې نه شو ویلی چې آیا ته پخپله پیغمبر یې او یا د پیغمبر د خولې کوم سند لرې؟، او که ویلي یې وی چې دا زمونږ انتخاب دی نو خپل ځان به یې په لوی لاس ملامته کړی وی ځکه چې دوی خو دهوه کوله چې دا انتخاب زمونږ نه دی دا د الله ﷻ د پلوه دی.

﴿قُل لَّآ أَجِدُ فِي مَآ أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُۥٓ إِلَّآ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُۥ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ ۚ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ وَٱلْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلْحَوَايَآ أَوْ مَا ٱخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَٰهُم بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿١٤٦﴾ فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَٰسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُۥ عَنِ ٱلْقَوْمِ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾﴾

[۱۴۵] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې زه خو په هغه شي کښې چې ماته (تر اوسه پورې) وحې کړی شوې دی، حرام کړی شوی شی نه مومم په هیڅ خوړونکي باندې چې هغه خوري (نارینه وي او

[۱] البحر المحیط ج۴ ص۶۷۱

که ښخینه) مګر دا چې هغه مرداره وي یا بهیدونکې وینه وي او یا د خنزیر غوښه وي ځکه چې دا (خنزیر) بې شکه پلیت (نجس العین) دی، او (بالاخره) یا فسقي څاروی وي چې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر پرې بل اواز پورته کړی شوی وي.

نو هغه څوک چې ناچاره کړی شي (او د لوږې مړ کېږي) په داسې حال کښې چې (په بل ناچاره باندې) بغاوت کوونکی نه وي او هم (د شرعي حد څخه) تجاوز کوونکی نه وي (چې د ضرورت څخه اضافه وخوري) نو یقیناً ستا رب ﷻ بښونکی (او) مهربان دی (ذکر شوي شیان یې ورته حلال کړي دي).

[۱۴٦] او په هغو کسانو باندې چې په یهودیت کښې شامل دي مونږ هر نوک درلودونکی څاروی حرام کړی وه (لکه اوښ او نور)، او د غوایانو او ګډو څخه مو ورباندې د دغو (څارویو) وازدې (حرامې کړې وې) مګر هغه وازده چې یا د دواړو په شاګانو باندې بار وي او یا په کولمو باندې او یا هغه چې د هډوکي سره نښتې وي (لکه د لم وازده).

دا (په یهودو باندې ځکه حرام کړی شوي وه چې) دوی ته مو د دوی د بغاوت (ظلم) د کبله (دنیاوي) جزا ورکړې وه، او (یهودان ترې منکر دي مګر) یقیناً مونږ رښتیا ویونکي یاستو.

[۱۴۷] نو (ای پیغمبره!) که (د دغو دلائلو څخه وروسته هم) مشرکانو تاته د دروغو نسبت وکړ نو (ورته) ووایه چې: ستاسو رب ﷻ (ای مشرکانو) د پراخه رحمت خاوند دی (که نه نو تاسو به یې پوړنا کړي وی) او د ده ﷻ عذاب د مجرمانو (ظالمانو) د قوم څخه نه اړولی کېږي (ضرور به پرې مبتلا شي).

ارتباط

په وړاندېنیو نژدې ایتونو کښې د مشرکانو څخه غوښتل شوي وه چې د هغه تحلیل او تحریم د ثبوت په باره کښې کوم چې تاسو یې مرتکب شوي یاست څه علمي دلیل وړاندې کړئ، چې یا درته الله ﷻ وحې کړی وي او یا مو د کوم پیغمبر څخه اوریدلی وي. کله چې هغوی ساکت پاتې شوه نو په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته امر شوی دی چې د هغوی مزخرفات په علمي دلیل سره رد کړي چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې زه پخپله پیغمبر یم زه په خپله وحې کښې د هغه څه تحریم نه مومم کوم چې تاسو یې د تحریم مدعیان یاست، زما وحې دا ده چې سمدستي صرف لاندې شیان په هر خوړونکي باندې حرام دي، برابره خبره ده چې نارینه وي او که زنانه:

الف: مرداره حرامه ده، چې یو څاروی پرته د شرعي ذبحې څخه مړ شي او روح ورکړي.

ب: دارې وهونکې وینه؛ چې د رګونو څخه دارې وهي او په قوت سره را بهر کېږي.

ج: د خنزیر (خوګ) غوښه او نور شیان لکه وازده او ماغزه، ځکه چې دا نجس العین دی او هر څه یې حرام دي.

د: هغه څاروي چې د ذبحې په وخت کښې ورباندې د الله ﷻ د نامه څخه په غیر د بل چا یا د بل شي نوم واخستلی شي، او ذبحه کوونکی پرې خپل ځان فاسق جوړ کړي.
د ذکرو شوو شیانو د تحریم څخه هغه څوک وتلي دي چې خوراک ته یې اړ شي او د مجبوریت د کبله یې په خوراک باندې اخته شي، خو په دې شرط چې په بل مضطر (مجبور) باندې بغاوت ونه کړي چې د ذکرو شیانو څخه کوم یو شی یې د لاسه واخلي او خپل مجبوریت پرې پوره کړي، او هم په دې شرط چې په خوراک کښې د شرعي جواز څخه تجاوز ونه کړي چې د مجبوریت د پوره کولو څخه زیات وخوري یا ورباندې ځان موړ کړي.
دا څکه چې: ای پیغمبره! ستا رب ﷻ بښـونکی دی، که د کومې یوې مړې په زیادت کښې خطا شي په هغې باندې به یې ونه نیسي، او مهربان دی چې د مجبوریت په حال کښې یې ذکر شوي شیان حرام ونه ګرځول.
۲ـ ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې کوم څاروی چې تاسو یې حرام بولئ هغه په پخوانیو ادیانو کښې هم حرام نه وه. هو یوازې په یهودانو باندې مونږ دا شیان حرام کړي وه:
الف: د هغه څاروي غوښه مو په هغوی باندې حرامه کړې وه کوم چې نوک لرونکي وي او د پښو ګوتې یې جدا-جدا نه وي، چې یا بالکل ګوتې ونه لري لکه اوښ، او یا ګوتې ولري خو یوه د بلې سره نښتې وي لکه بطه (مرغاوی) او داسې نور.
ب: د غوایانو او ګډو څخه مو په هغوی باندې صرف وازده حرامه کړې وه خو لاندې وازدې د تحریم څخه وتلې وې:
اول: کومه وازده چې د ذکرو شوو دواړو څارویو په شا باندې پرته وي، هغه حلاله وه.
دوهم: کومه وازده چې د دواړو په کولمو باندې پرته وي هغه هم حرامه نه وه.
دریم: کومه وازده چې د هډوکي سره اتصال لري او ورپوری نښتې وي هغه هم د تحریم څخه وتلې وه، لکه د ګډې د لم وازده.
د ذکر شوو دریواړو نوعو څخه په غیر نورې هر ډول وازدې په یهودانو باندې حرامې وې، لکه د جګر وازده او داسې نور.
۳ـ ای پیغمبره! دا هم ورته ووایه چې په یهودانو باندې هم ذکر شوي محرمات په اول وخت کښې حرام نه وه خو کله چې هغوی بغاوت وکړ نو دنیاوي جزا مو ورکړه او ذکر شوي شیان مو ورباندې حرام کړه. یا په بل عبارت: چې کله به یهودانو په ظلم او بغاوت کښې اضافه کوله مونږ به په دوی باندې د خپلو نعمتونو په تحریم کښې زیادت کاوه، ترڅو چې په هغوی باندې ذکر شوي شیان ټول حرام کړی شوه.
که څه هم یهودان ادعا کوي چې ذکر شوي محرمات یوازې په دوی (یهودانو) باندې حرام نه وه بلکې آن د ابراهیم ؑ څخه را پاتې دي، مګر خبره دغسې نه ده، مونږ په هره خبره کښې رښتیني

یاستو، یهودان څکه دا خبره کوي ترڅو دوی خپل خانونه د بغاوت د پېغوره خلاص کړي، خو الله ﷻ درته حقیقت څرګند کړ.

۴ـ ای پیغمبره! په ذکر شوي بیان سره په اثبات ورسېده چې د مشرکانو انحرافي محرمات پوره پیغمبر ته هم الله ﷻ نه دي وحې کړي، نه تاته او نه ستا څخه وړاندې نورو پیغمبرانو علیهم السلام ته. نو که دوی د ذکر شوي ثبوت سره سره ستا تکذیب کوي نو ورته ووایه چې ای مشرکانو! ستاسو رب ﷻ د پراخه رحمت خاوند دی که نه نو په کار وه چې سمدستي یې دربانديّ عذاب نازل کړی وی.

خو دا په یاد ولرئ! چې د عذاب د نزول تاخیر د عفوې معنی نه ورکوي، په شپو وړاندې یا وروسته به تاسو د عذاب سره مخامخ کېږئ، دا څکه چې د مجرم قوم څخه د الله ﷻ عذاب په کلي توګه په شا نه شي وهل کیدی چې دوی ترې نجات ومومي.

توضیحات

۱ـ الله ﷻ په دې مقام کښې نبي کریم ﷺ ته د ﴿أُوحِيَ إِلَيَّ﴾ جمله تلقینه کړه او د "أُنْزِلَ إِلَيَّ" جمله یې ورته تلقینه نه کړه ترڅو احادیثو ته هم شامله شي. نو د معنی حاصل یې داسي کېږي: کوم محرمات چې ما ته وحې شوي دي، په جلي وحې (قرآن کریم) سره او یا په خفي وحې (احادیثو) سره، هغه دا څلور شیان دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: محرمات خو په څلورو کښې حصر نه دي بلکې په احادیثو کښې د بر ساکینان حرام کړی شوي دي، لکه کورنی خر او داسې نور، چې څنیو مفسرینو کرامو یې مربوط احادیث راغونډ کړي دي[1].

ـ مونږ وایو چې: د [البقرة:۱۷۳] آیت لاندې د دې مقام پورې مربوط په زړه پورې تحقیقات او هم د ذکر شوي سوال جوابونه لیکلی شوي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، فقط همدومره وړاندې په دې مقام کښې اضافه کوو چې څینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ذکر شوی آیت شریف په مکه معظمه کښې نازل شوی دی چې تر هغه وخته پورې نور محرمات نبي کریم ﷺ ته نه وه وحې کړی شوي[2] بلکې په مدینه منوره کښې د محرماتو لست په احادیثو سره بشپړ شو. څینو مفسرینو کرامو[3] نور جوابونه هم کړي دي چې دا کتاب یې د اوږدوالي د کبله د رانقلولو حوصله نه لري.

یادونه

۳ـ کوم څاروی چې د غیرالله په نامه باندې ذبحه شي هغه په آیت شریف کښې د ﴿فِسْقًا﴾ په

---

(۱) تفسیر الخازن ج۲ ص۵۰۰؛ احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۱۷
(۲) المحرر الوجیز ج۶ ص۱۶۸
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۲۲۰

نامه یاد کړی شو، دا ځکه چې دا کار په فسق او کفر کښې ژوري جرړې لري، ته به وايې چې تول نسق دی او د شريعت څخه وتل دي. همدغه ډول ته الله ﷻ اشاره کوي چې فرمايي: ﴿ وَإِنَّهُۥ لَفِسْقٌ ﴾ [الأنعام: ۱۲۱] او يقيناً دغه کار (چې د بوتانو په نامه ذبحه وکړي او بيا يې وخوري) فسق دی او د شريعت د چوکاټه وتل دي.

"حَوَايَا" څه معنی؟

۴_ د "حَوَايَا" کلمه د "حَوِيَّةٌ" جمعه ده او "حَوِيَّةٌ" کولمې ته وايي[۱]. ذکر شوې کلمه په ﴿ ظُهُورُهُمَا ﴾ باندې عطفه ده[۲]. نو د معنی حاصل يې داسې کيږي چې هغه وازده هم په يهودانو باندې حرامه نه وه کومه چې د ذکر شوو دواړو څارويو په کولمو باندې پرته وي.

يادونه

۵_ يهودان شرمېده چې په دوی باندې د جنايتونو ذ کبله ځينې حلال شيان حرام کړی شوي وه، نو د همدې کبله دوی د جنايتي محرماتو څخه بالکل انکار کاوه او دعوه يې کوله چې دا شيان د پخوانيو شريعتونو څخه را پاتې دي. چې پوره بحث يې د [آل عمران:۹۳] آيت لاندې تېر شوی دی او بيا ليکلو ته يې ضرورت نه ګورو.

﴿ سَيَقُولُ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَآ أَشْرَكْنَا وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُواْ بَأْسَنَاۗ قُلْ هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَآۖ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلَّهِ ٱلْحُجَّةُ ٱلْبَٰلِغَةُۖ فَلَوْ شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَآءَكُمُ ٱلَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ ٱللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَاۖ فَإِن شَهِدُواْ فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْۚ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ وَهُم بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾ ﴾

[۱۴۸] ژر دی چې هغه کسان به وايي چې شرک يې کړی دی (داسې چې) که د الله ﷻ اراده شوې وی نو مونږ به شرک نه وی کړی او نه زمونږ پلرونو، او نه به مونږ څه شی حرام کړی وی. همدغه ډول د دروغو نسبت (پيغمبرانو عليهم السلام ته) هغو کسانو هم کړی وه چې د دوی څخه پخوا وه (د دوی پلرونه وه)، آن تر دې چې زمونږ عذاب به يې وڅاکه (او د هلاک سره به مخامخ شوه).

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۳۷
(۲) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۹۵

(ورته) ووایه چې ایا ستاسو په نزد څه پوهه (علمي دلیل) شته چې مونږ ته یې راوباسئ (او مونږ ته پرې قناعت راکړئ)؟.
(تاسو علمي دلیل نه لرئ ځکه چې) تاسو د بل هیڅ شي پیروي نه کوئ مګر د ګومان، او تاسو نه یاست مګر اټکلونه کوئ (او ثبوت درسره نشته).
[۱۴۹] (ورته) ووایه چې نو نهایت قوي حجت خاص الله ﷻ لره دی (او بس)، نو که اراده یې شوې وی نو تاسو ټولو ته به یې هدایت کړی وی (او مطلب ته به یې رسولي وی).
[۱۵۰] (ورته) ووایه چې خپل هغه شاهدان راولئ چې (ستاسو دپاره شاهدي ورکړي چې) یقیناً دغه (شیان چې تاسو یې حرام بولئ) الله ﷻ حرام کړي دي.
نو (ای پیغمبره) که (بالفرض) دوی (شاهدانو) شاهدي ورکړه نو ته د دوی سره شاهدي مه ورکوه (د دوی شاهدي مه قبلوه) او د هغو خلکو د خواهشاتو پیروي مه کوه چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او د هغو خلکو (د خواهشاتو پیروي هم مه کوه) چې په آخرت باندې په داسې حال کښې عقیده نه لري چې د خپل رب ﷻ سره (په عبادت کښې بوتان) برابروي. (ستا امت دې نه د هغوی شاهدي مني او نه دې د کافرانو د خواهشاتو پیروي کوي).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې په اثبات ورسېده چې مشرکان د خپلو مزخرفاتو په اثبات کښې د علمي دلایلو څخه عاجز دي، په دې ایتونو کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته خبر ورکوي چې مشرکان به دېر ژر یو بل ډول دلیل ته لاس واچوي او هغه به علمي دلیل وګڼي، چې که الله ﷻ زمونږ په کړنلاره باندې راضي نه وی نو د هغې د تحقق مخه به یې نیولې وی او مونږ به توان نه درلودی چې په هغې باندې عمل وکړو، نو معلومه شوه چې دا شرعي کړنلاره ده.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: ای پیغمبره! ژر دی چې مشرکان به په فاسد استدلال سره په خپلې شرکي کړنلارې باندې د حقیت پرده واچوي، هغه دا چې دوی به ووایي مونږ چې هرڅه کړي دي او په هر څاروي باندې مو چې د حرام کړی شوي نوم اینښی دی دا ټول مو د الله ﷻ په اراده باندې کړي دي، که د الله ﷻ اراده شوې وی نو نه به مونږ شرک کړی وی او نه زمونږ پلرونو او نه به مو په کوم څاروي باندې د تحریم حکم کړی وی؛ نو کله چې الله ﷻ د کامل قدرت سره-سره مونږ ذکرې شوې کړنلارې عملي کولو ته پرېږدي نو معلومه شوه چې په همدې باندې الله ﷻ راضي هم دی، او ته په الله ﷻ باندې دروغ تړې چې دا کار د الله ﷻ خوښ نه دی.
۲ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې ستا د زمانې مشرکان تاته د دروغو نسبت کوي او په خپلې کړنلارې باندې د حقې لارې نوم ږدي همدارنګه د دوی پخوانیو یا د دوی پلرونو او نیکونو هم د پیغمبرانو علیهم السلام تکذیب کړی وه او په خپلو شرکیاتو او کفریاتو باندې یې د حق نوم اینښود، نو لکه

څنګه چې هغوی ته دغه نوم اېښودولو څه کته ونه رسوله او په الهي عذاب باندې ککړ شوه همدارنګه به دوی هم بې تعذیبه پاتې نه شي.

۳_ ای پیغمبره! د مشرکانو اصلي خطا په دې کښې ده چې د الله ﷻ اراده او د الله ﷻ شرعي امر یو شی ګڼي، دوی وايي چې هر شي ته چې الله ﷻ اراده وکړي چې موجود شي نو په هغه باندې الله ﷻ امر هم کوي.

حال دا چې خبره داسې نه ده، د الله ﷻ د ارادې سره رضا او خوښي لازمه نه ده لکه چې په بدو کارونو کښې د الله ﷻ اراده شته خوورباندې راضي (خوښ) نه دی، اما په هر شي باندې چې الله ﷻ شرعي امر وکړي نو په هغه باندې به راضي هم وي.

۴_ نو ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه چې آیا تاسو کوم علمي دلیل لرئ چې الله ﷻ ستاسو په شرکي کړنلارې باندې امر کړی دی؟ که لرئ یې نو رامېدان ته یې کړئ، که نه نو تاسو محض په اټکل روان یاست، ستاسو تخمین دا دی چې د ارادې سره رضا تړلې او لازمه ده. خو په دې تخمین کښې غلط شوي یاست.

۵_ ای پیغمبره! کله چې مشرکانو ستا په حضور کښې خپل فاسد استدلال تېر کړ او تا په ذکرې شوې توګه باندې د هغه رد وکړ نو بیا ورته ووایه چې د الله ﷻ دلایل نهایت کامل قوي دي چې په هیڅ صورت باندې یې څوک رد نه شي کولی، اما ستاسو دلایل ټول دروغین او بې اندازې کمزوري دي چې کمزوري یې د غني جال ته ورته ده او د هر ژر څرګندېږي.

او دا هم ورته ووایه چې که د الله ﷻ اراده وشي تاسو ټولو ته به هدایت وکړي او په سمه لاره باندې به مو برابر کړي؛ چې یا درڅخه د بدو استعداد واخلي او ملائک درڅخه جوړ کړي، یا د خپل عادت څخه مخالفت وکړي او په فاسد استعداد باندې مو فاسده نتیجه مرتبه نه کړي او بالآخره یا مو فاسد استعداد په نېک استعداد باندې بدل کړي، مګر الله ﷻ دا یو کار هم نه کوي څکه چې هر یو د حکمت څخه مخالف دی.

۵_ ای پیغمبره! د ذکر شوو ټولو دلایلو په آخر کښې مشرکان مخاطب کړه چې کله تاسو علمي دلیل تېر نه کړی شو نو اقلاً شاهدان تېر کړئ چې همدا ستاسو په نزد حرام کړی شوي شیان د الله ﷻ په نزد باندې هم حرام دي او د تحریم حکم ورباندې د همده ﷻ د پلوه صادر شوی دی.

نو اول خو دوی دغسې شاهدان نه شي موندلی چې د عقل خاوندان وي او ذکره شوې شاهدي ورکړي، او که بالفرض څه سادګان یې د همدغه دروغین شهادت دپاره ودرول نو نظر ذکرو شوو دلایلو ته د هغوی شهادت رد کړه چې ستاسو شهادت د الله ﷻ د شهادت په مقابل کښې د اعتبار وړ نه دی.

۶_ ای پیغمبره! مشرکان زښتې د هرې هلې ځلې کوي ترڅو تا خپلو مزخرفاتو ته پیرو جوړ کړي، نو پام کوه چې نه د تکذیب کوونکو پیروي وکړې او نه د هغو خلکو چې په آخرت باندې عقیده او

ایمان نه لري، او بالآخره نه د هغو خلکو چې د خپل رب ﷻ سره بوتان برابروي او په عبادت کښې يې ورسره شريکوي، او نه دې دا کارونه ستا ا مت وکړي.

توضيحات

۱_ په دې مقام کښې الله ﷻ غيبي خبر راکړ چې مشرکان به داسې ووايي، وروسته همدا غيبي خبر رښتيا شو او کافرانو ذکره شوې پلمه وړاندې کړه. لکه چې الله ﷻ د همدوی څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ ﴾ [النحل:۳۵] يعنې: او هغه کسان چې شرک کوي وايي چې که د الله ﷻ اراده شوې وی نو مونږ به د ده ﷻ څخه په غير د هيڅ شي عبادت نه وی کړی.

نه مونږ او نه زمونږ پلرونو، او نه به مو د ده ﷻ (د اجازې) څخه په غير څه شی حرام کړی وی، دا وه د قرآن کريم يوه غيبي معجزه چې واقع شوه.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ ﴾ [الأنعام:۱۱۲] يعنې: که د الله ﷻ اراده شوې وی نو نه به مشرکانو شرکيات کړي وی او نه به شيطانانو يو تربله باطلې خبرې ښودلې وی. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَآ أَشْرَكْنَا وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَىْءٍ ﴾ په جمله کښې خو فقط همدغه مضمون منعکس شوی دی چې هرڅه د الله ﷻ په اراده پورې تړلي دي. نو بايد چې په مشرکانو باندې آفرين ويل شوی وی چې حقه خبره يې وکړه، نه دا چې د ملامتی لاندې ونيولی شي؟

مونږ وايو چې: د مشرکانو همدغه مضمون مطلب نه وه بلکې د هغوی مطلب دا وه چې الله ﷻ زمونږ د شرکياتو اراده کړې، او د ارادې سره خوښې او رضا تړلې ده نو الله ﷻ زمونږ په کړنلاره (شرکياتو) باندې راضي دی، او پيغمبر دروغ وايي چې الله ﷻ ورباندې ناخوښ دی بلکې اراده او امر يو شی دی، نو څرنګه چې الله ﷻ زمونږ د کړنلارې اراده کړې ده چې مونږ او تاسو تول پرې اتفاق لرو نو ضرور يې امر هم ورباندې کړی دی او ورباندې خوښ هم دی. لاندې وضاحت ولولئ:

الف: څرنګه چې د ذکرې شوې جملې څخه د هغوی مطلب د پيغمبرانو تکذيب وه نو څکه ذکره شوې جمله په دغې جملې سره تعقيب شوه چې: ﴿ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ يعنې: همدغسې د تکذيب خبرې د دوی پخوانيو (پلرونو) هم کړې وې چې د عذاب سره مخامخ شوه.

ب: همدغه مطلب الله ﷻ د دوی څخه په صراحت سره حکايت کوي چې: ﴿ وَإِذَا فَعَلُواْ فَٰحِشَةً قَالُواْ وَجَدْنَا عَلَيْهَآ ءَابَآءَنَا وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ﴾ [الأعراف: ۲۸] يعنې: او کله چې مشرکان ناکاره کارونه وکړي (لکه بوت پرستي اونور) نو وايي چې مونږ په همدې باندې پلرونه موندلي دي او الله ﷻ راته پرې امر کړی دی، ورته ووايه چې يقينًا الله ﷻ په بدو کارونو

باندې امر نه کوي، که څه هم اراده ورته کوي او د ارادې سره رضا تړلې نه ده.

ج: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ ٱلْكُفْرَ﴾ [الزمر:٧] يعني: الله ﷻ د خپلو بندګانو دپاره د کفر د پيدايښت اراده کوي مګر کفر ورته نه خوښوي او وربانديې راضي نه دی، او د دوی دپاره د ايمان اراده هم کوي او وربانديې خوښ هم دی.

لنډه دا چې د الله ﷻ د ارادې سره نه خوښي او رضا ضرور ده او نه ورسره مجبوريت ملګری دی. د ښه وضاحت په غرض بدون د تشبيه څخه ذکره شوې مسئله په بندګانو کښې ولولئ:

د: کله داسې کېږي چې د حکومت مشر اراده وکړي چې رشوت خور مامور ته په بدله څېره کښې رشوت ورکړي، او يا اراده وکړي چې دغه کار د يوه دستوري سړي په ذريعه اجراء کړي او نوټونه ورته په نښه کړي ترڅو د جنايتکار جنايت په ډاګه شي او په اصطلاح "دز با پشتاره" متل وربانديې صادق شي. نو کله چې ذکره شوې نقشه عملي شي نو رشوت خور ضرور اعتراف کوي او دا اعتذارونه نه شي وړاندې کولی چې ووايي ای مشره! تا خو ماته د رشوت راکولو اراده کړې وه نو ته خو په دغه کار باندې خوښ وې نو په کار ده چې جزا رانه کړې. ای مشره ستا د ارادې په اثر زه مجبور وم چې رشوت مې اخستی وی، دغه جنايت مې بې اختياره کړی دی، ايا په غير اختياري کار باندې څوک مجازات کېږي؟.

ه: د قيامت په ورځ به مشرکان دا ارزو کوي چې کاشکې دنيا ته بېرته واستولی شي، مګر دا اعتذار به نه شي وړاندې کولی چې ای ربه! زمونږ جنايات خو ستا په اراده موجود شوي دي او ته وربانديې راضي او خوښ وې نو نن ورځ وربانديې ولې په غضب يې؟، او نه به داسې ويلی شي چې ای ربه! مونږ خو ستا د ارادې په اثر مجبور وو چې جنايات مو کړي وی، زمونږ اختيار خو سلب شوی وه، مونږ د جزا څخه معاف کړه.

عجيبه قيصه

و: يوه ورځې يو کوړ سترګی کيسه بر د قاضي حضور ته راوستل شو، په مجلس کښې دوه سړي هم ناست وه چې يو په جبري عقيده وه چې د الله ﷻ د ارادې سره د سړي اختيار سلب کېږي، او بل سني وه چې د أهل السنة والجماعة په عقيده وه، په دغه مجلس کښې لاندې سوال جواب وشو[1]:

قاضي: دغه جنايت کار ته څومره جزا ورکړم؟

جبري: بايد پنځلس دُرې ووهل شي.

سني: بايد دېرش دُرې جزا ورکړی شي.

جبري: دا ولې؟!

سني: پنځلس د کيسه برۍ د کبله او پنځلس د دې کبله چې سترګې يې کړې دي.

جبري: د سترګو په کوږوالي کښې خو د ده اختيار نشته، دا خو د الله ﷻ کار دی.

(۱) تفسير القاسمي ج۶ ص۷۵۹ _ ۷۷۹

سني: ستا په عقیده خو په کیسه بری کنبې هم اختیار نه لري او په پنځلس درو باندې لازمه قایل یې.

جبري لا جوابه هک پک پاتې شو او حاضرینو ته خجالت شو.

یادونه

۳_ که څوک غواړي چې په ذکره شوي موضوع کښې ښه اوږد بحث د نظره تېر کړي او ښه په زړه پورې تحقیق پکښې ولولي نو هیله ده چې خینو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړي[۱].

﴿ قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُم مِّنْ إِمْلَاقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا
ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم
بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ
وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ
كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾ وَأَنَّ
هَٰذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَٰلِكُمْ
وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾

[۱۵۱] (ورته) ووایه چې (ای خلکو!) راشئ چې هغه څه درباندې ولولم کوم چې ستاسو رب ﷻ په تاسو باندې حرام کړي دي؛ (هغه دا) چې د خپل رب ﷻ سره هیڅ شی مه شریکوئ، او د مور او پلار سره (احسان کوئ) احسان کول، او خپل اولادونه د فقر د کبله مه وژنئ (ځکه چې) مونږ تاسو ته هم روزي درکوو او هغوی ته هم (تاسو نه خپلو ځانو ته روزي ورکولی شئ او نه هغوی ته)، او بدو (بې حیا) کارونو ته مه ورنږدې کېږئ، کوم یې چې ښکاره وي او کوم یې چې پټ وي، او هغه نفس مه وژنئ چې الله ﷻ (یې وژل) حرام کړي دي، مګر په حقه سره.

دا (احکام) چې دي په همدې باندې درته (خپل رب ﷻ) کلک حکم کوي، شاید چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ (او په حکمتونو باندې یې پوه شئ).

[۱۵۲] او د یتیم مال ته مه ورنږدې کېږئ مګر په هغې طریقې سره چې نېکه وي. (همدغه خوی نه) ترهغه (ادامه ورکړئ ترڅو) چې یتیم خپل قوت ته ورسېږي (او د تدبیر خاوند شي).

(۱) تفسیر القاسمي ج۶ ص۷۶۶

او پیمانه او تله په انصاف سره پوره کوئ (مه په کانې کښې چل کوئ او مه ډنډې وهئ)، مونږ هېڅوک نه مکلف کوو مګر د هغه د وسې په اندازه (په غیر اختیاري کمبود باندې مو نه نیسو)، او کله چې تاسو خبرې کوئ (هر ډول خبرې چې وي او هرچاته چې متوجه وي) نو عدل کوئ (او د انصاف څخه مه تېرېږئ) اګر که (ستا د خبرو ذي ربط سړی) د خپلولۍ خاوند وي. او د الله ﷻ په عهد باندې وفا کوئ.

(ای خلکو!) دا احکام چې دي په همدې باندې درته خپل رب ﷻ کلکه توصیه کوي شاید چې تاسو (په لږه توجه سره) پند واخلئ.

[۱۵۳] او (بل دا چې) یقیناً دغه (اسلام چې څه احکام یې بیان شوه) زما برابره لاره ده نو پیروي یې وکړئ، او (د دې څخه په غیر) د (نورو) لارو پیروي مه کوئ چې دغه لارې به تاسو د خپل رب ﷻ د لارې څخه تیت پرک کړي.

(ای خلکو!) دا احکام چې دي په همدې باندې درته خپل رب ﷻ کلکه توصیه کوي شاید چې تاسو پرهیزګاران جوړ شئ.

ارتباط او شان نزول

په وړاندې ایتونو کښې د مشرکانو د تحلیل او تحریم کړنلاره رد کړی شوې وه او بیا ترې غوښتل شوي وه چې که بالفرض په رد باندې یې قناعت نه لرئ نو خپله کړنلاره په علمي دلیل او یا د شاهدانو په شهادت ثابته کړئ، خو دوی د دواړو څخه عاجز شوه او ــ د ځینو روایتونو په بناــ د نبي کریم ﷺ څخه یې وغوښتل چې "أيُّ شيءٍ حَرَّمَ الله"(۱) هغه کوم شی دی چې الله ﷻ حرام کړی دی؟ نو دغه ایتونه نازل شوه چې: ﴿ قُلْ تَعَالَوْاْ ﴾ الآيات.

د مطلب خلاصه

یعنې: ای پیغمبره! ټول خلک عموماً او مشرکان خصوصاً دعوت کړه چې راشئ غوږ ونیسئ چې د هغو محرماتو نوملیک درباندې ولولم چې الله ﷻ په ټولو ادیانو کښې په دائمي توګه حرام کړي دي، هغه دا چې:

۱ــ د الله ﷻ سره په هیڅ وجه شریک مه دروئ، نه په عبادت کښې او نه د احکامو په تشریع (تحلیل او تحریم) کښې.

۲ــ د مور او پلار سره بده وضعه مه کوئ او ازار مه ورکوئ، په دې باندې علاوه د دوی سره احسان کوئ او د دوئ احسانات مه هېروئ.

۳ــ خپل اولادونه د فقیرۍ د کبله مه وژنئ چې تنګ لاسي یاست، او مه د دې څخه ډارېږئ چې د دوی په نفقه باندې به فقیران جوړ شئ او بالآخره مه یې د بوتانو د نذر د کبله او مه یې د دنیاوي عار د وجې وژنئ (چې دا به واده شي او زه به د زوم والا شم).

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۴۰

او دا ځکه چې مونږ تاسو ته هم روزي درکوو او ستاسو اولادونو ته هم، تاسو لکه څنګه چې خپلو اولادونو ته روزي نه شئ ورکولای همدارنګه د خپلو اولادونو روزي ورکول هم ستاسو ذمواري نه ده، نو لکه څنګه چې خپل ځانونه نه وژنئ خپل اولادونه هم مه وژنئ.

برسیره پردې لکه څنګه چې ستاسو په زومتوب باندې ستاسو خسران نه شرمیږي نو تاسو په خپلو زومانو باندې ولې شرمیږئ؟

۴ـ بې حیا او بدو کارونو ته مه ورنژدې کیږئ چې ځانونه به اداره نشئ کړی او پکښې واقع به شئ، د الله ﷻ سره اخلاص پیدا کړئ چې د خلکو په غیاب کښې هم د ناجائزو کارونو څخه ځانونه بچ کړئ. د مثال په ډول مه د ببرغي کچنیو سره زنا کوئ، چې د کچنیتوب اعلان یې کړی وي، او مه پټې یارانې کوئ.

۵ـ د کوم انسان وژنه چې الله ﷻ حرامه کړې ده او تاسو ته هم معلومه ده چې دا حرامه ده هغه مه وژنئ، هو که د وژلو موجبه یې موجوده شوه (چې یا مرتد شي یا زنا وکړي او بالآخره یا بل څوک ووژني) نو هغه بېله خبره ده چې په وژلو یې نه نیولې کیږئ.

ای خلکو! د ذکرو شوو محرماتو په هکله الله ﷻ تاسو ته په ډېر تاکید سره حکم کوي نو شاید چې د عقل څخه کار واخلئ او په نادانۍ سره ذکر شوي کارونه ونه کړئ.

۶ـ د یتیم مال ته هم مه ورنژدې کیږئ چې د خپل مال څخه دفاع نه شي کولی نو په حرامو کښې به اخته شئ. یا په بل عبارت: خپل ځانونه ترې ترهغه وخته پورې اداره کړئ چې ترڅو هغه قوت ته ورسیږي او د خپل مال ساتنه وکړی شي، نو بیا به د ده مال د نورو مسلمانانو د مالونو په شان حرام بولئ.

هو که دیتیم مال ته د خیر په نیت ورنژدې شئ چې د هغه وصیتوب وکړئ او یا یې پانګه په تجارت باندې واچوئ او یا مو د بل کوم خیر نیت وي نو الله ﷻ به اجر درکړي.

۷ـ په تله او پیمانه کښې نقصان مه کوئ او دواړه په انصاف سره پوره کړئ، هو که تاسو خپله وسه وکړه او بیا هم څه زیادت او کمبود پکښې واقع شو نو الله ﷻ به درته عفوه وکړي، او دا ځکه چې الله ﷻ هرڅوک د هغه د وسې په میچ مکلف کوي او بس.

۸ـ کله چې تاسو خبره کوئ، هر ډول خبره چې وي، که د اصلاح خبره وي، که د شهادت خبره او یا د نورو موضوعاتو پورې مربوطه خبره وي نو د انصاف څخه مه تیریږئ که څه هم د خبرې پورې مربوط سړی ستاسو د خپلوانو څخه وي، او یا درسره په ګوند کښې اشتراک ولري او یا مو بله اړیکه ترمنځ موجوده وي.

لنډه دا چې د انصافي وینا څخه مه تیریږئ که څه هم ستاسو د نژدې دوست په تاوان وي، ځکه چې د قیامت په ورځ به ستاسو په ښه باندې درنه شي.

۹ـ بې وفایي مه کوئ او په خپلو ټولو عهدونو باندې کلک ولاړ اوسئ، مه د الله ﷻ سره په عهد کښې بې وفایي کوئ او مه د بندګانو سره.

ای خلکو! د ذکرو شوو احکامو په عملي کولو باندې درته بل څوک نه بلکې الله ﷻ درته توصیه کوي، او د عملي کولو ګټې یې دومره ډېرې او څرګندې دي چې تاسو هم ورباندې په یوې ورې توجه سره پوهېږئ چې پند ترې واخلئ.

۱۰_ د مختلفو شیطاني لارو پیروي مه کوئ چې تاسو به د الله ﷻ د لارې څخه متفرق او ټوټه-ټوټه کړي، په جنګونو او جګړو باندې به اخته شئ او بالآخره دښمن به مو غښتلی شي او یو به د بل وینو ته تږي کېښئ.

ای زما بندګانو! زما لاره خو دغه ده، چې سمه سیده لاره ده او هیڅ کوږوالی پکښې نشته، د دې لارې څخه پرته ټولې لارې کږې وږې دي چې مطلب ته مو نه شي رسولی.

ای خلکو! دا چې ذکر شوه د الله ﷻ تاکیدي احکام دي او د دې دپاره یې درنازل کړي دي چې شاید عمل پرې وکړئ او پرهیزګاران درڅخه جوړ شي او بالآخره د دوزخ څخه ځانونه وساتئ.

توضیحات

۱_ د ﴿تَعَالَوْا﴾ کلمه چې د "تَعَالَ" د کلمې جمعه ده اصلًا د دې دپاره وضعه شوې ده چې د لوړې ځنځ څوک په هغه چا باندې غږ وکړي کوم چې په ژوره کښې وي او خپل خان ته یې راوبلي چې راپورته شه، مګر په استعمال کښې پکښې د لوړې او ژورې لحاظ د منځه تللی دی او د محض بللو معنی ورکوي[۱].

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: د ﴿أَلَّا تُشْرِكُوا﴾ جمله په اعراب کښې څه شی واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو د ذکرې شوې جملې په تعریب کښې زښت ډېر قولونه کړي دي[۲] مګر کوم قول چې په زړه پورې ښکاري هغه دا دی چې د "أنْ" توری د ﴿مَا حَرَّمَ﴾ دپاره تفسیر دی او د "لا" توری د نهي دپاره دی. نو د معنی حاصل یې داسې راوخي: راشئ چې هغه نصوص درباندې ولولم په کومو کښې چې الله ﷻ په تاسو باندې څه اقوال او افعال حرام کړي دي، هغه دا چې د الله ﷻ سره شریک مه دروئ... تر آخره پورې.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: په راتلونکي لسو احکامو کښې خو واجبات هم شته نو د ذکر شوي جواب په بنا یې د عطف په اعتبار سره د معنی حاصل داسې راوخي چې الله ﷻ په تاسو باندې د مور او پلار سره ښه کول هم حرام کړي دي او داسې نور، حال داچې دا خو باطله معنی ده؟

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۷۸
(۲) تفسیر الخازن ج۲ ص۵۰۶؛ روح المعاني ج۸ ص۵۷

مونږ وايو چې: په اوامرو کښې ذکر شوی تحريم د هغو اضدادو ته متوجه دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې د مور او پلار سره بده ګوزاره مه کوئ، په کَيل او وزن کښې کمبود مه کوئ او بالآخره په خبرو کښې د انصاف څخه مه تېرېږئ او بد عهدي مه کوئ[۱].

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په دغو څلورو احکامو کښې صرف ثبوتي (ايجابي) څنډه ذکره شوه او بس؟

مونږ وايو چې ـوالله ﷻ اعلم ـ ترڅو مونږ اشارهٔ پوه کړي چې په دغو احکامو کښې لکه څنګه چې سلبي څنډه حرامه ده همدارنګه يې ثبوتي (ايجابي) څنډه واجبه ده. د مثال په توګه لازمه ده چې سړی مور او پلار ته په ضرر نه رسولو باندې اکتفاء ونه کړي بلکې علاوه په دې احسان او ښېګڼه هم ورسره وکړي، د دوی په وړاندې دومره تواضع وکړي ته به وايې چې غلام (مريی) د خپل مولی (بادار) په وړاندې خدمت ته ولاړ دی.

د همدې جواب تائيد د لسم حکم څخه کېږي چې د امر ضد (نهي) هم پکښې نازله شوې ده چې ﴿ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ ﴾ يعني زما د سمې لارې پيروي کوئ او د شيطاني لارو پيروي مه کوئ.

املاق څه معنی؟

۵_ د ﴿ إِمْلَٰقٍ ﴾ کلمه په اصلي تورو کښې د "مَلْقَة" د تورو سره برابره ده، "مَلْقَة" تورې ډېرې نه وايي خو په دې مقام کښې ترې فقر مراد دی[۲]، ته به وايې چې د تورو ډبرو څخه پرته نور څه نه لري. يعني خپل اولادونه د بالفعل يا بالقوه فقيرۍ او يا د نورو وجوهو د کبله مه وژنئ.

د اولاد وژنې وجوهات مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام: ۱۳۷] آيت لاندې ليکلي دي چې ډېر لرې نه دي او په کتلو باندې يې سړي ډېر نه ستومانه کېږي، نو هيله ده چې د دې مقام د ښه پوهېدلو دپاره هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

ظاهري او باطني ګناهونه

۶_ که څه هم د ﴿ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ﴾ ته ورته کلمات په [الأنعام: ۱۲۰] آيت کښې نژدې تېر شوي دي او هم هلته مونږ خوښه کړې وه چې بايد ظاهري ګناه او باطني ګناه ته يوازې په ښکاره زنا او پټې زنا پورې اختصاص ورنه کړی شي ترڅو ټولو ګناهونو ته شامل شي، مګر په دې مقام کښې راتـه دا بهتره ښکاري چې د ﴿ مَا ظَهَرَ ﴾ څخه به بيرغي زنا مراده وي او ﴿ وَمَا بَطَنَ ﴾ څخه به پټه زنا مطلب وي. څکه چې د همدې حکم څخه وړاندې حکم دا دی چې اولادونه مه وژنئ، او وروسته حکم ترې دا دی چې بې ګناه خلک مه وژنئ، نو غالبه دا ده ـوالله ﷻ اعلم ـ چې دلته به هم

(۱) تفسير ابي السعود ج۳ ص۱۹۸
(۲) المحرر الوجيز ج۶ ص۱۷۹

زنا مراده وي چې دا هم د اولاد وژنې يو ډول دی ځوک چې ثابت نسب ونه لري نو په اکثره وختو کښې وژل کېږي او که ژوندی پاتې شي هم په وژلو شوو کښې شمېرل کېږي او د اعتباره لويدلی وي او يا د عدم تربيې د کبله په فاسدو اخلاقو باندې رووږدی کېږي چې دا هم معنوي مرګ دی.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «وَاللهِ لَأَنَا أَغْيَرُ مِنْهُ وَاللهُ أَغْيَرُ مِنِّي وَمِنْ أَجْلِ غَيْرَةِ اللهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ»[١] يعنې: قسم دی چې زه د ده (سعد ﷺ) ځخه ډېر غيرتي يم او الله ﷻ زما ځخه ډېر غيرتي دی او الله ﷻ د خپل غيرت د کبله بې شرمه کارونه (زنا ګانې) حرام کړي دي، برابره خبره ده چې ځرګند وي او که په پرده کښې.

د "أَشُدَّه" کلمه

۷ـ ځينې مفسرين کرام وايي چې د ﴿ أَشُدَّه ﴾ کلمه د "شِدَّة" جمعه ده، لکه "أنعم" او "نِعْمَة"[٢]، مګر مونږ ته په دې مقام کښې هغه قول غوره ښکاري چې ذکره شوې کلمه يې د جمعې په صورت کښې مفرده ګڼلې ده لکه "آنك" (سرپ) چې د جمعې په صورت کښې مفرده ده[٣]. او دا ځکه چې دلته يې مفرد ضمير ته اضافت شوی دی، چې د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: د يتيم مال ته تر هغه مه نژدې کېږئ ترڅو چې داسې وخت ته ورسېږي چې په کارونو کښې فکر کولی شي او د ښه تصرف خاوند جوړ شي. پاتې شوه دا خبره چې دغه کوم وخت دی، نو د دې جواب د [النساء:٦] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق تېر شوی دی، هيله ده چې هملته وکتل شي.

د دې ايت ارشاد

۸ـ الله ﷻ د حق ځخه په مفرده کلمه باندې تعبير کوي او باطل په جمعه ذکر کوي، لکه چې په [البقرة:۲۵۷] آيت کښې يې حق ته په ﴿ ٱلنُّورِ ﴾ او باطل ته په ﴿ ٱلظُّلُمَٰتِ ﴾ باندې اشاره کړې ده.

په دې مقام کښې يې هم د همدې قانون په مطابق حقه لاره مفرده ﴿ عَن سَبِيلِهِ ﴾ ذکره کړه او د باطلو لارو يې جمعه ﴿ ٱلسُّبُلَ ﴾ نازله کړه. دا د دې دپاره چې مونږ ته ارشاد وکړي چې حقه لاره فقط يوه ده چې د الله ﷻ لاره ده او باطلې لارې زښتې ډېرې دي چې هر يو شيطان د تېر ويستلو دپاره بيل-بيل چل ورباندې کوي او د حقې لارې نوم وربانديې ږدي.

همدا مضمون په لاندې حديث شريف کښې په ډېره ښه توګه تفسير شوی دی:

عبدالله بن مسعود ﷺ وايي چې: «خَطَّ لَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا خَطًّا ثُمَّ قَالَ هَذَا سَبِيلُ اللهِ ثُمَّ خَطَّ خُطُوطًا عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ ثُمَّ قَالَ هَذِهِ سُبُلٌ عَلَى كُلِّ سَبِيلٍ مِنْهَا شَيْطَانٌ يَدْعُو إِلَيْهِ ثُمَّ تَلَا ﴿ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي ﴾ (الآية)»[٤] يعنې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ زمونږ د پوه کولو دپاره يو مستقيم

(١) صحيح البخاري ج٢ ص١١٠٣
(٢) تفسير القاسمي ج٦ ص٧٨٤
(٣) لسان العرب ج٣ ص٢٢٦؛ تفسير القرطبي ج٨ ص١٣٥
(٤) سنن الدارمي ج١ ص٦٠

خط، کش کړ او ویې فرمایل چې دا د الله ﷻ لاره ده، بیا یې د همدغه خط ښي خوا او چپ خوا نور
خطونه کش کړه، بیا یې وویلې چې دا (د مثال په توګه) مختلفې لارې دي چې په هره یوه باندې
شیطان ولاړ دی او بلل کوي. بیا نبي کریم ﷺ د استشهاد په ډول ذکر شوی آیت شریف ولوست چې:
﴿وَأَنَّ هَـٰذَا صِرَٰطِى مُسْتَقِيمًا﴾ تر آخره پورې.

﴿ثُمَّ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَـٰبَ تَمَامًا عَلَى ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى
وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُم بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (۱۵۴) وَهَـٰذَا كِتَـٰبٌ أَنزَلْنَـٰهُ مُبَارَكٌ فَٱتَّبِعُوهُ وَٱتَّقُوا۟ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ (۱۵۵) أَن تَقُولُوٓا۟ إِنَّمَآ أُنزِلَ ٱلْكِتَـٰبُ عَلَىٰ طَآئِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَا وَإِن كُنَّا عَن دِرَاسَتِهِمْ
لَغَـٰفِلِينَ (۱۵۶) أَوْ تَقُولُوا۟ لَوْ أَنَّآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْكِتَـٰبُ لَكُنَّآ أَهْدَىٰ مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ جَآءَكُم
بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا ۗ
سَنَجْزِى ٱلَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ ءَايَـٰتِنَا سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟ يَصْدِفُونَ (۱۵۷)﴾

[۱۵۴] (ای پیغمبره!) بیا (خلکو ته ووایه چې:) مونږ موسی عليه السلام ته په هغه ډول باندې کتاب ورکړی وه چې هغه (په عدل او صدق کښې) پوره (او کامل) وه او د هر (ضروري) شي دپاره تفصیل وه او (د خلکو دپاره) هدایت او رحمت وه، شاید چې دوی د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قیامت په ورځ) یقین (او باور) وکړي.

[۱۵۵] او دغه (قرآن کریم هم) داسې کتاب دی چې (بل چا نه بلکې) مونږ نازل کړی دی، د برکت څخه ډک دی، نو پېروي یې وکړئ، او (په دې کتاب سره خپل ځانونه د ګناهونو څخه) وساتئ شاید چې په تاسو باندې (د الله ﷻ د پلوه) مهرباني وکړی شي.

[۱۵۶] (دغه کتاب مو د دې امله درنازل کړ) چې وبه وایاست (تاسو د قیامت په ورځ) چې یقینًا اسماني کتاب خو زمونږ څخه وړاندې په دوه ډلو (یهودو او نصاراوو) باندې نازل کړی شوی وه (چې د هغوی په ژبه وه او په هغوی پورې مختص وه) او بې شکه مونږ د هغوی د قرائت (لوستلو) څخه ناخبره وو (چې هغوی پکښې څه مضامین لوستل).

[۱۵۷] او یا به (هلته) وواياست که چېرې یقینًا په مونږ باندې اسماني کتاب نازل کړی شوی وی نو د دوی (یهودو او نصاراوو) څخه به مونږ غوره هدایت موندونکي وی (چې د هغوی څخه زمونږ استعداد قوي دی او په عزم کښې کلک یاستو).

نو تاسو ته هم د خپل رب ﷻ دپلوه واضحه دلایل او (هم) هدایت او رحمت درغی (چې ایمان وریاندې راوړئ او د قیامت د حسرت څخه ځانونه بچ کړئ).

نو د هغه چا څخه به لوی ظالم څوک وي چې د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او اعراض کوي (د ایمان راوړلو څخه مخ اړوي). ژر به مونږ هغو کسانو ته چې زمونږ د ایتونو څخه اعراض کوي په بد عذاب سره د دې کبله جزا ورکړو چې دوی دي چې (په مستمره توګه) اعراض کوي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنيو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی. چې خلاصه یې دا ده:

۱ـ ای پیغمبره! خلکو ته بیا دا هم ووایه چې مونږ په یوه زمانه کښې هم خپل مخلوق بې هدایته نه دی پرېښی چې د ضلالت په تورو تیارو کښې یو پلو او بل پلو څغلي، د همدې کبله مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورنازل کړی وه چې په ډېره بهتره توګه د عدل او صداقت د حیثه په خپل وخت کښې پوره او کامل وه، په دې کتاب کښې د هر شي تفصیل وه، د وخت ټول ضروريات پکښې بیان شوي وه، د ژوند په ټولو اړخونو کښې یې لارښوونه کوله، او بالآخره دا کتاب د خلکو دپاره د الله ﷻ پور رحمت وه شاید چې دوی د خپل رب ﷻ په ملاقات (د قیامت په ورځ) یقین او باور وکړي.

نوموړي کتاب د عدل او صداقت د حیثه تمامیت درلود او هم د خلکو دپاره هدایت او رحمت وه، خو چا چې ورڅخه استفاده ونه کړه هغوی محروم پاتې شوه او د ګمراهی په کندو کښې پریوتل.

۲ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا د خپل امت خلکو ته زمونږ پیغام ورسوه چې تاسو ته هم مونږ داسې کتاب (قرآن کریم) درنازل کړی دی چې د تورات څخه په څو چنده د عدل او صداقت د حیثه پوره او د رحمت او هدایت څخه ډک دی، بلکې دا داسې کتاب دی چې سراسري برکتونه او ښېګڼې دي، د دنیا او آخرت ټولې لارې چارې پکښې په پوره توګه شرحه شوي دي. نو راشئ د همدغه کتاب پیروي وکړئ او د الله ﷻ څخه وډار شئ، هوا پرستي مه کوئ، شاید چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه رحمت وکړی شي او د دوزخ د اوره بچ شئ.

۳ـ ای خلکو! مونږ ځکه د دغه کتاب (قرآن کریم) پیروی ته تاسو دعوت کوو او ښېګڼې یې درته واضحه کوو او یا ځکه مو دغه برکتناک کتاب درنازل کړ چې تاسو به ووایاست چې زمونږ څخه وړاندې په دوه ډلو (یهودو او نصاراوو) باندې دوه کتابونه (تورات او انجیل) نازل کړی شوي وه خو مونږ هغه دواړه نه شوه لوستلی، د هغو لغت زمونږ د لغت څخه غیر وه، د هغو د قرائت او تلاوت څخه مونږ ناخبره وو، په دې باندې علاوه دغه دواړه کتابونه د خاصو-خاصو خلکو دپاره نازل شوي وه او مونږ څه مکلفیت نه درلود چې عقیده وربانديې وکړو.

همدارنګه ځکه مو د دې کتاب پیروی ته دعوت کوو او یا ځکه مو دا کتاب درنازل کړی دی چې تاسو به د قیامت په ورځ ووایاست چې که بالفرض په مونږ باندې د یهودو او نصاراوو غوندې کتاب نازل شوی وی نو مونږ به د هغوی څخه ښه هدایت موندونکي جوړ شوي وی او د هغوی څخه به مو وربانديې ښې منګولې ښخې کړې وی ځکه چې مونږ د هغوی څخه په استعداد کښې قوي

یاستو، زمونږ د وطن آب او هوا ښه ده او بالآخره مونږ په عقل کښې د هغوی څخه پاخه یاستو او عزم مو د هغوی څخه کلک دی.

۴ـ نو ای خلکو! دا دی تاسو ته د یهودو او نصاراوو د کتابونو څخه ښه کتاب د خپل رب ﷻ د پلوه درغی او ښه اوچت او واضحه دلایل درنازل شوه، ته به وایې چې سراسري هدایت او رحمت دی، نو راشئ د دې کتاب شکریه وکړئ او ایمان وربانديې راوړئ. که تاسو دغه مبارک کتاب ته شا کړئ نو تاسو به غټ ظالمان او غټ ناشکران اوسئ، او دا خکه څومره چې نعمت غټېږي په هغه باندې ناشکری هم غټه ناشکري جوړېږي.

نو د هغه چا څخه به بل غټ ظالم څوک وي چې د الله ﷻ په ایتونو او د ذکر شوي مبارک کتاب هدایتونو ته د دروغو نسبت وکړي او د عقیدې کولو څخه یې مخ واړوي؟!.

ژر دی چې مونږ به هغو کسانو ته چې زمونږ د ایتونو څخه انکار او اعراض کوي د ناکاره (بد) عذاب جزا ورکړو، او دا د دې کبله چې دوی ذکر شوی اعراض په دوامداره توګه کوي آن تر دې چې په همدغه حالت باندې دمرګ سره مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د "ثُمَّ" کلمه خو د تاخیر دپاره وضعه شوې ده او د ﴿ ثُمَّ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾ جمله خو په نژدې ﴿ وَصَّىٰكُم ﴾ باندې عطفه ده، نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: په دغو احکامو باندې مو تاسوته توصیه وکړه بیا مو موسی ﷺ ته کتاب ورکړ؛ حال دا چې موسی ﷺ ته خو څو قرنه وړاندې کتاب ورکړی شوی وه؟!.

مونږ وایو چې:

الف: لکه څنګه چې د [البقرة:۲۹] آیت لاندې لیکلی شوي دي چې د "ثُمَّ" کلمه کله په بیان کښې د تاخیر دپاره استعمالېږي، نه په واقع کښې. په دې مقام کښې همدغه استعمال په نظر کښې نیولی شوی دی[۱].

ب: ذکره شوې جمله د "قُلْ" په تقدیر سره په ﴿ قُلْ تَعَالَوْاْ ﴾ باندې عطفه ده[۲] نو معنی یې داسې کېږي چې ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې: ﴿ تَعَالَوْاْ ...﴾ تر آخره پورې، او بیا ورته ووایه چې مونږ موسی ﷺ ته کتاب ورکړی وه... تر آخره پورې.

"علی الذي أحسن" څه معنی؟

۲ـ مفسرینو کرامو د ﴿ تَمَامًا عَلَى ٱلَّذِيٓ أَحْسَنَ ﴾ دپاره ډېر تفسیرونه کړي دي[۳] مګر څرګنده

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۰۱
(۲) تفسیر الطبري ج۸ ص۸۹
(۳) تفسیر الطبري ج۸ ص۹۰

معنی يې دا بريښي چې مونږ موسی عليه السلام ته کتاب (تورات) ورکړی وه په داسې حال کښې چې دا کتاب په انصاف او صدق (رښتينتوب) کښې په ډېر ښه ډول سره پوره وه او د خپل وخت د خلکو ضروريات يې په احسنه توګه پوره کول. دا ډول معنی د لاندې وجوهو د کبله بهتره ده:

الف: په عين آيت کښې ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةً ﴾ دواړه کلمې د کتاب د صفاتو څخه دي چې د ﴿ تَمَامًا ﴾ په کلمه باندې عطفې دي، نو بايد چې دغه کلمات ﴿ تَمَامًا عَلَى ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ ﴾ هم د کتاب د صفاتو څخه وي، نه د موسی عليه السلام يا نورو مسلمانانو د صفاتو څخه، لکه چې مفسرين کرام يې وايي.

ب: په عدل او صدق کښې په تماميت باندې تورات لا څه چې د الله ﷻ ټول کلمات توصيف شوي دي، لکه چې فرمايي: ﴿ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ﴾ [الأنعام: ۱۱۵] يعني: او ستا د رب ﷻ (هره يوه) کلمه د صدق او عدل د حيثه پوره ده.

نو په کار ده چې دلته هم د تماميت صفت تورات ته راجع کړی شي او دا متبادره معنی هم ده.

يادونه

۳ـ د ځينو مفسرينو کرامو د بيان څخه معلومېږي چې ﴿ أَن تَقُولُوٓاْ ـ أَوْ تَقُولُواْ ﴾ دواړه ايتونه د مشرکانو د هغې خبرې په جواب کښې نازل شوي دي کومه به چې دوی کوله، هغه دا چې: "قَاتَلَ اللهُ الْيَهُوْدَ وَالنَّصَارٰى كَيْفَ كَذَّبُوْا أَنْبِيَائَهُمْ فَوَاللهِ لَوْ جَاءَنَا نَذِيْرٌ وَكِتَابٌ لَكُنَّا أَهْدٰى مِنْهُمْ"[1] يعني: يهود او نصارا دې الله ﷻ مړه کړي، دوی څنګه خپلو پيغمبرانو عليهم السلام ته د دروغو نسبت کوي، نو په الله ﷻ مو دې سوګند وي که مونږ ته پيغمبر او کتاب راغلی وی نو مونږ به د دوی څخه ښه هدايت موندونکي وی (او د پيغمبرانو عليهم السلام تکذيب به مو نه وی کړی).

نو د جواب حاصل يې داسې راوځي چې مونږ ځکه دغه مبارک کتاب درنازل کړ چې تاسو داسې-داسې خبرې کولې.

مونږ ته دا بهتره ښکاري چې په دې ايتونو کښې د قيامت د ورځې د اعتذار مخنيوی حکايت شوی دی، نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې: مونږ ځکه دغه مبارک کتاب درنازل کړ چې د قيامت په ورځ به تاسو داسې-داسې اعتذارونه وړاندې کولی، خو د دې کتاب په نزول سره مو ستاسو د اعتذارونو مخنيوی وکړ، نو د دې کتاب څخه وروسته تاسو هيڅ اعتذار نه شئ وړاندې کولی.

الله ﷻ همدا مضمون په بل ځای کښې داسې فرمايلی دی چې: ﴿ وَلَوْ أَنَّآ أَهْلَكْنَٰهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِۦ لَقَالُواْ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴾ [طه: ۱۳۴] يعني: او که يقيناً مونږ کافران د دې (کتاب) څخه وړاندې په عذاب سره هلاک کړي وی نو دوی به ويلې چې ای زمونږ ربه! ولې دې مونږ ته پيغمبر نه رالېږه چې ستا د ايتونو متابعت مو د دې څخه مخکښې کړی وی چې مونږ ذليله او يا رسوا شو.

---

[1] زاد المسير ج۳ ص۱۰۵

﴿هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ رَبُّكَ أَوۡ يَأۡتِيَ بَعۡضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَۗ يَوۡمَ يَأۡتِي بَعۡضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفۡسًا إِيمَٰنُهَا لَمۡ تَكُنۡ ءَامَنَتۡ مِن قَبۡلُ أَوۡ كَسَبَتۡ فِيٓ إِيمَٰنِهَا خَيۡرٗاۗ قُلِ ٱنتَظِرُوٓاْ إِنَّا مُنتَظِرُونَ ١٥٨﴾

[۱۵۸] ايا دوی (مشرکان) انتظار وباسي (بلکې انتظار نه وباسي) مګر دې ته چې (د اروا ګانو د قبض دپاره) پرښتې ورشي، او يا ستا رب ﷻ (د ده ﷻ عذاب) ورشي او يا ستا د رب ﷻ (د قدرت) ځيني نښې ورشي.

په کومه ورځ چې ستا د رب ﷻ (د قدرت) ځيني نښې ورشي (او لمر د مغرب څخه طلوع وکړي)، نو داسې هيڅ نفس ته به د ده ايمان (راوړل) څه ګټه ونه شي رسولی چې د دې څخه وړاندې يې نه ايمان راوړی وي او نه يې په خپل ايمان کښې د خير کسب کړی وي (دغه نفس نه دی مګر کافر نفس دی).

(ای پيغمبره! ورته) ووايه چې تاسو انتظار وکړئ يقيناً مونږ هم انتظار کوونکي ياستو (وروسته به څرګنده شي چې تاسو ته خير کېږي او که مونږ ته).

ارتباط

د دې سورت د پيل څخه تر دې ځايه پورې لاندې مضامين په مختلفو اساليبو سره ښه پوره شرحه شوه:

۱ـ د الله ﷻ وحدانيت، د نبي کريم ﷺ نبوت، د قيامت د ورځې حقانيت او بالآخره دا خبره چې هر شی د الله ﷻ په قدرت کښې دی او په ازل کښې ليکلی شوی دی.

۲ـ د مشرکانو مزخرف عقايد او د دوی تحليل او تحريم رد شو.

۳ـ د دوی ټول شبهات او اعتراضات جواب کړی شوه او د بهانو انو مخه يې ونيوه شوه.

نو په ذکر شوي آيت شريف کښې د مشرکانو په حالاتو باندې يوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! څرنګه چې د مشرکانو د ايمان د نه راوړلو دپاره ټولې بهانې او حيلې د منځه يووړلی شوې او ټول شبهات يې جواب کړی شوه نو چې اوس هم دوی په ايمان باندې نه مشرف کېږي معلومه شوه چې دوی کلک عناد نيولي دي، او ترڅو چې هغه څه په سترګو ونه ګوري د کومو څخه چې منکر دي ترهغه پورې به ايمان رانه وړي. نو دوی انتظار نه وباسي مګر دې ته چې:

۱ـ ملائک ورته د ارواګانو د قبض دپاره ورشي او په سترګو وګوري چې آخرت ته روان دي.

۲_ الله ﷻ وریاندې مهلک عذاب ورنازل کړي او د فرعون غوندې ترې د نجات لاره ورکه کړي.

۳_ د قیامت د قیام ځینې نښې په خپلو سترګو وګوري او باور یې راشي چې دنیا ورانېدونکې ده او نژدې ده چې ژوند ختم شي.

د ذکرو شوو درېواړو صورتونو څخه په هر یوه صورت کښې مشرکان د ایمان راوړلو چانس د لاسه ورکوي، او دا ځکه چې په اولنیو دواړو کښې به دوی ته بالکل فرصت ورنه کړی شي چې آمَنْتُ (ایمان مې راوړی دی) ووایي. او په درېم صورت کښې که څه هم دوی به د ایمان راوړلو فرصت ولري، د الله ﷻ فیصله دا ده چې په دغه وخت کښې ایمان راوړل نه قبلوي او په ایمان باندې مشرف کېدل چاته څه ګټه نه رسوي.

د الله ﷻ په نزد خو هغه ایمان د اعتبار وړ دی کوم چې بالغیب وي، او په دغه وخت کښې چې د قیامت د قیام ابتدایي نښې ښکاره شي نو ایمان راوړل د بالغیب د مرحلې څخه د بالمشاهده مرحلې ته ورتېرېږي. که ایمان بالمشاهده د الله ﷻ په نزد مقبول وی نو ټول کافران به جنتیان جوړ شوي وی ځکه چې د قیامت په ورځ خو یو کافر هم په خپل کفر باندې باقي نه پاتې کېږي.

کله چې ذکره شوې علامه څرګنده شوه نو لکه څنګه چې د هر مؤمن ایمان نه ضائع کېږي همدارنګه یې نېکي هم اوبه نه وړي، برابره خبره ده چې پخوانۍ نېکي وي او که د ذکر شوې علامې د تحقق څخه وروسته یې صورت موندلی وي (نوې نېکۍ وي)، مګر په نوو نېکیو کښې یوه نېکي، یعنې د فسق او ګناه څخه توبه ویستل، پخوانۍ حیثیت د لاسه ورکوي. داسې چې پخوا الله ﷻ د توبې د قبول وعده کړې وه او په دغه وخت کښې یې د قبول وعده نشته. نو که الله ﷻ په خپل فضل سره د یوه عاصي مؤمن توبه قبوله کړي او د ګناه څخه ورتېر شي، د ده ﷻ د لوی رحمت څخه څه لرې نه ده، که څه هم د توبې دروازه بنده ده. اما د دغه وخت توبه د هغو توبو د جملې څخه وتلې ده چې الله ﷻ یې د قبلولو وعده کړې ده.

نو ای پیغمبره! کافران (مشرکان) مخاطب کړه چې اوس هم ایمان نه راوړئ نو منتظر اوسئ چې وراندې به څه مخې ته درشي او مونږ هم منتظر یو چې ستاسو حالات په سترګو وګورو.

توضیحات

۱_ ځینې مفسرین کرام وایي چې په دې مقام کښې د ﴿ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾ څخه هغه پرښتې مرادې دي کومې چې مشرکانو د فرمایشي معجزې په توګه غوښتې وې[۱].

نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې ایا مشرکانو خپل ایمان راوړل فرمایشي معجزو ته تړل کړي دي چې ملائک ورته راښکته شي.

مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې دلته به د ﴿ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾ څخه هغه پرښتې مرادې وي کومې چې

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۰۳

د روح د قبض دپاره هر چاته ورځي. مونږ څکه دغه تفسیر خوښ کړ چې د پرښتو په اول ځل نزول کښې خو مشرکانو ته د ایمان راوړلو فرصت نه ورکول کېږي لکه چې فرمايي: ﴿ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ ٱلْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ﴾ [الأنعام:۸] یعنې: او که مونږ پرښته نازله کړې وی نو کار به فیصله شوی وی (مشرکان به مړه شوي وی) بیا به ټال نه وی ورکړی شوی.

او د دې مقام څخه څرګندېږي چې دوی به د ایمان راوړلو فرصت ولري خو ایمان به یې مقبول نه وي لکه چې فرعون د مرګ په حال کښې ایمان راوور خو د الله ﷻ په دربار کښې مقبول ونه ګرځید: [یونس:۹۱].

ایا د اتیان نسبت الله ﷻ ته صحت لري؟

۲ـ د همدغې جملې ﴿ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ ﴾ غوندې جمله په [البقرة:۲۱۰] آیت کښې تېره شوې ده چې ﴿ إِلَّآ أَن يَأْتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ ٱلْغَمَامِ ﴾، چې مفصل جواب یې هلته د الله ﷻ په توفیق تېر شوی دی مګر په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې د وړاندېنیو او ببرتنیو جملو او هم د ایتونو د سوق په اعتبار سره ظاهره دا برېښي چې دلته دنیاوي حالت مراد دی او دا هم څرګندېږي چې دلته د ﴿ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ ﴾ جمله د کنايې په توګه د مهلک عذاب څخه عبارت ده، لکه چې په بل ځای کښې د مهلک عذاب څخه د ذکر شوي تعبیر سره مشابه تعبیر شوی دی چې: ﴿ قَدْ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ [النحل:۲۶] یعنې: بې شکه هغو کسانو (د خپلو پیغمبرانو علیهم السلام سره) چل (پټ تدبیر) کړی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې وه نو الله ﷻ د دوی آبادۍ ته د بنیادونو د پلوه ورغی نو (د خپلې آبادۍ) چت ورباندې ورپرېووت او د داسې خوا څخه عذاب ورغی چې دوی (ورباندې) شعور هم نه درلود. یعنې کومه ځا چې دوی د پیغمبرانو علیهم السلام دپاره کنودې وه په هغې کښې پخپله ولوېده.

نو دلته یې د معنی حاصل داسې راوځي چې: مشرکان یا دې ته منتظر دي چې ای پیغمبره ستا د رب ﷻ عذاب ترې راچاپیر شي، خو په دغه وخت کښې هم د دوی ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

د قیامت په کومه یوه علامه باندې د توبې دروازه بندېږي؟

۳ـ علماوو کرامو د قیامت د علامو څخه په هغې علامه کښې چې د هغې په ظهور سره د توبې دروازه بندېږي او په آیت شریف کښې ورته په ﴿ بَعْضُ ءَايَٰتِ رَبِّكَ ﴾ سره اشاره شوې ده لاندې تعینات کړي دي[۱].

الف: دغه علامه یوازې د مغرب څخه د لمر راختل دي.

ب: چې لمر او سپوږمۍ دواړه د مغرب څخه راوخېژي نو د توبې دروازه بندېږي.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۰۶

ج: د دغو دريوو علامو (د مغرب څخه د لمر راختل، د دابة الارض څرګندېدل، د ياجوج او ماجوج را خوشې کېدلو) څخه چې هرې يوې تحقق وموند د توبې دروازه تړله کېږي.

د: د مغرب څخه لمر راختل، دجال او دابة الارض، درېواړه د توبې دروازه بنده وي.

مګر د جمهورو علماوو په نزد د توبې دروازه فقط د مغرب څخه د لمر په راختلو باندې بندېږي او بس[١]، همدا نظر حق دی[٢] ځکه چې د لمر د مغرب څخه په فوق العاده توګه راپورته کېدل د دنياوي نظام د خرابېدلو او د دنيا د ورانېدلو څخه په ډېره ښه او څرګنده توګه نمايندګي کوي، ته به وايې چې د دنيا ځنکدن دی او په ځنکدن کښې خو د توبې دروازه بندېږي.

لاندې وضاحت ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ»[٣] يعنې: الله ﷻ د بنده توبه ترهغه قبلوي ترڅو چې د غرغرې حالت نه وي رسېدلی (روح يې ستونې ته نه وي ورغلی او ځنکدن يې نه وي پيل شوی).

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا رَآهَا النَّاسُ آمَنَ مَنْ عَلَيْهَا فَذَاكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ»[٤] يعنې: قيامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو چې لمر د مغرب څخه راوخېژي، نو کله چې (راوخيژي او) خلک يې وګوري نو هغه خلک به ټول ايمان راوړي چې د ځمکې په مخ باندې وي نو دا به هغه وخت وي چې هيڅا ته به د ايمان راوړل ګټه ونه رسوي (مقبول به نه شي) چې پخوا يې ايمان نه وي راوړی.

دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَنْقَطِعُ الْهِجْرَةُ حَتَّى تَنْقَطِعَ التَّوْبَةُ وَلَا تَنْقَطِعُ التَّوْبَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا»[٥] يعنې: هجرت به ترهغه قطعه نه شي ترڅو چې توبه قطعه شي، او توبه به تر هغه قطعه نشي ترڅو چې لمر د خپل مغرب څخه راوخېژي.

څلورم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: الله ﷻ د مغرب د پلوه يوه دروازه په هغه وخت کښې پيدا کړې ده چې اسمانونه او ځمکې يې پيدا کړې، د دغې دروازې پراخوالی دومره زيات دی چې په پلنوالي کښې يې سور سړی څلوېښت (٤٠) کاله يا اويا (٧٠) کاله مزل کوي.

دغه دروازه د توبې دپاره ېېرته ده «لَا يُغْلَقُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْهُ»[٦] يعنې ترهغه به بنده نه شي ترڅو چې لمر د همدې (مغرب) طرف څخه راوخېژي.

---

(١) تفسير القاسمي ج٦ ص٧٩٧
(٢) روح المعاني ج٨ ص٦٣
(٣) سنن ابن ماجه ص٣١٤
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٦٦٧
(٥) سنن أبي داوُد ج١ ص٣٣٦
(٦) جامع الترمذي ج٢ ص١٩٣

په دغه وخت کښې ځکه د توبې دروازه بندېږي او د کفر څخه توبه تائب کېدل د اعتبار وړ نه دي چې ایمان د بالغیب د مرحلې څخه د بالمشاهده مرحلې ته رسېږي او ایمان بالمشاهده هیڅ ته د دائمې دوزخ څخه نجات نه شي ورکولی.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په دغه وخت کښې که یو مؤمن د ګناه څخه توبه وباسي ایا د الله ﷻ په نزد باندې مقبوله ده؟

- مونږ وایو چې: ځینې مفسرین کرام وایي لکه د کفر څخه چې توبه ویستل اعتبار نه لري همدارنګه د ګناه څخه توبه هم د منلو قابله نه ده[۱]. او ځینې نور وایي چې د توبې د عدم قبول اختصاص په کافر پورې دی او د مؤمن توبه په دغه وخت کښې هم قبلېږي[۲].

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د ګناه څخه په دغه وخت کښې د توبې قبلیدل د الله ﷻ په وعده کښې داخل نه دي، هو که په خپل فضل سره د کوم مؤمن توبه قبوله کړي نو دا بېله خبره ده.

د دې نظیر به داسې وي چې د قیامت په ورځ الله ﷻ د یوه کافر د کفر څخه هم نه تېرېږي، اما په دغې ورځ کښې چې هرڅه بالمشاهده ګرځېدلي دي، ځینو ګناهګارانو ته ګناهونه ښښي بلکې لا په حسناتو باندې یې ورته بدلوي چې چاته یې اراده وشي.

د مغرب څخه د لمر راختلو په اړوند څو ټکي

۵ـ ځینو مفسرینو کرامو[۳] د مغرب څخه د لمر په راختلو کښې زښت ډېر معلومات او روایات راغونډ کړي دي مګر مونږ صرف په لاندې ټکو باندې اکتفاء کوو:

الف: مشهوره دا ده چې لمر به د مغرب څخه فقط یوه ورځ را وخیژي او نورې ورځې به د خپل عادت مطابق د مشرق څخه راخېژي او په مغرب باندې به پرېوزي[۴].

ب: کله چې لمر د مغرب څخه راوخیژي نو د اسمان نیمایي پورې به راپورته شي او بیا به بیرته تاو شي او په مغرب باندې به پرېوزي[۵]، په دغې ورځ کښې به طلوع او غروب د یو ځای څخه وي.

ج: د ذکر شوې غټې علامې د ښکاره کېدلو څخه وروسته به هم په خلکو باندې دنیا ودانه وي او آن یو سلو شل (۱۲۰) کاله به دوام وکړي، خپل عادي ژوند به کوي حتی چې د خرما ونې به هم ولري چې د نورو ونو څخه وروسته مېوه ورکوي[۶].

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۱۹۵
(۲) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۴۸
(۳) الدر المنثور ج۳ ص۳۹۰؛ تفسير ابن كثير ج۲ ص۱۹۳
(۴) روح المعاني ج۸ ص۶۳
(۵) تفسير ابن كثير ج۲ ص۱۹۴
(۶) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۴۸

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وایي چې: په دغو یو سلو شلو (۱۲۰) کالو کښې د لاندې کسانو ایمان مقبول دی او که نه:

الف: چې د مغرب څخه د لمر د راختلو په وخت کښې صغیر وي (خطاب ورته متوجه نه وي) او بیا بالغ شي.

ب: چې هلته لېوني یا بې هوښه وي او بیا هوښیار او یا په سد شي.

ج: چې یا د ذکر شوې علامې د تحقق څخه وروسته وزېږېږي او د بلوغ وخت ته ورسېږي.

مونږ وایو چې: د دغو کسانو ایمان مقبول دی، ځکه چې د دوی ایمان د بالغیب څخه د بالمشاهده مرحلې ته نه وځي[1]، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: د دغو کلماتو: ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا﴾ د معنی حاصل خو ظاهراً داسې راوځي چې هیچاته د هغه ایمان په دوه صورتونو کښې ګټه نه شي رسولی، یو دا چې پخوایې بالکل ایمان نه وي راوړی او په دغه وخت کښې ایمان راوړي، او بل دا چې ایمان خو یې پخوا راوړی وي خو نېک عمل یې پکښې نه وي کړی او په دغه وخت کښې غواړي چې نېک عمل ورسره پیوسته کړي او د ایمان څخه نجات بښونکی ایمان جوړ کړي، که نه نو ایمان یې د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی.

حال دا چې الله ﷻ فرمایي: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۥ﴾ [الزلزال:۷] یعنې: نو هرچا چې د یوې ذرې په اندازه د خیر کار کړی وي هغه به وګوري (او اجر به یې واخلي). او معلومه ده چې بې عمله ایمان خو لوی خیر دی ایا دا به ضایع شي؟

مونږ وایو چې: دلته د "او" توری د نفي په سیاق کښې واقع شوی دی چې عموم فائده کوي. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: په دغې ورځ کښې ایمان داسې کس ته ګټه نه شي رسولی چې پخوا یې نه ایمان راوړی وي او نه یې د خیر کار کړی وي، او پوره څرګنده ده چې دغه حالت خو یوازې په کافر باندې تطبیقېږي نه په بې عمله ایماندار.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۸_ که څوک وایي چې: په دې تقدیر د ﴿أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا﴾ د جملې په نزول کښې څه حکمت دی، ځکه څوک چې اصل ایمان ونه لري نو په ایمان کښې ښېګڼې به د کومه کړي، چرته چې ظرف نه وي هلته مظروف هم نه وي. لنډه دا چې په ذکر شوي مطلب کښې دغه جمله هیڅ اثر نه لري؟

[1] روح المعاني ج۸ ص۶۳

مونږ وایو چې: په ذکرو شوو کلماتو کښې د لاندې دوه وو مطالبو بیان ته اشاره ده:

الف: کافرانو ته په دغې ورځ کښې ایمان او نېک عمل دواړه څه ګټه نه شي رسولی ځکه چې د دغې ورځې څخه پخوا دوی نه ایمان درلود او نه نېک عمل، او په دغې ورځ کښې یې نه ایمان مقبول دی او نه نېک عمل درلودلی شي.

ب: مؤمنانو ته پخوانی ایمان او پخوانی نېک عمل دواړه ګټور دي، برابره خبره ده چې په اجتماعي توګه وي چې باعمله ایمان ولري، او یا په انفرادي توګه وي چې یوازې ایمان ولري.

اما په همدغه انفرادي صورت کښې که د ذکرې شوې علامې د تحقق څخه وروسته وغواړي چې د پخوانیو ګناهونو څخه توبه تائب شي نو د موعود مقبولیت څخه لوېږي او د الله ﷻ په فضل پورې توقف لري اوبس.

نو که بالفرض ذکره شوې جمله په نزول کښې نه وی اضافه شوې نو دوهم مطلب به هم پوره نه وی شرحه شوی، وَالله ﷻ أعلمَ بِمراده.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۚ إِنَّمَآ أَمْرُهُمْ إِلَى ٱللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾ مَن جَآءَ بِٱلْحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ۖ وَمَن جَآءَ بِٱلسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾ ﴾

[۱۵۹] بې شکه هغو کسانو چې خپل (اصلي حق) دین یې ټوټه-ټوټه کړی دی او دوی ډلې-ډلې جوړ شوي دي (چې ټول په باطله روان دي) ته (ای پیغمبره !) د دوی څخه په هیڅ شي کښې نه یې (تاته هیڅ مسوّلیت نشته، ځکه چې) یقیناً د دوی کار الله ﷻ ته (مفوض، پرېښودل شوی) دی. بیا به یې (چې کله دوی د الله ﷻ په حضور کښې ودرېږي) په هغو کارونو باندې خبر کړي چې دوی (په دنیا کښې) وه چې کول به یې.

[۱۶۰] هرڅوک چې یوه نېکي راولي (وکړي) نو ده لره (اقلاً) د هغې نیکۍ لس مثله (چنده) دي، او هرڅوک چې یوه بدي راولي (وکړي) نو جزا به ورنه کړی شي مګر د هغې په مثل (یو په یو)، او دوی چې دي تېری به ورباندې ونه کړی شي.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې توصیه شوې وه چې د یوې (حقې) لارې پیروي وکړئ چې متحد شئ او د باطلو لارو پیروي مه کوئ چې ټول به تیت پرک شئ؛ په دې ایتونو کښې د همدې مضمون یوه مصداق ته اشاره شوې ده.

۲ـ هلته د بې وخته ایمان اهانت او عدم مقبولیت بیان شوی وه او دلته په خپل وخت سره د ایمان او نورو نېکیو قدرداني ښودل شوې ده چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! تا خو ټولو خلکو ته، یهود دي او که نصارا، مشرکان دي او که بله ډله، حقه لاره وروښودله چې د الله ﷻ لاره ده او ټول پیغمبران علیهم السلام وربانديې تللي دي نو هر چا چې ستا خبره ونه منله او د شیطاني باطلو لارو پیروي یې وکړه او خپل خانونه یې په متفرقو ډلو باندې وویشل نو د دوی په باره کښې تاته هیڅ مسوئلیت متوجه نه دی، تاخو خپله غاړه په احسنه توګه فارغه کړه، د دوی ټول کارو بار الله ﷻ ته مفوض دی چې هرڅوک به په خپلو کړو وړو خبر کړي او موافقه جزا به ورکړي.

ای پیغمبره! د نېکې جزا او یا د بدۍ جزا ورکولو په هکله د الله ﷻ قانون دا دی چې د یوې نیکۍ په مقابل کښې اقله درجه لس چنده اجر ورکوي، او د ورپورته چندونو اندازه یوازې الله ﷻ ته معلومه ده چې ترڅو چندونو پورې به یې رسوي، اما د یوې بدۍ په مقابل کښې د یوه مثل څخه اضافه جزا نه ورکوي که بالفرض اضافه ورکړي نو دا به د بندګانو سره تېری وي او الله ﷻ د تېري څخه منزه دی.

توضیحات

۱ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې دلته داهل الکتابو (یهودو او نصاراوو) تفرق او تشتت ته اشاره ده[۱]، مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې د آیت شریف مفهوم عام پرېښودلی شي زڅو د دې امت ټولو ګمراه ډلو ته شامل شي، ځکه چې په نصوصو کښې د مفاهیمو عموم په نظر کښې نیول کېږي، نه خصوص د مورد. نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: د هغو کسانو په کړو وړو باندې تاته څه مسئولیت متوجه نه دی کومو چې خپل اسماني دین چې د ابراهیم ﷺ څخه ورته پاتې وه ټوټه-ټوټه کړ، څوک مشرکان شوه څوک مجوسیان او بالآخره چا خپل ځان ته یهودیت غوره کړ او چا په نصرانیت منګولې ښخې کړې او داسې نور. همدارنګه د هغو کسانو په باره کښې هم ته مسئول نه یې چې خپل دین به (چې تا ور وړی دی) تجزیه کړي، څوک به معتزله شي، څوک جبریه او څوک بله ډله. لکه چې همداسې وشوه، دا امت هم په دري اویا ډلو باندې ووېشلی شو.

یادونه

۲ـ مونږ د [آل عمران:۱۰۵] آیت لاندې د دې امت د ګمراه ډلو او هم د اهل الکتابو د تفرق او تشتت په باره کښې څه معلومات لیکلي دي چې د آیت تفسیر ورپورې ارتباط لري، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

د حسناتو چندونه

۳ـ د حسناتو د اجرونو په باره کښې ډېر ایتونه وراندې تېر شوي دي او ډېر راتلونکي دي، همدارنګه په همدې هکله زښت ډېر احادیث هم روایت شوي دي چې یوه مجموعه یې ځینو

[۱] تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۰۶

مفسرینو کرامو راغونده کړې ده[1]، مګر مونږ د لاندې یوه اوږده حدیث د مضمون په لیکنه باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې الله ﷻ کرام الکاتبین (پرښتو) ته امر کوي چې کله زما بنده د یو بد کار نیت وکړي نو هغه ورباندې ترهغه مه لیکئ چې خپل نیت ته د عمل جامه ورواغوندي، هر کله یې چې عملي کړ نو فقط د یوه بدکار جزا ورته ولیکئ او زیادت ورباندې مه لیکئ، او که خپل د بد کار نیت یې عملي نه کړ او زما د رضا دپاره ترې تېر شو نو یوه نېکي ورته ولیکئ (ځکه چې د بدکار څخه مخ اړول هم یوه نېکي ده).

او که زما بنده د نېکۍ نیت وکړ نو د عملي کولو څخه وړاندې ورته یوه نېکي ولیکئ (ځکه چې نیک کار ته نیت کول هم یو نیک کار دی)، او که دغه د خیر نیت یې عملي کړ او نېکي یې وکړه نو «فَاكْتُبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةٍ»[2] یعنې په لسو چندونو سره آن تر اوه سوه چنده پورې یې ورته ولیکئ:

یادونه

که څه هم په اصل مطلب باندې څه فرق نه پرېوزي مګر د دې سره-سره ممکنه ده چې ﴿فَلَهُۥ عَشْرُ أَمْثَالِهَا﴾ د کلماتو څخه په لاندې دوه ډولو باندې تعبیر وکړو:

الف: یوه نېکي د الله ﷻ په نزد اقلًا د لسو نېکیو غوندې شمېرله کېږي نو د یوې نیکۍ په عوض نېکو کارانو ته اقلًا لس نیکۍ لیکل کېږي.

ب: یوه نېکي چې کوم اجر د الله ﷻ په نزد لري هغه ورته لس چنده لیکلی کېږي.

﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَىٰنِي رَبِّيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ
ٱلْمُشْرِكِينَ (١٦١) قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ (١٦٢) لَا شَرِيكَ
لَهُۥ ۖ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ (١٦٣) قُلْ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَلَا
تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم
بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (١٦٤) وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ
بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلْعِقَابِ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (١٦٥)﴾

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۱۹۶

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۱۷

[۱۶۱] (ای پیغمبره! خپل دریخ بیان کړه او) ووایه چې: بې شکه زه چې یم خپل رب ﷻ سمې (سیده) لارې ته رهنمائي کړی یم؛ (دا مستقیمه لاره) دائم او قائم دین (دی چې) د ابراهیم ﷺ ملت (دی) په داسې حال کښې چې حنیف دی (د ټولو باطلو ادیانو څخه حق دین ته په ځنګ کېدونکی وه) او د مشرکانو څخه هم نه وه.

[۱۶۲] ووایه چې یقیناً زما لمونځ او زما قربانی او (بالآخره) زما ژوند او زما مرګ خاص الله ﷻ لره دی چې د ټولو عالمونو پالونکی دی.

[۱۶۳] ده ﷻ لره هیڅ شریک نشته او په همدې باندې ماته امر کړی شوی دی او زه (د خپل رب هدایتونو ته) په ټولو غاړه ایښودونکو کښې اول نمره (غاړه ایښودونکی) یم (د هرچا څخه مخکښې بې عملي کوم).

[۱۶۴] (ورته) ووایه چې ایا زه د الله ﷻ څخه په غیر بل رب (پالونکی) ولټوم حال دا چې هغه ﷻ د هر شي رب (پالونکی) دی.

او (د بدیء عمل) هیڅوک نه کوي مګر په خپل ځان باندې (یې کوي، چې ضرر یې همده ته راجع دی او بس)، او هیڅ (پېټی) په شا کوونکی د بل چا پېټی نه په شا کوي. بیا (نو ستاسو) خپل رب ﷻ ته ورګرځېدل دي، نو په هغه شي باندې به مو خبر کړي (او فیصله به وکړي) چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې اختلاف مو پکښې کاوه.

[۱۶۵] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې په ځمکه کښې خلیفه ګان جوړ کړي یاست او ستاسو ځینو ته یې په ځینو نورو باندې درجې پورته کړې دي، د دې دپاره چې په هغه شي کښې مو وآزمايي چې تاسو ته یې درکړی دی.

یقیناً ستا رب ﷻ چالاک عذابی دی، او بې شکه همدې ﷻ ضرور بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندې ایتونو کښې د مشرکانو دریخ بیان او تردید شوی وه او په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ دریخ شرحه شوی دی.

۲ـ هلته د شیطان د متعددو لارو نتیجه شرحه شوي وه او دلته د الله ﷻ د واحدې لارې نتیجه شرحه کېږي.

د مطلب خلاصه

یعني: ای پیغمبره! کله چې تا د مشرکانو دریخ پوره شرحه کړ چې عناد نیولي دي او د شیطان د متعددو لارو پیرو دي او په مختلفو ګروپونو باندې وېشلي شوي دي او یو د بل وینو ته ناست دي، اوس ټولې دنیا ته خپل دریخ شرحه کړه چې ستا ټول تابعان سره ورونه دي او ټول په یوه واحده لاره باندې روان دي، دا لاره آن د ابراهیم ﷺ څخه درپاتې ده، دریخ دادی:

۱_ ټولو خلکو ته ووایه چې: ماته خپل رب هدایت کړی دی او په هغې واحدې برابرې لارې باندې یې روان کړی یم چې د همده ﷻ رضا پکښې نغښتې ده، ما هیڅوک د دې لارې څخه نه شي اړولی او نه دي راته څوک د اوښتنې تمه کوي.

۲_ دا لاره چې ماته الله ﷻ راښودلې ده زما دین دی او همدېته مې غاړه ایښې ده، دغه لاره دائمي لاره ده، په دې کښې بدلون رابدلون نشته او نه پکښې څوک ګوتې وهلی شي.

په دې لاره باندې زما د دنیا او آخرت نظام څرخېږي. یا په بل عبارت: په دغې لاره باندې لکه څنګه چې د دنیا کارونه جوړېږي همدارنګه د آخرت د کارونو دپاره هم فقط همدا لاره کفایت کوي او بس.

۳_ په دغې لاره باندې ټول پیغمبران علیهم السلام تللي دي، همدغه لار د ابراهیم ﷺ لاره ده چې ټول خلک ورته په حقانیت باندې قائل دي، او دا ځکه چې ابراهیم ﷺ د ټولو باطلو ادیانو څخه مائل او په حق دین پوری نښتی وه، چې نه یهودي وه، نه نصراني او حتی نه د مشرکانو څخه وه.

زما ذکره شوې لاره هم د ټولو متعددو شیطاني لارو څخه جدا ده چې نه پکښې د شرک څه نښې شته او نه د بل کوم باطل دین اثار.

۴_ ای پیغمبره! دا هم ورته ووایه چې: زما په دریځ کښې دا خبره شامله ده چې زما ټول کړه وړه د الله ﷻ څخه په غیر په هیڅا پوري تړلي نه دي، او ولې به تړلي وي چې الله ﷻ د ټولو عالمونو پالونکی دی، ایا د ده څخه په غیر بل پالونکی شته؟.

لنډه دا چې زما بدني عبادت او زما مالي عبادت لکه لمونځ او قرباني، او هم زما ژوند او مرګ ټول په الله ﷻ پوري اختصاص لري، زما هیله دا ده چې په همدغې دریځ باندې ژوند وکړم او په همدغه دریځ باندې مړ شم او د مرګ د وخته پوري ورباندې کلک ودرېږم.

۵_ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې په ذکر شوي دریځ باندې زه د الله ﷻ د پلوه مامور شوی یم او ما د خپل رب ﷻ امر ته غاړه ایښې ده، بلکې زه په اکمله توګه غاړه ایښودونکی او اول نمره مسلمان یم، په همدغه دریځ باندې پخپله ولاړ یم او نور خلک ورته هم ستاسو په شمول دعوت کوم، داسې نه ده چې خلک ورته رابلم او پخپله ورته شا کوم.

۶_ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې ایا ما سره دا مناسبه ده چې د الله ﷻ څخه په غیر د بل رب (پالونکي) په لټه کښې شم حال دا چې دا ﷻ د هر شي رب (پالونکی) دی، ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل پالونکی هم چرته موجودیت لري؟ ایا بل څوک هر شي پاللی شي؟!.

۷_ ای پیغمبره! په آخر کښې د خپل دریځ دغه څو اجتماعي احکام او لارښوونې خلکو ته د مثال په توګه بیان کړه چې دوی پکښې د مقایسې په ډول فکر وکړي:

الف: په دغې لاره کښې یو دا قانون دی چې د هر چا ګناه په خپله غاړه ده، هیڅوک خپله ګناه د بل چا په غاړه باندې نه شي وراچولی، نو د یهودانو دا عقیده غلطه ده چې څو ورځې به دوی ځکه دوزخ ته داخل کړی شي چې پلرونو یې د غوسې عبادت کړی وه.

ب: بل دا قانون دی چې هیڅوک په خپله خوښه د بل چا ګناه په خپله غاړه نه شي اخستی، چې کفر اختیار کړه ستا ګناه دې زما په غاړه وي. او یا په بل عبارت، ستا په عوض به زه دوزخ ته لاړ شم.

۸ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه ټول خلک مخاطب کړه چې د دنیا د ورانېدلو څخه وروسته به تاسو ټول خپل رب ﷻ ته په خوښه او ناخوښه رجوع وکړئ او په اختلافي موضوعګانو باندې به مو خبر کړي چې تاسو په دغه او په هاغه کښې اختلاف کاوه او حق د فلاني په جانب دی او فلانی په ناحقه وه.

۹ـ او دا هم ورته ووایه چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د تېرو شوو خلکو په ځای باندې یې تاسو دروليي یاست او د ځمکې خلافت یې تاسو ته درکړی دی.

هو! ستاسو په منځکښې یې د رتبو تفاوت (ټيټ او جګ) د دې دپاره پیدا کړی دی چې تاسو د ابتلاء او ازمېښت لاندې راولي او هر چاته یې چې څومره شی ورکړی دی په هغه کښې یې وازمايي.

۱۰ـ نو ای پیغمبره! ستا رب ﷻ به د خپل کامل علم په غوښتنه د نتائجو په وخت کښې خلک په دغو ګروپونو باندې ووېشي:

اول: ځینو ته به عذاب ورکړي، چې عذاب یې چالاکه راروان دی او هیڅوک ترې نه بچ کیدلی شي او نه یې مخنیوی کولی شي.

دوهم: ځینو ته به مغفرت وکړي او د ګناه څخه به ورتېر شي.

دریم: بالآخره په ډېرو باندې به مهرباني وکړي، نېک اعمال به یې قبول کړي او درجې به یې لوړې کړي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو د ﴿ وَنُسُكِي ﴾ کلمه په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۱] مګر د دې مقام په اعتبار سره مونږ ته بهتره ښکاري چې د "نُسُك" څخه به قرباني مطلب وي. نو د معني حاصل به یې داسې شي چې: زما قرباني د مشرکانو د قربانيو په شان نه دي چې د بوتانو په نامه څاروي ذبحه کوي، زما مذبوحې فقط د الله ﷻ په نامه دي او بس.

۲ـ همدارنګه دوی د ﴿ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ جمله هم په ډېرو معناوو سره ترجمه کړې ده[۲]، مګر مونږ ته بهتره ښکاري چې معنی به یې دا وي چې: زه چې څه تاسو ته وایم او ما چې څه راوړي دي هغه ته زه د هر چا څخه وړاندې غاړه ږدم او په ځان یې عملي کوم، هسې نه چې تاسو ورته دعوت کوم او پخپله ورته تسلیم نه یم.

نو ذکره شوې جمله د شعیب ﷺ (خطیب الانبیاء) جملې ته ورته ده چې الله ﷻ د ده د خولې څخه داسې حکایت کوي: ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَآ أَنْهَىٰكُمْ عَنْهُ ﴾ [هود:۸۸] یعنې: زما دا نیت نه

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۰۹

(۲) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۵۵

دی چې زه تاسو د کوم شي څخه منعه کوم همغه ته پخپله ورشم او ستاسو څخه مخالفت وکړم، بلکې زه خپلو هدایتونو ته اول نمره غاړه اېښودونکی یم.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې د دې جملې ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ مضمون خو په وړاندې جمله ﴿وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا﴾ کښې شامل دی نو په نزول کښې یې څه حکمت وه؟

مونږ وایو چې: د دې جملې مضمون هلته نه دی شامل، ځکه چې د هغې مضمون دا دی چې هیڅوک خپله ګناه په بل چا باندې نه شي تحمیل کولی چې په زور سره یې هغه ته وربه شا کړي. او د دې جملې مضمون دا دی چې دغه کار څوک په خوښه هم نه شي کولی چې ته جنایت وکړه او جزا به یې زه وګالم. لکه چې یوه ورځې مشرکانو نبي کریم ﷺ ته وړاندیز وکړ چې د دغه کار (دین) څخه لاس واخله نو که تاته څه مصیبت رسېږي د هغه مونږ ذموار یاستو[۱]، یا لکه چې یوه ورځ مشرکانو مسلمانانو ته وویلې چې تاسو زمونږ لارې (شرک) ته را واوړئ ستاسو ګناهونه دې زمونږ په غاړه وي [العنکبوت:۱۲].

یادونه

د دې کتاب (عزیز التفاسیر) لیکنه مونږ د الله ﷻ په توفیق په ۱۳۶۹/۶/۲هـ ش نېټه پیل کړې وه، دا دی اوس د الله ﷻ په لوی فضل او بې پایانه مهربانۍ سره د الأنعام د سورت پای ته راورسېدو او د قرآن کریم د څلورمې برخې ترجمه او تفسیر په پښتو ژبې سره بشپړ شو، چې ټول وخت ورباندې تقریبًا څلور کاله او لس میاشتې مصرف شو. الله ﷻ ته امید کوو چې د قرآن کریم د آخره پورې یې تمام کړي.

د ټولو محترمو لوستونکو او دوستانو څخه هیله مند یو چې د الله ﷻ په دربار کښې زمونږ دپاره سوال وکړي چې دا تفسیر زمونږ په لاس تکمیل کړي او هم یې په خپل نزد کښې مقبول وګرځوي او مسلمانانو ته یې ګټور واقع کړي.

اللَّهُمَّ اجْعَلْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لا شَرِيْكَ لَهُ
آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.
۱۳۷۴/۵/۲۰ هـ ش (تقریبًا).

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۰۹

الأعراف (۷)

سريزه

د دې ځخه وړاندې چې مونږ د دې سورت د ايتونو په تفسير باندې پيل وکړو لازمه ګڼو چې د محترمو لوستونکو پام لاندې مطالبو ته ورواړوو، ترڅو يې په اجمالي توګه ذکر شوی سورت په ذهن کښې ځای ونيسي او د مضامينو په فهم کښې ورسره لاس وکړي.

۱_ دا سورت د "الأعْرَاف" په نامه باندې نومولی شوی دی چې همدغه کلمه د دې سورت په [۴۶، ۴۸] ايتونو کښې ذکره شوې ده. په دغه ډول نوم ايښودلو ته منطقيان "تسمية الكل باسم الجزء" وايي، يعنې ټول سورت د يوه جزء په نامه ياد شوی دی. ذکره شوې کلمه به په خپل ځای کښې د الله ﷻ په توفيق د څېړنې لاندې ونيوه شي.

۲_ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په روايت دا سورت ټول مکي سورت دی[۱]. ځينې علماء کرام وايي چې همدغه خبره غوره ده[۲]. مګر ځينې نور عقيده لري چې په دغه سورت کښې اته ايتونه مدني هم شته دي[۳] چې د [۱۶۳] آيت ځخه پيل شوي دي.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی[۴]:

الف: د دې سورت د ايتونو شمېره دوه سوه او شپږ (۲۰۶) ته رسېږي چې د وړاندې سورت (الأنعام) ځخه يې ايتونه ډېر دي، نو معلومه شوه چې د سورتونو ترتيب د ايتونو په شمېره باندې بنا نه دی بلکې توقيفي دی، لکه چې د لومړۍ سپارې په سريزه کښې ورته څه اشاره شوې ده.

ب: د دې سورت د کلماتو شمېره درې زره درې سوه پنځه ويشت (۳۳۲۵) ده.

ج: د حرفونو شمېره يې څوارلس زره درې سوه لس (۱۴۳۱۰) ته رسېږي.

د الأنعام او د الأعراف سورتونو تناسب

۴_ څرنګه چې ذکر شوي دواړه سورتونه د هجرت ځخه وړاندې نازل شوي دي نو په لاندې نکاتو کښې سره يو تربله تناسب لري:

الف: په دواړو کښې د عقيدوي کلياتو بحث دی لکه د الله ﷻ توحيد، د نبي کريم ﷺ نبوت او بالآخره بيا ژوندي کيدل او داسې نور.

ب: مګر هلته د عقايدو په اثبات باندې زيات زور اچول شوی دی او دلته يې د دعوت ځنډه ډېره شرحه شوې ده چې پيغمبرانو عليهم السلام په دې لاره کښې د تاريخ په اوږدو کښې څومره مشکلات ګاللي دي.

---

(۱) الدر المنثور ج۳ ص۴۱۲
(۲) تفسير ابي السعود ج۳ ص۲۰۹
(۳) تفسير المنار ج۷ ص۲۹۴
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۹ ص۳

ج: هلته هم د مشرکانو مزخرفات رد کړی شوي وه، لکه د څارويو تحريم. او دلته هم د دوی مزخرفات ردېږي، لکه په بربنډه باندې طواف کول.

د: هلته الله ﷻ په خپل اقدس ذات باندې د رحمت د لزوم بيان کړی وه چې: ﴿ كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ ﴾ [الأنعام:١٢] يعنې: الله ﷻ په خپل اقدس ذات باندې رحمت لازم ګرزولی دی. او دلته يې هر شي ته د رحمت رسېدنه نازله کړې ده چې: ﴿ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ [الأعراف:١٥٦] يعنې: او زما مهرباني هر شي ته رسېدلې ده.

د دواړو سورتونو د نژدې ايتونو ارتباط

۵ـ د هغه سورت (الأنعام) د وروستني ايتونو او د دې سورت (الأعراف) د لومړنيو ايتونو اړوند د لاندې وجوهو د کبله ذهن ته راځي:

الف: کومه لاره چې نبي کريم ﷺ هلته په خپل دريغ کښې ښودلې وه چې ﴿ إِنَّنِي هَدَىٰنِي رَبِّيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ [الأنعام:١٦١]، په همغې لاره باندې دلته د تللو امر شوی دی چې: ﴿ ٱتَّبِعُواْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ ﴾ [الأعراف: ٣] يعنې: تاسو ټول د هغه شي پيروي وکړئ کوم چې تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه درنازل کړی شوی دی.

ب: هلته واضحه شوې وه چې يوې نېکۍ ته لس اجرونه ورکول کېږي او دلته د اعمالو د تول بيان دی چې هره نېکي او هره بدي به تلله کېږي.

ج: هلته دا خبره هم څرګنده شوې وه چې د قيامت په ورځ به په اختلافي مسائلو کښې حقه فيصله وشي او دلته همدا موضوع تعقيب شوې ده چې حتی د پيغمبرانو عليهم السلام څخه به هم پوښتنه وکړی شي.

د: هلته په وروستني آيت کښې د ﴿ جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ ﴾ جمله نازله شوې وه او دلته دوهمه رکوع د ادم ﷺ د خلافت پورې په مربوط بحث کښې نازله شوې ده چې د خلافت په اولو وختونو کښې ورته څه پېښ شوه.

د دې سورت څو محتويات

۶ـ څرنګه چې قران کريم د الله ﷻ کتاب دی او د الله ﷻ د کامل علم څخه نمايندګي کوي نو هيڅوک نه شي کولی چې د يوه سورت ټول مضامين په ګوته کړي، نو د همدې کبله مونږ د لاندې محتوياتو نومونه د مثال په توګه اخلو چې په دې سورت کښې بيان شوي دي:

الف: د ما انزل الله اتباع (پيروي) واجبه ګرځوله شوې ده.

ب: د قيامت په ورځ د نېکو او بدو په انصاف سره تلل يقيني کار دی.

ج: د ادم ﷺ خلقت او د ابليس ـ عليه اللعنة ـ سره د ده ﷺ قيصه.

د: په همدغې قيصې باندې څېنې تفريعي احکام.

هـ: د جنتيانو او دوزخيانو يو تربله سره خبرې کول.

و: د نوح ﷺ، هود ﷺ، صالح ﷺ، شعیب ﷺ، او د موسی ﷺ قیصې، چې ټولې د عبرت ځخه ډکې دي.

ز: د اصحاب السبت قیصه او هم د عالم الذر قیصه.

ح: بالآخره د "بلعام بن باعوراء" قیصه، او د قیامت د ورځې قیام او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الٓمٓصٓ ﴿١﴾ كِتَٰبٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُن فِى صَدْرِكَ حَرَجٌ مِّنْهُ لِتُنذِرَ بِهِۦ وَذِكْرَىٰ
لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ٱتَّبِعُوا۟ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ۗ قَلِيلًا
مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾ ﴾

د بې اندازې مهربان او بې اندازې بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] دا (قرآن کریم) داسې کتاب دی چې تاته درنازل کړی شوی دی نو ستا په سینه (زړه) کښې دې د ده ځخه څه شک نه وي (چې دا به حق نه وي). د دې دپاره (درنازل کړی شوی دی) چې ته پرې (کافران د الله ﷻ د عذاب ځخه) وډار کړې او مؤمنانو ته ورباندې پند ورکړې.

[۳] (نو خلکو ته ووایه چې) د هغه شي پیروي وکړئ چې تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی (په دې کښې د ستاسو د رب ﷻ پیروي نغښتې ده) او د خپل رب ﷻ ځخه په غیر د نورو دوستانو پیروي مه کوئ، ډېر لږ وخت تاسو پند اخلئ (پیروي مو کمه ده).

د مطلب خلاصه

۱_ یعنې: ای پیغمبره! کوم کتاب چې تاته نازل کړی شوی دی هغه داسې کتاب دی چې پخپله په خپل ځان باندې دلیل دی. یا په بل عبارت: خپل ځان پخپله ثابتوي چې د الله ﷻ کتاب دی او دا ځکه چې دغه کتاب د هغو حرفونو ځخه ترکیب موندلی دی د کومو ځخه چې د خلکو خبرې اترې ترکیب مومي لکه: الف، لام، م، ص او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول خلک یې د پیریانو او ملائکو په شمول د مقابلې ځخه عاجز دي او عاجز به وي، حتی ته هم د خپله ځانه د دې کتاب په مثل د یوه آیت د راوړلو ځخه عاجز یې او عاجز به یې.

۲_ نو ای پیغمبره! د دې کتاب په حقانیت کښې خو ستا سره هیڅ شک او شبهه نشته مګر مشرکان او دښمنان غواړي چې تا پکښې داسې شکمن جوړ کړي لکه ځنګه چې دوی پخپله پکښې شکمن دي، پام کوه چې څه شک پکښې ونه کړې او د کافرانو د خبرو پیروي ونه کړې. دا هدایت مو ځکه تاته وکړ ترڅو د هغوی تمه قطعه شي چې تا به بې لارې کړي.

نو کله چې دا کتاب (قرآن کریم) په ثبوت کښې چا ته ثبوتیا نه لري او د معجزې په توګه په خلکو

باندې خپل خان مني، نو ستا فقط همدا وظيفه ده چې کافران ورباندې د الله ﷻ څخه ودار کړې چې په ايمان باندې مشرف شي او مؤمنانو ته پرې پند او نصيحت وکړې چې په خپلو ټولو کړو وړو کښې بې کرنلاره جوړ کړي.

۴ـ نو ای مؤمنانو! د خپل پيغمبر نصيحت قبول کړئ او د هغه کتاب پيروي وکړئ کوم چې تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی او ستاسو تربيه او پالنه پکښې په اکمله توګه په نظر کښې نيولې شوې ده.

د دې کتاب پيروي ستاسو د خپل رب ﷻ پيروي ده نو د خپل رب ﷻ د پيروۍ څخه په غير د شيطانانو او باطلو معبودانو پيروي مه کوئ چې د ضرر څخه په غير څه ګټه پکښې نشته، مګر ډېر کم وخت تاسو دې خبرې ته متوجه کېږئ او ډېر لږ تذکر يې کوئ، تاسو ته په کار دي چې ښه زياته توجه ورته وکړئ او د شيطانانو په لومه کښې ونه نښلئ.

توضيحات

۱ـ د هغو حروفو په باره کښې کوم چې د سورتونو په اوائلو کښې نازل شوي دي مونږ د "البقرة" او "آل عمران" په سورتونو کښې څه ناڅه ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو.

حرج څه معنی؟

۲ـ مونږ د [الأنعام:۱۲۵] آيت لاندې د "حَرَج" د کلمې لغوي معنی بيانه کړې ده خو په دې مقام کښې يې مفسرينو کرامو په لاندې دوو ډولو باندې تفسيرونه کړي دي:

الف: جمهور علماء کرام وايي چې دلته ترې زړه تنګي او وارخطائي مراده ده[۱]، نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې ای پيغمبره! دا کتاب خو په تا باندې الله ﷻ نازل کړی دی، چې هر شی يې د قدرت لاندې دی نو د دې څخه مه ډارېږه چې مشرکان به يې د پرمختګ مخه ونيسي او ستا د دعوت په مقابل کښې به خنډ واقع شي.

په همدې مضمون باندې ډېر نصوص دلالت کوي لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته خطاب کوي چې: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ﴾ [الحجر:۹۷] يعنې: او يقيناً مونږ پوهېږو چې بې شکه ستا زړه هغو خبرو ته تنګېږي کومې چې مشرکان يې وايي (چې د پرمختګ مخه به يې بنده کړي).

دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايي چې ما خپل رب ﷻ ته عرض وکړ چې: «إِذًا يَثْلَغُوا رَأْسِي فَيَدَعُوهُ خُبْزَةً»[۲] يعنې نو په دغه وخت کښې (چې مشرکان حق دين ته دعوت کړم) دوی به مې سر وچقوي (مات کړي) نو ډوډۍ به ترې جوړه کړي (چې په غاښونو باندې ميده کړی شوې وي).

---

(۱) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۶۰
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۵

ب: عبدالله بن عباس رضی‌الله‌عنهما او خینې علماء کرام وایي چې په دې مقام کښې ترې شک مراد دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې ای پیغمبره! د دې قرآن کریم په باره کښې څه شک شبهه مه کوه چې دا به د الله ﷻ د جانبه نه وي نازل شوی.

لکه چې الله ﷻ همدا مضمون په بل ځای کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾ [یونس: ۹۴] یعنې: ای پیغمبره! که (بالفرض المحال) ته د هغه شي څخه په شک کښې یې چې تاته مونږ درنازل کړی دی نو د هغو علماوو څخه پوښتنه وکړه چې ستا څخه وړاندې یې کتاب لوست (لکه یهود او نصارا)، یقیناً تاته د خپل رب ﷻ د پلوه حق درغلی دی نو ته هیڅکله د شک کوونکو څخه مه کېږه.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ایا نبي کریم ﷺ _العیاذ بالله_ د قرآن کریم په حقانیت کښې شک درلود چې الله ﷻ ورته توصیه وکړه چې شک پکښې مه کوه؟!.

مونږ وایو چې: د همدغه سوال دپاره مونږ د [البقرة:۱۴۷] آیت لاندې متعدد جوابونه کړي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، مګر په دې مقام کښې ورباندې همدومره اضافه کوو چې:

د منطقیانو په اصطلاح، شرطیه قضیه د خپل صدق دپاره د مقدم او تالي د امکان یا صدق غوښتنه نه کوي، بلکې کله به دواړه محال وي خو قضیه به صادقه وي. لکه چې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته توصیه کوي چې: ﴿قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾ [الزخرف: ۸۱] یعنې ووایه که (بالفرض) مهربان الله ﷻ لره ولد وی نو زه به (د هغه) د عبادت کوونکو اول سړی وی.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر غوره ښکاري چې د ﴿الم ۝ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ [البقرة: ۲] آیت تفسیر ته ورته دی. ته به وایې چې دلته هم ټول خلک په غوږ وهلی شوي دي چې قرآن کریم د شک کولو ځای نه دی.

لږ وخت تذکر څه معنی؟

۳_ د ﴿قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ﴾ جملې مضمون مونږ ته د دې جملې د مضمون سره متشابه ښکاري چې: ﴿وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ [سبأ:۱۳] زما د بندګانو څخه شکر کوونکي لږ دي. نو دلته یې معنی داسې کېږي چې لږ وخت تاسو تذکر کوئ او پند اخلئ بلکې په تاسو کښې پند اخستونکي لږ دي.

﴿وَكَم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ ۝ فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُم بَأْسُنَا إِلَّا أَن قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ۝ فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ

وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِم بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَآئِبِينَ ﴿٧﴾ وَٱلْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ
ٱلْحَقُّ فَمَن ثَقُلَتْ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَٰزِينُهُۥ
فَأُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُم بِمَا كَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّٰكُمْ فِى
ٱلْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَٰيِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾ ﴾

[۴] او د ښارونو څخه څومره ډېر مونږ هلاک کړي دي، (د هلاکت وخت به يې چې نژدې شو) نو زمونږ عذاب به په داسې حال کښې ورغی چې دوی به د شپې ويده وه او يا په داسې حال کښې چې په غرمه کښې به ارام کوونکي وه.

[۵] (نو کله به چې زمونږ عذاب دوی ته وررسيد) نو د دوی به بله هيڅ وينا نه وه مګر دا چې ويل به يې چې يقيناً مونږ (په خپلو ځانو باندې) ظلم کوونکي يو.

[۶] نو ضرور هرومرو مونږ به د هغو کسانو څخه هم پوښتنه وکړو چې دوی ته (پيغمبران عليهم السلام) ورلېږل شوي دي، او ضرور هرومرو به د لېږلو شوو (پيغمبرانو عليهم السلام) څخه هم پوښتنه وکړو.

[۷] نو ضرور هرومرو به په دوی (ټولو) باندې د (واقعي) علم په بنياد (ټول کړه وړه) بيان کړو (ورته به يې واضحه کړو) او مونږ (د دوی څخه د کړو وړو په وخت کښې) غائب نه وو.

[۸] او حق (واقعي) تول هم په دغې ورځې کښې (واقع کېدونکی) دی، نو د هر چا چې تلې درنې شي نو همدغه کسان همدوی خلاصی موندونکي دي.

[۹] او د هر چا چې تلې سپکې شي نو دغه هغه کسان دي چې خپل ځانونه يې د دې کبله په تاوان کښې اچولي دي چې دوی (په دنيا کښې) زمونږ په ايتونو باندې ظلمونه کول (ترې منکر وه).

[۱۰] او يقيناً مونږ تاسو په ځمکه کښې اوسولي ياست (او امکانيات مو د [illegible] دي) او په همدې کښې مو درته د ژوند (او ګذارې) اسباب پيدا کړي دي. (مګر) تاسو لږ وخت شکر کوئ (بلکې بالکل شکر نه کوئ).

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې نبي کريم ﷺ ته د کافرانو دپاره د ډارولو او د مؤمنانو دپاره د پند ورکولو توصيه شوې وه او په دې ايتونو کښې په دنيا او آخرت کښې د ذکرې شوې توصيې نتايج بيانېږي.

۲ـ هلته مؤمنان مخاطب کړی شوي وه چې ﴿ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴾ تاسو ډېر لږ وخت پند اخلئ، او دلته کافرانو ته خطاب متوجه شوی دی چې ﴿ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴾ تاسو ډېر لږ وخت شکر کوئ، بلکې بالکل ناشکري کوئ.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! خپل امت ته دې د انذار او تذکیر (ډارولو او پند ورکولو) نتائج لږ څه بیان کړه چې عبرت ترې واخلي، هغه دا چې:

۱ـ مونږ ډېر داسې ښارونه هلاک کړي دي چې د خپلو پیغمبرانو علیهم‌السلام انذار ته به یې اعتناء نه کوله او په خیال کښې به ورتلله چې هیڅکله به په دوی باندې الهي عذاب نازل نه کړی شي. که څه هم دوی ته به خپل ظلم او تېری ښه واضحه وه مګر د تکبر، غرور او بالآخره د زیات مهلت موندلو د کبله به یې خپل ځانونه په حقه ګڼل.

نو کله به چې د دوی د کبر کاسه ډکه شوه او زمونږ عذاب به یا په شپه کښې وررسېد، چې د غفلت په خوب به ویده وه، او یا به په غرمه کښې ورباندې ورنازل شو، چې د غرمې په خوب کښې به ډوب پراته وه، نو په دغه وخت کښې به یې بله خبره نه کوله بې د دې څخه چې یقیناً مونږ ظالمان وو چې د پیغمبرانو علیهم‌السلام نصائحو ته مو اعتناء نه کوله، مګر د دغه وخت اقرار او اعتراف به دوی ته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی.

همدارنګه ستا د امت په کافرانو او ظالمانو باندې هم که الله ﷻ خپل عذاب ورنازل کړي نو دوی به هم د ذکرې شوې چیغې څخه په غیر بله چیغه پورته نه شي کړی، مګر بې وخته اعتراف به څه فائده وکړی؟.

۲ـ ای پیغمبره! علاوه په دنیایي عذاب، د آخرت سوال جواب هم درروان دی چې هلته به د ټولو امتونو څخه مونږ هرومرو پوښتنه وکړو چې تاسو ته پیغمبرانو علیهم‌السلام څه ویلي وه او تاسو یې په مقابل کښې څه غبرګون ښودلی وه؟. همدارنګه به پیغمبران علیهم‌السلام هم د امتونو د تخجیل دپاره د استنطاق لاندې ونیسو چې ایا ستاسو خبره خپلو-خپلو امتونو منلې وه او که څنګه؟.

پوره واضح ده چې د یو پلوه به په ذکر شوي سوال جواب او استنطاق باندې هر څه څرګند شي او هیڅ شی به پټ پاتې نه شي او د بله پلوه به مونږ هر چاته د هغه د کړو وړو ریکارډ په مخکښې کېږدو چې تا دا کړي دي او تا دا کړي. او دا ځکه چې زمونږ څخه خو د هیچا هیڅ شی پټ نه دی او نه مونږ د دوی څخه غائب شوي یاستو.

۳ـ په دې باندې علاوه، د عدالت تلې به هم په دغې ورځې کښې ودرولی شي او حقاني تول به وکړی شي چې نتیجه به یې په لاندې ډول وي:

اول: د هرچا چې وزنونه او تلې درنې شي نو هغه فلاح مونده کړ او کامیاب شو.

دوهم: او د هرچا چې وزنونه او تلې سپکې شوې نو هغوی خپل ځانونه په تاوان کښې واقع کړه او ولې به یې په تاوان کښې نه واقع کوي چې زمونږ د ایتونو په باره کښې یې په خپلو ځانونو باندې تېری کړی وه، که نه نو الله ﷻ خو په هیچا باندې تېری نه کوي.

۴ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا خپل امت مخاطب کړه چې مونږ خو تاسو ته نن ورځ په ځمکه کښې

پوره امکانیات درکړي دي او په څمکه کښې مو د معیشت او ګذارې دپاره زښت ډېر پراخه وسائل دربېرزو کړي دي چې دا ډول پراخي مو په پخوانیو قومونو باندې نه وه وراستولي، نو زمونږ د همدغو نعمتونو څخه استفاده وکړئ او شکر يې ادا کړئ چې د کفر څخه لاس واخلئ او نېکو کارونو ته مخ کړئ، که نه نو د پخوانیو قومو د برخلیک سره به مخامخ شئ.

حقیقت دا دی چې تاسو هم د هغوی غوندې غافل یاست او ډېر لږ خلک زمونږ د نعمتونو شکریه کوي او شریعت ته غاړې ږدې، بلکې بالکل شکریه نه کوي.

توضیحات

۱ـ که څوک وايي: چې کله په کوم ښار باندې ـ العیاذ بالله ـ الهي عذاب ورښکته شي نو د هغه څخه وروسته هغوی پوېښا کېږي، نه دا چې اول پوېښا شي او بیا ورباندې عذاب ورنازل شي. نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنا د ﴿أَهْلَكْنَٰهَا فَجَآءَهَا بَأْسُنَا﴾ په جمله کښې د ذکر شوي ترتیب مراعات ونه کړی شو او "جَآءَهَا بَأْسُنَا فَأَهْلَكْنَاهَا" جمله نازله نه کړی شوه؟.

مونږ وایو چې: د همدې پوښتنې د جوابولو د پاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي چې اکثره يې غیر متبادر دي او شمیر يې تقریبًا اتو ته رسېږي[1]، مګر کوم جواب چې مونږ ته ذهن ته راځي او غیر متبادر هم نه دی هغه دا دی چې:

ترڅو دلالت وکړي چې د دوی پوېښا کول به دومره نږدې او دومره یقیني وه، تا به ویل چې د عذاب د ورښکته کېدلو څخه لا وړاندې دوی پوېښا شوي وه. دا ډول تعبیر خو په ټولو محاورو کښې عمومًا او په عربي محاوره کښې خصوصًا رواج دی.

د مثال په توګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ»[2] یعنې: هرڅوک چې وژل شوی (یعنې قریب القتل) ووژني او واضحه دلیل هم ورباندې ولري نو همغه ته د دغه وژل شوي سامان دی (نور مجاهدین پکښې د غنیمت حق نه لري). پوره څرګنده ده چې دلته د قتیل څخه قریب القتل مراد دی، نه بالفعل مقتول (وژل شوی).

"قیلولة" څه معنی؟

۲ـ د ﴿قَآئِلُونَ﴾ کلمه د "قیلولة" څخه اشتقاقه شوې ده چې یائي اجوف ده، "قیلولة" په عربي محاوره کښې په اوړي کښې د غرمې د استراحت څخه عبارت ده، برابره خبره ده چې خوب ورسره ملګرې وي او که نه[3].

نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې ای مشرکانو! د امن په اسبابو باندې مه غولېږئ، د الله ﷻ عذاب ناڅاپه نازلېږي، داسې ډېر قومونه الله ﷻ هلاک کړي دي چې یا به د شپې ویده وه لکه د

(۱) روح المعاني ج۸ ص۷۸؛ التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۰؛ تفسیر الطبري ج۸ ص۱۱۸
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۵
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۲۱؛ تفسیر البغوي ج۲ ص۱۴۸

لوط ﷺ قوم، او یا به د غرمې په استراحت کښې غافل پراته وه لکه د شعیب ﷺ قوم(۱)، او په خیال کښې به یې نه ګرځېده چې عذاب به نازل شي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: ایا هغه څوک چې د الله ﷻ عذاب وربانديې وربشکته شي ـالعیاذ بالله ـ دومره فرصت لري چې د ﴿إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ﴾ په جمله باندې خوله وښوروي، چې یقینًا مونږ ظالمان وو؟

مونږ وایو چې: چاته چې د عذاب د نزول په وخت کښې فرصت ورکړی شوی وي، لکه د صالح ﷺ قوم چې تر درې ورځو پورې ژوندي وو، نو هغوی د قال په ژبه ذکره شوې خبره کړې ده او چاته چې نه وي ورکړی شوی نو هغوی د حال په ژبه ذکره شوې وینا کړې ده، مګر یوه ته یې هم ګته نه ده رسولې ځکه چې وخت به یې تېر شوی وه.

یادونه

۴ـ دنیاوي عذابونه په تدریج سره صورت نیسي حتی چې د جنایتکارانو څخه خپل جنایات هیر وي او د غفلت په کنده کښې پرېوتي وي، د دې مثال کټ مټ د شراب خوری دی چې په مدار سره بدن په مرض اخته کوي. د همدې کبله شراب خواره د خپلو ابدانو د مرض څخه بالکل غافله وي مګر هوښیاران او طبیبان ورباندې لا د وړاندې څخه پوه وي چې فلانی او فلانی مرض ورروان دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د دې مقام څخه څرګندېږي چې د ټولو امتونو څخه به د کافرانو په شمول پوښتنه وکړی شي، حال دا چې په بل ځای کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُسْأَلُ عَن ذَنبِهِۦٓ إِنسٌ وَلَا جَآنٌّ﴾ [الرحمن:۳۹] یعنې نو په دغې ورځ کښې به نه انسان او نه پیری د ده د ګناه څخه وپوښتل شي.

مونږ وایو ـــ یوه پوښتنه دا ده چې د معلوماتو په غرض صورت ونیسي، نو دا ډول پوښتنه د کافرانو څخه منفي ده ځکه چې د دوی جنایات واضحه دي حتی پخپله د دوی څخه هم پټ نه دي. بله دا ده چې د توبیخ او شرمولو په غرض تحقق ومومي، نو دا پوښتنه خو د کافرانو څخه هرومرو صورت نیسي، د قیامت ورځ خو د دوی د شرمندګی ورځ ده.

په دې مقام کښې همدغه دوهم ډول پوښتنه مطلب ده، د همدې کبله د دوی د پوښتنې په څنګ کښې د پیغمبرانو علیهم السلام څخه پوښتنه هم ذکره شوه چې دا هم د کافرانو د تخجیل او شرمولو دپاره تحقق مومي.

د محشر د میدان تله حقه ده

۶ـ د اهل السنة والجماعة پخه عقیده دا ده چې د قیامت په ورځ به د اعمالو د تول دپاره د محشر

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۱۱

په میدان کښې تله ودروله کېږي، دغه تله په زښتو ډېرو ایتونو او احادیثو سره ثابته ده چې ځینو مفسرینو کرامو[۱] راغونډه کړي دي، نو دغو ټولو نصوصو ته تاویل ورکول او د معتزله وو غونډې په څېر په عقل باندې اتکاء کول د بې عقلۍ څخه په غیر بل شی نه دی.

معتزله وایي چې: د میزان څخه عدل او انصاف مطلب دی[۲] نه دا چې د قیامت په ورځ به تله ودروله شي او اعمال به وتلل شي، دا کار ځکه نه شي کېدلی چې د یو پلوه اعمال اعراض دي او په اعراضو کښې انتقال ممکن نه دی او د بله پلوه اعمال ثقل نه لري او په تلې باندې خو اثقال څرګندولی شي.

مونږ وایو چې: د قیامت ډېر شیان د دنیا په معیارونو باندې برابر نه دي، هلته جدا معیارونه او جدا کارونه دي چې مونږ ته فقط همدومره کفایت کوي چې عقیده ورباندې وکړو او په کیفیت باندې د نه پوهېدلو د کبله یې د اصل (ثابت شي) څخه انکار ونه کړو.

په دې باندې علاوه په نني عصر کښې مونږ ګورو چې یو فیته د بلې څخه ثبتېږي او د هغې کیفیت دغې ته انتقال مومي، نو په قیامت کښې ترې په کومه موجبه انکار وکړو؟، همدارنګه په نني عصر کښې د تلو ډېر ډولونه په کار اچولی شوي دي چې د اعراضو ثقل ورباندې څرګندېږي لکه میزان الحرارة او داسې نور، نو ضرورت نشته چې صریحو نصوصو ته تاویل ورکړو.

په دې ټولو باندې د پاسه، اعراض هم څه ثقل لري چې په آخرت کښې به څرګند شي ځکه چې هلته ټول شیان د واقعیت په بنیاد ښکاره کېږي، د همدې کبله هغه څوک د قبر څخهړوند راپورته کېږي کوم چې په زړه باندې ړوند وي او د الله ﷻ د ایتونو څخه انکار کوي [طه:۱۲۴].

د ځینو اعراضو (کیفیاتو) ثقل په دنیا کښې هم د معجزې په توګه څرګند شوی دی، لکه چې زید بن ثابت ﷺ وایي چې یوه ورځې په نبي کریم ﷺ باندې په داسې حال کښې وحې نازله شوه چې هغه ﷺ ورون زما په ورانه باندې ایښې وه نو د نبي کریم ﷺ ورون زا باندې دومره دروند شو «حَتّٰی خِفْتُ أَنْ تَرُضَّ فَخِذِي»[۳] آن تر دې چې زه وډار شوم چې ورون به مې مات شي. همدغه ثقل ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: دوه کلمې دي چې مهربان الله ﷻ ته محبوبې دي، په ژبه باندې سپکې دي، په تله کښې درنې دي (هغه دا چې) «سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللهِ الْعَظِيم»[۴].

هغه څنګه تله ده؟

۷_ د قیامت په ورځ باندې چې مونږ په کومه تله عقیده لرو د هغې په ټولو کیفیاتو باندې مونږ نه علم لرو او نه ورباندې د پوهېدلو مکلفیت لرو. د دې تلې په باره کښې مونږ په هومره کیفیت

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۱۳؛ تفسیر المظهري ج۳ ص۳۲۶
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۱۴
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۵۳
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۹

باندې معتقد یاستو څومره چې په نصوصو کښې ثابت دي، د مثال په ډول:

الف: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: «اَلْمِيْزَانُ لَهُ لِسَانٌ وَ كَفَّتَانِ يُوْزَنُ فِيْهِ الْحَسَنَاتُ وَ السَّيِّئَاتُ»[۱] یعنې: د قیامت د ورځې تله (د دنیا د تلو غوندې) یو موټی او دوه پلې لري چې نېکې او بدې پکښې تللې شي.

ب: د ذکرې شوې تلې د کیفیاتو څخه دا هم یو کیفیت دی چې نبي کریم ﷺ به یې په شاوخوا کښې موجودیت لري او د خپل امت دپاره به شفاعت کوي.

یوه ورځ انس بن مالک رضي الله عنه د نبي کریم ﷺ څخه د خپل ځان دپاره د قیامت د ورځې د شفاعت کولو غوښتنه وکړه، نو نبي کریم ﷺ ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: «أَنَا فَاعِلٌ» زه دې شفاعت کوونکی یم.

انس رضي الله عنه: «يَا رَسُوْلَ اللهِ فَأَيْنَ أَطْلُبُكَ» ای د الله ﷺ پیغمبره! نو چرته دې ولټوم؟

نبي کریم ﷺ: «اطْلُبْنِي أَوَّلَ مَا تَطْلُبُنِي عَلَى الصِّرَاطِ» اول مې چې لټوې نو په پل صراط باندې مې ولټوه.

انس رضي الله عنه: «فَإِنْ لَمْ أَلْقَكَ عَلَى الصِّرَاطِ» نو که په پل صراط باندې درسره ملاقي نه شوم؟

نبي کریم ﷺ: «فَاطْلُبْنِي عِنْدَ الْمِيزَانِ» نو د تلې سره مې ولټوه.

انس رضي الله عنه: «فَإِنْ لَمْ أَلْقَكَ عِنْدَ الْمِيزَانِ» نو که د تلې سره هم درسره پیوسته نه شوم؟

نبي کریم ﷺ: «فَاطْلُبْنِي عِنْدَ الْحَوْضِ فَإِنِّي لَا أُخْطِئُ هَذِهِ الثَّلَاثَ الْمَوَاطِنَ»[۲] یعنې: نو د حوض کوثر سره مې ولټوه ځکه چې زه دغه درې ځایونه نه خطا کوم (په دغو کښې ګرځم را ګرځم او مسلمانانو ته شفاعت کوم).

د قیامت په ورځ څه شی تَلَل کیږي؟

۸ـ اهل السنت والجماعت ټول متفق دي چې د قیامت په ورځ په حقیقي معنیٰ کښې تله موجودیت لري، اما ځرنګه چې د موزون په باره کښې مختلف احادیث روایت شوي دي نو دوی پکښې په لاندې ډول اختلاف النظر لري:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې پخپله اعمال تلل کېږي[۳]، لکه چې وړاندې په اومه توضیح کښې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حدیث وړاندې دلالت کوي.

ب: د ځینو علماوو کرامو په نظر صحیح خبره دا ده چې اعمالنامې تللې کېږي. یا په بل عبارت، هغه کاغذات د تول لاندې واقع کېږي چې اعمال پکښې ثبت شوي دي[۴]. دا ځکه چې نبي کریم ﷺ

---

(۱) الدر المنثور ج۳ ص۴۲۰

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

(۳) تفسیر المراغي ج۸ ص۱۰۷

(۴) تفسیر الخازن ج۲ ص۵۲۵؛ تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۶۵

په یوه اوږده حدیث کښې یوه قیصه بیانه کړې ده چې: د یوه سړي د ګناهونو ډېرې لویې اعمالنامې به (د قیامت په ورځ) د تلې په یوه پله کښې واچولی شي او سړی به وارخطا شي، مګر الله ﷻ به د هماغه سړي د اعمالو پورې مربوط یو وړوکی کاغذ د تلې په بله پله کښې واچوي چې په هغې به لیکلي شوي وي «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ».

«فَطَاشَتِ السِّجِلَّاتُ وَثَقُلَتِ الْبِطَاقَةُ»(۱) یعنې: نو ټولې لویې اعمالنامې به سپکې شي او وړوکی کاغذ ګوتې به درونډ شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه شاید چې په ذکر شوي حدیث کښې به د توحید هغه شهادت مطلب نه وي په کوم سره چې یو کافر په ایمان باندې مشرف ګرځي. او دا ځکه چې دغه شهادت خو ګناهونه د منځه وړي، نه دا چې ورسره موازنه کېږي. بلکې دلته به هغه شهادت مراد وي کوم ته چې یو مسلمان سړي د ذکر په توګه صورت ورکوي(۲)، او پوره واضحه ده چې دا کار د حسناتو څخه یوه حسنه ده چې د ډېرو ګناهونو په موازنه کښې درنه خېژي او سړی وربانديې د عذاب څخه خلاصون او نجات مومي.

ج: ځینې علماء کرام وایي چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ د اعمالو څخه اجسام جوړ کړي او په تله کښې به وتلل شي، د نېکو اعمالو څخه به ښائسته اجسام جوړ کړي او بد اعمال به د بدقواره او بد رنګو اجسامو په څېره واړول شي، او دا ځکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «يَجِيءُ الْقُرْآنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَالرَّجُلِ الشَّاحِبِ فَيَقُولُ أَنَا الَّذِي أَسْهَرْتُ لَيْلَكَ وَأَظْمَأْتُ نَهَارَكَ»(۳) یعنې قرآن کریم به د قیامت په ورځ (قاري ته) د یوه ډنګر سړي په څېره ورشي (ته به وایې چې په قرائت سره ډنګر شوی دی) نو ورته به ووایي چې زه هغه یم چې ستا شپه مې بې خوبه کړې وه او ستا ورځ مې تږې کړې وه (زما په قرائت سره به د شپې بې خوبه وې او د ورځې به تږی وې).

دوهم: نبي کریم ﷺ په ډېر اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې مؤمن ته به په قبر کښې خپل عمل د یوه ډېر ښائسته سړي په څېره کښې ورشي او د خوشالۍ زیری به ورکوي، نو چې کله تږې مؤمن پوښتنه وکړي چې ته څوک یې؟، نو هغه به ورته ووایي چې: «أَنَا عَمَلُكَ الصَّالِحُ»(۴) زه ستا صالح عمل یم. بالمقابل کافر ته به خپل عمل په ډېره بدرنګه څېره کښې ورشي او د راتلونکې بدې ورځې څخه به یې خبر کړي نو هغه به تږې پوښتنه وکړي چې ته څوک یې؟ نو ورته به ووایي چې: «أَنَا عَمَلُكَ الْخَبِيثُ» زه ستا پلیت عمل یم.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۲
(۲) روح المعاني ج۸ ص۸۳
(۳) سنن ابن ماجه ص۲۶۷
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۳۱

د: ځینې علماء کرام وايي چې پخپله عمل کوونکی تَلل کېږي مګر دا معلومه نه ده چې د دې سره به په بله پله کښې څه شی اچولی کېږي(۱)- والله ﷻ أعلم. دوی ځکه دغه قول کوي چې:

اول: نبي کريم ﷺ یوه ورځې د یوه اورږده حديث په ضمن کښې د عبدالله بن مسعود ﷺ لېنګیو ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُمَا أَثْقَلُ فِي الْمِيزَانِ مِنْ أُحُدٍ»(۲) یعنې: په هغه اقدس ذات مې دې قسم وي چې زما ځان د ده ﷻ په لاس کښې دی چې دغه دواړه (نري) لېنګې (د قیامت په ورځ) په تله کښې د أحد د غره څخه درانه دي.

دوهم: نبي کريم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزِنُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ»(۳) یعنې د قیامت په ورځ به ښه لوی څورب سړی راشي مګر د الله ﷻ په نزد به د ماشي د وزره په اندازه هم وزن ونه لري، بیا نبي کريم ﷺ دا آیت شریف ولوست چې: ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾ [الكهف:۱۰۵] یعنې: نو دوی (کافرانو) ته به د قیامت په ورځ تله ونه دروو.

تبصره

۹ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چې د ذکر شوو څلورو واړو صورتونو څخه به څلورم صورت تحقق ونه مومي او د آیت شریف معنی به دا وي چې مونږ به کافر ته په څه ارزښت باندې قائل نه شولو د حدیث معنی به داسې وي چې ښه غټ کافر چې په دنیا کښې ډېر با اعتباره وي او خلک ورته په درنه سترګه ګوري مګر د الله ﷻ په نزد به د ماشي د وزره په اندازه هم څه قدر او عزت ونه لري، بالآخره د عبدالله بن مسعود ﷺ د لېنګیو دروندوالی به هم د عزت او وقار څخه کِنایه وي.

اما لومړني دري صوتونه راته داسې برېښي چې درېواړه به متحقق شي. یا په بل عبارت: د الله ﷻ د قدرت څخه څه لرې نه ده چې اعمال هم په خپله څېره کښې وتلي، هم يې د اعمالنامو په ضمن کښې د توله تېر کړي او بالآخره هم يې مجسم وګرځوي او د تول لاندې يې راولي.

د دې نظیر دا دی چې د قیامت په ورځ به په کافرانو باندې خپل-خپل پیغمبران علیهم السلام هم شاهدي وايي او ځمکه او اندامونه به هم وربانديې شاهدان تېرېږي، په دې ټولو باندې دپاسه الله ﷻ هم وربانديې عالم دی او هیڅ شی ترې پټ نه دی.

په همدې مطلب باندې په آیت شریف کښې د ﴿ مَوَٰزِينُهُۥ ﴾ کلمه دلالت کوي، البته په هغه صورت کښې چې د "میزان" د کلمې جمعه شي. نو د معنی حاصل به يې داسې وي چې: د هرچا چې درېواړه تلې درنې یا سپکې شي نو نتیجه به يې دا او هغه وي.

هو! که د "مَوَازِين" کلمه د "مَوْزُون" جمعه وي نو په دې صورت کښې به يې جمعیت د اعمالو دولونو ته اشاره وي او د ذکر شوي مطلب تائید به ترې څرګند نه شي.

(۱) روح المعاني ج۸ ص۸۳
(۲) مسند أحمد بن حنبل ج۲ ص۱۰۲
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۱

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې: د قیامت په ورځ به وزن په مؤمنانو پورې مختص وي او که څنګه؟
مونږ وایو چې: د نصوصو ظاهري عبارات او د ایت شریف متبادره معنی دا ده چې ذکر شوی وزن عام دی او مؤمنانو پورې اختصاص نه لري، کافرانو ته هم تله ودروله کېږي[۱].
که څه هم کافران څه حسنات نه لري چې د جنایتونو په مقابل کښې وتلل شي مګر په تول باندې به د جنایتونو تفاوت څرګندېږي چې په همدې تفاوت باندې کافران د تعذیب لاندې نیول کېږي.
که بالفرض کافرانو په تعذیب کښې تفاوت نه درلودی نو الله ﷻ به د منافقانو په باره کښې نه وی فرمایلي چې: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ﴾ [النساء:۱۴۵] یعنې یقینًا منافقان د اور څخه په ټیټه پایه کښې پراته دي.

په وزن کښې څه حکمت دی؟

۱۱_ که څه هم د قیامت په ورځ د الله ﷻ په علم باندې علاوه وزن ته څه حاجت نشته، د هر شي ارزښت د الله ﷻ څخه پټ نه دی، مګر علماوو کرامو یې لاندې حکمتونه لیکلي دي[۲]:
الف: ترڅو د الله ﷻ عدل علی رؤس الاشهاد په ډاګه شي او هرڅوک یې وګوري.
ب: ترڅو بندګان خپل دنیاوي کړه وړه په خپلو سترګو وګوري.
ج: ترڅو د سعادت او شقاوت نښې په ډاګه کړی شي.
د: ترڅو په بندګانو باندې د الله ﷻ حجت په څرګنده توګه اثبات شي.
ه: بالآخره ترڅو په دنیا کښې ورباندې خلک د امتحان لاندې واقع کړي چې عقیده ورباندې کوي او که دا کار ورته _العیاذ بالله_ دروغ ښکاري.

معایش څه معنی؟

۱۲_ د ﴿مَعَٰيِشَ﴾ کلمه د "مَعِیشَة" جمعه ده چې د "عَاشَ یَعِیشُ" دپاره مصدر ده، مګر په دې مقام کښې ترې د ژوند ټول سببونه مطلب دي[۳] برابره خبره ده چې زراعتي وي یا تجارتي یا صنعتي او یا نور، دا ټول صرف د الله ﷻ فضل دی چې زمونږ ژوند یې ورباندې تامین کړی دی او زمونږ د استفادې دپاره یې چمتو کړي دي.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَٰكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ۝ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ

---

(۱) روح المعاني ج۸ ص۸۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۱۴؛ زاد المسیر ج۳ ص۱۱۶
(۳) مفردات الراغب ص۳۶۷

خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ ﴿١٢﴾ قَالَ فَٱهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَن تَتَكَبَّرَ فِيهَا
فَٱخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ ٱلصَّٰغِرِينَ ﴿١٣﴾ قَالَ أَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ
ٱلْمُنظَرِينَ ﴿١٥﴾ قَالَ فَبِمَآ أَغْوَيْتَنِى لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَٰطَكَ ٱلْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ لَءَاتِيَنَّهُم مِّنۢ
بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَٰنِهِمْ وَعَن شَمَآئِلِهِمْ ۖ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴿١٧﴾
قَالَ ٱخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا ۖ لَّمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

[۱۱] او بې شکه مونږ تاسو پیدا کړي یاست (وجود مو درکړی) بیا مو صورت (څېره) درجوړه کړې ده بیا مو پرښتو ته وویلې چې ادم ﷺ ته سجده وکړئ، نو ټولو سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه، نوموړی) د سجده کوونکو څخه ونه ګرځید (او انکار یې وکړ).

[۱۲] الله ﷻ (ابلیس ته) وویلې چې ته څه شي منعه کړې چې سجده دې ونه کړه کله چې مونږ درته (په سجده کولو باندې) امر وکړ، (په تا باندې څه باعث وه او څه شي وهڅولې)؟.

ابلیس وویلې چې زه د هغه (ادم ﷺ) څخه بهتر یم؛ چې زه دې د اوره پیدا کړی یم او هغه دې د ختې (خاورې) څخه پیدا کړی دی (زما اصل د هغه په اصل باندې ښه دی).

[۱۳] الله ﷻ وویلې چې نو د دغه (عالي) ټولګي څخه ښکته شه، تاته دا خبره نشته چې ته په دغه ټولګي کښې تکبر وکړې، نو (د دغه ټولګي څخه) بهر شه، یقیناً ته د ذلیلانو څخه یې.

[۱۴] ابلیس وویلې چې ماته د داسې ورځې پورې مهلت راکړه (ژوندی مې پرېږده) چې خلک (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي.

[۱۵] الله ﷻ وویلې چې ته د مهلت ورکړی شوو څخه یې (البته د هغه وخته پورې چې یوازې ماته معلوم دی).

[۱۶] ابلیس وویلې: نو په دې سبب چې زه دې (د ادم ﷺ د کبله) ګمراه کړم نو هرومرو ضرور به دوی ته ستا په سمه لاره کښې کښېنم.

[۱۷] بیا به ضرور هرومرو دوی ته د وړاندې خوا او د دوی د شا د خوا او د دوی ښیو طرفونو څخه او د دوی د چپو طرفونو څخه ورشم (په هیڅ یوه ذریعه باندې به صرفه ونه کړم) او ته به د دوی اکثره شکر ګزاران ونه مومې.

[۱۸] الله ﷻ وویلې چې: د دې ټولګي څخه په داسې حال کښې بهر شه چې ته بد ګڼلی شوی، رټلی شوی یې. خامخا د دوی څخه چې هرڅوک ستا پیروي وکړي نو هرومرو ضرور به ستاسو ټولو څخه دوزخ ډک کړم.

ارتباط

د آدم ﷺ قیصه د قرآن کریم په اوو سورتونو (البقرة، الأعراف، الحجر، الأسراء، الكهف، طه، ص) کښې ذکره شوې ده چې په هر سورت کښې خاص اسلوب او خاص ارتباط لري.
د دې قیصې اکثره مهمې نکتې او څه مهمې پوښتنې چې د سرې په زړه کښې د قرائت په وخت کښې تېرېږي مونږ د "البقرة" سورت په تفسیر کښې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي، که بالفرض کوم لوستونکي ته په زړه کښې څه پوښتنه مونده شي نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، الله ﷻ ته امید دی چې پوښتنه به یې جوابه شي.
په دې مقام کښې د ذکرې شوې قیصې ارتباط دا دی چې په وړاندېنیو ایتونو کښې د انذار او تذکیر نتیجه، د انسان غفلت او په عذاب باندې اخته کېدل، د قیامت د ورځې سوال جواب او د تلو دروندوالي او سپکوالي ذکر شوی دی نو په دغو ایتونو کښې د ټولو نیمګړتیاوو اصلي سبب ته اشاره شوې ده چې د انسان ناشکري او د خپل پوخ دښمن (ابلیس) پیروي ده او بس.

د مطلب خلاصه

یعني ای انسانانو! تاسو ته څه مناسب دي چې زمونږ د نعمتونو ناشکري کوئ او زمونږ شریعت شاته اچوئ، د بې شمېره نعمتونو څخه دغه نعمتونه در یاد کړئ چې:
الف: مونږ تاسو د نشت څخه شته کړئ او موجودیت مو در وبانبه، که نه نو تاسو به بالکل موجود شوي نه وئ.
ب: دا نعمت هم د یادونې وړ دی چې تاسو ته مونږ ښې ښکلې څېرې درکړې او ستاسو په بدنونو کښې مو درته هغه ټول سامان پوره کړ کوم ته چې تاسو په ژوند کښې اړ یاست لکه ژبه، سترګې او نور.
ج: دا خبره هم هېره نه کړئ چې ستاسو بابا (آدم ﷺ) مو د پرښتو دپاره مسجود جوړ کړ او حتی هغوی ته مو امر وکړ چې آدم ﷺ ته سجده وکړئ (ورته سلامي شئ)، ته به وایې چې تاسو ټولو ته ملائک سلامي شوي دي. ذکر شوی امر مو شیطان (ابلیس) ته هم متوجه کړی وه چې ته هم ادم ﷺ ته سجده وکړه، خو د الله ﷻ په نزد ستاسو په مکرمیت او اعزاز باندې ابلیس ته کینه ورغله او د سجدې څخه یې انکار وکړ او په ګُلي توګه د سجده کوونکو څخه جوړ نه شو او بالآخره د الله ﷻ سره یې لاندې سوال جواب وکړ چې د عداوت او کینې ننې پکښې د ورایه ښکاري:
الله ﷻ: ای ابلیسه! په تا باندې څه باعث شو چې آدم ﷺ ته دې سجده ونه کړه البته کله چې بل چا نه بلکې ما درته په سجده باندې امر وکړ؟
ابلیس علیه اللعنة: زه پوه شوم چې ذکره شوې سجده د احترام او إعزاز ده، نه د عبادت، ځکه چې ستا څخه پرته خو هیڅوک د عبادت لیاقت نه لري، آدم ﷺ ته هم د اعزاز سجده کول غیر مناسب کار دی ځکه چې زه خو د هغه څخه بهتر یم، په کار دی چې هغه ماته په سجده باندې

مامور شوی وی، هسې نه چې زه پرې هغه ته مامور شم.

زه د هغه څخه ښه بهتر یم چې ای ربه! زه دې د اوره پیدا کړی یم چې رڼا لري او هغه دې د خټې څخه پیدا کړی دی چې تیاره او خړه پړه ده.

الله ﷻ: د دغه عالي ټولګي یا جنت څخه ښکته شه ځکه چې دا مقام د متکبرینو نه دی، دا د پرښتو مقام دی چې یوه ثانیه هم د الله ﷻ د اطاعت څخه غاړه نه غړوي، بلکې د ملائکو د ټولګې څخه اوځه ځکه چې دا معزز او د الله ﷻ په نزد محترم ټولګی دی او ته د ذلیلو خلکو څخه یې.

ابلیس د دې په عوض چې په خپلې بې اطاعتی باندې پښیمانه شي او معذرت وغواړي ووېلې چې: ماته د هغې ورځې پورې مهلت راکړه په کومه کښې چې مخلوق بیا ژوندی کېږي او د قبرونو څخه راپورته کېږي.

الله ﷻ: یقیناً تاته د یوه ټاکلې وخته پورې مهلت درکړی شوی دی چې هغه وړاندې او بیرته نه کېږي (ستا د ژوند وخت معلوم دی تغیر نخوري).

ابلیس علیه اللعنة: نو د دې کبله چې زه دې د ادم ؑ په سبب باندې ګمراه کړم او نوموړی زما د ذلت دپاره باعث جوړ شو نو زما دې سوګند وي چې زه به د نوموړي سره داسې چال چلند وکړم:

اول: نوموړي او د نوموړي اولادی ته به ستا په سمه سیده لاره کښې کښېنم او زور به ولګوم چې یو نفر هم پرېنږدم چې په دغې لاره باندې درشي، هو که زه ستا د خاصو بندګانو لاره بنده نه کړی شم نو هغه بیله خبره ده.

دوهم: بیا به زه دوی ته د هره طرفه ورشم او په هیڅ وسیله باندې به صرفه ونه کړم، ځینې به په یوه ذریعه بې لارې کوم او ځینو ته به په بله لاره باندې خنډ واقع کېږم.

یا په بل عبارت: زه به دوی ته هم د مخې د پلوه، هم د شا د پلوه، هم د ښیو اطرافو څخه او هم د چپو طرفونو څخه ورشم، نو د دوی اکثریت به راڅخه شکر کوونکي جوړ نه شي او ته به وګورې چې اکثریت به یې ناشکره شي.

الله ﷻ: ای ابلیسه! ستا باتې او لاپې شاپې زما فیصلې ته څه تغیر نه شي ورکولی نو تاته یو ځل بیا امر کوم چې د دغه نوړ مقام او د دغه معزز ټولګي (پرښتو) څخه په داسې حال کښې اوځه چې نه درته پخوانی ارزښت پاتې شو او نه قدر او عزت، بلکې زما په نزد هم بد ګڼل شوی یې او هم رټلی شوی، او دا ستا ابدي حالت دی هم په دنیا کښې او هم په آخرت کښې.

علاوه په دې څوک چې ستا پیروي کوي او ستا سره دوستي لري هغه هم زما په نزد ستا غوندې مذموم او مدحور (بد ګڼلی شوی او رټلی شوی) دی.

ای ابلیسه! تا خو د ادم ؑ د اولادې په ګمراه کولو باندې سوګند کړی دی خو زه سوګند کوم چې هر څوک ستا پیروي وکړي نو زه به ستاسو ټولو څخه دوزخ ډک کړم او هیڅ کس به مو ترې نجات مونده نه کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَٰكُمْ﴾ کښې ټول انسانان مخاطب کړی شوي دي چې یقیناً مونږ تاسو پیدا کړئ، بیا مو څېرې درکړې، بیا مو پرښتو ته امر وکړ چې ادم ﷺ ته د تعظیم سجدې وکړئ.

نو څرنګه چې د ادم ﷺ پیدا کول او هغه ته ښائسته څېره ورکول په واقع کښې د ټولو انسانانو د پیدا کولو او ټولو ته د ښائسته څېرو د ورکولو معنی ورکوي نو ځکه الله ﷻ په ذکرو شوو کلماتو کښې (د امتنان په توګه) ټولو ته خطاب متوجه کړ.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ _لله الحمد_ د [البقرة:۷۲] آیت لاندې لیکلي دي چې په محاوراتو کښې کله کله د یوه جنس د ځینو افرادو صفات ټولو افرادو ته منسوبېږي. نو په همدې بنیاد د ادم ﷺ په خلقت او تصویر باندې ټول انسانان مخاطب وګرځولی شوه.

دا وه په دې مقام کښې زمونږ نظر چې وړاندې شو اما د مفسرینو کرامو څخه دلته متعدد اقوال رانقل کړی شوي دي چې تقریباً اته قولونو ته رسېږي[1]، نو که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

۲_ همدارنګه مونږ د [البقرة:۲۹] ایت لاندې لیکلي دي چې د "ثُمَّ" په کلمه باندې کله-کله د بیان تاخیر ته اشاره کېږي، نه د موجودیت تاخیر ته. په دې مقام کښې د ﴿ثُمَّ صَوَّرْنَٰكُمْ ثُمَّ قُلْنَا﴾ دواړو جملو کښې د "ثُمَّ، ثُمَّ" کلمې د همدغه مطلب دپاره استعمالې شوې دي چې حاصل ته یې په خلاصه مطلب کښې اشاره شوې ده، نو څوک اعتراض نه شي کولی چې ادم ﷺ خو په هغه وخت کښې د ملائکو دپاره مسجود وګرځولی شو چې اولاده یې لا هیڅ موجوده شوې نه وه او د ﴿ثُمَّ﴾ څخه څرګندېږي چې دا کار د ده د اولادې د پیدایښت څخه وروسته صورت موندلی دی.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: د ﴿مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ﴾ په جمله کښې د ﴿أَلَّا تَسْجُدَ﴾ کلمه د ﴿مَنَعَكَ﴾ دپاره مفعول واقع شوې ده. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې ای ابلیسه! ته د سجدې نه کولو څخه څه شي منعه کړې چې سجده دې وکړه؟. دا خو مطلوبه او واقعي معنی نه ده؟!.

مونږ وایو چې:

الف: دلته په ﴿أَلَّا﴾ کښې د "لا" کلمه زائده ده[2] نو اصلي عبارت داسې دی چې: "مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ". لکه چې عین عبارت په بل ځای کښې نازل شوی دی چې: ﴿مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ﴾ [ص:۷۵] یعني ته څه شي ادم ﷺ ته د سجدې څخه منعه کړې؟.

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۱۶

(۲) اضواء البیان ج۴ ص۵۴۷

مګر دا جواب مونږ ته خوندور نه ښکاري، باید چې تر خپلې وسې د قرآن کریم په یوه توري باندې هم د زائد حکم ونه کړی شي.

ب: په دې مقام کښې د ﴿ مَا مَنَعَكَ ﴾ کلمه د مجاز په توګه د "مَا حَمَلَكَ" او "مَا حَضَّكَ" معنی ورکوي[۱] یعنې ای ابلیسه! په تا باندې څه باعث وه او ته کوم شي وهڅولې چې ادم ﷺ ته دې سجده ونه کړه؟. او په متعددو عبارتونو باندې د یوه مطلب اداء کول خو د کلام خوند او مزه اضافه کوي او څه نقص نه ګڼل کېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَاهْبِطْ مِنْهَا ﴾ او ﴿ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا ﴾ کښې بارز ضمیرونه څه شي ته راجع دی. یا په بل عبارت: په شیطان باندې د څه شي څخه د ښکته کېدلو فرمان صادر شو؟.

مونږ وایو چې:

الف: اکثره علماء کرام وایي چې ذکر شوي ضمیرونه جنت ته راجع دي[۲] که څه هم جنت وړاندې ذکر نه دی مګر څرنګه چې په هغه وخت کښې ابلیس د جنت د اوسېدونکو څخه وه نو داسې وګڼل شو لکه چې جنت حکمًا ذکر وي، نو معنی يې داسې کېږي چې د جنت څخه ښکته شه.

ب: ځینې علماء کرام وایي چې لوړې رتبې ته راجع دی[۳] چې د ﴿ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ ﴾ جمله ورباندې دلالت کوي. نو معنی به يې داسې راوځي چې: د دغې لوړې رتبې څخه چې ته ورباندې افتخار کوې په تکویني توګه ښکته ولوېږه.

ج: ځینې نور علماء کرام وایي چې ذکر شوي ضمیرونه اسمان ته راجع دي[۴]، که څه هم اسمان وړاندې ذکر نه دی مګر د ﴿ فَاهْبِطْ ﴾ کلمه ورباندې دلالت کوي چې هبوط (ښکته کېدل) د اسمان سره مناسب ښکاري.

دغه درېواړه جوابونه متبادر نه دي او د سړي ذهن ته په تبادر سره نه ورځي، نو ښه دا ده چې:

د: ذکر شوي ضمیرونه د "الْمَلَٰٓئِكَةِ" کلمې ته راجع دي چې وړاندې په صراحت سره ذکره ده او جمعې ته خو د مفرد مؤنث (جماعة) په تاویل سره مفرد ضمیر راجع کېږي. نو معنی به يې داسې شي چې: د هغه معزز ټولګي څخه بهر شه کوم چې ته پکښې سمدستي شامل يې او د ﴿ اسْجُدُوا ﴾ په امر سره مخاطب کړی شوی يې.

یو تذکر

۵_ هو! که مونږ د دې خبرې التزام وکړو چې ابلیس په ذکر شوي امر ﴿ فَاهْبِطْ ﴾ باندې په داسې

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۶
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۱۷
(۳) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۸ ص۱۷۳

خاطب کړی شوي وه چې ذکر شوی معزز ټولګی په جنت کښې وه او د جنت خاي خو حال کښې مخاطب کړی شوي وه چې ذکر شوی معزز ټولګی په جنت کښې وه او د جنت خاي خو
اسمان دی؛ نو په دې تقدیر پاسني ټول اقوال توافق مومي او اختلاف یې بالکل د منځه ځي، مګر التزام یې د نصوصو پورې موقوف دی چې مونږ ته پکښې معلومات نشته.

یادونه

۶_ ابلیس _علیه اللعنة_ د سجدې په نه کولو سره د دوه وو شیانو سره مخامخ شو چې یو یې تکبر مات شو او بل ذلیل وګرځید، که څه هم الله ﷻ د دغو دواړو شیانو څخه په بل ځای کښې یو تعبیر کړی دی چې: ﴿فَٱخۡرُجۡ مِنۡهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٞ﴾ [الحجر:۳۴] یعنې نو د دې ټولګي څخه بهر شه خکه چې نه رټلی شوی یې. مګر په دې مقام کښې یې یو ځل ترې په ﴿فَٱهۡبِطۡ﴾ (نو ښکته شه) تعبیر وکړ او د ﴿فَمَا يَكُونُ لَكَ أَن تَتَكَبَّرَ فِيهَا﴾ جمله یې په تعقیب کښې نازله کړه، او بل ځل یې ترې په ﴿فَٱخۡرُجۡ﴾ (نو بهر شه) سره تعبیر وکړ او د ﴿إِنَّكَ مِنَ ٱلصَّٰغِرِينَ﴾ جمله یې په تعقیب کښې نازله کړه، ترڅو ذکر شوو دواړو شیانو ته جدا جدا اشاره وکړی شي.

د دې آیت ارشاد

۷_ مونږ ته ذکر شوی آیت شریف ارشاد کوي چې باید د تکبر څخه ځانونه وساتو او تواضع اختیار کړو. تکبر دې ته نه ویل کېږي چې څوک د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړي او پاک سوتره لباس واغوندي بلکې د تکبر معنی دا ده چې څوک په حق باندې خېټه واچوي او خلکو ته د حقارت په نظر وګوري. د ښه وضاحت په غرض لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ»(۱)
یعنې: او هیڅا د الله ﷻ د پاره تواضع ونه کړه مګر الله ﷻ پورته کړ.

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وفرمایل چې د هرچا په زړه کښې چې یوه ذره کبر (لویي) وي نو جنت ته به داخل نه شي او د هرچا په زړه کښې چې یوه ذره ایمان وي نو دوزخ ته به داخل نه شي.

په ناستو خلکو کښې یوه سړي وویلې چې زما خو خوښېږي چې جامه مې ښائسته وي او پڼې مې ښائسته وي (ایا دا هم کبر دی؟). نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَلٰكِنَّ الْكِبْرَ مَنْ بَطَرَ الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ»(۲) یعنې: یقیناً الله ﷻ ښائست (او پاکي) خوښوي (نو هغه تکبر نه دی چې تا خیال کړی دی) مګر لویي د هغه چا ده چې په حق باندې لویي کوي (حق د پښو لاندې کوي) او خلک حقیر ګڼي (لکه چې ابلیس د سجدې حق د پښو لاندې کړ او ادم ﷺ ته یې په حقارت وکتل).

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰

د مرګ څخه بچ کېدل غواړي

۸_ کله چې ابلیس _علیه اللعنة_ د سجدې څخه انکار وکړ او د ملکو د معزز ټولګي څخه وویستل شو نو ده ته په کار وه چې په خپلو کړو باندې پښېمانه شوی وی او د الله ﷻ په حضور کښې یې اعتذار وړاندې کړی وی او بالآخره توبه تائب شوی وی، مګر نوموړی په لعنتي کېدلو باندې خوږ شو او کینه او عداوت یې لا پسې اضافه شو، نو الله ﷻ ته یې سوال وکړ چې ماته د هغې ورځې پورې مهلت راکړه او ژوند مې اوږد کړه ترڅو چې خلک د قبرونو څخه راپورته شي او دوهمه شپېلۍ پو کړی شي.

په دې سوال کښې یې غرض دا وه چې د یو پلوه د غولونې او انتقام اخستلو د هر وخت ولرې او د بله پلوه د مرګ څخه خلاص شي. ځکه چې د مرګ سلسله د ذکرې شوې ورځې پورې نه اوږدېږي (دغه د مرګ ورځ نه ده).

نو الله ﷻ جواب ورکړ چې: ﴿إِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ﴾ [الأعراف:۱۵]، ﴿إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ﴾ [الحجر:۳۸]، یعنې: تاته مهلت درکړی شوی دی مګر د هغه وخته پورې نه چې ته یې غواړې، بلکې د هغه وخته پورې چې ماته معلوم دی، او ضرور نه ده چې تاته هم معلوم شي.

بهتره دا ده چې د ذکر شوي وخت په ټاکنه کښې مونږ هم داسې ساکت شو لکه څنګه چې قرآن کریم پکښې ساکت دی، مګر مشهوره دا ده چې دغه وخت د اولنۍ شپېلۍ د پوکولو وخت دی[۱] چې په دغې شپېلۍ سره به شیطان هم مړ شي.

د شیطان شپږ لارې

۱_ په آیت شریف کښې الله ﷻ د شیطان د خولې څخه حکایت کوي چې زه به هرومرو د انسان د ګمراه کولو په غرض هغه ته د څلورو خواو څخه ورشم.

مفسرینو کرامو د دغو څلورو جهاتو په هکله تقریباً اوه تفسیره کړي دي[۲]، مګر مونږ ته دا خبره ظاهره برېښي چې څلور جهات به د مثال په توګه ذکر شوي وي او مطلب به پکښې ټول جهات وي[۳] یعنې په هره وسیله او هره لاره او بالآخره په هر سبب باندې چې زما وسه وشي د انسان په ګمراه کولو کښې به ترې استفاده وکړم او د پیروانو ټولګی به پکښې ځان ته تیار کړم. د دغه ټولګي څخه په احادیثو کښې په «بَعْثُ النَّارِ» (د اور ټولګي) سره تعبیر شوی دی چې مونږ _لله الحمد_ د [النساء: ۱۱۸] آیت لاندې ښه شرحه کړی دی.

په لاندې حدیث کښې، چې د یوه اوږده حدیث ټکره ده، نبي کریم ﷺ زمونږ د تعلیم دپاره په ټولو جهاتو کښې د الله ﷻ حفاظت غوښتی دی چې:

---

(۱) روح المعاني ج۸ ص۹۱
(۲) زاد المسیر ج۳ ص۱۱۹
(۳) تفسیر الطبري ج۸ ص۱۳۷

«وَاحفَظنِي مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ وَمِنْ خَلْفِي وَعَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي وَمِنْ فَوْقِي وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُغْتَالَ مِنْ تَحْتِي»[۱] يعني ای ربه! ما د وړاندې خوا څخه هم وساتې او د شا د خوا څخه هم، د ښې طرف څخه هم او د چپ طرف څخه هم، او د پاسه طرفه هم، او ای ربه! زه په تا باندې د دې څخه هم پنا غواړم چې په ناخبرۍ کښې د لاندې خوا څخه په بلا اخته کړی شم.

﴿وَيَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ لِيُبْدِىَ لَهُمَا مَا وُۥرِىَ عَنْهُمَا مِن سَوْءَٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَىٰكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةِ إِلَّآ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ ٱلْخَٰلِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّى لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٢١﴾ فَدَلَّىٰهُمَا بِغُرُورٍ ۚ فَلَمَّا ذَاقَا ٱلشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ ۖ وَنَادَىٰهُمَا رَبُّهُمَآ أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَن تِلْكُمَا ٱلشَّجَرَةِ وَأَقُل لَّكُمَآ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٢﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾﴾

[۱۹] او (مونږ وویلې چې) ای آدمه! ته په جنت کښې اوسېږه او ستا جوړه (بي بي حواء) دې هم (هلته اوسېږي)، نو د کوم ځای څخه مو چې خوښه وي د همغه ځایه یې خورئ (او څښکئ)، او تاسو دواړه دغې ونې ته مه ورنږدې کېږئ نو تاسو دواړه به (په خپلو ځانو باندې) د ظالمانو څخه شمېر شئ.

[۲۰] نو دواړو ته شیطان د دې دپاره وسوسه ورواچوله چې دوی دواړو ته هغه څه ورلوڅ کړي چې د دواړو څخه پټ وه چې هغه د دواړو د عورتونو څخه عبارت دي.

او (شیطان ورته) وویلې چې تاسو دواړه خپل رب ﷻ د دغې (خاصې) ونې څخه د هیڅ شي د کبله نه یاست منعه کړي مګر د دې کبله چې دواړه به دوه پرښتې شئ (او خوراک او څښاک به نه کوئ او عبادت ته به فارغ یاست) او یا به دواړه (په جنت کښې) د همېشه اوسېدونکو څخه وګرځئ.

[۲۱] او دواړو ته یې سوګند وکړ چې یقیناً زه ستاسو دپاره د خیر د غوښتونکو څخه یم.

(۱) سنن ابن ماجه ص ۲۷۶

[۲۲] نو دواړه یې (د خپل کلک عزم څخه) په غولولو سره وغورزول. نو هرکله چې دواړو (ممنوعه) ونه وڅکله دواړو ته خپل عورتونه ښکاره (او بربنډ) شوه، او دواړو پیل وکړ چې په خپلو خانونو پورې یې د جنت (د ونو) پاڼې نښلولې.

او دواړو ته د دوی دواړو رب (ﷻ) غږ وکړ چې ایا تاسو دواړه ما د دغې ونې څخه نه وئ منعه کړي او تاسو دواړو ته مو نه وه ویلي چې بې شکه شیطان ستاسو دواړو ښکاره دښمن دی.

[۲۳] دواړو وویلې چې ای زمونږ ربه! مونږ (پخپله) په خپلو ځانونو باندې تیری کړی دی، او که ته مونږ ته ښښنه ونه کړې او مهرباني راباندې ونه کړې نو هرو مرو به مونږ د زیانکارانو څخه جوړ شو.

[۲۴] د دواړو رب (ﷻ) وویلې چې: ښکته شئ (درېواړه) په داسې حال کښې چې ستاسو ځینې ځینو نورو ته دښمنان وي، او تاسو (ټولو) لره په ځمکه کښې استقرار شته دی او د څه وخته پورې د ژوند لنډه تنګه استفاده هم.

[۲۵] د دواړو رب (ﷻ) وویلې چې: په همدغې ځمکه کښې به ژوند کوئ او په همدغې کښې به مړه کیږئ او د همدغې څخه به راویستل کېږئ (او حساب کتاب به درسره کېږي).

د مطلب خلاصه

دغه ایتونه د وړاندېنیو ایتونو مصداقات ټاکي، چې هم پکښې د ابلیس د عداوت تمثیل شوی دی او هم پکښې د هغه د غولونې د عملي نقشې یو صورت ښودلی شوی دی چې حاصل یې داسې کېږي:

ای پیغمبره! اوس نو خپل امت ته د ابلیس د عداوت اولنۍ کړۍ بیانه کړه چې خپله د غولونې نقشه یې په څه ډول پیل کړه او په څه ډول یې پای ته ورسوله، هغه دا چې:

۱_ الله ﷻ ادم ؑ او حواء رضي الله عنها ته لا زیات اعزاز ورکړ او په جنت کښې یې ورته د اوسېدانې امر وکړ، چې دلته ستاسو دپاره پوره ازادي ده، هر چرته چې ګرځئ او هر شی چې خورئ تاسو دواړو ته اختیار دی، مګر فقط د دغې مشخصې ونې څخه به څه شی نه خورئ او حتی ورنژدې کېږئ به هم نه، چې بیا به خپل ځانونه اداره نه شئ کړی او په نافرمانۍ کښې به واقع شئ. دغې ونې ته تاسو څه ضرورت هم نه لرئ ځکه چې په جنت کښې هر شی شته او تاسو ته ټول جائز دي.

که بالفرض تاسو ذکره شوې توصیه عملي نه کړه نو په خپلو ځانونو باندې به ظلم وکړئ او د غټو مشکلاتو سره به مخامخ شئ. یا په بل عبارت، په دې صورت کښې به مو د جنت پراخي د لاسه بهر شي.

۲_ ابلیس وغوښتل چې ادم ؑ او حواء رضي الله عنها د جنت څخه وباسي، لکه څنګه چې ترې په خپله ویستلی شوی وه، او د جنتي مفت خوراک او څښاک وربانډې زهر کړي او بالآخره د جنتي فاخره لباس څخه یې بربنډ کړي ترڅو خپل عورتونه پخپله وګوري چې تر اوسه پورې ترې پټ او په پرده کښې وه. نو نوموړې خپله نقشه داسې پیل کړه:

الف: الله ﷻ خو تاسو د دغې ونې څخه منعه کړي یاست مګر د دې کبله نه چې تاسو به د الله ﷻ څخه په عصیان کښې واقع شئ او الله ﷻ به ستاسو څخه ناراض شي، بلکې د دې کبله یې ترې منعه کړي یاست چې ستاسو څخه به پرښتې جوړې شي بیا به نو خوراک او څښاک ته ضرورت نه لرئ او په دائمي توګه به د الله ﷻ په عبادت کښې مشغول یاست او حتی د الله ﷻ عبادت به مو د نفس غوندې طبعي شی وګرځي او په هیڅ وخت کښې به دربانديّ غفلت نه درځيّ. او یا به لاهمیشه ژوندي یاست او د الله ﷻ عبادت به په دائمي توګه وکړئ.

ب: ابلیس په خپله خبره باندې د تاکید په غرض دواړو ته سوګند یاد کړ چې زه ستاسو خیر غواړم او ستاسو دوست یم، بالآخره په تاسو باندې مې ښه پېرزو ده او د بدۍ پیرزوینه درباندې نه لرم، نه به وایې چې خپل ځان یې ورته د الله ﷻ څخه اوچت دوست معرفي کړ چې الله ﷻ درباندې ذکره شوې پیرزوینه نه درلوده نو ځکه یې د ونې څخه منعه کړئ او ما درباندې خبر کړئ!.

ج: ابلیس د خپل پلان په تطبیق باندې بریالی شو او دواړه یې وغولول، دې ته یې چمتو کړه چې د ممنوعه ونې څخه څه شی وخوري، دوی دواړو په هغه باندې د زښتیاني خیر خواه ګومان وکړ، دهغه دروغین سوګند درباندې اثر واچاوه او خیال یې وکړ چې ایا داسې څوک به وي چې په دروغو سوګند یاد کړي؟!.

۳_ ابلیس وکړی شو چې دواړه تېر باسي، خو محض چې د ذکر شوې ونې څخه یې لږ څکه وکړه سمدستې د شیطان خبرو معکوسه نتیجه ورکړه او د دواړو څخه جنتي جامې توی شوې، دواړه بربنډ شوه او خپل عورتونه یې پخپله ولیده، لکه څنګه چې ورته خپل ځانونه بربنډ شوه همدارنګه ورته د ابلیس دروغیني خبري هم بربنډې شوې خو کار د کاره تېر وه.

۴_ دوی دواړه په خپله خطا باندې پوه شوه دواړو وغوښتل چې د خطایې تلافي وکړي،په ځانو باندې پرده واچوي او د خطا کیدلو څخه توبه تائب شي.

نو د هرڅه څخه وړاندې یې د جنت د ونو په پاڼو باندې پیل وکړ چې په ځانو پورې یې ونښلوي او خپل عورتونه درباندې پټ کړي. یا په بل عبارت: د هرڅه څخه وړاندې یې د هغې رسوایی څخه د خلاصون په چاره باندې پیل وکړ کومه چې د هیچا څخه پټه نه وه او بیرغي رسوایي وه.

۵_ په عین وخت کښې په دواړو باندې د دوی پالونکي (الله ﷻ) اواز وکړ چې ایا تاسو دواړه ما ددغې ونې څخه نه وئ منعه کړي؟ او تاسو دواړو ته مې نه وه ویلي چې شیطان (ابلیس) ستاسو دواړو څرګند دښمن دی؟ حال دا چې تاسو زما دواړه توصیې شاته واچولې، چې ونې ته ورنژدې شوئ او شیطان مو په دوستۍ سره ونیوه!.

۶_ ادم ﷺ او حواء رضي الله عنها دواړه په خپلو خطا کیدلو باندې معترف شوه او دواړو په یو اواز چیغې کړې چې ای زمونږ ربه (پالونکیه)! مونږ په خپلو ځانونو باندې پخپله تېری کړی دی، مونږ دلیل نه لرو او ستا په حضور کښې ملامت یاستو. نو که ته راته بښنه ونه کړې (د خطاکیدلو څخه راتېر نه شې) او په راتلونکي کښې راباندې رحم ونه کړې (توفیق رانه کړې) نو مونږ به یقینًا په

دائمي توګه د زيان کارانو څخه جوړ شو او هيڅوک به تري نجات رانه کړی شي. ای زمونږ ربدا ذکره شوي غولونه د شيطان وروستني غولونه نه وه بلکې دايې د غولوني پيل وه، نومورې لکه څنګه چې په مونږ باندې صرفه ونه کړه نو زمونږ په اولاده باندې به هم هيڅکله صرفه ونه کړي، زمونږ تاته التجاء ده او په تا باندې پنا اخلو.

۷ـ نو الله ﷻ د دواړو توبه قبوله کړه څکه چې الله ﷻ توبه قبلوونکی او مهربان دی، خو توصيه يې ورته وکړه چې:

اول: ابليس خو لا د وړاندې څخه مونږ ځمکې ته ورکوز کړی وه او تاسو دواړه هم ورښکته شئ؛ يا په بل عبارت: تاسو ټول درېواړه ځمکې ته ورښکته شئ چې همدا ستاسو د جنګ ميدان دی او يو تربله به سره دښمنان ياست، چې يوه نمونه يې تاسو په خپلو سترګو وليده.

مګر هلته دائمي نه ياست، فقط د ټاکلي وخته پورې به هلته استقرار ولرئ بيا به نو په جنت او دوزخ باندې وېشل کېږئ او همغه به ستاسو دائمي او وروستني کور وي. دوهم ځل چې تاسو دواړه جنت ته داخل شئ نو بيا به تري هيڅکله ونه ويستلی شئ؛

دوهم: اما بيا چې تاسو دواړه او ستاسو دواړو صالح اولادونه جنّت ته ننوځي نو په هغه وخت کښې به تاسو ته بل ژوند درکړی شي چې په هغه ژوند باندې زوال نه ورځي، ستاسو موجوده ژوند د جنت سره منافي دی چې د زوال سره مخامخ کېږي او جنت خو زوال نه لري.

نو د همدې کبله به تاسو په ځمکه کښې د يو وخته پورې ژوندي ياست بيا به پکښې مړه شئ او بيا به تري د نوي قوي ژوند سره را بهر شئ او جنت ته به لاړ شئ، همدارنګه به ستاسو دښمن (ابليس) هم د نوي قوي ژوند سره په دوزخ کښې واچولی شي چې هلته به هميشه وي.

توضيحات

۱ـ په جنت کښې د ادم ﷺ او د بي بي حواء رضي الله عنها مکلفيت بالکل په ځمکه کښې د انسانانو مکلفيت ته ورته دی، څکه چې دوی دواړو ته يې الله ﷻ د جنتي ټولو شيانو څخه د استفادې اجازه ورکړې وه مګر صرف د يوې ونې په باره کښې يې حکم دا وه چې دغې ته مه ورنژدې کېږئ.

همدارنګه الله ﷻ مونږ ته خطاب کوي چې: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴾ [البقرة:۲۹] يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هغه شيان يې ټول ستاسو د استفادې دپاره پيدا کړي دي چې په ځمکه کښې دي. مګر دا فرمان يې هم رااستولی دی چې: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ﴾ [الأنعام:۱۵۱] يعنې او تاسو بې شرمه (ناجائزو) کارونو ته مه ورنژدې کېږئ، هغه چې ښکاره وي او هغه چې پټ وي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په وړاندې ايتونو کښې الله ﷻ د شيطان د خولې څخه حکايت وکړ چې

﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴾ [الأعراف:۱۷] یعني: او د انسانانو اکثریت به شاکران مونده نه کړې.
نو د ده مطلب خو د وسوسې اچولو څخه د دوی نافرمانه جوړول وه، نه د دوی د عورتونو لوڅول، نو په کار وه چې د ﴿ لِيُبْدِيَ لَهُمَا ﴾ په عوض "لِيَكْفُرَهُمَا" نازل شوی وی، یعنې وسوسه یې د دې دپاره ورواچوله چې دوی دواړه ناشکره جوړ کړي، او په اصطلاح کفر ته یې واړوي.
دا د یو پلوه، او د بله پلوه دا پوښتنه پیدا کېږي چې شیطان د کومې لارې پوه شوی وه چې د نافرمانه جوړېدلو سره د عورتونو لوڅېدل تړلي دي؟.
مونږ وایو چې: ابلیس یقین درلود چې ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها دواړه په هغه اکثریت کښې شامل نه دي کوم چې د کافر جوړولو امکان لري، البته چې دا کار ورته د دوی په اولاده کښې ممکن ښکاریده، د همدې کبله الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴾ [ص: ۸۲،۸۳] یعني: شیطان وویلې چې ستا په عزت مې دې سوګند وي چې دوی به ټول بې لارې کړم مګر (نه) ستا مخلص بندګان. نو څکه یې د دوی دواړو په باره کښې د خپلې وسوسې اچولو غرض د عورتونو لوڅول وښودل او بس.
پاتې شوه دا خبره چې د نافرمانۍ سره د عورت لوڅېدل ورته څنګه معلوم وه، نو د دې جواب دا دی چې ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د ملعونیت څخه وړاندې ابلیس هم د جنت د اوسېدونکو څخه وه[1]، نو غالبه دا ده ـ والله اعلم ـ چې نوموړي به هم جنتي نوراني جامې درلودلې او د سُجدې په نه کولو باندې به ترې توی شوې وي او بربنډ شوی به وي، نو فکر به یې کړی وي چې که ادم ﷺ او حواء رضي الله عنها ګمراه کولی نه شم نو اقلًا د خپل خان په شان خو یې بربنډولی شم.
د ابلیس دا اټکل هم رښتیا شو چې هغوی دواړه بربنډ شوه مګر بې لارې نه شوه، چې دواړه توبه تائب شوه او مقبولیت یې د الله ﷻ په نزد باندې د پخوا څخه اضافه شو.

ابلیس خپله نقشه پیاده کړه

۳ـ څرنګه چې الله ﷻ د ابلیس په باره کښې زمونږ مور او پلار ته په لاندې دوه وو حکمونو توصیه کړې وه چې:
الف: د دغې ونې څخه څکه مه کوئ او لا ورنږدې کېږئ هم مه.
ب: ابلیس ستاسو دواړو دښمن دی، زیات متوجه اوسئ چې د دوست په لباس کښې مو ونه غولوي.
نو کله چې ابلیس ـ علیه اللعنة ـ وغوښتل چې خپله د غولونې نقشه عملي کړي نو په ذکرو شوو دواړو حکمونو کښې یې زمونږ مور او پلار ته په لاندې ډول قناعت ورکړ:
اول: په ﴿ وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴾ کښې یې د ﴿ وَلَا تَقْرَبَا ﴾ نهي په تنزیهي

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۱۷

نهي باندې حمله کړه چې که تاسو دواړه د دغې ونې څخه څه شی وخورئ نو ورباندې نه
ګناهګاريږئ بلکې دواړه به پرښتې وګرځئ، او يا به د خوراک په صورت کښې دواړه په دائمي توګه
په جنت کښې پاتې شئ (حال دا چې خبره دغسې نه وه).

دا د يو پلوه، او د بله پلوه زمونږ د مور او پلار څکه ملکي صفت ته ميلان پيدا شو چې که دوی
د ملکو غوندې د خوراک او څښاک څخه بې غمه شي نو د الله ﷻ عبادت به يې د هغوی غوندې
طبعي شی وګرځي او تل به د الله ﷻ په عبادت کښې مشغول اوسي او همدارنګه په جنت کښې به
دوامداره توګه اوسېدل خو د هرچا خوښېږي.

لنډه دا چې قناعت يې ورکړ چې ذکره شوې نهي تحريمي نه ده چې تاسو دواړه يې په خوراک
سره ګناهګاران شئ: او د ښه تاکيد دپاره يې خپله خبره په (مَا، إِلَّا) سره تائيده کړه.

دوهم: د خپلې دوستۍ په ثبوت کښې يې هم ډېره موکده جمله استعماله کړه چې: ﴿إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ﴾، د دې جملې تاکيدات دا دي: "إنَّ، ل، إسميه جمله". په دې ټولو تاکيداتو باندې
علاوه د الله ﷻ په نامه باندې يې ورته سوګند هم ياد کړ او ادم ﷺ ګومان نه کاوه چې څوک به په
دروغو سوګند وکړي[1].

د ذکر شوي قناعت نتيجه دا شوه چې: ﴿فَدَلَّىٰهُمَا بِغُرُورٍ﴾ يعنې دواړه يې د خپل کلک عزم
څخه ښکته کړه. ته به وايې چې دوه بوقې دي او څا ته يې ور زوړندې کړې.

د غولونې څخه وروسته الله ﷻ همدغه ذکر شوي دوه حکمونه دواړو ته ورپه ياد کړه چې ايا ما
تاسو دواړه د دغې ونې څخه نه وئ منعه کړي او دا مې درته نه وه ويلي چې شيطان ستاسو څرګند
دښمن دی.

سوال جواب

۴_ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:

اول: د ﴿وَلَا تَقْرَبَا﴾ نهي خو په ﴿فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ باندې تعقيبه شوې ده چې د تحريمي
نهي اراده يې تشخيصه کړې ده نو دا به څوک ومني چې ادم ﷺ په خپل اجتهاد سره د تحريمي
نهي څخه تنزيهي نهي مراده کړې ده، لکه چې د [البقرة:۳۷] آيت لاندې ورته اشاره شوې ده، او يا
ورته همدغه اجتهاد ابليس تلقين کړ لکه چې په وړاندې توضيح کښې ورته اشاره وشوه؟.

دوهم: ادم ﷺ څنګه د ابليس په دې خبره قانع شو چې زه ستاسو د پاره د ناصحانو (خير
غوښتونکو) څخه يم، حال دا چې الله ﷻ ورته په صراحت سره فرمايلي وه چې نوموړی ستاسو
دښمن دی؟.

درېم: ادم ﷺ څنګه د ابليس په سوګند باندې اعتماد وکړ حال دا چې نوموړی د سجدې په

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۵۲

انکار باندې کافر او فاسق شوی وه. ایا د فاسق او کافر په سوګند اعتماد کول مناسب وه؟

نهم کولو او ایا ادم ﷺ خبر نه وه چې ابلیس په سوګند سره ویلي وه چې: ﴿لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا﴾ [الإسراء:۶۲] یعنې سوګند دی چې زه به د ادم ﷺ د اولادې بیخ وباسم (او ټول به بې لارې کړم) مګر لږ (کسان مخلصان به راځخه بچ شي)؟.

موږ وایو چې: په دې موضوع کښې بهتر جواب دا دی چې ادم ﷺ ذکرې شوې نهي ته تاویل نه وه ورکړی بلکې نهي یې هېره شوې وه لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا﴾ [طه:۱۱۵] یعنې: نو ادم ﷺ زموږ نهي هېره کړه او موږ ورته ثبات مونده نه کړ (ثبات یې د لاسه لاړ).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿فَدَلَّىٰهُمَا بِغُرُورٍ﴾ کښې د "ف" توری د هغې تراخي دپاره وضعه شوی دی کوم چې بلا مهلته وي نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې د ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها غولېدنه د ابلیس په خبرو باندې مرتبه شوه، نه په هېرېدنه باندې؟.

موږ وایو چې: نوموړی توری د تاخیر دپاره دی خو په اتصال باندې دلالت کوي، او نه د زماني په لړوالي دلالت کوي. د همدې کبله عرب وایي چې: "فُلَانٌ نَكَحَ امْرَأَةً فَوَلَدَتْ لَهُ" فلاني ښځه په نکاح کړه نو هغې ورته اولاد وزېږاوه. که څه هم په اصطلاح سل کاله وروسته یې اولاد زېږولی وي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې ابلیس ـعليه اللعنةـ ادم ﷺ او حواء رضي الله عنها ته د ونې په هکله وسوسه ورواچوله او سوګندونه یې ورته وکړه خو دوی پرې اعتماد ونه کړ مګر د دواړو په زړونو کښې د ممنوعه ونې وسوسه پاتې شوه، چې د زمانې په تېرېدلو سره د دواړو څخه د ﴿وَلَا تَقْرَبَا﴾ نهي هېره شوه او وسوسه پکښې پرته وه او نه وه هېره شوې، چې آخر یې عملي کړه او هغه څه پېښ شو کوم چې په قرآن کریم کښې نازل شوي دي.

پاتې شوه دا خبره چې په دې کښې څه حکمت وه چې د ادم ﷺ څخه نهي هېره شوه او وسوسې یې په ذهن کښې دوام وکړ؟، نو د دې جواب دا دی چې دا یوه تقدیري خبره وه او تقدیر ته تدبیر نه جوړېږي.

د همدې کبله د یوه اورېده حدیث په بنیاد ادم ﷺ په موسی ﷺ باندې برلاسې شو کله چې هغه دواړه په عالم الأرواح کښې پره واچوله چې موږ ستا د لاسه د جنت څخه راووتلو. ادم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَتَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ قَدَّرَهُ اللهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي بِأَرْبَعِينَ سَنَةً» یعنې: آیا ته ما په هغه شي باندې ملامته کوې چې الله ﷻ په ما باندې زما د پیدایښت څخه څلوېښت کاله وړاندې لیکلی (مقدر کړی) وه؟. نو نبي کریم ﷺ درې خله تکرار کړ چې: «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى»[1] یعنې: ادم ﷺ په موسی ﷺ باندې په استدلال کښې برلاسی شو.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۷۹؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۳۵

خینو علماوو کرامو ذکر شوی حدیث ډېر ښه شرحه کړی دی چې کتل یې ګټور دي[۱].

په "اهْبِطُوْا" کښې څوک مخاطب دي؟

۶_ مونږ د [البقرة:۳۶] آیت لاندې د دې سوال په جواب کښې چې په ﴿ ٱهْبِطُواْ ﴾ سره څوک مخاطب دي، د الله ﷻ په توفیق غوره جواب لیکلی دی، مګر د دې مقام په اعتبار سره دلته راته دا جواب هم چندان لرې نه ښکاري چې په ذکره شوي کلمه کښې به ادم ﷺ، بي بي حواء رضي الله عنها، او ابلیس درېواړه مخاطب وي.

که څه هم د ابلیس _علیه اللعنة_ د ښکته کېدلو وخت د هغوی دواړو د ښکته کېدلو څخه وړاندې تېر شوی وه مګر اجتماع یې په حکایت کښې ده چې د مَحْکِي عَنْهُ د تفرق سره هیڅ منافات نه لري، د دې نظیر دادی چې الله ﷻ به د قیامت په ورځ د ټولو پیغمبرانو څخه پوښتنه وکړي چې: ﴿ مَاذَآ أُجِبْتُمْ ﴾ [المائدة:۱۰۹] یعنې تاسو هر یوه ته په خپله-خپله زمانه کښې د خپل-خپل امت د پلوه څنګه-څنګه جواب درکړی شوی وه؟، او داسې مطلب نه دی چې تاسو ټولو ته په یو ځل د خلکو د پلوه څنګه جواب در کړی شوی وه؟.

آدم ﷺ کوم شیان د ځانه سره را کوز کړي وه؟

۷_ خینو مفسرینو کرامو د ډېرو شیانو نومونه اخستي دي چې ادم ﷺ د ځانه سره د جنت څخه ځمکې ته را کوز کړي وه[۲]، خو څرنګه چې ثبوت یې چندان مزه ناک نه دی نو مونږ پرې ډېره کښېنودله، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د آدم ﷺ او د ابلیس د امتحان څرګند فرقونه

۸_ که څه هم ادم ﷺ او ابلیس _علیه اللعنة_ دواړه د ا متحان لاندې واقع شوه او دواړه په امتحان کښې بریالي نه شوه مګر د ادم ﷺ قدر او عزت د الله ﷻ په نزد کمبود ونه کړ بلکې اضافه شو چې د ده د نسل څخه یو لک څلیرشت زره _زیات یا کم_ پیغمبران پیدا شوه او الله ﷻ ته امید دی چې د خپلې پرېمانې اولادې په شمول به بیرته د دوام په توګه جنت ته ورستون شي. او بالمقابل د ابلیس قدر او عزت د خاورو سره برابر شو او روزمره وړباندې د الله ﷻ لعنت اضافه کېږي چې انتهاء به یې دائمي دوزخ وي. او دا څکه چې:

الف: ادم ﷺ په خپله ناکامۍ باندې اعتراف وکړ او ابلیس اعتراف ونه کړ او ځان یې ګنهګار ونه باله.

ب: ادم ﷺ خپل ځان ملامته وګاڼه حتی د خپلو کړو څخه یې په ظلم سره تعبیر وکړ او ابلیس خپل ځان ملامته نه کړ او پړه یې په الله ﷻ باندې واچوله چې غیر مناسب امر یې کړی وه ایا دا مناسبه ده چې بهتر دې کمتر ته (د ده په خیال) په سجده شي؟!.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۲۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۵۶؛ حواشي البخاري ج۲ ص۶۹۳.
(۲) روح المعاني ج۸ ص۱۰۳

ج: ادم ﷺ پښېمانه او توبه تائب شو، اما ابلیس پښېمانه نه شو او خپل ځان ورته په حقه بکاره شو (تکبر یې خپل کړ).

د: ادم ﷺ د خپل رب د رحمت څخه نا امیده نه شو او شیطان ترې خپل ځان نا امیده کړ او د رحمت په لټه کښې نه شو.

ه: د ادم ﷺ ناکامي، د نسیان او خطا کیدلو څخه منشأ اخستې وه نو کله چې په خپله خطا او نسیان باندې پوه شو سمدستي توبه تائب شو، او د ابلیس ناکامي د تکبر د کبله وه چې د آخره پورې په خپله تګلاره باندې کلک پاتې شو او لا ورباندې کلک به وي.

نو معلومه شوه چې تکبر ډېر لوی مصیبت دی، ټولو مسلمانانو ته په کار دي چې خپل ځانونه ترې بچ وساتي. نو هرڅوک چې د ادم ﷺ په تګلاره لاړ شي هغه به سعادت حاصل کړي او هر څوک چې د شیطان په قدم باندې قدم ږدي هغه به د شقاوت سره مخامخ شي.

﴿يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ قَدۡ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكُمۡ لِبَاسٗا يُوَٰرِي سَوۡءَٰتِكُمۡ وَرِيشٗاۖ وَلِبَاسُ ٱلتَّقۡوَىٰ ذَٰلِكَ خَيۡرٞۚ ذَٰلِكَ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ لَعَلَّهُمۡ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾﴾

[۲۶] ای د ادم ﷺ اولادې! بې شکه مونږ په تاسو باندې جامې نازلې کړې دي (تاسو ته مو داسې جامې پیدا کړې دي) چې ستاسو عورتونه پټوي او (هم مو درته په جامو سره) ښائست (پیدا کړی دی)، او دغه (د تقوی لباس) ډېر ښه دی (د مادي لباس څخه).

دغه (ذکر شوی مضمون) د الله ﷻ د قدرتي دلائلو څخه دی شاید چې دوی پند واخلي.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ لاندې مضامینو ته اشاره کړې وه:

۱_ د ابلیس _علیه اللعنة_ عصیان (نافرماني) او د دې موجبه.

۲_ د ده عداوت او ددې سبب.

۳_ د ده په دروغینه وینا باندې د ادم ﷺ تېروتل.

۴_ د ادم ﷺ د تېروتلو نتیجه او د الله ﷻ مغفرت او ښښنه.

په دغه آیت او په څو نورو راتلونکو ایتونو کښې الله ﷻ په ذکرو شوو مضامینو باندې څه تفریعي احکام نازل کړي دي ترڅو د ادم ﷺ د اولادې دپاره د عبرت درس جوړ شي او ګټه ترې واخلي، چې خلاصه یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: ای د ادم ﷺ اولادې! مونږ په تاسو باندې ډېر لوی فضل کړی دی چې ستاسو دپاره مو په ځمکه کښې هغه شیان خلق (پیدا) کړي دي کوم چې تاسو ترې جامې جوړوئ، چې ځینې په

کښت او زراعت سره په لاس درځي لکه مالوچ، سونډ او داسې نور، او ځينې د څارويو د شاگانو څخه ترلاسه کوي لکه وړی، پوستکي او داسي نور.

۲_ په دغو جامو باندې تاسو د يو پلوه خپل عورتونه پټوی چې ستاسو په ختهٔ کښې اغړل شوي دي او ستاسو فطري غريزه ده، که بالفرض الله ﷻ ستاسو د جامو بندوبس نه وی کړی نو تاسو به خپل عورتونه د خپل مور او پلار غوندې د ونو په پاڼو پټولی او د لوی جنجال سره به مخامخ وی.

او د بل پلوه ذکرې شوې جامې ستاسو دپاره ډول او سنگار دی، ستاسو څخه په غير په ځمکه کښې نور ساکښان بربنډ گرځي او جامې نه لري، نه يې عورتونه د ښښتانو او ښکو څخه په غير بله پرده لري، نه يې ستاسو غوندې په جامو سره قوارې ښائسته کړی شوې دي. او بالآخره نه يې د عورتونو پټول په خته کښې اغړل شوي دي.

۳_ خو په ياد ولرئ! لکه څنگه چې الله ﷻ ستاسو دپاره ذکرې شوې مادي جامې پيدا کړې دي همدارنگه يې درته د معنوي جامو بندوبس هم کړی دی چې شريعت يې درنازل کړی دی او په گڼ شمېر کښې يې پيغمبران عليهم‌السلام دراستولي دي ترڅو تاسو پرهېزگاران جوړ شئ او د جنتي لباس د اغوستلو جوگه شئ. دا جامې د هغو جامو څخه بهترې دي چې هغه دنيا پورې اړه لري، هغه زړېږي او دا نه زړېږي، هغه موقتي دي او دا دوامداره دي، نو تاسو ته په کار دي چې د معنوي جامو په اغوستلو کښې پوره زيار وباسئ او په مادي جامو کښې هم د معنوي جامو مراعات هېر نه کړئ.

۴_ ای پيغمبره! انسانانو ته د جامو بندو بس او د دوی د عورتونو پټول د الله ﷻ د قدرت د ډېرو لويو نښو څخه دي، دوی ته په کار دي چې وخت په وخت يې خپلو ځانو ته وريه زړه کړي او عبرت ترې واخلي ترڅو د ابليس د غولونې څخه په امن کښې پاتې شي.

توضيحات

۱_ څرنگه چې د ادم عليه‌السلام او بي بي حواء رضي‌الله‌عنها عورتونه په جنت کښې په نوراني جامو باندې پټ وه او ظاهره دا ده چې لا د پټولو مکلفيت يې نه درلود، مگر د دې سره-سره کله چې د دواړو څخه جنتي جامې توی شوې نو د عورتونو د پټولو هڅې يې وکړې ترڅو خپل عورتونه د خپلو ځانونو څخه هم پټ کړي، نو دا لوی دليل دی چې د عورت پټول د انسان په ختهٔ کښې اغړل شوي دي او د اسلام دښمنو ټولنو دا خبره غلطه ده چې په اولو وختونو کښې انسان هم د نورو ساکښانو په څېر بربنډ گرځېده او د جامو سره وروسته عادت شو بايد د دې عادت څخه صرف نظر شي او خپل اصلي عادت ته ورتاو شي او بالآخره خپل ځان د نورو څارويو په شان لوڅ لنډغر جوړ کړي.

سو ال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د جامو اصل _لکه مالوچ او وړی_ خو د ځمکې څخه دي، نه د اسمان څخه، نو په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿وَأَنزَلْنَا﴾ په عوض د "وَخَلَقْنَا" کلمه نازله نه کړی شوه؟ مونږ وايو چې:

الف: دغه حکم چې د فلاني او فلاني شي څخه به جامې جوړېږي د لوح محفوظ ليکلی شوی حکم دی نو د دغه حکم په څمکه کښې پياده کول داسې وګڼل شو لکه چې د هغه ځايه دلته نازل کړی شوی وي[١].

ب: څرنګه چې د جامو د اصل (لکه مالوچ او وړی) وده او نمو په باران پورې اړه لري او باران د اسمانه نازلېږي نو داسې وګڼل شو لکه چې ذکر شوی اصل پخپله د اسمانه نازل کړی شوی وي[٢].

ج: که څه هم ذکر شوي دواړه جوابونه واقعيت لري مګر د آيت شريف دپاره يې د تفسير په حيث منل غير متبادر ښکاري، نو غوره جواب دا دی چې اکثره وخت په قرآن کريم کښې د کثير المنفعه (ډېر ګټور) شيانو څخه په انزال (راښکته کولو) سره تعبير کېږي لکه ﴿ وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ ﴾ [الحديد: ٢٥] يعنې: او مونږ اوسپنه نازله کړې (پيدا کړې) ده. او پوره واضحه ده چې د جامو د اصل پيدا کول او انسان ته يې د صنعت ښودل زښت ډېر ګټور شيان دي نو ځکه ترې په ﴿ وَأَنزَلْنَا ﴾ سره تعبير وکړی شو، والله ﷻ اعلم.

"ريش" څه معنی؟

٣ـ د "رِيْش" کلمه اصلاً د مرغه ښکو ته وايي مګر دلته ترې لباس مطلب دی چې انسان وربانديې داسې ډول او سينګار مونده کوي لکه څنګه چې مرغه په ښکو باندې ډولي کېږي[٣].

ذکره شوې کلمه په يوه حديث شريف کښې ډېره ښه تفسير شوې ده چې کله به نبي کريم ﷺ نوې جامه اغوستله نو فرمايل به يې چې: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي رَزَقَنِي مِنَ الرِّيَاشِ مَا أَتَجَمَّلُ بِهِ فِي النَّاسِ وَأُوَارِي بِهِ عَوْرَتِي»[۴] يعنې: هغه الله ﷻ لره ستاينه ده چې د جامو (لباسونو) څخه يې هغه راپيرزو کړې دي چې په خلکو کښې وربانديې خپل ځان ډولي جوړوم او هم وربانديې خپل عورت پټوم.

"لباسُ التقوی" د څه شي څخه عبارت دی؟

۴ـ علماوو کرامو د ﴿ وَلِبَاسُ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ کلمه تقريباً په لسو معناوو سره تفسيره کړې ده[۵] مګر کومه معنی چې مونږ ته ښه ښکاري او په لسو واړو معناوو باندې مشتمله ده هغه دا ده چې: د ﴿ وَلِبَاسُ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ څخه پخپله تقوی مراده ده او اضافت پکښې بياني دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې: الله ﷻ په مادي لباس باندې علاوه معنوي لباس هم نازل کړی دی چې د تقوی او پرهېزګارۍ لباس دی. يا په بل عبارت: لباس التقوی دې ته وايي چې سړی خپلې عقيدې او خپل

(١) تفسير الكشاف ج٢ ص٩٧
(٢) تفسير القاسمي ج٧ ص۴٠
(٣) مفردات الراغب ص٢١۴
(۴) مسند أحمد بن حنبل ج١ ص٣٣٢
(۵) زاد المسير ج٣ ص١٢۴

عمل ته شرعي جامه ورواغوندي او اسلام په خپل خان باندې تطبيق کړي، نو څوک چې غير شرعي لباس اغوندي هغه په حقيقت کښې بربنډ او د لباس التقوی څخه لوڅ پوڅ دی.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: نبي کريم فرمايلي دي چې: «صِنْفَانِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ لَمْ أَرَهُمَا قَوْمٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَأَذْنَابِ الْبَقَرِ يَضْرِبُونَ بِهَا النَّاسَ وَنِسَاءٌ كَاسِيَاتٌ عَارِيَاتٌ مُمِيلَاتٌ مَائِلَاتٌ رُءُوسُهُنَّ كَأَسْنِمَةِ الْبُخْتِ الْمَائِلَةِ لَا يَدْخُلْنَ الْجَنَّةَ وَلَا يَجِدْنَ رِيحَهَا وَإِنَّ رِيحَهَا لَتُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ كَذَا وَكَذَا»[۱].

يعنې: دوه ډلې دوزخيان دي چې (تر اوسه پورې) ما نه دي ليدلي (وروسته به پيدا شي)؛ يوه ډله هغه نارينه دي چې د غوايانو د لکيو غوندې متروکې به ورسره وي او خلک به ورباندې وهي، بله ډله هغه زنانه دي چې پټې بربنډې به وي (داسې جامې به يې اغوستې وي چې بدن به يې تر ښکاريږي چې يا به ډيرې نازکې وي يا به ډيرې تنګې وي او بالآخره يا به ډيرې لنډې وي)، دوی به راتاوونکې او راتاوېدونکې وي (نارينه به خپلو ځانونو ته په ناز او کرشمو سره راکاږي او د بيګانو وو سره به ناسته ولاړه خوښوي). دوی به خپل سرونه داسې کاږه کوږ کړي وي لکه چې د مايد اوښانو کاږه بوکانونه، دوی به نه جنت ته داخلې شي او نه به د جنت بوی مونده کړي حال دا چې د جنت بوی د دومره-دومره (بعيدې) مسافې څخه موندلی کېږي.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «حُرِّمَ لِبَاسُ الْحَرِيرِ وَالذَّهَبِ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي وَأُحِلَّ لِإِنَاثِهِمْ»[۲] يعنې د ورېښمنو او سرو زرو اغوستل زما د امت په نارينه وو باندې حرام کړی شوي دي او زنانه وو ته يې حلال کړی شوي دي.

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يَنْظُرُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلَاءَ»[۳] يعنې د قيامت په ورځ به الله ﷻ هغه (نارينه) ته د رحمت نظر ونه کړي کوم چې خپله جامه د تکبر د کبله راکاږي.

د: د ابو هريره ﷺ څخه روايت دی چې: «لَعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلَ يَلْبَسُ لِبْسَةَ الْمَرْأَةِ وَالْمَرْأَةَ تَلْبَسُ لِبْسَةَ الرَّجُلِ»[۴] يعنې: نبي کريم ﷺ په هغه نارينه باندې لعنت غوښتی دی چې د زنانه وو په لباس کښې ګرځي او په هغې زنانه باندې هم چې د نارينه وو لباس اغوندي، ته به وايې چې دا سړی دی.

﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ لَا يَفۡتِنَنَّكُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ كَمَآ أَخۡرَجَ أَبَوَيۡكُم مِّنَ ٱلۡجَنَّةِ يَنزِعُ عَنۡهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوۡءَٰتِهِمَآۚ إِنَّهُۥ يَرَىٰكُمۡ هُوَ وَقَبِيلُهُۥ مِنۡ حَيۡثُ لَا تَرَوۡنَهُمۡۗ إِنَّا جَعَلۡنَا

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۰۵
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۲
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۳
(۴) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۱۰

ٱلشَّيَٰطِينَ أَوْلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَإِذَا فَعَلُوا۟ فَٰحِشَةً قَالُوا۟ وَجَدْنَا عَلَيْهَآ ءَابَآءَنَا
وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ۖ أَتَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾
قُلْ أَمَرَ رَبِّى بِٱلْقِسْطِ ۖ وَأَقِيمُوا۟ وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَٱدْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ
ٱلدِّينَ ۚ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلضَّلَٰلَةُ ۗ إِنَّهُمُ ٱتَّخَذُوا۟
ٱلشَّيَٰطِينَ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۷] ای د ادم ﷺ اولاده! تاسو لره دې شيطان په فتنه کښې وانچوي لکه چې ستاسو مور او پلار يې (په فتنه کښې واچول او) د جنت څخه يې وويستل، په داسې حال کښې چې د دواړو څخه يې (د جنت نوراني) جامې د دې دپاره وغورزولې چې دواړو ته خپل عورتونه ور وليده کړي.

(ځکه ترې ځانونه بچ وساتئ چې) يقيناً شيطان (بلکې) شيطان او د ده (جني) پيروان تاسو د داسې ځای څخه ګوري چې تاسو يې نه شئ ليدلی (ترڅو چې خپل اصلي شکلونه بدل نه کړي). بې شکه مونږ شيطانان د هغو کسانو دپاره دوستان ګرځولي دي چې هغوی ايمان نه راوړي (نه د مخلصو بندګانو دپاره).

[۲۸] او (برسيره په ايمان نه راوړلو باندې) کله چې بد (او بې شرمه) کار وکړي نو دوی وايي چې مونږ په همدغه (کار) باندې خپل پلرونه موندلي دي او (هم) راته پرې الله ﷻ امر کړی دی.

(ای پيغمبره! ورته) ووايه چې يقيناً الله ﷻ په بد (او بې شرمه) کار باندې امر نه کوي، ايا تاسو په الله ﷻ باندې داسې خبرې کوئ چې په هغو باندې نه پوهيږئ؟!.

[۲۹] (ورته) ووايه چې ماته خپل رب ﷻ په انصاف سره امر کړی دی (او ستاسو ويناوې بې انصافي ده) او (هم يې راته امر کړی دی چې) د هر عبادت په نزد خپل مخونه (خاص الله ﷻ ته) سيده کړئ (د غير الله څخه اعراض وکړئ) او خپل رب ﷻ په داسې حال کښې وبلئ چې خاص همده ﷻ ته په غاړو اېښودلو کښې اخلاص کوونکي ياست، لکه چې اول ځل يې (يوازې) پيدا کړي ياست همدغه حالت (پيدا کېدلو) ته به بيا ورو ګرځئ (او هيڅوک به درکښې اشتراک ونه کړي).

[۳۰] (مګر خلک په دوه وو ډلو باندې ووېشلی شوه چې) يوې ډلې ته الله ﷻ هدايت وکړ (مطلب ته يې ورسول) او په بله ډله باندې ګمراهي ثابته شوه. (ځکه چې) دوی د الله ﷻ څخه په غير شيطانان په دوستۍ سره په داسې حال کښې ونيوه چې (په خپلو ځانونو باندې) ګومان کوي چې يقيناً دوی لاره موندونکي دي.

د مطلب خلاصه

د ادم ﷺ او د ابليس ـ عليه اللعنة ـ د قيصو پورې د اړوند تفريعاتو څخه دا دوهمه تفريع ده، چې

د مضمون خلاصه یې داسې راوخې:

۱_ ای د ادم ﷺ اولادې! پام کوئ چې شیطان مو داسې تېر نه باسي لکه ستاسو مور او پلار یې چې تېر ویستل او د همدغې تېرویستنې په سبب سره یې دواړه د جنت څخه رابهر او د جنتي نوراني لباس څخه یې بربنډ کړه، آن تردې چې دواړو ته یې خپل عورتونه وروښودل او دواړه یې د خجالت سره مخامخ کړه.

شیطان غواړي چې تاسو نه جنت ته داخل شئ، نه جنتي نوراني لباس واغوندئ او بالآخره د تقوی د لباس څخه بربنډ او د قیامت د ورځي د خجالت سره مخامخ شئ.

۲_ ای د ادم ﷺ اولادې! تاسو ته څکه زیات پام په کار دی چې تاسو ذکر شوی دښمن او د ده لښکر په خپله اصلي څېره باندې نه شئ لیدی مگر د دې سره-سره هغوی تاسو ګوري او بلکې ستاسو په رګونو کښې د وینې په شان ګرځي راګرځي او زړونو ته مو وسوسې دراچوي.

نو د دغسې دښمن څخه خپل ځان بچ کول څه اسانه خبره نه ده، یوازې هغه چاته اسانه ده کوم چې تړې په الله ﷻ باندې پناه وغواړي او په اسلامي شریعت باندې منګولې ښخې کړي.

د همدې کبله زمونږ په مخلصو بندګانو باندې د شیطان سلطه نه چلېږي او د اثر لاندې یې نه واقع کېږي، که بالفرض دوی په کومه خاصه موضوع کښې وغولېږي او خطا شي نو سمدستي په الله ﷻ باندې پنا غواړي چې "أعوذ بالله من الشیطان الرجیم" او په خپله خطا باندې پښېمانه کېږي او توبه تائب جوړېږي.

شیطانانو د هغو خلکو په ځټونو باندې لاسونه ایښي دي کومو ته چې مونږ هغوی دوستان جوړ کړي دي او د لاندې خاصیتونو خاوندان دي:

الف: هغه کسان چې ایمان نه راوړي او په قصدي توګه په ایمان باندې د مشرف کېدلو څخه ډډه کوي.

ب: هغه کسان چې بې شرمه او د حد څخه وتلي بد کارونه کوي، لکه په بربنډه باندې طواف، او دلیل دا نیسي چې په همدې حالت او همدې خوی باندې مونږ خپل پلرونه موندلي دي او دا بې شرمه کار د پلرونو څخه راپاتې دئ.

ج: په دې ټولو باندې علاوه دا هم وایي چې الله ﷻ مونږ ته په ذکر شوي کار باندې امر کړی دی او زمونږ فریضه ده چې عمل ورباندې وکړو.

۳_ ای پیغمبره! د شیطان د دوستانو ذکر شوي دلائل په لاندې ډول رد کړه:

الف: الله ﷻ خو ستاسو په هدایت کښې هیڅ قصور نه دی کړی، وخت په وخت یې پیغمبران علیهم السلام دراستولي دي، کتابونه یې درنازل کړي دي، حواس یې درکړي دي چې په دنیا کښې د الله ﷻ د قدرت دلائل وګورئ او عقلونه یې دربښلي دي چې فکر پکښې وکړئ او د منحرفو لارو څخه خپل ځان بچ کړئ او په مخلصو بندګانو کښې شامل شئ.

ب: که تاسو په ربنتیانی توګه د خپلو پلرونو تقلید کوئ نو تاسو ته په کار دي چې د خپل پلار (ادم ﷺ) تقلید وکړئ چې کله شیطان خطا کړ نو دستي توبه تائب شو او چې کله یې تري جنتي جامې وویستلې نو دستي د خپل عورت د پټولو په هڅه کښې شو او د جنت د ونو په پاڼو کښې یې خپل خان ونغښت. عجیبه ده چې د خپل اولني پلار تقلید نه کوئ چې په سمه لار باندې روان وه او د منحرفو پلرونو تقلید ته مو ملاوې تړلې دي او په لوڅه باندې طواف کوئ.

ج: الله ﷻ خو هیڅکله او هیچاته په بې شرمه کار باندې امر نه کوي، که بالفرض تاسو په خپله خبره باندې کلک یاست نو راوښایاست چې په کومه زمانه کښې د کوم یوه پیغمبر په ذریعه تاسو ته الله ﷻ په بې شرمه کارونو باندې امر کړی دی؟! نو معلومه شوه چې تاسو دروغ وایاست او په الله ﷻ باندې بې سنده دروغ تړئ.

۴_ ای پیغمبره! دا هم ورتهووایه چې زما رب تل په انصاف باندې امر کوي، د ده ﷻ په هدایتونو کښې افراط او تفریط نشته، کوم شریعت یې چې په ما باندې نازل کړی دی هغه هم په انصاف باندې موصوف دی.

۵_ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې تاسو هم د الله ﷻ په شان په انصاف باندې ودرېږئ او عملاً بې انصافي مه کوئ چې په خپلو عبادتونو کښې خپله توجه بوتانو ته واړوئ او د کعبې شریفې په عوض کوم یو بوت ته سجده کېږدئ بلکې د خپل هر یو عبادت په وخت کښې خپله ټوله توجه کعبې شریفې ته سیخه کړئ.

همدارنګه مه عقیدةً بې انصافي کوئ چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې بل څوک یا بل شی شریک وګڼئ بلکې د همیشه دپاره خپل رب ﷻ په اخلاص سره وبلئ او غاړه ایښودل ورته سوچه جوړ کړئ، او دا څکه چې نه ستاسو په اول پیدا ایښت کښې د الله ﷻ سره بل څوک شریک شته او نه به ستاسو په بیا را ژوندي کولو کښې څوک شریک شي، نو معلومه شوه چې په عبادت کښې هم ورسره بل څوک استحقاق نه لري.

۶_ ای پیغمبره! د ذکر شوي بیان څخه وروسته ووایه چې د شیطان سره د مبارزې په اعتبار خلک په لاندې دوه وو ډلو باندې وېشلي شوي دي:

الف: یوه هغه ډله خلک دي چې د الله ﷻ وصایاوو ته یې غاړې ایښي دي او د شیطان پیروي نه کوي چې الله ﷻ ورته هدایت کړی دی او په مخلصو بندګانو کښې یې شمېرلي دي.

ب: بله هغه ډله ده چې دوی د ضلالت لاندې قرار نیولی دی او په همدې باندې خوښ او راضي دي بلکې د الله ﷻ څخه په غیر د شیطانانو دوستي یې غوره کړې ده، همدوی یې په دوستۍ سره نیولي دي او بالآخره خیال کوي چې همدوی لاره موندونکي او په سمه لاره باندې روان دي.

توضیحات

۱_ په ﴿وَقَبِيلُهُ﴾ کښې د "قبیل" کلمه د "قبیلة" جمعه ده، قبیله د هغه لوی ټولګي نوم دی چې یو

تربله سره مخونه اړوي[۱] او یو تربله سره ګډ اهداف ولري، مګر په دې مقام کښې ترې د شیطان اولاده مراده ده چې د ده جني پیروان دي او بس.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د آيت شريف څخه معلومېږي چې مونږ شیطانان نه شو لیدلی، حال دا چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾ [الكهف: ۵۰] يعني ابليس د جنياتو د جنس څخه دی. نو شیطانان هم د همدوی د جنس څخه دي چې خلک غولوي او د ډېرو نصوصو څخه څرګندېږي چې دوی زمونږ د نظر لاندې واقع شوي دي. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: سليمان ؑ په پيريانو باندې حکومت او پاچايي کړې ده چې د جنايت په وخت کښې به يې بنديانول او جزا به يې ورکوله، په دې باندې علاوه هغوی به ورسره په مجالسو کښې ګډون کاوه او په حکومتي کارونو کښې به يې ورسره کومک کاوه. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ ٱلْجِنِّ أَنَا۠ ءَاتِيكَ بِهِۦ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِكَ ﴾ [النمل:۳۹] يعني: د پيريانو څخه يوه قوي پيري ووېل چې زه به درته د بلقيس تخت د هغه څخه وړاندې راورسوم چې ته د دغه مقام څخه پاڅېږې او رسمي ناسته دې ختمه شي.

ب: همدارنګه د احاديثو کتابونو[۲] د ابو هريره ؓ بنه اوږده قيصه ليکلې ده چې يو شيطان يې نيولی وه، چې بايد زيات وضاحت يې هملته وکتل شي.

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ الْبَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي فَأَمْكَنَنِي اللهُ مِنْهُ فَأَخَذْتُهُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ عَلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ دَعْوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ ﴿ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي ﴾ فَرَدَدْتُهُ خَاسِئًا»[۳] يعني بيګاه شپه د پيريانو څخه يو قوي پيری ناڅاپه رادمخه شو ترڅو په ما باندې خپل لمونځ ګډوډ کړي، خو الله ﷻ پرې ماته قدرت راکړ نو ومې نيوه، ما غوښتل چې د جومات د يوې ستنې پورې يې وتړم ترڅو يې تاسو ټول وګورئ، مګر د ورور سليمان ؑ دعاء راپه زړه شوه چې ای ربه! ماته ښښنه وکړې او داسې واکداري راکړې چې زما څخه وروسته هيچاته د هغې ورکړه مناسبه نه وي، نو د ذلت په حالت کښې مې وشاړه.

نو پوښتنه داده چې ايا ذکر شوي واقعات او نصوص د همدغه آيت شريف سره څه منافات نه لري چې سمدستي د بحث لاندې دی؟

مونږ وايو چې:

(۱) مفردات الراغب ص ۴۰۶
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص ۳۱۰
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۷

اول: د اهل القبله وو ځخه یوه ډله چې معتزله نومېږي د پیریانو د لیدلو ځخه انکار کوي او ځوک یې چې د لیدلو ادعاء کوي هغه دروغژن ګڼي[۱]، شاید چې ذکر شوو واقعاتو ته به د پیغمبرانو علیهم السلام په زمانو پورې بلا دلیله اختصاص ورکوي، که نه نو د هغو ځخه خو انکار امکان نه لري، او ځوک چې تري انکار کوي نو هغه دې په خپل ایمان باندې ودار شي.

دوهم: زمونږ د أهل السنة و الجماعة عقیده داده چې ملائک، پیریان او شیطانان په خپلو اصلي ځېرو کښې نه لیده کېږي اما په فرعي ځېرو کښې (لکه د انسان یا بل شي شکل) لیدلي شوي دي او لیدل کېږي، لکه چې ذکر شوي واقعات وربانديې دلالت کوي[۲].

دا د عوامو دپاره، اما که خواصو (پیغمبرانو علیهم السلام) په خپلو اصلي ځېرو کښې لیدلي وي هم ځه ممانعت نشته.

همدغه جواب ته د ﴿ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ﴾ کلمات اشاره کوي، یعنې ای بنیادمانو! شیطان او د ده اولاده د هغه حیثه تاسو کتلی شي د کوم حیثه چې تاسو هغوی نه شئ کتلی، چې هغه د اصلي اشکالو حیثیت دی.

دریم: په دې باندې علاوه د ﴿ لَا تَرَوْنَهُمْ ﴾ جمله د ذکرو شوو نصوصو او واقعاتو سره ځکه منافات نه لري چې دلته عادي حالات بیان شوي دي او هلته استثنائي حالاتو ته اشاره شوې، د دې نظیر دا آیت دی چې فرمایي: ﴿ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ ﴾ [الأعراف:۲۵] یعنې تاسو به په دغې ځمکه کښې په عادي توګه ژوند کوئ او په عادي توګه به پکښې مړه کېږئ. نو که ځوک استثناءً ځه وخت په هوا کښې ژوند وکړي او یا په هوا کښې مړ شي د آیت سره ځه منافات نه لري.

آیت په آیت تفسیر شوی

۲ـ دا جمله: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ په دې جمله: ﴿ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴾ باندې ډېره ښه تفسیره شوې ده. یعنې مونږ ځکه کافرانو ته شیطانان د دوستانو په حیث ټاکلي دي چې همدوی پخپله په دوستۍ سره نیولي دي او لا ځانونه په حقه هم بولي او په همدې باندې کلک هم دي.

یادونه

۳ـ ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ فَاحِشَةً ﴾ کلمه په "بربنډه توګه طواف" باندې تفسیره کړې ده چې پوره بیان یې په راتلونکو ایتونو کښې را روان دی، مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې ذکره شوې کلمه په عموم سره پرېښودله شي ترڅو د مشرکانو ټولو غیر شرعي کارونو ته ورشامله شي. او دا ځکه چې مشرکانو خو یوازې په بربنډه توګه طواف کول شرعي نه ګڼل بلکو

---

(۱) تفسیر الکشاف للزمخشري المعتزلي ج۲ ص۹۸

(۲) شرح المقاصد ج۲ ص۵۵

خپلو تېولو کړو وړو ته يې د مشروعاتو لقب ورکاوه، مثلاً د حلالو څارویو تحریم يې د الله ﷻ امر ګاڼه او په خپلو ټولو شرکیاتو باندې يې همدغه لقب ایښوده لکه چې د[الأنعام:۱۴۸] آیت لاندې ورته اشاره شوې ده.

د "مسجد" کلمه څه معنی؟

۴_ که څه هم د "مَسْجِد" د کلمې متعارفه معنی جومات ده او په دې مقام کښې يې علماو کرامو متعددې معناوې کړې دي[۱] مګر مونږ ته دا بهتره ښکاري چې دلته به د ﴿ مَسْجِد ﴾ د کلمې څخه لغوي مسجد مراد وي چې د سجدې د ځای معنی ورکوي، او نبي کريم ﷺ ورته په یوه اورده حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ»[۲] یعنې: ماته ټوله ځمکه د سجدې ځای او پاکوونکې ګرځولې شوې ده، نو زما د امت څخه چې هر یوه سړي ته د لمانځه وخت ورسېږي (او په هر ځای کښې چې وي) نو لمونځ دې وکړي (او متعارف جومات ته دې نه ټالوي).

خو د دې سره_سره ذکره شوې کلمه دلته د عبادت څخه کنایه ده. نو د معنی حاصل به يې داسې راووځي چې تاسو په هریوه عبادت کښې، لمونځ وي او که طواف، خپل نیت خاص الله ﷻ ته سیده کړئ او غیر الله یا بوتانو ته پکښې ګډون مه ورکوئ په همدغې معنی باندې د آیت شریف متباقي ټکړه دلالت کوي چې: ﴿ وَٱدۡعُوهُ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴾ او د خپل رب ﷻ بلنه په داسې حال کښې وکړئ چې خاص همده ﷻ لره په غاړو ایښودولو کښې اخلاص کوونکي یاست.

﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴿٣١﴾ ﴾

[۳۱] ای د ادم ؑ اولادې! د هر یوه عبادت په نزد (لمونځ وي او که طواف) خپل ښائست (جامې) واخلئ (واغوندئ)، او خورئ او څښئ او د حد څخه تېرې مه کوئ. (ځکه چې) یقیناً الله ﷻ (د ذکرو شوو دېواړو شیانو څخه په یوه کښې هم) د حد څخه تېرېدونکي نه خوښوي.

ارتباط او شان نزولونه

د ذکر شوو تفریعاتو څخه دا درېمه تفریع ده چې د ادم ؑ او د ابلیس _علیه اللعنة_ د قیصو په تعقیب کښې نازله شوې ده. د شان نزول وجوه يې زښت ډېر دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

۱_ د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: «كَانَتِ الْمَرْأَةُ تَطُوفُ بِالْبَيْتِ وَهِيَ عُرْيَانَةٌ

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۲۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸

فَتَقُولُ مَنْ يُعِيرُنِي تِطْوَافًا»[۱] یعني: د جاهلیت په زمانه کښې به ښځې په بربنډه باندې د بیت الله شریف طواف کاوه نو دا خبره به یې د ځانه سره تکراروله چې ماته څوک د عاریت په توګه د غلیظ عورت د پټولو دپاره "تِطْوَاف" (کپړه یا رنجاړه) راکوي؟!

"تِطْوَاف" د هغې وړې رنجاړې لقب وه چې فقط په خپل غلیظ عورت باندې به یې اچولې وه.

۲ـ د سعید بن جبیر علیه الرحمة څخه روایت دی چې: "كَانَ النَّاسُ يَطُوْفُوْنَ بِالْبَيْتِ عُرَاةً"[۲] خلکو به (نارینه وه او که زنانه) په بربنډه حالت کښې د بیت الله څخه طواف کاوه.

۳ـ د اسلام د راتګ څخه وړاندې به د قریشو د قبیلې څخه پرته ـچې ځانونو ته به یې اهل الحرم ویلې ـ هیچا په خپلو جامو کښې طواف نه کاوه، د دوی نارینه وو به اطرافي نارینه وو ته جامې ورکولې او زنانه وو به یې زنانه وو ته هم دغه لطف کاوه.

نو هغه چا به چې په مکه معظمه کښې نه اشنا درلود چې جامې ورکړي او نه به یې څه مال او دارایي درلوده چې د مکیانو څخه جامې په ایجاره او کرایه واخلي، د لاندې دوه وو حالونو څخه به خالي نه وه:

الف: یا به یې خپلې جامې وغورزولې او په لوڅه به یې طواف کاوه.

ب: یا به یې د خپلو جامو سره طواف وکړ مګر د طواف څخه وروسته به یې وغورزولې او د تقی (غورزولې شوې) نوم به یې ورباندې کېښود[۳].

۴ـ ځینې علماء وایي چې: "اِنَّ نَاسًا مِنَ الْأَعْرَابِ يَطُوْفُوْنَ بِالْبَيْتِ عُرَاةً، الرِّجَالُ بِالنَّهَارِ وَالنِّسَاءُ بِاللَّيْلِ"[۴] یعني د اعرابیانو ځینو خلکو به په لوڅه طواف کاوه، نارینه وو به یې د ورځې او زنانه وو به یې د شپې (دغه عمل اجراء کاوه).

۵ـ د بنو عامر د قبیلې خلکو به د حج کولو په ورځو کښې فقط دومره روزي خوړه چې ساګاني به یې ورباندې ساتلې وې، او غوړ خو به یې بالکل نه خواړه، ترڅو د خپل حج تعظیم په ځای کړي. نو مسلمانانو نبي کریم ﷺ ته عرض وکړ چې: «نَحْنُ اَحَقُّ اَنْ نَفْعَلَ ذٰلِكَ يَارَسُوْلَ الله»[۵] یعني: ای د الله رسوله! مونږ ته ډېره بهتره ده چې دغه ډول کار وکړو او د خپل حج تعظیم وکړو. نو الله ﷻ ذکر شوی آیت شریف نازل کړ.

څه لرې نه ده چې د وخت مشرکانو (جاهلانو) به مسلمانان ملامته کړي وي چې تاسو په بربنډه باندې طواف نه کوئ. لکه څنګه چې د دې عصر جاهلان د مسلمانانو ځوانانو په ریږو پورې خاندي او د زنانه وو مسلمانانو په پرده او حجاب باندې ملنډې وهي.

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۴۳
(۲) الدرالمنثور ج۳ ص۴۳۹
(۳) تفسير القرطبي ج۸ ص۱۸۹
(۴) زاد المسير ج۳ ص۱۲۷
(۵) تفسير البغوي ج۲ ص۱۵۷

۶_ د عُروه ﷺ څخه روایت دی چې قریشو به په خلکو باندې (په خپل خیال) ثوابونه ګټل، نارینه وو به یې نارینه وو ته (د طواف دپاره) جامې ورکولې او زنانه وو به یې زنانه وو ته (په همدې غرض) خپلې جامې ښندلې «فَمَنْ لَمْ تُعْطِهِ الْحُمْسُ طَافَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا»[۱] یعنې نو چاته به چې حُمس (قریشو) جامې ورنه کړې نو هغه به د بیت الله شریف طواف په لوڅه (بربنډه) ترسره کاوه.

په همدې هکله ځینو مفسرینو کرامو ځینې نور روایات هم لیکلي دي[۲].

نو الله ﷻ د ذکر شوو بدعتونو (بربنډ طواف کول او د خوراک او څښاک تحریم) په رد کښې ذکر شوی آیت شریف نازل کړ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای د ادم ﷺ اولادې! پام کوئ چې شیطان درباندې خپله شومه نقشه عملي نه کړي چې یا مو بربنډ کړي او یا د ده په اشاره باندې پاکیزه حلال شیان په ځان باندې حرام کړئ.

نو جامه ستاسو دپاره ښائست او حسن دی، باید خپل ځانونه په هر وخت کښې پاکیزه او ښائسته وساتئ او د الله ﷻ د نعمتونو څخه استفاده وکړئ، خصوصاً د عبادت په وخت کښې خپل عورتونه پټ کړئ، په بربنډه باندې مه طواف کوئ او مه لمونځ.

په دې باندې علاوه د الله ﷻ د حلال کړی شوو نعمتونو څخه خورئ او څښکئ، مګر د شرعي حدودو څخه تجاوز مه کوئ چې یا حرامه جامه واغوندئ او یا خپله شتمني په غیر شرعي امورو کښې ولګوئ. ځکه چې الله ﷻ د شرعي حدودو څخه تېرېدونکي خلک نه خوښوي.

توضیحات

۱_ د جاهلیت په زمانه کښې به عربو په طواف کښې د خپلو ځانونو د بربنډولو دپاره لاندې دلائل تراشل چې:

الف: مونږ د کعبې شریفې د احترام په خاطر په هغو جامو کښې طواف نه کوو په کومو کښې چې مونږ د ګناه مرتکب شوي یاستو[۳].

ب: مونږ خپل ځانونه تفاولا (د نېک فالۍ په توګه) بربنډوو ترڅو د ګناه څخه داسې بربنډ شو لکه د مورګانو څخه د زېږېدنې په وخت کښې چې د جامو څخه بربنډ وو[۴].

ذکر شوی حکم نبي کریم ﷺ ټولو خلکو ته د "حجة الوداع" څخه یو کال وړاندې د علي ﷺ په خوله باندې اعلان کړ چې: «وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ»[۵] یعنې د سږ کال څخه وروسته به هیڅوک په بربنډه باندې طواف نه کوي.

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۲۲۶
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۴۰
(۳) المحرر الوجيز ج۷ ص۴۱
(۴) تفسير الكشاف ج۲ ص۱۰۰
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۱۷۵

"زينة" څه معنى؟

۲_ د "زِينَة" كلمه د ښائست په معنى ده چې لاندې درې ډولونه درلودلی شي[۱]:
الف: نفسي (معنوي) ښائست، لکه علم، نيک عقائد او داسې نور.
ب: بدني ښائست، لکه بدني قوت، ډولي قامت او داسې نور.
ج: خارجي ښائست، لکه د حلال مال كثرت او داسې نور.
په دې مقام كښې همدغه دريم ډول زينت مراد دی څکه چې مفسرينو كرامو _په اجماعي توګه_ د زينت كلمه په جامو سره تفسيره كړې ده[۲] چې د بدن څخه بهر دي او د يو پلوه ورباندې عورت پټېږي او د بله پلوه د الله ﷻ د نعمتونو مظهر جوړېږي. نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ»[۳] يعني: يقيناً الله ﷻ دا خوښوي چې د ده ﷻ (د وركړې شوي) نعمت نښې د ده ﷻ په بنده باندې وليدلی شي، څکه چې د ښو جامو اغوستل د نعمتونو او غنا ډېر ښه مظهر دی.

په لوڅه لمونځ كول جائز نه دي

۳_ احناف عليهم الرحمة د لاندې وجوهو د كبله په لمانځه كښې د عورت پټول فرض ګڼي:
الف: په احكامو كښې د نصوصو عموم ته كتل كېږي، نه د شان نزول خصوص يا د مورد خصوص ته، نو ذكر شوی آيت شريف كه څه هم د طواف په باره كښې نازل شوی دی مګر د مفهوم په عموم كښې يې لمونځ هم شامل دی، نو په لمانځه كښې هم د عورت پټول لازم شوه.
ب: د "مسجد" كلمه په دې مقام كښې هغه معنى وركوي كومه يې چې په نژدې تېر شوي [۳۰] آيت كښې وركوله، نو د معنى حاصل يې داسې راوځي چې تاسو يو عبادت هم په بربنډه باندې مه كوئ، په طواف كښې هم جامې واغوندئ او په لمانځه كښې هم خپل عورتونه پټ كړئ.

سوال جواب

۴_ كه څوک وايي چې: وړاندې په دوهمه توضيح كښې تېر شوه چې د "زِينَة" كلمه په جامو سره تفسيره شوې ده، نو په كار وه چې احنافو عليهم الرحمة په لمانځه كښې د جامو اغوستل فرض ګڼلي وی نه يوازې د عورت پټول؟
مونږ وايو چې: د آيت شريف څخه يوازې همدومره فهمېږي چې په لوڅه باندې عبادت مه كوئ پاتې شوه دا خبره چې څومره لباس اغوستل ضرور دي او څومره مستحب، نو دا په احاديثو كښې واضحه شوې ده چې د عورت پټول فرض او ضروري دي او په دې باندې علاوه نوره جامه او يا

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۳
(۲) تفسير المظهري ج۳ ص۳۴۱
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۹

سپېڅلې او نظیفه جامه اغوستل مستحب کار دی. لاندې احادیث د وضاحت دپاره ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يَقْبَلُ اللهُ صَلَاةَ حَائِضٍ إِلَّا بِخِمَارٍ»[١] يعني الله ﷻ د هغې زنانه لمونځ نه قبلوي د کومې چې لمونځ ورباندې فرض شوی وي (بالغه وي) مګر په څپټۍ سره (چې د سر وېښتان يې پکښې پټ وي). ځکه چې د زنانه وو د سر وېښتان په عورت کښې شامل دي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمايلي دی چې: «خَيْرُ ثِيَابِكُمُ الْبَيَاضُ فَكَفِّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ وَالْبَسُوهَا»[٢] يعني ستاسو غوره جامې سپينې جامې دي نو په همدغو کښې مړو ته کفن ورکړئ او همدغه واغوندئ (برابره خبره ده چې په لمانځه کښې وي او که د لمانځه څخه بهر).

دريم: يوه ورځې نبي کریم ﷺ د جمعې په ورځ په ممبر باندې په عتاب آميزه لهجه دا خبره وکړه چې: «مَا عَلَى أَحَدِكُمْ لَوِ اشْتَرَى ثَوْبَيْنِ لِيَوْمِ الْجُمُعَةِ سِوَى ثَوْبَيْ مِهْنَتِهِ»[٣] يعني: څه دي په يو ستاسو باندې چې د خپل کارو بار د جامو څخه په غير نورې دوه جامې (کميس او لنګ يا پرتوګ) د جمعې د ورځې دپاره وپېري؟! (يعني که د چا وسه کېږي).

که څوک ددې څخه اضافه تحقيق غواړي نو ځينو اوردو کتابونو[٤] ته دې مراجعه وکړي.

اسراف وپېژنئ

۴_ د اسراف د پېژندلو په باره کښې مونږ د [الأنعام:۱۴۱] آيت لاندې د الله ﷻ په توفيق هاغومره څه ليکلي دي چې ذکره شوې کلمه ورباندې پېژاندله کېږي، بيا ليکلو ته يې اړتيا نه وينو مګر په دې مقام کښې ورباندې لاندې معلومات ور اضافه کوو:

الف: د ﴿وَلَا تُسْرِفُوٓا۟﴾ جمله د وړاندېنيو درېواړو مضامينو سره پيوستون لري، نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې په هر عبادت کښې لباس واغوندئ او اسراف مه کوئ چې يا عورت بربنډ کړئ او يا د تکبر جامې په تن کړئ. همدارنګه خوراک او څښاک وکړئ مګر اسراف پکښې مه کوئ چې د شرعي حدودو څخه په افراط يا تفريط سره مخالفت وکړئ.

ب: نبي کریم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا مَا لَمْ يُخَالِطْهُ إِسْرَافٌ أَوْ مَخِيلَةٌ»[٥] يعني: خورئ او څښئ، خيرات کوئ او اغوندئ ترڅو چې ورسره اسراف او تکبر ګډ نه شي.

ج: عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: «كُلْ مَا شِئْتَ وَالْبَسْ مَا شِئْتَ مَا أَخْطَأَتْكَ اثْنَتَانِ سَرَفٌ أَوْ مَخِيلَةٌ»[٦] يعني: څه چې دې خوښه وي هغه خوره او څه چې دې خوښه وي هغه اغونده تر هغه چې دوه

---

(١) سنن ابي داود ج١ ص٩۴
(٢) سنن ابن ماجه ص١٠۶
(٣) سنن ابن ماجه ص٧٧: سنن ابن ابي داود ج١ ص١۵۴
(۴) احکام القرآن للجصاص ج٢ ص٣١: الحجة البالغه ج١ ص١٩۴
(۵) سنن ابن ماجه ص٣۵٧
(۶) صحيح البخاري ج٢ ص٨۶٠

خوبونه تا خطا کړي (درکښې موجود نه شي) چې يو د حد څخه تجاوز دی او بل تکبر.

يوه لنډکۍ قيصه

ع د ښه وضاحت دپاره په دې مقام کښې يوه لنډکۍ قيصه د سوال جواب په شکل ولولئ چې د يو نصراني طبيب او د علي بن الحسين علیه الرحمة ترمنځ واقع شوې ده. هغه دا چې:

نصراني: ستاسو په کتاب (قرآن) کښې د علم طب په هکله څه شی نشته حال دا چې علم په دوه دوله دی چې يو د اديانو علم دی، او بل د ابدانو علم دی چې د طب د علم څخه عبارت دی.

علي علیه الرحمة: زمونږ په کتاب کښې د طب علم ټول په نيم ايت کښې نازل شوی دی.

نصراني: هغه کوم نيم ايت دی؟!

علي علیه الرحمة: هغه دا دی چې: ﴿ وَكُلُواْ وَٱشْرَبُواْ وَلَا تُسْرِفُوٓاْ ﴾ يعني: او تاسو خورئ او څښکئ او اسراف مه کوئ.

نصراني: ستاسو پيغمبر په طب کښې څه نه دي ويلي؟

علي علیه الرحمة: زمونږ پيغمبر ﷺ د طب ټول علم په ډېرو اسانو کلماتو کښې راغونډ کړی دی.

نصراني: هغه کلمات کوم دي؟

علي علیه الرحمة: هغه دا دي چې: «الْمَعِدَةُ بَيْتُ الْأَدْوَاءِ وَالْحِمْيَةُ رَأْسُ كُلِّ دَوَاءٍ وَأَعْطِ كُلَّ جَسَدٍ مَا عَوَّدْتَهُ»

يعني: معده د مرضونو کور دی، او پرهېز د هرې دوا سر دی، او هر جسد ته هغه شی ورکړه چې ورسره دې عادت کړی وي.

نصراني: "مَا تَرَكَ كِتَابُكُمْ وَلَا نَبِيُّكُمْ لِجَالِينُوسَ طِبًّا"[۱] يعني ستاسو کتاب او ستاسو پيغمبر د جالينوس دپاره په طب کښې هېڅ شی نه دی پرېښی.

جالينوس يو مشهور حکيم تېر شوی دی چې په طبابت کښې يې خورا شهرت درلود.

﴿ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِۦ وَٱلطَّيِّبَٰتِ مِنَ ٱلرِّزْقِ ۚ قُلْ هِىَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ
فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾ قُلْ
إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَٱلْإِثْمَ وَٱلْبَغْىَ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُواْ
بِٱللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا وَأَن تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۖ
فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۲] (ورته) ووايه (اې پيغمبره!) چې د الله ﷻ هغه ښائست (جامه) چا حرام کړی دی چې د خپلو

[۱] تفسير القرطبي ج۷ ص۱۹۲

بندګانو دپاره یې راویستلي (پیدا کړي) دي او (همدارنګه د روزیو څخه) پاکیزه (او لذیذه) رزقونه
(چا حرامې کړې دي)؟ (هیچا نه دي حرامې کړي).
(ورته) ووایه چې دا (نعمتونه) په نړۍ ژوند کښې د هغو کسانو دپاره دي چې ایمان یې را وړی
وي (دوی ترې محروم نه دي ګرځولي شوي) حال دا چې د قیامت په ورځ (په آخرت کښې) به (د دوی
دپاره دا نعمتونه) سوچه (او د عذاب څخه پاک) وي.
مونږ خپل ایتونه (او احکام) په دغه ډول (وضاحت سره) د داسې قوم دپاره تفصیلوار بیانوو چې
پوهیږي (همدوی ترې ګټه اخلي).

[۳۳] (ورته) ووایه چې یقیناً زما رب ﷻ (ټول) بې شرمه کارونه حرام کړي دي، هغه چې د دغو
کارونو د جملې څخه پټ دي او هغه چې ښکاره دي، او هم (یې مطلقه) ګناه (حرامه کړې ده، وړه وي
او که غټه) او (هم یې په خلکو باندې) ناحقه بغاوت (ظلم حرام کړی دی) او (هم یې دا حرام کړی دی
چې تاسو د الله ﷻ سره (په عبادت کښې) هغه شی شریک ودروئ کوم چې الله ﷻ (د) هغه (په ثبوت
باندې څه دلیل نه دی نازل کړی، او دا (هم) چې تاسو په الله ﷻ باندې هغه څه (د دروغو په توګه)
ووایاست چې (د هغو په ثبوت باندې) تاسو نه پوهیږئ (او علم پرې نه لرئ).

[۳۴] او د هرې ډلې (د سپکولو یا پوپنا کولو) دپاره (د الله ﷻ په نزد) ټاکلی شوی وخت دی،
کله چې د دوی ټاکلی شوی وخت ورسیږي نو نه به ډېر لږ وخت دوی وروسته شي او نه به وړاندې
شي (هېڅ تغیر او بدلون به ونه مومي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېني آیت مضمون تعقیب شوی دی چې الله ﷻ هغه جامې او خوراک
او څښاک نه دي حرام کړي کوم چې مشرکان یې په طواف او د حج په موسم کښې په خپلو ځانونو
باندې حراموي او لا په تعمیل کښې یې دا جر تمه هم لري.

۱ـ یعنې ای پیغمبره! د خلکو څخه توبیخاً او انکاراً پوښتنه وکړه چې الله ﷻ خو په خپلو
بندګانو باندې نه هغه لباس اغوستل حرام کړي دي کوم چې د همدوی دپاره یې د ونو، بوټو او د
حیواناتو د شاګانو څخه پیدا کړي دي، لکه مالوچ، کتان او داسې نور، او نه یې د روزیو څخه هغه
پاکیزه رزق حرام کړی دی چې د همدوی دپاره یې په ځمکه کښې موجود کړی دی. نو دا راته
ووایاست چې هغه څوک دی چې د ذکرو شوو شیانو په تحریم باندې یې حکم کړی دی؟ ایا د الله ﷻ
څخه په غیر بل څوک د تحریم او تحلیل اختیار لري؟ که تاسو ذکر شوی حکم الله ﷻ ته منسوبوئ
نو په کوم پیغمبر باندې او په کوم کتاب کښې الله ﷻ ذکر شوی حکم نازل کړی دی؟.

۲ـ ای پیغمبره! کله چې مشرکان د ذکرې شوې پوښتنې د جواب څخه عاجز او چپ شوه او یا
یې پرې ځانونه ګونګان واچول نو ته پخپله جواب ورکړه چې: ځومره ښائسته لباسونه او ځومره
پاکیزه او لذیذ خوراک او څښاک چې تاسو ته په نظر درځي هغه ټول الله ﷻ په دنیا کښې د مؤمنانو

پیدا کړي دي چې ترڅو د یو پلوه دوی ترې استفاده وکړي او د الله ﷻ شکرګذاري وکړي او د بله پلوه یې د جنت نعمتونو ته رغبت او مینه زیاته شي.

د دنیاوي نعمتونو څخه کافران هم استفاده کولی شي، نو ترڅو چې مؤمنان په دنیا کښې د الله ﷻ نوم اخلي دنیا به ودانه وي او نعمتونه به پرېمانه وي او په کافرانو باندې به څه بندیز ونه لګولی شي او نه پرې لګولی شوی دی مګر دا بېله خبره ده چې دوی بې د دلیله په خینو نعمتونو باندې د تحریم ټاپه وهي.

هو! اخروي نعمتونه دغسې نه دي چې کافران به پکښې اشتراک وکړی شي بلکې هلته به ټول نعمتونه په مؤمنانو پوري ځانګړي وي او بس. یا په بل عبارت: کافرانو ته په کار وه چې دنیاوي نعمتونه یې په ځانونو باندې نه وی حرام کړي او څه لنډه تنګه استفاده یې ترې کړې وی او دا ځکه چې په اخروي نعمتونو کښې خو بې د دې څخه هم څه برخه نه لري.

۳_ ای پیغمبره! مونږ خپل احکام په دغه ډول باندې په استدلالي توګه بیانوو خو هغه خلک ترې استفاده کولی شي او د هغو پرې سرونه خلاصېږي کوم چې څه پوهه ولري او د ښه او بد څه فرق وکړی شي.

عجیبه کړنلاره

۴_ ای پیغمبره! مشرکانو ډېره عجیبه کړنلاره غوره کړې ده چې په حلالو شیانو باندې د تحریم حکم کوي او د ثوابونو تمه ورته لري، مګر بالمقابل کوم کارونه چې الله ﷻ حرام کړي دي او د عذاب خطر پکښې دی هغه ډېر په زغرده کوي او د هیڅ خطر احساس نه کوي. د مثال په توګه:

الف: ورته ووایه چې زما رب ﷻ، چې ستاسو رب هم دی، ټول بې حیا او بې شرمه کارونه حرام کړي دي چې نه به څوک په ښکاره ډول ورنژدې کېږي او نه به یې د خلکو څخه په پټه مرتکب کېږي. خال دا چې تاسو په بې حیا کارونو باندې نه په ښکاره توګه صرفه کوئ او نه په پټه.

ب: بلکې زما رب ﷻ مطلق ګناه حرامه کړې ده، هره یوه ګناه چې وي، مګر تاسو د یوې ګناه څخه هم سر نه اړوئ.

ج: زما رب ﷻ په خلکو باندې تېری او بغاوت حرام کړی دی، او تاسو په ټولو خلکو باندې عموماً او په مسلمانانو باندې خصوصاً ډول-ډول ظلمونه کوئ او پخپله هم اقرار کوئ چې دا ظلم او ناحقه کار دی مګر لاس ترې نه اخلئ.

د: بل شی چې زما رب ﷻ حرام کړی دی هغه شرک دی چې په ټولو جنایتونو کښې اول نمره جنایت دی، حال دا چې تاسو یې بې دلیله او بې برهانه مرتکب شوي یاست.

ه: زما رب ﷻ په تاسو باندې حرامه کړې ده چې په الله ﷻ باندې هغه دروغ وتړئ کوم چې تاسو بې د خپلو خولو څخه پرته د علمه او دلیله راوباسئ.

تاسو د یو پلوه جنایات کوئ او د بله پلوه هغه جنایات الله ﷻ ته منسوبوئ. یا په بل عبارت:

د گناه څخه مو اعتذار وړ بد دی، چې په دغو باندې راته الله ﷻ امر کړی دی. نو څرنگه چې تاسو د دغې کړنلارې څخه لاس نه اخلئ نو د عذاب انتظار وباسئ ترڅو چې وخت یې در ورسیږي، کله چې د عذاب ټاکلی وخت ورسیږي نو بیا نه وړاندې او بیرته کیږي او نه پکښې څوک د تصرف او مخنیوي توان لري.

توضیحات

۱_ علماوو کرامو د دې جملې: ﴿هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا خَالِصَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ﴾ دپاره لاندې تفسیرونه کړي دي:

الف: عبدالله بن عباس رضی‌الله‌عنهما وایي چې د الله ﷻ نعمتونه د مؤمنانو دپاره خلق کړی شوي دي مګر په دنیا کښې ترې بالتبع کافران هم استفاده کوي ترڅو چې دنیا ودانه وي، خو په آخرت کښې د دوی دپاره خالص او سوچه دي چې کافران ترې بالتبع هم استفاده نه شي کولی[۱].

ب: د الله ﷻ نعمتونه په دنیا کښې د مؤمنانو دپاره پیدا کړی شوي دي مګر د غمونو او تکلیفونو څخه سوچه نه دي، اما په آخرت کښې د دوی دپاره سوچه او خالص دي چې نه به ورسره غم ملګری وي او نه تکلیف او مشقت[۲].

ج: سعید بن جبیر علیه‌الرحمة وایي چې د معنی حاصل یې داسې کیږي چې د الله ﷻ نعمتونه په دنیا کښې د مؤمنانو دپاره دي په داسې حال کښې چې په آخرت کښې ورباندې دوی د عذاب سره هم نه مخامخ کیږي[۳] چې تاسو څکه معذب شوئ چې په دنیا کښې مو د نعمتونو څخه استفاده کړې ده.

مونږ ته د ایتونو د سیاق او سباق (وړاندې او بېرته) په اعتبار سره همدغه دریم تفسیر غوره ښکاري. مشرکانو خو په خپلو ځانونو باندې د الله ﷻ نعمتونه څکه حرام ګرځول ترڅو خپل ځانونه زیات تقوی دار معرفي کړي، نو الله ﷻ د دوی نظر رد کړ او ورته یې وفرمایل چې د نعمتونو تحریم که د تقوی نښه وی نو د هرچا څخه وړاندې به په مؤمنانو باندې حرام کړی شوي وی او په آخرت کښې خو به دوی د نعمتونو څخه بالکل څکه نه وی کړې، حال دا چې مؤمنانو ته پرې په دنیا کښې جنایت نشته او په آخرت کښې ورته د تعذیب موجب نه جوړیږي، بلکې په شکریه باندې الله ﷻ خپلو نعمتونو ته لا زیادت ورکوي او پریمانه یې جوړوي.

أَجَل څه معنی؟

۲_ په ﴿أَجَلُهُمۡ﴾ کښې د "أَجَل" کلمه د ټاکلي شوي وخت څخه عبارت ده[۴].

نو د معنی حاصل یې داسې کیږي چې: کله د کافرانو د قوت د ماتېدلو او یا پوړنا کولو وخت

---

(۱) الدر المنثور ج۳ ص۴۴۷
(۲) روح المعاني ج۸ ص۱۱۲
(۳) المحرر الوجیز ج۷ ص۴۷
(۴) مفردات الراغب ص۶

راولېږي نو نه به یوه ګړۍ وروسته شي او نه به وړاندې.

ربنتیا چې کله د قریشو د قوت د ماتېدلو وخت ورسېد (د مکې معظمې د فتحه کېدلو وخت راغی) نو هیڅ تغیر یې ونه خوړ او د مکیانو قوت مات شو.

سوال جواب

که څوک وایي چې: د ټاکلې شوي وخت د رسېدلو په صورت کښې خو احتمال وه چې وخت رخنه پېږي خو الله ﷻ دا احتمال منفي کړ چې: ﴿لَا يَسۡتَأۡخِرُونَ﴾ دوی به وروسته نه کړی شي؛ اما د وړاندې کېدلو خو هیڅ احتمال نشته نو پوښتنه دا ده چې د ﴿وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ﴾ جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو خو ذکر شوي سوال ته ډېر جوابونه کړي دي[1] مګر په زړه پوری جواب یې دا دی چې ذکره شوې جمله د عدم تغیر څخه د کنایې په توګه نازله شوې ده او په کنایاتو کښې خو د مبالغې دپاره محال (نه کېدونکي) مضامین هم ذکر کېږي.

د ښه وضاحت په غرض لاندې مثال ولولئ:

په راتلونکې [۴۰] آیت کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿حَتَّىٰ يَلِجَ ٱلۡجَمَلُ فِي سَمِّ ٱلۡخِيَاطِ﴾ یعنې کافرانو ته به د اسمان دروازې ترهغه ببرته نه شي او جنت ته به داخل نه شي ترڅو چې اوښ (من حیث اوښ) د ستنې په سوم (من حیث سوم) کښې ننوزي. حال دا چې دا محال (نه کېدونکی) کار دی، نه به وایې چې داسې ویل شوي دي چې کافران به هیڅکله جنت ته داخل نه شي.

﴿يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ إِمَّا يَأۡتِيَنَّكُمۡ رُسُلٞ مِّنكُمۡ يَقُصُّونَ عَلَيۡكُمۡ ءَايَٰتِي فَمَنِ ٱتَّقَىٰ وَأَصۡلَحَ فَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ۝٣٥ وَٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَٱسۡتَكۡبَرُواْ عَنۡهَآ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِۖ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ۝٣٦﴾

[۳۵] ای د ادم ﷺ اولادې! که چېرې (زما د پلوه) تاسو ته همدا ستاسو د جملې څخه داسې پیغمبران علیهم السلام درشي چې زما ایتونه (او احکام) په تاسو باندې لولي نو چا چې (د شرک څخه خپل) ځان وساته او (خپل اعمال یې) اصلاح کړه نو نه به په دوی باندې (د الله ﷻ د پلوه) څه ډار وي او نه به دوی غمژن شي.

[۳۶] او هغه کسان چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي او (د عقیدې او عمل څخه یې) تکبر (لویي) وکړي همدغه کسان د اور (دوزخ) اندېوالان دي، دوی به پکښې همېشه وي (اندېوالي به یې ورسره پرې نه شي).

---

[1] تفسیر القاسمي ج۷ ص۷۲

د مطلب خلاصه

د ذکرو شوو تفریعاتو څخه دا څلورمه او وروستنی تفریع ده چې د ادم ﷺ اولاده خپل عاقبت ته متوجه کړی شوې ده چې د شیطان په دروغینو خبرو باندې ونه غولېږي. نو حاصل یې داسې راوځي:

۱ـ ای انسانانو! مونږ تاسو څمکې ته د ادم ﷺ په سلسله رابنکته کړي یاست چې د شیطان سره به دلته د یوه وخته پورې لاس او ګریوان یاست مګر تاسو مو بې وسائلو او بې وسلې نه یاست پرینبې، عقلونه مو درکړي، حواس مو دربنلي او بالآخره ټول مخلوقات مو د خپل وحدانیت دپاره نښې او علامات درولي دي، نو تاسو کولی شئ چې خپل خالق ﷻ وپیژنئ او شریک ورسره جوړ نه کړئ.

یا په بل عبارت: په تاسو کښې مو د شیطان سره د مبارزې او مجادلې توان اینبی دی، تاسو په مونږ باندې د دې حق نه لرئ چې پیغمبران او کتابونه درولېږو.

۲ـ هو! که مونږ په خپل فضل او کرم سره دغه کار وکړ او پیغمبران علیهم السلام مو درواستول چې زمونږ ایتونه یې درباندې ولوستل او زمونږ وحدانیت یې درته په تکرار سره روښانه کړ، نو بیا به تاسو د دغو دوه وو حالونو څخه خالي نه یاست:

الف: که چا خپل ځان عقیدةً او عملاً اصلاح کړ نو په ده باندې نه ډار شته او نه به غمژن شي.

ب: بالمقابل که څوک د عقل څخه کار وانخلي او حواس په کار وانچوي او پیغمبرانو علیهم السلام ته هم د دروغژنانو نسبت وکړي او بالآخره د هغوی تحقیر وکړي، نو دوی به د همیشه دپاره په دوزخ کښې پراته وي. دا دی نه بدلیدونکی قانون په یاد یې ولرئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ﴾ کښې د "إِمَّا" توری په اصل کښې "إِنْ مَا" دی چې د "إِنْ" توری د شرط دپاره دی او د "مَا" په توري باندې یې تاکید موندلی دی[۱].

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د عربیت د قانون په اعتبار سره د "إِذَا" توری په یقیني شرطونو کښې استعمالېږي او د "إِنْ" توری په احتمالي شرطونو کښې[۲] لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا ٱلنِّصْفُ﴾ [النساء:۱۱] یعنې که مړي یوازې یوه لور درلوده نو دغې لره په میراث کښې د ترکې څخه نیمایي برخه ټاکله شوې ده.

نو پوښتنه دا ده چې د پیغمبرانو علیهم السلام را استول خو یقیني وه نو په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ﴾ په عوض "إِذَا مَا يَأْتِيَنَّكُمْ" نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو: حکمت پکښې دا دی ـ والله اعلم ـ چې د پیغمبرانو علیهم السلام را استول په الله ﷻ باندې

(۱) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۰۲
(۲) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۲ ص۲۳۸

واجب نه دي بلکې احتمالي دي، هو! دا بیله خبره ده چې په خپل خان باندې یې د لطف او فضل د
راجب ګرخولي دي، نو که بالفرض الله ﷻ بالکل پیغمبران علیهم السلام نه وی رااستولي هم په توحید
کېله واجب باندې به خلک مکلف وی.

همدا د أهل السنة والجماعة عقیده ده، اما معتزله وایي چې د پیغمبرانو علیهم السلام رااستول په الله ﷻ
باندې واجب دي[1]، العیاذ بالله ﷻ.

یادونه

۲_ د دغو دوارو ایتونو د مضامینو غوندې مضامین په [البقرة:۳۸_۳۹] ایتونو کښې تېر شوي
دي هیله ده چې زیات تفصیل یې هملته وکتل شي.

هو فقط همدومره توپیر سره لري چې هلته ادم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها قصداً مخاطب کړی
شوي دي او د دوی اولاده په غوږ وهلی شوې ده، اما دلته د هغوی اولادونو ته په قصدي توګه
خطاب متوجه کړی شوی دی، ته به وایې چې هر امت ته په خپلو خپلو وختونو کښې ذکره شوې
توصیه جدا جدا نازله کړی شوې ده.

﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِـَٔايَٰتِهِۦٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُم مِّنَ
ٱلْكِتَٰبِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوٓا۟ أَيْنَ مَا كُنتُمْ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ
قَالُوا۟ ضَلُّوا۟ عَنَّا وَشَهِدُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰفِرِينَ ﴿٣٧﴾﴾

[۳۷] نو د هغه چا څخه لوی ظالم څوک دی چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي او یا د ده ﷻ ایتونو
ته د دروغو نسبت کوي؟!

دغه ډله (ظالمان) چې دي دوی ته به د کتاب څخه خپله برخه ورسېږي (څه چې ورته لیکل شوي
دي هغه به په دنیا کښې مونده کړي) آن تردې چې کله دوی ته زمونږ استولي پرښتې ور ورسېږي
چې ارواګاني یې پوره قبض کړي نو ویه وایي (دوی ته) چې هغه (باطل معبودان مو) چرته دي چې
تاسو به د الله ﷻ څخه په غیر بلل (عبادت به مو کاوه)؟. دوی به (په جواب کښې) ووایې چې هغوی
خو زمونږ څخه ورک شوه (زمونږ په درد باندې دوا نه شوه)، او په خپلو ځانونو باندې به شاهدي
ورکړي (اقرار به وکړي) چې یقیناً دوی کافران وه (او په غلطه لار باندې روان وه).

د مطلب خلاصه

په دې ایت کښې د وړاندېني متصل آیت وجه بیانه شوې ده چې د معنی حاصل یې داسې کېږي:
کافرانو ته څکه دوزخ د دوام په توګه تاکلی شوی دی چې دوی د ېر لوی ظالمان دي. ایا د هغه

[1] روح المعاني ج۸ ص۱۱۴

چا څخه بل لوی ظالم شته چې یا په الله ﷻ باندې دروغ تړي او ووایي چې زه پیغمبر یم حال دا چې هغه پیغمبر نه وي، او یا ووایې چې الله ﷻ مونږ ته په بدو او بې شرمه کارونو باندې امر کړی دی حال دا چې الله ﷻ هیڅکله دغسې امر نه کوي او بالآخره یا د الله ﷻ ایتونو ته د دروغو نسبت وکړي چې دا د الله ﷻ ایتونه نه دي؟!.

دغو لویو ظالمانو ته چې الله ﷻ څه ټاکلي دي، خوشالي وي او که خپګان، راحت وي او که مشقت او یا داسې نور، هغه به ورباندې تېرېږي.

۲ـ نو ای مؤمنانو! کله چې ذکر شوو ظالمانو ته خوشالي ورسیده تاسو دا ګومان مه کوئ چې هغوی د الله ﷻ د غضب څخه خلاص شوه او عفوه ورته وکړی شوه، همدارنګه کله چې هغوی ته څه سختي او مشقتونه ورسېږي هم دا خیال مه کوئ چې دا به د هغوی د شرکیاتو جزا وي او د اخروي عذاب څخه به نجات ومومي.

خبره دا ده چې هغوی ته په دنیا کښې خپله ټاکلې برخه رسېږي، څومره عمرونه چې ورته ورکړی شوي وي هغه به تېروي، هغوی ته ترهغه فرصت ورکول کېږي ترڅو چې د اروا ګانو د قبض دپاره زمونږ وراستولې شوې پرښتې وررسېږي، نو په دغه وخت کښې به د هغوی د کفر او شرکیاتو جزاګانې پیل او په لوی عذاب باندې به اخته شي، په دغه وخت کښې به د توبیخ او تخجیل دپاره مخاطب کړی شي چې ستاسو باطل معبودان څه شوه چې د دغه عذاب مخه درڅخه واړوي او نجات درکړي؟.

نو په دغه وخت کښې به د کافرانو عقلونه سرته ورشي او پوه به شي چې په غلطه لاره باندې روان وو او په حسرت سره به جواب ورکړي چې هغوی خو زمونږ څخه ورک شوه، په درک یې نه پوهېږو چې څه شوه او چرته لاړه!، بیا به نو په خپلو ځانونو باندې شاهدي ورکړي چې بې شکه دوی په دنیا کښې په باطله لاره باندې روان وه، او په خپلو کړو وړو باندې به پښېمانه شي مګر د دغه وخت پښېماني به ورته څه ګټه ونه رسوي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو د ذکر شوي آیت شریف د ﴿نَصِيبُهُم مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ﴾ په دوه وو کلمو کښې زښت ډېر تفسیرونه کړي دي[1] چې د نصیب څخه په دې مقام کښې کومه برخه مطلب ده او د کتاب کلمه د کوم کتاب څخه عبارت ده.

که څه هم ټول تفسیرونه سره یو تربله څه منافات نه لري مګر مونږ ته چې د مقام په لحاظ کوم تفسیر غوره ښکاري هغه دا دی چې د نصیب څخه هغه شیان مراد دي کوم چې د هرچا دپاره د مور په ګېډه کښې لیکلی کېږي او د کتاب څخه هغه کاغذات مطلب دي کوم چې ذکر شوي شیان پکښې لیکلي شوي وي.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۳۱؛ البحر المحیط ج۵ ص۴۶

همدغه تفسیر ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې مضمون یې لاندې لوستلی شی:

کله چې نطفه د مور په رحم کښې ځای ونیسي نو الله ﷻ ورباندې یوه ملکه مقرره کړي چې ترڅو (برسېره د الله ﷻ په ازلي علم او برسېره د لوح محفوظ په ثبت) لاندې شیان ولیکي:

الف: د دغې نطفې څخه جوړېدونکی انسان شقي دی او که سعید (بد بخت دی او که نېک بخت).

ب: نوموړی نارینه دی او که ښځینه.

ج: نوموړی به په خپل دنیاوي ژوند کښې کوم-کوم کارونه کوي.

د: نوموړی به په کومو کومو ځایونو کښې ګرځي (او په کوم کوم ځای به قدمونه ږدي).

ه: نوموړی به کوم-کوم شیان خوري او څښکي (د ده روزي به څه شی وي) او داسې نور.

«ثُمَّ تُطْوَى الصُّحُفُ فَلَا يُزَادُ فِيهَا وَلَا يُنْقَصُ» [1] یعنې بیا لیکلي شوي کاغذات تاو کړی شي چې نه پکښې څه زیادت کېږي او نه کمبود (هیڅ تغیر نه خوري).

مونږ څخه ذکر شوی تفسیر خوښ کړ چې د آیت شریف دا ټکره ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُنَا ﴾ ورباندې دلالت کوي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د کافرانو کفري جزاګانې ترهغه نه پیل کېږي ترڅو چې خپلې هغه دنیاوي برخې پوره کړي کومې چې د مورګانو په ګېډو کښې ورته ټاکلې شوې دي، او چې هر وخت یې خپلې برخې تمامې کړې او په څمکه باندې یې د پښو د ایښودلو ځای پاتې نه شي او بالآخره د ارواګانو د قبض دپاره پرښتې ور ورسېږي نو همدغه د دوی د کفري جزاګانو د پیل کېدلو وخت دی.

یادونه

۲ــ د ذکر شوي آیت شریف نور تفصیل د [الأنعام:۲۲] آیت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، په دې مقام کښې فقط لاندې سوال جواب اضافه کوو:

که څوک وایي چې: د هغه آیت څخه ځرګندېږي چې کافرانو ته به ذکره شوې پوښتنه د قیامت په ورځ متوجه کړی شي چې ستاسو باطل معبودان چرته دي؟ او د دې مقام څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې د دغه سوال سره به د ځنکدن په وخت کښې مخامخ شي؟.

مونږ وایو چې: څه لرې نه ده چې ذکر شوې پوښتنه د کافرانو څخه د دوی د تخجیل دپاره په مکرره توګه صورت ونیسي، په ځنکدن کښې، د محشر په میدان کښې او بالآخره د دوزخ په داخل کښې، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ثُمَّ فِي ٱلنَّارِ يُسۡجَرُونَ ۝٧٢ ثُمَّ قِيلَ لَهُمۡ أَيۡنَ مَا كُنتُمۡ تُشۡرِكُونَ ﴾ [غافر:۷۲_۷۳] یعنې: بیا به دوی (کافران) په اورکښې وسوزولی شي، بیا به ورته وویلی شي چې هغه (باطل معبودان مو) چرته دي چې تاسو به (په دنیا کښې د الله ﷻ سره) شریکان ګرځول؟.

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۳۳

﴿ قَالَ ٱدْخُلُواْ فِيٓ أُمَمٖ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُم مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ فِي ٱلنَّارِۖ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٞ
لَّعَنَتْ أُخْتَهَاۖ حَتَّىٰٓ إِذَا ٱدَّارَكُواْ فِيهَا جَمِيعٗا قَالَتْ أُخْرَىٰهُمْ لِأُولَىٰهُمْ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ أَضَلُّونَا
فَـَٔاتِهِمْ عَذَابٗا ضِعْفٗا مِّنَ ٱلنَّارِۖ قَالَ لِكُلّٖ ضِعْفٞ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ أُولَىٰهُمْ
لِأُخْرَىٰهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٖ فَذُوقُواْ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾

[۳۸] الله ﷻ به (د قیامت په ورځ ذکر شوو غټو-غټو ظالمانو ته) ووایي چې په اور کښې د هغو امتونو سره (جمعًا) ورداخل شئ کوم چې ستاسو څخه وړاندې، د پیریانو او انسانانو د جملې څخه تېر شوي وه (او تاسو وریسې اقتداء کړې وه).

(نو) هرکله چې (د ذکر شوي فرمان په اثر یوه ډله (دوزخ ته) داخله شي نو په خپلې سیالې (هم مسلکې) ډلې باندې به لعنت وایي آن تردې چې دوی ټول په دوزخ کښې یو تربله سره وموميږ (سره غونډ شي) نو د دوی وروستنۍ ډله به د دوی اولنۍ ډلې ته (اشاره وکړي) چې ای زموږ ربه! دغې ډلې موږ (په دنیا کښې) بې لارې کړي یاستو. نو دوی ته د دوزخ څخه (زموږ په نسبت) غبرګ عذاب ورکړه.

الله ﷻ به ووایې چې هرې ګمراه کوونکې ډلې ته غبرګ (عذاب) دی (چې تاسو هم په نسبت سره نورو خلکو ته ګمراه کوونکي یاست) مګر تاسو نه پوهېږئ (خانونو ته مو فکر نه دی).

[۳۹] او د دوی اولنۍ ډله به د دوی وروستنۍ ډلې ته ووایي چې (په دنیا کښې خو) تاسو لره په موږ باندې څه بهتري نه وه (چې موږ ته د غبرګ عذاب غوښتنه کوئ، موږ او تاسو خو په جنایتونو کښې یو برابر وو) نو تاسو (هم زموږ غوندې) د هغو (جنایتونو) په سبب عذاب وڅکئ کوم چې مو (په دنیا کښې) کسب کړي دي.

ارتباط

وړاندېنې ایتونه په دې خبره تمام شوي وه چې مشرکانو ته به خپل بوتان په کار ورنه شي او په عبادت باندې به یې پښېمانه شي. په دې ایتونو کښې واضحه شوې ده چې دوی به یو بل ته هم ګټه ونه شي رسولی او مشران او کشران به یو په بل لعنت وایي، چې د معنی حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

کله چې قیامت قائم شي او حساب کتاب فیصله شي نو الله ﷻ به ټولو کافرانو ته وفرمایي چې تاسو ټول وړاندېني او وروستني (پیریان یاست او که انسانان) دوزخ ته داخل شئ، نو دوی به ټول وار په وار دوزخ ته ورداخلېږي، مشران به وړاندې وي او کشران (پیروان) به وریسې وي.

په هره ډله کښې به د ذکر شوي ترتيب مراعات وکړی شي مګر د داخلېدلو په وخت کښې به هره داخلېدونکې ډله په بلې سيالې ډلې باندې لعنت وايي او يو تربله به بېزاره کېږي لنډه دا چې يوه مشرکه ډله به په بله مشرکه ډله باندې لعنت وايي، مثلًا يوه يهودي ډله به په بلې يهودي ډلې باندې په غُصه وي او ښېراوې به ورته کوي، او داسې نور.

۲_ کله چې ټول کافران په دوزخ کښې داخل شي او يوه ډله او يو فرد هم دباندې پاتې نه شي نو کشران (پيروان) به مشرانو ته اشاره وکړي او الله ﷻ ته به سوال وکړي چې ای زمونږ ربه! مونږ خو دغو بې لارې کړي او کفر ته يې هڅولي وو، که دغو زمونږ په ګمراه کولو کښې زيار نه وی ويستلی نو مونږ به په دنيا کښې کفر نه وی اختيار کړی او د دغې بدې ورځې سره به نه وی مخامخ شوي چې نن ورسره مخامخ ياستو، ای زمونږ ربه! همدغو ته زمونږ په نسبت دوچند عذاب ورکړه چې پخپله ګمراهان وه او مونږ يې ګمراه کړي ياستو.

نو الله ﷻ به کشرانو (پيروانو) ته جواب ورکړي چې مونږ هر ګمراه کوونکي ته دوه چنده يا غبرګ عذاب ټاکلی دی. يا په بل عبارت: دغه د عذاب غبرګېدل خو تاسو په حقيقت کښې د خپلو خانونو دپاره هم غواړئ او دا ځکه چې که هغوی تاسو ګمراه کړي ياست تاسو هم نور خلک ګمراهۍ ته هڅولي دي، که هغوی ستاسو دپاره د ضلالت ډېره ايښې ده تاسو د نورو خلکو دپاره د ګمراهۍ د ډېرې اېښودونکي ياست. نو مونږ ستاسو په شمول هر ګمراه او ګمراه کوونکي ته مناسبه جزا ټاکلې ده مګر تاسو ورباندې نه پوهېږئ، ستاسو خيال دی چې تاسو به په جزا کښې تفاوت نه لرئ خو خبره داسې نه ده.

بيا به مشران يا پخواني کافران، کشران يا وروستي کافران مخاطب کړي چې:

ای کشرانو! تاسو په څه سبب زمونږ دپاره دعذاب غبرګون غواړئ؟ آيا مونږ ستاسو څخه زيات جنايت کاران وو؟ تاسو په مونږ باندې په څه وجه بهتري درلوده؟

آيا داسې وه چې مونږ عقل او حواس درلوده، بايد چې خپل رب ﷻ مو پېژاندلی وی خو ومو نه پېژاند نو جنايت مو غټ شو، او تاسو نه عقل درلود او نه حواس؟

آيا يوازې مونږ ته پيغمبران عليهم السلام راغلي وه او کتابونه يې راوړي وه چې مونږ ترې مخالفت وکړ او تاسو ته نه پيغمبر درغلی وه او نه يې کتاب دروړی وه؟

آيا تاسو په دې بهتري لرئ چې مونږ په خوښه ګمراه شوي وو او تاسو مو په زور بې لارې کړي وئ؟ که بالفرض مونږ په تاسو باندې څه تسلط درلودی نو ستاسو زړونه خو زمونږ د تسلط لاندې نه راتله، بلکې په ذکر شوو ټولو صفاتو کښې سره يو برابر وو، نو په مونږ باندې مه د خپلو کفرياتو پړه اچوئ او مه زمونږ د عذاب د غبرګېدلو غوښتنه کوئ بلکې د خپلو کسبونو په اعتبار سره د الله ﷻ عذاب وڅکئ، هرڅا ته د هغه د شرکياتو په معيار سره عذاب ټاکل شوی دی او هرڅوک په خپلو خوَلو کښې ډوب دی، که مونږ ته الله ﷻ دوه چنده عذاب راکړي او که رايې نه کړي تاسو ته څه ګټه نه رسېږي.

توضیحات

١_نظر دې ته چې د کافرانو د یوه ټولګي څخه په ﴿كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ﴾ کښې د ﴿أُمَّةٌ﴾ په کلمې سره تعبیر کړې شوی دی او د ﴿أُمَّةٌ﴾ کلمه مفرده مؤنثه ده، نو د لفظي تانیث په اعتبار سره په ﴿لَعَنَتْ أُخْتَهَا﴾ کښې ورته مؤنث ضمیرونه راجع کړی شوه او د بلې سیالې څخه په "اخت" سره تعبیر وکړی شو. که بالفرض ذکر شوی اعتبار دلته نه وی مراعت شوی نو "لعن اخوتهم" به نازل شوی وی.

نو څرنګه چې لفظي اعتبارات په مراده معنی باندې څه تاثیر نه اچوي نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: هرکله چې د کافرانو یوه ډله اور ته ورداخله شي نو د دغې ډلې خلک به په خپلو مسلکي ورونو باندې لعنت وایي.

لنډه دا چې دلته نسبي وروروالي مطلب نه ده بلکې مسلکي او عقیدوي وروروالي مراده ده[1] لکه یهودیت، نصرانیت او داسې نور. او د نسبي وروروالی څخه په غیر د وروروالی اطلاق په نورو اړیکو باندې هم د مجاز په توګه کېږي لکه قومیت، دوستي، یو کسبي، او بالآخره دین، مذهب او داسې نور[2].

اولنۍ ډله او وروستنۍ ډله

٢_ په دې مقام کښې الله ﷻ کافران دوزخیان په دوه ډلو باندې وېشلي دي: اولنۍ ډله او وروستنۍ ډله. چې دواړه ډلې په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسیر کېدلی شي:

الف: لومړنۍ ډله د آمرانو حاکمانو څخه عبارت ده او وروستنۍ ډله د تابعانو او پیروانو لقب دی، لکه چې الله ﷻ د همدوی د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿إِذْ تَأْمُرُونَنَآ أَن نَّكْفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُۥٓ أَندَادًا﴾ [سبأ:٣٣] یعنې پیروان دوزخیان به په آمرانو دوزخیانو باندې پړه وروااچوي چې زمونږ په کفر باندې تاسو ملامته یاست ځکه چې تاسو به راته امر کاوه چې په الله ﷻ باندې کافران شو او همده ﷻ ته سیالان (شریکان) ودروو.

ب: اولنۍ ډله د اساس ایښودونکو څخه عبارت ده چې د راتلونکي نسل دپاره یې د کفر لاره هواره کړې ده، او وروستنۍ ډله د همدوی د وفادارو شاګردانو لقب دی چې په ړندو سترګو یې د هغوی تقلید کړی دی.

الله ﷻ د همدوی د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿رَبَّنَا مَن قَدَّمَ لَنَا هَٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِى ٱلنَّارِ﴾ [ص:٦١] یعنې ای زمونږ ربه! هر چا چې مونږ ته دغه (د کفر لاره) وړاندې کړې ده (او د دې اساس یې راته ایښی دی) نو هغه ته د اور څخه غبرګ عذاب ورکړې.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

---

(١) الدر المنثور ج٣ ص٤٥١
(٢) مفردات الراغب ص٨

اول: نبي کریم ﷺ د دعوت په لیک کښې هرقل پاچا ته دا خبره هم لیکلې وه چې: «أَسْلِمْ تَسْلَمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِيِّينَ»[١] یعنې مسلمان شه چې سالم پاتې شې (او) الله ﷻ درته دوه اجرونه درکړي (يو د خپل خان او بل د رعیت)، نو که د مسلمانېدلو څخه مخ واړوې نو یقینًا په تا باندې د کاریګرو (پیروانو) ګناه هم ده.

دوهم: نبي کریم ﷺ د یوه اوږده حدیث په ضمن کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ الدَّالَّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ»[٢] یعنې یقینًا په خیر باندې دلالت کوونکی د خیر د کوونکي غوندې دی (همدارنګه د بدو امرکوونکی هم بدکار ګڼل کېږي خکه چې امر بالمنکر کوي).

دریم: نبي کریم ﷺ په اوږده حدیث کښې فرمایي چې: «وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ يَتَّبِعُهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا»[٣] یعنې هرڅوک چې ګمراهۍ ته بلل وکړي نو په ده باندې د ګناه څخه د هغو خلکو د ګناهونو په مثل ده چې د ده پیروي یې کړې ده، دا کار د هغوی د ګناهونو څخه هیڅ شی هم نه کموي.

څلورم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَا مِنْ نَفْسٍ تُقْتَلُ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا ذَلِكَ بِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ أَسَنَّ الْقَتْلَ»[۴] یعنې هیڅ نفس نه دی چې په ظلم سره ووژلی شي مګر د هغه د خون څخه د ادم ﷺ په زوی (قابیل) باندې څه برخه شته، دا خکه چې نوموړی هغه اولنی انسان دی چې د وژلو دېره یې ایښې ده.

ضعف څه معنی؟

٣_ "ضِعْفٌ" _لکه "عِلْمٌ"_ په عربي ژبه کښې د یو شي یوه مثل ته وايي. او یا په عربي کلام کښې بو مثل یا زیات مثلونه د ضعف په نامه یادېږي[٥].

مونږ ته په دې مقام کښې دوهمه معنی غوره ښکاري، دا څکه چې ټول ګمراه کوونکي خو په جنایت (ګمراه کولو) کښې یو برابر نه دي، چا لږ خلک بې لارې کړي دي او چا ډېر، د چا په بده کړنلاره باندې لږ خلک تللي دي او د چا ډېر.

"لِكُلٍّ ضِعْفٌ" څه معنی؟

۴_ کله چې وروستنۍ ډله د لومړنۍ ډلې دپاره د عذاب د غبرګېدلو غوښتنه وکړي نو الله ﷻ به د دوی د غوښتنې په جواب کښې دا فرمان ﴿لِكُلٍّ ضِعْفٌ﴾ صادر کړي، چې لاندې تفسیرونه درلودلی شي:

---

(١) صحیح البخاري ج١ ص٥
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٩٥
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٩۶
(۴) جامع الترمذي ج٢ ص٩۶
(٥) روح المعاني ج٨ ص١١۶؛ التفسير الكبير ج١٣ ص٧۴

الف: ستاسو د غوښتني څخه لا وړاندې د اولنۍ ډلې هر یوه دوزخې کس ته غبرګ عذاب ټاکلی شوی دی، خو تاسو یوازې ظاهري عذاب حس کولی شئ؛ اما په باطني عذاب باندې -چې د دوی د هر یوه زړه ته متوجه دی- تاسو علم او پوهه نه لرئ، که نه نو تاسو به یې غوښتنه نه وی کړې[۱].

مونږ ته دغه تفسیر، برسېره پر دې چې متبادر نه دی، خوندور نه ښکاري ځکه چې خبره په ډلو کښې راروانه ده، نه په افرادو کښې.

ب: ای وروستنۍ ډلې! تاسو د هغوی دپاره د عذاب د غبرګېدلو غوښتنه مه کوئ ځکه چې ستاسو او د هغوی هرې یوې ډلې ته غبرګ عذاب ټاکلی شوی دی مګر تاسو د خپل عذاب په غبرګېدلو باندې علم نه لرئ، ځکه لکه څنګه چې هغوی تاسو بې لارې کړي یاست همدارنګه تاسو هم هغوی بې لارې کړي دي، که بالفرض په دنیا کښې تاسو د هغوی اطاعت نه وی کړی او د هغوی لښکر مو نه وی غټ کړی نو د هغوی څخه به دومره غټ-غټ ګمراهان او ګمراه کوونکي نه وی جوړ شوي لکه چې ستاسو په پیروۍ سره ترې جوړ شوي دي[۲].

مونږ ته دغه تفسیر هم په زړه پورې نه برېښي ځکه چې که څه هم د پیروانو موجودیت د ګمراهانو مشرانو په ګمراهۍ باندې اثر اچوي مګر د ګمراهۍ مؤسسین یې نه ګڼل کېږي چې دوی ته د ګمراه کوونکو لقب ورکړی شي.

ج: نو بهتر تفسیر دا دی -والله ﷻ أعلم- چې: مونږ اولنۍ هرې ډلې ته د دوی عذاب غبرګ کړی دی چې تاسو هم پکښې شامل یاست مګر تاسو نه پوهېږئ، او دا ځکه چې که هغوی ستاسو د پاره د جنایت ډېره او اساس ایښی دی نو تاسو د نورو دپاره په همدغه کار باندې اخته شوي یاست. همدارنګه که هغوی په تاسو باندې د منکراتو امر کړی دی نو ستاسو اکثریت هم نظر نورو خلکو ته همدغه عمل اجراء کړی دی، که څه هم د منکراتو په نوعه او د پیروانو په کموالي او زیاتوالي کښې به سره فرق لرئ مګر په دغه نوم (ګمراه کوونکي) کښې سره ټول شریک یاست، که بل مو هیڅوک نه وي بې لارې کړی خپل خان او خپل اولادونه خو مو بې لارې کړي دي.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَٱسْتَكْبَرُوا۟ عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَٰبُ ٱلسَّمَآءِ وَلَا يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ ٱلْجَمَلُ فِى سَمِّ ٱلْخِيَاطِ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾ لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٤١﴾﴾

[۴۰] یقینًا هغه کسان چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او (د قبول څخه یې) سرکشي کوي، دوی ته به د اسمانو دروازې (د مرګ په وخت کښې) پرانیستلې نه شي او دوی به (د قیامت په

(۱) تفسیر المراغي ج۸ ص۱۴۹
(۲) روح المعاني ج۸ ص۱۱۷

ورخ) جنت ته داخل نه شي ترڅو چې اوښ (من حيث اوښ) د ستنې په سوَم (من حيث سوم) کښې ننوزي، او مونږ مجرمانو ته دغه ډول جزا ورکوو (چې د جنت څخه بې محروموو).

[٤١] دوی لره به (په دوزخ کښې) د اور فرش وي او د پاسه به وربانديې (د اور) پرستنې وي (په اور کښې به راتاو وي)، او مونږ ظالمانو ته دغه ډول جزا ورکوو.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې د ټولو کافرانو حالات عموماً او د غښو ظالمانو حالات خصوصاً په ځینو موثرو عباراتو باندې بیان شوي دي، چې لنډ مطلب یې په لاندې ډول دی:

۱ـ ټول کافران او خصوصاً غټ ظالمان (چې زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کوي او د قبول څخه یې تکبر کوي) نه به د مرګ په وخت کښې د دوی ارواګانو ته د اسمان دروازې پرانستلې شي چې علیین ته پورته شي، او نه به د قیامت په ورځ پخپله دوی ته دا کار وکړی شي چې د جنت په لور څه ورنژدې شي.

یا په بل عبارت: دوی به تر هغه جنت ته داخل نه شي ترڅو چې اوښ د خپل جسامت سره-سره د ستنې په سوم کښې (د خپل باریکوالي سره-سره) ننوځي؛ نو څرنګه چې ذکر شوی عمل محال (نه کېدونکی) دی همدارنګه د دوی جنتي جوړېدل هم محال او نه کېدونکي دي. او دا ځکه چې دوی مجرمان دي او مجرمانو ته مونږ دغسې جزاوې ورکوو.

۲ـ لنډه دا چې د ذکر شوو ظالمانو (او کافرانو) جزاوې د دوه وو برخو څخه مرکبې دي؛ یوه دا چې جنت ته به په ابدي توګه داخل نه شي او بله دا چې دوزخ به وربانديې د هرې خوا څخه احاطه کړې وي چې فرشونه به یې د اور فرشونه وي او پرستنې به یې هم د اور پرستنې وي.

او مونږ دغه ډول جزاوې بل چا ته نه بلکې ذکرو شوو ظالمانو (او کافرانو) ته ورکوو او همدغه ډول جزاوې د دوی سره موافقې دي.

توضیحات

۱ـ علماوو کرامو د آیت شریف د دې جملې ﴿لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَآءِ﴾ دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[١]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: د مجرمانو (کافرانو) نېک اعمال او طاعتونه به د الله ﷻ په نزد قبول نه کړی شي، لکه څنګه چې د مؤمنانو طاعتونه د قبول درجې ته ژر ژول کېږي[٢].

مګر مونږ ته دا تفسیر خوندور نه ښکاري ځکه چې کافران خو نه نیک اعمال لري او نه طاعتونه، ځکه چې سالمه عقیده نه لري.

---

(١) زاد المسير ج٣ ص١٣٤

(٢) تفسير الطبري ج٥ ص١٧٧

ب: ذکره شوې جمله جنت ته د کافرانو د عدم دخول څخه کنايه ده[۱].
مونږ ته دا تفسير هم په زړه پورې نه برېښي، ځکه چې همدغه مضمون په راتلونکې جمله ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ﴾ کښې پروت دی حال دا چې د تاکيد څخه تاسيس بهتر دی.
ج: ډېر بهتر هغه تفسير دی کوم چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې بيان کړی دی هغه دا چې: کله چې د مؤمن روح قبض کړی شي نو په ډېر عزت او درناوي سره به اسمانونو او بالآخره عليين ته ورسول شي چې په اوم اسمان کښې يو عالي مقام دی. بالمقابل کله چې د کافر روح واخستلی شي نو په ډېره اهانت اميزه او بې وقاره توګه به د اسمانونو طرف ته حرکت ورکړی شي آن تردې چې لومړني اسمان ته ورسولی شي «فَيُسْتَفْتَحُ لَهُ فَلَا يُفْتَحُ لَهُ»[۲] نو د دروازې پرانيستل به ورته وغوښتل شي خو ورته بيرته به نه کړی شي بيا نبي کريم ﷺ د اشتهاد په توګه ذکر شوی آيت شريف ولوست چې: ﴿لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَٰبُ ٱلسَّمَآءِ﴾.
نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې کافرانو ته به د اخروي سفر په اول وخت (د مرګ په وخت) کښې تر هغه د اسمان دروازې بېرته نه کړی شي، او د سفر په وروستنی څنډه کښې به هم ورته د جنت دروازې ترهغه بېرته نه کړی شي ترڅو چې اوښ د ستنې په سوم کښې ورننوځي.

کافران اسمان ته نه شي ختلی

۲ـ مونږ ته د آيت شريف د ذکرې شوې تکړې څخه دا مفهوم هم ذهن ته راځي ـوالله أعلم ـ چې په دنياوي ژوند کښې امکان شته چې کافران ستورو ته وخېژي مګر اسمان ته نه شي ختلی او د اسمانو دروازې د دوی پرمخ تړلې دي. نن سبا کفري نړۍ ادعا کوي چې فلاني او فلاني ستوري ته هغه او دغه کسان ورسېده او هلته پياده شوه، خو دا دعوه هيچا نه ده کړې چې فلانی اسمان ته ورسېده، او نه به يې وکړی شي. نو که د کافرانو ذکره شوې ادعا رښتيا وي او واقعيت ولري نو ذکر شوی ستوری به ضرور د اسمان څخه لاندې وي او په قدرتي توګه به په خپل مدار کښې څرخېږي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: ځينو خلکو د ﴿ٱلْجَمَلُ﴾ کلمه په هغه غټ پړي باندې تفسيره کړې ده په کوم باندې چې په سيند کښې بېړۍ تړله کېږي او يا وربانديې سړی د کجورې يوې دنګې ونې ته خېژي[۳]. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه تفسير د ستنې د سوم سره ښه مناسب نه دی؟!.
مونږ وايو چې:

(۱) التفسير الكبير ج۱۳ ص۷۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۱۴
(۳) تفسير القرطبي ج ص۲۰۷

الف: د همدغه تفسیر د رد دپاره عبدالله بن مسعود ﷺ ذکره شوې کلمه داسې تفسیره کړې ده «هُوَ زَوْجُ النَّاقَةِ»[۱] یعنې د جَمل کلمه د اوښې د مېره (نر اوښ) څخه عبارت ده. ته به وایې چې د هغو خلکو خبره ردوي کومو چې په پړي باندې تفسیره کړې ده.

ب: که څه هم د ستنې په سوم کښې د پړي ننوتل هم محال کار دی مګر د اوښ ننوتل پکښې ډېر زیات محال (ناشونی کار) دی چې جوړښت یې هم د ننوتلو دپاره جوړ نه دی (د مار شکل نه لري).

ج: دغه ډول جمله ﴿ حَتَّىٰ يَلِجَ ٱلْجَمَلُ فِى سَمِّ ٱلْخِيَاطِ ﴾ د عربو په محاورو کښې مستعمله وه او دوی ورسره اشنا وه او په اذهانو کښې یې ډېره ښه کښیناستله، لکه "حَتَّى يَشِيبَ الْغُرَابُ" یعنې دا کار ترهغې کیدونکی نه دی ترڅو چې کارغه سپین شي.

﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٤٢﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ وَقَالُوا۟ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى هَدَىٰنَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَآ أَنْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ ۖ لَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِٱلْحَقِّ ۖ وَنُودُوٓا۟ أَن تِلْكُمُ ٱلْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ ﴾

[۴۲] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی وي او نېک عملونه یې کړي وي؛ مونږ خو نفس نه مکلف کوو مګر د هغه د وسې په اندازه همدغه کسان د جنت اوسېدونکي دي، دوی به په جنت کښې همېشه وي.

[۴۳] او مونږ به هغه شی چې د دوی په زړونو کښې وي چې د (کوچنی) کینې څخه عبارت دی (د دوی د زړونو څخه) وباسو (او حقوق به یې سره تبادله کړو). د دوی څخه لاندې به (څلور) ویالې بهېږي، او دوی به وایې چې هغه الله ﷻ لره حمد او ثنا ده چې دغه (جنت) ته یې زمونږ لارښوونه وکړه او مونږ نه وو چې لاره مو (دې ته) موندلې وی که (بالفرض) مونږ ته الله ﷻ هدایت نه وی کړی، یقیناً چې (مونږ ته) زمونږ د رب ﷻ پیغمبران علیهم السلام په حقه راغلي وه.

او دوی ته به (په دغه وخت کښې) اواز وکړی شي چې دغه جنت مو هغه (جنت) دی کوم چې تاسو ته په دې سبب وربا درکړی شو چې تاسو (په دنیا کښې نېک) عملونه کول.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کافرانو او دوزخیانو حال بیان شوی دی او په دې ایتونو کښې د مؤمنانو جنتیانو حالات بیانېږي ترڅو د مقایسې په توګه ولوستلی شي.

---

[۱] الدر المنثور ج۳ ص۴۵۶

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: لکه څنګه چې کافران د دوزخ انډیوالان دي، انډیوالي یې سره همیشه ده، همدارنګه بالمقابل هغه کسان چې ایمان یې راوړی وي او نېک اعمال یې کړي وي د جنت انډیوالان دي او انډیوالي یې ورسره نه پرېکېدونکې ده. حال دا چې دغه دوه کارونه (ایمان راوړل او نیک اعمال کول) د هرانسان په توان کښې شته، مونږ هیڅوک په داسې شي باندې مکلف نه ګرځوو چې د هغه د توانه بهر او تر وسې یې پورته وي.

لنډه دا چې جنت ته داخلېدل ډېر اسان کار دی او د هر چا د وسې کېږي چې ذکر شوې دوه حکمونه په خپل ځان باندې تطبیق کړي او جنت ته داخل شي.

۲_ جنتیان به د دوزخیانو غوندې یو د بل دښمن نه وي، یوه ډله به بلې ډلې ته ښیراوې نه کوي او یو تربله به سره لعنت نه وایي، بلکې ټول به سره خواږه دوستان او نژدې ورونه وي، د دوی ترمنځ چې په دنیا کښې څه شکر رنجي تېره شوې وي او یو د بل څخه څه ګیله مند وي هغه به یې هم مونږ د زړونو څخه وباسو، دا ځکه چې ګیله او چا ته په غوصه کېدل هم یو ډول عذاب دی چې د جنت سره مناسبت نه لري، جنت خو سراسري خوشالي ده.

۳_ جنتیان به په دنګو-دنګو ماڼیو کښې ناست وي او لاندې به ترې د څلورو شیانو (اوبو، شودو، شاتو او شرابو) لښتې بهېږي، دوی به وایي چې هغه الله ﷻ ته حمد او ثنا ده چې دغو نعمتونو ته یې زمونږ لارښوونه وکړه، که بالفرض د الله ﷻ هدایت نه وی نو مونږ به ورته لاره نه وی موندلې او د دوزخیانو غوندې به ترې محروم شوي وی.

۴_ الله ﷻ خو مونږ ټولو انسانانو ته پیغمبران را استولي وه چې مونږ یې په لارښوونو باندې عقیده وکړه او کافرانو دروغژن وبلل، دا دی اوس واضحه شوه چې مونږ ته پیغمبران علیهم السلام په حقه را استولی شوي وه او څه یې چې راته ویلي وه هغه حق وه.

۵_ نو په دغه وخت کښې به جنتیانو ته اواز وکړی شي او د دوی د خوشالۍ دپاره به ورته وویلی شي چې دا هغه جنت دی چې د خپلو اعمالو په سبب سره تاسو ته وړیا درکړی شو، ستاسو کړه وړه د ارزښت په اعتبار سره د جنت د یوې لویشتې ځای ارزښت هم نه لري مګر د الله ﷻ مهرباني (رحمتونه) ورسره ملګري شوه او تاسو یې دغه لوړ مقام ته ورسولی.

توضیحات

۱_ که څه هم علماوو کرامو د دې جملې ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ﴾ ډېر تفسیرونه کړي دي چې د ﴿غِلٍّ﴾ څخه د جاهلیت د زمانې کینه او عداوت مراد دی او یا د جنتیانو څخه اهل البدر او نور مشخص صحابه کرام رضي الله عنهم مراد دي[۱]، مګر بهتره دا ده چې د ذکر شوې جملې په تفسیر کښې په لاندې حدیث باندې اکتفاء وکړی شي او ټولو جنتیانو ته شامل وګڼل شي:

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۳٦

نبي كريم ﷺ فرمايلي دي: «يَخْلُصُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ فَيُحْبَسُونَ عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَيُقْتَصُّ لِبَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ مَظَالِمُ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَتَّى إِذَا هُذِّبُوا وَنُقُّوا أُذِنَ لَهُمْ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا»(۱) يعني: مؤمنان به د دوزخ څخه نجات مونده کړي نو دوی به په يوه پله باندې بنه تړال کړی شي چې د دوزخ او جنت ترمنځ پروت دی، نو د ځينو دپاره به د ځينو نورو څخه د هغو مظالمو بدله واخستل شي کومو چې د دوی ترمنځ په دنيا کښې موجوديت درلود، آن ترديې چې دوی مهذب اوصاف کړی شي نو دوی ته به د جنت د داخلېدلو اجازه ورکړی شي، نو په خپل رب ﷻ مې دې سوګند وي چې هر يو د دوی به په جنت کښې خپل کور د هغه کور څخه ډېر ښه پيژني کوم چې په دنيا کښې يې درلود.

علي ﷛ ويلي دي چې زه اميد کوم چې زه، عثمان ﷛، طلحه ﷛ او الزبير ﷛ به د ذکر شوي آيت شريف د مصداقاتو څخه وګرځو(۲).

يادونه

۲ـ کله چې د جنتيانو د زړونو څخه دنياوي شکر رنجي او کوچنی، کوچنۍ کينې هم ووځي نو ټول به په يوه زړه خواږه ورونه جوړ شي، نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ قُلُوبُهُمْ قَلْبٌ وَاحِدٌ»(۳) يعني د دوی ترمنځ به نه اختلاف وي او نه بغض، زړونه به يې پکښې يو زړه جوړ شي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: مشهوره خو دا ده چې د قيامت په ورځ به يو پل (پل صراط) وي چې په دوزخ باندې به اېښی وي، نه دا چې د جنت او دوزخ ترمنځ به وي؟

مونږ وايو چې: څه لرې نه ده چې دغه دوهم پل به خاص د جنتيانو دپاره وي او يا دا چې دغه پل به د مشهور پله د متمماتو څخه وي نو ځکه شهرت ته نه دی رسېدلی(۴).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: ﴿أُورِثْتُمُوهَا﴾ کلمه خو اصلاً د ميراث څخه اخستله شوې ده او د ميراث په توګه ورکړه خو دې ته وايي چې د مړي څخه څه مال ژونديو ته پاتې شي، نو پوښتنه دا ده چې په څه ملحوظ د جنت د ورکړې څخه د ميراث د ورکړې په عبارت باندې تعبير وکړی شو؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو دې پوښتنې ته ډېر جوابونه کړي دي(۵)، مګر مونږ ته چې کوم

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۷
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۶۲
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۳۷۹
(۴) حواشي البخاري ج۲ ص۹۶۷
(۵) زاد المسير ج۳ ص۱۳۷

جواب په زړه پورې ښکاري هغه دا دی لکه څنګه چې ژوندیو ته د مړو څخه پاتې شوی مال مفت لاس ته ورځي همدارنګه جنت هم جنتیانو ته مفت دي، که څه هم سالم عقائد او نېک اعمال د جنت د داخلېدلو ظاهري سببونه دي خو حقیقي سبب یې د الله ﷻ فضل او مرحمت دی. د عوضیت په اعتبار سره د سړي ټول نېک اعمال په جنت کښې د یوې لوېشتې ځای ارزښت هم نه لري.

د آیت شریف ماثور تفسیر

۵_ نبي کریم ﷺ د آیت شریف وروستنی ټکړه په یوه اوږده حدیث کښې تفسیر کړې ده چې لنډ مضمون یې دا دی:

کله چې جنتیان جنت ته ور داخل شي هلته به دوی ته یو اواز کوونکی اواز وکړي چې:

الف: د نن څخه وروسته به تاسو همیشه روغ رمټ یاست او هیڅکله به نه ناروغه کېږئ!.

ب: تاسو به تل ژوندي یاست او د ابد دپاره به درباندې مرګ نه درځي!.

ج: تاسو به همیشه ځوانان یاست او هیڅکله به نه زړېږئ!.

د: تاسو به تل خوشاله یاست او هیڅکله به نه غمژن کېږئ!.

بیا نبي کریم ﷺ د استشهاد په توګه د ایت شریف دا ټکړه ولوسته چې: ﴿ وَنُودُوٓاْ أَن تِلۡكُمُ ٱلۡجَنَّةُ أُورِثۡتُمُوهَا بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾[1].

﴿ وَنَادَىٰٓ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ أَصۡحَٰبَ ٱلنَّارِ أَن قَدۡ وَجَدۡنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقّٗا فَهَلۡ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمۡ حَقّٗاۖ قَالُواْ نَعَمۡۚ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنُۢ بَيۡنَهُمۡ أَن لَّعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٤﴾ ٱلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبۡغُونَهَا عِوَجٗا وَهُم بِٱلۡأٓخِرَةِ كَٰفِرُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۴۴] او د جنت اندېوالان به د دوزخ اندېوالانو ته اواز وکړي چې یقیناً مونږ خو هغه څه حق (رښتیا) وموندل چې خپل رب ﷻ راسره وعده کړې وه (او جنت ته داخل شوو) نو ایا تاسو هغه څه حق (رښتیا) وموندل چې خپل رب ﷻ درسره وعده کړې وه؟

دوی به (په جواب کښې) ووایې چې هو (نور به ساکت پاتې شي).

نو د دوی (دواړو ډلو) ترمنځ به اعلان کوونکی اعلان وکړي چې یقیناً د الله ﷻ لعنت دې په ظالمانو باندې وي.

[۴۵] هغه (ظالمان) چې د الله ﷻ د لارې (دین) څخه به یې (خلک) اړول (او منعه کول) او هم به یې (ورته) په لاره کښې کوږوالی لټاوه (شبهې به یې پکښې پیدا کولې) حال دا چې دوی په آخرت باندې کافران وه (عقیده یېورباندې نه درلوده).

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۰

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د دوزخيانو او جنتيانو حالات په مقايسوي توګه بيان شوه د دې ځای ځنه نيولې څو متعدد ايتونه په دې هکله نازل شوي دي چې ذکرې شوې دواړه ډلې به يو تربله سره ځنګه خبرې وکړي او په دواړو باندې به أهل الأعراف ځنګه تبصره وکړي او څه به ورته ووايي.

د مطلب خلاصه

يعنې: که څه هم د جنتيانو د زړونو څخه به يو تربله کينې او عداوتونه سوڅه ورېستلې شي مګر دوی به په جنت کښې هم دوزخيانو ته د دښمنانو په نظر ګوري او د دوی د تخجيل په غرض به ورباندې غږ وکړي چې ای دوزخيانو! مونږ خو هغه وعده حقه وموندله کومه چې په دنيا کښې مونږ ته خپل رب ﷻ را کړې وه، ستاسو څه حال دی؟ ايا د خپل رب ﷻ وعده مو حقه وموندله؟ ايا په هغې کښې څه تخلف پېښ شو؟.

دوزخيان به د هو په ويلو باندې اکتفاء وکړي او په خجالت کښې به چپ پاتې شي.

په همدې منځکښې به يو اعلان کوونکی اعلان وکړي چې د الله ﷻ لعنت دې په ظالمانو باندې وي چې د حقو وعدو څخه يې سترګې پټولې او د دروغو نسبت يې ورته کاوه.

دوی خو برسيره په دې چې په خپلو ځانونو باندې يې ظلم کاوه نور خلک يې هم د الله ﷻ د لارې څخه اړول او ترخپلې وسې پورې يې په هغې کښې کوږوالی لټاوه او باطل تاويلونه يې ورکول. د دغو ټولو کړو وړو بله وجه نه وه، يوازينۍ وجه يې دا وه چې په آخرت باندې يې عقيدې نه درلودې او د دغه حالت څخه يې انکار کاوه چې اوس پکښې را ګير دي.

﴿وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ ۚ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ ۚ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَن سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ۚ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾ وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾ أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ۚ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾﴾

[۴۶] او د دواړو (جنت او دوزخ) ترمنځ پرده ده (چې د ليدلو او اورېدلو مخه نه نيسي)، او د (دغې) پردې په لوړو څوکو باندې سړي دي چې (د جنتيانو او دوزخيانو) هره يوه ډله په خپلو (خاصو) نښو سره پېژني. او دوی (اهل الاعراف به جنت والانو ته اواز وکړي چې په تاسو

باندې دې سلام وي، دوی به (لا ترهغه وخته) جنت ته نه وي داخل شوي حال دا چې دوی به ورته په تمه وي.

[۴۷] او کله چې د دوی (اعرافیانو) سترګې د دوزخ اندېوالانو خواته تاوې کړی شي نو دوی به وواېي چې ای زمونږ ربه! مونږ د ظالم قوم (دوزخیانو) سره مه ګرځوې (د دوزخ څخه مو وساتې).

[۴۸] او د اعراف اندېوالان به (په دوزخ کښې) داسې سړیو ته اواز وکړي چې دوی یې په خپلو نښو باندې پېژني، (او) وبه وایې چې: (ای فلانیانو!) ستاسو څخه خو ستاسو جمعوارېو (او اجتماعګانو) او هم هغه شی چې وئ تاسو چې تکبر به مو پرې کاوه (د هیڅ شي) مخه ونه نیوله (اوهلې خلې مو عبثې شوې).

[۴۹] ای دوزخیانو! ایا دغه (جنتیان) هغه کسان دي چې تاسو به سوګندونه خوړل چې دوی ته به الله ﷻ (خپل) رحمت ونه رسوي (حال دا چې همدوی ته د الله ﷻ د پلوه ویل شوي دي چې) ننوزئ جنت ته، نه به په تاسو باندې ډار وي او نه به تاسو غمژن شئ.

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ هغه خطاب راحکایت کړ کوم به چې د جنتیانو دپلوه د دوزخیانو په ارتباط پیل شي، په دې ایتونو کښې هغه خطاب بیانېږي کوم به چې د اهل الاعراف د پلوه د ذکرو شوو دواړو ډلو په هکله صورت ونیسي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: د جنت او دوزخ په منځکښې به الله ﷻ یوه عجیبه پرده قائمه کړي چې د اوازونو او لیدلو مخه به نه نیسي خو د راحت او عذاب مخه به نیسي. د دغې پردې په لوړو څوکو باندې به داسې سړي موقعیت ولري چې جنتیان او دوزخیان به په خاصو نښو سره پېژني. دا د یو پلوه، او د بل پلوه د اهل الاعراف دنیاوي پېژندګلوي به هم د منځه نه وي تللې او پوهېږي به چې دغه دی فلانی په جنت کښې دی او هاغه دی فلانی په دوزخ کښې.

۲ـ نو اهل الاعراف به د هر شي څخه وړاندې په اهل الجنه باندې سلام واچوي او د جنت مبارکي به ورته ووایې چې: مبارک مو شه د الله ﷻ رضا او د الله ﷻ ابدي لوی نعمت.

اهل الاعراف خو به د دوزخ څخه نجات موندلی وي مګر جنت ته به نه وي داخل شوي او په همدې تمه به ناست وي چې کله به راته اجازه وکړه شي چې جنت ته داخل شئ.

د اهل الاعراف ټوله توجه به د جنتیانو په لور وي او همغوی ته به یې سترګې نیولې وي او د لیدلو څخه به یې خوند اخلي، او کله چې دوی د دوزخیانو خوا ته وګوري (دا کتل به پرې دومره درانه تمامېږي ته به وایې چې په زور باندې یې سترګې دغې خوا ته اړولې شوې دي) نو الله ﷻ ته به په زاریو او سوالونو باندې پیل وکړي چې ای زمونږ ربه! د ظالم قوم سره مو یو ځای نه کړې، چې د دغه قوم د اندېوالی څخه نجات موندونکو هم لویه خبره ده.

۳_ د ذکر شوي سوال جواب وروسته به اهل الاعراف په ځینو دوزخیانو سرېو باندې اواز وکړي (البته په هغو سړیو باندې چې په دوزخي نښو او یا دنیاوي نښو باندې یې پېژني) چې: ای ظالمانو! تاسو په دنیا کښې څومره مغرور وئ او څومره تکبر مو کاوه، خو افسوس چې نن ورځ تاسو ته نه ستاسو مالونه په درد دوا شوه، نه لښکرې او نه د ګوند ملګري او بالآخره ستاسو تکبر د خاورو سره برابر شو او د ذلت سره مخامخ شوئ.

ای ظالمانو! هاغه جنتیان ګورئ دوی هغه خلک دي چې تاسو ته حقیر او سپک ښکارېده او همدا تاسو به سوګندونه خوړل چې قسم دی چې دغو خلکو ته به الله ﷻ خپل رحمت ونه رسوي، د الله ﷻ د رحمت مستحق مونږ یاستو هغوی نه دي.

ای ظالمانو! ستاسو اټکل دروغ وخوت او معکوسه نتیجه یې ورکړه چې په تاسو باندې الله ﷻ د خپل رحمت دروازې بندې کړې او په خپل غضب باندې یې اخته کړئ، او همغو خلکو ته یې خطاب وکړ چې ننوځئ جنت ته، په تاسو باندې به نه ډار وي او نه به غمژن شئ. اما تاسو باندې هم ډار دی او غمژن هم همدا تاسو یاست.

توضیحات

۱_ د ﴿ٱلْأَعْرَافِ﴾ کلمه د "عُرْف" _لکه "قُفْل"_ جمعه ده، "عُرْف" په اصل کښې لوړې ځمکې ته وايي[1] چې شاوخوا ځایونه ترې ښکاري او پېژاندل کېږي. څرنګه چې د آس یال د څټ په لوړه برخه باندې ولاړ دی نو د "عرف الفرس" په نامه یادېږي او د چرګ قرقره د پوزې په لوړه برخه باندې موقعیت لري نو د "عرف الدیک" په نامه بلله کېږي.

په دې مقام کښې نوموړې کلمه د هغې پردې د لوړو برخو څخه عبارت ده کومه چې د جنت او دوزخ ترمنځ د حائل په حیث واقع ده او په ﴿وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده.

ایا حجاب او سور یو شی دی؟

۲_ ځینې مفسرین وايي چې د "سُور" کلمه د حجاب څخه په غیر بله پرده ده چې د محشر په میدان کښې به ورباندې مؤمنان د منافقانو څخه بېل شي[2]. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَّهُۥ بَابٌ﴾ [الحدید:۱۳] یعنې د مؤمنانو او منافقانو ترمنځ به د محشر په میدان کښې یو دیوال وهلی شي چې یوه دروازه به ولري، په داخل کښې به یې راحت وي او مؤمنان به ورننوځي او دباندې به یې زحمت وي چې منافقان پکښې اخته وي.

اکثره مفسرین وايي چې دواړه د یوه حائل نومونه دي[3]، چې د محشر په میدان کښې به د مؤمنانو او منافقانو ترمنځ حائل شي او د حساب کتاب څخه وروسته به د جنت او دوزخ تر منځ

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۶۶؛ تفسیر الخازن ج۲ ص۵۵۵
(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۱۷۷
(۳) تفسیر الطبري ج۵ ص۱۸۸

حائل او پرده شي. خو په دغه وخت کښې به يې په څوکو باندې اهل الاعراف هم موجوديت ولري، والله ﷻ اعلم.

أهل الأعراف څوک دي؟

۳ـ علماوو کرامو د اهل الاعراف د تشخيص په هکله زښت ډېر قولونه کړي دي چې شمېر يې تقريبًا دولسو قولونو ته رسېږي[۱]، مګر کوم قول چې زيات مؤيدات لري هغه په لاندې ډول دی:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې د قيامت په ورځ به د عدل تلې ودرولی شي، نو نېکۍ او بدۍ به پکښې وتللی شي، نو د هرچا چې نېکۍ په بديو باندې د سپکې د هګۍ په اندازه (په ډېره لږه اندازه) زيادت وکړي نو هغه به جنت ته داخل شي او د هرچا چې بدۍ په نېکيو باندې د سپکې د يوې هګۍ په اندازه اضافه شي نو هغه به اور ته داخل شي.

د نبي کريم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې د هغه چا به څه حال وي چې نېکۍ او بدۍ يې سره يو برابر وي؟ نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الأَعْرَافِ لَمْ يَدْخُلُوْهَا وَهُمْ يَطْمَعُوْنَ»[۲] يعني: دغه ډله د اعراف خاندان دي چې ترهغه وخته به جنت ته نه وي داخل شوي خو ورته په تمه به وي.

يادونه

۴ـ ذکر شوی حديث شريف مونږ د احاديثو په کتابونو کښې د زښتې ډېرې پلټنې څخه وروسته هم مونده نه کړ خو د دې سره-سره په دې مقام کښې د اعتماد وړ دی، ځکه چې د صحابه وو کرامو ﷺ او تابعينو په اقوالو کښې مؤيدات لري چې ځينو علماوو کرامو راغونډ کړي دي[۳].

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په آيت شريف کښې د ﴿رِجَالاً﴾ کلمه نازله شوې ده، نو ايا په اهل الاعراف کښې زنانه نشته؟.

مونږ وايو چې: په ذکر شوي حديث شريف کښې، چې د آيت شريف تفسير واقع شوی دی، د "من" کلمه روايت شوې ده چې په "هرچا" باندې ترجمه کېږي او زنانه وو ته هم شاملېږي، نو معلومه شوه چې په آيت شريف کښې د "رِجَال" کلمه د مثال يا د تغليب په توګه نازله شوې ده، والله ﷻ اعلم.

د "سيمى" د کلمې تحليل

۶ـ په ﴿بِسِيمَٰهُمْ﴾ کښې د "سِيْمَى" کلمه[۴] يا د "سَوْم" ـلکه "قَوْم"ـ څخه اخستله شوې ده چې په اصل کښې "سِوْمَى" وه او بيا ترې "سِيْمَى" جوړه شوه، "سَوْم" په نښه کولو ته وايي. او يا د "وَسْم"

(۱) زاد المسير ج۳ ص۱۳۹؛ تفسير القرطبي ج۷ ص۲۱۱
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۶۷
(۳) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۱۶؛ تفسير الطبري ج۸ ص۱۹۴؛ الدر المنثور ج۳ ص۴۶۲
(۴) تفسير القاسمي ج۷ ص۸۸

لکه "وَعْدٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په اصل کښې "وِسْمَی" وه او بیا تري په قلب مکاني او بدلون سره "سِیمَی" جوړه شوه، "وَسْمٌ" هم نښو او علامو ته وایي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: اهل الاعراف خو جنتیان او دوزخیان (دواړه ډلې) پرته د نښو څخه پېژني، چې هغوی په جنت کښې ګوري او دوی ورته په دوزخ کښې ښکاري، نو پوښتنه دا ده چې د ﴿يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَٰهُمْ﴾ جملې په نزول کښې څه حکمت دی، یعنې اهل الاعراف به جنتیان په سپینو مخونو او منورو څېرو سره پېژني او هم به دوزخیان په توروـمخونو او لوغړنو څېرو سره پېژني؟

مونږ وایو چې:

الف: د ذکرې شوې جملې په نزول کښې حکمت دا دی ـوالله ﷻ اعلمـ چې د دواړو ډلو څه کیفیاتو ته هم اشاره وکړی شي. یعنې دواړه ډلی به یو تربله داسې جدا کوونکې نښې او علامې ولري که بالفرض دوی په خپلوـخپلو ځایونو کښې موجودیت نه درلودی هم په علاماتو سره به پېژاندل شوي وی.

ب: دا هم څه لرې نه ده چې په ﴿بِسِيمَٰهُمْ﴾ کښې هغو نښو او علامو ته اشاره وي کومې چې دواړو ډلو په دنیا کښې درلودلې او د هرچا شخصیت يې د بلې څخه جدا کاوه. نو د معنی حاصل به يې داسې شي چې اهل الاعراف به هم جنتیان اوهم دوزخیان په دنیاوي نښو باندې پېژني، چې دا فلانی دی او دا فلانی، او بیا به ورسره ذکره شوې مباحثه پیل کړي.

د اهل الاعراف عاقبت

۸ـ اهل الاعراف به د لاندې وجوهو د کبله په عاقبت کښې اهل الجنه (جنتیان) جوړ شي:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ كَتَبَ كِتَابًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي»[1] یعنې: یقینًا الله ﷻ د هغه څخه وړاندې چې مخلوق پیدا کړي یو کتاب لیکلی دی چې بې شکه زما رحمت زما په غضب باندې وړاندې دی.

نو امید دی چې د نېکیو او بدیو د مساوات په صورت کښې به د الله ﷻ رحمت جنت ته ترجیح ورکړي.

ب: هر کله چې الله ﷻ ګناهګاران مؤمنان (چې دوزخ ته داخل شوي وي) د جنت څخه په دِائمي توګه نه محروموي نو اعرافیان به څنګه محروم کړي چې دوزخ ته لا بالکل نه دي داخل شوي!.

ج: زمونږ په نزد د ﴿ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ﴾ جمله د اهل الاعراف د هغو خبرو اترو یوه برخه ده کومې به چې دوی د دوزخیانو سره وکړي، یعنې ای دوزخیانو! تاسو ته خو په دنیا کښې فقیران مؤمنان حقیر ښکارېده او د الله ﷻ د رحمت مستحق مو نه ګڼل خو همدوی ـپه ذکره شوي جمله باندېـ مخاطب

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۷

کړی شوي دي چې جنت ته په داسې حال ورننوځئ چې نه به دربانديړ دار وي او نه به غمژن شئ.
د ځينو علماوو کرامو په نزد[۱] په ذکره شوې جمله کښې اعرافيانو ته خطاب دی، يعنې دوی به د دوزخيانو سره په خبرو اترو بوخت وي چې الله ﷻ به ورته امر وکړي چې ننوځئ جنت ته په داسې حال کښې چې نه به دربانديړ دار وي او نه به غمژن شئ.
د: د لاسونو کوم نورانيت او رڼا چې الله ﷻ دوی ته د محشر په ميدان کښې ورکړې وي هغه به د دوی په اندامونو کښې پاتې وي او په اعراف کښې به هم ځلېږي[۲] که بالفرض د دوی عاقبت جنت ته نه کېدلی نو د منافقانو غوندې به يې د دوی څخه هم رڼا اخستې وی او په تياره کښې به پراته وی.

﴿وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ أَصْحَٰبَ ٱلْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا۟ عَلَيْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ ۚ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٥٠﴾ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ نَنسَىٰهُمْ كَمَا نَسُوا۟ لِقَآءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا وَمَا كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾﴾

[۵۰] او د اور (دوزخ) انډيوالان به د جنت انډيوالانو (جنتيانو) ته (لوړ) اواز وکړي چې په مونږ باندې د اوبو څخه لږ څه راتوی کړئ او يا د هغو (نعمتونو) څخه چې تاسو ته الله ﷻ درپيرزو کړي دي (لږ څه راواچوئ).
دوی (جنتيان) به (ورته) ووايي چې يقيناً الله ﷻ دا دواړه په کافرانو باندې (په ابدي توګه) حرام کړي دي.
[۵۱] (ځکه چې کافران) هغه کسان دي چې خپل دين يې (په دنيا کښې) تماشې او لوبې جوړ کړی وه او حقيرې دنيا دوی تېر ويستلي وه، نو نن ورځ مونږ دوی داسې هېر کړه (د رحمت څخه مو محروم کړه) لکه څنګه چې دوی د خپلې دغې ورځې ملاقات هېر کړی وه، او لکه چې وه دوی چې زمونږ په ايتونو باندې به يې انکار کاوه.

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې الله ﷻ لومړی د اهل الجنه خطاب او بيا د اهل الاعراف خطاب را حکايت کړ. په دې ايتونو کښې دريم خطاب (د اهل النار د پلوه) را حکايت شوی دی.
لکه څنګه چې اهل الإعراف د جنتيانو او دوزخيانو تر منځ واقع کېدونکي دي نو همدارنګه د هغوی حکايت او بيان هم د دوی دواړو ډلو د حکايتونو ترمنځ واقع شو.

---

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۶۳
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۶۸

د مطلب خلاصه

۱_ یعني: داسې وخت هم راتلونکی دی چې اهل النار به په اهل الجنه باندې غږ وکړي، مګر دا اواز او غږ به د اهل الاعراف غوندې نه وي چې یا ورباندې سلام واچوي او یا ورته د نعمتونو تبریک ووایي، بلکې د اواز کولو مضمون به یې دا وي چې ای جنتیانو! مونږ خو د لوږې او تندې څخه ډېر په تنګ یاستو، په مونږ باندې لطف وکړئ او لږ څه اوبه را باندې را توی کړئ او یا د هغو نعمتونو څخه لږ څه راواچوئ چې الله ﷻ تاسو ته در روزي کړي دي.

جنتیان به جواب ورکړي چې مونږ دغه کارونه یو هم نه شو کولی، الله ﷻ په کافرانو باندې جنتي خواړه او جنتي څښاک دواړه حرام کړي دي او څکه ترې نه شي کولی.

۲_ ای پیغمبره! د جنتیانو جواب په حقیقت باندې ولاړ دی، مونږ څکه جنتي خوراک او څښاک په کافرانو باندې حرام کړي دی چې دوی هغه خلک دي چې خپل حقاني دین یې تماشې او لوبې جوړ کړي وه، په دین او دیندارانو باندې به یې مسخرې کولې. او یا په بل عبارت: دوی په دنیا کښې په لوبو او تماشو کښې دومره مشغول وه تا به ویل چې همدا لوبې او تماشې یې دین دی او دوی د همدې دپاره پیدا کړی شوي دي.

لنډه دا چې دوی حقیر ژوند وغولول او په فاني دنیا باندې تېر واته، نو نن ورځ (په دغې ورځ) به یې داسې هېر کړو لکه څنګه چې دوی دغه ورځ هېره کړې وه او درګرده په دوامداره توګه یې زمونږ د ایتونو څخه انکار کاوه. یا په بل عبارت: په دوی باندې به په دغې ورځ کښې خپل نعمتونه په ابدي توګه حرام کړو، لکه مونږ چې بالکل هېر کړي وي.

توضیحات

۱_ که څه هم اهل النار به پوهېږي چې الله ﷻ جنتي خوراک او څښاک په کافرانو باندې ابدي حرام کړي دي او د دوی استفاده کول ترې محال (نه کېدونکی) کار دی، مګر د دې سره‌سره د مؤمنانو جنتیانو په حضور کښې به د سوال کچکول وړاندې کوي. او دا څکه چې عرب وایي: "اَلْغَرِیْقُ یَتَعَلَّقُ بِالزَّبَدِ" په اوبو کښې غرق شوی سړی په خګ پوري هم نښلي. او پښتانه وایي چې: اوبو وړی هر بوټي ته لاس اچوي.

د لرې مسافې څخه لیدل او خبرې اترې کول

۲_ د "نَادَیٰ" د کلمې اصلي (مجرد) مصدر "نِدَاء" دی او فعلي (مزید فیه) مصدر یې "مُنَادَاة" دی. "نِدَاء" د اواز پورته کولو او ښکاره کولو ته وایي[1] نو "مُنَادَاة" د اواز د ډېرو پورته کولو او د ډېرو ښکاره کولو معنی ورکوي.

په ذکر شوو دریوارو خطابونو کښې الله ﷻ د "نَادَیٰ" کلمې استعمالې کړې دي چې په زښت ډېر

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۰۷

بعد (لرېوالي) باندې دلالت کوي، نو الله ﷻ پوهېږي چې د جنت او اعراف ترمنځ به څو مليونه فرسخه فاصله وي او هم جنت به د دوزخ څخه څو مليارده فرسخه لرې پروت وي.

مګر د دې سره-سره ذکرې شوې درېواړه ډلې به يو تربله سره لېدلی هم شي او خبرې اترې به هم کولی شي. نو معلومه شوه چې د فاصلې لرېوالی نه د ليدلو مانع ګرځي او نه د خبرو اترو مخه نيسي، لکه په نننۍ عصر کښې چې د شرق خلک او غرب خلک د ويډيو فون له لارې هم سره ليدلی شي او هم سره خبرې اترې کولی شي.

﴿ وَلَقَدْ جِئْنَٰهُم بِكِتَٰبٍ فَصَّلْنَٰهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُۥ ۚ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُۥ يَقُولُ ٱلَّذِينَ نَسُوهُ مِن قَبْلُ قَدْ جَآءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِٱلْحَقِّ فَهَل لَّنَا مِن شُفَعَآءَ فَيَشْفَعُوا۟ لَنَآ أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ ٱلَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ ۚ قَدْ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾

[۵۲] او يقيناً دوی (کفارو) ته مونږ داسې کتاب ور وړی دی چې په (خپل) علم باندې مو تفصيل ورکړی دی (احکام يې واضحه دي) په داسې حال کښې چې لارښودونکی دی او د داسې قوم دپاره رحمت دی چې ايمان (ورباندې) راوړي (همدوی پرې ګټه اخلي).

[۵۳] ايا دوی (کافران) انتظار کوي (بلکې انتظار نه کوي) مګر د ده (قرآن کريم) عاقبت (او مصداق) ته، په کومه ورځ چې د قرآن کريم عاقبت (مصداق) راشي (خبرې يې تحقق ومومي او قيامت قائم شي) نو هغه کسان به وايي چې پخوا يې هېر کړی (او پرېښی) وه چې بې شکه زمونږ د رب ﷻ پيغمبران عليهم السلام په حقه راغلي وه نو ايا مونږ لره څوک شفاعتګران شته چې مونږ ته شفاعت وکړي؟ او يا (مونږ لره دا شته چې) بېرته (دنيا ته) تاو کړی شو نو چې (هلته) عمل وکړو د هغه عمل څخه په غير چې پخوا به مو کاوه؟ (دوی ته به دا يو هم ميسر نه کړی شي).

يقيناً دوی خپل ځانونه په تاوان کښې اچولي دي او هغه شيان (بوتان) به د دوی څخه ورک شي چې (په الله ﷻ باندې) به يې دروغ تړل.

ارتباط

د وړاندېني نږدې آيت مضمون دا وه چې کافران په دنيا باندې غوليدلي دي او د قيامت ورځ يې هېره کړې ده. په دې ايتونو کښې په دوی باندې پړه اچوله شوې ده چې مونږ د دوی په لارښوونه کښې قصور نه دی کړی مګر دوی قاصر دي چې زمونږ هدايات يې د پښو لاندې کړي دي.

د مطلب خلاصه

۱ـ يعنې: ای پيغمبره! مونږ ټول انسانان پيدا کړي دي خو بې سرنوشته مو نه دي پرېښي بربېره

په عقل او روغو حواسو، وخت په وخت مو پیغمبران وراستولي او کتابونه مو ورنازل کړي دي.
نو دا دی ستا امت ته مو ستا په لاس د ټولو څخه مفصل کتاب ورلېږلی دی چې د دنیا او د آخرت د علومو څخه ډک دی، څه چې د دوی ضروریات دي هغه ټول مو پکښې په ښه دقیقه توګه خای په خای کړي دي چې د هدایت او لارموندلو دپاره په پوره پیمانه کفایت کوي. اوس نو دا د دوی قصور دی چې د هدایت د وسائلو څخه کار نه اخلي او لا انکار ترې کوي. که بالفرض دوی ترې کار اخستی وی نو د دوی دپاره به هم د الله ﷻ رحمت ګرځېدلی وی لکه څنګه چې د مؤمنانو دپاره رحمت دی، نو دا د دوی قصور دی چې د خپلو ځانونو دپاره یې د رحمت د اسبابو څخه د عذاب اسباب جوړ کړه او بیا لا ځانونه په حقه هم بولي.

۲ـ ای پیغمبره! کافران په خپل عناد او سرکشۍ کښې ډوب دي او د غفلت د خوبه نه راویښېږي، هله به راویښ شي چې د قرآن کریم د خبرو مصداقات تحقق ومومي، نو داسې ولګېږي شوه لکه دوی چې همدغې ورځې ته په انتظار وي.

مګر د دوی په حال افسوس دی، چې کله د مصداقاتو د تحقق ورځ راشي نو همدغه منکران به خپل انکار بېرته واخلي او په ډېر حسرت سره به ناري کړي چې یقیناً مونږ ته د خپل رب ﷻ پیغمبران علیهم السلام په حقه راغلي وه خو مونږ قاصر یاستو چې هلته مو پرې عقیدې ونه کړې.

ای کاش چې یا څوک شفاعتګر موندلی شوی وی چې زمونږ دپاره یې شفاعت کړی وی، او یا بېرته دنیا ته استولي شوي وی چې د پخوانۍ کړنلارې څخه په غیر مو بله کړنلاره غوره کړې وی، البته هغه کړنلاره چې مسلمانانو غوره کړې وه. او یا زمونږ بوتان او معبودان راته په درد باندې دوا شوي وی.

ای پیغمبره! دا به د دوی بې وخته حسرت وي؛ نه به ورته شفاعتګر مونده شي، نه به بیرته دنیا ته ورتاو کړی شي او بالاخره د دروغو معبودان به ترې ورک او لا درکه شي او هیڅ په درد به یې ونه خوري.

توضیحات

۱ـ د ﴿يَنظُرُونَ﴾ کلمه د "نظر" څخه اشتقاقه شوې ده. "نظر" د سر په سترګو یا د زړه په سترګو بوه شي ته کتلو ته، او یا انتظار کولو ته وایي. په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده[۱].

۲ـ د ﴿تَأْوِيلَهُ﴾ کلمه د "أَوْل" څخه اخستله شوې ده، "أَوْل" رجوع کولو او بیرته تاویدلو ته وایي په دې مقام کښې د مآل او عاقبت معنی ورکوي[۲].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: کافران چې په قرآن کریم باندې ایمان نه راوړي، بل شي ته منتظر نه دي او بل شي ته یې ایمان راوړل نه دي تال کړي فقط همدې ته یې تال کړي دي چې هغه

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۷۳
(۲) مفردات الراغب ص۵۱۹

شی تحقق وموومي کوم ته چې قرآن کریم اشارې کړې دي. قرآن کریم چې څه ویلي دي هغه روزمره تحقق پیدا کوي، آن تر دې چې د قیامت ورځ قائمه شي نو د قرآن کریم ټول حقائق به موجود شي او هرڅوک به یې وګوري.

﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُغْشِي ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۴] یقیناً ستاسو رب ﷻ هغه الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې یې په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي، بیا یې په (عظیم) عرش باندې (د خپل شان سره مناسب) استقرار نیولی دی (اداره یې په خپله قبضه کښې اخستې ده، چې لږ تفصیل یې دا دی:) الله ﷻ (په مستمره توګه) په شپې باندې ورځ پټوي چې د ځغاستې په حال کښې یې تعقیبوي (همدارنګه په ورځې باندې شپه پټوي او په تعقیب کښې یې زغلي او نه ستومانه کېږي)، او (الله ﷻ) لمر او سپوږمۍ او ستوري په داسې حال کښې (پیدا کړي دي) چې د ده ﷻ امر ته ټول تابع دي (تخلف ترې نه کوي او نه یې ترې کولی شي).

خبردار خاص الله ﷻ لره پیدا کول او فرمان ورکول دي (دواړه د همده ﷻ پورې اختصاص لري)، ډېر برکتناک دی (نوم د) الله ﷻ چې د ټولو عالمونو پالونکی (او مربي) دی.

ارتباط

تقریباً د دې سورت د پیل څخه الله ﷻ د ادم ﷺ د زوزات د پوه کولو دپاره د ابتدایي خلقت څه واقعات بیان کړه او بیا یې څو تفریعګانې نازلې کړې، او هم یې د آخرت د واقعاتو څخه د درېوو ډلو (جنتیانو، اعرافیانو، دوزخیانو) د خبرو اترو څه مضامین را حکایت کړه. دا دی د همدې آیت په پیل سره د وصایاوو مخ یو ځل بیا اصلي مضمون ته اړولی شوی دی او په یوه بل ډول باندې د ادم ﷺ زوزات پوه کړی شوي دي چې خپل رب ﷻ وپېژنئ او د شیطان د پیروۍ څخه ځانونه بچ وساتئ:

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای د ادم ﷺ اولادې! اسمانونه او ځمکې ازلي او ابدي نه دي او نه یې پخپله خپلو ځانونو ته وجود ورکړی دی، بلکې دا ټول ستاسو رب ﷻ ستاسو د استفادې دپاره په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي او خپل اختیار یې په کار اچولی دی، که بالفرض د الله ﷻ سره په خلقت کښې بل څوک شریک وی نو په شپږو ورځو کښې به هرومرو اختلاف واقع شوی وی او په نتیجه کښې به نه اسمانونه خلق شوي وی او نه ځمکې، او که بالفرض په اختیار سره یې نه بلکې په ایجاب سره (بې اختیاره) یې اسمانونه او ځمکې موجود کړي وی نو هم د شپږو ورځو د اختصاص دپاره به څه دلیل نه وی موندلی شوی.

۲_ ای خلکو! ستاسو رب ﷻ ټوله دنیا د نشت څخه موجوده کړه، نو لکه څنګه چې د دنیا په خلقت کښې لا شریک دی همدارنګه په روزمره تکویناتو کښې یې هم هیچاته څه واک او اختیار نه دی ورکړی، او د اسمانونو او ځمکو د خلقت څخه وروسته یې په عرش باندې داسې استقرار ونیوه کوم چې د ده ﷻ د شان سره مناسب وه او تاسو یې په کیف او څرنګوالي باندې نه پوهېږئ او نه څه ضرورت شته چې ورباندې پوه شئ، د همدې کبله الله ﷻ لاندې کارونه ټول پخپله کوي:

الف: په شپه باندې ورځ پټوي چې ځینې جزونه یې د شپې دپاره جزونه جوړېږي، او هم په ورځ باندې شپه پټوي چې ځینې جزونه یې د ورځې جزونه ګرځي، په همدغه ترتیب سره کله شپه اوږده شي او کله ورځ.

همدارنګه روزمره په شپه باندې د ورځې خای ډکوي او بالعکس ورځ د شپې خای ته ورولي، لکه دا چې په تلوار سره هره شپه په ورځې پسې روانه ده او همدارنګه هره یوه ورځ هم په چالاکۍ سره شپه تعقیبوي، چې د دواړو په منځکښې هیڅ فرجه او فاصله نه واقع کېږي.

ب: الله ﷻ لمر، سپوږمۍ، ستوري او نور شیان ستاسو د استفادې دپاره پیدا کړي دي او په کومه طریقه باندې یې چې ورته امر کړی دی په همغه ډول باندې چلېږي او د امر اطاعت یې کوي، نه یو د بل سره ټکر کوي او نه د ټاکلي وخت څخه وړاندې وروسته کېږي.

۳_ ای د ادم ﷺ اولاده! تاسو پوره خبر اوسئ چې پیدایښت هم خاص الله ﷻ پورې اړه لري او د امر ورکولو واک او اختیار هم د ده ﷻ پورې مختص دی.

یا په بل عبارت: تکویني اوامر هم الله ﷻ پورې خاص دي چې ټولو مخلوقاتو ته یې وظائف ټاکلي دي او هر مخلوق خپل ماموریت طوعًا او کرهًا (په خوښه او ناخوښه) ترسره کوي او هیڅکله پکښې ناغېړې نه کوي، او هم تشریعي اوامر او نواهي د الله ﷻ خاصه ده، بندګانو ته اجازه نشته چې د الهي شریعت په مقابل کښې شریعت وضعه کړي او په غیر مستقیمه توګه د الوهیت دعوه وکړي.

همدغه الله ﷻ ـ چې وړاندې یې څه صفات ذکر شوه ـ د ټولو عالمونو پالونکی او کار سازوونکی دی، نو تاسو ته په کار دي چې خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ او هیڅوک او هیڅ شی ورسره پکښې شریک ونه ګڼئ او بالآخره ټول احتیاجلت خاص د همده ﷻ څخه وغواړئ او خاص د ده ﷻ د امر اطاعت وکړئ.

توضیحات

۱_ د ﴿أَيَّامٍ﴾ کلمه د "يَوْم" جمعه ده، د "يَوْم" کلمه په لاندې معناوو باندې استعمالېږي:

الف: هغه وخت ته "يَوْم" ویل کېږي چې د لمر د ختلو څخه پیل او په لمر پرېوتلو باندې ختم شي، چې په پښتو کښې ورته ورځ وایي. همدغه د "يَوْم" د کلمې متعارفه معنی ده[1].

(۱) مفردات الراغب ص۵۷۸

ب: کله د مطلق وخت معنی ورکوي، ورځ وي او که شپه، لږ وخت وي او که ډېر. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ لَأَيَّامًا يَنْزِلُ فِيهَا الْجَهْلُ وَيُرْفَعُ فِيهَا الْعِلْمُ وَيَكْثُرُ فِيهَا الْهَرْجُ»[۱] یعني: یقیناً د قیامت په وړاندې ضرور داسې ورځې (وختونه) دي چې ناپوهي به پکښې رابښکته شي، او پوهه به پکښې پورته (ورکه) شي، او وژنه به پکښې ډېره شي.

ج: کله یې د زرو کلونو په اندازه وخت باندې هم اطلاق کېږي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ﴾ [السجدة:۵] یعنې د الله ﷻ تدبیري کارونه د ځمکې او اسمان ترمنځ ښکته پورته کېږي، آن تردې چې اثار یې د زرو کلونو په اندازه پاتې کېږي، البته هغه کلونه چې تاسو یې شمېرئ او تاسو ته متعارف دي.

د: د یوم نوم په پنځوسو زرو کلونو باندې هم ایښودل شوی دی، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾ [المعارج:۴] یعني الله ﷻ ته به پرښتې او جبرائیل امین ﷺ په داسې ورځې کښې د اوامرو د انتقال دپاره ورپورته کېږي چې اندازه یې پنځوس زره کاله ده، چې د قیامت ورځ ده.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې مقام کښې د "یَوْم" د کلمې څخه چې په ﴿سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ کښې د ﴿أَيَّامٍ﴾ دپاره مفرده کلمه ده، د ذکرو شوو معناوو څخه د یوې معنی اراده کول هم واضحه نه دي، دا ځکه چې که د یوم څخه مطلق وخت مراد وی نو د ﴿فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ په عوض به "فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ" نازل شوی وی، ځکه چې په مطلق وخت کښې ټول وختونه شامل دي، څه حاجت به نه وه چې جمعه نازله شي. او که د نورو درېوارو معناوو څخه هره یوه معنی اراده کړی شي نو لازمېږي چې ورځې، میاشتې او کلونه دې د اسمان او ځمکې څخه وړاندې موجودیت ولري حال دا چې دغو ټولو ترې وروسته تحقق موندلی دی؟.

مونږ وایو چې:

الف: ځینې مفسرین کرام وایي چې د ﴿فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ کلمات د ځمکې د خلق پورې تعلق نیسي، نه د اسمانو د خلق پورې[۲] ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې الله ﷻ اسمانونه پیدا کړه او په ګردش باندې یې وګمارل، چې شپو او ورځو په موجودیت باندې پیل وکړ، البته په دغه وخت کښې یې د ځمکې یواځې اصل موجود کړی وه، بیا یې د ځمکې خلقت په شپږو ورځو کښې بشپړ کړ چې غرونه او رغونه یې پکښې جوړ کړه او تخمونه یې پکښې وشیندل او داسې نور.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۴۶
(۲) البحر المحیط ج۵ ص۶۴

ب: دلته ورسره د "مِقْدَار" کلمه مراده ده(۱). نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په دومره وخت کښې پیدا کړه چې ستاسو د ورځو ترې شپږ ورځې جوړېدلې.

ج: د ﴿ سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾ ځخه "سِتَّةِ أَوْقَات" مراد دی(۲). یعنې الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په شپږو اوقاتو کښې پیدا کړه. او مطلق هلته نه شي جمعه کولی چې ګروپونه پکښې اراده نه شي کړی، کله چې ګروپونه او ډولونه مراد کړی شي نو بیا جمعه کېږي. د همدې کبله د ﴿ قُرُبَٰتٍ ﴾ کلمه جمعه نازله شوې ده چې د "قربة" جمعه ده او د مطلق نژدیکت معنی ورکوي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ [التوبة: ۹۹] یعنې د اعرابو ځخه ځینې هغه خلک دي چې په الله ﷻ او په وروستنۍ ورځ باندې یې ایمان راوړی دی او څه چې خرڅ کوي هغه د الله ﷻ په نزد د نژدېکتونو (ثوابونو) سبب ګڼي. نو دلته د "قُرْبَة" کلمه د ډولونو په لحاظ سره جمعه ﴿ قُرُبَٰتٍ ﴾ نازله شوه.

د: د ﴿ سِتَّةِ أَيَّامٍ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د غیبونو ځخه یو غیب دی او مونږ په ټولو غیبونو باندې ایمان راوړی دی، په تعین کښې یې نه څه ګټه شته او نه څه ضرورت شته چې بحث پکښې وکړی شي(۳).

مونږ ته همدغه ځلورم تفسیر غوره ښکاري؛ چې د اسمانونو او ځمکو د خلقت ځخه وړاندې به د یَوْم (ورځې) د حدودو د ټاکلو معیار په بل کیفیت باندې وه چې یواځې الله ﷻ پرې پوهېږي او بس.

ثم استوی علی العرش" څه معنی؟

۳ـ د ذکر شوې جملې ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ په باره کښې که د چا زړه اوږد بحث غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو(۴) ته دې مراجعه وکړي، مونږ فقط په لاندې معلوماتو باندې اکتفاء کوو:

الف: ذکره شوې جمله په قرآن کریم کښې په لاندې اوو ایتونو کښې نازله شوې ده:

اول: په دغه آیت شریف کښې چې سمدستي پکښې بحث روان دی.

دوهم: ﴿ إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ﴾ [یونس:۳].

دریم: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ﴾ [الرعد:۲].

ځلورم: ﴿ ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ﴾ [طه:۵].

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۳ ص۲۳۲
(۲) روح المعاني ج۸ ص۱۳۲
(۳) في ظلال القرآن ج۳ ص۱۲۹۶؛ تفسير المنار ج۸ ص۴۴۵
(۴) تفسير القاسمي ج۷ ص۹۶ _ ۱۴۶

پنځم: ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ [الفرقان:۵۹].

شپږم: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا شَفِيعٍ ﴾ [السجدة:۴].

اوم: ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ [الحديد:۴].

د "استوئ" معنی

ب: د ﴿ ٱسْتَوَىٰ ﴾ د کلمې پورې چې کله د "عَلیٰ" توری تعلق ونیسي نو د ورپورته کېدلو او استقرار معنی ورکوي، لکه چې فرمايي: ﴿ وَٱسْتَوَتْ عَلَى ٱلْجُودِىِّ ﴾ [هود:۴۴] يعنې د نوح ؈ بيړۍ په جودي (نومي غره) باندې قرار ونيوه. او هم فرمايي: ﴿ فَإِذَا ٱسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى ٱلْفُلْكِ ... ﴾ [المؤمنون:۲۸] يعنې اې نوحه! کله چې تا او ستا ملګرو په بيړۍ باندې قرار ونيوه او پکښې سواره شوئ نو د الله ﷻ حمد او ثنا وواياسئ.

اما کله چې د ذکرې شوې کلمې الله ﷻ ته نسبت وشي، لکه په همدې آيت شريف کښې يې چې ورته نسبت شوی دی چې بحث پکښې روان دی، نو أهل السنة والجماعة ترې د لاندې دوه وو طريقو څخه په يوه طريقه باندې معنی اخلي چې دواړه طريقې د صحابه ووکرامو ؓ څخه روايت شوې دي[۱]:

اوله طريقه

ج: يوه طريقه دا ده چې افرادي معنی ته يې هيڅ توجه ونه کړی شي او يوازې ترکيبي معنی ته يې وکتل شي. پوره واضحه ده چې که د ذکرې شوې جملې د افرادي معنی څخه نظر وشکول شي او صرف ترکيبي معنی ته يې وکتل شي نو هيڅ ډول اشتباه او پوښتنه صورت نه نيسي، ترکيبي معنی يې دا ده چې: ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ﴾ او بيا الله ﷻ د ځمکو او اسمانونو اداره په خپل بلاکيف لاس کښې ونيوه[۲] او لکه څنګه يې چې په خلقت کښې هيڅاته څه برخه ورنه کړه همدارنګه يې په روزمره اجراءاتو کښې هم هيڅوک برخوال ونه ګرځاوه، نو د الله ﷻ سره نه په خلقت کښې څوک شريک شته او نه په روزمره تکويني تصرفاتو کښې، نو په همدې بنا باندې په عبادت کښې هم ورسره هيڅوک شريک نشته، نه انسان، نه ملائک او نه بل څوک يا بل شی.

د دغې ترکيبي معنی په اعتبار سره ذکره شوې جمله د متشابهاتو څخه راوځي او د محکماتو څخه ګرځي.

---

(۱) البرهان في علوم القرآن ج۲ ص۷۸
(۲) البرهان في علوم القرآن ج۲ ص۳۰۹

د ذکرې شوې ترکیبي معنی د مرادولو مثال په پښتو کښې دا دی چې وايي: "د فلاني خولې په غوږو کښې ولوېده" په دغو کلماتو کښې هیڅوک د مفرداتو خیال نه ساتي چې ذکر شوی سړی خولې لري او که نه؟ او د غوږو څخه څه شی مطلب دی؟ بلکې ټول خلک ترې دا معنی اخلي چې فلانی سړی د ګټې په موقع وربرابر شو.

دا معنی په محاوراتو کښې بالکل صریح ګرځېدلې ده چې هرڅوک ورباندې پوهېږي، او دا ځکه چې د "صَرِیح" کلمه د "صَرْح" د کلمې څخه اخستله شوې ده او "صَرْح" هغې دنګې لوړې بنګلې ته ویل کېږي چې د نورو بنګلو سره یې اختلاط نه واقع کېږي او د لرې مسافې څخه د نظر لاندې راځي[1]، نو په صریحې معنی کښې دا ضرور نه ده چې هغه دې حقیقي معنی وي، بلکې کله-کله کنايي او مجازي معناوې هم پورتني مقام ته رسېږي او د "صَرِیح" لقب ځان ته ګټي (د تاویلي معنی لقب نه ورکولی کېږي).

سوال جواب

د: که څوک وايي چې: په عربي کلام کښې داسې نظائر شته چې افرادي معنی مراده نه وي او براځې ترکیبي معنی په نظر کښې نیولی شوې وي؟

مونږ وایو چې: ټولې کنايي معناګانې د همدې قبیلې څخه دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې څو مثالونه ولولئ:

اول مثال: "فُلَانٌ هَزِيلُ الْفَصِيلِ". د دې جملې افرادي معنی دا ده چې د فلاني سړي خوسکی دنګر دی، مګر کومې معنی ته چې په ترکیبي لحاظ سره ذکره شوې جمله اشاره کوي هغه دا ده چې فلانی سړی سخاوت لري، ځکه چې شوده په مېلمنو باندې خرڅ کوي نو خوسکي یې دنګر پاتې کېږي او د لوږې د کبله نه څرېږي. ذکر شوې جمله د هغه سخي سړي په باره کښې هم استعمالېږي چې نه لنګه غوا لري او نه خوسکی.

دوهم مثال: "فُلَانٌ طَوِيلُ الْيَدِ". د دې جملې افرادي معنی دا ده چې د فلاني سړي لاس اوږد دی، مګر ترکیبي معنی یې دا ده چې فلانی سړی جواد دی. دا جمله د هغه جواد دپاره هم استعمالېږي چې بالکل لاسونه ونه لري او یا یې دواړه لاسونه قطعه شوي وي.

درېیم مثال: بي بي عائشه رضی الله عنها وايي چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ خپلې بیبیانې (د مؤمنانو مورګانې) مخاطبې کړې چې: «أَسْرَعُكُنَّ لَحَاقًا بِي أَطْوَلُكُنَّ يَدًا» یعنې: په تاسو کښې به هغه بي بي په ما پسې په تلوار سره پیوسته شي (د نورو څخه به مخکښې وفاته شي) کومه چې د لاس د حیثه اوږده ده.

نوموړې بي بي وايي چې بیبیانو به لاسونه سره یو تربله په اندازه کول ترڅو معلومه کړي چې د چا لاس اوږد دی؟ یا په بل عبارت: مونږ ګومان کاوه چې د نبي کریم ﷺ به د ذکرې شوې جملې افرادي

[1] مفردات الراغب ص۲۸۷

معنى مراده وي او په بېيانو كېښې به د ټولو څخه وراندې بي بي سوده رضي الله عنها وفاته شي ځکه چې د هغې لاسونه اوږده وه، مګر وروسته پوه شوو چې زمونږ اوږد لاسې زينب رضي الله عنها وه چې د ټولو څخه وړاندې وفاته شوه او هم پوه شوو چې د نبي كريم ﷺ د ذكرې شوې جملې تركيبي معنى مراده وه چې سخاوت او جوادت دى «لِأَنَّهَا كَانَتْ تَعْمَلُ بِيَدِهَا وَتَصَدَّقُ»[1] ځكه چې بي بي زينب رضي الله عنها به په لاس باندې مزدوري كوله او بيا به يې خيراتوله، يعني دغه بي بي په مونږ كښې جواده وه.

څلورم مثال: همدارنګه په عربي محاوره كښې د پښېمانه سري څخه په "سَقط فِيْ يَدِهِ" سره تعبير كېږي او د مفرداتو معناوو ته هيڅ التفات نه كېږي[2].

د همدې كېله الله ﷻ د موسى عليه السلام په زمانه كښې د خوسي د عبادت كوونكو پښېماني په ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ﴾ [الأعراف:۱۴۹] سره تعبيره كړه.

د همدغې تركيبي معنى اراده كول په دې مقام كښې د بديع او بيان د علم ځينو علماوو تحقيقي ګڼلي دي[3].

دوهمه طريقه

ﻫ: دوهمـه طريقه دا ده چې د ذكرې شوې جملې افرادي معنى هم په نظر كښې ونيوله شي، چې ﴿ٱسْتَوَىٰ﴾ څه معنى او الله ﷻ ته يې په څه اعتبار نسبت شوى دى؟.

نو ـ لكه څنګه چې مونږ د [البقرة:۱۵] آيت لاندې ليكلي دي ـ أهل السنة والجماعة پكښې د دغې معنى په لحاظ په لاندې دوه وو ډلو باندې وېشل كېږي:

يوه ډله تاويل وركوي او داسې معنى ترې اخلي چې د الله ﷻ د شان سره مناسبه وي او د مخلوق د صفـاتو سره تشابه ونه لري، ځكه چې الله ﷻ مونږ ته په خپلو تنزيهاتو كښې داسې هم فرمايلي دي چې: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ﴾ [الشورى:۱۱] د الله ﷻ په مثل باندې هيڅ شى نشته.

دغه تاويلونه ځينو مفسرينو كرامو راغونډكړي دي[4] كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو هلته دې مراجعه وكړي، او ځينو ليكلي دي چې علماوو كرامو پكښې څوارلس قوله كړي دي[5].

دا ډول معنى اخستل په دې اعتبار سره ښه دي چې د عوامو د اشتباهاتو مخه ورباندې نيوله كېږي مګر د دې خطره شته چې سړى د معنى په اخستلو كښې خطا شي. د مثال په توګه: كه څوک د ﴿ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ څخه داسې معنى واخلي چې: ﴿ثُمَّ ٱسْتَوْلَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ يعني "الله ﷻ بيا په عرش باندې غـلبه وكړه او هغه يې د خپل تسلط لاندې راووست". دا معنى ځكه خطا ده چې

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۲۹۱
(۲) تفسير الطبري ج۶ ص۶۲
(۳) مختصر المعاني في البديع والبيان ص۴۵۷
(۴) التفسير الكبير ج۱۴ ص۱۱۵
(۵) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۱۹

په بو شي باندې تسلط پیدا کول په هغه وخت کښې صورت نیسي چې څوک په خپل مقابل کښې حریف (دښمن) ولړي او هغه ذلیل کړي او کوم ځای چې د هغه د تسلط لاندې وي هغه د خپل تسلط لاندې راولي، حال دا چې د الله ﷻ سره خو په مقابل کښې داسې حریف نشته چې هغه ورسره مقابله وکړی شي او بیا د ناکامۍ سره مخامخ شي[1].

و: او که څوک ووایي چې: مونږ د "استولی" څخه هغه "استیلاء" اخلو کومه چې د الله ﷻ سره مناسبه وي، نه د بندګانو استیلاء؟!

مونږ وایو چې: بې ضرورته مو مسافه اوږده کړه، بهتره دا ده چې ﴿ٱسْتَوَىٰ﴾ کلمه په هغې اسوی باندې حمله کړئ کومه چې د الله ﷻ سره مناسبه ده او د "استولی" معنی ترې وانخلئ، لنډه دا چې په دې تقدیر خو د ذکرې شوې ډلې علماوو خبره د راتلونکې ډلې علماوو خبرې ته وراوړي هغه دا چې:

بله ډله تاویل نه ورکوي او کوم شی چې الله ﷻ خپل اقدس ذات ته ثابت کړی دی هغه ورته ثابتوي مګر د کیفیت څخه سکوت کوي. نو د ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ معنی داسې کوي چې بیا الله ﷻ په عرش باندې استقرار ونیوه خو هغه استقرار چې د الله ﷻ د شان سره مناسب وه، نه هغه استقرار چې د یوه مخلوق دپلوه په تخت باندې صورت نیسي. یا په بل عبارت: الله ﷻ په عرش باندې پرته د لوازمو څخه (چې مونږ یې په ممکناتو کښې ګورو) استقرار وکړ.

ز: نو لنډه دا چې د اهل السنة والجماعة د لومړنۍ ډلې نظر کټور دی مګر خطرناک دی او دا خطر پکښې شته چې سړی په تاویل کښې خطا شي، او د دوی د دوهمې ډلې نظر کټور او بې خطره دی خو د عوامو د تشویش او څنګه څنګه ویلو مخه وربانډې نه نیوله کېږي.

زمونږ په فکر، علماوو کرامو ته په کار دي چې د خپلو خانونو دپاره دوهم بې خطره نظر خوښ کړي او د تاویل څخه ډډه وکړي، او همدارنګه د عوامو دپاره باید د همدغه نظر اسرار بیان کړي، ترڅو د هغوی په زړه کښې ځای ونیسي او د تشویشونو مخه یې بنده کړی شي، که نه نو هغوی به په باطلو تاویلونو باندې اخته شي او د ضلالت په کندو کښې به سر په څړۍ ولوېږي.

سوال جواب

ح: که څوک وایي چې: آیا دا معقوله ده چې د ﴿ٱسْتَوَىٰ﴾ څخه پرته د لوازمو استقرار مراد کړی شي؛ لوازم خو د ملزوم څخه نه جدا کېږي که څوک یې په اراده کښې شامل کړي او که په خپل زړه کښې ترې صرف نظر شي؟، واقع خو په اراده بدلون نه مومي؟.

مونږ وایو چې: داسې شیان زمونږ په محاورو کښې هم زښت ډېر شته چې معناوې یې معلومې وي او د "مضاف الیه" په اعتبار سره یې لوازم بدلون مونده کوي، مګر د چا ورته فکر نه دی.

د لاندې څو مثالونو په لیکلو سره ورته مونږ د محترمو لوستونکو پام وراړوو:

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۱۰۶

اول: د وَجْه (مخ) معنى په شريعت او لغت کښې معلومه ده چې په خوله، پوزه، دوه سترګو او غمبورو باندې مشتمله ده او دغه ټول شيان يې لوازم دي، مګر د انسان د مخ څخه پرته په يوه مخ کښې هم ورسره ذکر شوي لوازم تحقق نه لري او نه ورباندې څوک اعتراض کوي لکه د خبرو مخ، د کتاب مخ، د جامو مخ او داسې نور.

دوهم: د طَبْخ (پوخوالي) معنى معلومه ده چې هيڅوک پکښې اشتباه نه لري مګر د اضافت په اعتبار سره يې لوازم بدلون مومي؛ چې د غوښې پوخوالى په اور سره کېږي، د ميوې پوخوالى په لمر سره، او د خبرو پوخوالى دا دى چې ګټه پکښې ډېره وي او د واقعيت سره برابرې وي، د انسان پوخوالى دا دى چې هوښيار وي (نه غولېږي) او د پوخ عمر خاوند هغه څوک دى چې د ځلميتوب څخه تېر شوى وي او بوډاتوب ته لا نه وي رسېدلى.

نو د ذکر شوي وضاحت په نظر کښې نيولو سره سړي ته جوته کېږي چې د مخلوق استقرار چې کوم لوازم درلودلى شي هغه لوازم او کيفيات په هغه استقرار کښې تحقق نه شي موندلى د کوم چې په ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ﴾ کښې الله ﷻ ته نسبت شوى دى.

يا په بل عبارت: لکه څنګه چې د الله ﷻ علم، حلم او نور صفات د مخلوق د علم، حلم او نورو صفاتو څخه بالکل جدا دي او محض په نامه کښې سره اشتراک لري همدارنګه د بندګانو استقرار هم د الله ﷻ د استقرار څخه جدا دى او محض په اطلاق کښې دواړه سره مشترک دي.

يوه خوندوره قيصه

ط: يوه ورځې د امام مالک رحمة الله عليه څخه يوه سړي پوښتنه وکړه چې: ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ﴾ څه معنى؟.

په ذکر شوي امام باندې خولې راماتې شوې او لږ وخت يې خپل سر زوړند نيولى وه بيا يې سر راپورته کړ او داسې جواب يې ورکړ چې "اَلإِسْتِوَاءُ غَيْرُ مَجْهُوْلٍ وَالْكَيْفُ غَيْرُ مَعْقُوْلٍ وَالْإِيْمَانُ بِهِ وَاجِبٌ وَالسُّوَالُ عَنْهُ بِدْعَةٌ وَمَا أَظُنُّكَ إِلاَّ ضَالًا"[1] د استواء معنى خو مجهوله نه ده (هرڅوک پرې پوهېږي) او کيفيت يې په عقل کښې نه راځي (مونږ ترې عاجز ياستو) او عقيده ورباندې واجبه ده او پوښتنه کول ترې بدعت دى (صالحينو سلفو کښې چا ترې پوښتنه نه ده کړې) او (بالآخره) زه په تا باندې بل چا ګومان نه کوم مګر د ګمراه سړي. نو بيا يې ورباندې امر وکړ چې را څخه ويې وباسئ نو (د هغه ځاى څخه) وويستلى شو.

د پاي تبصره

۴ـ زمونږ په فکر د أهل السنة والجماعة دواړه ډلې د الله ﷻ د اسماوو او صفاتو په هکله په لاندې ټکو کښې متفقې دي:

الف: دواړه ډلې دا خبره مني چې د الله ﷻ اسماء او صفات د متشابهاتو څخه دي.

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۶۵

ب: دواړه ډلې باوري دي چې د متشابهاتو معناوي د محاکماتو ایتونو څخه تاکلې کېدلی شي، البته په هغه صورت کښې چې په عین موضوع کښې (محکمات) نصوص موجودیت ولري، چې پوره بیان یې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [آل عمران:۷] آیت لاندې تېر شوی دی.

ج: په ځینو اسماء او صفاتو کښې دواړه ډلې په تاویل باندې متفقې دي، د مثال په توګه: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَٰثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَآ أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا۟ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾ [المجادلة: ۷].

دلته دواړه ډلې اتفاق لري چې په دې مقام کښې علمي معیت مطلب دی، ځکه چې د ایت لومړنی جمله ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ او وروستنی جمله ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾ دواړه د محاکماتو څخه دي او معیت یې واضحه کړی دی چې علمي معیت دی.

نو د دواړو ډلو په نزد یې معنی داسې کېږي چې ایا ته نه ګورې چې یقینًا الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او هم په ځمکو کښې دي، د درېوو کسانو هیڅ مجلس نه دی مګر الله ﷻ یې څلورم دی، او نه د پنځو کسانو مجلس (جرګه) ده مګر الله ﷻ یې شپږم دی، او نه د دغه (ذکرو شوو) څخه لاندې او نه زیات مجلس شته مګر الله ﷻ ورسره (په علم سره) معي (یو ځای) دی. بیا به الله ﷻ د قیامت په ورځ خلک په هغه شي باندې خبر کړي چې په دنیا کښې یې کړي وي، یقینًا الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

د: چرته چې په اسماوو او صفاتو کښې دوه نصوص منافات ولري هلته هم دواړه ډلې تقریبًا په تاویل باندې اتفاق لري. لاندې مثال ولولئ:

د ﴿ ٱلرَّحْمَٰنُ عَلَى ٱلْعَرْشِ ٱسْتَوَىٰ ﴾ په بنیاد الله ﷻ په بلا کیفه توګه د عرش د پاسه دی (څنګه چې د ده ﷻ د عالي شان سره مناسبه وي)، خو نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث شریف کښې فرمایلي دي چې: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ أَنَّكُمْ دَلَّيْتُمْ بِحَبْلٍ إِلَى الْأَرْضِ السُّفْلَى لَهَبَطَ عَلَى اللهِ»[1]؛ نو ځینو علماوو کرامو په همدغه حدیث شریف کښې د «لَهَبَطَ عَلَى اللهِ» جمله په "لَهَبَطَ عَلَى عِلْمِ اللهِ" سره معنی کړې ده، یعنې نبي کریم ﷺ په سوګند سره فرمایلي دي چې که چرته تاسو یو پړی لاندنۍ ځمکې ته ور زوړند کړئ نو د الله ﷻ په علم باندې به ښکته شي ځکه چې د الله ﷻ علم او قدرت په هر مکان کښې جاري دی، خو د دې سره-سره الله ﷻ فوق العرش دی لکه چې په آیت شریف کښې ورباندې صراحت شوی دی.

"خَبِيثُ" څه معنی؟

۵ـ د "خَبِيثُ" کلمه د "خِبْثٌ" څخه اشتقاقه شوې ده او "خِبْثٌ" تېزۍ ته وايي. نو د معنی حاصل

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۵

يې داسې کېږي چې: شپه او ورځ يو په بل پسې په چالاکۍ او تېزۍ سره ځغلي او هيڅکله يې په منځکښې فرجه او وت نه واقع کېږي.

کله چې لمر په خپل محور باندې څرخېږي نو په يوه کال يا درې سوه پنځه شپيته (۳۶۵) ورځو او شپږو ساتونو کښې خپله يوه دوره پوره کوي او د ځمکې په شاوخوا باندې څرخېږي، مگر کوم حرکت چې شپه او ورځ ورباندې پيدا کېږي او لمر ته په قسري (جبري) توگه د ځمکې په شاوخوا دوران ورکوي هغه د فلک الافلاک حرکت دی او دومره تېز دی چې که په تلوار سره زغلېدونکی سړی د ځمکې څخه پښه پورته کړي او په ځغاسته کښې يې ببرته ږدي نو فلک الافلاک درې زره (۳۰۰۰) ميله مسافه طی کوي[۱].

دا هله که ځمکه ساکنه وگڼله شي، او که بالفرض ځمکه د لمر په شاوخوا گرځي راگرځي نو په دې صورت کښې به د ځمکې وضعي حرکت همدومره تېز وي چې د شپې او ورځې د تعاقب سبب جوړېږي، والله ﷻ اعلم.

﴿ ٱدۡعُواْ رَبَّكُمۡ تَضَرُّعٗا وَخُفۡيَةًۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ۝٥٥ وَلَا تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ بَعۡدَ إِصۡلَٰحِهَا وَٱدۡعُوهُ خَوۡفٗا وَطَمَعًاۚ إِنَّ رَحۡمَتَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ مِّنَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ۝٥٦ ﴾

[۵۵] (ای د ادم علیه السلام اولادې!) خپل رب ﷻ ته د زاريو او پټ غوښتنې په حال کښې سوالونه کوئ (او د شرعي حد څخه تجاوز مه کوئ) يقيناً ستاسو رب ﷻ تجاوز کوونکي نه خوښوي.

[۵۶] او په ځمکه کښې د هغې د اصلاح څخه وروسته فساد مه کوئ او (هم) خپل رب ﷻ ته د ډار او تمې په حالت کښې عبادت وکړئ. بې شکه د الله ﷻ (ستاسو د رب ﷻ) رحمت د نېکو کارانو څخه نژدې دی (ور رسيدونکی دی).

ارتباط

په وړاندې آيت کښې الله ﷻ مونږ ته خپل اقدس ذات راپېژاندلی دی چې پيدا کول او امر کول ټول د همده ﷻ پورې اختصاص لري او ټول برکات او ښېگڼې د همده ﷻ پورې منحصرې دي، نو په دې ايتونو کښې راته لاندې وصايا کوي.

د مطلب خلاصه

يعنې ای د ادم علیه السلام اولادې! کله چې تاسو خپل رب ﷻ وپېژاند نو درته په کار دي چې په خپلو کړووړو کښې د همده ﷻ د شان سره مناسب چال چلند وکړئ چې څو قولي او عملي مثالونه يې دا دي:

۱ ـ خپل رب ﷻ بلئ او د همده ﷻ څخه خپل احتياجات غواړئ، ځکه چې دا کار د بل هيچا د وسې پوره نه دی، نه بل څوک څه شی پيدا کولی شي او نه بل څوک د فرمان جاري کولو حق لري.

(۱) البحر المحيط ج۵ ص۶۷

مګر لاندې خاصیتونه هېر نه کړئ:

الف: خپل رب ﷻ په زاریو سره بلئ او په عاجزئ او تواضع سره ترې سوال کوئ ځکه چې الله ﷻ متکبرین نه خوښوي.

ب: په سوال زاریو کښې د اخفاء مراعات وکړئ او تر وسې وسې پورې په پټه سره خپل رب ﷻ ته احتیاجات وړاندې کړئ او د مشکلاتو حل ترې وغواړئ، ترڅو د یو پلوه د ریا کارۍ څخه په امن کښې پاتې شئ او د بله پلوه مو خشوع او تواضع زیاته شي. ستاسو رب ﷻ ستاسو په زړونو باندې پوه دی او ستاسو هیڅ شی ترې پټ نه دی.

په ټولو کړو وړو کښې عموماً او په سوال کولو کښې خصوصاً د شرعي چوکاټ څخه تجاوز مه کوئ چې یا نه کېدونکی شی وغواړئ، یا د خپلو ځانونو په نسبت د غیر مناسب شي غوښتنه وکړئ، یا د ګناهونو سوال وکړئ او یا د بل داسې عمل مرتکب شئ چې شرعاً جواز ونه لري.

۲ـ تاسو په ځمکې کښې فساد مه کوئ، الله ﷻ خو د پیغمبرانو علیهم‌السلام او کتابونو په دراستولو سره ځمکه اصلاح کړې ده، نو تاسو یې د فساد خوا ته مه راکاږئ او ویدې فتنې مه راویښوئ.

۳ـ تاسو د خپل رب ﷻ عبادت کوئ او د دغو دوه وو خاصیتونو پوره مراعات وکړئ:

الف: د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ، عبادت په ډار سره کوئ، الله ﷻ ستاسو عبادت ته احتیاج نه دی او نه ورباندې د عذاب څخه نجات درکول واجب دي، خپل قصور په نظر کښې ونیسئ.

ب: او هم په عبادت کښې خپل رب ﷻ ته په تمه اوسئ چې همدا عبادت مو د نجات سبب جوړېدلی شي، او هم دا خبره په نظر کښې ونیسئ چې د الله ﷻ رحمت ډېر پراخه او لوی دی. لنډه دا چې هر عبادت د ډار او تمې تر منځ اجراء کړئ چې همدا ستاسو د ایمان د ساتنې معیار دی.

ای بنیادمانو! د ذکرو شوو هدایتونو پوره څارنه وکړئ ترڅو تاسو د نېکانو د ډلې څخه وشمېرل شئ، او د الله ﷻ رحمت خو نېکانو ته نژدې دی مګر واجب نه دی نو مه د خپل رب ﷻ څخه تمه پرې کوئ او مه د زړونو څخه ډار وباسئ.

توضیحات

۱ـ ظاهره دا ده چې په لومړني آیت کښې د ﴿ ٱدْعُوا ﴾ د کلمې معنی دا ده چې خپل رب ﷻ ته سوال وکړئ او په قول سره یې بلنه وکړئ، لکه چې د ﴿ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ﴾ کلمې ورباندې دلالت کوي. او په دوهم آیت کښې د ﴿ ٱدْعُوا ﴾ د کلمې معنی دا ده چې خپل رب ﷻ ته عبادت وکړئ یعنې په فعل سره یې بلل وکړئ. همدې معنی ته د ﴿ خَوْفًا وَطَمَعًا ﴾ کلمې هم اشاره کوي.

نو د دواړو حاصل یې داسې کېږي چې قولاً او عملاً د خپل رب ﷻ سره اخلاص پیدا کړئ.

په دعاء کښې جهر بهتر دی او که خفیه؟

۲ـ که څه هم په دعاء (سوال کولو) کښې جهر او خفیه دواړه جواز لري، مګر په غوروالي کښې

یې اختلاف دی، البته هغه دعاګانې او اذکار د دې اختلاف څخه وتلي دي کوم چې جهر یې سنت وي، لکه تلبیه، اذان او داسې نور.

خینې علماء کرام وایي چې که د ریا خوف موجود وه او یا نورو ذکر کوونکو یا لمونځ کوونکو ته د تشویش غورزېدلو خطر وه نو خفیه پکښې بهتره ده، او که د نورو خلکو تلقین او تعلیم د نظر لاندې نیولی شوی وه او یا د غافلانو رابیدارول مطلب وه نو بیا جهر بهتر دی[۱]، البته دومره جهر چې ذکر شوي اغراض پرې تر لاسه شي او د چیغو اندازې ته ونه رسېږي.

مګر د احنافو ـعلیهم الرحمـ په نزد[۲] په اذکارو او دعاګانو کښې خفیه اصله او بهتره ده، ځکه چې:

الف: د زکریا علیه السلام کومه دعاء چې الله ﷻ قبوله کړې او خوښه کړې وه هغه یې په خفیه سره توصیفه کړې ده چې: ﴿إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا﴾ [مریم:۳] هغه وخت چې خپل رب ﷻ ته یې اواز وکړ پټ اواز. یعنې په زړه کښې او یا په داسې ځای کښې چې هلته تنها وه.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيُّ وَخَيْرُ الرِّزْقِ مَا يَكْفِي»[۳] یعنې: په ذکر کښې خفیه (پټ ذکر) غوره دی او په روزۍ کښې هغه روزي غوره ده کومه چې کفایت کوي.

ج: ابو موسی الاشعري رضی الله عنه وایي چې مونږ د نبي کریم ﷺ سره په یوه سفر کښې ملګري وو نو مونږ به په ځینو مواقعو کښې په لوړ اواز باندې تکبیرونه ویل، نو نبي کریم ﷺ راته توصیه وکړه چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا إِنَّهُ مَعَكُمْ إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ»[۴] یعنې ای خلکو! په خپلو ځانونو باندې لږ څه نرمي وکړئ (اوازونه مه پورته کوئ) ځکه چې تاسو خو نه د کوڼ بلنه کوئ او نه د غائب، یقیناً ستاسو بللی شوی (الله ﷻ) ستاسو سره دی (غائب نه دی، او) بې شکه ستاسو بللی شوی اورېدونکی او نژدې دی.

د: د سلفو صالحینو عادت وه چې الله ﷻ ته به یې په سوالونو کښې پوره جهد کاوه (خپل طاقتونه به یې پکښې په کار اچول) مګر چا به یې اواز نه اورېده صرف د دوی او د الله ﷻ ترمنځ به یو راز وه[۵].

که څوک ددې څخه اضافه تفصیل غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۶].

یادونه

۳ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق سره د [البقرة:۱۸۶] آیت لاندې د دعاګانو او سوالونو په باره کښې

(۱) روح المعاني ج۸ ص ۱۴۰
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۲ ص۳۴
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص ۳۶۴
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص ۴۲۰
(۵) الدر المنثور ج۳ ص۴۷۶
(۶) البحر المحیط ج۵ ص۶۹؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۲۶

پوره څېړنه کړې ده چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو، یواځې په دعاء کښې د حد څخه د تېریدنې لاندې صورتونه پرې وراضافه کوو:

الف: په دعاء کښې دا هم د حد څخه تېرېدنه ده چې بې ضرورته پرې اواز پورته کړي او چیغې ووهي[1].

ب: دا هم د حد څخه تېرېدل دي چې مؤمنانو ته ناجائزې ښېراوې وکړي چې ای الله! په هغه او په دغه باندې لعنت وکړې[2]، العیاذ بالله.

ج: دا هم د حد څخه تجاوز دی چې غیر مناسب او یا غیر ممکن شی وغواړي[3] چې ای ربه! ماته د پیغمبرانو درجه راکړه او یا ما ژوندی اسمان ته پورته کړه!.

د: یو ډول اعتداء دا هم ګڼله کېږي چې په سوال کولو کښې تواضع ونه کړي او په تکبر (لوی کاری) سره سوال وکړي[4].

ایمان د خوف او رجا ترمنځ دی

۴_ د الله ﷻ د رحمت څخه نا امیده کېدل، چې په سړي باندې خوف (ډار) غلبه وکړي، کفر دی. او د الله ﷻ د عذاب څخه بالکل خپل ځان په امن کښې ګڼل، چې رجا (امید) وربانديې غالب شي، هم کفر دی.

عمر الفاروق ﷺ همدغه حالت څومره په ښه وجه تمثیل کړی دی چې:

که د قیامت په ورځ (بالفرض) اواز کوونکی اواز وکړي چې ټول دوزخ ته داخل شئ مګر یو سړی نه، نو زه به اسید وکړم چې همدغه یو سړی به زه یم، او که اواز وکړي چې ټول جنت ته ننوځئ مګر یو سړی نه، «لَخَشِيْتُ اَنْ اَكُوْنَ ذٰلِكَ الرَّجُل»[5] نو زه به ډار شم چې همدغه یو سړی به زه یم.

مګر ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې باید په سړي باندې په روزمره ژوند کښې د خوف څنده غالبه وي ترڅو د ګناهونو څخه د اجتناب باعث شي، او د مرګ په حالت کښې باید د سړي رجا (امید) اضافه وي ځکه چې د عمل میدان اختتام موندلی دی[6].

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: نظر د عربیت قوانینو ته په کار وه چې د ﴿ قَرِيبٌ ﴾ د کلمې په عوض د "قَرِيبَة" کلمه نازله شوې وی، ترڅو د ﴿ رَحْمَتَ ﴾ د کلمې سره په تانیث کښې مطابقه شوې وی؟.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۲ ص۵۶۸
(۲) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۶۶
(۳) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۳۳
(۴) زاد المسیر ج۳ ص۱۴۶
(۵) تفسیر المراغي ج۸ ص۱۵۹
(۶) المحرر الوجیز ج۷ ص۸۰

مونږ وايو چې مفسرينو کرامو د همدغه تطبيق په خاطر زښت ډېر جوابونه کړي دي چې تقريباً پنځلسو جوابونو ته رسيږي[۱] مګر مونږ د يوه جواب په ذکر اکتفاء کوو، هغه دا چې د ﴿ رَحۡمَتَ ﴾ کلمه مصدر ده او تانيث پکښې حقيقي نه دی نو ځکه د مطابقت مراعات د نظره غورزولی شوی دی.
د دې نظير دا دی چې: ﴿ فَمَن جَآءَهُۥ مَوۡعِظَةٞ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾ [البقرة:۲۷۵] يعني نو هرچا ته چې د خپل رب ﷻ د پلوه موعظه ورسيږي. د ﴿ مَوۡعِظَةٞ ﴾ په کلمه کښې تانيث حقيقي نه دی نو ځکه د ﴿ جَآءَهُۥ ﴾ په عوض "جائتهٗ" نه دی نازل کړی شوی.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي يُرۡسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابٗا ثِقَالٗا سُقۡنَٰهُ لِبَلَدٖ مَّيِّتٖ فَأَنزَلۡنَا بِهِ ٱلۡمَآءَ فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦ مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ كَذَٰلِكَ نُخۡرِجُ ٱلۡمَوۡتَىٰ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ۝٥٧ وَٱلۡبَلَدُ ٱلطَّيِّبُ يَخۡرُجُ نَبَاتُهُۥ بِإِذۡنِ رَبِّهِۦۖ وَٱلَّذِي خَبُثَ لَا يَخۡرُجُ إِلَّا نَكِدٗاۚ كَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَشۡكُرُونَ ۝٥٨ ﴾

[۵۷] او دا (ستاسو رب ﷻ) هغه اقدس ذات دی چې د خپل رحمت (باران) په وړاندې د بشارت (زيري ورکولو) دپاره بادونه لېږي (هوا ګاني چلوي)، آن تر دې چې کله بادونه (په باران باندې) درنه وريځ (سپکه) پورته کړي نو مونږ يې مړه ښار (وچ وطن) ته سوق کړو (بوزو) نو مونږ په همده (ښار) باندې اوبه (باران) ورنازل کړو، نو په همدې (اوبو) سره (ترې) د هر ډول مېوجاتو څخه راوباسو.
د همدې (مېوجاتو د راويستلو) په شان مونږ (د قيامت په ورځ د قبرونو څخه) مړي هم را وباسو (او ژوندي کوو يې) شايد چې تاسو پند واخلئ.
[۵۸] او پاکيزه ښار (ځمکه) چې دی، شنيلی يې د خپل رب ﷻ په حکم (ښه) راووځي، او هغه (ځمکه) چې خبيثه وي (کلکه يا ښورچنه وي) شنيلی يې (ترې) نه راووځي مګر په داسې حال کښې چې خير پکښې نه وي (د چا په درد نه خوري او يا بالکل بوټی نه زرغونوي).
همدغه ډول مونږ ايتونه (دلائل) د داسې قوم دپاره (په بېلو-بېلو طريقو) اړوو راړوو چې دوی (د خپل رب ﷻ د نعمتونو) شکر کوي.

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې الله ﷻ د خپلو قدرتي تصرفاتو څو مثالونه په علوياتو کښې بيان کړه د څو وصاياوو څخه وروسته په دې ايتونو کښې د کائنات الجو (هوايي شيانو) او هم د ځمکنيو تصرفاتو څو بېلګې ښودلې شوې دي چې مضمون يې داسې را اوځي:

---

(۱) روح المعاني ج۸ ص۱۴۱؛ البحر المحيط ج۵ ص۷۱؛ التفسير القيم لابن القيم ص۲۵۹_۲۷۷

د مطلب خلاصه

ای بنیادمانو! خپل رب ﷻ وپیژنئ او د قدرت څو مثالونه یې په هوایي او ځمکني موجوداتو کښې واورئ:

۱ـ ستاسو رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د اسمان د طرفه یې درباندې خپل رحمت (باران) نازل کړی دی. ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک د اسمان څخه یو څاڅکی راتویولی شي؟

۲ـ د باران څخه وړاندې ستاسو د خوشالی او ستاسو د خبرتیا دپاره په هوا کښې بادونه چلوي. ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک هوا ته حرکت ورکولی شي او بادونه چلولی شي؟

۳ـ د بادونو چلونه آن تر هغه جریان لري ترڅو چې هغه وریځې راپورته کړي کومې چې د بارانې اوبو څخه ډکې وي او د تنونو تنونو وزن سره‌سره په هوا کښې ولاړې وي او په ځمکه باندې نه راپرېوزي. ایا ستاسو د رب ﷻ څخه په غیر بل څوک ذکر شوي درانه وزن ته په هوا کښې توقف ورکولی شي؟

۴ـ بیا مونږ (ستاسو رب ﷻ) ذکرې شوې د باران څخه ډکې وریځې ته د هغه ښار او وطن په لور حرکت ورکوو کوم چې وچ کلک پروت وي، چې نه پکښې اوبه بهېږي او نه پکښې د کومې مېوې درک لګېږي ته به وایې چې مړی دی او هیڅ ګټه ترې څوک نه شي اخستلی. ایا زمونږ څخه په غیر بل څوک ذکره شوې نقشه عملي کولی شي؟

۵ـ نو بیا د باران څخه ډکه وریځ په مړه ښار او مړې بېدیا باندې اوروو چې ټولې لوړې ژورې یې خړوبه وو او وچ خوړونه یې په پراخه پیمانه اوبو سره جاري کوو. ایا زمونږ څخه په غیر دا کار د بل چا د وسې پوره دی؟

۶ـ په همدغو اوبو سره په ځمکه کښې حرکت پیدا کوو او د ګېډې څخه یې د رنګارنګ ونو بوټو تېغونه راوباسو او د وخت په تېرېدو سره ترې مېوه لرونکې ونې جوړوو او ستاسو د استفادې دپاره ترې ډول‌ډول مېوجات راوباسو، ایا زمونږ څخه په غیر بل څوک تاسو ته د خاورو څخه خوږې مېوې راویستلی شي؟

۷ـ په یاد ولرئ! لکه څنګه چې مونږ مړه ځمکه را ژوندۍ کوو او نباتات ترې راوباسو همدارنګه به په ټاکلي وخت کښې مړي هم را ژوندي کړو، تاسو ته په کار دي چې عبرت ترې واخلئ او د بیرته راژوندي کولو څخه انکار ونه کړئ، دغه عبرت چندان لوی تفکر ته اړتیا نه لري بلکې په ادنی توجه باندې هم تاسو کولی شئ چې په زړه کښې یې کښېنوئ.

۸ـ ای بنیادمانو! په یاد ولرئ لکه څنګه چې مونږ ستاسو د مادي اړخ دپاره اسمانونه، ځمکې او بالآخره کائنات الجو (هوایي شیان) په کار اچولي دي همدارنګه مو ستاسو معنوي او روحي اړخ هم بې توجه نه دی پرېښی، عقلونه او حواس مو درکړي او پیغمبران علیهم السلام او کتابونه مو دراستولي دي. نو لکه څنګه چې ځمکه نظر مادي رحمت (باران) ته په دوه وو ګروپونو وېشله کېږي چې یوه

پاکیزه او حاصلناکه ځمکه ده چې د خپل رب ﷻ په تکویني امر سره ترې نباتات را زرغونېږي. او بله بنورچنه او بې کاره ځمکه ده چې د الهي رحمت (باران) څخه استفاده نه شي کولی او ښنیلی نه راشین کوي مګر ناقص؛ چې پاڼې یې زېړې پېړې وي او بوټي یې کمزوري وي، او ځینې بنورچنې ځمکې لابالکل څه شی نه شي شین کولی او د یوه بوټي تېغ هم ترې نه شي راوتلی. همدارنګه نظر معنوي رحمت (الهي هدایت) ته تاسو هم په دوه وو ګروپونو باندې ویشلی شوي یاست: یوه ډله هغه خلک دي چې د الهي هدایت (قرآن) څخه استفاده کوي او د خپلو ځانونو دپاره یې د دنیا او آخرت مشال جوړوي، او بله ډله مو په قرآن کریم باندې ایمان نه راوړي او عقیده وورباندې نه کوي بلکې د قرآن کریم د مزایاوو څخه بالکل بې برخې ده، چې د مشال کار ترې نه اخلي.

۹ـ لنډه دا چې باران د الله ﷻ رحمت دی او په ټوله ځمکه باندې وروېږي مګر د ځمکې مختلفې برخې ترې د استعدادونو په تفاوت سره مختلفې استفادې کوي او یا د عدم استعداد دکبله ترې بې برخې پاتې کېږي.

همدارنګه قرآن کریم ټولو انسانانو ته وراستولی شوی دی او د ټولو دپاره زمینه برابره ده چې استفاده ترې وکړي، مګر دغه استفاده د استعدادونو په تفاوت سره تفاوت مومي؛ څوک پرې عقیده کوي او د خپلو کړو وړو دپاره یې کړنلاره ګرځوي او ځینو چې خپل استعداد د خاورو سره برابر کړی دی او په زړونو باندې یې مهر وهل شوی دی هغوی ترې انکار کوي او د ګټو څخه بې محروم پاتې کېږي.

ای بنیادمانو! وګورئ چې څومره په تفصیل سره بیا-بیا مونږ تاسو ته خپل دلائل بیانوو او ایتونه درنازلوو، مګر ګڼه ترې هغه قوم پورته کوي څوک چې د نعمتونو او رحمتونو شکریه کوي.

توضیحات

۱ـ جمهور مفسرین کرام وایي چې د ﴿رَحْمَتِهِ﴾ څخه په دې مقام کښې باران مراد دی[1] لکه چې په همدې معنی باندې متباقي آیت شریف دلالت کوي.

"اقلال" څه معنی؟

۲ـ د ﴿أَقَلَّتْ﴾ کلمه د "اقلال" څخه اخستله شوې ده، "اقلال" دې ته وایي چې سړی یو شی "قلیل" (سپک) وګڼي او زور یې وورباندې دپاسه شي[2].

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې کېږي چې الله ﷻ کمزورو بادونو ته دومره قوت وربښي چې په باران باندې ورته (ثقیله) وریځ هم سپکه او خفیفه ګرځي چې هر طرف ته یې زغلولی شي، لکه چې باد د مالوچو درانه بارونه روان کړي وي.

---

(۱) روح المعاني ج۸ ص۱۴۵
(۲) مفردات الراغب ص۴۲۶

د "نَكِدًا" معنى

۳_ د ﴿نَكِدًا﴾ كلمه د هغه شي نوم دى چې پلټونكي ته په ډېرې سختۍ سره لاس ته ورځي[۱] او يا هغه شى دى چې په هغه كښې څه خير نه وي[۲]. نو د معنى حاصل بې داسې كېږي چې: د خبيثې او شورچنې ځمكې څخه په باران سره څه شى نه زرغونېږي او كه كوم بوټي پكښې زرغون شي (لټو كېږي) نو په هغه كښې هم څه خير نه وي او چاته ترې څه گټه نه رسېږي.

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) وايي[۳] چې په دې آيت شريف كښې د مؤمن او كافر مثالونه بيان شوي دي چې حاصل يې داسې كېږي:

لكه څنگه چې ځمكه په نظر سره باران ته په دوه وو برخو وېشلې شوي ده: يوه برخه هغه ځمكه ده چې د كرهڼې وړ او حاصلناكه وي، په باران باندې بوټي زرغونوي او انسانان او څاروي ترې استفاده كوي، او بله برخه هغه ده چې كلكه او شورچنه وي چې هيڅ شى نه زرغونوي او د باران څخه هيڅ استفاده نه شي كولى، همدارنگه انسانان هم په نظر سره قرآن كريم ته (چې معنوي باران دى) په دوه وو گروپونو وېشل كېږي چې ځينې پرې ايمان راوړي او د پلوشو څخه يې استفاده كوي او ځينې نور ترې انكار كوي او د گټو څخه يې بې برخې پاتې كېږي.

يادونه

۴_ په آيت شريف كښې ذكر شوى مثال نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې ډېر ښه شرحه كړې دى[۴] چې د مضمون خلاصه يې لاندې لوستلى شئ:

خلك قرآن كريم ته په نظر سره او ځمكه باران ته په نظر سره، هر يو په لاندې دريوو گروپونو باندې وېشلى كېږي:

الف: يو گروپ خلك هم په قرآن كريم باندې پخپله عمل كوي او هم نورو خلكو ته تعليم كوي چې عمل پرې وكړي، همدارنگه ځينې ځمكې په باران سره گلان او بوټي زرغونوي چې هم پرې پخپله ښه ښكاري او هم ترې انسانان او څاروي استفاده كوي.

ب: يو گروپ خلك پخپله په قرآن كريم باندې عقيده نه لري، ترڅو په دنيا او آخرت كښې يې په درد باندې دوا شي، مگر نورو خلكو ته يې د تعليم څخه ډډه نه كوي، لكه منافقان. همدارنگه كلكه ژوره ځمكه اوبه ساتي او ژوندي مخلوقات پرې خړوبېږي مگر څه بوټي موټي پكښې نه زرغونېږي چې خپله ورباندې ډولې ښكاره شي.

ج: يو گروپ خلك نه په قرآن كريم باندې پخپله عقيده كوي چې ايمان پرې راوړي او نه نورو خلكو ته زمينه برابروي چې عقيده ورباندې وكړي، بلكې لا د نورو خلكو د عقيدې كولو مخه نيسي.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۵۲۶
(۲) تفسير الكشاف ج ۱ ص ۱۱۲؛ تفسير القرطبي ج ۷ ص ۲۳۱
(۳) تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۲۲۲
(۴) صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۸؛ صحيح مسلم ج ۲ ص ۲۴۷

همدارنګه کلکه هواره او یا بنورچنه ځمکه نه بوټي زرغونوي او نه پکښې اوبه ډنډېږي ترڅو خاروېو ته په څړوبولو سره ګټه ورسوي.

﴿ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَقَالَ يَـٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُۥٓ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِۦٓ إِنَّا لَنَرَىٰكَ فِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَـٰقَوْمِ لَيْسَ بِى ضَلَـٰلَةٌ وَلَـٰكِنِّى رَسُولٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَـٰلَـٰتِ رَبِّى وَأَنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا۟ وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنجَيْنَـٰهُ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥ فِى ٱلْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَآ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾ ﴾

[۵۹] یقینًا مونږ نوح علیه السلام خپل قوم ته استولی وه نو ورته ویې ویل چې ای زما قومه! (صرف) د الله ﷻ عبادت وکړئ (ځکه چې) تاسو لره (په واقع کښې) د همده ﷻ څخه په غیر بل معبود نشته، بې شکه زه په تاسو باندې د لویې ورځې د عذاب څخه ډارېږم.

[۶۰] د ده د قوم څخه مشرانو (د نورو په وکالت) وویلې چې یقینًا مونږ هرومرو تا په ښکاره ګمراهۍ کښې ګورو (چې د پلرونو لاره دې پرېښې ده او د رسالت مدعي ګرځېدلی یې).

[۶۱] نوح علیه السلام وویلې چې ای زما قومه! په ما پورې هیڅ ډول ګمراهي نشته مګر زه د رب العالمین استولی شوی یم.

[۶۲] زه تاسو ته د خپل رب ﷻ پیغامونه دررسوم او زه ستاسو خیر غواړم او زه د الله ﷻ د پلوه په هغه شي باندې پوهېږم چې تاسو ورباندې نه پوهېږئ (چې د غیب خطر په لور روان یاست).

[۶۳] ایا (تاسو زما د رسالت څخه انکار کوئ؟) او د دې څخه په تعجب کښې یاست چې تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه ستاسو د جملې څخه په یوه سړي باندې (چې تاسو ته یې صداقت ښه معلوم دی) څه پند (او نصیحت) درشي (د دې دپاره درواستولی شو) چې تاسو (د راتلونکي غیب خطر څخه) وډار کړي او (هم د دې دپاره چې) تاسو (د خپل رب ﷻ د مناهیوو څخه) پرهېز وکړئ او (هم د دې دپاره چې) شاید په تاسو باندې (د الله ﷻ د پلوه) مهرباني وکړی شي؟!.

[۶۴] نو (نتیجه دا شوه چې) دوی نوح علیه السلام ته د دروغو نسبت وکړ (چې پیغمبر نه یې)، نو مونږ ده ته او هغو کسانو ته چې د ده سره په بېړۍ کښې (سواره) وه نجات ورکړ، او هغه خلک مو (ټول) غرق کړل چې (ده ته او) زمونږ ایتونو (او دلائلو) ته یې د دروغو نسبت کړی وه، بې شکه چې دوی (په زړونو باندې) ړوند قوم وه، (چې پوهېدنا کول ورته مناسب کار وه).

ارتباطونه

۱_ د سورت د پیل څخه د عقائدو اصول واضحه کړی شوه چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی، د قیامت ورځ حقه ده او بالآخره جنت یا دوزخ حتمي دی. په دې ایتونو کښې د سورت د [۱۸۰] آیت د آخره پورې د څو پیغمبرانو علیهم السلام څه ناڅه حالات د لاندې مقاصدو دپاره واضحه شوي دي:

الف: د الله ﷻ د احکامو څخه یواځې د دې امت کافرانو سرغړونه نه ده کړې بلکې دا عادت آن د نوح ﷺ د امت څخه را پاتې دی، نو په کار دی چې نبي کریم ﷺ ـ په خپل وخت کښې ـ او نور اسلامي داعیان غمژن نه شي چې په مقابل کښې یې مقاومت کېږي.

ب: لکه څنګه چې پخواني کافر امتونه آخر د الله ﷻ د عذاب سره مخامخ شوه همدارنګه به د دې امت کافران هم د کیفیاتو په تفاوت سره د خپلو کړو وړو سزا وګوري، څکه چې د الله ﷻ انتقام وروسته کېږي مګر پرېښودل کېږي نه.

ج: ترڅو د دې زماني کافرانو ته یوه لویه غیبي معجزه وښودله شي چې نبي کریم ﷺ نه څه لوستي دي او نه یې د چا شاګردي کړې ده خو د دې سره‌سره پخواني تېر شوي حالات داسې په دقت سره بیانوي ته به وایې چې په ټولو واقعاتو کښې حاضر وه.

د: ترڅو دنیا ته څرګنده شي چې ټول پیغمبران علیهم السلام په اصولو او عقائدو کښې متحد دي او د دعوت په سلسله کښې د ټولو بلنې متشابه دي.

۲_ هلته الله ﷻ فرمایلي وه چې ﴿وَلَا تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ بَعۡدَ إِصۡلَٰحِهَا﴾ یعنې الله ﷻ څمکه د پیغمبرانو په دراستولو سره اصلاح کړې ده نو تاسو پکښې فساد مه کوئ او د الله ﷻ سره شریک مه دروئ. په دې ایتونو کښې د مفسدانو څو مثالونه ښودلی شوي دي.

۳_ هلته د مادي باران وضاحت شوی دی چې مړه څمکه ورباندې را ژوندۍ کېږي، دلته د معنوي او روحي رحمتونو څو مثالونه ښودلی شوي دي، لکه نوح ﷺ او نور پیغمبران علیهم السلام، چې د کفر د مرګ څخه سړي ته نجات ورکوي.

۴_ هلته یې څمکه په نظر سره باران ته په دوه وو ګروپونو باندې وېشلې وه، او دلته عین وېش په انسانانو کښې تطبیق شوی دی چې څینو په پیغمبرانو علیهم السلام باندې ایمان راوور او څینې خبیث خلک ترې محروم پاتې شوه.

۵_ بالآخره وړاندې د اولني آدم (ﷺ) څه حالات بیان شوی وه او دلته د آدم ثاني (نوح ﷺ) څه حالات بیانېږي. نو خلاصه یې داسې راخېژي چې:

د مطلب خلاصه

۱_ ای پیغمبره! د خپل امت د عبرت او د خپل خان د تسلی دپاره د څو پیغمبرانو علیهم السلام عبرتي قیصې په خلکو باندې قرائت کړه او د ټولو څخه وړاندې د نوح ﷺ د عبرت څخه ډک حالات بیان

کړه. چې یقیناً مونږ خپل قوم ته د یوه اولو العزم پیغمبر په صفت استولی وه چې د هغوی سره یې په دعوت کښې زښت ډېر تکالیف وګالل، چې څه کیفیت یې په لاندې سوال جواب کښې څرګند ېږي:

نوح ﷺ: ای زما قومه! زما په تاسو باندې بده ورځ نه ښېرزو کېږي او زما درباندې زړه ډېر سوزي نو خاص د الله ﷻ عبادت کوئ او بل شریک ورسره مه دروئ ځکه چې واقعاً تاسو بل حقیقي معبود نه لرئ، که نه نو زه په تاسو باندې د لوی ورځې : عذاب څخه ډارېږم چې په دنیا کښې به پوښنا شئ او د قیامت په ورځ به د دائمي عذاب سره مخامخ شئ.

د قوم مشران: ای نوحه! مونږ ته د توحید وړاندیز مه کوه مونږ تاته د ټول قوم په نمایندګۍ وایو چې ستا خبره د اعتماد وړ نه ده ځکه چې مونږ تا په ښکاره ګمراهۍ کښې ګورو. ایا دا ګمراهي نه ده چې ټول قوم په یوه لاره روان دی او ته بلې لارې ته دعوت چلوې؟

که بالفرض تا لاره نه وی خطا کړې نو په دغو نهه نیم سوه کاله کښې خو به تا څه ملګري پیدا کړي وی او څو نفرو خو به دې خبره منلې وی.

نوح ﷺ: ای زما قومه! په ما پورې په هیڅ ډول سره ګمراهي او خطایي تعلق نه دی نیولی. هو زه د رب العالمین لېږلی شوی یم، که دا درته لېونتوب او ګمراهي ښکاري نو دا بېله خبره ده. یا په بل عبارت: بې لارې به هغه څوک وي چې د رب العالمین په رالېږلي شوي بنده باندې د بې لارې سړي ګومان کوي.

ای زما قومه! تاسو په دې کښې خطا یاست چې ماته د خطا کار نسبت کوئ، ایا خطاکار او ګمراه سړی د خپل رب ﷻ پیغامونه راوړلی شي؟ ایا ګمراه سړی د خپل قوم د خیر غوښتنه کولی شي؟ حال دا چې په ما کښې همدغه دواړه صفتونه شته؛ چې هم د خپل رب ﷻ پیغامونه تاسو ته دررسوم او هم ستاسو خیر غواړم.

او په دې باندې علاوه، زه په هغه شي باندې پوهېږم چې تاسو ورباندې نه پوهېږئ، زه ګورم چې د الله ﷻ عذاب سات په سات تاسو ته درنژدې کېږي مګر تاسو ترې غافل یاست، زه پوهېږم چې الله ﷻ درباندې په غضب دی آخر به مو په دنیا کښې پوښنا کړي مګر تاسو پرې ځکه باور نه کوئ چې ستاسو څخه وړاندې کوم بل کافر قوم نه دی پوښنا شوی ترڅو تاسو ترې عبرت واخلئ، او هم به مو په آخرت کښې په ابدي دوزخ کښې واچوي مګر ستاسو پرې عقیده نشته.

ای زما قومه! تاسو ما ته ولې په غُصه یاست ما خو تاسو ته څه نا اشنا شی نه دی راوړی چې تاسو ورته په تعجب سره ګورئ، ایا دا عجیبه ده چې ستاسو د جملې څخه په یوه سړي باندې (چې د هغه ټول کړه وړه تاسو ته څرګند دي او تاسو پوهېږئ چې هغه ستاسو خیر غواړي) د الله ﷻ د پلوه تاسو ته څه پند او خیر غوښتنه درولیږله شي ترڅو تاسو د ناکاره انجام څخه وډار کړي او ترڅو تاسو د باطلو عقائدو څخه ځانونه وساتئ او بالآخره د دې دپاره چې په تاسو باندې رحمت وکړی شي او خپل رب ﷻ درڅخه راضي شي. ایا دا عجیبه خبره ده، په دغو خبرو کښې تاسو ته کوم ضرر متوجه دی؟

د ذکرو شوو تولو نصیحتونو سره-سره د نوح ﷺ د قوم مشرانو او کشرانو په یوه خوله خپل پیغمبر دروغژن وباله او د ده په خبرو باندې یې څه باور ونه کړ بلکې خپلو کفریاتو ته یې ادامه ورکړه.

۲_ نو په نتیجه کښې مونږ نوح ﷺ او د ده د بېړۍ ملګرو ته نجات ورکړ او د دروغو نسبت کوونکي مو ټول غرق او پوپنا کړه، او دا ځکه چې د دوی زړونه ړانده وه، په نهه نیم سوه کاله کښې دوی بینا نه شوه، د ړندو سره همدغسې جزا مناسبه ده.

توضیحات

۱_ د ادم ﷺ اولاده ترڅو سوو کلونو پورې ټول په یوه خوله مسلمانان وه او د ټولو خبره یوه وه، مګر بیا پکښې بوت پرستۍ رواج ومونده او سره متفرق شوه. د بوت پرستۍ منشأ دا وه چې ځینې صالحان وفات شوه او خلکو د هغوی د یادښت دپاره د هغوی خیالي مجسمې او تصویرونه جوړ کړه چې د وخت په تېرېدلو سره همدغه مجسمې په بوتانو بدلې شوې او خلک یې په عبادت باندې مشغول شوه[1]. د همدې فاجعې د منځه وړلو دپاره نوح ﷺ د یو پیغمبر په صفت ور واستولی شو چې قیصې ته یې په ذکر شوو ایتونو کښې اشاره شوې ده.

۲_ څرنګه چې د نوح ﷺ قیصه، همدارنګه د نورو پیغمبرانو علیهم السلام قیصې، د قرآن کریم په یوه سورت کښې نه دي نازلې شوې بلکې د مقاماتو په تناسب سره په ډېرو سورتونو کښې ورته په مختلفو اسالیبو سره اشارې شوې دي، نو مونږ هم نه غواړو چې د مختلفو مقاماتو څخه یې یو ځای نه را غونډې کړو، مونږ غواړو چې -د الله ﷻ په توفیق- په هر مقام کښې یې هغه برخې شرحه کړو کومې چې د آیت شریف سره کلک اړوند لري، د همدې کبله د نوح ﷺ په ارتباط فقط لاندې ټکو ته اشاره کوو:

الف: نوح ﷺ ته په احادیثو کښې د "لومړني لېږلي شوي" لقب ورکړی شوی دی[2]، ځکه چې د ده څخه وړاندې پیغمبرانو، لکه ادم ﷺ، شیث ﷺ او داسې نورو، صرف د ښوونکو حیثیت درلود ځکه چې د بوت پرستۍ موجودیت نه وه، اما نوح ﷺ د ښوونې څخه علاوه د مشرکانو او کافرانو د شرک او کفر په مخنیوي کښې هم نه ستړې کېدونکی زیار ویستی دی.

ب: نوح ﷺ لومړنی پیغمبر دی چې په دنیا کښې یې په قوم باندې پوپنا کوونکی عذاب نازل شوی دی.

ج: نوح ﷺ لومړنی پیغمبر دی چې آن تر نهه نیم سوه (۹۵۰) کالو پورې یې د کفارو په مقابل کښې مقاومت کړی دی. ټول عمر یې د یو زرو څلورو سوو او پنځوسو (۱۴۵۰) کلونو په شاوخوا کښې وه چې د طوفان څخه وروسته هم دوه سوه او پنځوس (۲۵۰) کاله ژوندی وه[3].

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۲۳
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۵
(۳) روح المعاني ج۸ ص۱۴۹

د: نوموړې د اولو العزمو پیغمبرانو علیهم السلام څخه ـ چې په [الشورى:۱۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده ـ لومړنی اولو العزم پیغمبر دی.

ه: بالآخره نوح ﷺ لومړنی پیغمبر دی چې د ده په زمانه کښې د خویندو او ترورګانو د نکاح تحریم نازل شو[۱].

مهتر لام څوک دی؟

۳ـ د افغانستان د لغمان په ولایت کښې یو پخوانی قبر د "مهترلام" په نامه باندې شهرت لري، خلک وايي چې دا د نوح ﷺ د پلار قبر دی. د نوح ﷺ د پلار نوم خو د تاریخ کتابونو "لمک بن متوشلخ" ښودلی دی، مګر دوی وايي چې د وخت په تېرېدنه باندې "لمک" په "لام" باندې بدل شوی دی او د "مهتر" کلمه ورسره د احترام دپاره زیاته شوې ده چې مهترلام ترې جوړ شوی دی.

مونږ وایو چې: نوح ﷺ خو په عراق کښې تېر شوی دی، غالبه دا ده چې پلار به یې هم هلته ښخ وي، په لغمان کښې یې په ثبوت باندې څه دلیل نشته محض د نامه یووالی د ثبوت دپاره دلیل نه شي جوړېدلی، اما دا احتمال هم شته چې د کوم سبب د کبله هلته دفن شوی وي، لکه د هجرت په دوران کښې چې د افغانستان خلک د دنیا په مختلفو مملکتونو کښې دفن شوه، الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د "لکن" د کلمې څخه وروسته کلام خو د هغې شبهې دپاره جواب وي کومه چې د وړاندیني کلام څخه راپورته شوې وي. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ ﴾ څخه خو د عدم رسالت اشتباه نه پورته کېږي ترڅو ورته د ﴿ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ جمله جواب واقع شي؟.

مونږ وایو چې: ذکره شوې اشتباه د وخت د کافرانو په نزد متحققه وه ځکه چې دوی ته ګمراهي او د رسالت دعوه کول لازم او ملزوم ښکارېده، نو کله چې نوح ﷺ د ضلالت څخه انکار وکړ څه لرې نه ده چې هغوی ته به دا اشتباه پیدا شوې وي چې د رسالت دعوه به یې هم پرېښې وي.

په بېړۍ کښې څومره خلکو نجات وموند؟

۵ـ په دې خبره کښې اختلاف دی چې د نوح ﷺ سره څومره مسلمانانو په بېړۍ کښې نجات وموند؛ ځینې علماء کرام وايي چې لس (۱۰) کسان وه چې درې یې زامن وه (حام، سام، یافث) او پاتې نور خلک وه[۲]، او ځینو نورو نور عددونه په ګوته کړي دي[۳].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۳۲
(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۸۹
(۳) تفسیر المظهري ج۳ ص۳۶۹

مګر د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په روايت اتيا (۸۰) تنو په بېړۍ کښې نجات موندلى دى[۱].

په عربي ژبه کښې همدغه عدد ته "ثَمَانِين" وايي د همدې کبله د عراق په موصل کښې هغه ښار په "ثَمَانِين" سره ونومول شو کوم چې د نجات څخه وروسته د بېړۍ مسلمانانو آباد کړ[۲].

مونږ وايو چې غالبه دا ده ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د نوح ﷺ د درېوو زامنو څخه پرته نور نجات موندونکي به يا د نوح ﷺ لمسيان او کړوسيان وه او يا به د هغوى د نجات څخه وروسته نسل نه وي پاتې شوى، دا ځکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ﴾ [الصافات:۷۷] يعنې د نجات څخه وروسته مونږ صرف د نوح ﷺ اولاده په ځمکه کښې باقي پرېښودله چې ټول خلک د همده ﷺ زوزات دي او بس. د همدې کبله نوح ﷺ ته د "آدَمُ الثَّانِي" لقب ورکړى شوى دى، په همدې مضمون باندې د "هُم" توری دلالت کوي چې په دغسې مواقعو کښې د حصر معنى ورکوي.

همدارنګه نبي کريم ﷺ په ذکر شوي ايت کښې د ﴿ذُرِّيَّتَهُۥ﴾ کلمه داسې تفسيره کړې ده چې: «حَامٌ وَسَامٌ وَيَافِثُ»[۳] يعنې د نوح ﷺ د زوزات نومونه حام، سام او يافث وه.

نو که زمونږ ذکر شوى استنباط درست وي نو د دنيا ټول انسانان د ادم ﷺ په زامنو کښې د قابيل اولاده دي. ځکه چې نوح ﷺ د قابيل د اولادې څخه وه[۴].

﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا ۗ قَالَ يَـٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۚ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾
قَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦٓ إِنَّا لَنَرَىٰكَ فِى سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ
ٱلْكَـٰذِبِينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَـٰقَوْمِ لَيْسَ بِى سَفَاهَةٌ وَلَـٰكِنِّى رَسُولٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ﴿٦٧﴾
أُبَلِّغُكُمْ رِسَـٰلَـٰتِ رَبِّى وَأَنَا۠ لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿٦٨﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ
عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ ۚ وَٱذْكُرُوٓا۟ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِى
ٱلْخَلْقِ بَصْۜطَةً ۖ فَٱذْكُرُوٓا۟ ءَالَآءَ ٱللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ ٱللَّهَ وَحْدَهُۥ
وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُنَا ۖ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ
عَلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ ۖ أَتُجَـٰدِلُونَنِى فِىٓ أَسْمَآءٍ سَمَّيْتُمُوهَآ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُم مَّا

(۱) تفسير ابن كثير ج۲ ص۲۲۴
(۲) البحر المحيط ج۵ ص۸۵
(۳) جامع الترمذي ج۲ ۱۵۸
(۴) تفسير البغوي ج۲ ص۳۶۲

نَزَّلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلۡطَٰنٍۚ فَٱنتَظِرُوٓاْ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُنتَظِرِينَ ﴿٧١﴾ فَأَنجَيۡنَٰهُ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥ بِرَحۡمَةٖ مِّنَّا وَقَطَعۡنَا دَابِرَ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَاۖ وَمَا كَانُواْ مُؤۡمِنِينَ ﴿٧٢﴾

[۶۵] او (مونږ) عاد (نومي قوم) ته د دوی (نسبي) ورور هود ﷺ (وراستولی وه)، ده (ورته) وویلې چې ای زما قومه! (صرف) د الله ﷻ عبادت وکړئ تاسو لره د همده ﷻ څخه په غیر بل (واقعي) معبود نشته، نو ایا تاسو (د شریک درولو څخه) پرهېز نه کوئ؟!

[۶۶] نو د ده د قوم څخه (د نورو په نمایندګۍ) هغو مشرانو جواب ورکړ چې دوی (کلک) کافر وه (داسې جواب) چې یقینًا مونږ هرومرو تا په بې عقلۍ (سادګۍ) کښې ګورو او یقینًا مونږ په تا باندې اټکل کوو چې ته د دروغژنانو څخه یې.

[۶۷] هود ﷺ وویلې چې ای زما قومه! په ما پورې هیڅ ډول بې عقلي (سادګي) نشته، مګر زه د رب العالمین ﷻ د پلوه پیغام راوړونکی یم.

[۶۸] تاسو ته د خپل رب ﷻ پیغامونه در رسوم او زه ستاسو دپاره امانتګر خیرغوښتونکی یم.

[۶۹] ایا (تاسو زما څخه انکار کوئ!) او د دې خبرې څخه تعجب کوئ چې تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه ستاسو د جملې څخه په یوه سړي باندې د دې دپاره پند (او نصیحت) درغی چې تاسو (د خپل رب ﷻ د عذابه) وډار کړي (ایا دا د تعجب خبره ده)؟!.

(ای زما قومه!) او هغه وخت درپه زړه کړئ چې الله ﷻ تاسو (په ځمکه کښې) د نوح ﷺ د قوم څخه وروسته خلیفګان وګرځولئ (نو تاسو د هغوی څخه عبرت واخلئ)، او (هغه وخت هم چې) الله ﷻ ستاسو په پیدایښت کښې (په نورو باندې) پراخي (قوت او جسامت) زیات کړ، نو د الله ﷻ نعمتونه (په شکر سره) یاد کړئ شاید چې تاسو کامیاب شئ (او د نوح ﷺ د قوم په څېر پوپنا نه شئ).

[۷۰] دوی وویلې چې (ای هوده!) ایا ته مونږ ته د دې دپاره راغلی یې چې مونږ یواځې د یوه الله ﷻ عبادت وکړو، او هغه (معبودان) پرېږدو چې زمونږ پلرونو به یې عبادت کاوه؟! (دا کار مونږ هیڅکله نه کوو) نو هغه عذاب مونږ ته راوله (نازل کړه) په کوم باندې چې ته مونږ ته وعده راکوې (او مونږ پرې ډاروې، هله ژر کړه) که چرته ته د رښتیا ویونکو څخه یې (او دروغژن نه یې دا وکړه).

[۷۱] هود ﷺ وویلې چې بې شکه په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه عذاب او غضب واقع شو، (په دې کښې خبره نشته خو زه تاسو ته فقط همدومره وایم چې) ایا تاسو زما سره په هغو نومونو کښې جګړه کوئ کوم چې (واقعیت نه لري او) فقط تاسو او ستاسو پلرونو (د معبودانو په نومونو باندې) نومولي دي (او هم) الله ﷻ د هغو په ثبوت باندې څه دلیل نه دی نازل کړی (که واقعیت یې درلودی نو په ما باندې به یې ضرور د هغو د ثبوت دلیل نازل کړی وی).

(او زما همدا وروستنۍ خبره ده نو) نو تاسو هم (د عذاب) انتظار وکړئ او زه هم (درته) د انتظار کوونکو څخه یم.

[۷۲] نو مونږ هود ﷺ او هغو كسانو ته چې د ده سره وه د خپله جانبه په لوی رحمت سره نجات ورکړ او د هغو خلکو بيخ مو پرې کړ (وويست) چې زمونږ ايتونو ته يې د دروغو نسبت کړی وه او په راتلونکي کښې هم) دوی ايمان راوړونکي نه وه (استعداد يې بالکل ختم شوی وه).

ارتباط

په وړاندې ايتونو کښې د نوح ﷺ د قوم برخليک بيان شو چې په نتيجه کښې غرق شو، او په دې ايتونو کښې د هود ﷺ د قوم قيصې ته اشاره شوې ده چې د کفر او عناد په نتيجه کښې پوپنا شوه دا د دې دپاره چې د آخر الزمان پيغمبر ﷺ ټول امتيان ترې عبرت واخلي او په نتيجه کښې په لوی لاس خانونه د هلاکت کندې ته ور وانچوي.

سوال جواب

که څوک وايي چې: د دې امت کافرانو ته خو د پوپنا کولو عذاب نه متوجه کېږي لکه څنګه چې د نوح ﷺ او د هود ﷺ دعوتي امتيانو څخه يو کافر هم ژوندی پاتې نه شو، نو پوښتنه دا ده چې د دې امنيت سره-سره ايا دوی ته د پخوانيو کافرانو عبرتي قيصې ګټه رسوي؟

مونږ وايو چې:

۱ـ د دې امت کافران څکه د اجتماعي هلاکت څخه په امن کښې دی چې دا امت په کفر باندې اتفاق نه کوي او داسې حال په دوی باندې ـلله الحمدـ نه راځي چې ټول کافر شي. نبي کريم ﷺ فرمايي چې: «إِنَّ أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلَالَةٍ»[۱] يعني: يقيناً زما امت په ګمراهۍ باندې نه راټولېږي.

که بالفرض دا امت د پخوانيو امتونو غوندې په اجتماعي توګه کفر ته لاس واچوي نو دوی به هم د پخوانيو قومونو د برخليک سره مخامخ شي او ټول به پوپنا کېږي او قيامت به قائم شي.

۲ـ ربښتيا ده چې الله ﷻ د دې امت بيخ نه وباسي لکه د پخوانيو زمانو څينې قومونه يې چې د ځمکې هلاک کړه، مګر د ډلو او اشخاصو په اعتبار سره خو د کافرانو هره يوه ډله او هر يو شخص په هر وخت کښې د خطر سره مخامخ دی، چې يا يې ځمکه کش کړي، يا ورباندې ډبرې ووربېږي، يا غرق شي او يا ورباندې زلزله مسلطه کړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه حديثونه ولولئ:

الف: بي بي عائشه رضي الله عنها وايي چې يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «يَكُونُ فِي آخِرِ الْأُمَّةِ خَسْفٌ وَمَسْخٌ وَقَذْفٌ» يعني د دې امت په اخر کښې به د ځمکې کشول او د څېرو په بله اړول او (بالآخره) په ډبرو باندې ويشتل (چې د اسمانه پرې ووربېږي) واقع شي. ما ووېل: «يَا رَسُولَ اللهِ أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ» ای د الله رسوله! ايا مونږ به هلاکېږو حال دا چې په مونږ کښې به صالحان موجوديت ولري؟! نبي کريم ﷺ وفرمايل: «نَعَمْ إِذَا ظَهَرَ الْخُبْثُ»[۲] هو، کله چې (په تاسو کښې) پليتي

---

[۱] سنن ابن ماجه ص۲۸۳

[۲] جامع الترمذي ج۲ ص۴۲

ډېره شي. یعنې بیا به د ګروپونو او اشخاصو په اعتبار سره ذکر شوي حالات هم پېښ شي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَمَا يَخْشَى الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يُحَوِّلَ اللهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ»[1] یعنې: ایا هغه څوک چې د امام څخه وړاندې خپل سر (په رکوع یا سجده کښې) پورته کوي د دې څخه نه ډارېږي چې الله ﷻ به یې سر د خره سر جوړ کړي (او څېره به یې بدله کړي).

۳ـ په دې باندې علاوه، په دې زمانه کښې هم د جنایتونو په سبب زښت ډېر مصیبتونه صورت نیسي. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُم بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ [الروم: ۴۱] یعنې د خلکو د جنایتونو د کبله په وچه او لمده کښې مصیبتونه د دې دپاره واقع کېږي او څرګندېږي ترڅو دوی د خپلو کړو وړو څه ناخه نتیجه وڅکي شاید چې دوی د جنایتونو څخه بېرته تاو شي.

مثلاً چرته الوتکه راپرېوزي او ټولې سورلۍ یې وژلی کېږي، چرته زهرجن ګاز خوشې کېږي او د خلکو ببخ وباسي، چرته بېړۍ ډوبېږي، چرته خونړۍ کودتا پیل کېږي او ککړې پکښې خاورې کېږي او داسې نور، مګر خلک وایي چې دا د فلاني غلطي وه او یا هلته تخنیکي خرابي را منځ ته شوې وه او داسې نور. همدارنګه چرته سخته زلزله کېږي او ښارونه ورانوي، چرته د غرونو څخه اور شیندل کېږي او مخلوقات سوزي، چرته دریاب طغیان کوي او ښارونه لاندې کوي او داسې نور، مګر خلک یې د خپل غفلت د کبله ساینس ته نسبتوي او زړونو ته تسله ورکوي او داسې نور. نو په کار دی چې په دې زمانه کښې هم د پخوانیو د واقعاتو څخه عبرت واخستل شي.

د مطلب خلاصه

۱ـ یعنې: ای پیغمبره! خپل دعوتي امت ته د عادیانو قیصه ولوله چې دوی ته خپل پیغمبر (هود ﷺ) څنګه دعوت ورکړ او د دوی غبرګون څه شی وه حال دا چې هود ﷺ دوی ته د یوه خواخوږي ورور په توګه نصیحت وکړ او د نسب په اعتبار سره د دوی ورور هم وه او دوی ته یې صداقت او خواخوږي ښه معلومه هم وه.

هود ﷺ: ای زما قومه (عزیزانو)! تاسو واقعًا د الله ﷻ څخه پرته بل حقیقي معبود نه لرئ نو د بوتانو څخه لاس واخلئ او همدغه حقیقي معبود ته رجوع وکړئ، ایا نو تاسو اوس هم د غیرالله د عبادت څخه پرهېز نه کوئ؟

د قوم مشران: مونږ ته خو ته ډېر ساده سړی ښکارې، ایا د بوتانو پرېښودل سادګي نه ده؟ چې زمونږ پلرونه په همدې لاره باندې تېر شوي دي او ته پکښې خنډونه اچوې، ایا ته د خپلو پلرونو څخه هوښیار یې؟، که ته وایې چې همدغه لاره راته الله ﷻ راښودلې ده نو مونږ په دې باور نه شو کولی چې الله ﷻ دې یو انسان د شریعت د نماینده په توګه راواستوي، الله ﷻ په دغه کار باندې ولې پرښته نه ګمارله؟

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۹۶؛ صحیح مسلم ج۱ ص۱۸۱

لنډه دا چې زمونږ په تا باندې یقین دی چې ته دروغژن یې خو تاته په مؤدبانه کلمو سره وایو چې زمونږ گومان دی چې ته د پخوانیو دروغژنانو څخه یو دروغژن یې.

هود ﷺ: ای زما قومه! په ما پورې خو لږ بخرې سادگي هم نه ده نښتې، تاسو ته خو پیغمبري او سادگي یو تربله لازم او ملزوم ښکاري مگر خبره داسې نه ده، زه ساده نه یم اما د رب العالمین ﷻ لیږلی شوی یم، د سادگۍ څخه بېزاره یم خو په رسالت کلک یم، البته تاسو سادگان یاست چې په پیغمبر باندې د ساده نوم ږدئ.

ای زما قومه! زه خو تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه (چې ستاسو رب هم دی) پیغامونه دررسوم او ستاسو دپاره داسې خیر غوښتونکی سړی یم چې نه په کوم پیغام کښې خیانت کوم او نه په بل شي کښې د خیانت اراده کوم، بلکې امانت زما دائمي صفت دی.

ایا تاسو خپل انکار ته ادامه ورکوئ، او دا درته عجیبه ښکاري چې ستاسو د جملې څخه په یوه سړي باندې ستاسو د رب ﷻ د پلوه څه پند او نصیحت د دې دپاره دراستولی شوی دی چې تاسو د ناکاره انجام څخه وډار کړي؟! دا کار به په هغه وخت کښې عجیبه وی چې ذکر شوی پند یې تاسو ته د یوې پرښتې په لاس دراستولی وی، نو تاسو د دې خبرې حق درلود چې عجیبه ده چې مونږ انسانان یاستو او پیغمبر مو پرښته ده.

ای قومه! تاسو د نوح ﷺ د قوم څخه عبرت واخلئ، کله یې چې خپل پیغمبر ته همدغسې جوابونه ورکړه لکه څنگه یې چې تاسو ماته راکوئ، نو الله ﷻ هغوی پوپنا کړه او په ځای باندې یې تاسو په ځمکه کښې اباد کړئ، که تاسو همدغه خاصیت ته ادامه ورکړئ نو تاسو به هم هلاک کړي او په عوض به مو نور څوک ودروي او ځمکه به وربانديې اباده کړي.

ای قومه! دا ډېر لوی نعمت دی چې په تاسو باندې ځمکه اباده ده او د ډول-ډول نعمتونو څخه استفاده کوئ، د دې نعمت شکریه دا ده چې د الله ﷻ دراستولی شوی پیغمبر ومنئ او د شرک څخه لاس واخلئ؛ برسېره پر دې، تاسو ته الله ﷻ یو بل لوی نعمت هم درکړی دی چې په پیدایښت کښې یې درباندی ډېره پراخي کړې ده، چې بدنونه مو قوي او قدونه مو لوړ دي، درانه کارونه درته سپک دي او دښمن مو د مقابلې څخه عاجز دی، نو د دغو او داسې نورو نعمتونو شکریه وکړئ شاید چې په دنیا او آخرت کښې بریالي شئ؛ که نه نو عذاب ته منتظر اوسئ.

د قوم مشرانو د نورو په وکالت هود ﷺ ته جواب ورکړ او تعجب یې وکړ چې دا خو عجیبه کار دی چې مونږ یواځې د الله ﷻ عبادت وکړو او هغه بوتان ټول پرېږدو کوم چې زمونږ پلرونو به یې عبادت کاوه، مونږ خو د هغوی حلالي اولاده یاستو، مونږ به هیڅکله د هغوی کرنلاره پرېږدو، نو هغه عذاب راباندې نازل کړه چې ته وربانديې مونږ ډاروې او څه واقعیت نه لري، هله ژر شه راباندې نازل یې کړه که ته رښتیا ویونکی یې، او که نه نو مونږ ستا په دروغو باندې نه ډارېږو.

هود ﷺ: تاسو خو خپل مهربان رب ﷻ (چې د مهربانۍ د کبله یې درته لارښوونې وکړې)

په غضب کړ، نو د خپل رب ﷻ عذاب او غضب داسې وګڼئ لکه دربانديٍ چې واقع شوی وي. ځکه چې په وقوع کښې يې هيڅ شک شبهه نشته، ستاسو د کبر کاسه ډکه ده.

ای قومه ! په تاسو باندې به ولې د خپل رب ﷻ دپلوه غضب نه واقع کېږي چې تاسو د بل چا سره نه بلکې زما سره (چې د الله ﷻ پیغمبر یم) په هغو نومونو کښې جګړې کوئ کوم چې تاسو او ستاسو پلرونو صرف په خولو باندې ثابت کړي دي او واقعیت نه لري او الله ﷻ يې په ثبوت باندې کوم دلیل نه دی نازل کړی. که بالفرض ستاسو دغو تش په نامه معبودانو څه واقعیت درلودی نو ضرور به ماته الله ﷻ په دې باره کښې هدایت کړی وی او ما به تاسو ته رسولې وی، او یا اقلاً د پخوانیو پیغمبرانو د پلوه به تاسو سره د ثبوت څه سند پاتې وی.

ای قومه! نو څرنګه چې تاسو د داسې شیانو په عبادت باندې کلک یاست چې نه پرې عقلي ثبوت لرئ او نه نقلي، نو د موعود عذاب انتظار وباسئ، زه هم همدې ته منتظر یم چې کله به دربانديٍ نازلېږي، زما او ستاسو ترمنځ مباحثه نوره پای ته ورسېده او صرف وروستنۍ فیصلې ته به دواړه جانبه منتظر اوسو.

۲ـ نو ای پیغمبره! کله چې د هود ﷺ او د ده د قوم خبره دغه حد ته ورسېده او ډېر کلونه يې په همدغو ناندریو باندې تېر شوه‌نو مونږ هود ﷺ او ورسره ملګرو (مؤمنانو) ته په خپل رحمت سره نجات ورکړ او د هغو خلکو بېخ او بنیاد مو وویست چې زمونږ ایتونو ته يې په اوږدو عمرونو کښې د دروغو نسبت کړی وه.

په دوی باندې مو داسې باد ورنازل کړ چې اوه شپې او اته ورځې وربانديٍ وچلېده او ټول يې پوپنا کړه. او دا ځکه چې دوی داسې قوم وه چې ایمان راوړونکي نه وه، خپل استعدادونه يې د خاورو سره برابر کړي وه؛ که بالفرض دوی مونږ ژوندي پرېښي وی هم، نه به يې ایمان راوړی وی او نه به يې د فاسق او فاجر څخه په غیر بل څوک زېږولی وی.

توضیحات

۱ـ لکه څنګه چې د ادم ﷺ اولاده تر ډېرو کلونو پورې مسلمانان وه همدارنګه د ادم ثاني (نوح ﷺ) اولاده هم تر ډېرو کلونو پورې په شریعت باندې برابر وه او عقیدوي انحراف پکښې نه وه. مګر د کلونو په تېرېدلو سره په دوی کښې هم د بوت پرستۍ مړ شوی اور بیا ولګېد او زوړ منحوس رواج بیا تازه شو. دغه رواج د عاد په قبیله کښې (چې د نوح ﷺ د سام نومي زوی د اولادې څخه وه) اوج ته ورسېد، نو الله ﷻ دا ځل هود ﷺ د همدې مرض د منځه وړلو دپاره ور واستاوه. هود ﷺ د اوو پلرونو په توسط نوح ﷺ ته رسېږي[1].

داسې معلومېږي چې د بوت پرستۍ رواج څو کرته په دنیا کښې بروز کړی دی او الله ﷻ يې د

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۳۶

مخنيوي دپاره په زيات شمېر كښې پيغمبران عليهم‌السلام وراستولي دي، آن تردې چې ـ د عبدالله بن عباس رضي‌الله‌عنهما په روايت ـ په عربو كښې هم همغه بوتان يو خل بيا معبود جوړ شوه د كومو چې د نوح ﷺ په زمانه كښې عبادت كېده[۱] چې دا خل يې د مخنيوي دپاره آخر الزمان پيغمبر ﷺ رالواستول شو.

عاديان جسيم خلک وه

۲ـ الله ﷻ په دې جمله: ﴿ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً ﴾ كښې اشاره كوي چې عاديان قوي او غټ خلک وه، نو د غټوالي په اندازه كښې يې علماء كرام په لاندې دوه ګروپونو ويشلى شوي دي:

الف: د نوموړي قوم لوړ سړی سل ګزه وه او ټيټ سړی يې شپېته ګزه[۲]. او ځينو تفاسيرو لا په همدې باره كښې د غټوالي عجيبه مثالونه ښودلي دي[۳] كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو همغلته دې مراجعه وكړي.

ب: عاديان د خپلې زمانې د خلكو او يا د نوح ﷺ د قوميانو په پرتله غټ-غټ وه. اما په افراطي غټوالي باندې يې نه عقلي دليل شته او نه نقلي، بلكې ټول غرائب او عجائب چې د دوی په باره كښې ليكل شوي دي هغه عموماً د اسرائيلياتو څخه دي، بايد چې فقط د رد دپاره رانقل كړی شي او بس، او خصوصاً لاندې دوه قيصې خو بالكل دروغې دي[۴]:

اول: د عاديانو څخه يو سړی وه چې عوج بن عنق نومېده، دغه دومره لوړ وه چې د درياب څخه به يې ماهي په خپل لاس كښې پورته كړه او په لمر باندې به يې دوريت كولو څخه وروسته نوش جان كړ، او ورېځ به يې فقط د ملا پوري رسېده او ملابند به ترې ورته جوړېده.

دوهم: د عاد يو زوی وه چې شداد نومېده (شداد بن عامر)، او په اته سوه (۸۰۰) كاله كښې يې د عدن په ببديا كښې جنت جوړ كړی وه مګر نصيب يې پكښې نه وه او د داخلېدلو څخه وړاندې مړ شو.

تبصره

۳ـ مونږ وايو چې د عاديانو په غټوالي باندې خو ډېر نصوص دلالت كوي، لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د آيت شريف ذكره شوې ټكړه چې اوس د بحث لاندې ده.

ب: ﴿ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴾ [الحاقة:7] يعنې كله چې په عاديانو باندې اوه ورځې او اته شپې د اندازې څخه وتلی تېز باد وچلېده نو دوی يې په ځمكه باندې داسې راځملولي وه، تا به ويل چې د خرماګانو زاړه ډډونه دي چې د بېخه وتلي پراته دي.

---

[۱] صحيح البخاري ج۲ ص۷۳۲
[۲] تفسير القرطبي ج۷ ص۲۳۶
[۳] روح المعاني ج۸ ص۱۵۶
[۴] تفسير القاسمي ج۷ ص۱۶۸

ج: ﴿ ٱلَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي ٱلْبِلَٰدِ ﴾ [الفجر: ۸] یعنې: د عادیانو قبیله هغه قبیله ده چې د دې غونډې غټې-غټې خلک د دوی څخه وراندې په ټولو ښارونو کښې نه وه پیدا کړی شوي.

اما د غټوالي اندازه یې الله ﷻ په صراحت سره نه ده ذکره کړې، که بالفرض د اندازې ښودلو ته یې مونږ ضرورت درلودی نو رانازله کړې به یې وی چې دومره لوړ او دومره پلن وه. نو بهتره دا ده چې دغسې عجائبات پرته د شرعي دلیل څخه رد نه کړو، ځکه چې الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی، او نه یې بدون د شرعي دلیل څخه تصدیق کړو، ځکه چې په دغسې موضوعاتو کښې عقل کار نه شي ورکولی، نو سکوت پکښې ډېر ښه دی.

یادونه

د پخوانیو قومونو، خصوصاً د عادیانو، لکه څنګه چې بدنونه غټ او لوړ وه همدارنګه یې عمرونه هم اوږده وه. ځینې علماء کرام وایي چې په پخوانیو زمانو کښې داسې هم شوي دي چې څلور سوه کاله به تېر شوه او چا به د جنازې نوم نه اورېده[۱] (چې فلانی یا فلانکۍ مړه شوې ده). او دا یې هم لیکلي دي چې ترهغه به څوک بلوغ ته نه رسېده ترڅو به چې یو سلو شل (۱۲۰) کاله عمر ته ورسېده[۲].

د «آلآء» د کلمې تحلیل

۳ـ د ﴿ ءَالَآءَ ﴾ کلمه د «إِلَيٌ» جمعه ده، لکه «ضِلَعٌ» او «اضلاع»، یا «عِنَبٌ» او «أَعْنَاب»[۳]. «إِلَيٌ» د نعمت په معنی دی. نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: ای عزیزانو! د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او پیغمبر یې ومنئ؛ چې نعمتونه مو نور هم اضافه کړي، ځکه چې په شکر سره نعمتونه زیاتېږي او په ناشکرۍ سره د زوال سره مخامخ کېږي.

یادونه

۴ـ څرنګه چې د هود ﷺ او د ده د قوم د قیصې جزئیاتو ته د قرآن کریم په نورو سورتونو کښې ځای په ځای اشارې شوې دي نو مونږ یې هم اضافه بیان همغو ځایونو ته پرېږدو.

مونږ په دې مقام کښې همدا یوه خبره اضافه کوو چې کله د هود ﷺ قوم هلاک شو نو نوموړی پیغمبر ﷺ د خپلو مؤمنانو ملګرو سره د خپل اصلي ټاټوبي (یمن او حضرموت شاوخوا) څخه مکې معظمې ته تشریف یووړ، آن تر دې چې هلته په څلور سوه او دوه اویا (۴۷۲) کلنۍ عمر باندې وفات شو[۴]. إنا لله وإنا إليه راجعون.

---

(۱) الدر المنثور ج۳ ص۴۸۶
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۵۳۲
(۳) تفسیر الکشاف ج۲ ص۱۱۷
(۴) روح المعاني ج۸ ص۱۶۱

﴿وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَٰلِحًا ۗ قَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥ ۖ قَدْ
جَآءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ هَٰذِهِۦ نَاقَةُ ٱللَّهِ لَكُمْ ءَايَةً ۖ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِىٓ أَرْضِ ٱللَّهِ ۖ
وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ وَٱذْكُرُوٓا۟ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ
عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ ٱلْجِبَالَ بُيُوتًا ۖ
فَٱذْكُرُوٓا۟ ءَالَآءَ ٱللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ
ٱسْتَكْبَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِمَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَٰلِحًا
مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۚ قَالُوٓا۟ إِنَّا بِمَآ أُرْسِلَ بِهِۦ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا
بِٱلَّذِىٓ ءَامَنتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٧٦﴾ فَعَقَرُوا۟ ٱلنَّاقَةَ وَعَتَوْا۟ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا۟ يَٰصَٰلِحُ
ٱئْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ
جَٰثِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَٰقَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّى وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَٰكِن
لَّا تُحِبُّونَ ٱلنَّٰصِحِينَ ﴿٧٩﴾﴾

[۷۳] او (مونږ) ثمودیانو ته د دوی (نسبي) ورور صالح ﵇ (وراستولی وه)، ده (ورته) وویلې چې ای زما قومه! (خاص) د الله ﷻ عبادت وکړئ، تاسو لره د همده ﷻ څخه په غیر بل (په حقه) معبود نشته، یقینًا تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه (زما په رسالت) واضحه معجزې هم درغلې (درکړې شوې) دي، (او په دې باندې علاوه) دغه د الله ﷻ اوښه (هم) تاسو ته لویه معجزه ده (چې تاسو پخپله غوښتې وه) نو (عقیده پرې وکړئ او) پرې یې ږدئ چې د الله ﷻ په ځمکه کښې وڅري (واښه وخوري)، او هیڅ بدي ورته مه ورسوئ (که نه) نو تاسو به درد ناک عذاب ونیسي.

[۷۴] هغه وخت یاد کړئ چې الله ﷻ د عادیانو څخه وروسته تاسو خلیفه ګان جوړ کړئ او په ځمکه کښې یې (د هغوی څخه وروسته) ځای درکړ (او ځمکه یې درباندې اباده کړه آن تردې) چې د نرمو (او هوارو) ځمکو څخه ماڼۍ جوړوئ او په غرونو (ناهوارو ځمکو) کښې کوروونه تراشئ (او سختې جوړوئ)، نو د الله ﷻ نعمتونه (په عقیدې او عمل سره) یاد کړئ او په ځمکه کښې د فساد اچولو په حال کښې حرکت مه کوئ (مفسدان مه جوړېږئ).

[۷۵] د ده ﵇ د قوم څخه هغو مشرانو چې تکبر به یې کاوه هغو خلکو ته وویلې چې کمزوري به

ګڼل کېده (يا په بل عبارت) هغه چاته چې د ثموديانو د جملې څخه يې ايمان راوړی وه (داسې چې) ايا تاسو پوهېږئ چې صالح (ﷺ) د خپل رب د پلوه (مونږ ته) رالېږلی شوی دی؟

دوی (په جواب کښې) وويل چې (ولې نه پوهېږو) يقيناً مونږ په هغه شي باندې چې هغه پرې استولی شوی دی يقين کوونکي ياستو.

[۷۶] هغو خلکو چې تکبر يې کاوه (او لويي يې کوله، دوی ته) وويلې چې بې شکه مونږ په هغه شی باندې چې تاسو پرې ايمان راوړی دی کافران (بې عقيدې) ياستو.

[۷۷] نو دوی (ذکره شوې د معجزې) اوښه زخمي (او بيا مړه) کړه او د خپل رب ﷻ د فرمان څخه يې سرکشي وکړه او ويې وويلې چې ای صالحه! مونږ ته هغه (عذاب) راوله (راوړه کوم) چې ته يې مونږ سره وعده کوې (او مونږ پرې ډاروې)، که ته (رښتيا) د پيغمبرانو څخه يې.

[۷۸] نو دوی لره زلزلې ونيوه چې په خپل کور (ښار) کښې په زنګنونو باندې پرېوتلي جوړ شوه (په مخونو باندې لوېدلي مړه شوه).

[۷۹] نو صالح ﷺ (د دوی د حالت د ليدلو څخه وروسته) د دوی څخه بېرته تاو شو او ويې ويل چې ای زما قومه! يقيناً ما خو تاسو ته د خپل رب ﷻ پيغام در ورساوه او نصيحت مې درته وکړ مګر تاسو خير غوښتونکي نه خوښول (او نه به مو خوښ کړي وی که بالفرض تاسو ژوندي پاتې شوي وی).

د مطلب خلاصه

يعنې: مونږ ثموديانو ته، چې د دوهم عاد په نوم هم يادېږي، د دوی خواخوږی او زړه سواندی نسبي ورور صالح ﷺ ورواستاوه چې د اولنيو عاديانو پېښې مه کوئ که نه نو د هغوی په سرنوشت به اخته شئ: د همدغې قيصې ډېرې عبرتي ټکي دا دي:

۱ـ صالح ﷺ دوی مخاطب کړه او په ډېره نرمه او خوږه ژبه يې ورته وويلې چې ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ څخه په غير بل حقيقي معبود نه لرئ نو د باطلو معبودانو (بوتانو) څخه لاس واخلئ او زما رسالت تسليم کړئ.

۲ـ زما د رسالت د ثبوت دپاره تاسو ته همدا ستاسو د مهربان رب ﷻ د پلوه هغه معجزه هم را استولی شوې ده د کومې چې تاسو ماته فرمايش راکړی وه، او وعده مو کړې وه چې که دا معجزه مونږ ته راشي نو مونږ به ټول ايمان راوړو.

دغه ده همغه ستاسو فرمايشي معجزه چې د وچې کلکې ډبرې څخه همدا ستاسو د هدايت دپاره الله ﷻ اوښه را بهر کړه، د همدې کبله همدغه اوښه د ﴿ نَاقَةُ ٱللَّهِ ﴾ په نوم ملقبه شوه چې د الله ﷻ د قدرت يوه نمونه ده او د همده ﷻ څخه په غير بل خاوند نه لري. که بالفرض دغه اوښه د قدرت غيبي نښه نه وی ضرور به يې کوم انسان ته نسبت شوی وی (چې د فلاني اوښه).

۳ـ تاسو د دغې اوښې احترام وکړئ، چې په خپلو خولو باندې مو غوښتې وه، او زما په رسالت

عقیده وکړئ. دغه اوښه عادي اوښه نه ده که تاسو دغې ته په سپک نظر وګورئ نو دردناک عذاب به مو محاصره کړي. د دغې اوښې احترام څخه دا خبره هم ده چې د الله ﷻ په ځمکه کښې ورته مخه خوشې کړئ چې خوري او څښکي او څه ضرر ورته مه رسوئ.

۴_ دا د یو پلوه، او د بله پلوه د الله ﷻ نعمتونه درپه زړه کړئ او د شکر په توګه یې پیغمبر ومنئ او عقیده وربانديې وکړئ. په تاسو باندې د الله ﷻ نعمتونه بې شمېره دي مګر دا مثالونه یې درپه یاد کړئ:

الف: الله ﷻ چې لومړني عادیان هلاک کړه نو تاسو یې د هغوی په ځای باندې ودرولئ، د هغوی ثروت او شوکت یې تاسو ته درکړ او ځمکه یې درباندې اباده کړه.

ب: بلکې تاسو ته یې د هغوی څخه لا زیات قوت او مهارت درپېرزو کړ، د همدې کبله تاسو په هوارو ځمکو کښې دنګې او لوړې ماڼۍ جوړوئ، او په غرونو کښې هم کورونه جوړوئ چې ستاسو د اوږدو عمرونو سره ښه مناسب دي او ډېره زمانه دوام کوي.

۵_ نو د یو الله ﷻ نعمتونه په شکر سره یاد کړئ او په پیغمبر باندې یې عقیده وکړئ ترڅو درته نعمتونه نور هم اضافه کړي او په ځمکه کښې مفسدانه حرکت مه کوئ چې نه پخپله ایمان راوړئ او نه نور خلک ایمان راوړلو ته پرېږدئ، که تاسو همدغه چال چلند ته ادامه ورکړئ نو تاسو به هم د لومړنیو عادیانو د انجام سره مخامخ شئ او دا دنیا به الله ﷻ ستاسو په عوض په نورو خلکو باندې اباده کړي.

۶_ د قوم مشرانو او متکبرانو د دې سره سره چې د صالح ﷺ نصائحو ته یې اعتنا ونه کړه، خپل مفسدانه حرکت یې نور هم تېز کړ او د قوم کمزوري خلک یې (چې په ایمان باندې مشرف شوي وه) مخاطب کړه چې ای غریبو خلکو! ایا تاسو پوهېږئ چې صالح ﷺ د خپل رب ﷻ دپلوه مونږ ته را استولی شوی دی؟ ایا تاسو زمونږ څخه هوښیار یاست چې دا حقیقت فقط همدا تاسو کشف کړی شو؟ تاسو په دې فکر کښې سخت خطا شوي یاست، او دا څکه که بالفرض ذکر شوي رسالت حقیقت درلودی نو د هرچا څخه وړاندې به مونږ کشف کړی وی، مونږ خو په تاسو باندې د هرحیثه د پاسه یاستو.

۷_ مګر د دوی مفسدانه تحریک په کمزورو مؤمنانو باندې څه اثر ونه کړ او خپل ایمان یې یو ځل بیا تازه کړ، داسې چې: مونږ خو په هغه شي باندې معتقد یاستو په کوم شي چې صالح ﷺ د الله ﷻ دپلوه را استولی شوی دی؛ مونږ ستاسو په فریب باندې نه غولېږو.

۸_ مفسدانو او متکبرانو، مؤمنان مخاطب کړه چې مونږ خو ستاسو په معتقداتو باندې عقیده نه لرو (او ستاسو په اصطلاح مونږ خو کافر یاستو) مګر دا راته وولیاست چې ستاسو څخه څه جوړېږي، ایا زمونږ په مقابل کښې تاسو څه کولی شئ؟، دا دی مونږ ذکره شوې اوښه (چې صالح ﷺ یې د ناقة الله په نامه یادوي) زخمي کوو او بلکې وژنو یې، ایا تاسو هغې ته نجات ورکولی شئ؟.

۹_ ای پیغمبره! د صالح ﷺ د قوم تکبر او غرور اوج ته ورسېد، د خپل رب ﷻ د امر څخه یې

مخالفت وکړ او بالآخره د معجزې اوښه يې د هرڅه څخه وړاندې زخمي کړه او بيا يې ووژله، او پرې يې نښودله چې د الله ﷻ په ځمکه کښې وڅري، واښه وخوري او اوبه وڅښکي.

۱۰_ بيا يې د غرور او تکبر څخه په ډکه لهجه باندې صالح ﷺ مخاطب کړ چې ای صالحه! اوس نو هغه عذاب رباندې رانازل کړه په کوم باندې چې تا مونږه ډارولو، هله ژر شه د خپلې پيغمبرۍ اثبات دې وکړه. يا په بل عبارت، د خپلې پيغمبرۍ د اثبات دپاره دا ځل موعود عذاب نازل کړه، که دا کار دې وکړ نو ته به رښتينی پيغمبر يې.

۱۱_ صالح ﷺ دوی ته وويلې چې زمونږ او ستاسو ترمنځ لانجه او سوال جواب ختم شو، فقط درې ورځې انتظار وباسئ نو کوم شی چې تاسو غواړئ هغه به درباندې درنازل شي.

۱۲_ درې ورځې وروسته الله ﷻ په دوی باندې زلزله ورنازله کړه او د دوی ښارونو ته يې ښه قوي جرق ورکړ، چې دوی ټول په خپلو کورونو کښې پرمخونه په زنګنونو مړه شوه او يوه ته هم دومره فرصت ورنه کړی شو چې اقلاً د خپله کوره راووځي او ځان پوه کړي چې د دوی څه حال دی او د مسلمانانو څه حال؟

۱۳_ کله چې دوی ټول هلاک شوه او صالح ﷺ وليده چې ټول پرمخونه پراته دي او تکبر او غرور يې دخاورو سره برابر شو نو په دغه وخت کښې يې يو ځل بيا مخاطب کړه چې:

ای زما قومه! (چې ټول مړه پراته ياست او ټول په الهي عذاب باندې اخته ياست) زه خو په تاسو باندې د همدغې ورځې څخه ډارېدلم او ستاسو د همدغې ورځې غم مې کاوه چې تاسو مې د کفري عقيدې څخه ژغورلئ او نصيحت مې درته کاوه، ای زما قومه! ما خو _لله الحمد_ تاسو ته د خپل رب ﷻ پيغام دررساوه او ستاسو دپاره مې خير وغوښت او ډېرې هلې ځلې مې وکړې، مګر تاسو خير غوښتونکي نه خوښول او دا خاصيت مو په طبيعتونو کښې اينښودل شوی وه نو که بالفرض تاسو ژوندي پاتې شوي وی هم هغوی به مو نه وی خوښ کړي.

توضيحات

۱_ مفسرينو کرامو د صالح ﷺ د معجزې د اوښې په باره کښې ډېر اوږده بحثونه ليکلي دي، که د چا حوصله ورته نه تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي[1]. مونږ فقط په لاندې معلوماتو باندې اکتفاء کوو:

الف: جمهور علماء کرام وايي چې ثموديانو د صالح ﷺ څخه معجزه وغوښتله او فرمايش يې ورکړ چې د دغې ښوېيه کلکې ډبرې څخه دې په سره غلانز اوښه راووځي چې د راوتلو سره سمه لنګه شي او جونګی وزېږوي.

ب: صالح ﷺ د دوی څخه کلک عهد واخست چې که دا کار وشو نو تاسو به په ما باندې ايمان راوړئ؟ دوی قبوله کړه او د ايمان راوړلو وعدې يې ورسره وکړې.

(۱) تفسير البغوي ج۲ ص۱۷۵؛ تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۲۸

ج: صالح ﷺ د دوه رکعته لمانځه څخه وروسته الله ﷻ ته سوال وکړ، هماغه وه چې په ګوته شوې ډبره په خوځښت او حرکت راغله لکه په کوم ځاروي باندې چې د لنګوالي درد ورغلی وي، په نتیجه کښې د فرمایش په مطابق د ډبرې څخه اوښه را ووتله تا به ویل چې د لسو میاشتو بچی یې په ګېډه دی.

دغه اوښه ببره (مایه) اوښه وه چې ډېره غټه جوثه یې درلوده، حتی ځینې علماء کرام لا وایي چې بوازې د سینې سور یې شپېته (۶۰) ګزه وه[۱]، والله ﷻ اعلم.

د: ذکره شوې اوښه لنګه شوه او د خپل خان غوندې غټه لوړه جونګې یې وزېږوله.

ه: د ذکرې شوې اوښې څخه د ثموديانو ځاروي ډارېده، نه ورته په څړ ځای کښې ورنژدې کېده او نه په اوبه خور کښې د هغې څنګ ته ورتلای شوه.

و: ذکر شوې اوښې ډېر واښه خواره او ډېرې اوبه یې څښلې، په اوبو کښې به یې چې خوله ښکته کړه نو تر هغه به یې ترې نه پورته کوله ترڅو به چې -په څاه یا چینه کښې- اوبه نه وې وچې شوې.

ز: مګر په مقابل کښې یې دومره زیات شوده هم ورکول چې په اصطلاح د ټولو ثموديانو دپاره یې کفایت کاوه. یا په بل عبارت، د ذکرې شوې اوښې په ګېډه کښې څښکل شوې ټولې اوبه په شودو بدلېدلې.

ح: صالح ﷺ د همدغې اوښې او د ثموديانو د ځارويو دپاره په اوبو باندې وار وتاړه؛ چې یوه ورځ به همدغه اوښه اوبه څښکې او بله ورځ به د ثموديانو ځاروي خړوبېږي.

ط: ثموديان د ذکرې شوې اوښې سره په تنګ شوه او د ټولو په مشوره باندې یې ورته یو بدبخت سړی د خو ملګرو سره وټاکه چې په نتیجه کښې یې اوښه زخمي او بیا یې ووژله.

ي: د اوښې جونګې د ذکرې شوې غدارۍ ډلې څخه وتښتېدله او د درېوو غرغړو څخه وروسته بېرته په همغې ډبره باندې ورننوتله او پکښې غیبه شوه د کومې څخه چې د مور په ګېډه کښې راوتلې وه[۲]. بیا نو همغه پېښ شوه کومو ته چې الله ﷻ اراده کړې وه.

ابو رغال څوک وه؟

۲ـ الله ﷻ ثموديان ټول هلاک کړه، د دوی وروستنی سړی چې هلاک شو "ابو رغال" نومېده، نوموړی د الهي عذاب د نزول په وخت کښې د مکې معظمې په حرم کښې وه او د حرم شریف په احترام تر هغه د عذاب لاندې رانغې ترڅو چې د حرم شریف څخه بهر شو.

د ده حال په لاندې حدیث شریف کښې ډېر ښه واضحه شوی دی:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د طائف په لور روان وه چې په لاره کښې یې یوه قبر ته اشاره وکړه او ویې فرمایل چې دا د ابو رغال قبر دی، د دغه سړي څخه حرم شریف د عذاب مخه نیولې وه، کله چې د

(۱) البحر المحیط ج۵ ص۹۲

(۲) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۴۱.

حرم شریف څخه بهر شو (او دغه مقام ته ورسېد) همغه عذاب ده ته هم ورسېده کوم چې تولو ثمودیانو ته رسېدلی وه، نو مړ شو او په همدغه ځای کښې دفن کړی شو، د دغې خبرې نښه دا ده چې د ده سره د سرو زرو یوه لښته (یوه ټوټه) دفنه کړی شوې ده «إِنْ أَنْتُمْ نَبَشْتُمْ عَنْهُ أَصَبْتُمُوهُ مَعَهُ»(۱) یعنې. که تاسو یې قبر راوسپړئ نو هغه به ورسره مونده کړئ. نو خلکو همدغه کار (قبر سپړلو) ته ورمنډې کړې او په چالاکۍ سره یې ترې د سرو زرو ټوټه راوویستله.

ثمودیان په څه ډول عذاب هلاک شوه؟

۳ـ دثمودیانو پوړینا کوونکی عذاب په لاندې درې نومونو باندې یاد شوی دی:

الف: په همدې ایت کښې ترې په ﴿ ٱلرَّجْفَةُ ﴾ سره تعبیر شوی دی. "رجف" شدید او سخت اضطراب (وار خطا حرکت) ته ویل کېږي(۲)؛ نو که څمکه د دغه ډول حرکت لاندې راشي زلزله ترې جوړېږي او که په دریاب باندې مسلط شي نو هغه ته طوفان وايي او که د انسان زړه ته دغه آفت متوجه شي نو په سکتې (زړه درېدلو) سره ترې تعبیر کوو.

ب: په بل ایت کښې نوموړی عذاب په "صَيْحَةً" سره تعبیر شوی دی. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَٰحِدَةً ﴾ [القمر:۳۱] یعنې: یقیناً مونږ په دوی (ثمودیانو) باندې یو اواز ورواستاوه.

ج: او په دریم آیت کښې ذکر شوي عذاب ته د "الطَّاغِيَة" لقب ورکړی شوی دی چې فرمايي: ﴿ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِٱلطَّاغِيَةِ ﴾ [الحاقة: ۵] یعنې: نو هر چې ثمودیان وه نو هغوی د حد څخه په وتلي آفت باندې هلاک کړی شوه.

تبصره

۴ـ مونږ وایو چې څه لرې نه ده چې په ثمودیانو باندې الله ﷻ د پاسه تېز اواز مسلط کړی وي او د لاندې خوا څخه ورباندې شدیدې زلزلې صورت نیولی وي(۳)، او یا به د اواز څخه هغه اواز مطلب وي کوم چې د زلزلې سره عادةً ملګری وي مګر د دغې زلزلې سره به ډېر تېز اواز ملګری شوی وي.

اما "الطَّاغِيَة" خو د "طُغْيَان" څخه اخستله شوې ده او "طُغْيَان" د حد څخه تجاوز ته ویل کېږي چې "الصَّيْحَة، الرَّجْفَة" دواړو ته صفت واقع کېږي. نو د معنی حاصل به یې داسې راوځي چې: ثمودیان په سرکشه زلزلې او سرکشه اواز باندې هلاک کړی شوه، چې دواړو د عادي حد څخه تجاوز کړی وه.

په یاد ولرئ!

۵ـ په یاد ولرئ چې د ﴿ فَتَوَلَّىٰ ﴾ د کلمې څخه معلومېږي چې صالح ﷺ د ثمودیانو سره د دغوی د هلاکت څخه وروسته ذکره شوې مخاطبه کړې ده، چې ما خو تاسو ته د الله ﷻ پیغام درورساوه.

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۸۴
(۲) مفردات الراغب ص۱۹۴
(۳) روح المعاني ج۸ ص۱۶۵

دغه مخاطبه کې مړې هغې مخاطبې ته ورته ده چې نبي کريم ﷺ د بدر د غزا د پای ته رسيدو څخه وروسته د هغه ځاه په غاړه ودرېد په کوم کښې چې د مشرکانو مړي اچولی شوي وه او دوی يې مخاطب کړه چې ايا هغه څه مو حق وموندل چې الله ﷻ درسره وعده کړې وه؟.

نو چا ورته وويلې چې: ايا ته مړي (جواب ته) رابلې؟! نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَا يُجِيبُونَ»[۱] يعنې تاسو د دوی څخه ښه اورېدونکي نه ياست مګر دوی جواب نه کوي (په جواب کولو باندې قدرت نه لري).

يادونه

۶_ که د چا زړه غواړي چې د ثموديانو اوږده قيصه _د پيل څخه تر پايه پوره_ په يو ځل ولولي نو څينو اوږدو تفاسيرو ته دې مراجعه وکړي[۲] چې دا کتاب يې د رانقلولو حوصله نه لري.

﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿٨١﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَخْرِجُوهُم مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾﴾

[۸۰] او (مونږ) لوط ﷺ (خپل قوم ته لېږلی وه)، هغه وخت چې خپل قوم ته يې وويلې چې ايا تاسو داسې بې شرمه کار ته ورتګ کوئ چې د ټولو عالمونو څخه هيڅوک دې کار ته ستاسو څخه نه دی ورمخکې شوی (هيچا ورته مخکې والی نه دی کړی).

[۸۱] (هغه دا چې) يقيناً تاسو د زنانه وو څخه په غير سړيو (نارينه وو) ته (صرف) د شهوت دپاره ورتګ کوئ بلکې تاسو اسراف کوونکی قوم ياست (د حد څخه تجاوز ستاسو عادت دی).

[۸۲] او د ده د قوم جواب بل شی نه وه مګر دا چې دوی (خپلو لوېرانو ته) وويلې چې دوی د خپلې قريې (ښار) څخه وباسئ، بې شکه دوی (په خپل ګومان) داسې خلک دي چې پاکيزګي غواړي.

[۸۳] نو مونږ لوط ﷺ او د ده کهول (ټبر) ته نجات ورکړ (د ښار څخه مو وويستل) مګر د ده مانديني ته (مو نجات ورنه کړ ځکه چې) هغه (په ښار کښې) د پاتې کېدونکو څخه وه (او کافره وه).

[۸۴] او (د ده د مانديني په شمول) مونږ په دوی (ټولو کافرانو) باندې (د ډبرو) باران وکړ باران کول، نو وګوره چې د مجرمانو انجام څنګه شو (چې ټول پوپنا شوه).

---

(۱) صحيح البخاري ج۸ ص۱۸۳

(۲) تفسير الخازن ج۲ ص۵۸۷؛ تفسير القاسمي ج۷ ص۱۸۶

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د لوط ﷺ او د ده د قوم قیصه بیانه شوې ده چې حاصل یې داسې راوځي:
مونږ لوط ﷺ خپل قوم ته د پیغمبر په حیث ولېږه ترڅو دوی ته په عقیدوي او عملي کارونو کښې هدایت ورکړي.

د لوط ﷺ عقیدوي دعوت او د قوم جواب په همغه شکل وه کوم چې د نوح ﷺ او د هود ﷺ په قیصو کښې وړاندې تېر شو؛ چې په عقیدوي انحراف باندې کلک شوه او د لوط ﷺ رسالت یې ونه مانه. اما عملي دعوت او د قوم جواب په لاندې ډول صورت ونیوه:

۱ـ لوط ﷺ خپل قوم مخاطب کړ چې ای قومه! تاسو خو برسېره پر عقیدوي انحراف، په ډېر بې شرمه او بې حیا عمل باندې هم اخته یاست چې نارینه وو ته د شا دپلوه ورتلل کوئ. او په دې باندې علاوه تاسو داسې خلک یاست چې د همدغه بې شرمه عمل ډېره اېښودونکي یاست، نو ارتکاب یې یو جنایت دی او تاسیس یې بل جنایت.

عجیبه ده دا کار ستاسو څنګه زړه مني، دغسې کار خو څاروي او ځناور هم نه کوي، تاسو خو د داسې بې شرمه عمل مرتکبین یاست چې ستاسو څخه په دې عمل کښې هیچا مخکې والی نه دی کړی، نه انسانانو او نه پیریانو.

الله ﷻ خو د نارینه وو په فطرت کښې زنانه وو ته میلان اغږلی دی، ایا تاسو د دغه فطري عادت څخه مخالفت کوئ او د زنانه وو څخه په غیر نارینه وو ته د شهوت د کبله ورنژدې کېږئ؟!

خبره دا ده چې تاسو مسرف (د حد څخه تجاوز کوونکي) خلک یاست چې حتی د شهوت په پوره کولو کښې هم په انساني چوکاټ باندې پښې ږدئ پاتې خو لا نور شیان.

۲ـ ذکرشوی قوم په ذکر شوي بې شرمه کار باندې په دومره اندازې سره مین وه تردې چې لوط ﷺ ته یې په مقابل کښې بل جواب ورنه کړ بې د دې څخه چې یوې ډلې بلې ته امر وکړ چې د خپل کلي څخه یې وباسئ، مونږ د ده د خبرو د اورېدلو حوصله نه لرو او نه د ده سره سوال جواب ته حاضر یاستو، مونږ په څنګه د دوی سره په یوه قریه او یو ښار کښې ګذاره وکړو چې دوی (لوط ﷺ او د ده ملګري) داسې خلک دي چې مونږ ته ناپاکان وایي او زمونږ عمل پلیت ګڼي.

د دوی په ګومان زمونږ د پلیتانو د ښار څخه یې وباسئ چرته دې د پاکانو ښار ته لاړ شي.

لنډه دا چې په مسخره آمېزه توګه یې وویل چې دوی پاکیزګي غوښتونکي خلک دي.

۳ـ نو په نتیجه کښې مونږ لوط ﷺ ته او د ده تولې کورنۍ ته نجات ورکړ، یوازې د ماندینې یې نجات په برخه نه شو، ځکه چې دا په هغه ډله کښې داخله وه کومه چې د ضلالت په لاره باندې روانه وه، دا هم د هغوی غوندې کافره وه.

۴ـ نو په ذکر شوي بې شرمه کافر قوم باندې مو د اسمان څخه د ډبرو باران وکړ او تول مو پوپنا کړ.
ای پیغمبره! وګوره چې د مجرمانو عاقبت څنګه شو، نو په کار دی چې ستا د زماني مجرمان هم په خپلو ځانونو باندې وډار شي.

توضیحات

۱ـ لوط ﷺ د ابراهیم ﷺ وراره وه، کله چې دوی شام ته لاړه نو لوط ﷺ د "سدوم" او شاوخوا ښارونو ته د پیغمبر په صفت ورواستول شو ترڅو دوی سمې لارې ته راواړوي[۱].

۲ـ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د دې خبرې دپاره څه وجوه لیکلي دي چې د لوط ﷺ قوم ولې په ذکر شوي شنیع عمل باندې اخته شو[۲] مګر مونږ ته د دغه عمل د ارتکاب وجه همغه ښکاري کومه چې د ﴿ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي. یعنې ذکر شوی قوم په هر شي کښې د حد څخه تجاوز کوونکی وه، حتی چې په قضای شهوت کښې هم د تجاوز مرتکب شوه او د زنانه وو څخه یې نارینه وو ته میلان زیات شو. بلکې دوی په همدغه اسراف کښې د بل اسراف مرتکب شوي وه، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دوی په نوموړي بدکارۍ کښې نور تجاوز او اسراف هم وکړ چې د هلکانو په عوض یې د پوخ عمره سړیو سره هم مرتکب شوه. الله ﷻ چې د ﴿ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ ﴾ په عوض "إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الصِّبْيَانَ" نه دی نازل کړی شاید چې همدغې خبرې ته به اشاره وي، والله ﷻ اعلم.

ب: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې ذکره شوې بدکارۍ په هغوی کښې عادي شی ګرځېدلې وه، حتی چې په نارینه وو باندې به یې نکاح تړله (واده به یې ورباندې جوړاوه). لنډه دا چې لکه څنګه به چې زنانه ودېدلې همدارنګه به نارینه هم ودېدل[۳] او هیچا ته بد نه ښکارېده.

ج: کله چې دوی د لوط ﷺ په هغو مېلمنو باندې خبر شوه کوم چې د دوی د هلاکت دپاره د هلکانو په څېرو کښې ورغلي وه او په حقیقت کښې ملائک وه، نو په ډلشیزه توګه د لوط ﷺ کور ته وروځغلیده؛ زړو او ځوانانو ټولو هغې خوا ته ورځغاستل. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَجَآءَهُۥ قَوْمُهُۥ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ ﴾ [هود:۷۸] یعنې او لوط ﷺ ته د ده قومیان په ځغاسته ورغله.

سبحان الله

۳ـ سبحان الله! د کوم شي څخه چې نبي کریم ﷺ ډارېده همغه شی د ده ﷺ په امت کښې تحقق وموند. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ»[۴] یعنې: ډېر خطرناک شی چې زه ترې په خپل امت باندې ډارېږم هغه د لوط ﷺ د قوم عمل دی (چې دوی پرې اخته نه شي).

ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې په ځینو کفري دولتونو کښې، لکه انګلستان، د یوه نارینه بل نارینه ته نکاح کول رسمي او قانوني حیثیت لري چې نکاح خط یې په دفتر کښې ثبتېږي[۵].

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۰
(۲) روح المعاني ج۸ ص۱۷۰
(۳) التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۱۶۸
(۴) سنن ابن ماجه ص۱۸۴
(۵) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعه ج۵ ص۱۴۰

همدارنګه د مسلمانانو په خینو وطنونو کښې، چې نوم يې نه اخلو، هم ذکرې شوې ناجائزې نکاح د ندرت په ډول سره صورت موندلی دی. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

ایا لواطت کوونکی په حد کېږي؟

۴ـ د امام ابو حنیفه رحمه الله علیه مذهب دا دی چې د ذکر شوي فاحش عمل مرتکب باید تعزیر شي، حد وربانديې نشته. که په تعزیر سره هم منعه نه شي نو باید چې اعدام شي.

د اما ابو حنیفه رحمه الله علیه دواړه ملګري (امام محمد او ابو یوسف علیهما الرحمة) وايي چې باید د ذکر شوي جنایت مرتکبین د زنا په حد باندې محدود شي. همدغه د ابو بکر الصدیق ﷺ، علي ﷺ او د ډېرو نورو صحابه وو کرامو ﷺ نظر هم دی[۱].

د لوط ﷺ قوم په کوم ځای کښې تېر شوی دی؟

۵ـ د لوط ﷺ قوم د فلسطین په شاوخوا کښې مېشت وه چې لوی ښار یې "سدوم" نومېده. کله چې هغوی هلاک او ښارونه يې وران شوه نو دریاب وربانديې وروخوت، چې همدغه دریاب د البحر المیت (مړ دریاب) په نوم او یا د لوط ﷺ د بحر په نامه یادېږي[۲].

﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۗ قَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥ ۖ قَدْ
جَآءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ فَأَوْفُوا۟ ٱلْكَيْلَ وَٱلْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا۟ ٱلنَّاسَ
أَشْيَآءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَٰحِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُم
مُّؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَلَا تَقْعُدُوا۟ بِكُلِّ صِرَٰطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ مَنْ
ءَامَنَ بِهِۦ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا ۚ وَٱذْكُرُوٓا۟ إِذْ كُنتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ ۖ وَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ
كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾ وَإِن كَانَ طَآئِفَةٌ مِّنكُمْ ءَامَنُوا۟ بِٱلَّذِىٓ أُرْسِلْتُ بِهِۦ
وَطَآئِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ فَٱصْبِرُوا۟ حَتَّىٰ يَحْكُمَ ٱللَّهُ بَيْنَنَا ۚ وَهُوَ خَيْرُ ٱلْحَٰكِمِينَ ﴿٨٧﴾﴾

[۸۵] او (مونږ) د مدین ښار ته د دوی ورور شعیب ﷺ (لېږلی وه)، ده (ورته) وويلې چې ای زما قومه! تاسو (یوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ (ځکه چې) تاسو ته د ده ﷻ څخه په غیر (په حقه) بل معبود نشته (او) یقینًا تاسو ته د خپل رب ﷻ دپلوه واضحه دلیل (معجزه یا برهان هم) درغلی دی (چې زما صدق په ثبوت رسوي).

---

(۱) کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة ج۵ ص۱۴۱
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۰۲

نو پیمانه او تله پوره کړئ او خلکو ته د هغوی شیان مه کموئ (هر شی چې وي) او په ځمکه کښې د دې د اصلاح څخه وروسته (چې زما په رسالت یې اصلاح کړې ده) فساد مه کوئ، دا (کارونه) ستاسو دپاره بهتر دي که چېرې تاسو ایمان راوړونکي یاست (چې په راتلونکي کښې مو ایمان راوړلو ته نیت وي).

[۸۶] او په هره لاره کښې مه کښېنئ چې خلک ډاروئ او د الله ﷻ د لارې څخه هغه څوک منعه کوئ چې هغوی ورباندې ایمان راوړي، او (هم د دې دپاره مه کښېنئ چې) دې (د الله ﷻ لارې) ته کوږوالی لټوئ. او هغه وخت درپه زړه کړئ چې تاسو لږ وئ نو الله ﷻ ډېر کړئ (او قوت یې دروباښه)، او (هم) تاسو وګورئ چې د فساد کوونکو انجام څنګه شو (ترڅو تري عبرت واخلئ).

[۸۷] او که ستاسو څخه یوه ډله (موجوده مسلمانان) په هغه شي باندې ایمان راوړي چې زه پرې استول شوی یم (لکه چې ایمان یې راوړی دی) او یوه (بله) ډله (تاسو) ایمان را نه وړي (تاسو په خپل کفر باندې کلک شئ) نو ترهغه صبر وکړئ (او منتظر اوسئ) چې زموږ (د ټولو) ترمنځ الله ﷻ فیصله وکړي (او داسې عذاب نازل کړي چې تاسو پوښنا کړي)، او همدی ﷻ د فیصله کوونکو بهتر (فیصله کوونکی) دی.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د شعیب علیه السلام او د ده د قوم (دعوتي امتیانو) حالات د عبرت اخستلو دپاره بیان شوي دي چې حاصل یې داسې راوځي:

موږ د مدین ښار ته د دوی نسبي ورور (شعیب علیه السلام) د پیغمبر په صفت وراستولی وه، چې ډېر نصیح او بلیغ سړی وه، نو خپل قوم ته یې په لاندې ډول خطابه ورکړه:

۱_ ای زما قومه! زه تاسو ته د هر څه څخه وړاندې هغه خبره کوم کومه چې ټولو پیغمبرانو علیهم السلام خپلو خپلو امتونو ته کړې ده هغه دا چې د الله ﷻ سره شریکان مه دروئ او صرف (یوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ چې واقعاً تاسو بل حقیقي معبود نه لرئ.

۲_ بله دا چې زما رسالت قبول کړئ، ځکه چې زه تاسو ته په حقه ستاسو د رب ﷻ دپلوه دراستولی شوی یم او د ثبوت دپاره مې تاسو ته معجزات او ښکاره براهین هم ښودلي دي، چې تاسو ټولو ته څرګند دي او نومونو اخستلو ته یې حاجت نشته.

۳_ تاسو خو برسېره په عقیدوي انحراف، په اعمالو کښې هم منحرف یاست نو تاسو ته توصیه دا ده چې عملي انحراف هم اصلاح کړئ. د مثال په توګه:

الف: تاسو پیمانه او تله پوره کړئ او خلکو ته د هغوی شیان مه کموئ چې یا ډنډې ووهئ، یا سپک کاڼي د درانه په ځای استعمال کړئ او یا په پیمانه کولو کښې څه ټګي برګي وکړئ.

او بالآخره یا په جوړه جاړه کښې د انصاف په توګه تول ونه کړئ او یا په تزکیه کښې د عدل څخه تېر شئ او داسې نور.

ب: لنډه دا چې په ځمکه کښې فساد مه کوئ او د چا په حقوقو پښې مه ږدئ، الله ﷻ د هرچا

حقوق معلوم کړي دي، هرچا ته خپل حقوق ورکړئ، مه د چا په پوله پټي باندې تجاوز کوئ، مه د چا په ناموس باندې غرض کوئ، مه څوک په جنګ اچوئ او مه چاته سپکې سپورې خبرې کوئ او داسې نور.

ج: ای قومیانو! ستاسو عادت دی چې په هره لاره کښې کښېنئ، یا خلک داروئ او یا یې د الله ﷻ د لارې څخه اړوئ، نو دغه دواړه خویونه پرېږدئ، سه لارې شکوئ چې هیڅوک درڅخه په امن کښې نه شي تېرېدلی، او مه د خلکو مخه نیسئ چې ایمان راوړلو ته یې نه پرېږدئ، یا ورته د الله ﷻ په لاره کښې شک او شبهې وراچوئ او په لوی لاس سمه لاره کږوئ او یا په دې باره کښې د زور او ظلم څخه کار اخلئ: دغه دواړه عادتونه د شریفو خلکو عادتونه نه دي.

۴_ ای قومیانو! د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او په ما باندې ایمان راوړئ. دا څومره لوی نعمت دی چې ستاسو زوزات یې ډېر کړه او د ښمنان مو د مقابلې څخه عاجز دي، تاسو هغه وخت لږ درېه زړه کړئ چې ستاسو زوزات لږ وه او د کمزورۍ د کبله مو د دښمن مقابله نه شوه کولی، الله ﷻ خو تاسو بېرته هم کمزوري کولی شي اوهم مو بېخ او بنیاد ویستلی شي، تاسو خو د پخوانیو مفسدانو انجام وګورئ چې څنګه شو؟ تاسو ته خو د نوح ﷺ، هود ﷺ او لوط ﷺ د قومونو حالات بیان کړی شوي دي. نو فساد مه کوئ چې د هغوی د انجام په څېر به مو انجام شي.

۵_ ای قومیانو! زما وروستنۍ خبره تاسو ته دا ده چې که تاسو په همدغه حال باندې پاتې شئ؛ په کوم باندې چې سمدستي یاست او د ایمان راوړونکي ډلې سره شامل نه شئ او په خپلو عنادونو باندې کلک ودرېږئ، نو دېته منتظر اوسئ چې زمونږ او ستاسو په منځکښې الله ﷻ فیصله وکړي. او همدی ﷻ بهتر فیصله کوونکی دی، امید دی چې مونږ ته نجات راکړي او تاسو په خپل غضب باندې اخته کړي.

توضیحات

۱_ مدین د هغه ښار نوم دی کوم ته چې موسی ﷺ هلته د فرعون څخه ورتښتېدلی وه. مدین د ابراهیم ﷺ د یوه زوی نوم وه چې همدغه ښار د هغه په نامه باندې نومول شوی دی[۱].

په [الشعراء:۱۷۶] آیت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: شعیب ﷺ (خطیب الانبیاء) د "الأيكة" په نوم یو ښار ته د پیغمبر په صفت استولی شوی وه. د همدې کبله د ځینو علماوو کرامو نظر دا دی چې د شعیب ﷺ په دعوت کښې دوه ښارونه شامل وه: یو "مَدْيَن" چې دلته ذکر شوی دی او بل "الأيكة" چې هلته ورته اشاره شوې ده. خو ځینې مفسرین کرام وایي چې ذکر شوي دواړه نومونه د یوه ښار دپاره وضعه شوي دي چې کله په یوه نامه او کله په بل نامه یاد شوي دي، همدا (مصداقي اتحاد) ورته قوي ښکاره شوی دی[۲].

(۱) روح المعاني ج۸ ص۱۷۵
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۱

مونږ ته لومړنی نظر په زړه پوری برېښي او څه ضرورت نه ګورو چې په ترادف (مصداقي اتحاد) باندې قول وکړو.

"بَیِّنَة" څه معنی؟

۲_ د ﴿ بَيِّنَةٌ ﴾ کلمه د بیان څخه اخستله شوې ده او بیان وضاحت او څرګندونې ته وايي[1]. نو کوم شی چې د بل شي په وضاحت باندې دلالت کوي، برابره خبره ده چې په سترګو باندې لیدل کېږي او که عقلي وي د نظر لاندې نه راځي، هغه ته د "بَیِّنَة" لقب ورکولی کېږي.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ په خپله یوه خطابه کښې شاهدانو ته د "بَیِّنَة" لقب ورکړی دی چې: «اَلْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ»[2] یعنې: شاهدان په دعوه کوونکي باندې دي او سوګند په دعوه کړی شوي دی. او همدارنګه د پیغمبر معجزه په "بَیِّنَة" باندې هم تعبیرېږي.

که څه هم په قرآن کریم کښې د شعیب ﷺ د معجزاتو نومونه نه دي اخستلی شوي، چې کومې-کومې معجزې به ورکړی شوي وي، مګر د هغه وخت خلکو ته معلومې وې، نو شعیب ﷺ ورته په خپله خطابه کښې د معجزو نوم یاد نه کړ خو محض د هغوی توجه یې ورجلبه کړه.

او دا هم څه لرې نه ده چې د ﴿ بَيِّنَةٌ ﴾ کلمه نورو دلائلو او براهینو ته هم شامله وي.

په لاره کښې کښېناستل

۳_ مفسرینو کرامو[3] د ﴿ وَلَا تَقْعُدُواْ بِكُلِّ صِرَٰطٍ ﴾ د جملې دپاره ډېر تفسیرونه کړي دي، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په لاره کښې د قطاع الطريق (لاره شکوونکو) په حیث مه کښېنئ؛

ب: د دې دپاره لارې مه بندوئ چې د شعیب ﷺ ملاقات ته څوک ورنه شي.

ج: د لارو تېرېدونکو څخه باج مه اخلئ، د الله ﷻ لاري خلکو ته خوشې کړئ چې څې راځي.

د: د الله ﷻ د شریعت لاره مه بندوئ چې خلک د دین څخه په شبهاتو او یا په زور باندې اړوئ، او یا څوک نه پرېږدئ چې په ایمان باندې مشرف شي.

مونږ ته داسې ښکاري چې دلته به ټولې تولې معناوې مرادې وي. په همدې مطلب باندې د ﴿ بِكُلِّ صِرَٰطٍ ﴾ کلمات دلالت کوي چې هرې لارې ته شاملېږي.

اتمه سپاره د الله ﷻ په توفیق سره ختمه شوه

۱۳۷۴/۷/۱۸ هـ ش

---

(۱) مفردات الراغب ص۶۷

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۹

(۳) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۴۸؛ التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۱۷۴.

﴿ قَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ لَنُخْرِجَنَّكَ يَٰشُعَيْبُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَكَ مِن
قَرْيَتِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا ۚ قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَٰرِهِينَ ﴿٨٨﴾ قَدِ ٱفْتَرَيْنَا عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا
فِى مِلَّتِكُم بَعْدَ إِذْ نَجَّىٰنَا ٱللَّهُ مِنْهَا ۚ وَمَا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّعُودَ فِيهَآ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ رَبُّنَا ۚ
وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا ۚ عَلَى ٱللَّهِ تَوَكَّلْنَا ۚ رَبَّنَا ٱفْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِٱلْحَقِّ وَأَنتَ
خَيْرُ ٱلْفَٰتِحِينَ ﴿٨٩﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ لَئِنِ ٱتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا
لَّخَٰسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دَارِهِمْ جَٰثِمِينَ ﴿٩١﴾ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟
شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا۟ فِيهَا ۚ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ شُعَيْبًا كَانُوا۟ هُمُ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّىٰ
عَنْهُمْ وَقَالَ يَٰقَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَٰلَٰتِ رَبِّى وَنَصَحْتُ لَكُمْ ۖ فَكَيْفَ ءَاسَىٰ عَلَىٰ
قَوْمٍ كَٰفِرِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾

[۸۸] د شعیب ﷺ د قوم څخه هغو مشرانو چې سرکشي (تکبر) یې کاوه وویلې چې: ای شعیبه! زمونږ دې سوګند وي چې هرو مرو به تا او هغه کسان چې ستا سره یې ایمان راوړی دی د خپلې قریې (ښار) څخه وباسو، او یا به هرو مرو تاسو زمونږ په مسلک کښې ورتاو شئ (هغه به بیرته قبول کړئ).

شعیب ﷺ وویلې چې: ایا (تاسو دا کار کوئ؟) اګر که مونږ (یې) ناخوښه یاستو.

[۸۹] بې شکه مونږ به په الله ﷻ باندې (ستاسو غوندې) دروغ تړلي وي که (بالفرض) مونږ ستاسو په مسلک کښې د هغه څخه وروسته بیرته ورتاو شو چې الله ﷻ ترې مونږ ته نجات راکړی دی (او بچ یې ترې ساتلي یاستو).

او (برسیره په دې) مونږ ته د ا کار هیڅ نشته (لیاقت نه لري) چې ستاسو په مسلک کښې بیرته درتاو شو، مګر هله که زمونږ رب الله ﷻ یې اراده وکړي، (ځکه چې) زمونږ رب ﷻ په هر شي باندې د علم (پوهې) د حیثه احاطه کړې ده.

مونږ خاص په الله ﷻ باندې توکل کوو (او همده ﷻ ته پنا وړو).

ای زمونږ ربه! زمونږ ترمنځ او زمونږ د قوم ترمنځ په حقه سره فیصله وکړې، او ته په فیصله کوونکو کښې بهتر فیصله کوونکی یې.

[۹۰] او د شعیب ﷺ د قوم څخه هغه مشرانو چې په کفر باندې کلک وه وویلې چې: (ای خلکو!)

که تاسو د شعیب ﷺ پیروي وکړئ نو یقیناً تاسو به په دغه وخت کښې زیان موندونکي یاست.

[۹۱] نو دوی لره زلزلې ونیول نو په خپل کور (وطن) کښې په زنګنونو باندې پرېوتلي (مړه) جوړ شوه.

[۹۲] هغه کسان (پوښنا شوه) چې شعیب ﷺ ته به یې د دروغو نسبت کاوه (د وطن څخه به یې په ویستلو تهدیداوه).

(وطن ترې داسې خالي شو) لکه چې دوی پکښې بالکل اوږد ژوند نه وي تېر کړی (تابه ویل چې دا وطن د دوی نه وه بلکې د شعیب ﷺ وه).

هغه کسان چې شعیب ﷺ ته به یې د دروغو نسبت کاوه همغوی زیان کاران شوه (او مؤمنان کامیابان شوه).

[۹۳] نو شعیب ﷺ د دوی (د مړو) څخه مخ واړاوه او (ورته) ویې ویلې چې ای زما قومه! ما خو تاسو ته په یقیني توګه د خپل رب ﷻ پیغامونه ورسول او ستاسو دپاره مې د خیر غوښتنه وکړه (مګر تاسو ونه منله او کافر پاتې شوئ) نو زه به په کافر قوم باندې څنګه غمژن شم (او څنګه به پرې افسوس وکړم)؟.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د شعیب ﷺ او د ده د قوم پاتې قیصه ذکره شوېده چې په لاندې موادو کښې خلاصه کېږي:

۱ــ د شعیب ﷺ د بلیغې وینا په مقابل کښې د ده د قوم متکبرانو اخطار ورکړ چې (ای شعیبه!) که ته د خپلې ذکرې شوې کړنلارې (نصیحت) څخه لاس وانخلې نو زمونږ دې سوګند وي چې د لاندې دوه وو کارونه څخه به یو کار درسره وکړو:

الف: یا به تا او ستا ملګري د دې ښار څخه وباسو او هجرت ته به مو مجبور کړو.

ب: او یا به زمونږ دین ته بېرته ورتاوېږئ او څه چې مونږ کوو هغه به تاسو هم کوئ او کومه عقیده چې زمونږ ده په همغې عقیده باندې به تاسو هم معتقد کېږئ.

۲ــ شعیب ﷺ د دوی د اخطار په مقابل کښې په لاندې ټکو کښې جواب ورکړ:

الف: د وطنه (ښاره) څخه ویستل خو مونږ ته هېڅ اهمیت نه لري، ټوله دنیا زمونږ د رب ﷻ دنیا ده، په هرځای او هر وطن کښې چې مونږ اوسېږو هملته به د خپل رب ﷻ عبادت کوو. د همدې کبله مونږ د اخطار په اولني جز کښې بالکل بحث نه کوو.

ب: اما د اخطار په دوهم جز کښې خو د هرڅه څخه وړاندې دا وایو چې مونږ خو هیڅکله ستاسو په دین باندې معتقد شوي نه یو، نه ما لارې شکولې دي، نه مې په څمکه کښې فساد کړی دی او بالآخره نه مې چرته پیمانه کمه کړې ده او نه مې ډنډۍ وهلې ده، همدارنګه زما ملګرو هم د هغه وخت څخه راپه دې خوا چې زما ملګرتیا یې اختیار کړې ده ذکر شوي کارونه یو هم نه دي کړي، نو

تاسو چې د ﴿ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا ﴾ جمله مونږ ته استعمالوئ نو دا یو دروغ دي چې تاسو یې په مونږ باندې تړئ.

ج: یوه دین ته ور اوښتل خو د زړه کار دی، نو کله چې مونږ ستاسو د دین څخه نفرت کوو نو ایا تاسو کولی شئ چې خپل دین ته زمونږ په زړونو کښې ځای وکړئ؟

د: مونږ خو ستاسو د دین څخه نفرت کوو او نه مو خوښیږي، ځکه چې ستاسو دین په الله ﷻ باندې د دروغو تړلو څخه په غیر بل شی نه دی، نو که بالفرض مونږ ستاسو په خیال او ستاسو په الفاظو ستاسو دین ته درتاو شو نو مونږ به هم په الله ﷻ باندې دروغ تړلي وي لکه څنګه چې تاسو د دغه کار مرتکب شوي یاست چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې بوتان شریکوئ.

ه: الحمد لله مونږ ته خو الله ﷻ ستاسو د باطل دین څخه نجات راکړی دی او تړې پاک یې ساتلي یاستو، نو ایا مونږ ته مناسبه ده چې د الله ﷻ دغه لوی فضل ته شا کړو او ستاسو غوندې په مزخرفه عقیده کښې ورګډ شو؟

مونږ دغه کار هیڅکله نه کوو مګر دا بېله خبره ده چې زمونږ رب ﷻ راڅخه خپل فضل او توفیق بیرته واخلي او ستاسو غوندې بې توفیقه پاتې شو، زمونږ رب ﷻ خو په هرشي باندې پوه دی د توفیق د ورکولو او د بیرته د اخستلو ځایونه پیژني، نو امید دی چې زمونږ څخه به یې بیرته وانخلي.

و: مونږ په الله ﷻ باندې توکل او اعتماد کړی دی ستاسو د هیڅ ډول اخطار څخه نه ډاریږو، هرڅه چې زمونږ په مقابل کښې کولی شئ صرفه پرې مه کوئ.

۳ـ بیا نو شعیب ؑ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زمونږ ربه! د دغه کافر قوم کبر او عناد خو بالکل اوج ته رسیدلی دی او د ایمان راوړلو امید ورته نشته، د دوی ویناوې ته پخپله باندې اورې او کړه وړه یې پخپله باندې ګورې، نو ای ربه! زمونږ او د دوی په منځکښې حقه فیصله وکړې، ستا څخه بهتره فیصله بل څوک نه شي کولی.

۴ـ کله چې ذکر شوو متکبرانو د شعیب ؑ بلیغه وینا واوریده او پوره باور یې راغی چې تهدید او اخطار وربانديې څه اثر نه کوي، نو دا ډار ورسره پیدا شو چې د مؤمنانو متانت او کلکوالی په عوامو باندې څه اثر وانچوي او نور خلک ایمان را نه وړي!

نو خپل پیروان یې مخاطب کړه چې: که بالفرض تاسو د شعیب ؑ پیروي وکړئ او د هغه دین ته ور واوړئ نو په لوی لاس به ځانونه د زیان او خطر سره مخامخ کړئ چې یا به تاسو هم د وطنه وشړل شئ او یا به په زور سره بېرته خپل پلارني دین ته ورتاو کړی شئ او مونږ ته به ځانونه بې اعتماده کړئ.

متکبرانو په ذکره شوې وینا باندې د یو پلوه عوام وډار کړه چې د شعیب ؑ پیروي ونه کړي او د بله پلوه یې د شعیب ؑ پیرویان (مؤمنان) په غوږ ووهل چې تاسو خپل ځانونه په لوی لاس په خطر کښې اچولي دي نو د شعیب ؑ د پیروی څخه ډډه وکړئ او ځانونه مه زیانمن کوئ.

۵ـ نو الله ﷻ د شعیب ﷺ سوال قبول کړ او داسې فیصله یې وکړه چې:

چې ځمکې ته یې د زلزلې یو جړق ورکړ چې د همدې یوه جړق سره ټول کافران پرمخونه په زنګونو باندې مړه ولوېده، نو کومې دوه خبرې چې دوی به پرې نوروته اخطار ورکاوه هغه په دوی باندې پخپله تطبیق شوې، هغه دا چې:

الف: د وطن بلکې د ټولې ځمکې څخه دوی وشړل شوه تابه ویل چې دوی بالکل په خپل ښار یا ځمکه کښې نه دي اوسېدلي او هیڅ یې پکښې ژوند نه دی کړی.

ب: همدارنګه د تاوان سره هم دوی پخپله مخامخ شوه، چې په دنیا کښې یې ژوند ختم شو او په آخرت کښې د دوزخ د اور ابدي اوسیدونکي جوړ شوه.

۶ـ په پای کښې شعیب ﷺ د دوی مړي مخاطب کړه چې: ای زما قومه! ما خو د خپلې وسې پورې ستاسو سره خواخوږي وکړه او د خپل رب ﷻ پیغامونه مې درته ورسول. یا په بل عبارت: ماخو ستاسو سره عزیزولي وپالله او د نجات لارې ته مې دعوت کړئ خو تاسو زما سره عزیزولي ونه کړه او ایمان مو راباندې رانه ووړ او په خپل کفر باندې کلک پاتې شوئ، نو اوس به زه ستاسو په حال باندې څنګه غمژن شم؟ زه خو به په هغه وخت کښې غمژن کېدلی چې ما ستاسو په خیر غوښتنه کښې څه قصور کړی وی، ماخو ستاسو په خیر غوښتنه کښې په هېڅ ډول قصور نه دی کړی.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې یوه پوښتنه پیدا کېږي، هغه دا چې د ﴿ لَتَعُودُنَّ ﴾ کلمه د "عَوْد" څخه اشتقاقه شوې ده او "عَوْد" دې ته وایي چې سړی خپل پخواني حالت ته ورتاو شي (ور واوړي)، ته به وایې چې کفارو د شعیب ﷺ او د ده د ملګرو (مؤمنانو) څخه وغوښتل چې زمونږ په دین کښې داخل شئ لکه څنګه چې پخوا پکښې داخل وئ، حال دا چې پیغمبران علیهم السلام خو بالکل د ګناه څخه معصوم دي پاتې لا کفري عقیده؟

که څه هم مفسرینو کرامو د ذکرې شوې پوښتنې دپاره زښت ډېر جوابونه کړي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي، مګر مونږ وایو چې: د ذکرې شوې پوښتنې جوابولو ته به په هغه وخت کښې ضرورت وی چې د ﴿ لَتَعُودُنَّ ﴾ کلمې په استعمال کښې د وخت کافران رښتیني وی، حال دا چې هغوی په الله ﷻ باندې په دروغو تړلو کښې هېڅ دریغ نه وه کړی نو په شعیب ﷺ باندې به یې څه صرفه کړې وې. یا په بل عبارت: الله ﷻ مونږ ته د هغوی د خولو خبره راحکایت کړه چې شعیب ﷺ ته یې تهمت آمیزه جمله ﴿ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا ﴾ استعماله کړه او تهمت یې ورباندې ولګاوه چې د رسالت د دعوې څخه وړاندې ته هم زمونږ په کفري مسلک باندې معتقد وې نو همغه مسلک ته د خپلو ملګرو په شمول بیرته ورتاو شه.

---

[۱] تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۱۱؛ التفسیر الکبیر ج۱۴ ص۱۷۷

سوال جواب

۲_ که څوک وايي: که دغه جواب درست وي نو شعيب ﷺ به د هرڅه وړاندې د خپل ځان څخه تهمت رد کړی وي چې زه خو ستاسو په کفري مسلک باندې هيڅکله نه يم معتقد شوی؟

مونږ وايو چې: شعيب ﷺ ځکه د هغوی د ضمني تهمت څخه سکوت وکړ ترڅو پرې خپل وخت ضائع نه کړي او هغوی ته د دعوت د نه قبلولو بهانه په لاس ورنه کړي.

د همدې کبله يې په خپلو جوابي خبرو کښې د ﴿إِنْ عُدْنَا﴾، ﴿أَن نَّعُودَ﴾ کلمې استعمالې کړې چې دواړه د هغه مصدر "عَوْد" څخه اشتقاقي شوې دي د کوم څخه چې د کافرانو تهمتي جمله ﴿لَتَعُودُنَّ﴾ اشتقاقه شوې ده، او بيايې همدغه مضمون د ﴿بَعْدَ إِذْ نَجَّىٰنَا ٱللَّهُ مِنْهَا﴾ په جمله باندې تائيد کړ.

نو د معنی حاصل به داسې کېږي چې: ای کافرانو! مونږ په هغه صورت کښې هم ستاسو مسلک ته نه ورتاوېږو چې په فرض محال سره مونږ ورباندې پخوا عقيده درلوده او بيا ترې الله ﷻ په خپل فضل سره نجات راکړ، نو په دې صورت کښې به څنګه ورتاو شو چې الله ﷻ ترې د پخوا څخه پېچ ساتلي ياستو او ورباندې هيڅ ملوث شوي نه يو.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي چې: د شعيب ﷺ جواب خو وړاندې تمام شو چې مونږ ستاسو دين ته نه در اوړو؛ نو پوښتنه دا ده چې د دې جملې ﴿وَمَا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّعُودَ فِيهَآ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ رَبُّنَا﴾ په زيادت کښې څه حکمت وه؟

مونږ وايو چې: شايد په ذکر شوي زيادت کښې به لاندې نکاتو ته اشاره شوې وي، والله اعلم:

الف: ترڅو الله ﷻ ته په خپله تواضع او عبوديت باندې اقرار وکړي چې په دين باندې کلک پاتې کېدل زمونږ توانايي او مېړانه نه ده بلکې دا د الله ﷻ په فضل پورې ارتباط لري.

د شعيب ﷺ ذکره شوې جمله کټ مټ د نبي کريم ﷺ هغې جملې ته ورته ده په کومې سره به يې چې د الله ﷻ څخه ډېر سوال کاوه چې: «يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ»[1] يعني: ای د زړونو تاوونکيه! زما زړه ستا په دين باندې کلک پاتې کړې.

ب: ترڅو کافران په غوږ باندې ووهي چې ستاسو دين ته زمونږ وراوښتل نه واقع کېدونکی کار دی، دا ځکه چې مونږ خو په خپله اراده نه وراوړو، نو د وراوښتلو بله لاره نه ده پاتې بې د دې څخه چې الله ﷻ زمونږ د ضلالت اراده وکړي، او ستاسو دين ته مو په زور ورواړوي، او زمونږ اميد دی چې الله ﷻ به هم زمونږ په هکله دغسې اراده ونه کړي ځکه چې همده ﷻ ترې مونږ ته نجات راکړی دی او همدی ﷻ زمونږ مهربان رب دی.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۳۶

د شعیب ﷺ په قوم عذاب

۴_ د شعیب ﷺ د قوم د عذاب څخه په قرآن کریم کښې په لاندې درېوکلماتو باندې تعبیر شوی دی:

الف: ﴿ٱلرَّجۡفَةُ﴾، چې د زلزلې او د ځمکې د جړق معنی ورکوي، لکه څنګه چې په همدې ځای کښې ذکره ده.

ب: ﴿ٱلصَّيۡحَةُ﴾، چې د جبرائیل ﷺ د هیبت ناکې چیغې څخه عبارت ده[۱]، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿وَأَخَذَتِ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلصَّيۡحَةُ﴾ [هود: ۹۴] یعنې: (مونږ شعیب ﷺ او مؤمنانو ته نجات ورکړ) او هغه کسان چې ظلم یې کړی وه (هیبت ناکې) چیغې ونیول (او هلاک شول).

ج: ﴿عَذَابُ يَوۡمِ ٱلظُّلَّةِ﴾، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمۡ عَذَابُ يَوۡمِ ٱلظُّلَّةِ﴾ [الشعراء: ۱۸۹] یعنې: نو دوی شعیب ﷺ ته د دروغو نسبت وکړ، نو دوی لره د سورې د ورځې عذاب ونیول (او هلاک شول).

ځینې علماء کرام وايي چې: شعیب ﷺ دوه وو ښارونو ته استولی شوی وه چې یو "مدین" نومیده او د بل "الأیکة" نوم وه، نو د "مدین" ښاریان په چیغه او زلزله باندې هلاک شوي دي او د "الأیکة" کافران د سورې د ورځې په عذاب باندې پوپنا شوي دي[۲].

او ځینې نور علماء کرام وايي: چې مَدْیَن او الأیکة د یوه وطن نومونه دي[۳]، او څه لرې نه ده چې "الأیکة" یې د پلازمېنې نوم وي، دوی وايي چې په ذکرو شوو کافرانو باندې درېواړه عذابونه په لاندې کیفیت سره ورنازل شوي دي چې:

کله چې د شعیب ﷺ د قوم د هلاکت وخت وروررسېده نو الله ﷻ په دوی باندې ډېره سخته ګرمي ورمسلطه کړه چې د دوی تنفسونه یې وربند کړه او نه ورته اوبو او نه سیورې څه ګټه رسولی شوه.

نو دوی د خپلو کورونو څخه ډاګ (بیدیا) ته وتښتېدل، ښته الله ﷻ دوی ته یوه وریځ پیدا کړه چې ښه سره هوا ترې لاندې چلېده، نو یو تربله یې سره ناري کړې چې هلئ: دلته ځانونه راورسوئ، آن تردې چې ټول د ذکرې شوې وریځې د سورې څخه لاندې په دمه شوه او لږ څه ساګانې یې واخستې. په عین وخت کښې په دوی باندې ذکر شوی سوړ سوری اور وګرځیده او د ملخانو په شان یې کباب کړه[۴].

دا وه د سورې د ورځې عذاب، مګر د دې سره‌سره وریاندې ځمکه په زلزله شوه او ښه قوي جړق یې ورکړ او جبرائیل ﷺ پرې هیبتي چیغه هم وکړه[۵]، که څه هم د هلاکت دپاره یې یوه ډول عذاب

(۱) تفسیر ابي السعود ج۲ ص۲۵۲
(۲) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۱۴
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۱؛ اضواء البیان ج۲ ص۲۹۳
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۸۲
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۲

هم کفایت کاوه مکر الله ﷻ وربانديږ د دوی د توهين او د نورو د عبرت دپاره درېواړه عذابونه ورنازل کړه. فاعوذ بالله من غضب الجبار ومن عذاب النار.

مونږ ته دا غوره برېښي چې د شعيب ﷺ په قوم باندې به درېواړه عذابونه په ذکر شوي تفصيل سره ورنازل شوي وي نو په يوه آيت کښې به د يوه عذاب ذکرشوی وي او په بل آيت کښې به د بل عذاب ذکر شوی وي، خو دا راته غوره نه ښکاري چې مدين او الايکه به (دواړه) د يوه وطن نومونه وي، او نه څه ضرورت شته چې په يووالي باندې يې وينا وکړو.

په همدې موضوع کښې -إن شاء الله ﷻ- د [الشعراء: ۱۸۹] آيت لاندې څه نور وضاحت هم راروان دی.

غنى څه معنى؟

۵- د ﴿لَّمۡ يَغۡنَوۡاْ﴾ کلمه - "غِنى" څخه اخستله شوې ده. "غِنى" بې پروا کېدلو ته وايي[۱] نو څرنګه چې په دې مقام کښې يې د "فِي" توری متعلق واقع شوی دی علماوو کرامو په بې غمۍ سره په خپلو ښارونو کښې په اوږدې اوسېدانې باندې تفسيره کړې ده[۲]؛ نو د معنى حاصل يې داسې کېږي چې: د شعيب ﷺ قوم د عذاب د نزول څخه وروسته داسې پوپنا شو تابه ويل چې دوی هېڅکله په دغه وطن کښې د بې غمۍ اوږده عمرونه نه دي تېر کړي دا وطن به د پخوا څخه راپه دې خوا همدغسې کنډواله وه لکه چې اوس کنډواله دی.

يادونه

۶- شعيب ﷺ د خپل قوم سره د هلاکت څخه وروسته داسې مخاطبه وکړه لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د بدر په موقع د مشرکانو سره د مرګ څخه وروسته کړې وه، چې څه تحقيق يې د [الأعراف: ۷۹] آيت لاندې نژدې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

خطيب الانبياء څوک دی؟

۷- د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د روايت په مطابق، کله چې به نبي کريم ﷺ شعيب ﷺ ياداوه نو د خطيب الانبياء لقب به يې ورکاوه[۳] چې په خطابه کښې يې پوره مهارت په برخه شوی وه.

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِي قَرۡيَةٖ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّآ أَخَذۡنَآ أَهۡلَهَا بِٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمۡ يَضَّرَّعُونَ ٩٤

ثُمَّ بَدَّلۡنَا مَكَانَ ٱلسَّيِّئَةِ ٱلۡحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَواْ وَّقَالُواْ قَدۡ مَسَّ ءَابَآءَنَا ٱلضَّرَّآءُ وَٱلسَّرَّآءُ

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۷۸
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۱۵
(۳) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۱۸

فَأَخَذْنَٰهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾ وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ ٱلْقُرَىٰٓ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّقَوْا۟ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم
بَرَكَٰتٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا۟ فَأَخَذْنَٰهُم بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾

[۹۴] او مونږ په هیڅ کلي (ښار) کښې هیڅ پیغمبر نه دی استولی مګر د هغه (ښار) خلک به مو په سختیو او مرضونو سره ونیول، شاید چې دوی (الله ﷻ ته) زاري وکړي (او همده ﷻ ته راجع شي).

[۹۵] بیا به مونږ (دوی ته) د محنت په ځای نیکي (خوشالي) بدله (عوض) کړه، آن تردې چې دوی به (د هر حیثه) پرېښودل شوه (او زیات به شوه). او دوی به ویلې چې یقیناً زمونږ پلرونو ته هم سختي (مرضونه) او خوشالي رسېدلې وې (دغه حالات په ایمان او کفر پورې ارتباط نه لري)؛ نو دوی به مونږ ناڅاپه ونیول حال دا چې دوی به پرې شعور نه درلوده (ګومان به یې نه وه چې ویه نیول شي).

[۹۶] او که چېرې یقیناً د (هلاکو کړی شوو) کلو (ښارونو) خاوندانو ایمان راوړی وی او پرهیز بې کړی وی (د شرکیاتو څخه)، نو په دوی باندې به مو د آسمان او ځمکې د پلوه برکتونه وربرانستي وی، مګر دوی تکذیب ته دوام ورکړ نو دوی مو په هغه شي باندې ونیول چې دوی به کسب کول (او پوښنا مو کړه).

ارتباط

په وړاندې ایتونو کښې الله ﷻ د مثال په توګه د پنځو پیغمبرانو علیهم السلام د کافرو قومونو انجام بیان کړ. په دې ایتونو کښې د هغوی په شمول په ټولو هلاکو شوو کافرانو باندې یوه اجمالي تبصره نازله شوې ده چې حاصل یې داسې کېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! مونږ چې څومره کافر قومونه پوښنا کړي دي هغوی مو یو هم بې هدایته نه وه پرېښې، د یو پلوه مو هر یوه قوم ته پیغمبر استولی وه چې په وینا سره دوی ته نصیحت وکړي او د کفریاتو څخه یې را ایسار کړي، او د بله پلوه مو ورته د عبرت عملي درسونه هم ورکړي وه چې:

۱_ په هغوی به مو سختي او مرضونه ورحواله کړه ترڅو دوی د غفلت د خوبه رابېدار شي او حقې لارې ته راواوړي او ترڅو دوی پوه شي چې د الله ﷻ څخه غیر ترې هېڅوک مشقتونه نه شي لرې کولی او د مصیبتونو مخه یې نه شي نیولی.

۲_ کله به چې هغوی را ویښ نه شوه نو د مصیبتونو په بدل کښې به مو خو شالي او پراخي ورکړې، آن تر دې چې د هرجبټه به ډېر شوه، اولادونه به یې زیات شوه، په منځ کښې به قوي شوه، مالونه به یې پریمانه شوه او داسې نور، دا ټول د دې دپاره چې د نعمتونو شکریه وکړي او خپل رب ﷻ ته راجع شي او بالآخره د کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس واخلي.

مګر هغوی به د خوشالیو په پریمانۍ باندې لازیات سرکشه شوه او ویلې به یې چې: نه مصیبتونه د دې کبله نازلیږي چې مونږ خپله کفري عقیده پرېږدو او نه خوشالۍ د دې امله راکول کېږي چې مونږ خپله کړنلاره بدله کړو، بلکې دغه دواړه د زمانو حوادث دي نه تل سړی خوشاله وي او نه تل په غم ککړ وي، دغه ډول حالتونه زمونږ په پلرونو باندې هم ورغلي دي نو لکه څنګه چې هغوی خپلې تګلارې ته تغیر نه وه ورکړی نو مونږ هم خپله تګلاره نه شو بدلولی.

نو دوی به په همدغه غفلت کښې ډوب پراته وه او خیال به یې هم نه وه چې د الله ﷻ عذاب به ورباندې نازلیږي، خو مونږ به ناڅاپه په عذاب باندې ونیول او هلاک به مو کړه.

نو باید چې ستا دعوتي امت د ذکرو شوو عبرتي درسونو څخه ګټه واخلي او د غفلت د خوبه راوېښ شي چې د هغوی په سرنوشت باندې اخته نه شي.

٣_ ای پیغمبره! که بالفرض ذکر شوي هلاک کړی شوي قومونه یا د مشکلاتو او سختیو د اثر لاندې راغلي وی او مونږ ته راجع شوي وی او یا وریاندې د نعمتونو پراخې څه اثر اچولی وی نو مونږ به په دوی باندې د هر حیثه د برکتونو دروازې ورخلاصې کړې وی چې د اسمانه به مو وریاندې بارانونه نازل کړي وی او د ځمکې څخه به مو ورته ډول-ډول غلې دانې رازرغونې کړې وی.

نو په دې تقدیر به دوی دنیا او آخرت دواړه ګټلي وی مګر دوی په هیڅ وجه الله ﷻ ته راجع نه شوه او د پیغمبرانو علیهم السلام تکذیب ته یې ادامه ورکړه، نو ځکه مونږ په عذابونو سره ونیول او د نعمتونو څخه مو ورته بلاګانې جوړې کړې.

توضیحات

١_ د ﴿ بِٱلۡبَأۡسَآءِ وَٱلضَّرَّآءِ ﴾ په باره کښې مونږ د [البقرة:٢١٤] آیت لاندې څه بیان لیکلی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

"عفو" څه معنی؟

٢_ د ﴿ عَفَواْ ﴾ کلمه د "عَفْوٌ" څخه اخستله شوې ده، "عَفْو" او "عَافِيَة" پرېښودلو او ډېرېدلو ته وایي[١] نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «وَأَعْفُوا اللِّحَى»[٢] یعنې ږیرې پرېږدئ (او زیاتې یې کړئ).

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: مونږ چرته هم پخواني قومونه نه دي هلاک کړي مګر هله چې هغوی ته به مو د پیغمبرانو علیهم السلام په خولو باندې قولي انذار ورکړ، او په دې باندې علاوه هغوی ته به مو فعلي انذار هم ورکړ چې یو خل به مو وریاندې سختي او مشکلات ورواستول ترڅو الله ﷻ ته راجع شي او زارۍ وکړي، خو چې دغه انذار به وریاندې اثر ونه کړ نو د سختیو په عوض به مو وریاندې اساني ورنازله کړه، د هغوی مالونه به مو د هلاک څخه پرېښودل ترڅو به چې ډېر شوه، همدارنګه به مو د دوی څخه مرضونه او مشقتونه لرې کړه ترڅو د شکر د لارې څخه الله ﷻ

(١) مفردات الراغب ص٣٥٢: تفسیر القاسمي ج٧ ص٢١٩.
(٢) بخاري شریف ج٢ ص٨٧٥ .

نه راجع شي، خو دغه ډول انذار به هم ورباندې خپل اثر د لاسه ورکړ. نو کله به چې هر ډول انذار (وارول) هغوی ته ګټور واقع نه شوه نو بیا به مو هغوی ناڅاپه هلاک کړه.

یادونه

د ذکر شوي آیت د مضمون پورې اړوند ځو احادیث مونږ د [الأنعام:۴۴] آیت لاندې لیکلي دي، هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي، بیا لیکلو ته یې ضرورت نه ګورو.

بې برکته مال وپېژنئ

۲ـ د ﴿ بَرَكَٰتٍ ﴾ کلمه د "بَرَكَة" جمعه ده، او مونږ د [آل عمران:۹۶] آیت لاندې لیکلي دي چې د "بَرَكَة" په مفهوم کښې دوه معناوې شاملې دي: چې یو زیادت دی او بل دوام (همېشه والی) دی.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راوځي چې: که بالفرض هلاک شوو قومونو ایمان راوړی وی او د الله ﷻ څخه ډار شوي وی نو مونږ به په هغوی باندې د ځمکو او اسمانونو برکتونه ورنازل کړي وی، چې مالونو او ثروتونو به یې په دوامداره توګه زیادت کړی وی او پویا شوي به نه وی، مګر کله چې دوی په خپلو کفري عقائدو باندې کلک پاتې شوه ﴿ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَٰبَ كُلِّ شَىْءٍ ﴾ [الأنعام:۴۴] نو د هر شي دروازې مو ورباندې ورپرانستلې، خو برکت پکښې نه وه چې د یو پلوه یې دوام ونه کړ او په هلاکت باندې ختم شوه او د بله پلوه د نیکیو اسباب جوړ نه شوه چې په شراب خورۍ او فسق او فجور کښې مصرف شوه.

لنډه دا چې برکتي مال هغه دی کوم چې په نېکیو کښې مصرف شي او د سړي دینداري زیاته کړي، او بې برکته مال هغه دی کوم چې په عیښیاتو او ضررونو کښې ولګیږي.

نو مونږ (مسلمانانو) ته په کار دي چې مالونو ته د اصل د نګاه څخه ونه ګورو بلکې د اثر نګاه یې د نظر لاندې ونیسو، او هم راته په کار دي چې د الله ﷻ څخه د برکتي مالونو سوالونه وکړو، نرخو په دوارو دنیاوو کښې مو په درد باندې وخوري او د بې برکته مالونو څخه په الله ﷻ باندې پنا وغوارو چې د دارینو د لعنت غارکۍ راته ترې جوړه نه شي.

﴿ أَفَأَمِنَ أَهْلُ ٱلْقُرَىٰٓ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَٰتًا وَهُمْ نَآئِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ ٱلْقُرَىٰٓ أَن
يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا۟ مَكْرَ ٱللَّهِ ۚ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ ٱللَّهِ إِلَّا
ٱلْقَوْمُ ٱلْخَٰسِرُونَ ﴿٩٩﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلْأَرْضَ مِنۢ بَعْدِ أَهْلِهَآ أَن لَّوْ نَشَآءُ
أَصَبْنَٰهُم بِذُنُوبِهِمْ ۚ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ ٱلْقُرَىٰ نَقُصُّ
عَلَيْكَ مِنْ أَنۢبَآئِهَا ۚ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَمَا كَانُوا۟ لِيُؤْمِنُوا۟ بِمَا كَذَّبُوا۟

مِن قَبۡلُۚ كَذَٰلِكَ يَطۡبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿١٠١﴾ وَمَا وَجَدۡنَا لِأَكۡثَرِهِم مِّنۡ عَهۡدٖۖ وَإِن وَجَدۡنَآ أَكۡثَرَهُمۡ لَفَٰسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

[۹۷] ایا نو د کلو (ښارونو) اهالي د دې څخه په امن کښې دي چې زمونږ عذاب دوی ته په داسې حال کښې ورشي چې دوی د شپې (په خوارږه خوب باندې) ویده وي؟.

[۹۸] ایا د کلو (ښارونو) اهالي (په کفر باندې کلک دي) او د دې څخه په امن کښې دي چې زمونږ عذاب دوی ته په څاښت (رڼا ورځ) کښې په داسې حال ورشي چې دوی لوبې کوي؟ (او یا د لوبو تنداره کوي)؟.

[۹۹] ایا نو دوی د الله ﷻ د پټو نیولو څخه په امن کښې دي؟ نو د الله ﷻ د پټ نیوني څخه نه په امن کښې کېږي (نه بې غمه کېږي) مګر زیان کار (او تاوانیان) قوم.

[۱۰۰] او ایا هغو خلکو ته چې د ځمکې وارثان جوړ شوي دي د هغې د اهالیوو (د هلاکت) څخه وروسته، دې خبرې هدایت ونه کړ؟ (د عبرت درس یې ورنه کړ؟).

چې که زمونږ اراده وشي نو د خپلو ګناهونو په سبب به دوی ته هم مصیبت ورسوو (لکه چې هغوی ته مو رسولی وه) او په زړونو باندې به یې مهر ولګوو (لکه چې د هغوی په زړونو باندې مو چې مهر لګولی وه).

(په کار وه چې ذکرې شوې خبرې) د عبرت درس ورکړی وی خو ور یې نه کړ، نو ځکه مو دا دی یو مصیبت ور ورساوه چې په زړونو مو ورته مهر ولګاوه) نو دوی (حقه وینا د زړه په غوږونو) نه اوري (او نور مصائب هم ورروان دي).

[۱۰۱] (ای پیغمبره!) د دغو کلو (ښارونو) ځینې حالات (خبرونه) په تا باندې مونږ حکایت کوو، (که نه نو تا خو پکښې هېڅ معلومات نه درلوده).

او یقینًا دوی ته خپل پیغمبران علیهم السلام د معجزاتو سره ورغله، نو نه وه دوی چې په هغه شي باندې ایمان راوړي کوم ته به یې چې د معجزاتو څخه وړاندې د دروغو نسبت کاوه (د دوی زړونه مو مهر کړه).

دغه ډول الله ﷻ د کافرانو په زړونو باندې مهر لګوي (او د ایمان استعداد یې ترې اخلي).

[۱۰۲] او مونږ د دوی (کافرانو) اکثریت ته هیڅ عهد مونده نه کړ (چې وفا یې ورباندې کړې وی) او یقینًا مونږ د دوی اکثریت فاسقان مونده کړه.

ارتباط

د پیغمبرانو علیهم السلام په وړاندېنیو قیصو کښې چې کوم شي ته اشاره شوې وه په همغه شي باندې په دې ایتونو کښې صراحت شوی دی، هغه دا:

۱ـ چې محمدي امت د هغوی څخه عبرت واخلي او د هغوی په تګلارې باندې لاړ نه شي، هسې نه چې په دوی باندې هم داسې عذاب نازل شي لکه څنګه چې په هغوی باندې نازل شوی وه.
۲ـ چې نبي کریم ﷺ د مشرکانو په شرکیاتو باندې د کلک پاتې کېدلو د کبله د ډېر غمژن نه شي، لکه څنګه چې په دې امت کښې عنادي کافران شته همدارنګه عنادیان په پخوانیو امتونو کښې هم تېر شوي دي چې د مرګ د ورځې پورې به په کفر باندې کلک ولاړوه او په نتیجه کښې به د هلاکت سره مخامخ شوه.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په خپل امت باندې لاندې نکات قرائت کړه چې د یو پلوه هغوی ته د عبرت درس ورکړي او د بله پلوه ستا حوصله قوي کړي او د ډېر غمژن کېدلو مخه دې ونیسي.

۱ـ کله چې تا د خپل امت په ښاریانو باندې د پخوانیو ښاریانو قیصې ولوستلې او د هغوی کړنلارې او د کړنلارو نتائج دې ورته بیان کړه نو ایا اوس هم دوی د هغوی څخه عبرت نه اخلي حال دا چې دوی هم هغوی ته ورته عقائد لري او د هغوی پشان په خپلو مالونو او شتو باندې غره دي؟
ایا دوی ډاډه دي چې د خوب په وخت کښې به ورباندې عذاب نه ورنازلېږي، کله چې ټول غافل پراته وي؟

ایا دوی مطمئن دي چې په رڼا ورځ (په ټکنده غرمه) کښې به پرې الهي عذاب نه ورښکته کېږي؟
یا په بل عبارت: ایا دوی د الله ﷻ د عذاب مخه نیولی شي؟ نه هیڅکه دا کار نه شي کولی، حتی چې د الهي عذاب په مقابل کښې دوی د ورځې هم داسې کمزوري دي لکه څنګه چې د شپې په خوب باندې غافل پراته وي او د خانونو څخه مچ نه شي شړلی.

۲ـ ایا د پخوانیو قومونو په حالاتو باندې د پوهېدلو سره‌سره دوی د الله ﷻ د پټ تدبیر څخه خاطر جمعه دي چې په یوه مهلکه کنده کښې به یې ورګوزار کړي؟ حال دا چې د هلاک ټول اسباب یې په خپلو لاسونو باندې برابر کړي دي.

په دغسې حالت کښې بل څوک نه مطمئن کېږيّ مګر هغه خلک چې تاوانیان وي او د خسران سره مخامخ وي خو په خپل خسران باندې نه پوهېږي.

۳ـ ای پیغمبره! ایا هغو خلکو ته (چې د هلاکو شوو قومونو په عوض د ځمکې وراثت په لاس کښې اخلي او د هغوی په عوض پکښې اوسېږي) دې خبرې هدایت ونه کړ چې یقیناً مونږ پخواني کفار د خپلو ګناهونو په سبب هلاک کړي دي او ځمکه مو ترې خالي کړې ده؟

که همدغې خبرې ورته هدایت کړی وی نو عبرت به یې ترې اخستی وی او په خپلو کفریاتو باندې به کلک نه وی پاتې شوي.

د عدم هدایت او د عدم عبرت وجه یې دا ده چې مونږ د کفارو په زړونو باندې مهر لګوو چې د دغه مهر د لګولو څخه وروسته حقه خبره نه اوري.

که نه نو ایا دوی سوچ نه کوي چې دا ځمکه د هغوی څخه په څه سبب خالي شوه؟ ایا دا خطره نشته چې دا ځمکه د دوی څخه هم خالي کړی شي او د بل قوم د اوسېداني ځای وګرځولی شي؟
ایا دوی دا فکر نه کوي چې الله ﷻ به ورته په کفریاتو او عنادیاتو باندې په غضب شي لکه څنګه چې هغوی ته په غضب شوی وه؟ ایا دوی د اطمنان کوم سند په لاس کښې لري؟ ایا کفریات یوازې د هغوی دپاره ناکاره کار وه او بس؟

۴ـ ای پیغمبره! د پخوانیو هلاکو شوو قومونو قیصې خو مونږ تاته حکایت کوو او ته په حقه پیغمبر یې، که نه نو ته خو د هغوی سره ناست نه وې چې د هغوی حالات درته معلوم وي او نه تا د کوم استاذ څخه زده کړي دي چې هغه ورسره موجود وه او تا ته یې درزده کړي وي.
نو ای پیغمبره! خپله حوصله قوي وساته، لکه څنګه چې ته خپل امت ته د معجزاتو سره ورغلی یې او ځینې خلک دې کلک مخالفت کوي همدارنګه پخوانیو قومونو ته هم پیغمبران علیهم السلام ورغلي وه او د مخالفتونو سره مخامخ شوي وه.
په هغوی باندې هم معجزاتو هېڅ اثر ونه کړ او په کوم عنادي کفر باندې چې د معجزاتو څخه وړاندې کلک وه په همغه باندې وروسته هم کلک پاتې شوه، تا به ویل چې هېڅ معجزه نه ده ورغلې.
د دغه حالت وجه همدا وه چې د ګناهونو او جنایتونو په سبب باندې الله ﷻ د دوی په زړونو باندې مهر لګولی وه، همدارنګه الله ﷻ د نورو کافرانو په زړونو باندې هم مهر لګوي چې په خپل عنادي کفر باندې کلک شي.

۵ـ ای پیغمبره! د پخوانیو قومونو د هلاکت بله وجه دا وه چې اکثرو د خپلو عهدونو ساتنه نه کوله او د همدې کبله فاسقان جوړ شوه او د هغه سرنوشت سره مخامخ شوه کوم چې د فاسقانو سره مناسب وه، نو په کار دي چې د فسق څخه هرڅوک ځان وساتي.

توضیحات

۱ـ ﴿ مَكۡرَ ٱللَّهِ ﴾ په باره کښې مونږ د [آل عمران:۵۴] آیت لاندې څه بیان لیکلی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو او هم مو د [الأعراف:۵۶] آیت لاندې لیکلي دي چې ایمان د خوف او رجا (ډار او امید) ترمنځ دی، مګر په دې مقام کښې ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو[1].
د احنافو علیهم الرحمة په نزد هغه خوف (ډار) کوم چې رجا (امید) ورسره نه وي او هغه رجا چې خوف ورسره نه وي په دواړو باندې سړی کافر کېږي، په دوهم صورت باندې همدغه آیت شریف دلالت کوي چې اوس د بحث لاندې دی او د اول صورت په باره کښې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ إِنَّهُۥ لَا يَاْيۡـَٔسُ مِن رَّوۡحِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴾ [یوسف:۸۷] یعنې: یقیناً شان دا دی چې د الله ﷻ د رحمت څخه نه نا امیده کېږي مګر کافر قوم.

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۲۲

شوافع علیهم الرحمة وايي چې ذکر شوي دواړه صورتونه کبیره ګناهونه دي مګر کفر نه دی، او په کبیره ګناه باندې خو د کفر اطلاق کېږي.

ځینو علماوو کرامو دغه مذهب شرحه کړی دی او په لاندې دوه ګروپونو باندې یې وېشلی دی[۱]:

الف: که څوک د خپلو ګناهونو د ډېروالي د کبله نااميده شي او يا د الله ﷻ د رحمت د پراخی د کبله داسې امیدوار شي چې ډار یې ورک شي نو په دواړو صورتونو کښې ګناهګار دی مګر کافر نه دی.

ب: که څوک د الله ﷻ د رحمت څخه او یا د الله ﷻ د نبوني څخه منکر شي نو په دواړو صورتونو کښې کفر ته رسيږي.

په هر تقدیر، الحسن البصري علیه الرحمة د آیت شریف په تفسیر کښې لیکلي دي چې ایماندار سړی د الله ﷻ عبادت کوي خو د دې سره-سره په ډار او خوف کښې وي او فاجر سړی ګناهونه کوي خو د دې سره-سره په امن کښې وي[۲] (او د الله ﷻ څخه نه ډارېږي).

د عربیت یو تحلیل

۲ـ مفسرينو کرامو د ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ ﴾ الآية په هکله ښه اوږده تحلیلونه کړي دي چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په ﴿ أَن لَّوْ نَشَاءُ ﴾ کښې د "أَنْ" توری د مثقل (أَنَّ) څخه مخفف دی او اسم یې د شان مقدر ضمیر (ه) دی[۳].

ب: د "لَوْ" توری د شرط دپاره دی او په ماضي کښې استعمالېږي[۴]، خو کله-کله په راتلونکي زمانه کښې هم استعمال مومي چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی.

ج: دغه شرطیه جمله د "أَنْ" دپاره خبر ده او د مفرد په تاویل سره د ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ ﴾ دپاره فاعل ده.

د: د ﴿ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ ﴾ جمله مستانفه جمله ده چې د وړاندېنۍ جملې ﴿ أَوَلَمْ يَهْدِ ﴾ د مضمون وجې ته پکښې اشاره شوې ده.

هـ: د ﴿ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴾ جمله په همدغې مستانفې جملې باندې تفریع ده.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ایا هغو کفارو ته کوم چې د پخوانیو هلاکو شوو کفارو په ځای مېشت دي او د هغوی په تعقیب سره ورباندې ځمکه اباده شوې ده، دې خبرې هدایت او لارښودانه ونه کړه چې مونږ پخواني کفار د خپلو ګناهونو په سبب هلاک کړه او د خپلو ګناهونو عذاب مو وررساوه؟ که بالفرض دغې خبرې

(۱) روح المعاني ج۹ ص۱۳
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص ۲۳۴
(۳) البحر المحیط ج۵ ص۱۲۱
(۴) شرح ملا جامي ص۳۸۰

ورته هدایت کړی وی او عبرت یې ترې اخستی وی نو په خپلو کفریاتو او جنایتونو باندې پر کلک نه وی پاتې شوي.

د عدم هدایت وجه یې دا ده چې مونږ د کفارو په زړونو باندې مهر وهو، چې د مهر د وهلو څخه وروسته نه څه اوري او نه څه ګوري بلکې د ټولو حقائقو څخه یې د زړه غوږونه کاڼه او د زړه سترګې ړندې ګرځي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د ﴿ قَبْلُ ﴾ کلمه "مقطوع الإضافة" ده نو "مضاف الیه" څه شی دی؟

مونږ وایو چې: مفسرینو کرامو د ذکر شوې کلمې د مضاف الیه په باره کښې زښتې ډېرې وجې لیکلې دي چې تقریباً پنځو یا شپږو ته رسیږي[1] مګر کومه وجه چې مونږ ته بهتره ښکاري او د وړاندې-بیرته سره ښه سمون خوري هغه دا ده چې مضاف الیه دلته د "الْبَيِّنَاتِ" کلمه ده چې نژدې ذکره ده. نو د معنی حاصل یې داسې راوځي چې: مونږ خو هلاکو شوو ښارونو ته د پیغمبرانو علیهم السلام او معجزاتو په وراستولو کښې قصور نه دی کړی مګر هغوی په خپل کفر باندې دومره کلک وه چې د دوی سره دا استعداد پاتې نه وه چې په هغه شي باندې ایمان راوړي په کوم باندې به یې چې د معجزاتو د وراستولو څخه وړاندې کفر اختیار کړی وه، نو د همدې کبله مو د دوی په زړونو باندې مهر لګولی وه.

د مهرلګول یوازې همدوی پورې ځانګړي نه دي بلکې الله ﷻ د عنادي کافرانو په زړونو باندې دغسې مهرونه لګوي او د ایمان راوړلو استعداد ترې اخلي.

دلته کوم عهد مراد دی؟

۴ـ که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ مِّنْ عَهْدٍ ﴾ کلمه په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: دلته د عهد څخه هغه عهد مراد دی کوم چې په عالم الذر کښې د ټولو انسانانو څخه اخستلی شوی وه او د [الأعراف:۱۷۲] آیت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: دلته هغه عهد مطلب دی چې د هر انسان په خټه کښې اغږلی شوی دی او هرڅوک د دې استعداد لري چې په ایمان باندې مشرف شي، دغه فطري عهد او د فطري عهد استعداد ته په [الروم: ۳۰] آیت کښې اشاره شوې ده.

مګر ذکر شوي دواړه تفسیرونه مونږ ته د سیاق او سباق (وړاندې او بېرته) سره ښه مناسب نه ښکاري، مونږ ته داسې برېښي چې دلته به هغو عهدونو ته اشاره وي کوم چې کافرانو به د فرمایشي معجزاتو دپاره د وخت پیغمبر ته ورکول، لاندې څو مثالونه یې د نظره تېر کړئ:

[1] زاد المسیر ج۳ ص۱۶۰؛ تفسیر الخازن ج۲ ص۶۰۵؛ روح المعاني ج۹ ص۱۵؛ اضواء البیان ج۲ ص۲۹۴

اول: د صالح ﷺ سره ثمودیانو عهد کړی وه چې که د اوښې معجزه دې راته راوړه نو مونږ به په تاباندې ایمان راوړو خو په عهد باندې یې وفا ونه کړه، لکه چې ښه اوږد بیان یې د [الأعراف:۷۳] آیت لاندې تېر شوی دی، والحمدلله.

دوهم: موسی ﷺ سره فرعونیانو څوکرته عهدونه وکړه چې د دغه آفت څخه مو خلاص کړه نو ایمان به درباندې راوړو مګر په هر کرت کښې یې عهدونه مات کړه، چې پوره بیان یې د [الأعراف: ۱۳۴] لاندې ـ ان شاء الله ﷻ ـ راروان دی.

نو زمونږ په تفسیر باندې یې د معنی حاصل داسې راوخي چې: هلاکو شوو قومونو د ایمان استعداد بالکل د لاسه ورکړی وه، کوم شي ته به یې چې د معجزاتو څخه وړاندې د دروغو نسبت کاوه هغه تکذیب ته به یې وروسته هم ادامه ورکوله، تابه ویل چې دوی ته هېڅ معجزه نه ده ورو‌ړله شوې، حتی هغې معجزېورباندې هم څه اثر نه غورزاوه کومه به چې دوی د عهد په ورکولو سره غوښتې وه چې که دغه ډول معجزه راته راوړله شي نو مونږ به ایمان راوړو. خو چې کله به فرمایشي معجزې صورت ونیوه نو اکثریت به خپل عهدونه مات کړه او سابقه کفر ته به یې ادامه ورکړه، مګر ځینو اقلیتونو به ایمان راووړ او په خپلو عهدونو باندې به ودریده چې په نتیجه کښې به د ایماندارانو څخه په غیر نور ټول پوپنا شوه.

ډېر واضحه مثال یې د فرعون د ساحرانو دی، چې ـ ان شاء الله ـ نژدې د [الأعراف:۱۱۳] آیت لاندې یې بحث راروان دی.

﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنۢ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَظَلَمُواْ بِهَا ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ يَٰفِرْعَوْنُ إِنِّى رَسُولٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾ حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ ۚ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِىَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٠٥﴾ ﴾

[۱۰۳] بیا مونږ د دوی (پېغمبرانو علیهم السلام) څخه وروسته موسی ﷺ د خپلو معجزاتو سره فرعون او د ده (مشرې) ډلې ته ورپورته کړ (ولېږه)، نو دوی (فرعونیانو) په معجزاتو باندې ظلم وکړ (او قبولې یې نه کړې)، نو وګوره! د مفسدانو انجام څنګه شو.

[۱۰۴] او موسی ﷺ (فرعون ته) وویلې: ای فرعونه! یقینًا زه د رب العالمین ﷻ دپلوه را استولی شوی یم (زما رسالت قبول کړه).

[۱۰۵] (زه) په دې خبره باندې حرصناک یم چې په الله ﷻ باندې ونه وایم مګر حقه وینا (نو زما خبره حقه ده زه دروغ نه وایم)، بې شکه ما تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه (د خپل رسالت) واضحه کوونکی دلیل (هم) راوړی دی، نو زما سره بنی اسرائیل خوشې کړه (چې پلارني وطن ته لاړ شو).

د مطلب خلاصه

په دې سورت کښې د پیغمبرانو علیهم‌السلام د قیصو څخه دا شپږمه قیصه ده چې د عبرت دپاره نازله شوې ده. حاصل یې داسې راوځي چې: د پخوانیو پیغمبرانو علیهم‌السلام په تعقیب مونږ موسی ﷺ د معجزاتو سره فرعون او د ده اراکینو او غټانو (د شورا اعضاوو) ته ولیږه، مګر هغوی معجزات ونه منل او خپلو ظلمونو ته یې ادامه ورکړه او د فساد لمن یې لا خوره کړه، نو ته ګوره ای پیغمبره! چې د فرعون او فرعونیانو (مفسدانو) انجام څنګه شو، هغه داسې چې د هرڅه څخه وړاندې موسی ﷺ ذکر شوي عنادي کافر (فرعون) ته په لاندې ډول سره دعوت پیل کړ:

۱ـ ای فرعونه! زه د رب العالمین د پلوه را استولی شوی یم، د هغه چا د پلوه چې په ټوله دنیا باندې حاکم دی او حتی ته هم د هغه د حکم څخه لاندې یې او مقاومت ورسره نه شې کولی.

۲ـ نو کله چې زه د الله ﷻ را استولی شوی بنده یم نو زه به هېڅکله په الله ﷻ باندې دروغ ونه تړم او حتی زما سره لیاقت نه لري چې په الله ﷻ باندې د واقعیت (حق) څخه په غیر بل څه ووایم، لنډه دا چې زما خبرې ټولې حقې دي غاړه ورته کېږده!.

۳ـ په دې باندې علاوه، ما د رب العالمین څخه (چې زمونږ او ستاسو ټولو رب دی) د خپل صداقت دلیل هم راوړی دی ترڅو ستاسو یقین راشي چې زه په حقه پیغمبر یم.

۴ـ زه ستا څخه لاندې دوه غوښتنې کوم او تاته په کار دي چې دواړه قبولې کړې:

الف: یوه دا چې د الوهیت دعوه مه کوه، ته هم د رب العالمین مخلوق یې د همده ﷻ عبادت ته راجع شه او خپل رعیت هم همدغې عقیدې ته ور دعوت کړه.

ب: بله دا چې بني اسرائیل زما سره خوشې کړه ترڅو د خپله ځانه سره یې هغه وطن ته بوځم د کوم وطن څخه چې مونږ راوتلي وو، چې د شام څخه عبارت دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ حَقِيقٌ ﴾ کلمه په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: چې په معنی د "حریص" سره شي[۱]، نو د معنی حاصل به یې داسې شي چې: زه دروغ نه وایم زه په الله ﷻ باندې په حق ویلو کښې زیات حرصناک یم.

ب: چې په معنی د "حَرِيٌّ" (لایق) سره شي[۲]، نو د معنی حاصل یې داسې کېږي: د هر چا څخه زه د دې خبرې لیاقت لرم چې الله ﷻ ته د حق نسبت وکړم او دروغ ورپورې ونه تړم.

د فرعون څخه د دوه وو شیانو غوښتنه

۲ـ موسی ﷺ د فرعون څخه لاندې دوه شیان وغوښتل چې قبول یې کړي:

---

(۱) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۸۵

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۵

الف: د الوهیت دعوه پرېږدي او په الله ﷻ (رب العالمین) باندې ایمان راوړي مګر دا وړاندیز فرعون رد کړ، الله ﷻ د همده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴾ [المؤمنون:۴۷] یعنې ایا مونږ د داسې دوه انسانانو (موسی ؑ، هارون ؑ) د کبله ایمان راوړو حال دا چې د دواړو قوم زمونږ پېروي کوونکي دي.

ب: بني اسرائیل راسره پرېږده چې مونږ ټول خپل پلارني وطن (شام) ته بېرته لاړ شو او هلته د الله ﷻ عبادت وکړو.

مصر ته بني اسرائیل څه وخت ورغلي وه؟

۳_ کله چې یوسف ؑ د مصر پاچا شو او خپل پلار او ورونه یې هلته وغوښتل او هلته مېشته شوه، د څه وخت پورې چې د اسباطو (د یعقوب ؑ د اولادې) حکومت وه نو هلته یې باعزته ژوند تېراوه، مګر څه وخت چې د دوی حکومت ختم شو نو بني اسرائیل (د یعقوب ؑ اولاده) د زیات توهین سره مخامخ شوه او په سپک نظر به ورته کتل کېده.

د همدې کبله موسی ؑ د فرعون څخه وغوښتل چې دغه ظلم ته هم خاتمه ورکړي او بني اسرائیل را سره پرېږدي چې بېرته خپل پلارني ټاټوبي (شام) ته لاړ شو.

په دغه منځکښې (چې یوسف ؑ مصر ته د یوه غلام په صفت ورداخل شو او بیا موسی ؑ د یو پیغمبر په صفت ورننوت) څلور سوه (۴۰۰) کاله تېر شوي وه[۱].

د موسی ؑ د ژوند څو مراحل

۴_ موسی ؑ د ولادت د وخت څخه تر وفاته پورې د لاندې مراحلو څخه تېر شوی دی:

الف: د تولد مرحله، چې په دریاب کښې وغورزولی شو او د فرعون په کور کښې غټ شو.

ب: د فرار (تېښتېدلو) مرحله، چې د مصر څخه د مدین ښار په لور وتېښتېد.

ج: د پېغمبرۍ مرحله، چې د مدین د ښار څخه مصر ته د یوه پېغمبر په صفت ورستون شو.

د: د فرعون سره د منازعې او دعوت مرحله، چې په پای کښې یې نجات وموند.

هـ: د نجات څخه وروسته د بني اسرائیلو په دعوت کښې مشکلات ګالل او په بېدیا کښې اوسېدل.

په قرآن کریم کښې د مقاماتو په تناسب سره د موسی ؑ د پنځو دورو (مراحلو) څخه کله یوې ته او کله بلې ته په مختلفو عباراتو سره اشارې شوې دي چې په دې سورت کښې یې د ورروستنیو دواړو مرحلو بیان په شپېتو (۶۰) ایتونو کښې د [الاعراف:۱۰۳] ایت څخه پیل شوی دی.

﴿ قَالَ إِن كُنتَ جِئْتَ بِـَٔايَةٍ فَأْتِ بِهَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴿١٠٦﴾ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِىَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿١٠٧﴾ وَنَزَعَ يَدَهُۥ فَإِذَا هِىَ بَيْضَآءُ لِلنَّـٰظِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِ

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۵۸

فِرۡعَوۡنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ عَلِيمٞ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَن يُخۡرِجَكُم مِّنۡ أَرۡضِكُمۡۖ فَمَاذَا تَأۡمُرُونَ ﴿١١٠﴾
قَالُوٓاْ أَرۡجِهۡ وَأَخَاهُ وَأَرۡسِلۡ فِي ٱلۡمَدَآئِنِ حَٰشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأۡتُوكَ بِكُلِّ سَٰحِرٍ عَلِيمٖ ﴿١١٢﴾

[۱۰۶] وې ویلي (فرعون) چې: که ته یې چې معجزه دې راوړې وي (درکړه شوې وي) نو په عملي صورت کښې یې راوړه (راښکاره یې کړه) که ته د رښتیاویونکو څخه یې.

[۱۰۷] نو (موسی ﷵ) خپله همسا وغورزوله، نو ناڅاپه دا (همسا) ښکاره اژدها (ښامار) شوه.

[۱۰۸] او خپل لاس یې (د ګرېوان څخه) رابهر کړ، نو ناڅاپه دا (لاس) ټولو کتونکو ته تک سپین وځلېد.

[۱۰۹] د فرعون د قوم څخه مشرانو وویلې: یقیناً دغه (موسی ﷵ) خامخا پوه جادوګر دی.

[۱۱۰] اراده لري (غواړي) چې تاسو د خپلې ځمکې (مصر) څخه (د جادو په زور) وباسي.
نو (فرعون د دوی څخه وپوښتل چې) هغه شی کوم دی چې تاسو (پرې ماته) مشوره راکوئ.

[۱۱۱] دوی (مشرانو) وویلې: دی (موسی ﷵ) او د ده ورور (هارون ﷵ) وروسته کړه (سمدستي یې مه وژنه) او په ټولو ښارونو کښې راغونډونکي (پولیس) ولېږه.

[۱۱۲] ترڅو تاته هر یو پوه جادوګر راولي (راغونډ کړي او د عوامو په وړاندې پرې خپله برلاسي څرګنده کړي).

د مطلب خلاصه

۱ـ یعني: کله چې فرعون د موسی ﷵ د خولې څخه واورېده چې زه په خپل رسالت باندې دلیل لرم، نو هېڅ معطل یې ونه کړ او دستي یې مخاطب کړ چې راوړه دلیل، که رښتیا وایې.

د فرعون خیال وه چې موسی ﷵ به د دلیل (معجزې) راوړلو څخه عاجز شي او زه به پرې سمدستي برلاسی شم.

موسی ﷵ بې درنګه په پټه خوله عملاً جواب ورکړ او دیوې معجزې په عوض یې لاندې دوه معجزې وروښودلې:

الف: د خپل لاس همسا یې وغورزوله چې سمدستي ترې لوی نر ښامار جوړ شو چې هېچا پکښې شک نه شو کولی چې دا به ښامار (اژدها) نه وي.

ب: خپل لاس یې د همسا د غورزولو څخه وروسته په خپل ګرېوان کښې ننویست چې بېرته یې رابهر کړ نو ناڅاپه تک سپین جوړ شو او داسې شغلې یې وهلې چې د لمر رڼا یې تته کړه، او ټول کتونکي متیقن شوه چې دا څه مرض نه دی او نه خیالي کار دی بلکې واقعیت لري.

مګر کله چې موسی ﷵ خپل روښانه لاس بېرته ګرېوان ته دننه کړ او بیا یې رابهر کړ نو خپل عادي رنګ ته واووښت.

۲ـ کله چې فرعون ذکرې شوې دواړه معجزې په خپلو سترګو ولېدې او وار یې خطا شو نو په

اضطراري توګه یې د مشرانو شورى او یا په اصطلاح د وزیرانو جرګه دایره کړه چې څه وکړي؟

په شورى کښې د جر او بحث په نتیجه کښې دوى بل هېڅ شى ونه شو کړى او بل هیڅ اتهام یې ورباندې ونه شو لګولى بې د دې چې موسى ﷺ ته یې د یوه جادوګر لقب ورکړ او ذکرې شوې دواړه معجزې یې سحري ننداري وبللې.

مګر په عین حال کښې یې موسى ﷺ باندې د نورو جادوګرانو پشان خیال ونه کړ چې د خلکو د ساتیرى دپاره څه ننداري وړاندې کوي او بل کوم اساسي هدف نه لري، دوى وویلې چې دغه سړى (موسى ﷺ) غواړي چې د جادو په زور د اسباط حکومت راژوندى کړي. او یا په بل عبارت غواړي چې د یوسف ﷺ په څاى کښېني او زمونږ لاسونه د دې وطن د حکومت څخه وباسي؛ نو هلئ ژر کړئ د مخنوي چاره یې وسنجوئ.

۳ـ نو کله چې د شورى اعضاوو د موسى ﷺ موضوع خطري معرفي کړه نو فرعون دوى ته مخ ورواړاوه او ویې ویلې چې خبره دومره خطرناکه ده نو تاسو څه مشوره راکوئ، زما خو زړه دى چې دواړه ووژنم؟

نو دوى ټولو په یوه خوله فیصله ورکړه چې د وژلو خبره یې وځنډوه، د دوى وژل خو څه درنه خبره نه ده فقط دوه وروڼه دي او نور څوک ملاتړ نه لري خو که فى الحال د دوى په وژلو اقدام وکړې عوام به وایي چې بې د جنایت څخه یې ووژل او یا به وایي چې د دوى د مقابلې توان یې نه درلود. نو بهتره دا ده چې یو ځل یې په استدلال سره د خبرو قوت مات کړې بیا نو که ووژل شي هم باک یې نشته.

سمدستي ورته د خپل ټول قلمرو څخه جادوګران راغونډ کړه او د پوهو جادوګرانو په مقابله کښې بې د داسې خجالت سره مخامخ کړه چې په ټول عمر کښې بیا د پیغمبرى نوم په خوله باندې وانخلي.

توضیحات

۱ـ په هېڅ وخت او په هېڅ ځاى کښې داسې نه دي شوي چې د جادوګرو د مخنیوي دپاره د وزیرانو مجلس دائر شوى وي او نه داسې شوي دي چې د جادوګر څخه حکومت په ډار کښې لویدلى وي چې په وطن باندې به قبضه وکړي او غواړي خپل ځان واکدار جوړ کړي. خو د موسى ﷺ په باره کښې د لاندې وجوهو د کبله د فرعونیانو سره ذکر شوي خیالات پیدا شوه:

الف: هر جادوګر د جادوګرى د پېل څخه وړاندې لاسي نغاره او څه منترونه وایي او بیا په اصل مطلب باندې شروع کوي، خو موسى ﷺ سمدلاسه خپلې معجزې وړاندې کړې او هېڅ مقدمات یې ورنه کړه.

نو دوى ته تشویش پیدا شو او اضطراري مجلس یې دائر کړ او ویل یې چې دا څه عادي کار نه دى احتمال لري چې زمونږ د حکومت د زوال سبب جوړ شي.

ب: موسى ﷺ د خپلو خبرو په پیل کښې د فرعون څخه غوښتي وه چې بني اسرائیل راخوشې کړه، نو فرعونیان مشوش شوه هسې نه چې د خپلو پخوانیو پلرونو حکومت بېرته راژوندى کړي، او د خپلو

قومیانو په جدا کولو سره د مقاومت جبهه جوړه کړي او په نتیجه کښې په حکومت قبضه ولګوي.

د هر خطري شی وېږنی!

۲ـ په یاد ولرئ کوم شی چې په بې دینۍ کښې د هر قوي اثر لري او اکثره خلکو د هغه شي د کبله یا کفر غوره کړی دی لکه فرعون او یا په جنایتونو باندې اخته شوي دي لکه چې په موجوده وخت کښې[1] د افغانستان د څوارلس کلن جهاد مشران په جنایتي لوبه کښې اخته دي، هغه د حب الریاسه او حب الجاه څخه عبارت دی. الله ﷻ دې په خپل فضل سره اسلامي حکومت قائم کړي.

یادونې

۳ـ په دې مقام کښې باید محترم لوستونکي لاندې مطالب په نظر کښې وساتي:

الف: د ﴿ ثُعْبَانٌ ﴾ د کلمې شرحه د [الأعراف:۱۱۷] آیت لاندې ـ ان شاء الله ـ راروانه ده هیله ده چې هملته وکتله شي.

ب: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په روایت د ﴿ تَأْمُرُونَ ﴾ معنی "تُشِيْرُوْنَ" ده[2] یعنې فرعون د خپلې شورئ څخه وغوښتل چې تاسو څه مشوره راکوئ؟. خو مونږ ته دا هم لرې نه برېښي چې فرعون به د ډېرې ورخطائی څخه د شورئ اعضاوو ته د آمرانو لقب ورکړی وي او ورته به یې ویلي وي چې خطر یوازې ماته متوجه نه دی بلکې ټول د خطر سره مخامخ یاستو، او هم زه ستاسو د فیصلې څخه په غیر کوم کار ته اقدام نه کوم بلکې ستاسو فیصله زه منم نو تاسو جنابان څه امر کوئ؟

یو صرفي تحلیل

۴ـ په ﴿ قَالُوٓاْ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ ﴾ کښې د "أَرْجِهْ" کلمه په اصل کښې "أَرْجِئْهُ" وه، همزه په "ی" بدله او بیا د صرفي وقف د کبله حذفه شوې ده، او "هٗ" پکښې ضمیر دی چې موسی ؑ ته راجع دی او د تخفیف د کبله په سکون سره مبني ګرځېدلی دی.

دغه کلمه د "اِرْجَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تاخیر (وروسته کولو) معنی ورکوي[3] د همدې کبله هغې ډلې ته د "مُرْجِئَه" لقب ورکړی شوی دی کومه چې د دوزخ څخه د نجات په هکله عمل وروسته ګڼي او په څه ارزښت (اثر) ورته قائل نه دي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای فرعونه! د موسی ؑ او د ده د ورور (هارون ؑ) د وژلو خبره وروسته کړه (ټال ورکړه)، ترڅو چې د تماشه کوونکو په مخ کښې ملامته کړی شي.

په اصطلاح اول یې پره کړه او بیا یې مره کړه.

---

(۱) ۱۳۷۴/۷/۳۰ هـ ش

(۲) البحر المحیط ج۵ ص۱۳۴

(۳) لسان العرب ج۱ ص۸۴

﴿وَجَآءَ ٱلسَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوٓاْ إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ
وَإِنَّكُمْ لَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلْقِيَ وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ نَحْنُ ٱلْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾
قَالَ أَلْقُواْ فَلَمَّآ أَلْقَوْاْ سَحَرُوٓاْ أَعْيُنَ ٱلنَّاسِ وَٱسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَآءُو بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾
وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ فَوَقَعَ ٱلْحَقُّ وَبَطَلَ
مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُواْ هُنَالِكَ وَٱنقَلَبُواْ صَٰغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سَٰجِدِينَ
﴿١٢٠﴾ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ﴿١٢٢﴾﴾

[۱۱۳] او جادوګران فرعون ته ورغله (ورټول شوه او ورته) وېې ویلې: یقینًا مونږ ته به (ستا په نزد) څه مزدوري وي که همدا مونږ وو چې (په مقابل طرف باندې) غالب شو؟

[۱۱۴] ده (فرعون ورته) وویلې: هو (تاسو به بې مزده نه پاتې کېږئ) او (علاوه په مزد) یقینًا تاسو به (په راتلونکي کښې) د مقربینو څخه جوړ شئ (بې ایجازې به راځئ او شفاعت به مو قبلیږي).

[۱۱۵] دوی (ساحرانو) وویلې: ای موسی! یا به ته (خپله همسا) غورزوې (او مونږ به یې مقابله کوو) او یا به مونږ همدا مونږ (د پړو او همساګانو) غورزوونکي شو (او ته به یې جواب راکوې).

[۱۱۶] ده (موسی ؑ) وویلې چې: تاسو یې وغورزوئ (لومړی نوبت دې ستاسو وي).

نو هرکله چې دوی (خپل سامان) وغورزاوه (نو) د خلکو په سترګو باندې یې جادو وکړ او وېې دار کړه او (بالآخره) لوی جادو یې (د خلکو په وړاندې) راوړ.

[۱۱۷] او مونږ موسی ؑ ته وحې وکړه چې خپله همسا دې وړواچوه (چې همسا یې وړواچوله نو ناڅاپه یې هغه (ټول سامان) ښویه تیرکړه کوم چې دوی په دروغو ماران ښودلي وه.

[۱۱۸] نو حق ثابت شو او هغه څه باطل شوه چې دوی (ساحران) وه چې کول یې (لکه چې واقعًا باطل وه).

[۱۱۹] نو دوی (فرعونیان) په دغه جنګ میدان کښې مغلوب کړی شوه او خوار (ذلیل) وګرځېده.

[۱۲۰] او جادوګران سجده کوونکي وغورزول شوه (په سجده باندې ولوېده).

[۱۲۱] دوی وویلې: مونږ په رب العالمین باندې ایمان راوړی دی.

[۱۲۲] چې د موسی ؑ او د هارون ؑ رب دی (نه هغه څوک چې په خپل ځان باندې یې د مصریانو د رب نوم ایښی دی).

د مطلب خلاصه

یعني: فرعون د خپلې شورۍ فیصله عملي کړه او د ټول مملکت څخه یې په ښه زیات تعداد

کښې جادوګران را ټول کړه او د موسی ﷺ مقابلې ته یې ودرول چې څه لنډ تفصیلات یې دغه دي:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې جادوګرانو فرعون مخاطب کړ او د غلبې په صورت کښې یې ترې څه بدله او انعام وغوښت.

۲ـ فرعون د دوی وړاندیز قبول کړ او ویې ویل چې د کامیابۍ په صورت کښې به تاسو ته بنه غټ انعام درکړم، او په دې باندې علاوه تاسو به زما د مقربو ملګرو څخه جوړ شئ. چې په هر وخت کښې به زما ملاقات کولی شئ او ستاسو په تګ راتګ باندې به هیڅ ډول بندیز نه وي او بالآخره ستاسو سپارش به هم منل کېږي او پوره اعتبار به حاصل کړئ، نو په کار دي چې خپل ټول قوت په کار واچوئ او د موسی ﷺ په تخجیل کښې خپل ټول مهارت پیاده کړئ.

۳ـ د ذکر شوي اعتماد اخستلو څخه وروسته جادوګرانو په ډېرې بې اعتنایۍ سره موسی ﷺ ته خطاب وکړ چې: ای موسی! تاخو ځو ورځې وړاندې په خپلې همسا سره خلک ډار کړي وه چې د هغوی په سترګو کښې دې ترې اژدها جوړه کړې وه، نو هله ژر شه زمونږ په وړاندې د لاندې دوه وو صورتونو څخه یو صورت اختیار کړه:

الف: چې ته همسا وغورزوې او اژدها ترې جوړه کړې او په مقابل کښې یې مونږ جواب درکړو.

ب: او یا دا چې مونږ به خپل پړي او رسۍ په میدان کښې واچوو او د خلکو په سترګو کښې به ترې ماران جوړ کړو او ته به یې مقابله وکړې که د مقابلې توان دې درلود.

۴ـ موسی ﷺ د لاندې وجوهو د کبله دوهم شق غوره کړ.

الف: که موسی ﷺ خپله معجزه د هرڅه څخه وړاندې ښودلې وی نو د جادوګرانو قوت به پټ پاتې شوی وی، که بالفرض دوی جواب ته اقدام نه وی کړی نو خلکو به ګومان کړی وی چې جادوګرانو یې جواب ورکولی شو خو بې همتې یې وکړه او د جواب څخه ساکت شوه.

ب: ترڅو خلک وګوري چې جادوګران خپله ننداره په څومره منترونو او تپوتالاش باندې پیل کوي، او موسی ﷺ خپله معجزه په څومره بې پروائۍ سره اچوي، هوښیاران د مقابلې د پیل څخه پوهیږي چې هغه جادو دی او دا معجزه.

۵ـ جادوګرانو خپلې وسې تمامې کړې او د خلکو په سترګو باندې یې جادو (کوډې) وکړې چې پړي ورته ښاماران ښکاره شوه او ټول یې وډار کړه، لنډه دا چې ډېر لوی جادو یې په میدان کښې پیاده کړ، د کتونکو خیال ته ورغله چې موسی ﷺ به یې د مقابلې څخه عاجز شي.

۶ـ په عین وخت کښې مونږ موسی ﷺ ته وحې وکړه چې خپله همسا دې په میدان کښې وغورزوه. د غورزولو سره سم ترې لوی ښامار جوړ شو او د جادوګرانو پړي یې ټول ښویه تېر کړه، چې په پای کښې د همدغه یو ښامار څخه په غیر بل هیڅ مار خلکو ته په نظر نه ورته، او میدان ترې خالي شو او خلک ټول هک پک ودرېده ځکه چې:

الف: ذکر شوي ښامار د جادوګرو ټول جادو تېر کړ خو ګېډه یې پړې ونه پړسېده تا به ویل چې هیڅ شی یې نه دی تېر کړی.

ب: کله چې موسی ﷺ لاس ور واچاوه نو سمدستي ښامار خپل پخواني حال ته واووښت او همسا ترې جوړه شوه خو د جادوګرانو پړي بالکل ورک او لا درکه شوه.

۷ـ نو د همدې کبله کوم شی چې حق وه هغه خلکو ته هم حق ښکاره شو او څه چې باطل وه هغه ټول د بطلان سره مخامخ شوه.

۸ـ نو ټول فرعونیان د کابینې په شمول مغلوب شوه او د مقابلې په میدان کښې ذلیله او خجالت وګرځیده. یا په بل عبارت: کومه کنده یې چې د موسی ﷺ د ذلت دپاره کنودې وه په هغې کښې په خپله وغورزېده.

۹ـ په نتیجه کښې جادوګران د معجزې د تاثیر لاندې راغله او الله ﷻ ته په سجده باندې په چالاکۍ سره پرېواته، تا به ویل چې څوک یې ټېل وهي.

۱۰ـ نو کوم شي چې د جادوګرانو په زړونو کښې ځای ونیوه هغه یې په خولو باندې څرګند کړ چې مونږ په رب العالمین ﷻ باندې ایمان راوړی دی.

د ښه وضاحت په غرض یې ورسره دا ټکی هم زیات کړ چې زمونږ په عقیده رب العالمین د هغه اقدس ذات څخه عبارت دی چې د موسی ﷺ او د هارون ﷺ رب دی، ترڅو د یوه پلوه د فرعون تمه غوڅه کړي چې مونږ په تا باندې عقیده نه لرو، او د بله پلوه د پاکیزه کلمې په دوهم جز باندې هم اقرار وکړي، چې طیبه کلمه دوه جزونه لري: یو د الله ﷻ په وحدانیت عقیده او بل د نبوت منل.

توضیحات

۱ـ د جادوګرانو په تعداد کښې مفسرینو کرامو مختلف اقوال لیکلي دي چې تقریباً دیارلس قولونو ته رسیږي[۱]، حتی ځینې مفسرین کرام وایي چې دا ټول اسرائیلیات دي[۲]، د همدې کبله مونږ فقط لاندې معلومات لیکو:

الف: د الله ﷻ عادت وه چې هر پېغمبر ته یې هغه ډول معجزه ورکوله کومې به چې د وخت مشهور صنعت د اعجز لاندې راوړلی شو. د همدې کبله یې نبي کریم ﷺ ته د قرآن کریم فصیحه او بلیغه معجزه هم ورکړه ځکه چې د ده په زمانه کښې فصاحت او بلاغت اوج ته رسیدلی وه. او عیسی ﷺ ته یې د خاصو مرضونو د جوړولو او د مړو د ژوندي کولو معجزې ورکړې ځکه چې هلته طبابت ډېره ترقي کړې وه خو نه یې مړي ژوندي کړی شو او نه یې د خاصو مرضونو (لکه بړګي مرض) تداوي وکړی شوه.

همدارنګه الله ﷻ موسی ﷺ ته د همسا معجزه ورکړه ځکه چې د ده په وخت کښې جادوګر ډېر مخ په وړاندې روان وه حتی چې ټول ښارونه پرې ډک وه او یو رسمي (دولتي) شکل یې درلود. نو دا خبره پوره واضحه ده چې د جادوګرو شمېر به ډېر وه او په ذکره شوې صحنه کښې به د ابتدایي شاګردانو څخه نیولې آن د عالي تحصیلاتو خاوندانو او د لوړو رتبو استاذانو هم ګډون کړی وه.

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۶۳؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۵۸
(۲) تفسیر المنار ج۹ ص۶۳

ب: همدارنګه علماوو کرامو د جادو ګرانو د همساګانو او پړو په باره کښې هم ډېر څه لیکلي دي، حتی ځیني لا وايي چې په درې سوه او شپېتو (۳۶۷) اوښانو باندې بار کړې همساګانې او پړي د مقابلې میدان ته انتقال کړی شوه[۱]، والله ﷻ اعلم.

ج: د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او د څو نورو علماوو کرامو څخه روایت دی چې موسی ؑ د مقابلې څخه وړاندې د جادوګرانو مشر مخاطب کړ چې که زه درباندې غالب شوم نو ایمان به راباندې راوړې او زما د پیغمبرۍ په حقانیت باندې به شاهدي ورکوې.

هغه جواب ورکړ: نو په الله ﷻ مې دې سوګند وي که ته را باندې غالب شوې نو ضرور به درباندې ایمان راوړم او ضرور به په دې شهادت ورکړم چې تا څه راوړي دي هغه حق دي[۲]. دغې مکالمې په داسې وخت کښې صورت ونیوه چې فرعون په مجلس کښې حاضر وه.

د: مونږ د سحر او جادو په باره کښې د [البقرة:۱۰۲] آیت لاندې څه معلوماتو ته اشاره کړې ده خو که څوک غواړي چې په دې هکله ښه پوره خبرنه ولولي او د ډولونو معلومات یې واخلي نو ځینو تفاسیرو[۳] ته دې مراجعه وکړي، مونږ ته یې دلته رانقلول چندان مزه ناک ښکاره نه شوه.

ثُعبان د کوم مار نوم دی؟

۲ـ "ثُعْبَان" د هغه غټ مار نوم دی چې په پښتو ژبه کښې ورته "ښامار" او په دري ژبه کښې ورته "اژدها" ویل کېږي.

د موسی ؑ د همسا څخه د معجزې په توګه په زیړ رنګ کښې ښامار جوړ شوی وه[۴].

مګر مفسرینو کرامو د همدې ښامار په غټوالي کښې ډېر څه لیکلي دي الله ﷻ پوهېږي چې ثبوت ته به رسیدلي وي او که نه، لاندې څو مثالونه ولولئ:

الف: ذکر شوی ښامار دومره غټ او پلن وه چې د خولې ارتوالی یې اتیا ګزه وه[۵].

ب: د ځمکې څخه د یوه میل په امتداد سره نیغ ودریده[۶].

ج: خلک یې دومره وډار کړه چې په ازدحام (تېل) کښې پنځه ویشت زره (۲۵۰۰۰) کسان ووژل شوه[۷]، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿وَأُلْقِيَ ٱلسَّحَرَةُ﴾ کښې خو "أُلْقِيَ" مجهوله صیغه ده، نو د معنی

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۳۲
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۳
(۳) تفسیر المنار ج۹ ص۴۷ـ۶۰؛ روح المعاني ج۹ ص۲۵
(۴) الدر المنثور ج۳ ص۵۱۱
(۵) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۸۷
(۶) روح المعاني ج۹ ص۲۰
(۷) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲۵۸

حاصل یې داسې راوځي چې: جادوګران د بل چا د پلوه په سجده باندې پرېوستلي شوه. حال دا چې دوی خو په خپل اختيار سجده وکړه؟

مونږ وايو چې: ساحران د معجزې د دومره زيات تاثير لاندې راغله چې په سجده کولو کښې يې په هېڅ ډول ټال ونه کړ حتی چې په ايمان راوړلو کښې يې يو تربله مشورې کولو هم صورت ونه نيوه، تا به ويل چې د کومې خوا څخه دوی سجدې ته ورټېل وهل کېږي.

ايا د ساحرانو څخه په غير بل چا ايمان راوړ؟

۴ـ ځېنو مفسرينو کرامو لېکلي دي چې د جادوګرانو د ايمان راوړلو اثر په نورو خلکو باندې هم ولوېده او شپږ لکه خلک په ايمان مشرف شوه(۱)، والله ﷻ اعلم.

﴿ قَالَ فِرْعَوْنُ ءَامَنتُم بِهِۦ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِى ٱلْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا۟ مِنْهَآ أَهْلَهَا ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا تَنقِمُ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا لَمَّا جَآءَتْنَا ۚ رَبَّنَآ أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُۥ لِيُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَءَالِهَتَكَ ۚ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَآءَهُمْ وَنَسْتَحْىِۦ نِسَآءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَٰهِرُونَ ﴿١٢٧﴾ ﴾

[۱۲۳] فرعون وويلې: (ايا) تاسو په ده (موسی ؑ) باندې د دې څخه وړاندې ايمان راووړ چې زه تاسوته (د ايمان راوړلو) اجازه درکړم؟ يقيناً دغه (کار) ضرور يو پټ تدبير دی چې تاسو په ښار (مصر) کښې د دې دپاره ترتيب کړی دی چې د دې (ښار) څخه د ده اهل (اوسېدونکي) وباسئ، نو ژر دی چې پوه به شئ (چې زه ستاسو سره څه کوم).

[۱۲۴] خامخا ضرور به زه ستاسو لاسونه او پښې رد او بدل پرې کړم، بيا به ټول په دار باندې زوړند کړم (چې خلک درڅخه عبرت واخلي).

[۱۲۵] دوی (تازه مسلمانانو) وويلې: مونږ خپل (حقيقي) رب ﷻ ته رجوع کوونکي ياستو (ستا د تهديداتو د اثر لاندې نه واقع کېږو).

[۱۲۶] او (دا يې هم وويلې چې:) ته زمونږ څخه بل شی بد نه ګڼې مګر (فقط) همدا (درته بد ښکاري) چې مونږ د خپل رب ﷻ په ايتونو باندې (په تلوار سره) ايمان راووړ کله چې مونږ ته راغله (او ستا اجازې ته مو ټال نه کړ حال دا چې دا کار د بد ګڼلو نه دی، که ته په غصه يې نو مونږ خپل

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۶۱

رب ﷺ ته سوال کوو چې) ای زمونږ ربه! په مونږ باندې (د) صبر (باران) وکړې او په داسې حال کښې مو واخلې (وفات کړې) چې مونږ (تا ته) غاړې اینښودونکي یاستو (د ارتداد څخه امان راکړې).

[۱۲۷] او د فرعون د قوم مشرانو (ده ته) وویلې: ایا ته موسی ﷺ او د ده قوم پرېږدې چې په ځمکه کښې فساد وکړي (خلک د دین څخه واړوي)، حال دا چې موسی ﷺ تا پرېږدي او ستا معبودان (هم پرېږدي چې اطاعت او عبادت یې نه کوي)؟

ده (فرعون) وویلې: ژر به د دوی د ډېر ځامن ووژنو او ښځې (لورګانې) به یې پرېږدو او یقیناً مونږ (په دوی باندې) د پاسه زورور یاستو (هېڅوک نجات نه شي ورکولی).

د مطلب خلاصه

یعنې: کله چې د مقابلې په میدان کښې فرعونیان مغلوب شوه نو په لاندې ډول سره مباحثه پیل شوه:

۱ـ د هرڅه څخه وړاندې فرعون خپل تهدید مسلمانانو جادوګرانو ته متوجه کړ چې:

الف: ای جادوګرانو! ایا تاسو زما د اجازې څخه په غیر ایمان راوړ؟ دا مو یو جنایت دی چې دومره لوی کار ته مو بې اجازې اقدام وکړ. ته به وایې چې نور خلک په غوږ باندې وهي چې په ایمان باندې مشرف نه شي، چې دا منصف سړی دی که حقیقت ورته څرګند شوی وی نو خلکو ته به یې د ایمان راوړلو اجازه ورکړې وی.

ب: ای جادو ګرانو! زه پوهیږم چې تاسو د موسی ﷺ د ښار د وړانولو پټ پلان جوړ کړی وه او همغه مو عملي کړ، تاسو په اخلاص سره جادو پیاده نه کړ او د جادو څه برخې مو پټې وساتلې. او یا په بل عبارت: تاسو هغه ته خپل خانونه قصداً ملامته وښودل که نه نو په تاسو باندې یې کله زور رسیده؟

موسی ﷺ ستاسو مشر جادوګر دی او تاسو یې شاګردان یاست، تاسو ونه غوښتل چې خپل استاذ د مقابلې په میدان کښې ذلیله کړئ، دا د یو پلوه او د بله پلوه تاسو غواړئ چې په همدې چل او فریب سره د دې وطن واګې ترلاسه کړئ د وطن اصلي اوسیدونکي (قبطیان) تري وباسئ او د خارجیانو (سبطیانو) حکومت پرې په دوهم ځل مسلط کړئ، د دې وطن (مصر) اصلي اوسیدونکي هوښیار دي تاسو یې نه شئ تېر ویستلی.

ج: نو ای جادوګرانو! کله چې تاسو د دې وطن په وړانولو کښې مفسدانه حرکت کوئ نو ډېر ژر به پوه شئ چې زه درسره څه کوم؟

زه به ستاسو د هر یوه یو لاس او یوه پښه رد او بدل پرې کړم. یا په بل عبارت: د فساد لاسونه به مو قطعه کړم او د مفسدانه حرکت او تګ راتګ څخه به مو وغورزوم.

په دې باندې علاوه، بیا به ستاسو ټول عمري په دار باندې زوړند کړم چې خلک درڅخه د عبرت درس واخلې او بل څوک دغسې مفسدانه عمل ته اقدام ونه کړي.

۲ـ مسلمانانو جادوګرانو په ډېره مېړانه او جرئت سره فرعون مخاطب کړ چې:

الف: ای فرعونه! مونږ اوس پوه شو چې مونږ ستاسو غونډې په باطله لاره باندې روان وو. الحمدلله مونږ خپل حقیقي پالونکي (رب العالمین) ته رجوع کړې ده او اصلي هدف ته رسیدلي یاستو، نو زمونږ څخه دا امید مه کوه چې مونږ به بېرته باطل مسلک ته ورتاو شو.

ب: ای فرعونه! ته خو بې ځایه مونږ ته غابښ چیچې کوې او بې جنایته مونږ تهدیدوې.

ایا دا جنایت دی چې مونږ ته د خپل رب ﷻ د پلوه معجزات راورل شوه او مونږ پرې عقیده وکړه؟ په کار خو دا وه چې تا مونږ ته انعام راکړی وی چې حقیقت مو درته په ګوته کړ، که حقیقت ته متوجه شې نو په دغو معجزاتو باندې به ته هم ایمان راوړې دا جنایت نه دی بلکې ایمان نه راوړل جنایت دی.

ج: ستا د تهدید په مقابل کښې مونږ خپل رب ﷻ ته سوال کوو چې: ای زمونږ ربه! په مونږ باندې د صبر او استقامت په شیبو-شیبو باران وکړې چې په ایمان کښې متزلزل نه شو.

ای زمونږ ربه! مونږ د وروستني سلګۍ پورې په اسلام (ایمان) باندې کلک ولرې.

۳ـ کله چې د مجلس حاضرینو د فرعون او د مسلمانانو ساحرانو ذکر شوی سوال جواب واورېد نو د قوم مشرانو د فرعون د ډاډینې دپاره ورانديز وکړ چې مونږ خو تاته وړاندې فیصله درکړې وه چې د موسی ﷺ په وړاندې باندې بیره مه کوه ترڅو چې یو ځل په استدلال سره ذلیل شي او د ملامتۍ لاندې راشي چې په همدې اساس همدغه عام مجلس منعقد شوی وه، مګر څرنګه چې په دغه مجلس کښې ساحرانو خیانت وکړ او په لوی لاس یې خانونه ملامت وښودل نو د هغه په ژوندي پاتې کېدلو کښې د دې څخه وروسته د ضرر څخه په غیر څه ګټه نشته.

ایا ته به موسی ﷺ ته او د ده قوم ته ګوري او دوی به په ځمکه کښې فساد کوي (خلک به د دین څخه اړوي) او هم به ستا د اطاعت څخه غاړې غړوي چې بې اجازې به ایمان راوړي، او هم به ستا معبودانو ته (چې تا ورته ټاکلي دي) په سپک نظر ګوري او عبادت به یې نه کوي؟

ایا د دغو ټولو فسادونو سره-سره اوس هم ته د دوی په وژلو او د منځه وړلو کښې ځنډ کوې؟

۴ـ یو ځل بیا فرعون خپله خوله بېرته کړه او خپله غُصه یې یوازې په بني اسرائیلو باندې سره کړه او ورته یې وویلي چې:

ای د کابینې مجلسه! تاسو بې غمه اوسئ مونږ به بیا د بني اسرائیلو نارینه اولادونه ووژنو او یوازې لورګانې به یې ژوندۍ پرېږدو ترڅو دوی بیا د پاچاهۍ خوبونه ونه ګوري، او کوم خیال پولاو چې دوی پوخ کړی دی هغه د خپلو دماغونو څخه وباسي، او دا کار مونږ ته اسان دی مونږ خو په دوی باندې دپاسه او زورور یاستو او دوی زمونږ د لاسه لاندې او کمزوري دي. مونږ په دوی باندې هر وخت خپله اراده تحمیولی شو.

توضیحات

۱ـ که څه موسی ﷺ په اول وخت کښې فرعون ته د لاس او همسا دواړه معجزې ښودلې وې او هغه د دواړو معجزو د مقابلې په خاطر جادوګران راغونډ کړي وه، مګر کله چې فرعونیانو د همسا د معجزې په مقابله کښې ماتې وخوړه نو د لاس معجزه یې بالکل یاده نه کړه، که بالفرض محال

دوی په دې مقابله کښې کامیاب شوې وی نو بیا به یې موسی ﷺ مخاطب کړی وی چې هغه بله معجزه هم راوړاندې کړه چې مقابله یې وکړو.

۲_ امکان لري چې فرعون به (د متکبرانو د عادت په مطابق) ساحرانو ته د زیاتو جوابونو فرصت نه وي ورکړی که نه دوی خو لاندې جوابونه هم ورکولی شوه.

الف: فرعون د مغلوبیت څخه وروسته ساحران مخاطب کړي وه چې: ﴿ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ ﴾ [طه:۷۱] یعني: یقینًا دا (موسی ﷺ) ستاسو هغه مشر (استاذ) دی چې تاسو ته یې جادو درښودلی دی.

نو که ساحرانو ته یې موقع ورکړې وی نو فرعون به یې مخاطب کړی وی چې: ترڅو پورې چې موسی ﷺ دلته په مصر کښې وه نو هلته خو ستا په کور کښې اوسېده او بیا ستا د کوره د مدین ښار ته لاړ نو زمونږ په کوم وخت کښې استاذ جوړ شو؟

په دې باندې علاوه، که دا زمونږ مشر وی مونږ به د ده څخه د کامیابی په صورت کښې د انعام وعده اخستې وی حال دا چې دغه وعده مو ستا څخه اخستې وه.

ب: د مدین د ښار څخه چې راغی نو د هرڅه څخه وړاندې تاته درغی او اسلام ته یې دعوت کړې، ای فرعونه! که تا ورته مونږ نه وی راغونډ کړي نو مونږ به نه لیدلی وی او نه به مو پیژاندلی وی چې موسی ﷺ څوک دی؛ نو په کوم وخت کښې د ده سره مونږ پټه مشوره وکړه او ستا د حکومت د چپه کولو پلان مو ورسره ترتیب کړ ؟

ج: ای فرعونه! مونږ مادي خلک وو د همدې کبله مو د مقابلې څخه وړاندې ستا څخه د مادیاتو وعده واخسته چې هم به انعام او هم به مزدوري راکوې او هم به ستا په دربار کښې مقرب خلک جوړ شو، نو که بالفرض زمونږ په زړونو کښې د اسلام ډیوه نه وی بله شوې نو په کار وه چې مونږ د خپلو مادیاتو د ګټلو په غرض هم په جادو کښې زیات کوښښ کړی وی او په لوی لاس مو خانونه د انعاماتو څخه نه وی محروم کړي. نو ستا دغه اتهام بالکل بې ځایه دي چې مونږ به دستوري توګه د موسی ﷺ په ګټه کار وکړ، چا سره چې نه پیسې شته او نه نور مادیات لري.

د: ای فرعونه! مونږ ته خو ستا جابریت د وړاندې څخه څرګند وه، که مونږ ته واقعیت نه وی معلوم شوی نو ستا د ډاره به مو هم په جادوګری کښې سستي نه وی کړې او د داسې کمزوري سړي اندیوالي به مو نه وی غوره کړې چې فی الحال ستا د غاښ چیچې مخنیوی هم زمونږ څخه نه شي کولی.

ه: ای فرعونه! دغه غُصه چې مونږ ته دې متوجه کړې ده دا ولې موسی ﷺ ته نه متوجه کوې؟ چې په یوه همسا باندې یې ستا ټولې هلې ځلې په اوبو کښې لاهو کړې؟ د دې څخه معلومېږي چې هغه ته د ډاره غُصه نه شي کولی. او په مونږ باندې د زړه براس وباسې.

ایا ساحران د فرعون د لاسه شهیدان شوه؟

۳_ ځینې علماء کرام وایي چې فرعون ساحرانو ته غاښ چیچی وکړ او په وژلو باندې یې

تهدید کړه مګر خپله نقشه یې ورباندې عملي نه کړه[۱]. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَنتُمَا وَمَنِ ٱتَّبَعَكُمَا ٱلْغَٰلِبُونَ ﴾ [القصص:۳۵] یعنې: تاسو دواړه (موسی ﷵ او هارون ﷵ) او هغه څوک چې ستاسو پیروي کوي همدوی غالب دي.

نو که بالفرض وژلي یې وي نو بیا خو به دوی مغلوب جوړ شوي وو.

مګر قوي خبره دا ده چې ذکر شوي تازه مسلمانان یې شهیدان کړه او د دوی همدا هم لویه غلبه وه چې د خپل ایماني عزم څخه یې وانه ړولی شوه.

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما همدې خبرې ته اشاره کوي او وایي چې: "كَانُوا فِي أَوَّلِ النَّهَارِ سَحَرَةً وَفِيْ آخِرِ النَّهَارِ شُهَدَاءَ"[۲] دوی د ورځې په اولنۍ برخه کښې جادوګران کافران وه خو د ورځې په وروستنۍ برخه کښې شهیدان جوړ شوه. فإنا لله وإنا إليه راجعون.

یوه عجیبه اشاره

۴ـ وړاندې او ورسته ایتونه یو عجیب شي ته اشاره کوي هغه دا چې د مقابلې څخه وړاندې فرعون د موسی ﷵ د وژلو هڅه کوله لکه چې الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ﴾ [غافر:۲۶] یعنې: ما پرېږدئ چې موسی ﷵ ووژنم او خپل رب دې راوبلي (چې را څخه خلاص یې کړي).

مګر د وزیرانو مجلس فیصله وکړه چې د وژلو موضوع یې لږ څه وروسته کړه [الأعراف: ۱۱۱] چې د وژلو مناسب وخت راورسید نو بیا به مونږ د وژلو مشوره درکړو.

خو چې کله یې د مقابلې په میدان کښې ماتې وخوړه او د ښامار قوت یې ولید، د وزیرانو مجلس اشارةً د وژلو مشوره هم ورکړه چې موسی ﷵ او د ده قوم نور د پرېښودلو نه دي، نو په دغه وخت کښې یې د موسی ﷵ په وژلو باندې خپل ځان کوڼ واچاوه او د ده د قوم په باره کښې یې لا زیاته غُصه ښکاره کړه چې نارینه اولادونه به یې ټول ووژنو چې د پاچاهۍ خیال یې د سرونو څخه ووزي، مونږ خو په دوی باندې اوس هم داسې برلاسي یاستو لکه څنګه چې پخوا ورباندې برلاسي وو. شاید چې د ښامار د ډاره به د موسی ﷵ په وژلو باندې غلي شوي وي.

یادونه

لکه څنګه چې د [البقرة:۴۹] آیت لاندې تېر شوي دي فرعون په بني اسرائیلو باندې د نارینه اولادونو د وژلو نقشه په اول ځل عملي کړې وه، خو دا معلومه نه ده چې دوهم ځل به یې عملي کړې وي او که نه، مونږ وریسې پلټنه وکړه خو چرته مو د نظر لاندې رانغله مګر چې سړی دې ته ګوري.

(۱) روح المعاني ج۹ ص۲۸
(۲) تفسیر الطبري ج۶ ص۲۴؛ المحرر الوجیز ج۱۲ ص۶۰

چې د همسا معجزې (بنامار) بالکل په فرعون کښې زړه چولی وه او د هر دار شوی وه نو شاید چې دا خل به یې ذکره شوې نقشه وربانديې نه وي عملي کړې، والله ﷻ اعلم.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ د فرعون د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾ [القصص:۳۸] یعنې: ای د قوم مشرانو! زه خو ستاسو دپاره د خپل ځان څخه په غیر په بل معبود بانديې علم نه لرم (تاسو بل معبود نه لرئ). او د دې آیت څخه اشارة معلومیږي چې دوی د هر معبودان درلوده البته هغه معبودان چې فرعون ورته درولي وه او په ﴿ وَءَالِهَتَكَ ﴾ تکي کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: د ﴿ مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾ معنی دا ده چې تاسو داسې معبود نه لرئ چې زما د اجازې څخه په غیر یې عبادت وکړئ. په همدې معنی بانديې لاندې وضاحت دلالت کوي:

الف: فرعون خپل ځان ته د لوی رب لقب ورکړی وه، لکه چې الله ﷻ فرمایلي: ﴿ فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴾ [النازعات:۲۴] یعنې: نو فرعون خپل رعیت مخاطب کړ او ویې ویلې چې زه ستاسو لوی رب یم. او یا په بل عبارت: ستاسو او ستاسو د اربابانو (معبودانو) رب یم.

ب: ځینې علماء کرام وایې چې فرعون پخپله بوت پرست وه، خلکو به د ده عبادت کاوه (د ده مجسمو ته به په سجده لوېده) او ده به د غوا یا د بل شي عبادت کاوه چې په خپله غاړه کښې یې خوړند کړی وه[۱].

ج: ځینې وایې چې فرعون د خپل رعیت دپاره څه بوتان ټاکلي وه او امر یې ورته کړی وه چې ماته د نژدېکت دپاره د دغو عبادت کوئ[۲] (څه لرې نه ده چې خپلې مجسمې به یې ورته په ګوته کړې وي)، والله ﷻ اعلم.

﴿ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوۡمِهِ ٱسۡتَعِينُواْ بِٱللَّهِ وَٱصۡبِرُوٓاْۖ إِنَّ ٱلۡأَرۡضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦۖ وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلۡمُتَّقِينَ ۝١٢٨ قَالُوٓاْ أُوذِينَا مِن قَبۡلِ أَن تَأۡتِيَنَا وَمِنۢ بَعۡدِ مَا جِئۡتَنَاۚ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمۡ أَن يُهۡلِكَ عَدُوَّكُمۡ وَيَسۡتَخۡلِفَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرَ كَيۡفَ تَعۡمَلُونَ ۝١٢٩ ﴾

[۱۲۸] موسی ﵇ خپل قوم ته وویلې: د الله ﷻ څخه کومک وغواړئ او صبر وکړئ، یقیناً ټوله ځمکه خاص الله ﷻ لره ده د خپلو بندګانو څخه یې هغه چاته په میراث سره ورکوي چې اراده یې

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص ۲۶۱
(۲) روح المعاني ج۹ ص۲۹

ورته وشي، او (نېک) انجام خاص متقيانو لره دی.

[۱۲۹] دوی (بني اسرائيلو) وويلې: (ای موسی!) مونږ ته ستا د راتګ څخه وړاندې هم ضررونه رسولی شوي وه او ستا د راتللو څخه وروسته هم (ضررونه را رسول کېږي او پرې تهديد پرو).

ده وويلې (موسی ﷺ) چې: ستاسو رب ﷻ ته اميد دی (اميد ورته وکړئ) چې د ښمن مو هلاک کړي او په ځمکه کښې مو (د هغوی په ځای) خليفه ګان جوړ کړي؛ نو (بيا) به وګوري چې تاسو څنګه عملونه کوئ (او څه ډول کړنلاره غوره کوئ).

د مطلب خلاصه

کله چې فرعون د موسی قوم تهديد کړ نو دوی ډېر وارخطا شوه او د موسی ﷺ سره يې لاندې مباحثه وکړه:

موسی ﷺ : ای زما عزيزانو! د فرعون په تهديد باندې مه غمژن کېږئ، صرف د الله ﷻ څخه کومک وغواړئ چې د تهديداتو يا مخه ونيسي او يا يې د زغملو توان درکړي، خپلې حوصلې مه خرابوئ د الله ﷻ نصرت را روان دی.

ټوله ځمکه د الله ﷻ ملکيت دی څنګه چې اراده وکړي همغسې کوي، د چا څخه يې اخلي او چاته يې ورکوي، ښېنې خلک پوپنا کوي او ښېنو ته د هغوی په خلافت سرلوړي ورکوي.

مګر په ياد ولرئ چې نېک انجام د متقيانو دپاره دی او کاميابي د همدوی په برخه ده نو زيات کوښښ وکړئ چې د خپلې تقوی ساتنه وکړئ.

بني اسرائيلو بيا خپل شکايت موسی ﷺ ته څرګند کړ چې:

بني اسرائيل: مونږ په دې وطن (مصر) کښې ښه ورځ نه ده ليدلې، ستا د راتګ څخه وړاندې هم مونږ دلته متضرر شوي ياستو او وروسته هم دغه دی په ايذاء (ضرر رسولو) باندې تهديد پرو.

يو ځل مو پخوا نارينه اولادونه ووژل شوه چې په مونږ کښې د مصر د پاچاهۍ خيال پيدا نه شي خو د دې سره-سره د وطن مشکل او پليت کارونه په مونږ باندې اجراء کېدل. يا په بل عبارت: خښتې جوړول او پخول او هم د تشنابونو پاکول او د لارو جارو کول زمونږ کار وه او پاکيزه او اسان کارونه به نورو ته سپارل کېده.

دا وه زمونږ د نارينه وو حال، او زمونږ په زنانه وو باندې به يې مالوچ او کتان څرخه کول او ورې به يې ورباندې وريشلې او بيا به يې اوبدل د همدوی په غاړه وه.

دا دی اوس بيا مونږ ستا په راتګ سره د زامنو په وژلو باندې تهديد پرو او په مردارو کارونو باندې اخته ياستو او مشکلات مو لا زيات شوه.

موسی ﷺ : ای زما قومه! مه وارخطا کېږئ او خپل رب ﷻ ته اميدوکړئ چې دښمن مو هلاک کړي او په عوض کښې يې تاسو په ځمکه کښې خليفه ګان جوړ کړي، دا کار الله ﷻ ته اسان دی.

مګر په ياد ولرئ چې کله تاسو په ځمکه کښې خليفه ګان ودرولی شوئ بيا به الله ﷻ ستاسو کره وړه هم د څارنې او مراقبت لاندې ونيسي چې څه کوئ.

که تاسو هم د فرعونیانو غوندې ناشکري وکړه نو بیا به ستاسو څخه هم ځمکه خالي کړي او نور خلک به مو په ځای باندې اباد کړي، او که نه نو په همدا تاسو باندې به ځمکه اباده وي.

توضیحات

۱ـ موسی ﷺ یو ځل د اشارې په توګه بني اسرائیلو ته د ځمکې د وراثت وعده ورکړه چې: د ځمکې وراثت الله ﷻ خپلو بندګانو ته ورکوي تاسو د الله ﷻ بندګۍ ته ادامه ورکړئ چې تاسو یې وارثان جوړ شئ.

مګر دوی په اشاره باندې پوه نه شوه او بیا یې ګیله پیل کړه چې: ﴿ أُوذِينَا ﴾ مونږ ستا د لاسه دا دوهم ځل دی چې د ضررونو متحمل کېږو نو هغه به لا کله وي چې مونږ د ضررونو څخه بچ کړی شو، د ځمکې وراثت خو لرې خبره ده.

نو موسی ﷺ دوهم ځل په تېرې شوې اشارې باندې صراحت وکړ چې: ﴿ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴾ یعني: بل ځای ته نه بلکې همدا تاسو ته به الله ﷻ د ځمکې خلافت درکړي خو کړنلاره به مو د څارنې لاندې وي. او یا په بل عبارت: بې قید او شرطه د ځمکې خلافت نه شئ ترلاسه کولی. د دغې ځمکې تذکر په [الأعراف:۱۳۷، ۱۴۵] ایتونو کښې راروان دی.

یادونه

۲ـ که څوک غواړي چې د هغو ضررونو نوملیک ولولي کوم به چې په بني اسرائیلو باندې په جبر او ظلم سره تحمیل کېده نو خینو تفاسیرو ته دې مراجعه وکړي[1]، حتی خینو خو لا په تورات باندې حوالې ورکړې دي[2].

﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ بِٱلسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ فَإِذَا
جَآءَتْهُمُ ٱلْحَسَنَةُ قَالُوا۟ لَنَا هَٰذِهِۦ ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا۟ بِمُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُۥٓ ۗ أَلَآ إِنَّمَا
طَٰٓئِرُهُمْ عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾ وَقَالُوا۟ مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِۦ مِنْ ءَايَةٍ
لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلطُّوفَانَ وَٱلْجَرَادَ وَٱلْقُمَّلَ
وَٱلضَّفَادِعَ وَٱلدَّمَ ءَايَٰتٍ مُّفَصَّلَٰتٍ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ وَلَمَّا وَقَعَ
عَلَيْهِمُ ٱلرِّجْزُ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ ۖ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا ٱلرِّجْزَ

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱۶۶
(۲) تفسیر المنار ج۹ ص۸۱

لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ ٱلرِّجْزَ إِلَىٰٓ أَجَلٍ هُم بَٰلِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ ﴿١٣٥﴾

[۱۳۰] او بې شکه، مونږ د فرعون تبر په وچکالۍ او د میوجاتو په کمښت باندې ونیوه، شاید چې دوی پند واخلي (او شریعت قبول کړي).

[۱۳۱] نو کله به چې دوی ته پراخي (خوشالي) ورغله دوی به وویلې چې دغه زمونږ لره ده (مونږ یې مستحق یاستو). او که چرته به دوی ته بدي (سختي) ورسېده نو دوی به په موسی ﷺ او په هغه چا باندې بدفالي نیوله چې د ده سره به (ملګري) وه.

خبردار! د دوی بدفالي د الله ﷻ په نزد وه (د سختۍ اسباب یې د الله ﷻ سره محفوظ وه)، مګر اکثریت یې نه پوهېږي (او څوک چې پوهېږي هغوی پرې عمل نه کړي).

[۱۳۲] او دوی (فرعونیانو) به (موسی ﷺ ته) ویل چې: هرهغه شی چې ته یې مونږ ته راوړې، هره یوه معجزه چې وي، د دې دپاره چې په مونږ باندې پرې جادو وکړې، نو مونږ تا لره (په هغې باندې) یقین (باور) کوونکي نه یاستو.

[۱۳۳] نو په دوی (فرعونیانو) باندې مونږ طوفان (دوامداره سخت باران) ورولېږه او ملخان او سپږې او چونګښې او وینې (مو هم) په داسې حال کښې (وربادنې ورواستول) چې واضحه معجزات وه (او) یو تربله جدا جدا وه (په منځو کښې یې د تفکر وختونه موجود وه)؛ نو دوی خپل تکبر ته ادامه ورکړه او دوی مجرم قوم وه (دا د مجرمانو خوی دی).

[۱۳۴] او هرکله به چې په دوی باندې (د ذکرو شوو عذابونو څخه یو) عذاب واقع شو (نو) دوی به ویلې: ای موسی! زمونږ دپاره خپل رب ﷻ وبله (چې زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړي) د هغه شي د کبله چې ستا په نزد یې عهد کړی دی (چې سوال دې قبلوي)، یقینًا که ته زمونږ څخه دا عذاب لرې کړې نو ضرور هرومرو به مونږ تاته معتقد شو او ضرور هرومرو به ستا سره بني اسرائيل ولېږو (خوشې کړو).

[۱۳۵] نو هرکله به چې مونږ د دوی څخه د یوې نېټې پورې عذاب لرې کړ چې دوی به هغې ته رسېدونکي وه، نو ناڅاپه به دوی (خپلې) وعدې ماتې کړې.

ارتباط

د وړاندې ایتونو مضمون دا وه چې موسی ﷺ خپل قوم ته د تقوی په صورت کښې د ځمکې د خلافت وعده ورکړه چې الله ﷻ به مو دښمن هلاک کړي او په عوض به یې تاسو په ځمکه کښې مېشت شئ، په دې ایتونو کښې د همدغې وعدې د تحقق صورت واضحه شوی دی چې حاصل یې داسې راوځي:

د مطلب خلاصه

۱ـ مونږ د خپل عادت په مطابق فرعونیان هم د نعمتونو په ډېروالي باندې امتحان کړه او هم مو په دوی باندې مشکلات او سختئ وروستلې ترڅو په هغو یا په دغو د غفلت د خوبه راببدار شي. د خوشالیو او نعمتونو دوره خو یې وړاندې تېره شوه چې تر ډېره وخته پورې په عیش او نوش کښې غرق وه او په نتیجه کښې یې د معجزې په همسا باندې د جادو نوم کېښود او موسی ﷺ یې جادوګر وباله، د همدې ځای څخه وروسته د فرعونیانو د دوهم امتحان وار راورسیده چې په لاندې ډول شرحه کېږي:

الف: مونږ په دوی باندې باران قطعه کړ او په دوی باندې وچکالي ورغله او د مشکلاتو سره مخامخ شوه.

ب: بیا مو په دوی باندې د مېوجاتو نقصان او کمښت ورنازل کړ، چې ونې به ښې ترو تازه وې مګر مېوجات به یې نه نېول او صرف په پاڼو باندې به ډکې وې.

دا ټول د دې دپاره چې عبرت واخلي او الهي پند قبول کړي او بالآخره په موسی ﷺ باندې ایمان راوړي او د کفریاتو څخه لاس واخلي. مګر دوی لکه څنګه چې د نعمتونو د ډېروالي دتاثیر لاندې رانغله او بلکې ادعا یې وکړه چې مونږ د همدې نعمتونو لیاقت لرو او مونږ یې مستحق یاستو، همدارنګه په دوی باندې د مشکلاتو وربښکته کېدلو هم هېڅ اثر ونه غورزاوه، او حتی موسی ﷺ او د ده په ملګرو باندې به یې بدفالي نیوله چې ستاسو د لاسه د دې مشکلاتو سره مخامخ یاستو.

۲ـ ای پیغمبره! د فرعونیانو ذکر شوی استدلال رد کړه او په لوړ اواز سره ووایه چې خبردارا هغوی په ذکره شوې وینا کښې دروغژن وه، حقیقت دا دی چې د هغوی دپاره د موسی ﷺ ورتګ سپېره نه وه او د ده د کېله ورباندې آفتونه نه وه ورغلي بلکې د هغوی دپاره خپل کړه وړه د مشکلاتو د نزول اسباب جوړ شوه چې دوی د یادو غورزولي وه خو د الله ﷻ په نزد باندې محفوظ وه مګر اکثریت یې ورباندې نه پوهېده، هو! که اقلیت ورباندې پوهېده هم عمل یې ورباندې نه کاوه او د خپلو ځانونو اصلاح ته نه متوجه کېده.

۳ـ ای پېغمبره! د فرعونیانو عناد او تکبر بالکل د چوکاټ څخه وتلی وه حتی چې دوی موسی ﷺ مخاطب کړ چې ای موسی! هرکله او هر ډول معجزه چې ته مونږ ته راوړې او د جادو په زور سره راباندې فشار واچوې نو مونږ به په تا باندې عقېده ونه کړو، زمونږ څخه د ایمان راوړلو تمه قطعه کړه مونږ ایمان راوړونکي نه یاستو.

نو مونږ په دوی باندې څه آفتونه نور هم ورنازل کړه چې په عین وخت کښې معجزات هم وه، ترڅو دوی ذکر شوي تهدید ته عملي بڼه ورنه کړي او ایمان پرې راوړي او د عذاب مستحق جوړ نه شي. آفتونه لاندې شرحه کېږي:

الف: مونږ په فرعونیانو باندې طوفان ورنازل کړ چې شپه او ورځ په دوی باندې باران ورېده او پټي یې ټول جبي وګرځیده چې د کروندې ځای پکښې ورک شو.

ب: څو موده وروسته مو په دوی باندې ملخان ورحواله کړه چې د دوی ټول کښتونه یې وخوړه او ټول یې پوپنا کړه.

ج: بیا مو د څه وخت وروسته په هغوی باندې سپګې ورنازلې کړې چې د کور غلې دانې یې ټولې وخورې او د فرعونیانو جامې به ترې ډکې وې او په بدنونو باندې به یې قطارونه قطارونه روانې وې.

د: بیا مو په هغوی باندې چینګښې ورمسلطې کړې چې په هرشي کښې به ورته لوېدلې، هغوی به د چینګښو څخه خالي ځای نه شو موندلی چې ارخ پکښې ولګوي او څه ارام پکښې وکړي.

ز: بیا مو په هغوی باندې د وینې آفت ورنازل کړ چې اوبه یې وینې جوړې شوې او هرکله به چې کوم یوه خولې ته اوبه ورپورته کړې نو هغه به وینې وګرځېدې، او د صفا اوبو نعمت مو ترې واخیست.

ذکر شوي آفتونه یا معجزات په فرعونیانو باندې د اتصال په توګه نه وه ورنازل شوي بلکې یو آفت به د بل څخه په کافي وخت سره جدا وه ترڅو دوی ښه فکر وکړي او الله ﷻ ته راجع شي، مګر هغوی په یو ځل هم فکر ونه کړ او خپل تکبر ته یې ادامه ورکړه او خپله وړاندیني خبره یې تصدیق کړه چې مونږ په یوه معجزه باندې هم ایمان نه راوړو، ځکه چې مجرم قوم همدغسې کارونه کوي.

۴ـ اې پیغمبره! برسېره په دې چې مونږ هغوی ته د آفتونو تر منځ د تفکر ښه کافي وخت ورکړی وه، د دوی څخه مو ښې کلکې وعدې هم واخستې کله چې دوی وویل: ای موسی! د خپل رب ﷻ څخه زمونږ دپاره کلک سوال وکړه چې دغه آفت راڅخه پورته کړي، ستا رب ﷻ خو ستا سره وعده کړې ده چې که چیرې مونږ د ایمان راوړلو وعده درکړو نو آفت به راڅخه لرې کوي.

نو ای موسی! مونږ تا ته کلک عهد درکوو که دغه آفت دې را څخه لرې کړ نو مونږ به ستا دواړه غوښتنې ومنو، هم به درباندې ایمان راوړو او هم به درسره بني اسرائیل پرېږدو چې درسره لاړ شي.

نو بیا به موسی ؑ مونږ ته سوال وکړ او آفت به مو ترې لرې کړ او تر ډېره وخته پورې به دوی د آفت څخه خلاص وه، که دوی ذکر شوي دواړه کارونه کولی دواړه به یې کړي وی او الله ﷻ ته به راجع شوي وی.

مګر دوی په یو وار هم په خپلو وعدو باندې وفا ونه کړه او هرکله به یې چې عهد وکړ او آفت به ترې لرې شو نو ناڅاپه (دستي) به دوی په دائمي توګه خپل عهد ماتوه.

توضیحات

۱ـ په ﴿ يَطَّيَّرُواْ بِمُوسَىٰ ﴾ کښې د ﴿ يَطَّيَّرُواْ ﴾ کلمه په اصل کښې "يَتَطَيَّرُوْا" وه، بیا "ت" په "ط" باندې بدله او په بله "ط" کښې ادغامه شوه.

دا کلمه د "تَطَيُّرْ" څخه اشتقاقه شوې ده "تَطَيُّرْ" اصلاً په مرغانو باندې د فال نیولو معنی ورکوي، د جاهلیت په زمانه کښې د عربانو عادت وه چې کله به یې د یوه کار کولو ته اراده وکړه نو په بیدیا کښې به یې کومه مرغۍ یا مرغه د خپله ځایه والوزاوه، نو که هغه به ښي طرف ته الوتنه پیل کړه نو الوزوونکي به په زړه کښې په نېول شوي کار باندې پیل کاوه چې په دې کار کښې خیر دی، او که

بالعکس په چپ طرف به والوت نو د هغه څخه به یې صرف نظر کاوه چې په دې کار کښې خیر نشته[۱].

مګر په استعمال کښې "تَطَيُّرْ" مطلق فال نیولو ته ویل کیږي، برابره خبره ده چې د مرغانو په الوزونې سره یې صورت نیولی وي او یا په بل شي پورې ربط ورکړی شوی وي، په دې مقام کښې همدغه عامه معنی مراده ده چې فرعونیانو بدفالي ته د موسی ﷺ په شمول په مسلمانانو پورې تعلق ورکړی وه.

۲ـ که څه هم فرعون څلور سوه کاله په عیش او عشرت کښې تېر کړه حتی چې ـ په اصطلاح ـ په سر باندې یې درد هم نه وه ورغلی[۲]، مګر کله چې د موسی ﷺ سره د مقابلې په میدان کښې ناکام شو او خپل عناد او تکبر ته یې لا ادامه ورکړه نو الله ﷻ د مشکلاتو او آفتونو سره مخامخ کړ چې څه نا څه تفصیل ته یې په ذکرو شوو ایتونو کښې اشاري شوې دي.

د موسی ﷺ نهه معجزات

۳ـ الله ﷻ فرمایي چې: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ﴾ [الإسراء:۱۰۱] او یقیناً مونږ موسی ﷺ ته نهه واضحه معجزې ورکړې وې.

که څه هم مونږ د نهو معجزاتو پوره څېړنه خپل مقام ته پرېږدو مګر دلته دومره لیکو چې په دې مقام کښې هم د موسی ﷺ نهه معجزات پوره کېدلی شي چې شماره یې لاندې لوستلی شئ:

الف: د موسی ﷺ د همسا څخه بنامار جوړ شو [الأعراف:۱۰۷].

ب: د ده ﷺ لاس سپین ویرقېده البته کله یې چې د خپل ګرېوان څخه رابهر کړ [الأعراف:۱۰۸].

ج: په فرعونیانو باندې الله ﷻ وچکالي وروستله او باران ورباندې ودرېد [الأعراف:۱۳۰].

د: د دوی ونو مېوجات نه نیول او تولې ونې یې شنډې شوې [الأعراف:۱۳۰].

دغه دواړه بېلې ـ بېلې معجزې وې، ځکه چې وچکالي د باران د نه ورېدلو څخه عبارت ده چې ونې وچې شي او کښتونه د تندې د کبله وسوزي او حاصلات ونه کړي.

اما د فرعونیانو د مېوجاتو کمبود د دې څخه عبارت وه چې ونه به ښه تروتازه وه او ښې پاڼې به یې درلودې خو مېوجات به یې نه نیول، حتی داسې به هم پېښېده چې د کجورې غټې ونې به فقط یوه کجوره نیولې وه او بس[۳].

دا هم څه لرې نه ده چې دغه دواړه معجزې په یوه وخت کښې په هغوی باندې مسلطې شوې وي چې چراګاه او بیابانونه یې د وچکالي د کبله وچ شوي وي او د نهرونو او د چینو په اوبو باندې باغونه شنه پاتې شوي وي خو مېوجات به یې نه وي نیولي[۴].

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۰ ص۱٦۷
(۲) الدر المنثور ج۳ ص۵۱۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۲ ص۲۳۹
(۴) تفسیر الطبري ج٦ ص۲۹

ه: په فرعونيانو باندې الله ﷻ طوفان ورنازل کړ. د طوفان دپاره مفسرينو کرامو ډېرې معناوې کړې دي[۱] مګر کومه معنی چې د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه روايت شوې ده هغه دا ده چې په دوی باندې څو ورځې مسلسل باران وورېد[۲]، لکه چې الله ﷻ د نوح ﷺ د قوم په باره کښې فرمايلي دي: ﴿ فَأَخَذَهُمُ ٱلطُّوفَانُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴾ [العنکبوت:۱۴] يعنې: نو د نوح ﷺ قوم طوفان (د اوبو ډېروالي) ونيوه حال دا چې دوی ظالمان وه.

و: بيا الله ﷻ په هغوی باندې ملخان ورمسلط کړه چې کښت يې تول وخوړ او د دروازو چولونه يې هم وخوړه چې د کورونو دروازې يې را پرېوتلې، داسې ملخان چې داوسپنې دروازې هم ورته تېنګې نه شوې[۳]. او يا په بل عبارت: اوسپنه يې داسې خوړه لکه چې وښې لرګي خوري.

ز: بيا په هغوی باندې نور حشرات هم ورنازل کړی شوه چې قرآن کريم د "القُمَّل" په نوم ياد کړي دي، او مفسرينو کرامو يې تقريبًا اوه ډوله تفسيرونه کړي دي[۴]، لکه ورږې، وښې، کونې (خمنډکې)، سپږې، کوچنې ملخان چې وزر يې نه وي کړي او داسې نور.

ذکر شوې معناوې سره څه منافات نه لري ممکنه ده چې د هرې نوعې څخه به ورباندې ورنازل شوي وي، خو مونږ ته د سعيد بن جبير عليه الرحمة تفسير غوره ښکاري چې د ﴿ وَٱلْقُمَّلَ ﴾ کلمه يې په هغو حشراتو باندې تفسيره کړې ده کوم چې په کورونو کښې غلې دانې خوري[۵] چې په پښتو ژبه کښې ورته د غنمو سپږې وايي.

ح: بيا په هغوی باندې چينګښې ورمسلطې کړی شوې چې په هر شي کښې به ورپرېوتلې، که چا به د خبرو دپاره خوله وازه کړه نو چينګښې به ورټوپ کړ او په خوله کښې به يې نېغه کښيناسته.

لنډه دا چې فرعونيان چينګښو داسې وزورول چې بل يوه شي هم دومره نه وه زورولي[۶]، الله ﷻ چينګښې دومره ډېرې کړې وې چې يو فرعوني سړی به آن د زنې پورې په دغو حشراتو کښې ډوب ناست وه[۷].

ط: بيا الله ﷻ په هغوی باندې د وينو مصيبت ورښکته کړ چې مفسرينو کرامو يې لاندې دوه تفسيرونه کړي دي:

اول: د فرعونيانو ټولې د څښلو اوبه وينې وګرځېدلې حتی د نيل اوبه د قبطيانو دپاره وينې جوړې شوې او د بني اسرائيلو دپاره به خوږې او پاکې اوبه وې[۸].

(۱) زاد المسير ج۳ ص۱۶۹
(۲) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۴۰
(۳) تفسير ابن کثير ج۲ ص۲۴۲
(۴) زاد المسير ج۳ ص۱۶۹
(۵) الدر المنثور ج۳ ص۵۲۳
(۶) الدر المنثور ج۳ ص۵۲۳
(۷) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۷۱؛ تفسير البغوي ج۲ ص۱۹۲
(۸) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۷۱

دوهم: د ټولو فرعونیانو د پوزو څخه به وینې روانې وې او ټول په همدې مرض باندې اخته شوه[۱] مونږ وایو چې: څه لرې نه ده چې دواړه ډوله وینې به وربانديې الله ﷻ ورمسلطې کړې وي خو جمهورو علماوو کرامو اول تفسیر غوره کړی دی.

د معجزاتو تفصیل څه معنی؟

۴_ د ﴿ مُفَصَّلَٰتٍ ﴾ کلمه اصلًا د فصل څخه اخستله شوې ده، فصل دې ته وایي چې یو شی د بل شي څخه داسې جدا شي چې په مینځ کښې یې فرجه (خلا) صورت ونیسي[۲] او اتصال یې د منځه لاړ شي.

په دې مقام کښې الله ﷻ د موسی ﷺ معجزات یا مصیبتونه د ﴿ مُفَصَّلَٰتٍ ﴾ په کلمه باندې موصوف کړي دي. ځینې علماء کرام[۳] وایي چې هر یو مصیبت یا معجزې به یوه اونۍ (اوه ورځې) دوام کاوه ترڅو به چې فرعونیان زیات په تنګ شوه نو موسی ﷺ ته به یې وعده ورکړه چې که مونږ د دغه مصیبت څخه خلاص شو نو د یو پلوه به دربانديې ایمان راوړو او د بله پلوه به بني اسرائیل درسره ازاد کړو.

موسی ﷺ به الله ﷻ ته سوال وکړ خو چې مصیبت یا معجزه به د هغوی څخه پورته شوه نو موسی ﷺ به د یوې میاشتې پورې هغوی ته وخت ورکړ ترڅو په خپلو وعدو وفا وکړي.

نو هغوی به خپلې وعدې ماتې کړې، نه به یې ایمان راووړ او نه به یې ورسره بني اسرائیل ازاد کړه، الله ﷻ به وربانديې بل افت ورنازل کړ او د بل مصیبت سره به یې مخامخ کړه مګر هغوی به بیا موسی ﷺ ته وعدې ورکړې او چې د مصیبت څخه به خلاص شوه نو خپلې وعدې به یې بیا ماتې کړې آن تر آخره.

که څوک د ذکرو شوو معجزاتو یا مصیبتونو ښه اوږد بیان غواړي نو ځینو اوږدو تفاسیرو[۴] ته دې مراجعه وکړي _الله ﷻ دې پرې رحم وکړي_ ډېر ښه یې شرحه کړې دي.

تبصره

۵_ ځینو علماوو کرامو لیکلي دي چې موسی ﷺ په مصر کښې د مقابلې په میدان کښې د فرعون د مغلوبیت څخه وروسته د یوه کال په شاوخوا کښې وخت تېر کړ[۵] نو په دې تقدیر د مصیبتونو فاصله په یوې میاشتې باندې د سړي په ذهن کښې ځای نیسي.

اما ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د فرعون د مغلوبیت څخه وروسته موسی ﷺ شل کاله[۶]

---

(۱) زاد المسیر ج۳ ص۱٦۹
(۲) مفردات الراغب ص۳۹۵
(۳) تفسیر ابي السعود ج۳ ص ۲٦۵
(۴) تفسیر البغوي ج۲ ص۱۹۱؛ تفسیر الطبري ج٦ ص۳۴_۴۰
(۵) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۳٦
(٦) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۲٦۵

يا څلويښت کاله[۱] په مصر کښې پاتې شو او فرعونيان يې دعوتول چې ايمان راوړي او بني اسرائيل ورسره ازاد کړي. نو که همدا مضمون واقعيت ولري نو شايد چې د معجزاتو او يا مصيبتونو ترمنځ فاصله به کال يا کلونه وي او دوی ته به د نجات موندلو دپاره ښه پوره چانس ورکړی شوی وي؛ مونږ ته همدغه بيان غوره ښکاري، والله ﷻ اعلم.

﴿بِمَا عَهِدَ عِندَكَ﴾ څه معنی؟

۶ـ څرنګه چې فرعونيانو د موسی ؈ د دعاء اجابت څوځو کرته ليدلی وه او دوی ته تجربه شوې وه چې موسی ؈ هرڅه وغواړي الله ﷻ يې قبلوي، نو دوی دغه حالت داسې تعبير کړ لکه چې الله ﷻ ورسره عهد کړی وي چې زه به ستا غوښتنه قبلوم، نو ځکه به يې په هريوه مصيبت کښې موسی ؈ مخاطب ګرځاوه چې: ای موسی! د خپل رب ﷻ څخه دې زمونږ دپاره د هغه شي په خاطر سوال وکړه کوم چې ستا په نزد يې عهد کړی دی، هغه دا چې زه به ستا سوال قبلوم، نو لکه څنګه چې ستا سوال د مصيبت په نزول کښې قبول شو د مصيبت په پورته کولو کښې هم قبليږي، هله مهرباني وکړه او د سوال لاسونه پورته کړه.

يادونه

۷ـ د ﴿إِلَىٰٓ أَجَلٍ هُم بَٰلِغُوهُ﴾ کلمات په ﴿كَشَفْنَا﴾ پورې تعلق نيسي[۲]، نو د معنی حاصل يې داسې راوزي چې: فرعونيانو ته مونږ د هر يوه مصيبت څخه وروسته نه دومره ډېر وخت ورکړ چې هغه ته نه شوه رسيدلی او مړه کيده او نه مو دومره لږ وخت ورکړ چې تفکر او سنجش يې پکښې نه شو ترسره کولی، بلکې هغوی ته مو د هر يوه آفت څخه وروسته ښه کافي وخت ورکړ چې ښه په حوصله باندې هغه ته رسيدونکي وه مګر دوی د دغه کافي وخت سره-سره په دوام داره توګه خپل عهدونه مات کړه او په وعدو باندې يې وفا ونه کړه.

﴿فَٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا۟ عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٣٦﴾ وَأَوْرَثْنَا ٱلْقَوْمَ ٱلَّذِينَ كَانُوا۟ يُسْتَضْعَفُونَ مَشَٰرِقَ ٱلْأَرْضِ وَمَغَٰرِبَهَا ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا ۖ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ ٱلْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ بِمَا صَبَرُوا۟ ۖ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُۥ وَمَا كَانُوا۟ يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾﴾

[۱۳۶] نو د دوی (فرعونيانو) څخه مو انتقام واخيست (جزا مو ورکړه)، نو په درياب (سره بحيره) کښې مو څکه غرق کړه چې زمونږ ايتونو ته يې د دروغو نسبت کاوه او دوی زمونږ د ايتونو

---

(۱) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۶۷
(۲) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۴۵

څخه په دوامداره توګه غفلت کوونکي وه.

[۱۳۷] او مونږ هغه قوم ته چې په دوامداره توګه کمزوري کړی شوي وه د هغې ځمکې مشرقونه او مغربونه (ټول اطراف) وریا ورکړل چې په هغې کښې مونږ برکت اچولی وه (د هر ډول حاصلاتو څخه مو ډکه کړې وه).

او (په همدغه ترتیب سره) ستا د رب ﷻ ښائسته خبره (وعده) په بني اسرائیلو باندې څکه تمامه (پوره) شوه چې دوی صبر کړی وه.

او مونږ هغه (آبادې، تولې) خرابې کړې چې فرعون او د ده قوم به (په ډېر افتخار سره) جوړولې او هغه مانۍ (مو هم ونړولې) چې دوی به چتونه چتونه لوړولې.

د مطلب خلاصه

یعنې: د ډېر کافي مهلت څخه وروسته مونږ فرعونیان په لایقه جزا ورسول او مناسبه سزا مو ورکړه، هغه دا چې په دریاب کښې مو غرق کړه او دا څکه چې دوی په دوامداره توګه زمونږ ایتونو ته د دروغو نسبت کاوه او نه د معجزاتو د اثر لاندې راغله او نه پرې خوشالیو یا مشکلاتو څه اثر وکړ، بلکې په دائمې توګه د غفلت په خوب ویده پراته وه.

بالمقابل هغو کمزورو خلکو ته مو اقتدار ورانتقال کړ د کومو څخه به چې د غلامانو کار اخستل کیده او د سړیو لا څه چې د انسانانو په سترګه به ورته هم نه کتل کیده.

دوی مو د هغوی په ځای په ځمکه کښې خلیفګان وګرځول د برکتناکې ځمکې شرقًا او غربًا ټوله واکداري مو همدوی ته انتقال کړه.

په همدې ذکر شوي تفصیل سره مو د بني اسرائیلو سره خپله ښکه وعده پوره کړه او د کومې ښائسته خبرې لوظ مو چې ورکړی وه هغه مو ورته تکمیل کړ څکه چې دوی د فرعونیانو په نادودو او ظلمونو باندې صبر وکړ او د موسی ؑ په ملګرتیا کښې کلک پاتې شوه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه مو د فرعونیانو هغه ټول مصنوعات د خاورو سره برابر کړه چې دوی به پرې ویاړل او د لوړو بنګلو هغه لوړ چتونه مو راوغورزول چې دوی به په تکبر سره هلته ناسته-ولاړه کوله.

توضیحات

۱_ د فرعون د هلاک او د بني اسرائیلو د نجات پوره بیان الله ﷻ په "طه، الشعراء" او نورو سورتونو کښې نازل کړی دی چې مونږ یې هم د همغه ځای تفسیر ته پرېږدو، په دې مقام کښې د ارتباط د کېله یوازې په لاندې څو معلوماتو باندې اکتفاء کوو او بس:

الف: مونږ د [الأعراف:۱۰۴] آیت لاندې لیکلي دي چې موسی ؑ د فرعون څخه د دوه وو شیانو غوښتنه کړې وه: یو ایمان راوړل او بل د بني اسرائیلو ازادول.

د ډېر جرار بحث څخه وروسته د فرعون د پلوه اولنۍ غوښتنه په نهائي ډول باندې رد کړی شوه

حتی چې د موسی ﷺ د موجودیت سره‌سره یې ساحران (تازه مسلمانان) شهیدان کړه او د بني اسرائیلو د اولادونو د وژلو تهدید یې وکړ، ته به وایې چې موسی ﷺ یې وژلی وي او هم یې د ده د وژلو تهدید کړی وي، څکه چې خلک وایي: "ضَرْبُ الْغُلَامِ إِهَانَةُ الْمَوْلَى" د غلام وهل د مولا سپکاوی دی. نو د ایمان د کبله د امتي وژل او یا په مرګ سره تهدیدول داسې ګڼل کېږي لکه چې پیغمبر یې وژلی او یا یې په مرګ سره تهدید کړی وي.

ب: دوهمه غوښتنه فرعون ومنله او موسی ﷺ ته یې اجازه ورکړه چې بني اسرائیل زما د پلوه ازاد دي هرطرف ته یې چې سوق کوې سوق یې کړه[1].

ج: موسی ﷺ پوهېده چې فرعون په خپله ژبه باندې نه ودرېږي نو د همدې کبله یې شپې د شپې په عجله سره بني اسرائیل د قلزم د دریاب لوري ته ولېږدول چې د دوی د استوګنې خای او د سینا د ټاپو وزمې بیدیا ترمنځ شرقي طرف ته واقع دی[2].

د: موسی ﷺ او بني اسرائیل د دریاب غاړې ته ورسېده او د بندر په لټه کېښې وه چې د سینا ټاپو ته په شرقي طرف ورپورې وزي، خو په عین وخت کښې فرعون خپلو همکارانو پښېمانه کړ او ورته یې په ډاګه کړه چې د بني اسرائیلو ازادول ښه کار ونه شو، د دوی په تللو سره بامشقته کارونه او د تشنابونو وینځل او داسې نور خدمات بې سرپرسته پاتې شوه.

ه: نو فرعون ښه غټ لښکر په جنګې سامان باندې سنبال کړ او د بني اسرائیلو په تعقیب یې حرکت وکړ ترڅو یې یا بېرته راستانه کړي او یا یې ووژني.

فرعون کولی شو چې ذکره شوې نقشه یې د څو جنرالانو په ذریعه عملي کړې وی او یا یې د ساحل خلکو ته امر کړی وی چې مخه یې ونیسئ او وراندې تګ ته یې مه پرېږدئ، دا څکه چې بني اسرائیل بې دفاع (تش لاس) وه او د هیڅا د مقابلې توان یې نه درلود.

مګر الله ﷻ د فرعون په زړه کښې د تعقیب ولوله واچوله تا به ویل چې خپل خان وژل خای ته رسوي او هم غواړي چې د مملکت با اعتباره اشخاص (د مفاسدو مبلګري) ټول په اجتماعي توګه ووژني.

دا هم څه لرې نه ده چې فرعون به د ډاره یوازې خپل وسلوال نوکران د بني اسرائیلو په تعقیب نه وي تاکلي چې دوی به هم د ساحرانو غوندې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړي او زما په مقابل کښې به یوه قوي مسلحه جبهه جوړه کړي چې بیا به یې ماتول ډېر ګران کار جوړ شي.

نو د همدغه خطر د کبله به یې د تعقیب قومنداني په خپل لاس کښې اخستې وي او د لښکر په سر کښې به روان شوی وي.

و: کله چې د بني اسرائیلو په فرعوني لښکر باندې سترګې ولګېدې نو موسی ﷺ ته یې شکایت وکړ چې اوس نو زمونږ د مرګ وخت راورسېد او د تېښتېدلو لار مو نشته څکه چې د یو پلوه فرعوني بې رحمه لښکر دی او د بله پلوه دریاب.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۷ ص۱۴۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۷ ص۲۳۹

نو موسی ﷺ د الله ﷻ په امر دریاب په امسا باندې وواهه چې دولس کوڅې پکښې جوړې شوې او هر يو قوم په خپله کوڅه باندې د سينا بيديا ته ورپورېووت او دریاب خای په خای ودرید.

ز: خو فرعوني لښکر يې تعقيب پرينښود او دریاب ته ورپسې ورښکته شو ترڅو دوی هم په کوڅو کښې ورپورېوزي او خانونه بني اسرائيلو ته وررسوي، مګر دریاب د موسی ﷺ په اشاره حرکت وکړاو فرعونيان ټول هلاک شوه.

"يَمّ" څه معنی؟

۲_ د "يَمّ" کلمه د هغه دریاب نوم دی چې ډېر ژوُر وي، برابره خبره ده چې اوبه يې خوږې وي او که تروې[1]. په قرآن کښې د ذکرې شوې کلمې اطلاق په رود نيل باندې هم راغلی دی چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِى ٱلْيَمِّ ﴾ [القصص:۷] يعني: مونږ د موسی ﷺ مور ته الهام وکړ چې که په موسی ﷺ باندې وډاره شوې چې فرعون به يې شهيد کړي نو په دریاب (رود نيل) کښې يې واچوه.

اما په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د رود نيل څخه عبارت نه ده او چا چې ترې همدغه معنی اخستې ده[2] هغوی غلط شوي دي بلکې دلته ترې د قلزم بحيره مراده ده چې بحيرة الأحمر (سره بحيره) هم ورته وايي دا ځکه چې: موسی ﷺ غوښتل چې بني اسرائيل د شام طرف ته بوزي چې د مصر شرق خوا ته واقع دی او په منځکښې يې ذکره شوې بحيره حائله ده نو معلومه شوه چې دوی د همدې بحيرې څخه تير شوي دي او د سينا بيديا ته ورپورېوتلي دي چې شاماتو پورې مربوطه ده.

که بالفرض بني اسرائيل د رود نيل څخه تير شوي وی چې د مصر په غرب ساحه کښې بهيږي نو دوی خو به د سينا څخه ډېر لرې وتلي وی هسې نه چې ور رسيدلي وی.

دلته د "الأَرْض" څخه کومه ځمکه مراده ده؟

۳_ مفسرينو کرامو د ﴿ ٱلْأَرْضِ ﴾ کلمه په دې مقام کښې په لاندې معناوو سره تفسيره کړې ده:

الف: دغه ځمکه د شام او د مصر د ځمکې څخه عبارت ده چې دواړه الله ﷻ بني اسرائيلو ته ورکړې او د دوی د حکومت لاندې وګرځېدې[3]، البته د وخت په تېرېدلو سره.

ب: دلته د ټولې دنيا ځمکه مطلب ده ځکه چې د داود ﷺ او د سليمان ﷺ حکومتونه ټولې دنيا ته شامل وه چې دوی دواړه هم د بني اسرائيلو څخه دي[4].

مونږ ته اوله معنی ښه برېښي ځکه چې په هغه وخت کښې د مصر ځمکه د فراعنه وو په لاس کښې وه او بني اسرائيلو به پکښې د ذلت عمر تېراوه، خو الله ﷻ هغوی هلاک کړه او څه وخت

---

(۱) تفسير الخازن ج۲ ص۶۲۲؛ مفردات الراغب ص۵۷۷
(۲) تفسير القاسمي ج۷ ص۲۴۲
(۳) تفسير البغوي ج۲ ص۱۹۴؛ تفسير الكشاف ج۲ ص۱۴۹
(۴) تفسير القرطبي ج۷ ص۲۷۲

وروسته بې دوی ته ورکړه، او د شام ځمکه د عمالقه وو (بوت پرستانو) په لاس کېښې وه او بني اسرائیل بې په مقابل کښې په جهاد کولو باندې مکلف شوه چې په نتیجه کښې د ځلوېښتو کالو ځخه وروسته د یوشع بن نون ﷺ په زمانه کښې الله ﷻ هغوی مغلوب کړه او د دوی حکومت بې پکښې قائم کړ ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِۦ مِنَ ٱللَّهِ ﴾.

﴿ وَجَٰوَزْنَا بِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتَوْا۟ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾ قَالَ أَغَيْرَ ٱللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَإِذْ أَنجَيْنَٰكُم مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ ۖ يُقَتِّلُونَ أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾ ﴾

[۱۳۸] او مونږ بني اسرائیل د دریاب (سرې بحیرې) ځخه پورېوستل نو دوی په یو قوم باندې ورغله چې په عبادت سره خپلو بوتانو ته متوجه وه (او ترې راچاپېر وه).

(نو) هغوی (بني اسرائیلو) وویلې چې ای موسی! مونږ ته هم دغسې یو بوت (معبود) وګرځوه (وټاکه) لکه ځنګه چې دوی لره بوتان (معبودان) دي. ده (موسی ﷺ) وویلې چې یقینًا تاسو داسې قوم یاست چې جهل (کم عقلتوب) کوئ.

[۱۳۹] بې شکه دغه خلک چې دي (د دوی) هغه (دین) د منځه تلونکی دی چې (دوی) پکښې (مشغول) دي. او هغه ځه باطل دي چې دوی یې کوي (د شر ځخه په غیر ځه خیر پکښې نشته).

[۱۴۰] (بیا) ده (موسی ﷺ) وویلې چې ایا زه تاسو ته د الله ﷻ ځخه په غیر بل معبود ولټوم. حال دا چې ده (الله ﷻ) تاسو ته (د خپلې زمانې) په ټولو عالمونو باندې بهترې درکړې ده.

[۱۴۱] او (دا یې هم ورته وویلې چې) هغه وخت دریه زړه کړئ چې د فرعون د ټبر (فرعونیانو) ځخه یې نجات درکړ. چې تاسو ته به یې بد (او سخت) عذاب رسناوه (هغه دا چې) ستاسو زامن به یې (په شدت سره) وژل او ښځې (لورګانې) به یې ستاسو پرېښودلې.

په دغه (نقشه) کښې ستاسو د رب ﷻ دپلوه لوی امتحان (یا لوی نعمت) دی.

ارتباط

مونږ د [الأعراف:۱۰۳] آیت لاندې لیکلي وه چې د موسی ﷺ ژوند په پنځو مرحلو باندې وېشلی شوی وه، نو کله یې چې د ځلورمې مرحلې ځه بیان ختم شو د دې ایتونو ځخه وروسته د دېرو ایتونو پورې د پنځمې مرحلې ځه شرحه او بیان لوستل کېږي، ترځو:

الف: نبي کريم ﷺ متسلي شي او د يهودو په نادودو او بې عهدۍ باندې ډېر متأثر نه شي چې دوی خو د همغو خلکو اولاده ده چې د موسی ﷺ سره يې ډېرې نادودې او بې عهدۍ کړې وې.

ب: مؤمنان بيدار شي چې د يهودانو په چلونو او مکاريو باندې تېر نه وزي او د هغوی د کړنلارې څخه خانونه بچ وساتي.

د مطلب خلاصه

يعنې: ای پيغمبره! بني اسرائيل خو مونږ د درياب څخه په معجزانه توګه پورېوستل، که نه نو يا به فرعوني لښکر پوپنا کړي وی او يا به يې د غلامۍ دپاره بېرته ستانه کړي وی مګر د دغه بارز نعمت د ليدلو سره-سره کله چې دوی د درياب څخه هغې خوا ته پورېواته او په يوه بوت پرست قوم باندې يې -چې د غوا په شکل د يوه بوت عبادت يې کاوه- سترګې ولګيدې نو په ځای د دې چې د موسی ﷺ څخه شرعي احکام وغواړي چې د فرعون د ظلم څخه خلاص شوو او د شريعت د تعميل دپاره بنه پوره جوګه ياستو، د هغه څخه يې وغوښتل چې ای موسی! (لکه يوه عادي سړي ته چې خطاب کوي) مونږ ته هم يو معبود ودروه لکه څنګه چې دوی معبودان لري او په عبادت يې مشغول دي. نو موسی ﷺ ورته لاندې خطابه ورکړه:

۱ـ تاسو خو يو جاهل قوم ياست، تاسو خو د فرعون د بوت پرستۍ انجام وليد چې ستاسو د سترګو لاندې تباه شو، که بالفرض تاسو بوت پرستۍ ته واوړئ نو تاسو به هم تباه شئ؛

۲ـ د ډېر جهالت خبره لا دا ده چې د بل چا څخه نه بلکې زما څخه (چې الله ﷻ د بوت پرستۍ د منځه وړلو دپاره راستولی يم) د بوت درول غواړئ، د فرعون سره خو زما جګړه په کومه پوله پټې باندې نه وه، د هغه څخه خو ما د بوت پرستۍ پرېښودل غوښتل. ايا زه اوس په خپل لاس تاسو ته د عبادت دپاره بوت ودروم؟

۳ـ ايا ستاسو خيال دی چې د فرعون بوت پرستي جائزه نه وه او نورې بوت پرستۍ جائزې دي؟

۴ـ په کار خو دا ده چې تاسو ماته وړانديز کړی وی چې دغه بوت پرستان هم د بوت پرستۍ څخه منعه کړه چې د غوا په عبادت لګيا دي.

۵ـ ای زما ناپوهه قومه! هغه دين چې دغه خلک پکښې مشغول دي د منځه تلونکی دی او دغه خلک چې څه کوي هغه باطل دي، نه ورته په دنيا کښې په درد خوري او نه په آخرت کښې، بلکې محض خپل وخت ضائع کوي او خپلو ځانونو ته د هلاکت کنده کني.

۶ـ ای قومه! تاسو ته الله ﷻ زه د دې دپاره دراستولی يم چې تاسو ته زما په ذريعه د خپلې زمانې په ټولو عالمونو باندې فضيلت درکړي او تاسو د ټولو عالمونو امامان جوړ شئ؛ ايا تاسو غواړئ چې بوت پرستانو پسې اقتداء وکړئ او د الهي فضيلت څخه ځانونه ښکته راوغورزوئ؟

۷ـ ای قومه! ستاسو د نجات خو ډېر وخت نه دی تېر شوی همدا پرون الله ﷻ تاسو ته د فرعونيانو څخه نجات درکړ چې په بې رحمانه توګه يې ستاسو نارينه اولادونه وژل او ستاسو

لورګاني یې د خدمتونو دپاره پرېښودلې، چې ستاسو دپاره ستاسو د رب ﷻ د پلوه لوی امتحان وه او نجات یې لوی نعمت وه.

نو د الله ﷻ شکریه وکړئ او فرعوني خاصیتونه د مغزو څخه وباسئ چې د دې څخه وروسته غیر شرعي غوښتنې ونه کړئ.

توضیحات

۱ـ فرعون پورې د مربوطو بحثونو څخه وروسته د ذکر شوو ایتونو څخه نیولې آن تر [۱۷۱] آیت پورې الله ﷻ د بني اسرائیلو پورې مربوط بحثونه نازل کړي دي چې تقریباً نهو بحثونو ته رسېږي.

د ایتونو ارشاد

۲ـ دا ایتونه مونږ ته ارشاد کوي چې باید د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړو چې په ایمان باندې یې مشرف کړي یاستو او د شرکیاتو څخه او د شرکي رنګو شیانو څخه خانونه بچ وساتو او هم د دین په باره کښې قرآن او حدیث ته مراجعه وکړو او د خلکو روند تقلید ونه کړو.

همدې ته نبي کریم ﷺ په لاندې یو حدیث کښې اشاره کړې ده:

یوه ورځې نبي کریم ﷺ د حنین غزا ته روان وه چې یوه ونه ورته مخې ته ورغله چې د "ذات أنواط" په نامه یادېده. په دې ونې پورې به مشرکانو خپلې سلاګانې زوړندولې او په کال کښې به یې یو ځل د دې تعظیم کاوه[۱] نو صحابه کرامو ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه وغوښتل چې مونږ ته هم د ذات انواط غوندې یوه ونه وټاکه چې سلاګانېورپورې زوړندې کړو لکه څنګه چې هغوی ورپورې زوړندې کړې دي (او هم یې تعظیم وکړو).

نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: سبحان الله دا خبره خو داسې ده لکه چې د موسی ﷺ څخه خپل قوم وغوښتل چې مونږ ته هم د بوت پرستانو په شان بوتان ودروه چې عبادت یې وکړو. بیا نبي کریم ﷺ سوګند یاد کړ او ویې فرمایل چې: ﴿لَتَرْكَبُنَّ سُنَّةَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ﴾[۲] ضرور هرومرو به تاسو د هغو خلکو په لاره باندې سواره شئ (وروخېژئ) کوم چې ستاسو څخه پخوا تیر شوي دي.

بني اسرائیلو ولې د بوتانو وړاندیز وکړ؟

۳ـ څرنګه چې بني اسرائیل ډېر کلونه د فرعون د کفري او الحادي دولت لاندې پاتې شوي وه او ډېر کلونه یې د بوتانو عبادت کړی وه نو د دوی په خیال کښې بوت پرستي د هر دین جز ګڼله کېده. دوي دا فکر کاوه چې که بالفرض یو پیغمبر د خپل امت دپاره کوم یو بوت د عبادت دپاره نصب کړي نو هغه به ناجائز کار نه وي او پیغمبران به داسې کارونه هم کوي، العیاذ بالله.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۷ ص۲۷۳
(۲) ترمذی شریف ج۲ ص ۴۱

نو د همدې کبله مونږ وایو چې د هغوی وړاندېز د ارتداد د کبله نه بلکې د جهالت د کبله وه. د همدې وجې څخه موسی ﷺ هغوی د ﴿ تَجْهَلُونَ ﴾ په عوض په "تکفرون" باندې مخاطب نه کړه چې "تاسو کافر قوم یاست".

یادونه

۴ـ د ﴿ بَلَآءٌ ﴾ د کلمې په نعمت او هم په محنت دواړو باندې اطلاق کېږي[۱].

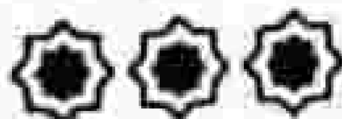
په دې مقام کښې که د "ذٰلِكَ" توري نجات ته اشاره وي نو ﴿ بَلَآءٌ ﴾ به د نعمت معنی ورکړي او که د اولادونو وژلو ته اشاره وي نو ﴿ بَلَآءٌ ﴾ به د محنت او امتحان معنی ورکړي، او که د مذکور په تاویل سره دواړو ته اشاره شي نو بیا به د ﴿ بَلَآءٌ ﴾ د کلمې څخه ما يطلق عليه البلاء مراد کړی شي چې نعمت او محنت دواړو ته شامله شي.

د الله ﷻ په توفیق د "عزیز التفاسیر" څلورم ټوک په همدې ځای باندې ختم شو، والحمد لله ﷻ.

(۱) مفردات الراغب ص۵۹

د ځلورم ټوک محتویات

الأعراف (۷)

د میرویس اباسین لګوا سکین شو